

ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជា

ចាប់តាំងពីសតវត្សរ៍ទី១ នៃគ្រិស្តសករាជរហូតមក

ដោយផ្អែកតាមសិលាចារឹក, កំណត់ត្រារបស់ចិន និងអាណាម,
និងតាមឯកសារអឺរ៉ុបដែលមានក្នុងសតវត្សរ៍ចុងក្រោយនេះ

និពន្ធដោយ លោក អាដេម៉ារ ឡឺវ៉ែរ

អតីតវេស៊ីដង់ប្រចាំកម្ពុជា

ប៉ារីស

បណ្ណាគារប៊ុលហ្គីតនៃរ

ផ្ទះលេខ១៣ ផ្លូវហ្សាកុប ១៣

១៩១៤

ប្រែសម្រួលដោយ ពេញ ម៉ែងយាន ហៅ ធីយាយ

មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារកម្ពុជា

បោះពុម្ពលើកទីមួយ ឆ្នាំ២០០៥

ឯកសារបកប្រែទី៤ នៃមជ្ឈមណ្ឌលឯកសារកម្ពុជា

◆ អាដម៉ារ ឡឺក្លែរ : ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជា

◆ បកប្រែជាភាសាខ្មែរដោយ ទេព ម៉េងយាន ហៅទីយាយ ◆ ពិនិត្យកែសម្រួលឃ្លាំងឃ្លា និងអក្ខរាវិរុទ្ធដោយ ឆាន់ យុ ◆ ក្រាហ្វិក និងកុំព្យូទ័រការិដោយ ភឹម សុវណ្ណ ដានី ◆ រចនាក្រប និងតួសៀវភៅដោយ ឆាន់ យុ ◆ បោះពុម្ពនៅកម្ពុជា ឆ្នាំ២០០៥ ◆ រក្សាសិទ្ធិ ◆

Translation Series No.4 ◆ Documentation Center of Cambodia

◆ Adhémar Leclère: History of Cambodia

◆ Translated by Tep Mengkhean ◆ Edited by Youk Chhang ◆ Graphic by Kim Sovann Dany ◆ Cover and Book design by Youk Chhang ◆ Printed in Cambodia 2005 ◆ Copyright ◆

The History of Cambodia translation project was initiated in early Fall 2004 with personal support from the author of the book. The publication was funded in 2004 by the author.

មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារកម្ពុជា

Searching for the truth.

Documentation Center of Cambodia
P.O. Box 1110, Phnom Penh, Cambodia
Tel.: + 855 (23) 211-875
Fax.: + 855 (23) 210-358
Email: dccam@online.com.kh
Homepage: www.dccam.org

1- Cambodia - History. I. Tittle: Histoire du Cambodge depuis le 1er siècle de notre ère...
DS 554.5.L4 1975 959.6 73.1792 17
ISBN 0-404-54845-8

HISTOIRE
DU
CAMBODGE

DEPUIS LE 1^{er} SIÈCLE DE NOTRE ÈRE

D'APRÈS LES INSCRIPTIONS LAPIDAIRES,
LES ANNALES CHINOISES ET ANNAMITES ET LES DOCUMENTS
EUROPÉENS DES SIX DERNIERS SIÈCLES

PAR

ADHÉMARD LECLÈRE

ANCIEN RÉSIDENT DE FRANCE AU CAMBODGE

PARIS
LIBRAIRIE PAUL GEUTHNER

13, RUE JACOB, 13

—
1914

មាតិកា

អារម្ភកថា

បុព្វកថារបស់អ្នកប្រែសម្រួល

ក្បាលទី១ : ប្រទេសកម្ពុជា តាមរឿងនិទាន និងសិលាចារឹក

ជំពូកដើម : ឥណ្ឌូចិន និងប្រជាជន នៅដើមគ្រិស្តសករាជ និងនៅដើមមហាសករាជហិណ្ឌូ.....១

ជំពូកទី១ ១៥

ជំពូកទី២ : វ័យធូបុរៈ និងសម្បុបុរៈ ៣១

ជំពូកទី៣ : អំពីកម្ពុជា ឬ ស្រុកខ្មែរ ៣៥

ជំពូកទី៤ : កំណត់សម្គាល់អំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជាមុនសតវត្សរ៍ទី៨ ចាម្ប៉ា, អាណាម-តុងកីន, ខៀបកោះម៉ាឡាកា, ឈេទូ ឬសៀម, ឥណ្ឌា និងចិន.....៤៧

ជំពូកទី៥ : ប្រទេសកម្ពុជា ពីសតវត្សរ៍ទី៧ ដល់ សតវត្សរ៍ទី១០ ៦៧

ជំពូកទី៦ : ប្រទេសកម្ពុជា ឬ ស្រុកខ្មែរ..... ៧១

ជំពូកទី៧ : កំណត់សម្គាល់អំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជា ពីសតវត្សរ៍ទី៨ ដល់ សតវត្សរ៍ទី១០ : ចាម្ប៉ា, អាណាម-តុងកីន, ចិន និងឥណ្ឌា.....៨៥

ជំពូកទី៨ : ប្រទេសកម្ពុជា ពីសតវត្សរ៍ទី១០ ដល់ សតវត្សរ៍ទី១៤..... ៩៣

ជំពូកទី៩ : បដិវត្តន៍នៅសតវត្សរ៍ទី១៤..... ១១៥

ជំពូកទី១០ : កំណត់សម្គាល់អំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជា ពីសតវត្សរ៍ទី១០ ដល់ សតវត្សរ៍ទី១៤ ១២៩

ក្បាលទី២ : ប្រទេសកម្ពុជាតាមរាល់ពេញវិញនិទាន និងឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រផ្សេងៗទៀត

ជំពូកទី១ : ប្រទេសកម្ពុជាចាប់ពីឆ្នាំ១៣៤០ រហូតដល់ការបែកបន្ទាយលង្វែក ១៧៣

ជំពូកទី២ : អំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជានៅសតវត្សរ៍ទី១៤, ១៥ និង១៦ ២៥៣

ជំពូកទី៣ : ពីការបែកបាក់បន្ទាយលង្វែកនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៨៥ រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ ២៨៣

ជំពូកទី៤ : កំណត់សម្គាល់ស្តីអំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជា ពីសតវត្សរ៍ទី១៦ រហូតដល់សព្វថ្ងៃ..... ៤១៣

ការប្តូរថា

ខ្ញុំបានមករស់នៅប្រទេសកម្ពុជាចំនួនម្ភៃប្រាំឆ្នាំហើយ ។ ខ្ញុំបានសិក្សាច្បាប់ផ្សេងៗរបស់ប្រទេសនេះ ជាបន្តបន្ទាប់ ។ ការសិក្សានេះទាមទារឲ្យខ្ញុំចំណាយពេលអស់ដប់ប្រាំឆ្នាំ និងបោះពុម្ពសៀវភៅជាប្រាំក្បាល គឺ ពីរក្បាលសម្រាប់អត្ថបទច្បាប់ដែលបកប្រែចេញពីឯកសារដើម និងបីក្បាលទៀតសម្រាប់ការអត្ថាធិប្បាយ ។ បន្ទាប់ពីច្បាប់ ខ្ញុំបានសិក្សាទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណីរបស់ប្រទេសនេះ ដោយផ្អែកទៅតាមអ្វីដែលខ្ញុំសង្កេតមើល ឃើញ និងតាមកម្រងច្បាប់សីលធម៌ ដែលគេបានសរសេរសម្រាប់ប្រដៅសាធារណជន ។ បន្ទាប់មកទៀត ខ្ញុំបានសរសេរអត្ថបទផ្សេងៗ ស្តីអំពីកាយវិភាគសាស្ត្រ, វេជ្ជសាស្ត្រ, ធ្មប់, ការអប់រំ, តារាសាស្ត្រ, សីលធម៌, លេខទន្សំ និងការដាំស្រូវរបស់ប្រជាជនកម្ពុជា ចុះផ្សាយនៅក្នុងទស្សនាវដ្តីវិទ្យាសាស្ត្រ^១, ព្រឹត្តិបត្រនៃសមាគម ទស្សនាវដ្តីប្រវត្តិសាស្ត្រច្បាប់បារាំង និងបរទេស^២ ។

ការសិក្សានេះនៅមានផលដែរនូវអត្ថបទខ្លីៗចំនួនម្ភៃ, សៀវភៅចំនួនដប់ក្បាល និងសម្រង់រឿងនិទាន ចំនួនបួនក្បាល ដែលជារឿងនិទានហិណ្ឌូ តែគេបានកែសម្រួលទៅជារឿងរ៉ាវប្រជាប្រិយខ្មែរ ។ ការសិក្សា ទាំងនេះហាក់ដូចជាត្រូវបានបញ្ចប់ជាមួយនឹងការបោះពុម្ពសៀវភៅមួយក្បាលធំ ដែលមានចំណងជើងថា ព្រះពុទ្ធសាសនានៅប្រទេសកម្ពុជា ។ ខ្ញុំអាចនឹងបញ្ចប់ការសិក្សារបស់ខ្ញុំត្រឹមនេះ ក៏ប៉ុន្តែខ្ញុំនៅចង់ដឹងអំពីការ រៀបចំប្រទេសបែបថ្មី ថាគេរាជរដ្ឋាភិបាលនោះវាយ៉ាងណា ហើយវាផ្តល់ឱកាសដល់ដូចម្តេច ។ ការ សិក្សាបន្ថែមថ្មីនេះ បានក្លាយជាកម្មវត្ថុនៃកិច្ចការមួយទៀត ដែលមួយចំណែកបានបោះពុម្ពចេញជាសៀវភៅ រួចហើយ ហើយចំណែកទីពីរកំពុងរៀបចំបោះពុម្ព ។

ក៏ប៉ុន្តែនៅមានសៀវភៅចាំបាច់មួយទៀត ដែលទាមទារឲ្យខ្ញុំត្រូវតែសរសេរ គឺប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេស កម្ពុជា ចាប់តាំងពីសតវត្សរ៍ទី១ នៃគ្រិស្តសករាជរហូតមកទល់សព្វថ្ងៃ ដែលជាកិច្ចការដ៏ធំមួយ ។ ខ្ញុំនៅរក អស់ពេលជាយូរទម្រាំសម្រេចចិត្តប្រើប្រាស់កំណត់ត្រា និងឯកសារជាច្រើនដែលខ្ញុំប្រមូលបានក្នុងរយៈពេល ម្ភៃពីរឆ្នាំកន្លងមក ព្រោះវានៅមានការខូចខ្ចាត់ជាច្រើន និងមានទំព័រខ្លះមើលមិនយល់ផង ។ ការខូចខ្ចាត់នេះ បានធ្វើឲ្យខូចទឹកចិត្តជាច្រើនលើកច្រើនសា ។ ខ្ញុំមាននៅក្នុងផ្ទះរួចហើយនូវអត្ថបទបកប្រែនៃសៀវភៅឈ្មោះ Corpus របស់ថែហ្គុន និងបាថ, អត្ថបទចារឹកលើថ្មបកប្រែដោយអ្នកប្រាជ្ញភាសាសំស្ក្រឹត, និងអ្វីៗដែលគេ បានដឹងពីប្រទេសកម្ពុជាតាមរយៈពួកចិន អាណាម និងសៀម, រួចមានសាស្ត្រាស្តីករិត, មានសៀវភៅស្តីអំពី កំណត់ត្រារបស់អឺរ៉ុប, ស្នាដៃរបស់បញ្ញវន្តសម័យថ្មីដែលខិតខំប្រមែប្រមូលទុកនូវអ្វីៗ ដែលគេបានកត់ត្រាទុក ពីមុន, ហើយខ្ញុំមានសេចក្តីបកស្រាយផ្ទាល់មាត់ មានរឿងព្រេងនិទានទាក់ទិនទៅនឹងវត្តផ្សេងៗទាំងអស់ មាន អនុស្សាវរីយ៍ទាំងឡាយដែលបានកប់បាត់ក្នុងដួងព្រលឹងរបស់ប្រជាជនកម្ពុជាយូរមកហើយ ហើយដែលត្រូវ

សើរើយកមកវិញ ។ ទាំងអស់នេះដូចជានៅតិចតួច មិនទាន់គ្រប់គ្រាន់នៅឡើយ តែស្នាដៃនេះហាក់ដូចជាកូរតែសាកល្បងលមើលណាស់ ។ ទីបញ្ចប់ នៅឆ្នាំ១៩៧០ ខ្ញុំក៏បានចាប់ផ្តើមសរសេរកិច្ចការដ៏ធំធេងនេះឡើង ដែលខ្ញុំសូមដាក់ជូនសាធារណជនពេលនេះ ។ ខ្ញុំនៅបានទទួលអត្ថបទសរសេរដោយដៃដែលមិនធ្លាប់មានអ្នកណាដឹងដូចជារឿងស្តេចកន ហើយនិងរឿងខ្លីៗចំនួនដប់ទៀតដែលគេបោះបង់ចោលនៅតាមវត្តអារាមនានា ។ ខ្ញុំបានធ្វើការទាក់ទងជាញឹកញយ ជួនកាលជាប្រចាំ ជាមួយបញ្ជីរុក្ខមួយចំនួន ជាមួយសាសនិកជនចាស់ៗ ដែលចេះចាំរឿងរ៉ាវពីអតីតកាល និងជាមួយចាស់ព្រឹទ្ធាចារ្យ សម្រាប់ប្រវត្តិសាស្ត្រសម័យថ្មី រួចខ្ញុំក៏ចាប់ផ្តើមសរសេរ ។

សៀវភៅថ្មីនេះជាលទ្ធផលនៃកិច្ចសហការរបស់ជនគ្រប់រូប ។ នេះគឺជាការកែតម្រូវនូវអ្វីៗ ដែលជនបារាំង និងកម្ពុជា ខ្លះបានសិក្សាមុនខ្ញុំ កែតម្រូវនូវសំឡេងនៃអតីតកាលដែលខ្សឹបតៗគ្នា ពីសម័យមួយទៅសម័យមួយ ពីទឹកនៃឆ្នេរមួយទៅទឹកនៃឆ្នេរមួយទៀត អំពីទំព័រប្រវត្តិសាស្ត្រដែលគេមិនដែលបានសរសេរទុក ហើយមិនបានចេះចាំល្អ ឬចេះមិនប្រាកដ ឬក៏មិនបានចេះដឹងទាល់តែសោះ ។

ខ្ញុំបានខិតខំប្រឹងអស់ពីសមត្ថភាពដើម្បីស្រាវជ្រាវរកឲ្យឃើញនូវការពិត និងនិយាយឲ្យឆ្ងាយយល់ថែមទៀត ។ ក៏ប៉ុន្តែខ្ញុំមិនដឹងថា តើខ្ញុំសម្រេចបានជោគជ័យក្នុងការធ្វើឲ្យមានពិន្ទុខ្លះ នៅក្នុងសន្និប្រកាសនៃប្រទេសមួយដែលប្រហែលជាធ្លាប់តែមានកេរ្តិ៍ឈ្មោះល្បីល្បាញដែរ ឬយ៉ាងណាទេ ។ ហើយក៏មិនដឹងថាតើខ្ញុំបានសរសេរសៀវភៅប្រវត្តិសាស្ត្រមួយមែនដែរឬក៏អត់ ។ តែខ្ញុំសន្សំថាយ៉ាងដូច្នោះ ទោះបីជាខ្ញុំដឹងច្បាស់ថា មានការងារប្រសើរជាងនេះ ដែលត្រូវធ្វើ និងហេតុការណ៍ជាច្រើនដែលត្រូវរកឲ្យឃើញ និងមានរឿងពិតខ្លះដែលខ្ញុំមិនបានបញ្ចេញក៏ដោយ ។

ខ្ញុំសូមអភ័យទោសពីសំណាក់អ្នកអានទាំងអស់ ចំពោះកំហុសឆ្គងដែលអាចមាន ភាពមិនគ្រប់គ្រាន់នៃឯកសារ ដែលខ្ញុំសរសេរឡើង ។ សូមមេត្តាជ្រាបថា ក្នុងការសរសេរសៀវភៅនេះឡើង ខ្ញុំគ្មានចេតនានឹងបង្កិតបង្កំអ្នកឯកទេសដឹកម្រងចំពោះការសិក្សាបែបនេះ ថាត្រូវតែទទួលយកនូវអ្វីដែលខ្ញុំសរសេរនោះទេ ។ ខ្ញុំសប្បាយរីករាយជានិច្ច នឹងទទួលយកនូវការទិញទំនាក់ទំនង ជាពិសេសនឹងអានប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជាមួយ ដែលសរសេរគ្រប់គ្រាន់ និងល្អជាងសៀវភៅរបស់ខ្ញុំនេះ ។

នៅមានកិច្ចការជាច្រើនទៀតសម្រាប់អ្នកដែលមកបន្តរវេនពីខ្ញុំ ។ មានឯកសារជាច្រើនដែលត្រូវរៀបចំជាថ្មី ដែលខ្ញុំគ្មានពេលនឹងប្រមែប្រមូលយកដោយវ័យជរារបស់ខ្ញុំ ។ សូមបញ្ជាក់ពីឯកសារខ្លះដែលប្រវត្តិវិទូបន្តពីខ្ញុំត្រូវសិក្សា : ជាដំបូងគឺរាជពន្យារវារការសម្ងាត់មួយដែលពួកគេថារក្សាទុកនៅក្នុងព្រះបរមរាជវាំង ហើយដែលហាក់ដូចជាមានអាថ៌កំបាំងដង ។ ស្តេចនរោត្តមបានចាក់សោឯកសារនេះទុក ហើយហាមយាត់មិនឲ្យគេជូរពូជ្រាយវាទេ បើពុំនោះទេនឹងត្រូវទទួលទោសយ៉ាងធ្ងន់ធ្ងរ ។ តែស្តេចស៊ីសុវត្ថិ ដែលឆ្លាតជាងបង និងស្តេចមុនៗ ឬបើពុំនោះទេអាចនិយាយថាដែលមានកំនិតទាន់សម័យជាង ហាក់ដូចជានឹកចង់ប្រកល់ឯកសារនេះឲ្យអ្នកណា

ម្នាក់ដែលចេះទូលសុំពីព្រះអង្គ និងចេះបង្ហាញឲ្យឃើញថា ជនជាតិកម្ពុជា ដែលធ្លាប់មានតួនាទីធំមួយ នៅក្នុង ឥណ្ឌូចិន នៅក្នុងអតីតកាល តែងតែចង់ជួបជុំជួយនូវអ្វីដែលខ្លួនចេះដឹងអំពីប្រវត្តិសាស្ត្រ ព្រមទាំងឯកសារ ផ្សេងៗ ដែលខ្លួនមានផងដែរ ។

បន្ទាប់មកទៀតមានសាស្ត្រាចារ្យច្រើនអំពីប្រវត្តិសាស្ត្រស្រុកនីមួយៗ ដែលនៅកប់តាមវត្តអារាម តែអាចនឹង មានសារសំខាន់ខ្លាំង ដូចជារឿងស្តេចកន ឬកនមេក្សត្រ និងធម្មនុញ្ញក្រុងសំបុក (អាណាខេត្តក្រចេះ) ដែលខ្ញុំបាន កែសម្រួល ហើយលើកឡើងនៅក្នុងសៀវភៅនេះ ផងដែរ ។

ជាទីបញ្ចប់ មានរឿងនិទានតាមមូលដ្ឋាន រឿងខ្លីៗទាក់ទិនទៅនឹងទឹកនៃឆ្នេរមួយដែលគ្មាននរណាស្គាល់ តែ រៀបរាប់អំពីព្រឹត្តិការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រមួយ ដែលគេមិនដឹងថា កើតមាននៅពេលណានៅទីណាផងទេ ។

នៅមានឯកសារអីរ៉ូបខ្លះទៀត ដែលនៅកប់នៅម៉ានីល ជប៉ុន ម៉ាកាវ និងនៅក្នុងកាលប្បវត្តិប្រទេស អីរ៉ូបមួយចំនួនដែលធ្លាប់មានទំនាក់ទំនងជាមួយឥណ្ឌូចិនកាលពីសតវត្សរ៍ទី១៧-១៨ ហើយដែលមិន ទាន់មានអ្នកណាស្រាវជ្រាវនៅឡើយ ។ លោក កាបាតុត បានចាប់ផ្តើមការបកប្រែឯកសារដែលកាត់រកឃើញ នៅប្រទេសអេស្ប៉ាញ ពីរទុយហ្គេ អ៊ីតាលី (នៅរ៉ូមជាពិសេស) នៅឡាអេ ឡុង និងឯកសារមួយចំនួនទៀត ដែលកាត់កំពុងតាមដានរកនៅកោះដូ (ហ្សាវ៉ា) កោះហ្គូអា (ឥណ្ឌូ) ម៉ានីល និងទឹកនៃឆ្នេរផ្សេងៗទៀត ។ បើសិន ជាគាត់ធ្វើការងារនេះ នោះលោក កាបាតុត នឹងបង្ហាញឲ្យយើងឃើញពីសារសំខាន់របស់ឯកសារទាំងនោះ ដែលគេត្រូវដឹង ហើយដែលខ្ញុំមិនអាចធ្វើបាន ។ ហើយខ្ញុំសូមធ្វើការរំកិច្ចដោយរីករាយចំពោះសៀវភៅនេះ រួចខ្ញុំសប្បាយចិត្តបើសិនជាអារម្មណ៍ថា នេះជំរុញថាត្រូវតែសរសេរវាឡើង ។

អាដេម៉ារ ឡឺក្រែ
ប៉ារីស, ថ្ងៃទី១ ខែធ្នូ ឆ្នាំ១៩១៣

¹ Revue scientifique
² Bulletin de la Société d'Ethnographie de Paris
³ Revue de l'histoire du droit français et étranger

បុព្វកថាបស់អ្នកប្រែសម្រួល

សៀវភៅ “ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជា ចាប់តាំងពីសតវត្សរ៍ទី១ នៃគ្រិស្តសករាជរហូតមក” (L'histoire du Cambodge depuis le 1er siècle de Notre Ere) ដែលនិពន្ធដោយលោក ADHEMARD LECLÈRE អតីតវេស៊ីដង់ បារាំងប្រចាំប្រទេសកម្ពុជា ត្រូវបានបោះពុម្ពផ្សាយនៅឆ្នាំ១៩១៤ គឺនៅមុនពេលប្រទេសកម្ពុជាទទួលបានឯករាជ្យពីបារាំងទៅទៀត ។

ក្រោយពីបានអានសៀវភៅនេះចប់ ខ្ញុំឃើញថា ស្នាដៃនិពន្ធរបស់លោក ADHEMARD LECLÈRE មានលក្ខណៈទូលំទូលាយ និងមានការស្រាវជ្រាវយ៉ាងហ្មត់ចត់ ។ លក្ខណៈសម្បត្តិបែបនេះ មានប្រយោជន៍យ៉ាងច្រើនសម្រាប់អ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវ អ្នកនិពន្ធ ពិសេសសិស្សានុសិស្ស និងស្រីខ្មែរយើង ។ ជាការពិត ការសិក្សានៅសាលាចំណេះទូទៅ នៅមហាវិទ្យាល័យ អំពីមុខវិជ្ជាប្រវត្តិសាស្ត្រនេះពិតជាពុំគ្រប់គ្រាន់ទេ ដើម្បីយល់ដឹងអំពីប្រវត្តិសាស្ត្រកម្ពុជាមួយ ដែលគ្រប់ជ្រុងជ្រោយយកជាការបាន ។ សម្រាប់យើងជាប្រជាជាតិខ្មែរ ដែលមានប្រវត្តិសាស្ត្រដ៏រុងរឿងកន្លងមក ការយល់ដឹង និងការទទួលបាននូវព័ត៌មានជាច្រើនផ្សេងទៀត ទាក់ទិនទៅនឹងប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់ខ្លួន គឺជាការបំពេញបន្ថែមដ៏សំខាន់ សម្រាប់កាយលំដឹងកាន់តែជ្រៅជ្រះថែមទៀត នូវអត្តសញ្ញាណរបស់ជាតិខ្លួន ។

ស្ថិតលើហេតុផលខាងលើ និងដោយយល់ឃើញថា សៀវភៅនេះមានកុណប្រយោជន៍យ៉ាងច្រើនសម្រាប់ អ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវ និងប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរយើងទូទៅ ទើបខ្ញុំសម្រេចចិត្តចំណាយពេលវេលាធ្វើការប្រែសម្រួលពីភាសាបារាំងមកជាភាសាខ្មែរ និងបោះពុម្ពជាសៀវភៅតាមរយៈមជ្ឈមណ្ឌលឯកសារកម្ពុជានូវស្នាដៃនិពន្ធនេះ ដើម្បីបម្រើដល់ការអាន និងបំពេញបន្ថែមចំណេះដឹងសម្រាប់សាធារណជនទូទៅ ។

ម្យ៉ាងទៀត ខ្ញុំសូមបញ្ជាក់ថា ការបកប្រែឈ្មោះមនុស្ស និងទីកន្លែងពីភាសាបារាំង ដែលមាននៅក្នុងសៀវភៅនេះ ពិតជាល្អៗខុសគ្នាពីឯកសារ ឬសៀវភៅប្រវត្តិសាស្ត្រកម្ពុជា របស់អ្នកស្រាវជ្រាវពីមុនៗ បន្តិចបន្តួចមិនខាន ទោះជាខ្ញុំផ្សំផ្សាតំបន់ណាក៏ដោយ ។

ខ្ញុំសង្ឃឹមថា សៀវភៅមួយនេះ នឹងរួមចំណែកដល់នូវពុទ្ធិអំពីប្រវត្តិសាស្ត្រប្រជាជាតិយើង និងធ្វើឲ្យយើងមានមោទនភាពជាតិកាន់តែខ្ពស់ថែមទៀតជាមិនខាន ។

ប្រជាជាតិមួយដែលមិនស្គាល់ប្រវត្តិសាស្ត្រពិតរបស់ខ្លួន
ប្រជាជាតិនោះ នឹងត្រូវប្រវត្តិសាស្ត្រដដែលៗ ថ្កោលទោស ។

ក្បាលទី១
ប្រទេសកម្ពុជា តាមរឿងនិទាន និងសិលាចារឹក

ជំពូកទី២

ឥណ្ឌូចិន និងប្រដាប់នៃ នៅដើមគ្រិស្តសករាជ និងនៅដើមមហាសករាជហិណ្ឌូ

១- អំពីទឹកដី

ប្រសិនបើគេពិនិត្យមើលផែនទីទ្វីបអាស៊ី ជាដំបូងគេសង្កេតឃើញមានទៀបកោះធំៗ បីស្ថិតនៅភាគខាងត្បូង : ទៀបកោះមួយនៅខាងលិចគឺទៀបកោះអាវ៉ាប៉ា ដែលយើងនឹងមិនយកចិត្តទុកដាក់ទេ ។ ទៀបកោះមួយទៀតនៅកណ្តាល គឺទ្វីបឥណ្ឌូ ដែលមានរាងត្រីកោណ និងមានកោះសិវលិង្គនៅត្រង់កំពូល តែខិតមកខាងឦសានបន្តិច កោះនោះប្រៀបបានទៅនឹងពេជ្រមួយគ្រាប់ ដែលឆ្នែឡើងដោយជាន់មកពីប្រទេសហុល្លង់ ។ ទៀបកោះទីបីនៅខាងកើតនោះគឺទ្វីបឥណ្ឌូចិន ។ ទៀបកោះនេះមានរាងដូចជាថង់រៃអង្គាសប្រាក់ ហើយមានទៀបកោះមួយតូចព្យួរជាប់នឹងចន្លោះ មានរាងដូចជាខ្សែបន្តោងដែលមានខាងចុងរឹកដូចជាថ្នក់អ្វីមួយ : នោះគឺទៀបកោះម៉ាឡាកា រាងវែងហើយរៀវ ដែលមានឈ្មោះថា ដែនដីសុវណ្ណភូមិ នៅក្នុងដែនទឹកស្រស់ ដូលេមេ ។ តាមមើលទៅ ទៀបកោះនេះប្រហែលជាដាច់ដុតពីទ្វីបនៅឡើយ កាលពីដើមគ្រិស្តសករាជ ដោយដៃសមុទ្រមួយត្រង់ប្លង់ មានឈ្មោះថា ក្រា ។

បើគេទុកផែនទីដែលបង្ហាញប្រទេសជាច្រើននេះ រួចយកផែនទីដែលបង្ហាញពីឥណ្ឌូចិនក្នុងមាត្រដ្ឋានធំ ព្រមទាំងមានកោះទាំងឡាយនៅក្នុងសមុទ្រខាងត្បូង ពោលគឺ អាំងស៊ីឡាំងដងមកមើលវិញ គេឃើញមានសមុទ្រតូចមួយនៅចន្លោះទ្វីបឥណ្ឌូចិន និងទៀបកោះម៉ាឡាកា សមុទ្រនោះមានឈ្មោះមួយនៅពីខាងជើង : សមុទ្រនោះគឺសមុទ្រសៀម រីឯឈ្មោះសមុទ្រឈ្នួលសមុទ្របាណូក ។ នៅពីខាងនិរតីនៃទៀបកោះម៉ាឡាកា ដីវែងមានកោះធំមួយ គឺកោះស៊ូម៉ាត្រា ហើយនៅខាងចុងកោះនេះ គឺកោះជូដេលូត្រកាល ។ ទៅខាងកើតនោះទៀតគឺកោះប៊ីរណេអូដែលជាកោះធំជាងគេនៅលើលោករួចហើយ មានកោះរាប់ពាន់ មានតូចមានធំ នៅប្រមូលផ្តុំគ្នាជាប្រជុំកោះ ដែលតភ្ជាប់ចេញពីទៀបកោះម៉ាឡាកា និងកោះទាំងឡាយរបស់ម៉ាឡេស៊ី ទៅទិសខាងកើតចម្ងាយប្រហែល៨០០ គីឡូម៉ែត្រ ។ កោះតូចទាំងអស់នេះ អាចជាកំពូលភ្នំនៃទ្វីបធំមួយ ដែលបានលិចកប់បាត់ទៅនៅក្រោមទឹកសមុទ្រ រីឯវាលទំនាប និងជ្រលងភ្នំ ស្ថិតក្នុងទីជម្រៅ ។

នៅពេលដែលគេពិនិត្យឃើញថាទៀបកោះម៉ាឡាកាដីវែងនេះ នៅផ្តុំគ្នាជាមួយនឹងទ្វីបឥណ្ឌូចិនដ៏ធំ ដែលមានព្រំប្រទល់ខាងជើងជាប់នឹងប្រទេសចិននោះ គេអាចយល់បានអំពីភាពទាក់ទងគ្នាខាងប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃបណ្តា

ប្រជាជន ដែលកើតបានជាជាតិសាសន៍ផ្សេងៗ ឡើង នៅលើទឹកដីដ៏ធំទូលាយនេះ ។ ហើយគេក៏យល់បានដែរ ថា គេមិនអាចនិយាយអំពីជាតិសាសន៍ណាមួយ ដោយមិននិយាយអំពីជាតិសាសន៍ផ្សេងទៀតសោះនោះទេ ។

ឥឡូវនេះ សូមបែរមកពិនិត្យមើលដែនទឹកដីរបស់ខ្មែរច្រើនឆ្នាំមុន ។ បើលោកអ្នកពិនិត្យជួរភ្នំ ដីវែង ដែលលាតសន្ធឹងនៅលើខ្ពង់ខ្ពស់នេះ លោកអ្នកនឹងឃើញថាមានទន្លេស្ទឹងធំៗ ដែលហូរកាត់ជួរភ្នំនេះ ទន្លេ ស្ទឹងទាំងនោះ ហូរនាំទឹកចេញពីជ្រលងភ្នំទាំងឡាយ ដែលបញ្ជាក់ឲ្យឃើញថាឥណ្ឌូចិន គឺជាកូនស្រីនៃទន្លេទាំង អស់នោះ នឹងជា ជាតិសាសន៍ប្រកបដោយអារ្យធម៌ទាំងឡាយ ដែលគេប្រទះឃើញនៅទីនេះ សុទ្ធតែបានកកើត ឡើងនៅលើដីល្បួងដែលទន្លេស្ទឹងហូរនាំយកមកចាក់បំពេញបន្តិចម្តងៗ ហើយទឹកទន្លេស្ទឹងទាំងអស់នោះ បានហូរ កសាងអស់ទៅដោយកម្រៅព្រះអាទិត្យ ។

យ៉ាងណាមិញ គុណកិច្ចគឺជាកូនរបស់ទន្លេក្រហម និងទន្លេស្ទឹងម៉ា ។ កម្ពុជាគឺជាកូនរបស់ទន្លេមេគង្គ (ឬ មេទឹក) ។ ប្រទេសសៀម គឺជាកូននៃទន្លេមេណាម ដែលមានន័យថាមេទឹកដែរ ។ ប្រទេសភូមា ជាកូនរបស់ទន្លេ ឥរាវ៉ា និងទន្លេសាលូអង់ ។ ទន្លេទាំងអស់សុទ្ធតែមានប្រភពចេញពីភ្នំដីធំ គឺភ្នំហិមាល័យ (ខ្មែរហៅ ភ្នំហេមពាន្ត) នៅទីបេ ។

ក្រោយពីបានពិនិត្យមើលភ្នំ និងសិក្សាទន្លេទាំងឡាយរួច នោះគេនឹងមិនលំបាកនឹងគិតស្រមៃក្នុងចិត្តទេ ដើម្បីត្រូវវាស់ដែនទីប្រទេសទៅតាមដែលព្រះឥន្ទ្រលោកអាចនឹងពិនិត្យមើលឃើញ ពេលលោកកង់ នៅលើទី ដ៏ខ្ពស់ ដោយក្រឡេកតែមួយភ្នែកអាចមើលឃើញខ្ពង់ខ្ពស់ទាំងមូល ។ ជាដំបូង នៅខាងជើងគឺភ្នំក្រាស់ ដែលលាត សន្ធឹងពីកើតទៅលិច ព័ទ្ធជុំវិញល្វែងសមុទ្រគុណកិច្ច ។ ចុះមកខាងត្បូងភ្នំក្រាស់នេះ សណ្ឋានដីបានត្រូវកាត់សម្គាល់ ដោយជួរភ្នំអាណាម ដែលចោកបន្តិចពីខាងកើត ប៉ុន្តែ រាងទេរនៅខាងលិច មានខ្ពង់រាបខ្ពស់ទាបបន្តបន្ទាប់ បន្ទាយ ត្រង់កន្លែងខ្លះរហូតដល់ទន្លេមេគង្គ ។ នៅខាងទិសនិរតី ជួរភ្នំអាណាមរីកជាភ្នំក្រាស់ ដែលលាតសន្ធឹងពីសមុទ្រ រហូតដល់ខាងត្បូងដាឡាត់ និងទៅដល់កូសាំងស៊ុនទៀត ។ នៅទិសខាងលិចវិញ មានជួរភ្នំ ភ្នំតូចៗ និងខ្ពង់រាប ដែលបន្តភ្ជាប់ចេញពីភ្នំហិមាល័យដែរ ហើយព្រែកប្រទេសសៀម ចេញពីប្រទេសលាវ និងកម្ពុជា និងជាបន្ទាត់ ខ័ណ្ឌចែកទឹករវាងអាស៊ានទន្លេមេគង្គ និងទន្លេមេណាម ។

ទីបំផុត មានជួរភ្នំទីបីមួយទៀត ដែលបែកចេញពីភ្នំក្រាស់ហិមាល័យនៅទីបេដែរ ។ ជួរភ្នំដីវែងតែតូច ចង្អៀតនេះ លាតសន្ធឹងចេញពីប្រទេសភូមាខាងលើ បែងចែកភូមាជាពីរ ហើយជាទ្រនុងឆ្នាំងរបស់ទៀបកោះ ម៉ាឡាកា បន្តមកបញ្ចប់នៅក្នុងសមុទ្រខាងត្បូងជាកោះជាច្រើន ខ័ណ្ឌដោយដៃសមុទ្រតូចធំ ឬដោយសមុទ្រតូចៗ និងស្ទប់ស្ទាត់ ។

ដូច្នោះ គេពិនិត្យឃើញថាមានជួរភ្នំបីនៅឥណ្ឌូចិន ជួរភ្នំទាំងនោះមានប្រភពចេញពីភ្នំក្រាស់ ហិមាល័យ នៅទីបេ ហើយសន្ធឹងមកខាងត្បូងទាំងអស់គ្នា បង្កើតបានជាអាងធំៗ បួន ដែលមានទន្លេវែងៗ បួន ហូរកាត់

អានទន្លេទាំងនោះជាជម្រករស់នៅនៃជាតិសាសន៍ប្រាំគឺ : អានទន្លេមេគង្គ ដែលជាជម្រកនៃប្រទេសលាវនៅខាងជើង រួចប្រទេសកម្ពុជា និងកូសាំងស៊ីននៅខាងត្បូង អានទន្លេមេណាម ជាជម្រកនៃប្រទេសសៀម អានទន្លេឥរាវ៉ាតី ជាជម្រកនៃប្រទេសភូមា និងអានទន្លេក្រហម ដែលជាជម្រកនៃប្រទេសតួនីស ។

នៅមានជួរភ្នំមួយទៀត ដែលជាព្រំដែនរវាងប្រទេសកម្ពុជា និងខេត្តមួយចំនួនរបស់ប្រទេសសៀមនោះគឺ ភ្នំដងរែក ។ ភ្នំនេះមានចន្លោះខាងត្បូងចោតខ្លាំង ក៏ប៉ុន្តែតាមពិតភ្នំនេះជាខ្ពង់រាបដីធ្លីមួយ ដែលនៅជាប់នឹងឈូងសមុទ្រដ៏ជ្រៅមួយកាលពីសម័យដើម ។ ជួរភ្នំនេះសន្ធឹងកាត់អានទន្លេមេគង្គពីកើតទៅលិច ក៏ប៉ុន្តែ វាមិនបានបង្កើនទិសរបស់ទន្លេនេះទេ ។ ទឹកហូរនាំយកដីក្របម្រាបទឹកកកនៅក្នុងទន្លេ រួចហូរពីទន្លេសំដៅទៅសមុទ្រខាងត្បូង ។

តាមមើលទៅ កាលពីសម័យមួយដ៏យូរលង់ ដែលនៅពេលនោះប្រទេសកម្ពុជា និងកូសាំងស៊ីនមិនទាន់កកើតនៅឡើយ ទឹកសមុទ្របានឡើងមកដល់ត្រឹមជើងភ្នំដងរែកនេះឯង រីឯមាត់ពាមរបស់ទន្លេមេគង្គ គឺស្ថិតនៅត្រង់ចន្លោះបាសាក់ និងខោន ។ ពេលនោះទឹកដីកូសាំងស៊ីន និងកម្ពុជាស្ថិតនៅក្នុងបាតឈូងសមុទ្រនៅឡើយ កន្លែងឈូងសមុទ្រនោះ សព្វថ្ងៃនេះគឺបឹងទន្លេសាប ។

កាលនោះ មានបឹងធំមួយនៅខាងជើងភ្នំដងរែក ។ ទឹកបឹងនេះរីងខះបន្តិចម្តងៗ ក្លាយទៅជាវាលទំនាបមួយប្រកបដោយដីជាតិ ដែលលោក បារតេឡេមី បានបរិយាយនៅឆ្នាំ១៧០៧ ហើយដែលមានទន្លេសេមូន និងដែរបស់ទន្លេនេះគឺ ស្ទឹងសេស៊ី ហូរកាត់សព្វថ្ងៃនេះ ។ ទាំងអស់នេះ គឺជាកាកសំណល់ដែលនៅសេសសល់ពីកូនសមុទ្រមេឌីទែរ៉ាណេ ក្នុងមួយ ដែលទឹកសមុទ្របានស្រកថយបាត់អស់ទៅ តែឡើងមកលិចម្តងៗ ដែរ កាលណាទឹកជោរ ។ ដីនៅទីនេះរាបស្មើ តែនៅរក្សាជាតិប្រៃនៅឡើយ ។ ក្រោយរដូវភ្លៀងម្តងៗ គេឃើញមានឡើងក្រាមជាតិប្រៃក្រាលនៅលើដី ដែលអ្នកស្រុករមែងប្រមូលយកមកស្នូជាអំបិល គ្រប់គ្រាន់សម្រាប់តម្រូវការនៅក្នុងតំបន់ ។ បាតុភាពនេះអាចនឹងកើតមានឡើងដូចគ្នា នៅក្នុងអនាគត ដប់ ឬដប់ប្រាំសតវត្សរ៍ តទៅមុខទៀតចំពោះបឹងទន្លេសាប ដែលទឹកពីមុនប្រៃ ហើយការដែលគេដាក់ឈ្មោះថា សាប នេះ អាចជាការបញ្ជាក់ថា ទឹកទន្លេនេះកាលពីមុននៅប្រៃតិចៗ ឬមិនស្រួលទទួលបានប៉ុន្មានទេ ទោះបីជាឥឡូវ ទឹកនេះបានសាបទៅហើយក៏ដោយ ។

នៅប្រទេសសៀមឯណោះវិញ កាលពីសម័យនោះ ទឹកសមុទ្រប្រហែលជាឡើងរហូតមកដល់ត្រឹមនគរសុវណ្ណ ត្រង់ខាងលើចំណុចដែលមានស្ទឹងពីរហូរចូលមកក្នុងទន្លេមេណាមឥឡូវ ។ ប្រជាជនដែលរស់នៅទីនេះកាលពីពេលនោះ មានដ៏ខ្ពស់តែត្រង់ផ្នែកខាងលើនៃអានទន្លេមេណាមនៅខាងជើងប៉ុណ្ណោះ និងចម្រៀកដីធំទូលាយមួយ នៅតាមជើងភ្នំប៉ាតារី, ប៉េទ្រូ និងប៉ាយ៉ង់ នៅខាងកើត និងនៅតាមជើងភ្នំតេណាសេរីម នៅខាងលិច ។ តំបន់ទាំងអស់ជុំវិញអយុធ្យា ត្រង់កោះណាងស្នោ ដែលជាទីតាំងរបស់ទីក្រុងនេះ ហើយនិងតំបន់ជុំវិញបាតកក ដែលជាទីក្រុងទំនើបរបស់សៀមសព្វថ្ងៃ កាលនោះស្ថិតនៅក្រោមទឹកសមុទ្រនៅឡើយ ។ ដីកន្លែងនេះចាប់លេចចេញពីទឹកនៅដើមគ្រិស្តសករាជយើងនេះ ប៉ុន្តែ បាតកកនៅតែជាតំបន់សម្បូរទៅដោយបឹងបួងដែល ។

ហេតុការណ៍ដូចគ្នានេះក៏កើតមាននៅឯរ៉ឹងហ្គូន នៅប្រទេសស៊ីប និងហេងសាដា របស់ប្រទេសកូរ៉េផងដែរ ។ ទឹកដីទាំងអស់នេះរៀងទម្លាក់ខ្លួននៅចន្លោះភ្នំអារវៈកយ្យម៉ា នៅខាងលិចចុះទៅត្បូង រហូតដល់ជ្រោយនេក្រែ និងភ្នំពេតយ៉ាម៉ា នៅខាងកើត បង្កើតបានជាយូនសមុទ្រមួយ ដែលទន្លេភាវីតី ហូរចូលមក ។

ឥឡូវ យើងត្រលប់មកមើលប្រទេសកម្ពុជា និងទន្លេមេគង្គ ដែលជាទន្លេមួយក្នុងបណ្តាទន្លេដែលរែង ជាងគេនៅលើលោកនេះវិញម្តង ។

សូមពិនិត្យមើលផ្លូវទឹករបស់ទន្លេមេគង្គនៅលើដៃនីមួយៗ ទន្លេនេះមានប្រវែង៣០០០ គីឡូម៉ែត្រ និងមាន ផ្លូវទឹកបត់បែនយ៉ាងខ្លាំង ។ ដល់មាត់នេះ ទទួលយកបរិមាណទឹកភ្លៀងចំនួនពាក់កណ្តាល ដែលធ្លាក់មកលើឥណ្ឌូ ចិន ហើយដែលមិនបានហូតអស់ទៅដោយកម្ដៅព្រះអាទិត្យទេ ។ ទន្លេនេះហូរចេញពីភ្នំហិមាល័យនៅទីបេ ប្រទេសចិន ដោយមានជម្រាលចោទយ៉ាងខ្លាំង និងមានដៃទន្លេច្រើនរាប់រយ ។ នៅចម្ងាយ៥០ គីឡូម៉ែត្រ ពីខាង ក្រោមព្រំប្រទល់រវាងចិន និងឥណ្ឌូចិន ទន្លេមេគង្គរីកធំតែរាក់ ទឹកនៅតែត្រឹមជង្គង់ មនុស្សអាចដើរកាត់បាន នៅរដូវរងា ។ ចាប់ពីត្រឹមនេះទៅ ទន្លេមេគង្គបានចូលមកដល់ទឹកដីឥណ្ឌូចិនហើយ នៅគ្រង់ខាងលើទន្លេកូនហុង ដោយហូរកាត់រំពាំងថ្មធំៗជាតិខ្ពស់ៗ ចង្កៀត និងជ្រៅ មិនអាចធ្វើនាវាចរបានទេ ។

មកដល់គ្រង់ហ្លួងប្រាបាត ទន្លេមេគង្គប្រែជាល្អឡើងវិញ ហើយរឹតតែល្អឆើតឆាយនៅគ្រង់រៀងច័ន្ទ ។ ក៏ប៉ុន្តែ នៅចន្លោះពីហ្លួងប្រាបាតមកដល់រៀងច័ន្ទ ការធ្វើនាវាចរពេលខ្លះមានការលំបាក គេត្រូវផ្ទេរទិញយ៉ាង តិចម្តង បើគេចង់ធ្វើដំណើរចុះឡើង ។

ចាប់ពីក្រោមរៀងច័ន្ទចុះមកក្រោម ទន្លេមេគង្គល្អត្រកាលណាស់ ហើយនាវាសមុទ្រ និងនាវាចម្បាំង អាចធ្វើនាវាចរបាននៅរដូវប្រាំង រហូតមកដល់សុវណ្ណខ្មែរ ។ ចុះទៅក្រោមទៀត ដៃទន្លេរីកធំ ក៏ប៉ុន្តែទឹករាក់ កន្លែងខ្លះមានដុំថ្មរឹបរុប ឬមានជួរទឹកហូរខ្លាំង ប្រកបដោយគ្រោះថ្នាក់ រហូតដល់ដូនសា^១ ។ បន្ទាប់មក ទឹកចាប់ ជ្រៅគ្មានប្រទះដុំថ្មទៀតទេ ក៏ប៉ុន្តែប្រើចំហាយអាចប្រើពេលតែមួយថ្ងៃប៉ុណ្ណោះ ដើម្បីចុះមកដល់កេង (ល្បាក់ទឹក ធ្លាក់) កាឡាហៃ^២ ។

គេអាចចុះជួរទាំងអស់នេះបានតែដោយសារទូកតូចៗ ដោយប្រើពេល៤ម៉ោង នៅពេលទឹកស្រក ។ ចុះ ទៅក្រោមទៀត គឺជាទន្លេមួយដ៏ល្អ ដែលគេត្រូវប្រើពេល២ថ្ងៃ ដើម្បីចុះពីកេងយ៉ាពើត មកដល់កោះខុន ។ នៅ ចន្លោះខុន និងកោះខោន ដៃទន្លេមានកោះជាច្រើន ទឹករាក់ និងមានដុំថ្មលិចបំប្រះៗ បាតទូក នៅរដូវសម្រក ។ នាវា

^១ ពាក្យខ្មែរ “ដូន” មានន័យថា ភូមិ
^២ កេង មានន័យថាល្បាក់ ។ កាឡាហៃ ជាពាក្យគ្រាប់តាមសំឡេងទឹកដួរ ដែលហូរនៅចន្លោះដុំថ្ម ត្រូវនឹងពាក្យខ្មែរថា ឆាយ, កាឆាយ ។

ប្រើចំហាយអាចធ្វើដំណើរបានតែពេលទឹកឡើង ពីខែកក្កដា ដល់ ខែវិច្ឆិកា ។ បន្ទាប់មកទៀត គឺល្បាក់ខោន ដែល ប្រៀបបានទៅនឹងសន្ទុះរាំងទឹក ធ្វើឲ្យទឹកហូរធ្លាក់ចុះយ៉ាងខ្លាំង ដូចជាកំទំនប់បញ្ចេញសំឡេងទ្រហឹងអឹងអាបំ បែកផ្កាត្រែងសក្សស នៅសងខាងកោះខោន ។ គេឆ្លងកាត់កោះនេះតាមដូរដែកតូចមួយ មានប្រវែងប្រហែល ៥ គីឡូម៉ែត្រ ។

ចុះទៅខាងត្បូងកោះខោន ទន្លេមេគង្គរីកធំ គ្មានកោះគ្រើយ ទូកតូចៗ អាចឆ្លងកាត់បានតែនៅរដូវ សម្រក ។ នៅរដូវទឹកធំ ផ្ទៃទន្លេមានទទឹងពី៥ ទៅ៦ គីឡូម៉ែត្រ ។ នាវាបរាប្រព្រឹត្តទៅកាត់ព្រៃលិចទឹក ដែលគេមើល ឃើញតែចុងលើប៉ុណ្ណោះ ។

នៅខាងក្រោមស្ទឹងត្រែង និងដៃទន្លេខាងឆ្វេង មានជួរព្រះត្រពាំងរួចកោះរ៉ុងហ្សូ ដីធំ ដែលមានប្រវែង៤០ គីឡូម៉ែត្រ រួចហើយគឺសម្បូរ ដែលជាអាជីវកម្មមួយ ហើយដែលពួកហ្វូងហៅថា សំបាប្រៀ ។ បន្ទាប់មក គឺជួរសម្បូរសម្បូរ រួចសម្បូរដែលចាប់ពីនេះទៅ ទឹកទន្លេហូរជាធម្មតា មានទទឹងពី ១៥០០ ម៉ែត្រ ដល់ ២០០០ ម៉ែត្រ ហើយគេអាចធ្វើនាវាបរាប្របានគ្រប់រដូវ ។

មកដល់ភ្នំពេញចតុមុខ ទន្លេមេគង្គចែកជូរទឹកជាពីរផ្នែក ដើម្បីឆ្ងាយហូរចូលទៅសមុទ្រ ។ នៅរដូវទឹកឡើង ទឹកទន្លេមេគង្គហូរចាក់តាមទន្លេសាបបញ្ចោសទៅជើង ចូលទៅបឹងទន្លេសាប ។ ដោយអំណាចទឹកហូរចូលដ៏ច្រើន នេះ ទឹកបឹងទន្លេសាបឡើងរហូតដល់កម្ពស់៥, ៦ បួនម៉ែត្រ ជំនួសដីដែលនៅជុំវិញ រហូតដល់ទៅចម្ងាយ ៥០ គីឡូម៉ែត្រ ។ ទឹកបឹងទន្លេសាបគ្របដណ្តប់វាលទំនាបធំធេង ពោរពេញទៅដោយទឹក និងហ្វូងក្អែកទឹក ហ្វូងទុន ចបាត ក្រសា ទោម ពណ៌ប្រដេះប្តពណ៌កូលាប ដែលហិចហែលចាប់ត្រីដីសម្បូរ ។ អ្នកនេសាទខ្មែរ យួន និងចិន រាប់ពាន់ នាក់ ចាប់យកត្រីទាំងអស់នេះ នៅខែកុម្ភៈ មីនា និងមេសា ។

ពេលផុតរដូវភ្លៀង វាលទំនាបទាំងឡាយរឹងស្ងួតអស់ដោយការស្ងួតព្រះអាទិត្យ មិនមានទឹកហូរចាក់ចូលដៃ ទន្លេទៀតទេ ។ នៅពេលនោះ ទឹកទន្លេសាបចាប់ហូរត្រឡប់ពីជើងមកត្បូងវិញម្តងក្នុងរយៈពេល៦ ខែ ដើម្បី បញ្ចេញទឹកដែលហូរចូលកាលពី៦ ខែមុន ។ ទឹកចាប់ស្រកចេញពីវាលទំនាបលិចទឹកនៅជុំវិញបឹងទន្លេសាប បន្តិចម្តងៗ រួចកាន់តែឆាប់រហ័សឡើងៗ ។ ទឹកបឹងទន្លេសាបក៏ស្រកចុះដែរ មកត្រឹមមាត់ទន្លេខ្លួនឯង រួចស្រកចុះ ថែមទៀត រហូតទាល់តែនៅសល់ជម្រៅត្រឹម ១ បួនម៉ែត្រ ប៉ុណ្ណោះ នៅត្រង់កន្លែងខ្លះ ។ អាងទឹកដ៏ធំនេះ ក៏ប្រែ ក្លាយខ្លួនមកត្រឹមជាសមុទ្រតូចមួយ ដែលមានប្រវែងបណ្តោយ ១៥០ គីឡូម៉ែត្រ និងទទឹង ៤៥ គីឡូម៉ែត្រ ។

ទឹកហូរចូលមកក្នុងបឹងទន្លេសាបត្រាំត្រែងអស់រយៈពេល៦ ខែ រួចទើបហូរចេញទៅវិញ នាំយកទាំងដី ល្បាប់ទៅកាន់សមុទ្រផង បង្កើតបានជាដីដុះថ្មីនៅខាងត្បូងកូសាំងស៊ិន ។ ការចម្រើនដីល្បាប់ឥតឈប់ឈរបានធ្វើ ឲ្យដីដុះកាន់តែច្រើនឡើងៗ ឯដើមកោងកាងប្រកបដោយបុសស្នូញស្នាញក៏ចាប់ដុះ ដូចជារឹតតែជួញច្របំល្បាប់ ឲ្យកកនៅ រួចមនុស្សក៏មកតាំងទីលំនៅបង្កើតបានជាកូមិស្រុកឡើង ។

ទឹកដីកម្ពុជាទាំងមូលចាប់កើតឡើងតាមរបៀបនេះ ពីត្រឹមសម័យកាលមួយដែលមានរយៈពេលមិនយូរ ប៉ុន្តែនាពេលយើងទេ ក៏កើតឡើងដោយដីល្បប់ ដែលធ្វើឲ្យទឹកទន្លេមេគង្គប្រែពណ៌ទៅជាលឿង ដីល្បប់នោះមិនមែនមកតាំងពីភូមិមាល័យឯទីបេនោះទេ ព្រោះទឹកដែលហូរចេញពីភូមិមាល័យមកនោះ មានតែប្រមាណជាមួយភាគមួយរយនៃទឹកទន្លេមេគង្គទាំងមូលប៉ុណ្ណោះ ។ តាមពិត ដីល្បប់ទាំងនោះបានមកពីដីនៃអានទន្លេមេគង្គទាំងមូល ដែលទឹកភ្លៀងហូរនាំចូលមកក្នុងទន្លេ តាមរយៈដៃទន្លេទាំងឡាយ រួចហូរនាំហូតទៅដល់សមុទ្រ ។ ទឹកដីកូសាំងស៊ិនស្ត្រៃ ក៏កើតឡើងរបៀបនេះដែរ ក្នុងសម័យកាលមុននេះបន្តិច ។

សូមពិនិត្យមើលផែនទីឥណ្ឌូចិន នោះលោកនឹងសង្កេតឃើញវិសាលភាពនៃអានទន្លេកង្កាឥណ្ឌូចិន សម្បូរទៅដោយដៃទន្លេ ដែលគ្របដណ្តប់ពាសពេញផ្ទៃដីប្រមាណជា ៨០០.០០០ គីឡូម៉ែត្រក្រឡា ដៃទន្លេទាំងអស់នោះ ទទួលទឹកហូរមកពីស្ទឹងរាប់ពាន់ ហើយលោកអាចប្រមើលមើលឃើញទំហំទឹកយ៉ាងច្រើន ដែលហូរសំដៅមករកភ្នំពេញ ។ គឺទឹកទាំងនេះហើយដែលហូរនាំយកដីល្បប់មកចាក់ តាំងពីច្រើនសតវត្សរ៍ មុនគ្រិស្តសករាជទៅទៀត បង្កើតបានជាប្រទេសកម្ពុជាទាំងមូល ហើយដែលយើងនឹងធ្វើការសិក្សាអំពីប្រវត្តិសាស្ត្រ ប្រទេសនេះនៅខាងមុខទៀត ។ គឺជាដីល្បប់ ដែលដុសលេចចេញពីក្នុងទឹកមក ។ អ្នកស្រុកដែលមករស់នៅទីនេះចាំបាច់ត្រូវតែសង់ផ្ទះបន្តែតឲ្យខ្ពស់ដុតពីទឹកនៅពេលទឹកធំ ហើយផ្ទះមួយត្រូវមានទូកមួយ ។ ដីនេះល្អណាស់សម្រាប់ដំណាំស្រូវ ហើយទន្លេ ស្ទឹង បឹងបួ ត្រពាំង សម្បូរទៅដោយត្រីច្រើនឥតគណនា ទាំងអស់នេះអាចចិញ្ចឹមប្រជាជនបានច្រើនជាងសត្វថ្លៃ ៦ ដង ។ គឺជាដីមានជីជាតិ សើមហើយក្តៅ កាលបើទទួលបាននូវអារ្យធម៌ឥណ្ឌូ ក៏រីកចម្រើនលើសម្ភារសំដើម ទៅជាស្ថាបត្យកម្មមួយដ៏សម្បើមមហាសារ្យ ចម្លែកពោរពេញទៅដោយអត្ថន័យ ។ នេះជាអារ្យធម៌មួយក្នុងរូបចម្លាក់ស្តាល់នៅចុងបូព៌ា ដែលបានមកសណ្ឋិតនៅលើប្រជាជនប្រមាណជាសាមសិបលាននាក់នៅក្នុងឥណ្ឌូចិនអស់រយៈកាល៨សតវត្សរ៍ ។ នោះគឺអាណាចក្រខ្មែរ ដែលមានទឹកដីកើតឡើងអាស្រ័យដោយ “មេទឹក” ដោយទន្លេ កង្កាឥណ្ឌូចិន សម្បូរភោគផលមិនចាញ់ទន្លេនីល^៧ ដែលវែងជាង ធំជាង និងមានកុណប្រយោជន៍ល្អដូចទន្លេកង្កា នៅឥណ្ឌូដែរ ។ មុននឹងប្រគល់ឲ្យនូវកុណប្រយោជន៍ទាំងអស់ ដែលខ្លួនមានទន្លេមេគង្គត្រូវរង់ចាំនូវការកែច្នៃ ដូចដែលពួកហិណ្ឌូ ពួកមហាម៉ាត់ និងពួកអង់គ្លេស បានធ្វើទៅលើទន្លេកង្កា ដែលផ្តល់ទឹកទាំងអស់ បឹងធំ បួនដង ផ្តល់នូវជីជាតិទៅឲ្យវាលទំនាបដែលស្ងួតហែងទៅដោយកម្ដៅថ្ងៃ ។ វាលទំនាបទាំងនោះ នឹងមិនផ្តល់ផលស្រូវសូម្បីតែមួយគ្រាប់ បើគ្មានទន្លេទឹកមេនេះទេ ។ គឺទន្លេនេះឯង ដែលគ្របដណ្តប់ទឹកដីទាំងអស់នោះដើម្បីផ្តល់ទៅឲ្យនូវទឹកដោះ ពោលគឺ ទឹកសម្រាប់បាចស្រោចស្រព ផ្តល់ឲ្យនូវចំណីអាហារ ពោលគឺ ជីជាតិដែល

^៧ ទន្លេមេគង្គមានកម្លាំងចម្រើនដីល្បប់ស្មើនឹងទន្លេនីល គឺ ១៥ ភាគ ១០០០០, ១០ ដង ទាំងទន្លេរ៉ូន, ៨ ដង ទាំងទន្លេស៊ែន ។

ធ្វើឲ្យទឹកល្អក់កករ ក៏ប៉ុន្តែធ្វើឲ្យទឹកមានជីជាតិ ។

អាស្រ័យហេតុនេះ សូមគោរពចំពោះទន្លេកង្ការនៃឥណ្ឌូចិន ចំពោះមេទឹកដែលបានបង្កបង្កើតកម្ពុជា និង កូសាំងស៊ីនឡើង ។ ដើម្បីធ្វើឲ្យទឹកដីនេះក្លាយទៅជាប្រទេសមួយមានភោគទ្រព្យដូចជាប្រទេសអេហ្ស៊ីប គេនៅ គ្រាន់តែត្រូវការការកែច្នៃពីមនុស្សដែលមករស់នៅទីនេះតែប៉ុណ្ណោះ ។ មនុស្សដែលមករស់នៅទីនេះនឹងមានសិរី ដែលគេអាចសុំពីទន្លេនេះបាន ។

ទាំងអស់នេះ គឺជាទប់ទល់ឥណ្ឌូចិន ដែលយើងនឹងពិនិត្យមើលប្រជាជនកើតឡើង រីកចម្រើន លាស់ដៃដួង បង្កបង្កើតដល់ រួចហើយស្រយុតស្រយង់ រលត់បាត់បង់ទៅ បន្ទាប់ពីបានរស់រានមានជីវិត បានធ្វើសង្គ្រាមបំផ្លិច បំផ្លាញរវាងគ្នានឹងគ្នា ដណ្តើមទឹកដីគ្នាបំពេញមហិច្ឆតារៀងៗខ្លួន ។ អ្វីទាំងអស់មានលក្ខណៈជាបណ្តោះអាសន្ន និង កើតមានឡើងតែមួយរយៈពេលប៉ុណ្ណោះ ។

ឥឡូវនេះ យើងពិនិត្យមើលបណ្តាប្រជាជនផ្សេងៗទៀត ដែលរស់នៅលើទឹកដីនេះកាលពីសតវត្សរ៍ទី១ ថាតើគេធ្វើយ៉ាងណានៅលើទឹកដីល្បាប់ដ៏ធំធេង ស្ទើរទឹកស្ទើរគោកនេះ ដែលត្រូវតែសង់ផ្ទះបង្កើតឲ្យដុតទឹក តើ ពួកគេធ្វើយ៉ាងណាទើបអាចបង្កើតជាក្រុម ជាប្រទេសមានអំណាច ដែលយើងនឹងសរសេរជាប្រវត្តិសាស្ត្រនេះ ។

២- អំពីប្រជាជន

នៅដើមគ្រិស្តសករាជរបស់អឺរ៉ុប និងដើមមហាសករាជ របស់ពួកហិណ្ឌូ ប្រជាជនដែលមករស់នៅក្នុង ឥណ្ឌូចិនហាក់ដូចជាបញ្ឈប់ខ្លួនក្នុងហ្វុលប្រជាជនសព្វថ្ងៃនេះ ក៏ប៉ុន្តែនៅពេលនោះពួកគេរស់នៅបែកគ្នាជាកុល សម្ព័ន្ធ ឬជារដ្ឋអធិបតេយ្យតូចៗ ច្បាំងគ្នាទៅវិញទៅមក ហើយមិនទាន់ស៊ីវិល័យនៅឡើយទេ ។

ពួកខ្មែរ ឬ កម្ពុជៈ

ប្រជាជនដែលកសាងប្រជាជាតិខ្មែរឡើង រស់នៅលើទឹកដីដែលមានឈ្មោះសព្វថ្ងៃថា កូសាំងស៊ីន និង កម្ពុជា បើហោបណាស់ក៏រហូតដល់ល្បាក់ខោន និងប្រទេសសៀម^៤ ផងដែរ ។

ប្រវត្តិសាស្ត្រដែលយើងនឹងសរសេរ គឺជាប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់ប្រជាជនទាំងនោះ ដោយហេតុនេះ យើង មិនទាន់ចាំបាច់ត្រូវនិយាយពីពួកនេះ ច្រើនពេកទេ នៅពេលនេះ ។

^៤ មហាសករាជចាប់ផ្តើមនៅថ្ងៃទី២១ ខែមីនា ឆ្នាំ៧៧៧ នៃគ្រិស្តសករាជ ។
^៥ តាមមើលទៅ ពួកលេស្តោនៅក្នុងដែនទីរបស់ដូលេម គឺជាប្រជាជនដែលរស់នៅលើទឹកដីកម្ពុជា និងកូសាំងស៊ីនបច្ចុប្បន្ន ។ រីឯទឹកដីរបស់ពួក សកៈនៅក្នុងរឿងមហាភារតៈ ក៏គឺទឹកដីនេះដែរ ។

ពួកចាម ឬ ចាម្ប៉ា

នៅខាងកើតពួកខ្មែរឬកម្ពុជៈ មានពួកចាមដែលជាពួកអ្នកផ្សងព្រេងឬជាចោរសមុទ្រ ធ្វើដំណើរចេញពីកោះធំៗ ដែលមានឈ្មោះសព្វថ្ងៃថា កោះស៊ីម៉ាត្រា កោះជួរ និងប្រហែលជាចេញកោះតូចៗ ក្បែរៗ នោះផងដែរ ។ ពួកនេះមកតាំងទីនៅតាមមាត់សមុទ្រ រួចហើយ បានដំណើរមកទីកន្លែងមាត់សមុទ្រ ត្រង់កន្លែងកូសាំងស៊ីន និងអាណាមសព្វថ្ងៃ^៦ ទាំងស្រុងឬក៏មួយចំណែក មុនពួកហិណ្ឌូមកដល់ ។ បន្ទាប់មក អាស្រ័យដោយចំណងមេត្រីភាពជាមួយអ្នកស្រុកដែលរស់នៅតាមមាត់សមុទ្រនេះ ក៏សម្រេចបង្កើតបានជាជាតិមួយនៅរវាងសតវត្សរ៍ទី២ មុនគ្រិស្តសករាជ ដែលពួកចិនហៅថាឆេនលីនយី ហើយដែលក្រោយមកមានឈ្មោះថា ចាម្ប៉ា^៧ ។ ពួកនេះចេញមកពីប្រទេសដែលមិនទាន់ស៊ីវិល័យ គេពិតជាមិនទាន់ទទួលយកអារ្យធម៌ព្រាហ្មណ៍នៅឡើយ នៅពេលមកដល់ឥណ្ឌូចិន ក៏ប៉ុន្តែបន្ទាប់មក ពួកនេះបានទទួលយកការគោរពបូជា និងប្រពៃណីព្រហ្មញ្ញសាសនាខ្លះៗ គឺប្រហែលជានៅសតវត្សរ៍ទី១ នៃគ្រិស្តសករាជរបស់អឺរ៉ុប ។

ពួកនេះបានបង្កើតរដ្ឋសក្តិភូមិជាច្រើននៅតាមមាត់សមុទ្រ ជារដ្ឋពាក់កណ្តាលឯករាជ មានមេកោយរៀងៗខ្លួន ក៏ប៉ុន្តែ ចំណុះឲ្យស្តេចអធិរាជណាមួយជាដូរការ តាមទំនៀមទម្លាប់ ទោះបីជាមិនសូវមានប្រសិទ្ធភាពក៏ដោយ ។ ពួកនេះក៏មានទីតាំងមួយចំនួននៅខាងទិសទក្សិណ និងនិរតី ផងដែរ ចាប់ពីបីព្រាធន់រហូត ដល់កំពត ដែលក្រោយមកត្រូវពួកកម្ពុជៈមកព័ទ្ធជាដំណាច់ណាស់^៨ ។

^៦ សិលាចារឹក វិកាញ៉ា បញ្ជាក់ថា មានពួកចាមរស់នៅជ្រលងភ្នំព្រាត្រាង នៅសតវត្សរ៍ទី៣, ឯសិលាចារឹកមីស៊ីនថា មានចាមនៅឆកសមុទ្រ ទូរ៉ាន ។ ពួកចាមអាចនឹងមានវត្តមាននៅ ជាន់រាំង និងបីព្រាធន់ រួចហើយ ។

^៧ គេមិនបានដឹងអំពីឈ្មោះដែលប្រទេសនេះដាក់ឲ្យខ្លួនឯង មុននឹងប្រកាន់យកឈ្មោះចាម្ប៉ានេះទេ ។ ចំពោះឈ្មោះចាម្ប៉ានេះវិញ ប្រហែលជាគេដាក់តាមរដ្ឋចាម្ប៉ារបស់ពួកហិណ្ឌូមួយ ដែលស្ថិតនៅជិតភ្នំហិមាល័យ នៅផ្នែកខាងជើងរដ្ឋបញ្ចាប ។ អាចនិយាយថា ឈ្មោះចាម្ប៉ានេះវា ប្រហាក់ប្រហែលនឹងឈ្មោះដើមថា ជាម ឬ ដៃម ឬសាន នៅរវាងសតវត្សរ៍ទី២ ។ លោក ដូលេមេ ដូចជាបានស្គាល់តែឈ្មោះរាជធានីបាលអន់វៃ ដែលលោកហៅថា សាបាន មានន័យថារាជធានីរបស់ចា ឬសានប៉ុណ្ណោះ ។ តាមមើលទៅ គឺឈ្មោះ សាន នេះឯង ដែលក្លាយមកជា ចាម្ប៉ា ហើយដែលពួកអ្នកនិពន្ធអារ៉ាប់ហៅថា ហ្សាង នៅសតវត្សរ៍ទី៨ ។

^៨ រឿងព្រេងកម្ពុជាបាននិយាយថាមានស្តេចចាម្ប៉ាអង្គុសោយរាជ្យ ហើយមានពួកខ្មែរចេញមកព័ទ្ធជ្រាស្ត្រៈ ក្បែរទីក្រុងដែលសព្វថ្ងៃ មកសុំរស់នៅត្រង់កន្លែងដែលពួកគេរៀបចំរួចស្រេចហើយ ក្រោយមកពួកខ្មែរនេះត្រូវរុំវិញជាមួយពួកនាគ បះបោរប្រឆាំងដេញពួកចាមចេញទៅ ។ តាមពួកបញ្ជីនៃកម្ពុជាមួយចំនួនដែលជឿទៅលើរឿងព្រេង បានរៀបរាប់ទៀតថាពួកចាមបានគេចខ្លួនទៅដល់ប្រទេសលាវ រួចបង្កើតរដ្ឋចំប៉ាសាក់នៅទីនោះ ។ រឿងស្តេចចាម្ប៉ាអង្គុសោយរាជ្យមានសារសំខាន់ណាស់ ក៏ប៉ុន្តែរឿងព្រេងគ្មានអ្វីជាសំអាងច្បាស់លាស់ទេ ។ យើងនឹងត្រលប់មកមើលរឿងនេះទៀត នៅពេលក្រោយ ។

ពួកលាវ

នៅពីខាងជើងទឹកដីដែលពួកខ្មែរ ឬកម្ពុជៈរស់នៅ មានប្រជាជនផ្សេងទៀតដែលមិនសូវជាស៊ីវិល័យ រស់នៅដែរ គឺពួកលាវដើម ចាប់ពីខោនហូតដល់ព្រំប្រទល់ខេត្តយុនណាន (ប្រទេសចិន) ។

រឿងព្រេងរបស់លាវនិយាយថា ពួកវិប្រជា (ក្រុមមនុស្សដែលមានការរៀបចំមិនទាន់គ្រប់សព្វ) នៅប្រទេសលាវមានដើមកំណើតចេញមកពីបុព្វបុរសរួមតែមួយ ។ ពាក្យថាវិប្រជាលាវនេះ មិនមែនសំដៅយក តែប្រជាជនលាវសព្វថ្ងៃប៉ុណ្ណោះទេ គឺរាប់បញ្ចូលទាំងប្រជាជនដែលរស់នៅក្នុងអាណាខ្មែរមេណាមខាងលើផងដែរ មុនពេលដែលពួកថៃមកដល់ ពួកមួននៅត្បូងក៏ដឹង ពួកម៉ង់ ពួកបារាំង ឬពួកធុក មុនពេលជ័យជម្នះរបស់ពួកង៉ាមណាន់ ឬអាណាម ព្រមទាំងរដ្ឋសាន មុនពេលពួកសានដែលមានដើមកំណើតថៃ មកដល់ ។

តាមរឿងព្រេងទាំងនោះ មេៗរបស់ពួកគេមានឋានៈជាកូន ដែលមាននៅបន្តរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនៅលាវ ក៏ដូចជានៅថៃ និងកម្ពុជាផងដែរ គឺជាឋានៈមន្ត្រីថ្នាក់ទាប ។

ពួកមន ឬ ជ្វាកាន

ពួកមនរស់នៅលើប្រាំងខាងត្បូងនៃទន្លេភាវាតី និងទន្លេសាលូអង់ ។ ក្រោយពីរៀបចំកសាងរាជធានីប៉េហ្គូ រួច ពួកនេះដាក់ឈ្មោះខ្លួនឯងថា ប៉េហ្គូ ដែរ ហើយបានត្រូវពួកអឺរ៉ុបកែដាក់ថាជ្វាកាន^{៧៧} វិញ ដើម្បីកុំឲ្យប្រឡំនឹង ឈ្មោះរាជធានី និងឈ្មោះស្រុកផង ។

ពួកនេះធ្វើដំណើរចេញមកពីរមញ្ញទេស : ដែលស្ថិតនៅតាមមាត់សមុទ្របឹងហ្គាល់ ។ នៅទីនោះមានទីក្រុង ផ្សេងទៀត គឺតារ៉ាយ, តេណាស៍សេរីម, មែរកុយ និងម៉ាតាបុន^{៧៨} ដែលកំបាំងបាត់នៅពីក្រោយកោះជាច្រើន រយ ។ តាមពិត ពួកនេះមានដើមកំណើតនៅឥណ្ឌា គឺប្រហែលជានៅតាមមាត់សមុទ្រកូរ៉ូម៉ង់ដែល ឬអូរីស្សា ដែល ពីមុនហៅថាកាលីង្គៈ^{៧៩} ។ ពួកនេះបានកសាងរាជធានីទីមួយរបស់គេ មានឈ្មោះថា តាលីង ទាំងពីមុនគ្រិស្តសករាជ

^{៧៧} ពាក្យប៉េហ្គូនេះ ប្រហែលជាត្រូវនឹងពាក្យខ្មែរសេរបស់ដែនទីផ្លូវលេម និងពាក្យបទសាទ្ធិបរបស់ពួកហិណ្ឌូ ។
^{៧៨} ភាសាអ្នកស្រុកហៅថា តារ៉ាយ, ទនៈស្រី, មន្ត និងមធមៈ ។
^{៧៩} កាលីង្គៈជារដ្ឋមួយក្នុងឥណ្ឌាសម័យបុរាណ ស្ថិតនៅលើប្រាំងខាងកើតនៃទន្លេបន្ទាប បែរមុខមករកឥណ្ឌូចិនពីម្ខាងនៃឈូង សមុទ្របឹងហ្គាល់ ។ រដ្ឋនេះមានស្រុក៣ ដែលគេហៅរួមគ្នាថា ត្រៃលីង្គៈ ក្រោយមកក្លាយជា តិលីង្គៈ ឬតាលីង្គៈ ទីបញ្ចប់ជា តាលីង ដែលជាស្រុកដើមរបស់ពួកហិណ្ឌូដែលមករស់នៅឥណ្ឌូចិន ។ តាលីង ក៏ជាឈ្មោះដំបូងរបស់ពួកជ្វាកាននៅភូមាផងដែរ ។ ទាល់តែ ច្រើនសតវត្សរ៍ក្រោយពេល ដែលគេមកដល់ឥណ្ឌូចិន ទើបពួកកាលីង្គៈដូរឈ្មោះទៅជា មន, ម៉ង់ ឬម៉ាង វិញ ដែលជាឈ្មោះស្រុក ចំណុះឥណ្ឌាសម័យបុរាណ គឺរមនញ្ជៈ ក្លាយទៅជារមញ្ជៈ ជាមញ្ជៈ ។

ហើយក៏ត្រូវបានគេហៅថា តាលីងៗ យ៉ាងនេះ រហូតដល់សតវត្សរ៍ទី១៨ តែពួកអឺរ៉ុបហៅថា តាលៀង ។ គឺចាប់ពី រាជធានីនេះហើយ ដែលពួកគេចេញទៅលុកលុយទឹកដីសុរិន្ទកូមី គឺប្រទេសភូមាភាគខាងត្បូងសព្វថ្ងៃ ។ នៅ សុរិន្ទកូមីនេះ ពួកកលិង្គៈ ដែលមកពីខាងត្បូង នឹងជួបជាមួយពួកភូមា ដែលចុះមកពីខាងជើង ។

មានពួកតាលីងមួយចំនួន ដើរកាត់ភ្នំតេណាស៍សេរីម ទៅរស់នៅច្របូកច្របល់ជាមួយប្រជាជន ដែលមាន ដើមកំណើតជាខ្មែរនៅត្រង់ទឹកដីសៀមសព្វថ្ងៃ ។ មួយក្រុមទៀតចុះទៅក្រោម ទៅកាន់ទៀបកោះម៉ាឡាកា ទៅរស់ នៅជាមួយអ្នកស្រុកដើមដែលមានរួចទៅហើយ ។

ពួកសៀម ឬ ថៃ

នៅសតវត្សរ៍ទី១២ នៃគ្រិស្តសករាជ មិនទាន់មានពួកសៀមឬថៃ មកនៅជាមួយពួកខ្មែរ ចាមឬចាម្ប៉ា និង អាណាមទេ ។ មានប្រភពដើមចេញពីឥណ្ឌា ត្រង់និរតីប្រទេសចិនពីសម័យកាលយុវរាជ័យ^{១៦} ពួកនេះ បានមក ដណ្តើមយកទឹកដីនៅចន្លោះ យុនណាន់ពីខាងកើត ទីបេពីខាងលិច និងភូមាភាគខាងលើពីខាងត្បូង ។ ពួកនេះ បាន បង្កើតជាក្សត្រប្រទេស (Principaute) របស់ថៃបានចំនួន៦ នៅសតវត្សរ៍ទី១២ នៃសករាជយើង ដែលពួកចិនដាក់ ឈ្មោះថា ណាននាវា មានន័យថា ក្សត្រទិសខាងត្បូង ។ ពេលនោះពួកថៃមិនទាន់មានកំណើតដ៏ធំដើរមកត្បូង គឺមកកាន់ឥណ្ឌូចិននៅឡើយទេ ។ ពួកនេះ ប្រហែលជាធ្លាប់មានធ្វើចម្បាំងជាមួយ នឹងពួកភូមាខ្លះហើយនៅ ពេលនោះ ក៏ប៉ុន្តែ គ្មានឯកសារណាបញ្ជាក់ពីរឿងនេះទេ នៅសតវត្សរ៍ដំបូងៗ នៃគ្រិស្តសករាជ ហើយវាហាក់ ដូចជាមិនទាន់មានសង្គ្រាមធំដុំទេ មុនសតវត្សរ៍ទី៥ ។ យើងមានតែព័ត៌មានស្តីពីរឿងណាននាវា ចុះមកវាយភូមា នៅសតវត្សរ៍ទី៧ ប៉ុណ្ណោះ ។

ចំណែកទឹកដីដែលសព្វថ្ងៃយើងហៅថា សៀម កាលពីពេលនោះមានប្រជារាស្ត្ររួចហើយ គឺពួកដែលរស់នៅ តាមមាត់ទន្លេមេណាមខាងក្រោម ដូចគ្នាទៅនឹងប្រជាជនដែលរស់នៅតាមមាត់ទន្លេមេគង្គខាងក្រោម រីឯពួកដែល រស់នៅតាមមាត់ទន្លេមេណាមខាងលើ ដូចគ្នាទៅនឹងប្រជាជនដែលរស់តាមមាត់ទន្លេមេគង្គ ក្នុងប្រទេសលាវដែរ ។

នាពេលនោះ តាមមើលទៅវាហាក់ដូចជាមានពួកបរទេស ចូលមករស់លាយឡំជាមួយពួកខ្មែរនៅត្រង់ មេណាមភាគខាងក្រោម និងកណ្តាលស្រេចទៅហើយ គឺពួកមន ដែលយើងបានរៀបរាប់ពីខាងលើរួចហើយ

ពាក្យកលិង្គៈ ឬក្លិននេះ សព្វថ្ងៃប្រជាជនកម្ពុជាប្រើសម្រាប់ហៅពួកហិណ្ឌូ រីឯស្រុកក្លិនគឺសំដៅយកឥណ្ឌាជាទូទៅ ។ ទាំងអស់នេះ គឺដោយហេតុថា ពួកគេកន្លងមក ធ្លាប់មានទំនាក់ទំនងតែជាមួយពួកហិណ្ឌូនៅក្នុងម្លប់ដែល គឺពួកកលិង្គៈ នេះឯង ។

^{១៦} ប្រហែលជា ៨សតវត្សរ៍ មុនគ្រិស្តសករាជ ។

តែការលាយឡំនេះ មិនអំណោយដល់ការត្រួតត្រារបស់ពួកកម្ពុជៈទេ ដែលលាយសព្វល្អជាង ។ ចាប់ពីដំបូងម៉្លោះ ពួកមនខ្មែរនេះ ដូចជាប្រាកដខ្លួនឡើងជារដ្ឋមិនចំណុះ ហើយប្រជែងជាមួយនគរកម្ពុជា ។ ដល់ពេលដែលពួកថៃ ឬសៀម ចុះមកច្បាំងដណ្តើមយកទឹកដីនេះបាន ពួកថៃ ឬសៀមនេះ បានទទួលជាមរតកនូវកំហឹងរបស់ប្រជាជនដែលត្រូវគេត្រួតត្រា ហើយចាប់បន្តការប្រឆាំងទល់នឹងការត្រួតត្រារបស់ខ្មែរ រហូតដល់ពួកគេទទួលបាននូវជោគជ័យមកទល់នឹងសព្វថ្ងៃ គឺសតវត្សរ៍ក្រោយពេលដណ្តើមបានឥន្ទបត្តិជាលើកទី១ ។

បណ្តាក្រុមទប់និវេសន៍ហិណ្ឌូ

នៅដើមនៃគ្រិស្តសករាជ វាហាក់ដូចជាមានក្រុមទប់និវេសន៍ (អ្នកចេញទៅនៅប្រទេសក្រៅ) ជា-ម៉ាឡេ និងហិណ្ឌូ ដែលចេញផ្ទាល់មកពីប្រជុំកោះ អាំងស៊ុយឡាំង និងកលិណ្ឌៈ មកតាំងនៅតាមមាត់សមុទ្រខាងត្បូងនិងខាងលិចនៃឥណ្ឌូចិន្ទរួចទៅហើយ ។ ក្រោយមក ពួកនេះបានច្របល់លាយគ្នាចូលជាមួយអ្នកស្រុកដើមគឺពួកខ្មែរនេះឯង ។ គឺក្រុមទប់និវេសន៍កលិណ្ឌៈទាំងអស់នេះ ហើយដែលបានកសាងរាជាណាចក្រតូចៗ ប្រកបដោយអារ្យធម៌ហិណ្ឌូ នៅផ្នែកខាងត្បូងនៃឥណ្ឌូចិន រាជាណាចក្រទាំងនោះក្រោយមកក្លាយជាប្រទេសកម្ពុជា ឬស្រុកខ្មែរ ។ ចំណែកនៅតាមមាត់សមុទ្រខាងលិចនៃឥណ្ឌូចិន ដែលបែរមុខទៅរកឈូងសមុទ្រប៊ីស្តូលីញ៉ាល់វិញ មានរាជាណាចក្រតូចៗ ដែលពួកព័រទុយហ្គេ ហៅថាមែរតាបាន, មែរតុយ, តារ៉ាយ, តេណាស់សេរីម ព្រមទាំងរាជាណាចក្រតូចៗ នៅតាមឆ្នេរសមុទ្រខាងកើតនៃទៀបកោះម៉ាឡាកា មានលីហ្គុរ ឬស្រីធម្មរាជនករជាដើម ។

អាណាម ឬ តុងកីង

កាលពី២សតវត្សរ៍មុនគ្រិស្តសករាជ នៅប៉ែកពាយ័ព្យនៃតុងកីងសព្វថ្ងៃ មានរាជាណាចក្រតូចមួយដែលពួកចិនហៅថាធុក ឬណាមយៃ ។ អ្នកស្រុករដ្ឋនេះមានអម្បូរជាមន ប៉ុន្តែ ពួកនេះប្រហែលជាស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ពួកអាណាម ដែលមកពីភាគខាងត្បូងនៃទន្លេយ៉ង់សេក្យាង ឬទន្លេខៀវ ។ រាជធានី គឺភានន្ទ ។ ព្រះរាជាមួយអង្គនៃរាជាណាចក្រនេះ ព្រះនាមមន ឬ យ៉ាវដី បានប្រកាសសង្រ្គាមជាមួយចិន រួចវាយដណ្តើមយកបានខែត្រក្វាងទុង (កាលនោះមានឈ្មោះថា តៃរៀត), ខែត្រក្វាងសេ និងភូកៀន (កាលនោះ មានឈ្មោះថា ដុនអូ), ព្រមទាំងរដ្ឋតូចៗមួយចំនួនទៀត ។ ព្រះអង្គត្រូវបានព្រះចៅអធិរាជចិនទទួលស្គាល់ថា ជាព្រះរាជានៃដំនំណាម ឬអាណាមដែរ ។ អាណាមនាពេលនោះ គឺតុងកីងសព្វថ្ងៃនេះឯង ។ ចាប់ពីពេលនោះមក រាជាណាចក្រធុក ក្រោមឈ្មោះថ្មីថា អាណាម ឬដំនំណាម មានទឹកដីលាតសន្ធឹងចាប់ពីព្រំដែនភាគខាងត្បូងយុនណាន រហូតដល់ឈូងសមុទ្រតុងកីង និងរហូតដល់ព្រំដែនភាគខាងជើងនគរចាម្ប៉ា គឺអាណាមសព្វថ្ងៃ ។

រាជាណាចក្រនេះ ដែលចិនហៅថាណាមយៃឬណាមវៀតនៅឆ្នាំ១១១១ (មានន័យថាទក្សិណបែកខ្វែក) បន្ទាប់មក បានត្រូវធ្លាក់នៅក្រោមការគ្រប់គ្រងរបស់ខត្តមសេនិយមេទ័ពចិន ដែលព្រះចៅអធិរាជចិនតែងតាំងឲ្យ ធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រ ។ ពួកនេះគ្រប់គ្រងអំណាចតៗគ្នា ពីទីពុកដល់កូន ហើយពង្រឹងអំណាចតែក្នុងគ្រួសារឯង យ៉ាងដូច្នោះ ។

ពួកខត្តមសេនិយ ចៅហ្វាយខែត្រទាំងនេះ បានបែងចែកទឹកដីព្រះរាជាណាចក្រអណ្តាមជា ៧ខែត្រ ហៅថាកាន់ ក្នុងនោះមាន ៤ស្ថិតនៅចិនភាគខាងត្បូង ៣នៅតុងកីនខាងក្រោម និង២ទៀតនៅតុងកីនខាងលើ ។ ចំណែកឯផ្នែកកណ្តាលនៃរាជាណាចក្រអណ្តាម ដែលសោយរាជ្យដោយខុបរាជចិន មានចែកចេញជា ៣កាន់ គឺ កាន់យ៉ាវដី, កូជៀន និងញាតណាម ។ កាន់ទាំងនេះ គេហៅថាទួងក្បាង ក្រោយមកក្លាយជា តុងកីន ដែលសព្វថ្ងៃ នេះជាឈ្មោះរបស់ប្រទេសទាំងមូល និងស្ថិតនៅចន្លោះ យុនណាន លាវ ឈូងសមុទ្រតុងកីន ជួរភ្នំអណ្តាម និង មាត់ចែកអណ្តាម ។

គេដំណាលថា នៅឆ្នាំ១៦៦៦នៃគ្រិស្តសករាជ មានពួកឈ្មួញដែលអះអាងថា ខ្លួនជារាជទូតរបស់ព្រះ អធិរាជរ៉ូម៉ាំង ព្រះនាមថាម៉ាកអូវីល ហើយដែលប្រហែលមិនមែនមានសញ្ជាតិរ៉ូម៉ាំងទេ^{១៧} បានមកចុះសំពៅ នៅខាងត្បូងនៃករយ៉ាវដី ឬអណ្តាមនេះ ។

តាមមើលទៅ នៅក្នុងដែនទឹកដីដូច្នោះ ហានុយគឺអាកាណាការ៉ា ហើយប្រជាជនដែលរស់នៅត្រង់ ពាមទន្លេក្រហម បានហៅខ្លួនឯងតាមរបៀបសាមញ្ញថា អ៊ិនដូយ ។

ពួកម៉ារ៉ាម៉ា ឬ មិយ៉ាម៉ា ឬ ភូមា

នៅពាយ័ព្យឥណ្ឌូចិន មានទឹកដីដែលមានឈ្មោះសព្វថ្ងៃថា ភូមាខាងលើ ដែលមានពួកម៉ារ៉ាម៉ាម៉ារស៍នៅពួកនេះ ក្រោយមកបានដូរឈ្មោះជាភូមារិញ ។ ពួកនេះចុះមកពីទីបេ កាលពីរវាង២ ឬ៣សតវត្សរ៍មុនគ្រិស្តសករាជ រួចមក ដណ្តើមយកទឹកដីរបស់ពួកការរ៉ែននៅ ។ ពួកការរ៉ែននេះ ជាប្រជាជនគ្មានអារ្យធម៌ស្នូត ចូលចិត្តធ្វើកសិកម្ម ។ អាស្រ័យ ដោយភាពអៀនច្រៀន និងទំនៀមទម្លាប់អន់ថយ ពួកគេត្រូវរស់នៅឆ្ងាយពីទីក្រុងរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ ។

វត្តមានរបស់ពួកម៉ារ៉ាម៉ា នៅត្រង់ផ្នែកខាងលើនៃទន្លេឥរាវ៉ាតីនេះ បានបង្ខំឲ្យពួកសាន ដែលមានអម្បូរថៃ ដែរ ហើយដែលយើងនឹងលើកមកនិយាយខាងក្រោមនេះ ត្រូវគេចខ្លួនទៅរស់នៅឯស្រុកលាវ ហើយពេលធ្វើ

^{១៧} នៅឥណ្ឌូ គេហៅទាំងពួកក្រិក ពួកអ្នកស្រុកទៀបកោះអារ៉ាប់ និងពួកអ្នករស់នៅខាងលិចស្រុកពែរូ ថាជា រ៉ូម៉ាំង រហូតមកដល់ ពេលថ្មីៗ នេះ ពីព្រោះពួកនោះធ្លាប់ជាចំណុះរបស់រ៉ូម ។

ដំណើរទៅដល់ឥណ្ឌូចិន ក៏បង្កើតបានជាកូនក្រប្រទេសជាច្រើន រស់នៅឆ្ងាយពីសមុទ្រ ពីទន្លេដោយមិនគិតពីការអភិវឌ្ឍន៍ឡើយ ។

ពួកម៉ារ៉ាម៉ា បានទុកឲ្យពួកសានរស់នៅលើទឹកដីផ្នែកខាងជើង ហើយមិនបានរំខានពួកនេះក្នុងការវាតយកទឹកដីឯខាងកើតទេ ពីព្រោះពួកម៉ារ៉ាម៉ាមានបំណងចង់តែចុះមកខាងក្រោមទន្លេភាវូតី សំដៅមករកសមុទ្រ ដោយគ្មានចង់វាតយកទឹកដីប្រទេសលាវឡើយ ។

តាមមើលទៅ នៅដើមសតវត្សរ៍នៃគ្រិស្តសករាជ ពួកកូម៉ា ឬម៉ារ៉ាម៉ាបានដណ្តើមយកបានទឹកដី ដែលសព្វថ្ងៃនេះ គឺប្រទេសកូម៉ាភាគខាងលើរួចទៅហើយ ។

ពួកសាន

នៅខាងលិចប្រទេសលាវភាគខាងលើ បន្ទាប់ពីទឹកដីមួយកន្លែងនៅលើច្រាំងខាងស្តាំនៃទន្លេមេគង្គ ដែលជាចំណែកមួយនៃព្រះរាជាណាចក្រហ្លួងប្រាបានសព្វថ្ងៃនេះ មានប្រជាជនមួយក្រុមរស់នៅ គឺពួកសាន ។ ដូចដែលបានរៀបរាប់ពីខាងលើរួចមកហើយ ពួកសាននេះមានអម្បូរជាមួយពួកថៃឬសៀម ។ ប្រជាជនសាននេះចុះមកពីកន្លែងមួយ ដែលក្រោយមកក្លាយជាព្រះរាជាណាចក្រតាលី ។ ពួកនេះបានមករស់នៅពីខាងកើតពួកកូម៉ា នៅពេលដែលពួកកូម៉ានេះកំពុងវាយដណ្តើមយកទឹកដីពីពួកមន ឬជុំកាន តែត្រូវពួកមនវាយដេញឲ្យរត់ឡើងទៅផ្នែកខាងលើនៃទន្លេភាវូតីវិញទៅ ជាកន្លែងដែលពួកមននេះធ្លាប់នៅកាលពី ពីរ-បីសតវត្សរ៍មុន ។

នៅដើមគ្រិស្តសករាជ ពួកសាន បានត្រួតត្រាពេញទឹកដីដែលពួកគេរស់នៅសព្វថ្ងៃនេះ ដោយបង្កើតបានជាកូនក្រប្រទេសមួយចំនួន មានស្វ័យភាពរៀងៗខ្លួន ក៏ប៉ុន្តែទាំងអស់គ្នាស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ព្រះចៅអធិរាជមួយអង្គ ការត្រួតត្រានោះអាចមានតែនាម និងអាចជាការត្រួតត្រាពិតប្រាកដតែនៅក្នុងកាលៈទេសៈខ្លះប៉ុណ្ណោះ ។

កូនក្រប្រទេសទាំងអស់នោះស្ថិតនៅឆ្ងាយពីសមុទ្រ ពីទន្លេធំៗ និងពីពាណិជ្ជកម្មផងដែរ ដូចនេះពួកគេមិនសូវជាលូតលាស់ប៉ុន្មានទេ ។ ដោយហេតុនោះ ពួកគេខិតខំបង្កបង្កើនដលតែលើដីដែលគេដណ្តើម បានពីពួកលាវប៉ុណ្ណោះ ហើយមិនបានយកចិត្តទុកដាក់នឹងស្ថាបនាផ្លូវថ្នល់ធ្វើដំណើរអ្វីឡើយ ។

គេគិតថា មានកុលសម្ព័ន្ធសានមួយនៅផ្នែកខាងលើរដ្ឋអាសាមដែរ ប៉ុន្តែគឺជាកូនក្រប្រទេសមួយ ដែលមិនសូវជាមានសារសំខាន់ ប៉ុន្មានទេ ។

អំពីប្រទេសចិន

នៅដើមគ្រិស្តសករាជ ប្រទេសចិនបានមានអត្ថិភាពប្រហែលជា៣០០០ឆ្នាំរួចមកហើយ ។ ពួកចិន មាន

អារ្យធម៌រីកចម្រើនខ្លាំងណាស់ទៅហើយ គឺមានទស្សនវិជ្ជាប្រកបដោយគតិបណ្ឌិតតាំងពី៥សតវត្សរ៍មុនមកម៉្លោះ និងមានសាសនាច្រើន ដែលមានមូលដ្ឋានស្ថិតនៅលើសីលធម៌ប្រកបដោយវិចារណញ្ញាណ និងនៅលើការ គោរពបូជាបុព្វបុរសព្រមទាំងទំនៀមទម្លាប់បុរាណផង ។

ពេលនោះ ប្រទេសចិនមិនធំដូចសព្វថ្ងៃនេះទេ ។ បណ្តាខ្សែគ្រាខាងលិចមិនស្ថិតនៅក្រោមអាណាព្យាបាល របស់ពួកគេទេ ។ ប្រទេសទីបេកាលនោះ នៅឯករាជ មិនទាន់ជាទឹកដីរបស់ចិននៅឡើយ ។ ហើយចិនប្រហែល ជាត្រួតត្រាបណ្តាខ្សែគ្រាដែលនៅឆ្ងាយពីរាជធានី មិនជាច្រើនប៉ុន្មានទេ ។ អំណាចរបស់ចិននៅពេលនោះ គឺជា អំណាចដែលមានតែឈ្មោះប៉ុណ្ណោះ ចំពោះប្រជាជនជាច្រើននៅទិសខាងជើង និងខាងនិរតី ។ ពួកអាណាម នៅខាងត្បូង និងពួកកូរ៉េនៅខាងជើង ដែលមិនត្រឹមតែមិនទទួលយកអនុត្តរភាពរបស់ចិនប៉ុណ្ណោះទេ ថែមទាំង បះបោរប្រឆាំងទៀតផង ។

ទោះជាយ៉ាងនេះក្តី នៅកន្លែងណាដែលចិនវាតអំណាចទៅដល់ ពួកគេផ្សព្វផ្សាយអារ្យធម៌របស់គេ ហើយ ប្រជាពលរដ្ឋទទួលយកទំនៀមទម្លាប់ ទត្តមគតិ ប្រពៃណី និងទស្សនវិជ្ជារបស់គេ ។

អ្វីដែលបានរៀបរាប់មកខាងលើនេះគឺជាអ្វីដែលមាននៅលើទឹកដីឥណ្ឌូចិន នៅដើមគ្រិស្តសករាជ គឺមាន ប្រជាជនដែលរស់នៅក្នុងឧបទ្វីបឥណ្ឌូចិន ប្រជាជនដែលកំរាមកំហែងមកពីខាងត្បូង និងប្រជាជន ដែលរស់នៅ ភាគខាងជើងដែលនៅតែមានឥទ្ធិពលយ៉ាងខ្លាំង និងមានប្រសិទ្ធភាពមកលើឥណ្ឌូចិន រហូតដល់សព្វថ្ងៃនេះ ។

នៅពេលដែលនិយាយអំពីប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់ប្រជាជនកម្ពុជា យើងត្រូវតែនិយាយអំពីប្រទេសទាំងអស់ នោះដែរ ពីព្រោះក្រៅតែប្រទេសចិន និងប្រទេសឥណ្ឌាដែលច្រើនតែមានទំនាក់ទំនងមិត្តភាពជាមួយកម្ពុជា ប្រទេសជិតខាងឯទៀតច្រើនតែមានចម្បាំងជាមួយកម្ពុជា និងមានប្រទេសជាច្រើនដែលកម្ពុជាបានវាយ កាន់កាប់ដាក់ជាចំណុះ ។

ឥឡូវនេះ យើងពិនិត្យមើលថាតើអាណាចក្រខ្មែរដ៏ខ្លាំងក្លាមួយនេះចាប់ផ្តើមឡើងយ៉ាងដូចម្តេច រីកចម្រើន យ៉ាងណា ហើយតើក្រោយពីដំណើរ បានទឹកដីឥណ្ឌូចិនភាគកណ្តាល តាំងពីជើងរហូតមកដល់ត្បូង ពោលគឺ អាងទន្លេមេគង្គទាំងមូលរួចហើយ ហេតុអ្វីក៏ស្រាប់តែត្រូវកាត់ផ្តាច់អំពីនគរចំណុះទាំងឡាយអស់រលីង នៅសល់តែ ទឹកដីតូចមួយយ៉ាងដូច្នោះ ។ យើងនឹងស្រាវជ្រាវមើល បន្ទាប់មក ថាតើការមកដល់របស់ពួកបារាំងបានជួយ ស្រោចស្រង់ប្រទេសនេះពីកណ្តាប់ដៃពួកសៀមដែលជាសត្រូវ១០០ឆ្នាំ និងពីកណ្តាប់ដៃពួកអាណាម ដែល ឈ្មោះជាមួយខ្មែរពសតវត្សរ៍រួចមកហើយដោយរបៀបណា ។ នៅទីបញ្ចប់ យើងនឹងពិនិត្យមើលថា ក្រោម ឥទ្ធិពលនៃអារ្យធម៌បារាំង ប្រទេសនេះហាក់ដូចប្រែជាមានវាសនាមួយផ្សេង ដទៃពីវាសនានៃការធ្លាក់ចុះ របស់ខ្លួនដែលត្រៀមទុកដោយឡែកកាលពីថ្មីៗ នៅឡើយ ។

ជំពូកទី១

១- អំពីប្រទេសហ្វូណាន

ពួកចិន ដែលស្គាល់ឥណ្ឌូចិនតាំងតែពី២០០០ឆ្នាំមុន ដោយមានពួកអ្នកដើរសំពៅមកចុះចតជាញឹកញយ ដងនោះ បានហៅទឹកដីនៃអាស៊ីអាគ្នេយ៍មកផ្តល់ឈ្មោះក្រោមរហូតដល់មាត់សមុទ្រខាងត្បូងថា ហ្វូណាន ឬប៊ូណាន ។ តាមមើលទៅ ពួកវិប្រជាប្បកុលសម្ព័ន្ធដែលរស់នៅទីនោះ មិនបានស្គាល់ឈ្មោះដែលចិនដាក់ឱ្យគេនេះទេ ។

បើតាមប្រជាជនកម្ពុជា និងតាមរឿងព្រេង អ្នកស្រុកបានហៅចំណែកដែលត្រូវនឹងកម្ពុជាសព្វថ្ងៃថា គោកធ្លក ឬនគរគោកធ្លក ។

គឺពេលក្រោយយូរមកទៀតទើប អ្នកស្រុកប្រែហៅថា ស្រុកខ្មែរវិញ រួចក្រោយៗមកទៀតហៅ កម្ពុជា ជាសំស្ក្រឹតថា កម្ពុជា ជាឈ្មោះដែលជ្រើសរើសដោយពួកអ្នកមកច្បាំងដណ្តើមស្រុក និងអ្នកដែលនាំអារ្យធម៌ ហិណ្ឌូមកផ្តល់ឱ្យ ។

ប៉ុន្តែ បើទោះជាឈ្មោះនោះជាពាក្យចិន ជាពាក្យរបស់អ្នកស្រុក ឬក៏ជាពាក្យសំស្ក្រឹតក្តី ក៏នៅឥណ្ឌាភាគ ខាងជើងគេស្គាល់ប្រទេសខ្មែរក្រោមឈ្មោះថា សក្តិប មានន័យថា ទ្វីប ឬទឹកដីរបស់ដើមសកៈ គឺដើមមែសាក់ ។ ដើមមែសាក់ខុសគ្នាពីដើមធ្លក ក៏ប៉ុន្តែដើមឈើទាំង២មានផ្លែដូចគ្នា ដែលពួកក្មេងៗតែងយកមកកកេរ ហើយគេ អាចយកមកចម្រាញ់យកប្រេងបាន ។ បើដូច្នោះ គេអាចទទួលស្គាល់ថា ឈ្មោះដែលគេដាក់ឱ្យកម្ពុជា ទោះជាដាក់ ឱ្យដោយប្រជាជនខ្លួនឯង ឬក៏ដាក់ឱ្យដោយពួកហិណ្ឌូក្តី គឺជាពាក្យតែមួយ ហើយដោយហេតុនេះ ប្រពៃណីរបស់ ប្រជាជន គឺពិតជាត្រូវនឹងសញ្ញាណរបស់ហិណ្ឌូដែរ ។

គួរកត់សម្គាល់ថា នៅសតវត្សរ៍ទី២ នៃគ្រិស្តសករាជ ពួកក្រិក និងរ៉ូម៉ាំង ស្គាល់ស្រុកខ្មែរ ដោយដែនទីរបស់

° ក៏ប៉ុន្តែពាក្យនេះហាក់ដូចជាមិនមែនជាពាក្យរបស់ចិនទេ ។ វាមិនមានន័យថាខ្មែរត្រូវបានត្បូង ដូចដែលគេបាននិយាយនោះទេ ពីព្រោះថា តាម ធម្មតា នៅក្នុងភាសាចិន គុណនាមនៅពីមុខនាមជានិច្ច ។ ម្យ៉ាងទៀត ពាក្យ ហ្វូ មិនមានន័យថាខ្មែរទេ គឺមានន័យថា ទីក្រុងតូច លំដាប់ដាក់ទី៣ តែប៉ុណ្ណោះ ។ ដូចនេះពាក្យ ហ្វូណាន គ្មានន័យទេ ។ តែពាក្យនេះអាចជាការសរសេរចម្លងឈ្មោះតាមពាក្យ អ្នកស្រុកណាមួយ ដែលមិនអានមិនច្បាស់ ។ នៅសតវត្សរ៍ទី២ នៃគ្រិស្តសករាជ ហ្វូណាន ជាទម្រង់ចុងក្រោយរបស់ ប៊ូណាន ។ ក៏ប៉ុន្តែ តើត្រូវពន្យល់ការដែលបាត់ពាក្យ ប៊ូណាន ទៅដោយរបៀបណា ក្នុងភាសានិយាយ ក្នុងរឿងព្រេង ឬក្នុងសិលាចារឹក?

° តាមកំណត់ត្រាមួយដែលធ្វើឱ្យគ្រូរើនៅឆ្នាំ១៩០៨ ដូនលោក លូស ជាវ៉េស៊ីដង់ជានិស្សិតបារាំងប្រចាំកម្ពុជាបាននិយាយថា ខ្មែរ យ៉ាឱញ កាលពីអតីតកាលដ៏យូរមកហើយមានឈ្មោះថា កូណាន ។ ក្រោយមកដូរជា ធុនចានឡាប់ និងក្រោយមកទៀតថា ក្រោយដុនដូ ។ ចាប់ពីឆ្នាំ១៧០១មក ក៏ប្រែទៅជា កូយ៉ាឱញ រហូតមក ។

ដួលរលំ ដែលកូសឡើងតាមការនិទានរបស់អ្នកធ្វើដំណើរតាមសមុទ្រ ដែនទីនោះដាក់ឈ្មោះឲ្យថា ជាស្រុករបស់
 ពួកលេស្ត^៧ ដែលខុសគ្នាឆ្ងាយណាស់នឹងពាក្យកម្ពុជា ។ លោកវរសេនីយ៍ឯក ហៀវរីនី បានសន្និដ្ឋានថា ឈ្មោះនេះ
 មិនមែនជាឈ្មោះដែលថាតាមពាក្យអ្នកស្រុកដើមនោះទេ តែគឺជាពាក្យប្រែទៅវិញ ។ បើនិយាយដូច្នោះ លេស្ត
 ជាពាក្យក្រិកដែលមានន័យថា ចោរ ឬចោរសមុទ្រ ។ ខ្ញុំនៅមិនទាន់យល់នៅឡើយអំពីនិរុត្តិសាស្ត្រ ដ៏ប៉ិនប្រសប់
 បែបនេះ តែខ្ញុំហាក់ដូចជាទាល់ប្រាជ្ញ ក្នុងការដែលចង់ពន្យល់ពាក្យខ្មែរ បែរជាលេចពាក្យ លេស្ត ទៅវិញ ។ តែ
 លោកវរសេនីយ៍ឯកបានរំលឹកថា ពាក្យកម្ពុ ដែលមាននៅក្នុងសិលាចារឹកជាឈ្មោះរបស់ទេវៈបុព្វបុរសរបស់ កម្ពុ
 ស្វ័យម្ពុ ដែលមានន័យថា កើតមានឡើងដោយខ្លួនឯង ពោលគឺ ព្រះព្រហ្ម ។ ហើយពាក្យនេះជាភាសាសំស្ក្រឹតមាន
 ន័យថា ចោរ ឬចោរសមុទ្រ ។ ដោយហេតុនេះ លោកវរសេនីយ៍សន្និដ្ឋានថា ពាក្យក្រិកថា លេស្ត ត្រូវគ្នានឹងពាក្យ
 កម្ពុ ពាក្យទាំងពីរម៉ាត់នេះមានន័យថា ចោរ, ចោរសមុទ្រ ឬបើហោចណាស់ ក៏សំដៅយកពួកអ្នកដែលរស់នៅជា
 ក្រុមប្រដាប់ដោយអាវុធដែរ ។ លោកសន្និដ្ឋានបន្តទៀតថា នៅស្រុកនេះ អ្នកស្រុកប្រកបមុខរបរជាចោរសមុទ្រ
 ឬបើពុំនោះទេ ក៏ត្រូវជាកូនចៅរបស់ចោរសមុទ្រ ឬចោរបួនតាមសមុទ្រណាម្នាក់ ដែលបុគ្គលិកលក្ខណៈ បាន
 រលុបបាត់តាមពេលវេលាទៅហើយ នៅសតវត្សរ៍ទី៥^៨ ។

ទាំងរឿងព្រេង ទាំងប្រពៃណីកម្ពុជា និយាយថា ពួកអ្នករស់នៅក្នុងនគរកោកឆ្នកមានឈ្មោះថា នាគ ដែល
 ក្រោយមកដូរជាខ្មែរ រួចជាកម្ពុជាវិញ^៩ ។ តែវាមានមូលហេតុដែលអាចឲ្យជឿបានថា ពាក្យ“នាគ”នេះ មិនមែន
 ជាឈ្មោះដើមដែលគេហៅខ្លួនគេនោះទេ ប៉ុន្តែ គឺជាពាក្យដែលពួកនិរ្រេវរស់និហិណ្ឌូដាក់ឲ្យ ។ ពាក្យដែលគេហៅ

^៧ ស្រុកនេះមានរាជធានីឈ្មោះ សាបេ ស្ថិតនៅខាងជើងព្រៃនគរ ។ ឈ្មោះនេះ ប្រហែលជាពាក្យម៉ាឡេ ហើយដាក់យ៉ាងនេះ
 គឺយកតាមទីក្រុងសាបេនៅកោះស៊ូម៉ាត្រា ។

^៨ ការបកស្រាយនេះអាចនឹងត្រឹមត្រូវ ក៏ប៉ុន្តែដូចជាកូនព្រាស្រីយុវជនណាស់ ។ គឺជាការពន្យល់ដែលអង្គអាចហួស ហើយក៏គ្មាន
 ភស្តុតាងបញ្ជាក់ច្បាស់លាស់ដែរ ។

^៩ នៅក្នុងសិលាចារឹក គេសរសេរ កម្ពុជា ក៏ប៉ុន្តែកម្ពុជាមានគេនិយមច្រើនជាង ។ មានគេពន្យល់ថា កម្ពុជា ឬកម្ពុជា អាចក្លាយមក
 ពីពាក្យម៉ាឡេថា សិមបូដៈ ដែលជាឈ្មោះ របស់ប៉ាឡាណូ កាលពីយូរយារណាស់មកហើយ ហើយដែលចិនហៅមិនច្បាស់ថា
 សានហ្សាស៊ី ។ ខ្ញុំមិនឲ្យតម្លៃដល់ការបកស្រាយនេះទេ តែខ្ញុំជឿថា ទោះជាពាក្យកម្ពុជាក្លាយមកពីឈ្មោះជាភាសាម៉ាឡេរបស់ទីក្រុង
 មួយ ឬក៏ក្លាយមកពីទេវៈបុព្វបុរសកម្ពុក្តី ពួកខ្មែរទទួលយកពាក្យនេះសម្រាប់ការចារុំលើដី ពីព្រោះវាធ្វើឲ្យនឹកឃើញជាភិសាសន៍មួយ
 នៃឥណ្ឌារបស់ពួកអារ្យាណ ហើយធ្វើឲ្យពួកគេមានប្រភពដើមថ្លៃថ្នូរ និងប្រកបដោយជោគជ័យ ។ គឺដូចគ្នាបែបនេះឯង ដែលក្រោយ
 មក ពួកគេហៅអង្គរធំ ឬមហានគរ ថា ជាឥន្ទ្រប្រាសាទ - ឥន្ទបុរា ដែលជាឈ្មោះរបស់ទីក្រុងមួយនៅហិណ្ឌូស្ថាន ប្រហែល ១៥ គីឡូ-
 ម៉ែត្រ ខាងត្បូងទីក្រុងដែលី ។

ខ្លួនគេនោះ គឺប្រហែលជាពាក្យដែលមាននៅរហូតដល់សព្វថ្ងៃ គឺខ្មែរនេះឯង គ្រាន់តែពាក្យនេះ មានសរសេរ ប្លែកៗគ្នា ទៅតាមពេលវេលា ទឹកដី និងតាមក្រាមភាសារបស់អ្នកស្រុកនីមួយៗ គឺមានពាក្យ ខម, កៅមេ, ក្មេន, ក្តី, កិមី, កូរ, ក្មៀរ, កុមារ ដែលជាពាក្យតាមភាសាអ្នកវិប្រជាដើម^៦ ។

នៅចំពោះមុខពួកបរទេសហិណ្ឌូ ដែលមានអារ្យធម៌ជឿនលឿនជាងពួកអ្នករដ្ឋវាសី (អ្នកនៅក្នុងរដ្ឋ) ដែលមិនសូវមានអារ្យធម៌ ហើយក៏អាចជាអ្នកចូលចិត្តសន្តិភាពជាងផង មិនបានវាយតបតទេ គេដកថយទុក កន្លែងពួកនោះ គាំទ្រទីលំនៅកសាងបានជាក្រុមខុបនិវេសន៍ពាណិជ្ជករ ដែលធ្វើដំណើរចេញចូលស្រុកដោយ ស្ថិតនៅដាច់ស្រឡះពីអ្នកស្រុកដើម តែក្រោយមកបានក្លាយទៅជាមេដឹកនាំស្រុកវិញ ។

ក្រុមខុបនិវេសន៍ដំបូងៗ ជាក្រុមខុបនិវេសន៍ពួកជ្វាមកពីកោះជ្វា ឬពួកម៉ាឡេមកពីកោះស៊ូម៉ាត្រា ដែលបាន ទទួលអារ្យធម៌ហិណ្ឌូរួចមកហើយ ។ ពួកក្រុមខុបនិវេសន៍ដែលមកបន្ទាប់ទៀត គឺពួកហិណ្ឌូមកពីរដ្ឋកលិវ័ង្គៈ ។

ឯកសារចិនបានរក្សាទុកនូវរឿងរ៉ាវដ៏សំខាន់មួយ ដែលអាចជាការចងចាំសេសសល់ពីការឈ្លានពាន លើកទីមួយរបស់ពួកម៉ាឡេ មកលើកម្ពុជា នៅត្រង់មុំចុងដុកពីព្រោះថា មាត់ពាមរបស់ទន្លេមេគង្គកាលពីពេលនោះ ប្រហែលជានៅខ្ពស់ជាងសព្វថ្ងៃ ហើយដីដែលអាចសង់លំនៅស្ថានបាន នៅកាន់តែឆ្ងាយបន្តិច ទៅខាងជើង ។ រឿងរ៉ាវដែលពួកចិនបានរក្សាទុកនោះ បានត្រូវគេរៀបរាប់នៅសតវត្សរ៍ទី៣នៃគ្រិស្តសករាជ ក៏ប៉ុន្តែ រឿងនោះ ប្រហែលជាអាចមានបុសគល់តាំងពី១០០ ឬ២០០ ឆ្នាំមុន ។

កាលនោះ ប្រទេសនេះដឹកនាំដោយក្សត្រីមួយអង្គ ព្រះនាមថា លីវ៉យី^៧ ប្រែថាស្លឹកស្រួល ។ ពេលនោះ មានបុរសម្នាក់ឈ្មោះ ហួនហ៊ី ឬ ហ៊ុនទៀន ដែលគោរពបូជាព្រហ្មញ្ញសាសនា ធ្វើដំណើរមកពីទិសទក្សិណ គឺចេញពី សមុទ្រខាងត្បូង^៨ មកចតសំពៅនៅនឹងរាជធានី ហើយ បានវាយឈ្នះទ័ពដែលព្រះនាងលីវ៉យីបានបញ្ជូនទៅទប់

^៦ ពាក្យ នាគ ដែលគេប្រើជាប្រពៃណីសម្រាប់ហៅអ្នកស្រុកដើមរបស់នគរកោកឆ្នក អាចនឹងត្រូវបានដាក់ឱ្យដោយពួកហិណ្ឌូ តាំង តែពីពេលដែលពួកនេះមកដល់ដំបូងម៉្លោះ ។ នៅឥណ្ឌា ពាក្យនេះជាឈ្មោះជនជាតិមួយក្រុម ដែលមានរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ គឺពួកគេ មានទីលំនៅចន្លោះខ្សែត្រូឃីតកាហ្សុង និងអាសាម ។ ពួកនេះមានដុះសន្លប់ន្លើត ដូចជាដុះពួកខ្មែរដែរ ។ មានគេនិយាយថា ពួកនាគ នៅឥណ្ឌានេះ មានអម្បូរជាដេរ៉ាស ឬ សិរាស ដែលប្រហែលគ្នានឹងពាក្យចារឹក និងស៊ីវាយ ដែលគេតែងឮនៅកម្ពុជា ។ ចារឹក ជា ឈ្មោះដែលជនជាតិភាគតិចតួយដាក់ឱ្យខ្មែរ រីឯពាក្យ ស៊ីវាយ ជាពាក្យដែលពួកសៀង និងពួកម៉យនៅភាគខាងកើតកូសាំងស៊ិន ប្រើ សម្រាប់ហៅខ្មែរ ។ ដូច្នោះ វាអាចជាការត្រឹមត្រូវ ដែលថាពាក្យនាគជាឈ្មោះដែលពួកនិរទេសហិណ្ឌូដាក់អ្នកស្រុកកោកឆ្នក ។

^៧ អ្នកខ្លះថាឈ្មោះ ដៀបលីយើ ។

^៨ លោក ពៃលីយ៉ូ បានរកឃើញឯកសារដែលនិយាយថា ព្រាហ្មណ៍នោះមកពី រ៉ូវ៉ៃម ឬគី និងរាជណាចក្រការវ៉ា ។ ជននោះ អាចធ្វើ ដំណើរមកពីឥណ្ឌា ដោយធ្វើដំណើរកាត់តាមច្រកសិណ្ឌូបុរី ក៏ប៉ុន្តែខ្ញុំជឿថាគ្រាន់តែដឹងថាមកពីទិសខាងត្បូង គឺគ្រប់គ្រាន់ហើយ ។

ទល់ ។ ក្រោយពីបានរៀបចំស្រុកឲ្យមានសន្តិភាពរួចហើយ ព្រាហ្មណ៍នោះក៏រៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយព្រះនាង លីវីយី រួចឡើងសោយរាជ្យនៅនគរហូណាន ដែលអ្នកស្រុកដើមហៅថា គោកធ្នូក តទៅ ។

ដូចនេះព្រះនាងលីវីយីគឺជាស្តេចសោយរាជ្យដំបូងនៅនគរគោកធ្នូក ។ ព្រះរាជាទី២គឺព្រះបាទហ៊ុនទៀន ដែលជាជនបរទេសបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយព្រះនាងលីវីយី គឺអាចជាម៉ាឡេ ឬដូរ ព្រោះធ្វើដំណើរ មកពីទិសខាងត្បូង ហើយនៅពីត្បូងកម្ពុជាពេលនោះគឺកោះដូរ ឬកោះស៊ូម៉ាត្រា ឬបើពុំនោះទេ ក៏សិង្ហបុរី ។

ព្រះបាទហ៊ុនទៀន និងព្រះនាងលីវីយីមានព្រះរាជបុត្រមួយព្រះអង្គ ។ ពេលព្រះរាជបុត្រានេះចម្រើន ព្រះជន្មឡើង ព្រះបាទហ៊ុនទៀនបានរៀបចំដីសាមន្តរាជមួយ មានទីក្រុង៧ ឲ្យគ្រប់គ្រងដីនេះដែលជាដីសាមន្ត រាជទីមួយនៃព្រះរាជាណាចក្រ ។ ក្រោយមក មានស្តេចស្នងរាជ្យបន្តពីព្រះបាទហ៊ុនទៀនមួយអង្គ ព្រះនាម ហ៊ុនប៉ាន់ហួន បានប្រើល្បិចបំបែកបំបាក់ទីក្រុងទាំង៧ រួចក៏វាយយកដាក់ជាចំណុះ ទើបទ្រង់ចាត់តាំងព្រះរាជបុត្រ ព្រះរាជនគ្គា ឲ្យទៅសោយរាជ្យលើទីក្រុងនីមួយៗ នោះទៀត ។ សរុបមកដីសាមន្តរាជមួយដែលព្រះបាទហ៊ុនទៀន បានរៀបចំឲ្យព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គសោយរាជ្យ តែស្តេចទឹកដីមួយៗ ចង់រើខ្លួនឲ្យបានឯករាជ្យ បានត្រូវ ព្រះអង្គវាយដាក់ជាចំណុះឡើងវិញ រួចបែងចែកឲ្យស្តេចត្រាញ់រូបសោយរាជ្យ ។

ព្រះរាជាអង្គនេះបានក្រុងរាជ្យរហូតដល់ព្រះជន្ម៩០ ព្រះវស្សាទើបសោយទិវង្គតទៅ ពេលនោះព្រះរាជ បុត្រទី២របស់ព្រះអង្គ ព្រះនាមថា ដាន់ ដាន់^{៩៤} ត្រូវបានជ្រើសតាំងឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា ។ ប៉ុន្តែ ស្តេចអង្គនេះ មិនបានយកចិត្តទុកដាក់នឹងកិច្ចការប្រទេសជាតិទេ ទ្រង់បានប្រកល់កិច្ចការទាំងអស់ឲ្យមេទ័ពព្រះអង្គ ឈ្មោះ ហ្គាន់ចេម៉ាន់ ឬ ហ្គាន់ម៉ាន់ កាន់កាប់ជំនួសវិញ ហើយព្រះអង្គបានសោយទិវង្គតទៅក្រោយពីសោយរាជ្យ បាន៣ឆ្នាំ ។ ពេលនោះសេនាមុខមន្ត្រីក៏បានលើកមេទ័ពហ្គាន់ម៉ាន់ឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្ត ។ ការលើក ហ្គាន់ម៉ាន់ ឲ្យសោយរាជ្យនេះ មិនបានទទួលការគាំទ្រពីមហាជនទេ ជាពិសេសពីពួកស្តេចត្រាញ់ដែលសោយរាជ្យ នគរចំណុះ ទាំងឡាយ ពីព្រោះឯកសារចិនបានបញ្ជាក់ថា ក្រោយពីបានឡើងសោយរាជ្យព្រះបាទហ្គាន់ម៉ាន់ ដ៏អង្គអាច និងមានសមត្ថភាព បានធ្វើសឹកសង្រ្គាម វាយបង្រ្កាបប្រទេសចំណុះទាំងឡាយ ឲ្យរាបទាបឡើងវិញ ។ មើលទៅ ព្រះរាជាអង្គនេះ ជាក្សត្រអង្គអាចក្លាហាន និងជាអ្នកចម្បាំងដាច់ខាត ។ ព្រះអង្គបានចាត់ឲ្យកសាងនាវាធំៗ ដែល

^{៩៤} ពាក្យនេះ ដែលចិនហៅថាហ្គាន់ អាណ្តាមថាដាន់ គេប្រើសម្គាល់ថានេះព្រះរាជា ប្រៀបបានទៅនឹងពាក្យស្រី ឬព្រះ ដែលគេតែង ប្រើនៅកម្ពុជា និងថាម្យ៉ា អីចឹងដែរ ។ ក៏ប៉ុន្តែពាក្យនេះ គេមិនបានប្រើយូរប៉ុន្មានទេ គឺមានប្រើចំពោះតែព្រះរាជាកម្ពុជា៣ព្រះអង្គ ប៉ុណ្ណោះនៅសតវត្សរ៍ទី៣ និងប្រើនៅថាម្យ៉ាចាប់ពីសតវត្សរ៍ទី៣មក ។ ខ្ញុំមិនដឹងថាពាក្យ នេះមានប្រភពដើមពីពាក្យសំស្ក្រឹត ឬចាម ឬម៉ាឡេ ឬក៏ចិន ណាមួយម៉ាត់ទេ ។ ប្រហែលជាពាក្យនេះជាការអានពាក្យ វន្តន មិនបានច្បាស់ក៏មិនដឹង ។

ព្រះអង្គជិះកាត់សមុទ្រជ្រៅៗ ធ្វើចម្បាំងវាយប្រទេសលើសពី១០ ក្នុងនោះ មួយចំនួនធំស្ថិតនៅក្នុងទៀបកោះ ដែលពួកអឺរ៉ុបហៅថា ម៉ាឡាកា ។

ព្រះអង្គមានរាជធានីដែលហៅ និងសរសេរតាមភាសាចិនថា តូម៉ូ^{១១} នៅចម្ងាយប្រមាណជា១៨០ គីឡូម៉ែត្រពីមាត់ពាមទន្លេមេគង្គ និងមាត់ច្រាំងនៃទន្លេដ៏ធំមួយ ដែលនាវាសមុទ្រអាចចូលចតបានយ៉ាងស្រួល ។

ព្រះបាទហ្វាន់ម៉ាន់ បានប្រឈួននៅពេលកំពុងធ្វើសង្គ្រាមមួយ ទ្រង់បានចាត់ឲ្យព្រះរាជបុត្រច្បង ព្រះនាម គិនចេង បញ្ជាទ័ពជំនួសព្រះអង្គ ហើយទ្រង់ទុកព្រះភាគិធប្បព្រះអង្គព្រះនាមបាន ជាបុត្ររបស់ព្រះអនុជក្សត្រី ព្រះអង្គ ឲ្យកាន់ទ័ព ២០០០ នាក់ នៅការពារព្រះអង្គ ។ ព្រះភាគិធប្បព្រះនេះបានឆ្លៀតយកទឹកសាសនា ដែលព្រះបាទ ហ្វាន់ម៉ាន់ ប្រឈួន ក៏ប្រកាសខ្លួនជា ហ្វាន់បាន គឺជាព្រះរាជានៃនគរហ្វាន់ ឬហ្វាន់ ។ រួចព្រះអង្គបានចាត់កម្លាំង ឲ្យទៅធ្វើយាតវិសាមញ្ញ គិនចេង ដើម្បីកុំឲ្យមកដណ្តើមរាជ្យពីព្រះអង្គវិញ ប្រហែលជានៅឆ្នាំ២៣០ នៃគ្រិស្តសករាជ ។

ព្រះបាទហ្វាន់ម៉ាន់នៅមានព្រះរាជបុត្រមួយអង្គទៀត ដែលនៅជាព្រះរាជឱវាសនៅឡើយ ពេលព្រះបិតា សុគត ។ ពេលទ្រង់ចម្រើនវ័យគ្រប់២០ ព្រះវស្សា ព្រះអង្គក៏សម្រេចចិត្តដណ្តើមរាជ្យសម្បត្តិពីព្រះវៀមដ៏ដូនមួយ ដែលបានជ្រករាជ្យ និងសម្លាប់ព្រះបិតាព្រះអង្គ ។ ព្រះអង្គក៏ទ័ព ជ្រើសរើសយកពលទាហានសុទ្ធតែអ្នក អង្គអាចក្លាហាន រួចធ្វើយាតព្រះបាទហ្វាន់បានទៅ ។ ត្រង់នេះគេមិនបានដឹងថា តើព្រះអង្គធ្វើយាតនៅក្នុងសង្គ្រាម គតាំងទល់មុខគ្នា ឬក៏នៅក្នុងការលបវាយប្រហារស្ងាត់ៗទេ ។ ពេលនោះ មេទ័ពរបស់ព្រះបាទហ្វាន់ម៉ាន់ ឈ្មោះ ស៊ីយុន ដោយយកលេសថាសងសឹកថ្វាយព្រះរាជា បានសម្លាប់យាតករ រួចហើយក៏ប្រកាសខ្លួនជា ហ្វាន់ស៊ីយុន^{១២} ជាព្រះរាជានៃនគរហ្វាន់ នៅឆ្នាំ២៥០ នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងឆ្នាំ១៧២ នៃមហាសករាជ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនរៀបរាប់អំពីព្រះបាទហ្វាន់ស៊ីយុននេះ ថាជាស្តេចកសាងប្រទេស យកចិត្តទុកដាក់នឹងរាជកិច្ចខ្លាំងណាស់ ។ ទ្រង់បើកសវនាការឲ្យប្រជាពលរដ្ឋចូលកាលរាល់ថ្ងៃ នៅពេលព្រឹក និងថ្ងៃត្រង់ ។

តាមមើលទៅ ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យនៅនគរហ្វាន់ទាំងអស់ រួមទាំងស្តេចជ្រករាជ្យផង សុទ្ធតែមានខ្សែលោហិតរាជវង្សតែមួយ ព្រោះយើងមកដល់ពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី៣ហើយ ហើយតាមឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបាននិយាយថា បច្ចុប្បន្នរបស់ព្រះនាងលីវីយី និងព្រះបាទហ៊ុនទៀន បានគ្រប់គ្រងរាជសម្បត្តិ

^{១១} ប្រហែលជាឈ្មោះពិតប្រាកដគឺ តូម៉ូហ្វី ដែលជាឈ្មោះតាមភាសាម៉ាឡេនៃទីក្រុងមួយនៅកោះជុវ៉ា ។
^{១២} លោក ពែលីយ៉ូ ក្នុងសៀវភៅឈ្មោះថា នគរហ្វាន់ បានបញ្ជាក់តាមសំដីលោក ឆារ៉ាន់ ថា ស្តេចនគរហ្វាន់ បានបញ្ជូនរាជទូតឲ្យទៅកាលស្តេចស្រុកចិន នៅឆ្នាំ២៤៣ និងក្រោយៗមកទៀត ។

នៅហ្គណនអស់រយៈកាល២សតវត្សរ៍^{១៦} ។

បើសិនជាការប្រកាន់តាមប្រពៃណីខ្មែរ ដែលលើកឡើងថា មានស្តេចចាម៦អង្គសោយរាជ្យមុនគេ នៅកម្ពុជា - ស្តេចទាំងអស់នោះមានព្រះនាមថា យូយូរ្វ័នទិ, កវាលរាជកុមារ, សុរិយារ្វ័នទិ, ទរនិទ្រ្តារ្វ័នទិ, អាទិត្យរ្វ័នទិ និងអស្សរ្វ័ក- ជាការពិត នោះមានន័យថា ព្រះរាជាទាំងអស់នោះជាបញ្ញាញាតិរបស់ព្រះនាង លីវីយី និងដូរហ៊ុនទៀនទាំងអស់ ហើយមិនមែនជាចាមទេ ព្រោះនៅពេលនោះមិនទាន់មានពួកចាមនៅឡើយ តែជា ដូរ ឬម៉ាឡេ គឺជាអម្បូរជនដែលក្រោយពីបានត្រូវដេញចេញពីកម្ពុជាទៅ បានគេចទៅនៅចំប៉ាសាក់ខាងជើងកម្ពុជា ឬក៏ទៅនៅខាងកើតត្រង់ដែលចិនហៅថា លីនយី ដែលក្រោយមកទើបក្លាយទៅជាចាម្យូរនោះឯង ។ ឈ្មោះ ចាម្យូរនេះ ខ្មែរនៅចងចាំនៅឡើយ រហូតមកដល់២សតវត្សរ៍មុននេះ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនក៏មានរៀបរាប់ជាច្រើនដែរ អំពីស្រុកហ្គណន ទោះបីជាការរៀបរាប់នីមួយៗ មិនគ្រប់ជ្រុងជ្រោយ ហើយសរសេរនៅពេលខុសៗគ្នាក៏ដោយ តែបើយកមកផ្គុំគ្នា អាចឲ្យយល់រឿងបានខ្លះអំពីប្រទេសនោះ នៅសតវត្សរ៍ទី៣ និងទី៤ ។ ដូចនេះ វាមានសារសំខាន់នៅពេលនេះ ដែលត្រូវអធិប្បាយសង្កេតអំពីឯកសារទាំងនោះ ។

ឯកសារនោះនិយាយថា មុនដែលស្តេចហ៊ុនទៀន មកដល់ អ្នកស្រុកហ្គណនច្រើនសាក់ខ្លួនដូចដែលពួកភូមា និង លាវ នៅអនុវត្តរហូតដល់សព្វថ្ងៃ ។ ការសាក់ខ្លួននេះហាក់ដូចជាគ្មានទៀតទេ ពេលដែលស្តេចហ៊ុនទៀន មកដល់តែអ្នកស្រុកនៅដើរស្រាត មិនទាន់មានស្បែកពាក់នៅឡើយ ។ ស្តេចហ៊ុនទៀន ដែលចេញមកពីប្រទេសមួយមានអារ្យធម៌រួចហើយ ម្យ៉ាងទៀតជាព្រាហ្មណ៍ផង ទ្រង់មិនសប្បាយចិត្តនឹងឃើញព្រះជាយានៅស្រាត ដូច្នោះទេ ទ្រង់ក៏យកក្រណាត់មួយផ្ទាំងមកស្លៀកឲ្យ ដោយចោះប្រហោងកណ្តាលសម្រាប់ប្រកព្រះកេស^{១៧} ។

ក្រោយមក នៅដើមសតវត្សរ៍ទី៣ ស្រីៗ អ្នកស្រុកក៏ប្រកាន់យកសម្លៀកបំពាក់នេះរហូត ហើយស្តេច

^{១៦} ដោយហេតុនេះ គេត្រូវបំភ្លេចចោលនូវការដែលគិតថាហ៊ុនទៀន និងកោណ្ឌញ្ញៈជាមនុស្សតែមួយ ដូចដែលបានស្នើឡើងដោយស្តេចហ្សែល បន្ទាប់មក ដោយពែលីយ៉ូ និងហ៊ុនណូត ។ អ្នកទាំង២រូបនៅចន្លោះពីគ្នាប្រហែល៤សតវត្សរ៍យ៉ាងតិច ។ លោក ពែលីយ៉ូ ដឹងរឿងនេះច្បាស់ណាស់ ព្រោះលោកបានលើកពីអត្ថបទរបស់ម៉ិនស៊ីប៉ាន់ ដែលរៀបរាប់អំពី ស្តេចមួយចំនួនដែលសោយរាជ្យចន្លោះពីហ៊ុនទៀន នៅសតវត្សរ៍ទី១ ដល់កោណ្ឌញ្ញៈ ដែលឡើងសោយរាជ្យក្រោយឆ្នាំ៤៧៨ ហើយមានទាំងនិយាយអំពីស្តេចជ្រែករាជ្យ ដែលសោយរាជ្យពី ២២២ ដល់ ២៨០ ផង ។

^{១៧} អ្នកប្រាជ្ញខ្មែរនិយាយថា ដោយហេតុនេះហើយបានជាក្រោយៗមកស្រ្តីៗ បានចៀវក្រណាត់នោះ ហើយដេរបន្ថែមដែរ ក៏បានជាអាវបំពាក់រហូតមក ។ ក៏ប៉ុន្តែការលើកឡើង ដូច្នោះមិនត្រឹមត្រូវ ព្រោះអាវបំពាក់នេះ គេទើបតែពាក់មិនទាន់បាន១៥០ឆ្នាំ ផងទេ ។

ហាន់ស៊ីយុន ក៏បានហាមមិនឲ្យប្រុសៗ ស្រាតទៀតដែរ ដោយឲ្យបិទបាំងកេរ្តិ៍ខ្មាសនិងក្រណាត់ប៊ីន ដែលចិនហៅថា កេនម៉ាន ហើយពួកម៉ាឡេហៅថា កំបុន ១៤ ។ ពួកអ្នកមានគេប្រើក្រណាត់ប៉ាក់ រីឯអ្នកប្រើក្រណាត់ជាឱប ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនដែលនិយាយថា អ្នកស្រុកហ្គូណាន គគ្រិច សម្បុរខ្មៅ ហើយមានសក់ក្រញ៉ាញ^{១៤} ។ ពួកនេះចូលចិត្តការបារ៉ូ និងចម្លាក់ ។ ទប់ករណ៍របស់គេជាច្រើនធ្វើអំពីប្រាក់ គេបង់ពន្ធជាមាស, ប្រាក់ ឬជ្រាបក្រវ៉ាត់ និងទឹកអប់ ។ គេមានស្បែកខ្មៅ និងកន្លែងសម្រាប់ទុកដាក់ឯកសារ និងសម្ភារផ្សេងៗ ។ គេមានអក្សរ ហើយគេចូលចិត្តប្រដល់មាន់ និងប្រដល់ជ្រូក ។

អ្នកស្រុកនេះចូលចិត្តអនុវត្តការស្សៀបស្ស័យ និងការសាកល្បងផ្សេងៗ ដូចជាឲ្យអ្នកជាប់ចោទកាន់ដៃពូថៅ ដែលដុតឡើងក្រហម ហើយដើរឲ្យបាន៧ជំហាន ឬដាក់ចិញ្ចៀនឬពន់មាន់នៅក្នុងទឹកពុះ ហើយឲ្យយកដៃលូកចាប់យកចេញជាដើម ។ ការអនុវត្តន៍បែបនេះ នៅមានគេប្រតិបត្តិនៅឡើយ ក្នុងចំណោមជនជាតិដើម ។ នៅកម្ពុជាពេលមុននេះបន្តិច ក៏នៅមានអនុវត្តបែបនេះដែរ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនរៀបរាប់ទៀតថា នៅមានវិញ្ញាសាមួយទៀត ដែលគេអនុវត្តចំពោះតែម្ចាស់ និងខ្ញុំបម្រើប៉ុណ្ណោះ ក្នុងករណីសង្ស័យថាខ្ញុំនោះលួចរបស់ ៖ គឺឲ្យខ្ញុំនោះស៊ីស្រូវ ។ បើខ្ញុំនោះបានលួចមែន ស្រូវនឹងមុតមាត់ចេញឈាម ប៉ុន្តែ បើមិនបានលួចទេ ក៏អាចទំពាស្រូវលេបចូលពោះដោយស្រួល ។

^{១៤} តាមមើលទៅ ការបិទបាំងបែបនេះ ប្រហែលជាដូចអ្វីដែលបុរសៗ នៃវិប្រជាដែលរស់នៅឆ្ងាយៗពីទីក្រុងក្នុងប្រទេសឥណ្ឌាសព្វថ្ងៃ នៅប្រើនៅឡើយ គឺថាក្រណាត់មួយ ដូរនិរន្តរ៍ជាត្រីកោណដែលគេដាក់ពីខាងមុខ ចុងសងខាងភ្ជាប់នឹងខ្សែរុំព័ទ្ធចង្កេះ ឯចុងមួយទៀតភ្ជាប់នឹងខ្សែដែរ តែវាត់ពីក្រោមតាមចន្លោះក្បៅ ។

^{១៥} ការរៀបរាប់ នេះបញ្ជាក់ថា នៅសតវត្សរ៍ទី១ នៃគ្រិស្តសករាជ អ្នកស្រុកហ្គូណានជាក្រុមមនុស្សណេក្រីតូ ។ បើដូច្នោះមែននោះ បានសេចក្តីថាអ្នកស្រុកនេះបានទទួលការវិវត្តន៍យ៉ាងខ្លាំង ព្រោះគេកម្រនឹងប្រទះឃើញជនកម្ពុជាដែលមានសក់រួញណាស់ សព្វថ្ងៃនេះ ។ ក៏ប៉ុន្តែក្នុងចំណោមប្រជាជនដែលមិនទាន់ស៊ីវិលយំខំអស់នៅក្នុងឥណ្ឌូចិន ដែលជាអ្នកស្រុកដើម គេនៅមានឃើញមានអ្នកដែលមានសក់រួញ ហើយរួញខ្លាំងទៀតផង ។ ជាទូទៅ ពួកនេះមិនមានសក់បេះទេ គឺច្រើនតែរួញតិចៗ តែសម្បុរមិនខ្មៅដូចពួកខ្មែរពេកទេ ។ ខ្ញុំសូមថែមទៀតថា ក្នុងស្មារតីរបស់អ្នកស្រុកនេះ ការដែលមានសក់រួញគឺជាសញ្ញាបញ្ជាក់ថាទាបថោក ជាប្រការមានគ្រោះថ្នាក់ ។ ប្រការនេះរឹតតែមានន័យដូច្នោះថែមទៀតចំពោះស្រីៗ ដោយហេតុនេះហើយបានជាពួកគេតែងតែស្វែងរកប្រេងមកលាបដើម្បីធ្វើឲ្យសក់លាត្រង់វិញ ។ ម្យ៉ាងទៀត តាមការនិយាយតៗគ្នា ពួកខ្មែរដើមមានសម្បុរខ្មៅខ្លាំងជាងខ្មែរសព្វថ្ងៃ ។

វាជាការពិតប្រាកដណាស់ថា បើពួកខ្មែរមានប្រភពចេញមកពីប្រទេសឥណ្ឌា គឺចេញពីឆ្នេរកូរ៉េម៉ែដែល ឬឆ្នេរអូរីស្សា ឬក៏ចេញពីមាត់សមុទ្រប៊ីហ្គាល់មែននោះ ពួកនេះ ប្រាកដជាខ្មៅជាងពួកអ្នកស្រុកដើមដែលគេប្រទះឃើញនៅឥណ្ឌូចិន ពិសេស គឺកម្ពុជាសព្វថ្ងៃ ដែលមានស្បែកលឿងទៅទៀត ។

ពេលនោះមិនទាន់មានកុដាក់អ្នកទោសទេ ។ ជនទុក្ខដ៏ត្រូវបោះឲ្យក្រពើស៊ី ដែលគេចិញ្ចឹមនៅក្នុង ប្រឡាយជុំវិញទីក្រុង ឬសត្វសាហាវ ដែលគេចិញ្ចឹមដាក់ក្នុងទ្រូងពិសេស ។

អ្នកស្រុកមិនដឹកអណ្តូងយកទឹកទេ ក៏ប៉ុន្តែគេមានស្រះទឹកតាមក្រុមគ្រួសារ ហើយប្រើផ្ទុំសម្រាប់ដងទឹក យកមកប្រើ កាលណាគេត្រូវការ ។

គេគោរពបូជាអាទិទេពដែលរស់នៅលើមេឃ ហើយសាងរូបសំណាកតំណាងអំពីសិរិទ្ធ ដែលជួនកាល មាន មុខពីរ និងដៃបួន ជួនកាលទៀត មានមុខបួន និងដៃប្រាំបី ។ តាមពិតទាំងអស់នេះ គឺជាបដិមាតំណាងឲ្យអាទិទេពនៃ ព្រហ្មញ្ញសាសនា ដែលមានដូច្នោះរហូតដល់សព្វថ្ងៃនៅឥណ្ឌា និងមានក្បាលមិនតិចជាងដៃប៉ុន្មានទេ ។ នៅកម្ពុជា គេបានរកឃើញបដិមាបែបនេះជាច្រើន ដែលគេយកមកទុកនៅសារមន្ទីរសព្វថ្ងៃ ។

ព្រះរាជាជិះដំរី កាលណាត្រូវយាងចេញពីវាំង ។ មហេសី និងស្រីស្នំទាំងឡាយ ក៏ដូច្នោះដែរ ។ កាលណា ព្រះអង្គទ្រង់កង់ទម្រេតព្រះកាយបន្តិច បញ្ឈរជង្គង់ស្តាំ ឯជង្គង់ឆ្វេងទម្ងាក់ដល់ដី^{១៦} ។ នៅពីមុខព្រះភ័ក្ត្រព្រះអង្គ គេលាតក្រណាត់ស រួចដាក់ព្រះរាជសង្ហារ កាជន៍មាស និងដើងដុតឈើក្រអូប ។

ការបូជាខ្នោច និងអាពាហ៍ពិពាហ៍របស់អ្នកស្រុកហ្គណន ប្រព្រឹត្តទៅដូចនៅលីនយី ឬចាម្ប៉ាដែរ ។ គេ កាន់ទុកដោយកោរសក់ និងកោរពុកមាត់ ។ មានវិធីយ៉ាងសម្រាប់ទុកដាក់សព : បោះសពចូលក្នុងទឹកទន្លេ, បូជា ដោយភ្លើង, កប់, និងទុកចោលកណ្តាលវាលឲ្យសត្វស៊ី ។ នេះគឺជាអ្វីដែលជនកម្ពុជាហៅរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃថា “ការបំបែកធាតុទាំងបួន” ។

ចុងក្រោយបង្អស់ ឯកសារចិនបានកត់សម្គាល់ថា អ្នកស្រុកហ្គណនលោកលំណស់ ។ គេមិនគោរពពិធី ឬ ចរិយាធម៌អ្វីទេ ។ ទំនៀមទម្លាប់គ្មាន ហើយកុមារក៏ដូចកុមារ ធ្វើអ្វីតាមតែអំពើចិត្ត ។

ឯកសារក៏បានបញ្ជាក់ផងដែរថា នគរហ្គណន ពេលនោះធំណាស់ លាតសន្ធឹងពីនគរចាម្ប៉ានៅខាងកើត រហូតដល់ទ្វារវតី^{១៧} នៅខាងលិច - ប្រទេសនេះគឺអយុធ្យាឬសៀមសព្វថ្ងៃ ពេលនោះប្រហែលជាក្របក្រងដោយ ក្រុមទប់និវេសន៍ហិណ្ឌូមួយរួចទៅហើយ - និងលាតសន្ធឹងរហូតដល់ព្រំប្រទល់ខៃត្រយេណានរបស់ចិន- គឺខៃត្រ ក្បាងបីញ របស់តុងកីងសព្វថ្ងៃ^{១៨} ។ ក៏ប៉ុន្តែ វាហាក់ដូចជាពិបាកនឹងជឿណាស់ ដែលនិយាយថា ស្តេចនៃនគរហ្គណន

^{១៦} ខ្ញុំជឿថានេះគឺជាអ្វីដែលខ្មែរនិយាយថាអង្គុយបត់ជើង កាលណាគេអង្គុយលើកម្រាលព្រំ កន្ទេល ឬក្រណាត់ ដោយបត់ជើងទាំង២ ស្របគ្នាមកតែម្ខាង ។

^{១៧} ទ្វារវតី មកពីសំស្ក្រឹត ធូរវតី ជាឈ្មោះទីក្រុងដែលក្រោយពីបានកសាងរួចទៅជាអយុធ្យា ។

^{១៨} ខៃត្រនេះពីមុនឈ្មោះថា ស្យង់ក្សន រួច ការវត្ត មុននឹងមានឈ្មោះថា យេណាន នេះ ។

ដែលមានទីតាំងនៅតំបន់ចូរដុក ឬក្នុងខ្សែត្រីព្រែកប្បាស អាចវាតអំណាចទៅបានឆ្ងាយពីរាជធានីបែបនេះ ។

២- រឿងព្រេង

រឿងព្រេងខ្មែរចាប់កំណើតអស់កាលយូរលង់ណាស់មកហើយ ហើយបានឆ្ងាយទៅជាប្រពៃណីរបស់ជាតិខ្មែរផងដែរ ។ រឿងព្រេងទាំងនោះមានប្រជាប្រិយភាពខ្លាំងណាស់ ហើយបានត្រូវប្រជាជនខ្មែរជឿជាក់ និងចាត់ទុកដូចជាព្រះឱស្ឋររបស់ព្រះ ដែលពួកគេការពារយ៉ាងខ្លាំង ថ្វីបើនៅមានការប្រទាំងប្រទើសគ្នាខ្លះក៏ដោយ ។

តើរឿងព្រេងទាំងអស់នោះគ្រាន់តែជារឿងដែលគេប្រឌិតឡើងតាមតែការស្រមៃស្រមៃ គ្មានទាក់ទិនទៅនឹងហេតុការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រអ្វីសោះ ឬយ៉ាងណា? មិនមែនទេ ។ តាមមើលទៅ រឿងព្រេងទាំងអស់នោះហាក់ដូចជាមានចំណែកខ្លះជារឿងពិតតាមប្រវត្តិសាស្ត្រ ដែលគេយកមកប្រឌិតបំផ្លើស ផ្សំធ្វើឲ្យមានភាពអច្ឆរិយៈខ្លះ ទោះជារឿងទាំងនោះចាប់កំណើតចេញពីការនិទានតៗគ្នា ពីមាត់មួយទៅមាត់មួយ រួចបានត្រូវគេត្រងត្រាប់ទុកតែរចនាបទ ឬក៏ជាប្រវត្តិពិតពីបុរាណកាល ដែលបានរលុបស្ទើរចាត់អស់ទៅហើយក្តី^{១៥} ។

ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ថ្វីបើគេមិនឃើញមានចំណារនៅលើសិលាចារឹក ឬក៏មិនមានរៀបរាប់នៅក្នុងកំណត់ត្រារបស់ប្រវត្តិវិទូចំនែកដោយ ក៏គេមិនអាចបដិសេធមិនទទួលស្គាល់រឿងរ៉ាវដែលគេនិទានផ្ទាល់មាត់តៗគ្នា និងរឿងព្រេងដែលគេបានសរសេរកត់ត្រាទុកមកថា ពួកវាមានវត្តមាននៅកម្ពុជាមុនពួកឥណ្ឌា ។ គឺរឿងទាំងអស់នោះ ហើយដែលជំរុញឲ្យប្រជាជនខ្មែរបច្ចុប្បន្នហ៊ានកំណត់នៅពេលដែលគេជួបសិលាចារឹកមួយថា សិលាចារឹកនេះជារបស់ចាម សិលាចារឹកនោះជារបស់ខ្មែរ ។ គេអាចនឹងទទួលស្គាល់បានដូចដែលគេបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា ពួកវាបានមកដល់កម្ពុជាមុនពួកឥណ្ឌា ដោយគ្មានប៉ះពាល់អ្វីដល់ប្រវត្តិសាស្ត្រ ដែលផ្អែកទៅលើកំណត់ត្រារបស់ពួកចិន ពីព្រោះថា កំណត់ត្រាទាំងនោះ មិនមែនស្ទើរតែរៀបរាប់ប្រាប់យើងទាំងអស់ អំពីអ្វីដែលចិនបានដឹងពីប្រជាជនដែលគេលើកឡើងនោះទេ ។

ប៉ុន្តែខ្ញុំជឿថា ការដែលចង់អះអាងថាប្រវត្តិសាស្ត្រដែលទាក់ទងទៅនឹងរឿងព្រេងពីរ ដែលយើងបានដឹង គឺរឿងជុំព្រាហ្មណ៍ និងរឿងព្រះថោងនាងនាគ ដែលខ្ញុំនឹងរៀបរាប់ខាងក្រោម គឺជារឿងដែលកើតឡើង បន្តបន្ទាប់គ្នា នៅក្នុងកម្រិតប្រទេសតែមួយ គឺព្រះរាជាណាចក្រខ្មែរ ពីព្រោះថា នៅពេលនោះមានកម្រិតប្រទេសជាច្រើន

^{១៥} ខ្ញុំមានជំនឿថាព្រះរាជាដែលយើងស្គាល់ព្រះនាមជាភាសាសំស្ក្រឹតតាមសិលាចារឹក ក៏ទ្រង់មានព្រះនាមជាភាសាសាមញ្ញដែលប្រជាជននិយមហៅ ដូចដែលមានក្នុងរឿងព្រេងអឺរ៉ុបដែរ ក៏ប៉ុន្តែព្រះនាមនោះមិនបានត្រូវគេចារលើថ្មទេ ព្រោះជាព្រះនាមក្រៅផ្លូវការ ។

ទៀតក្រៅពី ហ្គណន ។ ខ្ញុំគិតថា រឿងដែលកើតមានក្នុងក្រុងក្រចេះនីមួយៗ ដល់ពេលយូរក្រោយមក ក៏បាន ក្លាយទៅប្រវត្តិរមរសប្រទេសទាំងមូល ។ ដោយហេតុនេះ ព្រឹត្តិការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រដែលកើតមានឡើង ហើយ ដែលកប់បាត់ទៅតាមពេលវេលា មិនចាំបាច់ត្រូវតែឆ្លើយតបគ្នា និងកើតមានបន្តបន្ទាប់គ្នា ដើម្បីបញ្ជាក់ថា ជា ការពិតនោះទេ ។

រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ មានការបញ្ជាក់ច្បាស់ហើយថា ហ្គណន^{៦០} គឺជាអាណាចក្រមួយដែលរួមផ្សំឡើង ដោយក្រុងក្រចេះជាច្រើន ដែលមានព្រះរាជានៃក្រុងក្រចេះតូចជាអធិរាជ ហើយបើមិនមែនដូច្នោះ គាំទ្រពី ដើមដំបូងមកទេនោះ ក៏ចាប់គាំទ្រពីពេលដែលព្រះបាទហ្គនម៉ាន់ បានធ្វើសង្គ្រាមដណ្តើមទឹកដីមកដែរ ។

ហើយខ្ញុំក៏ដូចជាមានជំនឿច្រើនថា គឺពួកម៉ាឡេ ដែលជាបុព្វបុរសរបស់ពួកចាមនៅពេលក្រោយមក ដែល ជាស្ថាបនិកនៃបណ្តាក្រុងក្រចេះទាំងអស់នោះ ។ រាជាណាចក្រចាម ឬចាម្ប៉ា នេះ ស្ថិតនៅពីខាងកើត ហើយ បានកកើតឡើង យ៉ាងតិចណាស់ក៏២សតវត្សរ៍មុនកម្ពុជាដែរ ពីព្រោះគេបានរកឃើញសិលាចារឹកសំស្ក្រឹត ដែល មានរយៈចំណាស់ជាងគេនៅក្នុងឥណ្ឌូចិន នៅចាម្ប៉ានេះឯង ។ បើតាមសិលាចារឹកទាំងនោះ ប្រទេសចាម្ប៉ា មាន អរិយធម៌ដ៏ល្អល្បីល្បាញជាងហ្គណន នៅសតវត្សរ៍ទី៤ ។

អំពីជ្វាព្រាហ្មណ៍

ប្រសិនបើគេទទួលស្គាល់ថា ការលុកលុយរបស់ពួកម៉ាឡេ ឬជ្វា ជាការលុកលុយពីខាងក្រៅ ដែលកើតមាន មុនគេមកលើកម្ពុជានោះ រឿងរ៉ាវដែលនិទានអំពីការលុកលុយរបស់ពួកជ្វាព្រាហ្មណ៍ គឺជារឿងមួយក្នុងបណ្តា រឿងទាំងនោះ ។ រឿងនេះរៀបរាប់អំពីការលុកលុយរបស់ស្តេចហ៊ិនទៀន ដែលយាងមកពីទិសខាងត្បូង ដូចដែល បានលើកនៅខាងលើ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក៏ដោយ ពួកជ្វាព្រាហ្មណ៍ ឬព្រាហ្មណ៍ នៅកោះជ្វាទាំងនោះ ធ្វើដំណើរ ចេញមកពីប្រជុំកោះអាំងស៊ូឡាន ។ ពួកនោះប្រហែលជាបញ្ជាតិរបស់ពួកព្រាហ្មណ៍ប្រមាណជា ២ម៉ឺនគ្រួសារ ដែលបានធ្វើនិរទេសន៍ចេញពីប្រទេសឥណ្ឌានៅដើមមហាសករាជ មកតាំងទីលំនៅលើកោះជ្វា ហើយផ្សព្វ ផ្សាយព្រហ្មញ្ញសាសនាដល់ប្រជាជនដើមនៅទីនោះ ។ រឿងនិទានរៀបរាប់ថា ក្រៅពីប្រជាជន ឬពួកពលទាហាន និងពួកសំពៅ ពួកព្រាហ្មណ៍ដែលជាមេគេទាំងនោះ មានសក់វែង មានសម្បុរខ្មៅ ហើយបានអះអាងថា ពួកគេ មកពីនគរពារាណសី ។ រឿងនិទានក៏បានរៀបរាប់ផងដែរថា នគរដែលពួកជ្វាព្រាហ្មណ៍ទាំងនោះបានបង្កើតឡើង គឺនគរគោកឆ្នក គឺស្រុកខ្មែរនេះឯង និងថា មានព្រះមហាក្សត្រចាម៦ ព្រះអង្គសោយរាជ្យបន្តបន្ទាប់គ្នា ព្រះមហា

^{៦០} ហ្គណន ក្នុងទីនេះ សំដៅយកតែផ្នែកខាងក្រោម ដែលរួមមានប្រទេសកម្ពុជាបច្ចុប្បន្ន និងកូសាំងស៊ិន តែប៉ុណ្ណោះ ។

ក្សត្រទាំងនោះជាបច្ចាញាតិរបស់ព្រះនាងលីវិយី និងព្រះបាទហ៊ុនទៀន ដែលជាផ្កា ។

ស្តេចជ័យវរ្ម័ន សោយរាជ្យ៥០ឆ្នាំ ។ តាមរឿងនិទាន ព្រះអង្គគោរពបូជាព្រះវិស្ណុ ហើយទ្រង់សោយទិវង្គតទៅ ក្នុងព្រះជន្មយុវ៧០ឆ្នាំ ។

រាជបុត្ររបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នព្រះនាម កវលៈរាជកុមារ បានសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា ហើយគោរពបូជាថ្មស្វ័យម្ព^{២០} ដែលមានន័យថា កើតមានឡើងដោយឯងៗ ។ ព្រះរាជាអង្គនេះ សោយរាជ្យបាន២០ឆ្នាំ ។

ព្រះរាជាចាមទី៣ ទ្រង់ព្រះនាមថា សុរិយាវរ្ម័ន ទ្រង់ក្រុងរាជ្យបាន២០ឆ្នាំដែរ និងគោរពបូជាថ្មស្វ័យម្ពដូចគ្នា ។

ព្រះរាជាទី៤ ទ្រង់ព្រះនាមថា ធនិន្ទ្រៈវរ្ម័ន ។ ទ្រង់សោយរាជ្យបាន២០ឆ្នាំ ។

ព្រះរាជាទី៥ គឺព្រះបាទអាទិត្យវរ្ម័ន សោយរាជ្យបាន២០ឆ្នាំ ។

ព្រះរាជាចាមទី៦ និងចុងក្រោយគេ គឺព្រះបាទអសដ្ឋយ ដែលសោយរាជ្យបានតែ១១ឆ្នាំប៉ុណ្ណោះ ។

រឿងព្រះថោង

តាមមើលទៅ រឿងរបស់ពួកហិណ្ឌូ ស្តីអំពីព្រះថោង ក៏ដូចជារឿងព្រាហ្មណ៍ដែរ គឺមិនមែនជាការប្រឌិតសុទ្ធសាធ្នោះទេ ។ បើកុំគិតអំពីភាពអស្ចារ្យដែលគេបន្ថែមទៀត រឿងនេះហាក់ដូចជារំលឹកនូវហេតុការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រមួយ នោះគឺការឈ្នានិពន្ធរបស់ពួកហិណ្ឌូ ដែលបានមកវាយយកជ័យជម្នះ រួចបណ្តេញពួកចាមចេញពីនគរកោកឆ្នក ។

ដំណើររឿងគ្រួសៗមានដូចតទៅ : មានស្តេចមួយព្រះអង្គសោយរាជ្យនៅនគរឥន្ទ្រប្រទេស^{២១} មានព្រះរាជបុត្រា៥ព្រះអង្គ ។ ព្រះអង្គបានបែងចែកខែត្រខ័ណ្ឌ៤ចំណែកឲ្យព្រះរាជបុត្រាច្បងទាំងបួនគ្រប់គ្រង ឯព្រះរាជបុត្រាពៅនៅជាមួយនឹងព្រះអង្គ ។ ដល់ពេលព្រះរាជបុត្រាពៅនេះចម្រើនវ័យធំឡើង ព្រះរាជាក៏ដាក់រាជ្យថ្វាយព្រះរាជបុត្រាពៅនេះ ឲ្យសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ ។ ធ្វើយ៉ាងនេះបានសេចក្តីថា ព្រះអនុជពៅនេះជាអធិរាជលើព្រះរៀមទាំង៤ព្រះអង្គ ។ ព្រះរៀម៣ព្រះអង្គយល់ព្រមទទួលយកស្ថានភាពបែបនេះ ប៉ុន្តែព្រះរៀមទី៤ព្រះនាមថា ព្រះថោង មិនយល់ព្រមទេ ហើយទ្រង់មិនព្រមយាងមកកាន់ឥន្ទ្រប្រទេសចូលរួមក្នុងពិធី

^{២០} តាមធម្មតាគឺព្រះព្រហ្ម ក៏ប៉ុន្តែជួនកាលក៏អាចជាព្រះសិវៈឬព្រះវិស្ណុផងដែរ ។ ខ្ញុំគិតថាប្រហែលជាព្រះសិវៈ ជាពិសេសគឺសិវៈលិង្គ ហេតុនេះហើយបានជាមានពាក្យថា ថ្ម ។

^{២១} គឺជារាជាណាចក្រមួយនៅប្រទេសឥណ្ឌាខាងជើង ប្រហែលជា ២៧ឆ្នាំមុនគ្រឹះ ខាងត្បូងទីក្រុងដែលនេះ ។

អភិសេកព្រះអនុជឡើយ ។ ដំបូងឡើយ ព្រះវររាជបិតាប្រុសនឹងបញ្ជូនព្រះរាជបុត្រាទាំងបួនអង្គទៀត ឲ្យលើកទ័ព មកច្បាំងនឹងព្រះថេរី ដែលទ្រង់ចាត់ទុកថា បានបះបោរប្រឆាំង ។ ក៏ប៉ុន្តែ ដោយព្រះថេរី មានការគំរាមប្រើនីតិ ប្រជាជន ព្រះអង្គក៏ប្រព្រះទ័យ គ្រាន់តែសម្រេចបណ្តេញព្រះថេរី ព្រមទាំងបរិវារទាំងអស់ចេញពីព្រះនគរ ប៉ុណ្ណោះ ហើយទ្រង់ឲ្យនាំយកប្រជាជនពីខែត្រឡើយទៀត មករស់នៅបំពេញវិញ ។ ព្រះថេរី ដែលត្រូវបានគេ ចាត់ទុកថា កាត់សាសនា ក៏ដឹកនាំប្រជារាស្ត្ររបស់ព្រះអង្គចាកចេញពីប្រទេស មកតាំងនៅលើទឹកដីនគរកោកឆ្នក ដែលមានពួកចាមរស់នៅមុនរួចទៅហើយ ។ ការរស់នៅលើទឹកដីកោកឆ្នកនេះមិនបានស្រួលទេ ដោយចេះតែមាន ទំនាស់រវាងពួកចាមម្ចាស់ស្រុក ជាមួយប្រជារាស្ត្ររបស់ព្រះថេរី ក៏ក្លាយទៅជាជម្លោះប្រយុទ្ធគ្នាស្ទាបរស់ ។ ពេលនោះ ប្រហែលជាដោយសារមានជំនួយពីជនជាតិដើមដង ព្រះថេរី ក៏វាយបណ្តេញពួកចាមបង្ខំឲ្យពួកនេះ ចាកចេញពីចំប៉ាសាក់ទៅ ។ ព្រះអង្គក៏ឡើងគ្រងរាជ្យជាព្រះរាជា រួចបានអភិសេកបុត្រីរបស់ស្តេចនាគ ជាអគ្គ មហេសី ។ ពាក្យថា “នាគ” នេះ ប្រហែលសំដៅយកអ្នកស្រុកដើម គឺពួកខ្មែរនេះឯង ។ ព្រះថេរី មិនគ្រាន់តែ គ្រប់គ្រងលើទឹកដីក្រុមទុបនិវេសន៍ជាហិណ្ឌូ ដែលព្រះអង្គដណ្តើមបានប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែ ក៏គ្រប់គ្រងលើទឹកដីដែល ស្ថិតក្រោមអំណាចរបស់ព្រះបិតាក្មេកព្រះអង្គផងដែរ ។ ហេតុការណ៍នេះ ជាកស្តុភារនៃបញ្ជាក់អំពីយ្វាវៃនឿន និទានដំបូងៗ ដែលនិយាយថា ព្រះថេរី ជាព្រះរាជាទីមួយរបស់ពួកខ្មែរ បានសេចក្តីថា ពួកជនជាតិដើម ដែលបាន រួបរួមជាមួយពួកហិណ្ឌូ ។

កម្ពុ

ក្រៅពីរឿននិទានទាំងពីរខាងលើនេះ ដែលគេនិយាយតៗគ្នាពីមាត់មួយទៅមាត់មួយរហូតមកដល់យើង សព្វថ្ងៃ ប្លែកៗពីគ្នាខ្លះ ក៏ប៉ុន្តែ រក្សាបាននូវរចនាបទដើម ហើយដែលគួរនិយាយសិលាចារឹកណាមួយ បានលើកឡើង សោះ ។

នៅមានរឿនព្រេងមួយទៀតស្តីអំពីទេវបុព្វបុរសរបស់ប្រជាជនកម្ពុជា ហើយដែលសិលាចារឹកមួយ បាន លើកឡើងដែរ ។ បុព្វបុរសនោះ អាចចាត់ទុកបានថា ជាមនុស្សវ័យចាស់ ទ្រង់មានព្រះនាមថា កម្ពុ ហើយជាដ្ឋាន ដ៏ល្អតរបស់រាល់ព្រះរាជវង្សក្រោយៗមក ។ ព្រះអង្គបង្ហាញរូបរាងឡើងក្នុងឋានៈជាទេវកថាមួយរបស់ជាតិ ។

តាមកំណត់សម្គាល់មួយនៅទំព័រខាងលើ គេបានឃើញថាពាក្យសំស្ក្រឹត “កម្ពុ” មានន័យថា “ចោរ, ចោរ សមុទ្រ” ដែលលោក ហ្សេរីនី បានបកតម្រូវនឹងពាក្យក្រិច “លេស្ត” ដែលដែនទីរបស់ ដូលេមេ ប្រើសម្រាប់ សម្គាល់ប្រជាជនដែលរស់នៅកូសាំងស៊ីន និងកម្ពុជា ។ ក្នុងករណីនេះ ពាក្យ “លេស្ត” គ្រាន់តែជាពាក្យបកប្រែ ប៉ុណ្ណោះ មិនមែនជាពាក្យសរសេរតាមឈ្មោះដើមរបស់ប្រជាជនដែលរស់នៅទីនោះទេ ។ ខ្ញុំគ្មានជំនឿថា ការ ដែលមានរឿងប្រហាក់ប្រហែលគ្នានេះ វាមានមូលដ្ឋានច្បាស់លាស់នោះទេ ក៏ប៉ុន្តែការដែលទេវបុព្វបុរសរបស់

ប្រជាជនកម្ពុជាមានឈ្មោះដូចពាក្យដែលមានប្រើនៅលើដែនទឹកដី ជាកត្តាគ្រប់គ្រាន់សម្រាប់គាំទ្រមតិរបស់លោក ហ្សេរីនី ស្តីអំពីបុព្វបុរសរបស់ប្រជាជនដែលយើងកំពុងធ្វើការសិក្សានេះ ។

៣- កោណូញ្ញឺយន្ទ័ន

ថ្វីបើមានរឿងព្រេងដែលបានក្លាយទៅជាប្រពៃណីរបស់ប្រជាជនកម្ពុជាទៅហើយ ហើយបើទោះជា រឿងព្រេងទាំងនោះ មានមូលដ្ឋានផ្អែកទៅលើប្រវត្តិសាស្ត្រខ្លះក៏ដោយ ក៏គេមិនអាចយករឿងទាំងអស់នោះ ជាគោល ដើម្បីសរសេរប្រវត្តិសាស្ត្រនៃសម័យកាលនោះ បានទាំងស្រុងដែរ ។

ក៏ប៉ុន្តែ ជាសំណាងល្អសម្រាប់សតវត្សរ៍ទី៥ ដែលយើងនៅមានប្រភពព័ត៌មានច្បាស់លាស់ផ្សេងទៀត គឺ ដំបូងមានសិលាចារឹក និងបន្ទាប់មកទៀតមានឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន ដែលយើងបានប្រើប្រាស់ជាច្រើនណាស់ មកហើយ សម្រាប់សតវត្សរ៍មុនៗ ។

មកដល់ត្រឹមនេះ រឿងរ៉ាវដែលយើងបានដឹងអំពីព្រាហ្មណ៍ឈ្មោះ កោណូញ្ញៈ ឬក៏ព្រាហ្មណ៍ត្រកូល កោណូញ្ញៈ ដែលធ្វើដំណើរចេញពីប្រទេសឥណ្ឌា មកសោយរាជ្យនៅប្រទេសកម្ពុជា មានព្រះនាមថាជ័យវរ្ម័ន មិនប្រាកដថា សុទ្ធតែជារឿងព្រេងទាំងអស់នោះទេ ។

តាមមើលទៅ វាហាក់ដូចជាមានការរលុះរលាយរបស់ពួកហិណ្ឌូ ប្រហែលជានៅពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី៥ នៃគ្រិស្តសករាជ ។ ពួកនោះចេញមកពីប្រទេសឥណ្ឌាកាត់ខាងត្បូង គឺចេញពីតំបន់ដេកន៍ ធ្វើដំណើរកាត់ រាជាណាចក្រប៉ានប៉ាន នៅខាងជើងទៀបកោះម៉ាឡាកា មកកាន់កម្ពុជា ។ មេកោយរបស់ពួកនោះ ឈ្មោះ កោណូញ្ញៈ បានត្រូវប្រកាសលើកដំបូង តាំងតែពីពេលមកដល់ភ្នំរួច រួចហើយបានប្រកាន់យកឋានៈជាវរ្ម័ន មានន័យថា “អ្នកការពារ” ដូចដែលស្តេចនៃឥរាវត្តៈ នៅឥណ្ឌា និងស្តេចចាម នៅតាមមាត់សមុទ្រខាងកើត នៃឥណ្ឌូចិន តែងតែប្រកាន់យករួចមកហើយ ។ ស្តេចចាមដែលសោយរាជ្យនៅហ្គូណាន ដូចដែលរៀបរាប់ពីខាងលើសុទ្ធតែបានប្រកាន់យកឋានៈនេះដូចគ្នា ទោះជាសោយរាជ្យនៅវ័យធូប្បៈ ឬនៅសម្ពុប្បៈ ឬនៅទូទាំងព្រះរាជាណាចក្រទាំងមូលផងក៏មិនដឹង បើរដ្ឋទាំងពីរនេះស្ថិតនៅក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់ព្រះរាជាតែមួយព្រះអង្គ ។

រាជធានីរបស់ព្រះបាទកោណូញ្ញៈ នៅហ្គូណាននាពេលនោះ មានឈ្មោះថា អនិទ្ទត្តប្បៈ ដែលគេមិនទាន់កំណត់រកឃើញទីតាំងពិតប្រាកដបាននៅឡើយ ។ កំណត់ត្រារបស់ពួកចិនហៅរាជធានីនេះថា តូមូ ដែលក្រោយមក គឺជារាជធានីវ័យធូប្បៈ គឺស្រុកព្រែកប្បាស សព្វថ្ងៃ ។

ព្រះរាជាអង្គនេះ បានក្លាយទៅជាអធិរាជដ៏មានអំណាច មានស្តេចចំណុះជាច្រើន ព្រោះសិលាចារឹកព្រះឥន្ទកោសិយ័ ដែលខ្ញុំបានរៀបរាប់ខាងលើ ហើយដែលគេចារ្យសតវត្សរ៍ក្រោយមក បានរៀបរាប់ថា “ក្រចក ព្រះបាទ របស់ព្រះអង្គនៅជារលោងភ្នំចិញ្ចាច អាស្រ័យដោយប៉ះនឹងមកុដដំពេជ្ររបស់ស្តេចចំណុះទាំងឡាយ

នៅលើលោកនេះ ដែលចូលមកក្រាបថ្វាយបង្គំគាល់ព្រះអង្គ ។ ព្រះអង្គប្រៀបបានទៅនឹងព្រះអាទិត្យ ទើបនឹងរះ ឬព្រះច័ន្ទពេញវង់ ដែលល្អលើសផ្កាឈូកនៃពូជជួរទាំងឡាយ ។ ព្រះអង្គជាព្រះច័ន្ទនៃត្រកូលកោណ្ឌញ្ញៈ ជាទីប្រជុំ នៃគុណធម៌ ។ ដោយយល់ព្រះអង្គមានព្រះច័ន្ទចម្រើនដូចជាស្តេចក្រុង ហើយរាជធានីមានព្រះភិក្ខុចិញ្ចោច ដោយស្នា ព្រះហស្តដ៏ខ្លាំងក្លារបស់ព្រះអង្គ ។ មហារាជទាំងឡាយដែលចំណុះព្រះអង្គ គោរពបូជាព្រះអង្គ ប្រៀបបាន ទៅនឹងទេវតា ស្រីរាជានី និងតន្ត្រីករនៅស្ថានសួគ៌គោរពបូជាព្រះអាទិត្យ” ។

ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈគោរពបូជាព្រះសិវៈ ។ សិលាចារឹកបានឲ្យយើងដឹងថា ព្រះអង្គបានកសាង និងសម្ពោធលង្គីប្រមាណជា ១០០ នៅពេលពេញដៃនេះ ពេលគឺ នៅក្នុងព្រះរាជណាមក្ររបស់ព្រះអង្គ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនហៅព្រះអង្គថា ការវនេនយូ គឺកោណ្ឌញ្ញៈ តាមត្រកូលរបស់ព្រះអង្គ ឬក៏ហៅថា ចូយេ ជ្វាម៉ូ គឺ ជ័យវរ្ម័ន^{២៣} តាមព្រះនាមរបស់ព្រះអង្គពេលក្រុងរាជ្យ ហើយបានកំណត់រជ្ជកាលរបស់ព្រះអង្គ ចាប់ពីចុងសតវត្សរ៍ទី៥ ដល់ដើមសតវត្សរ៍ទី៦ ពីព្រោះព្រះអង្គបានបញ្ជូនស្នេហាសារអាករថ្វាយស្តេចក្រុងចិន ២៧៧ គឺម្ចាស់នៅឆ្នាំ៤៨៣ និងម្ចាស់ទៀតនៅឆ្នាំ៥០៣ ។ ប្រទេសចិនតែងតែចាត់ទុកប្រទេសជិតខាង ទោះជានៅឆ្ងាយបន្តិចក៏ដោយ ថាជានគរបំណុះ ហើយបានដាក់ឈ្មោះថា ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈ ថាជា “ទុក្ខមសេនីយ៍នៃទុក្ខរិណសន្តិភាព ជាព្រះរាជានៃនគរបុណ្ណាន” ។

ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈជ័យវរ្ម័ន បានធ្វើសង្គ្រាមជាមួយប្រទេសចាម នៅរវាងឆ្នាំ៤៨៤ ។ អក្ខរាជទូត ដែលព្រះអង្គបានបញ្ជូនទៅគាល់ស្តេចក្រុងចិនពេលនោះ គឺដើម្បីសុំជំនួយពីស្តេចស្រុកចិនធ្វើសង្គ្រាម ។

អក្ខរាជទូតដែលព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈជ័យវរ្ម័ន បញ្ជូនទៅប្រទេសចិនជាពុទ្ធសាសនិកជនម្នាក់ មានឈ្មោះថា សក្យនាគសេន រីឯរាជសារដែលធ្វើទៅនោះជាលិខិតសាមញ្ញ បង្ហាញអំពីជីវិតមនុស្សម្នាក់ ដែលត្រូវការនូវជំនួយជាចាំបាច់ ។ ព្រះរាជសារនោះ បានបង្ហាញឲ្យយើងដឹងអំពីព្រឹត្តិការណ៍សំខាន់មួយ នៅប្រទេសចាម្ប៉ា គឺថា ព្រះរាជាចាមពេលនោះ ជាស្តេចជ្រៃករាជ្យ ដែលមានកំណើតជាខ្មែរ គឺដើមជាឧសករ ឬបើហោចណាស់ ក៏ជាអ្នកបម្រើដែរ (ខ្ញុំ) ។ មានឯកសារខ្លះនិយាយថា ស្តេចចាមនោះ ជាព្រះបុត្ររបស់ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈ មានព្រះនាមថា ការវណ្ណាវឡូ ។ ក្រោយពីបានភៀសខ្លួនចេញពីបុណ្ណាន ខ្ញុំបម្រើនេះបានបញ្ជូនបញ្ចូលពួកបះបោរ ហើយធ្វើដំណើរទៅកាន់ប្រទេសលីយី ឬចាម ដែលធ្លាប់ច្បាំងចាញ់ម្តងរួចទៅហើយនៅឆ្នាំ៤៨៦ ដោយ តាន់ហ្គេន រួចក៏ឡើងក្រុងរាជ្យខ្លួនឯងទៅ ។ ពួកចាមក្រោមរជ្ជកាលនៃស្តេចជ្រៃករនេះ ធ្លាប់បានវាយប្រហារទៅលើក្បួន

^{២៣} អ្នកខ្លះនិយាយថា កោណ្ឌញ្ញៈ និងជ័យវរ្ម័ន ជាស្តេចពីរព្រះអង្គផ្សេងគ្នា ។ តាមពិត ព្រះនាមទាំង២ ជាព្រះនាមរបស់ព្រះអង្គតែម្នាក់ ។

ដង្ហែររាជទូត សក្យនាគសេន ពេលត្រលប់មកពីប្រទេសចិនវិញលើកទី១ បួនយកទ្រព្យសម្បត្តិទាំងអស់ដែលស្តេចចិន ធ្វើថ្វាយស្តេចនគរហ្គណន ។ ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈ បានបញ្ជូនរាជទូតទៅរាយការណ៍ថ្វាយស្តេចស្រុកចិន ដោយទូលថា ទ្រព្យសម្បត្តិទាំងឡាយជាទ្រព្យរបស់ស្តេចស្រុកចិន និងទូលថា ក្នុងនាមខ្ញុំជាស្តេចចាមនេះព្រងើយកន្តើយ មិនបានបញ្ជូនស្នូលសារអាករថ្វាយព្រះចៅអធិរាជចិនទេ ។ ព្រះរាជសារស្តេចហ្គណនចែងថា “បើព្រះអង្គជាម្ចាស់ ទ្រង់ចង់ចាត់តាំងព្រះរាជាថ្មីឲ្យសោយរាជ្យនៅនគរចាម្យ៉ាងនោះ ទូលព្រះបង្គំជាខ្ញុំទូលព្រះរាជបញ្ជាដោយគោរព” ។ រាជសារបានបញ្ចប់ ដោយស្នើសុំឲ្យមានការចាត់បញ្ជូនទ័ពមួយកង តាមហែហមស្តេចហ្គណនក្របំទិសទីដើម្បីដាក់ខោសព្វកក្សត្តំ និងជួយសង្រ្គោះអ្នកស្នូតក្រុង ។

តាមមើលទៅ ស្តេចចិនប្រហែលជាបានបញ្ជូនទ័ពតាមការស្នើសុំមែន ហើយនៅពេលដែលនគរចាម្យ៉ាងបានត្រូវបង្ក្រាបធ្វើឲ្យមានសន្តិភាពរួចមក ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈជ័យវរ្ម័នក៏ត្រូវបានស្តេចស្រុកចិនដាក់ព្រះឋានៈឲ្យជា “ឧត្តមសេនីយ៍នៃទក្សិណសន្តិភាព ជាព្រះរាជានគរហ្គណន” ។

ព្រះរាជអង្គនេះ បានសោយទិវង្គតនៅឆ្នាំ៥១៤ នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងឆ្នាំ៤៣៦ នៃមហាសករាជ ។

៤- រុទ្រវរ្ម័ន

ព្រះរាជបុត្រាច្បងរបស់ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈជ័យវរ្ម័ន ព្រះនាម រុទ្រវរ្ម័ន - ពួកចិនហៅថា លាវតូប៉ាម៉ូ - ជាព្រះរាជបុត្រាជាមួយនឹងស្រីស្នំម្នាក់ បានធ្វើកុតព្រះអនុជដែលជាព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈជ័យវរ្ម័ន ជាមួយព្រះរាជអគ្គមហេសី រួចហើយដណ្តើមយករាជ្យសម្បត្តិ^{៦៤} ។

ឯកសារចិននាពេលនោះ លែងរៀបរាប់អំពីព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈជ័យវរ្ម័ន ទៀតហើយ ។ បើមាននិយាយពីនគរហ្គណន គឺមានរៀបរាប់តែអំពីទំនៀមទម្លាប់ និងការប្រកបកិច្ចការផ្សេងៗ ដូចដែលខ្ញុំបានរៀបរាប់ពីខាងលើរួចមកហើយ ។ គ្មាននិយាយអ្វីដែលទាក់ទងដល់ព្រឹត្តិការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រ ឬរឿងរ៉ាវអ្វីសំខាន់ទេ ។

^{៦៤} នៅក្នុងឥណ្ឌូចិន និងកម្ពុជាពីមុន ក្សត្រាមួយអង្គអាចនឹងត្រូវជ្រើសរើសឲ្យឡើងសោយរាជ្យបាន លុះត្រាណាតែទ្រង់ជាបុត្រប្រសូត្រពីម្ចាស់ក្សត្រីដែលជាប្តីស្រីឡាយជាមួយព្រះរាជា បានសេចក្តីថាការឡើងស្នូតរាជ្យប្រព្រឹត្តទៅតាមខ្សែស្រឡាយខាងស្រី ។ បើទោះជាព្រះក្សត្រានោះជាក្សត្រាច្បងក៏ដោយ តែបើទ្រង់ជាបុត្ររបស់ស្រីស្នំ មិនអាចឡើងសោយរាជ្យបានទេ លើកលែងតែជ្រែករាជ្យ ឬត្រូវជ្រើសរើសដុយនឹងក្រឹត្យក្រម ។

រហូតដល់តែដល់គ្រិស្តសតវត្សរ៍ទី៦ ទើបឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចំនួនមានរៀបរាប់អំពីស្ថានភាពនយោបាយឡើងវិញ ។ នេះគឺមកពីមានព្រឹត្តិការណ៍ធំៗមួយ បានកើតឡើងនៅបុរាណ ដែលធ្វើឲ្យប៉ះពាល់ដល់ពាណិជ្ជកម្មរបស់ពួកចិន ។

ជំពូកទី២

វប្បធម៌ និងសម្បត្តិ

ដូចដែលខ្ញុំបាននិយាយពីខាងដើមរួចមកហើយ តាមមើលទៅពួកចិនប្រើពាក្យហ្គូណានសម្រាប់ហៅទឹកដីទាំងមូល ដែលលាភសន្តិភាពសម្រាប់ទ្រព្យខាងត្បូង និងពាមនៃទន្លេមេគង្គ រហូតទៅដល់ល្បាក់ខោននៅខាងជើង និងចាប់ពីជួរភ្នំអាណាមនៅខាងកើត ដែលរួមមានទាំងទឹកដីបីព្រាធន់សព្វថ្ងៃផង រហូតទៅដល់ឈូងសមុទ្រសៀម និងជួរភ្នំតេណាស់សេរីម នៅខាងលិច ហើយអាចរាប់បញ្ចូលទាំងដែនដីចំណុះហិណ្ឌូ មាននៅ តេណាស់សេរីម សមុទ្រមែរហុយ ការ៉ាយ និងម៉ាតា ផងដែរ ។

ទឹកដីដ៏ធំធេងនេះជាអាណាចក្រមួយ គ្រប់គ្រងដោយពួកហិណ្ឌូ ពោលគឺ មានប្រជារាស្ត្រជាអ្នកស្រុកដើម ដែលកំពុងតែទទួលយកទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណីពួកបរទេស ដែលមកឈ្លានពាន ។ ម្យ៉ាងទៀត អាណាចក្រដ៏ធំនេះនៅមិនទាន់បានបង្រួបបង្រួមដោយព្រះរាជាហ្គូណាន មួយអង្គណាមួយនៅឡើយដែរ ។ មានក្សត្រប្រទេសជាច្រើន ដែលក្សត្រមួយអង្គៗ យល់ព្រមធ្វើជាចំណុះនៃហ្គូណាន ក៏ដោយសារប្រទេសនេះមានអំណាចខ្លាំងក្លាជាង ព្រោះគ្រប់គ្រងមាត់ពាមទន្លេមេគង្គ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ក្សត្រប្រទេសនីមួយៗ ឯករាជដាច់ៗពីគ្នា មិនមានចំណុះគ្នាទេ គឺស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់មហាក្សត្ររបស់ខ្លួន ដែលចំណុះឲ្យព្រះរាជាហ្គូណាន ។

ម្យ៉ាងទៀត វាក៏ដូចជាបណ្តាក្សត្រប្រទេសទាំងអស់នោះ មានស្តេចសោយរាជ្យ ឬក៏មេកោយជាក្សត្រ ដែលមានឈាមដ៏រាហិណ្ឌូ ចេញពីត្រកូលតែមួយ បើហោចណាស់ ក៏ចំពោះបណ្តាប្រទេសដែលនៅជាប់នឹងមាត់សមុទ្រខាងត្បូងដែរ ។ ក្សត្រទាំងអស់នោះមានព្រះឋានៈជា “វ័រ្មន” មានន័យថា “អ្នកការពារ” ។ ពួកគេច្រើន

° ពាក្យថា វ័រ្មន នេះ ជាឋានៈសម្រាប់ភ្ជាប់ពីខាងចុងឈ្មោះ ពួកក្សត្រិយៈ ដូចជាពាក្យ សីម៉ន សម្រាប់ភ្ជាប់ទៅនឹងឈ្មោះ ពួកព្រាហ្មណៈ ពាក្យ គុប្បៈ សម្រាប់ភ្ជាប់ពីខាងចុងឈ្មោះ ពួកវេស្សៈ និងពាក្យ ទាសៈ សម្រាប់ភ្ជាប់ពីខាងចុងឈ្មោះរបស់ ពួកស្កុទ្រៈ អ៊ីចីដដែរ ។ វ័រ្មន ដូចជា ព្រហ្មិន និងសីម៉នដែរ គឺផ្សំឡើងពីពាក្យ វរៈ មានន័យថា គ្រប់ដណ្តប់ លាក់ ។ រីឯពាក្យ ម៉ន ជាពាក្យឥណ្ឌូអឺរ៉ុប ត្រូវនឹងពាក្យឡាតាំងថា men ដូចពាក្យថា ag-men, car-men, no-men គឺជាធាមនបុរសកលិក្ត កម្រជាធាមបុរសកលិក្តណាស់ និងជាការណាធាម ដូចជាពាក្យ kar-man មានន័យថាសកម្មភាព ពាក្យ pre-man មានន័យថា ស្នេហា ។ ពាក្យនេះក៏អាចសំដៅយកវត្ថុដែលគេប្រើសម្រាប់ ធ្វើសកម្មភាពអ្វីមួយផងដែរ ដូចពាក្យថា tokh-man មានន័យថាគ្រាប់ពូជ ។ ពាក្យសំស្ក្រឹត វ័រ្មន អាចមានន័យថា ប្រើសម្រាប់ការពារ ដូចជាអាវុធការពារ ខែល ប្រៀបបានទៅនឹងពាក្យ គុបតិ ប្រែថា ការពារ ហើយបានក្លាយទៅជាសំណង់ការពារ ។ ន័យដើមរបស់ ពាក្យនេះបានប្រែប្រួលទៅតាមពាក្យក្លាយនីមួយៗ ដូចជា នម័ន ឡាតាំងថា no-men ប្រែថាធាម ពាក្យ តៃក្ស as-men ប្រែថា មេឃ ។ ពាក្យ នបុរសកលិក្ត នេះ ត្រូវគ្នានឹងពាក្យជាការកនាម ដូចជា ព្រហ្មិន, វ័រ្មន មានន័យថា អ្នកដែលការពារ ។ ព្រហ្មិន និងក្សត្រិយៈ

គោរពបូជាព្រះសិវៈ ឬព្រះវិស្ណុ ក៏ប៉ុន្តែ ប្រជាជនបានកាន់ព្រះពុទ្ធសាសនារួចទៅហើយ^៦ ។

តាមមើលទៅ បណ្តាក្សត្រប្រទេសទាំងអស់នោះ ប្រហែលជាមានច្បាំងគ្នាទៅវិញទៅមកជាញឹកញាប់ ដូចនៅប្រទេសបារាំងកាលពីសម័យយុគកណ្តាលអឺរ៉ុបដែរ ដែលស្តេចត្រាញ់ច្បាំងគ្នាទៅវិញទៅមក តែព្រះចៅ អធិរាជ មិនមានធ្វើអន្តរាគមន៍អ្វីទេ ដរាបណាស្តេចត្រាញ់នីមួយៗ នោះមិនបានគេចរេះចេញពីការគ្រប់គ្រង របស់ព្រះអង្គ ឬក៏មិនបានលះបង់កាតព្វកិច្ចជាសម្ភារៈ ឬជាស្មារតី ដែលមានដល់ប្រយោជន៍ដល់ព្រះអង្គទេ ។ មានក្សត្រប្រទេសពីរដែលប្រកួតប្រជែងគ្នាជាពិសេស : មួយគឺរដ្ឋដែលមានរាជធានីនៅវយធបុរៈ គឺនៅត្រង់ អង្គរឬរី (នគររាជធបុរី) នៅក្នុងខែត្រព្រៃកប្បាសសព្វថ្ងៃ ដែលមានសំណល់ប្រាសាទនៅឡើយ ។ ក្សត្រប្រទេស មួយទៀតមានរាជធានីនៅសម្ភុបុរៈ (មានន័យថារាជធានីរបស់សម្ភុ - គឺព្រះសិវៈ) ដែលមានភ្នំកាតាប្រាសាទ សេសសល់នៅសម្បុរសព្វថ្ងៃ ជាទីរួមស្រុកមួយនៅក្នុងខែត្រក្រចេះ ។

១- ស្រីស្រឡាវ្នន

នៅសតវត្សរ៍ទី៥ នៃសករាជ ព្រះរាជាវ្នននគរវយធបុរៈ (មានន័យថានគរអ្នកប្រមាញ់) ព្រះនាមព្រះបាទ ស្រីស្រឡាវ្នន (មានន័យថា អ្នកការពារពពួកវេទ) បានច្បាំងបង្រួបបង្រួម ហើយសោយរាជ្យលើក្សត្រប្រទេស ទាំងពីរ ។

២- ស្រីស្រស្នវ្នន

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទស្រីស្រឡាវ្នន មានព្រះនាមថា ព្រះបាទស្រីស្រស្នវ្នន (មានន័យ ថា អ្នកការពារដីប្រសើរ) ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិននៅចុងសតវត្សរ៍ទី៦ បាននិយាយអំពីរាជាណាចក្រថ្មី ដែលកើតឡើងពីការ បង្រួបបង្រួមក្សត្រប្រទេសទាំងពីរ ដោយដាក់ឈ្មោះថា ចេនឡា ។ ឯកសារបានលើកឡើងថា រាជាណាចក្រនេះ ពីមុនជាចំណុះរបស់នគរហ្គុណន ហើយព្រះរាជរបស់រាជាណាចក្រនេះទ្រង់មានព្រះឋានៈជាព្រះអធិរាជ ទោះបី

គឺជាជម្រក (សីម័ន) និងជាអ្នកការពារ (វ្នន) របស់ពួកវេស្យៈ ដែលមានឋានៈ កុប្តៈ មានន័យថាអ្នកដែលគេការពារ ។
^៦ កោះសិរីលង្កាដូចជាដូរកាន់ព្រះពុទ្ធសាសនានៅរវាងឆ្នាំ៤៣០ ហើយ ដូរ និងចាម្ប៉ា ក៏ប្រហែលជាបានទទួលឥទ្ធិពលនាពេលនោះ ដែរ ។ រីឯប្រទេសចិនវិញ បានទទួលព្រះពុទ្ធសាសនា៣សតវត្សរ៍រួចមកហើយ ហើយសតវត្សរ៍ទី៤ ទី៥ និងទី៦ ជាសម័យដែលមហា រាជចិនបញ្ជូនរាជទូកទៅប្រទេសឥណ្ឌូចម្រង់កម្ពុជ និងធ្វើទស្សនកិច្ចទៅកាន់ទីកន្លែងកំណើតរបស់ព្រះពុទ្ធ ។

ព្រះអង្គចំណុះ និងលើកស្ទួយសារអាករឲ្យនគរហ្លួន ក៏ដោយ ។ ព្រះអង្គបានវាយដណ្តើមយកសម្បត្តិ ដាក់ បញ្ចូលមកក្នុងវាយធម្មៈរបស់ព្រះអង្គ ហើយប្រហែលជាបានវាយយកក្បួនគ្រូប្រទេសច្រើនទៀតផងដែរ គឺដោយ ហេតុនោះ ទើបព្រះអង្គទ្រង់ប្រកាន់យកព្រះឋានៈជាព្រះអធិរាជ ព្រោះព្រះអង្គ និងបុព្វបុរសរបស់ព្រះអង្គ បានធ្វើឲ្យក្បួនគ្រង់ ទៀតៗ ចូលមកជាចំណុះ ។

៣- ស្រីវិវរ្ម័ន

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទស្រីស្រែស្នំវ័ន អាចជាព្រះបាទស្រីវិវរ្ម័ន^៧ ដែលតាមមើលទៅ គឺជាព្រះរាជាចុងក្រោយរបស់វាយធម្មៈ ដែលលើកស្ទួយសារអាករថ្វាយព្រះបាទរុទ្រវ័ន (មានន័យថា អ្នក ការពាររុទ្រ) នៃនគរហ្លួន ជាបច្ច័យព្រាហ្មណ៍កោណ្ឌញ្ញៈ ។

^៧ ព្រះរាជាអង្គនេះមិនមានព្រះនាមនៅក្នុងបណ្តាព្រះរាជានៃប្រទេសកម្ពុជា សម័យមុនអាណាចក្រខ្មែរ របស់លោក ម៉ាស្ត្រូ ទេ ។ ខ្ញុំគិតថាលោក ម៉ាស្ត្រូ តែរាប់បញ្ចូលព្រះអង្គផង ។

ជំពូកទី៣ អំពីកម្ពុជា ឬ ស្រុកខ្មែរ

៤- ស្រីកវវ័ន្ត

ព្រះរាជបុត្រ និងជាអ្នកស្នងរាជ្យបន្តពីព្រះបាទស្រីវរវ័ន្ត គឺព្រះបាទស្រីកវវ័ន្ត (មានន័យថា អ្នកការពារ កវៈ) ។ ព្រះរាជអង្គនេះក្លាហានលើសពីព្រះបិតារបស់ព្រះអង្គទៅទៀត ។ នៅតទឹកស្រីកវវ័ន្ត សោយទិវង្គតទៅនៅរវាងដើមសតវត្សរ៍ទី៧ ព្រះអង្គបានចាប់ផ្តើមការវាយប្រហារទៅលើនគរហ្លួន កាន់កាប់ រាជធានី រួច «ដណ្តើមអំណាចប្រកបដោយវិរាព» ។ បន្ទាប់មក អាស្រ័យដោយភាពអង្គអាចរបស់ពលរេហ៍ របស់ព្រះអង្គ ទ្រង់បានប្រមូលយកបណ្តារដ្ឋទាំងឡាយដែលធ្លាប់ចំណុះនគរហ្លួនពីមុន ដែលប្រហែលជាកំពុងតែរើបម្រះខ្លួនរកឯករាជ្យជាមួយនឹងព្រឹត្តិការណ៍ដែលកើតឡើងថ្មីៗ ដាក់មកក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់ ព្រះអង្គវិញ ។

សិលាចារឹកបានពិពណ៌នាពីព្រះរាជអង្គនេះថា «ជាអ្នកចម្បាំងដ៏អង្គអាចក្លាហាន, ជាវីរបុរសមានចិត្ត សប្បុរស មិនចេះចាញ់ វិសេសប្រៀបបានទៅនឹងភ្នំព្រះសុមេរុ, ជាប់អម្បូរព្រះអាទិត្យ, អាចវាយបង្ក្រាបទាំង សត្រូវខាងក្នុង និងខាងក្រៅបាន, ជាទ្រមាកដ៏វិជ្ជាពូកែ, ជាអ្នកដាក់ទានដែលមានព្រះហស្តសើមជានិច្ច - អាស្រ័យ ដោយទឹកដែលគេចាក់លើព្រះហស្ត រាល់ពេលដែលទ្រង់ដាក់ទាន» ។ សិលាចារឹកបានបន្ថែមទៀតថា ទឹកនៃន្ទនា ដែលព្រះអង្គទ្រង់បានប្រើព្រះកាយពលដណ្តើមយកបាន ហើយទីនោះនឹងត្រូវបានទទួលនូវការសន្តោសប្រណី ពីព្រះអង្គ ហើយបណ្តាសត្រូវទាំងឡាយ នាំគ្នាមកថ្វាយបង្គំកាលព្រះអង្គនៅក្នុងព្រះរាជវាំង ទោះជាអ្នកទាំងនោះ មិនបានត្រូវព្រះអង្គវាយបង្ក្រាបឲ្យចុះចាញ់ក្នុងសង្គ្រាមក៏ដោយ^១ ។

ព្រះបាទកវវ័ន្តប្រហែលជាបានវាតព្រះនគររហូតទល់ភ្នំដងរែក ហើយបានវាយបង្ក្រាប «បណ្តាស្តេចភ្នំ» ពោលគឺ បណ្តាវិប្រជាមិនទាន់ស៊ីវិល័យ ដែលរស់នៅតាមដងភ្នំ និងខ្ពង់រាប ដូចជាសព្វថ្ងៃនេះដែរ តាមមើលទៅ គឺ ពួកជន ដែលរស់នៅសម្បូរក្នុងបណ្តាខែត្រខាងលិច ចាប់ពីកែបនៅមាត់ឈូងសមុទ្រសៀម រហូតដល់ភាគខាងលើ ចន្ទសាប៊ុន ក្នុងនោះ មានទាំងជួរភ្នំខាងលិចខែត្រពោធិសាត់ដងដែរ និងពួកស៊ីឡាង ឬឡាងហ្លួង ដែលជាបុព្វបុរស

^១ គឺពួកបះបោរ មិនមែនតណ្ហា ដូចដែលអ្នកខ្លះបកប្រែ នោះទេ ។
^២ តាមសិលាចារឹកភ្នំហាន់ជ័យ ។
^៣ សិលាចារឹកអង្គជនីក ។

របស់ពួកមួយ ឬមួយ ឬរឹមយសព្វថ្ងៃ ដែលរស់នៅលើជម្រាលដួរភ្នំអាណាម នៅចន្លោះនគរ បាម្យ៉ា និងកម្ពុជា ។

មានសិលាចារឹកមួយ ចារក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះរាជាអង្គនេះ ជាសិលាចារឹកដែលមានរយៈចំណាស់ជាងគេ នៅកម្ពុជា ហើយដែលគេរកឃើញនៅក្នុងខែត្របុត្រដំបង តែឆ្ងាយពីរាជធានី គឺនៅហូតដល់ខែត្រ ព្រែកប្បាស បានបញ្ជាក់ពីហេតុការណ៍ខាងលើនេះ ។ ព្រះបាទភវវរ្ម័ន ទ្រង់ប្រហែលជាបានលើកទ័ពធ្វើសង្គ្រាមឆ្ងាយ ទៅទិស ខាងជើង ដើម្បីវាយយកបណ្តាប្រទេសនៅខាងត្បូងភ្នំដងរែក និងប្រមូលយកបុណ្ណានខាងត្បូង ទាំងមូល ដាក់នៅ ក្រោមការគ្រប់គ្រងរបស់ព្រះអង្គ ។ នៅពេលនោះ វាហាក់ដូចជាថាបណ្តាប្រទេសដែលយើង ហៅសព្វថ្ងៃថាជា សៀម ដែលចិនហៅថា ឈេទូ បានឆ្លៀតយកទឹកសនោះ ក្នុងពេលដែលព្រះបាទភវវរ្ម័ន ជាព្រះរាជានៃ វ័យធម្មៈ ធ្វើសង្គ្រាមដណ្តើមយកបុណ្ណាន ដើម្បីរើបម្រះចេញពីអាណាព្យាបាលរបស់ស្តេចគុម្ម ហើយប្រកាសឯក រាជ្យ ។ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបានឲ្យយើងដឹងថា រាជាណាចក្រឈេទូ ដែលដំបូងឡើយ ជារដ្ឋឯករាជ បន្ទាប់មក បានត្រូវហាន់ម៉ាន់ បង្ក្រាបដាក់ឲ្យចំណុះនគរបុណ្ណាន នាពេលនោះទទួលបាននូវសេរីភាព ឡើងវិញ ។ ដោយហេតុនេះ មានរាជាណាចក្រធំៗពីរកើតឡើងនៅដើមសតវត្សរ៍ទី៦ ជាជំនួសនគរបុណ្ណាន^៤ គឺ ចេនឡា ដែលក្រោយមកក្លាយជាកម្ពុជា និងឈេទូ ដែលក្រោយមក គឺប្រទេសសៀម ។

នៅពេលដែលស្តេចស្រី ភវវរ្ម័ន ទ្រង់សោយទិវង្គតទៅ គេបានប្រមើលថា ព្រះអង្គទ្រង់បានទៅចាប់ កំណើតឯស្ថានសួគ៌របស់ព្រះសិវៈ ព្រោះព្រះអង្គទ្រង់ប្រកាន់យកព្រះនាមថា ជាកវៈ ដែលជាព្រះនាមមួយរបស់ ព្រះសិវៈ ហើយគេបានថ្វាយព្រះនាមថា ជាកវៈបទ ។

កម្ពីរវិស្ណុបុរាណៈ ហាក់ដូចជាមាននិយាយពីព្រះបាទភវវរ្ម័ននេះដងដែរ ត្រង់វិក្កស្តីពីសក្កទ្ធិប ដែលយើង បាន ឃើញពីខាងលើរួចមកហើយ គឺជាឈ្មោះសំដៅយក កម្ពុជា នេះឯង ដោយបានលើកឡើងថា ព្រះរាជាទ្រង់ ព្រះនាមថា ភវៈ ទ្រង់បានរៀបចំព្រះរាជាណាចក្ររបស់ព្រះអង្គជាព្រះស្រុក ដែលមានឈ្មោះថា ជលទៈ, កុមារៈ

^៤ គឺនៅសម័យនោះហើយ ដែលឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនឈប់ហៅប្រទេសដែលពួកគេតែងដាក់ឈ្មោះឲ្យថា “ព្រះរាជាណាចក្រ នៃមនុស្សស្រាត” ថាជា បុណ្ណាន ទៀតហើយៗបែរមកហៅថាប្តីណានវិញ ។ លោក ពៃលីយ៉ូ ក្នុងសៀវភៅរបស់គាត់ឈ្មោះបុណ្ណាន ត្រង់ទំព័រទី២៨៤ បាននិយាយថា ខ្ញុំគិតថា “ព្រះរាជាណាចក្រនៃមនុស្សស្រាត” នេះ មិនមែនជា ឈ្មោះរបស់ស្រុកទេ គឺគ្រាន់តែ ជាការហៅដោយពួកចិនដែលភ្ញាក់ផ្អើលនឹងឃើញអ្នកស្រុកគ្មានសម្លៀកបំពាក់ប៉ុណ្ណោះ ។ ម្យ៉ាងទៀត ចិនក៏មានហៅស្រុកច្រើនទៀត ដូច្នោះដែរ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ឈ្មោះដែលចិនដាក់ឲ្យកម្ពុជានាពេលនោះ មិនមែនជាឈ្មោះដែលអ្នកស្រុកដាក់ខ្លួនឯងទេ ទាំង ឈ្មោះចេនឡាទាំងឈ្មោះ បុណ្ណាន គឺអ្នកស្រុកមិនបានស្គាល់ដូចគ្នា ។ មិនមានឯកសារបញ្ជាក់ថា ឈ្មោះទាំងអស់នេះបានត្រូវគេ ចងចាំនៅក្នុងប្រពៃណីរបស់ប្រទេសទេ ហើយឈ្មោះនោះសោតទៀតក៏គ្មានប្រហាក់ប្រហែលអ្វីមួយតែបន្តិច ទៅនឹងពាក្យខ្មែរ ឬហិណ្ឌូ ឬម៉ាឡេ ដែរ ។

និងសុភាមារៈ ។ លោកវរសេនីយ៍ឯក ហ្សេរីនី បានផ្គុំផ្គងស្រុកទី១ ទៅនឹងចេនឡាទឹក គឺដែលដីសណ្តទន្លេមេគង្គ, រីឯស្រុកទី២ និងទី៣ក៏ជាស្រុកនៅភាគខាងត្បូងកម្ពុជាដែរ ។ កម្ពុជារដ្ឋបុរាណៈ បានប្រដៅថែមទៀតថា ស្រុកនោះមានជួរភ្នំដែលមានឈ្មោះថា ខ័យតិរិ, ស្យាមៈ និងអាស្តៈតិរិ ដែលធ្វើឲ្យយើងនឹកឃើញ ដល់ខ័យៈ, សៀម និងលេស្តៃ ដែលយើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយ ហើយដែលជាឈ្មោះរបស់កម្ពុជា និងខុសម្តងសៀមនោះឯង ។ តាមពិតទៅ ការប្រើពាក្យ“ស្យាមៈ” នៅសតវត្សរ៍ទី៦ ហាក់ដូចជាមិនទាន់ត្រឹមត្រូវទេ បើសិនជាថា គេចង់សំដៅយកប្រទេសរបស់ពួកថៃ ឬសៀម ។ ប៉ុន្តែ នោះប្រហែលជាការសំដៅយកកុលសម្ព័ន្ធមួយ ដែលប្រជាជនមានស្បែកខ្មៅជាងអ្នកជិតខាងបន្តិច ហើយរស់នៅជិតភ្នំ ដូចជាកុលសម្ព័ន្ធសាមរដ្ឋៈ ដែលមានរាជធានីនៅខាងពាយ័ព្យឆកសមុទ្រសៀម ត្រង់កន្លែងស្រីវិជ័យសព្វថ្ងៃ ។

កម្ពុជារដ្ឋបុរាណៈ ក៏មានរៀបរាប់ផងដែរ អំពីទន្លេឈ្មោះ សុកុមារិ, កុមារិ និងនាលិទិ ទន្លេក្រោយនេះលោក ហ្សេរីនី ថា គឺជាទន្លេមេគង្គនេះឯង ។

៥- ចិត្រសេនា-ស្រីមហេន្ទ្រវរ្ម័ន (១១០០ - ១១១០)

ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះបាទករវរ្ម័ន មិនបានសោយរាជ្យទេ ប៉ុន្តែ គឺព្រះរាជបុត្រពៅរបស់ព្រះបាទវរ្ម័ន ព្រះនាមថា ចិត្រសេនា “ដែលទ្រង់ប្រកបទៅដោយកេតនភណ្ឌជាព្រះករុណាជាម្ចាស់”^៤ ដែលឡើងក្រុងរាជ្យសម្បត្តិក្រោមព្រះនាមថាស្រីមហេន្ទ្រវរ្ម័ន (ព្រះឥន្ទ្រជាអ្នកការពារ) ហើយប្រហែលចាប់តាំងពីពេលនោះមកនៅកម្ពុជាក៏ដូចជានៅថាម្ប៉ា និងម៉ាឡាយូ ទំនៀមទម្លាប់ចង់ឲ្យព្រះអនុជឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះរៀម ដើម្បីឲ្យមានព្រះរាជាជាបុរសរហូតតទៅ ។

ព្រះបាទមហេន្ទ្រវរ្ម័នទ្រង់បានបន្តនយោបាយរបស់ព្រះរៀម ហើយបានបញ្ចប់ការវាយបង្គ្រាបបណ្តាខែត្រ ដែលព្រះបាទករវរ្ម័នមិនទាន់បានដណ្តើមដាក់ជាចំណុះ ។

ទ្រង់មានមន្ត្រី២ នាក់បម្រើព្រះអង្គ គឺធម្មទេវៈ និងសីម្ហទេវៈ ដែលជាបងប្អូនដ៏ដូនមួយនឹងគ្នា ព្រោះជាកូន

^៤ បាថ, សិលាចារឹកសំស្ក្រឹតនៅភូមិខាន់, ចុះផ្សាយក្នុងព្រឹត្តិប័ត្រសាលាបារាំងចុងបូព៌ា ខែកក្កដា-កញ្ញា ។ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនពីឆ្នាំ៥៤៧ ដល់ ៦១៨ ថ្វាយព្រះនាមថា ជាក្សត្រិយៈ - ឆាលី- ដែលតាមពិតគឺជាវណ្ណៈរបស់ព្រះអង្គ ហើយបាននិយាយទៀតថា ព្រះនាមផ្ទាល់ព្រះអង្គគឺឆេតុសីណា គឺត្រសេន ក៏ប៉ុន្តែមិនបានប្រាប់ព្រះអភិសេកនាមទេ ។ ឯកសារបាននិយាយទៀតថា ព្រះអង្គមានសញ្ជាតិជាកូឡាំង ។ ពាក្យកូឡាំងនេះ ភាសាម៉ាឡេថាគូនលូន គឺសំដៅយកពួកម៉ាឡេនេះឯង ។ តែខ្ញុំឯកភាពតាមលោក អែម៉ូនីញ៉េ ថា ពាក្យកូឡាំងនេះជាការអានមិនច្បាស់នូវពាក្យខ្មែរ-ម៉ាឡេថា ក្រុង មានន័យថារដ្ឋ, ទីក្រុង, រាជធានី តែក៏មានន័យថាស្តេច ផងដែរ ។ បើដូច្នោះ សញ្ជាតិកូឡាំង មានន័យថា សញ្ជាតិស្តេច ។

របស់ព្រាហ្មណ៍២២នាក់បងប្អូន ព្រាហ្មទត្តៈ និងព្រាហ្មសីម្ហៈ ។ អ្នកទាំង២នេះធ្លាប់ជាមន្ត្រីរបស់ព្រះបាទកវរវរ្ម័ន ហើយព្រះបាទមហេន្ទ្រវរ្ម័នពិនិត្យឃើញថាជាទីប្រឹក្សាល្អ ទ្រង់ក៏រក្សាទុក ព្រោះ “ពួកគេនេះ ចេះចាំប្បាសលាស់ អំពីវិទ្យាសាស្ត្រគ្រឹមត្រូវ និងវិទ្យាសាស្ត្រមានផលប្រយោជន៍” មានន័យថា ជាអ្នកអនុវត្តជាក់ស្តែង និងគ្រឹមត្រូវ ។ មន្ត្រីទាំង២នាក់នេះ ជាជំនួយដែលជួយព្រះអង្គទទួលបាននូវជ័យជម្នះ ។ ទ្រង់បានចាត់ឱ្យសីម្ហទេវៈ ទៅធ្វើការចរចាជាមួយនគរបារម្ភ ដើម្បីរក្សាចំណងមេត្រីភាពរវាងព្រះរាជាកម្ពុជានឹងព្រះរាជាបាម ។ បេសកកម្មនេះ ទទួលបានជោគជ័យ ហើយសន្តិភាពត្រូវបានធានា ។

ព្រះបាទមហេន្ទ្រវរ្ម័ន ទ្រង់សោយទិវង្គតនៅឆ្នាំ៦១០ នៃគ្រិស្តករាជ ត្រូវនឹងឆ្នាំ៥៣២ នៃមហាសករាជ ។

៦- រាជស្ថានវរ្ម័ន (៦១០-...)

ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះបាទមហេន្ទ្រវរ្ម័ន បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គក្រោមព្រះនាមថា ស្រីរាជស្ថានវរ្ម័ន (មានន័យថា ព្រះរាជស្ថាន^៦ ជាអ្នកការពារ ឬព្រះរាជាជាអ្នកការពារ) ។ ទ្រង់បានប្រកាសព្រះអង្គថា “ជាដៃគូរបស់ប្រក្រតី (គឺព្រះឥន្ទ្រ) អំពីកម្វុជ, និងជាដៃគូរបស់ហរិ (គឺវិស្ណុ) អំពីភិក្ខុណា^៧, ជាព្រះធិរាជលើស្តេចទាំង៣ និងជាម្ចាស់នៃរាជធានីមិនរង្កើតទាំង៣^៨” តាមមើលទៅក៏ចក្រានកបុរៈ, អមោយរបុរៈ និងភីមបុរៈ^៩

^៦ សិលាចារឹកអង្គជនីក កម្រងក្បាលទី១ ទំព័រ៦៨-៧០ ។
^៧ រាជស្ថានៈ ក៏ជាឈ្មោះមួយរបស់ព្រះសិវៈដែរ ។
^៨ សិលាចារឹកវត្តចក្រីត កម្រងក្បាលទី១ ទំព័រ៤២ ។
^៩ សិលាចារឹកស្វាយភ្នំ កម្រងក្បាលទី១ ទំព័រ៤៦ ។

^{១០} ចក្រានកបុរៈ = ទីក្រុងនៃទម្រង់ស ឬទីក្រុងរបស់ព្រះវិស្ណុ ប្រហែលគឺជីក្រែង ។ អមោយរបុរៈ = ទីក្រុងរបស់អមរៈ ដែលជាឈ្មោះមួយទៀតរបស់ព្រះសិវៈ មានន័យដែរថា ដែលកសាងឡើងមិនអត់ប្រយោជន៍ ប្រហែលគឺបាត់ដំបង ។ ភីមបុរៈ = ទីក្រុងរបស់ភីមៈ មានន័យថា ទីក្រុងចម្លែក ប្រហែលជាកំប៉ែ ទៅលើទន្លេសេម្លូន ។ សូមអានសៀវភៅរបស់លោក អែម៉ូនីញ៉ា ដែលមានឈ្មោះថា កម្ពុជា ក្បាលទី២ ទំព័រ១១៨ និង៣០២ ។

តទៅនេះគឺជាឈ្មោះទីក្រុងមួយចំនួន ដែលមានចែងនៅក្នុងសិលាចារឹក : អគ្របុរៈ = ទីក្រុងបវរ, អទ្រិវបុរៈ ឬវយធបុរៈ = ទីក្រុងនៃព្រានព្រៃភ្នំ (អង្គរបុរី នៅក្នុងព្រៃកប្បាស), អនិទ្ធក្តបុរៈ = ទីក្រុងមិនចេះជិនឆ្លង, អឡបុរៈ = ទីក្រុងសម្បូរសប្បាយ, អមរទេវី = នៅខាងជើង, បណ្តុរង្គ = ដានរាំង នៅខាងត្បូង, រនទ័យមទៈ = នៅខាងលិច, អវិតត្រាមៈ = ទីក្រុងពពែ, ឥន្ទ្របុរៈ = ទីក្រុងព្រះ ឥន្ទ្រ, ខត្របុរៈ = ទីក្រុងនៃខត្រៈ គឺព្រះសិវៈ, កម្ពុបុរី = ទីក្រុងរបស់កម្ពុ គឺប្រហែលជារាជស្ថានបុរី, យសោធបុរី ឬ ឥន្ទបុរី = អង្គរធំ, អមោយបុរៈ = ទីក្រុងដែលសង់ឡើងមិនអត់ប្រយោជន៍ ឬទីក្រុងរបស់អមោយៈ គឺព្រះសិវៈ មិនសាត់អណ្តែត, ចក្រានកបុរៈ = ទីក្រុងនៃទម្រង់ស គឺជីក្រែង, វរទត្រាមៈ = ទីក្រុងនៃទម្រង់បុគ្គល, ភីមបុរៈ = ទីក្រុងនៃអង្គកម្ពុឱ្យខ្លាច គឺព្រះសិវៈ,

ដែលទ្រង់វាយដណ្តើមយកបាន ប៉ុន្តែ ទុកឲ្យស្តេចរាជធានីនីមួយៗ នៅគ្រប់ក្រុងដែលគ្រាន់តែស្តេចទាំងនោះ នៅជាចំណុះព្រះអង្គ ។ ព្រះរាជាអង្គនេះទ្រង់ស្តេចវាតទឹកដីដូចជាព្រះរាជាមុនៗ ដែរ ។ ទ្រង់បានពង្រីកព្រះរាជាណាចក្ររបស់ព្រះអង្គពាសពេញទាំងទឹកដីហ្វូណាន ។

ព្រះអង្គមានរាជធានីដែលមានឈ្មោះតាមព្រះអង្គ គឺស្រីសានបុរៈ មានន័យថា រាជធានីរបស់ស្រីសាន ។ មើលទៅ ប្រហែលជាទ្រង់មានរាជធានីមួយផ្សេងទៀត រាជធានីស្រីសានបុរៈនេះគ្រាន់តែជារាជធានីបណ្តោះអាសន្ន ហើយឈ្មោះ ស្រីសាន នេះ ជាហៅក្រៅ ។ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន^{១០} និយាយថា រាជធានីនេះ មានផ្ទះ ២ម៉ឺនខ្នង និងមានសាលាធំមួយនៅកណ្តាល ជាទីកន្លែងដែលព្រះរាជាធ្វើសវនាការ ។

ឯកសារចិនដែលនិយាយថា រាជណាចក្ររបស់ព្រះអង្គមានចែកជាក្រុងចំនួន៣០^{១១} ក្រុងនីមួយៗ មានអភិបាលម្នាក់ មានឋានៈដូចគ្នានឹងឋានៈអភិបាលក្រុងនគរលីនយី (ចាម្ប៉ា) ហើយមានមន្ត្រីធំៗ ចែកជា ៥ ប្រភេទ គឺ កូតូឈី, ការវសៀងភីង, ដូតូតូទីង, ចេម៉ាលីង និងយ៉ានតូប៉ូ^{១២} ។ នៅពីក្រោមអ្នកមានបណ្តាសក្តិទាំងនេះ មានមន្ត្រីថ្នាក់ក្រោមជាច្រើនទៀត ។

ព្រះរាជាទ្រង់គង់នៅក្នុងសាលាដែលនិយាយខាងលើរាល់៣ថ្ងៃម្តង ប្រថាប់លើគ្រែលម្អទៅដោយគ្រឿងក្រអូប៥យ៉ាង និងភ្នំមានតម្លៃ៧ប្រភេទ នៅពីក្រោមបុស្សកម្មយធ្វើអំពីក្រណាត់ ។ សសរខ្របុស្សកនេះធ្វើពីឈើមានតម្លៃ តែងលម្អទៅដោយភ្នកនិងផ្កាមាស ។ ដូចជានៅរាំងស្តេចឈេទូដែរ (គឺប្រទេសសៀម) មានសេនា២នាក់កាន់ដើងក្រានមានសុភក្រឿងក្រអូប ឈរនៅជិតព្រះរាជាជាប្រចាំ ។

រវ៉យខ្របុរៈ = ទីក្រុងពួកព្រាហ្មណ៍, ទ្រីទបុរៈ = ទីក្រុងដីវី គីលង្កែក, ទូនវីបុរៈ = ទីក្រុងស្រូវ, ទូវបុរៈ = ទីក្រុងចោរ ប្រហែលតែមួយជាមួយ ហវបុរៈ = ទីក្រុងនៃយញ្ញ, នរវរនគរ = រាជធានីអ្នកយាម, នរេន្ទ្រក្រាម = ទីក្រុងព្រះអង្គម្ចាស់, ភីមបុរៈ = ទីក្រុងអស្វារ្យ, ភូវនគ្របុរៈ, លិឆ្នំបុរៈ = ទីក្រុងនៃលិឆ្នំ, ហវិបុរៈ = ទីក្រុងព្រះវិស្ណុ, វីរបុរៈ, ហវបុរី = ទីក្រុងស្នូលសារអាករ, សម្ភុបុរៈ = ទីក្រុងរបស់អ្នកព្រាជ ។

^{១០} រាជពន្យាវការរាជវង្សស្វៃ ដែលសោយរាជ្យពីឆ្នាំ៥៨៧ ដល់ ៦១៨ ។ សូមអានសៀវភៅលោក ពែលីយ៉ូ ឈ្មោះ នគរហ្វូណាន ទំព័រ២៧២ និងទំនៀមទម្លាប់ខ្មែរ ភាគ២ ទំព័រ១២៣ ។

^{១១} ទីក្រុងមួយដណ្តើមបានពីស្តេចពាលមួយអង្គ មានឈ្មោះថាទម្របុរី = ទីក្រុងស្ពាន់ (សិលាចារឹកវត្តចក្រិត កម្រងក្បាលទី១ ទំព័រ ៤២-៤៣, ទីក្រុងមួយទៀតឈ្មោះថា អធិបុរី = ទីក្រុងអ្នកមាន (សិលាចារឹកអង្គជនីក កម្រងក្បាលទី១ ទំព័រ៧១) ។

^{១២} គេអាចកំណត់ឃើញយ៉ាងច្បាស់នូវឈ្មោះពិតប្រាកដរបស់ឋានៈនីមួយៗ ដែលចិនអានបំភ្លៃខុសជាខ្លាំង ដូចជាដូតូតូទីង ត្រូវនឹង ពហុទេព ឬពហុទេវៈ, ចេម៉ាលីង ត្រូវនឹង យោមរាជ, ឋានៈទីមួយសំដៅយកមន្ត្រីទទួកបន្តកត្តន្តអាករ, ឋានៈទី២ សំដៅយកមន្ត្រីយុត្តិធម៌ ។

រាជពន្ធរាវការស្វែងរកក្រៅទៀតថា : ពេលទ្រង់ចេញដួងជាមួយប្រជារាស្ត្រ ព្រះរាជាទ្រង់គ្របដណ្តប់ ព្រះកាយដោយក្រណាត់ត្បាញពីកប្បរាសត្រឹមចន្លោះចុះដល់ក្បាលជង្គង់ និងទ្រង់ពាក់មកដល់ម្ពៅដោយកដំ និងត្បូងមានតម្លៃ ។ ព្រះស្រោត (ត្រចៀក) ព្រះអង្គមានលម្អទៅដោយបន្តោងមាស ។ ទ្រង់គ្រងព្រះពស្ត្រពណ៌ស ជានិច្ច រីឯព្រះសុព័ណ៌បាទធ្វើអំពីចំបើងគ្រប់ពណ៌មានលម្អទៅដោយភ្នុក ។

នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីមានសម្លៀកបំពាក់ប្រហាក់ប្រហែលនឹងព្រះរាជាដែរ ហើយថ្វាយបង្គំក្បាលដល់ដី ៣ ដង នៅនឹងកាំដំណើរព្រះរាជល្បែង ពេលចូលកាលព្រះអង្គម្តងៗ ។ កាលណាព្រះរាជាបញ្ជាឲ្យក្រោកឡើង ពួកគេ លូនឡើង រួចលុតជង្គង់ ដាក់ដៃប្រណម្យលើដើមទ្រូង អង្គុយដល់ដី លើកទ្រូលប្តូកម្រាលដែលក្រាលនៅជុំវិញ ព្រះមហាក្សត្រ ដើម្បីពិភាក្សាកិច្ចការព្រះរាជាណាចក្រជាមួយព្រះអង្គ ។ ចប់សវនាការ មន្ត្រីទាំងនោះ ក្រាប ថ្វាយបង្គំព្រះរាជាម្តងទៀត មុននឹងចាកចេញទៅ ។ ក្នុងពេលធ្វើសវនាការ មានពលសេនារាប់ពាន់នាក់ប្រដាប់ទៅ ដោយ ខែល និងលំពែង ឈរយាមនៅមាត់ច្រកចូល ។

ឯកសារចិនបាននិយាយថា ក្រោមការគ្រប់គ្រងរបស់ព្រះរាជាអង្គនេះ ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា បានចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយនគរចាម្ប៉ា (សានប៉ាន) និងឈូក្រុង (?) ក៏ប៉ុន្តែ បានធ្វើសង្គ្រាមជារៀងៗ ជាមួយនគរលីនយី^{១៤} និងថ្មយន៍^{១៥} (គឺចាម្ប៉ាធំ និងចាម្ប៉ា នៅដានរ៉ាន) ។ ឯកសារនោះបានបន្តទៀតថា កាលណា មានព្រះរាជាមួយអង្គឡើងសោយរាជ្យ គេត្រូវកាត់ម្រាមដៃមួយ ឬកាត់ច្រមុះព្រះរៀម និងព្រះអនុជទាំងអស់ រួចយកព្រះរៀម ឬព្រះអនុជទាំងអស់នោះ ទៅទុកមួយកន្លែង ប៉ុន្តែ មានការថែទាំបានល្អ ។ ការដែលឯកសារចិន និយាយពីព្រឹត្តិការណ៍ពិសេសបែបនេះ តែចាត់ទុកដូចជារឿងធម្មតាដូច្នោះ ប្រហែលជាមានមូលហេតុអ្វីមួយ មិនខាន ។

ឯកសាររាជវង្សថាង (៦២៥) ហៅប្រជាជនកម្ពុជាថា គីម៉ាយ គឺខ្មែរ ហើយថា ពួកនេះមានរាងទាប (គឺ ទាបជាងចិន) មានសម្បុរខ្មៅ ប៉ុន្តែ ស្រីៗភាគច្រើនស ។ ទាំងប្រុសទាំងស្រីបួនសក់ និងពាក់ក្រវិលនៅត្រចៀក ។

^{១៤} ពាក្យថាសានប៉ានជាពាក្យថ្មីដែលចិនហៅចាម្ប៉ា ។ តាមធម្មតា ពាក្យលីនយីរបស់ចិនសំដៅយកនគរចាម្ប៉ាទាំងមូល តែពេលនេះ សានប៉ាន ប្រហែលសំដៅយកចាម្ប៉ាតាមរដ្ឋសមុទ្រកណ្តាល រីឯលីនយីសំដៅយកចាម្ប៉ាតាមរដ្ឋសមុទ្រខាងជើង ។

ឯកសារឈ្មោះ ក្សុហ្វិយន់កៃ និយាយថា នៅឆ្នាំ៦៤២ ស្តេចនគរលីនយីបានបញ្ជូនទូតទៅកាលស្តេចចិន ដោយទូលថា នគរ លីនយី ត្រូវនគរហ្វូណានវាយប្រហារ និងស្នើសុំជំនួយពីស្តេចចិន ។ សេចក្តីត្រង់នេះមានសារសំខាន់ណាស់ ព្រោះវាបញ្ជាក់ពីអវិភាព រវាង ហ្វូណាន និងលីនយីនៅពាក់កណ្តាលទី១នៃសតវត្សរ៍ទី៧ ។ ខ្ញុំមិនដឹងថា តើនៅឆ្នាំ៦៤២ នោះ ស្តេចសានប៉ានរ៉ុន ដែលឡើង សោយរាជ្យនៅឆ្នាំ៦១០ នៅសោយរាជ្យសម្បត្តិនៅឡើយ ឬក៏ព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន បានឡើងគ្រងរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គទៅហើយទេ ។

^{១៥} តាមមើលទៅ ពាក្យធំ នៅក្នុងឈ្មោះបីញាតន៍សព្វថ្ងៃ ប្រហែលក្លាយមកពីថ្មយន៍តាមចិនហៅនេះឯង ។

ពួកគេមានមាឌខ្មៅ ហើយសកម្ម ។ ដូច្នោះប្រមុខទៅកើត ហើយដូចដូចពួកឈេទូ (សៀម) ដែរ ។

ដៃស្តាំដៃបរិសុទ្ធ ឯដៃឆ្វេងមិនបរិសុទ្ធទេ នេះប្រហែលមកពីគេប្រើដៃឆ្វេងដុសលាងក្រោយបន្ទោរ បង់ ។ ពួកគេម៉ាយខុស្សាហ៍ឆ្លុតទឹក និងយកចិត្តទុកដាក់ថែរក្សាធ្មេញណាស់ ដោយដុសសម្អាតនឹងប្រាសធ្មើពីឈើ ទន់ៗ ដូចដែលគេនៅអនុវត្តសព្វថ្ងៃនៅឥណ្ឌូអឺរ៉ុប ។

ក្រោយពីបានអានកម្មវិធី និងសូត្រធម៌រួច គេឆ្លុតទឹក ដុសធ្មេញ រួចទើបទទួលទានអាហារ ។ ទទួលទានអាហារ រួច គេដុសធ្មេញ រួចសូត្រធម៌ទៀត ។ ទាំងអស់នេះជាពិធីតាមព្រហ្មញ្ញសាសនា ហើយបញ្ជាក់ថា បុព្វបុរសរបស់ ពួកខ្មែរនាសម័យនោះគោរពព្រះព្រហ្ម ដូចដែលពួកគេគោរពសាសនាព្រះពុទ្ធសព្វថ្ងៃនេះដែរ ។ តែត្រូវដឹងថា នេះ ជាទំនៀមទម្លាប់របស់ថ្នាក់ដឹកនាំតែប៉ុណ្ណោះ ប្រហែលមិនមែនសម្រាប់អ្នកស្រុក និងអ្នកស្រែចម្ការនោះទេ ។

អ្នកសរសេរប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបាននិយាយទៀតថា : កូនកំលោះមិនលើកជំនួនអាពាហ៍ពិពាហ៍ព្រាហ្មណ៍កូន ក្រមុំទេ ក្រៅតែពីសំពត់មួយ ។ មេអណ្តើក (មហា) ទៅជួបកូនស្រី ហើយក្រសួរទាំង២មិនចេញពីដូរ អស់រយៈ ពេល៨ថ្ងៃ ដោយអង្គុយនៅកណ្តាលពន្លឺចង្អៀង ។ ពេលរៀបការរួច ប្តីប្រពន្ធថ្មីនាំគ្នាទៅរស់នៅលើដុះថ្មីរបស់គេ ដោយនាំយកទៅជាមួយនូវកេរ្តិ៍ដែលមែនចែកឲ្យ ។ ដល់មែនស្លាប់ទៅ កូនកំលោះនោះអាចបែង ចែកកេរ្តិ៍ឲ្យពួក ជាមួយបងប្អូនប្រុសស្រីរបស់គេឯទៀត ដោយមិនគិតពីទ្រព្យដែលគេបានទទួលនៅពេលរៀបការនោះឡើយ ។ នៅកម្ពុជាសព្វថ្ងៃ គេនៅតែអនុវត្តដូច្នោះនៅឡើយ ។

ខុសពីសព្វថ្ងៃ គេមិនគោរពសក់ទេ កាលណាឪពុកម្តាយស្លាប់^{១៦} គឺគេទុកសក់ឲ្យដុះកន្ត្រៃនឹង ។ តែគេយំស្រែក ខ្លាំងៗ ដូចដែលនៅមានអនុវត្តនៅឡើយនៅតាមស្រុកស្រែចម្ការខ្លះ ។ គេបូជាសព រើសយកធាតុដាក់ក្នុងកោដិ ធ្វើអំពីមាស ប្រាក់ ឬដីតាមតែលទ្ធភាពដែលគេមាន រួចយកទៅទម្លាក់កណ្តាលស្ទឹងទន្លេ ។ ជួនកាល (សព្វថ្ងៃនៅ មានអនុវត្តដូចនេះដែរ) គេមិនបូជាទេ តែទុកសពចោលក្នុងព្រៃឲ្យសត្វសាហាវរស់ ។ នេះចាត់ទុកដូចជាទុករាង កាយបុគ្គលឲ្យសត្វស៊ី, ឲ្យត្រូវខ្យល់ គឺជាតុមួយក្នុងបណ្តាធាតុទាំង៤, គឺដូចជាការធ្វើទានដូច្នោះដែរ^{១៧} ។

មានឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនផ្សេងៗទៀត ដែលរៀបរាប់ចំណុចប្លែកៗថា : តាមធម្មតា គេដាក់ស្នា ទេព្វរ

^{១៦} គេបានឃើញពីខាងលើថាគេគោរពសក់ក្នុងទិកាសនេះ ។ អាចថាគេបកប្រែប្រៀប ឬមួយក៏ជាទំនៀមនេះមានបន្តបន្ទាប់គ្នាដូច្នោះ ចំពោះប្រជាជនមានសញ្ជាតិ២ផ្សេងគ្នា ។ ជាក់ស្តែង ពួកខ្មែរគោរពសក់នៅពេលកាន់ទុក រីឯពួកព្រងវិញ គេលែងសក់មិនបង្កើនទេ គឺទុកសក់ឲ្យគ្មានសណ្តាប់ធ្នាប់ និងមិនយកចិត្តទុកដាក់ក្នុងការថែទាំខ្លួនឯងទេ ដូចដែលពួកជ្វីហ្វប្រកាន់យកពីមុនដែរ ។

^{១៧} សព្វថ្ងៃនេះពួកពុទ្ធសាសនិកជននិយាយថា “ទុកសាកសពឲ្យជាចំណីសត្វលើដីនិងក្នុងអាកាស” ដូចដែលព្រះពោធិសត្វ មួយព្រះអង្គបានធ្វើទានខ្លួនព្រះអង្គឲ្យសត្វស៊ី, ក៏ប៉ុន្តែជួនកាលគេនិយាយតាមទំនៀមព្រហ្មញ្ញសាសនាថា “ដាក់ទានសាច់របស់ខ្លួន ថ្វាយខ្យល់, ព្រះពាយ ។ល។”

និងទឹកអប់រំទទួលភ្ញៀវ ។ គេមិនដែលដាក់សុរាទទួលភ្ញៀវទេ ព្រោះសុរានេះគេដឹកលាក់លៀមតែជាមួយប្រពន្ធ កំបាំងពីភ្នែកឪពុកម្តាយប៉ុណ្ណោះ ។ ម្យ៉ាងទៀត ពេលជួបអ្នកធំដោយចៃដន្យនៅកន្លែងណាមួយ គេត្រូវបែរខ្នងឲ្យ ដើម្បីជាការសំដែងការគោរព និងដើម្បីកុំឲ្យខានអ្នកធំនោះផង ។

មានរឿងមួយដែលឯកសារចិននោះបានរៀបរាប់ ហើយធ្វើឲ្យយើងមានការជឿជាក់ខ្លាំង គឺថានៅ ក្នុងប្រទេសនេះ ដែលជាប្រទេសមួយសម្បូរហូរហៀរ និងមានអារ្យធម៌ទៅហើយនោះ ប្រជារាស្ត្រមិនស្លៀក សម្លៀកបំពាក់ទេ ដើរទៅណាមកណានេយកខ្លួនទេ^{១៨} ហើយសើចម្អែកអ្នកដែលស្លៀកសម្លៀកបំពាក់ទៅ វិញ ។ ពួកគេមិនបរិភោគអំបិល មិនប្រើប្រាស់ដែកទេ គេបាញ់សត្វនឹងព្រួញផ្ទុំដែលធ្វើពីបូស្សី ។ ត្រង់នេះ គេត្រូវយល់ថា គេនិយាយតែអំពីអ្នកស្រុក អ្នកស្រែចម្ការ ពោលគឺ អ្នកស្រុកដើម ដែលនៅមិនទាន់ស៊ីវិល័យ ប៉ុណ្ណោះ មិនសំដៅយកអ្នកទីក្រុងដែលមានដើមកំណើតហិណ្ឌូ ឬកាត់ហិណ្ឌូជាមួយនឹងស្រីស្រុកអាយ ឬអ្នករដ្ឋរា សី ដែលស៊ីវិល័យរួចទៅហើយ អាស្រ័យដោយមានទំនាក់ទំនងជាមួយជនបរទេសនោះទេ ។ ម្យ៉ាងទៀត គេត្រូវ គិតផងដែរថា រាជធានីថ្មីបានផ្លាស់ប្តូរទៅកន្លែងថ្មី នៅឆ្ងាយពីរាជធានីចាស់ដែលហ្មាន់ស៊ីយុនបានបញ្ជាឲ្យប្រុសៗ ទម្លាប់ស្លៀកពាក់បិទបាំងកេរ្តិ៍ភេទ^{១៩} ។

មានការកត់សម្គាល់សំខាន់មួយដោយជនជាតិចិនម្នាក់នៅដើមសតវត្សរ៍ទី១២ ថាទីក្រុងទាំងអស់សុទ្ធ តែមានកំដែងការពារព័ទ្ធជុំវិញ និងថាអ្នកស្រុកមានទំនៀមទម្លាប់ដូចអ្នកស្រុកឈេនយីង^{២០} ដែរ គឺនគរបាម្យ៉ា ដែលគេហៅតាមឈ្មោះរាជធានី ។ គួររំលឹកថា គេបានឃើញពីខាងលើថាមានចិនម្នាក់បានសរសេរនៅរាជធានី

^{១៨} យើងបានឃើញពីខាងលើហើយ ថាគេបានបញ្ជាឲ្យប្រុសៗស្លៀកប៊ុន ដូចគ្នានឹងការម៉ាន ឬអាវទ្រព្យស្រី ។
^{១៩} ភស្តុតាងនៃហេតុការណ៍ស្ថិតនៅលើត្រង់ថា មានឯកសារមួយមានឈ្មោះថា “អភិប្រាយស្តីពីពួកអនាហ្មជន” ដែលពួកចិន សរសេរឲ្យនគរបាម្យ៉ា ក្រោយមក គឺនៅសតវត្សរ៍ ទី១២ តែដកស្រង់ពីតម្រូវបានចេញពីអ្នកនិពន្ធមុនៗនូវអ្វីដែលពួកគេបានដឹងអំពី កម្ពុជា បានរៀបរាប់ថា “អ្នកស្រុកមិនដើរលែងខ្លួនទេនោះទេ គឺស្លៀកសម្លៀកបំពាក់ខ្លីៗ និង មានខ្សែក្រវ៉ាត់ធ្វើពីក្រណាត់ ។ ប៉ុន្តែ នៅតាមបណ្តាស្រុកចំណុះដែលនៅឆ្ងាយពីរាជធានី មានអ្នកស្រុកនៅលែងខ្លួនទេ ហើយសើចម្អែកអ្នកណាដែលស្លៀក សម្លៀកបំពាក់ ។ ព័ត៌មាននេះ ដែលមានគំរូពីសតវត្សរ៍ទី១២មកម៉្លេះ បើដូចជាមួយព័ត៌មានដែលមាននៅសតវត្សរ៍ទី៧ បញ្ជាក់ឲ្យ យើងដឹងថា អ្នកស្រុកដែលរស់នៅជិតទីក្រុង ទីប្រជុំជនធំៗ ចាប់ផ្តើមស្លៀកសម្លៀកបំពាក់ជាបណ្តើរៗ ។ អ្នកដែលមិនស្លៀក សម្លៀកបំពាក់មានតែនៅឆ្ងាយៗ ក្នុងបណ្តាវិប្រជាចំណុះផ្សេងៗ ។ រឿងនេះគ្មានអ្វីធ្វើឲ្យយើងជឿជាក់ខ្លាំងនោះទេ ព្រោះវាពួកមក ដល់សព្វថ្ងៃនេះ ក៏នៅមានប្រជារាស្ត្រដែលស្លៀកប៊ុននៅឡើយ នៅកម្ពុជា ហើយក៏មានអ្នកខ្លះ ដូចជាពួកឡាវ ស្ប៉ែន និងស្តុច ដែល រស់នៅវាលព្រេងជាដើម នៅដើរលែងខ្លួនទេផងដែរកាលពីមួយសតវត្សរ៍មុននេះ ។
^{២០} ឈេនយីង នេះ ជាឈ្មោះរាជធានីរបស់នគរបាម្យ៉ាកាលពីសតវត្សរ៍ទី១១ ហើយក៏ប្រហែលជាដើមកំណើតរបស់ពាក្យ កូសាំង ស៊ិន ដែលគេប្រើសម្រាប់ហៅអាណាមរហូតមកទល់សតវត្សរ៍មុននេះ ។

៦១៧២ ទម្លាប់បរវេណីដែលគេប្រើនៅរាជវាំងស្តេចកម្ពុជា ដូចគ្នាទៅនឹងទម្លាប់បរវេណីនៅរាជវាំងស្តេច ឈេទូ គឺប្រទេសសៀមសព្វថ្ងៃដែរ ។ ដោយហេតុនេះ យើងអាចសន្និដ្ឋានបានថា នគរចាម្ប៉ា, សៀម និងកម្ពុជា នៅសម័យនោះ រួមគ្នាបង្កើតបានជាអាណាខ័យត្រង់ដ៏ធំមួយនៅក្នុងឥណ្ឌូចិន ដែលមានទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណី សម្លៀកបំពាក់ និងសាសនា មិនសូវខុសគ្នាប៉ុន្មានទេ ។ អ្នកស្រុក គឺជាប្រជារាស្ត្រដើម ដែលទទួលយកសាសនា ឬក៏អារ្យធម៌ហិណ្ឌូហើយតាំងទីលំនៅ នៅតាមមាត់សមុទ្រខាងត្បូងនៃឥណ្ឌូចិន និងមានពួកកុលសម្ព័ន្ធរដ្ឋវាសី រស់នៅព័ទ្ធជុំវិញពួកនេះកំពុងទទួលនូវអារ្យធម៌ពីពួកមុន ហើយចាប់អនុវត្តតាមទម្លាប់ថ្មី ដូចគ្នាជាបណ្តើរៗ ដែរ ។

អ្នកប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់រាជវង្សស៊ីបានបញ្ចប់ការពណ៌នារបស់ខ្លួន ដោយនិយាយថា នៅជិតរាជធានី ដែលគេហៅថា ភ្នំសានៈតាមព្រះនាមរបស់ព្រះរាជា មានភ្នំមួយឈ្មោះថា លិង្គកាប៉ូហ្វូ ដែលនៅពីលើកំពូលភ្នំ នោះ មានប្រាសាទមួយ មានពលទហាន៥០០០ នាក់ការពារ ។ មានប្រាសាទមួយទៀតនៅពីខាងកើតរាជធានី កសាងឡើងដើម្បីទទួលថ្វាយព្រលឹងហុតូលី មានសេនា១០០០ ការពារ ជាទីកន្លែងដែលព្រះរាជាបូជាមនុស្ស ម្នាក់ រាល់ៗឆ្នាំ ។ សេចក្តីត្រង់នេះនៃឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនធ្វើឲ្យយើងគិតឃើញថា ព្រះបាទភ្នំសានវរ្ម័ន គឺជា ព្រះរាជាខ្មែរទី១ ដែលបានប្តូររាជធានីទៅនៅខាងជើងបឹងទន្លេសាប ដើម្បីឲ្យបាននៅចំកណ្តាលព្រះនគរ ត្រង់ កន្លែងដែលមានប្រាសាទបុរាណបាក់បែកសល់ពីរាជធានីខ្មែរពីមុន គឺអង្គរធំ ឬមហានគរ ។ បើដូច្នោះមែន ប្រាសាទទី១ ខាងលើគឺប្រាសាទភ្នំបាខែន ដែលសង់ឡើងបូជាដល់ព្រះសិវៈ ដោយគោរពបូជាគ្រោមរូបភាពជា លិង្គ (លិង្គកា) ឯប្រាសាទទី២ គឺប្រាសាទសង់បូជាព្រះនាងកាឡី (ហុតូលី) ដែលនៅក្រៅនគរធំពីខាងកើត ។ ព្រះ បាទភ្នំសានវរ្ម័ន ពិតជាបានផ្លាស់រាជធានីទៅនៅមាត់បឹងទន្លេសាបមែន ក៏ប៉ុន្តែគេមិនត្រូវសន្និដ្ឋានថា ព្រះអង្គជា អ្នកកសាងរាជធានីអង្គរធំនោះទេ ហើយភ្នំសានបុរៈក៏មិនមែនជារាជធានីដែលមានរបងព័ទ្ធជុំវិញ ដូចដែលយើង ស្គាល់ដោយសំណល់បាក់បែកសព្វថ្ងៃនេះដែរ ។

យើងបានឃើញពីខាងដើមថាព្រះពុទ្ធសាសនាមានគោរពបូជាហើយនៅក្នុងនគរហូណាន ចាប់តាំង ពីពេលចាប់ផ្តើមនៃរាជវង្សាចក្រនេះម៉្លោះ និងថាព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញជ័យវរ្ម័នក៏ទ្រង់គោរពសាសនានេះដែរ ថ្វីបើ ព្រះអង្គជាអ្នកគោរពបូជាព្រះសិវៈ (ព្រះអង្គបានឲ្យគេកសាងលិង្គ១០០ ដាក់ពាសពេញរាជធានី) ក៏ដោយ ។ គឺពុទ្ធសាសនិកម្នាក់ឈ្មោះ សក្យនាគសេន មានដើមកំណើតហិណ្ឌូ ដែលព្រះអង្គចាត់ជាបុត្រព្រះអង្គផង ។

តាមពិតសាសនាទាំង២និកាយនេះអាចនៅជាមួយគ្នាបាន ហើយគេតែងតែឃើញរូបព្រះពុទ្ធនៅលាយឡំ គ្នាជាមួយអាទិទេពខាងព្រហ្មញ្ញសាសនា នៅតាមសាលាសំណាក់នានាដែលអ្នកដំណើរចូលស្នាក់អាស្រ័យដែរ ។ បូជនីយេសក់ជាតិចិនម្នាក់ឈ្មោះ យីស៊ីង ដែលធ្វើដំណើរកាត់បណ្តាសាលាចក្រនៅតាមមាត់សមុទ្រខាងត្បូង ពីឆ្នាំ៦៧១ដល់៦៧៥ បាននិយាយថា “ធម៌ព្រះពុទ្ធបានចម្រងចម្រើន និងរីករាលដាល ស្រាប់តែមានស្តេច

កំណាចមួយអង្គមកបំបែកបំបាក់បំបាត់បំបាញ់អស់ទៅ”^{៦៦} ។

ការបំបែកបំបាក់បំបាត់បំបាញ់នេះប្រហែលជាកើតមាននៅក្រោមរាជ្យព្រះរាជាដែលកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនាព្រះនាមស្រីឡាសានៈ ព្រោះវាត្រូវនឹងពេលដែលកើតមាននូវជំនឿថ្មីមួយ គឺការគោរពបូជាហិរហរៈ ជាការគំណាត់ព្រះសិវៈ និងព្រះវិស្ណុក្រោមទម្រង់ជា “សម្ពុរ រួមគ្នាក្នុងរាងកាយព្រះហរិ” ប៉ុន្តែ ក៏អាចមាននៅក្រោមព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យតពីព្រះអង្គ គឺព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន ដែលសោយរាជ្យនៅរវាងឆ្នាំ៦៦១ ។ មិនមានសិលាចារឹក ឬរឿងព្រេងនិទានណា ដែលបញ្ជាក់អំពីការបំបែកបំបាក់បំបាញ់នេះទេ ក៏ប៉ុន្តែ ព្រះពុទ្ធសាសនាបានត្រូវបំផ្លិចបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី ស្ទើរគ្មានសល់ ។ យើងនឹងបានឃើញតទៅទៀតថា និកាយសាសនានេះ ក្រោយពីមានជ័យជម្នះលើព្រហ្មញ្ញសាសនារួចហើយ មិនចេះតែឈ្នះរហូតដោយគ្មានការប្រយុទ្ធនោះទេ ហើយថាមានបរាជ័យខ្លះៗដែរ មុននឹងត្រូវបានការពារដោយនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី និងព្រះរាជា ហើយនៅទីបញ្ចប់មានស្តេចជ្រែករាជ្យមួយអង្គ ប្រកាន់យកជាសាសនាជាដ្ឋានរបស់មហានគរ ។

៧- ជ័យវរ្ម័ន (៦៦៧-...)

ព្រះរាជាដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទឡាសានៈវរ្ម័ន គឺព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី១ “អ្នកការពារប្រកបដោយជ័យជម្នះ” ។ ទ្រង់ហាក់ដូចជាព្រះរាជាសន្តិភាពនិយមមួយអង្គ យកចិត្តទុកដាក់ក្នុងការគ្រប់គ្រងប្រទេស និងថែរក្សាទឹកដីដែលព្រះរាជាមុនៗដណ្តើមបាន ជាជានិច្ចវាគឺជាបន្តទៀត ។ អ្វីដែលគេបានដឹងពីព្រះអង្គគឺទ្រង់សោយរាជ្យពីឆ្នាំ៦៦៤ ដល់ ៦៦៧ ហើយសិលាចារឹកបាននិយាយពីព្រះអង្គថា “ជាស្តេចសិទ្ធិអបរាជ័យបរិបូណ៌ដោយកិត្តិកុណា” និងថា “ព្រះអង្គប៉ុនប្រសប់ក្នុងការការពារពិភពលោក” ទ្រង់មានចក្ខុវិស័យឈ្លាសវៃ ដែលធ្វើឲ្យព្រះអង្គក្លាយជាសហស្រាស្ត្រសៈ មានន័យថា “មានព្រះនេត្រមួយពាន់” ដែលជាព្រះនាមមួយរបស់ព្រះឥន្ទ្រធិរាជ ។

ព្រះអង្គមានបុត្ររបស់ព្រាហ្មទត្តៈ និងសីម្ហទេវៈ ដែលជាមន្ត្រីរបស់ព្រះរាជាមុនៗ ជាមន្ត្រីនៅក្នុងរាជ្យព្រះអង្គ ។ បុត្ររបស់ព្រាហ្មណ៍ទីមួយមានឈ្មោះថា សីម្ហរិរៈ មានន័យថាជា “សត្វសិទ្ធិព្រៃព័កំណើត តែជាអ្នកប្រាជ្ញដែលបណ្ឌិតទាំងឡាយតាមចូលរៀនសូត្រ” ធ្លាប់ជាមន្ត្រីរបស់ព្រះបាទឡាសានៈវរ្ម័ន ហើយបន្តមកធ្វើជាមន្ត្រីរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទៀត ។ រីឯបុត្ររបស់ព្រាហ្មណ៍ទី២ មានឈ្មោះថា សីម្ហទត្តៈ ជាគ្រូពេទ្យរបស់ព្រះរាជា ។ ព្រាហ្មណ៍នេះ “ចេះចាំនូវអ្វីទាំងអស់ដែលគេអាចចេះដឹងបាន” ។ ព្រះរាជាបានប្រគល់ព្រាហ្មណ៍នេះ ថ្វាយព្រះ

^{៦៦} តាមលោក ពែលីយ៉ូ ក្នុងសៀវភៅឈ្មោះ នគរហូណាន ទំព័រ២៨៤ ។

បិតុលា ជា “ព្រះអនុជរបស់ព្រះមាតា មិនបានសោយរាជ្យសម្បត្តិ ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់ប្រកបទៅដោយភោគទ្រព្យ សក្តិសមជាព្រះរាជាមួយអង្គ” រួចក្រោយមកទ្រង់បានតែងតាំងឲ្យធ្វើជាអភិបាលនៃអឡបុរៈ (ទីក្រុងសម្បូរសប្បាយ) ។ អភិបាលក្រុងនេះលុបបំបាត់ពន្ធអាករលើស្នូនច្បារដំណាំ ជាការលុបបំបាត់ដីគ្រឹមគ្រូវ ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យកម្មសិទ្ធិករទាំងឡាយក្លាយទៅជាមាន^{២២} ។

^{២២} សិលាចារឹកវត្តព្រៃវល្ល៍ និងអង្គជំនីក កម្រងទី១ ទំព័រ៦០ និង៦៧ ។

ជំពូកទី៤

**កំណត់សម្គាល់អំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជាមុនសតវត្សរ៍ទី៤
ចាម្ប៉ា, អាណាម-តុចក្រិច, ឡេប្រកោះម៉ាឡាកា, ឈេនូ ឬសៀម, ឥណ្ឌា និងចិន**

ឥឡូវនេះ យើងចូលមកដល់ដើមសតវត្សរ៍ទី៧ នៅពេលដែលអាណាចក្រកម្ពុជាបានកើតឡើង ហើយ ភូមិភាគកណ្តាលនៃឥណ្ឌូចិនទាំងមូល ត្រូវស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់រាជវង្សវរ្ម័ន ឬ“អ្នកការពារក្សត្រ ប្រទេសទាំង១០១” ដូចដែលមានរៀបរាប់នៅក្នុងរឿងព្រេងនិទាន ។ មកដល់ត្រឹមនេះ យើងត្រូវនាំគ្នាពិនិត្យមើល ប្រជាជាតិទាំងឡាយដែលរស់នៅជុំវិញ ហើយដែលអាចនឹងមានឥទ្ធិពលខ្លះៗ មកលើអាណាចក្រនេះម្តង ។

១- នគរចាម្ប៉ា

ប្រជាជាតិមួយដែលនៅជិតជាន់គេ ហើយដែលពួកកម្ពុជៈហិណ្ឌូត្រូវប្រយុទ្ធនឹងមុនគេនោះគឺ ប្រជា ជាតិចាម មានកំណើតដើមមកពីម៉ាឡេស៊ី ឬជុំវិញ ដែលមកតាំងទីលំនៅ នៅលើឆ្នេរសមុទ្រខាងត្បូង និងខាងនិរតី ឥណ្ឌូចិន ដោយប្រើកម្លាំង ឬក៏ដោយការយល់ព្រម ឬអត់ទិញពីអ្នករដ្ឋវាសី ។ ពួកកម្ពុជៈ បានប្រទះឃើញមាន ពួកចាមនេះនៅឥណ្ឌូចិនភាគខាងក្រោមរួចទៅហើយ តាំងតែពីពេលដែលគេធ្វើដំណើរមកដល់ម៉ែៈ ពួកនោះជា ម្ចាស់ទឹកដីតូចធំដែលគេគ្រប់គ្រង ព្រមទាំងបានត្រួតត្រាពួកអ្នករដ្ឋវាសី ថែមទៀតផង ។ ពួកចាមនេះ គឺជា ពួកម៉ាឡេ ដែលទទួលយកអារ្យធម៌ហិណ្ឌូ ហើយធ្វើដំណើរចេញមកពីកោះស៊ូម៉ាត្រា ឬក៏មកពីកោះជុំវិញដែរ ។ ចំណែកឯពួកកម្ពុជៈឬខ្មែរ គឺចេញមកពីឥណ្ឌាភាគខាងកើត តាមមើលទៅតាមកំណើត ។ នៅលើឆ្នេរកម្ពុជៈដែល ។ គេអាចប៉ាន់ប្រមាណបានអំពីការប្រកួតប្រជែង ដែលអាចនឹងកើតមានឡើងតាំងតែពីដំបូង រវាងពួក ម៉ាឡេ នៅឥណ្ឌូចិន គឺចាមនេះ ជាមួយនឹងពួកកម្ពុជៈ ដែលមានអភិមាននឹងសញ្ជាតិដើមរបស់ខ្លួន ហើយនិយាយ ភាសាមួយជឿនលឿនបន្តិចទៅហើយ ជាពិសេស នៅពេលដែលដល់ប្រយោជន៍ខាងពាណិជ្ជកម្ម និងអំណាចត្រួត ត្រាប្រទាំងប្រទេសគ្នា ។

នៅពេលដែលពួកកម្ពុជៈមកដល់ វាហាក់ដូចជាថានគរចាម្ប៉ានេះ គឺជាអាណាចក្រមួយ ដែលពួកចិនហៅថា ហ្គុណាន ដែលមានដែនដីចំណុះរបស់ខ្លួនជាច្រើនលាតសន្ធឹងរហូតដល់មាត់សមុទ្រ តាំងពីកូរ៉ាន់ប៊ីញរហូតដល់កំពត ហើយដែលក្រោយមកត្រូវធ្លាក់បរាជ័យនៅសតវត្សរ៍ទី១៤ ទើបក្លាយទៅជាប្រទេសអាណាមវិញ ។

ប្រហែលជានៅឆ្នាំ១៣៧នៃគ្រិស្តសករាជ មានមេកោយម្នាក់ក្នុងចំណោមអាណានិគម នៅតាមឆ្នេរ សមុទ្រ ដែលពួកចិនឲ្យឈ្មោះថា គុយលាន និងមានទីតាំងស្ថិតនៅខាងលើទ្វារបន្តិច (ប្រហែលជាត្រូវនឹងឈ្មោះ ស្រូណា នៅក្នុងដែនទីដួលេម) បានបង្រួបបង្រួមដែនដីចំណុះទាំងអស់ ឲ្យរួមគ្នាមកជាអាណាចក្រតែមួយ

រួចហើយបានវាយដេញកម្មវត្ថុពួកចិន- អាណាមចេញ រើបម្រះខ្លួនរួចពីនីមក្រុមគ្រាបរបស់នគរចិន ។ កុយលាន
នោះ បានសម្លាប់ អភិបាល ឬទ្រព្យចិនចោល ជាហេតុធ្វើឲ្យជនរួមជាតិរបស់គេ និងបណ្តាមេរបស់ដែនដីចំណុះ
ឯទៀតៗ មានជំនឿ និងទំនុកចិត្តមកលើគេខ្លាំង រួចហើយក៏លើកឲ្យធ្វើជាស្តេច ។ រាជាណាចក្រម៉ាឡេ ដែល
បានចាក់គ្រឹះ នៅឥណ្ឌូចិន មិនដឹងជាគាំទ្រពិពេលណាមក ហើយមានឈ្មោះថា ចាម្ប៉ា នោះ បានទទួលគ្រឹះឡើង
យ៉ាងដូច្នោះ ។

រាជធានីរបស់នគរចាម្ប៉ាមានឈ្មោះតាមចិនហៅថា លីនយី ហើយឈ្មោះ លីនយី នេះ ក៏បានត្រូវពួក
អាណាម និងប្រវត្តិវិទូចិនប្រើសម្រាប់ហៅនគរទាំងមូលផងដែរ ។

តាមមើលទៅ នគរចាម្ប៉ា ឬលីនយី នាពេលនោះលាតសន្ធឹងទៅជើងរហូតដល់ព្រំប្រទល់តុងកីង និងមក
ត្បូង រហូតដល់ព្រំប្រទល់កូសាំងស៊ីនស៊ីនស៊ីន ពោលគឺ ត្រូវនឹងទឹកដីអាណាមបច្ចុប្បន្នទាំងមូល ។ ម្យ៉ាងទៀតនៅ
ពេលនោះ នគរហ្វូណាន ដែលដឹកនាំដោយរាជវង្ស ឬម៉ាឡេ និងស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់អាណានិគម
ម៉ាឡេដ៏ខ្លាំងពូកែមួយ ប្រហែលជាបានកកើតរួចមុនជាច្រើនសតវត្សរ៍មកហើយ ។ នគរហ្វូណាននេះមានរាជ
ធានីនៅនឹងមាត់ពាមនៃទន្លេមេគង្គ ។

តាមរឿងព្រេង ពួកកម្ពុជៈ និងពួកខ្មែរបានវាយបណ្តេញពួកចាម ឲ្យចាកចេញពីស្រុក ដែលស្ថិតនៅ
ពីខាងលិចជួរភ្នំអាណាម និងស្រុករបស់ពួកម៉ាយ, រ៉ូម៉ាយ ឬម៉ាយ ទៅនៅស្រុកលាវ ជាកន្លែងដែលពួកគេកសាង
នគរចំប៉ាសាក់ឡើង និងទៅនៅផ្នែកអាគ្នេយ៍ត្រង់បីព្រាងនៃសព្វថ្ងៃ ហើយបង្កើតបានជារដ្ឋបណ្តុរត្ត (ដានរ៉ាង) ។

ទោះជាត្រូវបានបណ្តេញចេញពីកម្ពុជាយ៉ាងណាក៏ដោយ ប៉ុន្តែជាការពិតណាស់ដែលថា រាជាណាចក្រ
ចាមនៅតាមមាត់សមុទ្រផ្នែកអាគ្នេយ៍ឥណ្ឌូចិនជារាជាណាចក្រមួយខ្លាំងក្លា គាំទ្រតែពីសតវត្សរ៍ទី១១ នៃគ្រិស្តសក
រាជមក ។ ពួកនេះពូកែមោះមុតក្នុងការធ្វើសង្គ្រាម ទាំងតាមជើងគោក ទាំងតាមដួវទឹក ។ ប៉ុន្តែពួកនេះអភ័ព្វ
ព្រោះប្រជាជាតិរបស់គេត្រូវបានបែងចែកជាក្រុមប្រទេសសួយៗចំនួន៥ - ៦ ដូចជានៅឯកម្ពុជាដែរ គ្រាន់តែថាជារដ្ឋ
ទាំងអស់នោះជានគរសាមន្តរាជ ចំណុះឲ្យព្រះអធិរាជមួយអង្គ ដែលជាបច្ចាញាតិរបស់ព្រះរាជាដែលបានរំដោះ
ពួកគេចេញពីនីមក្រុមគ្រាបនៃពួកចិន និងអាណាម ។ ប៉ុន្តែអំណាចរបស់ព្រះអធិរាជនោះខ្សោយមិនខុសពីអំណាច
ស្តេចបារាំងកាលពីសម័យមុនយុគកណ្តាលទេ គ្រាន់តែថាជាគោលការណ៍ គ្មានការប្រកែកប្រណាំងអ្វីពីនគរ
សាមន្តរាជនោះទេ ។

១ យើងបានឃើញពីខាងលើថា តាមរឿងព្រេង មានស្តេចចាម៦អង្គ សោយរាជ្យនៅស្រុកខ្មែរ មុនពេលពួកកម្ពុជៈមកដល់ ។
២ បណ្តុរត្ត ឬដានរ៉ាងនេះជារដ្ឋប្រឆាំងក្នុងមួយ ឬបើហោចណាស់ ក៏ជារដ្ឋមួយដែលមានឯករាជ្យពីចាម្ប៉ា ប្រសើរជាងក្រុម

ម្យ៉ាងទៀត ទឹកដីរបស់ក្រុងត្របែបទេសទាំងអស់ ពេលនោះប្រហាក់ប្រហែលនឹងទឹកដីបណ្តាខែត្ររបស់ អាណាមបច្ចុប្បន្នដែរ ហើយទឹកដីទាំងអស់នោះបានដូរឈ្មោះបន្តិចម្តងៗ ទៅតាមការច្បាំងដណ្តើម និងការដាក់ជា ចំណុះដោយពួកអាណាម ។ ហេតុការណ៍ដូចគ្នានេះ និងហេតុការណ៍ធ្លាប់កើតមាននៅស្រុកបារាំង ពេលដែលពួក ជាំកុស នៃក្រុមហ្គាល់រ-រ៉ូម៉ាំង ច្បាំងដណ្តើមយកបណ្តាខេត្តនៃអាណាចក្រមូរ៉ាំង ក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៤ ដែរ ។

តាមឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រអាណាម ពួកចាមជាពួកចោរសមុទ្រ និងដីគោក ដែលបានបញ្ជូនទ័ពទៅធ្វើ ការ ដុតបំផ្លាញភូមិធានាតាមមាត់សមុទ្រត្រង់ក៏ដឹង និងបណ្តាខែត្រអាណាមខាងជើង ជាច្រើនលើកច្រើនសា ។ បើតាម សិលាចារឹកសំស្ក្រឹតរបស់កម្ពុជារិញថា ពួកកម្ពុជៈចាត់ទុកពួកនេះជាប្រជារាស្ត្រជិតខាង ដែលគេមានទំនាស់ជា មួយម្តងម្កាល ។ ប៉ុន្តែ ពួកចាមខ្លួនឯងមិនមានបន្ទូលទុកឯកសារអ្វី ដើម្បីការពារខ្លួនឯងដឹងទេ ។ រីឯពួកអាណាម រិញ គេខិតខំនិយាយអាក្រក់ពីចាម្យ៉ាង ដើម្បីបញ្ជាក់ពីមូលហេតុសមស្រប ដែលធ្វើឲ្យបុព្វបុរសរបស់គេវាយ ដណ្តើមយកនគរនេះ ។

ម្យ៉ាងទៀត អាចនិយាយបានថា អំពើចោរកម្ម និងការឈ្លានពានទៅលើអាណាមនោះ មិនមែនជាសកម្ម ភាពរបស់ប្រជាជាតិចាមទាំងមូល ឬក៏ជាកំនិតរបស់ព្រះចៅអធិរាជ ដែលសោយរាជ្យនៅឯចាម្យ៉ាងនោះទេ វាអាចគ្រាន់តែជាសកម្មភាពរបស់ព្រះរាជានៃក្រុងត្របែបទេសណាមួយ ក្នុងបណ្តាក្រុងត្របែបទេសរបស់ចាម្យ៉ាង ប៉ុណ្ណោះ ឬក៏ថា ជាអំពើរបស់ពួកចាមមួយក្រុម ដែលប្រព្រឹត្តឡើងដោយគ្មានការអនុញ្ញាតពីស្តេចអង្គណាមួយ ដែលចុះទុកតាមតែខ្យល់បក់នាំទៅ ឬក៏នាំគ្នាធ្វើការសន្តិភាពនឹងការដេរប្រមាថណាមួយក៏មិនដឹង ។ ក៏ប៉ុន្តែ ការវាយប្រហាររបស់ពួកចាមភាគច្រើន សុទ្ធតែបានត្រូវឯកសារអាណាមកត់ត្រាថា ជាប្រតិបត្តិការយោធា របស់នគរទាំងមូល តាមការសម្រេចចិត្តរបស់ព្រះរាជា និងទីប្រឹក្សារបស់ព្រះអង្គ និងដឹកនាំបញ្ជាដោយមេទ័ព ដែលព្រះរាជាចាត់តាំងច្បាស់លាស់ ។

នៅសម័យនោះ ដែលប្រជាជនមិនសូវស្គាល់គ្នាទៅរិញទៅមក មិនដឹងថា តើមានអ្វីកើតឡើងនៅឯ ប្រទេសជិតខាង និងមិនមានទម្លាប់ប្រកាសសង្គ្រាមមុនពេលដែលសង្គ្រាមចាប់ផ្តើមទេ ។ ពួកអាណាមបានចាត់ ទុកថារាល់ការឈ្លានពាន និងការឆក់ប្លន់ដោយស្តេចចាមណាមួយ ជាអំពើខុសឆ្គងរបស់ប្រជាជាតិទាំងមូល

ប្រទេសឯទៀតៗ ។ សិលាចារឹកពោធិក្បែងកាវ៉ាយ ដែលគេរកឃើញនៅឆ្នាំ១៧០៨ និងមានកាលបរិច្ឆេទនៅមហាសករាជ៧៧២ ត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ១០៥០ ហាក់ដូចជាជំទាស់នឹងឯករាជ្យភាពនេះ ។ សិលាចារឹកនោះនិយាយថា អ្នកស្រុកដានរាំងជាមនុស្ស ស្តីក ហើយខិលខូច និងច្រើនតែបោះបោរប្រឆាំងនឹងស្តេចនគរចាម្យ៉ាង តែត្រូវបានព្រះបរមេស្វរៈរាមទេវៈដាក់ទោស ដេញវាយរហូត ដល់ក្នុងព្រៃភ្នំ ។ បន្ទាប់មក ពួកនោះក៏ប្រែក្លាយខ្លួនជាមនុស្សល្អគ្រឹមត្រូវ ហើយស្មោះនឹងស្តេចនគរចាម្យ៉ាងរិញ ។ តែការចុះចូលនោះ មិនស្ថិតស្ថេរទេ ។

ជាបំណងរបស់ព្រះរាជា ជាការវាយប្រហាររបស់ប្រជាជាតិមួយទៅលើប្រជាជាតិមួយ តែតាមពិតទៅ នោះ គ្រាន់តែជាអំពើរបស់ពួកចោរមួយក្រុម ឬជាការសងសឹកមួយប៉ុណ្ណោះ ។ ពួកអាណាមអាចនឹងចាត់ទុករឿងរ៉ាវ ទាំងឡាយដូច្នោះ ក៏ប៉ុន្តែ ខ្ញុំនៅតែចង់រំលឹកដដែលៗថា នគរចាម្ប៉ា បានរលត់បាត់អស់ទៅហើយធ្វើម៉េចអាចការ ពារខ្លួនបាន ហើយបញ្ចេញគំរាមរបស់ប្រជាជាតិដែលត្រូវវាយបំបែកខ្ពស់ខ្ពស់អស់ទៅហើយនោះ ក៏គ្មានបន្ទូល ឯកសារអ្វីការពារខ្លួន ឬបញ្ជាក់ថា សង្គ្រាមដែលខ្លួនប្រកាសឡើងនោះ ជាការឆ្លើយតបទៅនឹងអាណាមផងទេ ។ ចំណែកពួកអាណាមវិញដែលមាននៅសល់ដល់សព្វថ្ងៃ គេអាចធ្វើការការពារខ្លួន និងវាយប្រហារទៅលើសត្រូវ ពីអតីតកាល ដោយគ្មានខ្លាចរំអែងថានឹងទទួលការវាយបកវិញឡើយ ។ ដូចនេះ គេត្រូវប្រុងប្រយ័ត្ននៅចំពោះ ការចោទប្រកាន់នានា ហើយកុំភ្លេចថាទឹកដីចាម្ប៉ាទាំងស្រុងបានត្រូវពួកអាណាមដណ្តើមដាក់បញ្ចូលមកក្នុងរាជា ណាចក្រអាណាមបាត់ទៅហើយ ។

គេមិនដឹងអ្វីច្រើនប៉ុន្មានទេ នៅពេលដែលនគរចាម្ប៉ាចាប់ផ្តើមកកើតដំបូង ។ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន រឿងនិទានរបស់បូជនីយេសក៍ចិន និងស្នាដៃមួយចំនួនផ្សេងទៀត ដែលនិយាយអំពីប្រជាជាតិនេះ មាននិយាយ តិចតួចពេក មិនអាចឲ្យយើងរៀបរាប់ព្រឹត្តិការណ៍តាមលំដាប់បន្តបន្ទាប់បានទេ ។ មានឯកសារមួយនិយាយថា រាជាណាចក្រចាម្ប៉ា បានត្រូវកសាងឡើងប្រហាក់ប្រហែលទៅនឹងរឿងរ៉ាវដែលរៀបរាប់ខាងលើ មានរាជធានី នៅស៊ាងលីនយី ក្នុងអំណាចត្រួតត្រារបស់ យិនណាន គឺក្នុងចំណោមសព្វថ្ងៃ ហើយថាពួកចាមហៅរាជធានីរបស់គេ នោះថា បាលអង់រី ឬរាជធានីអង់រី នៅចន្លោះខ្សែរយៈទទឹង១៧ និង១៨អង្សា និងចន្លោះរយៈបណ្តោយ ១០៤-១០៥អង្សា ។

សិលាចារឹកដែលគេរកឃើញរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ បានផ្តល់បញ្ជីឈ្មោះរបស់ព្រះរាជាមួយចំនួន ដែល សោយរាជ្យពីសតវត្សរ៍ទី១ដល់សតវត្សរ៍ទី៧ ព្រមទាំងព្រឹត្តិការណ៍មួយចំនួន ដែលមិនសូវស៊ីគ្នាជាមួយឯកសារ ចិន ប៉ុន្មានទេ ។

យើងពិនិត្យមើលអំពីអ្វីដែលឯកសារទាំងពីរបានប្រាប់ឲ្យដឹង : ព្រះរាជាទីមួយ ដែលសិលាចារឹកថ្វាយ ព្រះអភិសេកនាមថា ស្រីមារៈ ទ្រង់សោយរាជ្យនៅសតវត្សរ៍ទី២ ឯព្រះរាជាបន្ទាប់ទ្រង់ព្រះនាមថា ភទ្រវរ្ម័ន សោយរាជ្យនៅសតវត្សរ៍ទី៤ ។

ស្រីមារៈ ប្រហែលជាឈ្មោះជាភាសាសំស្ក្រឹតរបស់ស្តេចកុយលាន ឬស្តេចដែលសោយរាជ្យបន្តពី ព្រះអង្គមិនដឹងថា តើជាអ្នកស្នងរាជ្យទី១ ទី២ ឬទី៣ ដែលយើងមិនបានស្គាល់ឈ្មោះ ។

ឯស្រីភទ្រវរ្ម័ន ក៏ប្រហែលជាឈ្មោះជាភាសាសំស្ក្រឹតរបស់ស្តេចមួយអង្គ ដែលសោយរាជ្យនៅសតវត្សរ៍ ទី៤ ហើយដែលប្រវត្តិវិទូចិនហៅមិនច្បាស់ថាហ្មាន់ហៀន ដែលជាបញ្ចេញគំនិតព្រះមាតារបស់កុយលាន ។

ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គព្រះនាមហ្មាន់អ៊ី បានរៀបចំធ្វើកំពែងការពាររាជធានីតាមយោបល់របស់មន្ត្រី

ម្នាក់ ដែលបន្ទាប់មក បានឡើងសោយរាជ្យបន្តព្រះអង្គ ។ ទ្រង់សុគតនៅឆ្នាំ៣៣៦ ។ មន្ត្រីនោះតាមពិត គឺជាខ្ញុំ បម្រើម្នាក់ឈ្មោះ វេន មានដើមកំណើតមកពីគុនកីង ដែលត្រូវព្រះរាជសន្តោសប្រណិយកជាបុត្រចិញ្ចឹម បានបំបែករដ្ឋទាយទធម្មានុរូបទាំងអស់ចេញ ហើយពឹងផ្អែកលើមន្ត្រីឯទៀតៗ ឲ្យប្រកាសខ្លួនជាព្រះរាជា ក្រោមព្រះនាមថាហ្គាន់វេន ។ ស្តេចអង្គនេះសុគតនៅឆ្នាំ៣៤៧ ។ ព្រះរាជាអង្គនេះជាព្រះរាជាចាមដំបូងគេ ដែលលើកទ័ពឆ្លងកាត់ព្រំដែនទៅធ្វើសង្គ្រាមជាមួយគុនកីង ។ ទ្រង់បានដណ្តើមយកខែត្រក្បាងណាន ដែលជា ស្រុកកំណើត ដាក់បញ្ចូលមកនករចាម្បា នៅឆ្នាំ៣៤៧ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិននិយាយថា ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីហ្គាន់វេន គឺបុត្រព្រះអង្គព្រះនាម ថាហ្គាន់ហ្វូ ហើយនៅក្រោមរាជស្តេចអង្គនេះកងទ័ពចិន-គុនកីង ដណ្តើមយកក្បាងណានវិញបាន ដោយរុញច្រាន ឲ្យចាមដកថយទៅនៅឯលើនយីវិញ ។

បន្ទាប់មក គឺព្រះរាជនគ្រាបស់ហ្គាន់ហ្វូ ព្រះនាមហ្គាន់ហ្វូ ដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គនៅ ឆ្នាំ៣៧៧ ។ រជ្ជកាលនេះប្រកបទៅដោយភាពរីករវ នៅទីបញ្ចប់ព្រះរាជក៏ត្រូវធ្វើឃាតដោយបុត្រស្តេចហ្គាន់ហ្វូ ដែលលោក ប៉េតូប៊ីល ដាក់ឈ្មោះតាមចិនថា តេងកេងឈន់ ។ ឃាតកម្មនេះកើតមាននៅក្រោយឆ្នាំ៤១៣ នៃគ្រិស្តសករាជ ។

ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះបាទហ្គាន់ហ្វូ ព្រះនាមថាហ្គាន់ឈាវន់ ឡើងសោយរាជ្យបន្តមកហើយមាន ការលំបាកជាខ្លាំងក្នុងការរៀបចំសណ្តាប់ធ្នាប់ និងដណ្តើមយកស្រុកមកវិញ ។ ក្រោយពីសម្រេចតាមគោល បំណងនេះរួច ព្រះរាជាទ្រង់សោយរាជ្យបានប៉ុន្មានឆ្នាំបន្តទៀត រួចក៏សោយទិវង្គតទៅនៅឆ្នាំ៤២១ ។ ព្រះរាជ បុត្រព្រះនាម ហ្គាន់យ៉ាន់ម៉ាយ បានសោយរាជ្យបន្តមក រួចទ្រង់សុគតនៅឆ្នាំ៤៤៦ ។ ពេលនោះរាជបុត្រ ព្រះនាម ហ្គាន់ទូ បានឡើងសោយរាជ្យបន្ត ដោយយកព្រះនាមដូចព្រះបិតាដែរ ។

នៅសតវត្សរ៍ទី៥ សិលាចារឹកបាននិយាយអំពីព្រះរាជាមួយព្រះអង្គដែលមានព្រះនាមជាភាសាសំស្ក្រឹត ថា គង្គរាជា ឬគង្គេសុរៈ ។ សិលាចារឹកនិយាយបន្តទៀតថា ព្រះរាជាអង្គនេះបាន “ចាកចោលរាជសម្បត្តិ ដោយគ្មានព្រះទ័យស្តាយស្រណោះបន្តិចទេ” ទៅធ្វើបូជនីយសក់នៅមាត់ទន្លេគង្គរ^៧ ។

ព្រះរាជាមួយអង្គទៀតមានព្រះនាមដែលបញ្ចប់នៅខាងចុងថា ...រដ្ឋាវរ្ម័ន មានន័យថា “ទ្រង់មានអំណាច លើសលប់មហាសាគរ” ។

តាមមើលទៅ ឈ្មោះថា គង្គរាជា និង...រដ្ឋាវរ្ម័ន ប្រហែលជាព្រះនាមជាភាសាសំស្ក្រឹតរបស់ហ្គាន់ហ្វូ តា

^៧ តាមឯកសារឈ្មោះ “កំណត់ត្រាស្តីអំពីកូសាំងស៊ីន” នៅក្នុង Lettres édifiantes et curieuses, XXXIe année, ១៧៧៤ ។

និងហូរយ៉ាងម៉ាយ ក៏ប៉ុន្តែគ្មានឯកសារបញ្ជាក់អំពីរឿងនេះទេ ។

សិលាចារឹកដែលក៏បាននិយាយអំពីព្រះរាជា២ព្រះអង្គទៀតផងដែរ គឺរុទ្រវរ្ម័នទី១ ដែលជាព្រះរាជនគ្នា ទួត របស់ព្រះបាទ រដ្ឋាវរ្ម័នដែលបានសោយរាជ្យបន្តមក តាមពាក្យសិលាចារឹកថា “ទ្រង់បានទទួលយកអម្រែកដ៏ សែនឆ្លងនៃរាជសម្បត្តិ” ។ ព្រះអង្គជាប់អម្បរព្រាហ្មណ៍ផង និងក្សត្រិយៈផង ។

ព្រះរាជាមួយអង្គទៀត គឺព្រះបាទសម្បវរ្ម័ន ជាព្រះបិតារបស់ព្រះបាទរុទ្រវរ្ម័ន ។

បើតាមឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនវិញ គេនិយាយថានៅសតវត្សរ៍ទី៥ មានព្រះរាជាដូចតទៅនេះ :

- ហួនតារា សោយរាជ្យនៅឆ្នាំ៤៤៦ ។
- ហួនចេនឆេង សោយរាជ្យឆ្នាំ៤៥៨ ដល់ ៤៧២ ឬក៏ក្រោយនោះ ។
- ហួនគាន់កេនឈៃន ជាជនបរទេស ជ្រករាជ្យនៅឆ្នាំ៤៧១ ។
- ហួនឈូ នង ជាបុត្ររបស់ហួនយ៉ាងម៉ាយ ដែលឡើងសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ៤៧២ បន្ទាប់ពីទម្លាក់ស្តេច ជ្រករាជ្យ រួចសុភក្តនៅឆ្នាំ៤៧៨ ។
- ហួនវេនសេន ឬវេនក្រុង បុត្រស្តេចមុន ។
- ហួនទៀនខាយ ដែលមានព្រះអភិសេកនាមថាទេវវរ្ម័ន ជាបុត្រស្តេចមុន និងសោយរាជ្យឆ្នាំ៥១០ ហើយនៅសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ៥១៤ ។
- ភីតស៊ុយ ជុំម៉ូ (វិជ័យវរ្ម័ន) ជាព្រះអនុជស្តេចមុន ។
- ការវិជ័យខាយ (កុស្រីជ័យវរ្ម័ន ឬវិជ័យវរ្ម័ន ?) សោយរាជ្យឆ្នាំ៥២៦-៥២៧ ។
- ការវិជ័យជ្ជូជុំម៉ូ (កុស្រីរុទ្រវរ្ម័ន) សោយរាជ្យឆ្នាំ៥៣០-៥៣៤ ។

វាហាក់ដូចជាច្បាស់ណាស់ថារុទ្រវរ្ម័ន និងរដ្ឋាវរ្ម័ន ដែលមាននិយាយនៅក្នុងសិលាចារឹក គឺជាព្រះអភិសេក នាមរបស់ព្រះរាជា២ព្រះអង្គ ដែលសោយរាជ្យនៅសតវត្សរ៍ទី៥ ប៉ុន្តែយើងមិនដឹងកាលបរិច្ឆេទពិតប្រាកដទេ គ្រាន់តែបានស្គាល់ព្រះនាមដែលចិនហៅប៉ុណ្ណោះ ។ ហើយវាក៏ហាក់ដូចជាពិតប្រាកដដែរថា ព្រះរាជា៤ព្រះអង្គ តាមឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន ដែលយើងអាចកំណត់ព្រះនាមជាភាសាសំស្ក្រឹតបាន គឺព្រះបាទទេវវរ្ម័ន, វិជ័យវរ្ម័ន, ជ័យវរ្ម័ន និងរុទ្រវរ្ម័ន, មិនមានសិលាចារឹកណាដែលគេរកឃើញនៅចម្បាំងនិយាយអំពីព្រះរាជាទាំង នោះទេ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនក៏មាននិយាយផងដែរអំពីសង្គ្រាមមួយកើតឡើងនៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី៥ រវាង នគរហ្គណន និងចាម្បាំង ។ វាហាក់ដូចជាថា អ្នកដែលបង្កសង្គ្រាមមុនគឺព្រាហ្មណ៍កោណព្វ (ជ័យវរ្ម័ន) ចិនហៅថា ការវិជ័យវរ្ម័ន ជាព្រះរាជានៃនគរហ្គណន ដែលមានខ្ញុំប្អូនម្នាក់ប៉ះពោលប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គ រួចគេចង់មកប្រកាស ខ្លួនជាស្តេចនគរចាម្បាំង ។ មូលហេតុ គឺមកពីស្តេចការវិជ័យវរ្ម័ននេះ ឬក៏នៅក្នុងរាជ្យស្តេចអង្គនេះ ចាមបានធ្វើការ

វាយដណ្តើមយកជំនួនដែលអធិរាជចិនផ្ញើថ្វាយស្តេចនរហ្គណាន ធ្វើឲ្យស្តេចហ្គណានបញ្ជូនរាជទូតម្នាក់ នៅឆ្នាំ ៤៨៤ ជាពុទ្ធសាសនិកជន ឲ្យទៅសុំជំនួយពីស្តេចក្រុងចិន ដែលយល់ព្រមតាមសំណូមពរ ។ ការវាយវង្សនេះ ជាស្តេចជ្រៃករជ្យ ម្យ៉ាងទៀតជាខ្មែរផង ។ ប៉ុន្តែ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនមិនមានបញ្ជាក់ថា តើស្តេចនេះ បរាជ័យក្នុងសង្គ្រាមប្រឆាំងនឹងហ្គណានរួមនឹងចិន ឬយ៉ាងណានោះទេ ។

ទោះជាយ៉ាងណាក៏ដោយ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រអាណាមបានរៀបរាប់ថា នៅឆ្នាំ៣៧០ នៃគ្រិស្តសករាជ បណ្តាខែត្រភាគខាងត្បូងអាណាម (អាណាមពេលនោះ គឺតុងកីង) ត្រូវរងការវាយប្រហារពីពួកចាម ដែលមាន ព្រះរាជាពេលនោះព្រះនាមតាមការហៅក្រៅរបស់ពួកអាណាមថាជាមឡងត ឬហ្គានឡងត ។ ប៉ុន្តែ ស្តេចចាម នោះ បានត្រូវវាយបណ្តេញឲ្យដកថយទៅវិញដោយកងទ័ពចិន ដែលនៅពេលនោះជាម្ចាស់លើ តុងកីង ។ ពួកចាមក៏បរាជ័យដែរនៅក្នុងការវាយប្រហារបណ្តាខែត្រខាងត្បូងម្តងទៀតនៅឆ្នាំ៤២០ ហើយបានត្រូវបង្ខំឲ្យ សន្តិការខូចខាតជាច្រើន និងលើកស្ទួយសារអាករទៅឲ្យចិនទៀតផង ។

បើតាមមើលទៅ គឺនៅក្រោមរជ្ជកាលរបស់ស្តេច ហ្គានយ៉ាងម៉ាយ ដែលសោយរាជ្យបន្តពី ជាមឡងត (គឺ ស្តេចដែលចិនហៅថា ហ្គានហ្វិតា) ដែលកងទ័ពចាមធ្វើការឈ្នានានទៅលើខែត្រព្យាតណាមរបស់តុងកីង នៅឆ្នាំ ៤៣៦ ។ ទ័ពចាមឈ្នះអាស្រ័យដោយសារមានដី ដែលធ្វើឲ្យទ័ពអាណាមបាក់បែកខ្ទេចខ្ទី ។ ក៏ប៉ុន្តែទ័ពនេះ ត្រូវ បរាជ័យវិញ នៅពេលដែលមេទ័ពចិនឈ្មោះ ថានហ្គុយ ប្រើកាំជ្រួតដុតចេញរូបសត្វធំៗ ធ្វើឲ្យដីរីកយូរជា ខ្លាំង ។ បន្ទាប់មក រាជធានីរបស់នគរចាម្យ៉ាងបានត្រូវធ្លាក់ទៅក្នុងកណ្តាប់ដៃអាណាម នៅឆ្នាំ៤៤៦ នៃគ្រិស្តសក រាជ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបាននិយាយទៀតថា ស្តេចហ្គានយ៉ាងម៉ាយបានរត់គេចខ្លួនចេញពីរាជធានី នៅ ពេលដែលពួកទ័ពអាណាមមកដិតដល់ ។ ទ្រង់យាងត្រលប់មកព្រះនគរវិញនៅពេលដែលទ័ពអាណាមដកចេញ ដុតអស់ ហើយត្រូវស្រឡាវិញកាំងជាខ្លាំងពេលឃើញរាជធានីត្រូវបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី ។ ព្រះអង្គបានធ្លាក់ព្រះកាយ ប្រឈួនរហូតដល់សោយទិវង្គត ។

ប៉ុន្តែមានបញ្ហាមួយចោទឡើង : ព្រះបាទគង្គារាជា, រដ្ឋាវរ្ម័ន, រុទ្រវរ្ម័ន និងព្រះរាជា៦ព្រះអង្គទៀត បាន សោយរាជ្យបន្តបន្ទាប់គ្នា៩តដាច់ នៅសតវត្សរ៍ទី៥ និងទី៦ ។ បើអីចឹង តើស្តេចជាមឡងត តាមប្រវត្តិសាស្ត្រ អាណាម និងហ្គានយ៉ាងម៉ាយ តាមឯកសារចិន ដែលសោយរាជ្យបន្តបន្ទាប់គ្នាដែរនោះ ត្រូវសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ ណា? ឬមួយឈ្មោះទាំងពីរនេះ ជាឈ្មោះដែលប្រជាជនហៅតាមភាសាសាមញ្ញ សំដៅយកព្រះបាទ រុទ្រវរ្ម័ន និង

^៤ ពាក្យជាមជ្ឈការចម្លងរបស់អាណាមពីពាក្យចិន ហ្គាន ។ ជាមឡងត ត្រូវនឹងឈ្មោះតាមចិនហៅថា ហ្គានហ្វិតា ។

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្ត ឬមុនព្រះអង្គ?

សិលាចារឹកចាម ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រអាណាម និងឯកសារចិនមានរៀបរាប់អំពីព្រះរាជា ដែលសោយ រាជ្យសម្បត្តិបន្តពីព្រះបាទរុទ្រវរ្ម័ន ព្រមទាំងសកម្មភាពខ្លះៗផងដែរ ។

ព្រះរាជាដែលស្នងរាជ្យទី១ គឺព្រះបាទសម្បវរ្ម័ន ដែលតាមមើលទៅអាចត្រូវជាព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះបាទ រុទ្រវរ្ម័ន ។ សិលាចារឹកមួយនៅមីស៊ីន បានថ្លែងសរសើរព្រះអង្គថា “ទ្រង់មានព្រះកាយពលខ្លាំងក្លាក្នុងនរណា ប្រៀបដូចមានចរិយាមារយាទល្អប្រសើរ ប្រៀបបានទៅនឹងព្រះអាទិត្យនៃដែនដីដោយដុះពន្លឺនៅពេលរាត្រី ហើយ ។ ទ្រង់មានភាពក្លាហានមោះមុតតាមរយៈព្រះរាជទ្រព្យផ្ទាល់ព្រះអង្គ” ។ បើដូច្នោះមែន តើព្រះរាជាអង្គ នេះជាស្តេចជ្រៃករាជ្យ ហើយមិនមែនជាព្រះរាជបុត្ររបស់ស្តេចអង្គមុនទេ ឬយ៉ាងណា? ព្រោះឃ្លាចុងក្រោយ នេះ ហាក់ដូចជាចង់បញ្ជាក់អំពីរឿងនេះ^៥ ។

ព្រះរាជាអង្គនេះប្រហែលជាសោយរាជ្យនៅដើមគ្រិស្តសករាជទី៧ ។ ហើយបើសិនជាព្រះអង្គជាមនុស្ស តែមួយជាមួយហ្វានដានឈេ នោះគឺនៅក្នុងរាជ្យរបស់ព្រះអង្គនេះហើយ ដែលចិនបានធ្វើការវាយប្រហារមក លើនគរចាម្យ៉ា ក្នុងរវាងឆ្នាំ៦០៣ ឬ ៦០៥ ដោយស្តេចចិន ដែលឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចាត់ទុកថាជា “ស្តេច លោកលន់ចង់មានចង់បាន” ព្រោះពួកចិននគរចាម្យ៉ា នេះជាប្រទេសអ្នកមានមួយ ក៏មានបំណងវាយយក នេះបើ តាមការសិក្សារបស់លោក ប៊េកូប៊ីល ។ មុនដំបូង ទ័ពចាមទទួលបានជ័យជម្នះខ្លះ ប៉ុន្តែបន្ទាប់មក ត្រូវដកថយឆ្លង ព្រំដែនទាំងឥតសណ្តាប់ធ្នាប់ ក្រោមការដេញវាយប្រហាររបស់កងទ័ពចិន និងអាណាម ដែលដណ្តើមយករាជធានី បាន ហើយវាយកម្ទេចខ្ទេចខ្ចី មុននឹងដកទ័ពថយទៅវិញ^៦ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ដោយរវល់តែប្រមូលយកជ័យកណ្តខ្លាំងពេក ពួកចិនអាណាមបានត្រូវរងការវាយបកពីទ័ពចាម ដែលប្រមែប្រមូលគ្នារៀបចំឡើងវិញយ៉ាងឆាប់រហ័ស ។

^៥ សូមបញ្ជាក់ថាទៅឥណ្ឌូចិន សិទ្ធិរៀបចំរូងមិនមានអនុវត្តតំណែងណាស់ណាទេ ទាំងនៅម៉ាឡេស៊ី និងកម្ពុជាសព្វថ្ងៃក៏ដឹងដែរ ។

^៦ លោក ប៊េកូប៊ីល និយាយថារាជធានីលីនយីនេះស្ថិតនៅជិតស្រណូច ដែលខ្ញុំមិនដឹងជានៅត្រង់ណា ។ គាត់និយាយថាគេត្រូវដើរ ៧ថ្ងៃពីព្រំដែនមក ទម្រាំមកដល់លីនយី ដូច្នោះ បើគិតថាដើរមួយថ្ងៃបាន៣៥ គីឡូម៉ែត្រ រាជធានីនេះត្រូវនៅនឹងមាត់ពាមស្ទឹងរ៉េ ។ មានចំណុចសំខាន់មួយដែលលោក ប៊េកូប៊ីល បានបញ្ជាក់បន្ថែម គឺថាពួកចិនអាណាមបានយកពី លីនយីទៅនូវមាសចំនួន១៨ដុំធំៗ ដែលដាក់នៅក្នុងបន្ទប់មួយ សម្រាប់ឲ្យស្តេចចាមចូលគោរពបូជាវិញ្ញាណក្ខន្ធបុព្វបុរស ។ គាត់ថាមកពីស្តេចកូសាំងស៊ីន (ចាម្យ៉ា) បាន ប្រកាន់យកទំនៀមទម្លាប់តាមចិន គឺសំដែងការគោរពបូជាចំពោះព្រះរាជាដែលសុគតទៅ ដោយសន្តបន្ទប់ថ្កោយមួយ និងដាក់មាស មួយបន្ទុះនៅក្នុងនោះ ។ បន្ទុះដ៏មាសមានទាំង អស់១៨ ពីព្រោះហ្វានដានឈេជាព្រះរាជាទី១៧នៅចាម្យ៉ានេះ ចាប់តាំងពីគ្យូលាន មក ។ ហេតុការណ៍នេះអាចឲ្យយើងកំណត់បាននូវទីតាំងរបស់រាជធានីចាម្យ៉ានៅសតវត្សរ៍ទី៧ និងចំនួនស្តេចដែលសោយរាជ្យរហូត មកដល់ពេលដែលពួកចិនអាណាមវាយយករាជធានីបាន គឺ១៨អង្គ តាំងពីឆ្នាំ១៣៧ មក ។

បើតាមសិលាចារឹក ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទសម្បវរ្ម័ន គឺព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គ ព្រះនាមកន្តរវ្យធម្មៈ ដែលសោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ៦៣០ មក ហើយដែលឯកសារចិនហៅថា ហ្វានឈាវលី ដែល បានបញ្ជូនរាជទូតទៅកាលស្តេចស្រុកចិននៅឆ្នាំ៦៣១ ដោយបញ្ជូននូវរបស់របរល្អៗពីក្នុងស្រុកទៅថ្វាយផង ។

ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះបាទកន្តរវ្យធម្មៈ ឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ ប៉ុន្តែ យើងមិនបានស្គាល់ព្រះ អភិសេកនាមរបស់ស្តេចនេះទេ ។ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន ហៅព្រះរាជាអង្គនេះថា ហ្វានឆេនឡុង ។ ស្តេចអង្គ នេះ បានត្រូវមន្ត្រីមួយរូបធ្វើកុតទាំងពូជ នៅឆ្នាំ៦៤៥ មន្ត្រីនោះចិនហៅឈ្មោះថា ម៉ូហ្វូម៉ាន់តូកាតូ ដែលប្រហែល គឺជាស្តេចកម្រេស្រូវរ្ម័នតាមសិលាចារឹក ដែលត្រូវជាក្នុងរបស់ព្រះរាជាមួយព្រះអង្គ (តើហ្វានឆេនឡុងឬ?) និងត្រូវជាចៅខាងព្រះមាតារបស់ព្រះកន្តរវ្យធម្មៈ គឺព្រះមាតាទ្រង់បានរៀបការជាមួយនឹងព្រាហ្មណ៍ម្នាក់ ។ ស្តេចនេះសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ៦៤៥ ។

បន្ទាប់មក ប្រទេសកើតមានការរីករវៃមួយអស់រយៈពេលពីរ-បីឆ្នាំ ។ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិននិយាយ ថា មានព្រឹត្តិការណ៍មួយចំនួនកើតឡើង ដែលលោក ពែលីយ៉ូ បានសរសេរដូចតទៅ : មរណភាពរបស់ស្តេច ហ្វាន ឆេនឡុង ព្រមទាំងរាជវង្សទាំងមូលបានធ្វើឲ្យនគរគ្មានអ្នកស្នងរាជ្យ ។ ប្រជារាស្ត្រចាម ក៏បានឯកភាពគ្នាលើក ព្រាហ្មណ៍ម្នាក់ ដែលត្រូវជា បុត្រសុណិសារបស់ព្រះបាទហ្វានធូលី ដែលសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ៦៣០ - ៦៣១ ឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្ត បុត្រសុណិសានោះប្រហែលគឺ ម៉ូហ្វូម៉ាន់តូកាតូ ឬ កម្រេស្រូវរ្ម័ននោះឯង ។ ក៏ប៉ុន្តែនាមមុន សព្វមុខមន្ត្រី ដែលស្ម័គ្រស្មោះនឹងព្រះរាជវង្សមុន ឬក៏ថាមានដល់ប្រយោជន៍ដូចនឹងព្រះរាជាថ្មីនេះ មិនយល់ ស្របតាមទេ ក៏នាំគ្នាទម្លាក់ស្តេចនេះចេញពីរាជសម្បត្តិ រួចលើករាជបុត្ររបស់ព្រះបាទហ្វានធូលី ដែលប្រហែល ជាមហេសីរបស់ព្រាហ្មណ៍ ដែលប្រជារាស្ត្រលើកឲ្យសោយរាជ្យនោះឯងក៏មិនដឹង ឲ្យឡើងសោយរាជ្យវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ព្រះមហាក្សត្រីយ័អង្គនេះ មិនមានសមត្ថភាពនឹងរៀបចំសណ្តាប់ធ្នាប់ក្នុងព្រះនគរបានទេ ។ គេក៏អំពាវនាវ សុំឲ្យ ឈូកូទី ដែលត្រូវជាបុត្ររបស់មាតុច្ឆាមួយអង្គរបស់ព្រះបាទហ្វានធូលី ជាមួយនឹងក្សត្រមួយអង្គ ដែលបានគេចព្រះអង្គទៅនៅកម្ពុជា គឺត្រូវជាបងប្អូនដ៏ដូនមួយជាមួយនឹងព្រះមហាក្សត្រីយ័ ឲ្យមកសោយរាជ្យ

យើងមិនបានស្គាល់ព្រះនាមរបស់ព្រះរាជាទាំង១៨អង្គអស់ទេ ទោះជាព្រះនាមតាមភាសាសាមញ្ញ ឬក៏តាមភាសាសំស្ក្រឹតក្តី ។ ហើយវាហាក់ដូចជាថា គេមិនបានរាប់ឈ្មោះស្តេចជ្រែករាជ្យ ហ្វានឆាងកេនឈន់ ផងទេ ដែលសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ៤៩១ ។ ម្យ៉ាង ទៀត មានស្តេចយ៉ាងហោចណាស់ក៏៦អង្គដែរ ដែលសោយរាជ្យនៅចន្លោះពីស្តេចក្សលាន ដែលសោយរាជ្យនៅពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី២ មកដល់ស្តេចហ្វានហ្គុង ដែលសោយរាជ្យនៅដើមសតវត្សរ៍ទី៤ ។ ដូច្នោះមានស្តេចសោយរាជ្យទាំងអស់ស្មើនឹង១៧ ឬក៏ ៦ គឺ ២៣អង្គ មិនមែន១៨អង្គទេ ។ លោក ប៉េកូប៊ីល ប្រហែលជាច្រឡំ ដែលគិតថាមានបន្ទុះមាស១៨សម្រាប់ស្តេចចាម ចាប់ពី ក្សលាន មក គឺ១៨នេះ មិនមែនចាប់ពីស្តេចទី១ មកទេ ។

សម្បត្តិវិញ ។ ឈូកូទី ក៏ត្រលប់មកចាប់វិញ ហើយត្រូវបាននាមីនេសពុម្ភមន្ត្រីប្រកាសឲ្យសោយរាជ្យ និងរៀបចំអភិសេកបុត្រីរបស់ ហ្វានតូលី ឲ្យធ្វើជាអគ្គមហេសី (គឺឲ្យព្រះនាងលែងលះជាមួយព្រាហ្មណ៍ចេញ) ។ ព្រះរាជាអង្គនេះ នៅសោយរាជ្យសម្បត្តិនៅឡើយ នៅឆ្នាំ៦៥៣ ពីព្រោះនៅឆ្នាំនោះ ទ្រង់បានបញ្ជូនរាជទូតឲ្យទៅ កាលស្តេចចិន ។ ខ្ញុំគិតថា ឈូកូទី នេះ ជាឈ្មោះតាមភាសាសាមញ្ញចាម ហើយគឺជាព្រះរាជាដែលសិលាចារឹក ហៅថា ប្រកាសុវ្យ័ន-វិក្រន្តវ្យ័ន ដែលសោយរាជ្យឆ្នាំ៦៥៣ដល់៦៧៧ ។ សិលាចារឹកបានបញ្ជាក់ថា ព្រះអង្គ ជាព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះជគតធម្មៈ (មិនដឹងដើមកំណើត) ជាមួយនឹងព្រះរាជរបស់កម្ពុជា គឺព្រះស្រីសុវរ្ម័នី (ស្រីសានវ្យ័ន) ដែលទ្រង់បានយកជាមហេសីកាលដែលទ្រង់គង់នៅឯកវបុរៈ^៧ ។

នគរចាម្ប៉ាបានកើតឡើងមុន ក៏ប៉ុន្តែ នៅដើមសតវត្សរ៍ទី៣ រាជាណាចក្រនេះហាក់ដូចជាមានការរីក ចម្រើនខ្សោយជាងនគរហ្វូណាន បើហោចណាស់ក៏ខាងបច្ចេកទេសធ្វើសង្គ្រាមដែរ ។ យើងបានឃើញហើយថា នគរនេះមិនទាន់មានបន្ទាយការពាររឹងមាំទេ ហើយទីក្រុងទាំងអស់គ្នានូវបង់ការពារ ហាក់ដូចជាបើកចំហឲ្យ សត្រូវអីចឹង ។ ទាល់តែមកដល់ពាក់កណ្តាលទី១ នៃសតវត្សរ៍ទី៤ ទើបស្តេចហ្វានយីបានចាត់ឲ្យកសាងកំពែងការ ពាររាជធានីឡើង តាមការផ្តល់យោបល់ពីទីប្រឹក្សាឈ្មោះ ហ្វានវេន ។

តទៅនេះជាការពិពណ៌នាទីក្រុងឈ្មោះ គូស្វី ដែលពួកចាមដណ្តើមបានពីពួកចិននៅតុងកីង នៅពាក់កណ្តាល ទី១ នៃសតវត្សរ៍ទី៤ រួចហើយរៀបចំរបងការពារ : កំដែងទីក្រុងគូស្វី មានគ្រឹះធ្វើអំពីឥដ្ឋជុំវិញប្រវែងទាំងអស់ ប្រហែល៣គីឡូម៉ែត្រ និងមានចម្ងាយពីកើតទៅលិច៦៥០ ទ្រុងហាន ។ គ្រឹះនេះមានកម្ពស់ប្រហែល៦ ម៉ែត្រ ។ នៅពីលើគ្រឹះ មានរបងធ្វើអំពីឥដ្ឋកម្ពស់ប្រហែល៣ម៉ែត្រ មានចោះរន្ធបួនជ្រុងសម្រាប់បាញ់ព្រួញចេញផង ។ នៅពីលើរបងឥដ្ឋនោះមានចម្រូង ហើយទាំងអស់នេះសុទ្ធតែមានពន្លា និងរបៀងនៅពីលើកម្ពស់រហូតដល់ទៅ ២១-២៤ ម៉ែត្រ ។ ទីក្រុងមានទ្វារ១៣ ។ អគារទាំងអស់បែរមុខទៅទិសខាងត្បូង ។ គេរាប់ឃើញមានផ្ទះទាំងអស់ លើសពី២០០០ ខ្នង - គឺ៧៧៧៧ ជាងរាជធានីកម្ពុជា ។ កន្លែងនេះជាទីតាំងយុទ្ធសាស្ត្រមួយសម្រាប់ លីនយី គឺដោយហេតុនេះហើយ បានជាអារុធិយុទ្ធភណ្ឌទាំងអស់របស់នគរលីនយី ដាក់នៅទីនេះ ។ ទីក្រុងនេះ ស្ថិតនៅពី ខាងត្បូងខ្សែត្រកូងចិញ្ច សព្វថ្ងៃ ។

រាជធានីរបស់នគរចាម្ប៉ានាពេលនោះក៏មានរបងការពារដែរ តែធំជាងគូស្វីមួយភាគបួន ។ មានរបងដូច គ្នាដែរ ក៏ប៉ុន្តែមិនមានទ្វាររហូតដល់ទៅ១៣ទេ គឺមានតែ៤ ប៉ុណ្ណោះ ទ្វារសំខាន់គឺទ្វារខាងកើត ។ រាជធានីនេះ មានដៃ

^៧ ខ្ញុំមិនព្រឺតទេនឹងកំណត់ថា រាជធានីកវបុរៈនេះជារាជធានីរបស់ហ្វូណានដែលចិនហៅថាតូមូ ដែលត្រូវបានកសាង និងរៀបចំ ឡើងវិញដោយព្រាហ្មណ៍កោណ្ឌញ្ញ (ជ័យវ្យ័ន) ។ ពេលក្រោយមក រាជធានីដូរឈ្មោះទៅជារាជធានីកវបុរៈ រួចទៅជាអង្គរឫរិញ ។

ទន្លេហាយទាំង២ និងរណ្តៅ២ជាន់ ពីទួលវិញ ។ ក្នុងរាជធានីមានវិហារ៨ មានប្រជាជនរស់នៅច្រើនណាស់ ក៏ប៉ុន្តែ មិនមានតំបន់ដោយក្រុងទេ ។ ក៏រាជធានីនេះហើយ ដែលទុក្ខមសេនីយ៍ចិនឈ្មោះ ថា ឡូឈេ វាយដណ្តើមយកបាន នៅឆ្នាំ៤៤៦ ហើយដុតបំផ្លាញខេត្តខ្ចី មុននឹងដកទ័ពចេញទៅវិញ ។

មុនសង្គ្រាមចុងក្រោយនេះ និងបន្ទាប់ពីការដណ្តើមយកខែត្រយេណាន ជាខែត្រខាងត្បូងរបស់ចិន- អាណាមបាននៅឆ្នាំ ៣៤៧ ព្រំប្រទល់ខាងជើងរបស់នគរចាម្ប៉ាណាតសន្ធិដល់ ហេងឈន់ ឬភ្នំហ្វាងសិន សព្វថ្ងៃ ភ្នំនេះកាន់ទីតាំងប្រទេសធ្លាក់ចុះរហូតដល់សមុទ្រនៅចន្លោះហាទិញ និងក្វាន់ប៊ិញ ហើយមានប្រកម្មយដែលមាន ឈ្មោះថា ទ្វារអាណាម ។ សព្វថ្ងៃទ្វារអាណាមនេះ គឺជាព្រំប្រទល់រវាងអាណាមនឹងតុងកីង^៨ ។

២- នគរអាណាម-តុងកីង

ពីសតវត្សរ៍ទី១ដល់សតវត្សរ៍ទី១៤ នៃគ្រិស្តសករាជ ឈ្មោះ អាណាម រួមមានប្រទេសដែលយើងហៅ សព្វថ្ងៃថា តុងកីង និងខែត្រខាងជើងបង្កសំរាប់អាណាមបច្ចុប្បន្ន ។ ពួកចិនបានដណ្តើមយកស្រុកនេះបាននៅឆ្នាំ ១១១ មុនគ្រិស្តសករាជ ហើយបានដាក់ឈ្មោះជាបន្តបន្ទាប់ថា ណាមរៀត, ឆីនណាម, ណាមយៃ និងខ្សាវរឈេ (យ៉ាវដី) ក៏ប៉ុន្តែពួកអ្នកស្រុកដើម ក្នុងនោះមានពួកម្នួង ដែលនៅសេសសល់ដល់សព្វថ្ងៃ ហៅស្រុកនោះថា អូឡាក់ ។ ដូលេម ដាក់ឈ្មោះឲ្យថា អ៊ុនឌីប្លូស៊ីនដូយ ហៅទន្លេក្រហមថា ដូរីយ៉ា និងហៅទីក្រុងដែលក្រោយមក គឺជាទីក្រុងហាណូយថា អយ្យនគរ ។ ឈ្មោះទាំងអស់នេះមិនត្រូវនឹងឈ្មោះតាមពាក្យអ្នកស្រុកអាយ ឬតាមចិន ហៅ ដែលយើងដឹងនោះទេ ។

ទុក្ខមសេនីយ៍ចិនដែលត្រួតត្រាស្រុកនេះតាំងពីឆ្នាំ១១១ មុនគ្រិស្តសករាជ រហូតមកដល់ឆ្នាំ៧៦៨ គឺ ជាន់១០០០ឆ្នាំ (ក្រោយពីបានប្រគល់ខែត្រកូកាន, ក្វាន់ទុង និងក្វាន់ស៊ីទៅឲ្យចិន) បានបែងបែកទឹកដីនេះ ជា បញ្ជាការរដ្ឋាន៣ គឺខ្សាវរឈេត្រង់តំបន់ហាណូយ, ការវឈេន ឬកូដៀនត្រង់តំបន់ថាញ់ហ្វា, និងយេណាន ឬ ញាតណាម ត្រង់តំបន់ក្វាន់ប៊ិញ ។

តាមមើលទៅ ពួកតុងកីង ដែលធ្លាប់ឯករាជកាលពីសម័យរាជាណាចក្រណាមយៃ មិនមែនទទួលយកនឹម ត្រួតត្រារបស់ចិន ដោយស្រួលៗនោះទេ ។ តាមឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់គេ ពួកគេបានចាប់កាន់អាវុធ ប្រឆាំងនឹងចិននៅឆ្នាំ៣៧៧នៃគ្រិស្តសករាជ រួចហើយពួកគេកាន់អំណាចគ្រប់គ្រងប្រទេសបាន៧០ឆ្នាំ រហូតដល់ ធ្លាក់ក្រោមនឹមត្រួតត្រារបស់ចិនម្តងទៀតនៅឆ្នាំ១០៥ ។ ឯកសារនោះបានឲ្យដឹងថា មាននារីម្នាក់ ដែលស្វាមី

^៨ ពួកអារ៉ាប់ហៅនគរចាម្ប៉ាថា សានូ ហើយនិយាយថា នៅពីខាងកើតកម្ពុជា ។

នាង ត្រូវអភិបាលខែគ្រចិនសម្លាប់ដោយអយុត្តិធម៌ បានបំផុសប្រជាជនឲ្យក្រោកបះបោរឡើង សម្លាប់អភិបាលខែគ្រនោះ វាយបំបាក់ទ័ពចិនជាច្រើនលើកច្រើនសារ រួចហើយបង្រួបបង្រួមក្រុងទាំងហុកសិបប្រាំ ឲ្យរួបរួមគ្នាមកក្រោមអំណាចរបស់ខ្លួន ។ ក្រោយពីសោយរាជ្យបានពាណិជ្ជកម្មដោយសន្តិភាពរួចមក នារីនោះ ត្រូវបានប្តូរស្រីសម្លាប់នៅក្នុងសង្គ្រាមមួយដែលធ្វើឲ្យទ័ពអាណាមបរាជ័យ ។

បន្ទាប់ពីព្រឹត្តិការណ៍នេះ អាណាមត្រូវស្ថិតនៅក្រោមនឹមត្រួតត្រារបស់ចិនចំនួន១៤៤ឆ្នាំ តែបានបះបោរប្រឆាំងម្តងទៀត និងទទួលឯករាជ្យនៅគ្រិស្តសករាជ១៨៥៥ ។ គឺនៅពេលនោះហើយ ដែលស្តេចរបស់ពួកគេដែលបានចម្រើនធំពេញវ័យ និងសិក្សាទ្រឹស្តីកុងហ្វឹយស៊ី (ខុងជឺ) នៅស្រុកចិន បាននាំមកឲ្យគេនូវអក្សរបែបចិត្តានុលេខនា និងសីលធម៌កុងហ្វឹយស៊ី ។ ពួកនោះក៏ចាប់បោះបង់អក្សរដើមតាមលំនាំអក្សរហិណ្ឌូចោលព្រមជាមួយនោះ បោះបង់អារ្យធម៌អារ្យវង្សផងដែរ ។ ដោយហេតុនេះ អារ្យធម៌ចិនបានចាក់គ្រឹះនៅអាណាមហើយប្រទេសនេះ ក៏ត្រូវធ្លាក់ក្រោមនឹមចិនម្តងទៀត នៅឆ្នាំ២២៦ រហូតដល់ឆ្នាំ៥៤៤ ទើបឯករាជ្យវិញ ប៉ុន្តែបានតែ៥៨ឆ្នាំប៉ុណ្ណោះ ។ នៅសតវត្សរ៍ទី៧ ប្រទេសនេះជាស្រុកចំណុះចិន គឺដោយហេតុនោះហើយបានជាគេឃើញមេទ័ពចិនធ្វើចម្បាំងនឹងចាមការពារទឹកដី ក៏ប៉ុន្តែកងទ័ពភាគច្រើនជាជនជាតិអាណាម ។ ប្រទេសនេះទទួលបានឯករាជ្យម្តងទៀតនៅឆ្នាំ៧៧៧ ប៉ុន្តែបានតែមួយរយៈពេលប៉ុណ្ណោះ ។

នៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ជាព្រះមហាក្សត្ររបស់កម្ពុជា ប្រទេសចិនហៅ តុងគីង ថាជាដូហូកូ គឺជាតំបន់ដូចជាអាណាខែគ្រមួយរបស់ចក្រភពចិន មានរាជធានី និងមានទ្រព្យដ៏ចម្បងសោយរាជ្យ ។ នៅពេលនោះ អាណាខែគ្រដ៏ធំរបស់ណាមរៀត ឬអាណាមនេះ បែងចែកជាពហុព្រះរាជ្យ ដែលចែកចេញបន្តជាស្រុកចំនួនដប់បី ឬចួ របស់អាណាម និងស្រុកចំនួនសិបនៅក្រៅអាណាមក្រដើម (តាមមើលទៅទំនងជាស្រុកដែលច្បាំងដណ្តើមបានពីក្រៅ) ។

តាមមើលទៅ ពួកខ្មែរហាក់ដូចជាកាន់ទំនាក់ទំនងអ្វីជាដូរការថ្នាក់ជាតិជាមួយពួកអាណាមទេ នៅដើមគ្រិស្តសករាជ ឬមហាសករាជ ។

៣- ទៀបកោះម៉ាឡាកា

ពួកក្រិក និងឡាតាំង បានស្គាល់ទៀបកោះដែលយើងហៅថា ម៉ាឡាកា តាមឈ្មោះថា ឈៃសូណែមាស ក៏ប៉ុន្តែពួកអឺរ៉ុបបានហៅថា ម៉ាឡាកា តាំងពី៤សតវត្សរ៍មកហើយ តាមឈ្មោះទីក្រុងធំដែលមាននៅទីនោះ ។

វាហាក់ដូចជាថា ទៀបកោះនេះមិនមានឈ្មោះតាមភាសាអ្នកស្រុក ឬតាមភាសាហិណ្ឌូ តាំងពីបុរាណកាលមក សម្រាប់ហៅត្រឡប់ទៅទាំងមូលនោះទេ ។

ពួកចិន និងម៉ាឡេ ដែលជាពួកដើរទូកតាមសមុទ្រ ធ្លាប់បានធ្វើដំណើរមកដល់សមុទ្រខាងត្បូង, ឈូងសមុទ្រ

សៀម និងឈូងសមុទ្របឹងហាល ជាញឹកញាប់ បានស្គាល់រដ្ឋផ្សេងៗ នៅលើទៀបកោះនេះ ប៉ុន្តែ ក៏គួរពាក្យណា សម្រាប់ហេតុអ្វីដែលនេះ ដែលតភ្ជាប់ទៅនឹងទ្វីបឥណ្ឌូចិនដោយប្រដាប់ដីក្នុងចុងភ្នំ និងវែងនោះទេ ។ តាមមើល ទៅ កាលពីមុនប្រហែលជាមានទៀបកោះមួយដែលបញ្ចប់ត្រឹមក្រា រួចមានកោះមួយទៀតចាប់ពីត្រឹមក្រានៅ ខាងជើង រួចលាតសន្ធឹងមកត្បូងរហូតដល់ស៊ីនប៉ូរី ។

ប្រសិនបើពួកហិណ្ឌូ បានដាក់ឈ្មោះសំស្ក្រឹតណាមួយទៀតនេះ នោះក៏យើងមិនបានស្គាល់ឈ្មោះនោះ ដែរ ។ ប៉ុន្តែ ពួកហិណ្ឌូបានដាក់ឈ្មោះឲ្យរាជាណាចក្រផ្សេងៗ ដែលបានកើតនៅទីនោះ តែជួនកាលយើងក៏នៅ តែមានការលំបាកណាស់នឹងកំណត់ថា តើឈ្មោះណាត្រូវនឹងស្រុកណា ?

អ្នកស្រុកដែលរស់នៅលើទៀបកោះម៉ាឡាកានៅដើមគ្រិស្តសករាជ និងដើមមហាសករាជ គឺពួកមន ខ្មែរ ដែលជាអម្បូរជនជាតិក្លាយចេញពីការប្របល់ចូលគ្នា រវាងពួកមនមកពីរមញ្ញទេសៈ ឬទឹកដីតារ៉ាយ មកពី គេណាស់សេរីម ពីមែរកុយ និងពីម៉ាតាបាន ជាមួយពួកខ្មែរដែលរស់នៅទីនោះមុន ។ ប៉ុន្តែ ពេលនោះ វាហាក់ ដូចជា មានពួកម៉ាឡេ រស់នៅរួចទៅហើយនៅលើចុងខាងត្បូង ដែលជាកន្លែងមានក្រុមទ្វីបនិវេសន៍ហិណ្ឌូគាំនៅ ហើយក្រុមទ្វីបនិវេសន៍គាំនោះ បានទទួលស្គាល់អនុត្តរភាពរបស់រាជាណាចក្រកម្ពុជា បើទោះជាថា មិនចំណុះក៏ ដោយ ។

៤- កោះម៉ាឡេស៊ី

កោះជូរ កោះដែលមានឈ្មោះសព្វថ្ងៃថា ស៊ីម៉ាត្រា កោះបាលី កោះប៊ីរណេអូ កោះដែលយើងហៅថា សេឡែប បើនិយាយដោយខ្លីថា អាំងស៊ីឡាំងទាំងមូល ទាំងអស់នេះ ជាទឹកដីកោះដែលពួកនារីកចិន និងហិណ្ឌូ បានស្គាល់គាំពីយូរយារណាស់មកហើយ ។ ដូចជាទៀបកោះម៉ាឡាកាដែរ ប្រជុំកោះទាំងអស់នេះហាក់ដូចជា គួរឈ្មោះរួមណាមួយសម្រាប់ហៅទេ ។ ពួកហិណ្ឌូហៅកោះទាំងនោះថា សុវណ្ណទ្វីប មានន័យថា កោះមាស ។ នៅសតវត្សរ៍ទី៧-១០ ពួកអារ៉ាប់ និងពែក្ស បានហៅអាណាចក្រមួយថាហ្សាបៃត ដែលព្រះរាជាមានព្រះឋានៈ តាមភាសាសំស្ក្រឹតថា មហារាជា ហ្សាបៃត ដែលបានក្របក្រងលើកោះមួយចំនួន ព្រមទាំងភាគខាងត្បូងរបស់ ម៉ាឡាកា មួយចំណែកផងដែរ ។ ក៏ប៉ុន្តែរហូតមកដល់ពេលសព្វថ្ងៃគេនៅមិនទាន់ដឹងថា តើក្រុងហ្សាបៃត និង

៧ នៅលើផែនទីរបស់ដូលេម មានឈ្មោះក្រុងជាច្រើន ដែលលោកវិទ្យាសេនីយ៍ ហ្សេរីនី អះអាងថាអាចកំណត់បាន : នៅលើមាត់ សមុទ្រខាងលិចមាន បេរ៉ាបៃត្រូវនឹងមែរកុយ, តាកូឡាត្រូវនឹងតាកូប៉ា, សាបាណា ត្រូវនឹង សាបា ។ នៅលើមាត់សមុទ្រខាងកើត មាន ថារ៉ា ត្រូវនឹង ច្រើនកាមី, វាលុនកា ត្រូវនឹង ក្រា ។

អាណាចក្រ របស់វានោះ នៅត្រង់ណាពិតប្រាកដនៅឡើយទេ ។

ពាក្យសំស្ក្រឹតថាជ្វាទ្វីប សំដៅយកតែកោះជ្វាមួយប៉ុណ្ណោះ ដែលចិនហៅមិនច្បាស់ថា ចូប៉ូ តែចូប៉ូនេះ ជួនកាល ក៏សំដៅយកកោះស៊ីម៉ាត្រា ផងដែរ ។

តាមមើលទៅ កោះដីធំនេះគឺជាទឹកដីរបស់ពួកម៉ាឡេ ហៅថា ស្ថានម៉ាឡាយ ហើយក៏ជាមាតុភូមិដើមរបស់ ពួកនេះ បើហោចណាស់ក៏ខាងប្រវត្តិសាស្ត្រដែរ ។ កោះនេះមានអ្នកស្រុករស់នៅតាំងតែពីមុនគ្រិស្តសករាជ មកម៉្លោះ ។ អ្នកស្រុកទាំងអស់នោះអង្គអាចហានក្លា រស់នៅប្រមូលផ្តុំគ្នាជារដ្ឋឯករាជ្យតូចៗ តែចំណុះតិច ឬច្រើន ក្រោមអំណាចរបស់រដ្ឋណាមួយ ចាប់ពីសតវត្សរ៍ទី១៦ដល់ទី១៨ អាស្រ័យទៅតាមកាលៈទេសៈ និងភាពអង្គអាច ក្លាហានរបស់ស្តេចនៃរដ្ឋនោះ ។

នៅកោះជ្វា អ្នកស្រុកមានដើមកំណើតប្រហាក់ប្រហែលនឹងអ្នកស្រុកស៊ីម៉ាត្រាដែរ តែមិនមែនជាពួក ម៉ាឡេ ទេ ។ ហើយកោះនេះក៏មានចែកចេញជារដ្ឋតូចៗ ដែលស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់រដ្ឋខ្មែរណាមួយ ដូចគ្នា ។

ចំណែកឯ កោះដទៃៗទៀត រួមទាំងកោះប៊ីរណេអូផង មិនមានអ្វីជាល្បីល្បាញទេ ព្រោះជាជម្រក នៃពួកចោរសមុទ្រដែលគ្មានអារ្យធម៌ មិនស្អាតមន៍ភ្លៀវ សាហាវព្រៃផ្សៃ និងជួនកាលស៊ីសាច់មនុស្សទៀតផង ។ នៅពេលដែលនៅកោះជ្វា អ្នកស្រុកមានសម្លៀកបំពាក់ដណ្តប់ប្រាណរូចទៅហើយ បើហោចណាស់ ក៏នៅតាម ទីក្រុងដែរ អ្នកស្រុកនៅតាមបណ្តាកោះទាំងអស់នេះ នៅតែលែងខ្លួនទេដោយឥតមានអៀនខ្មាសនៅឡើយ ។

ពួកចិនបានហៅកោះ និងប្រជាជនទាំងអស់នេះ តាមឈ្មោះដែលយើងមិនអាចកំណត់ប្រៀបទៅនឹងស្រុក ឬរាជាណាចក្រណាមួយ ដែលគេស្គាល់តាមឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រម៉ាឡេ ឬជ្វា បានទេ ។ តាមមើលទៅ ចិនហៅ កោះទាំងអស់ទៅតាមឈ្មោះរាជាណាចក្រណាដែលត្រួតត្រាគេ ក្នុងពេលនោះ ឬពីមុន ឬក៏តាមឈ្មោះទីផ្សារ ឬ ទីក្រុងពាណិជ្ជកម្មណា ដែលពួកគេតែងចុះចត ។ ហើយជួនកាល ពួកចិនក៏អាចនឹងយកឈ្មោះរបស់ក្រុងមួយទៅ ប្រើសម្រាប់ហៅទីក្រុងមួយទៀតនឹងកើតថ្មី ឬទើបនឹងបើកធ្វើពាណិជ្ជកម្មជាមួយបរទេស ទាំងអ្នកប្រវត្តិវិទូចិន ក៏អាចនឹងប្រឡំឈ្មោះទីក្រុង ជួនកាលប្រឡំរាជាណាចក្រពីរថាតែមួយ ព្រោះមិនបានស្គាល់ភូមិសាស្ត្រសមុទ្រ ខាងត្បូងច្បាស់ ណាមួយវែងដោយមានកោះច្រើនពេកមិនដឹងមួយណាជាមួយណា ។

តាមការនិទានតៗគ្នា កោះជ្វាបានទទួលយកព្រហ្មញ្ញសាសនានៅដើមមហាសករាជ គឺត្រូវនឹងគ្រិស្ត សករាជ៧៨ ដោយព្រាហ្មណ៍ម្នាក់ឈ្មោះ អជិសកៈ ជាស្តេចរដ្ឋហស្តិនបុរៈនៅលើទន្លេគង្គា បានមកបង្កើតជា រាជាណាចក្រមួយឈ្មោះថា នុសៈជ្វា ។ គេនៅតែមិនទាន់ដឹងរហូតដល់សព្វថ្ងៃ ថាតើរដ្ឋនោះនៅត្រង់ណា ។

យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា ពួកម៉ាឡេបានមកតាំងអាណានិគមនៅលើមាត់សមុទ្រខាងត្បូង និងខាងអាគ្នេយ៍នៃឥណ្ឌូចិន ព្រមទាំងបានបង្កើតនគរចាម្ប៉ារួចមកហើយ ។ យើងនឹងបានឃើញទៅទៀត

តាមរយៈប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់កម្ពុជា និងកំណត់សម្គាល់អំពីនគរចាម្ប៉ា និងអាណាមថា ប្រជារាស្ត្រម៉ាឡេ និងជ្វា បានធ្វើដំណើរឆ្លងកាត់សមុទ្រ មកចុះចតនៅលើឆ្នេរសមុទ្ររបស់ប្រទេសទាំងបីជាញឹកញយ ហើយបានទាំងវាយ យកកម្ពុជាដាក់ជាចំណុះថែមទៀតផង ។

៥- ឈេទូ ឬ សៀម

ប្រទេសដែលចិនហៅថាឈេទូធីតូ - ឈ្មោះនេះមានន័យថា ដីក្រហម ហើយប្រាកដជាមិនមែនជាឈ្មោះ តាមភាសាអ្នករដ្ឋវ៉ាស៊ីន ទេ- រួមមានទឹកដីនៃអាងទន្លេមេណាមខាងក្រោម ហើយក៏ប្រហែលជាមានទាំងអាងទន្លេ មេណាមខាងលើផងដែរ ។ យើងបានឃើញរួចហើយថា ព្រះបាទហ្វាន់ម៉ាន់បានវាយយកនគរឈេទូ នេះ ដាក់បញ្ចូលមកក្នុងនគរហ្វូណាន ហើយទ្រង់បាននៀតយកទឹកសាសនាដែលអាណាចក្ររបស់ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈ កំពុង បែកបាក់ ដើម្បីដំណើរមយកឯករាជ្យមកវិញ ។

តាមមើលទៅ អ្នកស្រុកឈេទូមិនខុសគ្នាពីប្រជាជនដែលរស់នៅលើទឹកដី ដែលយើងហៅសព្វថ្ងៃថាកម្ពុជា ប៉ុន្មានទេ ហើយឆ្នេរខាងឈូងសមុទ្របឹងហ្គាល់របស់រដ្ឋនេះក៏មានក្រុមខុបនិវេសន៍ហិណ្ឌូតាំងនៅ ដូចជានៅតាម ឆ្នេរសមុទ្ររបស់ឥណ្ឌូចិនផងដែរ ។ អ្នកស្រុកឈេទូមានអារ្យធម៌ទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណី និងសាសនាដូចអ្នកស្រុក ហ្វូណាន និងចាម្ប៉ា ដែរ ។ នៅក្នុងឯកសាររបស់គេ ពួកចិនតែងប្រៀបធៀបហ្វូណានទៅនឹងឈេទូ ឬចាម្ប៉ា ដោយ ឥតប្រកាន់ ។ ពីព្រោះថាប្រទេសទាំង៣មានអារ្យធម៌ហិណ្ឌូ និងព្រហ្មញ្ញសាសនាដូចគ្នា ហើយក៏ប្រជាជនទាំងបីនេះ ហើយដែលបានផ្តល់ឲ្យឥណ្ឌូចិនទាំងមូល លើកលែងតែក្នុងកំឡុងពេលរំលឹកវិចិត្រលក្ខណៈ ដែលយើងស្គាល់សព្វថ្ងៃ ។

នៅសតវត្សរ៍ទី៧ ឈេទូ មិនទាន់មានធ្វើសកម្មភាពអ្វីចេញក្រៅពីព្រំដែនរបស់គេនៅឡើយទេ គឺនៅតែក្នុង រង្វង់នៃអាងទន្លេមេណាមប៉ុណ្ណោះ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ប្រទេសនេះបានប្រាកដខ្លួនថា ជាសត្រូវមួយរបស់កម្ពុជាស្រេច ទៅហើយ ព្រោះគេនេះអាចរើបម្រុងខ្លួនរួចពីនឹមត្រួតត្រារបស់ហ្វូណាន ដំណើរបានឯករាជ្យ ហើយរក្សាឯករាជ្យ នោះបានខុសពីរដ្ឋដទៃទៀត ។ ដែលឯករាជ្យបានតែមួយរយៈប៉ុណ្ណោះ ។

៦- ឥណ្ឌា

ប្រទេសឥណ្ឌាជាប្រភពនៃពួកអ្នកផ្សព្វផ្សាយអារ្យធម៌ ដែលបាននាំយកព្រហ្មញ្ញសាសនាមកកាន់កោះជ្វា និងកន្លែងជាច្រើនទៀតនៃឥណ្ឌូចិន ប្រហែលនៅឆ្នាំ៧៨នៃគ្រិស្តសករាជ ។ គឺជាទឹកដីដ៏ធំមួយ បែងចែកជាក្រុម ប្រទេសជាច្រើនដែលមានការរីកចម្រើនដោយពួកអារ្យៈរួចទៅហើយ ថែមទាំងមានអក្សរសាស្ត្រ មានប្រព័ន្ធ ទស្សនវិជ្ជាជាច្រើន អភិវឌ្ឍន៍រហូតដល់បរមត្ថវិជ្ជាដ៏សែនអរូបី ។ ប្រទេសឥណ្ឌា ធ្លាប់ត្រូវបានពួកអេហ្ស៊ីប ពួកអាស៊ីរិយា ពួកស៊ីត និងប្រជាជាតិជាច្រើន រួមទាំងពួកក្រិចផង ដំណើរមយក ពួកឈ្មោះពានទាំងអស់នោះ

ភាគច្រើនបានត្រឹមតែដុតបំផ្លាញប៉ុណ្ណោះ តែក៏មានពួកខ្លះកសាងអាណាចក្រនៅលើទឹកដីនេះដែរ ។

ឥណ្ឌាមានព្រហ្មញ្ញសាសនាជាច្រើនពាន់ឆ្នាំរួចមកហើយ បន្ទាប់មកព្រះពុទ្ធសាសនាក៏ចាប់បដិសន្ធិឡើង កាលពីមួយពាន់ឆ្នាំមុន ។ មានស្តេចឥណ្ឌាមួយព្រះអង្គព្រះនាមថា ធម្មសោកៈ សោយរាជ្យកាលពីបីសតវត្សរ៍មុន គ្រិស្តសករាជ បានប្រើប្រាស់ឥទ្ធិពលរបស់ពុទ្ធសាសនា ធ្វើការដណ្តើមយកឥណ្ឌាផ្នែកខាងជើងបានមួយចំណែកធំ ព្រមទាំងបានបញ្ជូនបេសកជនពុទ្ធសាសនិកមកកាន់ឥណ្ឌូចិនមាន ភូមា កម្ពុជា និងថាម្ប៉ា ផងដែរ ។ ព្រះចៅអធិរាជ មហាអាឡិចសង់ ឡឺក្រង់ របស់ ម៉ាសេដូនី បានដណ្តើមយករាជាណាចក្រទាំងឡាយនៃឥណ្ឌាក្នុងខាងជើង រួច ហើយបន្ទាល់ក្រុមខុបនិវេសន៍ក្រិចនៅទីនោះ ។ អាណានិកមទាំងនោះ ក្រោយមកបានក្លាយជារាជាណាចក្រក្រិច ហិណ្ឌូផ្សេងៗ តែត្រូវរលុបរលាយទៅវិញដោយការមកដល់នៃជនជាតិថ្មីៗទៀត បន្តបង្កើតបានជាវណ្ណៈជាការ ប្រតិបត្តិសាសនា និងការអប់រំពិសេស ដែលនៅសេសសល់រហូតដល់សព្វថ្ងៃ ។

ឥណ្ឌាមានទឹកដីធំមហិមា និងមានផ្នែកជាច្រើន ដែលមានអារ្យធម៌ជឿនលឿនជាងប្រជាជាតិទាំងឡាយ ដែលនៅជុំវិញ ជាហេតុធ្វើឲ្យឥណ្ឌាអាចជះឥទ្ធិពលទៅក្រៅបាន តាមព្រំប្រទល់ខាងជើង ខាងឦសាន្ត និងពាយ័ព្យ ដែលពោរពេញទៅដោយជួរភ្នំខ្ពស់ៗ និងមហាសមុទ្រធំៗ ព័ទ្ធជុំវិញ ។ ឥណ្ឌា បានផ្សាយអារ្យធម៌នៅ អាវ៉ាកាន, អាវ៉ា, ព្រំ, នេណាននារ៉ា ឬថៃនៅស្រុកចិន, រួចបានបង្កើតអាណានិកមនៅលើឆ្នេរតេណាស៍សេរីម និងមែរកុយ, នៅលើឆ្នេរទាំងអស់របស់ទៀបកោះម៉ាឡាកា និងនៅលើឆ្នេររបស់ស្រុក ដែលយើងហៅសព្វថ្ងៃថា សៀម និង កម្ពុជា ។ ពួកអាណាមក៏ប្រហែលជាធ្លាប់ទទួលអារ្យធម៌ឥណ្ឌាខ្លះៗដែរ មុនទទួលយកអារ្យធម៌ចិន ហើយត្រូវ ប្រឈមមុខរួមគ្នាជាមួយចិន នៅពេលទៅដល់នគរថាម្ប៉ា ដែលអនុវត្តតាមព្រាហ្មញ្ញសាសនាផ្សេងៗ ៖ រូបបដិមា អាទិទេពព្រហ្មញ្ញសាសនាធំៗ មានដៃច្រើន, នារីមេម៉ាយអង្គុយលើគំនរភ្លើងទាំងអស់ អោបសាកសពប្តីក្នុងដៃ ដូចជានៅឥណ្ឌាដែរ ។

វាហាក់ដូចជាថា អារ្យធម៌ហិណ្ឌូពេលនោះ មានការជឿនលឿនជាងអារ្យធម៌ចិនបន្តិច ហើយអារ្យធម៌ទាំង ពីរនេះ បានប្រជែងគ្នាដណ្តើមយកឥណ្ឌូចិន នៅដើមគ្រិស្តសករាជយើងនេះ ។ ក៏ប៉ុន្តែ មិនមានអារ្យធម៌ណាមួយ មានប្រៀបជាងមួយទៀតឡើយ ពោលគឺថា អារ្យធម៌មួយអាចវាតទីយកបានទឹកដីធំ តែមិនអាចធ្វើឲ្យអារ្យធម៌ មួយទៀត រលុបបាត់អស់បានទេ ។ ជាក់ស្តែង គឺទឹកដីដែលកាន់កាប់ដោយពួកអាណាមសព្វថ្ងៃ មានអារ្យធម៌តាម បែបចិនរីឯទឹកដីដែលកាន់កាប់ដោយពួកកម្ពុជា លាវ សៀម សាន និងភូមា មានអារ្យធម៌តាមបែបឥណ្ឌា ។ ចំណុច មួយទៀត គឺគ្មានអារ្យធម៌ណាមួយក្នុងបណ្តាអារ្យធម៌ទាំងពីរ ដែលអាចធ្វើឲ្យមានលក្ខណៈសុរិវិល័យក្នុងបណ្តាពួក អ្នកស្រុកដើម ដែលមាននៅសល់ពាសពេញឥណ្ឌូចិន ក៏ដូចជានៅឥណ្ឌាខ្លះឯង ដែលនៅមានអ្នកខ្លះដើរលែង ខ្លួនទេ មិនចេះអានអក្សរ គ្មានច្បាប់ គោរពតាមតែមេភូមិ ចង់សម្តែងភាពតែជាមួយភូមិស្វ័យតង់ត្នា ហើយ ជួនកាលទៀត នៅមានចងកំនុំ កាប់សម្លាប់គ្នា សងសឹក និងរូបសន្ធាម ដែលកើតមានជាយូរមកហើយ ។

នៅចុងសតវត្សរ៍ទី៧នៃគ្រិស្តសករាជ ប្រទេសឥណ្ឌាមានឥទ្ធិពលយ៉ាងខ្លាំងមកលើឥណ្ឌូចិន ព្រោះថា បណ្តាក្រុមឧបនិវេសន៍ ដែលនាំយកអារ្យធម៌មកដូរពូជរាយនៅទីនេះបន្តិចម្តងៗ គឺក្រុមឧបនិវេសន៍ហិណ្ឌូ ហើយ រាជវង្សស្តេចដែលសោយរាជ្យនៅទីនេះ សុទ្ធតែជាបំណងអម្បូរក្សត្រិយ៍ ឬព្រាហ្មណ៍ និងម្យ៉ាងទៀត សាសនាដែលគេ គោរព គឺព្រហ្មញ្ញសាសនា ឬព្រះពុទ្ធសាសនា ។ ពាក្យថា “វ័ន្ត” មានន័យថា អ្នកការពារដែលព្រះរាជាប្រកាន់ យកនៅពេលឆ្នើសោយរាជ្យនៅកម្ពុជា ក៏ដូចជានៅចាម្ប៉ា ជាឋានៈដែលស្តេចហិណ្ឌូខ្លះប្រកាន់យកនៅឥណ្ឌា ភាគខាងត្បូង ។ ច្បាប់ទម្លាប់ ប្រពៃណី ដែលគេអនុវត្ត សុទ្ធតែមានប្រភពចេញមកពីឥណ្ឌា ។ គេគោរពបូជា អាទិទេពរបស់ឥណ្ឌា គេអានសៀវភៅដែលសរសេរនៅឥណ្ឌា ។ ពួកព្រាហ្មណ៍មកតាំងទីលំនៅក្នុងឥណ្ឌូចិនដោយ ស្ម័គ្រចិត្ត ព្រោះអ្នកស្រុកអនុវត្តតាមទ្រឹស្តីរបស់គេ ហើយលើកកូនក្រមុំឲ្យគេទៀតផង នេះបើតាមអត្ថបទចិនមួយ និយាយ ។

៧- ចិន

ទំនាក់ទំនងជាមួយចិន មានការលំបាកយូរ ព្រោះដំណើរតាមសមុទ្រមានគ្រោះថ្នាក់ ជាពិសេស គឺមានការ លំបាកនឹងឆ្លងជ្រោយបណ្តូរក្តីក្នុងរយៈពេលយូរ នៅពេលដែលមានខ្យល់មូសុងបក់មកពីឆ្នាំសាន ។ តែទោះជា យ៉ាងណាក្តី យើងបានឃើញថា ទំនាក់ទំនងនោះមានរួចទៅហើយ តាំងតែពីមុនគ្រិស្តសករាជម៉ែ ជាមួយនគរ ចាម្ប៉ា ក៏ដូចជាជាមួយនគរហ្វូណាន ហើយថា ពួកចិនបានស្គាល់ទឹកដីតាមរយៈសមុទ្រឥណ្ឌូចិន និងទៀបកោះ ម៉ាឡាកា បានល្អក្នុងសម ។

ចិន មានព័ន្ធរាវតារ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រ និងកំណត់ត្រាកូមិសាស្ត្រ ដែលមានចុះកាលបរិច្ឆេទច្បាស់ លាស់ ហើយការពិពណ៌នារបស់គេ ទោះបីជាចម្លងតៗគ្នាក្តី ក៏សុទ្ធតែត្រឹមត្រូវ គ្រាន់តែថា សព្វថ្ងៃនេះគេមានការ លំបាកនឹងកំណត់ថា រឿងរ៉ាវណាបានកើតនៅទីកន្លែងណា ព្រោះឈ្មោះដែលចិនហៅនោះខុសពីឈ្មោះ ដែលអ្នក ស្រុកអាយហៅ ម្យ៉ាងទៀត ចិនមិនបានយកចិត្តទុកដាក់នឹងការប្រែប្រួលប្តូរឈ្មោះស្រុកទេសផ្សេងៗផងទេ ។ ជួនកាល ចិនប្រើពាក្យមួយឃ្លាសម្រាប់ហៅស្រុកមួយនៅសម័យកាលមួយ ដែលអាចនឹងទៅជាមិនត្រឹមត្រូវទេ មួយសតវត្សរ៍ក្រោយមក ។ ជាក់ស្តែង ចិនហៅនគរហ្វូណាន សម័យព្រះនាងលីវីយីថាជា “រាជាណាចក្រ នៃ មនុស្សស្រាត” ហើយនៅតែហៅដូច្នោះរហូត ទោះជាអ្នកស្រុកស្លៀកសម្លៀកបំពាក់ ឬក៏បានចិញ្ចឹមកាយខ្លះ ទៅហើយក៏ដោយ ។ ដោយហេតុនេះ ជួនកាលយើងមានការច្រឡំ នៅពេលដែលយើងប្រទះឃើញក្នុងអត្ថបទ នូវ ពាក្យ “រាជាណាចក្រមនុស្សស្រាត” មិនដឹងថាគេចង់និយាយអំពីអ្នកស្រុកហ្វូណាន ឬពីប្រជាជនដែលរស់នៅលើ ជួរភ្នំអាណាម ត្រង់ចន្លោះនគរចាម្ប៉ា និងកម្ពុជា គឺពួកម៉យសព្វថ្ងៃនេះ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី យើងមិនគួរភ័យនឹង ពួកចិនខ្លាំងពេកទេ ព្រោះថា បើគ្មានឯកសាររបស់ចិនទាំងអស់នោះទេ នោះក៏យើងមិនបានដឹងអំពីឥណ្ឌូចិនដែរ

រហូតមកដល់សតវត្សរ៍ទី១៥ ។

ម្យ៉ាងទៀត វាប្រាកដណាស់ថា ចិនមិនមែនជាអធិរាជលើប្រទេសទាំងអស់ ដែលពាណិជ្ជករ និងទូតរបស់ គេបានទៅដល់ ឬក៏ត្រួតត្រាលើស្តេចទាំងអស់ ដែលបញ្ជូនស្នូលសារអាករឲ្យចិន ហើយចិនធ្វើជំនួនឲ្យទៅវិញនោះ ទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែ បើតាមឯកសារទាំងឡាយដែលស្តីអំពីទំនាក់ទំនងរបស់ចិនជាមួយក្រុងប្រទេស និងរាជាណាចក្រជិត ឬឆ្ងាយ អនុវត្តភាពរបស់ចិន បានផ្សព្វផ្សាយចុះទៅក្នុងឆ្ងាយ គ្រប់ទីកន្លែងណាដែលមានដី មានកោះ ឬទៀបកោះ បើទោះជាមិនមានការត្រួតត្រាជាក់ស្តែងក៏ដោយ ក៏ជាការជះឥទ្ធិពលខាងសីលធម៌ និងអារ្យធម៌ ដែរ^{១១} ។ ព្រះចៅអធិរាជចិន និងសេនាបតីទាំងអស់ឆ្លាតវៃណាស់ ក្នុងការប្រើប្រាស់អនុវត្តភាពនេះ ហើយយល់ច្បាស់ថា ការប្រគល់តំណែងអ្វីមួយរបស់ខ្លួន ភាគច្រើនមិនមានន័យអ្វីទេ ជាក់ស្តែងដូចជាការប្រគល់ឋានៈដល់ស្តេច កោណ្ឌញ្ញ (ជ័យវរ្ម័ន) ថាជា “ទុត្តមសេនីយ៍ភាគខាងត្បូង ជាស្តេចនករហូណាន” មិនមាននាំអ្វីប្លែកមកថ្វាយ ព្រះរាជាអង្គនេះទេ ។ ចិនយល់ច្បាស់ណាស់ថា ពាក្យសរសើររបស់ព្រះរាជាទាំងឡាយ គ្រាន់តែជាពាក្យបញ្ជូន ប្រកបដោយដលប្រយោជន៍ប៉ុណ្ណោះ ប៉ុន្តែព្រះរាជានោះ មិនដាក់នករឲ្យចំណុះចិនឡើយ ។ ម្យ៉ាងទៀត បើទោះជា ការប្រឌិតក្នុងចិត្តនេះមិនបានទៅដល់ព្រះចៅអធិរាជក៏ដោយ ក៏វាបានជ្រួតជ្រាបក្នុងនយោបាយរបស់ចិន ក្នុង ស្រទាប់ឥទ្ធិពលផ្សេងៗ ដែលធ្វើឲ្យប្រជាជនចិនទាំងអស់មានជំនឿថា ពួកគេដណ្តើមបានសកលលោកទាំងមូល ហើយសកលលោកគោរពបូជាគេដែរ ។

តាមពិត អំណាចខាងសីលធម៌របស់អំណាចក្រចិនដ៏ធំដែលស្ថិតនៅពីខាងជើងឥណ្ឌូចិននេះ បង្កើតបានជា អារ្យធម៌មួយខុសគេ និងធំធេងណាស់ ហើយបើទោះបីជាកន្លែងខ្លះហាក់ដូចជាមានសើៗតែខាងក្រៅ និងជា

^{១១} គួរកត់សម្គាល់ថា ថ្វីបើចិនមិនមានអំណាចនៅក្នុងសម័យដែលយើងកំពុងសិក្សា ប៉ុន្តែដល់មកសតវត្សរ៍ក្រោយៗមក ចិនមាន អំណាចខ្លះទៅលើស្រុកមួយចំនួន : ជាក់ស្តែងគឺនៅឆ្នាំ១២៧៣ ព្រះចៅអធិរាជកុប៊ីឡាយខាន់បានធ្វើសង្គ្រាមជាមួយកោះជុំ ដែល បានប្រមាថដល់ទូតចិន ។ នៅឆ្នាំ១២៩៩ ព្រះចៅអធិរាជនេះបានទប់ស្កាត់មិនឲ្យ មានសង្គ្រាមរវាងសៀមនឹងម៉ាឡាយ ។ នៅឆ្នាំ ១៤១១ ចិនធ្វើសង្គ្រាមវាយកោះសិរីលង្កា ចាប់ស្តេចអល្លឡោនៈជាចំណាប់ខ្មាំងយកទៅស្រុកចិន រួចហើយតែងតាំងសមាជិក រាជវង្សម្នាក់ឲ្យសោយរាជបន្ត ។ នៅឆ្នាំ១៥៧០ ស្តេចសៀមបានសំណូមពរចិនឲ្យប្តូរត្រា ដែលបានប្រគល់ឲ្យស្តេចថៃតាំងពីឆ្នាំ ១៣៧៦ តែបានបាត់ទៅនៅពេលពួកប៉ាកានវាយយករាជធានីអយុធ្យា ។

ហេតុការណ៍ទាំងអស់នេះ រួមទាំងការប្រគល់តំណែងដល់ស្តេចនករកញីនៅឥណ្ឌូនៅឆ្នាំ៧២០ មួយផង បញ្ជាក់ថា ចិនមិន គ្រប់គ្រងប្រទេសទាំងឡាយណា ដែលទទួលឥទ្ធិពលពីចិន ឬខ្លួនខ្លួនការកំព្រើញ និងកិត្តិកុណារបស់ចិននោះទេ ប៉ុន្តែវាបញ្ជាក់ច្បាស់ថា សកម្មភាពអ្វីមួយរបស់ចិន ជាដូច្នោះឬជាដូច្នោះ មានប្រសិទ្ធភាពណាស់ ហើយចិនចេះប្រើកម្លាំងធ្វើសង្គ្រាម ត្រូវពេលដើម្បីឲ្យ គេឯងគោរព ។

អភិមានៈ ដែលត្រូវអស់សំណើចក្តី ក៏ចិនពិតជាមជ្ឈមណ្ឌលខ្លាំងមួយ ដែលទាក់ទាញក្រសែភ្នែករបស់ព្រះរាជា នៃនគរទាំងឡាយ ដែលរាជទូត ឬពាណិជ្ជករចិន បានទៅដល់ដែរ ។ ចិនមានសំពៅធំៗ ធំជាងសំពៅរបស់ស្រុកឯ ទៀតៗ ហើយចិនអាចធ្វើនាវាចរកាត់សមុទ្រធំៗ មិនចាញ់ពួកម៉ាឡេទេ ។ ទំនិញល្អៗ របស់ចិនធ្វើឲ្យអ្នកស្រុក ស្រលាញ់កោតសរសើរ ។ សម្លៀកបំពាក់ របៀបរបបជាអ្នកមានច្បាប់ទម្លាប់ទាំងអស់នេះ ធ្វើឲ្យចិនមានមោទ នភាពក្រៃលែង មោទនភាពដែលចិនចេះប្រើយកចំណេញ និងយកដល់ប្រយោជន៍ ព្រមជាមួយការចង់ចេះ ចង់ដឹងចង់ស្គាល់ប្រជាជាតិឆ្ងាយជិត ដែលនាវាគេទៅដល់ផង ។

ការគ្រួតគ្រារបស់ចិនលើអាណាម សង្គ្រាមជាមួយនគរចាម្ប៉ា នៅពេលណាដែលពួកចាមឈ្លានពានចូល ខ្សែក្រអោបអាណាម ដែលស្ថិតនៅក្រោមការគ្រប់គ្រងរបស់ខ្លួន ជំនួយជាទ័ពដែលចិនបញ្ជូនចេញទៅជួយស្តេច ខាងក្រៅ ដូចជាព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈ ដែលអំពាវនាវសុំដើម្បីធ្វើចម្បាំងជាមួយស្តេចប្រឆាំង ទាំងអស់នេះមាន ឥទ្ធិពលលើប្រជាសាស្ត្រចិនណាស់ ។

ដូច្នោះ គេមិនត្រូវភ្លេចទេនឹងឃើញថា ចិនហាក់ដូចជាមានវត្តមានគ្រប់ទីកន្លែងនាសម័យនោះ និងឃើញឯក សារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន លើករៀបរាប់អំពីរាជទូតជាច្រើន ដែលព្រះចៅអធិរាជទទួលព្រមជាមួយស្នូលសារអាករ ផង ដែលធ្វើទៅធ្វើមកជាមួយព្រះរាជសារ ព្រះរាជសុន្ទរកថា និងតំណែងផ្សេងៗ ប្រកល់ជូនស្តេច ដែលគេមិន ស្គាល់ រួមទាំងអ្នកដែលអះអាងថា ជាប់ខ្សែលោហិតជាមួយរាជវង្សចិន ហើយទទួលបានចិនអ្វីមួយផង ។

រដ្ឋជិតខាងមួយដែលតែងទទួលឥទ្ធិពលខាងផ្លូវសីលធម៌ និងអារ្យធម៌ពីចិនចាប់តាំងពីសតវត្សរ៍ទី៥ រហូត មក បានទទួលយកជំនឿ ទស្សនវិជ្ជា និងអក្សរចិន ក៏ប៉ុន្តែ បានទាក់ចោលអនុត្តរភាពខាងនយោបាយរបស់ចិន ព្រោះខ្លាចក្លាយខ្លួនជានគរសាមន្តរាជនោះ គឺប្រទេសជប៉ុន ។

ជំពូកទី៥ ប្រទេសកម្ពុជា ពីសតវត្សរ៍ទី៧ ដល់ សតវត្សរ៍ទី១០

វាយធូល្យ៖ និងសម្បុរ៖

នៅពេលដែលព្រះបាទជ័យវរ្ម័នសុភតនៅឆ្នាំ៦៦៧ រាជាណាចក្រកម្ពុជាដែលចិនហៅថា ចេនឡា នៅឡើយ ត្រូវបានបំបែកជាក្រុងប្រទេស២ ដូចដែលមានកាលពីសតវត្សរ៍ទី៦ មុនពេលដែលព្រះបាទ ស្រីភវ វរ្ម័ន បង្រួបបង្រួមមកជារាជាណាចក្រតែមួយ : មួយគឺ ក្រុងប្រទេសមានឈ្មោះថា វាយធូល្យ៖ ដែលចិនហៅថា លូឆេនឡា មានន័យថា “ចេនឡាទឹក” និងមួយទៀតគឺ ក្រុងប្រទេសមានឈ្មោះថា សម្បុរ៖ ដែលចិនហៅថា ជូឆេនឡា មានន័យថា “ចេនឡាកោក”^១ ។ ក្រុងប្រទេសទីមួយមានទឹកដីប្រហាក់ប្រហែលត្រូវនឹងកូសាំងស៊ីន សព្វថ្ងៃ រីឯក្រុងប្រទេសទីមួយទៀត ត្រូវនឹងកម្ពុជាសព្វថ្ងៃ ហើយលាតសន្ធឹងរហូតដល់ជួរភ្នំដងរែក ។

ចិនហៅចេនឡាកោកម្យ៉ាងទៀតថា វេនគាន (តាមមើលប្រហែលជា វេនគានទេ) និងហៅថា ប៉ូឡេអ៊ូ ផងដែរ ។ ចិនអះអាងទៀតថា ព្រះរាជាទ្រង់មានព្រះឋានៈជា ស៊ីគ្យូ តែគេមិនដឹងថាពាក្យតាមភាសាសាមញ្ញជាអ្វី ពិតប្រាកដទេ ។ ឯកសារចិនបាននិយាយថា មានព្រះរាជា ចេនឡាកោក មួយព្រះអង្គ បានបញ្ជូនរាជទូត ទៅចូលកាលស្តេចស្រុកចិននៅឆ្នាំ៧១៧ ក៏ប៉ុន្តែ ឯកសារនោះមិនបានបញ្ជាក់ព្រះនាមទេ ។ មានព្រះរាជាមួយ ព្រះអង្គទៀត ដែលគេមិនបានស្គាល់ព្រះនាមដែរ គ្រាន់តែដឹងថា ប្រហែលជាសោយរាជ្យនៅចេនឡាទឹក ក៏បាន បញ្ជូនរាជទូតទៅស្រុកចិនដែរ នៅឆ្នាំ៧៥០ ។

ប៊ីឆ្នាំក្រោយមក ព្រះរាជបុត្ររបស់ស្តេចចេនឡាកោកព្រះនាមថា វេនគាន បានចូលកាលស្តេចស្រុកចិន ជាមួយនឹងសេនា៦ នាក់ រួចបាននាំទ័ពចិនដែលដឹកនាំដោយខត្តមសេនីយ៍ចិនឈ្មោះ ហូលីក្វាន ទៅវាយ

^១ កំណត់បន្តិញមួយដើមកពីទីក្រុងវ៉ៃ សរសេរក្នុងឆ្នាំ១៩០៨ ដោយរដ្ឋមន្ត្រីសិក្សាធិការលោក លូស ដែលជាតំណាងជាន់ខ្ពស់ របស់អាជ្ញាធរបារាំង (Résident Supérieur) និយាយថា “ពីមុន កម្ពុជាមានឈ្មោះថា រាជាណាចក្រចានឡាប ឬរាជាណាចក្រ ពួកការ- មេន ហើយនិងមានឈ្មោះកម្ពុជាផងដែរ ។ គឺជាស្រុកក្នុងមួយ ចំណុះឲ្យរាជាណាចក្រមួយទៀតមានឈ្មោះថា កូណាម ។ ស្តេចចិន ព្រះនាម ថៃគុន នៃរាជវង្សយ៉ាង បានដាក់កូណាមជាអាណានិគមមួយរបស់ចិន ហើយបានបែងចែកនគរនេះជា២ មួយគឺ ធុយចានឡាប នៅខាងត្បូង មានរាជធានីនៅ បាឡាដេបាត, និងមួយទៀតគឺលុកចានឡាបនៅខាងជើង ដែលមានរាជធានីនៅ ធុយកាត ។ ដល់មករាជ វង្សតុង ប្រទេសទាំង២នេះរួមគ្នាមកជាប្រទេសតែមួយ ហើយមានឈ្មោះថា ចានឡាប” ។

លើកលែងតែចំណុចដែលនិយាយថាកូណាមជាអាណានិគមមួយរបស់ចិន ហើយនិងការបែងចែកស្រុកជា ២ ចេញ គេឃើញថា កំណត់បន្តិញនេះត្រូវគ្នាល្អណាស់ជាមួយអ្វីដែលយើងបានឃើញខាងលើ ។

ណាននារី ឬថៃ នៅឯយុទ្ធនាគរ នៅឆ្នាំ៧៥៤ ។

នៅឆ្នាំ៧៧១ ខុបរាជ ប្តីមី (ព្រះមី?) របស់ចេនឡាគោកបានចូលកាល់គោរពស្តេចស្រុកចិន។ រាជទូត ចេនឡាគោកម្នាក់ទៀត ឈ្មោះតាមចិនហៅថា លីទាវតី បានមកដល់ស្រុកចិននៅឆ្នាំ៧៧៧ តាមមើលទៅប្រហែល ជាព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី២ បញ្ជូនមក នេះបើតាមរឿងរ៉ាវដែលសិលាចារឹកល្បើកស្រុក នៅខែត្រក្រចេះបានឲ្យ យើងដឹង នៅឆ្នាំ៧៨១ នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ៧០៣^៦ ។

ប្រាកដណាស់ថា រាជវង្សវ័យធូលី និងសម្បុរ ជាគ្រួសារតែមួយ ជាប់សាច់តាមខ្សែព្រះមាតា ហើយ មានទំនាក់ទំនងល្អរវាងគ្នានឹងគ្នា តាំងតែពីពេលដែលបែកគ្នាជាពីរមកម៉្លេះ ។ ដោយហេតុនេះ ខ្ញុំសន្និដ្ឋានថា ព្រឹត្តិការណ៍ដែលនាំឲ្យប្រទេសទាំង២ បែកគ្នា មិនមានអ្វីជាអាក្រក់ណាស់ណាទេ ។ ការបែកគ្នានេះ អាចជាការ បែងចែកទឹកដីគ្នាគ្រប់គ្រងដោយមានការយោគយល់គ្នាទៅវិញទៅមករវាងបងប្អូន ហើយបើទោះជាការបែកគ្នា នេះ បណ្តាលមកពីអំពើហិង្សាណាមួយក្តី ក៏អំពើហិង្សានោះឆាប់រលត់បាត់ទៅវិញ ព្រោះមិនបាន២៥ឆ្នាំដង ក្រោយពីបែកគ្នា ក្សត្រប្រទេសទាំង២ បានរៀបចំភ្ជាប់ចំណងអាពាហ៍ពិពាហ៍នឹងគ្នា ។

នេះ គឺគ្រាន់តែជាមតិផ្ទាល់របស់ខ្ញុំប៉ុណ្ណោះ ដែលខ្ញុំមិនអះអាងថា ប្រាកដជាត្រឹមត្រូវទាំងស្រុងនោះទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែ សិលាចារឹកព្រះបាទដែលគេបានរកឃើញនៅលើភ្នំជើងព្រៃបានឲ្យគេដឹងថា ព្រះបាទស្រីបុស្តរក្សៈ ដែលជាប្តីស្រឡាយជាមួយស្តេចនៃ អនិរុត្តបុរៈ បានក្លាយជាព្រះរាជានៃសម្បុរ ដោយបានបញ្ជាក់ថា “ទ្រង់ម្នីនម៉ាត់ខ្លាំងណាស់នៅក្នុងការប្រយុទ្ធ ហើយទ្រង់ត្រូវជាព្រះបិតុលានៃព្រះមាតារបស់ព្រះរាជាដែល បានកសាងព្រះរាជវាំងនៅលើភ្នំមហេន្ទ្រៈ” ។ ទ្រង់ជាបច្ចាញាតិតាមព្រះមាតានៃ “ព្រះមហាក្សត្ររបស់ វ័យធូ បុរៈ” ហើយទ្រង់ត្រូវជាព្រះបិតារបស់ ព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន ដែលជា “យាយនៃកុសលទាំងឡាយ” និងដែលបាន សោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គនៅក្នុងរាជបល្ល័ង្កសម្បុរ ។ ព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន នេះ ប្រៀបបានទៅនឹង “ពន្លឺត្រចះ នៃព្រះច័ន្ទថ្វាយដ៏” ។ ទ្រង់បានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយព្រះនាង នរិបតិទ្រូទេវី ជាព្រះរដ្ឋទាយាទរបស់ ព្រះអធិរាជានៃវ័យធូបុរៈ ដែលប្រសូតបានព្រះរាជទិរសមួយព្រះអង្គ ព្រះនាមថា មហិបតិវរ្ម័ន មានន័យថា ទ្រង់ជា “យុទ្ធជនឈានមុខគេនៅក្នុងរាល់ការប្រយុទ្ធ” ។ ព្រះមហិបតិវរ្ម័ន ទ្រង់បានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយ ព្រះនាងរាជេន្ទ្រទេវី និងត្រូវជាព្រះបិតា ព្រះនាងឥន្ទ្រទេវី ដែលជាព្រះមាតារបស់ ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន ។

^៦ សូមអាន “កំណត់ចំណាំលើសិលាចារឹកមួយដែលគេទើបរកឃើញនៅកម្ពុជា” ដោយលោក ហ្សិកស៊ីដេស ចុះផ្សាយនៅក្នុង ព្រឹត្តិប័ត្រសាលាបារាំងចុងបូព៌ា ខែកក្កដា-ធ្នូ ឆ្នាំ១៩០៥ ទំព័រ៤១៧ ។

^៧ ព្រះបាទយសោវរ្ម័នបានកសាងព្រះរាជវាំងមួយនៅលើភ្នំកូលែន ដែលមានឈ្មោះថាមហេន្ទ្រៈ ។

ដូច្នោះ ព្រះអង្គម្ចាស់ក្សត្រីយ័ត្រ្យទេវី ជាបច្ចាញាតិរបស់រាជវង្សវ័យធូបុរៈផង និងសម្បុរៈផង ហើយទ្រង់ក៏ជាបច្ចាញាតិរបស់ស្តេចអនិរុត្តបុរៈ ថែមទៀត។ ព្រះនាងជាប់ខ្សែខាងព្រះមាតាជាមួយនឹង“ព្រាហ្មណ៍អកសុរត្យៈ ដែលចេះចាំកម្ពីរវេទ និងវេទន្តៈ ច្បាស់លាស់ ព្រាហ្មណ៍នោះ មានដើមកំណើតចេញមកពី អារ្យទេសៈ” នៅឥណ្ឌាកាកខាងជើង ជាមួយនឹងព្រះនាង“យសោមទិ ជាព្រះរាជអក្ខមហេសីនៃក្រកូលខ្ពង់ខ្ពស់” ដែលមាន“ព្រះរាជបុត្រមួយព្រះអង្គ ព្រះនាមថា ស្រីនេត្រ្យវរ្ម័ន មានន័យថា ជាព្រះរាជាឆ្លើមលើសព្វព្រះរាជាទាំងឡាយ ហើយទ្រង់អស្ចារ្យណាស់នៅក្នុងការប្រយុទ្ធ” ។ ព្រះរាជាដែលជាម្ចាស់នៃពិភពលោកនេះ មានបុត្រីមួយព្រះអង្គ ល្អដូចព្រះនាងលក្ស្មី ព្រះនាមថា ហារេន្ទ្រលក្ស្មី។ ព្រះរាជបុត្រីនេះ បានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយព្រះបាទរាជបតិវរ្ម័ន ជា“សត្វសិរ្តកំពុងប្រយុទ្ធ” ហើយទ្រង់ប្រសូតបាន ព្រះនាងរាជេន្ទ្រទេវី “ដែលប្រៀបបានទៅនឹងក្សត្រីនៃវង្សអមតៈ មានព្រះកិត្តិទាមល្អឥតខ្ចោះ ដូចព្រះម្ចាស់ទៅក្របខ័នទាំង៤ ។ ក៏នៅក្នុងគភ៌របស់ព្រះនាងរាជេន្ទ្រទេវី ជាក្សត្រីដែលដួលកំណើតដល់វង្សស្តេចសិរ្តទាំងឡាយនេះហើយដែលព្រះបាទមហិបតិវរ្ម័ន (ដែលបានបង្រួបបង្រួមទឹកដីកម្ពុជាទាំង៧មកក្នុងអំណាចរបស់ព្រះអង្គ) បានដួលកំណើតដល់ព្រះនាងឥន្ទ្រទេវី ដែលល្អឥតដ្ឋីម និងមានកិត្តិទាមមូលបីដូចសមុទ្រទឹកដោះ៤” ។

ពន្យារលើទាំង២ខ្សែ ដែលកំណត់ភាពស្របច្បាប់នៃរាជសម្បត្តិរបស់ព្រះបាទ យសោវរ្ម័ន នៅសតវត្សរ៍ទី៧ បើទោះជាថា មិនគ្រប់គ្រាន់ច្បាស់លាស់យ៉ាងណាក្តី ក៏ជាកស្តុភារបង្ហាញថា អ្វីដែលខ្ញុំបាននិយាយខាងលើ ថាការបែកបាក់នៃរាជវង្សកម្ពុជានៅពេលដែលព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី១ សុកតទៅ មិនមានអ្វីធ្ងន់ធ្ងរ និងស្ថិតស្ថេរនោះទេ។ រាជវង្សទាំង២ ដែលរំលែកកេរ្តិ៍ដំណែលដ៏ធំធេងចែកគ្នា តែងតែមានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍បុត្រាបុត្រីទៅវិញទៅមកជារឿយៗ ។

ក៏ប៉ុន្តែ វាក៏អាចនឹងមានករណីដែលកេរ្តិ៍ដំណែលនេះ មិនបានត្រូវគេចែកឲ្យទៅអ្នកត្រូវទទួលស្របច្បាប់ ហើយបែរជាត្រូវធ្លាក់ទៅក្នុងដៃអ្នកដែលបានបំបែករដ្ឋទាយាននោះចេញក៏មាន។ អ្វីដែលធ្វើឲ្យខ្ញុំហ៊ាន និយាយដូច្នោះ គឺមកពីមានអង្គម្ចាស់ខ្មែរមួយអង្គ ដែលគេមិនសូវស្គាល់ បានវិលត្រលប់មកពីកោះជុំវិញ ហើយសោយរាជ្យនៅលើបល្ល័ង្ករាជ្យវ័យធូបុរៈ រួចបានបង្រួបបង្រួមប្រទេសមកជារាជាណាចក្រតែមួយឡើងវិញ។

នៅពេលនោះ វាហាក់ដូចជាច្បាស់ណាស់ថា ព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន ដែលជាបុត្រារបស់ព្រះបាទ ស្រីបុស្ការក្សៈ (ជាព្រះរាជាទី១ នៃសម្បុរៈ) ជាមួយនឹងព្រះក្សត្រីយ័រដ្ឋទាយាទនៃព្រះរាជាវ័យធូបុរៈ ដែលមិនបានបង្រួបបង្រួមប្រទេសមកជាតែមួយ កំពុងតែសោយរាជ្យនៅឯសម្បុរៈនៅឡើយ។

^៤ សិលាចារឹកព្រះបាទ, សរសេរដោយលោក បាថ ចុះក្នុងកម្រងក្បាលទី២ ទំព័រ៣៥៦-៣៥៧ និង ៣៦៧-៣៧០ ។

គឺដោយហេតុនោះហើយទើបខ្ញុំគិតថា បណ្តាអ្នកនិពន្ធទាំងឡាយ ដែលរាប់ព្រះបាទ រាជេន្ទ្រវរ្ម័ន បញ្ចូលក្នុង ចំណោមស្តេចដែលសោយរាជ្យពេលនគរបានត្រូវបង្រួបបង្រួមហើយ ហើយថាព្រះរាជបុត្រ មហិបតិវរ្ម័ន មិនបានសោយរាជ្យនោះ គឺមិនត្រឹមត្រូវទេ ។ គ្មានស្តេចណាមួយក្នុងចំណោមស្តេចទាំង២អង្គនេះ បានសោយ រាជ្យលើនគរកម្ពុជា ដែលត្រូវបានបង្រួបបង្រួមហើយនោះឡើយ ក៏ប៉ុន្តែ ស្តេចទាំង២បានសោយរាជ្យនៅលើ រាជាណាចក្រកម្ពុជាដីកោក^៥ ។

បើតាមខ្ញុំយល់ គឺព្រះបាទជ័យវរ្ម័នដែលត្រលប់មកពីកោះជុំវិញនោះទេ ដែលជាព្រះរាជាទី១ សោយ រាជ្យលើព្រះនគរដែលបង្រួបបង្រួមតែមួយ ។

^៥ ស្នាក់ទី៣នៃសិលាចារឹកព្រះបាទបុរនិយាយថា “ព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន ... ជាស្តេចសម្តុបុរៈ” ហើយស្នាក់ទី៤ប្រាប់ថា មហិបតិ វរ្ម័ន ជាអ្នកសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ ។

ជំពូកទី៦ ប្រទេសកម្ពុជា ឬ ស្រុកខ្មែរ

១- ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ (៨០២-៨៦៧)

គេមិនបានដឹងអំពីដើមកំណើតរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័ននេះទេ តែព្រះអង្គបានប្រាកដខ្លួនឡើងជាអ្នកកសាងរាជវាំងមួយថ្មី ឬក៏ថា ទ្រង់ជាអ្នកដែលធ្វើឲ្យរាជវាំងមុនរងរឿងឡើងវិញ ។ សិលាចារឹកស្តុកកក់ធំ បានហៅព្រះអង្គតាមព្រះមរណនាមថា បរមេស្វរៈ និងគ្រាន់តែបានឲ្យយើងដឹងថា “ព្រះអង្គយាងមកពីកោះដូរ មកសោយរាជ្យនៅនគរឥន្ទ្របុរៈ (មានន័យថា រាជធានីរបស់ព្រះឥន្ទ្រ)” ។ ខ្ញុំមិនមានព្យញ្ជីតនឹងកំណត់ថា រាជធានីនេះគឺវ័យធូបុរៈ ឬបើពុំនោះទេ គឺរាជធានីដែលមានឈ្មោះជាបន្តបន្ទាប់ថា ភវបុរៈ រួចក្លាសានបុរៈ ។ ព្រះអង្គ ទ្រង់យាងមកជាមួយនឹងព្រះរាជគ្រូរបស់ព្រះអង្គ គឺ “បណ្ឌិតស្តេចអញសិវៈកែវល្យៈ” ។

សិលាចារឹកស្តុកកក់ធំបានរៀបរាប់តែប៉ុណ្ណោះ ហើយមិនបាននិយាយថា តើព្រះរាជាអង្គនេះជានរណា មានសិទ្ធិដូចម្តេចខ្លះមកលើរាជបល្ល័ង្កនគរកម្ពុជាទេ ។ តាមពិតទៅ ព្រះអង្គមានសិទ្ធិនេះ តែសិទ្ធិនេះ វាក៏មានឡើងដោយហេតុ និងមិនចំពោះ ព្រោះថា ព្រះអង្គត្រូវជាចៅក្រមរបស់ព្រះបាទស្រីបុស្សាក្ស័រ ដែលជាបង្កាបស្រឡាយទៅនឹងរាជវាំងអនិទ្ធក្តបុរៈ ដែលជាព្រះរាជាទីមួយនៃសម្បត្តិ ក្រោយពេលបែកគ្នារួចមក ។ សិទ្ធិទទួលរាជសម្បត្តិនេះ នឹងទៅជាសិទ្ធិចំពោះ បាន លុះក្រាណាតែរាជវាំងជាបុរសទាំងអស់ ដែលជាបង្កាបស្រឡាយហិតជិតនឹងព្រះរាជាកំពុងសោយរាជ្យបានត្រូវបានខ្លួនអស់ ពីព្រោះថា ថ្វីបើព្រះរាជាអាចត្រូវគេលើកឲ្យសោយរាជ្យសម្បត្តិបានក៏ដោយ ក៏ការជ្រើសរើសនោះ អាចប្រព្រឹត្តទៅបានតែលើព្រះអង្គម្ចាស់មួយអង្គនៃរាជវាំងកំពុងសោយរាជ្យ (អនុជ, បិតុលា ឬអនុជដីដូនមួយ) ប៉ុណ្ណោះ ដូចដែលគេធ្លាប់អនុវត្តនៅនគរចារ្យរាជ្យព្រះមុន និងនៅកម្ពុជាសព្វថ្ងៃដែរ ។ គេអាចជ្រើសរើសអនុវត្តម្នាក់បានតែកាលណាគ្មានវង្សស្តេចសោយរាជ្យម្នាក់សោះ ។ តាមមើលទៅ ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ ទ្រង់ត្រូវជាសមាជិកមួយអង្គនៃអនុវត្តរបស់ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យនៅសម្បត្តិ និងនៅវ័យធូបុរៈ ក្រោយពេលបែកពីគ្នា ។ តើគ្មានអង្គម្ចាស់ណាម្នាក់ទៀតទេ បើនៅក្នុងរាជវាំង? តាមសិលាចារឹក ព្រះបាទបានបញ្ជាក់ថា ព្រះបាទមហិបតិវរ្ម័នទ្រង់មានបុត្រីមួយព្រះអង្គ គឺព្រះនាងឥន្ទ្រទេវី ដែលត្រូវជាព្រះមាតារបស់ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន ក៏ប៉ុន្តែមិនបានបញ្ជាក់ថា តើព្រះអង្គមានរាជបុត្រមួយអង្គដែរឬក៏អត់ទេ? ។ ដូច្នោះ គ្មានវង្សយាយមួយអង្គណាទេ នៅរាជបល្ល័ង្កកម្ពុជាពេលដែលព្រះបាទជ័យវរ្ម័នយាងមកពីកោះដូរ ។

ម្យ៉ាងទៀត ប្រសិនបើព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣គ្មានសិទ្ធិសោយរាជសម្បត្តិនៅលើរាជបល្ល័ង្កកម្ពុជាតាមរយៈរាជវាំងសម្បត្តិ ឬក៏រាជវាំងវ័យធូបុរៈទេ ព្រះអង្គប្រហែលជាមានសិទ្ធិនេះតាមរយៈខ្សែស្រឡាយមុននោះ គឺថា ព្រះរាជបិតា ឬព្រះអយ្យកោរបស់ព្រះអង្គ បានត្រូវគេបំបែកចេញពីរាជបល្ល័ង្ក ក្រោយពេលដែលព្រះបាទ

ជ័យវ័ន្តទី១ សុភតទៅ ដោយទ្រង់ភៀសព្រះកាយទៅនៅឯកោះជ្វា ឬក៏ត្រូវគេនាំយកទៅ ។

យើងមិនបានដឹងច្បាស់ ពីហេតុការណ៍នៃការបាក់បែកនោះកើតឡើងយ៉ាងដូចម្តេច ហើយថាតើដោយសារព្រឹត្តិការណ៍អ្វីទេដែរ ។ ក៏ប៉ុន្តែយើងដឹងថា នៅសម័យជាមួយគ្នានោះ ពួកម៉ាឡេ និងពួកអ្នកស្រុកកោះ ពូជ្យកុងខ័រ ដែលមានកំណើតដើមជាម៉ាឡេដែរ បានទៅវាយដុតបំផ្លាញកុងកឹង ហើយពួកចិន-អាណាមត្រូវប្រើទ័ពមួយកងធំ ដើម្បីបណ្តេញពួកនោះចេញពីបណ្តាខែត្រដែលគេដណ្តើមបាន គឺនៅឆ្នាំ៧៦៥ ។ យើងក៏បានដឹងដែរថា នៅឆ្នាំ៧៧៤ នៃគ្រិស្តសករាជ ពួកមនុស្ស“ខ្មៅព្រឹក និងស្តុម” ដែលមើលទៅ គឺពួកម៉ាឡេមកពីកោះជ្វា “បានមកដល់តាមនាវាបៃកៗ” មកវាយដុតបំផ្លាញនគរចាម្ប៉ា ហើយពួកនេះបានមកម្តងទៀតនៅឆ្នាំ៧៨៧ ។ បើដូច្នោះ នគរកម្ពុជាក៏ប្រហែលជាត្រូវរំលោភបំផ្លាញដូចគ្នានេះដែរ ហើយពួកនោះអាចនឹងនៅត្រួតត្រានគរមួយរយៈវេលា ។ គ្រង់ចំណុចនេះ សិលាចារឹកស្តុកកក់ធំក៏បាននិយាយដល់ដែរថា នគរកម្ពុជាស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ជ្វា នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី៨^១ ។ ព្រឹត្តិការណ៍នេះ អាចជាមូលហេតុដែលធ្វើឲ្យកម្ពុជាបែកបាក់ជាពីរ ហើយពួកម៉ាឡេនៅកោះជ្វាអាចយកនាំសមាជិកខ្លះរបស់រាជវង្សព្រះបាទជ័យវ័ន្ត ទៅជាមួយផង ។ បើសិនជាដូច្នោះមែន ព្រះបាទជ័យវ័ន្តទី៣អាចជាសមាជិកម្នាក់នៃរាជវង្សដែលពួកជ្វានាំយកទៅជាឈ្មើយ ហើយពេលនោះព្រះអង្គនៅតូចនៅឡើយ ឬក៏ទ្រង់មិនទាន់ប្រសូត្រង់ផង ក៏មិនដឹង ។

ហេតុដែលរាជណាចក្រខ្មែរត្រូវបែកជាពីរ ហើយអាចនៅដូច្នោះបាន ក៏ជាការបញ្ជាក់ផងដែរថា ពួកជ្វាមិនបានបន្តធ្វើការវាយលុកចូលជ្រៅ ទៅឆ្ងាយពីមាត់សមុទ្រដែលពួកគេកាន់កាប់នោះទេ គឺឈប់ត្រឹមតែព្រំប្រទល់របស់ចេនឡាទឹកប៉ុណ្ណោះ ។

ម្យ៉ាងទៀត វាហាក់ដូចជាសិលាចារឹកព្រះបាទមិនបាននិយាយអំពីវ័យធូលីទេ លើកលែងតែនោះ គឺជាអតីតកាល ។ ព្រោះថា បើសិនជាគេអាចធ្វើបញ្ជីរាយនាមព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យនៅសម្តុបុរៈ ចាប់តាំងពីនគរត្រូវបែកជាពីរ រហូតដល់នគររួបរួមគ្នាមកវិញ គេមិនអាចធ្វើដូចគ្នាបានទេចំពោះវ័យធូលី ។

តើពួកជ្វាកាន់កាប់វ័យធូលី ហើយចេនឡាទឹកត្រូវស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ពួកជ្វា នៅពេលដែលចេនឡាកោក រក្សាបាននូវឯករាជ្យ ឬដូចម្តេច? បើដូច្នោះមែន គឺហេតុនោះហើយដែលខាងព្រះបាទ រាជេន្ទ្រវ័ន្ត ជាព្រះរាជាទី២ នៅសម្តុបុរៈ ហើយទ្រង់ក៏ជារដ្ឋបាលមួយអង្គរបស់វ័យធូលីផងដែរ ដែលមិនឲ្យព្រះអង្គ

^១ លោក អែម៉ូនីញ៉ា ជឿថាគេត្រូវបន្ថែមពាក្យ “សីលធម៌” ពីលើពាក្យនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ជ្វា បានសេចក្តីថាអាណានិគមរបស់ពួកជ្វានោះ មានត្រឹមតែលើផ្នែកអារម្មណ៍ប៉ុណ្ណោះ ។ តែខ្ញុំជឿថាការត្រួតត្រានោះមានពិតប្រាកដមែន ដូចដែលអង្គបទបានចែង ។

វាគំរូណាចមកលើវយធម្មៈ បាន ។ បើទោះជាថា ព្រះអង្គសោយរាជ្យនៅសម្បុរៈ ហើយឲ្យរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គសោយរាជ្យស្នងនៅវយធម្មៈក៏ដោយ ក៏ព្រះរាជបុត្រនោះ មិនមានអំណាចអ្វីលើសពីព្រះអង្គប៉ុន្មានដែរ ។ បញ្ហាគ្រងនេះមានអាថ៌កំបាំងច្រើន ហើយមានមតិជាច្រើនបានលើកសម្មតិកម្មផ្សេងៗ ប៉ុន្តែខ្ញុំគិតថា សម្មតិកម្មរបស់ខ្ញុំដូចជាសមរម្យច្រើនជាង បើទោះជាសម្មតិកម្មរបស់អ្នកមុនៗ នោះ មិនសុទ្ធតែអត់ប្រយោជន៍ក៏ដោយ ។

ខ្ញុំបាននិយាយពីខាងលើរួចមកហើយ ទាក់ទិនទៅនឹងព្រះបាទឡៅសានវ័ន្តថា ទីតាំងរបស់រាជធានីឥន្ទ្របុរៈស្ថិតនៅត្រង់អង្គរធំសព្វថ្ងៃ (មហានគរ) ដែលមានឈ្មោះជាភាសាសំស្ក្រឹតថា ឥន្ទ្រប្រាសាទ ។ ហើយខ្ញុំសូមបន្ថែមទៀតថា ឈ្មោះឥន្ទ្រប្រាសាទ នេះ ដែលមានន័យដូច ឥន្ទ្របុរៈ ដែរ គ្រាន់តែជាឈ្មោះសម្រាប់បញ្ជាក់អំពីភូមិភាគបូក៏ភាពរីកចម្រើនរបស់រាជធានីនោះប៉ុណ្ណោះ ។ ខ្ញុំក៏គិតទៀតថា ភូមិឥន្ទ្របុរៈ និងឡៅសានបុរៈ ជារាជធានីតែមួយ ឬយ៉ាងណា ដែលចិនហៅថា តូមូ ហើយដែលបានត្រូវកសាងឡើងវិញ ពង្រីកឲ្យធំ និងមានកំរែងការពារផង ដោយស្តេចព្រាហ្មណ៍កោណ្ឌញ្ញៈ ។ តែការប្រៀបដូច្នោះមិនអាចធ្វើទៅបានទេ ព្រោះវាប្រឆាំងគ្នា ក៏ថា តូមូ ត្រូវនឹងភូមិឥន្ទ្របុរៈ រីឯឡៅសានបុរៈ ត្រូវនឹងអង្គរធំ ឬមហានគរ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី នៅពេលណាដែលកេរកយើងសិលាចារឹកថ្មីៗ ទៀតនៅអនាគត ឬនៅពេលណាដែលអ្នកប្រាជ្ញភាសាសំស្ក្រឹតអាចអាន និងបកប្រែសិលាចារឹក ដែលយើងរកឃើញរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះបាន នោះយើងនឹងដឹងពីការពិត លែងឆ្ងល់ទៀតហើយ ។ ចំពោះមុខនេះ យើងគួររង់ចាំពិន្ទុដែលខ្លះខាត ហើយពិនិត្យមើលអ្វីដែលយើងអាចដឹងបានអំពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ និងអំពីរជ្ជកាលរបស់ព្រះអង្គ ។

ការដែលព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ស្តាររាជធានីក្រុងខ្មែរ ធ្វើឲ្យរុងរឿងដូចអតីតកាលឡើងវិញ ប្រហែលមិនមែនប្រព្រឹត្តទៅដោយគ្មានការប្រយុទ្ធនោះទេ ។ តាមរយៈសិលាចារឹកផ្សេងៗ វាហាក់ដូចជាថាព្រះរាជាថ្មីនេះបានធ្វើចម្បាំងដណ្តើមយកនគរមកវិញដោយមានព្រះខ័នជាប់នៅព្រះហស្ត ហើយទ្រង់ត្រូវប្តូរទីតាំងទៅកន្លែងជាច្រើន ដែលយើងពិបាកនឹងកំណត់ថា កន្លែងណាជាកន្លែងណាណាស់ ។ ហរិហរល័យប្រហែលជានៅដីខែត្របាត់ដំបង ត្រង់កន្លែងដែលគេប្រាប់ខ្ញុំថាមានឈ្មោះថា ហរិហរៈ, អមរេន្ទ្របុរៈ មិនទាន់ដឹងថានៅត្រង់ណា, មហេន្ទ្របពិត គឺភ្នំតូលែនសព្វថ្ងៃ នៅពីខាងជើងអង្គរធំ ក្នុងខែត្រព្រហ្មទេព (ព្រហ្មទេវៈ) ។ តាមមើលទៅការផ្លាស់ប្តូរទីតាំងនេះ អាស្រ័យដោយព្រះរាជាទ្រង់មានកង្វល់ចង់គេចឲ្យឆ្ងាយពីការត្រួតត្រារបស់ពួកជួរគឺថាទៅឲ្យឆ្ងាយពីមាត់សមុទ្រ ដែលនាវាសត្រូវអាចមកចុះចតបាន និងម្យ៉ាងទៀត ដោយមានការបំបាច់ត្រូវតែដូរទីតាំងក្នុងការធ្វើចម្បាំងផង ។ ព្រះអង្គទ្រង់បានបោះបង់មហេន្ទ្រៈចោល រួចយាងត្រលប់មកកាន់ហរិហរល័យវិញ នៅពេលដែលព្រះអង្គមានវ័យចំណាស់ ប្រហែលដោយសារទ្រង់ឈ្នួលយល់ថា រាជធានីមិនត្រូវស្ថិតនៅឆ្ងាយពីបឹងទន្លេសាបពេកទេ ឬក៏ថា ដោយសារព្រះអង្គខ្លាចប៉ះទង្គិចជាមួយទ័ពចាម “ដែលប្រៀបបានទៅនឹងព្រះហស្តដ៏ខ្លាំងឥតដ្ឋិមរបស់ព្រះរាជាស្រីក្រន្តវរ្ម័ន ធ្វើការឈ្លានពានចូលរហូតមកដល់ពាក់កណ្តាលផ្ទៃប្រទេស

កម្ពុជា» ។

បើទោះជាការផ្លាស់ទីកន្លែងញឹកញាប់នេះមានមូលហេតុពិតដូចម្តេចក៏ដោយ ក៏យើងមើលឃើញថា ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ ទ្រង់មិនគ្រាន់តែជាព្រះមហាក្សត្រពូកែខាងធ្វើចម្បាំង និងរៀបចំស្រុកទេសប៉ុណ្ណោះទេ ទ្រង់ក៏ជាក្សត្រដែលជឿស៊ីបក្នុងសាសនា គោរពបូជាអាទិទេពព្រហ្មញ្ញសាសនា ជាពិសេស គឺគោរពព្រះហរិហរៈ ដែលជាការផ្តុំព្រះសិវៈ ជាមួយព្រះវិស្ណុ ក្នុងរាងកាយតែមួយ មានព្រះកេស២ដងដែរ ។ ក្នុងដំណើរផ្លាស់ប្តូរទីតាំង របស់ព្រះអង្គ ព្រះអង្គទ្រង់យកតាមជាប់ជាមួយនូវព្រះអាទិទេពមួយអង្គមានឈ្មោះថា «ទេវរាជ» ដែលមានពួក ព្រាហ្មណ៍មួយក្រុមតាមថែរក្សា និងរៀបចំពិធីគោរពបូជា ។ ទ្រង់បានតម្កល់ព្រះទេវរាជនេះនៅហរិហរល័យៈ រួចទ្រង់នាំយកមកតម្កល់នៅមហេន្ទ្រៈ ដោយទ្រង់ចាត់តាំងព្រះរាជគ្រូរបស់ព្រះអង្គ គឺព្រាហ្មណ៍ស្តង់អញ្ញសិវៈ កែវល្យៈ ជាបុរោហិត អមដោយអ្នករៀបចំពិធីមួយក្រុម ។ ចាប់ពីពេលនោះមក ព្រះអង្គទ្រង់បានប្រកាសថា មានតែត្រកូល ស្តង់អញ្ញសិវៈកែវល្យៈ មួយប៉ុណ្ណោះ ដែលអាចទទួលបានជាបុរោហិត ទទួលបន្ទុកក្នុងការរៀបចំ ពិធីគោរពបូជាព្រះអាទិទេពជារៀងរហូត ។

ក្រោយពីកសាងប្រាសាទមហេន្ទ្រៈរួច ព្រះអង្គទ្រង់ចាប់កសាងប្រាសាទបឹងមាលាដីឆែតងាយ ចម្ងាយ ប្រហែលជា ៣គីឡូម៉ែត្រ ពីភ្នំតូលែន ដែលមានកម្ទេចបាក់បែកនៅសេសសល់នៅឡើយ នៅលើដួរព្រះខ័ន ទៅអង្គរធំ ល្អទាល់តែអ្នកជំនាន់ក្រោយៗជឿថា សាងសង់ឡើងដោយទេវបុត្រវិស្ណុកម្ម ដែលជាវិស្ណុករនៅស្ថាន ព្រះឥន្ទ្រ ។ ការដែលនិយាយដូច្នោះប្រហែលមិនមែនដោយការសន្មតិសុទ្ធសាធនោះទេ ពីព្រោះថា ពាក្យវិស្ណុកម្ម នេះ ជាឋានៈដែលគេដាក់ឲ្យមេវិស្ណុករក្នុងព្រះរាជវាំង ។

មានអ្នកខ្លះចង់ផ្តុំព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣នេះ ថាជាព្រះចៅង ដែលខ្ញុំបានរៀបរាប់ពីខាងលើដោយលើក ហេតុផលថា ព្រះចៅងយាងមកពីឥណ្ឌា រីឯព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣យាងមកពីកោះជូរ និងម្យ៉ាងទៀតប្រវត្តិសាស្ត្រ តាមសិលាចារឹក និងរឿងនិទាននិយាយថា ស្តេចខ្មាំងពីរអង្គនេះ ជាអ្នកកសាងរាជប្រាសាទបឹងមាលា ។ ព្រះបាទ ជ័យវរ្ម័ន បានសាងប្រាសាទនេះ ដើម្បីទ្រង់គង់ប្រថាប់នៅ ឯព្រះចៅងសាងប្រាសាទនេះ ដើម្បីថ្វាយដល់រាជបុត្រ របស់ក្សត្រីព្រះអង្គ គឺព្រះកេតុមាលា ដែលចាប់កំណើតឡើងដោយគ្មានបុរសណាមកបៀតបៀនព្រះកាយ ព្រះនាងទេ តែដោយព្រះនាងយល់សុបិនថា ព្រះឥន្ទ្របានមកអង្គុលផ្ទៃព្រះនាង ។ ការកំណត់ប្រៀបដូច្នោះ គ្មាន មូលដ្ឋានទេ ។

^៦ មានរឿងមួយទៀតនិយាយថាព្រះកេតុមាលាមិនមែនជាព្រះរាជនក្តា និងមិនបានសោយរាជ្យបន្តពីព្រះចៅង ដោយផ្ទាល់ទេ ។ បន្ទាប់ពីព្រះចៅងទៅមាន : បុត្រព្រះអង្គព្រះនាមថា វរៈរាជ ឡើងសោយរាជ្យបន្តនៅឆ្នាំ២១៤ មុនគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងពុទ្ធ

ខ្ញុំនិយាយដូច្នោះ មិនមែនមានន័យថា មិនឲ្យរឿងរៀងព្រេង ថារឿងព្រេងគ្មានអ្វីជាប្រាកដនោះទេ ។ ដូចខ្ញុំ បាននិយាយពីខាងលើរួចមកហើយថា រឿងព្រេងច្រើនតែចាប់កំណើតចេញមកពីហេតុការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រ ណាមួយ ដែលបង្កប់នៅពីក្នុងការបំផ្លើសបន្ថែម និងអបិយដំនៀ ហេតុការណ៍នោះ គេពិបាកនឹងស្រាយបំភ្លឺណាស់ តែគេអាចស្រាវជ្រាវរកឃើញតាមរយៈការតុបតែងឲ្យកាន់តែល្អនោះឯង ។ ខ្ញុំសូមជូនភស្តុតាងពីរ : ទី១ គឺពាក្យ វ័ន្ត ជាព្រះនាម តាមខ្សែស្រឡាយរបស់ព្រះរាជាទាំងអស់ ចាប់តាំងពីស្តេចកោណ្ឌញ្ញៈ រហូតមកដល់សតវត្សរ៍ ទី១៤ តែខ្មែរសព្វថ្ងៃ ភ្លេចស្នើរអស់បាត់ទៅហើយ ពាក្យនេះមាននៅក្នុងព្រះនាមរបស់ស្តេចចាមបួនអង្គក្នុងបណ្តា ស្តេចចាមប្រាំមួយអង្គ គឺជ័យវ័ន្ត, សុរិយាវ័ន្ត, ធរណិន្ទ្រវ័ន្ត និងអាទិត្យវ័ន្ត ។ ចំណុចទី២ គឺព្រះនាមរបស់ ព្រះរាជាទី២ ដូចព្រះនាមរបស់ព្រះបាទសុរិយាវ័ន្ត នៅក្នុងសិលាចារឹកដែរ រីឯ ព្រះនាមរបស់ព្រះរាជាទី៤ ធរណិន្ទ្រវ័ន្ត ធ្វើឲ្យគេនឹកទៅដល់ព្រះប្រថវិន្ទ្រវ័ន្ត នៃសិលាចារឹក ព្រោះធរណី និងប្រថវី មានន័យថា ដីដូចគ្នា ។ ក៏ប៉ុន្តែ ថ្វីបើមានចំណុច ដូចគ្នាដ៏កម្រនៅក្នុងសិលាចារឹកផង និងក្នុងរឿងព្រេងផងយ៉ាងនេះក្តី ក៏យើងមិនអាចអះ អាងថា អ្វីទាំងអស់នោះ ប្រាកដជាពិតជាដូច្នោះមែនទាំងអស់នោះទេ ។

សិលាចារឹកស្តុកកក់ធំ មានចែងលម្អិតរឿងមួយចំនួនគួរឲ្យឆ្ងល់ ដែលគួរតែលើកយកមកពិនិត្យ នាពេល នេះ ។ ក្រោយពីបានរៀបចំទុកដាក់ព្រះរាជវង្សឲ្យកង់នៅកន្លែងមួយមានឈ្មោះថា កុទិ នៅពីខាងកើតទន្លេរួចមក ព្រះបាទជ័យវ័ន្ត ទ្រង់ជ្រើសរើសយកយុវជនចេញពីព្រះរាជវង្ស យកទៅកសាង អមរេន្ទ្របុរៈ ថ្វាយព្រះរាជក្រូ រួចកសាង ភវៈល័យ ដែលព្រះអង្គថ្វាយទៅព្រះរាជក្រូដែរ រួចទើបទ្រង់កសាង លិង្គ មួយ ។

ក្នុងពេលដែលទ្រង់កង់នៅឯមហេន្ទ្របតីត ទ្រង់បានចាត់ឲ្យព្រាហ្មណ៍ហិរយនធម្មៈ ជាព្រាហ្មណ៍មកពីជនបទ

សករាជ៣៣១ ពេលដែលព្រះអង្គមានព្រះជន្ម ១៦ ព្រះវស្សា ហើយសុកតទៅក្រោយពីសោយរាជ្យបាន ៤០ ឆ្នាំ ។ បុត្ររបស់ ព្រះវរៈរាជ ព្រះនាមថា ខ័យរាជា បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតាក្នុងព្រះជន្ម ១៦ ព្រះវស្សាដែរ ហើយសុកតនៅឆ្នាំ៤១៧ ក្រោយពីសោយរាជ្យបាន ៤៤ ឆ្នាំ ។ ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះខ័យរាជា ព្រះនាម សុវណ្ណបទុមរាជា ឡើងសោយរាជ្យបន្តក្នុងព្រះជន្ម ១៦ ព្រះវស្សា សុកតនៅឆ្នាំ៤៦៣ ក្រោយពីសោយរាជ្យបាន ៤៤ ឆ្នាំដែរ ។ បន្ទាប់មក គឺព្រះអនុជថ្ងៃព្រះនាមថា បទេសរាជាធិរាជ ជាកូនអ្នកនេសាទ និងជាស្វាមីព្រះនាងឆាយស ដែលត្រូវជាព្រះអនុជរបស់ព្រះសុវណ្ណ បទុមរាជា ដែលទ្រង់លើកឲ្យធ្វើជាស្តេច ត្រាញ់លើស្រុកមួយ ក្រោយមកត្រូវនាមីនសព្វមុខមន្ត្រីពេញចិត្តរួចលើកឲ្យសោយរាជ្យសម្បត្តិបន្តបាន ៧១ ឆ្នាំ ។ ក្រោយនោះ មានប្រជារាស្ត្រម្នាក់ឈ្មោះថា អ្នកវង្ស ជាមនុស្សមានបុណ្យចេស្តា ប៉ះរបស់អ្វីរបស់នោះក្លាយជាមាស ត្រូវបាននាមីនសព្វមុខមន្ត្រី និងប្រជារាស្ត្រ ជ្រើសរើសឲ្យឡើងសោយរាជ្យ នៅព្រះសករាជ ៥៥៤ (ត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ ១១) ក្នុងអាយុ ៣៣ ឆ្នាំ ។ ប្រពន្ធ របស់អ្នកវង្ស ឈ្មោះ ដូ បានត្រូវអភិសេកជាព្រះអគ្គមហេសីក្រោមព្រះនាមថា ព្រះដូវត្តី ព្រះនាងទ្រង់សុបិនថា ព្រះឥន្ទ្រ មក អង្គុលផ្ទៃរួចប្រកល់កែវមណីវត្តឲ្យ ទើបព្រះនាងទ្រង់កក់ ប្រសូតបានព្រះកេតុមាលា ដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបទេសវង្ស- អាចារ្យ ជាព្រះបិតា នៅព្រះសករាជ ៦០០ ត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ ៥៧ ។

“ជាអ្នកប្រាជ្ញចេះចាំនូវវិទ្យាសាស្ត្រគ្រប់គ្រាន់” ពិនិត្យសើរើច្បាប់ទាំងឡាយ ដែលបញ្ជាក់អំពី “ភាពចំណុះជូរ
របស់ព្រះអង្គ “ដើម្បីធ្វើឲ្យ កម្រតេង ផ្ទៃក្រោមទាំងអស់ (ក៏បណ្តាស្តេចត្រាញផ្នែកខាងក្រោមព្រះធរណី)
មានច្បាប់សម្រាប់អនុវត្តចំពោះព្រះចក្រវាទិន គឺព្រះអធិរាជជាម្ចាស់ទឹកដី ។ ពីតម្រូវឲ្យនេះបញ្ជាក់ថា
ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ ទ្រង់ប្រកាសខ្លួនព្រះអង្គ ថាជាព្រះមហារាជ ហើយប្រគល់ដល់ព្រះរាជាឯទៀតក្នុងស្រុកខ្មែរ
នូវឋានៈដូចព្រះរាជវ័យធម្មៈ ដូចដែលមានចែងនៅក្នុងសិលាចារឹកព្រះបាទ ។

ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ទ្រង់សុគតនៅឆ្នាំ៨៦៧ ក្រោយពីទ្រង់សោយរាជសម្បត្តិបាន៦៧ឆ្នាំ និងមានព្រះ
មរណនាមថា បរមេស្វរៈ មានន័យថា “ទ្រង់ជាក្ស័យរបស់ស្ថានសួគ៌ស្វរៈ” គឺស្ថានរបស់ព្រះសិវៈ ។

ទំនៀមមួយដែលគេប្រទះឃើញមាននៅអាណាម ក៏ដូចជានៅស្រុកចាម ហើយដែលនៅមានរហូតដល់
សព្វថ្ងៃនៅកម្ពុជា គឺថាយព្រះនាមមួយទៀតដល់ព្រះរាជាដែលសុគតទៅ ដទៃពីព្រះនាមពេលដែលទ្រង់នៅមាន
ព្រះជន្ម ព្រះនាមនោះគេច្រើនតែដកយកពីឈ្មោះស្ថានសួគ៌ណាមួយ ដែលគេគិតថា ព្រះអង្គនឹងយាងទៅចាប់
កំណើត ។ ព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន ទ្រង់មានព្រះមរណនាមថា បរមេស្វរៈ ឯព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ
ក៏សុទ្ធតែមានព្រះមរណនាមដែរ ព្រះមរណនាមនោះច្រើនតែបញ្ចប់ដោយពាក្យថា “លោក” ឬ “បទ” ដែលមាន
ន័យថា “ទឹកនៃន្ទ” ដូចគ្នា ចំណែកឯព្រះនាមវិញ គឺច្រើនតែយកព្រះនាមរបស់ព្រះអាទិទេពណាមួយតែម្តង ។
ប្រហែលជាចាប់តាំងពីពេលនោះមក នៅពេលដែលព្រះរាជាមួយអង្គទ្រង់សុគតទៅ គេតែងតែសាងសង់រូប
បដិមាមួយ ដែលជារូបព្រះអាទិទេពកំណត់ព្រះរាជានោះ ពេលទ្រង់យាងទៅកើតនៅស្ថានសួគ៌ ប្រកបដោយ
លក្ខណៈទាំងឡាយរបស់ព្រះអង្គ ។

១- ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៤ (៨៦៧-៨៧៧)

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣គឺរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គ ដែលជាស្តេច “មានរស្មីភ្លឺ
ចិញ្ចាចបីដូចជាព្រះអាទិត្យ ប្រកបទៅដោយគុណធម៌វិវាភាព ទ្រង់ជាអ្នកបង្កើនភោគទ្រព្យ និងកិត្តិគុណ”
(បន្តពីព្រះបិតា) ។ គឺដោយសារគុណសម្បត្តិទាំងអស់នេះហើយ ទើបបានជាទ្រង់មានព្រះនាមមុនពេលឡើង
សោយរាជ្យថា ព្រះស្រីជ័យវរ្ម័ន រួចហើយមានព្រះអភិសេកនាមថា ស្រីជ័យវរ្ម័ន ។ ព្រះអង្គជាព្រះចៅអធិរាជ
ដូចជាព្រះបិតាដែរ ហើយ “ព្រះបាទរបស់ព្រះអង្គ ជាន់នៅពីលើព្រះកេសរបស់ព្រះរាជាទាំងឡាយ” ។

ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៤ ទ្រង់សោយរាជ្យនៅហិរហរល័យ ជារាជធានីដែលព្រះបិតាសាងសង់ឡើង ហើយ
ដែលទ្រង់យាងត្រលប់មកកង់នៅវិញនៅចុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះអង្គ ក្រោយពីទៅកង់នៅឯមហេន្ទ្របុរៈមួយ
រយៈ ។ ព្រះអង្គកង់នៅជិត “ព្រះទេវរាជា” ដោយមានព្រាហ្មណ៍ស្តែងអញសុខៈស្វារិន្ទ ត្រូវជាក្លាយរបស់ស្តែង
អញសិវកែវល្យៈ ជាបុរោហិតរៀបចំពិធីកោរពបូជា ជាមួយព្រាហ្មណ៍មួយក្រុម ។

ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៤ បានសុគត នៅឆ្នាំ៨៧៧នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ៧៧៧ រួចទ្រង់ទទួល
ព្រះមរណនាមថា វិស្ណុលោក មានន័យថា ការស្នាក់នៅនៃព្រះវិស្ណុ ឬថា ជាក្លៀវរបស់ព្រះវិស្ណុ ។

១- ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១ (៨៧៧-៨៨៧)

ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន (ព្រះឥន្ទ្រជាអ្នកការពារ) សោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៤ ។ ព្រះអង្គត្រូវជាបង
ប្អូនឆ្ងាយរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន ហើយទ្រង់ហាក់ដូចជាមិនមានសិទ្ធិត្រឹមត្រូវលើរាជសម្បត្តិប៉ុន្មានទេ ។ ប្រសិនបើ
ព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន មានរាជបុត្រមួយព្រះអង្គ ឬមានព្រះអនុជ ឬក៏បងប្អូនដ៏ដូនមួយនោះ ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន ក៏ជា
ស្តេចជ្រែករាជ្យ បើពុំនោះទេ ជាព្រះរាជាដែលគេជ្រើសតាំងឡើង ក្នុងចំណោមរាជវង្ស តែសាច់ឆ្ងាយបន្តិច ។

ព្រះអង្គត្រូវជាព្រះរាជនត្តាក្នុងរបស់ព្រះបាទស្រីរុទ្រវរ្ម័ន ដែលត្រូវជាអយ្យកាមីន៍ខាងព្រះមាតារបស់
ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៤ ។ ព្រះបាទស្រីរុទ្រវរ្ម័ននេះ មានព្រះនាមល្បីថា “ជាអ្នកនិយមការជាក់ស្តែង និងមានវិវភាព
ឥតប្រៀបដូច ។ ទ្រង់គិតតែពីព្រះរុទ្រ ហើយទ្រង់ទទួលបានជ័យជម្នះល្បីល្បាញក្នុងរាល់ការប្រយុទ្ធ” ។ ព្រះបិតា
របស់ព្រះអង្គ គឺព្រះព្រឹទ្ធវិទ្ធរាជ្យវរ្ម័ន ដែលសិលាចារឹកលើកប្រៀបប្រដូចទៅនឹង “មហាសាករ ពោរពេញទៅដោយ
គុណធម៌” និងទ្រង់ “ពូកែល្បីខាងទាញយកដល់ព្រះធរណី” ។ ទាំងអស់នេះ គាមមើលទៅ គឺគ្រាន់តែជាការលើក
សរសើរតែប៉ុណ្ណោះ ។ ព្រះព្រឹទ្ធវិទ្ធរាជ្យវរ្ម័ននេះ (ជាបុត្ររបស់ព្រះអនុជក្សត្រី ឬក៏ព្រះបុត្រី) របស់ព្រះបាទរុទ្រវរ្ម័ន
ជាមួយនឹងព្រះនិប្បទ្ធវិទ្ធរាជ្យវរ្ម័ន ។ សន្តិភវង្សខ្ចីដូច្នោះ មើលទៅ គឺជាពន្ធុរាល់របស់ស្តេចដែលសោយរាជ្យនៅលើ
ក្សត្រប្រទេសមួយក្នុង អាចថាមិនមែនជាក្សត្រប្រទេសចំណុះទេ ក៏ប៉ុន្តែសោយរាជ្យតៗគ្នា តែដូច្នោះ ពោលគឺ
ជាអង្គម្ចាស់មួយអង្គ ដែលនៅឆ្ងាយពីរាជបល្ល័ង្ក និងជាអនុវង្សៈ មិនមែនជាវង្សៈ” ទេ ។

ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៤ ប្រហែលដោយសារព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន
ទី៤ ទ្រង់សុគតទៅដោយគ្មានបុត្រាមួយអង្គសោះ ហើយគ្មានវង្សមួយអង្គសោះ ចន្លោះពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន
មកដល់ព្រះអង្គ ។ រឿងនេះហាក់ដូចជាក្នុងអំប្លែកទេ ព្រោះតាមការពិនិត្យព្រឹត្តិប្រតិបត្តិរបស់ព្រះមហាក្សត្រី
មិនសម្បូររាជបុត្រប៉ុន្មានទេគឺមានតែរាជបុត្រាបុរាជបុត្រីមួយអង្គប៉ុណ្ណោះ ។ តើជាគិសាសន៍ចាប់រេចរិល ហើយ
ឬយ៉ាងណា ឬក៏ថា បណ្តាក្សត្រាទាំងឡាយឆាប់ប្រឡូកនឹងល្បែងស្នេហាតាំងពីវ័យក្មេងៗ រួចមានមហេសី លុះតែ
ពេលមានវ័យចំណាស់ ដែលចុះខ្សោយណាស់ទៅហើយ ដូចជានៅឥណ្ឌាអឺរ៉ុប ? ម្យ៉ាងទៀត ព្រះរាជានាពេល

៧ ជាវង្សៈ បានគឺព្រះរៀម ឬព្រះអនុជក្សត្រាក្សត្រី, ព្រះបិតុលា ឬមាតុលា, ព្រះរៀម ឬព្រះអនុជមួយកោអយ្យកា, ព្រះបិតា
មាតា, ព្រះអយ្យកោអយ្យកា, ព្រះអយ្យកោមា ឬអយ្យកាមីន៍ នៃព្រះរាជា ។

នោះអាចនឹងមានព្រះជាយា និងស្រីស្នំជាច្រើន ដូចនៅកម្ពុជាសព្វថ្ងៃ ក្នុងនោះមានតែព្រះអក្ខមហេសីមួយ ប៉ុណ្ណោះ ដែលជាព្រះមហាក្សត្រីដែលព្រះរាជបុត្រមានសិទ្ធិអាចឡើងសោយរាជ្យស្នងបាន ដូចដែលជាទម្លាប់ រហូតមកដល់ពេលថ្មីៗនេះ នៅប្រទេសលាវ ។ បើទោះជាយ៉ាងណាក្តី ការជ្រើសរើសយកព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន ឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ហាក់ដូចជាមិនប្រក្រតី ។ ក៏ប៉ុន្តែ មិនមានឯកសារណាបញ្ជាក់ថា ព្រះអង្គឡើងសោយរាជ្យ ដោយមានការបញ្ជូនរដ្ឋធានាពេញសិទ្ធិណាមួយចេញ ក៏ទេដែរ ។

មានមនុស្សពីរនាក់ដែលមានតួនាទីសំខាន់ៗខ្លាំងនៅក្នុងរជ្ជកាលនេះ ហើយប្រហែលជាសំខាន់ ជា ពិសេស នៅពេលដែលគេធ្វើការជ្រើសរើសព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន ឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ប្រសិនបើព្រះអង្គឡើងសោយ រាជ្យបែបនេះ ។ នោះគឺស្តេចអញស្រីសោមៈ ជាព្រះរាជក្រូ, និងវិមសិវៈ ដែលជាប់ពូជជាមួយសិវៈកែវល្យៈ ហើយជាសិស្សរួមក្រូតែមួយជាមួយស្រីសោមៈផង ។ វិមសិវៈ នេះបានត្រូវព្រះរាជាជ្រើសតាំងឲ្យធ្វើជា បុរោហិតរៀបចំពិធីការពល្យាណៈផ្សេងៗ ។ អ្នកទាំងពីរនាក់នេះ បានរៀបចំកសាងប្រាសាទមួយថ្វាយព្រះសិវៈ រួចឲ្យធ្វើលិខិតដាក់ក្នុងប្រាសាទនោះ ។ ដោយហេតុនោះហើយ បានជាគេហៅអ្នកទាំងពីរនាក់ថាជា កម្រតេត ចាស់ ម្នាក់ទៀតថាជា កម្រតេត ក្មេងនៃព្រះសិវៈស្រមៈ ។ អ្នកជំនាញខាងឥណ្ឌាវិទ្យាជឿថា សិវៈស្រមៈនោះ គឺ ប្រាសាទបាយ័ន ។

ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន បានចាត់ឲ្យសាងប្រាសាទបាគោធ្វើអំពីថ្ម សង់លិខិតមួយឈ្មោះថា ស្រីឥន្ទ្រសុរៈ ហើយ និស្សរូបបដិមាប្រាំមួយទៀត ក្នុងនោះមានរូបបីព្រះអង្គ មួយដូចព្រះព្រឹទ្ធវិទ្ធិវរ្ម័ន ជាព្រះបិតាមួយទៀត ដូចព្រះ បាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន ជាព្រះអយ្យកោខាងព្រះមាតា និងមួយទៀតដូច ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ ជាអ្នករៀបចំរាជវង្សឡើង វិញ ។ រីឯព្រះបដិមាបីព្រះអង្គទៀត គឺដូចព្រះមហេសីរបស់ស្តេចខ្មែរ គឺព្រះមាតារបស់ព្រះអង្គ ព្រះអយ្យកា ហើយនិងព្រះមហេសីរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ ។

ព្រះអង្គបានសាងប្រាសាទបាគោនៅជិតប្រាសាទបាគោ រួចបានកសាងនៅឯសិវៈបុរៈ ដែលគេមិនដឹងជា នៅឯណា នូវ “ប្រាសាទមួយមានពន្លឺភ្លឺចិញ្ចាចចិញ្ចាចប្រៀបបានទៅនឹងរតនវត្ត រុំព័ទ្ធនៅដោយរំលឹមមានសន្លឹក ស្រស់បំព្រង សម្រាប់ការពារព្រះសិវៈ ទប់ទល់នឹងភាពត្រជាក់ និងអាកាសធាតុប្រែប្រួលផ្សេងៗទៀត” ។ នៅជិតប្រាសាទទាំងពីរ “ដែលព្រះអង្គបានសង់ដោយស្នាព្រះហស្តផ្ទាល់ ហើយដែលទ្រង់បានផ្តល់នូវមធ្យោ-

^៤ ប្រវត្តិកាមរៀននិទាននិយាយថាប្រាសាទទាំង២នេះ រួមជាមួយប្រាសាទទី៣មួយទៀត គឺប្រាសាទលលៃ ដែលបង្កើតបានជា ក្រុមប្រាសាទមួយ បានត្រូវកសាងឡើងដោយ ព្រះមហាក្សត្រទី៣របស់កម្ពុជា គឺស្តេចបាមសុរិយាវរ្ម័ន ដែលគោរពឲ្យសូយមុ ។ សូយមុនេះគឺជាជីវិតដែលកើតមានឯង ពោលគឺព្រះព្រហ្ម ក៏ប៉ុន្តែជួនកាលក៏សំដៅចំពោះ ព្រះសិវៈ និងព្រះវិស្ណុផងដែរ ។ បើសិនជា សូយមុក្នុងរឿននិទាននេះមិនសំដៅយកព្រះសិវៈទេ នោះគេមិនអាចពន្យល់បានទេ ព្រោះធម្មតា ថ្មនេះសំដៅយកលិង្គនោះឯង ។

បាយដ្ឋត្តដ្ឋង់ស្បៀង សេចក្តីសប្បាយ និងការគាប់ចិត្តគ្រប់យ៉ាង ទ្រង់បានចាត់ឲ្យដឹកស្រះដីល្អ ដើម្បីបំពេញដូន ភ្ញៀវ និងជនដទៃទាំងឡាយ នូវភាពសម្បូរសប្បាយប្រកបទៅដោយវត្ថុចាំបាច់សម្រាប់ការរស់នៅ” ។

ដូចជាព្រះមហាក្សត្រមុនៗដែរ ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១ក៏ធ្វើសង្គ្រាម ។ សិលាចារឹកព្រះបាទបាន ចាត់ទុកព្រះអង្គថា “សមនឹងទទួលការគោរពពីអ្នកទាំងឡាយដែលជាសីហៈ ក្នុងចំណោមមនុស្សជាតិ” ចំណែកឯ សិលាចារឹកបាយ័ន៍ និយាយថា “ជាសត្វសិទ្ធិក្នុងបណ្តាព្រះរាជាទាំងឡាយ ព្រះអង្គមិនដែលរាថយពីការប្រយុទ្ធ សោះឡើយ ។ ព្រះអង្គប្រកបទៅដោយគុណធម៌ទាំងឡាយដែលព្រះរាជាត្រូវមានរួមទាំង “គុណធម៌ទាំង១០ ជា ប្រធាន”^៤, គុណសម្បត្តិទាំង៦ ហើយទ្រង់មានអានុភាពទាំង៣ ពីព្រោះថា ព្រះអង្គអាចឈ្នះលើព្រះកាយព្រះអង្គ ឯងបាន បានការពារដែនដីនេះប្រៀបបានទៅនឹងមនុស្ស ដោយមិនមានអាក់ខានក្នុងកាតព្វកិច្ចរៀបចំពិធីបួងសួង និងដឹងច្បាស់អំពីអ្វីដែលគួរ អ្វីដែលពុំគួរ” ទៀតផង ។

សិលាចារឹកបានបន្តទៀតថា “ប្រហែលជាព្រះដែលបង្កើតលោកនេះ លោកនឿយណាយនឹងការបង្កើត ស្តេចច្រើនពេក ទើបលោកបង្កើតព្រះរាជាអង្គនេះមក ឲ្យប្រកបទៅដោយគុណសម្បត្តិគ្រប់គ្រាន់ សម្រាប់លោក ទាំងបី ព្រះរាជានេះហើយដែលស្តេចឯទៀតៗទទួលយកបញ្ជាដាក់លើសិរសា” ។

ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន សុភតនៅឆ្នាំ៨៨៧នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ៨១១ ហើយទ្រង់មានព្រះ មរណនាមថា ឥសូរៈលោក ។

៥- ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន (៨៨៧-៩០៨)

ព្រះបាទយសោវរ្ម័នជាព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១ ហើយទ្រង់បានសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា នៅឆ្នាំ៨៨៧នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ៨១១ ។ សិលាចារឹកបាននិយាយអំពីព្រះអង្គថា ជា “ការ ប្រមូលផ្តុំនៃភាពថ្កុំថ្កើង” ព្រោះព្រះអង្គបានវាតអំណាចត្រួតត្រារបស់កម្ពុជាបានខ្លាំងជាងគេ ។ សិលាចារឹក បានលើកឡើងទៀតថា ព្រះអង្គក៏ទទួលបាននូវព្រះនាមបី : ចំពោះអ្នកប្រាជ្ញ ព្រះអង្គជាគ្រូអាចារ្យ ជាសាស្ត្រា- ចារ្យ, ចំពោះនារីៗ ព្រះអង្គជាបុរសក្នុងជាទីស្នេហា, ចំពោះព្រះរាជាទាំងឡាយ ព្រះអង្គជាព្រះមហេន្ទ្រៈ គឺ ព្រះឥន្ទ្រធំ ។ ព្រះអង្គបានចាប់បដិសន្ធិឡើង “ប្រកបទៅដោយសម្បូរស្រព្វលើសគេ ពុំមាននរណាម្នាក់ ដែលមាន

^៤ នោះគឺគុណធម៌សំខាន់ៗមាន : សប្បុរស, ខន្តី, វិទ្យាសាស្ត្រ, ក្លាហាន, សីលធម៌, វីរភាព, ភ្ញៀវភ្ញា, ថាមពល, អានុភាព និង ប្រាជ្ញា ។

បើតាមក្បួនច្បាប់ខ្មែរវិញ គុណធម៌សំខាន់ៗខុសពីនេះ : ទាន, កុសល, សប្បុរស, មជ្ឈនិកភាព, មនុស្សធម៌, ខន្តី, ភាពត្រូវតាម គន្លង, ត្រាប្រណី, តបកម្ម និងវិរិយៈ ។

ព្រះភ័ក្ត្រស្រស់ល្អស្មើនឹងព្រះអង្គឡើយ ក្រៅតែពីព្រះចន្ទ្រចេញ” ។ “កិត្តិកុណារបស់ព្រះអង្គបរិសុទ្ធ ប្រៀបបានទៅនឹងកាំពន្លឺព្រះចន្ទ្រ ដែលគ្របដណ្តប់ទៅគ្រប់ទិសទីនៃពិភពលោក ហាក់បីដូចជាសមុទ្រទឹកដោះ ហើយដេញកម្លាត់អស់នូវភាពអន្ទកាល ដែលរត់គេចដោយខ្លាចរឹងស្លូត ដោយគេជាទុក្ខភាពរបស់ព្រះអង្គ ។ ទ្រង់ជាព្រះចៅអធិរាជលើព្រះរាជាទាំងឡាយ ហើយកិត្តិនាមដ៏រុងរឿង, នយោបាយ, សោភ័ណភាព និងសប្បុរសធម៌របស់ព្រះអង្គបានផ្សព្វផ្សាយទៅគ្រប់ទិសទាំងបួន ប្រៀបបាននឹងទេពធីតាដែលលម្អទៅដោយ ការសន្តោស, ថាមពល, កុណាធម៌, ភាពរមម្យ, កិត្តិកុណា, កុសល និងគតិបណ្ឌិត ។ នៅក្នុងការប្រយុទ្ធ ព្រះអង្គមានព្រះហស្តគ្រៀមដានិច្ចនឹងសម្លាប់សត្រូវកោងកាច បីដូចជាទ្រង់បានរៀនសូត្រពី គុទ្ធត្រិទ្ធ (ក្រឹស្ម-វិស្ណុ) នូវល្បិចចាប់ហែកទ្រូងរបស់ហិរន្យកស្សិព្វ (មនុស្សសិទ្ធិ-ជាស្តេចយក្ស) អីចឹង ។ ព្រះខ័នរបស់ព្រះអង្គ តែងកេចព្រាហើយ មិនដែលអាក់ខាននឹងកាប់នោះទេ ហើយកាប់តែមួយព្រះខ័ន អ្វីៗក៏ដាច់ជាបីកំណាត់ដែរ ទោះជាដៃកវែង, មូល, ធំ ឬរឹង យ៉ាងណាក៏ដោយ គឺហាក់បីដូចជាការដាក់ទោសចំពោះការដែលហ៊ានប្រឆាំងនឹងថ្វីព្រះហស្តរបស់ព្រះអង្គ ។ ព្រះអង្គអាចបាញ់ព្រួញនឹងព្រះហស្តឆ្វេងក៏បាន ព្រះហស្តស្តាំក៏បាន ហើយតែងតែគ្រូកោលដៅជានិច្ច ។ នៅទីបញ្ចប់ ព្រះដែលជាអ្នកបង្កើតលោកឆ្ងល់ហើយសួរខ្លួនឯងថា ចុះហេតុអ្វីក៏អាត្មាអញបង្កើតព្រះរាជានេះមកធ្វើជាកូប្រដៃនឹងខ្លួនឯងដូច្នោះ ព្រះរាជានេះដែលជាប្រជាបតិ (ព្រះបង្កើតលោក) និងជាបរមេស្វរៈ (ទុក្ខមរាជា ឬព្រះសិវៈ) មួយទៀត ។

ព្រះបាទយសោវរ្ម័នប្រៀបបានទៅនឹងស្តេចល្វីទី១៤ របស់បារាំង ។ ទ្រង់មានស្បែងអញ្ជាវមសិវៈ ដែលត្រូវជាចៅរបស់សិវៈកែវល្យៈ ជាទុបដ្ឋរា ជាអ្នករៀបចំពិធីទេវរាជាមុនគេ ។ ព្រះអង្គមានចំណង់ចំណូលចិត្តក្នុងការសាងសង់ ហើយហាក់ដូចជាមានចំណងដូច្នោះតាមការណែនាំរបស់រាជគ្រូ និងក្រុមគ្រូសាររបស់រាជគ្រូ ។ ព្រះអង្គបានបញ្ជាឲ្យគេកេណ្ឌពួកកត្តាស្សៈ មានន័យថា អ្នកស៊ីសាច់សត្វ គឺវាស្ត្រសាមញ្ញ (ពួកអ្នករដ្ឋវាសិ) សាងសង់ប្រាសាទ, កំពែង, បដិមា, រួចទ្រង់ឲ្យគេបាញ់ព្រះរាជបញ្ជាដាក់នៅពាសពេញព្រះនគរ ប្រៀបបានទៅនឹងព្រះអសោកៈមួយអង្គទៀតដូច្នោះដែរ ។ ព្រះអង្គប្រគល់ខ្ញុំជាច្រើនឲ្យវត្តនីមួយៗ ដែលព្រះអង្គបានបង្កើតដីចំនួនមួយរយព្រះ^៦ ព្រមទាំងទ្រព្យធន និងទុបភោគកណ្តាធ្វើអំពីមាស សម្រាប់ការរៀបចំពិធីការពបូជាផ្សេងៗ ។ ទ្រង់បានចាត់ឲ្យស្តេងអញ្ជាសិវៈ ជាសិស្សរបស់ កម្រតេង ចាស់នៃសិវៈស្រមៈ ដែលទ្រង់ឲ្យទទួលបន្ទុកខាងកេណ្ឌកម្លាំងថ្វាយព្រះរាជា ដើរកសាងសិវលិង្គ និងព្រះបដិមា ដាក់ពាសពេញព្រះនគរ ។ ចំណែកខ្លួនព្រះអង្គ បានកសាង

^៦ គេមិនដឹងថាពាក្យព្រះនេះមានន័យពិតប្រាកដដូចម្តេចទេ ។ តាមខ្ញុំយល់ នេះគឺជាបរិមាណគ្រាប់ស្រូវមួយបង្កើតដែលគេស្តាយ ពាក់ឆៀងលើស្នា ដើរសាប ឬព្រួស ។ ដ៏១០០ ព្រះ គឺដីដែលត្រូវនឹងគ្រាប់ស្រូវពូជ ១០០ បង្កើតនោះ ។

ដាលព្រះហស្តនូវ «ព្រះបដិមាព្រះសិវៈ និងព្រះជាយាបួនអង្គ ជាតំណាងកម្ពុជារវៀងបួន ដើម្បីរំលឹកដល់វិញ្ញាណ កន្លះព្រះមាតាបិតា ដាក់នៅលើមាត់បឹងឥន្ទ្រទ្រកៈ» ។ ដោយហេតុនេះ «ភពទាំងពីរ គឺស្ថានក្រោម និងស្ថានលើ មានអ្នកការពារប្រកបទៅដោយវិភាគឥតនរណាប្រៀបដូចបាន : នៅលើដៃនដី មានព្រះរាជអបរាជ័យមួយ អង្គ គឺព្រះបាទយសោវរ្ម័ននេះ ចំណែកនៅស្ថានសួគ៌ទាំងបីជាន់មានព្រះមហេន្ទ្រ» ។ «នៅក្នុងការប្រយុទ្ធ ពេល ក្រឡេកឃើញព្រះរាជានេះ ដែលទ្រង់ប្រកបទៅដោយពន្លឺភ្លឺត្រចះពីបាក់នឹងទ្រាំទ្រ បណ្តាសត្រូវកោងកាច ទាំងឡាយទិនក្បាលចុះ ប្រៀបបាននឹងដុំឈូកបាក់ក ហើយនិយាយថា នេះហើយគឺជាព្រះអាទិត្យ»^៧ ។

រដ្ឋកាលរបស់ព្រះអង្គចាប់ផ្តើមឡើងដោយមានការបះបោរប្រឆាំងមួយ ដែលប្រហែលជារៀបចំឡើង ដោយសមាជិករាជវង្សានុវង្សរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៤ ដែលស្រុកបានបំបែកចេញពីរាជសម្បត្តិដោយព្រះបាទ ឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១ នៅឆ្នាំ៨៨៧ ក៏ប៉ុន្តែចំណុចគ្រងនេះ គេមិនមានមូលហេតុគ្រប់គ្រាន់នឹងអះអាងទេ ។ ព្រះបាទយសោ វរ្ម័ន បានធ្វើការវាយបង្ក្រាបការបះបោរនោះ ហើយបានប្រយុទ្ធដោយលំបាកព្រោះទ័ពព្រះអង្គទន់ដៃ ព្រះអង្គ ស្រុកសត្រូវព័ទ្ធជុំវិញ តែបានសេនាពីរនាក់ការពារជាប់ បួរស្លាប់ជំនួសព្រះអង្គ ។ ក្រោយពីមានជ័យជម្នះលើខ្មាំង សត្រូវរួចហើយ «ដើម្បីជៀសវាងកុំឲ្យមានការបះបោរដដែលៗទៀត ដែលរង់ចាំមើលតែចំណុចខ្សោយរបស់ ព្រះរាជណាចក្រ ហើយប៉ុនប៉ងធ្វើឃាតព្រះរាជ» ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន បានបង្កើតកងស៊ើបការណ៍មួយក្រុម រួចហើយបានសម្រេចសាងសង់ «ព្រះរាជធានីវិទ្យាមួយ គ្មានសត្រូវណាដណ្តើមយកបាន» ។

រាជធានីនេះមានឈ្មោះមុនដំបូងដូចជាព្រះនាមរបស់ព្រះអង្គ គឺយសោធបុរៈ, គឺអង្គរធំ ដែលឈ្មោះពិត ប្រាកដថា ឥន្ទ្រប្រាសាទ តែសៀវភៅខ្មែរសម័យថ្មីហៅថា ឥន្ទ្របាទ ឬក៏ភាសាសាមញ្ញថា មហានគរ រាជធានីនេះ តាមមើលទៅ គឺសាងសង់នៅពីលើ ឬក៏ជិតទីតាំងរបស់រាជធានី ដែលសាងឡើងដោយព្រះបាទឡាន្រ្យសានវរ្ម័ន នៅដើមសតវត្សរ៍ទី៧ នៃគ្រិស្តសករាជ ។ អ្នកខ្លះនិយាយថា ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន ហៅរាជធានីនេះថា កម្ពុបុរី តាម ឈ្មោះទេវបុព្វបុរសខ្មែរ កម្ពុស្វ័យមុ ដែលព្រះសិវៈ បានប្រគល់ព្រះមហេសី គឺព្រះនាងមេរៈឲ្យ ។

នៅក្នុងរាជធានីនេះ ទ្រង់បានចាត់ឲ្យពូនភ្នំយសោធគិរី គឺប្រាសាទបាពួន ឬ «ភ្នំដែលរលំបាក់បែក» និងឲ្យ សង់ប្រាសាទភិមានអាកាស, «ព្រះរាជវាំងសម្បូរទៅដោយខ្យល់» ប្រាសាទនេះសង់រួចនៅក្រោមរជ្ជកាលព្រះ រាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ ។ នៅខាងក្រៅរាជធានី ពីខាងកើត ទ្រង់បានចាត់ឲ្យកសាងយសោធរាស្រម «អាវាសរបស់យសោ» ។

ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន បានកសាងប្រាសាទលលៃដងដែរ នៅជិតប្រាសាទបាគោ និងបាគង ដើម្បីថ្វាយដល់

^៧ សិលាចារឹកព្រះបាទ ក្បាលទី២ ទំព័រ៣៧២-៣៧៦ និងអែម៉ូនីញ៉េ, ប្រទេសកម្ពុជា ក្បាលទី២ ទំព័រ២៦៥-២៦៧ ។

ព្រះវិញ្ញណក្នុងព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន ជាព្រះបិតា, ព្រះនាងស្រីឥន្ទ្រទេវី ជាព្រះមាតា, និងព្រះវិញ្ញណកូនរបស់ ព្រះបាទមហិបតិវរ្ម័ន និងព្រះនាងរាជេន្ទ្រទេវី ជាព្រះអយ្យកោអយ្យកា ព្រោះថា ព្រះអង្គមានព្រះកិត្តិយស ជាពិសេស គឺដោយសារខ្សែព្រះលោហិតខាងព្រះមាតា ។

ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន ពេញចិត្តនឹងការធ្វើសង្គ្រាមណាស់ ។ ក្រោយពីមានជ័យជម្នះលើសត្រូវផ្ទៃក្នុង ហើយរៀបចំឲ្យមានក្រុមចារកម្មគ្រប់គ្រងលើពួកនេះរួចមក ព្រះអង្គបានធ្វើការប្រយុទ្ធជាច្រើនទៅលើសត្រូវ ខាងក្រៅ ធ្វើឲ្យពួកនេះចុះចាញ់ ហើយទ្រង់បានដាក់ស្តេចបរាជ័យជាច្រើនជាទាសករ ។ ព្រះអង្គក៏មានជ័យជម្នះ ផងដែរ ក្នុងសង្គ្រាមតាមសមុទ្រ “ទៅលើកងនាវាចររបស់សត្រូវដែលមានសំពៅថ្មីៗពណ៌ស រាប់ពាន់” ដែលព្រះអង្គវាយបាក់បែកអស់ ។

ព្រះបាទយសោវរ្ម័នប្រហែលជាបានធ្វើសង្គ្រាម ហើយមានជ័យជម្នះលើពួកចាមផងដែរ ដែលទ្រង់ តាមវាយប្រហាររហូតរាជធានីស្ថិតនៅលើភ្នំវែក ព្រមទាំងបានចាប់ស្តេចចាមព្រះនាមស្រីជយិន្ទ្រវរ្ម័ន ជាឈ្មើយ រួចលើកទុក្ខសេនីយ៍ចាមមួយរូបឲ្យឡើងសោយរាជ្យជំនួស ។ ពួកចាមបានប្រមូលគ្នាគ្រៀមចាំនៅចន្លោះពី រាជធានីមកព្រំប្រទល់ ដែលមានចំនួនទាំងអស់១២សង្កាត់ ហើយបានធ្វើការវាយមកលើទ័ពព្រះអង្គយ៉ាងខ្លាំង ពេលទ្រង់យាងត្រលប់មកព្រះនគរវិញ ធ្វើឲ្យព្រះអង្គថយដៃ វាយដកថយរហូតទៅដល់ភ្នំក្រែយការ ។ នៅលើភ្នំ នោះ ទ្រង់បានជ្រកនៅក្នុងបន្ទាយមួយដែលមានកំផែងការពាររឹងមាំ រួចទើបចាប់វាយបកទៅលើទ័ពសត្រូវ បំផ្លាញសង្កាត់ទាំង១២ មួយម្តងៗ ។ ព្រះអង្គស្ទើរតែក្ស័យព្រះជន្មម្តងទៀត នៅក្នុងការប្រយុទ្ធមួយ បើកុំតែបាន សេនាការពារបូជាជីវិតការពារព្រះអង្គ ។

ក្រៅពីសង្គ្រាម ព្រះបាទយសោវរ្ម័នជាព្រះរាជាមួយអង្គពូកែខាងការងាររដ្ឋបាលទៀតផង ។ សោយរាជ្យ លើនគរមួយដែលមានប្រជាជនរំពើតរំពើង ទ្រង់បានរៀបចំប្រជារាស្ត្រជា៤វណ្ណៈ ដែលក្នុងនោះពួកបច្ចាញាតិ របស់ពួកព្រាហ្មណ៍អន្តោប្រវេសន៍ បានត្រូវបានចែកតាមវណ្ណៈនីមួយៗ ហើយទ្រង់ក៏បានរៀបចំឋានៈរបស់ សេនាមន្ត្រីផងដែរ ។ ដោយមានសត្រូវច្រើន ព្រះអង្គបានចងសម្ព័ន្ធមេត្រីជាមួយស្តេចនគរជិតខាង ហើយបាន ផ្តល់ឯកសិទ្ធិដល់ជនបរទេសដែលចូលមកក្នុងព្រះរាជាណាចក្រថែមទៀត ។

ព្រះអង្គគោរពបូជាព្រះសិវៈ ក៏ប៉ុន្តែ មិនប្រកាន់និកាយណាមួយទេ ហើយចេះសន្តោសប្រណី ពីព្រោះថា ទ្រង់មានមន្ត្រីមួយរូប ជាប្រធានព្រះរាជវង្សផងដែរ ដែលគោរពបូជាព្រះពុទ្ធសាសនា ។ ទ្រង់ចូលចិត្តសិល្បៈ ហើយ មានអ្នកប្រាជ្ញបណ្ឌិត នៅជុំវិញព្រះអង្គ ។ ពេលណាព្រះអង្គចេញធ្វើសង្គ្រាម ទ្រង់អនុវត្តតាមទស្សនៈរបស់ អ្នកប្រាជ្ញបណ្ឌិតទាំងអស់នោះ ។

ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន បានសុគតនៅឆ្នាំ៧០៨នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ៧៣០ ដោយបាន បន្សល់ទុកនូវព្រះកិត្តិយសថា ជាព្រះចៅអធិរាជលើអស់ព្រះរាជាទាំងឡាយ ជាព្រះរាជាល្អឥតខ្ចោះ ជាព្រះ

អាទិត្យ ។ ព្រះអង្គមានព្រះមរណនាមថា បរមសិវលោក ។

កំណត់ចំណាំ : រឿងនិទានខ្មែរមួយដែលខ្ញុំបានរៀបរាប់ពីខាងលើរួចមកហើយ និយាយថា ពួកកម្ពុជា មានកំណើតដើមចេញមកពីរដ្ឋមួយនៅឥណ្ឌា ស្ថិតនៅជិតទីក្រុងដែល្នី ។ ម្យ៉ាងទៀត គម្ពីរមនវៈធម្មសាស្ត្រៈ បានប្រដៅថា ពួកកម្ពុជៈ ជាប្រជារាស្ត្រមួយក្នុងបណ្តាចំណោមប្រជារាស្ត្របួន ដែលត្រូវគេបណ្តេញចេញពី ឥណ្ឌា ព្រោះបានប្រព្រឹត្តបំពានលើច្បាប់ប្រទេស ។ នករពួកកម្ពុជៈ នេះស្ថិតនៅខាងពាយ័ព្យទីក្រុងដែល្នី ហើយ អាចនឹងលាតសន្ធឹងមកកើតឆ្ងាយពីទីក្រុងដែល្នី ។ ហេតុការណ៍ដ៏គួរឲ្យចង់ដឹងនេះនឹងគ្មានអ្វីសំខាន់ទេ បើគ្មាន ហេតុការណ៍មួយទៀត នោះគឺរាជធានីប្រកបទៅដោយកំផែងការពាររឹងមាំដែលកសាងឡើងដោយព្រះបាទ យសោវរ្ម័ន មានឈ្មោះថា ឥន្ទ្រប្រាសាទ ដែលគម្ពីរសាស្ត្រាខ្មែរហៅក្លាយថា ជាឥន្ទបុគ្គ ។ តែវាមានទីក្រុងមួយ មុននឹងទៅដល់ទីក្រុងដែល្នី ដែលត្រូវគេដុតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទីអស់កាលពី២០០០ឆ្នាំមុន តែមាននៅសេសសល់ កម្ទេចកម្ទីនៅឡើយ នៅប្រហែល៥គីឡូម៉ែត្រពីដែល្នី ដែលមានឈ្មោះថា ឥន្ទ្រប្រាសាទ ដែរ សព្វថ្ងៃអ្នកស្រុកហៅ ថា ឥន្ទបុគ្គ ឬអន្ទបុគ្គ ។

ហេតុដែលប្រជាជនកម្ពុជាមួយនៅឥណ្ឌាចិន មានឈ្មោះដូចឈ្មោះប្រជាជនកម្ពុជៈ ដែលគេបណ្តេញចេញ ពីឥណ្ឌា ហើយពួកកម្ពុជាមានរាជធានីមួយឈ្មោះដូចរាជធានីរបស់ពួកកម្ពុជៈ ដែលរៀបរាប់ថា ពួកកម្ពុជាមាន កំណើតដើមមកពីឥណ្ឌា គឺជាបញ្ហាមួយដែលគួរឲ្យចាប់អារម្មណ៍ដែរ ។

ជំពូកទី៧

កំណត់សម្គាល់អំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជា ពីសតវត្សរ៍ទី៨ដល់សតវត្សរ៍ទី១០ : មាឃ្យា, អាណ្ណាម-ភូមា, ចិន និងឥណ្ឌា

ឥឡូវនេះ អាណាចក្រកម្ពុជាបានត្រូវកសាងឡើងវិញហើយ ដោយមានរាជធានីដ៏ធំមួយ ដែលជា“បន្ទាយ ប្រកបដោយកំដែងការពាររឹងមាំ គួរនសត្រូវណាវាយដណ្តើមយកបាន”, មានព្រះរាជាជាព្រះចៅអធិរាជ ត្រួតត្រាលើបណ្តាប្រទេសជិតខាង ហើយវាតទឹកដីហួសពីរៀងចំនួនទៅទៀតនៅប្រទេសលាវ, និងមានកិត្តិទានល្បី រន្តិ “ទៅសព្វទិសទីនៃពិភពលោក”, នេះបើតាមការវាយវែងរបស់សិលាចារិក ។

តើក្នុងអំឡុងពេលនេះ បណ្តារាជាណាចក្រជិតខាងរបស់កម្ពុជា ដែលយើងបានស្គាល់រួចមកហើយ អាចនឹងមានឥទ្ធិពលគិត ឬច្រើន មកលើកម្ពុជា តាមរបៀបបែបយ៉ាងដូចម្តេចខ្លះ?

១- នគរមាឃ្យា

នៅដើមសតវត្សរ៍ទី៧ ពួកមាឃ្យាបានគ្រប់គ្រងលើទឹកដីមួយដែលប្រហាក់ប្រហែលត្រូវនឹងអាណាមសព្វថ្ងៃ នេះ ។ ពួកមាឃ្យានេះ បានវាយកម្ទេចបណ្តាខ្មែរខាងត្បូងរបស់តុងគីង ដែលនៅជាប់នឹងព្រំដែន, ដណ្តើមបាន ខ្មែរគ្រយីណាន ជាខ្មែរគ្រចិន-អាណាម យកមកកាន់កាប់មួយរយៈ តែបានត្រូវទ័ពអាណាម ដែលដឹកនាំដោយមេ បញ្ជាការចិន វាយដេញកម្ទេចរហូតចូលមកដល់ផ្ទៃក្នុងនគរមាឃ្យា ហើយបង្ខំឲ្យសងការខូចខាត រួចឲ្យលើកស្ទួយ សារអាករទៅថ្វាយទៀត ។ រាជធានីនគរមាឃ្យា រកការវាយកម្ទេចពីរលើក ក៏ប៉ុន្តែពួកមាឃ្យានៅអាចរក្សាទឹកដីបាន លើកលែងតែខ្មែរគ្រយីណានមួយដែលត្រូវប្រគល់ទៅឲ្យអាណាមវិញ ។

កាលពីសតវត្សរ៍ទី៥ រាជសម្បត្តិនគរមាឃ្យាមានព្រះរាជាខ្មែរមួយអង្គសោយរាជ្យ ។ នៅសតវត្សរ៍ទី៧ រាជសម្បត្តិនេះ បានធ្លាក់ទៅក្នុងកណ្តាប់ដៃព្រាហ្មណ៍ម្នាក់ ដែលធ្វើគុតព្រះមហាក្សត្រ បន្ទាប់មកធ្លាក់ទៅក្នុងដៃ មហេសីព្រាហ្មណ៍ រួចទៅក្នុងដៃព្រះអង្គម្ចាស់បះបោរមួយអង្គ ដែលក្លាយជាព្រះស្វាមី មហេសីរបស់ព្រាហ្មណ៍ ក្សត្រនោះ ។ នគរមាឃ្យាធ្លាប់ជួបប្រទះនឹងបដិវត្តន៍ផ្ទៃក្នុងជាច្រើន ដែលជាហេតុនាំនគរនេះឈានទៅរកការរលត់ រលាយ ។ ក៏ប៉ុន្តែទោះជាយ៉ាងណាក្តី នាសម័យនោះ នគរនេះមិនទាន់បាក់ទឹកដី សូម្បីមួយចំណាត់នៅឡើយទេ ។

នៅពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី៨ នគរមាឃ្យាបានទទួលរងគ្រោះដូចជាតុងគីង និងកម្ពុជាដែរ ពីការឈ្លានពាន របស់ពួកជន“ស្តមកំព្រីង ហើយខ្មៅព្រឹក” ដែលធ្វើដំណើរមកពីកោះសូម៉ាត្រា និងកោះពូឡូកុងឌ័រ តាម“នាវា បរទេស” (ឆ្នាំ៧៦៥-៧៧៤ និង៧៨៧ នៃគ្រិស្តសករាជ) ។

អំពើចោរកម្មនេះប្រហែលជាកើតមាននៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ស្តេចចាម ព្រះបាទព្រឹទ្ធិវិទ្ធីវរ្ម័ន ដែលជា

ព្រះរាជាជី៣ ឬទី៤ សោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទវិក្រត្តវរ្ម័ន នៅពាក់កណ្តាលទី២នៃសតវត្សរ៍ទី៨ និងនៅក្នុងរជ្ជកាល ក្លាយរបស់ព្រះអង្គព្រះនាម ព្រះបាទសត្យវរ្ម័ន ដែលសោយរាជ្យពីឆ្នាំ៧៧៤ ដល់៧៧៩ ។ ពួកចាមបានរុញច្រាន ពួកឈ្មួនពានឲ្យដកថយចេញទៅវិញ ក៏ប៉ុន្តែប្រទេសកម្ពុជាទប់ទល់មិនឈ្នះ ក៏ត្រូវបែកនគរជាពីរដោយសារ បរាជ័យនេះ គឺកម្ពុជាទឹក និងកម្ពុជាគោក តាមសម្តីពួកចិន និងអាណាម ដូចដែលយើងបានឃើញពីខាងលើរួច មកហើយ ។

មិនយូរប៉ុន្មាន ក្រោយពីបានជៀសជុំគ្នាពីគ្រោះថ្នាក់រួចមក ពួកចាមបានធ្វើការឈ្លានពានទៅលើខ្សែត្រ ហ៊ាន និងអាយ របស់អាណាម នៅឆ្នាំ៨០៨ ក្រោមរជ្ជកាលរបស់ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន ជាព្រះអនុជរបស់ព្រះបាទ សត្យវរ្ម័ន ។ ពួកអាណាមបានវាយតបតវិញដោយប្រើកម្លាំងទ័ពដ៏ធំ ធ្វើឲ្យពួកចាមបរាជ័យ ហើយយល់ព្រមសង ការខូចខាត និងលើកស្ទួយសារអាករថ្វាយស្តេចអាណាម ។

ចាប់ពីពេលនោះមក រាជធានីចាស់ គឺលីនយី បានត្រូវបោះបង់ចោល ព្រះរាជាបានយាងមកតាំងព្រះរាជ វាំងនៅឯ លេន ដែលជាកំពង់ផែសមុទ្រមួយស្ថិតនៅខាងកើតលីនយី វិញ ។ បើតាមព័ត៌មាននិយាយថា នៅ ក្បែរកំពង់ផែនោះ មានទីក្រុងមួយឈ្មោះហៅថា លេនឈិន ទើបបានជាគេហៅនគរថាឃ្យាថាជា រាជាណាចក្រ លេនឈិន វិញ ។ គឺពាក្យនេះហើយ ដែលពួកអឺរ៉ុបហៅក្លាយមកជាកូសាំងស៊ិន^១ ។

ព្រះបាទហរិវរ្ម័នដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ននៅឆ្នាំ៨១៣ ហើយដែលនៅកង់លើរាជសម្បត្តិ នៅឡើយនៅឆ្នាំ៨១៧ ឬក្រោយនោះ មិនបានបន្តធ្វើសង្គ្រាមទេ ក៏ប៉ុន្តែ ព្រះបាទវិក្រត្តវរ្ម័ន ដែលស្នងរាជ្យបន្តពី ព្រះអង្គ បានដឹកនាំទ័ពភាគត្បាតបណ្តាខ្សែត្ររបស់កម្ពុជា ហើយបានវាយចូលរហូតមកដល់កណ្តាលផ្ទៃប្រទេស ដែលអាចជាហេតុធ្វើឲ្យព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១ លើករាជធានីពីមហេស្រុបពិត ទៅតាំងនៅឯហរិហរល័យវិញ ដើម្បី ជៀសពីចម្បាំង ។

ក្រោយពីត្រូវវាយបណ្តេញចេញពីកម្ពុជាម្តងរួចមក ពួកចាមបានត្រលប់មកវាយប្រហារម្តងទៀត នៅឆ្នាំ ៨៧៨ ក្នុងរាជ្យព្រះបាទយសោវរ្ម័នដែលជាបុត្ររបស់ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន តែត្រូវបរាជ័យហើយកងទ័ពខ្មែរ

^១ សូមអានកំណត់សម្គាល់នៅទំព័រទី៤៥ ។ គេបានឲ្យនិរុត្តិសាស្ត្រមួយទៀតចំពោះឈ្មោះនេះ គឺគេអះអាងថា កូសាំងស៊ិន នេះ ជា ការអានរបស់ពួកអឺរ៉ុបនូវពាក្យអាណាមថា កូដិមថាញ មានន័យថា ទឹកដីដាច់ដាច់ គឺថាឃ្យានេះឯង ។ លោក ប៊ែម៉ារីនី បានសរសេរ នៅសតវត្សរ៍ទី១៧ថា កូសាំងស៊ិន ក្លាយមកពីពាក្យ ខ្វាវដី មានន័យថា មេជើងកែក ហើយមានអ្នកខ្លះទៀតនិយាយថា ពាក្យនេះ ជាការហៅមិនត្រូវនូវពាក្យ លេនឈិន ដែលចិនប្រើសម្រាប់ហៅផ្នែកខាងត្បូងនៃទ្រូបឥណ្ឌូចិន ។ មានគេនិយាយទៀតថា ពួកព័រ ទុយហ្គេ ដែលសង្កេតឃើញថា ពួកចាមមានលក្ខណៈដូចពួកហិណ្ឌូនៅឯរដ្ឋកូដិម ហើយឃើញពួកអាណាមដូចពួកចិន ក៏ហៅអាណាម ភាគខាងត្បូងថា កូសាំងស៊ិនទៅ ។ ក្នុងករណីនេះ កូសាំងស៊ិន គឺឥណ្ឌូចិន ។

បានដេញតាមរហូតដល់រាជធានី រួចដាក់នគរបាយ្យានៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ស្តេចខ្មែរមួយអង្គ ដែលសោយរាជ្យនៅនគរវិជ័យ (គឺក្នុងបិណ្ឌសព្វថ្ងៃ) ។ ក៏ប៉ុន្តែ នៅពេលដែលព្រះបាទយសោវរ្ម័ន ត្រលប់មកព្រះនគរវិញ ប្រកបដោយជោគជ័យនោះ ព្រះអង្គ បានត្រូវទ័ពចាម១២សង្កាត់ ស្អាតវាយទាល់តែព្រះអង្គត្រូវវាយដកថយទៅវិញដូចដែលបានឃើញខាងលើរួចមកហើយ ។

២- អាណាម-តុងកីង

នៅដើមសតវត្សរ៍ទី៩ តុងកីងស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ចិននៅឡើយ ហើយត្រូវនៅដូច្នោះយូរតទៅទៀត ថ្វីបើមានការបះបោរប្រឆាំងនឹងចិនជាញឹកញយក៏ដោយ ។ នៅដើមសតវត្សរ៍ទី៨ ពួកអាណាម បានបះបោរទូទាំងប្រទេសប្រឆាំងនឹងពួកចិន ហើយបានប្រកាសលើកស្តេចមួយអង្គដែលប្រហែលជាមានដើមកំណើតហិណ្ឌូ ព្រះនាមហាក់ខេ (ស្តេចខេ) ឲ្យសោយរាជ្យ ។ ស្តេចខេនេះ ដោយមានជំនួយពីខ្មែរ និងចាម ៣០ ម៉ឺននាក់ បានវាយកម្ទេចបន្ទាយចិនមួយ ។ ក៏ប៉ុន្តែក្រោយពីការខិតខំប្រឹងប្រែងប្រកបដោយជោគជ័យ និងសេចក្តីត្រេកអរនេះកន្លងផុតទៅ តុងកីង ក៏ត្រូវធ្លាក់ចូលក្រោមនឹមត្រួតត្រារបស់ចិនឡើងវិញ នៅគ្រិស្តសករាជ ៧២២ ហើយស្ថិតនៅក្រោមនឹមត្រួតត្រារបស់ពួកអ្នកឈ្នះយ៉ាងគឺនៃតៃនាំនីពីពេលនោះមក ។

នៅដំណាច់សតវត្សរ៍ទី៨ គឺនៅឆ្នាំ៧៦៨ ពួកអាណាមបានងើបបះបោរម្តងទៀត ហើយបានលើកមេទ័ពឈ្មោះ កុងហ៊ុន ឲ្យឡើងសោយរាជ្យដែលតែងតែដឹកនាំកម្លាំងវាយទ័ពចិន ដែលឆ្លងចូលមកក្នុងទឹកដី ឲ្យបរាជ័យរាល់លើក ។ ក៏ប៉ុន្តែអត់ពីស្តេចអង្គនេះទៅ បុត្រព្រះអង្គព្រះនាមកុងអាញ ដែលឡើងសោយរាជ្យបន្ត មិនមានសេចក្តីក្លាហាននឹងការពារប្រទេសទេ បែរជាប្រគល់ខ្លួនចុះចូលទប់រាជ ដែលចិនបញ្ជូនឲ្យមកសោយរាជ្យបន្តពីកុងហ៊ុន ទៅវិញ ។

រាជធានីរបស់តុងកីងកាលពីពេលនោះគឺ ហាណូយ ដូចសព្វថ្ងៃដែរ ។ គឺជាបន្ទាយប្រដាប់ទៅដោយគ្រឿងការពារ ដែលមានអ្នកស្រុករស់នៅជុំវិញ មានផ្សារ និងជាពិសេសគឺមានបញ្ជាការកណ្តាលរបស់ចិនផង ។

នៅចុងសតវត្សរ៍ទី៩ ពួកថៃមកពី យុនណាន ដែលចិនហៅថា ណាននាវ តែអាណាមហៅថា ណាមឈាវ មានន័យថា “ស្តេចកណ្តាល” បានចូលលុកលុយតុងកីង ។ នៅក្នុងសង្គ្រាមមួយជាមួយចិន ដែលតែងតែប៉ុនប៉ងបំផ្លិចបំផ្លាញរាជណាចក្ររបស់គេ ស្ថិតនៅចន្លោះ យុនណាន និង ទីបេ ត្រង់ម៉ូ តាលី ពួកណាននាវនេះ បានវាយឈ្នះទ័ពចិន ដែលមានពលទាហានមួយភាគធំជាពួកអាណាមតុងកីង ហើយដណ្តើមបាន យុនណាន ។ ក្រោយមកពួកនេះបានកាំទ្រពួកអ្នកស្រុកភ្នំនៅខាងលើតុងកីង ដែលតែងតែរងការតាបសង្កត់ពីចៅហ្វាយក្រុងហាណូយ ហើយត្រូវចៅហ្វាយក្រុងនេះ ដេញវាយប្រហាររហូតដល់យុនណាន ។ ពួកអ្នកស្រុកភ្នំនោះប្រហែលជាពួកម្នួន សព្វថ្ងៃ បាននាំផ្លូវទ័ពណាននាវ ចុះតាមជ្រលងទន្លេក្រហមមកវាយកម្ទេចតុងកីង រួចកាន់កាប់ហាណូយបាន ។

រាជធានីហណូយបានត្រូវវាយកម្ទេច ដុតបំផ្លាញ រួចពួកណាននារ៍គ្រប់គ្រងអាណាមចំនួនដប់ឆ្នាំ ពី ឆ្នាំ៨៦០ ដល់៨៧០ ទើបដកថយទៅស្រុកវិញ ហើយត្រូវទ័ពព្រៃដែលចុះចូលជាមួយចិន-អាណាមស្តាប់វាយ ប្រហារថែមទៀត ។

យើងនឹងជួបជាមួយពួកណាននារ៍ ឬថៃនេះទៀត នៅខាងក្រោយ នៅពេលដែលពួកនេះបង្ហាញខ្លួនមុន ដំបូងនៅភូមារួចនៅភាគខាងជើងទន្លេមេណាម ជាទីដែលពួកគេនឹងកសាងរាជាណាចក្រសៀម ។

តាមមើលទៅ តុងកីនពេលនោះមិនមានទំនាក់ទំនងអ្វីជាមួយកម្ពុជាទេ ព្រោះស្ថិតនៅឆ្ងាយ ។ ឯកសារ ប្រវត្តិសាស្ត្រអាណាមមាននិយាយអំពីពួកខ្មែរជាលើកដំបូង នៅពេលដែល“អធិរាជខ្មៅ” មានដើមកំណើតហិណ្ឌូ ហើយដែលប្រហែលជាខ្មែរ បានដឹកនាំទ័ពខ្មែរ-ចាម ៣០ ម៉ឺននាក់ ទៅវាយតុងកីន ។ ចាប់ពីគ្រឹមនោះមកប្រជា រាស្ត្រទាំងពីរ ហាក់ដូចជាមិនបានស្គាល់គ្នាទេ ។^៦

៣- ចិន

នៅសតវត្សរ៍ទី៧ប្រទេសចិនចាប់រឹកជំបន់ចម្បងៗ លាតសន្ធឹងទៅខាងលិច ដូចជាអារ្យធម៌ទៅជប៉ុន ហើយ ចាប់ផ្តើមវាយបង្ក្រាបពួកណាននារ៍ ឬថៃ ដែលទើបតែរួបរួមគ្នាជារដ្ឋតែមួយ ព្រោះវារំខានដល់ចិនក្នុងការយក ទីបេជាចំណុះ ។ ចិនគ្រប់គ្រងលើតុងកីន ហើយការពារអាណាមប្រឆាំងនឹងពួកចាម ដោយបែងចែកទឹកដីជាបញ្ជា ការដ្ឋាន និងខ្សែគ្រឿង ដែលមាននៅសេសសល់រហូតដល់សព្វថ្ងៃ ។ ចិនបានធ្វើឲ្យតុងកីនមានសណ្តាប់ធ្នាប់ របៀប រៀបរយ សន្តិសុខ ហើយឲ្យប្រទេសនេះទទួលយកអារ្យធម៌ចិន ។ ចិនចង់ធ្វើឲ្យបណ្តាប្រជាជនដែលធ្លាប់បានទទួល ការអប់រំផ្សេងៗ ហើយដែលធ្លាប់ទទួលយកអារ្យធម៌ហិណ្ឌូរួចទៅហើយ ដូចជា លាវ, ចាម្យ៉ា និងកម្ពុជា ជាដើម ឲ្យត្រលប់មកទទួលយកអារ្យធម៌ចិនវិញ ។

ឥទ្ធិពលរបស់ចិនមកលើប្រទេសជិតខាងធំធេងណាស់ ។ ក្រោយពេលចិនចាញ់ពួកម៉ុងហ្គោល ហើយមាន រាជវង្សថ្មីមួយឡើងសោយរាជ្យ ជាមួយនឹងស្តេច គូប៊ីឡៃខាន់ ឥទ្ធិពលនេះ កាន់តែរឹកជំណាស់ទៅទៀតនៅចុង បូព៌ាប្រទេស ។

^៦ តទៅនេះ ជាឈ្មោះដែលខ្មែរបានប្រើសម្រាប់ហៅអាណាចក្រអាណាម ហើយនៅតែបន្តហៅដល់សព្វថ្ងៃ : តុងកីន = តាំងគ្យ, យ៉ាវដី = យួនកាវ, អាណាម = យួន ។ ពាក្យយួននេះ ធ្វើឲ្យយើងនឹកដល់បញ្ហាការចិននៅខ្សែខាងត្បូងបង្កសរសៃតុងកីន ឈ្មោះថា យីណាន ដែលពួកចាមដំណើរយកបានហើយកាន់កាប់យ៉ាងយូរ និងឈ្មោះខ្សែគ្រឿងយួននានា របស់ចិនផងដែរ ។

៤- ឥណ្ឌា

នៅសតវត្សរ៍ទី៧ ប្រទេសឥណ្ឌា, ដែលពួកខ្មែរសម័យនោះស្គាល់ក្រោមឈ្មោះថា អារ្យទេសៈ ឬកលិន្ទ និងជាប្រភពដើមរបស់ពួកជនដែលមកបង្កើតជាអាណានិគម បង្កបានជាអាណាចក្រកម្ពុជា ហើយបញ្ជូនពួក ព្រាហ្មណ៍ពាណិជ្ជករ និងសិល្បករមកផង, កំពុងតែបញ្ចប់ដំរីវត្តន៍សាសនាមួយ ដែលចាប់ផ្តើមគាំទ្រតែពីគ្រិស្ត សតវត្សរ៍ទី១ មក ។ ដោយមានអារ្យធម៌ព្រហ្មញ្ញសាសនាគាំទ្រតែពីយូរលង់មកម៉្លេះ ឥណ្ឌាបានប្រែមកកាន់ពុទ្ធសាសនាវិញម្តង នៅសតវត្សរ៍ទី៤ មុនគ្រិស្តសករាជ ក្រោមរជ្ជកាលរបស់ព្រះបាទធម្មសោក ជាស្តេចសោយ រាជ្យនៅបតលីបុត្រ ដែលជាទីក្រុងមួយ មានមុនបតនាសព្វថ្ងៃ ដែលនៅជិតគ្នានោះ ។ ពុទ្ធសាសនា មានការរីក ចម្រើន រហូតមកដល់សតវត្សរ៍ទី២ មុនគ្រិស្តសករាជ ។ ស្តេចអសោកៈ ដែលដើរតួជាស្តេចក្នុងស្តង់តាំងផង ជា ស្តេចក្រវីស ផង បន្ថែមលើនោះ គឺជាមេសាសនាថែមទៀត បានប្តូរមកកាន់ពុទ្ធសាសនាវិញ ហើយការពារ សាសនានេះ ព្រមទាំងបានចាត់តាំងបេសកជនចេញផ្សព្វផ្សាយគ្រប់ទិសទី ។ ព្រះអង្គបានធ្វើឲ្យឥណ្ឌាទាំងមូលប្តូរ មកកាន់ពុទ្ធសាសនាវិញ ក្នុងអំឡុងពេលមិនដល់៣សតវត្សរ៍ផង ក្រោយពីព្រះអង្គសុភតទៅ ។ អំណើះអស់ពីព្រះ បាទអសោកៈទៅ ពុទ្ធសាសនានៅបន្តរីកចម្រើនមួយរយៈទៀត តែថយថយបន្តិចម្តងៗ ។ ពេលនោះ ពួកព្រាហ្មណ៍ ដែលនៅមានសេសសល់ កាលបើពិនិត្យឃើញថា ពុទ្ធសាសនិកជនលង់លក់នឹងដីវត្តធម្មភាហើយ ក៏ចាប់ផ្តើម កៀងគរប្រជាជនឲ្យត្រលប់មកកាន់ជំនឿចាស់វិញ ។ ក្រោមឥទ្ធិពលពួកព្រាហ្មណ៍នេះ ពុទ្ធសាសនា បានប្រែក្លាយ មកជាសាសនាមួយសុខស្ងប់ ហើយវត្តអារាមក៏មិនសូវមានមនុស្សចេញចូល ។ បូជនីយេសក៍ ចិនឈ្មោះ ហ្សាហ៊ាង ដែលបានធ្វើដំណើរមកដល់ឥណ្ឌា នៅសតវត្សរ៍ទី៤ ដើម្បីសួរសុខទុក្ខនៃឥណ្ឌាដែលព្រះពុទ្ធកង់នៅ វត្តអារាមដែលធ្លាប់មានឈ្មោះល្បី និងរកកម្ចីរផ្សេងៗផង បានបញ្ជាក់ថា ទឹកនៃឥណ្ឌាដែលគេគោរពបូជាមានការ បាក់បែកខ្លះៗហើយ ។ ក្រោយមកទៀត នៅពាក់កណ្តាលទី១ នៃសតវត្សរ៍ទី៧ បូជនីយេសក៍ ចិនម្នាក់ទៀត ឈ្មោះ ហ៊ានសាង ដែលមានជំនឿជឿស៊ីបក្នុងពុទ្ធសាសនា និងមានចម្ងល់ច្រើនតែឆាប់ជឿ បានមកដល់ឥណ្ឌាដែរ ហើយបានរៀបរាប់ថា មិនគ្រាន់តែប្រទេសឃើញកន្លែងសក្តារបូជាជាច្រើន ដែលត្រូវគេបោះបង់ប៉ុណ្ណោះទេ គឺវត្តទាំងឡាយ ដែល ហ្សាហ៊ាង រៀបរាប់ពីមុន ឥឡូវមានវិហារបាក់បែក ហើយត្រូវគេបោះបង់ចោល មានពុទ្ធសាសនិកជនតិចតួច មិនដល់ទាំង ១០០ នាក់ផង ដែលកាលពីមុនមានដល់ទៅរាប់ពាន់ ណោះ ។ នេះហើយជាការ អាប់ឱន ចុះនៃពុទ្ធសាសនា ដែលចាប់ផ្តើមគាំទ្រតែពីគ្រិស្តសករាជទី១ មក បានធ្លាក់អាប់ឱនខ្លាំងនៅសតវត្សរ៍ទី៣ ហើយបន្តមកសតវត្សរ៍ក្រោយៗទៀត រួចហើយរឹតតែយ៉ាប់យឺនស្តារវិលវិលរួចតែម្តងនៅសតវត្សរ៍ទី៧ ។ គេ ចាប់ផ្តើមភ្លេចទឹកនៃឥណ្ឌាដែរ ដែលធ្លាប់គោរពបូជា ហើយដែលធ្លាប់មានមនុស្សច្រើនកុះករ កាលពីសតវត្សរ៍មុនៗ ហើយរឿងរ៉ាវទាក់ទិននឹងប្រទេសជាតិ ក៏បានប្រែក្លាយទៅជារឿងនិទានខ្លះៗទៅហើយដែរ ។ គេចាប់សាងសង់ វិហារព្រហ្មញ្ញសាសនា នៅលើទីតាំងវត្តពុទ្ធសាសនា ហើយអ្នកស្រុកក៏ត្រលប់មកគោរពបូជាព្រះព្រហ្ម ព្រះសិវៈ

ព្រះវិស្ណុ និងអាទិទេពផ្សេងៗទៀត ដែលបែងភាគចេញពីព្រះទាំងបី ។

នៅពេលដែលសាសនាមហាម៉ាត់មកដល់ ធ្វើឲ្យពុទ្ធសាសនាដែលកំពុងតែគ្រងរាងរាលដាលបាត់ទៅ ហើយក៏រាមកំហែងមកលើព្រហ្មញ្ញសាសនាដែលទើបតែរើបរសំរានឡើងវិញ នៅកម្ពុជាឯណោះ ក៏ទទួលបាននូវ ឥទ្ធិពលនៃការចុះឱនថយរបស់ពុទ្ធសាសនា និងការប្រែគ្រលប់មកកាន់ទ្រឹស្តីសាសនាចាស់ ដូចនៅឥណ្ឌាវិញ ដែរ ។ អាណានិគមហិណ្ឌូភាគច្រើនសុទ្ធជាពួកគោរពព្រាហ្មណ៍ ហើយព្រះរាជាក៏សុទ្ធជាអ្នកគោរពបូជា ថ្ម ស្វយ័ម្ព ព្រះសិវៈ ឬព្រះវិស្ណុ ។ ទេវរាជរបស់ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នអាចជាព្រះព្រហ្មឬព្រះសិវៈ ហើយក៏អាចជាព្រះវិស្ណុ ផង ដែរ ព្រោះអាទិទេពនីមួយៗក្នុងបណ្តាអាទិទេពទាំងបីអាចត្រូវបានចាត់ទុកថា កើតមុន កើតមានដោយខ្លួនឯង ហើយអាទិទេពនីមួយៗក៏គំណាងឲ្យអ្នកទាំងពីរទៀតផងក៏មិនដឹង ។ ក៏ប៉ុន្តែក្នុងចំណោមពួកអ្នកគោរពព្រហ្មញ្ញ សាសនា ក៏មានពុទ្ធសាសនិកជនផងដែរ តែមានចំនួនតិចជាង ។ គឺដោយហេតុនេះហើយបានជាការធ្វើអន្តោ ប្រវេសន៍មកកាន់កម្ពុជាភាគច្រើនជាអ្នកកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនា ឬមួយថាពេលមានដំណើរចាកស្រុកនោះ ពុទ្ធ- សាសនាឱនថយខ្លាំងណាស់ទៅហើយ ឬក៏ថា ពួកអ្នកចេញមកច្រើនមកពីឥណ្ឌាភាគខាងត្បូង ដែលនៅរក្សាការ គោរពព្រហ្មញ្ញសាសនា មិនទាន់បានប្រែទៅកាន់ពុទ្ធសាសនាដូចនៅភាគខាងជើងទេ ។ តែអ្វីដែលពិតប្រាកដ គឺថា ពេលនោះ នៅឯឥណ្ឌាក៏បានរីកចម្រើនសាវ័ករបស់ព្រះពុទ្ធហើយ ហើយនៅកម្ពុជាឯនេះវិញ ពុទ្ធសាសនា ក៏បានឱនថយហើយដែរ ។

ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន ដែលគោរពបូជាទេវរាជរបស់ព្រះអង្គដែលទ្រង់ផ្តួចផ្តើមនឹងព្រះសិវៈ និងដែលបានចាត់ ឲ្យកសាងវត្ត អាស្រម និងបដិមាព្រះសិវៈ និងព្រះនាងរុទ្រជាព្រះជាយា ជាច្រើន មិនបានធ្វើទុក្ខបុកម្នេញពួក ពុទ្ធសាសនិកជនទេ ។ ព្រះអង្គចាត់ទុកពួកនេះស្មើគ្នានឹងពួកព្រាហ្មណ៍ដែរ ហើយបានអនុញ្ញាតឲ្យពួកនេះមាន វត្ត វិហារ និងបដិមាព្រះពុទ្ធ សម្រាប់គោរពបូជាដូចគ្នា ។

ក៏ប៉ុន្តែកម្ពុជាជាប្រទេសទទួលអារ្យធម៌ពីឥណ្ឌាមក ជាពិសេសគឺពីឥណ្ឌាភាគខាងត្បូង ។ ដោយហេតុនេះ ជំនឿសាសនា ដែលគោរពបូជាក៏ជាសាសនាដែលប្រជាជនកំពុងតែគោរពនៅឥណ្ឌានាសម័យនោះដែរ ពោល គឺ ព្រហ្មញ្ញសាសនា ការគោរពអាទិទេព ។ ដូច្នេះ កម្ពុជាត្រូវស្ថិតនៅជាប្រទេសកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនារហូតដល់ អស់ស្តេចវង្សវរ្ម័ន ។

សរុបសេចក្តីមក ពុទ្ធសាសនាលែងមាននៅឥណ្ឌាទៀតហើយ គឺបែរជាទៅជ្រកកោននៅឯស្រុកចិន ដែល បានទទួលគាំទ្រពីគ្រិស្តសតវត្សរ៍ទី១ មក, នៅកោះសិរីលង្កាដែលបានទទួលគាំទ្រពីសតវត្សរ៍ទី៣មក, នៅឯកោះដូ រិនបាលីដែលបានទទួលគាំទ្រពីសតវត្សរ៍ទី៥មក និងនៅនេប៉ាល់ ។ ព្រះពុទ្ធសាសនាក៏ទទួលបានជោគជ័យផងដែរ នៅទីបេ និងនៅជប៉ុន ក៏ប៉ុន្តែព្រះពុទ្ធសាសនាត្រូវរលាយបាត់ទៅនៅនឹងប្រទេសកំណើត ជាទីកន្លែងដែលព្រះពុទ្ធ ត្រាស់ដឹងតែម្តង ។

ការដែលព្រះពុទ្ធសាសនាលាត់បាត់ពីប្រទេសឥណ្ឌាគឺជាព្រឹត្តិការណ៍ធំមួយ ប៉ុន្តែខ្ញុំគិតថាវាជារឿងល្អ ព្រោះថាការដាស់ដំនួសសាសនាមួយដែលពោរពេញទៅដោយថាមពលចំពោះជាតិមួយ វាប្រសើរជាងសាសនា មួយដែលមានតែបរមគ្រូវិទូ, ទេស្សនវិទូដែលទំពែកជ្រុះសក់អស់ដោយសារតែសមាធិ និងមានតែធម៌ទ្រឹស្តី ដែលធ្វើឲ្យឆ្ងល់នោះក៏ប៉ុណ្ណោះ ។

នៅពេលដែលបដិវត្តន៍សាសនានេះកំពុងតែឈានដល់ចុងបញ្ចប់ទៅហើយ មានបដិវត្តន៍មួយទៀត ដែល ប្រកបទៅដោយដលវិបាកជាច្រើន បានកើតមានឡើងយ៉ាងសាហាវនៅឯចុងម្ខាងទៀតនៃពិភពលោក ហើយ ផ្ដើមកំរាមមកលើឥណ្ឌាផងដែរ ។

នៅចុងសតវត្សរ៍ទី៦ នៃគ្រិស្តសករាជ គឺ៦០០ ឆ្នាំក្រោយព្រះយេស៊ូគ្រិស្ត និង១១០០ ឆ្នាំក្រោយព្រះពុទ្ធ មានអ្នកទស្សន៍ទាយដោយផ្អែកលើអធិធម្មជាតិម្នាក់ទៀត បានប្រាកដខ្លួនឡើងនៅប្រទេសអារ៉ាប់ឈ្មោះ មហា ម៉ាត់ បានចាប់ផ្ដើមផ្សព្វផ្សាយលទ្ធិសាសនាមួយថ្មី ។ ប៉ុន្តែខុសពីព្រះពុទ្ធ និងព្រះយេស៊ូគ្រិស្តដែលស្ងួតហើយល្អ គ្រឹមត្រូវ មហាម៉ាត់ បានផ្សាយសាសនាដោយមានការនាំអារុណនៅនឹងដៃកូរឲ្យខ្លាច ។ មហាម៉ាត់ ដើរផ្សព្វផ្សាយ សាសនាដងធ្វើសង្គ្រាមផង ។ នៅពេលដែល មហាម៉ាត់ ស្លាប់ទៅ សាច់ញាតិ និងញាតិព័ន្ធរបស់គាត់ បានអនុវត្ត នយោបាយកាត់បន្ថយទៀត គឺប្រកាសសង្គ្រាមជាមួយពិភពចាស់ និងជំនឿពីមុនៗ ហើយបន្តកំរាមកំហែងដល់ គ្រប់សង្គម ។ ជាជាតិសាសន៍មួយគ្មានអារ្យធម៌ ពួកនេះបានទទួលភាពស៊ីវិល័យគ្រឹមតែចេះដើរផ្សព្វផ្សាយបន្ត ដល់អ្នកដទៃណា ដែលគេបានអូសទាញឲ្យមានជំនឿ ដោយបង្ខំ និងកាប់សម្លាប់អ្នកណាដែលជម្នះមិនព្រម ជឿតាម ។ មានតែពួក អ្នកដែលមិនសប្បាយចិត្ត អ្នកដែលរងនូវការកាប់សង្កត់នៃពិភពអេហ្សីប-ក្រិក-រ៉ូម៉ាំង (ពួកអ្នកដែលចេះតែមមែកតិក, ពួកគ្រិស្តសាសនិក, ពួកជីវ, ទាំងអ្នកល្ងង់ខ្មៅទាំងអ្នកប្រាជ្ញ) ដែលប្តូរមកចុះចូល ជាមួយជំនឿថ្មីនេះ ។ បណ្តាប្រទេសដែលច្បាំងចាញ់ ក៏ព្រមទទួលយកការត្រួតត្រារបស់អារ៉ាប់ ជាមួយនឹង អាចារ្យ និងអាទិទេពតែមួយរបស់គេ ។ បណ្តាកុលសម្ព័ន្ធដែលច្បាំងចាញ់ បានត្រូវប្រមូលផ្តុំមកក្នុងជំនឿសិប បួរស្លាប់បួររស់តែមួយ រួចរៀបចំជាកងទ័ពធំមួយ គ្រៀមចាំតែចេញធ្វើសង្គ្រាម ដុតបំផ្លាញ និងកាប់សម្លាប់ ប៉ុណ្ណោះ ។ មេដឹកនាំធំៗនៃ ជំនឿនេះក៏ជាអ្នកចម្បាំង បានចេញដឹកនាំទ័ពខ្លះទៅវាយយកអាហ្វ្រិកខាងជើង ខ្លះទៀតមកឥណ្ឌា ធ្វើឲ្យប្រទេសនេះត្រូវរងនូវការដុតបំផ្លាញ និងកាប់សម្លាប់យ៉ាងខ្លាំង ។

ប្រទេសឥណ្ឌាត្រូវរងនូវការកំរាម និងទុកុលំបាកយ៉ាងដំណំ ហើយត្រូវបែកបាក់រវាងគ្នាឯងនឹងគ្នាឯង ដោយការចុះខ្សោយ ។ ពួកស្តេចច្បាំងគ្នា មិនចេះសាមគ្គីគ្នាប្រឆាំងទប់ទល់នឹងគ្រោះថ្នាក់រួមទេ ហើយនៅបន្ត បញ្ចេញកំហឹងដាក់គ្នានៅចំពោះមុខសត្រូវ ដែលអង្គុយមើលរង់ចាំតែអ្នកទាំងពីរអស់ដៃនឹងចាប់សង្ក្របបង្ខំ ឲ្យចុះចូលនឹងសាសនាគេតែម្តង ។

ការដែលពួកអារ៉ាប់កាន់សាសនាមហាម៉ាត់ ធ្វើការវាយដណ្តើមយកពិភពលោកមួយចំណែកធំដូច្នោះ ជា

មហាភ័យដ៏កាចសាហាវមួយចំពោះពិភពចាស់ ព្រោះវាបំបែកអឺរ៉ុបចេញពីអាស៊ី ហើយបង្កើតជាព្រៃមនុស្ស
 មួយបែប ដែលមិនមាននរណាម្នាក់ឆ្ងាយនឹងធ្វើដំណើរឆ្លងកាត់ដោយមិនមានគ្រោះថ្នាក់ដល់ជីវិតណាស់ ។ ពួក
 អារ៉ាប់កាត់ផ្តាច់ផ្លូវដែលតភ្ជាប់ពីអឺរ៉ុបមកកាន់ឥណ្ឌូ ពីឥណ្ឌូទៅអឺរ៉ុប ធ្វើឲ្យពួកអឺរ៉ុបលែងស្គាល់ស្រុកចិន ជប៉ុន
 ឥណ្ឌូចិន និងកោះម៉ាឡេ រហូតដល់សតវត្សរ៍ទី១៤ ឬ១៥ ។ នៅឥណ្ឌូ ពួកនេះផ្តល់រំលឹកវិហារព្រហ្មញ្ញសាសនា
 យកសម្ភារមកកសាងវិហារមូស្លីមវិញ ហើយបានបង្កើតអាណាចក្រខ្មាំងក្នុងមួយត្រួតត្រាលើទប់ទ្រូបទាំងមូល
 ទាំងមិន អាចបំបាក់អនាធិបតេយ្យ និងផ្តល់នូវសន្តិភាពឲ្យទប់ទ្រូបនេះផងទេ ។

ជំពូកទី៨

ប្រទេសកម្ពុជា ពីសតវត្សរ៍ទី១០ ដល់ សតវត្សរ៍ទី១៤

១- ព្រះបាទហស័វរ្ម័នទី១ (៧០៨- ?)

នៅពេលដែលព្រះបាទយសោវរ្ម័ន សុភតទៅនៅឆ្នាំ៧០៨ រាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គបានឡើងសោយរាជ្យ បន្តក្រោមព្រះអភិសេកនាមថាស្រីហស័វរ្ម័ន ។ ព្រះស្រីហស័វរ្ម័នទ្រង់គង់នៅយសោធបុរៈដែល ក៏ប៉ុន្តែ ប្រហែល ជាបានប្តូរឈ្មោះរាជធានីទៅជា ហស័ធបុរៈ តាមទម្លាប់ ។ ព្រះអង្គបានសម្តោចប្រាសាទទិមានអាកាស ប្រកប ដោយរាងហាលខ្ពស់ ដែលចាប់ផ្តើមសាងសង់នៅក្នុងរជ្ជកាលព្រះបិតាព្រះអង្គ ។

គេមិនបានដឹងទេថា ក្សត្រអង្គនេះ សុភតនៅឆ្នាំណាទេ ក្រាន់តែដឹងថា ទ្រង់មានព្រះមរណនាមថា រុទ្រលោក មានន័យថា ទ្រង់ជាក្លៀវរបស់ព្រះរុទ្រ ។

២- ព្រះបាទឡៅសានវរ្ម័នទី២ (? -៧២៨)

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទហស័វរ្ម័ន គឺព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គ ដែលជាព្រះរាជបុត្ររបស់ ព្រះបាទយសោវរ្ម័នដែរ ហើយមានព្រះអភិសេកនាមថា ស្រីឡៅសានវរ្ម័ន ។ ព្រះអង្គមានព្រាហ្មណ៍បុរោហិតមាន ឈ្មោះថា ស្តែងអញកុមារៈស្វាមី ដែលអត្ថបទមួយបានលើកសរសើរថា ជា“អ្នកពូកែខាងពិធីបូជា និងធ្លាប់ធ្វើជា បុរោហិតរបស់ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១ ។

ព្រះបាទឡៅសានវរ្ម័ន សុភតទៅនៅក្រិត្យសករាជ៧២៨ គ្រូវិនិច្ឆ័យហសករាជ៧៥០ ហើយទ្រង់មាន ព្រះមរណនាមថា ព្រះបរមរុទ្រលោក មានន័យថា ជាក្លៀវរបស់ព្រះបរមរុទ្រ ។

៣- ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៥ (៧២៨-៧៥២)

ព្រះរាជាដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទឡៅសានវរ្ម័ននៅឆ្នាំ៧២៨ ប្រហែល ដោយជ្រែករាជ្យ គឺព្រះ បិតុលារបស់ព្រះអង្គ ព្រះនាម ព្រះបាទស្រីជ័យវរ្ម័ន ដែលជាព្រះអនុជរបស់ព្រះបាទយសោវរ្ម័ន ។

មិនដឹងថាដោយមានការបះបោរប្រឆាំងនឹងការឡើងសោយរាជ្យរបស់ព្រះអង្គពីរាជធានីចាស់ ឬក៏ថា ព្រះ អង្គ មានមហិច្ឆតាចង់សង់រាជធានីមួយ ដែលល្អជាងរាជធានីដែលព្រះរៀមបានសង់ ព្រះបាទស្រីជ័យវរ្ម័ន បាន បោះបង់អង្គរធំ ហើយនាំយកទេវរាជទៅតាំងរាជធានីនៅឯ ជោកគគីរ្យា^១ ដែលប្រហែលជា អនិរុត្តបុរៈ (មានន័យ

^១ តាមលោក អែម៉ូនីញ៉េ, គគីរ្យា ជាឈ្មោះដើមគតិវ ដែលក្លាយមកជាកោះក្តៅ ។

ថា រាជធានីនៃពួកព្រានប្រមាញ់) គឺកោះកេរ្តិ៍សព្វថ្ងៃ ស្ថិតនៅក្នុងខែត្រព្រហ្មទេព នៅពីខាងជើងខែត្រកំពង់ធំ^៦ ។

ហោរារបស់ព្រះអង្គគឺ ស្តេចអញ្ញាស្រីសានមុរិ ត្រូវជាចៅរបស់វមសិវៈ និងជាមេត្រូវសារសិវៈកែវល្យៈ ដែលជាបុរោហិតទិដ្ឋយនៃទេវរាជ ។

សិលាចារឹកមួយ^៧ បានលើកពីព្រះអង្គថា ទ្រង់បានធ្វើសង្គ្រាមមានជ័យដ៏មួះលើពួកចាម ហើយបាន“ធ្វើសង្គ្រាមទៅក្របំទិសទាំងបួន” ។

ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៥ សុគតនៅឆ្នាំ៧១២ ហើយទ្រង់មានព្រះមរណនាមថា ព្រះបរមសិវៈបទ ជាក្លៀវរបស់ព្រះទុក្ខមសិវៈ ។

៤- ព្រះបាទហស័វរ្ម័នទី២ (៧៤២-៧៥៥)

ព្រះរាជបុត្រាបង្ករបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៥ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គនៅជោគគគ្យរ ក្រោមព្រះអភិសេកនាមថា ស្រីហស័វរ្ម័ន ។ ហោរារបស់ព្រះរាជាអង្គនេះ គឺស្តេចអញ្ញាអត្ថសិវៈ ជាអ្នករៀបចំពិធីបូជាថ្វាយព្រះទេវរាជ ។ អត្ថៈសិវៈនេះ ជាក្មួយរបស់ស្រីសានមុរិ ដែលជាបុរោហិតរបស់ព្រះបិតាព្រះអង្គ ។

សិលាចារឹកព្រះឥន្ទកោសិយ បានលើកសរសើរព្រះរាជាអង្គនេះថា ជាព្រះចៅអធិរាជ ដែល “មាន នខា (ក្រចក) ព្រះបាទភ្នំរលោងដោយសារប៉ះនឹងមកុដព្រះរាជទាំងឡាយនៅលើពិភពលោកនេះ ដែលមកក្រាបបង្គំកាល” និងថា ព្រះអង្គប្រៀបបានទៅនឹង “ព្រះអាទិត្យនាអរុណោទ័យផង និងព្រះច័ន្ទពេញវង់ឥតដើមផង” ។ កេនិយាយថា គឺជា “ព្រះច័ន្ទនៃរាជវង្សកោណ្ឌញ្ញៈ ជាទីប្រជុំនៃកុណាធម៌ទាំងឡាយ”^៨ ។

ក៏ប៉ុន្តែព្រះបាទហស័វរ្ម័នទី២ទ្រង់សោយរាជ្យមិនទាន់បានពីរឆ្នាំផង ជាហេតុធ្វើឲ្យកេសួរថា តើព្រះអង្គ បានដណ្តើមរាជ្យសម្បត្តិពីព្រះវៀមដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គប្តីយ៉ាងណា ។ បើពុំនោះទេ ប្រសិនបើព្រះអង្គ មិនត្រូវព្រះវៀមធ្វើឃាតទេ តើព្រះអង្គ និងព្រះបិតា ជាបក្សពួកសត្រូវនឹងមហានគរ ហើយព្រះរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន ជាព្រះវៀមជាបក្សពួកខាងយសោធរបុរៈ ឬអី?

ព្រះបាទហស័វរ្ម័នទី២ មានព្រះមរណនាមថា ព្រហ្មលោក : មានន័យថា ជាក្លៀវរបស់ព្រះព្រហ្ម ។

^៦ ក្រុមប្រាសាទកោះកេរ្តិ៍ មានសារសំខាន់ណាស់ដែរ គឺមានប្រាសាទចំនួនប្រហែល ១៥ កប់បាក់ក្នុងព្រៃ ។ លោក អែម៉ូនីញ៉េ បានរកឃើញសិលាចារឹកជាង៤០ មាន ១៥០០ បន្ទាត់ មានរៀបរាប់ឈ្មោះអ្នកបម្រើជាង ៤០០០ នាក់ ដោយមិនទាន់គិតពីខ្ញុំផង ។ សូមអានសៀវភៅរបស់លោក អែម៉ូនីញ៉េ, កម្ពុជា ក្បាលទី១ ទំព័រ៣៧៧-៤១១ និងក្បាលទី២ ទំព័រ៣៦៨ ។
^៧ សិលាចារឹកប្រាសាទកុក សូមអានសៀវភៅរបស់លោក អែម៉ូនីញ៉េ ឈ្មោះកម្ពុជា ក្បាលទី២ ទំព័រ៤១៧ ។
^៨ ក្បាលទី១ ទំព័រ៧០ ។

៥- ព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័នទី២ (៧៤៤-៧៦៨)

ព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន ជាព្រះរាជបុត្រាច្បងរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៥ និងត្រូវជាព្រះវៀមរបស់ព្រះរាជាមុន ។ ទ្រង់ប្រកបទៅដោយព្រះសម្មសុវណ្ណក្រៃលែង ។ ព្រះអង្គបានឡើងសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ៧៤៤ ហើយបាននាំព្រះរាជវង្ស, រាជបរិពារ និងទេវរាជ ព្រមទាំងព្រាហ្មណ៍បុរោហិត គ្រលប់មកគង់នៅនគរស្រីយសោធរបុរៈ (អង្គរធំ) វិញ ដែលត្រូវបោះបង់ចំនួន១៦ឆ្នាំមកហើយ ។ ព្រះអង្គបានធ្វើឲ្យរាជធានីនេះ “ប្រែក្លាយទៅជាល្អសម្បើម និងស្រស់ប្រិមប្រិយ ដោយសង់ផ្ទះធ្វើអំពីមាសចាំជ្រក និងសង់រាំងរំលេចទៅដោយត្បូងថ្ម ប្រៀបបានទៅនឹងប្រាសាទរបស់ព្រះមហេន្ទ្រៈសង់នៅលើដី”^៥ ។

នៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះរាជាអង្គនេះ ដែលមានរយៈពេល២៤ឆ្នាំ មានអភិជនម្នាក់មានគោរម្យឈ្មោះជាកម្រតេជលេខាធិការ ឈ្មោះថា នកៈគុលៈ បានសាងសង់ប្រាសាទជាច្រើនទទួលបានដល់ព្រះសិវៈ និងមានរដ្ឋមន្ត្រីម្នាក់ទៀតឈ្មោះថា កវីន្ទ្រវិមត្តនា ជាអ្នកសម្បូរទ្រព្យសម្បត្តិដូចជាខ្សែក្រវាត់, ថ្មទឹក, ក្រែកស្នែង, ក្រវិល ។ល។ បានសាងសង់ព្រះបដិមាព្រះពុទ្ធមួយចំនួន ។ ព្រះរាជាផ្ទាល់ បានកសាងប្រាសាទមេបុណ្យនៅចំកណ្តាលអានិទិកមួយ រួចសាងបដិមាវិរញ្ជៈមួយ, បដិមាទេវីមួយ, ឥសៈ (សិវៈ) មួយ, សុរិទ្ធីន (វិស្ណុ) មួយ និងលិង្គព្រះសិវៈ មួយ ។

សិលាចារឹកព្រះឥន្ទ្រកោសិយ បានលើកសរសើរព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន ថាជា “ទីគោរពបូជានៃព្រះរាជាទាំងឡាយ ទ្រង់ជាស្តេចអបរាជ័យ និងតែងតែមានជ័យជម្នះជាច្រើនលើខ្មាំងសត្រូវ ។ ទ្រង់ប្រៀបបានទៅនឹងរតនវត្តនៅលើកំពូលមកុងនៃព្រះរាជាទាំងអស់នៅលើដៃនដីនេះ ។ ជ័យជម្នះរបស់ព្រះអង្គល្បីរន្ទីទៅក្របំទិសទី” ។ ទាំងអស់នេះ ហាក់ដូចជាបញ្ជាក់ថា ព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន បានធ្វើសង្គ្រាមជាច្រើន ហើយបានដេញវាយសត្រូវរហូតដល់ក្នុងផ្ទៃប្រទេសគេទៀតផង ។

សិលាចារឹកបាទជុំនៅក្នុងខែត្រសៀមរាបបាននិយាយថា “ព្រះនាងលក្ស្មី ដែលជាធារិណ្ណលើសស្រ្តីទាំងឡាយក្នុងភពទាំងបី ទ្រង់នឿយណាយជាខ្លាំងនឹងការថ្នាក់ថ្នមរបស់ពួកសុរៈ និងអសុរៈ ហើយបែរមកជាបដិមាទាំងនឹងព្រះភ័ក្ត្រដ៏ស្រស់ប្រិមប្រិយរបស់ព្រះអង្គ ដើម្បីក្រែបជញ្ជក់យកទឹកដមនៃសម្មសុវណ្ណរបស់ទ្រង់វិញ ។ ព្រះនាងពឹងផ្អែកមកលើព្រះវិស្ណុលើដីនេះ ដែលពោរពេញទៅដោយសេចក្តីក្លាហានកម្រិតកំពូល នៅពេលដែលធ្លុះហុយទ្រុលោមឡើង បានបង្កជាភាពនឹតសូន្យសុទ្ធមួយដូចពេលយប់” ។

“ទ្រង់ជាសត្វសិទ្ធិក្នុងចំណោមព្រះរាជាទាំងឡាយ និងជាសត្វសិទ្ធិនៃមនុស្សជាតិ” ។ ទ្រង់បានវាយយកនគរចាម្ប៉ាទៅឆ្នាំ៧៦០ គឺនៅក្នុងរជ្ជកាលស្តេចចាម ព្រះបរមេសូរវរ្ម័ន ឬក៏ក្នុងរជ្ជកាលព្រះរាជាដែលសោយ

^៥ សិលាចារឹកបាទជុំ

រាជ្យបន្ទាប់ តែគេមិនបានស្គាល់ព្រះនាមទេ ។ សិលាចារឹកបក្សីចាំក្រុងបានលើកសរសើរពីព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន ថា “ព្រះអង្គប្រៀបបានទៅនឹងព្រះអង្គ ដែលដុតរោលរាល់រាជាណាចក្របច្ចុប្បន្ន ជាពិសេស គឺនគរចាម្ប៉ា” ។ បន្ថែមពីលើនោះ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន បានបញ្ជាក់ថា កម្ពុជាសម័យនោះ ជាមហាអំណាចមួយមានព្រះរាជា ចំណុះច្រើនជាង៦០ ព្រះអង្គ ។

មានសិលាចារឹកចាមមួយ គឺសិលាចារឹកពោធិនគរ បានរៀបរាប់ថានៅក្នុងសង្គ្រាមជាមួយចាម ពួកខ្មែរ ដែល“ពោរពេញទៅដោយសេចក្តីលោភលន់ និងបាបធម៌” បានលួចយកទៅនូវព្រះបដិមាព្រះភក្ត្រវាទិ ធ្វើអំពី មាស “មានពន្លឺគ្រចះដូចព្រះច័ន្ទពេញរំងំលើវេហស៍ និងបានលះបង់ព្រះកាយក្នុងការដឹកនាំនគរចាម្ប៉ា ដែល ស្តេចស្រីឥន្ទ្រវរ្ម័ន “បានកសាងឡើងក្នុងឆ្នាំ៧១៨ ដាក់ក្នុងព្រះវិហារ ។ សិលាចារឹកនោះបានបន្ថែមទៀតថា “ពួក ខ្មែរនោះ ក្រោយមកត្រូវស្លាប់អស់” ក៏ប៉ុន្តែ មិនបានបញ្ជាក់ថា តើស្លាប់ដោយរបៀបណាទេ ។

នៅសម័យនោះ ឯកសារចិនបានហៅរាជាណាចក្របង្រួបបង្រួមទាំងពីរថា ជាមឡាប់ ប្រហែលដោយយក ព្យាង្គដំបូងនៃឈ្មោះរាជធានីចាម្ប៉ា គឺជាមចេន ដាក់ភ្ជាប់នឹងព្យាង្គក្រោយរបស់ឈ្មោះ កម្ពុជា គឺចិនឡាប់ ។ ក៏ប៉ុន្តែ នគរចាម្ប៉ា ប្រហែលជាមិនបាននៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់កម្ពុជាយូរទេពីព្រោះថា មានស្តេចចាមមួយអង្គបាន សាងសង់ព្រះបដិមា ព្រះភក្ត្រវាទិ ឡើងវិញតែអំឡុងពេលប្រាំឆ្នាំក្រោយដែលពួកខ្មែរលួចយកទៅតែប៉ុណ្ណោះ ។

ព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន^៧ បានសុគតនៅឆ្នាំ៧៦៨ នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ៧៧០ ហើយមាន ព្រះមរណនាមថា សិវលោក : មានន័យថា ទ្រង់ជាក្មេងវរបស់ព្រះសិវ ។

៦- ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៦ (៧៦៨-១០០២)

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន គឺព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គ ព្រះបាទស្រីជ័យវរ្ម័ន ទី៦ ដែលជាព្រះរាជាកែងម្រង់ ឬប្រត្យាស្តាបនិក និងជាព្រះរាជាពូកែខាងធ្វើសង្គ្រាម តែមានអធ្យាស្រ័យល្អ ។ សិលាចារឹកព្រះឥន្ទ្រកោសិយ បានដំណាលថា “ព្រះអង្គបានរៀបចំឲ្យមានសណ្តាប់ធ្នាប់ល្អក្នុងវណ្ណៈ” ប្រៀបបី ដូចជារៀបចំឡើងដោយព្រះព្រហ្មដ្ឋាល ។ ព្រះអង្គប្រកបទៅដោយទេពកោសល្យ និងមានព្រះហត្ថាកាន់កង

^៦ ព្រះបដិមានេះ បានត្រូវពួកចាមសាងសង់ឡើងវិញ ប្រាំឆ្នាំក្រោយមក នៅឆ្នាំ៧៦៥ ដោយព្រះរាជាចាមព្រះនាមថា ជ័យទ្រ- វរ្ម័ន ។

^៧ លោក អៃម៉ូនីញ បានស្នើថា ព្រះរាជេន្ទ្រវរ្ម័ន នេះគឺជាតួអង្គព្រះបក្សីចាំក្រុងក្នុងរឿងនិទាន ។ ការសន្មតនេះមិនត្រឹមត្រូវទេ ហើយវិគតតែមិនត្រឹមត្រូវណាស់ទៅទៀត ព្រោះថារឿងនេះក៏មានដែរនៅឯស្រុកសៀម គ្រាន់តែមានឈ្មោះផ្សេង និងនៅទីកន្លែង ផ្សេងប៉ុណ្ណោះ ។

ចក្រ ។ នៅពេលទ្រង់ចេញដំណើរម្តងៗ សន្លឹកដើងកងទ័ពរបស់ព្រះអង្គ ធ្វើឲ្យកកើតដៃដី និងព្រៃភ្នំទាំងឡាយ ប្រៀបបាននឹងមហាសាករដែលត្រូវរញ្ជួយដោយព្យុះខ្យល់” ដូច្នោះដែរ ។

ពេលនោះ “សន្លឹកស្ករលាយខ្ញុំជាមួយសំឡេងកងទ័ពរបស់កងឃ្មោះធ្វើអំពីស្ពាន់ និងក្រែ ខ្យល់ ស័ន្ទ... ធ្វើឲ្យពួកសត្រូវភ័យបាក់បែកខ្ទេចខ្ទីរជាខ្លាំង” ។ សិលាចារឹកក៏បានលើកពីព្រះអង្គដែរថា ទ្រង់បានដុតបំផ្លាញ ប្រទេសទាំងឡាយណាដែលព្រះអង្គធ្វើសង្គ្រាមជាមួយ ដោយនិយាយថា “អណ្តាភក្តីនៃការបូជាដែលកើត ឡើងពីប្រតិបត្តិការរបស់ព្រះអង្គ បង្កបានជាផ្សែងធំដែរ ប្រៀបបាននឹងទង្គិចយូរ ធ្វើឲ្យសត្រូវភ័យខ្លាច ហើយរត់គេចចេញបាត់អស់ បើទោះជាអង្គអាចយ៉ាងណាក៏ដោយ” ។ ព្រះអង្គក្នុងខ្លាចខ្លាំងណាស់ នៅពេល ដែលទ្រង់ខ្មាល់ : “កាលណាព្រះអង្គគ្រហឹមដូចរាជសីហ៍ពេលមានកំហឹង ព្រះរាជាសត្រូវទាំងឡាយរត់គេចចូល ព្រៃជ្រៅ ប្រៀបបាននឹងសត្វល្អិតដ៏កំសាក ។ នៅពេលដែលព្រះអង្គលើកដាវដ៏មុតថ្លា ប្រឡាក់ទៅដោយឈាម ដែលហូរចេញពីសិរសាសត្រូវ គេឃើញព្រះអង្គដូចជាព្រះនាងជ័យជម្នះដ៏ស្រស់ស្អាត ដែលមានព្រះហស្ត និង ព្រះបាទក្រហមទៅដោយលម្អិតផ្កា” ។

សិលាចារឹកដែលបាននិយាយថែមទៀតថា “ព្រះហស្តព្រះអង្គដែលប្រៀបបាននឹងស្ពាន់យុត្តិធម៌ គួរ កាត់មហាសាករដ៏ស្មោកក្រោកនៃសតវត្សរ៍ ... មានរាងសង្ហាស្រស់ប្រិមប្រិយ” ស្អាតលើសពីព្រះនាងកាមទេព ហើយធ្វើឲ្យពិភពលោកនេះ មានពន្លឺប្រៀបបីដូចព្រះច័ន្ទកំពុងរះ” ។

ដូចជាព្រះរាជាមុនៗ ចាប់តាំងពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣មក ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៦ ក៏មានបុរោហិតសម្រាប់ រៀបចំពិធីបូជាថ្វាយព្រះទេវរាជផងដែរ ។ បុរោហិតរបស់ព្រះអង្គគឺ ស្ពែងអញ្ញាអគ្នៈសិវៈ ដែលជាបុរោហិត របស់ព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័នជាព្រះរាជបិតា ។ ទ្រង់ក៏មានរដ្ឋមន្ត្រីមួយរូបជាអ្នកកាន់ពុទ្ធសាសនា ដែលធ្លាប់បាន បម្រើព្រះបិតាដែរ ហើយដែលទ្រង់មានទំនុកទុកចិត្តជាខ្លាំង ។ រដ្ឋមន្ត្រីនោះមានឈ្មោះថា គ្រិត្តិបណ្ឌិត បានធ្វើ ការជួសជុលព្រះពុទ្ធបដិមាដែលត្រូវគេបំផ្លាញប្រហែលជាក្នុងសម័យមានវិបត្តិសាសនា ហើយក៏បានសាង សង់ព្រះពុទ្ធបដិមាថ្មីៗជាច្រើន ។ ព្រះរាជា បានប្រគល់ឲ្យមន្ត្រីនេះរៀបចំតុបតែងរាជធានីថែមទៀត ។

ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៦ បានជំរុញឲ្យមានការអនុគ្រោះកាន់តែខ្លាំង ។ វាហាក់ដូចជាព្រះអង្គមានបំណងចង់ ដួលសិទ្ធិពុទ្ធសាសនា និងដួលសន្តិភាពខាងជំនឿដល់ប្រជាជនស្រុក ដោយទាញសាសនាទាំងពីរមកជិតគ្នា ពោលក៏ ឲ្យព្រាហ្មណ៍បុរោហិតនៃពិធីទេវរាជគោរពព្រះពុទ្ធ ហើយឲ្យពុទ្ធសាសនិកជនគោរពព្រះទេវរាជវិញ ។ ធ្វើយ៉ាងនេះ គឺចង់បង្រួបបង្រួមសាសនាទាំងពីរមកតែមួយ ដោយចាត់ទុកព្រះពុទ្ធស្មីនឹងអាទិទេពមួយអង្គនៃព្រាហ្មណ៍សាសនា ហើយបើទោះជាសាសនាទាំងពីរមានទ្រឹស្តីខុសគ្នាខ្លាំងយ៉ាងណាក៏ដោយ ក៏ឲ្យទាំងព្រាហ្មណ៍ ទាំងប្រជាជន ទៅធ្វើ ពិធីបូជាព្រះសិវៈ និងព្រះនាងកាលី ទាំងអស់គ្នា រួចហើយនាំគ្នាទៅថ្វាយបង្គំបដិមាព្រះពុទ្ធ ដែលធ្លាប់បានបង្ហាត់ បង្រៀនអំពីបរមត្តវិជ្ជា, សន្តិភាពផ្លូវចិត្ត, ទុក្ខបង្កប់ពោះវត្ថុទាំងឡាយលើលោក និងការលះបង់ចោលនូវការ

សប្បាយគ្រោតគ្រាតនៃផែនដីនេះ ។ គឺជាចេតនារំលាយសាសនាចូលគ្នាដ៏ចម្លែក ប្រហែលដោយស្ថានភាព នយោបាយផ្ទៃក្នុងហើយមើលទៅ ជាពិសេស គឺឥទ្ធិពលកាន់តែកើនឡើងនៃព្រះពុទ្ធសាសនា ក្នុងស្រុករបស់អ្នក ទីក្រុង ក៏ដូចជាអ្នកស្រែចម្ការ និងរាជបរិពារ ។

ចំណុចមួយទៀតដែលខ្ញុំចង់បញ្ជាក់អំពីរជ្ជកាលនេះ គឺនារីៗ បើហោចណាស់ក៏ម្ចាស់ក្សត្រីយ័ ហើយក៏អាច មានបុត្រីរបស់ពួកព្រាហ្មណ៍ និងសេនាបតីខ្លះផងដែរ ដែលបានរៀនសូត្រអាចចេះអានសៀវភៅបាន ។ សិលា ចារឹកព្រះឥន្ទ្រកោសិយ បានឲ្យដឹងថា មេក្រុមលេខាដ្ឋាល់របស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៦ គឺព្រះនាងប្រាជ្ញា ដែលជា ព្រះអគ្គមហេសីមួយអង្គរបស់ព្រះបិតាព្រះអង្គ ។

ព្រះរាជាអង្គនេះទ្រង់សុគតទៅនៅឆ្នាំ១០០២នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ៧២៤ ។ ទ្រង់មាន ព្រះមរណនាមថា បរមវិរៈលោក មានន័យថា ជាកៀវរបស់ព្រះបរមអគ្គិ ។

៧- ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នទី១ (១០០២-១០៤៧)

ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នមានព្រះនាមដើមហៅថាវិរៈជ័យវរ្ម័ន ទ្រង់ជាបច្ចាញាតិឆ្ងាយរបស់ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន ដែលសោយរាជ្យឆ្នាំ៨៧៧ ដល់៨៧៧ ហើយទ្រង់មានព្រះអគ្គមហេសី គឺព្រះនាងស្រីវិរៈលក្ស័ ដែលជាប់សាច់ ជាមួយព្រះបាទយសោវរ្ម័ន ។ ព្រះអង្គបានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៦ តាំងតែពីឆ្នាំ១០០២ ក៏ប៉ុន្តែ លុះត្រាតែបីឆ្នាំក្រោយមក ទើបបានទទួលការអភិសេក ។ តាមមើលទៅ ព្រះអង្គមិនមែនជារដ្ឋទាយាទ ដែលគេបានគ្រោងទុកនោះទេ ប្រហែលជាព្រះអង្គបានបណ្តេញព្រះរាជាមុនពីរាជ្យសម្បត្តិដ៏ឆ័យដឹង ពីព្រោះ សិលាចារឹកព្រះខ័នបាននិយាយថា “ព្រះអង្គបានដណ្តើមយកព្រះនគរពីព្រះរាជាមួយអង្គ ក្នុងចំណោមយុទ្ធជនជា ច្រើន” ។ ព្រះអង្គបានទទួលព្រះនាមថា សុរិយាវរ្ម័ន (ព្រះអាទិត្យជាអ្នកការពារ) ហើយសិលាចារឹកព្រះកែវ បាន លើកអំពីព្រះអង្គថា “ទ្រង់មានរស្មីភ្លឺចំពោះ ប្រៀបបានទៅនឹងព្រះអាទិត្យនៅលើវេហាស៍ ជារង្សត្រកូលរបស់ ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន” ។ ព្រះអង្គសោយរាជ្យបានចំនួន៤៧ឆ្នាំ ។

ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនា តាមទម្លាប់ដែលមានជាហូរហែរហូតមក ក៏ប៉ុន្តែព្រះអង្គ ដូចជា បានចាប់ចិត្តនឹងទ្រឹស្តីរបស់ព្រះពុទ្ធខ្លាំងណាស់ដែរ ថ្វីបើព្រះអង្គមិនបានបង្ហាញខ្លួនព្រះអង្គថា ជាពុទ្ធសាសនិកជន មួយអង្គក៏ដោយ ។ ទ្រង់បានកសាងបដិមាព្រះសិវៈ និងព្រះវិស្ណុ ក៏ប៉ុន្តែព្រះមរណនាមថា និព្វានបទ ដែលគេថ្វាយ ដល់ព្រះអង្គពេលក្រោយមក និងការសាងសង់វត្តមួយខ្លះមួយថ្វាយដល់ព្រះពុទ្ធ បញ្ជាក់ថា ព្រះអង្គបានយកចិត្តទុក ដាក់ចំពោះព្រះពុទ្ធសាសនាជាខ្លាំង ។ មិនតែប៉ុណ្ណោះ ព្រះអង្គបានទាំងដាក់រាជបញ្ជាអំពី “សិក្ខាបទពិសិដ្ឋ ដែល ជនទាំងអស់ត្រូវប្រតិបត្តិ” ដើម្បីឲ្យទាំងតាបសបូសី, ទាំងស្តារិវៈ និងព្រះសង្ឃ ដែលគង់នៅតាមទីសក្ការៈ, វិហារ, វត្តអារាម និងអាស្រមផ្សេងៗ “អនុវត្តនូវតបកម្មដើម្បីផ្សព្វផ្សាយកុសលដល់ព្រះរាជាជាម្ចាស់” ទៀតផង ។

តាមមើលទៅ ប្រហែលជាមានការធ្វើទុក្ខបុកម្នេញដល់ព្រះពុទ្ធសាសនានៅក្នុងរាជ្យមុនៗ រួចសាសនានេះ នៅរងការកំរាមកំហែងនៅឡើយ ហើយពុទ្ធសាសនិកក៏នៅរងអំពើហិង្សានៅឡើយដែរ ព្រោះសិលាចារឹក លពបុរី បានបញ្ជាក់ថែមទៀតថា មានការកាត់ទោសដាក់ទណ្ឌកម្មធ្ងន់ធ្ងរដល់“ជនទាំងឡាយណាដែលចូលទៅក្នុងសមាធិ ស្ថាន ហើយធ្វើការរំខានដល់តាបស ឬសាសនិក ក្នុងការអនុវត្តន៍កាតព្វកិច្ចរបស់ខ្លួន” ។ គេអាចលើកសំណួរបាន ថា តើព្រះរាជាអង្គនេះ មានពុទ្ធសាសនិកជននៅជាមួយទេពេលទ្រង់ធ្វើការប្រយុទ្ធដណើមរាជបល្ល័ង្ក ឬក៏ព្រះអង្គ ធ្វើការតបស្នងសងគុណចំពោះការកាំទ្ររបស់ពួកពុទ្ធសាសនិកជនទាំងនោះ?

ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ក៏វាច្បាស់ណាស់ថា មានចេតនាធ្វើឲ្យសាសនាទាំងពីររលាយចូលក្នាខ្លាំងជាងមុន នៅក្រោមរជ្ជកាលនេះ ។ សិលាចារឹកព្រះកែវបានឲ្យដឹងថា ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នបានរៀបចំឲ្យមានការបែងចែក ប្រជាជនជារំណុះឡើងវិញ ហើយទ្រង់ដាក់ព្រះមុនីសិវៈចរិយាឲ្យដឹកនាំរំណុះព្រាហ្មណ៍ ព្រះមុនីនេះ “រោហរ បាន ប្រតិបត្តិវិន័យតឹងរឹង និងស្មោះត្រង់នឹងការប្តេជ្ញា និងគុណធម៌ ហើយធ្លាប់បានត្រូវព្រះរាជាមុនៗ ចាត់ឲ្យ គ្រប់គ្រងលើហិមៈស្រីឆ័តិវី ពិនិត្យលើគុណសម្បត្តិ និងគុណវិបត្តិ” ។

សិលាចារឹកព្រះកែវ បានលើកអំពីគោរម្យផ្សេងរមួយនៅក្បែរព្រះរាជា ដែលយើងមិនដែលដឹងពីមុនមកក៏ មុខងារជាជំនួយការមួយបែបហៅថា ស្រីក្សិទ្ធិទ្រកល្យៈ ។ ឋានៈនេះមានរួចទៅហើយមុនស្តេចសុរិយាវរ្ម័នទី១ ព្រោះថា ព្រាហ្មណ៍សិវៈវិទ្ធី ដែលជា“អ្នកប្រាជ្ញចេះដឹងជ្រៅជ្រះសមនឹងទទួលការគោរពពីបណ្តាអ្នកមានអំណាច ទាំងឡាយ និងជាបព្វជិតនៃស្រីកបាលេសុរៈ ជាចាងហ្វាននៃភបកម្ម ដែលគ្មានការខុសឆ្គង” បានទទួលឋានៈនេះ តែនៅពេលដែលឪពុកមាខាងម្តាយដែលមានឋានៈនេះ បានទទួលមរណភាពទៅ ។ សិលាចារឹកព្រះឥន្ទកោសិយ បាននិយាយថា នៅឆ្នាំ៨៧០ នៃគ្រិស្តសករាជ ស្រីធរណិន្ទ្រប្បកល្យៈបានទទួលរូបឋានៈនេះ គឺជាឆ្នាំ១០០ ឆ្នាំមុន រាជ្យព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័ន ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបាននិយាយថា នៅឆ្នាំ១០៣០ នៃគ្រិស្តសករាជ ស្តេចអង្គនេះបានចងសម្ព័ន្ធ មេត្រីជាមួយនគរចាម្ប៉ា ក្នុងរជ្ជកាលស្តេចចាមមួយអង្គដែលយើងមិនបានស្គាល់ព្រះនាម តែសោយរាជ្យ ក្នុង ចន្លោះស្តេចជ័យវរ្ម័ន និងជ័យបរមេសុរវរ្ម័ន ហើយនិងប្រទេសចិន ផងដែរ ។ សម្ព័ន្ធមេត្រីនេះមានរយៈពេល ៦០ ឆ្នាំ និងមានគោលបំណងចង់ធ្វើឲ្យមានសន្តិភាពជាមួយនគរចាម្ប៉ា ហើយធានាសន្តិភាពនេះ ដោយមហា អំណាចទ័ពមួយទៀត ដើម្បីទុកពេលឲ្យព្រះអង្គធ្វើការប្រយុទ្ធនឹងស្តេចចំណុះទាំងឡាយដែលបះបោរ ជាពិសេស គឺពួកក្សត្រប្រទេសនៅខាងជើងភ្នំដងរែក និងនៅអាងទន្លេមេណាមខាងលើ ដែលមានរាជធានីនៅ លពបុរី

^៨ សិលាចារឹកលពបុរី ។

គឺទារវតី នោះឯង^៧ ។ តើនោះមិនមែនជាពួកថៃនៃអាណានុរោមណាមខាងលើ ដែលចុះមកពីប្រទេសចិនភាគខាង
ត្បូង ឬមកពីភូមាដែលពួកនេះបានមករស់នៅជាយូរណាស់មកហើយ ហើយបានមកបង្ហាញខ្លួននៅនឹងព្រំប្រទល់
នៃអាណាចក្រកម្ពុជាទេ ឬអ្វី?

សិលាចារឹកលង្វែកបានហៅព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នថាជា «ព្រះចៅអធិរាជ និងជាអ្នកទ្រទ្រង់ដែនដី» ដែល
«ព្រះអ្នកបង្កើតលោកបានសាងមកឲ្យដូចខ្លួនព្រះអង្គ» ។ «នៅពេលទ្រង់យាងចេញច្បាំងយកជ័យជម្នះលើអស់
ស្តេចដែលខ្លាំងៗទាំងឡាយ សូម្បីតែព្រះអាទិត្យក៏លាក់ខ្លួនបំបាំងកាយដែរ ដោយខ្លាចបារមីរបស់ព្រះអង្គ ។
ភ្លើងផ្សែងដែលហុយចេញពីការបូជារបស់ព្រះអង្គ មិនគ្រាន់តែធ្វើឲ្យផ្ទៃមេឃឆ្លុះបញ្ចាំងប៉ុណ្ណោះទេ គឺបានបាំងបិទអស់
នូវកិត្តិកុណារបស់ព្រះរាជាទាំងឡាយ ដែលធ្លាប់មានឈ្មោះល្បីល្បាញទៀតផង ។ ព្រះអង្គត្រូវតែទទួលបាននូវកិត្តិ
កុណារបស់អារុណៈ ... ទ្រង់បានរៀនចេះចាំអំពីទ្រឹស្តីបនីទី ទាំងទ្រង់ល្អឥតខ្ចោះ ហើយប្រកបដោយប្រាជ្ញាបារមី
ដូចជាបណ្ឌិត ... គឺជាព្រះរាជាសាកលដែលប្រៀបបាននឹងអធិរាជនៃអាទិទេពទាំងឡាយ» ។

ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នទី១ បានកសាងប្រាសាទភ្នំជីសូរនៅក្នុងខែត្របុទី ហើយក៏បានជួសជុលឡើងវិញនូវ
ប្រាសាទមួយចំនួនទៀតផងដែរ ។

ព្រះអង្គសុភតនៅឆ្នាំ១០៤៧ ហើយមានព្រះមរណនាមថា បរមនិព្វានបទ មានន័យថា ទ្រង់យាងចូលព្រះ
និព្វានទាំងស្រុងហើយ ។

៨- ព្រះបាទទទយាទិត្យវរ្ម័នទី១ (១០៤៧-១០៧៧)

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នទី១គឺព្រះបាទទទយាទិត្យវរ្ម័ន ឬទទយាកៈវរ្ម័ន ដែល
ត្រូវជាចៅ ឬក្លាយ របស់ព្រះអង្គ ។

ការដែលស្តេចអង្គនេះឡើងសោយរាជ្យហាក់ដូចជាមិនប្រក្រតី ក៏ដូចជាឡើងសោយរាជ្យដោយជ័យជម្នះ
របស់ក្រុមរាជបរិពារ ដែលមានប្រតិកម្មប្រឆាំងនឹងព្រះសាសនា ។ ស្តេចអង្គនេះមានព្រះជន្មក្មេងខ្ចីនៅឡើយ ពេល
ឡើងក្រុងរាជ្យសម្បត្តិ ព្រោះព្រះអង្គនៅបន្តរៀនសូត្រកណិតសាស្ត្រ តារាសាស្ត្រ វេយ្យាករណ៍ ច្បាប់ និងក្រម
ទាំងឡាយតាក់តែងឡើងសម្រាប់ព្រះរាជា ពីសំណាក់ព្រះរាជគ្រូរបស់ព្រះអង្គឈ្មោះថា ស្រីការៈបណ្ឌិត ។
«ដោយព្រះអង្គចាប់បដិសន្ធិឡើងក្នុងត្រកូលនៃស្តេចលើពិភពលោក ទ្រង់មានប្រៀបដាច់គេក្នុងការធ្វើឲ្យនារី
ទាំងឡាយ លង់នឹងសម្បស្សរបស់ព្រះអង្គ ឲ្យអ្នកចម្បាំងទាំងឡាយចុះចាញ់រីករាយរបស់ព្រះអង្គ ឲ្យបណ្ឌិតទាំង-

^៧ សព្វថ្ងៃគឺលង្វែក ពីមុនគឺល្វូរី, លោវៃក, លតបុរី, លវបុរី, នវបុរី ។

ឡាយទទួលស្គាល់គុណធម៌របស់ព្រះអង្គ ឲ្យបណ្តាប្រជានុរាស្ត្រចំណុះនឹងអំណាចរបស់ព្រះអង្គ និងឲ្យព្រាហ្មណ៍ទាំងឡាយទទួលស្គាល់នូវសប្បុរសធម៌របស់ព្រះអង្គ ។ តាមមើលទៅ ស្តេចអង្គនេះ គោរពបូជាព្រះសិវៈ ខ្លាំងណាស់ “ព្រោះព្រះអង្គបានចាត់ឲ្យគេលើកភ្នំមាសមួយនៅចំកណ្តាលរាជធានី រួចឲ្យសាងសង់ប្រាសាទមាសមួយ មានពន្លឺភ្លឺចិញ្ចាចចិញ្ចាង ដាក់សិវៈលិង្គមួយ សម្រាប់រៀបចំពិធីស្រោចទឹកគោរពបូជា” ហើយទ្រង់បានចាត់ឲ្យចំនួនការៈ បណ្ឌិតថែរក្សា ។ ព្រាហ្មណ៍នេះគេច្រើនស្គាល់ថា យ៉ាលីចំនួនការៈ ព្រោះជាតាបសបូសី និងជាបុរោហិតរបស់ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័ន ហើយត្រូវបន្តថែរក្សាលិង្គនេះរហូតដល់រាជ្យស្តេច ក្រោយមកទៀត ដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទឧទយាទិត្យវរ្ម័ន គឺព្រះបាទហស៌វរ្ម័នទី៣ ។

ក្នុងរជ្ជកាលស្តេចអង្គនេះ បណ្តាអាណាខែត្រខាងត្បូងបានបះបោរឡើង ហើយត្រូវទ័ពរបស់ជនម្នាក់ឈ្មោះថា អារវិត្រាទៈ ដណ្តើមយកបាន ។ ទ័ពទី១របស់ព្រះរាជាដែលបញ្ជូនទៅបង្ក្រាប ត្រូវបរាជ័យក្រោមដៃ “មេកោយសត្រូវដ៏ហានក្លា” នេះ ។ ក៏ប៉ុន្តែទ័ពមួយកងទៀតដែលដឹកនាំដោយសេនាបតីម្នាក់ គឺទកញ្ជាពិជ័យសត្រូវម មានជ័យជម្នះលើអារវិត្រាទៈ ។ ទកញ្ជាពិជ័យសត្រូវមនេះជាទុក្ខមសេនីយ៍ដែល “រហ័សរហួនណាស់ក្នុងការរត់អារុធានី និងវាយប្រហារតបទៅវិញដោយប្រើដៃទាំងពីរ ជាអ្នកប្រយុទ្ធក្នានុប្រៀបដូចបាន ជាយុទ្ធជនឆ្នើម ដែលសត្រូវទទួលស្គាល់ថ្វីដៃ ហើយហៅថា ជាព្រះគ្រីស្ទៈ មួយអង្គថ្មី ឬក៏ជាអារុណៈមួយរូបទៀត ជាវីរបុរសគួរនរណាស្នើលើលោកនេះ” ។ ក្រោយបរាជ័យ អារវិត្រាទៈ បានគេចខ្លួនទៅនៅឯចាម្ប៉ាបុរៈ រាជធានីរបស់នគរចាម្ប៉ា ។

ប៉ុន្តែនាឆ្នាំក្រោយមក មានទុក្ខមសេនីយ៍ម្នាក់ឈ្មោះថា កំរ៉ូ ដែលមិនសប្បាយចិត្ត ក៏នាំទ័ពរបស់ខ្លួនចេញពីរាជធានី ហើយប្រកាសបះបោរឡើង ។ កំរ៉ូ នោះជា “មនុស្សឆ្លាត មានវីរភាព ដែលបានទទួលការសន្តោសប្រណីពីព្រះរាជា ទ្រង់ប្រទានបុណ្យសក្តិឲ្យ ។ គេមានរាងកាយមាំមួន មានអារុធានីគ្រប់គ្រាន់ រហ័ស វាងវៃ អាចធ្វើជាម្ចាស់លើដែនដីទាំងមូលបាន ។ ទ័ពរបស់គេក៏ក្លាហាន និងសម្បូរដោយអារុធានី ហ៊ានលះបង់ជីវិត មានចំនួនច្រើនឥតគណនា និងមាននៅគ្រប់ទិសទី” ។

ពេលនោះសេនាបតីពិជ័យសត្រូវម បានដឹកនាំទ័ពចេញច្បាំងជាមួយកំរ៉ូ ដោយមានទុក្ខមសេនីយ៍ ជាច្រើនចូលរួមនៅក្រោមបញ្ជាដង គឺមានទេវស្រ្ត, វ័ង, វ័រ, តាំ, ចេន្តិស្រ្ត, កម្មាត, រញ្ជ, ខ្លួញ ។ ពេលលើកទ័ពដេញតាមសត្រូវ សេនាបតីពិជ័យសត្រូវមបានឈប់នៅលើខ្ពង់រាបមួយ ធ្វើពិធីបូជាថ្វាយដល់ព្រះសិវៈ សុំជ័យជម្នះ ។ ពេលនោះ កំរ៉ូ បានត្រលប់ក្រោយមកវិញ ហើយការប្រយុទ្ធក៏បានចាប់ផ្តើមឡើង ។ កំរ៉ូ និងពិជ័យសត្រូវម “រត់រកគ្នាប្រៀបដូចព្រះរាម និងក្រុងរាពណ៍” រីឯមេកងរបស់ទ័ពទាំងពីរក៏ស្ទុះស្ទុះរកគ្នាប្រយុទ្ធរៀងៗខ្លួនដងដែរ ។ ពួកគេប្រកួតប្រកាសហៅគ្នា ដេរប្រទេចផ្កាសាគ្នា តំរាមគ្នាទៅវិញទៅមក ។ កំរ៉ូ បាញ់ព្រួញមួយមកត្រូវចង្ករបស់ ពិជ័យសត្រូវម ក៏ប៉ុន្តែពិជ័យសត្រូវមគួរនូវព្យាបា ហើយបានបាញ់ព្រួញប័តែម្តងសំដៅ កំរ៉ូ ព្រួញមួយ

ត្រូវចំក្បាល, មួយចំក និងមួយទៀតចំទ្រូង ។ កំរ៉ូ ដួលស្លាប់ភ្លាម ដោយស្រែករោទ៍ទ្រហឹង ធ្វើឲ្យទេវតាទាំងឡាយ គ្រេកអរស្វាគមន៍ជាខ្លាំង ។ ពិជ័យសង្គ្រាមក៏គ្រលប់មកកាន់វិហារព្រះសិវៈវិញ ហើយបានថ្វាយទ្រព្យរបស់ខ្លួន ទាំងអស់ ដើម្បីជាការគបស្ម័នសងគុណព្រះអង្គ ។

ក្រោយពី កំរ៉ូ ស្លាប់ទៅ នៅមានបះបោរមួយទៀតកើតឡើងនៅក្នុងសរទរដូរៗបន្ទាប់ មិនដឹងថា ជាការ បះបោរថ្មីឬក៏ទ័ពចាស់របស់ កំរ៉ូ បះបោរម្តងទៀត ឬក៏យ៉ាងណាទេ ។ ការបះបោរលើកនេះដឹកនាំដោយបងប្អូនពីរ នាក់គឺសលាត់ « ដែលមានកម្លាំងខ្លាំងគួរឱ្យភ្ញាក់ ក្លាហាន មានល្បិចច្រើន ហើយពូកែក្នុងការប្រយុទ្ធដោយមោឃស័ក » និងប្អូនប្រុសបង្កើត ឈ្មោះ សិទ្ធិករៈ ហើយនិងមេទ័ពម្នាក់ទៀតឈ្មោះថា សាសន្តិកូរៈ « ដែលមានកម្លាំងក្លាហានខ្លាំង ខ្លាច នៅក្នុងការប្រយុទ្ធ » ។ ពិជ័យសង្គ្រាមបានដឹកនាំទ័ពចេញច្បាំងទៀត ពេលជួបសលាត់ក៏ដេរប្រទេចផ្កាសា បបួល ចូលច្បាំងគ្នា ។ សលាត់ដេរតបវិញ រួចបាញ់ព្រួញស្រោចមកលើពិជ័យសង្គ្រាម ។ ពិជ័យសង្គ្រាមចាប់យកព្រួញ មកដាក់លើខ្សែផ្ចូ រួចទាញយឹតដោយដៃដំទាំងពីរ បាញ់តម្រង់សំដៅសត្រូវ ។ នៅពេលដែលសលាត់ត្រូវព្រួញ ស្លាប់ ទ័ពសត្រូវទាំងអស់ក៏ដកថយរត់បាត់អស់ទៅ^{១០} ។ ប៉ុន្តែចលាចលនេះនៅបន្តច្រើនឆ្នាំទៅទៀត ទម្រាំរលត់ បាត់ ហើយពិជ័យសង្គ្រាមក៏ឈប់ដេញតាមទៀតដែរ ។

ដោយពិជ័យសង្គ្រាម បានបរិច្ចាគទ្រព្យសម្បត្តិផ្ទាល់ខ្លួនបូជាថ្វាយព្រះសិវៈ ក្នុងការធ្វើសង្គ្រាមប្រយុទ្ធនឹង សត្រូវ ព្រះរាជា បានប្រទានរាជទ្រព្យសិរិញ និងបានប្រទានរង្វាន់ត្រូវច្រើន តែពិជ័យសង្គ្រាមបានលះបង់ ទ្រព្យទាំងអស់នោះ ក្នុងនាមជារីរជន ដែល “មានពន្ធិភ្នំប្រៀបដូចរាហូ” ។

គឺនៅក្រោមរាជ្យរបស់ព្រះបាទឧទយាទិត្យវរ្ម័ននេះឯង ដែលទ័ពខ្មែរមួយកងក្រោមបញ្ជារបស់មេទ័ព ម្នាក់ឈ្មោះថា ស្រីនន្ទៈនរមីទេវៈ ច្បាំងបាញ់ទ័ពចាមនៅឯសោមេសុរៈ ក្រោមរាជ្យស្តេចចាមព្រះនាមស្រីហិរិវរ្ម័ន ទី២ (១០៧៨) ។

៧- ព្រះបាទហស័វរ្ម័នទី៣ (១០៧៧-១០៧៩)

រជ្ជកាលរបស់ព្រះបាទឧទយាទិត្យវរ្ម័នពោរពេញទៅដោយភាពរីករវ ជាកត្តាបញ្ជាក់ថា មហានគរ ស្ទើរតែ គ្មានសន្តិភាពទេ មានសង្គ្រាមក្នុងស្រុក និងការបះបោរប្រឆាំងពីស្តេចត្រាញ់ឬស្តេចចំណុះជាញឹកញាប់ ។ អំណើអស់ពីព្រះអង្គទៅ ព្រះរាជអនុជរបស់ព្រះអង្គបានឡើងសោយរាជ្យបន្ត មានព្រះនាមថា ហស័វរ្ម័នទី៣ ។

នៅពេលស្តេចអង្គនេះឡើងសោយរាជ្យ មានកើតភាពរីករវម្តងទៀត ក៏ប៉ុន្តែ ព្រះអង្គបានប្រយុទ្ធនឹង

^{១០} សិលាចារឹកព្រះលោក សៀវភៅកម្រង ទំព័រ១៦១ ។

អស់ ធ្វើឲ្យស្រុកមានសន្តិសុខឡើងវិញដោយ “ទ្រង់បញ្ជាឲ្យអនុវត្តកាតព្វកិច្ចរបស់វណ្ណៈទាំងបួនយ៉ាងម៉ឺងម៉ាត់” ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបានរៀបរាប់ថា ដោយស្តេចអាណាមព្រះនាមលីញញកុងបានលើកទ័ពមក វាយចិន សម្រាប់ប្រជាជនចិនអស់ជាច្រើននាក់ ព្រះចៅអធិរាជចិនបានអំពាវនាវសុំជំនួយពីព្រះរាជាខ្មែរ និង ចាម្ប៉ា ដែលធ្លាប់បានចុះសន្ធិសញ្ញាសម្ព័ន្ធមេត្រីជាមួយគ្នា កាលពីឆ្នាំ១០០០ នៃគ្រិស្តសករាជ ។ ស្តេចខ្មែរ និង ស្តេចចាម បានកេណ្ឌទ័ពទៅជួយចិនតាមសំណូមពរ ក៏ប៉ុន្តែត្រូវចាញ់អាណាមទៀត ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យចិនត្រូវសុំ ចរចារកសន្តិភាព ។ រឿងចម្បាំងជាមួយអាណាមនេះ ថ្វីបើមិនមានសិលាចារឹកខ្មែរឬចាម ឬឯកសារប្រវត្តិ សាស្ត្រ អាណាមណាមួយបានលើកឡើងក៏ដោយ ក៏ប៉ុន្តែប្រហែលជាកើតមានឡើងមែន ពីព្រោះថា ឯកសារ ប្រវត្តិសាស្ត្រចិន ជាឯកសារដែលហ្មត់ចត់ជាងគេនៅអាស៊ីចុងបូព៌ា ។

ព្រះបាទហស៌វរ្ម័នទី៣ បានសុគតទៅនៅឆ្នាំ១០៧០ ហើយទ្រង់មានព្រះមរណនាមថា សទៈសិរិវង្ស ។

១០ - ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ (១០៧០ - ១១០៧)

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទហស៌វរ្ម័នទី៣ គឺព្រះបាទស្រីជ័យវរ្ម័នទី៧ ដែលសោយរាជ្យ បាន១៧ឆ្នាំ ចាប់ពីឆ្នាំ១០៧០ មក ។

ព្រះអង្គកោរពបូជាព្រះវិស្ណុខ្លាំងណាស់ ហើយទ្រង់ក៏ជាបូជនីយេសក៍ដ៏ស្មោះស្ម័គ្រម្នាក់ផងដែរ ។

សិលាចារឹកវត្តភ្នំ បានរៀបរាប់ថា នៅក្នុងរជ្ជកាលព្រះរាជាមុនៗ មាននារីម្នាក់ឈ្មោះថា ទិលកៈ និងអ្នក ប្រាជ្ញគម្ពីរវេទម្នាក់ឈ្មោះថា សុភទ្រៈ ដែលគេហៅក្រៅថា នាមៈសិរិយៈ ។

នាងទិលកៈជាបុត្រីរបស់អ្នកប្រាជ្ញម្នាក់នៅក្នុងព្រះរាជវាំង ហើយជីវិតរបស់នាងជាទស្សនវិទូដ៏ល្បីល្បាញ ម្នាក់ ។ មាតារបស់នាងជាបុត្រីរបស់កវីម្នាក់ ។ នាងមានសម្បុរស្រស់ស្អាត មានចរិយារម្យទម និងមានទេព កោសល្យខ្ពស់ សមនឹងគ្រូកូលខ្ពង់ខ្ពស់របស់នាង ។ បណ្តាអ្នកប្រាជ្ញល្បីល្បាញទាំងឡាយ កោតសរសើរល្បិច ដ៏ឈ្លាសវៃរបស់នាង ក្នុងការដៃគុណភាព ហើយបានដាក់ឈ្មោះឲ្យនាងថា ភកវតីវាគិសុរី មានន័យថា ទេពកញ្ញា ខាងវោហារ ។

នាងទិលកៈនេះ បានត្រូវមាតាបិតារៀបចំទុកដាក់ជាករិយារបស់អ្នកប្រាជ្ញ សុភទ្រៈ ហើយនាងមានបុត្រ ម្នាក់ជាមួយស្វាមីនេះ ដែលនាងដាក់ឈ្មោះថា បូជសិរិវៈ តែអ្នកផងហៅថា សុភទ្រៈ ដូចឪពុកដែរ ។

សុភទ្រៈនេះ ខិតខំរៀនសូត្រទ្រឹស្តីនៃសាសនាព្រះសិវៈខ្លាំងណាស់ ហើយដោយប្រាជ្ញាដ៏ឈ្លាសវៃរបស់ខ្លួន ពូកែដាច់គេក្នុងការប្រមូលអត្ថបទអក្សរសាស្ត្រចាស់ៗយកមកចងក្រងឡើងវិញ ដែលគួរឲ្យគោរពណាម្នាក់ មានសមត្ថភាពនឹងធ្វើដូចបាន ។ កវីបណ្ឌិតធំៗ កោតសរសើរស្នាដៃដ៏គួរនង្គឹមនេះ ។ ថ្ងៃមួយ មានការដៃគុ ពិភាក្សាមួយធំនៅចំពោះព្រះភ័ក្ត្រព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ សុភទ្រៈ បានទទួលជោគជ័យក្នុងការឆ្លើយដោះស្រាយនូវ

សំណួរដ៏លំបាកៗ ទាំងឡាយ ដែលកូបដិបកូរបស់ខ្លួនបើកសៀវភៅចោទសួរឡើង “ដោយសារប្រាជ្ញាដ៏ខ្លាំងក្លា ប្រៀបបានទៅនឹងការនុះ” ។

ចាប់តាំងពីពេលនោះមក សុភក្រៀម ត្រូវបានប្រជានុរាស្ត្រទូទាំងព្រះនគរគោរពកោតខ្លាច ហើយត្រូវព្រះរាជា ជាចាត់តាំងឲ្យធ្វើជាអធិការលើអាស្រមភាវនា បូជនីយស្ថានទាំងអស់ និងជាអាជ្ញាកណ្តាលលើរាល់ការពិភាក្សា អំពីផ្លូវធម៌ និងផ្លូវលោក ។ ព្រះរាជាក៏បានប្រទានឃ្លាមាស ខ្សែមាស និងក្រណាត់ល្អៗ ។ល។ ឲ្យដងដែរ^{១១} ។

សិលាចារឹកសំរោងបានរៀបរាប់ថា នៅក្រោមរាជ្យព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ មានការផ្តួលរំលំបដិមាព្រះនរាយណ៍ ព្រះភកវតី និងសិវលិង្គមួយ រួចមានបញ្ជាឲ្យកសាងបដិមាទាំងអស់នោះឡើងវិញ ។ ដូចយើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា កាលពីរជ្ជកាលព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នទី១ ក៏មានហេតុការណ៍បែបនេះកើតឡើងដែរ ក៏មានការផ្តួលរំលំព្រះពុទ្ធបដិមា ហើយព្រះរាជាមានការលំបាកខ្លាំងនឹងការពារកុំឲ្យ “មនុស្សកាចឃោរឃៅ “បៀតបៀនព្រះសង្ឃសូត្រធម៌ ។ ទាំងអស់នេះជាការបញ្ជាក់ថាប្រទេសមានភាពរីករវាងសាសនា ជាពិសេសព្រះពុទ្ធសាសនា និងព្រហ្មញ្ញសាសនា ។ ខ្ញុំគិតថានោះហើយជាមូលហេតុដែលនាំឲ្យមានការជ្រករាជ្យ និងសង្គ្រាមផ្ទៃក្នុង ។

ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ សុភក្តនៅឆ្នាំ១១០៧ ហើយទ្រង់មានព្រះមរណនាមថា បរមកវ័ល្យៈ មានន័យថា ទ្រង់ជាក្លៀវរបស់លោកនៃបរមសុភមង្គល ។

១១- ព្រះបាទធរណិទ្រូរ្យវរ្ម័នទី១ (១១០៧-១១១២)

ព្រះបាទធរណិទ្រូរ្យវរ្ម័នទី១ ដែលត្រូវជាព្រះរៀមរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ បានឡើងសោយរាជ្យបន្ត នៅឆ្នាំ១១០៧ នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងឆ្នាំ១០៣១ នៃមហាសករាជ ។ ព្រះអង្គមិនចង់សោយរាជ្យទេ ហើយបើតាមសិលាចារឹក ទ្រង់បានបដិសេធម្តង្សរួចមកហើយ នៅពេលដែលព្រះបាទហស័វរ្ម័នទី៣ ជាព្រះរៀមសោយទិវង្គត ។ ក៏ប៉ុន្តែ ដោយមានការស្នើសុំយ៉ាងទទួចពីប្រជានុរាស្ត្រ ព្រះអង្គ ក៏យល់ព្រម “ទទួលយកនូវបន្ទុកដ៏ធ្ងន់” នេះ ។ ព្រះអង្គបានដឹកនាំព្រះនគរដោយប្រុងប្រយ័ត្ន និងយុត្តិធម៌ខ្លាំងណាស់ ជាពិសេស ក៏បានយកព្រះទ័យទុកដាក់ចំពោះសុខុមាលភាពរបស់វណ្ណៈទាំង៧ ដែលមាននៅក្នុងស្រុកប្រជាជននាសម័យនោះ គាប់ជួនជាប្រទេសមានសុខសន្តិភាព ហើយព្រះអង្គក៏មានព្រះជន្មចំណាស់ផង ។

^{១១} សៀវភៅរបស់លោក អែម៉ូនីញ៉េ មានឈ្មោះថា កម្ពុជា ក្បាលទី២, ទំព័រ១៦៧-១៦៨ តាមការបកប្រែរបស់វេជ្ជបណ្ឌិត កែន ។

ព្រះអង្គជាមិត្តនៃច្បាប់ ក៏ប៉ុន្តែមុននឹងអនុវត្តច្បាប់ ព្រះអង្គសព្វព្រះទ័យឲ្យអ្នកប្រាជ្ញបណ្ឌិត សុភក្រៀម ដែល ចេះចាំអក្សរសិល្ប៍គ្រប់បែប ធ្វើការបកស្រាយពន្យល់សិន^{១៦} ។

ព្រាហ្មណ៍ដែលរៀបចំអភិសេកព្រះបាទធរណិទ្រូរ្យវរ្ម័ន គឺបណ្ឌិតទេវការៈ ជាវីរជនម្នាក់ដែលមានឥទ្ធិពល តាំងតែពីរជ្ជកាលព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នទី១មក ហើយធ្លាប់បានធ្វើការអភិសេកព្រះរាជាពីរព្រះអង្គមុននេះ រួចមក ហើយ និងត្រូវរៀបចំការអភិសេកព្រះរាជាដែលត្រូវសោយរាជ្យបន្តគឺព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នទី២ថែមទៀត ។

ព្រះបាទធរណិទ្រូរ្យវរ្ម័ន បានបោះបង់រាជសម្បត្តិក្រោយពីដឹកនាំប្រទេសបានពាណិជ្ជកម្ម ។ ព្រះអង្គមានព្រះ មរណនាមថា បរនិស្សាលៈបទៈ ។

១២- ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នទី២ (១១១២-១១៦២)

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទធរណិទ្រូរ្យវរ្ម័នទី១ គឺព្រះបាទស្រីសុរិយាវរ្ម័ន ដែលត្រូវជាព្រះនត្តា របស់ព្រះអង្គ ហើយក៏ប្រហែលត្រូវជាចៅរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ ផងដែរ ពីព្រោះថា ព្រះបាទធរណិទ្រូរ្យវរ្ម័ន បានយកក្នុងស្រីខ្លួនឯង ជាបុត្រីរបស់ព្រះរៀមព្រះអង្គធ្វើជាព្រះជាយា ។

នៅពេលដែលឡើងគ្រងរាជសម្បត្តិ ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័ន មិនទាន់ពេញវ័យ ហើយមិនទាន់បានបញ្ចប់ការ សិក្សានៅឡើយទេ ។ សិលាចារឹកបានលើកពីព្រះអង្គថា “ជាវីរបុរសដែលប្រៀបបានទៅនឹងព្រះអាទិទេពនៃ សង្គ្រាម ដែលជាបដិបក្ខដ៏ក្លរឿយខ្លាចរបស់ព្រះរាជាក្នុងពីរជ្ជកាលមុន” ។ តើព្រះអង្គទទួលរាជ្យសម្បត្តិ ក្រោយពីព្រះបាទធរណិទ្រូរ្យវរ្ម័ន សុភក្រៀម ឬមួយក៏ដោយការប្រយុទ្ធ? តាមមើលទៅ ព្រះអង្គប្រហែលជាមិន ប្រកួតប្រជែងជាមួយព្រះរាជាដែលកំពុងសោយរាជ្យទេ តែត្រូវប្រកួតប្រជែងជាមួយរដ្ឋទាយាទមួយអង្គណា ផ្សេង ដែលមានសិទ្ធិទទួលរាជសម្បត្តិច្រើនជាងព្រះអង្គ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបាននិយាយថា ចាប់ពីឆ្នាំ១១២៨នៃគ្រិស្តសករាជរហូតមក ចិនមានដាក់ តំណាងម្នាក់នៅនឹងរាជវាំងព្រះរាជាកម្ពុជានៅឯឥន្ទបុត្ត គឺនគរធំ ។ តាមពិតតំណាងនោះ គឺជារាជទូតចិន ដែល ដាក់នៅកម្ពុជាសម្រាប់មួយរយៈកាលតែប៉ុណ្ណោះ មិនមែនជាអ្នកត្រួតពិនិត្យ ជាអធិការ ឬក៏ជាទីប្រឹក្សា ហើយក៏ មិនមែនជាអ្នកការពារអ្វីដែរ ។ ឯកសារចិនក៏បានរៀបរាប់ផងដែរថា កម្ពុជានាពេលនោះបានបាត់បង់ភាពខ្ព្ពើង ពីអតីតកាលអស់ហើយ ក៏ប៉ុន្តែខ្ញុំគិតថា ដូចជាមិនត្រូវ ព្រោះថា គឺសង្គ្រាមនៅពេលម្តេងៗក្រោយ នាដើម

^{១៦} សៀវភៅរបស់លោក អែម៉ូនីញ៉េ មានឈ្មោះថា កម្ពុជា ក្បាលទី២ ត្រង់សិលាចារឹកព្រះគោ, ទំព័រ១៦៨ តាមការបកប្រែរបស់ វេជ្ជបណ្ឌិត តែន ។

សតវត្សរ៍ទី១១ទេ ដែលធ្វើឲ្យប្រទេសមានទិសភាព ។

តែទោះជាយ៉ាងណាក៏ដោយ ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័ន ត្រូវប្រឈមមុខនឹងការបះបោរនៅក្នុងប្រទេស ហើយនិងសង្គ្រាមជាមួយនគរបាមទៀត ។ ឯកសារចិនបាននិយាយថា នៅឆ្នាំ១១៥៤នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១០៧៦ ព្រះរាជាកម្ពុជាបានបង្រួបបង្រួមប្រទេសទាំងពីរ គឺកម្ពុជា និងចាម្ប៉ា មកតែមួយដូចកាលពីក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន ទី៧ដែរ ។

សិលាចារឹកពោធិនគរបស់ចាមបានឲ្យដឹងថា នៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះបាទស្រីជ័យហរិវរ្ម័ន ដែលឡើងសោយរាជសម្បត្តិនៅឆ្នាំ១១៤៥ រហូតដល់ឆ្នាំ១១៧០ ឬក៏ក្រោយនោះផង “នគរបាម្ប៉ាត្រូវរងការវាយប្រហារពីទ័ពកម្ពុជា និងទ័ពវិជ័យ (គឺបីញាឌិញ) យ៉ាងខ្លាំង” ។ ទ័ពចាមចាញ់ដៃនៅក្នុងវាលសាក្វាន ហើយទ័ពខ្មែរដណ្តើមបានរាជធានីវិជ័យ ។ ក្រោយពីបានលើកព្រះអនុជថ្មីព្រះនាមហរិទេវៈ ឲ្យសោយរាជ្យនៅចាម្ប៉ា ក្នុងនាមជាព្រះយុវរាជ ឬឧបរាជ រួចមក ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័ន បានយាងត្រលប់មកកម្ពុជាវិញនៅឆ្នាំ១១៥៥ ។

ដប់បីឆ្នាំក្រោយមក នៅឆ្នាំ១១៥៨ ពួកចាមតាមខែត្របានបះបោរឡើងក្រោមការដឹកនាំរបស់មេកេហើយលើកក្តារមកឡោមព័ទ្ធជាមព្រះយុវរាជ ដែលត្រូវបង្ខំឲ្យនៅតែក្នុងរាជធានី ការពារដោយទ័ពខ្មែរ និងចាមមួយចំនួនតូច ។ ពេលទទួលបានដំណឹងនេះ ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័ន បានដឹកនាំទ័ពធ្វើដំណើរកាត់ព្រំដែន ទៅជួយព្រះយុវរាជក្លាម ។ ទ័ពទាំងពីរព្រួតគ្នាវាយទៅលើពួកបះបោរ ធ្វើឲ្យពួកនេះបរាជ័យនៅនឹងវាលវិរបុរៈ ។

នៅឆ្នាំបន្ទាប់មកទៀត ស្តេចចាមព្រះបាទស្រីជ័យហរិវរ្ម័ន ដែលត្រូវបណ្តេញចេញពីរាជសម្បត្តិកាលពីឆ្នាំ១១៤៥ បានលើកទ័ពមកវាយម្តងទៀត ហើយចាប់ព្រះយុវរាជបានជាឈ្មើយនៅលើវាលមហិ ។ ពេលនេះទ័ពខ្មែរ និងវិជ័យ ត្រូវបង្ខំឲ្យដកថយមកកម្ពុជាវិញ ហើយព្រះបាទស្រីជ័យហរិវរ្ម័ន ក៏ឡើងសោយរាជ្យសម្បត្តិនៅចាម្ប៉ា ជាថ្មី នៅឆ្នាំ១១៥៧ ។

ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័ន បានលើកទ័ពទៅដល់ “កោះដីរី និងស្ពាន់” ផងដែរ ។ លោកវេជ្ជបណ្ឌិត កែន បានផ្តួ “កោះដីរី និងស្ពាន់” នេះ ទៅនឹងកោះស្រីលង្កា ក៏ប៉ុន្តែ តាមមើលទៅ ប្រហែលជាមិនមែនទេ^{១៧} ។

ព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័ន មិនគ្រាន់តែជាស្តេចពូកែខាងចម្បាំងមួយមុខប៉ុណ្ណោះទេ ទ្រង់ក៏ប្រហែលជាអ្នកគ្រប់គ្រងរដ្ឋបាលដ៏ប៉ិនប្រសប និងជាអ្នកច្បាប់ម្នាក់ដែរ ហើយទ្រង់គោរពព្រះសិវៈផង ព្រះវិស្ណុផង និងជាពុទ្ធសាសនិកជនថែមទៀត ពោលគឺទ្រង់ប្រកបទៅដោយលក្ខណសម្បត្តិច្រើនយ៉ាង ។ តាមមើលទៅ ប្រហែលជាព្រះអង្គចេះ

^{១៧} អ្នកខ្លះយល់ថាពាក្យថាកោះនេះ មើលទៅប្រហែលជាសំដៅយកបន្ទាយដែលមានកំពែងរឹងមាំទេ ។ ខ្ញុំគិតថា នោះគួរតែជាកោះនៅកណ្តាលសមុទ្រ មិនមែនជាកំពូលភ្នំណាមួយ នៅលើខ្ពង់រាបឥណ្ឌូចិននោះទេ ។

ធ្វើការជ្រើសរើសទៅតាមដំណើរបត់បែបរបស់សភាពការនយោបាយហើយទើបបានជា ព្រះអង្គ ខិតខំដូចជា ព្រះរាជាមុនៗដែរ ដើម្បីធ្វើឲ្យសាសនាទាំងបីរលាយចូលគ្នាតែមួយ ក្នុងស្មារតីឲ្យចេះអត់ទំន យោគយល់គ្នា ធ្វើ យ៉ាងណាជៀសវាងកុំឲ្យមានលក្ខណៈខាងជំនឿសាសនា និងកុំឲ្យគេចោទព្រះអង្គថា មានលម្អៀងម្នាងៗ ។

គេបានចាត់ទុកថាព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នជាអ្នកកសាងប្រាសាទដែលយើងហៅសព្វថ្ងៃថាអង្គរវត្ត ឬបើ ហោចណាស់ ក៏ថា ទ្រង់ជាអ្នកបានបញ្ជាឲ្យគេចាប់សាងសង់ប្រាសាទនេះដែរ ។ យើងនឹងបានឃើញនៅពេល បន្តិចទៀតថា គ្មានឯកសារណាដែលបញ្ជាក់ថា គំនិតនេះត្រឹមត្រូវនោះទេ ហើយនឹងឃើញថា មិនមែនដោយសារ គេប្រទះឃើញរូបចម្លាក់របស់ព្រះអង្គ និងព្រះមរណនាមរបស់ព្រះអង្គ (បរមវិស្ណុលោក) នៅលើចម្លាក់រាមកម្ពុយ ទើបគេអាចចាត់ទុកថាដូច្នោះបាននោះទេ ។ គេត្រូវការឲ្យមានភស្តុតាងផ្សេងក្រៅពីនេះ ដើម្បីបញ្ជាក់ថា ការចាត់ ទុកដូច្នោះត្រឹមត្រូវ ។

កំណត់ចំណាំ : ខ្ញុំគ្មានបំណងនឹងអះអាងថាព្រះរាជរបស់កម្ពុជាពីព្រះអង្គក្រោយនេះគឺជាព្រះរាជាទី៤ និងទី៥ ដែលមានចែងនៅក្នុងរាជពត្សរាវតាររបស់កម្ពុជាបុរាណ ដែលខ្ញុំមានក្នុងដៃបច្ចុប្បន្នដែរនោះទេ ។ តាម មើលទៅ រាជពត្សរាវតារនេះមិនសូវត្រឹមត្រូវប្រាកដប្រជាប៉ុន្មានទេ ហើយខ្ញុំសង្ឃឹមថា នោះគឺគ្រាន់តែជា កម្រងរឿងនិទាន ដែលមានការពិតត្រឹមតែខ្លះៗប៉ុណ្ណោះ ប៉ុន្តែបានត្រូវគេចងក្រងរៀបចំតាមលំដាប់ពេលវេលា ប្រកបទៅដោយស្មារតីប្រុងប្រយ័ត្ន ។ តែខ្ញុំចង់បញ្ជាក់ថា ព្រះបាទធរណិទ្រូរវរ្ម័នទី២ និងព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នទី២ ដែលសោយរាជ្យបន្តបន្ទាប់គ្នានៅសតវត្សរ៍ទី១២ នៅកម្ពុជា ធ្វើឲ្យយើងនឹកឃើញជាពិសេសដល់ព្រះបាទធរ ណិទ្រូរ នៅក្នុងរាជពត្សរាវតារដែលខ្ញុំមាន ហើយដែលមានច្បាប់មួយនោះ បានបន្ថែមព្រះនាមថា វរ្ម័ន ចុងក្រោយ ថ្វាយ និងនឹកឃើញដល់ព្រះរាជាមួយព្រះអង្គទៀត គឺព្រះបាទអាទិត្យវរ្ម័ន ។ គេដឹងហើយថានៅក្នុងភាសាខ្មែរ សុរិយា និងអាទិត្យ សំដៅយកព្រះអាទិត្យដូចគ្នា ។

១៣- ព្រះបាទធរណិទ្រូរវរ្ម័នទី២ (១១៦២-១១៦៣)

ព្រះរាជាដែលសោយរាជសម្បត្តិបន្តពីព្រះបាទសុរិយាវរ្ម័នទី២ គឺព្រះរៀម ឬព្រះអនុជដ៏ដូនមួយ របស់ ព្រះអង្គមួយអង្គ ដែលបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយនឹងបុត្រីរបស់ព្រះបាទហស័វរ្ម័នទី៣ ។ ព្រះរាជាអង្គនោះ បានឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណនៅឆ្នាំ១១៦២ ដោយទទួលព្រះអភិសេកនាមថា ព្រះស្រីធរណិទ្រូរវរ្ម័ន ហើយហាក់ដូចជា សោយរាជសម្បត្តិបានតែប៉ុន្មានខែប៉ុណ្ណោះ ។

១៤- ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៨ (១១៦២-១២០១)

ព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន បានឡើងសោយរាជសម្បត្តិបន្តពីព្រះបាទធរណិទ្រូរវរ្ម័ន ជាព្រះបិតា នៅឆ្នាំ១១៦២ ។

សិលាចារឹកមួយនៅប្រាសាទអង្គរវត្ត បានរៀបរាប់ថា ព្រះអង្គ បានជ្រើសរើសយកព្រាហ្មណ៍ វិជ្ជេសវិធៈ ជាហោរា ហើយបានអភិសេកព្រះអនុជជាព្រះយុវរាជ ដើម្បីឲ្យគេជ្រើសរើសព្រះអនុជនោះ សោយរាជសម្បត្តិបន្តពីព្រះអង្គ ។

នៅក្រោមរជ្ជកាលស្តេចអង្គនេះ សង្គ្រាមជាមួយនគរចាម្ប៉ា បានឆាប់រហ័សឡើងវិញ ដោយកំហុសរបស់ស្តេចចាម ព្រះបាទស្រីហរិវរ្ម័នទី១ ដែលបានធ្វើការឃ្នានពានបណ្តាខែត្រខាងត្បូងរបស់តុលាក័រ រតនវិជ័យ - ចិញ្ចឱញ្ច^៤ - ដែលជាទីតាំងរាជធានី, នគរដានរាំង ដែលមានស្តេចចាមជ្រករាជ្យមួយអង្គ ឬក៏ស្តេចស្នងបន្តមួយអង្គសោយរាជ្យ និងវាយកម្ពុជាដងដែរ ដោយចូលរហូតមកដល់ជិតរាជធានីឥន្ទបុត្ត ។ ក្រោយពីបានដុតបំផ្លាញរួចហើយ ពួកចាមមិនបានបន្តដំណើរទៅឆ្ងាយពីព្រំប្រទល់ដែនរបស់ខ្លួនទេ តែបានត្រលប់ទៅស្រុកវិញ ដោយនាំយកទៅជាមួយនូវជ័យកណ្តជាច្រើន ។

លោក ហ្គោប៊ីល នៅក្នុងសៀវភៅរបស់គាត់ឈ្មោះថា កំណត់សម្គាល់ស្តីអំពីកូសាំងស៊ីន បាននិយាយថា ស្តេចខ្មែរពេលនោះសម្លឹងមិនដឹងមិនឮយូរណាស់ រហូតទាល់តែដល់១៨ឆ្នាំក្រោយមក គឺនៅឆ្នាំ១១៧៧ ទើប “ព្រះអង្គលើកទ័ពមកវាយកម្រិតកូសាំងស៊ីន (គឺនគរចាម្ប៉ា) ចាប់ស្តេចចាមជាឈ្មើយ បំផ្លិចបំផ្លាញខេត្តខ្ចី រួចលើកទ័ពក្រាវខ្មែរម្នាក់ឲ្យសោយរាជ្យ មុននឹងដកទ័ពថយមកវិញ ។ សិលាចារឹកភាព្រហ្មបានឲ្យដឹងថា ព្រះអង្គ ក៏បានដោះលែងស្តេចចាមឲ្យមានសិទ្ធិសេរីភាពឡើងវិញផងដែរ ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យព្រះរាជាទាំងឡាយ ទៅជាវង្វេងលែងយល់ “នៅពេលដែលឃើញអំពីវិសេសភាពនៃព្រះរាជអាកប្បកិរិយានេះ” ។

សិលាចារឹកចាមនៅមីស៊ីន និយាយថា ព្រឹត្តិការណ៍នេះ កើតឡើងនៅមហាសករាជ១១១២ ត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ១១៧០ គឺមុនឯកសារខ្មែរ៧ឆ្នាំ ។ ខាងក្រោមនេះ គឺជាសេចក្តីសន្ទេរបស់អត្ថបទសិលាចារឹក ដែលលោក ហ្គីណូ ក៏បានបកប្រែ :

ស្តេចចាមព្រះនាមជ័យឥន្ទ្រវរ្ម័នអង្គរវត្ត^៥ ជាអ្នកបង្កសង្គ្រាម ។ ពេលនោះ មេទ័ពកម្ពុជា គឺជាជនជាតិចាមមួយរូបដែលស្តេចខ្មែរបានយកមកចិញ្ចឹម និងតែងតាំងជាព្រះយុវរាជ (សម្រាប់នគរចាម្ប៉ា) មានឈ្មោះថា ស្រីវិជ្ជេន្ទ្រៈ មានកំណើតដើមចេញមកពីទំប្លូក-វិជ័យ ។ ស្តេចចាមនាំទ័ពចេញមកជួបនឹងទ័ពខ្មែរនៅក្នុងវាលចាក្វាន ហើយត្រូវបរាជ័យ ។ ខ្មែរដណ្តើមយករាជធានីវិជ័យ (គឺចិញ្ចឱញ្ច) បាន រីឯស្តេចចាមត្រូវចាប់បានជាឈ្មើយ

^៤ ខ្ញុំចាត់ទុក ដានរាំង ថាជារដ្ឋសម្ព័ន្ធមេត្រី ជាជាន់ខ្ពស់មួយចំណុះឲ្យចាម្ប៉ា ។
^៥ លោក ហ្គីណូ ក៏និយាយថាស្តេចនោះ “ជាស្តេចជ្រករាជ្យ” ក៏ប៉ុន្តែគ្មានហេតុការណ៍ណាបញ្ជាក់ទេ ហើយអត្ថបទរបស់គាត់ធ្វើឲ្យគេធ្វើការសន្និដ្ឋានបានច្រើនយ៉ាង ។ ឈ្មោះ អង្គរវត្ត ប្រហែលជាឈ្មោះសាមញ្ញ រីឯជ័យឥន្ទ្រជាឈ្មោះពេលអភិសេក ។

បញ្ជូនមកកម្ពុជា ។

នៅពេលនោះ ខត្តមសេនីយ៍ខ្មែរ គឺព្រះយុវរាជ ក៏បានលើកព្រះអង្គម្ចាស់ អ៊ុន ដែលត្រូវជាព្រះអនុជថ្មីរបស់ព្រះរាជាកម្ពុជា ឲ្យឡើងសោយរាជ្យក្រោមព្រះនាមថា សុរិយជ័យវ័ន្ត រួចហើយខ្លួនឯងសោយរាជ្យនៅរាជបុរៈ(ដានរាំង) មានព្រះនាមថា សុរិយាវ័ន្ត^{១៦} ។

ស្តេចនៅវិជ័យ (បិញ្ញាឱញ) ពោលគឺ ព្រះអនុជថ្មីរបស់ព្រះបាទជ័យវ័ន្តទី៨ មិនទាន់សោយសុខនឹងរាជសម្បត្តិយូរប៉ុន្មានឯង ក៏ត្រូវរាជវង្សចាមមួយអង្គឈ្មោះ រាសូបតិ ដេញកម្ចាត់ចេញពីរាជធានី ហើយឡើងសោយរាជ្យខ្លួនឯងក្រោមឈ្មោះថា ជ័យឥន្ទ្រវ័ន្ត ។

បន្ទាប់ពីមានព្រឹត្តិការណ៍នេះ កងទ័ពខ្មែរត្រូវបង្ខំចិត្តចាកចេញពីនគរចាម្ប៉ា ប៉ុន្តែ ទ័ពមួយកងដែលនៅរាជបុរី (ដានរាំង) ជាមួយនឹងស្តេចសុរិយាវ័ន្ត-វិធួន្ត ប្រហែលជាមិនបានគ្រលប់មកកម្ពុជាវិញទេ ។ កងទ័ពទាំងអស់នោះ បានរិលគ្រលប់ទៅចាម្ប៉ាវិញនៅពេលក្រោយមក តែម្តងនេះ ដឹកនាំដោយស្តេចចាម ដែលសោយរាជ្យនៅវិជ័យពីមុន គឺព្រះបាទឥន្ទ្រវ័ន្តវ៉ាទូ ដែលត្រូវនាំយកមកកម្ពុជាជាឈ្មើយ ប៉ុន្តែត្រូវបានព្រះរាជាកម្ពុជាទុកព្រះទ័យ ហើយចាត់ឲ្យគ្រលប់ទៅរដោះនគរចាម្ប៉ាវិញ ។ ពេលមកដល់នគរចាម្ប៉ា ឥន្ទ្រវ័ន្តវ៉ាទូ បានអំពាវនាវសុំជំនួយពីស្តេចរាជបុរី ។ ស្តេចរាជបុរីសុរិយាវ័ន្តបានលើកទ័ពវាយលុកដណ្តើមយកវិជ័យ បានមុនចាប់ស្តេចជ័យឥន្ទ្រវ័ន្តរាសូបតិធ្វើឃាត រួចហើយប្រកាសខ្លួនឯងជាព្រះរាជា ។

ឥន្ទ្រវ័ន្តវ៉ាទូខូចចិត្តជាខ្លាំងនឹងការប្រព្រឹត្តរបស់សុរិយាវ័ន្ត ហើយប្រហែលជាត្រូវកងទ័ពខ្មែរចុះបង្ខំចោលផង ក៏គេចខ្លួនទៅនៅឯអមរាវតី គឺក្នុងណាមសព្វថ្ងៃ បង្កទ័ព រួចរិលមកវាយវិជ័យដែលស្តេចដានរាំង កងនៅ ។ វ៉ាទូ ត្រូវសុរិយាវ័ន្តធ្វើឃាតបាននៅក្នុងការប្រយុទ្ធមួយនៅពេលក្រោយមក ។ ពេលនោះ ព្រះរាជាកម្ពុជាបានឈ្នះយល់អំពីអំពើក្បត់របស់អតីតយុវរាជ ក៏បញ្ជូនទ័ពទៅបង្ក្រាប តែត្រូវបរាជ័យ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ស្តេចសុរិយាវ័ន្តបានចុះបង្ខំរាជធានីវិជ័យចោល គ្រលប់ទៅសោយរាជ្យនៅដានរាំងវិញ ដោយទុករដ្ឋទាយាទបួនអង្គ នៅសោយរាជ្យបន្តបន្ទាប់គ្នានៅលើរាជបល្ល័ង្កវិជ័យ ។

ឯកសារពង្សាវតារអាណាមបាននិយាយថា ស្តេចនេះបានបញ្ជូនរាជទូតទៅកាលស្តេចអាណាម លីអាញ្ចាតុង នៅឆ្នាំ១១៧០ ដែលបានច្បាំងមានជ័យជម្នះលើជនក្បត់ម្នាក់ ដែលចង់ធ្វើខ្លួនថា ជាព្រះស្តេច ហើយនិងខត្តមសេនីយ៍ក្បត់ម្នាក់ ។

^{១៦} ហេតុការណ៍នេះបញ្ជាក់អ្វីដែលបានអះអាងខាងលើ : ព្រះយុវរាជមិនបានបង្កើតរដ្ឋមួយថ្មីទេ គឺសោយរាជ្យនៅរាជបុរីមួយដែល មានរួចមកហើយ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន បានលើកអំពីរាជទូតកម្ពុជាម្នាក់ ដែលនាំសួយសារអាករទៅថ្វាយស្តេចចិននៅ ឆ្នាំ១២០០ ។

ឆ្លៀតទឹកសាសនាដែលចាមឃ្លានពានកម្ពុជា និងការធ្វើសង្គ្រាមអូសបន្លាយមិនចេះចប់ ក្សត្រប្រទេសចំណុះ ទាំងឡាយនៅខាងជើងស្រុកខ្មែរបានក្រោកឆាមឆាវឯករាជ្យ ផ្តាច់ចំណងទាក់ទងជាមួយមហានគរ ។ ប៉ុន្តែព្រះបាទ ជ័យវរ្ម័នទី៨ បានលើកទ័ពប្រឆាំង រហូតទៅដល់ចន្ទបុរៈ (រៀងច័ន្ទ) , ស្រីធម្មតិរី (ហ្លួងប្រាបាត) ហើយចាប់ស្តេច នគរទាំងពីរឲ្យលើកសួយសារអាករមកថ្វាយ ។ ក្នុងពេលដែលព្រះរាជាកម្ពុជាស្ថិតនៅឆ្ងាយប្រមាណជា ៩០០ គីឡូម៉ែត្រ ពីរាជធានីដូច្នោះ មានទ័ពមជ្ឈិមមួយកងដែលស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជារបស់ ព្រះកម្រតេង ជាអភិបាលនគរ រាជសីមា (កូរ៉ាត់) ឈ្មោះថា អញ្ញារាជេន្ទ្រវរ្ម័ន បានចាប់វាតអំណាចត្រួតត្រាលើរាល់អាណាខ្មែរខាងលិច គឺត្រូវ នឹងស្រុកសៀម^{១៧}សព្វថ្ងៃ ។

តាមមើលទៅអាណាចក្រខ្មែរពេលនោះលាតសន្ធឹងហួសទឹកដីសុខោទ័យទៅទៀត ហើយក្សត្រប្រទេស ដ៏ខ្លាំងពូកែមួយនេះក៏នៅចំណុះស្តេចខ្មែរផងដែរ បើហោចណាស់ក៏តាមផ្លូវការដែរ ទោះបីថាមានស្តេចថៃ សោយ រាជ្យក៏ដោយ ។ គឺនៅសុខោទ័យនេះឯងដែលគេរកឃើញសិលាចារឹកខ្មែរមួយចំនួន ហើយនិងឯកសារ មាន ឈ្មោះថា ក្រែកូមី ដែលប្រហែលជាគេសរសេរនៅពាក់កណ្តាលទីមួយនៃសតវត្សរ៍ទី១៣ ក្រូវនឹងសតវត្សរ៍ ទី១២នៃមហានគររាជ ។ ស្តេចអញ្ញារាជេន្ទ្រវរ្ម័ន ក៏ប្រហែលជាបានដឹកនាំទ័ពរហូតដល់ប្រទេសកូម៉ាទៀតផង ។

ដូចជាព្រះរាជាមុនៗដែរ ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៨ មិនគ្រាន់តែជាស្តេចដែលពូកែខាងចម្បាំងប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែក៏ពូកែខាងការគ្រប់គ្រងប្រទេស និងជាអ្នកច្បាប់ម្នាក់ផងដែរ ។ សិលាចារឹកបានលើកឡើងថា “ព្រះអង្គ បានប្រគល់អរិយវៈទាំងអស់របស់ព្រះអង្គឲ្យកោស្រែ” មានន័យថា ព្រះអង្គអនុវត្តនូវយុត្តិធម៌ ។ ទ្រង់យល់ដឹង និងរំលែកទុក្ខលំបាករបស់ប្រជារាស្ត្រ ហើយបានចាត់ឲ្យកសាងមន្ទីរពេទ្យជាច្រើន នៅតាមទីក្រុង និងវត្តអារាម ដែលមានក្រូចព្យាបាលរូបនៅចាំព្យាបាលជំងឺវណ្ណៈទាំងបួន ជាមួយនឹងគិលានុបដ្ឋាកម្នាក់ គិលានុបដ្ឋាយិកាពីរនាក់ អ្នកកាន់យ៉ាងពីរនាក់ អ្នកដាំស្លពីរនាក់ ។ល ។

១៥- ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី២ (១២០១)

ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី២ ដែលត្រូវបានអភិសេកជាព្រះយុវរាជគាំទ្រតែពីក្នុងរជ្ជកាលមុន បានឡើងសោយ-

^{១៧} តាមមើលទៅ ទំនាបអាណាចក្រមហានគរបានត្រូវចិនហៅថា ឡូហូ ហើយអាណាចក្រមហានគរលើដែលមានពួកសៀម ប៉ុថៃ កាន់កាប់រួចទៅហើយ ចិនហៅថា សៀន។

រាជ្យបន្តពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៨នៅឆ្នាំ១២០១ ក្រោយពេលដែលកម្ពុជាបានបញ្ជូនរាជទូតទៅស្រុកចិនបន្តិច ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបានរៀបរាប់ថា ស្តេចអង្គនេះ បានវាយលុករាតត្បាតទឹកដីជាច្រើន ដែលស្ថិតនៅក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់ចិន ជាអាទិក៏ទឹកដីដែលស្ថិតនៅពីខាងជើងហ្វូងប្រាបាង ហើយស្តេចចិនបានបញ្ជូនទូតមកកម្ពុជានៅឆ្នាំ១២០៦ ដើម្បីសាកសួរមូលហេតុ ហើយស្តេចខ្មែរក៏យល់ព្រមបញ្ឈប់ការវាយប្រហារនោះ ។

ប្រមាណជា១២ឆ្នាំក្រោយមក ព្រះយុវរាជដែលដឹកនាំនគរចាម្ប៉ា ជំនួសព្រះរាជាកម្ពុជា បានឆ្លៀតទឹកសាសនាដែលមានសង្គ្រាមផ្ទៃក្នុងធ្វើឲ្យអាណាចក្រខ្មែរ ក៏រៀបចំទ័ពមួយកងមានចម្រុះខ្មែរចាម ហើយធ្វើការលុកលុយខ្សែត្រង់អាន និងវាយទៅលើទ័ពអាណាចក្រដែលចេញមកទប់ទល់ ។ ប៉ុន្តែពីរឆ្នាំក្រោយពីជោគជ័យនេះ គឺនៅឆ្នាំ១២២០ មិនដឹងដោយមូលហេតុអ្វី ស្រាប់តែព្រះយុវរាជបោះបង់នគរចាម្ប៉ាចោល ហើយដឹកនាំទ័ពត្រលប់ចូលមកកម្ពុជាវិញ ។ មកទល់នឹងពេលនោះ នគរចាម្ប៉ា បានស្ថិតនៅក្រោមអាណានិគមរបស់កម្ពុជា ហើយមានរាជវង្ស ខ្មែរសោយរាជ្យអស់ពេល ៣២ឆ្នាំកត់ ។

តាមមើលទៅ ប្រហែលជានៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៣នោះ មានកើតការបះបោររបស់ពួកអ្នកស្រុកសៀម ហើយជាពេលដែលស្តេចថៃចាប់ផ្តើមបះបោរទាមទារឯករាជ្យដែរ^{១៨} ។

បើទោះជាយ៉ាងណាក្តី នៅចុងសតវត្សរ៍ទី១៣ រាជទូតចិនបានរៀបរាប់ថាស្រុកខ្មែរពេលនោះខូតប្រជាជនអាស្រ័យដោយមានសង្គ្រាមមិនចេះចប់មិនចេះហើយជាមួយពួកសៀម ។ បើសិនជារឿងហេតុបានកើតមានដូច្នោះមែន នោះហើយជាមូលហេតុដែលនាំឲ្យបោះបង់នគរចាម្ប៉ាចោល ព្រោះខ្មែរត្រូវប្រមូលផ្តុំកម្លាំងទប់ទល់នឹងពួកសៀមវិញ ។

១៦- ព្រះបាទស្រីស្រីវរ្ម័ន

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទស្រីស្រីវរ្ម័នទី២គឺព្រះបាទស្រីស្រីវរ្ម័ន ដែលប្រហែលជាព្រះអង្គកង់នៅ យសោធបុរៈ ដដែល ក៏ប៉ុន្តែគេមិនដឹងថា តើទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យនៅឆ្នាំណា និងស្តុកតនៅឆ្នាំណាទេ ។

^{១៨} គេប្រហែលជាត្រូវនិយាយឲ្យស្រួលស្តាប់ជាងនេះវិញថា គឺនៅសម័យនោះហើយដែលពួកថៃ បានមករស់នៅពាសពេញទឹកដីសៀមសព្វថ្ងៃ ដែលពីមុនជាទឹកដីរបស់ពួកមនខ្មែរ បានចាប់ផ្តើមបះបោរឡើងក្រោមការដឹកនាំរបស់ស្តេចសុខោទ័យ និងក្សត្រប្រទេសក្សេរខាងមួយចំនួន ។ បើដូច្នោះមែន ទឹកដីទាំងអស់នោះត្រូវបាត់បង់ ដុតពីដៃខ្មែរទៅ ដែលគេចាប់ផ្តើមចាត់ទុកថាជាសត្រូវវិញ ហើយប្រជារាស្ត្រ ត្រូវធ្លាក់ក្នុងអំណាចពួកថៃវិញម្តង ។

១៧- ព្រះបាទជ័យវរម័្មទីបរមេស្វរៈ

ព្រះបាទជ័យវរម័្មទីបរមេស្វរៈ ដែលសិលាចារឹកខ្លះហៅថា ជ័យវរម័្មៈបរមេស្វរៈ បានឡើងសោយរាជ្យ បន្តពីព្រះបាទស្រីន្ទ្រវរ្ម័ន ប៉ុន្តែគេមិនបានដឹងពីកាលវេលាទេ ។ ព្រះអង្គបានបង្ក្រាបពួកបះបោរ រួចបានធ្វើសង្គ្រាម ជាមួយមហាអំណាចសត្រូវមួយ « ដែលទ្រង់បានដណ្តើមយករាជធានីយ៉ាងស្រួលដូចជាគេដកស្មៅ » ហើយ « ធ្វើឲ្យជ័យជម្នះព្រះអង្គមានរស្មីបីដូចជាបុស្សកម្ពុជ ដែលគេលើកឡើងនៅចន្លោះសត្វសិរីក្បាល » ។

គឺជាស្តេចមួយអង្គដែលមានកុសលល្អ « ប្រសើរជាងទាំងព្រះឥន្ទ្រទៅទៀត ដោយសារទ្រង់បានប្រោះព្រំ ពិភពលោកឥតឈប់ឈរដោយទឹកភ្លៀងនៃទេពកោសល្យរបស់ព្រះអង្គ ហើយទ្រង់សន្តោសប្រណីតទៅតាម ក្រុមច្បាប់ដែលមានចែងនៅក្នុងកម្ពីរសាស្ត្រា និងក្រោយពីបានពិនិត្យហ្មត់ចត់ » ប៉ុណ្ណោះ ។

ព្រះអង្គក៏ត្រូវបានគេចាត់ទុកថា ជាព្រះរាជាមួយអង្គដែលប្រកបទៅដោយកិត្តិកុណ ដោយនិយាយថា « ព្រះអង្គឈរ នៅពីលើសិរសានៃព្រះរាជាទាំងឡាយ » ហើយអំណាចរបស់ព្រះអង្គវាតរហូតទៅដល់មាត់ សមុទ្រ ។

នេះគឺជាស្តេចចុងក្រោយដែលគេស្គាល់តាមសិលាចារឹក ហើយច្បាស់ណាស់ថាទ្រង់ជាព្រះរាជានៃសម័យ កាលអាប៌ទិន ជាព្រះរាជានាចុងបញ្ចប់នៃមហាអំណាចក្រកម្ពុជាព្រហ្មញ្ញនិយម ។ ក៏ប៉ុន្តែ នៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ ព្រះអង្គ រាជានាចក្រខ្មែរនៅមានវិសាលភាពធំធេងនៅឡើយ គឺលាតសន្ធឹងពី អាកូពី នៃឥណ្ឌូច្យាប៊ីខាតកើត ទៅដល់ឈូងសមុទ្រសៀម និងទៅដល់ភ្នំភ្នំលួង នៅឯនាយទន្លេសាលូអង់ ពីខាងលិច ទៅដល់ព្រំប្រទល់ស្រុកចិន ឆ្ងាយហួសហ្នូលប្រាបាត ហើយនៅខាងជើងរហូតដល់សមុទ្រចិន និងចំណុចកាម័ង នៅខាងត្បូង ។ ទឹកដីអំណាចក្រ កម្ពុជាពេលនោះធំណាស់ គឺមានប្រហែលជាមួយលានគីឡូម៉ែត្រក្រឡា ដែលបែងចែកចេញជាក្រុងក្រប្រទេស សួយ័តប្រមាណជាម្ភៃ ក្រុងក្រប្រទេសទាំងនោះ ចំណុះ ឬក៏គ្រាន់តែទទួលស្គាល់អនុត្តរភាពរបស់ព្រះរាជាកម្ពុជា ប៉ុណ្ណោះ ប៉ុន្តែរំដើបរំដួលខ្លាំងណាស់ ហើយគ្រៀមខ្លួនជាស្រេចនឹងចាប់កាន់អាវុធតស៊ូ ដែលធ្វើឲ្យព្រះរាជាកម្ពុជា ត្រូវវាយបង្ក្រាបជារឿយៗ ដើម្បីឃុំគ្រងទុកនៅក្នុងអំណាច ។ នៅសម័យដែលយើងបានឈរមកដល់នោះ វាហាក់ដូចជាថា ពួកក្រុងក្រប្រទេសទាំងអស់នោះ រង់ចាំតែពេលអំណាចក្រកម្ពុជាមានការបាក់បែកគ្នា នឹងអាណា ឆើបក្រោករកសេរីភាព និងឯករាជ្យប៉ុណ្ណោះ ជាពិសេស គឺពួកសៀម ឬថៃ តៃម្លង ដែលកម្រើកមុនគេ ។

១៨- ព្រះរាជាដែលគេមិនបានស្គាល់ព្រះនាម (១២៥០?-១៣០០?)

នៅក្រោមរជ្ជកាលរបស់ព្រះរាជាមួយអង្គ ដែលយើងមិនស្គាល់ព្រះនាម អាចនឹងនិយាយថា នៅក្រោម រាជ្យព្រះបាទជ័យវរ្ម័នបរមេស្វរៈ ជាព្រះរាជាដែលគេស្គាល់ក្រោយគេបង្អស់តាមសិលាចារឹក ឬក៏ថា នៅក្រោម រាជ្យរបស់ស្តេចដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ មានរាជទូតចិនមួយរូបមកដល់កម្ពុជា នៅឆ្នាំ១២៩៦ ។ ចិនម្នាក់

ដែលបានមកជាមួយដែរ ប៉ុន្តែមិនមែនជាសមាជិករបស់គណៈប្រតិភូ ឈ្មោះ ឈារឹតាកាន់ បានសរសេរកំណត់ត្រាដ៏ចម្លែកមួយអំពីកម្ពុជា ដែលគេបានបកប្រែពីរលើកជាភាសាបារាំង^{១៤} ។

ឈារឹតាកាន់ហៅស្រុកខ្មែរថា ឆានឡា ឬឆេនឡា តែបាននិយាយថាគេក៏ហៅថា កានព្យាឆេ ផងដែរ ជាឈ្មោះដែលត្រូវនឹងពាក្យសំស្ក្រឹត កម្ពុជៈ សព្វថ្ងៃអានថា កម្ពុជា ។

អ្នកនិពន្ធបានធ្វើការរៀបរាប់គ្រួសារ ៗ អំពីរាជធានីអង្គរធំ និងថារាជវាំងមានប្រាសាទមាសមួយ មានកំពូលសម្រាប់ព្រះរាជាផ្ទះ ។ ប្រជារាស្ត្រទាំងប្រុសទាំងស្រីបួនសក់ ស្លៀកសំពត់ ព្រះរាជាពាក់មកុដដំពេជ្រ និងមានព្រះហស្ត និងព្រះបាទលាបពណ៌ក្រហម ហើយកាន់ព្រះខ័នមាសពេលចេញពីព្រះបល្ល័ង្ក ។

ឈារឹតាកាន់បានរៀបរាប់លម្អិតផងដែរអំពីទំនៀមទម្លាប់របស់អ្នកស្រុក អំពីការប្រសូត្រកូន ពិធីរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ និងពិធីផ្សេងៗមុនរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ ។ គាត់បាននិយាយពីពួកឈ្មួងដែលត្រូវបានគេយកមកធ្វើជាខ្ញុំបម្រើ ប្រាកដណាស់ថានោះគឺពួកជនដែលរស់នៅខ្សែកំពង់សោម ចន្ទសាប៊ុន រយ័ង និងស្រុក ដែលស្ថិតនៅពីខាងកើត និងខាងត្បូងខ្សែកំពង់សោមនោះ ។ គាត់បានប្រាប់អំពីតម្លៃដែលគេលក់ពួកនោះ និងនិយាយថាពួកនោះត្រូវគេមើលឆាយមើលថែកខ្លាំងណាស់ បើឡើងដុះត្រូវលូននឹងជន្លង់ ហើយដាក់ដៃសំពះលើថ្នាស ។ ជនណាស្រលាញ់ស្រីជន្លង់ នឹងត្រូវគេមើលឆាយមើលថែកដូចពួកនោះដែរ ។

បន្ទាប់មក ឈារឹតាកាន់ និយាយអំពីច្បាប់ ជំនួយ ដែលកើតមានច្រើនដោយសារអ្នកស្រុកមានទម្លាប់ឆ្លុះឆ្លុះក្រោយពីបានរួមសង្គ្រាមនឹងគ្នា ។ មនុស្សស្លាប់គេយកទៅចោលក្នុងព្រៃឬដុត បើជាស្តេចវិញ គេយកសព ឬអង្គធាតុ ដាក់ក្នុងចេតិយ ។ ឈារឹតាកាន់ ក៏បានពិពណ៌នាអំពីកសិកម្ម និងពាណិជ្ជកម្ម ផលិតផលកសិកម្ម និងផលព្រៃឈើផងដែរ ។

គាត់បាននិយាយថា កម្ពុជាពេលនោះ មានកូនស្រីប្រទេសចំណុះច្រើនជាងកៅសិប ភូមិនីមួយៗមានវត្តមួយ ហើយគេគោរពមេឃ្នាក់ដែលគាត់ហៅថាម៉ែស៊ី ។ តាមមើលទៅពាក្យនេះ ប្រហែលជាការហៅមិនត្រូវនូវពាក្យមេ ។

បន្ទាប់មក គាត់និយាយអំពីទ័ពថ្មើរជើងដែលមានខ្លួនទទេ កាន់លំពែង និងខែល ប៉ុន្តែគ្មានផ្ទៃព្រួញ ហើយគ្មានអាវក្រោះឬមួកក្រាស់ពាក់ទេ ។ ត្រង់នេះហាក់ដូចជាមិនត្រូវ ព្រោះយើងបានឃើញពីខាងលើរួចហើយថា ផ្ទៃព្រួញបានត្រូវគេប្រើនៅក្នុងការប្រយុទ្ធ ហើយបច្ចាក់រាក់នៅប្រាសាទអង្គរវត្ត បានបង្ហាញរូបអ្នក

^{១៤} នេះជារឿងមួយក្នុងរឿងសង្គ្រាមស្តេចស្តេច ពីព្រោះគេត្រូវទទួលស្គាល់ថា មានស្តេចបីព្រះអង្គសោយរាជ្យនៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៣ ដោយមួយអង្គៗសោយរាជ្យជាមធ្យម ចំនួន៣១ឆ្នាំ ។

ប្រយុទ្ធខ្លះមានពាក់អាវក្រោះ ហើយដៃឆ្មេងមានកាន់ខែលដែរ ។

ឈាវតាកាន់បានបញ្ចប់កំណត់ត្រារបស់គាត់ដោយនិយាយថា ព្រះរាជាកម្រនឹងយាងចេញពីរាជវាំងណាស់ ខ្លួនគាត់បានឃើញព្រះរាជាតែបួនប្រាំដងប៉ុណ្ណោះ ហើយវាហាក់ដូចជាព្រះអង្គខ្លាចគេធ្វើឃាត ។ ព្រះកាយរបស់ព្រះរាជាមានពាសក្រោះដែក ។ ពេលយាងទៅណាមកណា ទ្រង់កង់លើក្រែស្មែងដែលសែងដោយនារីបួននាក់ ហើយជនទាំងអស់ដែលស្ថិតលើផ្លូវត្រូវក្រាបថ្វាសដល់ដី ។ ត្រង់នេះ ឈាវតាកាន់ហៅថា សានពាស គឺសំពះ ។

ព្រះរាជាបើកសវនាការមួយថ្ងៃពីរដង ដើម្បីដោះស្រាយកិច្ចការប្រទេស ។ នាម៉ឺន និងប្រជារាស្ត្រ ដែលចូលមកកាលស្តេចអង្គុយផ្ទាល់ដី ។ នៅខាងក្រៅឯណោះ សំឡេងភ្លេងចាប់បន្តិឡើង គេដួស័ន្ត រួចភីលៀង ចាប់បើកវាំងនន ។ ព្រះរាជាលេចព្រះភ័ក្ត្រនៅមាត់បង្អួច ព្រះហស្តកាន់ព្រះខ័នមាស ។ ពួកអាមាត្យ លើកហត្ថប្រណម ហើយទិទក្បាលដល់ដីរហូតទាល់តែសំឡេងស័ន្តចប់ ។ ពេលចប់សវនាការ ព្រះរាជាយាងត្រលប់ចូលប្រាសាទវិញ ភីលៀងទាំងពីរទម្លាក់វាំងនន រួចចាកចេញទៅ ។

តទៅនេះគឺជាការពិពណ៌នាអំពីក្បួនព្យុហយាត្រា នៅពេលដែលព្រះរាជាយាងចេញដោយដំរី ។ គេសង្កេតឃើញថា ការពិពណ៌នានេះ ប្រហាក់ប្រហែលនឹងក្បួនព្យុហយាត្រា ដែលគេប្រទះឃើញសព្វថ្ងៃ នៅភ្នំពេញ ឬនៅប្រទេសសៀម ពេលមានបុណ្យទានម្តងៗដែរ ។ ជាពិសេស គឺសវនាការនៅពេលដែលព្រះរាជាទទួលអង្គទូត ដូចដែលលោក ឡាលូប៊ែរ, បព្វជិតឈូស៊ី, ដីសូម៉ុង និងដីហ្គ័រ បានរៀបរាប់នៅចុងសតវត្សរ៍ ទី១៧ ។

“ពេលព្រះរាជាយាងចេញពីព្រះរាជវាំង ក្បួនដៃត្រូវចាប់ផ្តើមដោយកងទ័ពសេះជាដំបូង ។ បន្ទាប់មក គឺក្រុមកាន់ទង់ និងក្រុមភ្លេង ។ ពួកស្រីភីលៀងមានពីបីរយទៅប្រាំរយនាក់ ស្លៀកស្បែកភ្នំផ្កា ស្លៀកផ្កាក្នុងសក់ កាន់ទៀនធំៗក្នុងដៃ ទៀនទាំងនោះដុតជាប់ជានិច្ច ទោះបីជាពេលថ្ងៃក៏ដោយ ។ បន្ទាប់មកគឺក្រុមភីលៀង កាន់ខ្នងកោកភណ្ឌធ្វើអំពីមាស និងប្រាក់ និងគ្រឿងលម្អផ្សេងៗ គ្រប់បែបគ្រប់ម៉ូត មិនដឹងថាសម្រាប់ធ្វើអ្វីខ្លះទេ ។ បន្ទាប់មកទៀត គឺក្រុមនារីកាន់លំពែង និងខែល ដែលជាកងរក្សាព្រះអង្គជាពិសេស ។ បន្តពីនោះ គឺក្រុមរទេះចៀមរទេះសេះ តែងលម្អដោយមាស ។ រដ្ឋមន្ត្រី អ្នកអង្គម្ចាស់ សុទ្ធតែជិះដំរី ចេញដំណើរមុនមើលផ្លូវ បាំងក្នុងពណ៌ក្រហម ។ បន្ទាប់ មកទៀត គឺក្រុមស្រីស្នំរបស់ព្រះរាជា អង្គុយលើក្រែស្មែង ឬជិះរទេះ ឬដំរី ។

មានក្នុងស្នងប្បយាយដែលតុបតែងដោយមាស ។ ក្រោយក្នុងទាំងនោះ គឺព្រះរាជា កង់ឈរលើដំរី ព្រះហស្តកាន់ព្រះខ័នមាស ។ សូម្បីតែភ្នំក៏ដំរីក៏សុទ្ធតែលម្អទៅដោយមាសដែរ ។ មានក្នុងស្នងប្រហែលជាម្ភៃដែលតែងលម្អទៅដោយមាស និងមានដងធ្វើអំពីមាស ។ ទ័ពដំរីមានដំរីជាច្រើននៅទូទាំងវិញព្រះរាជា ។

ជំពូកទី៤ បដិវត្តន៍នៅសករាជ្យទី១៤

ខ្ញុំបានរៀបរាប់រំលងដោយចេតនានូវព្រឹត្តិការណ៍មួយ ដែលមានសារសំខាន់ណាស់ដែរ ។ ឥឡូវខ្ញុំសូម ត្រលប់មករឿងនេះវិញ ។ អ្នកនិពន្ធចិនមិនបានប្រាប់ឲ្យយើងដឹងដឹងទេថា តើនរណាជាស្តេចសោយរាជ្យនៅ កម្ពុជា នៅពេលដែលគាត់មកដល់នៅចុងសតវត្សរ៍ទី៣ ហើយយើងក៏មិនដឹងថានរណាសោយរាជ្យ នៅពេល នោះដែរ ។ ក៏ប៉ុន្តែគាត់បាននិយាយថា ព្រះរាជាដែលកំពុងសោយរាជ្យនោះ ត្រូវជាបុត្រសុណិសារបស់ព្រះរាជា មុន ។ ព្រះអង្គបានចូលធ្វើទ័ពតាំងពីក្មេង រួចហើយបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយបុត្រីស្តេច ។ នៅពេលដែល បុត្រីស្តេចលួចព្រះខ័នរាជ្យពីព្រះបិតាយកមកឲ្យ ព្រះអង្គក៏ឡើងសោយរាជ្យទៅ ។ ព្រះរាជាដែលធ្លាក់ពីរាជ សម្បត្តិនោះ មានព្រះរាជបុត្រាមួយអង្គដែរ ប៉ុន្តែដោយគ្មានព្រះខ័នរាជ្យមិនអាចសោយរាជ្យបាន ទ្រង់ក៏កេណ្ឌទ័ព ប្រឆាំងនឹងព្រះរៀមថ្ងៃ ហើយត្រូវព្រះរាជាចាប់កាត់ម្រាមជើងចេញអស់ ជាហេតុធ្វើឲ្យវិភិតវិភាគសិទ្ធិសោយ រាជ្យណាស់ទៅទៀត រួចហើយត្រូវឃុំខ្លួនក្នុងកុកដីត ។ រឿងនេះប្រហាក់ប្រហែលគ្នានឹងរឿងនៅប្រទេសបារាំង សម័យរាជវង្សមេរ៉ូវ៉ាន់ស៊ីយ៉ាន ដែលកាលណាកេរោសក់ចេញអស់ហើយ មិនអាចសោយរាជ្យបានទេ ។

តើព្រះរដ្ឋធានាដែលគេបណ្តេញចេញពីរាជសម្បត្តិ ដោយដកហូតព្រះខ័នរាជ្យនោះ ជានរណា ហើយតើ ព្រះរាជាដែលជ្រករាជ្យ និងសោយរាជ្យនៅឡើយនៅឆ្នាំ១២៧៦ នោះ ជានរណា? ទាំងអស់នេះ យើងមិនបាន ដឹងទេ ហើយប្រហែលជាសិលាចារឹកណាមួយដែលគេមិនទាន់រកឃើញ ឬមិនទាន់បានបកស្រាយ និងប្រាប់ឲ្យ យើងដឹងនៅថ្ងៃក្រោយណាមួយមិនខាន ។

ប៉ុន្តែមានរឿងនិទានមួយដែលលោក ខូដាដឺឡា ក្រេ, មូរ៉ា និងអ៊ែម៉ូនីញ៉េ ប្រមូលប្រមូលបាន មានគេនិយាយ ប្រាប់ខ្ញុំជាញឹកញយ ដែលខ្ញុំគិតថាគួរតែលើកយកមកនិយាយនាពេលនេះ ។ បើសិនជារឿងនេះមិនអាចបំពេញ បាននូវចន្លោះខ្លះខាតចាប់ពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័នបរមេសូរៈ ដែលទ្រង់សោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២៤០ មកដល់ព្រះរាជា ដែលឈរវត្តកាន់ ជួបនៅឆ្នាំ១២៧៦ រឿងនេះប្រហែលជាអាចបំពេញចន្លោះខ្លះខាត ចាប់ពីឆ្នាំ១២៧៦ រហូត ដល់ឆ្នាំ១៣៤០ បាន គឺរហូតដល់ពេលដែលមានរាជព្រះរាជវត្តកម្ពុជាសម័យទំនើប ។

១ ដណ្តើមយកព្រះខ័នរាជ្យបាន ឬស្តេចត្រូវបាន បានន័យថាអាចសោយរាជ្យបានហើយ ។ ចំណុចត្រង់ដូចគ្នានឹងនៅប្រទេស ឥណ្ឌាដែរ : អ្នកណាអាចដណ្តើមឡើងអង្គុយលើរាជបល្ល័ង្កបាន គឺក្លាយជាស្តេចហើយ ។

តទៅនេះជាសាច់រឿងដែលធ្វើឲ្យយើងចាប់អារម្មណ៍^៦ : មានទឹកជំនន់ដ៏ធំចម្លែកមួយ ដែលគេយល់ថា បណ្តាលមកពីព្រះរាជាកម្ពុជា បានបញ្ជាឲ្យគេសម្លាប់កូនរបស់ព្រាហ្មណ៍បុរោហិតម្នាក់ ។ ពេលនោះ ស្តេចនរ អយុធ្យា បានចាត់ឲ្យចេញទុកជាច្រើនមកជួយស្រង់ស្តេចខ្មែរ ព្រះកែវ និងកម្ពីរព្រះត្រៃបិដក ។ ទឹកជំនន់នោះ ក៏បានធ្វើឲ្យគងទ័ពចាម ដែលកំពុងតែរាតត្បាតចូលមកក្នុងកម្ពុជា ដកថយទៅស្រុកដាងរី-ដានរាំង វិញដែរ ។

ព្រះបាទសេនកៈ នៃកម្ពុជាទ្រង់សុកតទៅ ព្រះរាជបុត្រព្រះនាម ព្រះសីហនុរាជ ក៏ឡើងសោយរាជ្យបន្ត គាប់ជួនទឹកស្រក ទ្រង់ក៏រិលត្រលប់មកកង់នៅរាជធានីឥន្ទ្រវត្តវិញ^៧ ។ ព្រះរាជអង្គនេះមានបុត្រីមួយព្រះអង្គ ព្រះនាមបុម្រ និងបុត្រីមួយព្រះអង្គទៀត ដែលយើងនឹងឃើញថា បានក្លាយជាព្រះអគ្គមហេសីរបស់ព្រះមហាក្សត្រដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ ។

នៅពេលនោះ មានអ្នកចម្បារមួយរូបឈ្មោះថា ភាចាយ ដែលឯកសារពន្យារវិសាមួយនោះ បានបញ្ជាក់ថា មានកំណើតដើមជាជនជាតិភាគតិចសំរែ ពូកែខាងដាំត្រសក់ផ្អែម ។ គេនាំគ្នាហៅគាត់ថា « នាយត្រសក់ផ្អែម » ដែលតែងតែយកត្រសក់មកថ្វាយព្រះរាជសោយជាញឹកញយ ធ្វើឲ្យព្រះរាជសព្វព្រះទ័យ ក៏បញ្ជាឲ្យគាត់ ថែរក្សាដល់ដំណាំត្រសក់របស់គាត់ទាំងអស់ទុកថ្វាយព្រះអង្គ ។ នាយត្រសក់ផ្អែមទូលព្រះរាជាថា មានចោរតែង ចូលលួចបេះត្រសក់ពេលយប់ ព្រះរាជសីហនុរាជ ក៏ប្រទានលំពែងមួយទុកគ្រាន់យាមចម្បារ និងសម្លាប់នរណា ដែលហ៊ានចូលមកលួចត្រសក់ លំពែងនោះសព្វថ្ងៃស្ថិតនៅក្នុងរាជវាំងភ្នំពេញ ។

ពេលបន្តិចក្រោយមក ព្រះរាជានឹងដឹងថា តើតាត្រសក់ផ្អែមយាមកាមថែរក្សាដំណាំដែរឬទេ យប់មួយ ពេលស្ងាត់ ទ្រង់បានលួចចូលក្នុងចម្បារត្រសក់ ដោយមានតែមហាតលិកពីររូបតាមហៃហាមប៉ុណ្ណោះ^៨ ។ ប៉ុន្តែ

^៦ មកដល់ត្រង់នេះ ខ្ញុំសូមជំរាបឲ្យដឹងអំពីការរកឃើញរបស់លោក ហ្វីលីប ដែលរកឃើញនៅភូមារន្ទវៀងព្រៃមួយ ដោយគាត់ បានចម្លងជាអក្សរខ្មែរតាំងហើយបកប្រែ រួចពិចារណាអំពីចំណុចដូចគ្នារវាងរឿងព្រេងខ្មែរ និងរឿងព្រេងភូមា ។ គាត់ក៏បានធ្វើការ ដកស្រង់នូវស្នាដៃភូមាមួយមានឈ្មោះថា សុធមនសារិម៉ាសាមិធិប្បាសាធព្រះធំ ។

រឿងនោះដូចគ្នាប្រហាក់ប្រហែលនឹងរឿងចៅត្រសក់ផ្អែម ដែលយើងនឹងនិទានតទៅនេះ ហើយគាត់បានកំណត់កាលបរិច្ឆេទនៅ សតវត្សរ៍ទី១០ ចំណែកសេចក្តីដកស្រង់វិញថា មានតាំងតែពីមុនសម័យព្រះពុទ្ធតទៅទៀត ។ នៅក្នុងរឿងទាំងបី ស្តេចមាននាមថា ស្តេចពាល ។ ឃើញថា ការរកឃើញនោះ ហាក់ដូចជាធ្វើឲ្យប្របូកប្របល់ណាស់ដែរ ។

សូមអានអត្ថបទនៅក្នុងព្រឹត្តិបត្រសាលាបារាំងបូណ៌បូណ៌ (Bulletin de l' Ecole Française d' Extrême-Orient) ត្រង់ផ្នែក Les Etudes Indochinoises របស់លោក Hubert ក្បាលទី៥ ឆ្នាំ១៩០៥ទំព័រ១៧៦-១៨៤ : Le Jardinier régicide qui devient roi ។

^៧ រឿងទឹកលិចរាជធានីឥន្ទ្រវត្តនេះ បានស្ថិតដក់ជាប់ក្នុងការចងចាំរបស់អ្នកស្រុក មិនមែនថា មានលើកឡើងតែក្នុងរឿងព្រេងខាង លើនេះទេ ។ មានលិខិតមួយបញ្ជាក់ថា រឿងនេះកើតមានតាំងពីមុនទឹកជំនន់នៅអង្គរធំទៅទៀត គឺមុនរឿងតាត្រសក់ផ្អែម ។

^៨ តាមការនិទានផ្ទាល់មាត់មួយ និយាយថាមហាតលិកទាំងពីរនោះជានារី ។

តាត្រសក់ដៃមជ្ឈិមខាន់ ហើយស្មានថា ព្រះរាជាជាចោរចូលមកលួចត្រសក់ ក៏ចោលលំពែងដែលព្រះរាជា ប្រគល់ឲ្យនោះ ទៅត្រូវព្រះរាជាសុភតទៅ ។

ពេលនោះ នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីប្រជុំគ្នារិះរកមនុស្សម្នាក់ឲ្យសោយរាជ្យ ដើម្បីកុំឲ្យរាជបល្ល័ង្កទំនេរ ដល់មិន ដឹងថាត្រូវជ្រើសរើសយកនរណា ក៏សម្រេចលើកតាត្រសក់ដៃមឲ្យសោយរាជ្យតែម្តង ដោយថ្វាយព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះបរមមហាបពិត្រធម្មិកមហារាជាធិរាជ ហើយអភិសេកព្រះរាជបុត្រីច័ន្ទវរវតី ជាព្រះអគ្គ មហេសី មានព្រះនាមថា ស្រីចន្ទរាជ ។

ព្រះបាទសម្តេចព្រះបរមមហាបពិត្រធម្មិកមហារាជាធិរាជ មានព្រះរាជបុត្រពីរព្រះអង្គជាមួយព្រះអគ្គ មហេសីនេះ គឺព្រះបរមនិព្វានបទ និងព្រះសិទ្ធានរាជ ។ ព្រះអង្គទ្រង់សោយរាជ្យបាទ១៧ឆ្នាំ ទើបសុភតទៅក្នុង ព្រះជន្ម ៧០ ព្រះវស្សា ក្នុងឆ្នាំ១៣៤០ ។ ព្រះរាជបុត្រាច្បងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតាបាទ ៦ឆ្នាំ ក៏សុភតទៅ ទៀត ហើយត្រូវបានព្រះអនុជសិទ្ធានរាជាសោយរាជ្យសម្បត្តិបន្តនៅឆ្នាំ១៣៤៧ បើទោះបីថាព្រះអង្គមានព្រះ រាជបុត្រាដល់ទៅពីរព្រះអង្គក៏ដោយ ។

រឿងនិទាននេះ បើទោះបីថា ជាការចម្លងយករឿងនិទានភូមា ឬក៏រឿងនិទានឥណ្ឌាដែលមានវ័យចំណាស់ ជាង មកធ្វើជារឿងខ្មែរក៏ដោយ ក៏រឿងនេះអាចនឹងមានបង្កប់នូវព្រឹត្តិការណ៍ដ៏អាថ៌កំបាំងមួយ នៅរវាងឆ្នាំ ១៣២០ ឬ១៣២៥ ដែលមានព្រះរាជាមួយអង្គបានត្រូវគេធ្វើឃាត ហើយឃាតករនោះមិនមែនជាអ្នកចាំ ចម្ការត្រសក់ទេ តែជាមន្ត្រីម្នាក់ដែលមានដើមកំណើតជាជនជាតិភាគតិចសំរី^១ ។ រឿងនេះបំពេញបាននូវចន្លោះ ដែលគេបានលើកពីខាងលើ សម្រាប់សតវត្សរ៍ទី១៤ បើហោចណាស់ក៏រឿងនេះបានប្រាប់អំពីប្រភពនៃរាជវង្ស សព្វថ្ងៃ និងប្រាប់ថា ព្រះរាជាខ្មែរលែងកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនាទៀតហើយ បែរមកកាន់ពុទ្ធសាសនាវិញ ។

គេអាចទទួលស្គាល់ថា ព្រះរាជាមួយអង្គ ដែលធ្លាប់តែហ៊ុហាបែបព្រះរាជាកម្ពុជានាសតវត្សរ៍ទី១៣

^១ រឿងនិទានដែលបាននិយាយថា អង្គធាតុរបស់ព្រះរាជាបានត្រូវព្រះរាជបុត្រីព្រះនាមថា បទុម យកមកតម្កល់ទុកនៅក្នុង ប្រាសាទប្រែប្រួលសព្វថ្ងៃ នៅពីខាងកើតអង្គរធំ ក្បែរទ្វារមរណៈ ។ “ប្រែប្រួល” ជាចំណែកនៃពិធីមួយដែលខ្ញុំអធិប្បាយនៅក្នុង សៀវភៅ មានឈ្មោះថា “ឈាបនិក្ខ និងពិធីបញ្ជូនសពនៅកម្ពុជា La Crémation et les rites funéraires au Cambodge” ។ ក្នុងពិធីនោះ គេប្រមូលយកដេះដែលសល់ពីការបូជាសពមកសូន្យជារាងមនុស្សដេក រួចហើយទើបគេរើសធាតុទៅតម្កល់ទុក ។

^២ មានរឿងមួយដែលគេជួបប្រទះនៅសៀមរាប ដែលប្រឡំស្តេចសីហនុរាជថាជាស្តេចពាល ដែលសោយរាជ្យនៅសតវត្សរ៍ទី ១០ បាននិយាយថាប្រាសាទបន្ទាយសំរី នៅពីខាងកើតអង្គរធំ សាងសង់ឡើងដោយតាបាយ មានដើមកំណើតជាអ្នកសំរី ។ លោក អែម៉ូនីញ៉េ ក្រោយពីបានពិនិត្យប្រាសាទនេះរួច បាននិយាយថាប្រាសាទនេះគេសង់មុនប្រាសាទអង្គរវត្ត ជាការបញ្ជាក់ថា បើ មិនមែនសាងសង់ដោយតាបាយទេ វាអាចជាប្រាសាទសង់ឡើងដោយពួកសំរី ដើម្បីបូជាអាទិទេពណាមួយដែលពួកគេគោរព ។

យាងទៅណាមកណាមានសេនាហែហមស្តេកស្តៈ បើហោចណាស់ក៏មានស្រីមហាតលិកតាមការពារដែរ ពេលយាងចេញពីព្រះបរមរាជវាំង ទ្រង់ពាក់អាវក្រោះធ្វើអំពីដែកការពារព្រះកាយ អាចនឹងយាងចេញពេលយប់ស្ងាត់ទៅប្រពាតចម្ការត្រសក់ដែលទ្រង់សព្វព្រះទ័យសោយ ដើម្បីពិនិត្យមើលថា តើចៅចាំចម្ការបានយាមកាមការពារត្រសក់មែនដែរឬទេ ក៏ប៉ុន្តែបើគេចង់ទទួលស្គាល់ថា ព្រះរាជាក្រុមគេធ្វើឃាតនោះមិនមែនជាម្ចាស់ចម្ការទេដែលជាឃាតករ វាប្រាកដថា គឺនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីណាម្នាក់ជាឃាតករ គ្រាន់តែថាឃាតកម្មនេះ គេធ្វើនៅក្នុងចម្ការត្រសក់ នៅចំពោះមុខអ្នកចាំចម្ការ ឬក៏ឃាតករនោះជានាយក្រុមដំណាំកំមិនដឹង ។

ម្យ៉ាងទៀត បើព្រះរាជាទ្រង់សុភកហើយ ហេតុអ្វីក៏នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីមិនជ្រើសរើសអ្នកសោយរាជ្យស្នងក្នុងក្សត្រិយវង្ស ដែលប្រាកដជាបន្តកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនាតទៅទៀត តែបែរជាជ្រើសរើសប្រជារាស្ត្រ ហើយអាចជាឃាតករផងដូច្នោះទៅវិញ? ត្រង់នេះបញ្ជាក់ថា វាប្រាកដជាមានការសមគំនិត ឬថា ព្រឹត្តិករណ៍នោះ បានបម្រើឲ្យដល់ប្រយោជន៍ពួកគេ ឬក៏មកពីថា គេស្ថិតនៅចំពោះមុខក្រុមឃាតករដែលមានអំណាចខ្លាំងជាង ហើយត្រូវតែលើកពួកនោះឲ្យឡើងលើបល័ណ្ណរាជ្យ មិនអាចនឹងលើកយករឿងឃាតកម្ម ឬរឿងមានសារជាតិជាពួកសំរើយកមកពិចារណាបានទេ?

ទាំងស្តេចនរោត្តម ទាំងអ្នកអង្គម្ចាស់ទាំងឡាយ បានទទួលស្គាល់ការពិតនៃប្រភពដើមនេះ ហើយមិនខ្លាចនឹងនិយាយថា រាជវង្សបច្ចុប្បន្នចេញមកពីវង្សតាត្រសក់ដៃមួយ ដែលមានដើមកំណើតដើមជាពួកសំរើ បានធ្វើឃាតស្តេច រួចរៀបអភិសេកជាមួយបុត្រីស្តេច ។

រឿងបែបនេះ ភ្ជាប់ជាមួយនឹងលំពែងរាជ្យដែលគេរក្សាទុកនៅក្នុងរាជវាំងសព្វថ្ងៃ ដែលមិនជាល្អប៉ុន្មានសម្រាប់រាជវង្សបច្ចុប្បន្ន ជាភស្តុតាងមួយចំណែកបញ្ជាក់អំពីលក្ខណៈប្រវត្តិសាស្ត្រនៃរឿងនិទាន ទាំងអំពីចរិតលក្ខណៈ ទាំងអំពីការពិត ។

ហើយអ្វីដែលជាការពិតជាក់ស្តែងនោះគឺថា ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបាទសីហនុរាជ ជាស្តេច

“ ទាំងអស់នេះគ្មានអ្វីក្លែងក្លាយឡើយទេ យើងធ្លាប់បានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា មានអ្នកដែលដណ្តើមយកព្រះខ័នរាជ្យបាន បានចេញមកបង្ហាញមុខប្រជារាស្ត្រ លើកឲ្យសោយរាជ្យ ។ យើងក៏ធ្លាប់បានឃើញដែរថា ពួកព្រាហ្មណ៍បុរោហិតដែលជាអ្នកថែរក្សាទេវរាជ បានឈរមើលគេធ្វើឃាតស្តេចដែលខ្លួនបានរៀបចំអភិសេក រួចហើយទទួលរៀបចំអភិសេកឃាតកម្មឡើងសោយរាជ្យបន្តទៀត ។ យើងនឹងបានឃើញក្រោយមកទៀត នៅសតវត្សរ៍ទី១៧ ថាព្រះខ័នរាជ្យនេះបានត្រូវគេយកទៅលាក់ទុកក្នុងរន្ធលើ រង់ចាំឲ្យព្រះរាជាមួយអង្គយាងមកកាន់យកទៅលើក្រវី ដើម្បីឲ្យប្រជារាស្ត្រទទួលស្គាល់ជ្រើសរើសជាស្តេចសោយរាជ្យ ។ នៅកម្ពុជា ព្រះខ័នរាជ្យជាសញ្ញាសម្គាល់រាជានិយម ។ កាលពីសម័យមហានគរ ព្រះរាជាទ្រង់កាន់ព្រះខ័នរាជ្យក្នុងព្រះហស្ត ពេលទ្រង់បង្ហាញព្រះអង្គតាមបន្ទប់ ។

កាន់ព្រះពុទ្ធសាសនា ។ ការដែលទ្រង់មានព្រះនាមថា ព្រះបាទធម្មិកជាកស្តុភាវីស្រាប់ ។ ហើយព្រះនាមរបស់ ព្រះរាជបុត្រច្បងថា និព្វានបទ មានន័យថា ទ្រង់បានចូលព្រះនិព្វានហើយនិងព្រះនាមព្រះអនុដថា សិទ្ធាន មាន ន័យថា ជំនឿសាសនា បញ្ជាក់ថា សុទ្ធតែជាពុទ្ធសាសនិកទាំងអស់គ្នា ។ រាជវង្សថ្មីដែលគោរពបូជាសាសនាមុន ដែលបូជាយញ្ញមនុស្សថ្វាយព្រះនាងកាលី នៅក្នុងប្រាសាទមួយនៅឯខាងបូព៌ារាជធានី ដូចដែលគេរៀបរាប់ កាលពីសតវត្សរ៍ទី៧ ទៀតហើយ^៤ ។

បើសិនជាដូច្នោះមែន បដិវត្តន៍ដែលបានកើតមានឡើងនេះ ជារឿងសាសនា មិនមែនជារឿងនយោបាយ ទេ តែក៏បានបម្រើដល់ប្រយោជន៍ផ្នែកសម្ភារខ្លះ ដែលបង្កប់នៅពីខាងក្នុងទំនាស់នោះដែរ បើទោះជាថា គេមើល មិនឃើញ ក៏ដោយ ។

ក៏ប៉ុន្តែ ដើម្បីឲ្យការផ្លាស់ប្តូរដ៏ជ្រាលជ្រៅ ដូចដែលយើងបានលើកខាងលើនេះ អាចសម្រេចទៅបាន ហើយមានការគាំទ្រផងនោះ វាតោងតែព្រះរាជាណាចក្រមានមនុស្សមួយចំនួនធំ ជាពិសេស នៅរាជធានី ឥន្ទបុត្ត មានមនោសញ្ចេតនាជាមួយព្រះពុទ្ធសាសនាមួយរយៈកាលរួចមកហើយផងដែរ ។ តាមមើលទៅ ប្រហែលជា ព្រះពុទ្ធសាសនា បានឈ្នះសាសនាដទៃទៀតមែន នៅចុងសតវត្សរ៍ទី១៣នោះ ហើយព្រះសង្ឃ ដែលសុទ្ធជា

^៤ តាមរាជពន្យារវិភាគមួយច្បាប់ទៀតដែលខ្ញុំមាន ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីនាយត្រសក់ផ្អែម ឬតាបាយ មិនមែនជា ព្រះរាជបុត្រព្រះនិព្វានបទទេ តែក៏ម្ចាស់ដែលមានឈ្មោះថា តាសួស ដែលសោយរាជ្យសម្បត្តិ ៥០ឆ្នាំក្រោម ព្រះនាមថា សម្តេច ព្រះបរមមាយរាជា ។ បន្ទាប់មកមានព្រះរាជាសោយរាជ្យបន្តជាហូរហែដូចតទៅ ៖

- ព្រះស្រីសិរីបុត្រ ជាបុត្រនាយត្រសក់ផ្អែម សោយរាជ្យបាន៣៧ឆ្នាំ
- ព្រះបរមលំពន្យាររាជា ជាបុត្រព្រះស្រីសិរីបុត្រ ឡើងសោយរាជ្យនៅក្នុងព្រះជន្ម ១៦ព្រះវស្សា សោយរាជ្យបាន៥៥ឆ្នាំ
- ព្រះបរមរាជឱង្ការ ជាបុត្រព្រះលំពន្យាររាជា ឡើងសោយរាជ្យនៅព្រះជន្ម១៦ព្រះវស្សាដែរ សោយរាជ្យបាន៦០ឆ្នាំ
- ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ ជាបុត្ររបស់ព្រះបរមរាជឱង្ការ ឡើងសោយរាជ្យនៅព្រះជន្ម១៦ឆ្នាំដែរ សោយរាជ្យបានដល់ទៅ ៧៦ឆ្នាំ

ព្រះនិព្វានបទ

- រួចព្រះសិទ្ធានរាជា ជាព្រះរាជបុត្រព្រះអង្គ ។

បើតាមរាជពន្យារវិភាគនេះ មានស្តេចដល់ទៅ ៦អង្គដែលសោយរាជ្យនៅចន្លោះចាប់ពីតាត្រសក់ផ្អែម មកដល់ព្រះនិព្វានបទ និងសិទ្ធានរាជា ដែលគេចាក់ទុកថា ជាព្រះរាជបុត្រអស់រយៈពេលរហូតដល់ទៅ ២៧៧ឆ្នាំ ឃើញថា វែងហួសពេក បើទោះជាយក ទៅបំពេញចន្លោះគាំព្រះរាជាដែលយើងស្គាល់តាមសិលាចារឹកមក ក៏មិនសមដែរ ។

រាជពន្យារវិភាគនេះ ប្រហែលជាឯកសារដែលព្រះសង្ឃមួយអង្គបានចម្លងយកទៅបង្ហាញដល់លោក អែមម៉ូនីញ៉េ តែមានមុន យូរហើយ គឺគាំព្រះរាជា១៨៤៨ គឺមុនពេលដែលលោក អែមម៉ូនីញ៉េ មកដល់កម្ពុជាម៉្លោះ ។

បញ្ជាវិន័យកំពុងតែបង្កាត់ប្រៀនទ្រឹស្តីព្រះពុទ្ធដល់សិស្សគណៈជាច្រើន ដុយពីពួកព្រាហ្មណ៍ ដែលគ្មានសាលាបង្ហាត់
បង្រៀន ហើយលាក់កម្ពុជ្ជក្នុងចំណោមវណ្ណៈរបស់ខ្លួន មិនបែករំលែកដល់អ្នកដទៃ ដូចជានៅប្រទេស
ឥណ្ឌាដែរ ។

ប្រហែលជាមាននាម៉ឺនមន្ត្រីមួយចំនួនធំ បានទទួលយកព្រះពុទ្ធសាសនារួចហើយ មានតែរាជវង្សានុវង្ស
ប៉ុណ្ណោះ ដែលនៅកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនា ដោយខ្លាចរអាអាទិទេពដែលធ្លាប់កសាងអាណាចក្រ ហើយក៏ប្រហែល
ដោយមានពួកព្រាហ្មណ៍បណ្ឌិតនៅជុំវិញ ទើបត្រូវតែបូជាមនុស្សម្នាក់ថ្វាយព្រះនាងកាលី ជាទៀងរាល់ឆ្នាំ ។
ម្យ៉ាងទៀតដោយពុំទាន់ហ៊ានបោះបង់ការគោរពទេវរាជចោលចេញ ការគោរពនេះ កើតមានឡើងគាំពាររដ្ឋកាល
ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ នៅសតវត្សរ៍ទី៧ រហូតមក ។

ជំនឿសាសនារបស់ប្រទេសជាតិទាំងមូល ត្រូវបានកែប្រែបន្តិចម្តងៗ ជាមួយនឹងពេលវេលា តែរាជ
វង្សានុវង្ស ដែលធ្លាប់តែអភិរក្សតាមសភាវកតិ ហើយថែមទាំងប្រកាន់ទំនៀមទម្លាប់អាស្រ័យដោយដល
ប្រយោជន៍ផងនោះ នៅក្នុងជំនឿតាមពីមុន ដែលគោរពអាទិទេពព្រហ្មញ្ញសាសនា គោរពព្រះវិស្ណុ គោរព
ព្រះសិវៈ និងព្រះនាងកាលី ប៉ុន្តែ ក៏ផ្ទេរទូលាយជាមួយព្រះពុទ្ធសាសនាផងដែរ ។

ការរីករាលដាលនៃព្រះពុទ្ធសាសនាទៅក្នុងស្រុកចាប់ប្រជាជនក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ នៅពេលដែលព្រះរាជា
នៅតែប្រកាន់គោរពសាសនាចាស់ដូច្នោះ អាចនឹងបង្កើតឲ្យមានបរិយាកាសខាងស្មារតី ដែលអាចធ្វើឲ្យមានគ្រោះ
ថ្នាក់ដល់រាជានិយម ធ្វើឲ្យអាណាចក្រត្រូវបែកបាក់ដោយព្រះរាជាមិនបានចាប់អារម្មណ៍ឡើយ ។ ការបដិវត្តន៍
មួយ បានចាប់ផ្តើមរៀបចំកើតឡើងហើយ ប៉ុន្តែ ព្រះរាជាមិនបានចាប់អារម្មណ៍ ដូចជាព្រះចៅអធិរាជវម៌្មវង្ស មុន
ព្រះចៅកុងស្តង់តាំង អឺរ៉ុបដែរ ដែលមិនបានមើលឃើញថា អ្វីដែលកំពុងតែកំរាមកំហែងមកលើអាណាចក្រ ។
ព្រះរាជាប្រហែលជាទ្រង់បានទតឃើញ ហ្នឹងមនុស្សដែលលើកក្នុងការសំរំលើនិបដិមាអាទិទេព ព្រហ្មញ្ញសាសនា
ឃើញមានអ្នកខ្លះទៀតនាំគ្នារាយកម្ទេចព្រះពុទ្ធរូប និងឃើញពុទ្ធសាសនិកជនចូលរួមសកម្មភាពផ្សេងៗ បម្រើ
ដល់ប្រយោជន៍សាសនា ។ ទ្រង់ក៏ប្រហែលជាបានដឹងអំពីទំហំរីករាលដាលនៃពុទ្ធសាសនា ដែលទទួលជោគជ័យ
រួចទៅហើយនៅក្នុងបណ្តាខែត្រភាគពាយ័ព្យ ហូរចូលមកក្នុងព្រះរាជាណាចក្រកាន់តែខ្លាំងឡើង ពីមួយថ្ងៃទៅ
មួយថ្ងៃ ។ បដិវត្តន៍នាពេលនោះ មិនមែនកើតឡើងដោយឯកឯងនោះទេ ប៉ុន្តែវាជាលទ្ធផលនៃភាពល្អកំករ
ដ៏យូរលង់មួយ ដែលកើតចេញពីទំនាស់ជាច្រើនរវាងសាសនាទាំងពីរ ពីភាពច្របូកច្របល់ ហើយក៏ប្រហែលជា
មានការបះបោរគាំទ្រ ឬប្រឆាំងទ្រឹស្តីសាសនាថ្មីផងដែរ ។ នៅក្នុងស្ថានភាពបែបនេះ ពោលក៏បដិវត្តន៍បានចាក់
បូសនៅក្នុងសតិស្មារតីយូរណាស់មកហើយ ចាំបាច់ត្រូវតែលើកព្រះរាជាដែលកាន់ពុទ្ធសាសនាឲ្យសោយរាជ្យ
ដើម្បីបំពេញតាមបំណងរបស់ប្រជាជន ជៀសវាងការមិនសប្បាយចិត្ត ជាពិសេស ក៏ប្រជាជនទីក្រុង ព្រោះថា
អ្នកស្រុកអ្នកស្រែតាមជនបទ ប្រហែលជានៅបន្តគោរពអប្សិយដំនើរ គោរពអ្នកតា គោរពលិទ្ធិ នៅឡើយទេ ។

កាលណាបើអាចកើតឡើងបាន បដិវត្តន៍ត្រូវតែកើតឡើង ហើយទទួលបាននូវជោគជ័យជាស្ថាពរ ។

នៅពេលនោះ ភាសាសំស្ក្រឹតដែលជាភាសារបស់ពួកព្រាហ្មណ៍ បណ្ឌិត បុរោហិត អាចារ្យព្រហ្មញ្ញសាសនា ជាភាសារបស់ព្រះមហាក្សត្រដែលគោរពព្រះសិវៈ ឬព្រះវិស្ណុ ឬក៏គោរពព្រះទាំងពីរព្រះអង្គតែម្តង ក្រោមរូប ភាពជាព្រះហរិហរៈ បានត្រូវគេបោះបង់ចោលហើយ ហើយជំនួសវិញដោយភាសាបាលី ជាភាសាពិសិដ្ឋរបស់ ពុទ្ធសាសនិកជននាសម័យនោះ ដែលបន្ទាប់មកបានក្លាយទៅជាភាសាសម្រាប់អ្នកប្រាជ្ញនៅក្រោម រាជវង្សថ្មី ។

បដិវត្តន៍គោត្តតែជាបដិវត្តន៍ប្រជាប្រិយ បើហោចណាស់ក៏នៅតាមទីក្រុងដែរ ។ បើដូច្នោះ វាក៏ជាបដិវត្តន៍ ប្រជាធិបតេយ្យ ហើយដើម្បីឲ្យប្រជាពលរដ្ឋនៅតែគោរពបូជា ព្រះរាជាក៏គោត្តតែបោះបង់ចោលនូវទម្លាប់ខ្លះ ជា ពិសេស គឺប្រពៃណីដែលប្រជាពលរដ្ឋមិនចូលចិត្ត ជាក់ស្តែងដូចជាការកេណ្ឌប្រជាជនដោយពួកព្រះអង្គម្ចាស់ ឬពួក វិស្ណុកម្មឲ្យលើកដូរផ្លូវ ឲ្យសង់វិមានធំៗ សង់រាជវាំង ប្រាសាទ បន្ទាយ សម្រាប់លម្អរាជធានី ដូចជាប្រាសាទ បាយ័ន ភិមានអាកាស អង្គរវត្ត បឹងមាលា ព្រះខ័ន ឬក៏ប្រាសាទសម្រាប់ការសម្រាករបស់ព្រះរាជា ជាដើម ដែល ត្រូវចំណាយមាសប្រាក់ ទុក្ខវេទនា និងទឹកភ្នែកព្រាហ្មណ៍ ជាច្រើន ។ គឺដោយហេតុនោះហើយ បានជាការសាងសង់ ប្រាសាទមួយចំនួន ត្រូវបានគេបោះបង់ចោល ដូចជាប្រាសាទអង្គរវត្ត ដែលគេចាប់សង់តាំងពីសតវត្សរ៍មុនមក តែចម្លាក់ក្បាច់រចនានៅមិនទាន់ចប់សព្វគ្រប់នៅឡើយ គឺនៅដែលដូចពីមុន ព្រោះក្រោយបដិវត្តន៍ ព្រះពុទ្ធ សាសនា បានក្លាយទៅជាសាសនាដ្ឋាន ហើយព្រះរាជគ្មានមធ្យោបាយខាងសម្ភារ ឬស្មារតីណានឹងបន្តការ សាងសង់តទៅទៀតបានឡើយ ។ ម្យ៉ាងទៀត ជំនឿសាសនាក្រោយហាក់ដូចជាមិនរីករាលដាលនឹងបង្កើតឡើយ ដែល ជំនឿសាសនាមុនបានចាប់ផ្តើមនោះទេ រីឯ ប្រជាពលរដ្ឋដែលធ្លាប់តែរងនូវការកាបសង្កត់ពីរាជានិយមព្រហ្មញ្ញ សាសនា ក៏ហាក់ដូចជាមានសេរីភាពជាងមុន មានសេចក្តីក្លាហានជាងជាមួយនឹងរាជានិយមថ្មី ជាពិសេស នៅ ពេលដែលអាណាចក្រទាំងមូលកំពុងតែរងនូវការបាក់បែក ដូចនេះគ្មានដល់ប្រយោជន៍អ្វីដែលធ្វើឲ្យគេចង់ធ្វើការ ងារដ៏លំបាកទាំងអស់នោះដែរ ។ គឺដោយបែបនេះហើយដែលការអាប់ឱនចុះនៃអាណាចក្រខ្មែរ បានបណ្តាលឲ្យ មានការអាប់ឱនចុះនៃស្ថាបត្យកម្ម និយាយដោយខ្លីថា ក្រោយពីបដិវត្តន៍ពុទ្ធសាសនា អ្វីៗទាំងអស់ត្រូវបាក់ស្រុត ចុះ នៅកម្ពុជា ។

ខាងលើនេះជាការរៀបរាប់អំពីការបាក់បែកនៃអាណាចក្រខ្មែរ បន្ទាប់ពីមានបដិវត្តន៍សាសនាដែលនាំ ឲ្យគេលើកស្តេចកាន់ពុទ្ធសាសនា មានព្រះនាម និងព្រះឋានៈតាមវាក្យស័ព្ទពុទ្ធសាសនា ឲ្យសោយរាជ្យលើរាជ បល្ល័ង្កស្តេចព្រហ្មញ្ញសាសនា តែលែងប្រើព្រះនាមថា “វរ្ម័ន - អ្នកការពារ” ទៀតហើយ ។ ខ្ញុំជឿថា គឺចាប់ពីពេល នោះហើយ ដែលមានការបែកបាក់ទឹកដីដោយស្តេចត្រាញ់ទាំងឡាយ ដែលធ្លាប់តែចំណុះព្រះរាជាខ្មែរ ។ រាជ ពន្ធរាវតារបស់ប្រទេសទាំងអស់ ដែលទទួលអារ្យធម៌ហិណ្ឌូនៅឥណ្ឌូចិន សុទ្ធតែចាប់ផ្តើមឡើងក្នុងពេលតែមួយ គឺប្រហែលជាពាក់កណ្តាលទីមួយនៃសតវត្សរ៍ទី១៤ នៅភូមា សៀម លាវ ម៉ាតាបាន ក៏ដូចជានៅកម្ពុជា ។

នេះក៏ជាកស្ថានភាពមួយទៀតដែលបញ្ជាក់ថា ព្រឹត្តិការណ៍ដ៏ធំមួយ បានកើតមានឡើងនាពេលនោះ ចំពោះបណ្តារដ្ឋ
 ទាំងឡាយដែលធ្លាប់តែចំណុះអាណាចក្រខ្មែរ នោះគឺការបាត់បង់អំណាចរបស់វង្សវង្សនៅកម្ពុជា ការដួលរលំប្តូរ
 សាសនា និងការចុះខ្សោយនៃអំណាចព្រះរាជា បណ្តាលមកពីបដិវត្តន៍ ។ ការរំលោភបំពាននឹងកើតមានគ្រប់
 ទិសទី ។ បណ្តារដ្ឋទាំងឡាយដែលធ្លាប់តែចុះចាញ់ ដាក់ខ្លួនជាចំណុះ ហើយយល់ព្រមទទួលស្គាល់អនុក្រឹត្យរបស់
 អាណាចក្រខ្មែរ ពេលនោះប្រហែលជាចាប់ផ្តើមចាប់កាន់អារ្យធម៌ប្រមូលស្វ័យភាព រួចហើយប្រកាស
 ឯករាជ្យក្នុងពេលតែមួយ ។ ព្រះរាជកម្ពុជា ដែលអស់អំណាច ហើយគ្មានយន្តការសន្តិសុខ ដើម្បីកេណ្ឌប្រជា
 រាស្ត្ររាប់ពាន់នាក់ឲ្យធ្វើសំណង់ធំៗ ក៏គ្មានអំណាចណាមួយកេណ្ឌពលរេហ៍ធ្វើសង្គ្រាម “ទៅទិសទាំងបួន” ដូចពីមុន
 ម៉្លោះហើយក៏មិនអាចនឹងចាប់ពួកបះបោរឲ្យចូលមកក្នុងនីមួយៗត្រួតត្រារិញដូចកាលពីដើមបានដែរ ។ ម្យ៉ាងទៀត
 រាស្ត្រនៃបណ្តារដ្ឋទាំងអស់នោះ ក៏ប្រហែលជាបានកាន់ព្រះពុទ្ធសាសនាមុនរួចទៅហើយផង ហើយថែមទាំងមាន
 ស្តេច^{៤៤} កាន់ព្រះពុទ្ធសាសនា មុនពេលដែលកម្ពុជាបោះបង់ស្តេចកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនាទៅទៀត ជាហេតុបណ្តាលឲ្យ
 រដ្ឋទាំងអស់នោះ រឹតតែមានកម្លាំងខ្លាំងឡើង បើប្រៀបទៅនឹងព្រះចៅអធិរាជដែលខ្សោយស្រាប់ នៅក្នុងប្រទេស
 ខ្លួនឯងនោះ ។

គេមិនអាចពន្យល់តថភាពខាងលើនេះបែបដូចម្តេចបានទៀតទេ គឺថាអ្វីៗទាំងអស់ចំពោះអ្នកស្រុក
 ឥណ្ឌូចិន ហាក់ដូចជាចាប់កើតមានឡើងត្រឹមពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី១៤ ប្រៀបដូចជាការចាប់ផ្តើមសាជាថ្មី
 ឡើងវិញ ។ មុនឆ្នាំ១៣៤០ គឺជាយប់ឯងនីតយ័ន ក្រោយនោះគឺជាថ្ងៃភ្លឺស្រឡះទែន ។ ហេតុការណ៍ទាំងឡាយ
 ពីអតីតកាល ត្រូវកប់លុបបាត់ទៅក្នុងការភ្លេចភ្លាំង ។ គេភ្លេចអស់តាំងពីព្រះនាមស្តេចសោយរាជ្យ ភ្លេចទាំង
 ឈ្មោះរាជធានី ភ្លេចអស់ទាំងព្រឹត្តិការណ៍សំខាន់ៗទាំងឡាយ ។ មានសិលាចារឹកសំស្ក្រឹតជាច្រើនដែលត្រូវបាត់
 បង់ គ្មាននរណាអាចចេះអានបាន ព្រោះម្យ៉ាងភាសានេះប្រជាជនមិនដែលចេះស្រាប់ផង រីឯអ្នកប្រាជ្ញក៏មិន
 អាចមើលដាច់ ម៉្លោះហើយក៏ត្រូវទុកចោល ឬលើកក្រវាត់ចោលទៅក្នុងទន្លេ បឹង បើសិនជាមិនបានកប់ទៅក្នុង
 ដីទេ ។ ប្រវត្តិសាស្ត្រត្រូវបានដួលរលំដោយរឿងព្រេងនិទានច្រើនរាប់មិនអស់ រឿងភាគច្រើនមិនពិត
 គួរឲ្យចង់សើច ខ្លះទៀតមានភាពអច្ឆរិយៈហួសហេតុ រឿងកើតឡើងច្រើនប្រទាំងប្រទេសក្លាពីមួយថ្ងៃទៅមួយថ្ងៃ
 យូរៗទៅ ក្លាយទៅជារឿងនិទានស្រមៃស្រមៃ ។ មានរឿងរបស់សៀមដែលគេយកមកធ្វើជារឿងខ្មែរ ដាក់
 ឈ្មោះទឹកនៃនគរឈ្មោះក្នុងស្រុកខ្មែរ ហើយរឿងខ្មែរប្រជាជនរឿងរបស់សៀម មានឈ្មោះទឹកនៃនគរ ត្រូវនឹង

^{៤៤} គេបានចាប់រៀនសូត្រព្រះពុទ្ធសាសនាតាំងតែពីដើមសតវត្សរ៍ទី១៣មក នៅឯរាជវាំងស្តេចសុខោទ័យ ។ កម្ចីរត្រៃកូមីមាន
 កំណើតនៅក្នុងពាក់កណ្តាលទី១ នៃសតវត្សរ៍ ទី១៣នោះ ។

ឈ្មោះស្រុកភូមិរបស់សៀម ។

ការអនុវត្តន៍ជំនឿចាស់នៅមានសេសសល់ខ្លះក្នុងស្រុកប្រជាជន ជាពិសេស គឺនៅតាមជនបទស្រុកស្រែ តែចេះតែសាបរលាបទៅៗ ជាក់ស្តែងដូចជា រូបសំណាកអាទិទេពព្រហ្មញ្ញសាសនា នៅមានគោរពបូជា ហើយជួនកាលខ្លះអាចទៀតផង ប៉ុន្តែ អ្នកគោរពបូជាចេះតែតិចទៅៗ ហើយជំនឿនោះ មានអាថ៌កំបាំងកាន់តែខ្លាំងឡើង កាលណាគេឃ្នកកាន់តែឆ្ងាយពីសតវត្សរ៍ទី១៤ ។ គេស្គាល់ឈ្មោះអាទិទេពដែលរូបនោះតំណាងឲ្យតែបានត្រឹមតែស្គាល់ឃ្នែងនោះប៉ុណ្ណោះ ។ កម្ពុជាបុរាណបានកប់លិចបាត់ទៅក្នុងភាពងងឹត រឿងរ៉ាវពីអតីត បានផ្តិតជាប់ទៅនឹងភូមិភាគលើ ហើយប្រជាសាស្ត្រខ្មែរក៏ដូចអ្នកស្រុកឥណ្ឌូចិនឯទៀតៗ ដែលទទួលអារាមធម៌ហិណ្ឌូដែរ ក៏ត្រូវចាប់ផ្តើមចេញដំណើរសាជាថ្មី ព្រមគ្នាក្នុងពេលតែមួយ លើមាតិកាថ្មីមួយ ដោយជំហានខុសពីមុន ហើយនាំគ្នាកត់ត្រាដំណើរជីវិតរបស់គេពីមួយឆ្នាំទៅមួយឆ្នាំ ខុសពីទម្លាប់មុន ។

ម្យ៉ាងទៀត បើសិនណាជាព្រឹត្តិការណ៍សតវត្សរ៍ទី១៤ មិនបានធ្វើឲ្យពួកគេឯកភាពគ្នាលើការកំណត់ពេលចាប់ផ្តើមនៃពន្យារវិញរបស់គេទេ តើមានអ្វីទៅដែលធ្វើឲ្យគេឯកភាពគ្នា? ពិតប្រាកដណាស់ថា អ្វីដែលនាំឲ្យគេចាប់ផ្តើមធ្វើព្រមគ្នានូវអ្វីដែលគេមិនមានទម្លាប់ធ្វើពីមុន នោះគឺការដែលគេបានរួចចាកផុតព្រមគ្នាពីការស្ថិតនៅក្រោមអាណាព្យាបាលតែមួយ នៅពេលដែលកម្ពុជាកំពុងតែមានបដិវត្តន៍ បាត់បង់ប្រជាជនអស់ ដោយសារសង្គ្រាមរុំរុំវៃ ហើយបាត់បង់ទឹកដីឆ្ងាយៗ ដែលខ្មែរពិបាកនឹងបញ្ជូនទ័ពទៅការពារ គឺនៅពេលនោះហើយ ដែលគេចាប់មានកំណើតចង់សរសេរកត់ត្រា ចង់និយាយ ព្រោះថា គេមានសេរីភាពហើយ ។

ក្រោយពីទឹកដីមួយចំនួនត្រូវបាត់បង់ទៅ ពេលនោះព្រះរាជាណាចក្រហាក់ដូចជានៅរក្សាបាននូវអាណាខ្មែរត្រឹមត្រូវចំនួននៅខាងត្បូងរាជធានី រួមទាំងអាណាខ្មែរគ្រប់ដំណែងសមុទ្រសៀម មានចន្ទនាប៊ុន, បាត់ដំបង, ទឹកដីពិរាជដើមអគ្គរធំរហូតដល់កូរ៉ាត់ (នគររាជសីមា) និងនៅលើជួរភ្នំដងរែកលើកលែងតែទឹកដីរាជាណាចក្របុរាណកំចេញ ហើយនិងទៅដល់អាគូពីដងដែរ ។ ទឹកដីដែលបាត់បង់រួមមាន៖ ស្រុកសៀម ដែលជាសង្កាត់សាហាវ និងធំជាន់គេ, រាជាណាចក្រតូចៗ នៅតាមដងទន្លេមេណាមខាងលើ, រាជាណាចក្ររៀងច័ន្ទ, រាជាណាចក្រហ្លួងប្រាបាត ហើយនិងក្សត្រប្រទេសតូចៗប្រហែលជា៤០ នៅលើទឹកដីលាវសព្វថ្ងៃ ។ គួររំលឹកថា ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបាននិយាយថា មានស្រុកចំនួន៦០ ដែលស្ថិតនៅក្រោមអនុត្តរភាពរបស់ព្រះរាជាកម្ពុជា ហើយឈាវតាកាន់ និយាយថា ចំនួនទាំងអស់គឺ ៧០ ។ ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាពេលនោះ នៅជាអាណាចក្រដ៏ធំមួយនៅឡើយ មានរាជធានីជាបន្តបន្ទាប់ ប្រកបទៅដោយកំពែងការពារដ៏រឹងមាំជាន់គេនៅឥណ្ឌូចិន និងជារាជធានីល្អដាច់គេក្នុងចំណោមទីក្រុងធំៗទាំង៣០ ប៉ុន្តែ អំណាចបានចុះខ្សោយ ហើយបើកិត្តិយសពីកម្លាំងទ័ព ដែលខ្វះវិន័យបើប្រៀបទៅនឹងសម័យនៅក្រោមព្រះរាជវង្ស, នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី និងទុក្ខមសេនីយ៍មិនសូវគោរពកោតខ្លាចព្រះរាជា ។ កម្ពុជាពេលនោះ គ្មានសមត្ថភាពនឹងការពារខ្លួនដូចកាលពីសតវត្សរ៍មុនទៀតទេ តែត្រូវប្រឈមមុខ

នឹងសង្គ្រាមជាមួយបាម, សៀម ព្រមទាំងក្សត្រប្រទេសចំណុះឯទៀតៗ ជាញឹកញាប់ រីឯប្រជាជនក៏បេះប្រាប
ឡើងដែរ ដោយមើលឃើញថា អំណាចរបស់ព្រះរាជាបានចុះខ្សោយហើយ ។

ចាប់ពីពេលដែលមានបដិវត្តន៍នោះមក ការអាចទិចទុះមានល្បឿនលឿនគួរអ្នកអាចទប់បាន គឺអាចទិចទុះ
ទាំងខាងស្ថាបត្យកម្ម ទាំងខាងការគ្រប់គ្រង ។ ពូជសាសន៍ចេះតែហោចទៅៗ ម្យ៉ាងគឺដោយសារក្រុមពួកហិណ្ឌូ
ដែលធ្លាប់តែដឹកនាំបានបាត់បង់ទៅជាមួយនឹងរាជព្រហ្មញ្ញនិយម ម្យ៉ាងទៀត គឺដោយសារការកាត់រលាយចូល
គ្នាជាមួយអ្នករដ្ឋវាសី ។ គេបានសង្កេតឃើញតាំងពីច្រើនសតវត្សរ៍មុនបដិវត្តន៍នោះម៉្លោះ ថាឈ្មោះ ឥសូរជន
និងនាយទាហានជាភាសាសំស្ក្រឹតចេះតែតិចទៅៗ ហើយឈ្មោះអ្នករដ្ឋវាសីតាមភាសាសាមញ្ញចេះតែមានច្រើន
ឡើងៗ ជាការបញ្ជាក់ថាសមាសភាគហិណ្ឌូចេះតែហោចទៅៗ ហើយធាតុអ្នកស្រុកដើមមានកាន់តែច្រើន
ឡើងៗ ។ បន្តិចម្តងៗ ខ្មែរលែងនៅជាជាតិធំមួយ មានអារ្យធម៌ហិណ្ឌូដូចពីមុន លែងអភិវឌ្ឍន៍អារ្យធម៌ខ្លួនទៅតាម
មាតិកាដែលពួកហិណ្ឌូបានត្រួសត្រាយទូទៅទៀតហើយ ។ គេគ្រលប់បែរមករកចរិតដើមរបស់គេវិញ គឺស្ថាន
ភាពបុព្វកាលដូចដែលអ្នកស្រុកនៅរក្សាបាននៅឡើយ ។ ពេលនោះ គេមិនអាចទប់ទល់នឹងចរិតពន្ធនិស្ស័យ ដែល
ប្រទាញទូរគេកាំងដៃកាំងជើង ហើយធ្លាក់ចូលទិចភាពបានឡើយ ។ ជំនឿសាសនាថ្មីក៏គ្មានថាមពលមិនស្វាហាប់
ធ្វើឲ្យកម្លាំងថយចុះពីមួយសតវត្សរ៍ទៅមួយសតវត្សរ៍ ។ ជាមួយព្រះរាជវង្សចុងក្រោយ ថាមពលរបស់កម្ពុជា
បានចុះខ្សោយបន្តិចទៅហើយ ប៉ុន្តែ នៅអាចទប់ទល់ជាមួយពួកសៀម ដែល“បោសសម្អាតទីក្រុង ស្អាតដូចគេដក
ស្មៅ” បាននៅឡើយ ។ ប៉ុន្តែក្រោយមក គេគ្មានសមត្ថភាពនឹងការពារខ្លួនប្រឆាំងនឹងពួកសៀមនោះទៀតទេ
ធ្វើសង្គ្រាមម្តងចុះខ្សោយបន្តិច រហូតទាល់តែក្លាយទៅជាអសមត្ថភាពតែម្តង ។ ចាប់ពីក្រោយពេល ដែលសៀម
ដណ្តើមយកក្រុងលង្វែកបាននៅឆ្នាំ១៥៨៧ វាហាក់ដូចជាថា លែងមានអារ្យធម៌ខ្មែរទៅទៀតហើយ ។ ពួក
សៀមបាននាំយកកម្មវិធី ច្បាប់ និងភោគទ្រព្យផ្សេងៗ របស់ខ្មែរទៅអស់ ហើយចាប់ពីពេលនោះមក សៀមក៏ក្លាយ
ខ្លួនទៅជាប្រទេសមួយមានអារ្យធម៌អារ្យាង ជឿនលឿនជាងគេ នៅឥណ្ឌូចិន ។ ខ្មែរត្រូវចាប់ចម្លងតាមសៀម
វិញ នៅពេលណាដែលគេមានលទ្ធភាពងើបក្រោករួចម្តងៗ ។

មកដល់ពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី១៤នេះ មុននឹងយើងធ្វើដំណើរចូលទៅឆ្ងាយទៀត ខ្ញុំគិតថា យើងគួរតែ
កំណត់កាលបរិច្ឆេទនៃរជ្ជកាលរបស់ក្សត្រ វង្ស ចុងក្រោយៗនេះសិន ។

ដំបូង គឺព្រះបាទជ័យវង្សបរមេស្វរៈ ដែលប្រហែលជាទ្រង់សោយរាជ្យនៅពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី១៣ ។
បន្ទាប់មក មានស្តេចដែលសោយរាជ្យតពីព្រះអង្គមក តែយើងមិនស្គាល់ព្រះនាម ហើយអាចជាព្រះរាជា
កំពុងសោយរាជ្យ នៅពេលដែលរាជទូតចិនមកធ្វើទស្សនកិច្ចនៅកម្ពុជានៅឆ្នាំ១២៧៦ ។

បន្ទាប់មក គឺរាជបុត្ររបស់ព្រះរាជាខាងលើ ដែលរឿងនិទានមួយថ្វាយព្រះនាមថាអាឡសរាជ ។
ព្រះអនុជរបស់ព្រះអាឡសរាជ ព្រះនាមព្រះវរលីករាជ បានសោយរាជ្យបន្តពីព្រះវៀម ។

បន្ទាប់មកទៀត គឺព្រះសេនករាជ ដែលជាព្រះអនុជពៅរបស់ព្រះអាឡសរាជ និងព្រះវរល័ករាជ ដែល ឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះវៀម ហើយក៏នៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ស្តេចអង្គនេះហើយដែលមានការធ្វើឃាតកូន ព្រាហ្មណ៍ និងមានទឹកជំនន់ ដែលយើងបានឃើញខាងលើរួចមកហើយ ។

ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះសេនករាជ ព្រះនាមសីហនុរាជ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា ហើយត្រូវ ធ្វើឃាតដោយតាចាយ ម្ចាស់ចម្ការត្រសក់ដៃម នៅក្នុងត្រីមាសទី១ នៃសតវត្សរ៍ទី១៤ ។

ទីបញ្ចប់ គឺតាចាយ ដែលឡើងសោយរាជ្យបាន១៧ឆ្នាំ រហូតដល់ឆ្នាំ១៣៤០ ហើយជាស្លាប់និកនៃ រាជវង្សដែលកំពុងសោយរាជ្យសព្វថ្ងៃនៅកម្ពុជា ។

កំណត់ចំណាំ : បើសិនជាគេចាត់ទុករឿងនិទានមួយដែលខ្ញុំមាននៅក្នុងដៃជាបានការ ហើយដែលអះអាង ថា ព្រះបាទសីហនុរាជត្រូវគេធ្វើឃាតនៅឆ្នាំ១២៧០ នោះមានសម្មតិកម្មថ្មីមួយទៀតបានលេចឡើង ។ ខ្ញុំសូម លើកយក បញ្ហានេះមកជម្រាបជូននាពេលនេះ និងសូមធ្វើការពិភាក្សាទៅតាមការយល់ឃើញរបស់ខ្ញុំ ទាំង ញញើតញញើម ដើម្បីទាញអារម្មណ៍របស់អស់លោកអ្នក ចំពោះព្រឹត្តិការណ៍ដ៏ប្របូកប្របល់នៃសម័យកាល ប្រវត្តិសាស្ត្រមួយ ដែលយើងសឹងតែមិនដឹងអ្វីទាល់តែសោះ ។

ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ បានសុភក ឬបាត់ខ្លួនទៅ នៅឆ្នាំ១២០១ ។

ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័ន ជាព្រះរាជបុត្របានសោយរាជ្យបន្តនៅឆ្នាំនោះ ហើយនៅសោយរាជ្យនៅឡើយ នៅ ឆ្នាំ១២២០ ។

ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះឥន្ទ្រវរ្ម័ន ព្រះនាមស្រីន្ទ្រវរ្ម័ន បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា មិនដឹងថា នៅឆ្នាំណាទេ តែក្រោយឆ្នាំ១២២០ ។ ប្រហែលជាស្តេចអង្គនេះឯង ដែលអ្នកខ្លះហៅថា ព្រះសេនកៈ ដែលនៅ ក្នុងរាជ្យព្រះអង្គមានទឹកជំនន់ធំ ។

ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះបាទសេនករាជ ព្រះនាមព្រះបាទសីហនុរាជ បានត្រូវ តាចាយ នាយច្បារដំណាំ ធ្វើ ឃាត នៅឆ្នាំ១២៧០ ។ តាចាយ នោះ ត្រូវគេលើកឲ្យសោយរាជ្យ ហើយរៀបអភិសេកជាមួយបុត្រីស្តេច ។

តែឈាវតាកាន់ បានរៀបរាប់ថា ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យនៅឡើយ នៅឆ្នាំ១២៧៦ ជាបុត្រសុណិសា របស់ព្រះរាជាមុន ហើយបានឡើងសោយរាជ្យដោយដណ្តើមពីរជ្ជទាយាទមួយអង្គ ។ បើដូច្នោះ ស្តេចដែល សោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២៧៦ គឺតាចាយ ដែលរៀងនិទានហៅថា នាយត្រសក់ដៃម ។

ក្នុងករណីនេះ បដិវត្តន៍សាសនា និងនយោបាយ ដែលលើកព្រះរាជាកាន់ព្រះពុទ្ធសាសនាឲ្យសោយរាជ្យ នៅលើរាជបល្ល័ង្កវរ្ម័នព្រាហ្មញ្ញនិយម មិនមែនកើតឡើងនៅឆ្នាំ១៣២០ នោះទេ គឺនៅប្រហែលជា៣០ឆ្នាំមុន គឺឆ្នាំ ១២៧០ ។ អត្ថបទប្រវត្តិសាស្ត្រមួយដែលខ្ញុំមាននៅនឹងដៃនិយាយថា កាលបរិច្ឆេទនៃឃាតកម្មទៅលើស្តេច សីហនុរាជ កើតឡើងនៅក្នុងមហាសករាជ១២១២ ត្រូវនឹងឆ្នាំខាល ទោស័ក ។ ឯកសារនោះនិយាយថា តាចាយ

សោយរាជ្យបាន ១៧ឆ្នាំ ហើយសុភតនៅក្នុងព្រះជន្មយុ ៧០ ព្រះវស្សា គឺត្រូវនឹងឆ្នាំ១៣០៧ ។

ឯកសារមួយទៀត ហៅ ភាថាយ ថា ព្រះជ័យ ហើយនិយាយថា គឺប្អូនភាថាយឈ្មោះ ភាស្នស ដែលឆ្លើងសោយរាជ្យបន្តក្រោមព្រះនាមថា ព្រះមាយរាជា សោយរាជ្យបាន២០ឆ្នាំ ហើយសុភតនៅរវាងឆ្នាំ១៣២៧ ។

បន្ទាប់មក គឺព្រះនិព្វានបទ ជាក្មួយព្រះបរមមាយ និងជាបុត្ររបស់ភាថាយ ដែលឆ្លើងសោយរាជ្យបន្តហើយរាជព័ន្ធរាជានុបាតបញ្ជាក់ថា ស្តេចអង្គនេះ នៅសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១៣៤០ ។

ហេតុការណ៍ដែល ឈាវតាក្នុងលើកឆ្លើងថា ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២៧៦ ដោយបុត្រមួយខ្លះ គេធ្វើឃាត បានពាក់អាវក្រោះធ្វើអំពីដែក និងមានកងពលសេនាហែហមណែនណាន់តាន់តាប់ ហាក់ដូចជាគាំទ្រដល់សម្បត្តិកម្មដែលនិយាយថា ស្តេចសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២៧៦ នោះ គឺជានាយចាំចម្ការនោះហើយ ព្រោះខ្លះគេតាមមកធ្វើឃាតវិញ គឺប្រុងប្រយ័ត្នច្រើនជាងស្តេចដែលសោយរាជ្យតាមច្បាប់ ។

ក្នុងកត់សម្គាល់ថាអ្នកកត់ត្រាចិន ដែលនិយាយថា ស្តេចសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២៧៦ បានឆ្លើងសោយរាជ្យគាំទ្រពី៥ឆ្នាំមុនដោយជ្រករាជ្យ តែមិនបានប្រាប់ថា បានធ្វើកុតស្តេចមុនផងទេ គ្រាន់តែថា បានទម្លាក់ពីរាជសម្បត្តិប៉ុណ្ណោះ ។

តើគេអាចកាត់ថាធ្វើឃាតបានដែរទេ? រឿងឃាតកម្មនេះអាចកើតមានមែនបាន ព្រោះថាបើពុំនោះមិនមែនរាជបុត្រទេ ដែលត្រូវគេបំបែកចេញពីរាជសម្បត្តិ ។ បើរាជទូតចិននិយាយតែពីរាជបុត្រនោះ បានសេចក្តីថា គ្មានព្រះបិតាទេ ពោលគឺព្រះបិតាអាចត្រូវគេធ្វើកុតរួចទៅហើយ ។

នៅមានរឿងមួយទៀត : អ្នកនិពន្ធចិននិយាយថា បុត្រីស្តេចដែលសោយរាជ្យមុនឆ្នាំ១២៧០ បានលួចយកព្រះខ័នរាជ្យមកប្រកល់ឲ្យស្វាមី ទើបស្វាមីនោះឯងប្រកាសតែងតាំងខ្លួនឯងជាស្តេចសោយរាជ្យទៅ ។ តែអ្នកនិពន្ធចិនមិនបានបញ្ជាក់ទេថា ព្រះនាងបានលួចព្រះខ័នរាជ្យពីព្រះបិតា ។ ដូច្នោះគេអាចសន្និដ្ឋានបានថា ព្រះនាងបានលួចយកព្រះខ័នរាជ្យនៅពេលដែលព្រះបិតាសុភត រួចប្រកល់ឲ្យព្រះស្វាមី ដើម្បីឲ្យព្រះអង្គបានឆ្លើងសោយរាជ្យជំនួសព្រះអនុជ ។

ហើយនៅមានរឿងមួយទៀត : ឈាវតាក្នុងបានរៀបរាប់ដែរថា ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២៧៦ បានចាប់យកអាជីពក្នុងកងប្រដាប់អាវុធ តាំងតែពីទ្រង់នៅវ័យក្មេង រួចហើយបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយរាជបុត្រីរបស់ព្រះរាជា ចំណែកឯរឿងនិទានបាននិយាយថា មុននឹងឆ្លើងសោយរាជ្យ ទ្រង់ជាប្រធានក្រុមដំណាំ ទទួលបន្ទុកថែរក្សារាជម្ការគ្រួសក់ដៃមួយ ។ ចំពោះការអះអាងរបស់អត្ថបទទាំងពីរនេះ ភាពខុសគ្នាប្រហែលស្ថិតនៅគ្រងពាក្យ « នាយ » សំដៅយក មេ ឬប្រធាន រីឯពាក្យភារិញ សំដៅយកថានេះជាមេទ័ព មុននឹងបានមកធ្វើជាប្រធានក្រុមដំណាំក្នុងរាជវាំង ។

ប៉ុន្តែ អ្វីដែលធ្វើឲ្យឆ្លងខ្លាំងបំផុតនោះ គឺគ្រងដែលថា ជនជាតិដើមសំរែម្នាក់ អាចមករៀបការជាមួយ

ក្សត្រីមួយអង្គបាន ។ ចំណងមេត្រីភាពបែបនេះសព្វថ្ងៃ គេហៅថា វិសមសម្ព័ន្ធ គឺការយកប្តី ឬប្រពន្ធដែលមាន ឋានៈខ្ពស់ជាងខ្លួន តែគេមិនបានហាមឃាត់ទាំងស្រុងទេ ។ បើកាលណាម្ចាស់ក្សត្រីមួយអង្គរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ ជាមួយរាស្ត្រ ទោះជាជួបមិត្តភក្តិដោយ ព្រះនាងនឹងត្រូវបាត់ព្រះឋានៈជាក្សត្រី ហើយរឿងនោះ គឺវាតែប៉ុណ្ណោះ ឯង ។ នៅកម្ពុជាសព្វថ្ងៃក៏នៅមានរឿងបែបនេះនៅឡើយដែរ ។ បើយ៉ាងនេះ ករណីដែលព្រះនាងលួចយក ព្រះខ័នរាជ្យឲ្យប្តី គឺគ្រាន់តែដើម្បីស្រោចស្រង់ព្រះឋានៈចាស់ប៉ុណ្ណោះ ឬចង់ឲ្យបានលើសនោះទៀត គឺក្លាយជា ព្រះមហាក្សត្រីយ័ ។

ម្យ៉ាងទៀត រឿងហេតុក៏អាចនឹងកើតបានដែរថា ព្រះនាងបានលួចយកព្រះខ័នរាជ្យទៅឲ្យសហាយ ហើយ លុះតែសហាយនោះ បានឡើងសោយរាជ្យក្រោយមក ទើបបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាស្វាមីភរិយានឹងគ្នា ប៉ុន្តែ ឈាវតាក្នុង មិនបានរៀបរាប់លម្អិតអស់ទេ ។ ក្នុងករណីនេះ ពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី ក្រោយពីទទួលស្គាល់ ឃាតកម្ម និងប្រកាសលើកឃាតករជាស្តេច រួចហើយត្រូវតែរៀបអភិសេកបុត្រីស្តេចឲ្យ ដើម្បីផ្សារភ្ជាប់រាជវង្សថ្មី ទៅនឹងរាជវង្សវ័ន្តមុន ធ្វើឲ្យមានឈាមព្រាហ្មណ៍នៅក្នុងវង្សស្តេចកាន់ពុទ្ធសាសនាដែរ ។

ខ្ញុំសូមសារភាពថា អ្វីដែលបានរៀបរាប់ខាងលើទាំងអស់នេះគ្រាន់តែជាសម្មតិកម្មប៉ុណ្ណោះ ប៉ុន្តែ តើមាន នរណាដែលផ្តល់ព័ត៌មានប្រសើរជាងនេះទេ ហើយតើនរណាដែលអះអាងថារឿងហេតុបានកើតឡើងខុសពី នេះ? តើមានរឿងយ៉ាងណាចាប់ពីត្រឹមរាជ្យព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី៧ ដែលសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២២០ រហូតមក ដល់រាជ្យព្រះបាទនិព្វានបទ ដែលសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១៣៤០ ដែលប្រសើរជាងការសោយរាជ្យបន្តបន្ទាប់គ្នា ដូចដែលរឿងព្រេងនិទានប្រាប់?

ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ខ្ញុំគិតថា គេមិនអាចបដិសេធថា គ្មានបដិវត្តន៍ដូចដែលខ្ញុំរៀបរាប់ខាងលើកើតឡើង នោះទេ បដិវត្តន៍នោះកើតមានឡើងនៅឆ្នាំ១២៧០ ឬ១៣២៥ ឬក៏ក្នុងចន្លោះនោះ ។ រឿងនេះ ជារឿងសំខាន់ ជាងគេ ។

បើសិនជារឿងនាយចាំចម្ការបានឡើងសោយរាជ្យ មានប្រភពដើមចេញមកពីហិណ្ឌូ ហើយជារឿងដែល កើតមានយូរលង់មុនពេលដែលគាចាយ កើតយ៉ាងណាក្តី តែគេអាចទទួលស្គាល់បានថា គាចាយ ដែលជាឃាតក សម្រាប់ស្តេចខ្លួនឯង បានត្រូវគេលើកយករឿងនិទានបុរាណមកបំពាក់ឲ្យ ជាហេតុធ្វើឲ្យគូអង្គទាំងពីរប្រឡងគ្នា ។

ជំពូកទី១០

កំណត់សម្គាល់អំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជា ពីសតវត្សរ៍ទី១០ ដល់ សតវត្សរ៍ទី១៤

១- នករចាម្ប៉ា

នៅសម័យដែលស្តេចវង្សវរ្ម័នអស់អំណាចពីប្រទេសកម្ពុជា ហើយគាត់បាន ដែលជានាយក្រុមដំណាំ គ្រួសក់ផ្អែម បានត្រូវគេលើកឲ្យឡើងសោយរាជ្យលើរាជបល្ល័ង្ក នករចាម្ប៉ា បានបាត់បង់នូវភាពម៉ឺងម៉ាត់ពីអតីត កាលរបស់ខ្លួនអស់ទៅហើយ ។

កាលពីក្នុងសតវត្សរ៍មុនៗ កងទ័ពចាមបានលុកលុយទូន្មានទឹកដីកម្ពុជា និងអាណាមជាច្រើនដង ប៉ុន្តែត្រូវ ចាញ់ជានិច្ច បណ្តាលឲ្យមានការដេញតាមវាយរហូតចូលមកដល់ក្នុងប្រទេស ដុតបំផ្លាញខេត្តខ្ចី និងធ្វើឲ្យ បាត់បង់ទឹកដីជាច្រើនអាណាខែត្រ ។

ជាក់ស្តែងគឺកម្ពុជាបានវាយដុតបំផ្លាញនករចាម្ប៉ានៅឆ្នាំ៧៦៧ បន្ទាប់មកនៅឆ្នាំ១១៤៥ និងនៅឆ្នាំ ១១៥៣ ហើយបានយកនករចាម្ប៉ា ដាក់ជាខែត្រចំណុះរបស់កម្ពុជា អស់ចំនួន៨ឆ្នាំ ។ កម្ពុជាបានវាយយកនករ ចាម្ប៉ាម្តងទៀត នៅឆ្នាំ១១៧០ ហើយបានដាក់ឲ្យព្រះយុវរាជខ្មែរមួយអង្គសោយរាជ្យអស់ពេល ៣០ ឆ្នាំ រហូត ដល់ឆ្នាំ១២២០ គឺទាល់តែដល់ពេលដែលខ្មែរត្រូវដកទ័ពទៅទប់ទល់ជាមួយនឹងសៀមនៅទិសខាងលិចវិញ ។ ដល់ ពេលនោះទើប ស្តេចចាម ជ័យបរមេសុវរ្ម័នទី២ អុងអង្សៈរាជា ឡើងសោយរាជ្យនៅវិជយ (ចិញ្ចឱញ) ដែលជា រាជធានីចាម្ប៉ាខាងជើង ជំនួសព្រះយុវរាជខ្មែរ ។

ចំណែកពួកអាណាមវិញ ដែលចាមតែងតែលួចវាយឆ្លុះតាមមាត់សមុទ្រ ឬដណ្តើមយកបណ្តាខែត្រ ភាគ ខាងត្បូងជញ្ជីកញ្ជាយនោះ បានវាយនករចាម្ប៉ា ដុតរាជធានីកម្ទេចខេត្តខ្ចីនៅឆ្នាំ១០១៥ ព្រមទាំងចាប់មហា- ក្សត្រីយ៍ និងស្រីស្នំក្រមការយកទៅជាមួយផង ។ អាណាមវាយនករចាម្ប៉ាម្តងទៀតនៅឆ្នាំ១០៦១ ហើយទាល់ តែចាមយល់ព្រមប្រគល់អាណាខែត្រខាងជើងចិញ្ចទើបយល់ព្រមដោះលែងព្រះរាជាចាមមកវិញ ។ ចាម ចាញ់ ដៃអាណាមម្តងទៀត នៅឆ្នាំ១២៤១ តែក្រោយពីបានដឹងថា កូបឺឡែខាន់ បានទម្លាក់រាជវង្សសុន ពីរាជបល្ល័ង្ក ហើយដណ្តើមយកបានប្រទេសចិនទាំងមូលរួចហើយ នៅឆ្នាំ១២៨០ ស្តេចចាម ជ័យសិវ្តវរ្ម័នទី២^១ បានសាក ល្បួងបំបែរគំនិតដណ្តើមយកទឹកដីចាម្ប៉ា ដោយធ្វើជាសុំចុះចូល ។ ក៏ប៉ុន្តែ ស្តេចកូបឺឡែខាន់ បានយល់ព្រមចំពោះ

^១ ចិនហៅថា ច័យវរ្ម័នលេឡូ ។

ការចុះចូលនេះ តែក្នុងលក្ខខណ្ឌដែលនគរចាម្ប៉ាទទួលស្គាល់អាណានិគម និងយល់ព្រមឲ្យមានក្រុមប្រឹក្សាភិបាល មួយ បង្កើតឡើងដោយ ភូមិឡៃខាន់ ខ្លួនឯង ក្រុមប្រឹក្សាភិបាលនោះ មានសមាសភាពជាពួកតាកតារ ។ ពួកចាម បានទទួលយកអាណានិគមនេះ តែបន្ទាប់មកបានបះបោរឡើងនៅឆ្នាំ១២៨២ ដោយចាប់ភ្នាក់ងាររបស់ព្រះចៅ អធិរាជយុវវាំងទាំងអស់ ។

ពេលនោះ ព្រះចៅអធិរាជភូមិឡៃខាន់ បានបញ្ជូនទ័ពចម្រុះចិន និងតាកតារមួយកងតាមសំពៅមក ឡើង នៅកំពង់ផែឆេនលីង ហើយវាយដណ្តើមយករាជធានីលីនយីបាន ។ ព្រះរាជាចាម និងរាជបុត្រព្រះនាមប៊ូទី ដែល បានផ្តល់យោបល់ថ្វាយព្រះបិតាឲ្យបះបោរប្រឆាំងនឹងចិន បានរត់ភៀសព្រះកាយទៅជ្រកកោនតាមព្រៃភ្នំ ។ ពី ជម្រកលាក់ខ្លួននោះ ស្តេចចាមបានបញ្ជូនតំណាងឲ្យចេញប្រមូលប្រមូលទ័ពឡើងវិញ តែបានប្រកាសសុំធ្វើការ ចរចាជាមួយខត្តមសេនីយ៍ចិន ដើម្បីបំភ្លឺភ្នែក រួចហើយលួចឆ្លុះវាយទៅលើរហូតដល់ទទួលបានជ័យជម្នះ ។ ដោយយល់ឃើញថាខ្លួនមានប្រៀបជាងហើយ ចាមបានស្នើសុំឲ្យចិនពិចារណាករណីខ្លួនឡើងវិញ ក៏ប៉ុន្តែ ចិនមិន ព្រម ហើយចាប់បន្តសង្គ្រាមតទៅទៀត រហូតទាល់តែភូមិឡៃខាន់សុគតទៅ ដោយគ្មានបានសន្សំសឹកនឹង ចាមវិញ ផងទេ ។

នៅឆ្នាំ១៣០០ ចាមបានវាយដណ្តើមយកអាណាខៃត្រ ដែលខ្លួនបានប្រគល់ឲ្យអាណាមកាលពីឆ្នាំ ១០៨១ មកវិញ តែត្រូវអាណាមវាយបកឲ្យបរាជ័យ ហើយបង្ខំឲ្យប្រគល់ខៃត្រអស់ចំនួន២៤មឡៃត ព្រមទាំង លើកបុត្រីថ្វាយស្តេចអាណាម ទៀតផង ។ រហូតមកដល់ឆ្នាំ១៣១១ អាណាមបាននាំយកចាមម្នាក់មកឲ្យសោយ រាជ្យនៅនគរចាម្ប៉ា ជំនួសស្តេចដែលគេបានដកចេញពីរាជបល្ល័ង្ក ។

យូរៗម្តង ពួកចាមបានវាយឆ្លុះចូលមកដុតបំផ្លាញកម្ពុជាដែលកំពុងចុះខ្សោយ ខ្វះគ្រប់ជាន់ និងកំពុង តែចុះអាប៊ុនទិណសំទៅហើយ ។ ក៏ប៉ុន្តែរាជាណាចក្រចាម្ប៉ាខ្លួនឯងក៏ទុរន់ទុរខ្លាំងណាស់ដែរ នៅចាំតែពេលនឹង រលត់រលាយទៅប៉ុណ្ណោះ ។

រវាងនគរចាម្ប៉ា និងស្រុកចិន មានចម្បាំងជាប់ជាប្រចាំ ។ បើទោះជាគ្មានទ័ពចេញច្បាំងប្រឈមមុខគ្នា ដោយផ្ទាល់ក្តី តែមានអវិភាពរុំវៃរវាងគ្នា និងគ្នា បណ្តាលមកពីទំនាស់ក្នុងពាណិជ្ជកម្មតាមសមុទ្រ ។ មានស្តេច ចាមមួយអង្គដែលចិនហៅថា អ៊ុតាតាហា គឺប្រហែលជាស្តេចស្រីត្រូវ ដែលឯកសារអាណាមហៅថា ចេបុនព្យា បានឡើងសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១៣៧៣ ស្តេចនោះមិនមានបន្ទូលស្នាដៃអ្វីឲ្យយើងដឹងតាមសិលាចារឹកទេ (ព្រោះ ជាសម័យចុះអាប៊ុនហើយ) បានឆ្លៀតឱកាសដែលរាជវង្សម៉ុងហ្គោលត្រូវកាសរំលើង ហើយរាជវង្សមិញ

² P.Gaubil, Notice historique sur la Cochinchine, p. 57 du 31e vol, de Lettres édifiantes.

កំពុងរៀបចំកសាងឡើង បានបញ្ជូនរាជទូត និងវត្តមានតម្លៃទៅដោយព្រះអធិរាជចិនថ្មី ។ បន្តិចក្រោយមក ស្តេចចាមនោះបានបញ្ជូនឈឺប្រណីត ដែលចាប់បានពីសំពៅចោរសមុទ្រចំនួន២០ ទៅដោយព្រះអធិរាជចិន ទៀត ជាហេតុធ្វើឲ្យព្រះចៅអធិរាជចិនត្រេកអរខ្លាំង ។

ទោះជាយ៉ាងនោះក្តី ពួកចាមតែងមានគំនិតចង់រំដោះយកអាណាខ្មែរចំនួន៥ ដែលអាណាមដណ្តើមយក មកវិញជានិច្ច ព្រោះគេមិនចង់ឲ្យស្រុករលត់រលាយទេ ក៏កើតមានគំនិតចង់ធ្វើសង្គ្រាមសងសឹក ។ ស្តេចស្រុកចិន បានហាមចាមមិនឲ្យធ្វើចម្បាំងជាមួយគុនកីង គឺឲ្យរក្សាសន្តិភាព ។ ក៏ប៉ុន្តែសន្តិភាពនៅពេលដែលបាត់បង់ទឹកដី គឺ ប្រៀបបានទៅនឹងការស្លាប់ ។ ដូចទៅវិញ បើធ្វើសង្គ្រាម គេប្រហែលជាអាចដណ្តើមយកទឹកដីមកវិញ និងអាច កសាងប្រទេសឡើងវិញផង ។ ម៉្លោះហើយគេក៏ធ្វើសង្គ្រាម ដែលមិនបាននាំមកនូវផលប្រយោជន៍ដល់អ្វីទេ ទោះ បីជាព្រះចៅអធិរាជចិនបានហាមប្រាមយ៉ាងណាក៏ដោយ ព្រោះព្រះចៅអធិរាជចិននោះ ក៏មិនបានយល់ពីទឹកចិត្ត ពួកចាមដែរ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧៧ ពួកចាមដែលដឹកនាំដោយស្តេចចេបុនញ៉ា បានធ្វើការវាយប្រហារទៅលើទ័ពអាណាម រហូតដល់ជើងកំផែងបានជារាជធានីថ្មីរបស់គេ ដោយកាប់សម្លាប់ស្តេចគ្រាន់ខឹកគុន និងសេនាបតីស្ទើរតែ ទាំងអស់ ។ ឆ្លៀតទឹកសាសនាដែលខ្លួនកំពុងមានប្រៀបនេះ ពួកចាមបានបន្តធ្វើការវាយលុកទៅលើគុនកីងទៀត តែ ត្រូវបរាជ័យនៅនឹងកំពង់ផែដែរ ។ ប៉ុន្តែខែក្រោយមក ជាសំណាងអាក្រក់របស់ពួកចាម ខ្យល់ព្យុះ ធំមួយបានបក់បោកបំផ្លាញសំពៅអស់ នៅពេលដែលពួកគេប្រុងចេញដំណើរទៅវាយគុនកីង ម្តងទៀត ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧៨ ចាមបានលើកអនុជរបស់អតីតស្តេចអាណាម ដែលខ្លួនបានចាប់ទុកជាឈឺយ ឲ្យ សោយរាជ្យនៅទឹកដីគុនកីងខាងត្បូង ដោយបានរៀបចំកម្លាំងកាំទ្រើនមាំ មានទាំងពួកសេនាហែហាម និងពួក ចាមក្នុងស្រុកទៀតផង ។ ក៏ប៉ុន្តែទ័ពអាណាម បានវាយបណ្តេញពួកចាមជាប់រហូតទៅដល់រាជធានីចាម្ប៉ា ។ រាជធានីបានក៏ត្រូវធ្លាក់ក្នុងដៃអាណាមម្តងទៀត ហើយទ័ពអាណាមបានប្រមូលទ្រព្យសម្បត្តិជាច្រើន យកទៅ ជាមួយនៅពេលដែលដកចេញទៅវិញ ។

នៅឆ្នាំ១៣៨២ ក្រោយពីរៀបចំប្រទេសសាជាថ្មីរួចហើយ ពួកចាមបានលើកទ័ពទៅវាយដើរអាទ នឹងថាញ៉ា ដើម្បីជួយកាំទ្រពួកអ្នកស្រុកដែលភាគច្រើនជាចាមកំពុងបះបោរប្រឆាំងនឹងអាណាម ។ ស្តេចចាម ដឹកនាំទ័ពដើរទឹក តែត្រូវបរាជ័យពេលឡើងមកលើគោក ជាហេតុធ្វើឲ្យទ័ពដើរគោកត្រូវបរាជ័យ រត់យកតែ ប្រាសអាយុរៀងៗខ្លួនដែរ ។ ពួកចាមបានលើកទ័ពមកម្តងទៀត វាយយកថាញ៉ាបាន តែក៏ត្រូវវាយឲ្យបរាជ័យ ទៀត ហើយសំពៅចាមត្រូវដុតបំផ្លាញខូចខ្ចីអស់ ។

ត្រលប់មកដល់ស្រុកវិញ ពួកចាមក៏រៀបចំខ្លួនប្រុងចេញធ្វើសង្គ្រាមជាថ្មី ។ ពួកអាណាមបានចេញទ័ព មកវាយមុន ទាំងតាមដើរគោក ទាំងតាមជួរទឹក ។ ទ័ពជួរទឹកត្រូវខ្យល់ព្យុះបោកកម្ទេច ទុកទឹកសាសនាស្តេច

ស្រីៗស្រុះ វាយបំបែកទ័ពជើងគោករបស់អាណាមក្នុងសមរម្យចំនួន៦ រួចវាយចូលរាជធានីភ្នំក្រវាត់បានជោគជ័យ ធ្វើឲ្យស្តេចអាណាមរត់ភៀសខ្លួនបាត់ទៅ។ ពួកចាមនៅកាន់កាប់ភ្នំក្រវាត់បានចំនួន៦ខែ ក៏ត្រូវដកថយទៅស្រុកវិញ ព្រោះអស់ស្បៀង។

ពួកចាមចេញវាយអាណាមបានឈ្នះម្តងទៀតនៅឆ្នាំ១៣៧០ តែត្រូវបរាជ័យវិញនៅពេល២ឆ្នាំ ក្រោយមក ហើយព្រះបាទស្រីស្រុះ ដែលជាព្រះរាជវង្សមានគុណសម្បត្តិ មិនចេះឆ្លើយបត់ក្នុងសង្គ្រាម បានត្រូវពួកអាណាមបាញ់កាំភ្លើងត្រូវ ហើយសុគតនៅលើសំពៅនោះទៅ។ ចាប់ពីពេលនោះមក ចាមត្រូវបាត់បង់ទាំងអ្នកដឹកនាំទាំងមូល។

ក្រោយនោះ មានខ្ពុកសេនីយ៍ម្នាក់ឈ្មោះ លីខៃ បានដណ្តើមយកអំណាចនៅចាម្ប៉ា ចំណែកនៅឯអាណាមវិញ ក៏មានខ្ពុកសេនីយ៍ម្នាក់ដណ្តើមយករាជសម្បត្តិដែរ។ ភាពច្របូកច្របល់បណ្តាលមកពីការជ្រែករាជ្យនេះបានធ្វើឲ្យនគរទាំងពីរផ្តាច់ការធ្វើសង្គ្រាមនឹងគ្នា មួយរយៈសិន។

សង្គ្រាមចាម្ប៉ា-អាណាមបានចាប់ផ្តើមឡើងវិញនៅឆ្នាំ១៤០៣ ក្រោយមរណភាពរបស់លីខៃ ក្រោមរជ្ជកាលព្រះរាជវង្សដែលអាណាមហៅថាបាខិចឡៃ ហើយចិនហៅថាឆេនប៉ាធីឡៃ។ ពេលនេះ គឺពួកអាណាមជាអ្នកចេញវាយចាម្ប៉ា វិញម្តង។ ពួកចាមមិនអាចទប់ទល់នឹងទ័ពអាណាមបាន ក៏សុំចរចាសន្តិភាព តែត្រូវប្រគល់ដែនដីកូលុយឲ្យ ដែលអាណាមរៀបចំចេញជាខែត្រថាញ៉ាវ៉ា (ក្បាលណាម) និងទីឆា (ក្បាលឆាយ) ដោយដាក់នៅក្រោមការគ្រួតគ្រាមរបស់មេទ័ពចាមក្បត់ម្នាក់។

ពេលនោះ ពួកអាណាមមានគំនិតចង់បំបាត់នគរចាម្ប៉ា ដែលធ្វើសង្គ្រាមជាមួយពួកគេចំនួន៦សតវត្សរ៍មកហើយ ហើយទោះបីជាបរាជ័យទៅហើយក្តី ក៏នៅតែកាន់អាវុធប្រឆាំងជានិច្ច។ ស្តេចចាមបានដឹងពីគោលបំណងនេះ ក៏សុំឲ្យព្រះចៅអធិរាជចិនជួយធ្វើអន្តរាគមន៍។ ប៉ុន្តែអាណាមមិនអើពើនឹងអន្តរាគមន៍របស់ចិនទេ ហើយបានឈ្លានពានចូលខែត្រថាញ៉ាវ៉ា ដែលពួកចាមដណ្តើមយកបានកាលពីប៉ុន្មានឆ្នាំមុន។ ស្តេចចាម ឆេនប៉ាធីឡៃ ខឹងនឹងអធិរាជចិន ដោយសង្ឃឹមថា បោះបង់ខ្លួនចោល ហើយក៏តាំងចងសម្ព័ន្ធមេត្រីជាមួយមេបះបោរភ្នំក្រវាត់ម្នាក់ ជាហេតុធ្វើឲ្យព្រះចៅអធិរាជចិនរឹតតែខឹងខ្លាំងឡើង ហើយបោះបង់ស្តេចចាមចោលមែនទែនតែម្តង។ ពួកអាណាមក៏តាំងវាយទ្រុឌយកនគរចាម្ប៉ា ដែលគួរកម្លាំងអ្វីនឹងទប់ទល់ លើកលែងតែរាជធានីចាមមួយប៉ុណ្ណោះ ដែលមានកំពែងការពាររឹងមាំ។ ដោយប្រទេសពេលនោះក្រីក្រខ្លាំង ពិបាកនឹងរកស្បៀង ពួកអាណាមក៏ដកទ័ពថយទៅស្រុកវិញទៅ។

ប៉ុន្តែឆ្នាំក្រោយមក អាណាម បានធ្វើសង្គ្រាមជាមួយចិនដែលទាមទារយកខែត្រថាញ៉ាវ៉ា។ ពេលនោះ ពួកចាមគួរតែឆ្លៀតទឹកសាសនាដែលសង្រួមជាប់រវល់ ដើម្បីកសាងប្រទេសឡើងវិញ។ ប៉ុន្តែនគរចាម្ប៉ាពេលនោះចុះខ្សោយខ្លាំងណាស់ទៅហើយ អ្វីៗ បាក់បែកខូចខ្ចាំ រាស្ត្រក៏លែងគោរពព្រះរាជវង្ស ម្នាក់ៗគិតតែពីប្រយោជន៍

ដាល់ខ្លួន រាជាណាចក្រទាំងមូលត្រូវបែងចែកក្រោមអំណាចមេកោយផ្សេងៗគ្នា ។ អាណាមពេលនោះចំណុះស្រុកចិន តែដោយចាមមិនបានជួយចិន ចិនក៏ប្រឆាំងនឹងចាមដែរ ។ ចាមអាចនឹងចងសម្ព័ន្ធភាពជាមួយអាណាមប្រឆាំងនឹងចិន ហើយអាចទាមទារជាដ្ឋាននៃមេត្រីភាពនោះ ឬជាដ្ឋាននៃការមិនជួយចិន នូវទឹកដីដែលអាណាមដណ្តើមយក មកវិញបាន ។ ចាមក៏អាចវាយដណ្តើមយកទឹកដីទាំងនោះដោយដាល់មកវិញបានដែរ ហើយរៀបចំស្រុកឡើងវិញ ក្នុងពេលដែលអាណាមជាប់ដៃធ្វើសង្គ្រាម១០ឆ្នាំជាមួយចិន ។ ក៏ប៉ុន្តែចាម មិនបានធ្វើអ្វីទាល់តែសោះ គឺនៅទ្រឹងអសកម្មពេញមួយរយៈកាលសង្គ្រាមនោះ និងក្រោយៗមកទៀត ។

ទម្រង់តែចាមនឹកឃើញ ហើយបង្ហាញខ្លួននៅតាមដាយដែលអាណាមនៅឆ្នាំ១៤៤៤ ក្រោមការដឹកនាំរបស់ស្តេចមួយអង្គដែលអាណាមហៅថាប៊ីកាយ ឯកសារចិនហៅថាម៉ាហូពេនកៃ អ៊ីវ បានហួសអស់ទៅ ហើយ ។ គុណក៏បានរៀបចំខ្លួនឡើងវិញ ហើយអាណាមមានសមត្ថភាពគ្រប់គ្រាន់ដើម្បីការពារខ្លួន ។ អាណាម បានទប់ទល់ជាមួយទ័ពចាមជាប់ ហើយថែមទាំងបានវាយបករហូតមកដល់រាជធានីចាមបានទៀត ។ ស្តេចម៉ាហូពេនកៃបានត្រូវចាប់ជាឈ្មើយជាមួយនឹងរាជវង្ស និងបរិពារ ។

ពេលនោះ នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីមិនអស់អែកនឹងទម្លាក់ស្តេចចំណាប់ខ្លាំងនោះចេញទេ ព្រោះវារំខានដល់វាសនាប្រទេសជាតិ ហើយលើករាជវង្សមួយអង្គដែលអាណាមហៅថា ម៉ាហូត្រីឡាយ ឯកសារចិនហៅថា ម៉ាហូត្រីយឡាយ ត្រូវជាក្លាយស្តេចនេះប៉ុន្តែឡើយ ឲ្យឡើងសោយរាជ្យជំនួសវិញ^៧ ។ ជ្រើសតាំងស្តេចថ្មីនេះរួចហើយ ពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីបានស្នើសុំការឯកភាពពីអធិរាជចិន ហើយលែងនឹកនាដល់ស្តេច ដែលអាណាមចាប់ជាឈ្មើយតទៅទៀត ។

គឺនៅពេលនោះហើយ ដែលពួកអាណាមធ្វើនយោបាយបំបែកបំបាក់សង្រ្គប់ ដោយដោះលែងស្តេចម៉ាហូពេនកៃ ហើយចាត់កម្មវិធីផ្សេងទៅដល់ទ្រង់នៃនគរបារម្ភ ។ ពេលយាងទៅដល់រាជធានី ស្តេចម៉ាហូពេនកៃទទួលដំណឹងថា ព្រះរាជាដែលគេជ្រើសតាំងនោះ បានត្រូវគេធ្វើឃាតបាត់ទៅហើយ ហើយជំនួសវិញដោយស្តេចដែលអាណាមហៅថាគីដូ ។ ស្តេចគីដូនេះដែលយល់ព្រមចរចាជាមួយអាណាម បានត្រូវគេចាត់ទុកថា បានធ្វើឃាតស្តេច ហើយអ្វីៗហាក់ដូចជានៅត្រឹមនោះ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនបានរៀបរាប់បន្ទាប់មកអំពីស្តេចមួយអង្គទៀត ដែលពួកគេដាក់ឈ្មោះថា ម៉ូតូប៉ូឡាយវេ ដែលទ្រង់សុគតនៅឆ្នាំ១៤៦០ ។ ពួកអាណាមហៅស្តេចនេះថាបានឡាត្រាធ្លៀត ហើយនិយាយថា ស្តេចនេះបានធ្វើឃាតស្តេចគីដូដណ្តើមរាជសម្បត្តិ រួចហើយបានដាក់រាជសម្បត្តិទៅព្រះអនុជ

^៧ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រអាណាមនិយាយថា គឺពួកអាណាមដែលបញ្ជាឲ្យជ្រើសតាំងដូច្នោះ ។

ព្រះនាមបានឡាត្រាលួន ចិនហៅថា បានឡាថាត្បូន ។

ព្រះរាជាថ្មីរបស់នគរចាម្ប៉ាទេនេះបានលើកទ័ពទៅវាយខែត្រហូចូរ ជាហេតុធ្វើឲ្យពួកអាណាមបានលេស រង់ចាំតែទឹកសល់យូរណាស់មកហើយនោះ ក៏សម្រេចបញ្ចប់រឿង វាយយកនគរចាម្ប៉ាដាក់បញ្ចូលមកក្នុងទឹកដី ខ្លួន ។ អាណាមបញ្ជូនទ័ពថ្មីរដើងចំនួន១៦ម៉ឺននាក់ និងទ័ពរដើងទឹក១ម៉ឺនសំពៅ មានក្លាមិនភិបជាង១០ ម៉ឺននាក់ ឡើយ ។ ស្តេចចាមភ័យ ក៏ប្រកាសសុំចរចាសន្តិភាព ។ អាណាមយល់ព្រមចរចា តែមិនឯកភាពលើសំណើរបស់ ចាម្ប៉ាទេ ។

ចប់ការចរចានេះ សង្គ្រាមបានចាប់ផ្តើម ហើយអាណាមឡោមព័ទ្ធបន្ទាយធីណាយភ្លាម ។ ថ្ងៃបន្ទាប់ រាជ ធានីចាមត្រូវអាណាមដណ្តើមយកបាន ធ្វើឲ្យមានការដុតបំផ្លាញ និងសម្លាប់រង្គាល : មនុស្ស៤ម៉ឺននាក់បានត្រូវ សម្លាប់ និង៣ម៉ឺននាក់ទៀតត្រូវចាប់ជាឈ្មើយ នាំយកទៅកាន់តុនក៏ង ។ ព្រះរាជាស្ថិតនៅក្នុងចំណោមចំណាប់ខ្លាំង នឹងគេដែរ តែមានការថែទាំរាជានុ ថ្វីបើមិនព្រមចុះចូល និងមានចរិតកាចសាហាវយ៉ាងណាក្តី ។ ទ្រង់សុភកតាម ដូរនៅ ងើអាន ហើយស្តេចអាណាមបានបញ្ជាឲ្យកាត់ព្រះកេសដោតមុខក្បួនសំពៅ ដាក់ក្រោមបដាពណ៌សមួយ សរសេរអក្សរថា “ក្បាលស្តេចត្រាលួន ដែលជាប្រភពនៃទុក្ខសោករបស់នគរចាម្ប៉ា” ។

រឿងរាជាណាចក្រពួកអ្នកចម្បាំងបានបញ្ចប់ទៅយ៉ាងដូច្នោះ ។ អាណាខែត្រទាំងអស់ លើកលែងតែរាជា ណាចក្រដានរាំង មួយចេញ ដែលមិនកាន់សាសនាមហាយាន បានត្រូវអាណាមដាក់បញ្ចូលជាទឹកដី មានអភិបាល ខែត្រជាអាណាមនៅត្រួតត្រា ។ មានបញ្ជីរដ្ឋបាមម្នាក់នៅកម្ពុជាបានប្រាប់ខ្ញុំថា : “ដើម្បីគេចពីនឹមត្រួតត្រារបស់ អាណាម អ្នកស្រុកនាំគ្នារត់ចេញ ខ្លះទៅនៅក្នុងព្រៃភ្នំជាមួយពួកមួយ ខ្លះឆ្លងទៅកម្ពុជា ខ្លះទៅកោះស៊ូម៉ាត្រា នៅ សល់តែពួកស្រីៗ ពួកកំសាក ពួកចាស់ជរា និងកុមារប៉ុណ្ណោះ” ។

តាមពិត ពួកអាណាមបានទុកឲ្យមេកោយចាមជាច្រើនបន្តតាំងទីលំនៅ នៅភាគខាងត្បូងរាជាណាចក្រ ជាមួយនឹងខ្ញុំកំរេរបស់គេ គឺពួកដែលមិនដែលធ្វើសង្គ្រាមជាមួយអាណាម ។ ចំណែកពួកអ្នកស្រែចម្ការវិញ គេនៅ រស់លើដីរបស់គេ ហើយចាប់ទទួលអារ្យធម៌អាណាមបន្តិចម្តងៗ ។ ពួកចាមណាដែលនៅរក្សាទំនៀមទម្លាប់ ប្រពៃណីរបស់ខ្លួននៅភាគខាងត្បូង អាណាមដាក់ឈ្មោះឲ្យថា “ហូយ” ។

យើងនឹងបានឃើញនៅពេលក្រោយ អំពីតួនាទីរបស់ពួកចាមនេះនៅក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់រាជាណាចក្រ អាណាម ហើយនិងបច្ច័យដែលជួយឲ្យពួកស្តេចកូសាំងស៊ីន គេបដុតពីអនុត្តរភាពស្តេចតុនក៏ង ហើយរៀបចំ កសាងរាជាណាចក្រអាណាមទី២ឡើង ។

ចំណែកពួកចាមដែលមិនព្រមសម្របសម្រួលជាមួយអ្នកឈ្នះអាណាម និងមិនព្រមរស់ក្រោមការត្រួត ត្រារបស់អាណាម ត្រូវគេចាប់ចុះទុកសំពៅបើកក្តោងសំដៅសមុទ្រខាងត្បូង ឆ្លងកាត់ប្រកសិវ្ត្តបុរី សំដៅទៅ ចំណុចខាងជើងកោះស៊ូម៉ាត្រា ដែលជាស្រុកកំណើតដើមរបស់គេ កសាងរាជាណាចក្រអាណាម ឬហៅថា អាចេន

ឬអាត់យ៉ែនន័រ ដែលរដ្ឋនេះមាននៅរហូតដល់សព្វថ្ងៃ ជួនកាលដឹកនាំដោយព្រះរាជាមួយអង្គ ជួនកាលទៀត ដឹកនាំដោយក្សត្រីមួយអង្គ ។ នៅក្នុងអាណាចក្រថ្មីនេះ ពួកចាមដែលបានក្លាយខ្លួនជាពួកអាត់យ៉ែនន័រ នៅតែជាប្រជារាស្ត្រមួយដូចពីមុន គឺរំដើបរំជួល ស្វាហាប់ ចូលចិត្តចម្បាំង ក្លាហាន ធ្វើបដិវត្តន៍ និងចូលចិត្តប្រតិបត្តិការ ។ នៅសតវត្សរ៍ទី១៧ ពួកហ្វូង ត្រូវប្រើពេលអស់៣០ឆ្នាំ ដើម្បីដណ្តើមយកជ័យជម្នះលើពួកនេះបានជាស្ថាពរ ហើយរាជាណាចក្ររបស់ពួកនេះ ទើបតែត្រូវបំផ្លាញបាននៅពេលសព្វថ្ងៃនេះប៉ុណ្ណោះ គឺនៅឆ្នាំ១៧០០^៤ ។

២- អាណាម-កុងកីង

ក្រោយសង្គ្រាមទាមទារឯករាជ្យពីប្រទេសចិន អាណាមត្រូវបែងចែកទឹកដីជា ១៣ខេត្ត នៅឆ្នាំ៧៦៨ ទៅតាមអំណាចរបស់មេទ័ពផ្សេងៗ ហើយស្ថិតក្នុងសភាពអនាធិបតេយ្យ ដែលនឹងធ្វើឲ្យប្រទេសនេះធ្លាក់ចូលក្នុងនឹមត្រួតត្រារបស់ប្រទេសវិញ ក្នុងពេលមិនយូរប៉ុន្មាន ។

ពេលនោះមានអតីតនាយកោបាលម្នាក់ ជាខ្ញុំចៅហ្វាយខេត្តហាន់ចូរ ក្រោយមកបានមកនៅបម្រើចៅហ្វាយខេត្តចូចាញ់ បានកេរ្តិ៍ទ័ពវាយយកខេត្តបានមួយម្តងៗ រហូតគ្រប់ទាំង១៣ រួចហើយក៏ប្រកាសខ្លួនជាស្តេចសោយរាជ្យនៅក្នុងក្រុង ហើយបានដាក់ឈ្មោះនគរថា ងៃតូរៀត ។ ថ្ងៃមួយ ស្តេចនេះ និងរាជបុត្រច្បងបានត្រូវគេធ្វើឃាតនៅពេលដែលស្រវឹងស្រាខ្លាំង ហើយដួលដេកនៅក្នុងទីធ្លាមុខរាជវាំង ។ ឃាតកត្រូវគេចាប់បាន ហើយត្រូវប្រជារាស្ត្រកាប់ចំព្រំសាច់ចែកគ្នាបរិភោគ ។ ហេតុការណ៍នេះបញ្ជាក់ឲ្យយើងដឹងថា ប្រជាជនអាណាម នៅស៊ីសាច់មនុស្សនៅឡើយ នៅសតវត្សរ៍ទី១០ ហើយថា ពួកនេះជាពួកស៊ីសាច់មនុស្សបើហោច

^៤ មានផែនទីដណ្តើមមួយ គួរនៅចុងសតវត្សរ៍ទី៧ ដោយលោកទីពុក សេស៊ីត ដែលគេបញ្ជូនទៅផ្សព្វផ្សាយគ្រិស្តសាសនានៅប្រទេសសៀមក្នុងឆ្នាំ១៦៨៥ បានបង្ហាញឲ្យយើងឃើញអំពីទឹកដីដែលសេសសល់ពីមហាណាចក្រចាម្ប៉ា : នោះគឺជាទឹកដីមានរាងជាត្រីកោណក្នុងមួយ មានបាតលាតសន្ធឹងពីព្រំប្រទល់ខាងកើតរបស់កូសាំងស៊ីនបច្ចុប្បន្ន ទៅដល់មាត់ពាមទន្លេសាយហ្គននៅខាងលិច ហើយមានកំពូលនៅខាងជើងឆៀងពាយ័ព្យត្រឹមកម្ពស់បុរាណម តែខិតទៅកើតបន្តិច ។ ផែនទីនេះមិនត្រឹមត្រូវទេ ព្រោះថាត្រីកោណចាមត្រូវកូសរហូតទៅដល់គ្របដណ្តប់ចំព្រំធន់ទាំងមូល ។ នៅលើផែនទីនោះ ខ្ញុំមើលឃើញស្កាល់ទឹកដីចាម្ប៉ាពីមុនដែលបានក្លាយទៅជាខេត្តរបស់អាណាមរួចទៅហើយចាប់ពីខាងត្បូងទៅ គឺ : ដានរាំង (បណ្តុរង្គ) គឺចំព្រំធន់សព្វថ្ងៃ, គីញ៉ុង ឬពូឡូកំបី សព្វថ្ងៃជាស្រុកមួយរបស់ខេត្តដាញ់រ៉ា, ញា ឬគីញ៉ុង គឺជា មចម ពោលគឺ ចាម ពិតប្រាកដ សព្វថ្ងៃត្រូវនឹងខេត្តក្បាលណាម ដែលមាន ទូរាំង នៅក្នុងនោះ កន្លែងនេះហើយជាទីកន្លែងដែលនិមន្តចាមមុនគេបានមកតាំងនៅ តាំងពីមុនគ្រិស្តសករាជម៉ែ, ដាញ់រ៉ា, នៅពីស្តាំសាននោះគឺក្បាលចំព្រំ ហើយនៅពីខាងជើងគឺក្បាលវិញ ខេត្តខាងត្បូងគេរបស់កុងកីង ។ ក្នុងផែនទីនោះគេហៅនគរចាម្ប៉ាថា កូសាំងស៊ីន រីឯអាណាមវិញគេ ហៅថា កុងកីង ក៏ប៉ុន្តែពួកអាណាមខ្លួនឯងគេហៅស្រុកទាំង២ថា អាណាម ខ្មែរហៅថា ស្រុកយួន ។

ណាស់ ក៏ក្នុងការសន្សំដែរ ។

រាជានិយមទី១ នេះត្រូវរលត់បាត់ទៅជាមួយនឹងបុត្រពៅរបស់បិតាទៀនហួន ដែលសោយរាជ្យបាន ៨ខែ ក៏ត្រូវខ្ពតមសេនីយ៍ឡេហ៊ិនទ្រូមកំពុងសម្បត្តិ បង្កើតសន្តិវិស័យឡេខាងដើមឡើង ។ ស្តេចឡេហ៊ិន នេះ ជា ស្តេចពូកែខាងចម្បាំង ។ ព្រះអង្គបានវាយពួកចិនដែលឈ្លានពានចូលមកអាណាមក្នុងឆ្នាំ៧៧១ រួចវាយនគរ ចាម្ប៉ា ដែលបានឃាត់ទុកទូតដែលអាណាមបញ្ជូនទៅ ដណ្តើមយករាជធានីបាន រួចដុតកម្ទេចចោល ។ សន្តិវិស័យ នេះ ត្រូវរលត់បាត់ទៅនៅឆ្នាំ១០១០ ជាមួយនឹងមរណភាពរបស់បុត្ររបស់ឡេហ៊ិនមួយរូប ព្រះនាមថា ឡេធីវរ្យធី ដែលបានសម្លាប់បងប្អូនអស់៣នាក់ ដើម្បីបំបែកពីរាជសម្បត្តិ មានបងមួយនោះសោយរាជ្យបាន តែ៣ថ្ងៃ ឡេធីវរ្យធី នេះ ប្រយុទ្ធអស់៨ខែទើបឡើងសោយរាជ្យបាន ។ ក្រោយពីស្តេចនេះសុគតទៅរាជបុត្រ របស់ព្រះអង្គ បានត្រូវឈ្មោះ លីថៃតូ ដែលជាអ្នកមើលថែរក្សា បំបែកចេញពីរាជសម្បត្តិដែរ ហើយលើកខ្លួន ឯងជារាជានុសិទ្ធិមុននឹងកសាងសន្តិវិស័យផ្ទាល់ខ្លួនឡើង ។

សន្តិវិស័យទី៣នេះ គេហៅថា សន្តិវិស័យឡេខាងក្រោយ មានស្តេច៧អង្គសោយរាជ្យនៅអាណាម បាន ២១៦ឆ្នាំ ពីឆ្នាំ១០១០ ដល់១២២៥ ។

ស្តេចទាំង៧អង្គនោះប្រហែលគង់នៅរាជធានីដៃឡាទាំងអស់គ្នា ដែលក្រោយមកគេហៅថា ថាងឡុង បន្ទាប់មកហណូយ ។

ពន្យារតាររបស់រាជវង្សនេះគឺជាប្រវត្តិរឿងរ៉ាវដ៏វែង ស្តីអំពីការប្រយុទ្ធដណ្តើមរាជបល្ល័ង្ក ការបះបោរ ជាច្រើនជួនកាលនៅក្នុងប្រទេស ជួនកាលទៀតនៅជាយដែនក្នុងចំណោមជនជាតិភាគតិច មិនទាន់ស៊ីវិល័យ ដែល ទទួលស្គាល់អនុភាពអាណាម តែចង់រស់នៅឯករាជនៅលើទឹកដីរបស់ខ្លួន, ពីសង្គ្រាមជាមួយប្រទេសចិន ដែល តែងតែប្តឹងប័ងយកអាណាមដាក់ក្រោមនឹមត្រួតត្រារបស់ខ្លួន ឬក៏ឲ្យស្តេចអាណាមយល់ព្រមចំណុះអធិរាជចិន និងសង្គ្រាមជាមួយនគរចាម្ប៉ា ដែលតែងតែឆ្លុះមកវាយតាមមាត់សមុទ្រ និងតាមដាយដែនមិនយប់យរ ។

ទ័ពចិនច្បាំងចាញ់ហើយត្រូវបានរុញច្រានឲ្យដកថយទៅវិញ ។ ចំណែកឯពួកចាមវិញ ដែលក្លាហាន តែ គ្មានវិន័យ ជួនកាលច្បាំងឈ្នះស្ទើរតែធ្វើឲ្យអាណាចក្រអាណាមរង្គោះរង្គើ ប៉ុន្តែភាគច្រើន គឺត្រូវអាណាម វាយ កាប់សម្លាប់ ធ្វើឲ្យថយដៃជាបន្តបន្ទាប់ និងត្រូវបានបណ្តេញចេញពីអាណាខ្មែរខាងជើង ឲ្យដកថយរហូតដល់ ក្បាលណាម នៅខាងត្បូងទ្វីបនៃ ថៃមទៀត ។

ចំពោះពួកវិប្រជាពាក់កណ្តាលស៊ីវិល័យនៅទិសខាងជើង និងខាងពាយ័ព្យវិញ ដែលចុះមកពីខែត្រ យុនណាន ហើយមានដើមកំណើតជាពួក ថ ឬថៃ ពោលគឺ កាត់ថៃជាមួយអ្នករដ្ឋវាសី មិនទាន់ស៊ីវិល័យ និងពួកកុល សម្ព័ន្ធដែលរស់នៅតំបន់អាណាខ្មែរខាងលើ នៅលើខ្ពង់រាបដែលពួកអាណាមមិនសូវទៅដល់ ពួកនោះបានធ្វើចម្បាំង និងគ្នា ជួនកាលឆ្លងទៅវាយចិន ជួនកាលចុះមកវាយអាណាម ដុតបំផ្លាញភូមិតាមវាលទំនាបខ្ទេចខ្ទីដែលពួកនោះ

ទៅដល់ ។ ត្រូវចិនវាយពីខាងជើង និងអាណាមវាយពីខាងត្បូង ពួកនេះត្រូវចាញ់ដៃ រួចដកថយ ប៉ុន្តែ មិនយូរ ប៉ុន្មាន ក៏ត្រលប់វិលមកវិញទៀត ជាច្រើនលើកច្រើនសារ ។ ពួកទាំងអស់នេះគ្មានអ្វីទេ ពេលដកថយចេញទៅ ក៏គ្មានបន្ទូលទុកអ្វីដែរ ទៅដល់ស្រុកកំណើតក៏គ្មានអ្វី តែគេកសាងអ្វីៗ ឡើងវិញបានតែក្នុងពេលពីរ-បីថ្ងៃប៉ុណ្ណោះ ពួកនេះមិនចេះចាញ់ទេ ។ ពួកអាណាមក៏ដូចជាពួកចិន មិនអាចរំខានពួកគេបានយូរឡើយ តែពួកគេរំខានសត្រូវ របស់គេបានជានិច្ច បើទោះជាថាការវាយលុករបស់គេនោះមានរយៈពេលខ្លីក៏ដោយ ហើយការវាយប្រហារនោះ គ្មានមូលហេតុអ្វីក្រៅតែពីសន្តិសុខ និងលួចប្លន់ ប៉ុណ្ណោះ ។

មានកុលសម្ព័ន្ធមួយ ឈ្មោះថា កុលសម្ព័ន្ធនុន ម្តងនោះ បានប្រមូលប្រមូលកុលសម្ព័ន្ធដែលនៅជិតខាង ក្នុង ខែត្រក្បាងទៀន ឲ្យរួបរួមគ្នានៅក្រោមការដឹកនាំរបស់មេតែមួយ ។ សម្ព័ន្ធភាពនេះ ដែលពួកអាណាម និងចិនដាក់ ឈ្មោះថា រាជាណាចក្រនុន មានជីវិតបានប្រហែលជា៣០ឆ្នាំដែរ ។ ក្នុងរយៈកាលនេះ មេដឹកនាំរបស់គេម្នាក់ៗ បានប្រកាសខ្លួនជាព្រះចៅអធិរាជ ។ មេម្នាក់មានដើមកំណើតមកពីរាជធានីទ្រឿងសាញ់ ។ ម្នាក់ទៀតមកពី ដាយលិច ជាស្រុកស្រែចម្ការ ។ មេទី៣ ដែលបានវាយទន្ធនាដល់ខែត្រក្បាងស៊ី និងក្បាងទុន របស់ចិន បានប្រកាស ខ្លួនជាព្រះចៅអធិរាជរបស់ដាយណាម ជាមហាអាណាចក្រភាគខាងត្បូង ។ ក៏ប៉ុន្តែ ស្ថិតនៅក្រោមការគាបសង្កត់ របស់អាណាម និងចិន សម្ព័ន្ធភាពរបស់កុលសម្ព័ន្ធពាក់កណ្តាលស៊ីរិលីយនេះត្រូវបរាជ័យ ព្រោះមេដឹកនាំរបស់ ពួកគេ ជាមេទ័ពពូកែហានក្លា តែខ្វះការប៉ុនប្រសប់ក្នុងការថែរក្សាជ័យជម្នះដែលដណ្តើមបាន មិនចេះចាត់ចែង មិនចេះធ្វើនយោបាយ បើទោះជាជួនកាលមានការកាំទ្រខ្លះពីស្តេចអាណាម ដែលស្តាប់ចិនក៏ដោយ ជាពិសេស នៅពេលដែលពួកនុននេះដណ្តើមយកខែត្រក្បាងស៊ី និងក្បាងទុនបាន ។

ស្តេចចុងក្រោយរបស់រាជវង្សឡៅជានារី ដែលទទួលអំណាចគឺបិតាកំពុងប្រឈួន ។ ព្រះនាងមាន ព្រះនាមថា លីដាវហ្គង ដែលសោយរាជ្យបានប៉ុន្មានខែ ក៏ដាក់រាជសម្បត្តិប្រគល់ឲ្យគ្រាន់កាញ៉ា ជាភីលៀងដែល ព្រះនាងបានជ្រើសរើសយកធ្វើជាព្រះស្វាមី ។

គ្រាន់កាញ៉ាក៏កសាងសន្តតិវង្សទី៤ឡើង គឺសន្តតិវង្សគ្រាន់ មានស្តេចចំនួន១៤ អង្គសោយរាជ្យនៅ អាណាម បានចំនួន១៧០ឆ្នាំ ពីឆ្នាំ១២២៥ដល់១៤១៤ ។

សន្តតិវង្សមុនហាក់ដូចជាមិនបានធ្វើឲ្យប្រទេសរីកចម្រើនខាងអារ្យធម៌ប៉ុន្មានទេ តែសេដ្ឋកិច្ចនៅឆ្នាំ ១២២៥ ល្អប្រសើរជាង កាលពីឆ្នាំ៧៦៨ ជាពិសេស ក៏គង់ទ័ពមានការរៀបចំល្អ ស្តេចមានរាជវាំងកង់នៅស្រួល ការប្រមូលពន្ធអាករក៏ល្អ និងបានច្រើន ។

ក្រោមសន្តតិវង្សទី៤ ការរីកចម្រើនលឿនជាង ក៏ប៉ុន្តែមានកលទុបាយ ការបះបោរ ហើយមានសង្គ្រាម ប្រឆាំងនឹងចិនផង និងជាមួយនគរចាម្បូរផង ច្រើនជាងពីមុន ។ ស្តេចគ្រាន់កាញ៉ាសោយរាជ្យក្រោមព្រះនាមថា គ្រាន់ថៃតុង ។ ប៉ុន្តែឆ្នាំដំបូងនៃរជ្ជកាលរបស់ស្តេចនេះមានភាពរីករវាងខ្លាំង ។ ព្រះរាជាមុនដែលបានដាក់រាជ្យ

ថ្វាយរាជបុត្រី មានការរំខានជាខ្លាំងជាមួយបិតុលាម្នាក់របស់គ្រាន់ថៃតុន រហូតទាល់តែទ្រង់សម្រេចព្រះទ័យ ដឹកថ្វាយសម្លាប់ខ្លួន ។ ព្រះបិតុលារបស់ព្រះរាជាថ្មីនោះក៏យកអតីតព្រះមហាក្សត្រិយានីជាមហេសីទៅ ។ ចំណែកឯ ព្រះមហាក្សត្រិយានីថ្មី ដែលបានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះសូមី ក៏ត្រូវបានបង់ព្រះរាជតួនាទីដោយសារព្រះ អនុជក្សត្រី ដែលមានភក្តីមិនមែនជាមួយព្រះរាជា តែជាមួយបងប្អូនប្រុសរបស់ព្រះរាជាទៅវិញ ។ ព្រះនាង ត្រូវគេដកព្រះឋានៈ រួចរៀបការឲ្យខត្តមសេនីយ៍ម្នាក់ឈ្មោះថា ឡេក្វីត្រាន់ ។

ព្រះរាជាទីមួយនៃសន្តតិវង្សគ្រាន់នេះ ថ្វីបើព្រះអង្គបានក្សត្រីនិងព្រះមហេសី តែជាក្សត្រក្លាហានមួយអង្គ នៅក្នុងសមរម្យ ព្រោះទ្រង់បានទទួលជ័យជម្នះលើអធិរាជចិនសម័យពួកម៉ុងហ្គោល និងលើពួកចាម ដ៏សាហាវ ជនដែរ ។ ទ្រង់ជាព្រះរាជាមួយអង្គដែលចូលចិត្តនឹងព្រះរាជកិច្ច និយមការកែទម្រង់ និងមានការគិតគូរ ចង់ឲ្យ ប្រជារាស្ត្រមានបាន ។ ព្រះអង្គបានចាត់ឲ្យសាងសង់ទំនប់ ដើម្បីទប់ទឹកទន្លេឲ្យហូរចូលទៅសមុទ្រ កុំឲ្យលិចលង់ ប្រជារាស្ត្រ ។ ទ្រង់ក៏បានរៀបចំឲ្យមានការប្រលងរវាងអ្នកបញ្ជាវន្ត ជ្រើសរើសយកតែអ្នកដែលរៀនពូកែ ដូចនៅប្រទេសចិនដែរ ទោះជាកូនរាស្ត្រប្រជាក៏ដោយ ។

រាជបុត្ររបស់គ្រាន់កាញ៉ាដែលរៀនសូត្រពីព្រះបិតា បានរុញច្រានការលុកលុយរបស់ចិន ក្រោមការ ដឹកនាំរបស់ពួកភាគភារ ម៉ាន់ដូ របស់ តូប៊ីឡៃខាន់ ឲ្យបរាជ័យ ក៏ប៉ុន្តែប្រជារាស្ត្រត្រូវរងទុក្ខរវៃទនា អត់បាយ ស្លាប់អស់ជាច្រើន ។

ក្រោយមក ពួកចាមបានវាយលុកចូលមកក្នុងប្រទេសរហូតដល់ហានូយ ព័ទ្ធរាជធានីជាប់ ធ្វើឲ្យព្រះរាជា គេចព្រះកាយចេញ ។ ប៉ុន្តែពួកចាមមិនអាចដណ្តើមយករាជធានីបានទេ ព្រោះមិនចេះផ្គត់ផ្គង់ស្បៀង រស់តាម របៀបព្រៃ មិនចេះរៀបចំប្រទេស មិនចេះដឹកនាំ ចេះតែដុតបំផ្លាញ ។ ដោយហេតុនេះពួកចាមក៏ត្រូវវាយឲ្យ បរាជ័យរួចបណ្តេញចេញពីអាណាមដោយមេទ័ពអាណាមម្នាក់ គឺខត្តមសេនីយ៍ឡេក្វីលី ។

^៤ មានសំណួរមួយ ដែលចោទរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ មិនដឹងថាតើការកសាងទំនប់អមទន្លេបែបនេះដួលដល់ ឬអាក្រក់ ចំពោះ គុណភាព ឬក៏យ៉ាងណាទេ ។ អ្វីដែលជាក់ស្តែងនោះ គឺសព្វថ្ងៃនេះ បាតទន្លេវ៉ានៅខ្ពស់ជាងទំនប់ដែលនៅសង់ខាង រីឯទំនប់នោះវិញ បើទោះជាមានការថែរក្សាចាក់ដីបំពេញពីជំនាន់មួយទៅជំនាន់មួយ ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យចំណាយអស់ច្រើនយ៉ាងណាក្តី ក៏នៅត្រង់ កន្លែងខ្លះទឹកនៅតែចង់ហូរកាត់ដដែល ។ តាមមើលទៅ ស្តេចគ្រាន់កាញ៉ា និងស្តេចដែលសោយរាជ្យបន្តមក ប្រហែលជាបានគិតដល់ ដល់ប្រយោជន៍ផ្ទាល់របស់ប្រជារាស្ត្រនាពេលនោះ មិនបានគិតដល់វិបាកនៃការសង់ទំនប់ទៅអនាគតទេ ។ ម្យ៉ាងទៀត នា សម័យនោះ ប្រហែលជាគេមិនទាន់អាចស្រូបទឹកបាន អំពីអនាគតបានទេ ពោលគឺមិនបានដឹងថាការធ្វើដូច្នោះ នឹងនាំឲ្យមានករណ៍រាប់ ច្រើន ធ្វើឲ្យបាតទន្លេរាប់រាក់ ឡើងខ្ពស់ជាងទំនប់នៅសង់ខាង ទីបញ្ចប់ទន្លេត្រូវស្ថិតនៅក្នុងអាងសិប្បនិម្មិត ឆ្ងាយនឹងហៀរចេញមក ក្រៅណាស់ ជាពិសេស នៅពេលណាដែលរដ្ឋាភិបាលមិនបានយកចិត្តទុកដាក់ ។

ចុងបញ្ចប់នៃសន្តិវិវត្តន៍ទី៤នេះមិនជាល្អប៉ុន្មានទេ ។ ក្រោយពីជ័យជម្នះលើពួកចាម ខត្តមសេនីយ៍ ឡេត្រីលី បានក្លាយខ្លួនជាមនុស្សមានឥទ្ធិពលយ៉ាងខ្លាំងមកលើព្រះរាជា លើរាជវាំង និងមន្ត្រីសេនាបតីទាំងឡាយ ។ កាត់អាចដកហូតស្តេចប្តូរដាក់នរណាម្នាក់ឲ្យសោយរាជ្យក៏បាន ពោលគឺ ដឹកនាំប្រទេស និងរាជវាំងជំនួសមុខឲ្យបណ្តាព្រះរាជាដែលគ្មានបានការទាំងឡាយ ។ ស្តេចត្រាន់ដើត្រង់ស្តាប់បញ្ជាទាំងអស់របស់ឡេត្រីលី ហាក់ដូចជាបានដាក់រាជ្យរួចទៅហើយ ។ ស្តេចត្រាន់តែដេត្រូវឡេត្រីលីបញ្ជាឲ្យគេប្របាច់កំទេចតែស្លាប់នៅឆ្នាំ១៣៧០ ។ ស្តេចត្រាន់ធ្ងន់តុន បានឡើងសោយរាជ្យដោយសារឡេត្រីលីនេះ ។ ឡេត្រីលីមានសត្រូវជាច្រើន ព្រោះកាត់បានសម្លាប់ខត្តមសេនីយ៍ច្រើននាក់, សម្លាប់រាជវង្ស និងទីប្រឹក្សារាណាដែលមិនចំណុះកាត់ មិនតែប៉ុណ្ណោះ ថែមទាំងដឹកនាំស្តេចទៀត ដាក់ស្លែងស្តេចត្រាន់ធាវដេ ដែលកាត់លើកឲ្យសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១៣៧៧ គឺគ្មានអំណាចអ្វីទាល់តែសោះ ។ ឡេត្រីលីជាបុគ្គលតែម្នាក់គត់ដែលដឹកនាំប្រទេស ដឹកនាំរាជវាំង ដោយគ្មានខ្លាចរំខាននរណាម្នាក់ទេ ។ កាត់បានប្រកាសខ្លួនថា ជា“ព្រះអយ្យកោនៃព្រះរាជាណាចក្រ” ស្ងៀកសម្ងៀកបំពាក់ពណ៌ល្បឿន ជាពណ៌ដែលគេប្រើសម្រាប់តែព្រះរាជាប៉ុណ្ណោះ ហើយចេញទៅណាមកណាមានប្រាសាទស្តុកស្តុកស្តុកស្តុក និងពណ៌មាស១២ជាន់ ។ បន្ទាប់មក ក្រោយពីស្តេចត្រាន់ធាវដេសោយរាជ្យបាន២ឆ្នាំ ឡេត្រីលីក៏ដកស្តេចនេះចេញ ហើយឡើងសោយរាជ្យខ្លួនឯងដោយយកព្រះនាមថាហូត្រីលី និងបានដូរឈ្មោះនគរទៅជា ងាយធ្នូ វិញ ។

សោយរាជ្យបានមិនបានប៉ុន្មានខែ មិនដឹងថាដោយនៀយណាយ និងរាជសម្បត្តិ ដែលគ្មានសារសំខាន់ដូចការធ្វើជាមន្ត្រី ឬក៏ដោយមានការកាបសង្កត់ពីសាធារណមតិ ឬក៏មនុស្សមួយក្រុម ដែលឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រមិនបានប្រាប់ឲ្យយើងដឹង ហូត្រីលីក៏ប្រកាសលើកកូនរបស់ខ្លួនជារដ្ឋទាយាទ រួចដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយ ហើយប្រកាន់យកតំណែងជាព្រះរាជបិតាវិញ តែនៅតែកាន់អំណាចដដែល ។

ប៉ុន្តែពេលនោះដល់ពេលដែលចិនធ្វើអន្តរាគមន៍ល្មម ។ ចិនលុកលុយនគរងាយធ្នូ កាន់កាប់យ៉ាងតឹងរ៉ឹង ។ អាណាមបរាជ័យហើយបរាជ័យទៀត ។ ហូត្រីលី និងព្រះរាជបុត្រដែលកំពុងសោយរាជ្យ ព្រមទាំងរាជបុត្រមួយអង្គទៀត ត្រូវចិនចាប់បានជាឈ្មើយ ដឹកនាំយកទៅស្រុកចិន តែត្រូវធ្វើឃាតអស់នៅតាមផ្លូវ ។

ចាប់ពីពេលនោះមក អាណាមត្រូវធ្លាក់ក្នុងនិមិត្តត្រារបស់ចិនអស់កាលប្រមាណជា ២០ឆ្នាំទៀត ។

៣- ស្រុកចិន

នៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៣ ទ័ពម៉ុងហ្គោលរបស់ឆេងហ្គីខាន់ (ហ្សង់ហ្សីខាន់) ដែលទើបតែធ្វើការរាតត្បាតពាសពេញអាស៊ី ទៅដល់ម៉ូស្កូវីភាគខាងត្បូង និងរហូតទៅដល់ប៊ូលការីទៀតដង បានឈ្លានពានចូលមកប្រទេសចិន ដែលត្រូវស្ថិតក្រោមការត្រួតត្រារបស់ពួកម៉ុងហ្គោលនេះ ចាប់ពីឆ្នាំ១២១៤ រហូតមក ។ ពួកម៉ុងហ្គោល តាំងរាជធានីនៅប៉េកាំង ។ ប្រទេសចិនពេលនោះមានអំណាចខ្លាំងណាស់ ព្រោះត្រូវដឹកនាំយ៉ាងប៉ិនប្រសប់ និងតឹងរ៉ឹង

បំផុត ដោយសន្តតិវិធានយោធាមួយ ដែលរស់នៅដោយការបោះតង់កណ្តាលរាជធានីចិន មានទាហានពាក់គារ និងម៉ុងហ្គោល យាមកាមយ៉ាងម៉ឺងម៉ាត់។

នៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ស្តេចម៉ុងហ្គោលមួយអង្គ គឺកូបឺឡៃខាន់ ត្រូវជាចៅរបស់ហ្សង់ហ្សឺខាន់ មានជនជាតិ វេនីសម្លាក់ ដែលជាមន្ត្រីសំណេញចិត្តព្រះអធិរាជ បានធ្វើដំណើរមកកាន់ចុងបូព៌ាកាត់នគរចាម្ប៉ាទៅដល់ឥណ្ឌា និង ចូលប្រទេសមួយចំនួនទៀត។ លោក ម៉ាកូប៊ូឡូ ក៏បានបន្ទូលទុកនូវព័ត៌មានដ៏មានសារសំខាន់ អំពីការស្នាក់នៅ របស់គាត់ ដែលត្រូវបានដឹងដឹងឃើញដែរ។

ពួកម៉ុងហ្គោលទាំងនោះ ក្រោយពីដណ្តើមយកទ្វីបអាស៊ីភាគខាងជើង និងប្រទេសចិនបានយ៉ាងឆាប់រហ័ស រួចមក ក៏គាំទ្រចាប់អនុវត្តតាមនយោបាយរបស់ពួកអធិរាជដែលពួកគេបានទម្លាក់ពីអំណាច។ ពួកគេគាំទ្រសិទ្ធិ ដែលចិនបានអះអាងថា មានអធិរាជភាពគាំទ្រពីច្រើនសតវត្សរ៍មកហើយលើបណ្តាប្រជាជាតិជិតខាង ហើយក៏ គាំទ្រចាប់ផ្តើមបន្តិចបណ្តាប្រជាជាតិទាំងនោះ ទទួលស្គាល់អនុត្តរភាពរបស់ខ្លួន ទាំងដោយប្រយោល ទាំងក្នុងការ អនុវត្តន៍ជាក់ស្តែង។ ចំណែកឯបណ្តាប្រជាជាតិទាំងនោះវិញ ដែលធ្លាប់តែគិតថាអាណាចក្រចិនធំ មានអំណាច ចិញ្ចាចចិញ្ចែង គេមិនបានប្រកែកប្រឆាំងអ្វីទេ បើទោះជាជាអធិរាជនោះមកពីចម្ងាយ និងថាអធិរាជនោះ មិន ដែលលូកដៃចូលក្នុងផ្ទៃក្នុងរបស់គេ ដោយទទួលស្គាល់ទាំងអស់នូវអ្វីៗ ដែលបានសម្រេចរួចមកហើយ ហើយធ្វើ ព្រងើយចំពោះរឿងយាតកម្មលើព្រះរាជា រឿងដណ្តើមរាជសម្បត្តិដ៏អាស្រូវដែលប៉ះពាល់ដល់សុវត្ថិភាព របស់ ប្រជាសាស្ត្រដែលអធិរាជនោះបានប្រកាសខ្លួនថា ជាអ្នកការពារក៏ដោយ។ ឥទ្ធិពលរបស់អធិរាជចិនមានសារ សំខាន់កាន់តែខ្លាំងថែមទៀត ជាពិសេស នៅពេលណាដែលអធិរាជត្រូវការការទទួលស្គាល់ក្រោយពីគេបានលួច ឆក់យកអំណាចបាន។ ម៉្លោះហើយ គ្រប់ព្រះរាជាទាំងអស់តែងតែបញ្ជូនរាជទូត និងវត្តអនុស្សាវរីយ៍ផ្សេងៗទៅ ថ្វាយព្រះចៅអធិរាជចិនជានិច្ច រួចហើយទទួលយកមកវិញនូវការតបស្នងជារត្ន ឬថានោះ គួរនាំទិញ ដែលជួនកាល ត្រូវទូសន្សំយ ជាក់ស្តែងដូចជា ថានោះជា “ទត្តមសេនីយ៍នៃទក្សិណទិសសន្តិភាព” ដែលអធិរាជចិនមួយអង្គ បាន ថ្វាយដល់ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈ ជាដើម។ អនុត្តរភាព និងអធិរាជភាពនេះ ចិនមានមកតាំងតែពីជាន់មួយពាន់ឆ្នាំមុន មក រហូតមកទល់ពេលដែលយើងកំពុងនិយាយនេះ។ ព្រះបាទកោណ្ឌញ្ញៈសោយរាជ្យនៅសតវត្សរ៍ទី៥ ហើយ ស្តេចសៀមមួយអង្គ បានទទួលគ្រាពីអធិរាជហុងរូរបស់ចិន នៅឆ្នាំ១៣៧៦។ ហើយយើងនឹងបានឃើញ ម្តង ទៀតថា នៅឆ្នាំ១៥៧០ ស្តេចសៀមមួយអង្គទៀត គឺព្រះណារេត ទ្រង់បានសុំទ្រង់អធិរាជចិនប្តូរគ្រាថ្មីជាជំនួស គ្រាមុន ដែលបានទទួលកាលពីឆ្នាំ១៣៧៦ ដែលបានបាត់បង់ទៅ នៅពេលពួកប៉ាកាន ដុតទីក្រុងអយុធ្យា នៅក្នុង ឆ្នាំ១៥៥៥។ យើងនឹងបានឃើញភាពចំណុះដោយប្រយោលបែបនេះនៅក្នុងកំឡុងដងដែរ នៅពេលដែលបារាំង ចាប់ច្បាំងដណ្តើមយក នៅចុងសតវត្សរ៍ទី១៧។

នៅសតវត្សរ៍ទី១៣ ពួកអធិរាជម៉ុងហ្គោល ក្នុងនោះមានទាំងកូបឺឡៃខាន់ផងដែរ បានចាប់អារម្មណ៍

ជាខ្លាំងចំពោះទឹកដីប្រទេសជិតខាង ជាងបណ្តាអធិរាជចិនទៅទៀត ។ មុនពួកម៉ុងហ្គោលមកដល់ សំពៅចិនមិនដែលចុះទៅក្រោមហួសពីប្រកម៉ាឡាកាទេ បើមានមកដល់កោះដូ ឬស៊ូម៉ាត្រា ក៏មានតិចតួចដែរ ។ ក្រោយនោះសំពៅចិនបានមកកាន់កោះទាំងពីរជាញឹកញាប់ ហើយឆ្លងប្រកម៉ាឡាកា ចូលទៅក្នុងឈូងសមុទ្រប៊ីនហ្គាល់ បន្តទៅធ្វើពាណិជ្ជកម្មនៅតាមឆ្នេរកូរ៉ូម៉ង់ដែល ឬធ្វើការរកប្រាក់កម្រៃ ។ ជួនកាលគេប្រទះឃើញសំពៅចិននៅក្នុងសមុទ្រអូម៉ង់ និងឈូងសមុទ្រពែក្ស ទៀតផង ។ លោក ម៉ាកូប៊ូឡូ ប្រហែលជាបានទៅដល់ទីនោះ ក្នុងរបេសកកម្មទៅប្រទេសចិន ។ សំពៅចិនក៏មានទំនាក់ទំនងកាន់តែខ្លាំងជាមួយរាជាណាចក្រទាំងឡាយ នៅឥណ្ឌូចិនផងដែរ ពីព្រោះថា ទំនាក់ទំនងជាមួយលោកខាងក្រៅកាន់តែមានសារសំខាន់ ហើយសំទុះនៃការវាតអំណាចអធិរាជក៏កាន់តែខ្លាំងដែរ ។ គឺនៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់អធិរាជកូប៊ីឡូខាន់នេះឯង ដែលមានរាជទូតចិនមកដល់ស្រុកខ្មែរ ក្នុងនោះមានទាំង ឈាវតាកាន់ ផងដែរ ដើម្បីតាមរកពួកដែលប្រឆាំងនឹងរាជានិយមថ្មី ហើយភៀសខ្លួនមកជ្រកកោននៅទីនេះ ។ តាមពិត កូប៊ីឡូខាន់ មានបំណងចង់វាតអនុត្តរភាពរបស់ចិន ដោយដណ្តើមអំណាចដូចជាពួកចិនមុនៗ អ៊ីចឹងដែរ រួចហើយលាតសន្ធឹងអនុត្តរភាពនោះទៅឲ្យកាន់តែឆ្ងាយថែមទៀត ។

៤- ស្រុកសៀម ឬ ស្រុកថៃ

ចំណែកពួកថៃ សព្វថ្ងៃគេហៅថាសៀម ដែលយើងបានឃើញរួចមកហើយថា បានមកបង្ហាញខ្លួននៅក្នុងអាណាចក្រមេណាមតាំងពីសតវត្សរ៍ទី៧នៃគ្រិស្តសករាជម៉ែ ពួកនេះចិនហៅថាអៃឡាវ ឬថៃឡាវ^៦ តាំងពីយូរលង់ណាស់មកហើយ គឺប្រហែលជាតាំងពីឆ្នាំ៧៧០ មុនគ្រិស្តសករាជទៅទៀត ប៉ុន្តែឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន មាននិយាយពីពួកនេះតែពីគ្រឹមឆ្នាំ៦២៧មកប៉ុណ្ណោះ នេះបើតាមយើងដឹង ។ ពួកនេះពីមុនរស់នៅកន្លែងមួយដែលចិនហៅថា ណាននាវ៉ា (មានន័យថា ស្តេចនៃស្រុកកណ្តាល) នៅខាងលិចយុណាន ដែលភ្ញៀវបំផុតនឹងទីបេ ។

តាមមើលទៅពួកនេះប្រហែលជាមានដើមកំណើតចេញពីនិកមជនហិណ្ឌូដែលចេញពីមកធ្លុះ មកដុះពូជរាយអារ្យធម៌នៅទីនោះ រួចហើយក៏ត្រូវស្រូបចូលបាត់ទៅក្នុងចំណោមអ្នកស្រុកអាយ ដែលកាត់ទីបេពាក់កណ្តាល ។ គឺដោយហេតុនោះហើយ បានជាពួកគេមានលក្ខណៈជាហិណ្ឌូកាត់ទីបេ ។ សព្វថ្ងៃនេះ ភាសាដែលគេនិយាយនៅតាមស្រុកស្រែរបស់យុណាន ជាពិសេសទិតទៅខាងលិចបន្តិច និងនៅជុំវិញទីក្រុងតាលី និងបណ្តាខ្សែត្រជិតខាងនោះ គឺជាភាសាថៃដើម ដែលបានប្រែក្លាយច្រើនហើយ លាយឡំជាមួយភាសាចិន ហើយភាសាថៃនោះ គ្មានពាក្យបាលីទេ ។

^៦ ពួកអណ្តាមនៅប្រើពាក្យ អៃឡាវ នេះសម្រាប់ហៅ ពួកលាវ និងពួកសៀមភាគខាងជើង តែសព្វថ្ងៃ ។

ហើយវាហាក់ដូចជាអក្សរដែលពួកគេសរសេរពីដំបូងនោះ ក្លាយចេញមកពីអក្សរសំស្ក្រឹតដងដែរ ។

ពួកនេះមានចែកចេញជាក្រុមត្រប្រទេសចំនួន៦ ឬ៧ ជួនកាលជា៨ ឬ៩ តែរួមគ្នាជាសហព័ន្ធមួយ ។ ក៏ដោយហេតុនោះហើយ បានជាជួនកាល ចិនហៅពួកនេះថា «ពួកនារីទាំង៦ ឬទាំង៩» ហើយនេះក៏ជាការបញ្ជាក់ដងដែរថាពួកនេះរស់នៅជាក្រុមអម្បូរស្វយ័តមួយច្បាស់លាស់ នៅខាងនិរតីអាណាចក្រចិន ។ ពួកនេះមានឈ្មោះពិតប្រាកដថា សាយ៉ាម តែពួកប៉ុកាន និងភូមាហៅមិនច្បាស់ថាជាថៃ ឬសាន ហើយដល់ក្រោយៗមក ពួកនេះ ក៏ហៅខ្លួនឯងថាដូច្នោះដែរទៅ នៅពេលនោះ ។ ប៉ុន្តែ ពួកអ្នកស្រុកដែលរស់នៅត្រង់ទឹកដីភូមាសព្វថ្ងៃ ក៏ហៅទឹកដីរបស់ខ្លួនថា ភូសានព្យី មានន័យថា «នគរសានទាំង៧» ឬថា រាជាណាចក្រម៉ា ឬរាជាណាចក្រប៉ុន ដងដែរ កាលពីសតវត្សរ៍ទី៧ ។

នៅក្នុងពាក់កណ្តាលទីមួយនៃសតវត្សរ៍ទី៨ ស្តេចរដ្ឋនារីថៃដែលស្ថិតនៅខាងត្បូងគេបង្កស្តេចបណ្តារដ្ឋទាំង៦ គឺស្តេចប៉ូឡូកូ ឬស៊ីឡូកូ នៃស្រុកមឿនហ៊ីនារី បានឆ្លៀតទឹកសព្វពេលដែលចិនធ្វើសង្គ្រាមជាមួយទីបេ វាយដណ្តើមយកស្រុកនារី៦ ទៀតៗដាក់ជាចំណុះ ។ គឺប្រហែលជាពេលនោះហើយ ក្រោយពីបានក្លាយខ្លួនជាម្ចាស់លើទឹកដីដ៏ធំមួយរួចហើយ ដែលស្តេចនារីនោះបានប្រកាន់យកឋានៈជាមហារាជ ដែលក្នុងឡែខាន់ ទទួលស្គាល់ ៥ សតវត្សរ៍ក្រោយមក ចំពោះស្តេចនារីដែលសោយរាជ្យបន្ត ក្រោយពីបានយកនគរនារីដាក់ជាចំណុះរួចមក ។ អធិរាជនារីនោះសោយរាជ្យនៅរាជធានីតាលី ម៉្លោះហើយនគរនោះក៏ត្រូវគេហៅរត់មាត់ថា រាជាណាចក្រតាលីៗ ដូច្នោះទៅ ប៉ុន្តែពួកចិន និងពួកអ្នកស្រុកជិតខាងមួយចំនួនទៀត នៅតែបន្តហៅថា រាជាណាចក្រណាននារីៗ ឬរាជាណាចក្រនៃស្តេចទិសខាងត្បូងរៀងមក ។ ពួកអាណាមហៅពួកនេះថា លុកជារី មានន័យថា ស្តេច៦ ឬក្រុមត្រប្រទេស៦ ។ នៅដើមគ្រិស្តសករាជរហូតដល់មុនសតវត្សរ៍ទី៦ ស្រុកនេះមានប្រទេសជិតខាង គឺភូមា និងទីបេពីខាងលិច, ចិនពីខាងជើង និងខាងកើត, តុងកីង ឬដំណានពីអាគ្នេយ៍ ហើយនិងមានក្បូ, ក្បូរ ឬបៀវម៉ានពីខាងត្បូង ។

នៅដើមពាក់កណ្តាលទី២នៃសតវត្សរ៍ទី៨ គឺនៅក្នុងរជ្ជកាលស្តេចព្រះនាមកាឡហុន ជាបុត្ររបស់ស្តេចប៉ូឡូកូ ដែលបានបង្រួបបង្រួមឯកភាពថៃ ហើយបង្កើតបានរាជាណាចក្រតាលីឡើង ពួកចិនដែលមិនប្រកាន់ចិត្តនឹងឃើញរាជាណាចក្រដ៏រឹងមាំមួយនេះកើតឡើង ជាជាន់មានក្រុមត្រប្រទេស៦ ដែលទន់ខ្សោយ ក៏ចាប់បើកការវាយប្រហារមកលើនគរណាននារី ឬរាជាណាចក្រតាលី នៅឆ្នាំ៧៥១ ក្នុងគោលបំណងកម្ចាត់ទ្រព្យបាត់តែម្តង ឬ

“ នៅក្នុងភាសាភូមា អក្សរ ស របស់ភាសាសំស្ក្រឹតបានត្រូវគេប្តូរទៅជា ធ ដូចជា សក្យមុនី ទៅជា ធកាមុនី, សុទ្ធាទនៈ ទៅជា ធុទ្ធាទនៈ, យសោធរៈ ទៅជា យធាធរៈ, ស្រៈវាស្វី ទៅជា ធវាទ្វី, វេសាទ្វី ទៅជា វេធាលី ។ល។ ។

ក៏ដើម្បីរៀបចំសណ្តាប់ធ្នាប់តាមរបៀបចាស់ឡើងវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែពួកថៃពេលនោះមានអារម្ភធម៌ជឿនលឿនបន្តិច ហើយ ហើយចេះរៀបចំខ្លួនល្អសម្រាប់ធ្វើចម្បាំង ។ បុរសគ្រប់រូបដែលមានកាយសម្បទាមាំមួន ត្រូវចូលបម្រើ កងទ័ព ស្ងៀកពាក់ឯកសណ្ឋានដែលព្រះរាជាដ្ឋល់ឲ្យ ។ ព្រះរាជាផ្ទាល់ជាអ្នកបញ្ជាលើកងទ័ពសេះ ដែលរៀបចំបាន ប្រសើរជាងទ័ពចិន ។ ព្រះអង្គក៏មានជម្រកពេញទៅដោយស្រូវ ហើយនិងមានប្រព័ន្ធព្រំដង្កូវ ដ៏មានប្រសិទ្ធភាព ដែលអាចឲ្យធ្វើសង្គ្រាមបានយូរអង្វែង ។ ម៉្លោះហើយ ពួកចិនត្រូវពួកថៃវាយឲ្យបរាជ័យ ជាច្រើនលើកនៅឆ្នាំ ៧៥៤ ហើយប្រតិបត្តិការរបស់ចិនបានជុំវិញស្តេចនេរតាលីខិតទៅរកចំណងមេត្រីភាពជាមួយទីបេ ។ ប៉ុន្តែ សម្ព័ន្ធភាពនេះមិនស្ថិតស្ថេរទេ ព្រោះយើងនឹងឃើញនៅពេលក្រោយថា នេរតាលីបានធ្វើសង្គ្រាមជាមួយ ទីបេនៅឆ្នាំ៧៧៤ ហើយបានជ័យជម្នះ ។

ចិនបានបន្តវាយមកលើណាននារវាជាច្រើនលើកទៀត តែត្រូវបរាជ័យរហូត ហើយបន្តិចវាយដកថយ ចេញទៅវិញ ។

នេរតាលីពេលនោះ មានទំនាក់ទំនងញឹកញាប់ជាមួយនគរដែលយើងហៅសព្វថ្ងៃថា ភូមា ដែលនៅ សម័យនោះមានឈ្មោះថា ការវ ឬក្ស ឬក្សរ ជាទឹកដីនៃដែលពួកគេដើរឆ្លងកាត់នៅពេលដែលគេធ្វើដំណើរចេញពី ឥណ្ឌា សំដៅទៅប្រទេសចិនកាលពីរាប់រយពាន់ឆ្នាំមុន ហើយគាំទ្រពេលនោះមក ទំនាក់ទំនងជាមួយគ្នាក្នុងភាពជា អ្នកជិតខាង មិនសូវជាល្អប៉ុន្មានទេ ។ អាចនឹងថាពួកណាននារវាមិនមែនគ្រាន់តែបានដើរឆ្លងកាត់ ការវ ឬក្ស ប៉ុណ្ណោះ ទេ ក៏អាចធ្លាប់ទាំងបានគាំទ្រទ័ពនៅ នៅត្រង់នេះទៀតផងក៏មិនដឹង មុននឹងត្រូវដេញឲ្យធ្វើដំណើរចេញទៅមុខទៀត ដោយមូលហេតុណាមួយ គាំទ្រពីយូររយណាស់មកនោះ ។ ប៉ុន្តែអ្វីដែលពិតប្រាកដនោះ គឺថា ក្រោយពីបានគេច ដុតពិតប្រាកដវាយកម្ទេចរបស់ចិនកាលពីឆ្នាំ៧៥៤ រួចមក ស្តេចថៃឈ្មោះ យីមាវស៊ីយុន បានឆ្លងកាត់ព្រំប្រទល់ ភាគខាងត្បូងនៅឆ្នាំ៨០០ វាយដណ្តើមយកអាងទន្លេឥរាវតីខាងលើ រួចហើយចាប់ផ្តើមសង្គ្រាមជាមួយស្រុកការវ គឺប្រទេសភូមាភាគខាងលើបច្ចុប្បន្នយកដាក់ជាចំណុះ ហើយនិងបានធ្វើសង្គ្រាម ជាមួយប្រទេសទីបេទៀតផង ។

នៅដើមសតវត្សរ៍ទី៩ ក្រោយពីចាញ់ដៃពួកណាននារវារួចហើយ ពួកការវបានទទួលស្តារអធិរាជភាពរបស់ អធិរាជចិន ដើម្បីយកចិនធ្វើជាអាណាព្យាបាលប្រឆាំងនឹងណាននារវា តែត្រូវស្តេចពួកនេះ លើកទ័ពមកវាយ ប្រហារម្តងទៀតនៅឆ្នាំ៨៣៣ ចាប់មនុស្សបីពាន់នាក់ជាឈ្មើយយកទៅកាន់ឈេតុន សព្វថ្ងៃហៅថា យុនណាន សៃន ជារាជធានីទី២របស់ពួកគេ ។ មិនតែប៉ុណ្ណោះ ប្រហែលដោយមានការកំរាមពីអ្នកស្រុកជិតខាងរបស់ភូមា ផង ដែលចិនហៅថា មីនេន (ប្រហែលជាអាវ៉ាកាន់ ឬអាស្សរាមសព្វថ្ងៃ) ស្តេចរបស់ថៃ ឬតាលី នោះ ក៏បានលើក ទ័ពចុះមកវាយបណ្តាស្រុកតាមមាត់ឈូងសមុទ្របឹងហ្គាល់ នៅឆ្នាំ៨៣៥ ទម្លាក់ស្តេចចេញពីអំណាចថៃមទៀត ។

នៅចុងសតវត្សរ៍ទី៩ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិន និងអាណាមបានរាយការណ៍ឲ្យយើងដឹងអំពីពួកណាននារវា វាយកងទ័ពចិនមួយកងដែលចេញមកពីត្បូងក៏ដ រួចឆ្លងកាត់ព្រំដែនខាងត្បូងរបស់ស្រុកនេះចូលទៅដល់អាណាម

ដណ្តើមយករាជធានីហោណូយ បាននៅក្នុងឆ្នាំ១៨៦៣ ត្រូវនឹងមហាសករាជ៧៨៥ ។ ក្រោយពីប្រតិបត្តិការដ៏អន់-
អាចក្លាហានមិនគួរឲ្យជឿនេះ ស្តេចសាលីប្តីថៃបានវិលត្រលប់មកកាន់ យុនណាន វិញពីរឆ្នាំក្រោយពីបានយក
ស្រុក ឬកុលសម្ព័ន្ធរបស់ចិននេះ ចំនួន៣៧^៤ ដាក់ជាចំណុះរួមមក ។ គឺនៅពេលនោះហើយ ដែលចិនបានរាប់ ណាន-
នាវា ចូលក្នុងបណ្តាគ្រោះថ្នាក់ទាំង៤របស់មហាអាណាចក្រ គ្រោះថ្នាក់បីទៀត មានទីបេ ពួករដ្ឋអ៊ីហ្គូរ និងពួកទួក
ដែលចិនហៅថា ទួកេ ។

រាជាណាចក្រថៃ ឬសាលី បានរឹកចម្រើនដល់កំពូលរហូតដល់ពេលមួយស្រាប់តែត្រូវបែងចែកចេញជារដ្ឋ
ពីរ នៅសតវត្សរ៍ទី១០ មិនដឹងជាមកពីហេតុអ្វី : រដ្ឋមួយនៅខាងលិចមានរាជធានីនៅសាលីដែល រដ្ឋមួយទៀត
នៅខាងកើត ត្រង់ខែត្រយុនណាន ដែលពេលនោះជាសហព័ន្ធនៃកុលសម្ព័ន្ធចំនួន៣៧ ។ ការបែកបាក់គ្នានេះ មិន
មានអ្វីជាធ្ងន់ធ្ងរណាស់ណាទេ គ្រាន់តែថាស្តេចដែលសោយរាជ្យនៅសាលី ដែលពីមុនត្រួតត្រាលើសហព័ន្ធស្រុក
ទាំង៣៧ ដូចជាត្រួតត្រាលើក្រុមប្រទេសថៃទាំង៦ អ៊ីចឹងដែរ ពេលនេះត្រួតត្រាបានតែទឹកដីចាស់ទាំង៦ ប៉ុណ្ណោះ
ពោលគឺថា មានការថយចុះអានុភាពបន្តិច ។

វាទំនងថាការបែកបាក់គ្នានេះ បានបន្តជាច្រើនសតវត្សរ៍តមកទៀត ព្រោះយើងឃើញថា នៅឆ្នាំ១២៥៣
មហាសាលីត្រូវយល់ព្រមចំណុះពួកម៉ុងហ្គោលរបស់គូប៊ីឡែខាន់ ដើម្បីសង្រ្គោះប្រទេសកុំឲ្យរលាយ បាត់បង់ ។
ដោយហេតុនេះ ស្រុកយុនណានត្រូវត្រលប់មកជាខែត្រមួយរបស់ចិនវិញ រីឯបណ្តាអាណាចក្រថៃ ក៏ត្រូវក្លាយ
ជានគរសាមន្តរាជរបស់ចិនដែរ^៥ ។

ចាប់ពីពេលនោះមក ពួកថៃតែងតែសាកល្បងរើប្រះទាមទាររកឯករាជ្យជាច្រើនលើកច្រើនសា ក៏ប៉ុន្តែ
ត្រូវចិនបង្ក្រាបគ្រប់ពេល ។ នៅទីបញ្ចប់ ស្តេចក្រោយគេត្រូវចិនចាប់បានជាឈ្មួយ ហើយនាំយកទៅកាន់
រាជធានីណានគីង រួចហើយធ្វើឃាតដោយចាត់ទុកដូចជាក្រុមបះបោរ ។

មុនពេលដែលពួកម៉ុងហ្គោលមកដល់ វាហាក់ដូចជាមានព្រឹត្តិការណ៍ធំមួយបានកើតឡើង ពីព្រោះថា គេ
ឃើញមានពួកថៃនេះ ចុះមកតាំងទីលំនៅ នៅភាគខាងជើងស្រុកលាវសព្វថ្ងៃ ត្រង់ហ្គ្លូប្រាបាណ, នៅម៉ង់, នៅ

^៤ តាមមើលទៅ គឺជាផ្នែកទឹកដីដែលណាននាវា បានដណ្តើមយកមកជាចំណុះ ហើយបានទទួលនូវស្វ័យភាពរបស់គេវិញ ។
^៥ លោកសង្ឃសេស្តីតមួយអង្គព្រះនាមថាម៉ាធីយ៉ាឆានបានសរសេររាយលំអិតនៅក្នុងព្រឹត្តិបត្ររបស់សាលាបារាំងចុងបូព៌ា
ឆ្នាំ១៩០១ ក្បាលទី១ ត្រង់ទំព័រ៣១២ដល់៣២១ ជាអក្សរចិន និងមានបញ្ជាក់ជាអក្សរឡាតាំងផងដែរ នូវឈ្មោះស្តេចណាននាវា
៤៦អង្គដែលសោយរាជ្យពីឆ្នាំ១៦៧៥ដល់១២៥១ និងឈ្មោះមហាសករាជ៧៨១ អង្គ ដែលសោយរាជ្យក្រោយពេល គូប៊ីឡែខាន់
យកនគរដាក់ជាចំណុះ ចាប់ពីឆ្នាំ១២៦១ដល់១៣៨១ រហូតដល់ពេលដែលស្តេចចុងក្រោយគេព្រះនាម មិញ ត្រូវបានចិនចាប់ធ្វើ
ជាឈ្មួយនាំយកទៅកាន់ ណានគីង ។

ឈៀងមែ បង្កបង្កើតបានជាវង្សសាន និងវង្សខ្លាំងមួយទៀតនៅអាងទន្លេមេណាមខាងលើ ។ មុនដំបូង ពួកនេះជាវង្សសាមន្តរាជរបស់ស្តេចខ្មែរ មានរាជធានីនៅស័ន្ទុលោក (នៅពាក់កណ្តាលទីពីរនៃសតវត្សរ៍ទី១១) ។ បន្ទាប់មកបានមកសោយរាជ្យនៅសុខោទ័យ^{១០} (ចំណែកចុងក្រោយនៃសតវត្សរ៍ទី១១) រួចសោយរាជ្យលើទឹកដីជិតខាងទាំងអស់ ដែលជាទឹកដីរបស់ពួកមនខ្មែរ ឬតាឡាំង ។ គឺចេញពីរាជធានីសុខោទ័យនេះហើយ និងបន្ទាប់មក ពីរាជធានី អយុធ្យា ដែលពួកថៃចាប់បង្កើតបានជាក្រុងប្រទេសក្នុងមួយចំនួន នៅក្បែរអាងទន្លេមេណាមខាងលើ ខាងស្តាំ រួចបង្កើតរាជណាមក្រុងថៃ ឬសៀម ដែលមានរាជធានីលើកពីអយុធ្យាទៅបាងកក នៅសតវត្សរ៍ទី១៨ ។

នៅពេលដែលគាត់រាជធានីនៅសុខោទ័យ ពួកថៃបានត្រួតត្រារួចទៅហើយទៅលើទឹកដីដែលនៅជុំវិញនោះ ។ គេមិនបានដឹងថាតើរាជណាមក្រុងនោះមានព្រំប្រទល់រហូតដល់ត្រឹមណានោះទេ ក៏ប៉ុន្តែវាហាក់ដូចជាព្រំប្រទល់ខាងកើតមិនបានមកដល់ឈៀងមែទេ ហើយព្រំប្រទល់ខាងលិចក៏មិនទៅដល់សមុទ្រដែរ ។ ព្រំប្រទល់ខាងជើងប្រហែលជានៅត្រឹមព្រំដែនរវាងសៀម និងភូមាសព្វថ្ងៃ ហើយព្រំប្រទល់ខាងត្បូងប្រហែលជានៅពីលើអយុធ្យាបន្តិច ។

តាមមើលទៅប្រទេសដែលយើងហៅថា សៀមសព្វថ្ងៃ គឺជាទឹកដីរបស់វង្សមនខ្មែរក្នុងព័រ គាត់ពីច្រើនសតវត្សរ៍ណាស់មកហើយ ជានគរសាមន្តរាជរបស់កម្ពុជាក្នុងរយៈពេលប្រហែលជា៦០០ ឆ្នាំ តែវង្សនីមួយៗមានស្តេចសោយរាជ្យសព្វៗខ្លួន ។ ឯកសារចិនបានហៅវង្សខាងជើងថា សៀនឡូ មានរាជធានីនៅឡាហុន (ហិរិបន្យៈ សព្វថ្ងៃគឺ លំពូន) និងហៅវង្សខាងត្បូងថា ឡូហ្គី ។ ក្រោយមកប្រទេសថៃគឺសៀន ឬសៀម បានឯករាជដុតពីកម្ពុជា ក៏ប៉ុន្តែ ឡូហ្គី នៅស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រានៅឡើយ ។ គឺនៅសម័យនោះហើយដែលលេចព្រះរោងឬរាមាកំហែង ចេញមកជាមេប្តូចៅនៃទឹកដីសុខោទ័យ^{១១} មិនដឹងថាដោយជ្រករាជ្យឬយ៉ាងណាទេ តែទ្រង់ជាអ្នកកសាងសន្តតិវង្ស ស្តេចស្រីសញ្ញាណរយៈសុខោទ័យ ដែលយើងបានស្គាល់ស្តេចមួយចំនួន^{១២} ។ ព្រះរោងនេះដែលរឿងនិទានខ្មែរបានចាត់ទុកថា ជាមេកងខាងដឹកជញ្ជូនទឹកបរិសុទ្ធចេញពីល្អាងភ្នំស័ក្តិសិទ្ធិមួយកន្លែង មកកាន់

^{១០} ការកាន់កាប់ទឹកដីកាលពីសតវត្សរ៍ទី១៤ នោះមិនដូចសព្វថ្ងៃទេ ព្រោះតាមសិលាចារឹកថៃ ស្តេចសុខោទ័យព្រះនាមថាស្នៀមត្រូវធ្វើការប្រយុទ្ធប្រទល់នឹងពួកថៃទាំង៦ នៅភាគខាងជើង ដែលលើកគ្នាមកវាយយករាជធានី ។

^{១១} ខ្ញុំបាទមុខ្លាចតែការផ្តួស្តេចរាមាកំហែងជាមួយនឹងព្រះរោង ដែលអ្នកប្រវត្តិវិទូបស្ចិមប្រទេសកំណត់នេះ មានការខុសគ្នាទេ ព្រោះថាព្រះរោងអាចគ្រាន់តែជាអ្នកអង្គក្នុង រឿងព្រេងនិទាន ឬក៏ជាវិរបុរសក្នុងសម័យបុរេប្រវត្តិម្នាក់ ដែលគេយកមកដាក់ឲ្យធ្វើជាគូឯកនៃរឿងណាមួយក្រោយមក ។

^{១២} មានរឿងនិទានសៀមមួយរៀបរាប់ថាព្រះរោងនេះជាបុត្ររបស់ក្សត្រីនាមមួយអង្គ មានន័យថា កូនអ្នករដ្ឋស័ក្តិ ជាមួយនឹងស្តេចហិរិបន្យនគរ គឺលំពូនសព្វថ្ងៃ ដែលបានជួបនាងនៅក្នុងពេលលេង ។ ស្តេចនោះបានត្រូវព្រះមាតា ដែលជាម្ចាស់ក្សត្រីរដ្ឋទា

រាជធានីភ្នំពេញ មួយឆ្នាំម្តង និងជាអ្នកដែលនាំគេឯងផ្អែកឆ្នើមលើលាបម្រក្សណ៍ ហាក់ដូចជាមានដើមកំណើតនៅឯ ឡូហ្វិទេ ប៉ុន្តែដោយមាន បញ្ញាអ្វីមួយ ក៏គេចខ្លួនទៅនៅឯសៀនទៅ ។ នៅឯសៀននោះ មុនដំបូងគឺជាមេបះបោរ តែក្រោយមកមានឋានៈជាចៅ បន្ទាប់ពីមានជ័យជម្នះលើពួកសៀន និងទ័ពខ្មែរ រួចហើយក៏បានឡើងសោយ រាជ្យ ។ រឿងសៀមនិយាយថា ព្រះអង្គជាបុត្រស្តេច បើហោចណាស់ក៏ជាបុត្រចិញ្ចឹមដែរ ហើយទ្រង់បានរៀប អាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយក្សត្រីយ័រជ្ជទាយាទរបស់នគរសុខោទ័យ ម៉្លោះហើយក៏ក្លាយព្រះអង្គ ជាព្រះរាជា ព្រោះថា ជាស្វាមីរបស់ព្រះក្សត្រីយ័រ ។ អត្ថបទសិលាចារឹកសុខោទ័យបាននិយាយថា បើសិនណាជាការប្រដូច ព្រះរាមា កំហែងទៅនឹងព្រះរោងពិតប្រាកដអីចឹងមែននោះ ព្រះអង្គគឺជាបុត្រារបស់ព្រះចៅម្នាក់ជាមេទ័ព ជាមេក្រុមបួន ដំរីករាយ និងជាស្តេច ។ ទោះជាយ៉ាងណាក៏ដោយ ព្រះអង្គ គឺជាអ្នកដែលរំដោះប្រទេសឲ្យបានឯករាជ្យ មិនគ្រាន់ តែចំពោះនគរសៀន ឬអាងទន្លេមេណាមខាងលើប៉ុណ្ណោះទេ ដែលប្រហែលជាបានឯករាជ្យមុនៗទៅហើយ នៅ ពេលដែលព្រះអង្គទទួលព្រះឋានៈជាព្រះចៅ តែជាពិសេស ចំពោះឡូហ្វិ ឬអាងទន្លេមេណាម ខាងក្រោម ។ តាម ហេតុការណ៍ទាំងអស់នេះ វាហាក់ដូចជាបានបញ្ជាក់រួចទៅហើយថា ព្រះរាមាកំហែង សោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២៧៦ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១២១៨ ។

គឺនៅពេលនោះហើយដែលអ្នកកត់ត្រាចិនបានសរសេរថា ប្រទេសកម្ពុជានាឆ្នាំ១២៧៦ បានចុះខ្សោយ ហើយមានប្រជាជនតិច ក្រោយពីមានសង្គ្រាមជាមួយសៀមរួចមក និងថាអាងទន្លេមេណាមទាំងមូលបានត្រូវ បង្រួបបង្រួមមកជារាជណាចក្រថៃតែមួយ ដែលចិនហៅថាសៀនឡូ និងឡូហ្វិ គឺហៅតាមរបៀបចិន យកឈ្មោះ នគរ ទាំង២ដាក់ភ្ជាប់គ្នាតែម្តង ។ កម្ពុជាពេលនោះ ដោយមានបដិវត្តន៍នយោបាយផង បដិវត្តន៍សន្តតិវិធីផង និង បដិវត្តន៍សាសនាផងដូចដែលខ្ញុំបានរៀបរាប់ខាងលើ មិនមានលទ្ធភាពនឹងចាប់បង្កក្សត្រប្រទេសដែលរើបម្រះរក

យាទនៃរាជបល្ល័ង្កសុខោទ័យ បោះបង់ចោល តែត្រូវបានព្រះបិតាទទួលស្គាល់ ហើយយកមកចិញ្ចឹម ដាក់ព្រះនាមថា អារុណកុមារ គឺដោយហេតុនោះហើយទើបទ្រង់អាចឡើងសោយរាជ្យជាព្រះរាជាបាន ហើយមានព្រះនាមក្លាយជាព្រះរោងទៅ ។ ពាក្យរោងនេះ ក្នុងភាសាខ្មែរមកពីពាក្យអារុណ ឬអរជុន ។ រឿងដដែលនេះបាននិយាយថា ស្តេចអង្គនោះខ្វះការគួរសមជាមួយនឹងស្តេចសាមន្ត- រាជឡុងតូ ក៏ត្រូវពួកនោះតាមធ្វើបាប រហូតឈឺចិត្ត ក៏លោតទឹកសម្លាប់ខ្លួនទៅ ។

មានរឿងនិទានខ្លះនិយាយថា ព្រះអង្គត្រូវគេធ្វើឃាតនៅក្នុងព្រះរាជវាំង ។

មានរឿងនិទានខ្លះទៀតនិយាយថាគេបានថ្វាយព្រះនាមឲ្យព្រះអង្គថាពញាដាំ (ស្តេចខ្មៅ) ឬពញាហៃ (ស្តេចភ្លើង) និងថាព្រះអង្គ បានឈ្លើយយកខ្សែគ្រប់នូវតាចិនពីស្តេចខ្មែរ ហើយបានទាំងពលកល្យ មាំឡេស៊ី ទៀតផង ។

ពួកមាំឡេ បានហៅស្តេចអង្គនេះ នៅក្នុងរាជព្រះវិហាររបស់គេថាពញាអាពិ (សូមអាន Hardouin, Légendes historiques siamoises, 1871 ក្នុង Revue Indochinoise, ចុះថ្ងៃទី៣០ ខែមករា ឆ្នាំ១៧០៤ ទំព័រទី៤៥ ។

ឯករាជ្យ ឲ្យចូលមកក្នុងនីមួយៗត្រួតត្រារបស់ខ្លួនបានវិញទេ ។ ពេលនោះព្រះពញាឧទ័ន^{១៣} ដែលសោយរាជ្យនៅ ចន្លោះឆ្នាំ៧២ ក៏បានសម្រេចបោះបង់រាជធានីចាស់របស់ថៃ មកតាំងនៅលើកោះមួយក្នុងទន្លេមេណាម ចម្ងាយប្រហែលជា ៥០០ គីឡូម៉ែត្រ នៅខាងត្បូងសុខោទ័យវិញ ។

កោះនេះ ឬបើហោចណាស់ក៏ត្រង់ទីតាំងរាជវាំងថ្មីដែរ មានឈ្មោះថា ណាស្មោ (មានន័យថា វាលស្មោ) ដូច្នោះហើយបានជាខ្មែរហៅស្រុកសៀមពេលនោះថាជាអាណាចក្រណាស្មោ ឯពួកអឺរ៉ុបក៏ហៅប្រែតាមនោះ ថា *royaume du marais des sarnau* ប៉ុន្តែពួកប៉េហ្គាន និងភូមាស្រុកសៀមសំស្ក្រឹតថា ទ្វារវតី ។ រាជវាំងថ្មីនេះ នៅ ពេលដែលកសាងរួច គេដាក់ឈ្មោះឲ្យថា ក្រុងទេពមហានគរស្រីអយុធ្យា^{១៤} ។ ចំណែកឯឆ្នាំវិញ គេហៅថា អាណាចក្រអយុធ្យា ឬអាណាចក្រសៀម ឬអាណាចក្រថៃ រហូតមកដល់ឆ្នាំ១៧៦៣ នៅពេលដែល ស្តេចពញាតាក់ បោះបង់អយុធ្យាទៅតាំងនៅឯបាងកក (ធនបុរី) វិញ ។

រាជធានីអយុធ្យាស្ថិតនៅចម្ងាយប្រហែល១០០ គីឡូម៉ែត្រប៉ុណ្ណោះពីព្រំដែនកម្ពុជា ដែលកាលណោះ នៅឯខាងជើងកំរ៉ាត់ (នគររាជ) ។ ដោយចង់ដាក់ចេញឲ្យឆ្ងាយពីពួកប៉េហ្គានដែលពួកគេខ្លាចរអា ពួកសៀមបាន ខិតមកជិតកម្ពុជា ហើយបង្កជាគ្រោះថ្នាក់មួយចំពោះកម្ពុជាដែលកំពុងតែមានទឹកដីរីករាយ ។ គឺចេញពីអយុធ្យានោះ ឯងដែលខ្មែរបានរៀបចំការពារសង្គ្រាមយ៉ាងរឹងមាំ ដែលទ័ពសៀមចេញមកវាយកម្ពុជាអស់កំឡុង៥ សតវត្សរ៍ ។ ការដែលរាជធានីអយុធ្យារបស់ថៃស្ថិតនៅជិតអតីតរាជធានីខ្មែរគឺ ឥន្ទបត្តមហានគរ ជាមូលហេតុ មួយដែលបង្ខំ ឲ្យព្រះរាជាខ្មែរធ្វើដំណើរចុះមកខាងត្បូង រហូតដល់ស្រីសន្ធរ រួចទៅភ្នំពេញ បន្ទាប់មកលង្វែក ហើយក្រោយមក ទៀត ទៅខត្តក្តី បើទោះជាព្រឹត្តិការណ៍ផ្ទៃក្នុងតម្រូវឲ្យវិលមកនៅលង្វែកវិញក៏ដោយ ។

៤- ស្រុកលាវ ឬ ឆាយឡាវ

ប្រទេសលាវជាផ្នែកមួយនៅខាងជើងគេបង្កសំនែននគរហ្គណាន កាលពីជំនាន់ស្តេចកោណ្ឌញ្ញៈ ។ លាវ បាន ទទួលស្គាល់អធិរាជភាពនៃមហាណាចក្រខ្មែរ ដែលបានចាក់បូសនៅភាគខាងត្បូងឥណ្ឌូចិន ក៏ប៉ុន្តែគេពិបាក នឹងជឿណាស់ថា ស្តេចហ្គណាន ដែលមានរាជធានីនៅឯតូមូ ក្នុងខែត្រព្រៃកប្បាសសព្វថ្ងៃ ណោះ បានវាតអំណាច ពិតប្រាកដមែនទៅលើបណ្តាប្រជារាស្ត្រដែលរស់នៅពីខាងជើងភ្នំដងរែក និងជ្រោះខេមរ៉ាត់ ។

^{១៣} ព្រះអភិសេកនាមគឺ ស្រីសុរិយាមហាធម្មរាជាធិរាជ តែចិនហៅថាប៉ាឡាឡានមីស៊ីនឡូ (ប៉ាឡា = ព្រះ, ឡានមី = រាមា, ស៊ីនឡូ = សុរិយា) ។ មានឯកសារខ្លះថ្វាយព្រះនាមថា ព្រះរាមាធិបតី ។ តាមមើលទៅ ឧទ័ន ឬឧថង ជាឈ្មោះធម្មតា បានជាគេហៅដូច្នោះ មកពីអង្គររបស់ព្រះអង្គធ្វើអំពីមាស ។

^{១៤} អយុធ្យា ជាឈ្មោះពីមុនរបស់អាណាចក្រមួយនៅឥណ្ឌូ គឺអាណាចក្រអ៊ូដ ។ អ្នកខ្លះថាអយុធ្យាក្លាយមកពីទ្វារវតី ។

ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា នៅក្នុងពេលដែលចាប់កសាងឡើងវិញដំបូង ក៏ដូចជានៅពេលកសាងឡើងជាលើកទីពីរ មិនដែលមានព្រំប្រទល់ខាងជើងហួសពីខោន ហើយព្រំប្រទល់ខាងឦសានហួសពីអាកូពីទេ ។

ព្រះរាជាក្រុងកម្ពុជាបានចាប់វាតឥទ្ធិពលរហូតទៅដល់ខាងជើងរាជាណាចក្រហ្នូនប្រាបាសព្វថ្ងៃ តែនៅពេលដែលគេបានលើករាជធានីទៅតាំងនៅឯឥន្ទបុត្ត លើមាត់បឹងទន្លេសាបប៉ុណ្ណោះ ។ ឥទ្ធិពលជាម្ចាស់ ឬអនុត្តរភាពនេះ ក្រោយមកបានរីកចម្រើនធំឡើង ប៉ុន្តែបានថយចុះទៅវិញបន្ទាប់ពីកើតមានព្រឹត្តិការណ៍ផ្សេងៗ ជាបន្តបន្ទាប់ គឺមានតែឈ្មោះ មិនមានអ្វីជាពិតប្រាកដទេ ។ ព្រះរាជាកម្ពុជាអាចនឹងលើកទ័ពទៅតាមដាក់ខោស ស្តេចនករសាមន្តរាជ ណាមួយ ដែលបះបោរប្រឆាំងទាមទារឯករាជ្យ ហើយមិនព្រមគោរពតាម, ព្រះអង្គអាចនឹងបង្កការលំបាកដល់ពួកកុលសម្ព័ន្ធសាននៅតាមព្រំដែនយុទ្ធនាគារ ដែលចិនបានយកមកដាក់ជាអាណានិគមនៅសតវត្សរ៍ទី១៣ ជាហេតុធ្វើឲ្យព្រះចៅអធិរាជប្រើកាំងបញ្ជូនរាជទូតមួយទៅកម្ពុជាដើម្បីធ្វើការតវ៉ា ។ ព្រះអង្គអាចទទួលឲ្យស្នាក់នៅក្នុងរាជវាំងរបស់ព្រះអង្គនូវរាជវង្សណាមួយអង្គ ដែលមិនសប្បាយចិត្ត ឬមានកំហុស ដូចជាករណីពញារ៉ាត់ ឬគ្រូពញាកំពង់ ជាស្តេចនៅហ្នូនប្រាបាស ដែលរត់មកសុំជ្រកកោន រួចហើយប្រើអំណាចធ្វើអន្តរាគមន៍លើរាជបល្ល័ង្ក ឲ្យរក្សាសន្តិភាព ឲ្យដោះស្រាយបញ្ហាដោយសម្រួល និងជាពិសេស ទទួលស្គាល់ស្តេចណាជាស្តេចណា ប៉ុន្តែមិនមែនគ្រប់ពេលទេ ។ ព្រះអង្គអាចទទួលស្តេចនករសាមន្តរាជដែលនៅជិតៗ ឲ្យចូលគាល់ ដើម្បី“ឱនព្រះកេសយកមកដុតដុសក្របកព្រះបាទ” ។ ព្រះអង្គក៏អាចអនុញ្ញាតឲ្យស្តេចនករសាមន្តរាជទាំងនោះ នាំយកសិលាចារឹកមកកប់នៅក្បែររាជវាំង ដូចជាសិលាសាយហួន ដែលនៅតែប៉ុន្មានគីឡូម៉ែត្រប៉ុណ្ណោះពីរៀងចំនុំ ។ ប៉ុន្តែព្រះអង្គមិនអនុញ្ញាតឲ្យមានស្តេចណាមួយអង្គ ដែលមានអំណាចជាងស្តេចលាវ បង្ហាញខ្លួនជាម្ចាស់ពីលើទៀតទេ លើកលែងតែព្រះចៅអធិរាជចិនចេញ ដែលធ្លាប់បានទទួលស្គាល់ថា មានអធិរាជភាពលើកម្ពុជា សៀម និងជួរ រួចមកហើយ ។

តើមុនពេលដែលពួកថៃអាយ-ឡាវមកដល់ ពួកលាវនេះជាអ្នកស្រុកដើម ឬយ៉ាងណា ? ខ្ញុំហាក់ដូចជាមិនជឿទេ ។ បើដូច្នោះ តើពួកនេះមានដើមកំណើតមកពីណា ? ពួកនេះមានទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណីដូចខ្មែរច្រើន ហើយក៏ប្រហែលដោយហេតុនោះហើយ បានជាពួកចិនបានចាត់ទុកពួកលាវនេះថា ជាអ្នកស្រុកហ្នូន តាំងតែពីមុនគ្រិស្តសករាជម៉្លោះ ដោយមិនបានបែងចែកអធិបតេយ្យភាពរបស់គេទេ ។ ពិតប្រាកដណាស់ថា ពួកនេះមានលក្ខណៈ ដូចគ្នានឹងពួកខ្មែរដែលជាសម្ព័ន្ធពញ្ជាគឺនឹងអ្នកស្រុករស់នៅអាងទន្លេមេណាមដែរ ។ ពួកនេះដូចជាមិនទាន់កាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនា នៅឡើយទេនៅសម័យហ្នូន ទាល់តែដល់ពេលក្រោយយូរមកទើបទទួលយកសាសនានេះ រួចហើយមិនបានប្រទេសកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនានៅឡើយទេ មុនសតវត្សរ៍ទី១៤ គឺរហូតដល់ពេលដែល ហ្វាន់ស៊ីម ដណ្តើមយកប្រទេសបាន ។

តើអ្នកស្រុកលាវនោះមានសាច់ឈាមតែមួយ ឬក៏យ៉ាងណា ? វាអាចនឹងដូច្នោះ នៅមុនពេលមានពួកអ្នក

ដែលចុះមកពីទីបេ និងអាណាខែត្រខាងត្បូងនៃប្រទេសចិន ជាក្រុមតូចៗ តែទីបញ្ចប់ បានមកដណ្តើមយកស្រុក ទាំងមូល ហើយធ្វើឲ្យអ្នកស្រុកដើមរលាយបាត់ នូវជាតិសាសន៍របស់ខ្លួន ឬក៏មករស់នៅលាយឡំជាមួយអ្នកស្រុក ដើម ដោយទទួលយកទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណីមួយចំនួនធំ ។ គឺដោយសារពួកលាវនេះមានឈាមដ៏រតែមួយ ដូច្នេះ ហើយ បានជាគេតែងតែនិយាយថាពួកនេះបែកចេញមកពីបុព្វបុរសតែមួយ ហើយបើទោះជាដលប្រយោជន៍ ខាងសម្ភារតម្រូវឲ្យគេបែកគ្នាចេញជាជាតិ៥យ៉ាងណាក្តី ក៏គេនៅតែមិនភ្លេចថា គេមានប្រភពដើមរួមគ្នាដែរ ។

គេមិនបានដឹងច្បាស់ថាគេនៅពេលណាដែលពួកសាន ឬថៃ ឬសៀម ដែលយើងបានឃើញពីខាងលើរួច មកហើយថា មានដើមកំណើតជាហិណ្ឌូដែរ ចុះពីខាងលិចយុនណានមកកាន់ស្រុកលាវទេ^{៥៤} ឬត្រូវប្រាកដណាស់ ថា ហេតុការណ៍នេះកើតមានឡើង ក្រោយពេលដែលពួកថៃចូលលុកលុយនគរសាន ។

គួរកត់សម្គាល់ថាពួកថៃមានពីរក្រុម : ក្រុមទី១ គឺពួកដែលរស់ដំបូងនៅក្នុងអាងទន្លេមេណាមខាងលើ រួចក្រោយមកបានវាតយកទឹកដីក្នុងអាងទន្លេមេណាមខាងក្រោមទៀត គេហៅថា ពួកថៃធំ, និងក្រុមមួយទៀត ដែលមករស់នៅប្រទេសលាវ គេហៅថា ពួកថៃតូច ។ ឯពួកសានក៏មានពីរក្រុមដូចគ្នាដែរ គឺមួយក្រុមមកតាំងទី លំនៅនៅខាងលើអាស្សរាម និងមួយក្រុមទៀតនៅខាងកើត បានឆ្លងកាត់ប្រទេសភូមារួចមកតាំងទីលំនៅ នៅត្រង់ កន្លែងដែលយើងហៅថា រដ្ឋសានសព្វថ្ងៃ ។

ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រចិនក៏បាននិយាយថា មានពួកថៃពីរក្រុមដែរ ក៏ប៉ុន្តែមិនបានហៅថាថៃធំ និងថៃតូច ទេ តែហៅថាថៃខ្មៅ និងថៃស ។ ការបែងចែកប្រហែលជានឹងត្រឹមត្រូវជាង ប្រសិនបើគេនិយាយថា មានពួកថៃ ដើម ពោលគឺពួកថៃហិណ្ឌូដែលខ្មៅ និងពួកថៃថ្មី ពោលគឺពួកអ្នកស្រុកដើមដែលរស់នៅយុនណាន ហើយបានក្លាយ ទៅជាថៃដែរ បន្ទាប់ពីពួកថៃហិណ្ឌូមកដណ្តើមយកស្រុកបាន ហើយរស់នៅលាយឡំគ្នា បើទោះជាថា ពួកនេះមាន ជាតិសាសន៍ផ្សេងៗ^{៥៥} មានសម្បុរល្បឿង ឬស ឬប្រហាក់ប្រហែលនោះក៏ដោយ ។

នៅមានវិប្រជាជាច្រើនទៀតនៅក្នុងប្រទេសលាវ ទិតទៅជិតតុលាក្រិច ដែលប្រកាន់ថា ខ្លួនជាថៃខ្មៅ

^{៥៤} គឺនៅពេលនោះហើយដែលពួកចិនហៅពួកនេះថា ថៃខ្មៅ ឬថៃខ្មៅ ដើម្បីកុំឲ្យប្រឡំជាមួយពួកថៃដែលនៅយុនណាន ។
^{៥៥} ពួកថៃដែលបានចុះមកតាំងទីលំនៅ ត្រង់ប្រទេសសៀមជាពួកថៃខ្មៅ ពោលគឺជាពួកដែលចេញមកពីប្រទេសឥណ្ឌា មាន កំណើតដើមជាហិណ្ឌូ បានមកដណ្តើមយកអាណាខែត្រដែលមានពួកចិនស្បែកលឿងរស់នៅដែលគេហៅថាពួកថៃស ។ ពួកថៃស នេះ មិនបានចុះមកប្រទេសសៀមតាមពួកថៃខ្មៅទេ ព្រោះគេជាអ្នកចាញ់ ។ គឺដោយហេតុនោះហើយបានជាមានពាក្យដែលហៅ ពួកថៃនៅសៀមនោះថា ស្បែក មានន័យថា ខ្មៅ ។

ការបែងចែកអ្នកស្រុកជាខ្មៅ និងសដូច្នោះ គេប្រទះឃើញមានច្រើនណាស់នៅចុងបូព៌ា ដូចជាពួកទីបេតែងហៅពួកហិណ្ឌូថា ឈាហ្គា មានន័យថា ឈាខ្មៅ ឯចិនវិញគេហៅពួកហិណ្ឌូថា ឈាណាក មានន័យថា ឈាស ។

ឬជាថែស ក៏ប៉ុន្តែការដែលប្រកាន់យ៉ាងនេះ គេសំអាងភាគច្រើនទៅលើពណ៌សម្លៀកបំពាក់ដែលគេស្លៀក
នៅវិញទេ ។ ដូច្នោះ គេមិនត្រូវលើកយករឿងសព្វថ្ងៃនេះមកនិយាយ ដើម្បីដោះស្រាយបញ្ហាដែលយើងកំពុង
និយាយខាងលើនោះទេ ។

ខ្ញុំគិតថា គឺពួកថៃខ្មៅនេះឯង ដែលកាលនោះបានត្រួតត្រាទៅលើពួកថែស ដល់ត្រូវពួកចិនដេញវាយ
ប្រហារ បានធ្វើដំណើរវិលត្រលប់មកកាន់ប្រទេសភូមារិញ ជាទឹកដីដែលពួកគេធ្លាប់បានដើរកាត់ ឬក៏ធ្លាប់រស់
នៅដងក៏មិនដឹងកាលពីច្រើនរយឆ្នាំមុន ។ ហើយក៏ពួកថៃខ្មៅនេះឯង ដែលក្រោយពីបានធ្វើដំណើរទៅដល់ស្រុក
ចិន ហើយបានបន្តដំណើរចុះមកតាំងទីលំនៅ នៅក្នុងអាណន្ទមេណាមខាងលើ តាំងពីសតវត្សរ៍ទី៧ រហូតដល់
សតវត្សរ៍ទី១១ រួចហើយបន្តពង្រីកខ្លួនក្នុងប្រទេសលាវទៀត ។

ពេលនោះ ពួកកុលសម្ព័ន្ធលាវស្ថិតនៅក្រោមការដឹកនាំរបស់ពួកថៃ ឬយូន ដែលមិនមែនជាថៃនៅឡើយ
ទេ ហើយខ្ញុំគិតថាប្រទេសលាវបានស្ថិតនៅយ៉ាងដូច្នោះរហូតមក លើកលែងតែនៅឈៀងម៉ែ និងឈៀងសែន
ដែលស្ថិតនៅជិតរាជាណាចក្រសុខោទ័យ ដែលប្រហែលជាមានស្តេចសោយរាជ្យមានដើមកំណើតជាថៃ ហើយ
បានក្លាយខ្លួនជាសត្រូវរបស់ពួកលាវ ។ ប៉ុន្តែអ្វីដែលប្រាកដ គឺប្រទេសលាវបានស្ថិតនៅជាប្រទេសឯករាជ មិន
បានចំណុះថៃទេរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ ហើយនៅពេលដែលពួកកុលសម្ព័ន្ធដែលរស់នៅខាងជើងទន្លេមេណាម នាំគ្នា
ផ្លាស់ទៅចំណុះសុខោទ័យតាំងតែពីសតវត្សរ៍ទី១៣រហូតមក ពួកកុលសម្ព័ន្ធលាវបាននាំគ្នាបែរមករក សុវណ្ណភូន
សៀងដុន និង សៀងគុនមៀងស្វា (សព្វថ្ងៃគឺ ហ្លួនប្រាបាត) ឯនេះវិញ ។

ពួកថៃដែលមកដល់ស្រុកលាវមានអារ្យធម៌ជឿនលឿនជាងពួកអ្នកស្រុកអាយ ។ ម្យ៉ាងទៀត ពួកនេះ
មកដល់មានគ្នាច្រើន ហើយមានពួកថៃធំ (គឺពួកដែលក្រោយមកមានឈ្មោះថា សៀម) នៅពីក្រោយខ្នង ជួយ
ជំរុញ ជួយច្រានពួកគេ ជួយផ្តល់អាវុធ ហើយជួនកាលក៏អាចជួយជាកម្លាំងទ័ពផងដែរ ។ ម៉្លោះហើយ ពួកនេះមាន
ប្រៀបលើពួកលាវដែលនៅមិនទាន់ស៊ីវិល័យ ចាប់តាំងពីចុងសតវត្សរ៍ទី១៣មក នៅពេលដែលគេដណ្តើមយក
ទឹកដីទាំងអស់នៅចន្លោះអាណន្ទមេណាមខាងលើ និងអាណន្ទមេកង្កុលខាងលើ ដណ្តើមបានរាជធានីទី២របស់លាវ
ហើយតាំងខ្លួនជាសត្រូវរបស់ហ្លួនប្រាបាត ។ រាជធានីនោះសព្វថ្ងៃគេហៅថា រៀងច័ន្ទ តែកាលនោះ ពួកថៃដាក់
ឈ្មោះថា ចន្ទបុរី មានន័យថា ជារាជធានីខ្លឹមចន្ទន៍ក្រីស្នា ។

តាមមើលទៅ ពួកថៃប្រហែលជានៅត្រួតត្រាលើទឹកដីមួយចំនួនធំនៅពីខាងជើង ខាងលិច និងខាងត្បូង
រាជធានីនេះនៅឡើយ នៅឆ្នាំ១៣៣៦ នៅពេលដែលវីរបុរសរបស់លាវ គឺហ្វាងមី បានលេចខ្លួនឡើង គឺប្រហែល
ដោយស្នាដៃព្រះបាទរាមាកំហែង ។

ដូច្នោះ នៅពេលដែលរាជាណាចក្រកម្ពុជាធ្លាក់ចុះអាប់ទិន មានរាជាណាចក្រធំៗពីរកើតឡើងនៅឯ
ប្រទេសលាវ គឺរាជាណាចក្រឡាននានរហូមខាវ ឬស៊ីឡានស៊ីងហូមខាវ មានន័យថា “រាជាណាចក្រដំរីរាប់លាន

និងក្នុងសំព័ន្ធនេះ ហើយនិងរាជាណាចក្រចន្ទៈបុរី មានន័យថា “រាជាណាចក្រខ្លឹមចន្ទៈក្រិស្ណា” ។ រាជាណាចក្រទី១ នៅជាអាណាចក្រលាវនៅឡើយ ឯរាជាណាចក្រទី២ បានក្លាយជាអាណាចក្រថៃទៅហើយ ។

៥- ប្រទេសភូមា ឬ ស្រុកមន

ប្រជាជនខ្មែរ បានស្គាល់ប្រទេសដែលយើងហៅសព្វថ្ងៃថា ភូមា ជាច្រើនសតវត្សរ៍ណាស់មកហើយ ក្រោមឈ្មោះថា ស្រុកមន ឬស្រុកបាតូ (ប៊េហ្គាន) ថ្វីបើសិលាចារឹកមិនមាននិយាយអំពីស្រុកនេះក៏ដោយ ។ ដោយកាលពីមុននោះ ស្រុកមន និងស្រុកខ្មែរ មានព្រំប្រទល់ជាប់គ្នា ដែលត្រូវនឹងព្រំប្រទល់រវាងភូមា និងសៀម បច្ចុប្បន្ន វាប្រាកដណាស់ថា ប្រជាជនទាំងពីរពិតជាធ្លាប់មានទំនាក់ទំនងនឹងគ្នា ហើយក៏អាចធ្លាប់ធ្វើចម្បាំងនឹងគ្នា ទៀតផងក៏មិនដឹង ត្រឹមមុនសតវត្សរ៍ទី១៤ ។

តាមពិតទៅ មានតែសិលាចារឹកតាព្រហ្មមួយប៉ុណ្ណោះដែលបាននិយាយអំពីខ្ញុំបម្រើជាតិមន ក្រៅពីនោះ មិនមានសិលាចារឹកណាមួយលើកឡើងទេ ដែលជាហេតុអាចធ្វើឲ្យគេគិតថាពួកខ្មែរមិនបានយកចិត្តទុកដាក់ចំពោះ អ្នកស្រុកដែលរស់នៅឯខាងជើង និងពាយ័ព្យស្រុកសៀម ឬស្រុកសានឡើយ អ្នកស្រុកទាំងអស់នោះចំណុះកម្ពុជា តែខ្មែរដាក់ឈ្មោះឲ្យផ្សេងពីឈ្មោះដែលយើងហៅ ។ ខ្ញុំមិនជឿថា ខ្មែរមិនបានដឹងមិនបានអំពីព្រឹត្តិការណ៍ទាំង ឡាយដែលកើតមាននៅភូមា (មីយ៉ាន់ម៉ា) ឬបាតូ (ប៊េហ្គូ) មុនពេលដែលកើតរាជាណាចក្រថៃនោះទេ ។ ខ្មែរ ប្រាកដជាបានស្គាល់រាជធានីផ្សេងៗ របស់ភូមា ហើយដោយហេតុនោះហើយទើបបានជាគេមានពាក្យជាច្រើន សម្រាប់ហៅអ្នកស្រុកនោះ ។ ឥឡូវនេះ សូមពិនិត្យមើលព្រឹត្តិការណ៍ផ្សេងៗ ដែលកើតមានឡើង និងការផ្លាស់ប្តូរ ទីតាំងរាជធានី ដែលជាដលវិបាក ឬក៏ជាមូលហេតុនៃការផ្លាស់ប្តូរនយោបាយធំៗ ។

កាលពីយូររយៗណាស់មកហើយ គឺទាំងពីរសម័យដែលព្រះចៅអធិរាជអាឡិចសង់ឡឺក្រង់ (សតវត្សរ៍ទី៤ មុនគ្រិស្តសករាជ) បានធ្វើការវាយប្រហារដណ្តើមយកប្រទេសឥណ្ឌាកាតខាងជើងរួចហើយ ខ្ពត្តមសេនីយ៍ របស់ ព្រះអង្គបានបង្កើតរាជាណាចក្រអាំងដូក្រិច មួយនៅលើមាត់ទន្លេគង្គា ពេលនោះមានពួកហិណ្ឌូដែលធ្វើដំណើរ មកពីស្រុកកណ្តិប្តកណ្តិប្តនៈ បានមកតាំងទីលំនៅ នៅលើមាត់សមុទ្របឹងហ្គាល់ខាងកើត គឺឥណ្ឌូចិននោះឯង ។ ទឹកដីមាត់សមុទ្រត្រង់កន្លែងនោះពេលនោះមានពួកវិប្រជាមិនទាន់ស៊ីវិល័យ ជាអ្នកស្រុកដើមរស់នៅ មានឈ្មោះ ថា ពិលូ ឬពាលៈ ដែលមាននៅសេសសល់កុលសម្ព័ន្ធខ្លះរហូតដល់សព្វថ្ងៃនៅក្នុងប្រទេសសៀម ។ គេមិនដឹងថា តើពួកអ្នកស្រុកដើមទាំងនោះ បានទទួលពួកហិណ្ឌូយ៉ាងណាទេ ប៉ុន្តែវាហាក់ដូចជាពួកគេមិនបានប្រឆាំងទប់ទល់ នឹងពួកអ្នកចំណូលថ្មី ដែលមានអារ្យធម៌ព្រហ្មញ្ញសាសនារួចទៅហើយ ហើយថែមទាំងចេះធ្វើសង្គ្រាមទៀតផង ទេ ។ ពួកគេអាចនឹងបណ្តោយឲ្យពួកហិណ្ឌូមករស់នៅក្នុងចំណោមពួកគេ ឬមួយក៏គេនាំគ្នាដកខ្លួនថយ ទុកកន្លែងឲ្យ តែម្តងក៏ថាបាន ។ បណ្តាក្រុមខ្មែរនិរទេសនិរាសន៍ហិណ្ឌូទាំងអស់នោះមិនខុសគ្នាពីអ្វីដែលបានកើតមាននៅឯឥណ្ឌូចិនភាគ

ខាងត្បូង និងអាគ្នេយ៍នោះទេ គឺចាប់ផ្តើមពីការបង្កើតគ្រឹះស្ថានពាណិជ្ជកម្មតូចៗ រួចបន្តទៅបង្កើតបានជារដ្ឋកម្ពុជា និងបាវ័យឡើង ។ បណ្តាក្រុមទុបនិវេសន៍ហិណ្ឌូនៅតាមមាត់សមុទ្របឹងហ្គាល់នាពេលនោះប្រហែលជាគាំទ្រនៅ ត្រង់ទីតាំងក្រុងតាវ៉ាយ, មែរកុយ, គេណសេរីម និងម៉ាតាបានសព្វថ្ងៃ ដែលពីមុនអ្នកស្រុកដើមដាក់ឈ្មោះឲ្យថា ថាវ៉ាយ, ម៉ាន់, តាណាវ៉ាស្រី, ម៉ាតាម៉ា ។ យើងមិនបានដឹងអំពីឈ្មោះពិតប្រាកដរបស់ទីក្រុងទាំងអស់នោះទេ នៅពេលដែលគេកសាងឡើង គ្រាន់តែបានដឹងថា ពួកហិណ្ឌូបានដាក់ឈ្មោះតាមភាសាសំស្ក្រឹតឲ្យថា រមញ្ញទេសៈ មានន័យថា “ស្រុកស្រស់បំព្រង” ទៅតាមទិដ្ឋភាពស្រុកដែលគេបានឃើញ ។

គឺដោយមានឈ្មោះដើមថា រមញ្ញ ដូច្នោះហើយ ទើបបានជាក្រោយមកក្លាយមកជារមន្យៈ រួចមកជា ម៉ានី, មោនី ហើយនៅទីបញ្ចប់មកជាមន ឬមនី ។ បើទោះជាស្រុកនេះមានប្រវត្តិឈ្មោះដោយឡែកយ៉ាងនេះក្តី តែខ្មែរ ហៅស្រុកដែលយើងហៅថាភូមារនោះថាស្រុកមន្ទ្រច្នោះ តាំងពីជាង១០០០ ឆ្នាំមុន រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ ។

ស្រុកដែលនៅពីខាងជើងរមញ្ញទេសៈ ដែលពួកមន ឬពាលៈ ឬពិល្យ រស់នៅមានឈ្មោះជាភាសាសំស្ក្រឹត ដែលពួកបញ្ញវន្តហិណ្ឌូដាក់ឲ្យថា “សុវណ្ណភូមិ” មានន័យថា “ទឹកដីមាស” ប៉ុន្តែតាមមើលទៅពួកអ្នកស្រុក ប្រហែល បានដាក់ឈ្មោះឲ្យផ្សេង តែយើងមិនបានស្គាល់ ។

ពួកអ្នកស្រុកដើមនៅសម័យដែលពួកកលិង្គ ឬកលិង្តនៈ មកបង្កើតអាណាចក្ររមញ្ញទេសៈ ឡើងនោះ គឺពួក ការេន ដែលមានការចាត់តាំង មានមេដឹកនាំរួចហើយ ប៉ុន្តែមិនទាន់មានអារ្យធម៌ជឿនលឿនដូចពួក ពិល្យ ឬពាលៈ នៅតាមរដ្ឋសមុទ្រគេណសេរីមនៅឡើយទេ ។ ពួកនេះសព្វថ្ងៃនៅមានរស់នៅរាយ ប៉ាយពាសពេញប្រទេស ភូមាភាគខាងក្រោម ត្រង់ម្តុំប៉េហ្គូ និងនៅភូមាភាគខាងលើ ត្រង់អវៈ^{១៧} ។ ពួកគេរស់តាមភូមិតូចៗ នៅជនបទ ឆ្ងាយពីទីក្រុង មានទំនៀមទម្លាប់ខុសប្លែកពីពួកអ្នកដែលមកគ្រួតគ្រាពីលើគេ ។ គេមានភាសានិយាយខុសៗគ្នា គឺនៅអវៈ និយាយខុសពីនៅប៉េហ្គូ ក៏ដូចជាភាសាអ្នកប៉េហ្គូនខុសពីភាសាពួកភូមា ភាសាពួកការេន ខាងជើង ខុសពីពួកការេនខាងត្បូង ។

ពួកនិកមជនកលិង្គដែលមកដល់មុនគេបានពង្រាយខ្លួនទៅទិសខាងជើង រហូតទៅដល់មាត់ពាមទន្លេសាលូ អង់ រួចបានកសាងរាជធានីមួយនៅទីនោះ ដាក់ឈ្មោះថា ថាលុន ដែលយើងហៅសព្វថ្ងៃថា តាលិង្គ ។ ការដែល ពួកគេមានរាជធានីតាំងនៅឆ្ងាយទៅខាងជើងយ៉ាងនេះ ជាការបញ្ជាក់ថា ពួកគេប្រាកដជាបានវាតអំណាចទៅ ឆ្ងាយរហូតដល់កន្លែងដែលយើងហៅថា ភូមាខាងក្រោម បច្ចុប្បន្ន ។ ការបង្កើតរាជធានីនេះ ប្រហែលជាកើតមាន ឡើងនៅដើមគ្រិស្តសករាជ គឺដំណាលគ្នានឹងការបង្កើតរាជធានីតាមូ នៅហ្គូណាន ដែរ ។

ក្រោយមក នៅសតវត្សរ៍ទី៦ គេនិយាយថា មានស្តេចមននៅ ថាលុន ឬតាលិង្គ មួយអង្គ បាននាំរាជបរិពារ

^{១៧} រាជធានីរបស់ស្រុកដែលចំណុះស្តេចអវៈ នេះ មានឈ្មោះដំបូងថា មៀងកាំ ។

ធ្វើដំណើរទៅទិសខាងជើង ហើយបានកសាងរាជធានីប៉េហ្គូ នៅក្នុងស្រុករុក្ខាម ដែលតាមមើលទៅគឺជាទឹកដីមួយ កន្លែងរបស់កុលសម្ព័ន្ធការនេ ត្រង់ប៉េកូសព្រៃថ្ងៃ រួចទ្រង់បានដាក់ឈ្មោះឲ្យថា ហង្សរាវតី។ រាជធានីនោះ អ្នកស្រុក ឥណ្ឌូចិនក្រោយមកហៅថា ប៉េហ្គូ ឬបាតូ តែពួកអឺរ៉ុបហៅថា ប៉េហ្គាន។

នៅក្នុងសម័យដែលពួកកលិន្តកសាងរាជធានីថាលុន មានប្រជាជនមួយក្រុមទៀត ចេញមកពីព្រំប្រទល់ ទីបេ ឬក៏មកពីទីបេតែម្តងក៏មិនដឹង បានមកដណ្តើមយកទឹកដីដែលយើងសព្វថ្ងៃហៅថាកូមាភាគខាងលើ រួចហើយ បានធ្វើដំណើរចុះមកត្បូងបន្តិចម្តងៗ តាមអាណន្តនៃភារវតីនៃទឹកដីសុវណ្ណភូមិ។ ពួកអ្នកមកដល់ថ្មីនេះ បានប្រកាន់ ខ្លួនថា ជាជាតិសាសន៍ខ្ពង់ខ្ពស់ជាងគេ ហើយបានដាក់ឈ្មោះខ្លួនឯងថា មរម្មៈ ឬម្រម្មៈ ឬម្យម្មៈ ដែលប្រឡំគ្នានឹង ពាក្យព្រាហ្មណ៍ដែរ តែពួកអ្នកស្រុកដើមហៅពួកនេះថា កូឡា មានន័យថាបរទេស។ តាមពិត ពួកនេះមានស្បែកស ជាងពួកមនុស្សប្រទេស ប៉ុន្តែពួកនេះ បានមកដល់ទឹកដីសុវណ្ណភូមិប្រហែលជា ២សតវត្សរ៍ក្រោយពួកមនុស្សប៉ុណ្ណោះ ហើយគ្មានអ្វីជាថ្លៃថ្នូរជាងប៉ុន្មានទេ ព្រោះគេមានដើមកំណើតចេញពីស្រុកមួយ ដែលទទួលអារ្យធម៌មួយចំណែក ពីឥណ្ឌា និងមួយចំណែកទៀតពីប្រទេសចិន។

ដោយមានមោទនភាពនឹងជ័យជម្នះដំបូងៗ និងឆាយៗរបស់ខ្លួន ពួកប៊ីរម៉ាន ហាក់ដូចជាបានធ្វើដំណើរចុះ មកក្រោមបន្តទៀត រហូតមកដល់ព្រម ជាភាសាសំស្ក្រឹតគឺស្រីក្សេត្រៈ ហើយបានកសាងរាជធានីទី២ មួយ ទៀតមានឈ្មោះថា ព្រូ។ ឈ្មោះនេះក្រោយមកក្លាយមកជា ព្រំ, ជាព្រំមៈ ដែលពួកកូមាហៅថា ព្រហ្មិន ហើយពួក អឺរ៉ុបថា ប្រាក់ម៉ាន, រួចប៊ីរម៉ាន។ ចំណែកពួកចិនវិញ ដែលមិនអាចអានអក្សរ “រ” បានហៅថា ក្ស ឬការ រហូត ចាប់ពីសតវត្សរ៍ទី៧មកដល់សតវត្សរ៍ទី១២។

តើក្រោយពីកសាងរាជធានីទី២នេះរួច ពួកប៊ីរម៉ានបានប៉ះពាល់ជាមួយពួកមន ហើយត្រូវបង្ខំឲ្យធ្វើដំណើរ ទៅជើងវិញ ឬយ៉ាងដូចម្តេច ? ត្រង់នេះគេមិនបានដឹងដូចម្តេចទេ តែអ្វីដែលប្រាកដនោះគឺថា នៅពេលដែល ពួកមន កំពុងដណ្តើមយកទឹកដីកូមាភាគខាងក្រោមនៅសតវត្សរ៍ទី៥ ពួកប៊ីរម៉ានបានកសាងរាជធានីនៅជុំកាន ដែលមានឈ្មោះក្រោយមកថា តាហ្គុន^{១៨} រួចបានបោះបង់រាជធានីនោះមកគាំនៅឆៀនវិញ។ គឺដោយមាន រាជធានីទី៤នៅឆៀននេះឯង ទើបបានជាជួនកាលគេឃើញ ពួកចិនហៅពួកប៊ីរម៉ានថា ពួកឆៀនៗ ដូច្នោះ។

ចំពោះពួកខ្មែរវិញ គេមិនដឹងថាតើចាប់ពីពេលណាមកទេដែលគេហៅពួកប៊ីរម៉ាននេះថា កូឡា និងកូមា ដោយមិនបានដឹងផងទេអំពីអត្ថន័យរបស់ពាក្យទាំងពីរម៉ាត់នេះ។ ពាក្យកូឡា អាចមកពី “កុឡា” មានន័យថា ថ្ងៃថ្នូរ ឬមកពីពាក្យ “កូឡា” មានន័យថា បរទេស។ ប៉ុន្តែពាក្យនេះ ពួកប៊ីរម៉ានខ្លួនឯងនិយាយថា មិនមែនជាឈ្មោះរបស់ ខ្លួនទេ ហើយពួកដែលបានមកធ្វើពាណិជ្ជកម្មនៅតាមមាត់ទន្លេមេគង្គនិយាយថា មានតែពួកខ្មែរ និងលាវប៉ុណ្ណោះ

^{១៨} រាជធានីបុរាណនេះសព្វថ្ងៃនៅមាននៅឡើយ តែគ្រាន់តែជាទីក្រុងតូចមួយប៉ុណ្ណោះ។

ដែលហៅខ្លួនយ៉ាងនេះ ។ ចំណែកឯពាក្យភូមាវិញ ខ្ញុំគិតថាគ្រាយមកពីពាក្យសុវណ្ណភូមិ : គេអាចចាំបាន តែពាក្យ
ខាងចុងថា ភូមិ យូរៗទៅក៏គ្រាយទៅជា ភូមា^{១៧} ។ តែខ្ញុំបានប្រទះឃើញម្តងដែលគេសរសេរថាភូមិមាស ។

ពួកប៊ីរម៉ាននេះមិនមែនមានតែពួកមន ឬប៉េហ្គូ និងពួកកុលសម្ព័ន្ធអ្នកស្រុកដើមជាសត្រូវប៉ុណ្ណោះទេ ។
នៅខាងជើងឆ្ងាយឯ ណោះមានពួកណាននារវ័ប្រថៃ ដែលមានប្រភពដើមជាពួកហិណ្ឌូដែរ បានមកតាំងទីលំនៅ
នៅចន្លោះទីបេ និងស្រុកចិនតាំងពីយូរយារណាស់មកហើយ ។ ពួកណាននារវ័នេះ ដែលទើបតែរូបរាងក្លាជា
ណាចក្រតែមួយ បានវាយប្រហារទៅលើចិនដណ្តើមយកទឹកដីយុនណាន ហើយកំពុងតែមានកម្លាំងរុលចុះមកទិស
ខាងត្បូង ។ ពួកណាននារវ័ ប្រហែលជាធ្លាប់បានឈ្នះពានស្រុកភូមាជាច្រើនលើកច្រើនសារនៅសតវត្សរ៍ទី១៨
និងទី១៩ ហើយបានយកស្រុកនេះដាក់ជាចំណុះយ៉ាងយូរទៀតផង ។ ពួកចិន ហៅក្រុមប្រទេសថៃនៅយុនណានថា
ណាននារវ័ តែពួកប៊ីរម៉ាន ហៅពួកណាននារវ័នេះព្រមទាំងពួកចិនផងថា តារ៉ុប, តារ៉ុក ឬតារ៉ុក ហើយត្រូវពួកចិន និង
ពួកថៃយុនណាន ហៅវិញថា មៀនៗ តាមឈ្មោះរាជធានីទី៤របស់គេ ។

តាមមើលទៅ គឺប្រហែលជាពេលដែលពួកថៃកំពុងត្រួតត្រាលើទឹកដីភូមាភាគខាងលើនេះឯង ដែល
ពួកនេះលូកដៃចូលក្នុងបញ្ហាផ្ទៃក្នុងរបស់អ្នកស្រុកនៅក្នុងអាងទន្លេមេណាមខាងលើ ដើម្បីជួយពួកអ្នកស្រុកនេះឲ្យ
ប្រឆាំងនឹងកម្ពុជា រួចហើយក៏ចាប់ផ្តើមចុះមកតាំងទីលំនៅ នៅក្នុងអាងទន្លេមេណាមនេះ នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១០
ដោយកសាងរាជធានីហិរិបុន្យៈ (ហិរិបុន្យនករ) គឺលំពួនសព្វថ្ងៃ និងរាជធានីសុខោទ័យ ។ នៅពេលជាមួយ
គ្នានោះដែរ មានពួកថៃឯទៀតៗចូលមករស់នៅក្នុងទឹកដីលាវ ហើយដណ្តើមយករាជធានីរៀងច័ន្ទ ។ ស្រុកលាវ
ពេលនោះ ស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់កម្ពុជា ។

នៅខាងត្បូងឯណោះវិញ ការកសាងរាជធានីប៉េហ្គូ ដោយពួកមននៅសតវត្សរ៍ទី៦ ជាការបញ្ជាក់ថា
ពួកនេះ បានដណ្តើមយកពាមទន្លេឥរាវតី បានហើយ ហើយបានរុញច្រានពួកប៊ីរម៉ាន ឲ្យធ្វើដំណើរឡើងទៅទិស
ខាងជើង ទៅជួបជាមួយពួកណាននារវ័ ។

អ្វីដែលពិត គឺពួកប៊ីរម៉ាននេះ ត្រូវប្រឈមមុខនឹងពួកណាននារវ័ ចាប់ពីសតវត្សរ៍បន្ទាប់មក ហើយក៏ត្រូវធ្វើ
សង្គ្រាមទប់ទល់នឹងពួកប៉េហ្គូនៅខាងត្បូងផងដែរ រហូតដល់ពេលមួយក្រោយមក ដែលពួកណាននារវ័ឆ្លងកាត់
ព្រំដែន ទៅដណ្តើមយកអាងទន្លេមេណាមខាងលើទាំងមូល ។ ពេលនោះពួកប៊ីរម៉ាន និងពួកប៉េហ្គូ ច្បាំងគ្នាឥត

^{១៧} មានសាស្ត្រាខ្មែរមួយបាននិយាយអំពីស្តេចមួយអង្គ ដែលមានព្រះនាមថា ភូមា តែសាស្ត្រាខ្មែរទៀតថា ភូមិ មានន័យថា ម្ចាស់ទឹក
ដី ។ ហេតុការណ៍នេះធ្វើឲ្យខ្ញុំមានចម្ងល់ខ្លាំង មិនដឹងថាតើពាក្យនេះមានន័យដូចម្តេច ឬក៏គ្រាយមកពីពាក្យណាមួយម៉ាក ដែលខ្ញុំ
មិនអាចស្មានបាន ។

ឈប់ឈរ រហូតដល់ពេលពួកអឺរ៉ុបមកដល់ ធ្វើជាអាជ្ញាកណ្តាលបែងចែកទឹកដីទើបស្ងប់ ។

អ្វីដែលគេអាចដឹងបានសម្រាប់រយៈកាលមុនសតវត្សរ៍ទី១១ គឺថា ព្រម (ស្រីក្សត្រៈ) ជាព្រះធានីតាំងពីសតវត្សរ៍ទី៧មក តែគេមិនដឹងថាជាព្រះធានីរបស់អ្នកណា តើជារបស់ពួកតាលីង (ក្រោយមកក្លាយជាពួកប៉េហ្គុន) ឬជារបស់ពួកម្រម្មៈ (ក្រោយមកក្លាយជាពួកប៊ីរម៉ាន) ។ រឿងនេះថាភិបត្តចក្របាន ប៉ុន្តែក៏ជាចំណុចគួរកត់សម្គាល់មួយដែរ គឺរាជធានីព្រមមានវត្តមានក្នុងសម័យដែលវង្សវង្សនសោយរាជ្យនៅវាយធម្មរៈ ដែលមានប្រាសាទជុំវិញបែកសល់ដល់សព្វថ្ងៃនៅខាងត្បូងបាទី ក្នុងស្រុកព្រៃកប្បាស ។

នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១១ រាជាណាចក្រប៉េហ្គុនបានត្រូវពួកប៊ីរម៉ាន វាយយកដាក់ជាចំណុះ ពួកនេះបានតាំងរាជធានីនៅដាឡា (គឺវង្សប៊ុន) នៅនឹងមាត់ពាមទន្លេភាវាភី ។ រាជធានីសំខាន់ៗ ផ្សេងទៀតនាពេលនោះមានម៉ាតាបាន និងបាសាំង ដែលស្ថិតនៅលើដៃទន្លេមួយនៃដីសណ្តរាភី ។

នៅរាជធានីចាស់ គឺជាកាន ឬអរិម្មទនៈ ៦ ណោះវិញ គេឃើញមានរូបសំណាករបស់ព្រះរាជាប៊ីរម៉ាន ចំនួន ៥១ អង្គ ហើយចាប់តាំងពីពេលដែលពួកនេះចុះមកតាំងទីនៅខាងត្បូងប្រទេសនៅសតវត្សរ៍ទី១៣ គេនិយាយថាមានស្តេចឆ្នើមៗជាច្រើនអង្គ ជាអាទិ គឺព្រះបាទទុរហ្សាម ឡើងសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២៥០ រួចត្រូវដីវីព្រេចស្តុកតនៅឆ្នាំ១២៨៣ ។ អស់ពីព្រះអង្គទៅ ព្រះបាទនរេន្តបតិ ជាព្រះបុត្ររបស់ព្រះអង្គជាមួយបុត្រីជាន់ក្រឡឹងម្នាក់ បានឡើងសោយរាជ្យបន្ត ក្រោយពីរាជបុត្រស្របច្បាប់ព្រះនាមថា សីហៈសុរៈ ត្រូវពួកមន្ត្រីធ្វើកុត ។

ព្រះរាជាអង្គនេះជាយក្សកាលពីជាតិមុន ម៉្លោះហើយកាចសាហាវ ឆាប់ខឹង ក្រអឺតក្រទម ល្មោភស៊ី ប្រមឹក ហើយចូលចិត្តសោយសាច់ ។ រាជពន្យារតាររៀបរាប់ម្យ៉ាងទៀតថា ទ្រង់ក៏ល្មោភកាមណាស់ដែរ មានមហេសី ៣០០០ នាក់ នៅក្នុងព្រះរាជវាំង ក្នុងនោះមានព្រះរាជអគ្គមហេសីទី១មួយអង្គ និងទី២ប្រាំអង្គ ។ ព្រះអង្គបានបញ្ជាឲ្យព្រះរាជបុត្រមួយអង្គចាប់ខ្លួនព្រះរាជបុត្រមួយអង្គទៀត តែព្រះរាជបុត្រទី២នេះ បានរត់គេចខ្លួនរួចហើយក៏បះបោរប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គ និងចាប់ព្រះអង្គជាឈ្មើយនៅក្នុងឆ្នាំ១២៨៦ ។ នៅទីបញ្ចប់ ព្រះរាជក៏ត្រូវព្រះរាជបុត្រនោះដាក់ថ្នាំបំពុលឲ្យស្តុកតទៅនៅឆ្នាំ១២៨៨ ។

ព្រះរាជបុត្រដែលបះបោរប្រឆាំងនោះគឺព្រះបាទសីហៈសុរា ជាព្រះអង្គម្ចាស់លើរាជធានីព្រម ក៏ឡើងសោយរាជ្យបន្តមក តែត្រូវស្តុកតនឹងព្រញារបស់ព្រះអង្គឯង ក្នុងពេលធ្វើសង្គ្រាមជាមួយព្រះអង្គម្ចាស់នៃរាជធានីដាឡាជាព្រះអនុជ នៅក្នុងឆ្នាំ១២៨៨ ដដែលនោះ ។

ព្រះអនុជមួយអង្គទៀតព្រះនាមថាក្សស្វៈ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តមក ។ ព្រះរាជាថ្មីនេះ មានលក្ខណៈសម្បត្តិពិសេស គឺឆ្ងាត់វៃ គោរពកុសលធម៌ ភក្តីនឹងសាសនា ហើយមានគតិបណ្ឌិត ។ ទ្រង់បានចាត់ទុកប្រជានុរាស្ត្រ និងអ្នកកាន់សាសនាដូចគ្នាជា “សាច់ព្រះកាយផ្ទាល់” ក៏ប៉ុន្តែវាហាក់ដូចជាថា ព្រះអង្គមិនមានទេពកោសល្យក្នុងការធ្វើនយោបាយទេ ពីព្រោះព្រះអង្គគ្មានលទ្ធភាពក្នុងការរក្សាទឹកដីដែលព្រះបិតាបានកសាងទុកមក

បណ្តោយត្រូវបេះខ្សែត្រអូសម្តងមួយៗ ។ ព្រះអង្គបានត្រូវព្រះអនុជ៣អង្គមានដើមកំណើតមកពីនគរសាន ដែល
 ព្រះអង្គបានយកមកនៅក្នុងព្រះរាជវាំង និងព្រះអគ្គមហេសីទី២ ដែលជាមនុស្សពិសេសមួយអង្គ តែព្រះអង្គ
 មិនដែលបានសាកសួរយោបល់ក្នុងព្រះរាជកិច្ច ទ្វេភាពពីរដបល្ល័ង្កនៅក្នុងឆ្នាំ១២៧៧ ចាប់កេរព្រះកេសា
 រួចហើយដាក់ឲ្យបួសនៅក្នុងវត្តអារាមមួយ ។ ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គព្រះនាមថា សូមុនីត បានឡើងសោយរាជ្យ
 បន្តមក ដោយប្រកាន់យកព្រះឋានៈដ៏អធិកអធិមដូចព្រះរាជាខ្មែរនៅសតវត្សរ៍ទី១៦ ដែរថា សិរីត្រីភវនទិគ្យៈ
 បរវរធម្មរាជា ។ ព្រះរាជាអង្គនេះ សោយរាជ្យបាន២៧ឆ្នាំ ហើយសុគតនៅឆ្នាំ១៣៦៦ ។

បន្ទាប់មក គឺព្រះរាជបុត្រព្រះនាមថា សូមុនីត បានសោយរាជ្យបន្តរហូតដល់ពេលដែលទ្រង់សុគតនៅ
 ឆ្នាំ១៣៦៨ ។

នៅក្នុងអំឡុងពេលនេះ ប្រទេសចិនបានលុកលុយប្រទេសកម្ពុជាម្តងនៅក្នុងឆ្នាំ១២៧៧ ហើយវាយពួក
 បីរម៉ាន ឲ្យបរាជ័យយ៉ាងខ្លាំងនៅមុំនី (ណានឡេ) ។ បន្ទាប់មក ពួកចិនបានវាយយកកម្ពុជា ក៏ប៉ុន្តែត្រូវដកថយ
 ទៅវិញនៅឆ្នាំបន្ទាប់ ក្រោយពីមិនអាចដណ្តើមយកជ្វាកានបាន ។ នេះគឺជាការឈ្លានពានលើកទី១របស់ចិន ។

នៅឆ្នាំ១២៨១ ចិនឈ្លានពានកម្ពុជាទៀត ក្រោយពីទាមទារឲ្យកម្ពុជាប្រគល់ដីរីស និងស្នួលសារអាករ
 ផ្សេងៗទៅថ្វាយ ក្នុងនាមជាព្រះចៅអធិរាជ មិនបាន ។ ក្រោយពីដណ្តើមយកកម្ពុជាបានរួចមក ទ័ពចិនបានវាយ
 យក ដីសោនក្សរំ “រាជធានីនៅក្បាលទន្លេ” ដែលនៅចម្ងាយតែប៉ុន្មានគីឡូម៉ែត្រប៉ុណ្ណោះខាងទិសអាគ្នេយ៍ ។
 នៅពេលនោះ ព្រះបាទនរោត្តមបានចាត់ឲ្យគេធ្វើកំដែងការពាររាជធានីជ្វាកានយ៉ាងរឹងមាំ ប៉ុន្តែដោយនៅតែមិន
 ទុកព្រះទ័យ ទ្រង់ក៏បានភៀសព្រះកាយទៅនៅឯ បាសាំង ហើយត្រូវទ័ពចិនដេញតាមរហូតដល់ព្រម តែមិនហ៊ាន
 តាមទៅឆ្ងាយទេ ។ ការឈ្លានពានលើកទី២របស់ចិននេះ អ្នកស្រុកនៅមានចងចាំនៅឡើយ ។

ការឈ្លានពានរបស់ចិនលើកទី៣កើតមានឡើងនៅក្នុងរាជ្យព្រះបាទសូនីត ដើម្បីលើកព្រះបាទក្សេមៈ
 ឲ្យឡើងសោយរាជ្យវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែដោយទ្រង់ជាកម្មវត្ថុនៃសង្គ្រាម ព្រះអនុជ៣អង្គរបស់ព្រះអង្គក៏បានធ្វើកុត
 ព្រះអង្គរួចកាត់យកព្រះកេសាធ្វើដូនទត្តមសេនីយ៍ចិន ព្រមជាមួយនឹងវត្តអនុស្សារវិយ័ជាច្រើនទៀត ។ មេទ័ពចិន
 ក៏វិនិច្ឆ័យប្រគល់ទៅស្រុកវិញបាត់ទៅ ។ ការលុកលុយរបស់ចិនលើកទី៣នេះមិនបានទៅឆ្ងាយបួសពីម្យ៉ាងដឹង
 រាជធានីរបស់កម្ពុជាកាត់ខាងជើងទេ ។ ពេលនោះ ប្រហែលជាពួកប៉េហ្គាន បានកសាងអាណាចក្រឡើងវិញនៅខាង
 ត្បូងរួចហើយ ។

នៅសម័យពេលដែលយើងរៀបរាប់មកដល់នេះ មានប្រជាជនពីរជាសត្រូវនឹងគ្នានៅកម្ពុជា គឺមួយនៅខាង
 ជើង មួយទៀតនៅខាងត្បូង ប្រជាជនទាំងពីរនេះប៉ះទង្គិចច្បាំងព្យាបាទទៅវិញទៅមកដណ្តើមទឹកដីសុវណ្ណភូមិ ។
 រាល់ពេល អ្នកដែលឈ្នះតែងតែបន្តសង្គ្រាមទៅលើពួកថៃ ដូចៗគ្នា ។ ដូច្នោះ ពួកប៉េហ្គាន និងពួកបីរម៉ាន ដែលជា
 សត្រូវនឹងគ្នា មានសត្រូវស្នូលជួរមគ្គុក្តីពួកថៃ ហើយកំន្រំមនេះឯងបង្កើតបានជាមនោសញ្ចេតនាជាតិរួមមួយ

ដែលធ្វើឲ្យគេរួមគ្នាបាននៅពេលណាមានសន្តិភាពនឹងគ្នា បើហោចណាស់ក៏មួយដងមួយកាលដែរ កាលណាគេ មានកោលបំណងរួមគ្នាតែមួយ ជាពិសេសក្នុងការស្តារ និងកសាងប្រទេសឡើងវិញ បើទោះជាថា ទំនាស់បាន បន្ទាល់នូវការខូចខាតជាច្រើន ក៏ដោយ ។ ព្រះរាជាទឹកដីសុវណ្ណភូមិអង្គណក៏ដោយ មិនថាទ្រង់មានឈាមជ័រជាអ្វី ទេ ក៏សុទ្ធតែជាសត្រូវនឹងពួកថៃ ឬសៀម ទាំងអស់ ហើយតែងតែធ្វើសង្គ្រាមជាមួយពួកថៃនេះជានិច្ច មិនដែល មានស្តេចអង្គណ ដែលស្រែករត់រកជំនួយពីថៃម្តងណាទេ^{៦០} ។

៥- ប្រទេសម៉ាឡេស៊ី

ពាក្យថា ម៉ាឡេស៊ី ដែលខ្ញុំប្រើនេះ សំដៅយកបណ្តាស្រុកទាំងអស់ដែលមានពួកម៉ាឡេ ឬអ្នកស្រុកដែល ស្ថិតនៅក្រោមការគ្រួតគ្រាបរបស់ពួកម៉ាឡេរស់នៅ ហើយនៅពេលនេះ ខ្ញុំនឹងលើកតែអំពីឥទ្ធិពលដែលពួកនេះ មានមកលើឥណ្ឌូចិនប៉ុណ្ណោះ ។ ទឹកដីម៉ាឡេស៊ីរួមមាន កោះស៊ូម៉ាត្រាដែលជាប្រភពដើមរបស់ពួកម៉ាឡេ, កោះជុំ ជាកោះដែលពួកនេះដណ្តើមបានមុនគេ, កោះភូចៗ ដែលនៅជុំវិញខ្ទប់ប៊ីរណេអូ ហើយនិងទៀបកោះម៉ាឡាកា ដែលពួកក្រិច និងឡាតាំងស្តាល់ក្រោមឈ្មោះថា ឈៃសូណែសមាស ។ ខ្ញុំមិនបានរាប់បញ្ចូលផងទេនូវពួកចាម ដែលជាបច្ចាញាតិរបស់ពួកនេះ ហើយដែលខ្ញុំបានរៀបរាប់ហើយពីខាងលើរួចមកហើយ ។

យើងគ្មានព័ត៌មានអំពីទឹកដីទាំងអស់នេះកាលពីសម័យបុរាណទេ ។ មានតែពួកចិនប៉ុណ្ណោះ ដែលបាន សរសេរព័ត៌មានខ្លះៗអំពីស្រុកនេះមុនគេ ក្រៅពីនេះយើងស្នើរតែមិនដឹងអ្វីទាល់តែសោះមុនសតវត្សរ៍ទី១៣ ។ តែព័ត៌មានរបស់ពួកចិននោះទៀតសោតក៏ចម្លែកខ្លាំងណាស់ដែរ ព្រោះឈ្មោះដែលគេដាក់ឲ្យតាមអក្សរចិនភាគ ច្រើន មិនអាចកំណត់រកឃើញ មិនដឹងស្រុកណាជាស្រុកណាទេ ។ ការសិក្សាដែលអ្នកប្រាជ្ញមួយចំនួនបានធ្វើ ជា ពិសេស លើស្រុកនេះក៏មិនច្បាស់ សម្មតិកម្មដែលពីមុនគេទទួលស្គាល់ថាត្រឹមត្រូវ ឥឡូវនេះបែរជាថាខុសទៅ វិញ ។ ខ្ញុំនឹងខិតខំលើកយកមកនិយាយនៅពេលនេះតែអំពីអ្វីដែលប្រាកដប្រជា ដើម្បីបង្ហាញឲ្យឃើញថា ពិភព ម៉ាឡេនោះដូចម្តេច ហេតុអ្វីក៏គួរអ្វីឲ្យរើសមាំ អ្នកស្រុកជាពួកចោរសមុទ្រ ប៉ុន្តែមានគួរតែទើមួយសំខាន់នៅក្នុងប្រវត្តិ សាស្ត្ររបស់ឥណ្ឌូចិន បើនិយាយអំពីឥណ្ឌូចិនត្រូវតែនិយាយអំពីពួកនេះផងដែរ ។

កោះស៊ូម៉ាត្រាមានឈ្មោះដូច្នោះដោយសាររាជធានីដែលមានឈ្មោះ សមុទ្រ ។ ពីមុនគេហៅថា កោះជុំធំ

^{៦០} សព្វថ្ងៃនេះ ពួកប៉េហ្គានបានត្រូវគេកម្ទេច បំបាក់ខ្ទេចខ្ទី ឬក៏រលាយចូលជាមួយពួកចិនម៉ានអស់ហើយ អ្នកដែលនៅសល់រស់ រហៀបជាជនបរទេសនៅលើទឹកដីរបស់ខ្លួន ឬជាក្រុមជនគ្មានសារសំខាន់ លើកលែងតែពួកដែលបានភៀសខ្លួនមកនៅស្រុកសៀម មានប្រមាណជា១០ ម៉ឺននាក់ប៉ុណ្ណោះ ។

ឯ កោះជួរសព្វថ្ងៃជាជួរក្នុង ។ ពួកហិណ្ឌូហៅថាជួរទឹក ដែលខ្ញុំគិតថាជាឈ្មោះចាស់ជាងគេទាំងអស់ ។ តែអ្នកស្រុក
 ម៉ាឡេខ្លួនឯង និងអ្នកស្រុកជិតខាងបានហៅកោះនេះថា តាណាសម៉ាឡាយូ មានន័យថា ទឹកដីពួកម៉ាឡេ ។ ប្រាកដ
 ណាស់ថា កោះទាំងអស់នេះគ្មានឈ្មោះអ្វីឲ្យច្បាស់លាស់ទេកាលពីសម័យបុរេប្រវត្តិ ព្រោះដូចខ្ញុំបានជម្រាបពីខាង
 លើរួចមកហើយ គេឲ្យឈ្មោះស្រុកមួយទៅតាមតែរាជានាមក្រុងដែលបានកកើតឡើងប៉ុណ្ណោះ ។ ដូចកាល
 វាអាចនឹងថា កាលដែលគេហៅថាជួរធំ និងជួរក្នុងយ៉ាងនេះ គឺអាស្រ័យទៅតាមឈ្មោះរាជានាមក្រុងដែលខ្លាំងជាង
 គេ អាចវាតំណាងទៅលើរាជានាមក្រុងឡើយ ។ បាន ប៉ុន្តែនិយាយដូច្នោះវាហាក់ដូចជាទូលំទូលាយពេក ។

គេទទួលស្គាល់ថា កោះជួរធំ ឬស្ទឹងម៉ាត្រា ជាស្រុកដើមរបស់ពួកម៉ាឡេ ឬម៉ាឡាយូ ។ គេនិយាយថា ពួក
 ម៉ាឡេ បានចេញពីកោះនេះទៅដណ្តើមយកកោះជួរ រួចយកប្រជុំកោះសេឡែប និងទៀបកោះម៉ាឡាកា ជាទីដែល
 គេបានជួបជាមួយវិប្រជាមានជាតិសាសន៍ប្រហាក់ប្រហែលនឹងគេ គឺពួកមន ហើយបន្ទាប់មកបានជួបជាមួយ
 អ្នកស្រុកដើមជាអ្នកសាងនគរហូណាន ដែលក្រោយមកក្លាយជាកម្ពុជា និងសៀម ។

ពួកម៉ាឡេបានតាំងទីលំនៅ នៅគ្រប់ទិសទី ហើយបើសិនជាខ្ញុំមិនច្រឡំទេ គឺនៅពេលក្រោយពីការតាំងទី
 លំនៅនេះរួចហើយ ដែលពួកនេះបានបោះបង់ចោលការគោរពបូជាដ៏ថ្មី និងដ៏ដូនដីតា បែរមកកាន់ព្រហ្មញ្ញសាស-
 នាវិញ ដែលជាសាសនាមួយគោរពបូជាអាទិទេពតំណាងដោយរូបបដិមា នៅរវាងឆ្នាំ៧០ នៃគ្រិស្តសករាជ
 នៅពេលដែលមានពួកឥណ្ឌូប្រមាណ២ម៉ឺនគ្រួសារមករស់នៅលាយឡំជាមួយនឹងពួកគេ ។ ដោយមានទំនាក់ទំនង
 ជាប់ជាមួយបណ្តាទឹកដីចំណុះរបស់គេ ពួកជួរព្រហ្មណ៍ទាំងនោះក៏តាំងនាំយកជំនឿថ្មីនេះមកផ្សព្វផ្សាយដែរ ដូច
 ដែលបច្ចាញាតិរបស់គេនឹងធ្វើនៅ១២សតវត្សរ៍ក្រោយមក ពេលផ្សព្វផ្សាយច្បាប់មហាម៉ាត់ ។ តាមមើលទៅ
 ពួកម៉ាឡេ ចាប់កាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនានៅក្នុងសម័យតែមួយដូចគ្នា ។

ដោយបានរក្សាទំនាក់ទំនងជាប្រចាំជាមួយឥណ្ឌាកាតខាងត្បូង ជាទីកន្លែងដែលព្រហ្មញ្ញសាសនាមានការ
 រីកចម្រើនខ្លាំងជាងភាគខាងជើង ពួកម៉ាឡេមានជំនឿសាសនាមុតមាំណាស់ ។ ជាក់ស្តែងដូចជានៅនគរចាម្ប៉ា
 ដែលជាអាណានិគមម៉ាឡេមួយដែរនោះ គេឃើញថាពួកស្រ្តីៗ តែងតែលោតចូលក្នុងភ្លើងដែលគេបូជាសូម
 ដើម្បីសំដែងភក្តីភាព ព្រមជាមួយនោះក៏មានទម្លាប់មួយទៀតដែលខ្ញុំគិតថាប្រហែលជាមានដើមកំណើតចេញពី
 ពួកម៉ាឡេវិញ គឺសេនាទាំងឡាយសុខចិត្តបូជាខ្លួននៅក្នុងភ្លើងដែលគេដុតមេកោយ ដែលពួកគេធ្លាប់ប្រើ ។

នគរហូណាន នគរចាម្ប៉ា ស្រុកសៀម ហើយនិងទៀបកោះម៉ាឡាកា ទាំងអស់គ្នានេះមានទំនៀមទម្លាប់មិន
 សូវខុសគ្នាទេ ។ ឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់ចិនក៏បានធ្វើការកត់សម្គាល់ឃើញយ៉ាងនេះដែរ ។ ខ្ញុំគិតថា ទម្លាប់
 ដែលគេប្រើនៅក្នុងរាជវាំងស្តេច ពិធីការផ្សេងៗ ការរៀបចំចាត់តាំងរាជវាំង ច្បាប់ទម្លាប់សម្រាប់ប្រជារាស្ត្រ
 អនុវត្ត និងការតុបតែងទាំងឡាយ មានការខុសប្លែកពីគ្នាតិចតួចណាស់ ពីព្រោះថារបៀបរបបទាំងអស់នោះ
 គេចម្លងចេញពីឥណ្ឌាទាំងអស់គ្នា ហើយម្នាក់ៗ ដែលកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនាដូចគ្នា ខិតខំធ្វើត្រាប់យ៉ាងណាឲ្យបាន

ដូចពួកហិណ្ឌូជាម្ចាស់ដើមនៃសាសនា ។ ដូចដែលគេបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា ពាក្យវ័ន្ត មានន័យថា អ្នកការពារ ដែលគេប្រើភ្ជាប់ទៅនឹងព្រះនាមព្រះរាជានៅហ្វូណាន និងក្រោយមកនៅកម្ពុជា មានដើមកំណើត ចេញមកពីឥណ្ឌា ប្រើដូច្នោះដោយសន្តតិវង្សរល្លវៈ និងសន្តតិវង្សមួយចំនួនទៀត ហើយព្រះរាជាចាម្ប្រា ជា និង ស៊ីម៉ាត្រា ក៏បានយកពាក្យនេះមកដាក់លម្អព្រះនាមជាភាសាសំស្ក្រឹត ដែលទ្រង់ទទួលយកនៅថ្ងៃអភិសេកដូច គ្នាដែរ ។

ខ្ញុំសង្កេតឃើញថាទៀបកោះម៉ាឡាកាមិនបានអនុវត្តតាមទម្លាប់នេះទេ ហើយព្រះរាជារបស់គេមិនមាន ព្រះនាមវ័ន្តដែរ ។ ចំណុចគ្រងនេះ គេក្តួរគិតថា រហូតមកដល់សតវត្សរ៍ទី១៣ មុនពេលដែលទឹកដីរបស់ទៀប កោះ ទាំងមូលធ្លាក់ទៅក្នុងការគ្រប់គ្រងរបស់រាជាណាចក្រម៉ាឡាកា នៅឆ្នាំ១២៩២ រួចក្រោយមកនៅក្រោមការ គ្រប់គ្រងរបស់ពួកសៀម ទៀបកោះនេះគ្រាន់តែជាស្រុកមួយនៅចំណុះនៃរហូណានប៉ុណ្ណោះ ហើយតាមធម្មតា ស្តេចចំណុះមិនសមនឹងមានឋានៈស្មើ ស្តេចអធិរាជទេ ។ យើងបានស្គាល់ឈ្មោះស្រុកទាំងអស់នេះ ដោយសារ ពួកចិន ដែលហៅខុសពីឈ្មោះដើម ហើយក៏មិនបានបញ្ជាក់អំពីទីតាំងឲ្យបានច្បាស់លាស់ផងដែរ ជាហេតុធ្វើឲ្យមាន ការលំបាកនឹងកំណត់ទីតាំងឲ្យបានត្រឹមត្រូវណាស់ ។ ពួកចិនរៀបរាប់ថាមានស្រុកមួយ មានឈ្មោះថា ទួនស៊ីយុន នៅចុងសតវត្សរ៍ទី៥ ដឹកនាំដោយគូនល្លេន (តូឡុង) ម្នាក់ គឺកុង, ក្រុង មានន័យថា ស្តេច អ្នកស្រុកមានសក់ ក្រញាញ់សម្បុរខ្មៅ ។ ស្រុកដានដាន^{៦០} ពាក្យនេះអាចជាឋានៈរបស់ព្រះរាជា អ្នកអង្គម្ចាស់ ឬក៏របស់មន្ត្រី ។ ស្រុក ឡានយ៉ាសៀវ (ប្រហែលគឺតេណាសសេរីម) និយាយភាសាមនដូចដានដានដែរ ភាសានេះមានអម្បុរជាមួយ ភាសាខ្មែរ^{៦១} ។ ស្រុកឡាយ ដែលអ្នកនិពន្ធចិនម្នាក់និយាយថា នៅទំនួលពីស្រុកខ្មែរដោយសមុទ្រតូចមួយ (ឈូង សមុទ្រសៀម) តាមមើលទៅគឺ កេដាហ៍ ។ ស្រុកហ្វូនេ នៅចុងខាងត្បូងនៃទៀបកោះ តែនៅខាងលើកោះសិណ្ឌុបរី ។

កោះស៊ីម៉ាត្រា : នៅសតវត្សរ៍ទី៥ នៃគ្រិស្តសករាជ គេស្គាល់កោះនេះតាមឈ្មោះម៉ាឡេថា តាណាស ម៉ាឡាយូ មានន័យថា ទឹកដីពួកម៉ាឡេ ៦ ឈ្មោះតាមភាសាសំស្ក្រឹតថា ជុវ្វិប ។ នៅពេលក្រោយមក កោះនេះមាន

^{៦០} លោកវរសេនីយ៍ ហ្សេរីនី គិតថា ទួនស៊ីយុន ប្រហែលជាស្ថិតនៅចន្លោះម៉ាតាបាន និងសុខោទ័យ ហើយថា ដានដាន នៅខាងលើ ទួនស៊ីយុន ចន្លោះភ្នំការវីយ និងទឹកដីអយុធ្យា ។ ការប៉ាន់ស្មានដូច្នោះអាចត្រឹមត្រូវ ក៏ប៉ុន្តែបើយ៉ាងនេះរាជាណាចក្រទាំង២ និង ឡានយ៉ាសៀវ មិនស្ថិតនៅក្នុងទៀបកោះម៉ាឡាកាទេ ។

^{៦១} លោក ពែលីយ៉ូ បានពន្យល់ថា ពួកមន និងពួកខ្មែរនេះបានត្រូវបែកគ្នាដោយសារការហូរចុះមកនៃពួកថៃ ដែលធ្វើឲ្យពួកគេដាច់ ទំនាក់ទំនងជាមួយគ្នា ។ សូមអានឯកសារ របស់គាត់មានឈ្មោះថា Deux itinéraires de Chine en Inde ដែលចុះនៅក្នុងព្រឹត្តិបត្រសាលា បារាំងចុងបូព៌ា ។

ឈ្មោះថា ស្រីភោជៈ ដែលតាមមើលទៅគឺជាឈ្មោះដែលជាគេហៅតាមឈ្មោះរាជណាចក្រណាមួយ ដែលខ្លាំង ពូកែ អាចវាតអំណាចទៅលើនគរជិតខាងបាន ហើយចិនហៅមិនច្បាស់ថាចេលីហូរេ ។ កោះដីធំនេះមានរដ្ឋទាំង អស់ចំនួន២៧ ។

រដ្ឋដែលធំជាងគេគឺជុំលើមបុរី ដែលប្រហែលជាមានឈ្មោះថា ស្រីភោជៈ នោះឯង ហើយដែលអ្នកស្រុក ក្រៅគិតថា លាតសន្ធឹងលើកោះទាំងមូល ។ រដ្ឋនេះមានភូមិទាំងសំខាន់ណាស់ កាលពីអតីតកាល^{២៧} ។ ស្តេចរបស់នគរ នេះបានអះអាងថា គេជាប់ខ្សែស្រឡាយជាមួយព្រះចៅអធិរាជអាឡិចសង់ឡីក្រង់ ដែលបានទំនាក់ទំនងស្នេហា ជាមួយបុត្រីរបស់ស្តេចគឺជាហិណ្ឌូដែលច្បាំងចាញ់ មានរាជបុត្រមួយព្រះអង្គព្រះនាមថាអាសូន ជាព្រះរាជា មួយអង្គមុនគេក្នុងចំណោមព្រះរាជាហិណ្ឌូដែលល្បីល្បាញ ។ ព្រះរាជាដែលល្បីល្បាញជាងគេគឺព្រះបាទស៊ូរែម ។ ស្តេចនេះមានបច្ចាញាតិមួយអង្គព្រះនាមថាសង់សាព្វបុរ (ឬសេពៃបុរ) ទ្រង់បានយាងមកកង់នៅសមុទ្រៈ នៅលើ ភ្នំសាកុននាគមហាមិរូ ជាភ្នំសក្តិសិទ្ធិរបស់ពួកម៉ាឡេ បន្ទាប់មក បានយាងមកកង់នៅជុំលើមបុរីវិញ ។ ព្រះអង្គ ជាមេសន្តតិវង្សនៃរាជាម៉ាឡេទាំងអស់ ដែលសោយរាជ្យនៅជុំលើមបុរី នៅមេណាងកាបូ ជុំហ្គារូយ៉ុង មជ្ឈដ្ឋាន ហ៊ីត នៅជុំ ចិននាគ សិរីបុរី ម៉ាឡាកា ហើយបើសិនជាគេជឿតាមរឿងព្រេង ទ្រង់ក៏ជាមេរបស់សន្តតិវង្សចិន មួយថែមទៀត ដែលបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយព្រះនាងស្រីទេវី ជាបុត្រី របស់ព្រះបាទសង់សាព្វបុរ ។

ស្តេចជុំលើមបុរីក៏ដូចជាស្តេចម៉ាឡេទាំងឡាយដែរ តែងតែលើករាជវង្សសោយរាជ្យនៅនគរនេះ នគរ នោះ បើពុំនោះទេលើកក្សត្រីថ្វាយស្តេចនេះ ឬស្តេចនោះ ជានិច្ច ។ ជាក់ស្តែងដូចជាស្តេចមជ្ឈដ្ឋានហ៊ីត ដែលបាន រៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយព្រះនាងឈន្ទ្រទេវី ជាព្រះអានុជស្តេចស្រុកចិន ហើយមានអាពាហ៍ពិពាហ៍ ជាច្រើន ទៀត ដែលរឹតចំណងមេត្រីភាពកើតឡើងហើយនេះ ឲ្យកាន់តែប្រសើរឡើងថែមទៀត ។

មានបច្ចាញាតិរបស់ស្តេចសង់សាព្វបុរមួយអង្គ បានកសាងរាជធានីជាច្រើន ។ ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គ ព្រះនាមថា សង់នីឡាអ៊ុតាម៉ា បន្ទាប់ពីសោយរាជ្យនៅបេនតាម បានកសាងរាជធានីសិរីបុរៈនៅឯ នគរតា ម៉ាសាក់ ឬធម្មសុកៈ ហើយទ្រង់ជាព្រះរាជាទីមួយដែលមានព្រះនាមថា ស្រីត្រីភូរិះ ។

ពួកចិនដែល បានមកកាន់ជុំលើមបុរី គាំទ្រពីឆ្នាំ៦៧០ នៃគ្រិស្តសករាជរហូតមក បានចាត់ទុកនគរនេះថា ជានគរខ្លាំងពូកែជាងគេទាំងអស់ក្នុងតំបន់នេះ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ៧២០ ព្រះរាជាជុំលើមបុរីមួយអង្គបានយាងកាត់មុខ

^{២៧} នៅសតវត្សរ៍ទី៦ រដ្ឋនេះមានឈ្មោះថាកណ្តុរី ហើយនៅសតវត្សរ៍ទី១០ ចិនហៅថាសានហ្សូឡី (សំភោជៈ) ។ ពេលធ្លាក់ក្នុងការ ឈ្លានពានរបស់ពួកជុំនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧៧ ពួកនេះដាក់ឈ្មោះឲ្យថាភារវង្ស (កូកាង) ។ សម័យនោះ ពួកអារ៉ាប់ហៅស្រុកនេះថា ស៊ីបូយ៉ា ។

បូជនីយសក់ចិនឈ្មោះ យីត្ស៊ីន ទ្រង់ប្រាជ្ញស្រស់ជាច្រើនជាន់ ហើយគង់នៅក្នុងបុស្សករធ្វើអំពីមាស លើក្រែងធ្វើអំពីមាសដែរ ។ រាជធានីរបស់ព្រះអង្គជារាជធានីរបស់កោះដូរាធំ ជាទីមជ្ឈមណ្ឌលពាណិជ្ជកម្មជាមួយបរទេសដ៏សំខាន់ ។ តាមមើលទៅកោះស៊ូម៉ាត្រាពេលនោះស្ថិតនៅក្រោមឥទ្ធិពលរបស់ប៉ាលីមប្រាស ហើយជាសម្បកមនុស្សដ៏ធំមួយ ដែលជាប្រភពដើមនៃពួកអ្នកដែលបានមកដណ្តើមយកនគរចាម្ប៉ា និងតាំងទីលំនៅដំបូងៗ នៅកម្ពុជា នៅបណ្តាកោះម៉ាឡេស៊ីទាំងឡាយ រួចសាយភាយទៅពេញប្រជុំកោះទាំងមូល និងខ្ទប់ប៉ាឡាវាកាងដែរ ។

កោះដូរា : ពួកឥណ្ឌាហៅកោះដូរាថា ដូរា ដែលចិនហៅតាមតែមិនច្បាស់ ទៅជាឆូប្លូ, ឈូប្លូ ឬ ទូប្លូ^{២៤} ។ នៅសម័យជាមួយគ្នានឹងប៉ាលីមប្រាសនោះ មានរដ្ឋមួយដែលត្រួតត្រាលើក្សត្រប្រទេសចំនួន១៨ផ្សេងទៀតនៅលើកោះនោះ គឺរដ្ឋមជ្ឈិមភូមិ មកពីឈ្មោះដើមឈើមួយដើមគឺ មដៈ និងផ្លែដែលមានរសជាតិល្អ (ប៉ាលីម) ។ គេមិនដឹងថា រដ្ឋនេះចាប់កកើតឡើងពីពេលណាមកទេ ។

នៅសតវត្សរ៍ទី១៣ រដ្ឋនេះមានរាជធានីថ្មី ដែលហាក់ដូចជាមានឈ្មោះថា មដបហិតៈ ស្ថិតនៅលើមាត់ទន្លេកេឌិរី នៅកណ្តាលព្រៃមែសាក់ដ៏ធំមួយ ។ មានសំណែសសេសសល់របស់រាជធានីនេះសព្វថ្ងៃនៅលើដីជាច្រើនពាន់ម៉ែត្រការ៉េ ដែលជាការបញ្ជាក់ថា គឺជារដ្ឋដ៏ខ្លាំងពូកែមួយ កាលពីសម័យនោះ ។

វាហាក់ដូចជាការពិតដែលថាទីក្រុងនេះមានឈ្មោះថា ដូរា មុនពេលដែលបានត្រូវកសាងឡើងវិញ ដោយស្តេចវិជ័យ ។ គឺជាទីក្រុងធំជាងគេនៅលើកោះនេះ ជាហេតុធ្វើឲ្យគេហៅកោះទាំងមូលថាដូរាដូច្នោះដែរ តាំងតែពីមុនពេលដែលបានវាតអំណាចទៅលើក្សត្រប្រទេស៧ទៀតៗម៉្លោះ ។ មានអ្នកខ្លះបានអះអាងថែមទៀតថា កោះនេះពីមុនមានឈ្មោះថា ហូលីន ឬកលិន្ត ដូចឈ្មោះ រដ្ឋកលិន្ត នៅឥណ្ឌាដីចិនដែរ ដែលជាការបញ្ជាក់វិភាគតែច្បាស់ថែមទៀតថា នេះជាអាណានិគមមួយរបស់ពួកហិណ្ឌូ មកពីកលិន្ត ។ រឿងហេតុអាចកើតមានយ៉ាងនេះមែន តែខ្ញុំគិតថា ពួកអ្នកធ្វើដំណើរតាមនាវាមកដល់កោះដូរាគោរពតែហៅកោះនេះទៅតាមទីក្រុងដែលគេបានចុះចត ហើយកលិន្ត, ដូរា និងមដបហិតៈ អាចជាកំពង់ផែនាវាបន្តបន្ទាប់ដែលមានពាណិជ្ជកម្មសំខាន់ជាងគេ ។ ដោយហេតុនេះកោះនេះក៏ត្រូវគេហៅថាដូរាដូច្នោះទៅ ហើយពួកបរទេសហៅ និងសរសេរឈ្មោះទៅតាមអក្សរគេ ពួកហិណ្ឌូហៅថា ហូលីន ឬកលិន្ត ឯពួកចិនហៅថា ឆូប្លូ ។ល។ ជាដើម ។

បើទោះជាយ៉ាងណាក្តី គេមិនអាចកំណត់ពេលនៃការកសាងទីក្រុងមដបហិតៈ មុនចុងសតវត្សរ៍ទី១២ បានទេ ។ ប៉ុន្តែខ្ញុំដូចជាចេះតែនៅចងកំណត់កាលបរិច្ឆេទនោះទៅពីរសតវត្សរ៍មុន គឺឲ្យត្រូវនឹងសម័យកាលវីរ

^{២៤} ខ្មែរយើងហៅថាកោះដូរា ស្រុកដូរា នគរដូរា ។

បុរសស្ទើរែង របស់អ្នកនិពន្ធអារ៉ាប់ និងពែក្ស ប៉ុន្តែគ្មានមូលហេតុគ្រប់គ្រាន់ ។

មួយរយឆ្នាំក្រោយមក ព្រះចៅអធិរាជចិនកូប៊ីឡៃខាន់បានបញ្ជូនទ័ពមួយកងទ្វេមកសងសឹកនឹងការប្រមាថរបស់ស្តេចមជ្ឈបហិតៈមកលើរាជទូតចិន ។ ទ័ពចិនវាយទ័ពជាណាចក្រមុនដំបូងនៅត្រង់ដីសណ្តស៊ីវាបាយ៉ា ក្បែរមាត់ពាមទន្លេកេឌីវី ។ បន្ទាប់មកបានភាមមកវាយរហូតដល់កំដែងរាជធានីមជ្ឈបហិតៈ ដុតបំផ្លាញស្រុកខេចខ្ចី តែដំណើរយករាជធានីមិនបាន ក៏ត្រលប់ទៅវិញទៅពេល៤ខែក្រោយ ។ ព្រឹត្តិការណ៍នេះកើតឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១២៧៣ ។ ការចាញ់ដៃចិននេះមិនបានធ្វើឲ្យរាជាណាចក្រជ្រុះខ្សោយទេ ពីព្រោះយើងឃើញបន្ទាប់មកថា ពួកនេះបានចេញមកវាយដៃក្នុងអាគ្នេយ៍កោះស៊ូម៉ាត្រា ដំណើរយករាជាណាចក្រជ្រុះខ្សោយដាក់ជាចំណុះនៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៤ ។

មានការបញ្ជាក់ច្បាស់ថា រហូតដល់មុនចុងសតវត្សរ៍ទី១៤ រដ្ឋមជ្ឈបហិតៈនេះបានវាតអំណាចទៅលើរាជាណាចក្រចំនួន១៨ ដែលស្ថិតនៅលើកោះក្បែរៗកោះជ្វា ទៅលើរាជាណាចក្រចំនួន៨នៅលើកោះប៊ីរណេអូ និងទៅលើរាជាណាចក្រ៣ទៀតនៅទិសខាងកើត នៅក្នុងប្រជុំកោះហ្វីលីពីន ។

ព្រះរាជាជ្វា មិនអាចរក្សារដ្ឋដ៏ច្រើនទាំងអស់នេះនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ខ្លួនបានយូរប៉ុន្មានទេ ប៉ុន្តែគេឃើញថា នៅសតវត្សរ៍ទី១៤មានព្រះរាជាមួយអង្គបានចាប់ផ្តើមធ្វើសង្គ្រាមជាមួយរាជាណាចក្រជ្រុះខ្សោយរួចបានវាយកម្ទេចហូមប៊ី និងប៉ាលីមបាតពេលធ្វើដំណើរត្រលប់មកវិញ ព្រមទាំងបាននាំយកពួកឈ្មើយសឹកមកដាក់ នៅលើកោះជ្វា ថែមទៀតផង ។

ឯបំណុលនឹងជ័យជម្នះនៅលើកោះស៊ូម៉ាត្រា ព្រះរាជាអង្គនោះក៏ចាប់ផ្តើមធ្វើការវាយដំណើរយកក្សត្រប្រទេសទាំង២៧ខាងលើ ព្រមទាំងបានវាយដំណើរយកក្សត្រប្រទេស៧ករាជ៥ទៀត ដាក់ជាចំណុះ ។ ព្រះអង្គបានកសាងសំពៅ៦០០ មានទ័ព និងអាវុធយុទ្ធភណ្ឌគ្រប់គ្រាន់ ក្រោមការបញ្ជារបស់ខ្លួនសេនីយ៍ព្រះបាទ ។ ក្នុងសង្គ្រាមខាងលើ ទ្រង់ប្រមូលបានជ័យភណ្ឌជាច្រើន រហូតដល់ប្រវត្តិវិទូរបស់ជ្វាស៊ី ហ៊ុកាយ៉ុតវ៉ាដា (វ៉ាដាជ្វាស៊ី) និយាយថា មិនអាចគណនាបាន ។

សង្គ្រាមវាតអំណាចនេះ បានធ្វើឲ្យស្តេចមជ្ឈបហិតៈ មានកិត្តិភាពបោះសំឡេងជាខ្លាំង នៅក្នុងចំណោមព្រះរាជាដទៃទៀត ដែលចាប់បញ្ជូនស្នូលសារអាករដ៏ច្រើនលើសលប់មកថ្វាយ ហើយមជ្ឈបហិតៈ ក៏ក្លាយជា “ទឹកដីនៃដែលមានមនុស្សម្នាធ្វើដំណើរទៅមកពីស្រុកចំណុះឥតដាច់” ។ រាជធានីមជ្ឈបហិតៈ បានរីកធំ មានប្រជាជនច្រើន សម្បូរសប្បាយ “ពួកសំឡេងស្តុរកងឈ្មោះបន្តិលាយឡំជាមួយសំឡេងឧបករណ៍តន្ត្រីឯទៀតយ៉ាងពីរោះរង” ។ អ្នកប្រវត្តិវិទូបានបន្តទៀតថា “គេឃើញមានល្បែង និងទស្សនីយភាពប្លែកៗជាច្រើន ដូចជាល្ខោនសិល្ប៍សែយ ល្ខោនតុក្កតា នាដ្យកម្មប្រាំមុខ ចម្រៀងជាក្រុម និងក្រុមសៀកដំបូនប្រសប់ ។ មានបុណ្យទាំងយប់ទាំងថ្ងៃ ម្ហូបអាហារក៏មិនខ្វះ មានទេសចរមកពីគ្រប់ទិសទីចូលមកទស្សនា” ។

ជំពូកទី ១ : នៅដើមសតវត្សរ៍ទី១២ ទីក្រុងមួយនៅចុងខាងជើងកោះស៊ូម៉ាត្រាមានឈ្មោះថា សាម៉ាឡង់ ។ ទីក្រុងនេះជាពរាជធានីរបស់រាជាណាចក្រតូចមួយដែលជាដួងចំណុះប៉ាលីម៉ាណូ ។ មានព្រះរាជា២អង្គ ជាបងប្អូន ដែលបានកសាងទីក្រុងនេះឡើង ព្រះរាជានោះកាន់សាសនាតាមពួកអារ៉ាប់ ប្រហែលដោយសាសនានោះ ជាសាសនាធ្វើសង្គ្រាមប្រឆាំងពួកក្សត្រី និងប្រហែលដោយសារពួកអារ៉ាប់ដែលបានធ្វើដំណើរមកដល់ទីនោះ និយាយតែអំពីចម្បាំងវាតទឹកដី ដែលពួកសាសនិកធ្វើចាប់ពីចុងដែនដីខាងលិច រហូតមកដល់សមុទ្របឹងហ្គាល់ ។ ពួកអ្នកស្រុកក៏បានចូលសាសនាអារ៉ាប់នេះ ដូចជាព្រះរាជាគេដែរ ។ ដូចនេះ រាជាណាចក្រនេះគឺជារាជាណាចក្រ ទី១ ដែលកាន់សាសនាមហាម៉ាត់ ។

មានមន្ត្រីម្នាក់ឈ្មោះ ម៉ារ៉ាស៊ីលូ ដែលត្រូវគេបណ្តេញចេញពីនគរសាម៉ាឡង់ បានមកតាំងទីលំនៅ នៅនឹង ភូមិតូចមួយ មានឈ្មោះថា ប៊ូឡូតេឡង់ ។ គេនិយាយថាមន្ត្រីនោះបានក្លាយខ្លួនជាមេចោរសមុទ្រដ៏កាចសាហាវ មានទ្រព្យសម្បត្តិហូរហៀរ តែចិត្តទូលាយ ពូកែធ្វើចម្បាំង និងមានល្បិចច្រើន ។ អ្នកស្រុកនៅទីនោះបានលើកមន្ត្រី នោះឲ្យធ្វើជាស្តេច កសាងរាជធានីមួយថ្វាយ និងលើកតម្កើងព្រះរាជាអង្គនេះដូចជាបណ្តាស៊ុលតង់ របស់ សាម៉ាឡង់ អីចឹងដែរ ។ ព្រះអង្គបានប្រកាន់យកព្រះឋានៈជាស៊ុលតង់សមុទ្រ នៅឆ្នាំ១២៥០ ។ ព្រះរាជាអង្គនេះ បានធ្វើសង្គ្រាមប្រកបទៅដោយជ័យជម្នះជាញឹកញាប់ ជាមួយស៊ុលតង់ សាម៉ាឡង់ ជាហេតុធ្វើឲ្យគេខ្លាចរអា ព្រះអង្គគ្រប់គ្នានៅក្នុងតំបន់ ។

គឺនៅពេលនោះហើយដែលទ្រង់បានកសាងរាជធានីជំពូកទី១ឡើង ចូលកាន់សាសនាអ៊ីស្លាម ហើយបោះបង់ ចោលព្រះឋានៈម៉ារ៉ាស៊ីលូ ដោយប្រកាន់យកព្រះឋានៈជាមេឡិកអែលសាឡេសវិញ ។ ទ្រង់បានដាក់ឈ្មោះឲ្យ រាជធានីសមុទ្រថា សុមុទ្រអែលសាឡា មានន័យថា “សុមុទ្រជាទីសំណាក់សន្តិភាព” ពីព្រោះថា អ្នកស្រុក បានប្តូរចូលកាន់សាសនាអ៊ីស្លាមដោយមិនចាំបាច់មានការបង្ខិតបង្ខំ^{២៥} ។ ព្រះអង្គបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយ បុត្រីព្រះរាជា ពែរឡាក់ ហើយមានរាជបុត្រមួយអង្គគឺ មេឡិកអែលសាវ៉ាហ៊ី ដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គបាន ប៉ុន្មានឆ្នាំ ក៏សុភតទៅ បន្ទាល់ទុករាជបុត្រា២អង្គនៅជាមួយ ព្រះអយ្យកោមេឡិកអែលសាឡេស មួយគឺ មេឡិកអែលម៉ាមូដ មួយទៀតគឺ មេឡិកអែលម៉ង់ស្នូ ។ មេឡិកអែលម៉ាមូដក្រោយមកជាស៊ុលតង់សោយរាជ្យនៅ ជំពូកទី ៦ មេឡិកអែលម៉ង់ស្នូ ជាស៊ុលតង់នៅសុមុទ្រ ។

^{២៥} ឈ្មោះបែបនេះហាក់ដូចជាកាន់តែបញ្ជាក់ថា ការប្តូរចូលកាន់សាសនាអ៊ីស្លាមនៅចុងបូព៌ា នៅបូព៌ា និងនៅបស្ចិមប្រទេស មិនមែន ប្រព្រឹត្តទៅដោយការស្ម័គ្រចិត្តនោះទេ ។

រាជាណាចក្រទាំង២មានកិត្តិយសសុខសាយទៅក្របខ័ណ្ឌទី ហើយនៅកន្លែងណាក៏ពុំតែគេនិយាយអំពី សុលតង់មេឡិកអែលម៉ាមូដ និងមេឡិកអែលម៉ង់ស្នូ ថាមានអំណាចខ្លាំងក្លា សម្បូរសប្បាយដែរ ។ ហេតុការណ៍នេះ បានធ្វើឲ្យស្តេចសៀមបញ្ជូនទ័ពតាមដើងទឹកមួយកងធំមកកាន់សុមុទ្រ៖ ដើម្បីទាមទារឲ្យលើកស្ទួយសារអាករ ទៅ ថ្វាយ ដោយប្រកាន់ថាជាប្រទេសចំណុះ ភ្លេចបំពេញកាតព្វកិច្ច ដែលតាមមើលទៅគឺជាសិទ្ធិដែលមានតពីព្រះរាជា កម្ពុជាមក ។ មេឡិកអែលម៉ាមូដទ្រង់ក្រោធនឹងអាកប្បកិរិយារបស់សៀមនេះខ្លាំង ហើយបានបញ្ជាឲ្យវាយទៅ ទ័ពសៀមដែលទើបនឹងចុះដល់ដី រួចឲ្យសាត់សង់កំពែងការពាររាជធានី ។ សង្គ្រាមមានរយៈពេលយូរ តែទើបព្រប់ ម៉ាមូដ ទទួលជ័យជម្នះ សម្រាប់ទ័ពសៀមបានស្ទើរតែទាំងអស់ អ្នកខ្លះត្រូវអ្នកស្រុកសម្លាប់ សេសសល់តិចតួចរត់ ឡើងសំពៅត្រលប់ទៅស្រុកវិញ ។

មេត្រីភាពរវាងបងប្អូនទាំង២ល្អណាស់ រហូតដល់ពេលមួយដែលមេឡិកអែលម៉ង់ស្នូ ធ្វើដំណើរទៅកាន់ រាជវាំងរបស់បង តែមេឡិកអែលម៉ាមូដមិននៅ ប្រទេសឃើញនារីស្អាតម្នាក់ដើរចេញមក គួរស្រលាញ់ក៏ចាប់យក ទៅ ។ ម៉ាមូដខឹងណាស់ ក៏រៀបដែនការសងសឹក ដោយធ្វើជាអញ្ជើញម៉ង់ស្នូឲ្យមកចូលរួមពិធីកាត់ស្បែកអង្គជាតិ បុត្រា រួចចាប់យកទៅបំបរមលើកោះឆ្ងាយមួយ ។ ម៉ាមូដបានយកសុមុទ្រ៖មកដាក់ជាទឹកដីរបស់ខ្លួន ។ ដល់ ក្រោយមក ម៉ាមូដ នឹកឃើញអាណិតប្អូន ស្តាយកំហុស ក៏បញ្ជាឲ្យគេតាមទៅយកប្អូនត្រលប់មកវិញ ប៉ុន្តែ ម៉ង់ស្នូ ត្រូវស្លាប់តាមផ្លូវ ។ រឿងនេះរឹតតែធ្វើឲ្យ ម៉ាមូដ មានវិប្បដិសារីខ្លាំងឡើងថែមទៀត ទ្រង់ក៏ដាក់រាជសម្បត្តិ ថ្វាយ ព្រះរាជបុត្រាព្រះនាមថា អាមេដទៅ ។

គឺនៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ស្តេចអាមេដនេះឯង ដែលស្តេចមជ្ឈបតិៈ បានបញ្ជូនកងទ័ពមកវាយយក ប៉ាសី ហើយដុតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី ធ្វើឲ្យរដ្ឋនេះរលត់រលាយបាត់ទៅ មិនបានមួយសតវត្សរ៍ផងចាប់ពីពេលកសាងមក នៅ ឆ្នាំ១២៥០ ។

ប៉ុន្តែនូវក្រោយមក ពួកចាមនៅឥណ្ឌូចិនដែលត្រូវពួកអាណ្តាមវាយឲ្យបរាជ័យ បានធ្វើដំណើរមកកាន់ ទឹកដីត្រង់នេះ បង្កើតជាមួយពួកម៉ាឡេក្នុងស្រុកបានជារដ្ឋអាចេឡើង ដែលមានអត្តិភាពរហូតដល់ឆ្នាំ១៩០០ ។

ម៉ាឡាកា : រយៈកាលយូរក្រោយមក ស្តេចមជ្ឈបតិៈ បានវាយដណ្តើមយកសិរីបុរីដែលសាងនីឡាអ៊ូតា ម៉ា បានកសាងឡើងកាលពីច្រើនសតវត្សរ៍មុន ហើយមានសាហ៍^{៦៦} អ៊ីស្តង់ខែរកំពុងតែសោយរាជ្យ ។ តាមពិត

^{៦៦} ពាក្យ សាហ៍ នេះជាពាក្យ ពែក្យ ក្លាយមកពីពាក្យសំស្ក្រឹតក្យត្រិយៈ បញ្ជាក់ថា អ្នកដែលធ្វើឲ្យតំបន់នេះបែរទៅកាន់សាសនា អ៊ីស្លាមវិញ គឺពួកពែក្យ ឬពួកម៉ុងហ្គោល មកពីឥណ្ឌា ។

រាជធានី បានត្រូវធ្លាក់ទៅក្នុងដៃសត្រូវដូច្នោះដោយមកពីមានមន្ត្រីក្បត់ គឺបេនដាហាវ៉ាសន៍វ័ងដូនតាប៉ា ព្រោះខឹងនឹងព្រះរាជាដែលបានសម្លាប់បុត្រីរបស់ខ្លួនជាអក្ខមហេសី យ៉ាងថោកទាបបំផុត ដោយទ្រង់ចោទថា ព្រះជាយាបំបាក់មុខព្រះអង្គ ក៏សងសឹកដោយបើកដៃឲ្យសត្រូវចូលមក ។

អ៊ីស្តង់ខែរកេចខ្លួនរួច បានភៀសព្រះកាយជាមួយព្រះរាជវង្ស និងសេនាភីលៀងទៅគង់នៅឯម្ល៉ា រួចទៅកូតាប៊ូរ ទៅសង់ហ្គង់អ៊ូហ្សង ទីបញ្ចប់ ទៅគង់នៅលើមាត់ទន្លេបង់តាំ ដែលទ្រង់យល់ថាឆ្ងាយផុតពីដៃពួកជ្វា ហើយក៏ចាត់ឲ្យកសាងរាជធានីហ្សាកូឡា ឡើងនៅក្នុងគ្រិស្តសករាជ១៣៧៥ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១២៩៧ ។ រាជធានីនេះ ក្រោយមកគឺ ម៉ាឡាកា^{២៧} ។

នៅពេលទទួលបានដំណឹងអំពីការកសាងរាជធានីថ្មីនេះ អ្នកស្រុកជាច្រើនដែលភៀសខ្លួនចេញរួចពីសិរីសោយ ដុតពីការសម្លាប់រង្គាល (មានមនុស្សជាង៤ម៉ឺននាក់ត្រូវគេសម្លាប់) បាននាំគ្នារត់ពាក់ពពួនមករស់នៅ ធ្វើឲ្យកើតជារាជាណាចក្រតូចមួយប្រកបទៅដោយប្រជាជនអង្គអាចហានក្លា ព្រោះសុទ្ធជាអ្នកជម្រុះព្រៃ ជាអ្នកមានកំហឹងឈឺចាប់ ដែលភៀសខ្លួនគេចពីការកាប់សម្លាប់របស់ពួកជ្វា ។ រាជធានីថ្មីនេះមានទីតាំងល្អ គឺស្ថិតនៅលើប្រកដីចង្កៀតនៃសមុទ្រម៉ាឡាកា នៅចំពីមុខកោះរ៉ូប៉ាត់ ។ រាជធានីនេះបន្ទាប់មកបានក្លាយជាទីកន្លែងសម្រាក និងផ្គត់ផ្គង់ស្បៀងសម្រាប់ពួកអ្នកថ្មើរសមុទ្រដែលចេញចូលជាញឹកញាប់ ។

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីអ៊ីស្តង់ខែរបន្ទាប់ទី៣ គឺកេតជិតបេសា ឡើងសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១២៧៦ បានប្រែចូលកាន់សាសនាអ៊ីស្លាម ហើយដូរឈ្មោះទៅជា ស៊ុលតង់មហាមេដសាហ៍ រិញ ។ ពេលនោះអ្នកស្រុកទាំងអស់ទន្ទេញចាំមាត់នូវរូបមន្តពីរយូរ “គ្មានអាទិទេពដទៃទៀតណាក្រៅពីអាទិទេពដែលមានតែមួយគត់ គ្មានអ្នកណាប្រដូច ហើយមហាមេដជាខ្ញុំបម្រើ និងជាអ្នកនាំសាររបស់ព្រះអង្គ” ។ ដោយហេតុនេះម៉ាឡាកាបានស្ថិតនៅជារាជាណាចក្រកាន់សាសនាអ៊ីស្លាមអស់កាលដ៏ខ្លី នៅកណ្តាលរដ្ឋតូចៗជាច្រើនដែលកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនា ។

នៅពេលនោះ សង្គ្រាមបានត្រូវប្រកាសឡើងទៅលើពួកប្រឆាំង ហើយទឹកដីដែលស្ថិតនៅខាងកើតម៉ាឡាកា រហូតដល់សមុទ្រសៀមក៏ត្រូវបានដណ្តើមដាក់ជាចំណុះ រួមមានប៉ាហាង, ក្រេងហ្គានូ, រួចប្រជុំកោះលិវ័ន្ត និងប្រជុំកោះបេនតាង ដែលពីមុនជាទឹកដីចំណុះស្តេចសិរីសោយ បានន័យថាគ្រប់គ្រងដោយបុព្វបុរសរបស់ស៊ុលតង់ម៉ាឡាកា ។

យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា ស្តេចសៀមបានទាមទារថាខ្លួនមានសិទ្ធិអធិរាជភាពលើរាជាណាចក្រប៉ាសី នៅខាងជើងកោះស៊ូម៉ាត្រា ដូច្នេះវាច្បាស់ណាស់ថា គេរឹតតែមានសិទ្ធិខ្លាំងណាស់ទៅទៀតមកលើ

^{២៧} ពាក្យម៉ាឡាកា នេះ ជាឈ្មោះរុក្ខជាតិមួយដើម គឺ emblica officinalis ។

ទៀបកោះម៉ាឡាកា ដែលតាមមើលទៅអនុត្តរភាពនេះបន្តពីអធិរាជភាពរបស់ស្តេចកម្ពុជាមក ។ ស្តេចសៀមមួយអង្គដែលប្រវត្តិសាស្ត្ររាជណាចក្រម៉ាឡាកាហៅថាប៊ូប៊ុនយ៉ា^{២៨} ដោយមានបំណងចង់យករាជណាចក្រថ្មីនេះដាក់ក្រោមការត្រួតត្រា បានបញ្ជូនទ័ពមួយកងទ្វេមកវាយ ក្រោមបញ្ជារបស់រដ្ឋមន្ត្រីខាងសង្គ្រាម ។ តែទ័ពនេះត្រូវស្តេចម៉ាឡាកាវាយឲ្យបរាជ័យ ហើយទ័ពដែលបញ្ជូនមកលើកទី២ក្រោមបញ្ជារបស់គេដោយសៀម ក៏ត្រូវបរាជ័យដែរ ថែមទាំងត្រូវដេញវាយប្រហាររហូតដល់ចុងទៀបកោះ ។ ចាប់ពីពេលនោះមក ស្តេចសៀមក៏បោះបង់គំនិតចង់បានរាជណាចក្រនេះដែលចេះការពារខ្លួនបានយ៉ាងពូកែ ហើយគេក៏លែងឃើញមានទ័ពសៀមចូលមកទៀតដែរ ។

នៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៤ ស៊ុលតង់ដែលសោយរាជ្យបន្តពីស៊ុលតង់នេះមានឈ្មោះថា ម៉ង់ស្នូសា ទ្រង់បានធ្វើសង្គ្រាមដណ្តើមយកប៉ាហាងដែលប្រហែលជាបានរើបម្រះរួចពីនឹមត្រួតត្រារបស់ម៉ាឡាកា ហើយដែលកាលនោះស្ថិតនៅក្រោមការដឹកនាំរបស់មហារាជទេវៈសុរិយា ជាសាច់សារលោហិតប្តីក៏ជាស្តេចសាមន្តរាជរបស់ស្តេចសៀម ។ ម៉ង់ស្នូសាបាននាំមហារាជនេះជាឈ្មើយយកមកកាន់ម៉ាឡាកាជាមួយរាជវង្សទាំងអស់ បន្ទាប់មកក៏បានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយបុត្រីស្រស់ស្អាតព្រះនាមថា វណាងស្រី ។

អាពាហ៍ពិពាហ៍នេះធ្វើឲ្យសៀម និងម៉ាឡាកាខិតទៅជិតរកគ្នា ព្រោះបន្តិចក្រោយមកស៊ុលតង់ម៉ាឡាកាបានបញ្ជូនរាជទូតមួយទៅកាន់អយុធ្យា ហើយដូចដែលលោក ម៉ារី បាននិយាយអីចឹង សម្ព័ន្ធមេត្រី និងមិត្តភាពបានកើតមានឡើងរវាងរាជណាចក្រសៀមដ៏មានអំណាចជាមួយនឹងរដ្ឋតូចម៉ាឡាកា ក៏រដ្ឋមួយកាន់ព្រះពុទ្ធសាសនារដ្ឋមួយទៀតកាន់សាសនាអ៊ីស្លាម ។

ប៉ុន្តែនរណាដែលក្រោយមក ស៊ុលតង់បានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយបុត្រីស្តេចមជ្ឈបតីតៈ ព្រះនាង វ៉ាខិនហ្គាឡាចត្រូកេវណា ហើយបានទទួលជាចំណង់ដៃនូវរាជណាចក្រឥន្ទ្រគិរី, សៀងតាង និងប៉ាលីមបាង ដែលស្ថិតនៅលើកោះស៊ូម៉ាត្រា ឬកោះជុំផង ។ តាមមើលទៅនគរទាំង៤មិនទាន់ប្រទៅកាន់សាសនាអ៊ីស្លាមនៅឡើយ ព្រោះថាឈ្មោះ ឥន្ទ្រគិរី ក៏ដូចជាឈ្មោះរបស់នគរព្រះនាងក្សត្រី មិនមែនជាឈ្មោះតាមភាសាអាវ៉ាប់ទេ ។

នៅពេលត្រលប់មកកាន់នគរវិញ ស៊ុលតង់ម៉ាឡាកា បានលើកបុត្រីព្រះអង្គឲ្យទៅព្រះរាជាឥន្ទ្រគិរី ធ្វើជាមហេសី ។ គេនិយាយថា សូម្បីតែស្តេចស្រុកចិនដែលបានអះអាងថាជាប្តីស្រឡាយជាមួយព្រះចៅអធិរាជអាឡិចសង់ឡីក្រង់ ក៏ប្រាថ្នាចង់សម្ព័ន្ធមេត្រីជាមួយស៊ុលតង់ម៉ាឡាកាដែរ ដាក់ស្តែងក៏ទ្រង់បានលើកព្រះរាជបុត្រីព្រះនាមហុនលីប៊ូថ្វាយ ដែលហែហមទៅដោយរាជទូត និងក៏ល្បឿនស្រីប្រុសចំនួន៥ ០០ នាក់ សុទ្ធតែជាកូន អស់

^{២៨} តើជាពាក្យ “ពញា” ឬ?

ពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីពួកនេះក្រោយមកបង្កើតបានជាអាណានិគមចិននៅប៊ូតិកនៃណា (ភ្នំចិន) ដែលប្រៀបបានទៅនឹងភ្នំម៉ុងម៉ាត្រមួយនៅម៉ាឡាកា ។ ដោយព្រះក្សត្រីទ្រង់យល់ព្រមចូលសាសនាអ៊ីស្លាម ស្តេច ស៊ុលតង់ ក៏ទទួលរៀបការធ្វើជាមហេសីទៅ ។

នៅសម័យជាមួយគ្នានោះ សង់អាដី ឬស្តេចប៊ែរណេអូក៏បានចុះសន្ធិសញ្ញាមិត្តភាពជាមួយស៊ុលតង់ម៉ាឡាកាដែរ ដែលបានក្លាយទៅជាមហាអំណាចខ្លាំងក្លាមួយ ។ ទ្រង់បានសម្រេចចិត្តកម្ចាត់មេចោរសមុទ្រដ៏សាហាវម្នាក់ នៅក្នុងសមុទ្រខាងត្បូង គឺស្តេចម៉ង់កាសា ដែលតែងតែរាតត្បាតទឹកដីតាមមាត់សមុទ្រជ្វា សៀម សិង្ហបុរី និងស៊ីម៉ាត្រា ។ ទ្រង់បានបញ្ជូនទ័ពដេញវាយមេចោរសមុទ្រនោះ ហើយបង្ខំឲ្យវាដកថយចេញទៅសម្លំនៅក្នុងប្រទេសវ៉ាវិញ ។

បន្តិចក្រោយមកទៀត ទ្រង់បានធ្វើចម្បាំងជាមួយស៊ុលតង់ប៉ាសី ដែលដណ្តើមរាជសម្បត្តិពីព្រះរៀមនិងចាប់ដណ្តើមទឹកដីរដ្ឋផ្សេងៗទៀតរបស់ព្រះអង្គ ។

ស៊ុលតង់ដែលសោយរាជ្យបន្តិចពីព្រះអង្គគឺ ព្រះរាជបុត្រាព្រះនាមអាឡាអែលឌីនវ៉ាតសាហ៍ ។ ព្រះរាជាអង្គនេះ បានវាយកម្ចាត់ពួកចោរដែលតែងតែមកឆក់ប្លន់ម៉ាឡាកា រួចបានវាយបង្រួបស្តេចហារ៉ូដែលចេះតែមករាតត្បាតមាត់សមុទ្រម៉ាឡាកា ហើយចាប់បង្ខំឲ្យចុះសន្ធិសញ្ញាសន្តិភាពមួយ ។

រាជបុត្ររបស់អាឡាអែលឌីនវ៉ាតសាហ៍ គឺស៊ុលតង់ម៉ាមូដសាហ៍ ជាមនុស្សទិលខូច បានវាយយកស្រុកម៉ង់ជេង, បេរ៉ាក់^{២៧} និងកាឡង់តង់ដាក់បញ្ចូលមកក្នុងទឹកដី ដែលធ្វើឲ្យមានការភ្ញាក់ផ្អើលជាខ្លាំង ប៉ុន្តែប្រវត្តិវិទូម៉ាឡាកា និយាយថា នេះគឺមកពីការកើតឡើងដែលទ័ពម៉ាឡាកាមួយចំនួនមានក្នុងដៃ អារ៉ុធារ៉ង់អស់នោះពួកព័រទុយហ្គេដែលទើបមានវត្តមានក្នុងតំបន់បានថ្វាយ ស៊ុលតង់ ជាអនុស្សរវិធី ។

នៅសម័យនោះប្រពៃណីម៉ាឡាកាបានស្រុតចុះជាខ្លាំង មានបញ្ហាដិតក្បត់ជារឿយៗ ធ្វើឲ្យអ្វីៗល្អកំករអស់ ហើយរឿងអស់នេះកើតឡើងមកពីមានកម្មវិធីរបស់ព្រះរាជា ព្រះរៀម និងព្រះអនុជ និងសេនាសព្វមុខមន្ត្រី ។ មានរឿងចាប់ពង្រត់ស្ត្រី និងនារីរាល់យប់ ហើយបើកុំតែមាននាយករដ្ឋមន្ត្រីម្នាក់រឹងមាំ គឺបេនដាហារ៉ា ស្រីមហារាជា ម៉ុងម៉ាត់ក្នុងការគ្រប់គ្រងកិច្ចការនគរ មិនដឹងជាស្រុកពេលនោះក្លាយជាអាក្រក់យ៉ាងណាទេ ព្រោះព្រះរាជាមិនបានយកព្រះទ័យទុកដាក់នឹងដឹកនាំនគរទេ គិតតែពីការសប្បាយ ។ បេនដាហារ៉ានេះ បានរុញច្រានទ័ពព្រះរាជាលើក ដែលស្តេចសៀមបានបញ្ជូនឲ្យមកវាយប្រហារទីក្រុងប៉ាហាង ឲ្យដកថយទៅវិញ រួចបានចាប់បង្ខំអង្គម្ចាស់សៀមម្នាក់ ដែលបានគេចខ្លួនមកកសាងក្សត្រប្រទេសប៉ាតានី ឲ្យដូរចូលកាន់សាសនាអ៊ីស្លាម ហើយ

^{២៧} ជាភាសាខ្មែរ គឺប្រាក់ ។

ដាក់ខ្លួនចំណុះស៊ុលតង់ម៉ាឡាកា ព្រមទាំងប្តូរឈ្មោះទៅជា ស៊ុលតង់អាមេដសាហ៍ នៃ ប៉ាតានី វិញ ។ បេនដាហារ៉ា នេះ ក៏បានណែនាំឲ្យស្តេចកេដាហ៍ ដាក់ខ្លួនជាចំណុះ ស៊ុលតង់ម៉ាឡាកា ផងដែរ ។

ដោយរដ្ឋម៉ាឡាកាស្ថិតនៅក្នុងប្រកង់ចង្កៀតនៃសមុទ្រ ហើយបានក្លាយទៅជាប្រកចេញចូលនៃសំពៅ សមុទ្រ ជាមជ្ឈមណ្ឌលពាណិជ្ជកម្មដ៏ពិសេសមួយ និងជាទីផ្សារមានសកម្មភាពយ៉ាងសកម្មនោះ ហេតុការណ៍នេះ បានទាក់ទាញពួកព័រទុយហ្គេឡូមានការចាប់អារម្មណ៍ជាខ្លាំង ។ ពួកនេះមានសំពៅធំៗ ដែលធ្វើដំណើរកាត់ សមុទ្រពែក្ស សមុទ្រឥណ្ឌូ បឹងហាល់ ទៅដល់ភាគខាងត្បូងស្រុកចិន និងប្រទេសជប៉ុនថែមទៀត ។ ម៉ាឡាកា ពេល នោះ មានប្រជាជន១៧ម៉ឺននាក់ កំពង់ផែមានសំពៅចូលចតលើកដាក់ទំនិញ ឬដាក់ផ្គត់ផ្គង់ស្បៀងមុននឹងចាកចេញ ទៅវិញ មិនតិចជាង២០ គ្រឿងទ្រេក្នុង១ថ្ងៃៗ (ទំនិញមានស្ពាន់ប្តូកាឡាជាដើម) ។ គឺជាទីក្រុងនៃការសប្បាយ ដែលគេយកប្រាក់ប្រមូលបានមកពីឆ្ងាយ មកចេញវាយបំផ្លាញក្នុងបន្ថែមប្របស្រី ។ មានសំពៅហិណ្ឌូ ពែក្ស ម៉ាឡេ ជូរ សៀម ប៉េហ្គាន កម្ពុជា ចាម ចិន មកពីគ្រប់ទិសទី ហើយនាំយកកិត្តិភាពទីក្រុងសប្បាយនេះទៅផ្សព្វ ផ្សាយគ្រប់ទីកន្លែងវិញ ។ ស្រាប់តែនៅព្រឹកមួយ ពេលព្រះអាទិត្យទើបតែរះ មានកប៉ាល់ហ្គារ៉ង់ហ្គី^{១០} មួយ បាន បង្ហាញខ្លួនឡើង នោះគឺជាកប៉ាល់របស់ពួកព័រទុយហ្គេ ដែលធ្វើឲ្យមានការភ្ញាក់ផ្អើលជាខ្លាំង តែបន្ទាប់មក មេបញ្ជាការកប៉ាល់នោះបានត្រូវនាយករដ្ឋមន្ត្រីទទួលយ៉ាងអធិកអធម ។ មេបញ្ជាការកប៉ាល់ទទួលស្គាល់ថា ទីក្រុងនេះ ធំ ស្អាត ហើយសម្បូរសប្បាយ ។ មេបញ្ជាការកប៉ាល់នោះបានរាយការណ៍ជូនលោកឧត្តមនារីព័រទុយហ្គេ លោក អាល់ប៊ុយតែក នៅពេលគ្រលប់ទោដល់កោះហូអាវិញ ។ ដោយយល់ទីក្រុងម៉ាឡាកានេះ ជាប្រកបិទ និងបើកទ្វារ ទៅកាន់ចុងបូព៌ាប្រទេស លោកឧត្តមនារីបានបញ្ជាឲ្យលោក ហ្គុនហ្សាលរេបេរីរ៉ា ដឹកនាំនាវាចម្បាំង៧គ្រឿងមក វាយដណ្តើមយកទីក្រុងនេះ ។ ប៉ុន្តែលោក បេនដាហារ៉ាស្រីមហារាជ បានរុញច្រានការឈ្លានពាននោះ ឲ្យដកចេញ ទៅវិញ ធ្វើឲ្យពួកព័រទុយហ្គេដឹងថា គេមិនអាចដណ្តើមយក ទីក្រុងនោះបានទេ ដរាបណាមានលោកនាយករដ្ឋ មន្ត្រី ។ ប៉ុន្តែនាវាក្រោយមក ពួកគេគ្រលប់មកវាយម៉ាឡាកាម្តងទៀត ក្រោយពីលោក បេនដាហារ៉ា បានត្រូវព្រះ រាជាបញ្ជាឲ្យគេសម្លាប់ជាមួយនឹងកូនប្រុសព្រមទាំងកូនប្រុសឈ្មោះ ទួនអាលី ផង នៅពេលដែលព្រះអង្គ បាន ចាប់បង្ខំយកបុត្រីលោក បេនដាហារ៉ា គឺភរិយារបស់ទួនអាលី ធ្វើជាមហេសី ។ ដោយស្តាប់ព្រះរាជ មហេសីនេះ បានឲ្យឆ្លបរំលូតកូនចេញរាល់ពេលដែលមានផ្ទៃពោះ ។ ក្រោយមក ដោយយល់ថា វាស្ត្រលែងគាំទ្រព្រះអង្គ

^{១០} ពាក្យនេះជាការហៅមិនចំនួនពាក្យហ្គ្រង់ Franc ពោលគឺសំដៅយកពួកអឺរ៉ុប ពីព្រោះចាប់តាំងពីមានសង្គ្រាមដណ្តើមយកទីក្រុង សេរុយសាឡិម ពីពួកមូលស៊ុយម៉ង់ និងមានការបង្កើតរដ្ឋប៉ាឡេស្ទីន នៅឆ្នាំ១០៧៧មក ពួកអ្នកចុងបូព៌ាប្រទេសស្គាល់ពួកអឺរ៉ុប ដូច្នោះ ។

ទៀតហើយ ទ្រង់ក៏បានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះរាជបុត្រាទៅ ។

ព្រះរាជបុត្រានេះ ថ្វីបើចូលចិត្តការសប្បាយបន្តិចមែន តែទ្រង់អង្គអាចក្លាហានណាស់ ។ ទ្រង់មិនបង្ក បង្កើនទេ គឺបានបញ្ជាឲ្យកេណ្ឌទ័ព រួចទ្រង់ចូលប្រយុទ្ធប្រៀបដូចរាជសីហ៍ ។ ការប្រយុទ្ធមានរយៈពេល២ថ្ងៃ ទើបព្រះ ពួកព័រទុយហ្គេមានប្រៀបជាង^{៣១} ។ ស៊ុលតង់អាហ៍មេដ ត្រូវរឿបរឿង បានគេចព្រះកាយមុនដំបូងទៅនៅ ប៉ាកូ រួចបានយាងឡើងស្ទឹងទៅកង់នៅប៉ាណារីហ្គង់ រួចក្រោយពីព្រះបិតាយាងទៅដល់ បានយាងទៅប៉ាហាង ដែលជានគរសាមន្តរាជមួយ ។ ទៅដល់ទីនោះ ស្តេចទាំង២បានបែកជូរគ្នា ម៉ាមូដបន្តធ្វើដំណើរទៅកាន់កោះ ប៊ីនតាង ៦ ស៊ុលតង់អាហ៍មេដ ជាមួយនឹងរាជបរិពារ បានកសាងទីក្រុងកូពេហ៍ឡើង ។ ដោយត្រូវនាម៉ឺនសព្វមុខ មន្ត្រី ដែលហែហមមិនពេញចិត្តនឹង ស៊ុលតង់ ព្រោះអាកប្បកិរិយាមើលឆាយមើលថៅករបស់ព្រះអង្គ ព្រះបិតា បានឲ្យគេធ្វើឃាតស៊ុលតង់ចោល ហើយទ្រង់បាននាំរាជបរិពារមួយចំនួនបន្តដំណើរទៅកសាងរាជាណាចក្រ ហ្សូហ៊ិរ ។ ជាមួយគ្នានោះ ទ្រង់បានធ្វើការប្រយុទ្ធជាមួយពួកព័រទុយហ្គេបន្តទៀត ។

មួយរយឆ្នាំក្រោយមក គឺពីហ្សូហ៊ិរ និងរដ្ឋអាចេ នេះឯង ដែលពួកចាមមកពីឥណ្ឌូចិនបង្កើតឡើង ដោយ មានកងទ័ពចេញមកវាយបំបាក់អំណាចរបស់ពួកព័រទុយហ្គេនៅម៉ាឡាកា ដណ្តើមអំណាចប្រគល់ឲ្យពួកហុល្លង់ វិញ ។

ពួកព័រទុយហ្គេដណ្តើមយកម៉ាឡាកាបាននៅឆ្នាំ១៥១១ ដូច្នោះរាជាណាចក្រនេះមានអាយុបាន១៣៦ឆ្នាំ ។

៨- ឥណ្ឌូ និងអ្នកកាន់សាសនាអ៊ីស្លាម

យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា ក្រោយពីដណ្តើមយកនគរពៃក្សបានហើយ ពួកអាវ៉ាប៊ុន បាន បែងចែកទឹកដីនេះជាច្រើនក្សត្រប្រទេសអ៊ីស្លាម ហើយក្សត្រប្រទេសនីមួយៗ បានទាមទារឯករាជ្យពីអធិរាជ នៅ ប៉ាកដាង មួយម្តងៗ ។ យើងក៏បានឃើញផងដែរថា ចាប់តាំងពីសតវត្សរ៍ទី៧មក ពួកនេះបានចូលមកដល់ប្រទេស ឥណ្ឌូភាគខាងជើង ហើយបានកាន់ទ័ពនៅ នៅទីនោះ ក្រោយពីបានកម្ចាត់អាណាចក្រស្ស៊ុតចេញ ។

ការលុកលុយរបស់ពួកអាវ៉ាប៊ុននេះនៅមានបន្តជាប់មកទៀតនៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី៨ ទី៩ និងទី១០ ដែលបាន ធ្វើឲ្យរដ្ឋស៊ីន រលត់រលាយអស់ទៅ បើទោះជាថាមិនបានកសាងអ្វីក៏ដោយ ។ ក្នុងចន្លោះពេលប៉ុន្មានសតវត្សរ៍នេះ មានតែការបំផ្លិចបំផ្លាញមកលើឥណ្ឌូ ធ្វើឲ្យចុះក្រទៅៗ រីឯពៃក្សវិញកាន់តែម្សុរសប្បាយឡើងៗ ។ ទើបព្រះ ការ លុកលុយអស់កាល៨ឆ្នាំរបស់ម៉ាមូដខាន់ ជាស្តេចនៃនគរហ្គាសណា ពីឆ្នាំ៧៧២ដល់ឆ្នាំ១០០០ បានបន្សល់ទុក

^{៣១} នៅក្នុងសង្គ្រាមនេះ ពួកព័រទុយហ្គេ បានទទួលការកាំទ្រពិនាយសំពៅចិន ៥នាក់ ដែលចតសំពៅនៅក្នុងកំពង់ផែ ។

នូវអាណានិគមរ៉ឺម៉ង់ដ៏ជួរចត់មិនអាចរលុបចេញពីសន្តានចិត្តរបស់ប្រជាជនបានឡើយ ។

បន្ទាប់ពីមានជ័យជម្នះមកលើព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាដែលជាម្ចាស់លើក្រុងក្រចេះសាមន្តរាជ មួយចំនួន ក្នុងនោះមានក្រុងក្រចេះដែល អាជ៌វិទ្យា, កាណ្យដេ និងកាលីហ្គុន រួចមកម៉ាម៉ូដក៏ចាប់តាំងទីលំនៅ រឹងមាំស៊ីបតែម្តងនៅក្នុងប្រទេស រួចបែងចែកប្រទេសជាស៊ូបាប៊ី និងជាណាបាប៊ី ហើយត្រួតត្រាពួកហិណ្ឌូយ៉ាង តឹងរ៉ឹង ធ្វើឲ្យពួកនេះនៅមានការចងចាំសេសសល់រហូតដល់សព្វថ្ងៃ ។

ម៉ាម៉ូដបានកសាងសន្តតិវង្សមួយ ដែលមានអាយុចំនួន១៥០ ឆ្នាំ រហូតដល់ឆ្នាំ១១៥២ ទើបមានស្តេចនករ ហ្គរ មួយអង្គ ដែលបានប្រកាសខ្លួនថា ជាបច្ចាញាតិរបស់ស្តេចព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ មកដណ្តើមយក អំណាចបាន ។ ស្តេចហ្គរនេះមានព្រះនាមថា កាស៊ីន បានតាំងព្រះរាជធានីនៅឡាហ៊ីរ ។ ព្រះរាជាដែលសោយ រាជ្យបន្តពីព្រះអង្គបានលុកលុយចូលប៉េនហ្សាប រួចបន្ទាប់ពីបានឈ្នះសង្គ្រាមដ៏ធំមួយនៅថាសេសរ ហើយបន្ត លុកលុយចូល ដែល កាណ្យដេ រួចបានបន្តការវាយប្រហារទៅឆ្ងាយហួសពីនោះទៅទៀត ដែលមិនដែលមានកាល ពីក្នុងរជ្ជកាលសន្តតិវង្សមុនៗ ។ នៅឥណ្ឌាកាតខាងត្បូងដែលដណ្តើមបានមានកាណារ៉ា, ប៊ីសណាហ្គារ, រាជាណាចក្រមូលតង់ ។ ចំណែកនៅភាគកណ្តាលវិញ មានរាជាណាចក្របេណាវេស ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅឆ្នាំ១២១៥ ស្តេចហ្គរ បានត្រូវគេធ្វើឃាត អាណាចក្រទាំងមូលក៏ត្រូវបែកខ្ញែក រួចធ្លាក់ក្នុងកណ្តាប់ដៃខ្ពស់សេនីយ៍របស់ ព្រះចៅអធិរាជចុងក្រោយមានសញ្ជាតិអាហ្វហ្គានីស្ថាន ឬប៉ាតង់ គូទូប ដែលបានប្រកាសខ្លួនជាព្រះចៅអធិរាជ នៅរាជធានីដែលនោះ ។

គឺនៅពេលនោះហើយដែលមានលេចពួកភាគភារ-ម៉ុងហ្គោល របស់ ហ្សង់ហ្សឺខាន់ ចេញមក ។ ពួកនេះ បានរាតត្បាតព្រៃក្រូ, អ៊ីរ៉ង់, ហ្គាសណាដែលកាលនោះគេហៅថាដារីលម៉ាស្ត ១២២២), កង់ដាហារ រួចបានមក បោះទ័ពនៅពីមុខរាជធានីដែល ស្រាប់តែមិនដឹងដោយហេតុអ្វី ក៏ដកចេញភ្លាមពីឥណ្ឌាដោយនាំយកជ័យភណ្ឌ យ៉ាងច្រើនទៅជាមួយផង បែរទៅលុកលុយ ម៉ូស្តរី និងប្រទេសចិនវិញ ។

អាស្រ័យដោយចិត្តសារ៉ាវរបស់ពួកម៉ុងហ្គោលបែបនេះ អាណាចក្រប៉ាតង់ ឬអាហ្វហ្គានីស្ថាន ក៏បានរួចខ្លួន ពីការបំផ្លិចបំផ្លាញទៅ ហើយរាជធានីដែលក៏ដូច្នោះដែរ ។

ចំណែកប្រទេសឥណ្ឌាព្រហ្មញ្ញនិយមវិញ ដោយត្រូវបរាជ័យ ត្រូវកាបសង្កត់ បន្តិចបន្តួចក្នុងជំនឿ សាសនា ក៏ចាប់ប្រគល់ខ្លួនឲ្យពួកអ្នកឈ្នះសង្គ្រាមបន្តិចម្តងៗ ហើយគ្មានគំនិតប្រមូលក្នុងប្រទេសឥណ្ឌាឡើយនឹង ពួកអ្នកឈ្នះពានរិញទេ ។ ចាប់ពីពេលនោះមក គេសង្កេតឃើញថាភារដ៏ធំនេះត្រូវបើកចំហសម្រាប់អ្នកឈ្នះ ពានបរទេសជានិច្ច ហើយចាញ់គេជានិច្ច ។

ពេលនោះ ពួកមូស្លីម កាន់កាប់ឥណ្ឌាកាតខាងជើង នករព្រៃក្រូ អេហ្ស៊ីប និងប៊ែកាត ហើយនិងដេយកាត ទាំងអស់នៅអាហ្វ្រិកខាងជើង ។ ប្រទេសអេស្ប៉ាញក៏ត្រូវបំណុះពួកនេះដែរ លើកលែងតែអាហ្វហ្គានី កាស៊ីយ ខាង

ជើង និងកាតាឡូញប៉ុណ្ណោះ ។ ពួកមូស្លីមក៏បានដណ្តើមយកអាស៊ីមីន៍រំពឹងអាណាចក្របូព៌ាផងដែរ ហើយរាជធានី កុងស្តង់ទីណូប៊ុលក៏ធ្លាក់ខ្លួនភ័យញ័រយ៉ាងខ្លាំង ពេលឃើញពួកនេះបង្ហាញខ្លួននៅក្បែរៗនោះ ។ សង្គ្រាមរំដោះ របស់ពួកហ្វ្រង់ស៊ីស្ទ៍ ១០៧៥ ដល់ឆ្នាំ ១០៧៧ និងការបង្កើតរដ្ឋមួយនៅហ្វីរុយសាឡិម, សង្គ្រាមរំដោះរបស់ក្រុម ចម្រុះហ្វ្រង់ស៊ីស្ទ៍ អង់គ្លេស និងអាល្លឺម៉ង់ ពីឆ្នាំ ១១៤៥ ដល់ ១១៤៧ និងពីឆ្នាំ ១១៨៧ ដល់ ១១៧២, សង្គ្រាមរំដោះ របស់ពួកហ្វ្រង់ស៊ីស្ទ៍ នៅហ្វីរុយសាឡិម ជាមួយនឹងពួកហ្វង់គ្រី ពី ១២១៧ ដល់ ១២២១ ហើយនិងសង្គ្រាមរំដោះ ២ លើករបស់ហ្វ្រង់ស៊ីស្ទ៍ ពីឆ្នាំ ១២៤៨ ដល់ ១២៧០ បានជួយពន្យារពេលមិនឲ្យកុងស្តង់ទីណូប៊ុលធ្លាក់ចូលក្នុងដៃ ពួកមូស្លីម ក៏ប៉ុន្តែ ការដណ្តើមយកអាណាចក្របូព៌ាដោយពួកហ្វ្រង់ស៊ីស្ទ៍ ដែលលើកមេរបស់ពួកគេម្នាក់ធ្វើជាអធិរាជ នៅប៊ីហ្សង់ ក្នុងឆ្នាំ ១២០៧ ព្រមជាមួយការកសាងអាណាចក្រឡាតាំងមួយនៅបូព៌ា មិនមែនជាការពង្រឹងរដ្ឋមួយ ដែលមានទីតាំងនៅមុខគេ និងមានអំណាចខាងស្មារតី សម្រាប់ការពារអឺរ៉ុប និងគ្រិស្តសាសនា ប្រឆាំងទប់ទល់នឹង ពួកមូស្លីម នោះទេ ។

នៅពេលដែលព្រឹត្តិការណ៍ធំៗ ទាំងឡាយប្រព្រឹត្តទៅយ៉ាងដូច្នោះ ដែលធ្វើឲ្យពិភពលោកមួយចំណែកធំ ធ្លាក់ ចូលក្នុងកណ្តាប់ដៃពួកអារ៉ាប់ គឺពួកអ្នកកាន់សាសនាអ៊ីស្លាម ហើយតាមរយៈប្រទេសឥណ្ឌូ បានតភ្ជាប់ពួកអារ៉ាប់ និងពែក្សទៅនឹងចុងបូព៌ាប្រទេស អំណាចរបស់ព្រហ្មញ្ញសាសនានៅឥណ្ឌូបានចាប់ថយចុះជាខ្លាំង ។ នៅតាម ទីក្រុង ពួកហិណ្ឌូមួយចំនួនធំដែលភ័យខ្លាច បានប្រែចូលកាន់សាសនាថ្មី ។ វិហារដែលគេបានកសាងខ្ពស់ថ្វាយ ព្រះសិវៈ ព្រះវិស្ណុ ក្រិស្ណៈ ។ល។ បានត្រូវគេវាយរំលំចោល ហើយពួកអ្នកឈ្នះបានយកសម្ភារទាំងនោះទៅ កសាងវិហារមូស្លីមវិញ ។ ចំណែកពួកព្រហ្មណ៍ដែលនៅបន្តស្មោះគោរពបូជាព្រហ្មញ្ញសាសនា ដែលរងការធ្វើបាប ពីពួកអ្នកដែលជឿលើ “ព្រះអាទិទេពតែមួយ គ្មានអ្នកណាប្រៀបដូច” ក៏បានរត់គេចចេញពីឥណ្ឌូភាគខាងជើង ទៅរកទីកន្លែងណាដែលសុខដាន់ នៅឯចុងខាងត្បូងរបស់ទ្វីបវិញ ។

ជ័យជម្នះរបស់ពួកហ្វ្រង់ស៊ីស្ទ៍ទៅលើពួកអារ៉ាប់ បានឈឿនសាយទៅពាសពេញចុងបូព៌ាប្រទេស ធ្វើឲ្យបុព្វ បុរសរបស់ពួកហ្វ្រង់ស៊ីស្ទ៍នេះ ដែលបានបង្កើតរដ្ឋមួយនៅប៉ារីស ក្បែរៗនឹងទីកន្លែងដែលជាដើមកំណើតរបស់ មហាម៉ាត់ មានកិត្តិយសតែម្នាក់ឯងតំណាងអឺរ៉ុបទាំងមូល ហើយដែលអ្នកចុងបូព៌ាប្រទេសហៅថា ហ្វារីនីហ្គី ។ ពេល នោះ នៅលើពិភពលោក គេស្គាល់តែពួកអារ៉ាប់ និងពួកបារាំង ប៉ុណ្ណោះ ។ នៅអាស៊ីគេមិនបានដឹងច្បាស់ទេថា មានប្រជាជនខុសៗគ្នាយ៉ាងណានៅអឺរ៉ុបនោះទេ គេដឹងតែថាមានពួកហ្វារីនីហ្គីមួយប៉ុណ្ណោះ ដែលខ្មែរហៅថា បារាំង ថាជាប្រជាជនអង់អាចក្លាហាន ដណ្តើមជោគជ័យ និងធ្វើឲ្យពួកអារ៉ាប់ខ្លាចបាន ។

ក៏ប៉ុន្តែ នៅឯចុងបូព៌ាប្រទេសឯណោះវិញ នៅពេលដែលទ័ពពែក្សដណ្តើមយកប្រទេសឥណ្ឌូភាគខាងជើង ឲ្យប្រែចូលកាន់សាសនាអ៊ីស្លាម និងបង្កើតបានជាមហាណាចក្រម៉ូងហ្គោល ស្មារតីផ្សព្វផ្សាយសាសនារបស់ពួក នេះបានជ្រាបចូលមកដល់ស្រុករបស់ពួកម៉ាឡេ ។ នៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៣ មានរាជា២អង្គ ដែលទើបតែបាន

កសាងរដ្ឋសាម៉ាឡង់ បានប្រែចូលកាន់សាសនាថ្មីនេះ ។

រហូតដល់ចុងសតវត្សរ៍ទី១៣ ក្សត្រប្រទេសម៉ាឡេស៊ីរតែទាំងអស់ បានកាន់សាសនាអ៊ីស្លាម ហើយក៏មាន អ្នកជឿជាច្រើនលាននាក់ទៀតដែរនៅឯ ស្រុកចិន ។ នៅអាស៊ីប៉ែកអាគ្នេយ៍ កម្ពុជា និងបារម្ភ័ក៏បោះបង់អាទិទេព ចាស់ចោលដែរ ។ ព្រហ្មញ្ញសាសនាបានរលត់បាត់អស់ទៅយ៉ាងឆាប់រហ័ស នៅអាស៊ីឦសាន ហើយមានសេស សល់ជំនឿចាស់តែនៅតាមស្រុកស្រែប៉ុណ្ណោះ ។

នៅក្របខ័ណ្ឌនៃនិយមន័យអ្នកស្រុកកាន់សាសនាថ្មីនេះ តែងតែមានសង្គ្រាមជាទីចូលចិត្ត សង្គ្រាមនេះនាំឲ្យមានការ ដូរចូលកាន់សាសនានេះទាំងហួសៗ ។ សាសនានេះជាទីពេញចិត្តរបស់ជាតិសាសន៍ដែលអង្គអាចក្លាហានបំផុត ពីព្រោះថាគេបានធ្វើឲ្យដាវរបស់គេប្រឡាក់ទៅដោយឈាមដើម្បីព្រះអាទិទេព ម្យ៉ាងទៀត ពីព្រោះការដណ្តើម យកឥណ្ឌូដោយពួកអ្នកកាន់សាសនាមហាម៉ាត់បានធ្វើឲ្យរញ្ជួយអាស៊ីទាំងមូល និងពីព្រោះសាសនាថ្មីនេះ សាមញ្ញ ស្រួល មិនពិបាកនឹងប្រតិបត្តិទេចំពោះអ្នកដែលចូលថ្មី គឺគ្រាន់តែត្រូវទន្ទេញច្រាថា “មានអាទិទេព តែមួយអង្គ គ្មាននរណាប្រដូចបាន ហើយមហាម៉ាត់គឺជាទូតរបស់ព្រះអង្គ” ។ ដើម្បីថ្វាយបង្គំព្រះ គេគ្រាន់តែធ្វើការគោរព ដោយបែរមុខទៅទិសខាងលិចតម្រង់ទៅរកទីក្រុងឡាមិច ដែលមានផ្ទះរបស់ទូតព្រះតែប៉ុណ្ណោះ ។ បណ្តាស្តេចទាំង ឡាយបានបោះបង់ព្រះឋានៈពីព្រះរាជាមកជាស៊ុលតង់វិញ បើពុំនោះប្រើពាក្យទាំង២ភ្ជាប់គ្នាតែម្តង ។ ទ្រង់ឈប់ ប្រើអក្សរសំស្ក្រឹត ដែលគេសរសេរពីឆ្នាំទៅស្តាំទៀតហើយ ហើយបែរមកប្រើអក្សរអាវ៉ាប់ ដែលសរសេរពី ស្តាំមកឆ្នើរវិញម្តង ។ គេទទួលយកកម្មវិធីរាជប្រាប័នសម្រាប់ពូជអ្នកចម្បាំង ដែលចេញធ្វើសង្គ្រាមរំដោះពិភព លោកទាំងមូលពីដៃពួកក្សត្រ ពោលគឺ ពួកអ្នកដែលមិនជឿមហាម៉ាត់ ។

ទោះជាយ៉ាងណាក្តី នៅពេលដែលសាសនាអ៊ីស្លាមអាចដណ្តើមបានពួកម៉ាឡេទាំងអស់ សាសនានេះ មិនអាចទទួលជោគជ័យមកលើប្រជាជនដែលមានសញ្ជាតិហិណ្ឌូឥណ្ឌូចិន បានទេ ។ កម្ពុជា សៀម លាវ ភូមា បានបោះបង់ព្រហ្មញ្ញសាសនាចោល ប៉ុន្តែបានត្រឹមត្រលប់មកកាន់ពុទ្ធសាសនាវិញតែប៉ុណ្ណោះ ។ អាណាម តុងកីង ក៏មិនបណ្តោយខ្លួនឲ្យលង់តាម ហើយនៅរក្សាទស្សនវិជ្ជារបស់កុងហ៊ុយស៊ីដដែល នៅគោរពដឹងដឹងតា និងប្រតិបត្តិពិធីពុទ្ធសាសនាលាយឡុំជាមួយសាសនាតាវ ។

យើងនឹងបានឃើញថាមានស្តេចខ្មែរមួយអង្គនៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៧ ដែលបានប្រកាន់យកព្រះនាមថាជា អ៊ីប្រាហ៊ីម ហើយដូរចូលកាន់សាសនាមហាម៉ាត់ យកពួកចាម និងម៉ាឡេជាបរិពារ ហើយស្ទុះស្ទុះរកចងសម្ព័ន្ធ មេត្រីជាមួយស្តេចចាម ដែលមើលឆាយមើលថែកព្រះអង្គ តែត្រូវសុភតទៅ ដោយមិនបាននាំ ប្រជារាស្ត្រ មន្ត្រី និងរាជវង្ស ឲ្យអនុវត្តតាមព្រះអង្គជន់ទេ ។ ស្តេចមួយអង្គនោះ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ បានដាក់ព្រះនាមឲ្យថាជា “ស្តេច ចេញសាសនា” ឬ “ស្តេចចូលសាសនាជា” ។

ក្បាលទី២

ប្រទេសកម្ពុជាតាមរាជ្យព្រះបាទសុរិយោវរ្ម័នទី១ និងឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រផ្សេងៗទៀត

ជំពូកទី១

ប្រទេសកម្ពុជាចាប់ពីឆ្នាំ១៣៤០ រហូតដល់ការបែកបន្ទាយលង្វែក

១- ព្រះបាទនិព្វានបទ (១៣៤០-១៣៤៦)

តាមរយៈ ដែលនាមនិព្វានបទទ្រង់បានជ្រើសតាំងឲ្យសោយរាជ្យលើរាជបល័ណ្ណកម្ពុជា និងជាអ្នកកសាងសន្តតិវង្សមហាក្សត្រខែរបច្ចុប្បន្ន បានសុគតនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៤០ ។ បើតាមការនិទានតៗគ្នា តាមរឿងព្រេងនិងរាជពន្យារវា គឺព្រះរាជបុត្រច្បងរបស់ព្រះអង្គព្រះនាមថាព្រះបាទសម្តេចព្រះបរមនិព្វានបទ^១ ជាមួយព្រះអគ្គមហេសីដែលត្រូវជាព្រះរាជបុត្រីរបស់ព្រះបាទសីហនុរាជ ដែលទ្រង់បានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ ដើម្បីឲ្យមានចំណងទាក់ទងជាប់ជាមួយសន្តតិវង្សមុន បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ ។

រាជពន្យារវា និយាយថាព្រះបាទនិព្វានបទទ្រង់កង់នៅឯ ឥន្ទបក្កមហានគរ^២ គឺអង្គរធំសព្វថ្ងៃ ហើយទ្រង់សោយរាជ្យសម្បត្តិដោយសុខសន្តិភាពជាមួយប្រទេសជិតខាង មានស្រុកលាវ សៀម និងអាណាម ។ យើងអាចបន្ថែមបានទៀតថា ជាមួយនគរចាម្ប៉ាផងដែរ ។

ព្រះអង្គសោយរាជ្យបាន៥ឆ្នាំ ហើយសុគតនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៤៦ ។

២- ព្រះសិទ្ធានរាជ (១៣៤៦)

ព្រះអនុជរបស់ព្រះបាទនិព្វានបទ ព្រះនាមសម្តេចព្រះសិទ្ធានរាជបានត្រូវគេជ្រើសរើសឲ្យឡើងសោយរាជ្យសម្បត្តិបន្តពីព្រះអង្គ^៣ ដោយទុកព្រះរាជបុត្រ២អង្គដោយឡែក ក៏ប៉ុន្តែព្រះអនុជនេះបានចូលទិវង្គត ៦ខែក្រោយមក ដោយមិនទាន់ទាំងបានទទួលការអភិសេកផង ។ ការជ្រើសរើសព្រះរាជាបែបនេះប្រហែលជាប្រព្រឹត្តទៅតាមទម្លាប់ ដែលមាននៅសេសសល់រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ គឺច្បាប់ស្នងរាជ្យចាស់បុរាណ ដែលតម្រូវឲ្យព្រះអនុជសោយរាជ្យបន្តពីព្រះវៀម ច្បាប់នេះមានបញ្ហាជាច្រើននៅស្រុកសៀម និងស្រុកភូមា ។

^១ តាមមើលទៅព្រះនាមនេះ សមតែជាព្រះមរណនាមទៅវិញទេ ។
^២ មានន័យថា ព្រះរាជធានីរបស់ព្រះឥន្ទ្រ ។
^៣ ឯកសារមួយនោះនិយាយថាទ្រង់សោយរាជ្យបានតែ៤ខែទេ ។

យើងនឹងបានឃើញខាងក្រោមនេះថាព្រះភាគីនយោបាយ ពេលក៏បុត្ររបស់ព្រះរៀម ឡើងសោយរាជ្យបន្តពី ព្រះបិតុលា ។ ដោយហេតុនេះខ្ញុំសន្និដ្ឋានថា អ្វីដែលគេចង់បាននោះ គឺព្រះរាជាមួយអង្គជ្រើសរើសចេញពី រាជវង្សជិតបំផុតនឹងព្រះរាជា ដែលមានព្រះជន្មចាស់សមល្មមក្នុងការដឹកនាំ និងគួរឲ្យគោរពបាន ។

៣- ព្រះស្រីលំពន្យរាជា (១៣៤៧-១៣៥១)

អត់ពីព្រះសិខានរាជាទៅ សេនាសព្វមុខមន្ត្រី បានជ្រើសរើសព្រះរាជបុត្រច្បងរបស់ព្រះនិព្វានបទ អភិសេកឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្តក្រោមព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះរាជទិវង្គារព្រះលំពន្យរាជាធិរាជ និងតែង តាំងព្រះរាជបុត្រប្អូនព្រះនាមថា ព្រះសុរិយោវង្ស ឲ្យធ្វើជាខុបរាជ ។ ព្រះរាជា និងព្រះខុបរាជបានចាត់ចែង ឲ្យគេរៀបចំពិធីបូជាសពព្រះវររាជបិតា និងព្រះបិតុលា រួចហើយរើសព្រះអង្គធាតុដាក់ក្នុងកោដ្ឋមាស តម្កល់ទុក ក្នុងព្រះចេតិយ ។

នៅសម័យនោះ ប្រទេសសៀមដែលធ្លាប់តែចំណុះខ្មែរពីមុន បានឯករាជហើយ ។ ឯកសាររាជពន្យារវិសាម បាននិយាយថា ពួកសៀមនេះបានទទួលសេរីភាពនៅក្នុងរាជ្យព្រះបាទបទុមសុរិយោវង្ស ដែលខ្ញុំគិតថា គឺព្រះបាទ សុរិយាវង្សទី២ ដែលសោយរាជ្យក្នុងឆ្នាំ១១៦២ ដោយទ្រង់ជាប់រវល់នឹងគ្រប់គ្រងក្សត្រប្រទេសជាច្រើន នៅ ភាគខាងជើង ។

នៅពេលដែលព្រះសុរិយោវង្ស ឬសុរិយាវង្ស សុភគទៅ មានបុរសមានអំណាច និងពូកែឆ្លាតវៃម្នាក់ ឈ្មោះថា ពញារោង បានឡើងសោយរាជ្យនៅសុខោទ័យ ហើយបានបង្រួបបង្រួមរដ្ឋសៀមទាំងអស់ ដែលស្ថិត នៅក្នុងអាណាចក្រមេណាម ដាក់មកក្នុងអំណាចរបស់ខ្លួន ធ្វើឲ្យសុខោទ័យក្លាយទៅជាអាណាចក្រដ៏ខ្លាំងមួយ ។

ម្យ៉ាងទៀត ស្តេចលាវនៅឈៀងវៃ^៤ ក្រោយពីត្រូវវាយឲ្យបរាជ័យដោយស្តេចនគរជិតខាងមួយអង្គ ក៏បាននាំប្រជានុរាស្ត្រចុះមករួមរស់ជាមួយសុខោទ័យ^៥ ហើយបង្រួបបង្រួមបច្ចាញាតិរបស់ពញារោងទាំងអស់ មកក្នុងអំណាចរបស់ខ្លួនវិញ និងបានមកតាំងរាជធានីនៅកំផែងពេជ្រ^៦ ដ៏ធំទូលាយ ។ បច្ចាញាតិរបស់ព្រះអង្គបាន សោយរាជ្យសម្បត្តិដោយសុខសាន្ត តៗគ្នាដល់ទៅ៤ជំនាន់ ។

^៤ សៀងវៃ គឺសៀងវៃហសព្វថ្ងៃស្ថិតនៅលើខ្សែរយៈទទឹង១៧អង្សា៥០ ក្នុងអង្គការលាវជើង និងខ្សែរយៈបណ្តោយ ៧៧អង្សា ១០ ខាងកើត នៅលើដៃមួយនៃទន្លេមេគង្គ ពីខាងជើងរដ្ឋសាន ។

^៥ នៅលើមាត់ទន្លេមេណាមខាងស្តាំ ត្រង់ខ្សែរយៈទទឹង១៧អង្សាខាងជើង និងខ្សែរយៈបណ្តោយ៧៧អង្សា៣០ ខាងកើត ។

^៦ ស្ថិតនៅលើមាត់ទន្លេមេគង្គខាងជើង ចម្ងាយ៤០ គីឡូម៉ែត្រពីខាងពាយ័ព្យសុខោទ័យ ។

ក្រោយនោះ មានអ្នកស្រុកម្នាក់ឈ្មោះថា សេនាបូម បានឡើងសោយរាជ្យនៅរដ្ឋលាវមួយជាប់នឹង សុខោទ័យ ក្រោយពីបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយព្រះរាជក្សត្រីរបស់នគរនោះ ។ ទ្រង់បានកសាងរាជធានី ក្រុងទេព^៧ រួចបានយកព្រះឋានៈជាព្រះចៅសេរីវិជ័យជាន់សែន^៨ ហើយសោយរាជ្យបាន២០ឆ្នាំ ។

រាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គព្រះនាមថាទទងដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ បានកសាងរាជធានីនៅណងស្នោ ហើយដាក់ឈ្មោះថា ក្រុងទេពមហានគររបស់រាជវង្សស្រីអយុធ្យា ដែលក្រោយមកបានត្រួតត្រាលើនគរក្នុងចំនួន១៦ ។ ក្រោយពីបានកសាងរាជធានីថ្មីនេះរួច ព្រះទទងខ្លួនព្រះអង្គក៏ដូរព្រះឋានៈទៅជាព្រះចៅរាមាធិបតី ព្រះចៅក្រុងស្រីអយុធ្យា^៩ វិញ ។

ការតាំងរាជធានីអយុធ្យានៅលើកោះណងស្នោ ក្នុងអានុទន្លេមេណាម បានធ្វើឲ្យសៀមមានរាជធានី ខិតមកជិតព្រំប្រទល់ដែនខ្មែរ ជាហេតុធ្វើឲ្យជាតិសាសន៍ទាំង២ ដែលមានកម្លាំង តែមានដល់ប្រយោជន៍ផ្សេងៗគ្នា ចាប់មានការប៉ះទង្គិចនឹងគ្នាដោយចៀសមិនរួច ។ ការដែលសៀមកសាងរាជធានីអយុធ្យា នៅកៀកមកក្បែរនឹង រាជធានីឥន្ទបុត្តយ៉ាងដូច្នោះ ជាការបញ្ជាក់ច្បាស់ថា ព្រះរាជណាមក្រកម្ពុជានៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៤ នោះបានចុះ ទិន្នន័យទៅហើយ គួរសត្រូវណាខ្លះខ្លះទៀតទេ ព្រោះថាគេមិនខ្លាចរអានឹងមកនៅក្បែរនោះឡើយ ដុយទៅ វិញ ពួកសៀមនេះបានប្រាកដខ្លួនថា អង្គអាច និងកាចសាហាវ ។

^៧ មានន័យថារាជធានីរបស់ទេវតា តាមមើលទៅប្រហែលគឺឡើងទេពសព្វថ្ងៃ នៅលើមាត់ទន្លេមេគង្គខាងឆ្វេង ។

^៨ ពាក្យខ្មែរថាចៅ សៀម និងលាវថាឆាវ ចិនថាចូបូ សានថាសូបូ អាណាមថាដាវ ចឺរម៉ានថាសាបូ មានន័យថាស្តេច ឬអង្គម្ចាស់ ក្រោយមកគេប្រើសម្រាប់ហៅមន្ត្រីដែលមិនមានជាប់សាច់រាជវង្សផងដែរ ។ គឺចេញពីពាក្យនេះហើយ រួមផ្សំជាមួយពាក្យ ដែលចឺរម៉ានថាអូ មានន័យថាក្បាល មេប្តីប្រធាន សៀមថាហ្វូ ខ្មែរថាហ្វា ដែលកើតបានជា ពាក្យថាចៅហ្វា គឺនាយករដ្ឋមន្ត្រី ចៅហ្វាយស្រុក ។ ពាក្យភូមាថា ចាបូ មានន័យថា ស្តេចបរទេសដែលចំណុះ ។ ពាក្យ សាន ថា ចូបូ ឬសូបូ ក្លាយចេញមកពីពាក្យ ដើមនេះដែរ ។

ពាក្យសៀមថាហ្វូ ចឺរម៉ានថាបូ ខ្មែរថាហ្វា លាវថាវ៉ា ប្រើគ្នាបំប្លែងជាមួយពាក្យកែវ មានន័យថាមានតម្លៃ បានជាពាក្យកែវហ្វា ជាឋានៈមួយរបស់រាជវង្សបន្ទាប់ពីឋានៈខុបរាជ ។

^៩ បើតាមការរៀបរាប់នេះ អយុធ្យាដែលជារាជធានីរបស់សៀមពីឆ្នាំ១៣៥០ ដល់១៧៦៨ មិនមែនកសាងឡើងដោយស្តេចមក ពីសុខោទ័យដែលជាបញ្ហាព្រឹត្តិរបស់ព្រះរោងទេ គឺកសាងដោយស្តេចសៀងសៃនមួយអង្គមានដើមកំណើតជារាស្ត្រសាមញ្ញ ដែល បានសោយរាជ្យនៅក្រុងប្រទេសមួយនៅក្នុងអានុទន្លេមេណាមខាងលើ ។ ក្សត្រប្រទេសនោះមានរាជធានីដំបូងនៅកំផែងពេជ្រ កសាងឡើងដោយស្តេចលាវមួយអង្គ ដែលស្តេចនគរជិតខាងបានបង្ខំឲ្យដកថយគេចព្រះអង្គមកខាងត្បូង ។ ខ្ញុំគិតថាវាក្មេងអ្វីជាប្លែក ទេ បើសិនជាថ្ងៃណាមួយគេរកឃើញថា ស្តេចដែលមានជ័យជម្នះនោះគឺជាស្តេចថៃមួយអង្គ មកពីប្រទេសភូមាជាមួយនឹងប្រជា រាស្ត្រថៃ ។

សង្គ្រាមដែលធ្លាប់មានគាំទ្រពីច្រើនសតវត្សរ៍ណាស់មកហើយជាមួយពួកមន ដែលរស់នៅត្រង់ទឹកដីសៀមសព្វថ្ងៃនេះមុនពួកសៀមទៅទៀត បានចាប់ផ្តើមឡើងសាជាថ្មីជាមួយការកសាងរាជធានីអយុធ្យា ដោយព្រះខុទ្ទនរេបស័ថៃ និងព្រះលំពន្យរាជារបស់ខ្មែរ ។

បើតាមរាជពន្យារវិញខ្មែរដែលខ្ញុំមានក្នុងដៃ នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៥២ ស្តេចសៀមបានសម្រេចពង្រីកទឹកដីដោយដណ្តើមយកកម្ពុជាដែលព្រងើយកន្តើយមិនព្រមទទួលស្គាល់អធិរាជភាពរបស់ខ្លួន^{១១} ។ ស្តេចសៀមបានរៀបចំទ័ពជា២កង កងទី១មានពលរេហ៍៥ពាន់នាក់ស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជារបស់ព្រះរាជនគ្នាព្រះនាមថា ស៊ីសារ៉ាត់ កងទី២ មានពល១ម៉ឺននាក់ស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់ព្រះរាជបុត្រាមាស្នន រួចទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យធ្វើដំណើរទាំងថ្ងៃទាំងយប់មកវាយយកព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ។

ពេលនោះ អាជ្ញាធរខ្មែរនៅតាមដាយដែនមិនបានគិតថាសៀមនឹងចូលមកលុកលុយកម្ពុជាទេ ម្ល៉ោះហើយមិនបានត្រៀមខ្លួននឹងធ្វើការទប់ទល់ឡើយ ក៏នាំគ្នាដកថយគេចចេញជាមួយគ្រួសារពីមុខទ័ពសៀម តែបានចាត់អ្នកនាំសារឲ្យនាំដំណឹងពីការលុកលុយនេះមកថ្វាយព្រះរាជាដែលកង់នៅឯ រាជធានីឥន្ទបុរី ។ អ្នកនាំសារបានមកដល់មហានគរហើយបានចូលកាល់ព្រះរាជាពេលថ្ងៃត្រង់ ព្រះលំពន្យរាជាបានបញ្ជាឲ្យព្រះអនុជ សុរិយោទ័យជាព្រះខុបរាជកេណ្ឌទ័ព២ម៉ឺននាក់ក្នុងបណ្តាប្រជារាស្ត្រក្នុង និងជិតៗ រាជធានី ហើយចេញរៀបចំតទល់នឹងទ័ពសៀម ។ ចេញព្រះរាជបញ្ជារួច ទ្រង់បានយាងទៅកាន់សាលសវនាការ ជួបជុំនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីរបៀបជាក្រុមប្រឹក្សាសង្គ្រាមមួយ រួចបានលើកសំណួរឡើងថា “ព្រះរាជាណាចក្ររបស់យើងមានសុខសន្តិភាព ជាយូរមកហើយ យើងមិនដែលមានហ្វឹកហាត់កងទ័ពទេ ស្រាប់តែឥឡូវពួកសៀមលើកទ័ពមកវាយយើងយ៉ាងនេះ តើអស់លោកយល់ថាដូចម្តេចដែរ?” ។

ព្រះខុបរាជបានឆ្លើយតបទៅវិញថា “ទ័ពសៀមប្រាកដជាមានការនឿយហត់ដោយត្រូវធ្វើដំណើរទាំងយប់ទាំងថ្ងៃចាប់ពីទល់ដែនមក ព្រោះចង់មកដល់ឆាប់នឹងអាណាវាយយើង ទាំងយើងមិនបានដឹងខ្លួន ។ ពួកនេះប្រមាថមើលឆាយខ្មែរ គិតថាយើងមិនចេះធ្វើចម្បាំង ហើយជឿថាយើងមិនចេះការពារខ្លួនទេ ។ ចំណែកទ័ពរបស់យើង ថ្មីបើថាមិនធ្លាប់បានហ្វឹកហ្វឺនមែនពិត តែជាទ័ពថ្មី មិនទាន់អស់កម្លាំង ហើយមានចេតនាចង់ប្រយុទ្ធ” ។ មានបន្តដូច្នោះហើយ ទ្រង់បានសុំការអនុញ្ញាតពីព្រះរាជាចេញដំណើរ ដើម្បីទប់ទល់នឹងទ័ពសៀមឲ្យបានឆ្ងាយពីរាជធានីបន្តិច ត្រង់កន្លែងដែលពួកនេះកំពុងបោះទ័ព ។

^{១១} រាជពន្យារវិញសៀមនិយាយថា ស្តេចសៀមបានប្រកាសសង្គ្រាមឡើង ដោយមកពីពួកខម គឺខ្មែរ ព្រហ័ណសាសនាដាក់មិនព្រមគោរព ។

ព្រះរាជាបានចេញព្រះរាជបញ្ជាតាមសំណើ ព្រះទ្រង់រាជដែលកង់លើដីវី បានយាងចេញដំណើរទាំងយប់ នោះ ។ ទ័ពខ្មែរមានចែកចេញជាទ័ពសេះ ទ័ពដីវី និងទ័ពថ្មើរជើង ។ ទ័ពសៀមមិនបានគិតថា ខ្មែរចេញវាយមុន ដូច្នោះទេ ក៏ត្រូវបរាជ័យ ហើយព្រះអង្គម្ចាស់ស៊ីសាវ៉ាត់ក៏ត្រូវធ្វើកុតនៅលើកដីវីទៅ ។ ចំណែកទ័ពខ្មែរ ដោយរវល់ តែសប្បាយរីករាយនឹងជ័យជម្នះ ក៏មិនបានគិតដេញតាមទ័ពរបស់ព្រះរាមាស្នន៍^{១១} ដែរ គឺ បណ្តោយទុកឲ្យពួកនេះ វិលត្រលប់ទៅវិញបាត់ទៅ ។ ទ័ពខ្មែរត្រលប់ចូលមកកាន់ឥន្ទបុត្តវិញប្រមូលបានជ័យភណ្ឌជាច្រើន មានតាំងពី សេះ ដីវី និងឈ្មើយសឹកផង ។

ក្រោយពីទទួលបានដំណឹងអំពីបរាជ័យ និងមរណភាពរបស់ព្រះរាជនគ្នាស៊ីសាវ៉ាត់ ស្តេចសៀមបានបញ្ជា ឲ្យកេណ្ឌទ័ពជាច្រើនបន្ថែមទៀត ដោយដាក់ក្រោមបញ្ជារបស់ព្រះអនុជថ្មីព្រះនាមថាបរមរាជា និងចែកទ័ពជាបី កងស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជារបស់រាជបុត្រទាំង៣ (ឬព្រះអនុជ ក៏មិនដឹង) របស់ព្រះរាមាស្នន៍ គឺចៅបាសាធុ, ចៅបាអាត និងចៅកំបង់ពិសី ។ ទ័ពទាំងអស់នេះចេញដំណើរពីអយុធ្យាមកជួបជាមួយទ័ពរបស់ព្រះរាមាស្នន៍ រួចហើយនាំគ្នា បោះជំរំនៅចម្ងាយពីព្រំប្រទល់ដែនសៀមខ្មែរប្រហែលដើរ ពីរ-បីថ្ងៃ ដោយថ្មើរជើង ។

ពេលនោះ ព្រះរាជាកម្ពុជា ដែលឈ្លងយល់ថាបរាជ័យលើកនេះមិនអនុញ្ញាតឲ្យសៀមវិលត្រលប់មកធ្វើ សង្គ្រាមវិញទៀតបាន ក៏បញ្ជាឲ្យរំសាយកងទ័ពចេញ និងឈប់ធ្វើកំណែនផ្សេងៗ តទៅទៀត ទុកតែទ័ពរក្សាព្រះ អង្គប៉ុណ្ណោះ ។ ដល់ពេលសៀមលើកទ័ពចូលមកម្តងទៀត ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យកេណ្ឌកងទ័ពឡើងវិញដែរ តែព្រះរាជ បញ្ជាមុនឲ្យរំសាយទើបតែផ្សព្វផ្សាយចេញមិនទាន់ដុតផង ម៉្លោះហើយក៏គ្មានកម្លាំងទប់ទល់នឹងទ័ពសៀម ដ៏ច្រើន លើសលប់ ជាងទ័ពដែលព្រះទ្រង់បានវាយឲ្យបរាជ័យទៅទៀត ។ ទ្រង់បានសម្រេចឲ្យទប់ទល់ តែក្នុងបរិវេណ ព្រះរាជធានីសិន ទម្រាំចាត់កម្លាំងឲ្យចេញកេណ្ឌទាហានជាថ្មីបាន ។ អ្នកស្រុកដែលរស់នៅជាយារាជធានីឥន្ទបុត្ត បានរត់ចូលមកជ្រកកោនក្នុងរាជធានី ដែលមានរៀបចំកំពែងដាក់កម្លាំងការពារយ៉ាងរឹងមាំ ។

ព្រះរាជាទ្រង់បានរៀបចំប្រជុំក្រុមប្រឹក្សាសង្គ្រាមនៅក្នុងសាលសុវណាភារ ហើយប្រកាសប្រាប់អង្គប្រជុំ ថា ទ័ពសៀមលើកមកលើកនេះច្រើនជាងពីរដូវមុន១០ ដង ៦ ព្រះរាជាណាចក្រគ្មានកម្លាំងទ័ពទេ ។ ក្រោយពី ព្រះអង្គ សណ្តាប់ព្រះយោធាលំរបស់ព្រះមហាទ្រង់សុរិយោទ័យ និងយោធាលំរបស់សេនាបតី មន្ត្រី ទ្រង់ក៏ចាត់ ព្រះភាគិយេយ្យរបស់ព្រះអង្គ ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស ជាបុត្ររបស់ព្រះសុក្ខបទ និងត្រូវជាព្រះរាជនគ្នារបស់ ព្រះនិព្វានបទ ឲ្យយាងចេញកេណ្ឌកងទ័ពតាមបណ្តាខែត្រ យកមកជួយរាជធានី ។

បីថ្ងៃក្រោយមក ទ័ពសៀមក៏មកបង្ហូរខ្នួននៅពីមុខរាជធានីឥន្ទបុត្តបុរី ហើយចាប់ផ្តើមធ្វើការវាយ

^{១១} មានន័យថា “ស្ថានសួគ៌របស់ព្រះរាមា” ឬ “ច្បារដំណាំរបស់ព្រះរាមា” ក្នុងន័យថាស្ថានសួគ៌ដែរ ។

ប្រហារ ។ ព្រះរាមាស្ននរាយទ័ពខ្មែរជើង ចៅបាសាធនៅខ្មែរកើត ចៅបាអាតនៅខ្មែរភ្នំ និងចៅកំបង់ពិសី នៅខ្មែរលិច ។ ទ័ពសៀមបានសាកល្បងវាយជាច្រើនលើក តែឥតប្រយោជន៍ ព្រោះកំពែងរាជធានីរឹងមាំ មានកូទិកធំ និងជ្រៅព័ទ្ធជុំវិញ ចំណុចគ្រង់ណាមានស្ពានស្ទើរតែមានទាហានការពារម៉ឺនម៉ាត់ និងយាមកាម តាមជញ្ជាំងកំពែងទាំងថ្ងៃទាំងយប់ទៀតផង ។

ពេលនោះព្រះចៅក្រុងកម្ពុជា ដែលពោរពេញទៅដោយសេចក្តីក្លាហាន បានដឹកនាំទ័ពផ្ទាល់ព្រះអង្គ ចេញ វាយទ័ពសៀម ។ ការប្រយុទ្ធប្រឆាំងនឹងសាហាវ ប៉ុន្តែមិនមានទ័ពណាមានជ័យជម្នះលើទ័ព ណាទេ ព្រះលំពែងរាជាក៏យាងចូលមកក្នុងរាជធានីវិញនៅពេលល្ងាច ។

ប៉ុន្តែថ្ងៃក្រោយមក ព្រះរាមាស្នបានចាត់ឲ្យកសាងប្រាង្គខ្ពស់ៗជាច្រើន ប្រហាក់ប្រហែលនឹងកម្ពស់ កំពែងអង្គរធំដែរ ដើម្បីឆ្លើយស្រួលក្នុងការបាញ់កាំភ្លើង^{១២} ចូលក្នុងរាជធានី និងដើម្បីចៀសវាងការខូចខាត ។

ទ័ពខ្មែរ និងសៀមច្បាំងគ្នារបៀបនេះអស់ពេល៤ខែ ចាប់ពីខែធ្នូ ឆ្នាំ១៣៥២ រហូតដល់ចុងខែមីនា ឆ្នាំ១៣៥៣ តែគ្មាននរណាឈ្នះនរណាទេ ។ ពេលនោះព្រះលំពែងរាជបានផ្ញើរសារមួយច្បាប់ឲ្យទេសាភិបាល មេនីយ៍សៀមសួរថា “កម្ពុជាជាមហាណាចក្រមួយធំ ឯសៀមគ្រាន់តែនគរតូចមួយចំណុះកម្ពុជាប៉ុណ្ណោះ ។ សៀមបានឯករាជ្យ យើងក៏មិនចង់ខាន ព្រោះមិនចង់មានសត្រូវ ។ តើហេតុអ្វីក៏សៀមបញ្ជូនទ័ពមកវាយ កម្ពុជា សូមប្រាប់ឲ្យយើងដឹងអំពីមូលហេតុផង” ។

ទេសាភិបាលសៀមឆ្លើយមកវិញថា បើកម្ពុជាយល់ព្រមទទួលស្គាល់អធិរាជភាពរបស់ស្តេចសៀមនោះ គេនឹងដកទ័ពថយទៅវិញទាំងអស់ ។

^{១២} កាំភ្លើង = កាំ (គ្រាប់) + ភ្លើង ។ ត្រូវដឹងថាអ្នកចុងបូព៌ាប្រទេសបានស្គាល់ និងប្រើប្រាស់រំសេវជាច្រើនសតវត្សរ៍ណាស់មក ហើយ មុនពួកអឺរ៉ុបមានកាំភ្លើងធំគាំគាំសតវត្សរ៍ទី១៤ ហើយខ្មែរបានស្គាល់អាវុធនេះយូរហើយ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧៨ ពួកភាមែរ ខ្មែរ បានប្រើកាំភ្លើងធំនៅក្នុងសង្គ្រាមដណ្តើមទឹកដីរបស់ពួកហិណ្ឌូ ហើយនៅអង្គរធំមានកន្លែងមួយមានឈ្មោះថា “យ្វាងគ្រាប់កាំ ភ្លើង” ។

លោក វ៉ូស៊ីយុស បានអះអាងថា មិនមានកាំភ្លើងធំធេងអំពីស៊ីន និងដែកគាំគាំឆ្នាំ១០៥៥ ហើយចេះធ្វើគ្រាប់បែកគាំគាំពី ឆ្នាំ១២៣២ ដែលអាចសម្រាប់មនុស្សដែលស្ថិតនៅក្នុង រង្វង់១០ម៉ែត្របាន ។

ឈាវភាគាន់ បាននិយាយថា នៅក្នុងឆ្នាំ១២៧៥ នៅអង្គរធំមានគេចេះធ្វើកាំជ្រួច និងដាវ កាំជ្រួចខ្លះហោះខ្ពស់អាចឲ្យគេមើល ឃើញបានពីចម្ងាយ៤០ គីឡូម៉ែត្រ កាំជ្រួចខ្លះទៀតធំ ដូចដុំថ្មហើយដុះលាន់រំពង ធ្វើឲ្យរញ្ជួយទូទាំងរាជធានី ។

អ្នកនិពន្ធខ្លះបាននិយាយអំពីការប្រើប្រាស់កាំភ្លើងដោយសូលីម៉ាន ក្នុងការវាយយកទីក្រុងបែលក្រាដនៅឆ្នាំ១០៧៣ និង ដើម្បីការពារទីក្រុងសេរីលនៅឆ្នាំ១២៤៧ ។ ហើយវាប្រាកដណាស់ថា មេរបស់ពួកម៉រឈ្មោះថា អ៊ីស្តាអែល បានវាយយកទីក្រុង ហេហ្សា របស់អេស្ប៉ាញ នៅក្នុងឆ្នាំ១៣២៥ ដោយសារប្រើកាំភ្លើងដែរ ។

ព្រះរាជាខ្មែរបានឆ្លើយតបទៅវិញថា ទ្រង់សុខចិត្តស្លាប់ជាជានិច្ចចូល ដែលនឹងធ្វើឲ្យយើងបាត់បង់អស់ នូវកិត្តិភាព ខុសប្រជាធិបតេយ្យ ។ ទ្រង់ក៏យាងចេញត្រួតពលផ្ទាល់ព្រះអង្គ ហើយប្រកាសថា នឹងទប់ទល់រហូតដល់ ទីបញ្ចប់ ។ ចំណែកឯទ័ពសៀមវិញ ក៏បានបង្កើនការប្រហារព្រមទាំងបានខិតខំពង្រឹងការការពារផងដែរ ។

រដូវវស្សាមកដល់ មេទ័ពសៀមបានធ្វើសារទៅថ្វាយស្តេចគេ ទូលថាបើចង់ដណ្តើមយកកម្ពុជា ត្រូវចាប់ វាយសង្ក្រាន្តខ្លាំងឥឡូវនេះ ឲ្យបានមុនពេលដែលទ័ពជំនួយពីខ្មែរមកដល់ ។ ស្តេចសៀមឯកភាពនឹងសំណើនេះ ក៏កេណ្ឌទ័ពបន្ថែមហើយ លើកមកផ្ទាល់ព្រះអង្គ រហូតដល់ជើងកំពែងឥន្ទបុត្របុរីតែម្តង នៅចុងរដូវវស្សា ។

ពេលនោះព្រះអង្គម្ចាស់ស្រីសុរិយោវង្ស^{១៣} ដែលចេញកេណ្ឌទ័ពអស់ពេល៨ខែហើយ បាននាំទ័ពចូលមក ដល់កំពែងរាជធានី ។ ដោយមិនបាននាំទ័ពមកជួបជុំមូលគ្នា ទ្រង់បានដឹកនាំទ័ពមួយកងចូលទៅជិតទ័ពសៀម ពេក ដោយមិនដឹងខ្លួន ក៏ត្រូវទ័ពសៀមវាយមកលើក្នុងពេលដែលដកថយផង ធ្វើឲ្យព្រះអង្គបរាជ័យ ទ័ពទាំងឡាយ ក៏បែកខ្ញែកគ្នាអស់ទៅ ។ ព្រះស្រីសុរិយោវង្សខ្លួនព្រះអង្គបានគេចទៅកង់នៅស្រុកលាវ ក្នុងក្រុងស៊ីសុទ្ធីនាការ ណាហ៊ិត^{១៤} (គឺហ្នឹងប្រាសាទ ឬរៀងច័ន្ទ?) សព្វថ្ងៃប្រហែលដើម្បីបំផុសបំផុលអន្តរាគមន៍ពី ខាងស្តាំសារមកវិញ ។

នៅពេលដែលព្រះស្រីសុរិយោវង្សយាងទៅដល់ប្រទេសលាវ ទ័ពឯទៀតៗ ដែលព្រះអង្គកេណ្ឌបាន បាន ធ្វើដំណើរមកដល់រាជធានី ហើយទទួលដំណឹងអំពីបរាជ័យ និងការបាត់ខ្លួនរបស់ព្រះអង្គ ធ្វើឲ្យពួកគេអស់សង្ឃឹម ជាខ្លាំង ។ ឆ្លៀតឱកាសនោះពួកសៀមក៏បើកការប្រយុទ្ធមកលើ ធ្វើឲ្យទ័ពបែកខ្ញែក រត់ទៅស្រុកវិញអស់ទៅ ។

ឃើញទ័ពខ្មែរបែកខ្ញែកដូច្នោះ ស្តេចសៀមបានបញ្ជាឲ្យបើកការប្រយុទ្ធទៅលើរាជធានី ប៉ុន្តែត្រូវបាត់បង់ ទ័ពជាច្រើន និងត្រូវរុញច្រានថយទៅវិញ ។ សៀមនៅបន្តហ៊ុមព័ទ្ធរាជធានីប្រហែលជាមួយឆ្នាំទៀត ប៉ុន្តែនៅតែ ដណ្តើមមិនបាន គ្រាន់តែប្រមូលបាននូវជ័យភណ្ឌផ្សេងៗ តាមខ្សែជិតខាងរាជធានីប៉ុណ្ណោះ ។

ពេលនោះ ព្រះស្រីលំពន្យរាជាធិរាជក៏ធ្លាក់ព្រះអង្គប្រឈួន រហូតដល់សុភតទៅក្នុងឆ្នាំ១៣៥៣ ។ ដូច្នោះព្រះអង្គទ្រង់សោយរាជសម្បត្តិបានបួនឆ្នាំ ក្នុងនោះទ្រង់ចំណាយពេលមួយឆ្នាំដើម្បីធ្វើសង្គ្រាម ។

៤- ព្រះទ្រង់ស្រីសុរិយោវង្ស (១៣៥៣)

ព្រះទ្រង់ស្រីសុរិយោវង្ស ជាព្រះអនុជរបស់ព្រះរាជា ទ្រង់បានរៀបចំទុកដាក់សព្វព្រះរៀមនៅក្នុង មហាប្រាសាទរាជធានី ធ្វើពិធីបូជារួចចាប់បាត់បែងកិច្ចការព្រះនគរ ដោយសម្រេចបន្តធ្វើសង្គ្រាមតទៅទៀត

^{១៣} ឯកសារខ្លះទៀតនិយាយថា គឺព្រះសុរិយោវង្សទេ ដែលកេណ្ឌទ័ពនេះ ក្រោយមកទ្រង់បានត្រូវលើកឲ្យសោយរាជសម្បត្តិ ។
^{១៤} ជួនកាលគេប្រទះឃើញថាគេហៅថា ស៊ីសត្តណាកាហ៊ិត, ស៊ីសត្តណាហ្គាហ៊ិត និងស៊ីសត្តណាខត្តលាម៉ាចរាត់សាតានី ផងដែរ ។ ឈ្មោះជាភាសាសំស្ក្រឹតគឺ ស្រីសុទ្ធីមុន គឺ សុទ្ធីមុននេះគឺជាសាលាកាត់ក្តីរបស់ព្រះឥន្ទ ។

ដែលឯកសាររាជពន្យារវាគារនិយាយថាគឺជាមហន្តរាយមួយចំពោះព្រះរាជាណាចក្រ ។ រាជពន្យារវាគាររៀបរាប់
ថា « គេព្រួយស្រែកសំឡេងស្រែកយំរបស់ប្រជាពលរដ្ឋ ខ្ពស់មេឃ និងមេឃច្រើនបន្តបន្ទាប់គ្នា សូម្បីតែបក្សា
បក្សី ក៏ស្រែកយំស្រណោះរាជធានីដែលខ្មាំងសត្រូវឡោមព័ទ្ធជិតជុំដែរ» ។

ឃើញខ្មែរធ្លាក់ក្នុងក្តីអស់សង្ឃឹមដូច្នោះ ស្តេចសៀមបានដាក់បញ្ជាឲ្យចាប់ធ្វើការវាយប្រហារម្តងទៀត
« នរណាគេចខ្លួនដកថយក្រោយនឹងត្រូវទទួលទោសប្រហារជីវិត នរណាក្លាហានជ្រៀតចូលក្នុងរាជធានីបាននឹង
ទទួលបានរង្វាន់» ។

ការប្រយុទ្ធក៏ចាប់ផ្តើមឡើងយ៉ាងសាហាវយោរយោ ។ ទ័ពសៀមបើកការវាយប្រហារយ៉ាងអង្គអាច
ក្លាហាន ប៉ុន្តែត្រូវទ័ពខ្មែរព្រាងច្រានទម្លាក់ចូលក្នុងភូមិភាគកណ្តាល ។ ចុងបញ្ចប់ ទ្វារទិសខាងកើត^{១៤} មួយ បានត្រូវ
សត្រូវវាយបើកបាន ។ ការប្រយុទ្ធបន្តប្រព្រឹត្តទៅយ៉ាងប្តូរផ្តាច់នៅលើដីដង្កូវនៃរាជធានី ហើយព្រះខុបរាជ ដែល
ដឹកនាំការតស៊ូស្ថិតស្ថាននៅមុខកងទ័ពក៏ត្រូវសត្រូវប្រហារបាន ។

មរណភាពរបស់ព្រះខុបរាជវិតតែធ្វើឲ្យកងទ័ពអស់សង្ឃឹម ទាំងអ្នកដែលធ្លាប់តែក្លាហានក៏គេចខ្លួនអស់ ។
មានតែពួកបាវកូនព្រាហ្មណ៍ទេ ដែលជាអ្នកថែរក្សាកេតនភណ្ឌរាជានិយមកម្ពុជាតាំងពីបុរាណកាលមក ដោយយល់
ថាមិនត្រូវបណ្តោយឲ្យកេតនភណ្ឌទាំងនោះធ្លាក់ទៅក្នុងដៃសត្រូវទេ ក៏ប្រមែប្រមូលគ្នាជាច្រើនពាន់នាក់ នៅជុំវិញ
ព្រះបរមរាជ, ព្រះធម្មសោករាជ និងព្រាហ្មណ៍បុរោហិតដែលរក្សាព្រះខ័នរាជ្យ, លំពែងរាជ ធ្នូ និងកេតនភណ្ឌ ឯ
ទៀតៗ បាននាំគ្នាគេចចេញពីរាជធានីជាមួយសេនាសព្វមុខមន្ត្រីមួយចំនួន និងប្រជាពលរដ្ឋព្រមទាំងគ្រួសារផង ។
ពួកគេវាយសម្រុកទៅលើទ័ពសៀមដែលហ៊ុមព័ទ្ធជុំវិញយ៉ាងអង្គអាចក្លាហាន បើកផ្លូវចេញ ត្រូវស្លាប់ បាត់បង់
កម្លាំងអស់ជាច្រើន តែអាចរំដោះកេតនភណ្ឌទាំងអស់ដែលជានិមិត្តសញ្ញាជាតិកម្ពុជាបាន ។ នេះគឺជាការប្រយុទ្ធ
ចុងក្រោយ និងជាជ័យជម្នះក្រោយបង្អស់ដែលខ្មែរមានលើទ័ពសៀមនាសម័យនោះ ។

៥- ចន្លោះរដ្ឋកាលនៃស្តេចសៀមព្រះអង្គ (១៣៥៣-១៣៥៧)

រាជធានីបានធ្លាក់ទៅក្នុងដៃសត្រូវ ហើយស្តេចសៀមយាងចេញចូលចុះឡើងរបៀបជាអ្នកឈ្នះ ស្ទើរចសរ
សើររាជវាំងដែលសង់ឡើងអំពីថ្ម ប្រកបទៅដោយរូបចម្លាក់ក្បាច់ក្បូររចនា បន្ទប់មួយៗល្អឥតខ្ចោះ ។ ទ្រង់យល់

^{១៤} រាជធានីមានភូមិភាគ និងជ្រៅព័ទ្ធជុំវិញ ពីក្រោមជញ្ជាំងកម្ពស់ជាង១០ម៉ែត្រ ។ មានច្រកចេញចូលជាង១០ចាក់ដី មានបង្គោលដៃ
ជារូបយក្សទ្រនករាជមួយ ។ គេការពារច្រក ចេញចូលនេះដោយដាក់ទ័ពនៅលើប្រាង្គខ្ពស់នៅពីលើផ្លូវ និងនៅលើជញ្ជាំងពីខាងឆ្វេង
និងខាងស្តាំ ។ ក៏ប៉ុន្តែគេមិនបានដឹងអំពីការធ្វើស្តានលើកដាក់បាននោះទេ ម៉្លោះហើយ សត្រូវអាចចូលមកដល់ទ្វារ ហើយបុកទម្លុះ
ចូលមកក្នុងបាន ។

ឃើញថា មហានគរល្អមិនចាញ់ស្ថានសួគ៌៣៣ជាន់របស់ព្រះឥន្ទ្របុត្រនោះទេ ។ នៅពេលដែលទ្រង់យាងចូលទៅក្នុង
ព្រះបរមរាជវាំង ប្រទះឃើញសពព្រះលំពែងរាជ ក៏កើតក្តីសន្តោសខ្លាំង ទើបទ្រង់ចេញបញ្ជាឲ្យរៀបចំពិធីបូជា
ថ្វាយព្រះសក្តិសមនឹងទំនៀមទម្លាប់បុរាណ ។

ក្រោយពិធីបូជាសពនេះ ស្តេចសៀមបានលើកព្រះរាជបុត្រពៅព្រះនាមចៅបាសាធាត្យសោយរាជ្យលើ
រាជបល័ណ្ណកម្ពុជា ហើយបញ្ជាឲ្យព្រះរៀម២អង្គទៀត គឺចៅបាអាត និងចៅកំបង់ពិសី នៅជួយកិច្ចការព្រះអនុជ
ជាមួយនឹងកងទ័ពចំនួន១ម៉ឺននាក់ ដើម្បីការពាររាជធានី^{១៦} ។

បន្ទាប់មក ក្រោយពីទ្រង់បានតែងតាំងចៅហ្វាយខែត្រសៀមឲ្យគ្រប់គ្រងខែត្របស្ចិម និងនគររាជសីមា
ហើយចែករដ្ឋានលើកទឹកចិត្តដល់ពួកអ្នកអង្គអាចក្លាហានរួចមក ទ្រង់បានចេញបញ្ជាឲ្យនាំប្រជារាស្ត្រ ដែលរស់
នៅក្នុងរាជធានីទាំងអស់ យកទៅស្រុកសៀម លើកលែងតែរាស្ត្រប្រមាណជា១ម៉ឺននាក់^{១៧} ប៉ុណ្ណោះ ដោយយក
ទាំងទ្រព្យសម្បត្តិក្នុងរាជវាំង ជាមាសប្រាក់ ជារបស់មានតម្លៃផ្សេងៗដូចជាកន្ទេលមាស កន្ទេលប្រាក់ សេះ ដំរី
រាជរថ ជាដើមទៅជាមួយផង ។

ចៅបាសាធាត្យបានតែងតាំងចៅហ្វាយខែត្រសៀម និងខ្មែរឲ្យរៀបចំការដឹកនាំខែត្រឡើងវិញ ហើយឲ្យ
ទៅបង្ក្រាបខែត្រដែលមិនទាន់ទទួលយល់ព្រមចំណុះ ។ ចៅហ្វាយខែត្រទាំងអស់នោះអាចរៀបចំបានតែបណ្តា
ខែត្រជិតៗរាជធានីប៉ុណ្ណោះ ឯខែត្រឆ្ងាយៗនៅខាងកើត ខាងជើង និងខាងត្បូងមិនព្រមចំណុះទេ ។ ចៅហ្វាយ
ខែត្រទាំងនោះប្រកាសខ្លួនឯករាជ ហើយចាប់ផ្តើមប្រព្រឹត្តអំពើចោរកម្ម និងចម្បាំងរវាងគ្នានឹងគ្នា ធ្វើឲ្យប្រជាជន
ធ្លាក់ក្នុងទុរភិក្ខុយ៉ាងធ្ងន់ធ្ងរ ។ ពេលនោះ ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស យាងត្រលប់ពីស្រុកលាវមកវិញជាមួយទ័ពមួយ
កង និងលើយសឹកប្រមាណ៧ម៉ឺននាក់ ដែលទ្រង់ដណ្តើមបានពីសៀម ពេលកំពុងកៀរព័ទ្ធបណ្តាចៅកាន់នគរ
រាជ ។ ទ្រង់បានប្រមូលបណ្តាខែត្រដែលមិនចំណុះសៀមមកក្នុងអំណាចរបស់ព្រះអង្គវិញដោយ ឆាប់រហ័ស ។

ព្រះចៅបាសាធាត្យសោយទិវង្គតនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៥៥ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១២៧៧ ចុល្លសករាជ៧១៧
ក្រោយពីទ្រង់សោយរាជ្យបាន៣ឆ្នាំ ។

ព្រះរៀមរបស់ព្រះអង្គ ចៅបាអាត ដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តបាន៣ខែ ក៏សុគតទៅទៀត ដោយជំងឺ

^{១៦} យើងបានឃើញពីខាងលើថារាជធានីរាជធានីបាននិយាយថា ព្រះអង្គម្ចាស់ទាំង៣ព្រះអង្គត្រូវជាចៅរបស់ព្រះរាមាស្នន មិនមែន
ជាបុត្រទេ ។ តែទុំគិតថាប្រហែលជាមានការភ័ន្តច្រឡំនៅទំព័រមុន ដែលត្រូវនិយាយថា “ទ័ពទាំង៣កងបានត្រូវប្រកល់ឲ្យបងប្អូនទាំង
៣របស់ព្រះរាមាស្នន” មិនមែនឲ្យចៅរបស់ព្រះអង្គទេ ។

^{១៧} តាមរាជធានីរាជធានី ចំនួនប្រជាជនពេលនោះមានប្រហែលជា១០ម៉ឺននាក់ ប៉ុណ្ណោះ ។

អាសន្នរោគ ។ ពេលនោះ ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស បានដណ្តើមយកបណ្តាខែត្រដែលចុះចូលជាមួយសៀម បានមកវិញហើយ ។

ចៅកំបង់ពិសី ជា រាជបុត្រច្បងរបស់ស្តេចសៀម បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអនុជ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៣៥៧^{១៨} ។

មួយខែក្រោយមក ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស បានលើកទ័ពមកវាយដណ្តើមយករាជធានីបានវិញ ហើយរាជពន្យារវាសនិយាយថា ទ័ពសៀម៧៧៧០ បានត្រូវគេកាប់សម្លាប់ ។ ចៅកំបង់ពិសី ទ្រង់បានបាត់ខ្លួនក្នុងពេលនោះទៅ ហើយគ្មាននរណាដឹងថា ទ្រង់ក្លាយទៅជាយ៉ាងណានោះទេ ។

ចាប់ពីពេលនោះមក ព្រះរាជាណាចក្របានត្រូវរំដោះ ហើយកសាងឡើងវិញ តែខែត្របស្ចឹម^{១៩} និងនគររាជសីមា នៅជារបស់សៀមនៅឡើយ ។

៦- ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស (១៣៥៧-១៣៦៦)

ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស ក្រោយពីច្បាំងដណ្តើមយកបណ្តាខែត្រដែលឯករាជមិនព្រមចំណុះសៀម និងវាយសៀមឲ្យបរាជ័យរួចមក ក៏ត្រូវបានគេលើកឲ្យសោយរាជសម្បត្តិក្រោមព្រះអភិសេកនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះរាជទិវង្គរព្រះស្រីសុរិយោវង្សរាជាធិរាជ^{២០} ។ ទ្រង់បានចាត់ចែងចែករដ្ឋានដល់នាយទាហានទៅតាមកិច្ចការដែលបានបំពេញ រួចបានតែគន្លងនាម្លីនសព្វមុខមន្ត្រីកាន់កិច្ចការព្រះនគរ ។

^{១៨} រាជបុត្រច្បងរបស់ស្តេចសៀមគឺព្រះខុទ្ទករមា ឬរាមាស្នន ដែលយើងបានឃើញដឹកនាំទ័ពសៀមមកវាយខ្មែរ ហើយបានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតានៅក្នុងឆ្នាំ១៣៦៧ ។ តាមមើលទៅព្រះចៅបាសាធិ ដែលព្រះខុទ្ទក លើកឲ្យសោយរាជ្យនៅកម្ពុជាជាបុត្រព្រះរាជទី៤, ចៅបាអាតដារាជបុត្រទី៣ ហើយចៅកំបង់ពិសីជារាជបុត្រទី២ ។

^{១៩} ខែត្របស្ចឹម សព្វថ្ងៃគឺប្រាជ័ម ស្ថិតនៅលើដួវពីអង្គរធំទៅអយុធ្យា ត្រង់ខ្សែរយៈទទឹង១៤ អង្សាខាងជើង និងខ្សែរយៈបណ្តោយ ៧៧ អង្សាខាងកើត ។

^{២០} ទ្រង់ជារាជបុត្ររបស់ព្រះបាទស្រីសុរិយោវង្សជាមួយព្រះរាជអគ្គមហេសី ពេលឡើងសោយរាជ្យ ទ្រង់មានព្រះជន្ម៤៣ ព្រះវស្សាហើយ ។ អគ្គបទខាងដើមនិយាយថា ទ្រង់ជារាជបុត្ររបស់ព្រះសុកន្ទបទ និងត្រូវជាចៅរបស់ព្រះនិពានបទ, បើសិនជាដូច្នោះមែន ទ្រង់ត្រូវជាចៅក្នុងរបស់ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស ពីព្រោះថា ព្រះសុកន្ទបទ ជាបុត្ររបស់ព្រះនិពានបទ ហើយព្រះសុរិយោវង្ស ជាបុត្ររបស់ព្រះសិទ្ធានបទ ។ ប៉ុន្តែបើសិនជាព្រះស្រីសុរិយោវង្សមានព្រះជន្ម ៤៣ ព្រះវស្សានៅពេលឡើងសោយរាជសម្បត្តិ គេពិបាកនឹងទទួលស្គាល់ថាទ្រង់ត្រូវជាបុត្រមហាទបរាជស្រីសុរិយោវង្សណាស់ ព្រោះទ្រង់ត្រូវជាព្រះអនុជរបស់ព្រះសិទ្ធានដែលសុកតនៅឆ្នាំ១៣៤៦ ហើយខ្លួនព្រះអង្គឯង សុកតនៅក្នុងឆ្នាំ៣៥២ ។ តែរឿងនេះអាចជាពិតបាន បើសិនណាជាទទួលស្គាល់ថា ព្រះសិទ្ធាន និងព្រះលំពង្សរាជា ឡើងសោយរាជ្យមានវ័យចំណាស់ៗទៅហើយ ។

មានរាជពន្យារវិញនោះនិយាយថា ក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះរាជាអង្គនេះ ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា មាន ព្រំប្រទល់ខាងកើតដល់ដុំណាយ ត្រូវនឹងខែក្របាចរដសព្វថ្ងៃ គឺជាប់នឹងនគរចាម្ប៉ា ហើយព្រំប្រទល់ខាងលិច លាតសន្ធឹងទៅដល់នាងរោងអង្គររាជ នៅអាគ្នេយ៍ខែត្រកុរវាត់សព្វថ្ងៃ ខាងត្បូងទល់នឹងឈូងសមុទ្រសៀម ខាងជើងទៅទល់នឹងស្ទឹងខ្យល់កោកខាន់ ពោលគឺ វាលខ្យល់កោកខាន់ ។

ព្រះរាជវង្សានុវង្សបានត្រូវប្រមែប្រមួលឡើងវិញ ពួកព្រាហ្មណ៍បុរោហិតក៏បាននាំយកកេតនភណ្ឌមក វិញដែរ ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស បានតែងតាំងក្នុងព្រះអង្គ បុត្ររបស់ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស ដែលសុភក្កតក្នុងសង្គ្រាម ជាមួយសៀម ជាឧបរាជ ។

បន្ទាប់មក ទ្រង់បានបញ្ជូនទ័ពមួយកងទៅកាន់កាប់ខែត្រនាងរោង នៅពីខាងឦសាននគររាជសីមា យកទី នោះជាព្រំប្រទល់ដែនព្រះនគរខាងជើង ៦ខែត្រ២ទៀតដែលស្តេចសៀមទទេង^{៦០} ឬព្រះចៅរាមាធិបតីដណ្តើម បាន នៅតែជារបស់សៀមដដែល ។

នាពេលនោះ ពួកសៀមមានជំនឿលើខ្លួនឯងខ្លាំងណាស់ ហើយមើលទាបមើលថែកខ្មែរដែលខ្លួនបានវាយ ឲ្យបរាជ័យ ធ្វើឲ្យខ្មែរទ្រាំទ្រការព្រហ័ននេះដោយលំបាក ។ ដោយហេតុនោះហើយបានជាពេលដែលពួក សៀមចូលចាប់ខ្មែរប្រមាណជា១០០ នាក់ នៅក្នុងខែត្រដាយដែនជាប់នឹងមាត់សមុទ្រនាំយកទៅស្រុកសៀម ចៅហ្វាយខែត្រនោះ បានសន្សំដោយចូលចាប់ពួកសៀមហើយនាំយកមកដាក់នៅចុងខែត្រខាងត្បូងវិញ ។ ចៅហ្វាយខែត្រសៀមខ្លះ បានកេណ្ឌទ័ព២ពាន់នាក់ធ្វើដំណើរមកកាន់ទល់ដែន ។ ពេលទទួលបានដំណឹងនេះ ព្រះ រាជាខ្មែរបានចេញបញ្ជាឲ្យកេណ្ឌទ័ព៥ម៉ឺននាក់ពីក្នុងខែត្រទ្រាំង, បាសាក់, ព្រះត្រពាំង, អូរម៉ូល, ក្របួនស, ទឹកខ្មៅ, ពាម, កំពត និងកំពង់សោម^{៦១} ចេញទៅទប់ទល់ ។ មេទ័ពធំគឺស្តេចត្រាញ់ដែលជាចៅហ្វាយខែត្រទ្រាំង ៦មេទ័ព ស្រួច គឺចៅហ្វាយខែត្របាសាក់ ។

ទ័ពសៀមត្រូវបរាជ័យតាំងតែពីពេលជួបប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពខ្មែរមុនដំបូង ហើយនៅក្នុងការដេញតាម ខ្មែរ បានដណ្តើមយកវាលធំ និងខែត្ររយ័ង, ចន្ទតាប៉ុន, មង្គលបុរី^{៦២} ហើយបាននាំយកឈ្មើយ៨ពាន់គ្រួសារមកកាន់

^{៦០} រាជពន្យារវិញសៀមចែងថាស្តេចនេះមិនមែនជាប្អូនថ្មីរបស់ព្រះទទេងទេ តែគឺជាបុត្រាទី២ ។

^{៦១} បាសាក់សព្វថ្ងៃគឺទ្រាំងសៀង, អូរម៉ូលជាចំណែកមួយនៃស្រុកសុក្រាំង, ក្របួនសជាចំណែកមួយនៃស្រុកទ្រាំងសៀង, ទឹកខ្មៅជា ចំណែកមួយនៃស្រុកវាំងយ៉ា, ៦ពាម កំពត និងកំពង់សោមស្ថិតនៅមាត់ឈូងសមុទ្រសៀម ។

^{៦២} ខែត្រទ្រាំងនេះ ស្ថិតនៅលើទឹកដីដែលលាតសន្ធឹងពីមាត់ឈូងសមុទ្របាត់កករហូតមកដល់ខែត្របាត់ដំបង និងពីភ្នំដងរែក រហូតដល់ឈូងសមុទ្រសៀម ។ តាមមើលទៅ ខែត្រទ្រាំងនេះពេលនោះលែងជាទឹកដីកម្ពុជាទៀតហើយ ប្រហែលជាបានផ្តាច់ចូល ទៅសៀមក្នុងសម័យសង្គ្រាមមុន និងនៅពេលដែលស្តេចសៀមសោយរាជ្យនៅឥន្ទបុត្ត ។

កម្ពុជារិញ ។

ក្រោយជ័យជម្នះនេះ ព្រះរាជាបានចែករដ្ឋានដល់អ្នកដែលមានស្នាដៃ ហើយបានចេញបញ្ជាឲ្យចៅហ្វាយ ខែត្រទាំងតូចទាំងធំប្រញាប់ប្រញាល់កេណ្ឌទ័ព ហ្នឹកហាត់ឲ្យបានស្ងាត់ជំនាញ និងត្រៀមខ្លួនជានិច្ច ដោយបានម្តុ ខ្លាចសៀមត្រលប់មកវាយប្រហារទៀត ។

ពេលនោះត្រូវចំពេលដែលស្តេចសៀមវិលត្រលប់មកពីឈៀងម៉ែរិញ ដោយនាំយកលាវជាច្រើន ក្រសួរមកជាមួយផង ដល់ទទួលដំណឹងអំពីជ័យជម្នះរបស់ទ័ពខ្មែរមកលើទ័ពសៀម ទ្រង់ក៏ចាត់ឲ្យពញាពិជ័យដារ៉ុង ដឹកនាំទ័ពនាំមុខចេញលុកលុយកម្ពុជា ឯព្រះអង្គនាំទ័ពជំរកតាមក្រោយ ។ សៀមដណ្តើមយកខែត្រទាំង៤ នៅទិស និរតី ដែលខ្មែរទើបយកបានមកវិញយ៉ាងឆាប់រហ័ស រួចបន្តធ្វើដំណើរចូលមកក្នុងកម្ពុជាទៀត តែត្រូវទ័ពខ្មែរ ក្រោមការដឹកនាំរបស់ព្រះខុបរាជបានវាយកាត់ត្រឹមស្ថានព្រែក ។ ការប្រយុទ្ធចាប់ផ្តើមឡើងជាដំបូង រវាងទ័ព ព្រះខុបរាជ ជាមួយទ័ពពញាពិជ័យដារ៉ុង ប្រយុទ្ធអស់ពេលជាច្រើនថ្ងៃដោយគ្មានចាញ់ឈ្នះ ស្រាប់តែទ័ពស្តេច សៀមមកដល់ទ្រង់បញ្ជាឲ្យឡោមព័ទ្ធទ័ពខ្មែរ ។ ដោយឃើញទ័ពសៀមរាយចាក់មកចំហៀងដូច្នោះ ហើយដោយ ខ្លាចត្រូវគេព័ទ្ធជាប់ផង មេទ័ពខ្មែរក៏បញ្ជាឲ្យដកថយ ឆ្លងស្ពានប្រញាប់ប្រញាប់ រួចចុះសំពៅចេញទៅ ។ ទ័ពជើងទឹក ដែលមានសំពៅជាច្រើនកំពុងចតចាំក្នុងស្ទឹងក៏មិនអាចធ្វើអ្វីបាន ក្រៅតែពីហែហមការពារសំពៅខុបរាជចេញទៅ ប៉ុណ្ណោះ ។ ចែងឲ្យអ្វីស្រាប់តែរំសេវដុះឡើង ធ្វើឲ្យរួសព្រះខុបរាជ និងសេនាការពារជាច្រើននាក់^{៦៤} ។ ឆ្លៀត ឱកាសដែលទ័ពខ្មែរកំពុងតែប្របូកប្របល់យ៉ាងនេះ សំពៅសៀមក៏ចូលមកដណ្តើមយកសំពៅខុបរាជធ្វើឲ្យទ្រង់ សុគតទៅ៣ថ្ងៃក្រោយមក ។

ពេលទទួលបានដំណឹងស្តីពីបរាជ័យនេះ ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស បានដឹកនាំទ័ពផ្ទាល់ព្រះអង្គតែម្តង ចេញមក រកទ័ពសៀម ដែលទន់ដៃបន្តិចហើយ មិនហ៊ានប្រឈមមុខនឹងព្រះរាជាទេ ក៏វាយដកថយទៅរកកន្លែងសម្រាក ។ ទ័ពខ្មែរបានតាមដេញប្រកិតពីក្រោយ មិនឲ្យទ័ពសៀមសម្រាកបាន ធ្វើឲ្យសៀមរត់បែកខ្ញែកគ្នាចូលទៅស្រុក សៀមរិញទៅ សល់ខ្លះត្រូវចាប់ខ្លួនបានជាឈ្មើយជាមួយអារុធយុទ្ធភណ្ឌជាច្រើន ។

បន្ទាប់ពីនោះមក ប្រទេសកម្ពុជាស្គាល់សុខសន្តិភាពបានប៉ុន្មានឆ្នាំដែរ ។ ប្រជារាស្ត្ររស់នៅសុខសប្បាយ ព្រះរាជាណាចក្រក៏មានសុវត្ថិភាពល្អ ។

ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាពេលនោះមានព្រំប្រទល់ខាងលិចទល់នឹងខែត្របស្ចិម ខាងពាយ័ព្យទល់នឹង ឈៀង រ៉ុង និងនគររាជសីមា ខាងជើងទល់នឹងស្នាមខ្សាច់ ខាងឦសានទល់នឹងកោកខាន់ ខាងអាគ្នេយ៍ទល់នឹង បារាជ

^{៦៤} យើងឃើញថាមាននិយាយអំពីរំសេវប៉ុន្តែទៀតហើយ លើកនេះប្រហែលជានៅរវាងឆ្នាំ១៣៦០ ។

ដុនណាយ ខាងត្បូងទល់នឹងសមុទ្រ ។

ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស បានសុគតដោយរោគាពាធនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៦៦ ក្រោយពីសោយរាជ្យបាន១០ ឆ្នាំ ។

៧- ព្រះបរមរាមា (១៣៦៦-១៣៧៣)

អស់ពីព្រះស្រីសុរិយោវង្សទៅ រាជវង្សានុវង្ស និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីបានជ្រើសតាំងព្រះរាជបុត្ររបស់ ព្រះលំពង្សរាជាព្រះនាមបរមរាមា ដែលត្រូវជាក្មួយរបស់ព្រះរាជា ឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្ត ។

អ្វីដែលគេបានដឹងអំពីព្រះរាជាអង្គនេះ គឺទី១ ទ្រង់បានរៀបចំបូជាសព្វព្រះបិតុលា និងទី២ ទ្រង់សុគត ដោយរោគាពាធក្រោយពីសោយរាជ្យបាន៧ឆ្នាំ ។

ចំណែកស្តេចសៀមវិញ បានសុគតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៦៧ ហើយរាជសម្បត្តិត្រូវធ្លាក់ទៅលើព្រះរាជ បុត្រច្បង ព្រះរាមាស្នន ដែលសោយរាជ្យមិនដល់មួយឆ្នាំដង ក៏ត្រូវព្រះបិតុលាថ្ងៃ ព្រះបរមរាជា ដែលជាស្វាមី របស់ព្រះអនុជក្សត្រីព្រះរាជា ហើយដែលយើងឃើញដឹកនាំទ័ពមកវាយកម្ពុជាពីមុន ទម្លាក់ពីរាជសម្បត្តិទៅ ។

ព្រះរាជាសៀមថ្មីនេះសោយរាជ្យបាន៨ឆ្នាំ ហើយបានធ្វើសង្គ្រាមទៅខាងជើងព្រះនគរ ដណ្តើមយក រាជាណាចក្រក្នុងៗ នៅខាងជើងអយុធ្យា ដែលរក្សាបាននូវឯករាជ្យរហូតមកដល់ពេលនោះមួយម្តងៗ មាន ម្យ៉ាងណាខនេងខា និងម្យ៉ាងសេងសាវ នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧២, ម្យ៉ាងភិស្តុលោក ក្នុងឆ្នាំ១៣៧៣, ម្យ៉ាងជាកាង វាយ ក្នុងឆ្នាំ១៣៧៤ ក្រោយពីចម្បាំងដណ្តើមយកបរាជ័យ២លើក គឺក្នុងឆ្នាំ១៣៧៣ម្តង និង១៣៧៧ម្តង, ម្យ៉ាង ទាំងអស់ក្នុងស្រុកលាវពោះខ្មៅ (ហេដូច្នោះដោយពួកនេះលាបពណ៌ពោះ) ។ សៀមបរាជ័យក្នុងការ ដណ្តើមយកឈៀងម៉ៃ ២ដង ប៉ុន្តែបរាជ័យនេះមិនបានធ្វើឲ្យគេបាត់បង់កិត្តិស័ព្ទជាអ្នកចម្បាំងពូកែស្មិតស្មាញ និងប៉ិនប្រសប់នោះទេ ពីព្រោះថារាជធានីនោះមានកំពែងការពារយ៉ាងរឹងមាំមិនអាចឲ្យសត្រូវវាយចូលបាន ហើយនិងមានទេវតាជួយថែការពារទៀតផង^{២៥} ។

៨- ព្រះធម្មសោកៈ (១៣៧៣-១៣៧៤)

ព្រះអនុជរបស់ព្រះបរមរាមា គឺព្រះអង្គម្ចាស់ធម្មសោកៈ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះរៀមក្រោម ព្រះអភិសេកនាមថាព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជឱង្ការព្រះធម្មសោកៈរាជាធិរាជ ។

^{២៥} ចាល់កែដល់ឆ្នាំ១៣៨៤ ទើបឈៀងម៉ៃធ្លាក់ចូលក្នុងអំណាចរបស់សៀម ហើយរហូតចាល់កែដល់ឆ្នាំ១៤៣០ ទើបសៀមរៀបចំ រាជធានីបានល្អ ក្រោយពីបានជម្លៀសប្រជាជនចេញអស់២ម៉ឺនគ្រួសារ ។

ព្រះរាជាអង្គនេះសោយរាជ្យបាន៧ឆ្នាំ នៅពេលដែលស្តេចសៀមព្រះបរមរាជសុភក្តទៅ ហើយព្រះរាជបុត្រព្រះនាមថា ថងឡាំ សោយរាជ្យបន្តបាន៧ថ្ងៃ បន្ទាប់មកត្រូវធ្វើកុតដោយព្រះរាមាស្នន ជាព្រះបុត្ររបស់ព្រះខុន ដែលត្រូវព្រះបរមរាជា ដកចេញពីរាជសម្បត្តិនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៦៧ បញ្ជូនឲ្យមកកងនៅខែត្រលពុបុរីវិញ ជាកន្លែងដែលទ្រង់ជាចៅហ្វាយខែត្រពីមុន ។ ព្រះរាមាស្ននសោយរាជ្យបាន៦ឆ្នាំក៏សុភក្តទៅ ហើយព្រះរាជបុត្រព្រះនាម ព្រះចៅរាមា រាជពន្យារវាសារខ្មែរហៅថា ចៅសំភ្នាចាន់ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តក្រោមព្រះនាមថា ព្រះចៅបរមរាជា ក្នុងឆ្នាំ១៣៧៨ ។

ព្រះរាជសៀមនេះមានព្រះទ័យលោភលន់ចង់វាតទឹកដីណាស់ ក៏ចាត់ឲ្យកេណ្ឌទ័ពជាច្រើនដាក់ឲ្យព្រះរាជបុត្រព្រះនាមថាព្រះឥន្ទ្ររាជាកាន់ រួចបានបញ្ជាឲ្យចេញមកវាយដណ្តើមយកព្រះរាជាណាចក្រខេមរាប្បវ័ន្ត^{២៦} ។

គប្បីទៅនឹងមហិច្ឆតារបស់សៀមនេះ ព្រះរាជាកម្ពុជាបានរៀបចំទ័ពជា៤កង ដាក់ក្រោមបញ្ជារបស់ពញាតែវ, ពញាតី, ចៅពញាយ៉ាត (ចៅពញានេះជាប់សាច់រាជវង្ស) និងចៅហ្វាទ្លុះ^{២៧} ជាធានីករដ្ឋមន្ត្រី ឲ្យចេញទប់ទល់នឹងទ័ពសៀម ។ រាជពន្យារវាសារខ្មែរបានលើកសរសើរជាច្រើនអំពីមេទ័ពទាំង៤ ក៏ប៉ុន្តែមិនបានរៀបរាប់ដល់ទេ ថាតើកងទ័ពនីមួយៗ បានធ្វើអ្វីខ្លះ ។ អ្វីដែលពិតប្រាកដនោះ គឺថាទ័ពសៀមបានចូលមកដល់ជើងជញ្ជាំងរាជធានីឥន្ទ្របត្ត ដើររុករើរាជធានី ចាប់ចាក់ដីបំពេញកូទឹក ហើយបើកការវាយប្រហារដំបូងៗ សាហាវយោរហៅខ្លាំងណាស់ ។ សៀមបើកការវាយប្រហារ៣ដងៗ ក្នុងក្នុងពេលតែមួយយ៉ាងខ្លាំងក្លា តែការទប់ទល់ពីខាងទ័ពខ្មែរក៏អង្គអាចក្លាហានណាស់ដែរ ។ ទ័ពសៀមត្រូវរងរបួសយ៉ាងដំណំដោយដុំថ្ម ដែលប្រជាជនគប់ចេញពីលើជញ្ជាំងថ្មមក ។ ទ័ពសៀមព័ទ្ធរាជធានីអស់ពេល៧ខែ តែធ្វើអ្វីមិនបាន ។ នៅពេលនោះ ស្តេចសៀមធ្វើកលហេតុទាហាន៦ នាក់ថា បានប្រព្រឹត្តខុស ឲ្យគេដាក់ទណ្ឌកម្មដោយវាយនឹងរំពាត់ដៅ ម្នាក់៥ ០ រំពាត់នៅមុខទ័ពខ្មែរ ។ យប់ឡើង គេឃើញសៀមទាំង៦ នាក់នោះ ដែលមានកូសសញ្ញាជើងក្អែកលើ ថ្ងាស មកបន្តាញខ្លួននៅនឹងទ្វារកំដែងរាជធានី និយាយថាស្តេចសៀមអយុត្តិធម៌ ដាក់ទោសគេមិនត្រឹមត្រូវ គេកាប់ខ្លោះលួចរត់ចេញមក ហើយ

^{២៦} នេះគឺជាលើកទី១ហើយដែលខ្ញុំប្រទះឃើញគេប្រើពាក្យ ខេមរា នេះ ។

និយាយថាព្រឹត្តិការណ៍នេះកើតឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧៤ ដូចជាត្រឹមត្រូវល្អណាស់ បើសិនជាគេជឿតាមរាជពន្យារវាសារសៀម ពីព្រោះថារាជធានីកម្ពុជាត្រូវសៀមវាយយកបាន ក្នុងឆ្នាំ១៣៧៥ ។ ប៉ុន្តែបើដូច្នោះមែន ព្រឹត្តិការណ៍នេះត្រូវកើតឡើងក្រោមរដ្ឋកាលព្រះរាមាស្នន មិនមែនក្នុងរដ្ឋកាលព្រះចៅច័ន្ទ ជាព្រះរាជបុត្រនោះទេ ។

^{២៧} នេះគឺជាលើកទី១ហើយដែលខ្ញុំជួបជាមួយឋានៈនេះ ដែលយើងនឹងប្រទះឃើញទៀតនៅពេលក្រោយៗ ។ ពាក្យនេះដូចជាមានប្រភពចេញពីភាសាប៉េហ្កាន ។

គេសូមបម្រើខ្មែរដើម្បីសងសឹកនឹងស្តេចសៀមវិញ ។ គេបាននាំសៀមទាំង៦នាក់នោះ ទៅចូលកាលព្រះរាជា ហើយនៅពេលដែលព្រះរាជាកំពុងសណ្តាប់រាយការណ៍របស់ពួកនោះ មានមន្ត្រីមួយរូបបានចូលមករាយ ការណ៍ថ្វាយព្រះរាជាថា ពួកសៀមទើបតែលើកដើមបុស្សីមួយដើមនៅចំពីមុខប្រកួតទារកដែងខាងលិចដើមបុស្សី នោះ មានដោតក្បាលអ្នកយាមដែលធ្វេសប្រហែសធ្វើឲ្យពួកក្បត់ទាំង ៦នាក់ រត់ចេញរួច ។

ព្រះរាជារិតតែជឿលើរឿងទាំងអស់នេះថែមទៀត នៅពេលដែលមានទាហានសៀម២នាក់ក្នុងចំណោម ៦នាក់នោះ ស្លាប់ប៉ុន្មានថ្ងៃក្រោយមក^{២៨} ។ ទ្រង់ត្រូវឆ្ងល់ដល់ពួក៤នាក់ទៀតដែលនៅរស់ រួចបានឲ្យនាម៉ឺនសព្វមុខ មន្ត្រីយកចិត្តទុកដាក់ថែមទៀត ។ ពួកនេះបានចូលរួមប្រយុទ្ធក្នុងជួរទ័ពខ្មែរប្រឆាំងនឹងសៀមគ្រប់លើក ហើយបាន បង្ហាញស្មារតីជាច្រើន ធ្វើឲ្យមេកងរបស់ពួកគេជឿទុកចិត្តលើគេជាខ្លាំង ។ ក៏ប៉ុន្តែ រាល់ពេលដែលទ័ពខ្មែររៀបចំ ចេញធ្វើប្រតិបត្តិការ ពួកនេះតែងតែសរសេរលិខិតផ្តល់ព័ត៌មានអំពីថ្ងៃខែ ទីកន្លែង និងម៉ោងពេលប្រតិបត្តិការ ចង់ជាប់ជាមួយព្រួញមួយ រួចបាញ់ព្រួញនោះចូលទៅក្នុងជំរំទ័ពសៀមជានិច្ច ។ ថ្ងៃមួយ ការប្រយុទ្ធជាប់ផ្ដើមតាំង ពីព្រឹកព្រលឹមរហូតដល់ពេលល្ងាច ធ្វើឲ្យទាហានទាំងសងខាងស្លាប់ ដួលពេញកម្រិតទាំង៤ទិស ស្រាប់តែពួកសៀម ទាំង៤នាក់ ដោយមានការជួយទប់ទល់ពីពញាកែវ និងពញាភី ដែលពួកគេបានបញ្ជូនបញ្ជូលឲ្យចូលរួមក្បត់ បើក ទ្វារទិសខាងលិចឲ្យខ្លាំងចូល ។ ពួកសៀមទាំង៤នាក់បានត្រូវសម្លាប់នៅនឹងកន្លែង ក៏ប៉ុន្តែអ្វីៗ បានកន្លងហួសទៅ ហើយ ទ័ពសៀមដែលរត់ចោលនៃទិសនេះយូរណាស់មកហើយ បាននាំគ្នាសម្រុកបុកចូលមកក្នុងរាជធានី ហើយ ដណ្ដើមបានក្នុងពេលនោះទៅ ។ ព្រះរាជាក៏ត្រូវទ័ពសៀម ធ្វើគុកក្នុងការប្រយុទ្ធនោះដែរ ខ្មែរត្រូវដាក់អាវុធសុំចុះ ចាញ់នៅក្នុងគ្រិស្តសករាជ១៣៧៤ ត្រូវនឹងមហាសករាជ៣១៦ ចូលសករាជ៦៥៧ ។

សៀមចាប់បាននាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី និងទ័ពជាលើយយ៉ាងច្រើន នាំយកទៅកាន់ស្រុកសៀម ប៉ុន្តែមានអ្នក ស្រុកមួយចំនួនធំបានគេចខ្លួនរួចជាមួយទៅពញាយ៉ាត និងពួកព្រាហ្មណ៍បុរោហិត ដោយនាំយកព្រះខ័នរាជ្យ លំពែងរាជរបស់ ភាបាយ និងកេតនភណ្ឌរបស់រាជានិយមខ្មែរទៅជាមួយផង ។

៧- ចន្លោះរជ្ជកាល (១៣៧៤)

ស្តេចសៀមបានឲ្យគេបោសសម្អាតប្រមូលខ្នោចទាហានដែលស្លាប់យ៉ាងច្រើនក្នុងស្រ្តីម ចេញពីរាជ

^{២៨} ការអធិប្បាយលម្អិតបែបនេះពេកដូចជាធ្វើឲ្យមានការសង្ស័យថារាជពន្យារការរៀបរាប់បំភ្លៃ ពីព្រោះថា បើសិនជាសៀម ៦នាក់នោះត្រូវស្តេចសៀមដាក់ទណ្ឌកម្មដើម្បី គ្រាន់តែបន្តិភ្នែកខ្មែរទេ វាមិនសមនឹងធ្វើឲ្យរហូតដល់អាចធ្វើឲ្យមានគ្រោះថ្នាក់បែប នេះឡើយ ។

ធានី ដើម្បីបំបាត់ក្លិនអសោច រួចព្រះអង្គបានលើកព្រះរាជបុត្រព្រះនាមពញាព្រែក^{២៧} ឲ្យឡើងសោយរាជសម្បត្តិ ក្រោមព្រះនាមថា ព្រះឥន្ទ្ររាជា ។

រាជពន្យារវាគារខ្មែររៀបរាប់ថា ក្រោយពីរៀបចំពិធីរាជភិសេករួចបានបន្តិច ស្តេចសៀមបានយាងកាត់ មហាប្រាសាទ ទ្រង់នឹកឆ្ងល់ក៏សួរថាហេតុអ្វីក៏ព្រះរាជដំណាក់ដ៏ល្អនេះមានបន្ទប់ច្រើនម៉្លោះ? ពេលនោះ មន្ត្រីខ្មែរ ម្នាក់បានទូលថ្វាយថា បន្ទប់ទាំងអស់នោះសម្រាប់ទទួលរាជបុត្ររបស់ស្តេចសាមន្តរាជទាំងឡាយ ដែលត្រូវបញ្ជូន មកកាន់រាជវាំងកម្ពុជា ។

ប្រទះឃើញព្រះគោ ស្តេចសៀមសួរថាតើជាអ្វី? មន្ត្រីខ្មែរចាស់ម្នាក់ដែលចេះចាំអនុស្សាវរីយ៍ពីអតីត កាល បានទូលថ្វាយថា ព្រះបដិមាព្រះគោនេះកសាងឡើងតាំងពីយូរលង់ណាស់មកហើយ ក្នុងសម័យដែលកម្ពុជា ជាមហាអំណាច សម្រាប់ដាក់កម្ពីរព្រះគ្រែបិដក ។ គេគោរពបូជាព្រះគោនេះ ហើយចាត់ទុកថា ក៏ជាព្រះដួលនៃ ព្រះរាជណាមក្រ ។

ស្តេចសៀមពេញចិត្តនឹងចម្លើយទាំងអស់នេះណាស់ ហើយនៅពេលដែលយាងត្រលប់ទៅស្រុកសៀម វិញ ទ្រង់បាននាំយកព្រះគោនោះ និងព្រះពុទ្ធបដិមាជាច្រើនដែលកសាងពីមាស និងប្រាក់ យកទៅជាមួយផង ។ ទ្រង់ក៏បាននាំយកទៅដល់ដែរនូវអ្នកកាន់សាសនាខ្មែរ ពួកក្បត់ពញាកែវ និងពញាតី និងអ្នកស្រុកជាលើយសឹក ចំនួន៧ម៉ឺននាក់ ។

ចំណែកឯព្រះឥន្ទ្ររាជា ដែលស្តេចសៀមបានលើកឲ្យសោយរាជ្យក្នុងរាជធានីកម្ពុជារិញ ក្រោយមក បានតាមរកកេតនកណ្ឌរាជានិយមខ្មែរឃើញ ព្រោះថាបើគ្មានវត្ថុទាំងអស់នោះទេ គេមិនអាចសោយរាជសម្បត្តិ ពេញលក្ខណៈជាព្រះរាជាបានឡើយ ។ ដោយភ័យខ្លាចគេរួចយកទៅវិញ ទ្រង់បានពិចារណាថានឹងបញ្ជូនវត្ថុ ទាំងអស់នោះទៅទុកនៅឯក្រុងអយុធ្យា ស្រាប់តែផ្តល់លាន់ពន្ធឡើង ហើយភ្ញៀវក៏បង្ករមកយ៉ាងខ្លាំងពេញមួយ រាត្រីមុនថ្ងៃដែលត្រូវបញ្ជូនចេញពីរាជធានីឥន្ទ្របុត្ត នេះបើតាមរាជពន្យារវាគាររៀបរាប់ ធ្វើឲ្យព្រះឥន្ទ្ររាជា

^{២៧} ពាក្យខ្មែរថាពញានេះ ប្រហែលជាក្លាយមកពីពាក្យប៉េហ្គានថាប៊ីញ៉ា ជាឋានៈរបស់ស្តេចពីបុរាណ ឯពាក្យថាចៅក៏សំដៅយក ស្តេច ដែរ ។ ពាក្យចៅពញានេះជាឋានៈរបស់ពួកអ្នកអង្គម្ចាស់ និងព្រះរាជាខ្មែរនៅសតវត្សរ៍ទី១៤ និង១៥ តែបន្ទាប់មកបានប្រើ ពាក្យនេះ សម្រាប់ហៅតែពួកអ្នកអង្គម្ចាស់ប៉ុណ្ណោះ រួចហើយសម្រាប់តែនាម្យ៉ាងៗ ។ ក្នុងភាសាសាវា គេថា ប៉ាញ៉ា ឬដាញ៉ា ។

គេមិនត្រូវច្រឡំពញាព្រែកនេះ ដែលត្រូវរាជបុត្ររបស់ស្តេចសៀម ហើយត្រូវគេលើកឲ្យសោយរាជ្យនៅកម្ពុជាក្រោម ព្រះនាមថា ព្រះឥន្ទ្ររាជា ជាមួយនឹងបុត្រស្តេចសៀមមួយអង្គទៀតដែលមានឋានៈដូចគ្នាដែរតែធ្វើជាមេទ័ពសៀមទេ ។ ហើយ ក៏មិនត្រូវច្រឡំជាមួយព្រះឥន្ទ្ររាជាមួយទៀត ដែលត្រូវជាព្រះញាតិរបស់ស្តេចសៀមព្រះភ្នំរាម ដែលដណ្តើមរាជសម្បត្តិក្នុងឆ្នាំ ១៤០១ ដែរ ។

មានការភ័ន្តកាំងជាខ្លាំង ហើយទ្រង់ស្រមៃថាមានអតីតព្រះរាជាខ្មែរមួយអង្គមកកងពីលើ ហើយព្រមានព្រះអង្គ ថា នឹងធ្វើបាបព្រះអង្គបើព្រះអង្គបញ្ជូនកេតនភណ្ឌទាំងនោះទៅស្រុកសៀមមែន។ ព្រះអង្គភ័យខ្លាច ក៏សម្រេច ទុកវត្ថុទាំងអស់នៅនឹងឥន្ទបត្តិវិញទៅ។

គេមិនដឹងថាតើព្រះឥន្ទ្រាណ្ឌសោយរាជ្យនៅកម្ពុជាបានប៉ុន្មានឆ្នាំទេ ហើយក៏មិនដឹងថាមានមូលហេតុអ្វី ដែលធ្វើឲ្យទ្រង់យាងត្រលប់ទៅស្រុកសៀមវិញ។ អ្វីដែលគេដឹងគឺថា ព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គភ្នំរាមា ដែលឡើង សោយរាជសម្បត្តិបន្តពីព្រះរាមាស្នូននៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧៥ បានត្រូវមន្ត្រីមួយរូបទម្លាក់ពីរាជសម្បត្តិ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៣៨០ ហើយលើកព្រះឥន្ទ្រាណ្ឌសោយរាជ្យលើបល្ល័ង្ករាជសៀមវិញ ចំពេលដែលព្រះរាជាណាចក្រ កម្ពុជា កំពុងតែរៀបចំប្រទេស បន្ទាប់ពីទទួលបានឯករាជ្យឡើងវិញដោយស្មោះត្រង់ព្រះអង្គម្ចាស់មួយអង្គនៃរាជ វង្សានុវង្ស។

១០ - ព្រះស្រីសុរិយោវង្ស (១៤០១-១៤១៧)

ដុតពីការត្រួតត្រារបស់សៀម នាមិនសព្វមុខមន្ត្រីបានលើកព្រះស្រីសុរិយោវង្ស ដែលត្រូវជាព្រះរាជ បុត្ររបស់ព្រះសុរិយោទ័យដែលសោយរាជ្យពីឆ្នាំ១៣៥៣ដល់១៣៥៧ ឲ្យឡើងត្រង់រាជបល្ល័ង្កកម្ពុជា នៅពេល ដែលព្រះអង្គមានព្រះជន្មយុវ៤៣ព្រះវស្សា។

រាជពន្យារវត្តារនិយាយថាទ្រង់សោយរាជ្យបាន១៦ឆ្នាំ ហើយសុភតនៅក្នុងឆ្នាំ១៤១៧ ក្នុងព្រះជន្ម៥៧ ព្រះវស្សា ដោយបន្ទូលទុកព្រះរាជបុត្រាមួយអង្គព្រះនាមចៅពញាយ៉ាត មានព្រះជន្ម១៧ព្រះវស្សា។

១១ - ព្រះបរមសោកៈ (១៤១៧-១៤២១)

ព្រះរាជាដែលត្រូវគេជ្រើសរើសឲ្យសោយរាជ្យបន្តពីព្រះសុរិយោវង្ស គឺព្រះភាគីនេយ្យរបស់ព្រះអង្គ ដែលមានព្រះជន្ម២៧ព្រះវស្សា ក្រោមព្រះនាមថាព្រះបរមសោករាជា។

តាមរាជពន្យារវត្តារ សៀមបានវាយយកឥន្ទបត្តិបុរីម្តងទៀតក្នុងរជ្ជកាលស្តេចអង្គនេះ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៤២០ ហើយព្រះអង្គបានសុភតទៅក្រោយពីសោយរាជ្យបានប្រហែល៣ឆ្នាំ ក្នុងព្រះជន្ម២៧ព្រះវស្សា។ ការចូលទិវង្គតរបស់ព្រះរាជាជាហេតុបណ្តាលឲ្យពួកសៀមវាយចូលមកដល់ក្នុងរាជធានី។

ក៏ប៉ុន្តែរឿងរ៉ាវនេះហាក់ដូចជាច្របូកច្របល់បន្តិច អាចនឹងជាពួកអ្នកដែលសរសេររាជពន្យារវត្តារមានការ ច្រឡំកាលវេលារវាងរជ្ជកាល២ គឺរជ្ជកាលស្តេចធម្មសោកៈ និងបរមសោកៈ ពីព្រោះថាមានរាជពន្យារវត្តារខ្លះ មិនបានទាំងលើកអំពីស្តេចបរមសោកៈ ឬសុរិយោវង្ស ដងទេ ម៉្លោះហើយវាអាចនឹងមានការលំបាកក្នុងការបន្ស៊ី កាលវេលា។ តែទោះជាយ៉ាងណាក្តី រាជពន្យារវត្តារទាំងអស់ឯកភាពគ្នាត្រង់ចំណុចដែលថារជ្ជកាលរបស់ស្តេច

ពញាយ៉ាត បានចាប់ផ្តើមឡើងតាំងពីឆ្នាំ១៩២១^{១០} ។

១២- ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ ឬចៅពញាយ៉ាត (១៣៨៤-១៤៣១)

ព្រះចៅពញាយ៉ាត មិនបានធ្លាក់ក្នុងកណ្តាប់ដៃសៀមទេ ទ្រង់បានចេញយោសនាបញ្ជូនបញ្ចូលនាម៉ឺនមន្ត្រី និងប្រជារាស្ត្រព្រះបរមនរោត្តមសៀមវិញ ។ ទ្រង់ក៏ទ័ពបាន រួចបោះជំរំនៅក្នុងបន្ទាយមានរបស់ការពាររឹងមាំមួយ នៅក្នុងស្រុកស្រីសឈរ (ស្រីសន្ធរ)^{១១} ដែលរឿងនិទាននិយាយថា ជាកន្លែងព្រះបាទបក្សីចាំក្រុងកង់នៅមុន ពេលបានឡើងសោយរាជ្យ^{១២} ។ ទ្រង់បានចាត់ទ្រកសាងរាជធានីតូចមួយ មានរបស់ការពាររឹងមាំ ហើយមានប្រជារាស្ត្រជាច្រើនមកពីខែត្រផ្សេងៗ ចូលមករួមរស់ក្រោមការគ្រប់គ្រងរបស់ចៅពញាយ៉ាត ក្នុងនោះ មួយចំនួនធំ ដែលមានបំណងបណ្តេញសៀមចេញពីព្រះនគរ បានស្ម័គ្រចូលបម្រើក្នុងជួរកងទ័ពរបស់ព្រះអង្គ ។

ចៅពញាយ៉ាតមិនចង់ធ្វើសង្គ្រាមប្រឆាំងនឹងទ័ពសៀម និងស្តេចសៀមដែលសោយរាជ្យនៅលើរាជបល័ណ្ណកម្ពុជាដោយចំហទេ ទ្រង់មានបំណងចង់លួចធ្វើយាតវិញ ។ ទ្រង់បានចាត់មហាតលិក២ នាក់ឲ្យធ្វើការងារនេះ ហើយបានសន្យាឲ្យរង្វាន់ច្រើនដល់អ្នកទាំង២នាក់ ដែលស្ម័គ្រចិត្តធ្វើដំណើរទៅកាន់ឥន្ទបត្តបុរី ជាមួយកម្លាំង ១៥ នាក់ទៀត ។ ពួកនេះបានជួបមន្ត្រីសៀមម្នាក់ រួចបានសុំចូលកាល់ស្តេចសៀមដើម្បីសុំបម្រើស្មោះត្រង់អស់មួយជីវិត ។ ពេលនោះស្តេចសៀមកង់នៅក្នុងស្នួនក្នុងព្រះបរមរាជវាំង មន្ត្រីសៀមក៏នាំអ្នកទាំង ១៧នាក់ ទៅរង់ចាំត្រង់ផ្លូវដែលព្រះរាជាយាងធ្វើដំណើរ រួចឆ្លៀតទឹកសប្តាញខ្លួនអ្នកទាំងនោះតែម្តង ។ ស្តេចសៀមនៅឥន្ទបត្តក្រេកអរខ្លាំងណាស់ ដោយមានព្រះបន្ទូលថា តាំងពីទ្រង់បានឡើងជាព្រះចៅក្រុងកម្ពុជា ទើបតែមានអ្នកទាំង ១៧នាក់នេះទេ ដែលភ្ញាក់រលឹកមកសុំបម្រើព្រះអង្គមុនគេ ម៉្លោះហើយទ្រង់យល់ព្រមទទួល ហើយនឹងឲ្យរង្វាន់ដល់អ្នកទាំងអស់គ្នា ។ ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យគេយកសម្លៀកបំពាក់មកឲ្យ ខ្មែរទាំង១៧នាក់ ស្រាប់តែពួកនេះ ដកយកកាំបិតស្មៀតដែលលាក់ក្នុងកល់ភ្លៅចេញមក ហើយព្រួតគ្នាចាក់ទៅលើព្រះរាជាសំដៅត្រង់ពោះ និងទ្រូងធ្វើឲ្យព្រះអង្គស្លុតត្បាញទៅ ។ ពួកសេនាការពារស្តេចសៀមពេលនោះបាន ចេញមកជួយគ្នាមដែរ ប៉ុន្តែ បានត្រឹមតែកាប់

^{១០} មានឯកសារមួយនិយាយថា ស្តេចពញាយ៉ាត ឡើងសោយរាជ្យក្នុងឆ្នាំ១៩២២ ។ តាមមើលទៅប្រហែលជាឆ្នាំដែលទ្រង់ទទួលព្រះរាជភិសេកទេ គឺឆ្នាំ១៩២៣ ឬ ១៩៣៣ ។

^{១១} នៅចម្ងាយ៤០ គីឡូម៉ែត្រខាងត្បូងសារាជធានីភ្នំពេញ លើប្រាំងទន្លេមេគង្គខាងឆ្វេង ។

^{១២} រឿងព្រះបាទបក្សីចាំក្រុងនេះជារឿងនិទានសុទ្ធសាធ តែឈ្មោះទឹកកន្លែងត្រូវទៅនឹងឈ្មោះស្រុកទេសពិភពប្រាកដមែន ។ នៅស្រុកសៀមក៏មានរឿងនិទានដូចគ្នានេះដែរ ក្រាន់តែឈ្មោះទឹកកន្លែងប្តូរទៅជាឈ្មោះស្រុកទេសក្នុងប្រទេសសៀមទៅវិញ ។

សម្លាប់ពួកយាតកប៉ុណ្ណោះ ឯស្តេចសៀមបានសុភក្កតដុតទៅហើយ^{៣៣} ។

ប៉ុន្តែថ្ងៃក្រោយមក ចៅពញាយ៉ាត ដែលចេញដំណើរពីបន្ទាយមករង់ចាំតែដំណឹងនេះ ក៏បានបង្ហាញខ្លួន ព្រះអង្គនៅមុខឥន្ទបត្តបុរី ហើយចាប់ផ្តើមបើកការប្រយុទ្ធ ។ ពេលនោះពួកខ្មែរដែលរស់នៅក្នុងរាជធានី ក៏នាំគ្នា ចាប់ការណែនាំឆ្នើម កាប់សម្លាប់ពួកសៀម រួចបើកទ្វាររាជធានីឲ្យទ័ពចៅពញាយ៉ាតចូល ។ នៅពេលដែលកំពុងតែ មានការតាមកាប់សម្លាប់សត្រូវតាមដូរផ្សេងៗ នៃព្រះរាជធានី ចៅពញាយ៉ាត បានយាងចូលក្នុងព្រះរាជវាំង ហើយបានជួបនឹងស្រីសៀមស្អាតម្នាក់កំពុងតែយំ ។ ទ្រង់សាកសួរទៅនាងនោះ ដែលក្រាបថ្វាយបង្គំចោលកន្ទុយ ភ្នែកជ្រៀងមើលព្រះអង្គ រួចទូលថា នាងមានឈ្មោះថា នាងស្រឡាម ជាបុត្រីអកខុន និងត្រូវជាព្រះជាយា របស់ ស្តេចសៀមដែលខ្មែរទាំង១៧នាក់ធ្វើកុតនោះ ។ ចៅពញាយ៉ាត ពេញព្រះទ័យនឹងសម្រស់នាង ស្រឡាម ខ្លាំង ណាស់ ក៏លើកនាងធ្វើជាស្នំឯក ។

ចៅពញាយ៉ាតបានត្រូវគេលើកឲ្យសោយរាជ្យក្នុងឆ្នាំ១៣៨៤ នៃគ្រិស្តសករាជ ក៏ប៉ុន្តែទាល់តែ១២ឆ្នាំ ក្រោយមក ក៏ក្នុងឆ្នាំ១៣៩៦ ទើបទ្រង់បានរៀបចំអភិសេកក្រោមព្រះនាមថាព្រះបាទស្តេចស្តេចព្រះរាជ ឱង្ការព្រះបរមរាជាធិរាជរាមាធិបតី ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ធម្មិកមហារាជាធិរាជ ព្រះបរមនាថបរមបពិត្រ ។

នៅឆ្នាំ១៣៨៨ នៃគ្រិស្តសករាជ^{៣៤} ព្រះរាជាបានប្រជុំព្រះរាជវង្សានុវង្ស នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី និងសេនា បតីទាំងឡាយ រួចទ្រង់មានព្រះបន្ទូលថា “ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាយើងមានរាជាណាចក្រសៀមជាសត្រូវ ។ ពី

^{៣៣} ស្តេចនេះមិនមែនជាពញាព្រៃក ដែលឆ្នើមសោយរាជ្យនៅកម្ពុជាក្រោមព្រះនាមថា ព្រះឥន្ទ្ររាជាទេ ពីព្រោះព្រះអង្គ សោយរាជ្យនៅសៀមគឺឆ្នាំ១៤០១ ។ បើដូច្នោះ តើព្រះអង្គជាស្តេចមួយណា ។ ព្រះសង្ឃរាជខ្មែរប្រាប់ខ្ញុំថា ស្តេចនេះអាចជា ស្តេចដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះឥន្ទ្ររាជា ក៏ប៉ុន្តែបើសិនជាដូច្នោះមែន តើព្រះស្រីសុរិយោវង្ស និងព្រះបរមសោកៈសោយរាជ្យ នៅពេលណា ហើយនៅឯណា?

^{៣៤} ឯកសារមួយនោះនិយាយច្រើនដងថានៅក្នុងឆ្នាំ១៣១០ នៃមហាសករាជ ត្រូវនឹងចូលសករាជ៧៥១ ដែលត្រូវនឹងគ្រិស្តសក រាជ១៣៧៤ ឬ១៣៨៤ ឬ១៣៨៩ ។ យើងនឹងបានឃើញនៅខាងក្រោមថា ការចាកចេញពីអង្គរគឺនៅក្នុងចូលសករាជ ៧៣៥ ជា ឆ្នាំរោងចោលក ។ ក៏ប៉ុន្តែឆ្នាំ៧៣៥ នៃចូលសករាជដែលត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ ១៣៧៣ មិនមែនជាឆ្នាំរោងទេ ហើយក៏មិនមែនជា ឆ្នាំរោងដែរ គឺជាឆ្នាំម្សាញ់បញ្ចូលកទៅវិញទេ ។ ឯមហាសករាជ១៣១០ ដែលត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ១៣៨៤ ទើបជាឆ្នាំរោង ចោលក ។ គឺដោយមូលហេតុនេះហើយបានជាខ្ញុំគិតថាកាលបរិច្ឆេទនេះសមជាង ហើយម្យ៉ាងទៀតមានការរៀបរាប់នៅខាងក្រោម ពីឆ្នាំចូលសករាជ៧៥១ និង៧៥២ (ត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ១៣៨៩ និង១៣៩០) ។ ចំណុចមួយទៀត គឺគេនិយាយខាងក្រោមថា ព្រះអង្គសោយរាជ្យបាន ៤៧ព្រះវស្សា ក្នុងនោះ ១៧ព្រះវស្សានៅមហានគរ ហើយបើយក ១៧ឆ្នាំទៅបូកជាមួយ ឆ្នាំដែលព្រះ ធម្មសោកៈសុភក្កត១៣៧៣ យើងបាន១៣៩០ គឺខុសគ្នាតែ២ឆ្នាំប៉ុណ្ណោះ ។ ខ្ញុំពិនិត្យឃើញថាមានការមិនសូវសមជាច្រើននៅក្នុង កាលបរិច្ឆេទ តែខ្ញុំអាចបានត្រឹមតែដង្កូវដូចខាងលើ ហើយសុំឲ្យអ្នកណាដែលមានឯកសារច្រើនជាងជួយកែសម្រួលផងចុះ ។

មុនបណ្តាអាណាខ្មែរត្រកាកខាងលិចមានប្រជាជនច្រើនណាស់ ឥឡូវខ្មែរត្រកាកច្រើនត្រូវស្ងៀមយកអស់ហើយ ។ ស្ងៀមក៏បានរៀនយកប្រជាជនពីខ្មែរផ្សេងៗទៀត ដែលយើងគាន់គាប់ នាំយកទៅជាឈ្មួញថែទៀត យើងពិបាកនឹងទៅរកប្រជាជនពីណាមកដាក់វិញណាស់ ។ បើនឹងចង់ដំណើរយកអាណាខ្មែរដែលស្ងៀមយក ទៅនោះមកវិញក៏មិនបាន ព្រោះមានការយាមការមរក្សាម៉ឺនម៉ាត់ណាស់ ណាមួយយើងក៏ពិបាក នឹងធ្វើសង្គ្រាមត ទៅទៀតផង ។ ខ្មែរគ្រប់ព្រំដែន មិនអាចឲ្យរើសទ័ពសម្រាប់ទប់ទល់នឹងការលុកលុយរបស់ស្ងៀមបានទេ ។ រាជធានីយើងធំ មានរបស់ការពាររឹងមាំ តែមិនសូវមានប្រជាជន ដូច្នោះមិនគ្រប់គ្រាន់នឹងការពារឡើយ ។ បើសិនណាជាស្ងៀមលើកទ័ពមកវាយម្តងទៀត ទាំងសាសនិកទាំងពួកព្រាហ្មណ៍នឹងត្រូវរងទុក្ខវេទនាដូចគ្នា ។

យើងគួរតែចាកចោលរាជធានីនេះដែលយើងមិនអាចការពារបាន ហើយទៅកសាងរាជធានីថ្មីមួយ នៅឯ ខ្មែរស្រីសឈរ (ស្រីសន្ធរ) វិញ ។ បើពួកស្ងៀមមក វាត្រូវឆ្លងកាត់ខ្មែរផ្សេងៗ ដែលវាត្រូវប្រយុទ្ធជាច្រើន កន្លែង អាចទុកពេលឲ្យយើងកេណ្ឌទ័ពទប់ទល់បាន មុននឹងបណ្តោយឲ្យពួកវាចូលមកដល់ជើងរបស់យើង”^{៧៤} ។

មានព្រះបន្ទូលរួច ទ្រង់សាកសួរយោបល់នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី ដែលយល់ស្របតាមព្រះរាជតម្រិះដែរ ហើយក៏សម្រេចឲ្យដឹកជញ្ជូនរាជទ្រព្យ រាជបរិពារ និងសេនាបតីទៅកាន់ស្រីសន្ធរ ។ លុះដល់ឆ្នាំ១៣៨៨ ក្រោយពី បានជ្រើសរើសពេលវេលាល្អរួចហើយ ទ្រង់បានយាងចាកចេញពីព្រះរាជវាំងឥន្ទ្របត្តបុរី តាមព្រះរាជទ័ពនាំនាវា ធំមួយ ហែហមទៅដោយនាវាតូចធំជាច្រើន ក្រោមសំឡេងគងឃ្លោះ និងស្ករលាន់ព្រំព័ទ្ធ ក្នុងផ្សំជាមួយសំឡេង ហោរកញ្ជ្រៀមរបស់កងទ័ពជើងគោក និងជើងទឹកអ៊ឹងកង ដើម្បីធ្វើឲ្យព្រះរាជដំណើរប្រកបទៅដោយជោគជ័យ ។

នាវាព្រះរាជាបានមកចុះចតនៅនឹងទួលបាសាន ហើយភ្លាមៗនោះ គេក៏ចាប់កសាងរាជវាំងហ៊ុមព័ទ្ធទៅ ដោយកំដែងការពាររឹងមាំ សង់ក្រោលសេះ ក្រោលដំរី និងជម្រកព្រះរាជទ័ពនាំនាវា ។ ព្រះរាជវាំងបែរមុខទៅរក ទន្លេ ។ ព្រះរាជបរិពារសេវាការមាត្រ សង់ផ្ទះជុំវិញព្រះរាជដំណាក់ ត្រង់កន្លែងណាដែលមានទួល ហើយទ្រង់ប្រទាន នាមឲ្យព្រះរាជធានីថ្មីថា ក្រុងស្រីសន្ធរបរវរធានី ។

រដូវវស្សាមកដល់ ភ្លៀងធ្លាក់ជោកជាំធ្វើឲ្យលិចលង់ទូទាំងព្រះនគរ ព្រះរាជាក៏សម្រេចមកគង់នៅឯ ចតុម្ពុខ វិញ គឺរាជធានីភ្នំពេញសព្វថ្ងៃ ត្រង់អាគ្នេយ៍ភ្នំចម្រុះ^{៧៥} ។

ព្រះរាជាបានបញ្ជាឲ្យ ខកញ្ជាំតេជោ កេណ្ឌកម្លាំងមនុស្សជាច្រើនដឹកដីត្រង់កន្លែងមួយ ហើយរែកយកមក

^{៧៤} យើងបានឃើញពីខាងលើរួចហើយថា ព្រះរាជាបានស្គាល់ និងធ្លាប់បានរស់នៅក្នុងខ្មែរនេះមួយរយៈពេលមកហើយ ។
^{៧៥} ព្រះសង្ឃព្រះនាមចាន់ ជាបាទ្យាតវត្តខណ្ឌលោម បានអះអាងថាគឺតេជោក្រហមកដែលបានពូនកូនភ្នំនេះឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ ១៦០៥ រួចហើយបានសង់ចេតិយធំមានរាងជា ពីរ៉ាមីដ ។ ក៏ប៉ុន្តែរាជពន្យារវិភាគនិយាយថាចេតិយដែលស្ថិតនៅជ្រុងខាងពាយ័ព្យ នោះ គឺជាចេតិយដែលដាក់ធាតុស្តេចចេញយ៉ាត ដែលបានយកចតុម្ពុខជារាជធានី ។

ចាក់បំពេញមាត់ទន្លេខាងកើត និងខាងត្បូងភ្នំ ។ កន្លែងដែលគេដឹកនោះបានក្លាយទៅជាបឹងមួយ ដែលក្រោយមកគេហៅថា បឹងតេជោ នៅខាងលិចមហាវិថីដូងដីឡាក្រសព្វថ្ងៃ ពីមុនព្រែកដឹកខាងនិរតី ។

បន្ទាប់មក ព្រះរាជាបានបញ្ជាឱ្យដឹកព្រែកមួយដែលគេហៅថាព្រែកពាមដូង ដើម្បីនាំយកទឹកពីទន្លេ មកប្រើនៅក្នុងរាជធានី ។ ព្រែកនោះ សព្វថ្ងៃនៅមានស្ថាប័នគ្រងកន្លែងដែលមានពាមមួយ តម្រង់ទៅរកស្ពានឆ្នុរ ៤ នាក់ ចន្លោះតីរិថីវៃណេវីល និងតីរិថីពិកេ ។ គេចាក់បំពេញកន្លែងណាដែលខាប កន្លែងណាមានអូរគេធ្វើស្ពានតូចសម្រាប់ឆ្លងកាត់ ហើយគេកសាងបែមួយនៅពីខាងជើងសម្រាប់ការពាររាជធានី ។ រួចគេដឹកអូរមួយ ពីទ្វីបវិញប៉មនោះ ដែលគេហៅថាអូរចិនដំដែក ដោយមកពីមានពួកចិនរកស៊ីដំដែកនៅកន្លែងនោះ ។ អូរនោះសព្វថ្ងៃ ជាព្រំប្រទល់ខាងត្បូងនៃដីករុករា តែត្រូវបានគេចាក់បំពេញធ្វើជាដូរអស់ហើយ ។

សំណង់ការពារសង្រួមមានកំពែងពីទ្វីបវិញរាជធានីមួយ ចាប់ផ្តើមពីប៉មខាងជើងសំដៅទៅទិសខាងលិច រួចបត់ទៅត្បូងពីខាងក្រៅបឹងតេជោដែលគេទុកសម្រាប់ធ្វើស្រែ រួចហើយបែរមករកទន្លេវិញ កាត់តាមត្រពាំងអូរ ពោរពេញទៅដោយភក់ដែលប្រឡាយទឹកស្អុយហូរកាត់ ពីខាងក្រោយវត្តធម្មយុត្តិ ធ្លាក់ទៅក្នុងបឹងវែងមួយនៅខាងត្បូងវត្តព្រះពុទ្ធមរកត^{៧៧} ។ គេក៏បានលើកកំពែងពីទ្វីបតាមមាត់ទន្លេផងដែរ ដើម្បីបង្ការការវាយប្រហារពីសង្រួមតាមផ្លូវទឹក ។ នៅលើកំពូលភ្នំ ព្រះរាជាបានបញ្ជាឱ្យសង់វត្តមួយ សាលាមួយ នៅតាមជើងភ្នំទ្រង់ឱ្យសាងអាស្រមតូចៗសម្រាប់ពុទ្ធសាសនិកជន ។

អ្នកតាម្នាក់ទឹកដីប្តូរឃ្លាំងម្យ៉ាង ដែលមានឈ្មោះថា អ្នកតាប្រាប គេដាក់នៅក្បែរមាត់ពាមព្រែកពាមដូង ។ សង់អ្វីៗរួចហើយ ព្រះរាជាបានយាងចូលក្នុងព្រះបរមរាជវាំង ហើយសម្រេចឱ្យគេហៅទន្លេដែលជាប់នឹងរាជធានីនេះថា ទន្លេចតុមុខមង្គលសកលកម្ពុជាធិបតី ។

នៅពេលនោះ ប្រទេសមានសន្តិភាពសុខសាន្តបានយូរល្អណាស់ ប្រជារាស្ត្ររីករាយសប្បាយ ពាណិជ្ជកម្មរីកចម្រើន ហើយសាសនិកទទួលបានអំណោយទានជាស្បៀងជារៀងៗ ។ សាសនាចម្រើនចម្រើន សង្គមមានយុត្តិធម៌សមស្របទៅនឹងព្រះទ័យរបស់ព្រះរាជា ។

សង្រួមទាំងឡាយ រួមទាំងពួកចោរលួចចោរប្លន់ផង ខ្ទប់ខ្ទាចអំណាចព្រះរាជាខ្លាំងណាស់ ។ មានជនបរទេសជាច្រើនចុះទូកកប៉ាល់ចូលមកកាន់រាជធានី ដែលរីកធំឡើងៗ ។ កិត្តិមររបស់រាជធានីល្បីរន្ទី ជាហេតុធ្វើឱ្យពួកចិន

^{៧៧} តាមមើលទៅរាជធានីចតុមុខពេលនោះលាតសន្ធឹងនៅលើមាត់ទន្លេសាបខាងលិច ចាប់ពីស្ពានតាកែវ ឬសត្តយាតដ្ឋាន រហូតដល់ស្ពានឡឺវីស ឬស្ពានភូមិកាតូលិក និងទៅទិសខាងលិចរហូតដល់ស្ពានបាក់ទូកនៅលើដូរទៅកំពត ស្ពាននេះនៅមានឃើញនៅឡើយរហូតដល់ឆ្នាំ១៩០៨ ។

យួន ម៉ាឡេ សៀម ឥណ្ឌា លាវ ចេញចូលធ្វើពាណិជ្ជកម្ម ឬក៏មកតាំងទីលំនៅតែម្តងក៏មាន ។

ស្តេចសុរិយោពណ៍សោយរាជ្យបាន៤៧ឆ្នាំ បើគិតទាំងរយៈកាល១២ឆ្នាំដែលព្រះអង្គសោយរាជ្យមិនទាល់ទទួលអភិសេកដ៏ធំ ។ ទ្រង់គង់នៅឥន្ទបុត្ត១៧ឆ្នាំ ក្នុងនោះ១២ឆ្នាំក្នុងព្រះនាមជារាជានុសិទ្ធិ និង៥ឆ្នាំ ជាព្រះរាជា ។ បន្ទាប់ពីឥន្ទបុត្ត ទ្រង់បានយាងទៅគង់នៅបុរាណក្នុងខែត្រស្រីសន្ធរមិនដល់១ឆ្នាំដ៏ធំ ក៏យាងមកគង់នៅចតុម្ភុបានជិត៣០ឆ្នាំ ។ ក្រោយពីសោយរាជសម្បត្តិបាន៤៧ឆ្នាំ ទ្រង់ក៏ងាករាជ្យ ថ្វាយព្រះរាជបុត្រាច្បងព្រះនាមនរាយណ៍រាជា រួចទ្រង់ទទួលយកតំណែងជាព្រះមហាទេវយោរាជបរមបពិត្រ^{៣៨} ។

^{៣៨} ជាការសាបាណ៍ : ខុវយុវរាជ ។ ថា្នះនេះមាននៅស្រុកលាវ, សៀម និងកូម៉ាដែរ តែនេះគឺជាលើកទី១ ហើយដែលគេប្រទះឃើញក្នុងរាជពន្យារវិសាមញ្ញ ។

ឯកសារពន្យារវិសាមញ្ញចិនហៅថាពញាយ៉ាតថាភីនយ៉ា និងថាព្រះអង្គបានបញ្ជូនដំរីជាច្រើនក្បាលជាមួយនឹងដលិតផលពីកម្ពុជាមួយចំនួន ទៅថ្វាយស្តេចក្រុងចិន នៅក្នុងឆ្នាំ១៤១៧ ។ ឯកសារនោះបានលើកពីប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសដែលឲ្យដឹងថា រាជទូតកម្ពុជាបានទៅដល់រាជវាំងស្តេចចិន ហើយបានផ្តល់ព័ត៌មានលំអិតអំពីរាជធានីព្រះរាជា ថា “រាជធានីមានទំហំ ៧០ លី (២៨គីឡូម៉ែត្រ) ហើយប្រទេសមានវិសាលភាពជាច្រើនពាន់លី (១លីស្មើនឹង៤០០ ម៉ែត្រ) ។ នៅក្នុងរាជធានីមានប្រាសាទមួយ និងស្ថានមួយធ្វើអំពីមាសនិងមានដំណាក់ស្តេចចំនួន៣០ ។ រៀងរាល់ឆ្នាំព្រះរាជា តែងតែបើកសម័យប្រជុំនៅក្នុងដំណាក់លំហែមួយនៅលើកោះប្រាសាទ១០០ ដែលមានសត្វស្វា ក្រោក ដំរីស និងរមាស ចូលទទួលចំណីអាហារដែលដាក់ក្នុងស្លឹក និងដើងមាស ។ មនុស្សប្រុសស្រីបួនសក់ និងស្រៀកសម្លៀកបំពាក់ខ្លីៗ ក្រវ៉ាត់ខ្សែក្រវ៉ាត់ធ្វើអំពីក្រណាត់ ។ គេដាក់ទណ្ឌកម្មដោយកាត់ ច្រមុះ កាត់ដៃដើង ឬសម្លាប់ចោល (សម្លាប់យឺតៗ ឬដោយពិបាក) ទៅតាមស្ថានទទួលនៃទោស ។ ចំពោះពួកចោរ គេដាក់ទោសកាត់ដើងឬកាត់ដៃ” ។ មានចំណុចគួរឲ្យឆ្ងល់មួយ គឺត្រង់ដែលគេនិយាយថា “បើសិនណាជាខ្មែរសម្លាប់ចិន ខ្មែរនោះត្រូវទទួលទោសប្រហារជីវិត តែបើសិនណាជាចិនសម្លាប់ខ្មែរវិញ ចិននោះទទួលទោសត្រឹមតែបង់ប្រាក់ពិន័យប៉ុណ្ណោះ ហើយបើគ្មានប្រាក់បង់ទេ គេលក់” ។

មានព័ត៌មានលំអិតជាច្រើនទៀត ដែលយើងគួរតែពិនិត្យមើល ព្រោះវាអាចឲ្យយើងដឹងអំពីទំនៀមទម្លាប់ខ្មែរនៅសតវត្សរ៍ទី១៥ : “កាលណាមនុស្សពីរនាក់រៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយគ្នា គេនៅតែ២នាក់ក្នុងដួះចំនួន៨ថ្ងៃមិនចេញទៅណាទេ ហើយដុតចង្កៀង ឬទៀនជាប់មិនឲ្យរលត់ឡើយ” ។

“បើមានមនុស្សស្លាប់ គេទុកខ្នាចចោលក្នុងទីរហោថាឲ្យសត្វហែកស៊ីជាចំណី ។ ប្រុសៗកាន់ទុកដោយកោរសក់ តែស្រីៗគ្រាន់តែកាត់សក់ខាងមុខពីខាងលើថ្វាសបន្តិចប៉ុណ្ណោះ” ។

“គេសរសេរអក្សរលើស្បែកប្រើស ឬសត្វផ្សេងទៀតដែលគេលាបពណ៌ខ្មៅ” ។
“ខែចន្ទគឺក្រោយគេជាខែទី១នៃឆ្នាំ” ។ ខ្មែរឆ្លាស់ខែនៅខែទី៧ (ចំណុចត្រង់នេះនៅមានរហូតដល់សព្វថ្ងៃ ព្រោះថាខែទុកិយាសាធ ត្រូវជាខែទី៧នៃឆ្នាំ ឆ្នាំថ្មីចាប់ផ្តើមនៅក្នុងខែមិគសិរ ហើយខែមិគសិរនេះជាខែទី១០នៃឆ្នាំនក្ខត្តយោគ ដែលចាប់ផ្តើមនៅខែចេត្រ) ។

“រាត្រីមានចែកចេញជា ៤យាម” ។
“មានមនុស្សពួកខាងភាសាសាស្ត្រ ចេះទស្សន៍ទាយសូរ្យក្រាស និងចន្ទក្រាសបានត្រឹមត្រូវ” ។

១៣- ព្រះនរាយណ៍រាមាធិបតី (១៤៣១-១៤៣៦)

ព្រះរាជាអង្គនេះ មានព្រះអភិសេកនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះរាជឱង្ការ ព្រះនរាយណ៍រាមាធិបតី រាមាធិបតី ។ គេមិនបានដឹងថា តើព្រះរាជាមុនមានព្រះជន្មរស់នៅបានប៉ុន្មានព្រះវស្សា នៅក្នុងរជ្ជកាលព្រះរាជបុត្រ ដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គទេ គេគ្រាន់តែដឹងថាគេបានបញ្ចុះព្រះអង្គធាតុរបស់ព្រះអង្គក្នុងចេតិយមួយ នៅលើភ្នំចតុមុខ ត្រង់ជ្រុងខាងពាយ័ព្យ ។

តាមមើលទៅ ព្រះអង្គប្រហែលជាមានព្រះជន្មបាន១០ ឆ្នាំទៀត ហើយបានគ្រប់គ្រងព្រះរាជាណាចក្រ រហូតដល់ពេលទ្រង់ស្តុកតនៅក្នុងឆ្នាំ១៤៣១ ពីព្រោះវាហាក់ដូចជាមានចន្លោះចាប់ពីត្រឹមពេលដែលព្រះអង្គដាក់ រាជសម្បត្តិ មកដល់ពេលដែលព្រះនរាយណ៍រាមាធិបតីទទួលការអភិសេក ។

គេនិយាយថាព្រះនរាយណ៍រាមាធិបតីបានកសាងពីរាមីដ៥ មួយៗ មានកម្ពស់១២០ ម៉ែត្រ ក្នុងពេលតែ ៥ ខែ ប៉ុណ្ណោះ ក៏ប៉ុន្តែខ្ញុំមិនដឹងថាតើពីរាមីដទាំងនោះនៅឯណាទេ មិនមានសំណែសសេសសល់អ្វីបន្តិចឡើយ ។

ព្រះនរាយណ៍សោយរាជ្យបាន៥ ឆ្នាំក៏ស្តុកតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៤៣៦ ។ ទ្រង់មានព្រះរាជបុត្រមួយព្រះអង្គ ព្រះនាមថា ព្រះស្រីសុរិយោទ័យ ។

១៤- ព្រះរាមាធិបតី (១៤៣៦-១៤៦៨)

ព្រះអនុជរបស់ព្រះនរាយណ៍រាមាធិបតីព្រះនាមស្រីរាជាបានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះវៀមក្នុងព្រះជន្ម១៧ ព្រះវស្សា ក្រោមព្រះឋានៈថា សម្តេចព្រះស្រីរាជាធិរាមាធិបតី ។

គ្រាន់តែឡើងគ្រងរាជបល្ល័ង្កភ្លាម ព្រះរាជាអង្គនេះត្រូវប្រយុទ្ធនឹងជាមួយព្រះភាគីនេយ្យស្រីសុរិយោ ទ័យជាព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះវៀមដែលបានកេណ្ឌទ័ពប្រឆាំង ដើម្បីទម្លាក់ព្រះអង្គចេញពីរាជសម្បត្តិផង ហើយ ត្រូវធ្វើចម្បាំងជាមួយពួកសៀមដែលចូលមកដណ្តើមយកខ្មែរត្រួតត្រា អង្គរ និងចន្ទគាប៉ុន ផង ។

ព្រះរាជាបានចាត់ព្រះអនុជចៅពញាធម្មរាជា^{៣៧} ចេញទៅរៀបចំកម្លាំងទប់ទល់ជាមួយទ័ពស្រួចរបស់ សៀមនៅអង្គរធំ រួចហើយបន្ទាប់ពីព្រះអនុជត្រលប់មកចតុមុខវិញ ឲ្យយាងទៅកាន់បណ្តាខ្មែរត្រង់ត្បូង កេណ្ឌទ័ពឲ្យបាន១២ ម៉ឺននាក់ ។ ពេលចៅពញាធម្មរាជាយាងទៅដល់បាភ្នំ ទ្រង់បានទទួលដំណឹងថា ទ័ពសៀម បានឆ្លងកាត់ព្រំដែនវាយចូលមកហើយ ហើយព្រះរាជា ជាព្រះវៀមបានចេញទ័ពទៅទប់ទល់ប្រយុទ្ធជាមួយ សៀម នៅត្រឹមខ្មែរត្រង់ត្បូង ។ ពេលនោះព្រះស្រីសុរិយោទ័យក៏ឆ្លៀតទឹកសាសដណ្តើមយកចតុមុខបាន

^{៣៧} ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះពញាយ៉ាត ជាមួយអ្នកម្នាងសៀម ។

ហើយបានចូលកាន់កាប់ខែត្រស្ទឹងត្រង់ បារាយណ៍ និងជើងព្រៃដងដែរ^{៤០} ។ ក្រោយពីមានការប្រយុទ្ធជាច្រើន លើកច្រើនសា ស្តេចសៀមក៏ចាប់បានព្រះរាជានិងព្រះអង្គម្ចាស់ដែលបះបោរយកទៅស្រុកសៀមទៅ ។

ចៅពញាធម្មរាជា បានប្រមូលប្រមូលទ័ពប្រញាប់ប្រញាប់មកជួយចតុមុខ តែត្រូវធ្វើយុទ្ធនាការអស់ ពេលមិនតិចជាង៣ឆ្នាំទេ ។ ទីបញ្ចប់ទ័ពសៀម ដែលត្រូវទ័ពខ្មែរលបវាយជាញឹកញយ អស់កម្លាំង និងបាត់បង់ ទាហានអស់ជាច្រើន ក៏សម្រេចដកថយឆ្នងដែនទៅស្រុកវិញ ។

ព្រះពញាធម្មរាជា ដែលពេលនោះកាន់តំណែងជារាជានុសិទ្ធិព្រះរាជណាមក្រ បានរៀបចំចាត់តាំង ស្នងការរាជការភ្នាក់ រួចចាត់អ្នកទាំងនោះឲ្យចុះទៅដឹកនាំបណ្តាខែត្រទាំងឡាយ ចាប់ពីខែត្រសំរោងទេសនៅខាង លិចភ្នំពេញពីខាងក្រោយពញាព្រះហួតទៅដល់ទឹកខ្មៅនៅតាមមាត់សមុទ្រខាងទក្សិណ, និងពីកោះស្វាយកែត នៅក្នុង ខែត្រល្ងាងម រហូតដល់ពាមមេសរព្រៃនករ^{៤១} និងពាមកញើ (ដីសណ្តទន្លេមេគង្គ) ដើម្បីជំនួសចៅហ្វាយខែត្រ ដែលដឹកនាំទ័ពហែមទៅ តាមព្រះរាជា ។ បន្ទាប់មក ទ្រង់បានចាត់មន្ត្រីឲ្យទៅទូលព្រះរាជានៅអំពីអ្វីដែលព្រះអង្គ បានធ្វើ និងការដែលបានរួចខ្លួនមកវិញ ហើយកំពុងតែកង់នៅឯបសិមបុរី ។

ទទួលបានដំណឹងនេះ ព្រះរាជាបានយាងត្រលប់ចូលមកក្នុងព្រះនគរវិញជាមួយនឹងកងទ័ព និងពួកសៀម ដែលទ្រង់បានចាប់យកមកជាលើយ ។ ពេលយាងមកដល់ខែត្របាត់ដំបង ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យចៅហ្វាយខែត្រ នាំ កម្លាំង៥ពាន់នាក់ទៅកាន់ឆាន់ហុន^{៤២} ដើម្បីត្រៀមទប់ទល់ទ័ពសៀមដែលប្រុងតែនឹងចូលមកម្តងទៀត ចំណែកខ្លួន ព្រះអង្គ បានបន្តយាងមកកង់នៅក្នុងខែត្រពោធិសាត់ ។ មកដល់ពោធិសាត់ ទ្រង់បានទទួលអ្នកនាំសាររបស់ព្រះ- ធម្មរាជា ដែលនាំលិខិតមួយច្បាប់មកថ្វាយព្រះអង្គ ដោយថ្វាយយោបល់ថាសូមឲ្យស្តេចយាងឡើងទៅខាងជើង ដើម្បីកៀងអ្នកអង្គម្ចាស់ស្រីសុរិយោទ័យដែលកង់នៅទីនោះ ឲ្យយាងចុះមកខាងត្បូងវិញ នឹងអាលធ្វើការ ប្រយុទ្ធ ។

អនុវត្តតាមយោបល់ព្រះធម្មរាជា ព្រះរាជាបានយាងទៅកាន់ខែត្រជើងព្រៃ និងបានជួបប្រយុទ្ធជា ច្រើនលើក ជាមួយព្រះស្រីសុរិយោទ័យមេក្សត់ ដែលមានកម្លាំងតិចជាង ហើយចេះតែវាយដោះដៃចេញរួច គេចមកកង់នៅក្នុងខែត្រស្រីសន្ធរ បោះបង់បណ្តាខែត្រដែលកាន់កាប់បានទាំងប៉ុន្មានឲ្យព្រះរាជារិញ ។

^{៤០} ខែត្រទាំង៣នេះ ស្ថិតនៅលើច្រាំងទន្លេមេគង្គខាងស្តាំ ខែត្រទី១ នៅលើច្រាំងទន្លេ ខែត្រ២ទៀតនៅបន្តពីខាងក្រោយតាមលំដាប់ លំដោយ ។

^{៤១} ខែត្រខាងត្បូងនេះសព្វថ្ងៃគឺ សាយហួន គេហៅដំបូងបង្អស់ថា ព្រៃករ មិនមែនព្រៃនករទេ ។

^{៤២} តាមមើលទៅប្រហែលគឺចង្កូរថ្ម នៅលើស្ទឹងមង្គលបុរី ចម្ងាយ៤២គីឡូម៉ែត្រខាងលិចបាត់ដំបង ។

នៅពេលដែលទ័ពរបស់ព្រះរាជាឆ្លងទន្លេ រួចមកបោះជំរំនៅត្រង់ ខ្នងមហាសៀក (ទីនេះជាស្រុករបស់ខ្ញុំ) ស្រាប់តែទ័ពព្រះស្រីសុរិយោទ័យមកដល់ ទាំងតាមជើងទឹកទាំងតាមជើងកោក វាយសង្ក្របទៅលើទ័ពហ្ន៎ នៅត្រើយខាងលិច មិនឲ្យដឹងជាមុន ធ្វើឲ្យទ័ពនោះបរាជ័យទៅ ។ ជ័យជម្នះរបស់ពួកបះបោរនេះ បាននាំមកនូវ ជ័យជម្នះជាបន្តបន្ទាប់ទៀត ហើយពួកទាហានហ្ន៎ដែលកេណ្ឌមកពីខែត្រក៏ចាប់ផ្តើមលួចរត់គេចទៅស្រុកវិញជា ហូរហែដែរ ដោយខ្លាចព្រះស្រីសុរិយោទ័យធ្វើបាបគ្រួសារ ។ ការរត់ចោលជួរដើសន្លឹកសន្ធាប់យ៉ាងនេះ រួមផ្សំ ជាមួយការមកដល់នៃរដូវភ្លៀងផង ធ្វើឲ្យព្រះរាជាក្រូវបន្តិចព្រះទ័យបោះទ័ពនៅក្នុងខែត្រកំពង់សៀម និងស្ទឹងត្រង់ សិនតែខ្លួនព្រះអង្គ ចង់យាងត្រលប់មកចតុមុខវិញ ដើម្បីកេណ្ឌទ័ពជាថ្មីច្បាំងជាមួយព្រះភាគិនេយ្យ ។

ក៏ប៉ុន្តែព្រះធម្មារាជា ដែលយល់ថាសង្គ្រាមនេះនឹងលំបាកហើយអូសបន្លាយពេលវែង ហើយខ្លួនព្រះអង្គ អាចឆ្លៀតទឹកសឡើងកង់លើបល្ល័ង្ករាជបាន ទ្រង់បានចាប់ផ្តើមកេណ្ឌទ័ពក្នុងបណ្តាខែត្រខាងត្បូង និងខាងលិច ហើយបានធ្វើសារមួយទៅថ្វាយព្រះរាជា បញ្ចុះបញ្ចូលសុំកុំឲ្យព្រះអង្គលះបង់បណ្តាខែត្រខាងជើងឲ្យសោះ ព្រោះ ព្រះស្រីសុរិយោទ័យអាចនឹងយាងចូលមកកាន់កាប់ភ្នំមេនៅពេលល្ងាច បើព្រះរាជាយាងចេញពីព្រឹក ។ តាមពិត គឺព្រះធម្មារាជាមានបំណងធ្វើយ៉ាងណាឲ្យព្រះរាជារាមាធិបតីឃ្នាតកាន់តែឆ្ងាយពីរាជធានី ។ ប៉ុន្តែព្រះរាជាមិន បានដឹងអំពីបំណងអាក្រក់នេះទេ ទ្រង់ក៏ធ្វើដំណើរយាងត្រលប់ទៅខែត្រពោធិសាត់វិញ តាមមតិព្រះអនុជទៅ ។ ពេលនោះព្រះធម្មារាជាបានបែងបែកទ័ពជាច្រើនកង មួយកងទ្រង់ឲ្យមកឈរជើងនៅទង្គ មួយកងទៀតទៅ ឈរនៅត្រង់ពាមស្ទឹងក្រាំងពន្លៃ កងទ័ពទៅឈរនៅខ្សាច់កណ្តាល និងកងទ័៤នៅល្ងាឯម ចំពីមុខចតុមុខ ។ រួចហើយទ្រង់បានចាត់ឲ្យមានការយាមកាមម៉ឺនម៉ាត់តាមប្រករហៀងផ្សេងៗ ទាំងតាមជើងកោក និងជើងទឹក ជាពិសេសប្រកចេញចូលពីខាងជើង និងខាងកើត ។ ធ្វើយ៉ាងនេះ ទើបទ្រង់អាចការពារខ្លួនព្រះអង្គ ពីព្រះរាជា ជា ព្រះរៀមផង និងព្រះស្រីសុរិយោទ័យជាព្រះភាគិនេយ្យផង ។

ទ័ពរបស់ព្រះធម្មារាជាមានការហ៊ុកហាត់ជារៀងរាល់ថ្ងៃនៅចតុមុខ ហើយក៏មានអារុជយុទ្ធកណ្ឌ សម្បូរ បែបទៀតផង ។ រាជធានីមានកំពែងការពាររឹងមាំ មានស្បៀងគ្រប់គ្រាន់ ។ រួចហើយព្រះអង្គបានចាត់បញ្ជូន ព្រះជាយាទាំងអស់របស់ព្រះរាជាដែលកង់នៅភ្នំពេញ ហើយដែលបែកពីព្រះរាជាយូរណាស់មកហើយ ឲ្យទៅ ជួបជុំនឹងព្រះរាជវិញ ។ ធ្វើដូច្នោះមានន័យថា ទ្រង់បានកាត់ផ្តាច់ទំនាក់ទំនងជាមួយព្រះរាជាស្រេច ហើយក៏ជា សញ្ញាទូលព្រះរាជាថា សូមកុំឲ្យព្រះអង្គមានព្រះទ័យចង់ត្រលប់មកកាន់ចតុមុខវិញធ្វើអ្វី ។

ចំណែកឯ ព្រះខ័នរាជ្យ កេតនកណ្ឌសម្គាល់រាជានិយម ទ្រង់មិនបានធ្វើថ្វាយព្រះរាជាទេ គឺទ្រង់រក្សាទុកខ្លួន ព្រះអង្គឯង ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យឃើញយ៉ាងច្បាស់អំពីផែនការក្បត់របស់ព្រះអង្គដែលបានរៀបចំឡើងយ៉ាងល្អ តាំងពីយូរយារណាស់មកហើយ រហូតមកដល់ពេលនេះ ។

ព្រះរាជា ក៏ចាប់មិនពេញព្រះទ័យនឹងសារលិខិត និងទូតរបស់ព្រះធម្មារាជា ហើយទ្រង់មានព្រះបន្ទូលថា

ទ្រង់នឹងកេណ្ឌទ័ពដើម្បីវាយចូលចតុមុខបណ្តេញព្រះអនុជចេញ រួចយាងទៅស្រីសន្ធឹកធ្វើសង្គ្រាម ជាមួយ ព្រះភាគីនេយ្យជាបន្តទៀត ។ ក៏ប៉ុន្តែនាម៉ឺនសព្វមុខមត្ត្រីបានថ្វាយយោបល់ថា សូមឲ្យព្រះអង្គគង់នៅសៀមហាក់ ដូចជាមិនដឹងអ្វីសិន ដើម្បីកុំឲ្យពួកក្សត្រីទាំង២ចង់សម្ព័ន្ធមេត្រីជាមួយគ្នាប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គ ។

ព្រះរាជាបានយាងមកបោះជំរំនៅបរិបូណ៌ដែលកាលណោះមានឈ្មោះថា អម្រឹតបុរៈ^{៤៧} ដើម្បីឲ្យព្រះអង្គ ងាយស្រួលក្នុងការត្រួតពិនិត្យបណ្តាខែត្រខាងលិច រួមមានរលាបៀរ ពោធិសាត់ បាត់ដំបង និងនាងរន្ទ ដែលនៅ ជាប់នឹងព្រំដែនសៀម, បណ្តាខែត្រខាងជើងចាប់ពីកំពង់សៀម ជើងព្រៃ តោកសេះ (បារាយណ៍) ស្ទឹងត្រង់ កំពង់ ស្វាយ រហូតទៅដល់គោកខាន់ដែលនៅខាងត្បូងភ្នំដងរែក និងសុរិនអង្គរកដែលនៅភាគខាងជើងភ្នំដងរែក ។

នៅពេលនោះ ព្រះស្រីសុរិយោទ័យ ក៏ចាត់ឲ្យរៀបចំអភិសេកខ្លួនព្រះអង្គក្រោមព្រះឋានៈជាព្រះបាទ សម្តេចស្តេចព្រះរាជទិវង្គារ ព្រះស្រីសុរិយោទ័យរាជាធិរាជ ព្រះរាជានៃក្រុងស្រីសន្ធឹកបុរាបុរី ។ ព្រះរាជា ណាចក្រស្រីសន្ធឹកនេះរួមមានបណ្តាខែត្រដែលស្តេចបះបោរនេះដណ្តើមបានគឺចាប់ពីត្បូងឃ្មុំ ស្រីសន្ធឹក បាភ្នំ រហូត ទៅដល់បារាជដូងណាយដែលនៅជាប់នឹងរាជណាចក្រចាម្ប៉ា ពោលគឺទឹកដីទាំងអស់នៅចន្លោះជួរភ្នំអណ្តាម និងទន្លេមេគង្គ ចាប់ពីសម្បូរចុះមករហូតទៅដល់មាត់សមុទ្រ លើកលែងតែលាងម និងព្រៃនគរ (សាយហួន) ចេញ ដែលស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ព្រះធម្មារាជា គឺប្រហាក់ប្រហែលជាទឹកដីកម្ពុជាដែនគោកពីមុន ។

ក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះ នៅចតុមុខឯណោះវិញ នាម៉ឺនសព្វមុខមត្ត្រីក៏បានសំណូមពរឲ្យព្រះធម្មារាជា ឡើងសោយរាជជំនួសព្រះរៀមជាព្រះរាជដងដែរ តែព្រះធម្មារាជាធ្វើជាប្រកែក ហើយមានព្រះបន្ទូលថា ទ្រង់ ចង់ដឹកនាំបណ្តាខែត្រដែលទទួលស្គាល់អំណាចរបស់ព្រះអង្គ ដើម្បីឲ្យប្រជានុរាស្ត្របានសម្បូរសប្បាយជាងមុន ដូច្នោះ ព្រះអង្គមិនចាំបាច់ធ្វើជាព្រះរាជាទេ ។

បណ្តាខែត្រដែលព្រះធម្មារាជាក្របំក្រងនាពេលនោះមាន : នៅខាងលិច ចាប់ពីសំរោងទន្លេរហូតដល់កំពង់ សោមនៅលើមាត់សមុទ្រ, នៅខាងកើត និងខាងត្បូង ចាប់ពីកោះស្វាយកែតនៅចន្លោះដងទន្លេមេគង្គទាំង២ លាងម ព្រៃនគរ (សាយហួន) នៅលើមាត់ទន្លេធំ រហូតដល់ពាមកញើ (ដីសណ្តទន្លេមេគង្គ) ។

ដូច្នោះព្រះរាជណាចក្រកម្ពុជាពេលនោះចែកចេញជា៣ក្រោមការត្រួតត្រារបស់ស្តេច៣អង្គ គឺព្រះរាជា ពេញសិទ្ធិស្រីរាមាធិបតីសោយរាជ្យនៅខាងជើងបរិបូណ៌, ស្តេចបះបោរស្រីសុរិយោទ័យជាព្រះភាគីនេយ្យ របស់ព្រះរាជា សោយរាជ្យនៅខាងកើត និងស្តេចបះបោរមួយអង្គទៀតគឺព្រះធម្មារាជា ត្រូវជាព្រះអនុជរបស់

^{៤៧} អម្រឹតបុរៈ ជាឈ្មោះទីប្រជុំជនមួយនៅលើមាត់ទន្លេសាបខាងស្តាំ ។ រាជធានីចុងក្រោយរបស់កូម៉ាមួយដែលសង់ឡើងដោយ ស្តេចអាឡាម៉ាមានឈ្មោះដូចគ្នានេះដែរថា អម្រឹតបុរៈ ។

ព្រះរាជាសោយរាជ្យនៅខាងត្បូង ។

ក្នុងពេលដំណាលគ្នានោះ នគរចាម្ប៉ា និងអាណាមកំពុងតែជាប់ធ្វើសង្គ្រាមនឹងគ្នាបន្តមកជាយូរឆ្នាំហើយ ។ ពួកចាមចាញ់ដៃពួកអាណាមបានលើកព្រះអង្គម្ចាស់មហាក្សត្រ ដែលត្រូវជាព្រះភាគិឈ្មោះរបស់ស្តេចមុន ហើយ មានដើមកំណើតចេញពីចាម្ប៉ា ដែលអាណាមធ្លាប់ដណ្តើមយកបានរួចមកហើយ ឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ។ ព្រះអង្គ ម្ចាស់ចាមមួយអង្គទៀត ដែលមិនព្រមចុះចូលជាមួយអាណាម មានព្រះនាមថាពោធិវុត្តក្រាត្រាត្រុត ឬពោធិវុត្តស អាណាមហៅថា ក្នុង បានកេណ្ឌទ័ពជាច្រើនវាយលុកលុយអាណាម ។ ស្តេចនេះ ដណ្តើមបានខែក្រហម ប៉ុន្តែ ត្រូវ ដកថយវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៤៤៥ ក្រោមការវាយប្រហារពីស្តេចអាណាមឡើញព្រំព្រំគុណ^{៤៤} ដែលដឹកនាំទ័ពជា ពាក្យ វាយដណ្តើមយកទឹកដីមកវិញ និងតាមវាយរហូតដល់មកក្នុងព្រះរាជាណាចក្រថៃមទៀត ។ ពេលនោះស្តេចចាម បានបញ្ជូនសារមកសុំជំនួយពីព្រះស្រីសុរិយោទ័យ តាមរយៈចៅហ្វាយខែក្រហមរាជដ្ឋានណាយ ។ ព្រះស្រីសុរិ យោទ័យ មិនបានបញ្ជូនទ័ពទៅជួយចាមទេ ព្រះអង្គមានព្រះបន្ទូលថា ព្រះរាជាណាចក្រកំពុងតែមានសង្គ្រាម ដែរ ។ គ្មានជំនួយពីខ្មែរ ស្តេចចាមក៏ត្រូវបរាជ័យ អាណាមចាប់បានជាឈ្មើយ ហើយស្រុកចាមក៏ត្រូវបែងចែក ជា “រាជាណាចក្រតូចធំ” ស្ថិតនៅក្រោមអំណាចស្តេចចាមផ្សេងៗ ដែលស្ថិតក្រោមការត្រួតត្រារបស់រ៉េស៊ីដង់ អាណាមម្នាក់ ។

មានពួកចាមជាច្រើននាក់ ជាពិសេសគឺពួកដែលបានគន្លឹប្រយុទ្ធរហូតដល់ដំណាក់កាលចុងក្រោយ រួមមាន ពួកមន្ត្រី និងសេនាហែហមដង មិនព្រមទទួលយកអាណានិគមរបស់អាណាមទេ ម៉្លោះហើយក៏នាំគ្នារត់មកជ្រក កោននៅកម្ពុជា ។ ខ្លះទៀតគេចខ្លួនទៅរស់នៅជាមួយពួកពួង មោង រវៃ ចារ៉ាយ និងម៉យ ។

នៅក្នុងឆ្នាំនោះ ព្រះរាជាទិសខាងជើង ព្រះរាមាធិបតី ដែលកង់នៅឯអម្រឹតបុរ (បរិបូណ៌) ចន្លោះកំពង់ឆ្នាំង និងពោធិសាត់ បានសរសេរលិខិតមួយផ្ញើថ្វាយព្រះអនុជរាជានុសិទ្ធិនៅទិសខាងត្បូង សូមឲ្យផ្ញើព្រះខ័នរាជ្យ អារក្រោះសម្រាប់ទាហាន សេះ និងដំរី ដែលព្រះអង្គបានប្រមូលនៅចតុមុខពីមុន មកថ្វាយព្រះអង្គ ។ ព្រះធម្មារាជា បានប្រកែកមិនព្រមប្រគល់មកឲ្យទេ ដោយទ្រង់មានព្រះបន្ទូលថា កេតនកណ្ឌទាំងអស់ ជារបស់ សម្រាប់រាជធានី ប៉ុន្តែទ្រង់យល់ព្រមផ្ញើអារក្រោះ២០ សម្រាប់ៗពលរទេះ ឬខ្ញុំបររទេះ ។ ព្រះរាជា ខ្វាល់ជាខ្លាំង នឹងចម្លើយរបស់ព្រះអនុជ ហើយក៏ប្រាប់អ្នកនាំសារថាព្រះអនុជបានផ្ញើអារក្រោះពីសម័យមុន ដែលគេលែង ប្រើទៅហើយ ទ្រង់មិនចង់បានទេ ។ រួចហើយបានក៏ឲ្យអ្នកនាំសារនោះទៅសុំយកកេតនកណ្ឌ សាជាថ្មីឡើងវិញ និងបានចាត់មនុស្សដទៃទៅចតុមុខជួយសុំជាច្រើនដងដងដែរ តែឥតប្រយោជន៍ ។ ព្រះធម្មារាជា បដិសេធ

^{៤៤} មានព្រះនាមមួយទៀតថា បង្កើត ។

មិនព្រមប្រគល់ព្រះខ័ណ្ឌរាជ្យ អារក្រោះ សេះ និងដំរី មកថ្វាយព្រះរៀមទេ ។

នៅក្រិតិស្តសករាជ១៤៦៨ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១៣៧០ និងចូលសករាជ៨៣០ ព្រះធម្មោរាជ ដែលកាលពីប៉ុន្មានឆ្នាំមុនប្រកែកមិនព្រមឡើងសោយរាជ្យ បានឲ្យគេអភិសេកព្រះអង្គក្រោមព្រះនាមថា សម្តេច ស្តេចព្រះរាជឱង្ការ ព្រះធម្មោរាជាធិរាជរាមាធិរាជាធិបតី ព្រះរាជានៃកម្ពុជា ។ ពេលនោះទ្រង់មានព្រះជន្ម ២២ ព្រះវស្សា ។ ព្រះមហេសីទី១របស់ព្រះអង្គដែលជាប់សាច់សារលោហិតរាជវង្ស បានត្រូវគេដំឡើងជាព្រះអគ្គមហេសី មានព្រះឋានៈជាសម្តេចព្រះភកវតីទេពធីតារាជទេវី ។ បន្ទាប់មកព្រះរាជាបានកំណត់ឋានៈ និងសញ្ញាសម្គាល់បណ្តាមន្ត្រីព្រះរាជវាំង សមាជិកព្រះរាជវង្សានុវង្ស ហើយបានលើកបណ្តាអ្នកដែលតាមដង្កែព្រះអង្គ ជាមន្ត្រីទាំងអស់^{៤៥} ។

ដំណឹងអំពីការលើកព្រះធម្មោរាជាឲ្យឡើងសោយរាជ្យរដ្ឋប្ទះ បានធ្វើឲ្យព្រះរាជាស្រីរាមាធិបតី រឹតតែខ្វល់ខ្វាំងឡើង ។ ព្រះអង្គហៀបតែនឹងរៀបចំទ័ពធ្វើដំណើរមកវាយដណ្តើមយកចតុមុខ បណ្តេញស្តេចជ្រៃករាជ្យចេញទៅហើយ ស្រាប់តែស្តេចបះបោរមួយអង្គទៀតគឺព្រះស្រីសុរិយោទ័យដែលកង់នៅឯស្រីសន្ធរ បានវាយដណ្តើមយកស្ទឹងត្រង់បាន នៅដើមរដូវវស្សា ។ ទ័ពដែលកេណ្ឌបម្រុងយកមកវាយស្តេចនៅចតុមុខក៏ត្រូវបំបែរឲ្យទៅវាយស្តេចនៅស្រីសន្ធរវិញ ។ មានការជួបប្រយុទ្ធជាច្រើនលើកច្រើនសានៅក្នុងខែត្រស្ទឹងត្រង់ ក៏ប៉ុន្តែគ្មានឈ្នះគ្មានចាញ់ ។ ពេលរដូវសាបព្រោះមកដល់ ទ័ពទាំង២ខាងក៏រំសាយចេញដើម្បីឲ្យពលទាហានទៅធ្វើស្រែចម្ការសិន(១៤៦៧) ។

ព្រះរាជណាចក្រមានស្តេច៣ព្រះអង្គប្រឆាំងគ្នានៅសោយរាជ្យ៣កន្លែងប៉ុន្តែមិនច្បាំងគ្នាទេ ហាក់បីដូចជាបានទទួលស្គាល់ការបែងចែកទឹកដីរវាងគ្នានឹងគ្នា មានសន្តិភាពបណ្តោះអាសន្នចាប់តាំងពីឆ្នាំ១៤៦៧ រហូតដល់ឆ្នាំ១៤៧៣ ទើបចាប់មានការប្រយុទ្ធគ្នាឡើងវិញ ។

នៅឆ្នាំ១៤៧៤ ព្រះរាជាទិសខាងជើង ក្រោយពីរៀបចំកសាងទូកសំពៅបានមួយចំនួន និងប្រមែប្រមូលស្បៀងគ្រប់គ្រាន់ ក៏ចាប់ផ្តើមបើកការវាយប្រហារទៅលើព្រះភាគិនេយ្យជាស្តេចនៅស្រីសន្ធរ ។ ព្រះរាជាស្រីសន្ធរ បានបញ្ជាពួកម្នាងទ័ពសន្តិកសន្តាប់ទប់ទល់ភរិញ ទាំងខាងជើងទឹកទាំងខាងជើងគោកធ្វើឲ្យព្រះរាជាទិសខាងជើងមិនអាចធ្វើអ្វីបាន ។ ពេលនោះ ព្រះរាជានៅឯចតុមុខក៏បានរៀបចំកម្លាំងទ័ពផងដែរ ត្រៀមខ្លាចកែងការប្រយុទ្ធហៀរមកដល់នឹងអាលច្រានចេញ ទោះជាមកពីខាងជើងឬពីខាងកើតក្តី ។

^{៤៥} រាជពន្យារការបាននិយាយថា នៅឆ្នាំនោះមានព្រះធរណីអស់រយៈពេល ៥ ម៉ោង តាមមើលទៅប្រហែលជាការព្រួយបន្តបន្ទាប់ក្នុងរយៈពេល ៥ ម៉ោង ។

អាស្រ័យដោយព្រះរាជាទាំងព្រះអង្គ និងពលរេហ៍ទាំងអស់ត្រូវការអាវុធគ្រឿងដាច់ជាទីចូរ និងដោយសង្គ្រាមផ្ទៃក្នុងអូសបន្ទាយផងនោះ បណ្តាឲ្យប្រទេសមានអនាធិបតេយ្យជាខ្លាំង ។ នៅតាមស្រុកស្រែចម្ការមានកើតចោរ ខ្លួញ អំពើលួចឆក់កើនឡើង ធ្វើឲ្យប្រជាជនស្រុកដែលត្រូវរងការឆក់ប្លន់ជាប់ជាទីចូរ រងទុក្ខវេទនាជាខ្លាំង ។ ម្យ៉ាងទៀត រាជាណាចក្រត្រូវរងការគំរាមពីពួកសៀមថែមទៀត ដែលលូកដៃចូលមកផ្ទៃក្នុង ដោយមានសំណូមពរអន្តរកម្មពីព្រះធម្មារាជា ដែលបានជ្រើសរើសវិទិតមួយច្បាប់ទៅស្តេចសៀម ។

សៀមចូលលុកលុយកម្ពុជានៅដំណាច់រដូវវស្សា ក្នុងខែអស្សុជ ប្រើទ័ពម៉ឺននាក់ដឹកនាំដោយចៅពញាម្នាក់ ព្រះស្រីជាតិកម្នាក់ និងដោយព្រះតេជវង្សដែលជាព្រះបិតាស្រីព្រះធម្មារាជា មកចុះកប៉ាល់នៅខែត្រកំពត និងពាម (សព្វថ្ងៃគឺហាឡើង) រួចដើរតាមផ្លូវបន្ទាយមាសសំដៅមករកចតុមុខ ។ ចំណែកឯស្តេចសៀមវិញ ដែលក្រងសម្លៀកបំពាក់ចម្បាំង បានយាងលើខ្នងដំរីចេញដំណើរមកបាត់ដំបង ។ ស្តេចសៀមមានទ័ពស្រួចមួយកង ស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់ទ្រកញ្ជាហោម មេទ័ពខាងជើងទឹក, ទ័ពស្នាបភ្លេងមួយកង បញ្ជាដោយទ្រកញ្ជាចក្រី មេទ័ពដំរីឬរដ្ឋមន្ត្រីខាងសង្គ្រាម, ហើយនិងទ័ពស្នាបស្តាំមួយកងទៀតស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់ពញាព្រះយ៉ាង រដ្ឋមន្ត្រីខាងសេដ្ឋកិច្ច ។

ពេលនោះព្រះធម្មារាជាបានដឹកនាំទ័ពចេញពីចតុមុខ ធ្វើដំណើរឆ្ពោះទៅទិសខាងជើង ។ ទ្រង់បានយាងមកបោះជំរំនៅអម្រិតរណបុរៈ សង់រាជពន្លាមួយរង់ចាំទទួលស្តេចសៀម ដែលយាងកាត់តាមបាត់ដំបង ពោធិសាត់ និងក្រាំង ។

ស្តេចសៀម និងព្រះធម្មារាជាជួបគ្នានៅបរិបូណ៌នោះ ហើយដោយស្តេចសៀមមានព្រះជន្មតិចជាន់ ទ្រង់ហៅព្រះធម្មារាជាថា ព្រះរៀម ឯព្រះធម្មារាជាហៅស្តេចសៀមថា ព្រះអនុជ ។ ស្តេចទាំង២អង្គពិភាក្សាគ្នា អំពីផែនការប្រយុទ្ធដែលត្រូវអនុវត្ត រួចបានដឹកនាំទ័ពសំដៅទៅឡោមព័ទ្ធរាយខែត្រកំពតសៀម ដែលជារាជធានីរបស់ព្រះរាជាទិសខាងជើង ។

ព្រះរាជាទិសខាងជើងស្រីរាមាធិបតី ក៏ប្រជុំនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីសាកសួរយោបល់ មន្ត្រីមួយចំនួន ថ្វាយព្រះយោបល់ថា ដោយព្រះអង្គមានទ័ពតិចជាន់ទ័ពសត្រូវ ណាមួយស្បៀងក៏ខ្វះខាតផង ព្រះអង្គមិនគួរប្រយុទ្ធតបតទេ គួរសាកល្បងសុំបងសម្ព័ន្ធមេត្រីជាមួយព្រះរាជាចតុមុខវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែពួកមេទ័ពប្រកែកមិនព្រមឯកភាពជាមួយមតិក្បត់បែបនេះទេ គេប្រកាសថាត្រូវតែធ្វើសង្គ្រាមរហូតអវសានជីវិត ដើម្បីការពារព្រះរាជាណាចក្រប្រឆាំងនឹងពួកសៀម និងពួកខ្មែរក្រមស្តេចធម្មារាជា ។ ព្រះស្រីរាមាធិបតីបានយល់ស្របតាមមតិពួកមន្ត្រីដែលមិនចង់ធ្វើសង្គ្រាម ហើយបានសម្រេចថានឹងសុំចុះចាញ់ព្រះអនុជ ជាព្រះរាជាជ្រករាជ្យនៅចតុមុខ ។ ទ្រង់បានចាត់ទ្រកញ្ជាហោមរាជ រដ្ឋមន្ត្រីយុត្តិធម៌ និងទ្រកញ្ជាវាំង ជារដ្ឋមន្ត្រីទទួលកិច្ចការព្រះរាជវាំង ឲ្យទៅចរចាពីការសុំចុះចូលរបស់ព្រះអង្គនេះ ។

គេបានឯកភាពគ្នាថា នឹងរៀបចំឲ្យមានការជួបគ្នារវាងស្តេចទាំង៣អង្គនៅក្នុងខែត្រសំរោងទង ក្នុងជំរុំមួយដែលគេសង់ព្រះពន្លាជាបន្ទាន់សម្រាប់ព្រះរាជា និងមន្ត្រីរបស់ព្រះអង្គ ដែលយាងមកដោយមិនមានអារុំធាបំមកជាមួយផងទេ ។ ស្តេចសៀមបានប្រកាសថា ព្រះអង្គដែលយាងមកកម្ពុជាពេលនេះ គឺដើម្បីជួយរៀបចំសន្តិភាព និងបញ្ចប់សង្គ្រាមរវាងព្រះបិតុលា និងព្រះភាគីនេយ្យ ដែលមានរយៈពេលជាយូរយារណាស់មកហើយ ហើយមិនមានឈ្នះមានចាញ់ ។ រួចទ្រង់មានបន្ទូលទៅកាន់ព្រះរាជាកម្ពុជាថា “ដើម្បីដែលប្រយោជន៍ព្រះពុទ្ធសាសនា និងដើម្បីរៀបចំប្រទេសទាំងមូលឲ្យមានសណ្តាប់ធ្នាប់ឡើងវិញ សូមស្តេចយាងចេញពីព្រះនគរទៅកាន់នៅឯប្រទេសសៀម ហើយសូមប្រកល់ព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គ ពញាអុន ឲ្យទូលព្រះបង្គំធ្វើជាបុត្រចិញ្ចឹមថែរក្សាតទៅ ។ មន្ត្រីទាំងអស់អាចនឹងតាមព្រះអង្គទៅស្រុកសៀម ឬមិនទៅតាមចិត្តចង់” ។

មានព្រះបន្ទូលចប់ ស្តេចសៀមដាក់បញ្ជាឲ្យពលសេនាតាមពិនិត្យសកម្មភាពរបស់ព្រះរាជាកម្ពុជាឲ្យជាប់រួចយាងចូលក្នុងព្រះពន្លាបាត់ទៅ រួចហើយបានចាត់មន្ត្រីម្នាក់ឲ្យទៅយាងព្រះស្រីសុរិយោទ័យមកជួបព្រះអង្គ ។ ស្តេចដណ្តើមរាជ្យទិសខាងកើតនេះរីករាយខ្លាំងណាស់ នឹងឃើញព្រះបិតុលាស្រីរាមាធិបតី ជាប់ជាចំណាប់ខ្លាំងរបស់ស្តេចសៀម ។ ទ្រង់មានព្រះតម្រិះថាព្រះរាជាណាចក្រនឹងត្រូវបែកបែកតែ២០ចំណែករវាងខ្លួនព្រះអង្គ និងព្រះបិតុលាធម្មារាជា ដែលមានព្រះជន្មភិបជាងព្រះអង្គផងនោះ ទ្រង់ក៏យាងមកជួបស្តេចសៀម ។

ពេលមកដល់ ព្រះស្រីសុរិយោទ័យឃើញព្រះធម្មារាជា គង់នៅចាំជាមួយស្តេចសៀមនៅក្នុងព្រះពន្លាជាស្រេច ។ ស្តេចសៀម ទទួលស្វាគមន៍ព្រះអង្គពីលើព្រះពន្លាមក ដោយមានព្រះបន្ទូលថា ព្រះអង្គបានធ្វើសង្គ្រាមជាមួយព្រះបិតុលាយូរហើយមិនចាញ់មិនឈ្នះ ឥឡូវនេះ ព្រះបិតុលាបានសម្រេចយាងចេញពីព្រះនគរទៅកាន់នៅឯស្រុកសៀមហើយ ដូច្នេះវាមិនយុត្តិធម៌ទេបើសិនជាព្រះអង្គនៅកាន់ក្នុងប្រទេស ។ បន្ទាប់មក ស្តេចសៀមបានយាង ព្រះសុរិយោទ័យ ចូលក្នុងបន្ទាយ រង់ចាំពេលចេញដំណើរទៅកាន់ស្រុកសៀម ។

ព្រះស្រីសុរិយោទ័យហៀបតែនឹងធ្វើតាមបញ្ជាស្តេចសៀមទៅហើយ ស្រាប់តែទាហានរបស់ព្រះអង្គដែលពិនិត្យឃើញថាព្រះអង្គក្លាយជាចំណាប់ខ្លាំងរបស់ស្តេចសៀម បាននាំគ្នាសម្រុកចូលមកក្នុងបន្ទាយតាមព្រះអង្គ ក៏កើតជាជម្លោះឡើងជាមួយទ័ពសៀមដែលរារាំងដូរ ប៉ុន្តែត្រូវដេញវាយបែកខ្ញែកគ្នាទៅស្រុកវិញអស់ ។

១៥- ព្រះធម្មារាជា (១៤៦៨-១៥០៤)

ព្រះធម្មារាជា និងព្រះរាជាសៀមបានធ្វើដំណើរជាមួយកងទ័ពមកកាន់លង្វែក ដោយនាំយកព្រះរាជាចំណាប់ខ្លាំងទាំង២អង្គដែលត្រូវយកទៅកាន់អយុធ្យា មកជាមួយផង ។ មកដល់រាជធានីរបស់កម្ពុជាខាងជើងនេះ ស្តេចទាំង២ បានថ្វាយវត្តអនុស្សាវរីយ៍គ្នាទៅវិញទៅមក រួចហើយស្តេចសៀម ក៏បន្តដំណើរទៅពោធិសាត់

បាត់ដំបង មង្គលបុរី ស្រីបូស្សីសាញ់ បាទន៍ និងទន្លេកែវសំដៅទៅរកព្រះរាជធានីព្រះអង្គទេ^{៦៦} ។ បណ្តាគ្រួសារសៀម ដែលស្តេចខ្មែរបានកេណ្ឌមកជាមួយពីមុន ក៏នាំគ្នាធ្វើដំណើរតាមទ័ពសៀម គ្រលប់ទៅស្រុកវិញដែរ ។

នៅពេលនោះ ព្រះធម្មារាជ បានយាងគ្រលប់មកកាន់ចតុមុខវិញ រួចហើយទ្រង់បានចេញបញ្ជាឲ្យទ័ពសៀមដែលធ្វើដំណើរមកតាមសមុទ្រ ប្រញាប់ប្រញាប់ចុះទូកចេញតាមស្ទឹងបន្ទាយមាស និងពាម គ្រលប់ទៅវិញដែរ ។

និយាយពីស្តេចសៀមវិញ ក្រោយពីឆ្លងផុតព្រំប្រទល់ដែនហើយ បានបញ្ជាឲ្យទ័ពបោះជំរិសម្រាក ៣ថ្ងៃ ។ នៅពេលនោះ ព្រះរាមាធិបតី ដែលប្រកែកពុំព្រមសោយអាហារ និងមិនព្រមស្រង់ទឹកចាប់តាំងពីពេលចេញដំណើរពីលង្វែកមក ក៏ធ្លាក់ខ្លួនប្រឈួនរួចស្តុកតទៅដោយទុក្ខសោកសង្រេង និងអត់អាហារ ។ ស្តេចសៀម បានរៀបចំសពព្រះរាជាដាក់ក្នុងមឈូសប្រកល់ឲ្យ ពញាអុង ជាអាជ្ញាបុត្ររបស់ព្រះអង្គ ។ ព្រះពញាអុងនេះ ស្តេចសៀម បានសុំធ្វើជាបុត្រចិញ្ចឹម រួចថ្វាយព្រះឋានៈជាព្រះសុដានរាជ គឺជាឋានៈរបស់ព្រះរាជបុត្រច្បងរបស់ស្តេចនៅស្រុកសៀម ។ ក្រោយមក ស្តេចសៀមបានលើកឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រសុវណ្ណលោក និងរៀបអភិសេកបុត្រីរបស់ព្រះអង្គឲ្យជាព្រះជាយា ។

ចំណែកព្រះសុរិយោទ័យវិញ បានស្តុកតបាត់ទៅ ក្រោយពីយាងទៅដល់អយុធ្យាបាន ១៥ ថ្ងៃ ។

អស់អ្វីនឹងគួរឲ្យបារម្ភទៀត ព្រះធម្មារាជ បានដឹកនាំកម្ពុជាប្រកបដោយយុត្តិធម៌ ។ ទ្រង់បានដំឡើងឋានៈសេនាដែលស្មោះត្រង់នឹងព្រះអង្គ ឲ្យកាន់មុខងារសំខាន់ៗក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ រួចបានចាត់ឲ្យកសាងសាលាធានដើម្បីទ្រង់យាងមកបែកអំណោយឲ្យប្រជាពលរដ្ឋក្រីក្រ ។ នៅឆ្នាំ១៤៧៥ នៃគ្រិស្តសករាជ ទ្រង់បានលើកលែងមិនឲ្យយកពន្ធនារពីប្រជាពលរដ្ឋចំនួន ៣ឆ្នាំ ។

រាជពន្ធរាវការបានលើកអំពីព្រះរាជាអង្គនេះ ថាជាក្សត្រខុស្សារាហ៍ព្យាយាម ចូលចិត្តការសិក្សា ហើយទ្រង់ចេះចារតំបន់កម្ពុជាព្រះគ្រូបដកចាប់ពីដើមរហូតដល់ចប់ ។ ព្រះអង្គបានបរិច្ចាគរាជទ្រព្យជាច្រើនដាក់ទានឲ្យប្រជាពលរដ្ឋ ហើយបានសុំខ្មោចសេនាសំណាក់សាសនិកជន ។ គេនិយាយថាព្រះអង្គថែមទាំងបានអធិប្បាយអំពីព្រះធម្មចក្រកប្បវត្តនសូត្រ បែកជូនមន្ត្រីសេនាបតីរបស់ព្រះអង្គជាទីសណ្តាប់ទៀតផង ហើយទ្រង់ល្ងែងយល់ថា ព្រះអង្គ គឺជាព្រះពោធិសត្វមួយអង្គ ។

គេនិយាយថា ក្រោយពីទ្រង់យល់សុបិនមួយរួចមក ព្រះអង្គបានចាត់ឲ្យកសាងវិហារ និងចេតិយ នៅភ្នំសន្ទុក និងបានចាត់ឲ្យឆ្លាក់ចម្លាក់រាក់រៀបរាប់អំពីព្រះពុទ្ធអង្គក៏ដោយ និងផ្សំរូបក្រុង រូបព្រហ្ម និងរូបសិក្ខុ នៅលើ

^{៦៦} នេះគឺជាផ្លូវពីបាត់ដំបងទៅអយុធ្យាពីមុន ។

ភ្នំនេះដងដែរ ។

ពីរឆ្នាំក្រោយមក គេបាននាំយកព្រះសារីរិកធាតុរបស់ព្រះពុទ្ធ ដែលគេនិយាយថា ព្រះថោងបានទទួល មុនពេលព្រះអង្គយាងចេញពីឥណ្ឌាមកកាន់កម្ពុជា យកមកបញ្ចុះនៅក្នុងព្រះចេតិយនេះ ។ គេបានរៀបចំធ្វើពិធី សម្ពោធព្រះចេតិយនេះចំនួន១៥ថ្ងៃក្នុងដើមខែកត្តិក ឆ្នាំ១៤៨៧^{៤៧} ។ ក្នុងពិធីនោះព្រះរាជាបានសាងព្រះដួស មានព្រះនាមថាព្រះមលីវ័នបុគ្គលោស្វាមិ ។ នៅពេលលាចាកសិក្ខាបទមកវិញ ទ្រង់បានធ្វើអំណោយដល់វត្តថ្មីនេះ នូវភូមិចំនួន២១ ស្រែចំនួន២១ ខ្ញុំប្រុស២១ នាក់ ខ្ញុំស្រី២១ នាក់ រទេះកោ២១ គ្រឿង រទេះក្របី២១ គ្រឿង សេះ ២១ ក្បាល ដំរី២១ ក្បាល^{៤៨} ឧបករណ៍ត្រ្រឹម្រយសម្រាប់ ព្រមទាំងពលជាខ្ញុំប្រុសស្រីសម្រាប់ថែទាំ ព្រះវិហារ ព្រះចេតិយ និងចង្រ្កៀងសម្រាប់ដុតបំភ្លឺទៀតផង ។

គេបានរកឃើញអក្សរចារឹកនៅលើសិលាមួយដុំដែលកប់ក្នុងដី មានសេចក្តីថា : “ទូលបង្គំជាខ្ញុំ សូមប្រកួក ប្រកាសដល់អស់បណ្តាទេវតាទាំងឡាយនៅលើមេឃ ដែលប្រកបទៅដោយកម្លាំងអភិវិហារ សូមអស់លោកធ្វើ ជាសាក្សីចំពោះការបរិច្ចាគទាំងអស់ ដែលទូលបង្គំជាខ្ញុំបានធ្វើចំពោះព្រះសារីរិកធាតុរបស់ព្រះពុទ្ធអង្គនេះ និង សូមឲ្យកុសលដល់បុណ្យបានមកពីទាននេះ ស្ថិតស្ថេរអស់កាល៥ពាន់ឆ្នាំ ទៅហោង”^{៤៩} ។

ព្រះរាជាអង្គនេះ បានធ្លាក់ខ្លួនប្រឈួន នៅក្នុងឆ្នាំ១៥០៤ រួចសុភតទៅ ក្នុងព្រះជន្មឃុំ ៥៧ព្រះវស្សា ក្រោយពីសោយរាជសម្បត្តិបាន៣៧ឆ្នាំ គ្រប់គ្រងនៅលើព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាទាំងមូល ។ គេនិយាយថា គេបានយកព្រះអង្គធាតុរបស់ព្រះអង្គទៅបញ្ចុះនៅក្នុងព្រះចេតិយភ្នំសន្ត ក្បែរព្រះសារីរិកធាតុរបស់ព្រះពុទ្ធ ។

^{៤៧} រាជពន្យារវិការនិយាយថា គេបានយកព្រះសារីរិកធាតុរបស់ព្រះពុទ្ធអង្គ មកតម្កល់នៅក្នុងចេតិយនេះ ដោយដាក់ក្នុងកោដ្ឋ មានសម្បត្តិ នៅក្នុងប្រាសាទធ្វើអំពីស្ពាន់ក្រហម ប្រាសាទនោះឯងនៅលើទម្រង់ដីលើខ្ទមចន្ទីរ ។ នៅលើប្រាសាទមានស្ដេច ថ្មីត្រឹមសម័យ ដែលព្រះរាជាទ្រង់បានប្រគល់ម្តង និងគ្រឿងអលង្ការផ្សេងៗ ឲ្យយកមកធ្វើ ។ នៅជុំវិញប្រាសាទនេះ គេដាក់រូប បដិមាធ្វើអំពីមាស និងប្រាក់ ដែលតំណាងព្រះអរហន្តផ្សេងៗលុតជង្គង់ប្រណម្យបែរទៅរកព្រះសារីរិកធាតុ និងមានរូបបដិមា ខ្លះ ទៀត ធ្វើអំពីមាសដែរ កាន់ដាសដាក់សម្លៀកបំពាក់ទាំងបីតាមដំនើ ចំណីអាហារឈ្មុយឆ្មាញ និងផ្កាប្រក្រប ។ ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ បានប្រទានគ្រឿងអលង្ការ ៦៣ ម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី ស្រីស្នំ និងរាជវង្សានុវង្សសុទ្ធតែបានបរិច្ចាគទ្រព្យធនទៅតាមសមត្ថភាព ។

ព្រះរាជាមានព្រះបន្ទូលថា ព្រះសារីរិកធាតុរបស់ព្រះពុទ្ធនេះ បានមកពីព្រះថោង ដែលទ្រង់នាំយកពីប្រទេសឥណ្ឌា មកកាន់ ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ។

^{៤៨} ចំនួន២១ នេះគឺជាព្រះជន្មរបស់ព្រះរាជា នៅពេលដែលព្រះអង្គទទួលការអភិសេកជាព្រះរាជានៅរាជធានីចតុមុខ ។ ជាធម្មតា នៅពេលដែលព្រះរាជាមួយអង្គសុភតទៅ គេធ្លាក់រូបសត្វនៅលើកោដ្ឋដែលដាក់ព្រះសពតាមចំនួនព្រះជន្មរបស់ព្រះអង្គ ។

^{៤៩} រាជពន្យារវិការបានលើកអំពីការទាក់ទងដ៏រស់មួយនៅក្នុងខែក្រាបពោធិសាត់ នៅឆ្នាំ១៤៩៤ ។ ដ៏រស់នោះគេបានអភិសេកដាក់ ឈ្មោះថា ព្រះស្ដេចមង្គលរាជហឫទ័យពិជ័យចក្រភ្នំ ។

១៦- ព្រះស្រីសុកន្ទបទ (១៥០៤-១៥១២)

ព្រះរាជបុត្រប្បវត្តរបស់ព្រះធម្មារាជជាព្រះនាមថាដន្ទក្លិយរាជា ដែលមានព្រះជន្ម៣២ព្រះវស្សា បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា ដោយមានព្រះអភិសេកនាមថា ព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជទីក្តារព្រះស្រីសុកន្ទបទ ព្រហ្មព្រឹទ្ធរាជាធិរាជរាមាធិបតី ព្រះចៅមហានករកម្ពុជាធិបតី ។

ការលើកព្រះសុកន្ទបទឡើងសោយរាជ្យនេះបានធ្វើឲ្យព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គព្រះនាមព្រះច័ន្ទរាជា មិនសប្បាយព្រះទ័យ ក៏យាងមកកង់នៅឯចតុមុខ កេណ្ឌទ័ពបះបោរប្រឆាំងឡើង^{៥០} ។ ព្រះច័ន្ទរាជានេះ ទ្រង់ប្រសូតនៅពេលដែលមានចន្ទ្រក្រាស ដោយហេតុនេះហើយទើបបានជាគេថ្វាយព្រះនាមដូច្នោះ ។

ក្រោយអភិសេកបានបន្តិច ស្តេចសុកន្ទបទបានយាងចាកចោលរាជធានីលង្វែក មកកង់នៅទួលបាសានក្នុងខែត្រស្រីសន្ធរវិញ ជាទីកន្លែងដែលព្រះអយ្យកោរបស់ព្រះអង្គ ចៅពញាយ៉ាត បានជ្រើសរើសជារាជធានីមុននឹងយាងទៅកង់នៅឯចតុមុខ ឬភ្នំពេញ ។ រាជពន្យារវត្សរ៍និយាយថា ព្រះអង្គសព្វព្រះទ័យនឹងទីតាំងនេះដែលឆ្ងាយស្រួលក្នុងការការពារ ពីព្រោះស្ថិតនៅចន្លោះបឹងធំមួយនៅខាងកើត និងទន្លេមេគង្គនៅខាងអាគ្នេយ៍ និងព្រៃ ។ នៅពេលនោះ^{៥១} មានបុរសម្នាក់ឈ្មោះថា ពិជ័យនាគ និងប្រពន្ធឈ្មោះថា ម៉ែ បាន មានដើមកំណើតជាពល

^{៥០} ព្រះច័ន្ទរាជាទ្រង់ប្រសូតនៅក្នុងឆ្នាំ១៤៨៦ ជារាជបុត្រមហេសីទី២មានព្រះនាមថា ព្រះមយោទេពបុព្វ ។ ទ្រង់បានត្រូវគ្រួសារលោកយមរាជយកទៅចិញ្ចឹមបីប៉ុន្មានថ្ងៃរក្សា តាមមើលទៅប្រហែលដោយសារព្រះមាតានោះ ជាបុត្រីលោកយមរាជ ។ ចំណែកព្រះរៀមជាព្រះរាជវិញ ទ្រង់មានព្រះជន្មច្រើនជាង១៣ព្រះវស្សា ហើយជារាជបុត្រព្រះមហេសីទី១ ដែលជាព្រះរាជវង្សដែរ ព្រះនាមថាព្រះព្រាហ្មវតីស្រីធីតា ដែលបានរៀបអភិសេកជាមួយព្រះធម្មារាជា ។ ដោយហេតុនេះ ព្រះរៀមនេះ មានសិទ្ធិពេញលេញនឹងបន្តរាជ្យពីព្រះបិតា ។ យើងមិនដឹងថា ហេតុអ្វីបានជាព្រះច័ន្ទរាជាបះបោរឆ្នាំទៅវិញ ។

^{៥១} នៅក្នុងសៀវភៅប្រវត្តិសាស្ត្រកម្ពុជាដែលខ្ញុំសូមធ្វើការបកប្រែជូនដូចតទៅនេះ មានចំណុចមួយដែលលើកឡើងដូច្នោះថា : “ឥឡូវនេះយើងសូមនិយាយអំពីប្រវត្តិរបស់ ពិជ័យនាគ ។ រឿងនេះគួរនៅក្នុងរាជពន្យារវត្សរ៍ទេ តែមាននៅក្នុងសាវតាររបស់ខ្មែរត្រ” ប៉ុណ្ណោះ ។

តាមមើលទៅ គេបានលុបរឿងនេះចេញពីរាជពន្យារវត្សរ៍នាំឲ្យយុទ្ធសាស្ត្ររបស់មកហើយ ពីព្រោះគ្មានឯកសារណាមួយ និយាយអំពីរឿងនេះទេ ។ នេះប្រហែលដោយសារព្រះរាជកម្ពុជាយល់ថា រឿងនេះមិនល្អ ។ តែសម្តេចសង្ឃរាជលោកមិនបានគិតអំពីភាពអាក្រក់ល្អអ្វីទេ លោកបានស្រង់យកមកចុះក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រ ដោយមានការឯកភាពពីសមាជិកគណៈកម្មការរៀបចំ ព្រោះថា រឿងនេះនៅមានគេនិទានតៗគ្នាតែដូច្នោះរួចមកហើយ ។ យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា ស្តេចនរោត្តម ដែលរៀបចំបង្កើតគណៈកម្មការនេះឡើង បានយកឯកសារនេះទៅចាក់សោទុក ពីព្រោះតែរឿងត្រង់នេះឯង ដែលព្រះអង្គមានព្រះបន្ទូលថា ធ្វើឲ្យល្អកករដល់ប្រវត្តិរបស់ព្រះរាជវង្សានុវង្សកម្ពុជា ។

ព្រះ^{៥២} បានយកបុត្រីរបស់ខ្លួនដែលមានរូបរាងស្អាតប្រិមប្រិយ មកថ្វាយព្រះរាជា^{៥៣} ។ ព្រះរាជា បានតែងតាំង នាងជាស្នំឯក ពោលគឺជាស្នំឆ្នើមជាងគេបន្ទាប់ពីព្រះមហេសី រួចលើកពិធីយនាគជាមន្ត្រី ៦ ម៉ែបាន ត្រូវតែងតាំង ជានាគម៉ែបាន និងតែងតាំងប្អូនប្រុសស្នំឯកឈ្មោះ នាយកនដាមហាគលិក ។ ក្រោយមក ពលព្រះនេះ បានទទួល ឋានៈជា ទកញ៉ាំម៉ឺនស្នេហាចមចិត្ត ។

ក្រសួរនេះ ដល់ពេលមានទ្រព្យធន បានក្លាយជាទៅជាក្រសួរមួយមានឥទ្ធិពលនៅក្នុងប្រទេសហើយមាន មនុស្សជាច្រើនចូលមករកសុំជ្រកកោន^{៥៤} ។ គឺនៅពេលនោះហើយដែលព្រះរាជាសម្រេចព្រះទ័យចង់លំសំលា ស្នំឯក និងប្អូនប្រុស ឲ្យរួចចាកពីឋានៈជាពលព្រះ ពីព្រោះថាតាមធម្មតា អ្នកណាកើតមកជាពលព្រះ នៅតែជា ពលព្រះរហូត បើទោះបីជាមានការលើកតម្កើងដូចម្តេចក្តី ។ ទ្រង់បានសាកសួរយោបល់សេនាមន្ត្រីៗ ទូលតបទៅ វិញថា ក្រសួរពលព្រះមិនអាចនឹងរួចចាកពីឋានៈនេះបានទេ ពីព្រោះថានៅពេលដែលគេប្រគល់ក្រសួរណាមួយ ឲ្យទៅជាពលព្រះ គឺគេប្រគល់សម្រាប់រយៈពេល៥ ពាន់ឆ្នាំ ទោះជាព្រះរាជាក៏មិនអាចអនុវត្តរំលងច្បាប់នេះ ចំពោះមនុស្សដែលមិនគោរពសាសនាព្រះពុទ្ធ និងរំលងភ្នែកប្រជាជនបានដែរ ។

មួយខែក្រោយមក នៅពេលដែលព្រះរាជាហាក់ដូចជាក្លែងបំណងចង់លំសំលានោះទៅហើយ ស្រាប់តែ ស្នំឯកធ្លាក់ខ្លួនឈឺ ។ ដោយព្រះរាជាសព្វព្រះទ័យនឹងនាងខ្លាំងពេក ទ្រង់បានបន់ស្រន់ថាសូមឲ្យនាងជាសះស្បើយ វិញ ចុះព្រះអង្គនឹងរក្សាឋានៈជាពលព្រះរបស់នាងដោយសង់វត្តមួយ សម្រាប់ឲ្យនាងមកបំពេញកាតព្វកិច្ចចំពោះ ព្រះពុទ្ធ ជាប្រចាំ ។ ស្នំឯកបានជាពិជឺដូចព្រះទ័យមែន ព្រះរាជាទ្រង់បញ្ជាឲ្យសាងសង់វត្តមួយតាមការបន់ស្រន់ ដោយបោះសីមាទៅក្របំជ្រុងដី ។ រួចហើយទ្រង់ឲ្យប្រើក្រណាត់អមដូរដើរចេញពីព្រះរាជវាំងទៅកាន់វត្តនោះ ដើម្បីកុំឲ្យគេមើលឃើញស្នំឯកធ្វើដំណើរទៅកាន់វត្តរាល់ថ្ងៃសីល បោចស្មៅជុំវិញព្រះវិហារ ដូចដែលពួកពលព្រះ តែងតែធ្វើ ។ ក្រោយមកទៀតទ្រង់បានឲ្យផ្លាស់ក្រណាត់ ដោយដាំឈើជាបន្តបន្ទាប់វិញ ហើយវត្តនោះ ក៏ត្រូវ គេហៅថាជាវត្តព្រៃប្រាំង រហូតមក ។ ព្រះរាជាមានរាជបុត្រជាមួយស្នំឯកនេះមួយអង្គ ព្រះនាមថា ពញាយស ។

ព្រះរាជាក៏ចង់ដំឡើងឋានៈឲ្យប្អូនប្រុសរបស់ស្នំឯកឡើងជាមន្ត្រីដែរ តែព្រះអង្គខ្លាចមានពាក្យនិទាត់នាម៉ឺន សព្វមុខមន្ត្រី ដែលចង់ចាំមិនក្លែងប្លែកឋានៈជាពលព្រះរបស់គេ ម៉្លោះហើយបានត្រឹមតែដំឡើងឲ្យទៅជា យុទ្ធសាស្ត្រ ព្រះស្តេចសមហេសេនាធិបតី ដែលមានមន្ត្រី៤រូបនៅក្រោមបញ្ជា ត្រួតត្រាលើពលព្រះទាំងអស់ និងជាអ្នកត្រួត

^{៥២} ពលព្រះរកនត្រ័យ ។
^{៥៣} ទម្លាប់យកកូនស្រីទៅថ្វាយស្តេចនេះ ពីមុនមាននៅក្នុងប្រទេសបាឡា ឥឡូវនេះយើងឃើញថាមានអនុវត្តដែរនៅកម្ពុជា ។
^{៥៤} នៅសម័យនោះមានការសាងសង់ ឬជួសជុលជាថ្មីឡើងវិញនូវវត្តជាច្រើន ។ វត្តនាគម៉ែបានត្រូវសាងសង់ឡើងដែរ ដោយទ្រព្យ របស់ម៉ែបាន ។

ពិនិត្យទំនៀមទម្លាប់ប៉ុណ្ណោះ^{៥៥} ។ ទ្រង់ក៏ឲ្យទទួលបន្ទុកដងដែរក្នុងការដាក់ទោសពិន័យចំពោះអំពើឆ្គងឆ្គាំងទាំងឡាយ មានការមិនគោរពអាចារ្យ អ្នកប្រាជ្ញ និងចាស់ព្រឹទ្ធាចារ្យ ជាដើម ។

បានឡើងជាមន្ត្រីធំម្នាក់ ហើយត្រូវជាប្អូនថ្ងៃរបស់ព្រះរាជា និងជាឪពុកមារបស់ព្រះរាជបុត្រដង នាយកន ភ្នំចំកំណើតដើមរបស់ខ្លួនជាពលព្រះ ហើយចាប់គាំទ្រនាមក៏នាយមន្ត្រីឯទៀតៗ ធ្វើឲ្យមន្ត្រីទាំងនោះនាំគ្នាស្តាប់កុំ ជាខ្លាំង ចង់តែរាយការណ៍ថ្វាយព្រះរាជា ។

ថ្ងៃមួយក្នុងខែចេត្រឆ្នាំ១៥០៨ នៅពេលរាត្រីបន្ទាប់ពីថ្ងៃចូលឆ្នាំទី១ ព្រះរាជាបានយល់សុបិនឃើញថា ព្រះនគរមានកោលាហល ព្រះអង្គ និងពលសេនាទាំងឡាយត្រូវសត្វនាគធំមួយដេញព្រួសពិស និងភ្លើងដាក់ ធ្វើឲ្យ រោះឆាបរាជធានីរួចនាគនោះបានមកឆក់យកស្មៅតូចត្រពារតំទៅទិសខាងកើតបាត់ទៅ ។ ព្រះរាជភិក្ខុភ័យភ័យ តក់មា និងសុបិននេះ ទ្រង់ក៏យាងទៅកាន់រោងជំនុំដែលមានរាជវង្សានុវង្ស និងមន្ត្រីអ្នកមុខអ្នកការចាំគាល់នៅទីនោះ ។ គេនាំគ្នាថ្វាយព្រះកង្ការ ថ្វាយទៀន និងមាលាដល់ព្រះអង្គ ព្រះអង្គក៏ថ្វាយព្រះពរដល់អ្នកទាំងអស់គ្នាឲ្យបានសេចក្តី សុខសប្បាយ ស្រាប់តែទ្រង់បែរព្រះភ័ក្ត្រមើលចំបូនហ្នួតកនឃើញមាននាគ២ញីឈ្មោលនៅពីលើក្បាល ។ ភ្នំលំ ណាស់ ទ្រង់ក៏សួរទៅអ្នកដែលនៅជិតព្រះអង្គ តើមានមើលឃើញនាគទាំង២ ដូចព្រះអង្គដែរទេ គេឆ្លើយថា មិន ឃើញទេ ជាហេតុធ្វើឲ្យព្រះអង្គរឹតតែព្រួយបារម្ភខ្លាំងឡើងៗ ។ នៅពេលនោះ ចៅហ្វាយខែត្របាត់ដំបង បានទូល ព្រះរាជាថា ទឹកជ្រោះភ្នំបាណន់ ដែលគេតែងតែត្រងយកមកថ្វាយព្រះរាជាស្រង់នោះ ស្រាប់តែឥឡូវនេះ ប្រែជា មានពណ៌ក្រហមដូចល័ក្ត ។ ព្រះរាជាទ្រង់រិតក្តខ្លាំងណាស់ ពេលយាងចូលក្រឡាបន្តិ ទ្រង់បានឲ្យគេហៅ ព្រះឥសី ជាតមហារាជក្រុងមេក្រុមបារកូ និងព្រះហោរាធិបតីចូលគាល់ រួចទ្រង់អធិប្បាយអំពីសុបិនរបស់ព្រះអង្គ និងនាគ ដែលព្រះអង្គទតឃើញក្នុងសាលប្រជុំ ។ មេក្រុមបារកូ ទូលព្រះរាជាថា កាលពីព្រឹកនោះ លោកបានពិនិត្យឃើញ ថា ព្រះខ័នរាជ្យមានច្រែចំទាំងនៅក្នុងស្រោម ដែលជាប្រដូលមិនល្អទេចំពោះព្រះរាជណាចក្រ ។ ចំណែកហោរា វិញ បានទូលព្រះអង្គថា បើតាមក្បួនលេខអត្តៈ សុបិនរបស់ព្រះរាជា និងការទតឃើញនាគរបស់ព្រះអង្គ ជាសញ្ញា បញ្ជាក់ថា នឹងមានមនុស្សកើតឆ្នាំរោងមកដណ្តើមរាជបល័ណ្ណពីព្រះអង្គ ហើយទៅសោយរាជ្យនៅទិសខាងកើត ។ ព្រះរាជភិក្ខុភ័យខ្លាំងណាស់ ព្រោះប្តូនហ្នួតកនកើតឆ្នាំរោង ហើយការឆ្លើងកម្រើងរបស់ ប្តូនហ្នួតកន

^{៥៥} ឋានៈនេះពីមុនមកគ្មានទេ ស្តេចបង្កើតឡើងសម្រាប់តែប្តូនថ្ងៃប៉ុណ្ណោះ ។ សព្វថ្ងៃឋានៈនេះនៅមាននៅឡើយ តែបានដូរទៅជា ទុកញ៉ាព្រះស្តេចអធិបតី ជាបាត់ហ្នួតលើ កិច្ចការព្រះសង្ឃរាជ ទទួលបន្ទុកត្រួតពិនិត្យទំនៀមទម្លាប់សាធារណៈ និងកិច្ចការសាសនា ជាពិសេស ។ យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា មានព្រះរាជាកម្ពុជា បុរាណ ក៏បានបង្កើតឋានៈមួយប្រហាក់ប្រហែលនេះ ដែរ ។

កន្លងមក ដែលធ្វើឲ្យនាមមិនសព្វមុខមត្តិទ្រង់សម្បទាស្តាប់គ្រប់គ្នា ក៏ជាសញ្ញាមួយបញ្ជាក់ថា អាចនឹងបង្កគ្រោះ ដល់ ព្រះអង្គបានមែន ។ ម៉្លោះហើយទ្រង់ក៏សម្រេចព្រះទ័យត្រូវតែកម្ចាត់យុទ្ធសាស្ត្រនេះចេញ គឺសម្លាប់នៅថ្ងៃស្អែក ពេលទ្រង់ចេញបង់សំណាញ់ ។

ស្នង់កជាបងនាយកនៃព្រះពន្លតនៅពិធីក្រោយទ្វារ បានស្តាប់ឮព្រះទិវារបស់ព្រះរាជាមិនសូវច្បាស់ទេ ហើយក៏មិនយល់ទាំងអស់ដែរ តែកាត់យល់ថា ព្រះរាជាច្បាស់ជារៀបដែនការអ្វីមួយប្រឆាំងនឹងប្អូនហើយ ។ ដល់ស្អែកឡើង នាងបានទៅចូលរួមក្នុងពិធីនេសាទត្រីកំសាន្តរបស់ព្រះរាជាជាមួយនឹងស្រីស្នង់ទៀត និងជំទាវ យុទ្ធសាស្ត្រ ជាភរិយាមត្តិទ្រង់ទ្បាយដែរ ដោយនាងគិតប្រមូលប្អូនខ្លាំងណាស់ ក៏សរសេរសំបុត្រមួយដាក់បង្គប់នៅ ក្នុងបាយពន្លត ឲ្យភីលៀងអុំទូកយកទៅប្រគល់ឲ្យប្អូនប្រុស ។ យុទ្ធសាស្ត្រក្នុងរាងកាយខ្លាំងណាស់ ក៏សរសេរសំបុត្រមួយដាក់បង្គប់នៅ បាយមួយពន្លតមកឲ្យ ក៏កាត់យល់ថាប្រាកដជាមានអ្វីសំខាន់ហើយ ទើបគេចង្អុនទៅកំបាំងនឹងកុម្មារតីព្រៃ បើក បាយពន្លតមើល ឃើញលិខិតមួយដែលមានខ្លឹមសារថា : “ប្អូនត្រូវប្រយ័ត្នខ្លួន គេចង់សម្លាប់ប្អូនហើយ ។ បើសិន ជា ព្រះរាជាបញ្ជាឲ្យប្អូនលោតចូលទៅក្នុងទឹក ប្អូនមិនត្រូវប្រកែកទេ ត្រូវលោតចូលតាមព្រះរាជបញ្ជា ប៉ុន្តែ ត្រូវ ហែលគេចខ្លួនចេញឲ្យឆ្ងាយភ្លាមពីកន្លែងនោះ ហើយកុំវិលត្រលប់មកវិញឲ្យសោះ” ។

អានសារលិខិតចប់ យុទ្ធសាស្ត្រភាន់ភាំងស្រឡាំងភាំង និងភ័យញ័រខ្លួនចំប្រប់ ក៏លើកលិខិតដាក់លើក្បាល សំពះឡើង ហើយនិយាយទៅកាន់ទេវតាថា “ខ្ញុំម្ចាស់ភីលៀងដែលស្មោះត្រង់ និងភក្តីចំពោះព្រះរាជាខ្លាំង ណាស់ ខ្ញុំមិនបានដឹងអ្វីទេ សូមទេវតាទាំងឡាយលោកជួយការពារខ្លួនខ្ញុំផង ខ្ញុំគ្មានអ្នកណាទៀតជួយការពារ ក្រៅពីព្រះអង្គឡើយ” ។

បន់ស្រន់រួច យុទ្ធសាស្ត្រ ក៏ត្រលប់មកជួបជុំជាមួយពួកមត្តិវិញ ។

ពិធីនេសាទត្រីកំសាន្តក៏បានចាប់ផ្តើម ព្រះរាជាចាប់បង់សំណាញ់ទៅរកកន្លែងដែលគេចង់លបផ្តាញថា មានត្រីច្រើន ដែលតាមពិតមានសុទ្ធតែប្រុសឈើ ធ្វើយ៉ាងណាដើម្បីឲ្យសំណាញ់ដាច់ ។ បន្ទាប់មក អ្វីដែលគេបាន ក្រោងទុកក៏បានកើតមានឡើង គឺព្រះរាជាបានបញ្ជាឲ្យយុទ្ធសាស្ត្រ ដែលពូកែហែលទឹក លោតចុះទៅដោះ សំណាញ់ ។ កនលោតចូលទៅក្នុងទឹកតាមព្រះរាជបញ្ជា ហើយភ្លាមនោះពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមត្តិក៏ចាប់បង់ សំណាញ់ទៅលើព្រមៗគ្នា ដើម្បីឲ្យថប់ស្លាប់ក្នុងទឹកតែម្តង ។ ប៉ុន្តែអតីតពលព្រះ ជាមនុស្សឆ្លាត លោតទឹកភ្លាម ក៏ មុជទៅជ្រៅ គេចផុតពីសំណាញ់ទាំងឡាយ រួចហើយបានហែលចេញទៅឆ្ងាយពីទីកន្លែងដែលមានអ្នកបង់សម្លាប់ ខ្លួន ។ ហែលឆ្ងាយបន្តិចក៏ទៅដល់កន្លែងរាក់ អាចដើរបានក៏បន្តិចតែក្បាលដើម្បីដកដង្ហើម ។ ទីកន្លែងដែល ហែលទៅដល់នោះ គឺបឹងទទា នាយកនៃព្រះសម្តីលាក់ខ្លួននៅទីនោះទៅ ។

នៅពេលនោះ នៅឯកន្លែងបង់សំណាញ់ឯណោះវិញ គេបានសង្កេតឃើញថាគ្មានសំណាញ់ណាមួយ ដែល លើកមកដាច់ខ្មោចនាយកនៃឡើយ ។ ព្រះរាជាបានឲ្យគេមុជទឹករាវរក ក៏មិនឃើញខ្មោច ទ្រង់ក៏ព្រះតម្រិះថា “ខ្លា

រួចចេញពីទ្រង់ហើយ ថ្ងៃណាមួយវានឹងវិលត្រលប់មកសង្គមយើងវិញជាមិនខាន” ។ ទ្រង់បានចាត់តួសេនា
ឧហានតាមរកថែមទៀត តែរកមិនឃើញ ។ នាយកនបានគេចទៅដល់ទីវត្តអារាមមួយ ដែលខ្លួនធ្លាប់បាននៅរៀន
សូត្រ ហើយព្រះសង្ឃដែលធ្លាប់ចិញ្ចឹមបីបាច់ និងបង្ហាត់បង្រៀន បានប្រដៅថាឲ្យគេចខ្លួនទៅទិសខាងកើត ទៅ
រង់ចាំទទួលវាសនារបស់ខ្លួន ។

នាយកនក៏ធ្វើតាមបណ្តាំក្រូ គេចលាក់ខ្លួនអស់ពេលជាយូរ រហូតដល់ថ្ងៃមួយក៏បានផ្តែងវិញអ្នកបម្រើយក
អារុំធម៌កូននៅក្នុងព្រៃដារដែលខ្លួនកំពុងពូន រួចក៏ចេញដំណើរទៅកាន់ខែត្របុណ្យ ។ នាយកនបានសម្លាប់
ចៅហ្វាយខែត្របុណ្យ នៅចំពោះមុខពួកក្រុមការ ដោយលើកហេតុផលថាចៅហ្វាយខែត្របុណ្យនេះក្បត់ ចូលដៃ
ជាមួយព្រះច័ន្ទរាជា ដែលព្រះរាជាបានចាត់តាំងឲ្យធ្វើជាទ្រង់សោយរាជ្យនៅចុងមុខ តែបានត្រួតត្រាបណ្តា
អាណាខែត្រភាគខាងលិចដើម្បីតែដល់ប្រយោជន៍ផ្ទាល់របស់ខ្លួនព្រះអង្គ ។ បន្ទាប់មក ក៏និយាយទៅកាន់ពួកមន្ត្រី
ដែលកំពុងតែភិតភ័យថា ខ្លួនមកនេះដើម្បីអនុវត្តបញ្ជារបស់ព្រះរាជា ឲ្យធ្វើឃាតចៅហ្វាយខែត្រ រួចហើយកេណ្ឌ
ទ័ពមួយកងនៅក្នុងខែត្របុណ្យនេះ ។ ២-៣ថ្ងៃក្រោយមក នាយកនក៏ប្រកាសដំណឹងថា ទ័ពដែលខ្លួនកេណ្ឌនេះ មិន
មែនកេណ្ឌថ្វាយព្រះរាជាទេ គឺកេណ្ឌផ្ទាល់ខ្លួន ដើម្បីវាយដណ្តើមយករាជធានីបាសាន ហើយលើកក្នុងរបស់ខ្លួន
ចៅពញាយស ឲ្យឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណ ។ គេបាននិយាយថា “អ្នកណាដែលគ្មានបញ្ជាអ្វីជាមួយព្រះរាជា មិនបាច់
ចូលមកឡូកឡំទេ អាចធ្វើអ្វីបានតាមតែខ្លួនចង់បម្រើព្រះរាជា ។ ប៉ុន្តែត្រូវដឹងថា នៅពេលដែលខ្ញុំដណ្តើមបានអំ-
ណាច ពលព្រះ ទាំងអស់នឹងទទួលបាននូវសេរីភាពជាអ្នកជា ពួកអ្នកជាណាដែលបានបម្រើខ្ញុំនឹងក្លាយទៅជាមន្ត្រី
ហើយមន្ត្រីណាដែលបានបម្រើខ្ញុំនឹងឡើងកាន់តែធំទៀត ទៅតាមការងារដែលគេបានធ្វើ” ។

សុទ្ធតែនោះ បានទាក់ទាញមន្ត្រី និងអ្នកស្រុកទូមកចុះចូលជាច្រើន ហើយមិនយូរប៉ុន្មាននាយកនក៏
មានកងទ័ពដ៏រឹងមាំមួយនៅក្នុងដៃ ។ នាយកនបានចែកពលទាហានចេញជាច្រើនកង ហើយបញ្ជាឲ្យចេញវាយ
ដណ្តើមយកបណ្តាខែត្រជិតខាង ។

ក្រុមបះបោរទទួលជ័យជម្នះយ៉ាងលឿន រហូតទាល់តែព្រះរាជាក៏យ បាត់បង់ខ្លាំង ហើយដោយមានការ
ថ្វាយយោបល់ពីលោកយមរាជរដ្ឋមន្ត្រីខាងយុត្តិធម៌ផង ទ្រង់បានចាត់តួអញ្ជើញព្រះពិជ័យនាគជាឪពុកនាយកន
មកសរសេរអក្ខរមួយច្បាប់ ផ្ញើទៅអញ្ជើញកូនឲ្យឆាប់ចុះចូលមកវិញ ។ នាងស្នំឯកក៏បានសរសេរសំបុត្រមួយ
ច្បាប់ទៅដែរ ហើយបានទាំងស្រុងថា ព្រះរាជាយល់ព្រមនឹងលើកនាយកនឲ្យឡើងជាមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ម្នាក់ទៀត
ផង ។ អានអក្ខររបស់ឪពុក និងបងស្រីរួច នាយកននិយាយប្រាប់អ្នកនាំសាររបស់ព្រះរាជាថា ខ្លួននឹងត្រលប់ចូល
ទៅក្នុងរាជធានីវិញ ប៉ុន្តែសូមរង់ចាំវិសាយកងទ័ព និងបញ្ជូនពួកមេៗឲ្យទៅដុះអស់សិន ។ ពេលពួកអ្នកនាំសារ
ចេញទៅផុត នាយកនបានប្រកាសប្រាប់ប្រជាជនថា ព្រះរាជាបានតែងតាំងខ្លួនឲ្យឡើងជាមេទ័ពដើម្បីវាយកម្ចាត់
ចៅពញាច័ន្ទរាជាដែលទើបតែចាប់កាន់អារុំធម៌ប្រឆាំងនឹងខ្លួន និងថាបើអ្នកណាសម្លាប់ស្តេចក្សត្រនេះបាន ខ្លួននឹងឲ្យ

មាន១០០ តម្លឹង ព្រមទាំងលើកឲ្យធ្វើជាមន្ត្រីធំទៀតផង ។ មានមនុស្សជាច្រើនចង់ធ្វើការងារនេះ ហើយក្នុងរយៈពេលមួយដ៏ខ្លី នាយកមានកម្លាំងដ៏ច្រើននៅជុំវិញខ្លួន ។

ដឹងដំណឹងនេះ ស្នំឯកបានបញ្ជូនភ័យល្ងើងម្នាក់មកអង្វរនាយកឲ្យបោះបង់គំនិតនេះចោលហើយ គ្រលប់ចូលមកក្នុងរាជធានីលង្វែក ដែលព្រះរាជាទើបតែយាងមកកាន់នៅវិញជាបន្ទាន់ ស្នំឯកធានាថានឹងសុំឲ្យព្រះរាជលសលោ គ្រាប្រណិទោសឲ្យ បើពុំនោះទេព្រះរាជានឹងដឹកនាំទ័ពមកចាប់ផ្តល់ព្រះអង្គតែម្តង ពេលនោះបងស្រីមិនអាចជួយបានទេ ។

នាយកនឆ្លើយតបមកវិញថានឹងគ្រលប់ចូលមកក្នុងរាជធានីលង្វែកវិញភ្លាម នៅពេលណាដែលទ័ពរំសាយទៅស្រុកភូមិវិញអស់ ខ្លួនអាចនឹងមកចូលកាល់ព្រះរាជានៅខែក្រោយ បងស្រីមិនបាច់ព្រួយបារម្ភទេ ពីព្រោះខ្លួនគ្មានបំណងបះបោរប្រឆាំងនឹងព្រះរាជាឡើយ ។ ព្រះរាជាជឿ ទ្រង់ក៏ឲ្យរង់ចាំរហូតដល់ដុតកំណត់មិនមានធ្វើអ្វីទាំងអស់ ។ ឆ្លៀតទិកាសនោះនាយកបានខិតខំពង្រីកកម្លាំងទ័ពរបស់ខ្លួន ហ្នឹកហាត់ទាហានឲ្យបំបះបំបោរ ខែក្រដេងៗទៀត បញ្ចុះបញ្ចូលប្រជាជនថាកេណ្ឌទ័ពនេះគឺដើម្បីទប់ទល់នឹងស្តេចក្សត្រដែលដណ្តើមបែងចែកទឹកដីរាជណាចក្រមួយទៀត មានរាជធានីនៅចតុមុខ ។ ពាក្យនេះអ្នកស្រុកខ្សឹបខ្សៀវតៗគ្នាពីមាត់មួយទៅមាត់មួយ ពាសពេញព្រះនគរ ហើយមិនមានធ្វើឲ្យអ្នកណាម្នាក់ពិភាល់ឡើយ ។ ស្តេចពញាច័ន្ទខ្លួន ព្រះអង្គក៏ជឿថា ព្រះរាជា នឹងនាយកនយុបយិតគ្នាប្រឆាំងនឹងខ្លួនព្រះអង្គដែរ ទំនាក់ទំនងដែលប្រព្រឹត្តទៅតាមរយៈស្នំឯកខ្លួន ព្រះអង្គ ក៏ជាកម្មវត្ថុនៃការយុបយិតនេះ ។ ព្រះអង្គមានការភិតភ័យណាស់ ក៏លួចគេចចេញពីចតុមុខ ធ្វើដំណើរកាត់ខែត្រពោធិសាត់ យាងទៅសុំជ្រកកោនជាមួយស្តេចសៀមទៅ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥០៨ ដែលកាលនោះ ព្រះអង្គមានព្រះជន្ម ២៣ព្រះវស្សា ។

នៅពេលដែលពញាច័ន្ទរាជគេចព្រះកាយទៅកាន់នៅឯស្រុកសៀម ហើយព្រះរាជាកំពុងតែរង់ចាំការចុះចូលរបស់នាយកនៅឯលង្វែក នាយកនក៏ប្រជុំទីប្រឹក្សារបស់ខ្លួនដោយនិយាយថា “ពីមុន ខ្ញុំខ្លាចតែមនុស្សម្នាក់ប៉ុណ្ណោះ គឺចៅពញាច័ន្ទរាជនេះឯង ។ ឥឡូវព្រះអង្គរត់ទៅនៅស្រុកសៀមហើយ ខ្ញុំគ្មានអ្វីនឹងភ័យបារម្ភទៀតទេ ដូច្នោះ បើសិនជាយើងចង់ យើងអាចដណ្តើមយកព្រះរាជណាចក្របាន” ។ ពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីទាំងអស់អរនឹងសម្តីនេះ នាយកនក៏កោះប្រមូលកងទ័ព ហើយបែងចែកចេញជា៤កង : កងទ័ពស្រួច កងស្លាបខាងស្តាំ កងស្លាបខាងឆ្វេង និងកងទ័ពក្រោយ រួចហើយកាន់ទ័ពម៉ឺននាក់ផ្សេងទៀតចេញទៅបោះជំរំនៅក្បែរខែត្រស្រីសន្ធរ ។

គឺរហូតទាល់តែដល់ពេលនោះ ទើបព្រះរាជាប្រគល់ទ័ពពាន់នាក់ឲ្យចៅពញាយោធាសង្គ្រាមជាមេទ័ពស្រួច និងទកញ្ជាចក្រី ជាវង្សមន្ត្រីខាងសង្គ្រាម និងជាមេអង្គបញ្ជាការ ចេញទៅពិនិត្យមើល និងទប់ទល់ទ័ពនាយកនសិន រង់ចាំទ័ពដែលកេណ្ឌច្នៃបាន និងដាក់ក្រោមបញ្ជាការរបស់ចៅពញាច័ន្ទរាជ មកដល់ ។ ពេលនោះ មន្ត្រីម្នាក់

ទូលព្រះអង្គថា ពញាចន្ទរាជ បានបាត់ខ្លួនពីចក្រមុខ២ថ្ងៃហើយ ហើយកំពុងតែធ្វើដំណើរទៅស្រុកសៀមជាមួយ មនុស្ស៥ នាក់ទៀត ។ ព្រះរាជព្រួយព្រះទ័យណាស់នឹងដំណឹងនេះ និងមានព្រះបន្ទូលតែមួយអង្គឯងថា “ឱព្រះ អនុជអើយ ព្រះអង្គមិនគួរឆ្ពោះបង់ចោលព្រះរៀមនៅក្នុងកាលៈទេសៈបែបនេះសោះ” ។ បន្ទាប់មក ទ្រង់ក៏យាង ចូលក្រឡាព្រះបន្ទំទាំងអស់សង្ឃឹម ។

ពេលនោះ ទ័ពព្រះរាជក៏ចេញដំណើរទៅ ព្រឹកមួយទ័ពស្រួចបានមកជួបជាមួយទ័ពដែលនាយកនដឹកនាំ ។ នាយកនដឹកនាំដំណើរមួយ បាំងក្លសំនៅកណ្តាលចំណោមកងទ័ព ។ ចៅពញាយោធាសង្រ្គាមឃើញដូច្នោះ ក៏ចូលទៅ ជិត ហើយនិយាយថា “ឯងមិនគួរធ្វើបែបនេះតបទៅនឹងការសន្តោសប្រណីដែលព្រះរាជាមានចំពោះឯងនៅឯ ព្រះបរមរាជវាំងទេ ព្រះអង្គសព្វព្រះទ័យនឹងឯងខ្លាំងណាស់” ។ ពួសម្នីនេះ នាយកន បរដើរមកមុខកងទ័ព ស្រែក សួរថា តើព្រះរាជាចាត់ពញាសង្រ្គាមមកដើម្បីដោះស្រាយរឿងរ៉ាវជាមួយខ្លួនឬអ្វី រួចហើយក៏យិតភ្នំបាញ់ចំ បំពានកពញាសង្រ្គាម ដួលស្លាប់នឹងជើងដីរីទៅ ដោយមិនរត់ចាំថាមើយអ្វីឡើយ ។ ឃើញដូច្នោះ ពលទាហាន របស់ ព្រះរាជក៏វាយដកថយ រត់មកជួបជាមួយកងទ័ពដែលដឹកនាំដោយទុកញ៉ាចក្រី ធ្វើឲ្យពួកនេះបាក់រត់តាមដែរ រហូតទាល់តែដល់គោកខាន់ ទើបរៀបចំសណ្តាប់ធ្នាប់បានវិញ សម្រាកបោះជំរុំ រួចហើយត្រៀមបិទផ្លូវ មិនឲ្យទ័ព បះបោរដែលដេញតាមមកធ្វើដំណើរបន្តទៅមុខ ។

ទុកញ៉ាចក្រី បានសរសេរសារលិខិតរាយការណ៍អំពីបរាជ័យនេះថ្វាយព្រះរាជា ហើយស្នើសុំទ័ពជំនួយ ។ ទទួលដំណឹងនេះ ព្រះរាជក៏កោះប្រជុំសេនាបតីភ្លាម ។ លោកយមរាជ រាយការណ៍ថា ឥឡូវនេះ នាយកន កំពុងតែ ដឹកនាំទ័ពអបរាជ័យធ្វើដំណើរជិតមកហើយ ក៏ណែនាំទាហាននៅតាមបណ្តាខែត្រកាកខាងជើងមិនទាន់បាននៅ ឡើយទេ ហើយនៅសល់ទ័ពតែ១ម៉ឺននាក់ប៉ុណ្ណោះនៅក្នុងរាជធានី ទ័ពទាំងនោះជាប់រវល់ក្នុងការយាមកាម ត្រួតពិនិត្យរាបរួ និងយាមទ្វារកំដែង ។ លោកយមរាជ ក៏ថ្វាយយោបល់ សូមឲ្យព្រះរាជាក៏ដកថយជាមួយរាជ បរិពារទៅកងនៅឯចក្រមុខ ដើម្បីឆ្ងាយស្រួលក្នុងការកេណ្ឌទ័ពតាមបណ្តាខែត្រខាងត្បូង កាលណាបានច្រើន ហើយសឹមត្រលប់មកទប់ទល់នឹងសត្រូវវិញ ។ រួចលោកនិយាយបន្តថា : “ក្នុងរយៈពេលនោះ ខ្លួនទូលព្រះបង្គំ និង លោកចក្រី នឹងស្ថិតនៅពីខាងក្រោយ វាយទប់កុំឲ្យនាយកនចាប់ព្រះអង្គ និងរាជបរិពារបាន” ។

លោកពិជ័យនាគ ជាឪពុកនាយកន ខឹងនឹងកូនខ្លាំងណាស់ បានស្នើសុំទ័ពព្រះរាជា១ពាន់នាក់ដើម្បីចេញទៅ ច្បាំងជាមួយកូន ហើយបានទូលព្រះរាជាថា នឹងថ្វាយខ្លួន ក្រុមគ្រួសារ និងញាតិកាទាំងអស់ ចំពោះព្រះរាជា និង តាមបម្រើព្រះអង្គគ្រប់ទិសទី ។ “បើសិនទូលព្រះបង្គំជាខ្ញុំបែរជាក្សត្រទៅនៅជាមួយកូនវិញ សូមឲ្យទូលព្រះបង្គំ ស្លាប់នឹងមុខអារុធ្យានវ័យវ័យវ័យ ហើយសូមព្រះអង្គចាត់ឲ្យគេកាប់សម្លាប់គ្រួសារ និងញាតិកាទាំងអស់ ចោលចុះ” ។ ព្រះរាជាជឿសម្តីពិជ័យនាគ ក៏ប្រទានទ័ព១ពាន់នាក់ឲ្យ រួចចេញរាជបញ្ជាឲ្យបណ្តាប្រជានុរាស្ត្រ ទាំងអស់ចូលមកនៅក្នុងរាជធានីលង្វែក ដែលមានទាហានការពារ២ម៉ឺន៥ពាន់នាក់ ចំណែកព្រះអង្គ និងបរិពារក៏ចុះ

ទុកមកកាន់ចតុម្ភុន ។

ទុកញ្ជាយមរាជ និងទុកញ្ជាប់ក្រីវង់ចាំទ័ពកំណែនថ្មីមកជួយមិនចេះឃើញមកសោះ ណាមួយនាយកន
នាំទ័ព៥ ម៉ឺននាក់មកដល់ហើយ ក៏វាយដកថយសំដៅទៅកាន់ចតុម្ភុនដែរ ។ នាយកនតាមវាយប្រកិតៗ សម្លាប់
ទុកញ្ជាប់ក្រីវង់ ធ្វើឲ្យកងទ័ពបាក់បែករត់ខ្ចាត់ខ្ចាយ រួចដេញតាមវាយរហូតទៅដល់ទ្វាររាជធានី ។ មកដល់ត្រង់
នេះ ទ័ពនាយកនជួបប្រទះទ័ព១ ពាន់នាក់របស់ឪពុកខ្លួន នាយកនក៏បញ្ជាថា “ចូរដេញតាមហើយកាប់សម្លាប់ឲ្យ
អស់ ទុកតែឪពុករបស់យើងបានហើយ” ។ ពិជ័យនាគបានតស៊ូប្រយុទ្ធយ៉ាងខ្លាំងក្លា ប៉ុន្តែមានគ្នាតិចពេក មិនអាច
ទប់ទល់នឹងទ័ពមួយកងធំបាន ក៏បញ្ជាឲ្យវាយដកថយ គេចចេញតាមផ្លូវធំសំដៅទៅកាន់ចតុម្ភុន ដោយនៅសល់ទ័ព
តែ ៥ រយនាក់ប៉ុណ្ណោះ ។ រត់មកដល់វត្តព្រះសុគន្ធបទ ជួបសម្តេចសង្ឃ ក៏នាំគ្នាចូលទៅកាន់ទីនៅកន្លែងនោះ
ប្តេជ្ញាថា នឹងតស៊ូប្រយុទ្ធរហូតដល់អវសានជីវិត ។

ទ័ពពួកក្បត់ឡោមព័ទ្ធវត្តដែល បានក្លាយទៅជាបន្ទាយមួយដុំជិតទាំងអស់ រួចហើយក៏ចាប់ធ្វើការវាយ
ប្រហារ ។ ការប្រយុទ្ធសាហារណាស់ ធ្វើឲ្យស្លាប់មនុស្សទាំងសងខាង តែមិនមានអ្នកណាឈ្នះអ្នកណាចាញ់ទេ ។
ដោយមើល ឃើញភាពត្រូវអាណោចអាធិមរបស់ទ័ពទាំង២កង ដែលកាប់សម្លាប់គ្នាដូច្នោះ ព្រះសុគន្ធបទលោក
ក៏និមន្តមកនៅកណ្តាល ហើយមានពុទ្ធជីកាអង្វរសូមឲ្យទាំងសងខាងដាក់អាវុធថ្មោះ ។ ព្រះអង្គបានហៅនាយកនឲ្យ
មកសុំទោសឪពុក រួចមានពុទ្ធជីកាទៅកាន់ពិជ័យនាគថា កូនរបស់លោកបានត្រូវវាសនាកំណត់ឲ្យមកសោយរាជ្យ
នៅកម្ពុជាមិនអាចប្រឆាំងបានទេ ត្រូវតែទទួលតាមយ៉ាងនេះ ។ ពិជ័យនាគឆ្លើយទៅវិញថា បើធ្វើយ៉ាងនេះ
ប្រៀបបាននឹងធ្វើឲ្យគេកាប់សម្លាប់ក្រុមគ្រួសារញាតិការបស់ទូលព្រះបង្គំហើយ រួចហើយក៏ដកដាវប្រុងចង់កាប់
សម្លាប់កូន ប៉ុន្តែ បានត្រូវកងការពារចាប់ជាប់ ហើយយកទៅឃុំទុកនៅក្នុងវត្តនោះទៅ ។

នៅក្នុងទីឃុំយ៉ាង ព្រះសុគន្ធបទបាននិយាយពន្យល់ជាច្រើន រហូតទល់តែពិជ័យនាគយល់ព្រមស្តាប់តាម
ទើបលោកហៅឪពុក និងកូនឲ្យឡើងលើកំនរអាវុធមួយកម្ពស់មួយជំហរមនុស្ស ស្បថស្បថនៅចំពោះមុខមហាជន
ថានឹងស្រុះស្រួលជានាទីនឹងគ្នាវិញ ។ ពេលនោះ ព្រះសុគន្ធបទ ក៏ចាក់ទឹកមន្តស្រោចស្រពឲ្យអ្នកទាំង២ ។

ចប់ពិធីស្បថស្បថ នាយកនបញ្ជាឲ្យយកអាវុធចេញពីកំនរ ទៅកសាងដូរចូលវត្ត ។ គឺដោយហេតុនោះ
ហើយទើបបានដាវត្តនោះបានត្រូវគេហៅថា វត្តព្រះថ្នល់ៗ រហូតមក^{៥៦} ។

ស្តេចកនពេលនោះ បានបន្តជ្រើសរើសកងទ័ពនៅក្នុងខែត្រខាងកើតដែលចុះចូលនឹងខ្លួន ។ រើសបាន

^{៥៦} ភូមិថ្នល់នេះស្ថិតនៅពីខាងទិសពាយ័ព្យភ្នំពេញ ចម្ងាយប្រហែល៨គីឡូម៉ែត្រ ។ គេមានសង់វិហារកាតូលិកមួយនៅកន្លែងនេះ
នៅសតវត្សទី១៧ ។

ហើយចែកកម្មវិធីជាពីរ រួចក៏ដឹកនាំមួយក្រុមមកតាំងនៅចំពីមុខចតុម្ពុខ ។

ដឹងដំណឹងនេះ ព្រះរាជាបានបញ្ជាឲ្យចេញទ័ពមកទប់ទល់ ប្រយុទ្ធគ្នាពាយបំពេញថ្ងៃមិណឃ្នះមិនចាញ់ ។ ដល់យប់ថ្ងៃទី៣ នាយកបានចាត់ត្រូវទាហានមួយក្រុមធ្វើដំណើរវាងពីខាងលិច ចូលមកនៅពីខាងត្បូងទ័ពព្រះរាជា ។ ដល់ស្រែកឡើង ទ័ពនាយកនាបង់វាយទ័ពព្រះរាជាពីខាងមុខផង និងពីខាងក្រោយផង ធ្វើឲ្យទ័ពនោះថយដៃវាយដកថយតាមផ្លូវទៅទិសខាងជើង រត់គេចរហូតទៅដល់លង្កែក ។

ពេលនោះព្រះរាជាបាននាំរាជបរិពារគេចព្រះអង្គទៅកន្លែងនៅឯខែត្រសន្តក លើមាត់ស្ទឹងសែនត្រង់កន្លែងមួយជិតកំពង់ធំសព្វថ្ងៃ ។ ព្រះអង្គបានចេញបញ្ជាពីទីនោះឲ្យនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីចេញកេណ្ឌប្រមូលទ័ព ។

ទទួលបានជ័យជម្នះលើកងទ័ពព្រះរាជា ដែលខ្លួនបានវាយបំបាក់ត្រូវតែដកថយទៅទិសខាងជើងអស់ហើយ នាយកន បានចូលគ្រប់គ្រងរាជធានីចតុម្ពុខ រួចក៏ចាប់ចាត់តាំងចៅហ្វាយខែត្រ នាម៉ឺនក្នុងចំណោម ហើយបញ្ជូនអ្នកដែលស្មោះត្រង់ឲ្យទៅបញ្ជូនបញ្ជូលបណ្តាអាណាខែត្រខាងលិច និងខាងត្បូងឲ្យចុះចូលនឹងខ្លួន ។ បណ្តាខែត្រទាំងនោះមាន ចតុម្ពុខ សំរោងទង បាទី ច្រាំង បន្ទាយមាស ពាម កំពត កំពង់សោម បាសាក់ (ត្រាវិញ) ព្រះត្រពាំង ក្រមួនស អូម៉ាល់ ទឹកខ្មៅ ពាមមេសរ ព្រៃនករ (សាយហួន) និងបារាជដុនណាយ គឺភាគខាងត្បូងកម្ពុជាទាំងអស់ ចាប់តាំងពីភ្នំពេញរហូតដល់មាត់សមុទ្រសៀម និងទៅដល់ព្រំប្រទល់នគរចាម្ប៉ា ។ អ្នកស្រុកទទួលអបអររាក់ទាក់ទទួលនាយកន ជាស្តេច ព្រោះជាអ្នកមានបុណ្យ មានប្តីចេញស្តារបាទី ។ គេចាប់និយាយ រឿងរ៉ាវផ្សេងៗពីនាយកនដូចជាថា នាយកនកើតចេញពីផ្ទះម្តាយមក ធ្លាក់ទៅក្នុងទឹកទាំងនៅក្នុងស្រុក ក៏ត្រូវ ត្រីពោលេប ហើយបានត្រូវព្រះសង្ឃមួយអង្គស្រង់យកទៅចិញ្ចឹមបីបាច់ថែរក្សាក្រោយពីរះយកចេញពីពោះត្រីមក ។ នៅពេលដែលស្តេចបង្គំសំណាញ់ពីលើ មាននាគមកជួយនាំហែលទឹកគេចខ្លួន រួចហើយសត្វព្រាបទំពិលើក្បាលហាក់បីដូចជាទំលើមែក ឈើ ជួយលាក់កុំឲ្យទាហានស្តេចឃើញ ហើយជ័យជម្នះទាំងអស់ដែលនាយកនបានទទួលនេះ គឺអាស្រ័យដោយកុសលដែលបានសាងពីជាតិមុន^{៥៧} ។

នៅក្នុងខែមិគសិរ្សឆ្នាំ១៥១០ នាយកនបានបញ្ជូនកងទ័ព៥ម៉ឺននាក់ ទៅហ៊ុំព័ទ្ធលង្កែកដែលបានក្លាយជារាជធានីឡើងវិញ ឯខ្លួនឯងបានត្រលប់ទៅរាជវាំងនៅទទួល បាសានក្នុងខែត្រស្រីសន្ធរ ។ ប៉ុន្មានថ្ងៃក្រោយមកមេទ័ពខាងទន្លេក្នុង (ទន្លេសាប) បានព្រឹបប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពព្រះរាជាពេញមួយថ្ងៃ គ្មានឈ្នះគ្មានចាញ់ទ័ពព្រះរាជាក៏មិនដកថយទៅណាដែរ ។

មេទ័ពម្នាក់ទៀតដែលបញ្ជាកងទ័ពខាងទន្លេធំ បានរៀបចំលើកបំបែកការពារ រង់ចាំទ័ពដែលជ្រើសរើសថ្មី

^{៥៧} គេថាព្រះសង្ឃបានដាក់ឈ្មោះឲ្យថា កែវ ក៏ប៉ុន្តែទីពុកម្តាយហៅថា កន ។

បញ្ជូនមកដល់ បើពុំនោះគឺបញ្ជាមិនឲ្យចេញដំណើរទេ ។ ពេលនោះចៅហ្វាយខែត្រកំពង់សៀម និងស្ទឹងត្រង់ មិនព្រមទទួលស្គាល់អំណាចនាយកនេះទេ តែដល់មើលឃើញថា ទ័ពនាយកនរោត្តមពេញនករ ធ្វើឲ្យអ្នកស្រុក មានការខ្វល់ខ្វាយជាខ្លាំង ក៏បានផ្ញើសារទៅសុំជំនួយពីព្រះរាជា ។ ព្រះរាជាក៏បញ្ជូនទ័ពមកឲ្យចំនួន៨ពាន់នាក់ បញ្ជាដោយចៅពញាយសរាជាជាព្រះរាជបុត្រ ជាហេតុធ្វើឲ្យកងរក្សាព្រះអង្គកាន់តែចុះខ្សោយថែមទៀត ក្នុងការប្រយុទ្ធតទល់ជាមួយទ័ពខ្មែរក្នុង ។

ឆ្លៀតឱកាសទ័ពព្រះរាជាថយកម្លាំងនេះ មេទ័ពក្រុមបះបោរក៏ចាប់បើកការវាយប្រហារមកលើទ័ពព្រះរាជា ដោយប្រយុទ្ធពេញ៤យប់ ៤ថ្ងៃ ហើយបង្ខំឲ្យទ័ពព្រះរាជាដកថយរហូតទៅដល់អម្រិតបុរៈ គឺបរិច្ចណ៍ ។ ដំណឹងនេះ លេចឮទៅដល់ចៅពញាយសរាជាដែលកំពុងតែដឹកនាំទ័ពទៅកាន់ខែត្រកំពង់សៀម ចៅពញាយសរាជា ក៏នាំទ័ពវិលត្រលប់មកក្រោយវិញដើម្បីជួយព្រះបិតា ។ ដឹងថាចៅពញាយសរាជាត្រលប់មកវិញ ព្រះរាជាបានប្រកាសប្រាប់កងពលឲ្យដឹង រួចទ្រង់បញ្ជាឲ្យវាយបកមកលើទ័ពពួកក្សត្រវិញ ស្របពេលដែលទ័ពរាជបុត្រមកដល់ដែរ ។ ទ័ពព្រះរាជាទាំង២កងរួមកម្លាំងវាយព្រមៗគ្នាទៅលើពួកក្សត្រ សម្លាប់ពួកនេះអស់១ពាន់នាក់ភ្លាមៗ ។ មេទ័ពសត្រូវអស់សង្ឃឹម ក៏នាំទ័ពសេសសល់រត់គេចមកភ្នំពេញវិញ ។

រហូតដល់ពេលនោះ វាហាក់ដូចជាអ្វីៗត្រូវកាត់ផ្តាច់ នាយកន ដូចជាអស់បុណ្យហើយ ព្រោះទាហាន និងអ្នកកាំទ្រ ក៏ចាប់ឡើយណាយអស់សង្ឃឹម ។

ព្រះរាជា បានប្រគល់ឲ្យចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់ ទៅបោះទ័ពនៅក្នុងខែត្រលាប្បៀរ នៅពីខាងជើងលង្វែក ដើម្បីឆ្ងាយស្រួលក្នុងការត្រួតពិនិត្យព្រះនករ រួចឲ្យចៅពញាយសរាជាដឹកនាំទ័ព៥ពាន់នាក់ ទៅគ្រប់គ្រងបណ្តាខែត្រខាងជើងដែលចុះចូលជាមួយនាយកនពីមុនមក ចំណែកព្រះអង្គយាងទៅកាន់នៅខែត្រសន្តុកវិញ ។

ចៅពញាយសរាជាបានដណ្តើមយកខែត្រខាងជើងមកវិញ រួមទាំងកំពង់សៀម ស្ទឹងត្រង់ តោកសេះ និងជើងព្រៃដង^{៥៨} ដោយរៀបចំចាត់តាំងចៅហ្វាយខែត្រដែលស្មោះត្រង់ដឹកនាំរួចហើយ ទ្រង់ក៏យាងទៅតាមព្រះបិតានៅឯសន្តុក ។

នៅពេលនោះ នាយកនមានទ័ពសរុបប្រមាណ១០ ម៉ឺននាក់នៅបាសាន រង់ចាំតែបញ្ជានឹងអាលចេញដំណើរ ក៏ប៉ុន្តែនាយកននៅស្ងៀមស្ងៀម មិនទាន់ហ៊ានសម្រេចយ៉ាងណានៅឡើយ ។ នាយកន បានចាត់ឲ្យគេរៀបចំធ្វើពិធីប្រក់ព្រំពល រួចហើយបានប្រកាន់យកថ្មោះជាមហាខបរាជមានឈ្មោះថា ព្រះស្រីជេដ្ឋាធិរាជ ជាថ្មោះសម្រាប់អ្នកចាត់ចែងកិច្ចការសង្គ្រាម ហើយមិនហ៊ានទទួលយកថ្មោះជាស្តេចដូចដែលគេហៅជាទូទៅរួចមកហើយនោះទេ ។ កន បានឲ្យគេធ្វើទង់ពណ៌ក្រហមមានជ័រជាយ និងរូបនាគក្បាល៧នៅកណ្តាលបែកឲ្យកងទ័ព និងឲ្យគេធ្វើ

^{៥៨} គឺបណ្តាខែត្រទាំងអស់នៅចន្លោះទន្លេសាបពីខាងលិច និងទន្លេមេគង្គពីខាងកើត ត្រឹមខែត្រលង្វែក ដែលស្ថិតនៅលើត្រើយខាង

ស្ដេចក្រមួយសម្រាប់ខ្លួនឯង ។ នាយកនាហ្មឺនព្រឹទ្ធិយនាគជាឪពុក ធ្វើជាមេបញ្ជាការលើកងទ័ពការពារបន្ទាយ
បាសាន រួចក៏ដឹកនាំទ័ពធ្វើដំណើរចេញទៅកាន់ខែត្រកំពង់សៀម ។ ព្រះរាជវង្សនេះ ពួកមន្ត្រីៗក៏រត់គេចទៅជ្រកកោន
ជាមួយព្រះរាជា ។

ស្ដេចកងក៏សរសេរលិខិតមួយច្បាប់ ចាត់ត្រូវមន្ត្រីរបស់ខ្លួនជាច្រើនរូបនាំយកទៅថ្វាយព្រះរាជាដែរ ។ មុន
នឹងទទួលអ្នកនាំសារទាំងអស់នោះ ព្រះរាជាបានឲ្យគេនាំយកក្រុមគ្រួសារពិជ័យនាគទាំងអស់មកទុកមួយកន្លែង
ហាក់បីដូចជាទ្រង់ប្រុងតែនឹងឲ្យគេធ្វើទណ្ឌកម្មអីចឹង ។ សារលិខិតមានខ្លឹមសារដូចតទៅ : “ទូលព្រះបង្គំយុទ្ធជា
ព្រះស្ដេចធិបតី សូមទូលថ្វាយព្រះរាជាទ្រង់ព្រះសណ្តាប់ថា រហូតមកដល់ពេលនេះ ទូលព្រះបង្គំគ្មានបំណងអ្វីក្រៅ
តែអំពីការពារជីវិតទូលព្រះបង្គំដែលត្រូវរងការកំរាមកំហែងនោះទេ ហើយមិនដែលមានគំនិតចង់ដណ្ដើមយក
ព្រះរាជាណាចក្រពីព្រះអង្គម្តងណាឡើយ ។ ទូលព្រះបង្គំមានបំណងតែមួយគត់គឺតាមបម្រើព្រះអង្គដូចពីមុន ប៉ុន្តែ
ទូលព្រះបង្គំខ្លាចតែព្រះអង្គមិនព្រមលើកទោសត្រាប្រណី ។ អាស្រ័យហេតុនេះ ទូលព្រះបង្គំ សំណូមពរសូមឲ្យ
ព្រះអង្គ ព្រះមេត្តាដោះលែងម្តាយ និងសាច់សារលោហិតទូលព្រះបង្គំទាំងអស់ ដើម្បីឲ្យទូលព្រះបង្គំ បានឃើញមុខ
ឡើងវិញ និងដើម្បីជាការបញ្ជាក់ផងដែរថា ព្រះអង្គទ្រង់យល់ព្រមលើកលែងទោស ហើយអាចឲ្យទូលព្រះបង្គំជឿ
ទុកចិត្តបាន ។ កាលណាក្រុមគ្រួសារទូលព្រះបង្គំបានត្រលប់មករស់នៅជិតទូលព្រះបង្គំវិញហើយ ទូលព្រះបង្គំនឹង
រំសាយកងទ័ព ឲ្យពួកគេវិលត្រលប់ទៅស្រុកវិញ” ។

ព្រះរាជាបានសរសេរព្រះសារលិខិតមួយឆ្លើយតបទៅវិញថា បើសិនជា នាយកនា ទៅស្មោះត្រង់មែន
នាយកនា ត្រូវតែចូលខ្លួនមកថ្វាយបង្គំកាលព្រះរាជា មិនចាំបាច់សុំឲ្យប្រគល់ចំណាប់ខ្មាំងទៅឲ្យនោះឡើយ ព្រោះ
នេះមិនមែនជាទម្លាប់ធ្វើដូច្នោះទេ ។ បើសិនជា នាយកនា សារភាពចុះចូល នោះនឹងទទួលបាននូវការលស់លា
ត្រាប្រណី ប៉ុន្តែបើសិនជាមិនព្រមចូលខ្លួនមកទេ ម្តាយ ក្រុមគ្រួសារ និងញាតិកាទាំងអស់ នឹងត្រូវទទួលទារុណកម
មិនខាន ។

ស្ដេចកងបានបញ្ជូនសំបុត្រនេះទៅឲ្យឪពុកមើល ធ្វើឲ្យពិជ័យនាគមានការព្រួយបារម្ភយ៉ាងខ្លាំង ក៏សម្រេច
ចិត្តថាត្រូវតែរារាំងនាយកនាឲ្យបន្តសង្គ្រាម ហើយត្រូវតែចូលសារភាព ។ គាត់រត់ទៅកាន់ពន្លាវិញយ៉ាងលឿន
ហើយនៅពេលដែលឆ្លងផ្លូវតាតុទ្វារ គាត់ក៏រអិលជើងដួលជង់នឹងដាវមួយដែលដាក់កង់លើទម្រមួយបណ្តាលឲ្យ
រង្គុលដាវខ្លាំង រហូតដល់ដួលលើដី សន្ទប់បាត់បង់ស្មារតី ។ ពួកពលសេនាបាននាំគ្នាលើកគាត់ឡើង ហើយរាយ
ការណ៍ជូននាយកនា នាយកនា ក៏ប្រញាប់ប្រញាល់រត់មក តែឪពុកបានស្លាប់បាត់ទៅហើយ នៅពេលមកដល់ ។

ស្តាំទន្លេសាប ។ គោកសេះមិនមែន ជាខែត្រទេ ជាចំណែកមួយនៃខែត្រជើងព្រៃ ។

ពេលនោះ ក៏មានលេចពួកក្របីចាមអាវ៉ាមថា នាយកនបានអារកសម្លាប់ឪពុក នៅពេលឈ្មោះជជែកគ្នា ។

ដើម្បីទុកពេលធ្វើបុណ្យឪពុក នាយកន បានបញ្ជាឲ្យដកទ័ពចេញទៅវិញ ។ ព្រះរាជាក៏ចាត់ឲ្យទុកញ៉ាំតេដោ ចូលមកកាន់កាប់ខែត្រកំពង់សៀមវិញ រួចហើយឲ្យឆ្លងទន្លេទៅកាន់កាប់ខែត្រត្បូងឃ្មុំថែមទៀត ។ ទ្រង់បានចាត់ឲ្យទុកញ៉ាំក្រឡាហោម រដ្ឋមន្ត្រីខាងជើងទឹក ចេញទៅវាយដណ្តើមយកលង្វែក និងចតុម្មុខមកវិញផងដែរ ។ ប៉ុន្តែថ្ងៃក្រោយមក ចៅពញាសួគ៌ាលោក^{៥៩} ចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់ បាននាំទ័ព មួយចំនួនមកជួយក្រឡាហោម វាយយកចតុម្មុខ (ភ្នំពេញ) បាន ។

ទទួលបានជំនឿថាភ្នំពេញត្រូវរងការកំរាម នាយកនដែលពេលនោះមានទ័ព១២ម៉ឺននាក់ក្នុងដៃ បានប្រគល់ទ័ព១ម៉ឺននាក់ឲ្យឪពុកមាឈ្មោះ កៅ ដែលត្រូវជាប្អូនប្រុសរបស់ ម៉ែ បាន និងមាននាវាជាចៅពញាទល្លៈ ឲ្យចេញទៅរង់ចាំទប់ទ័ពព្រះរាជាដែលដឹកនាំដោយចៅពញាសួគ៌ាលោកនៅនឹងទន្លេក្នុង (គឺទន្លេសាប) ។ រួចបានចាត់ឲ្យមន្ត្រីម្នាក់ ដែលខ្លួនបានដំឡើងឲ្យទៅជាទុកញ៉ាំក្រឡាហោម ដឹកនាំទ័ព១ម៉ឺននាក់ទៀត ចេញទៅស្តាប់ផ្លូវចៅពញាកៅដោ ។ ចំណែកខ្លួនឯង នៅសល់ទ័ព១០ម៉ឺននាក់ ចេញទៅតតាំងជាមួយទ័ពដែលដឹកនាំដោយទុកញ៉ាំក្រឡាហោម របស់ព្រះរាជា ។

ទ័ពរបស់ព្រះរាជាទទួលបរាជ័យនៅក្នុងសមរម្យជាច្រើន រួចហើយក៏នាំគ្នារត់គេចមកសន្តិ ជាកន្លែងដែលព្រះរាជាកង់នៅ ដោយយកលេសថាមកសុំជំនួយបន្ថែម ។

មានការចេញកេណ្ឌទ័ពជាថ្មីទៀតនៅក្នុងខែត្រស្ទឹងត្រង់ គោកខាន់ សុរិនដង្កា^{៦០} រំដួលស្នំ ខាបចុងកាលប្រាត្រាង ដង្កែទំនប់ មង្គលបុរី បុស្សីសាញ ទឹកល្អ បាត់ដំបង ពោធិសាត់ ក្រករ ខ្សាញ ក្រាំង និងបរិបូណ៌^{៦១} ក៏ប៉ុន្តែទាំង១៦ខែត្រនេះ បានត្រឹមតែ៥ម៉ឺននាក់ប៉ុណ្ណោះ ព្រោះប្រជារាស្ត្រមិនចង់ធ្វើសង្គ្រាម ក៏នាំគ្នារត់គេចចូលព្រៃ

^{៥៩} យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថាមានព្រះរាជាមួយអង្គព្រះនាមថា និពានបទ មានន័យថាទ្រង់ជាក្លៀវស្ថាននិពាន, មានព្រះរាជាមួយព្រះអង្គទៀតព្រះនាមថា សុគន្ធបទ មានន័យថាទ្រង់ជាក្លៀវរបស់ស្ថានសួគ៌ ។ ឥឡូវនេះ យើងឃើញមានចៅហ្វាយខែត្រម្នាក់មានឈ្មោះថា សួគ៌ាលោក ដែលមានន័យដូចគ្នាដែរ ហើយយើងនឹងឃើញនៅខាងក្រោយទៀតថា មានចៅហ្វាយខែត្រម្នាក់ទៀត មានឈ្មោះថា ពិស្តលោក មានន័យថា ជាក្លៀវរបស់ព្រះវិស្ណុ ។ ឈ្មោះទាំងអស់នេះ ធ្វើឲ្យយើងនឹកឃើញដល់ ព្រះមរណនាមនៅកម្ពុជាសម័យបុរាណ គឺឈ្មោះដែលគេថ្កោលដល់ព្រះរាជា ក្រោយពីទ្រង់សុគតទៅ ។ ជារឿយមួយក្នុងរាជ្យរបស់ហេតុអ្វី បានជាដល់មកកម្ពុជាសម័យថ្មី គេយកឈ្មោះបែបនេះមកដាក់ឲ្យមនុស្សរស់ទៅវិញ ។

^{៦០} តាមឈ្មោះដែលរៀបរាប់នេះ យើងឃើញថា នៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៦ ទឹកដីនៅខាងជើងភ្នំដងរែក ចន្លោះខែត្រខ្សាច់ និងក្បវាត់នៅជារបស់ខ្មែរនៅឡើយ ។

^{៦១} បណ្តាខែត្រទាំងអស់នេះស្ថិតនៅខាងជើង និងខាងកើតបឹងធំ និងទន្លេសាប រួមមានខែត្របាត់ដំបងទាំងមូល និងទឹកដីដ៏ធំមួយនៅខាងជើងភ្នំដងរែក ។ បរិបូណ៌ពេលនោះមានឈ្មោះថា អម្រឹតបុរៈ ។

អស់ ។ ពេលនោះទ័ពស្តេចកនបានមកដល់លើមាត់ស្ទឹងសែន នៅសល់តែប៉ុន្មានគីឡូម៉ែត្រប៉ុណ្ណោះពីសន្តុក ។ ស្តេចកនអាចនឹងចាប់ធ្វើការប្រយុទ្ធនៅលើកងទ័ពរបស់ព្រះរាជា ហើយទទួលជោគជ័យបាន ប៉ុន្តែគេចង់លួចធ្វើ កុតព្រះរាជាជានិច្ច ក៏ចាត់តាំងនាគម៉ឺនសូរេនចូលកាលព្រះរាជារូបធ្វើកុតព្រះអង្គទៅ ស្តេចកនសន្យាថា នឹងលើកឲ្យធ្វើ ជាទុកញ្ជាំយោមរាជ ។ នាគម៉ឺនសូរេននេះត្រូវជាកូនចៅពញាយោធាសង្គ្រាម ដែលស្តេចកន បានបញ្ជាព្រួញ សម្លាប់នៅនឹងជើងដី ។ មានគេនិយាយប្រាប់ថាព្រះរាជាបានប្រើទ្រព្យខ្លួនទៅតទល់ជាមួយនឹងស្តេចកន ដោយប្រគល់ទ័ពឲ្យតែមួយចំនួនតូចប៉ុណ្ណោះ ពីព្រោះព្រះរាជាចង់ឲ្យកាត់ស្លាប់ដូច្នោះ ម៉្លោះហើយ ខ្លួនមានចិត្តស្អប់ ព្រះរាជា ក៏ចុះចូលជាមួយពួកបះបោរទៅ ។ ស្តេចកនពូកែរើសមនុស្សណាស់ ពីព្រោះថា នាគម៉ឺនសូរេន នេះ ជា មនុស្សឆ្លាតវៃ រហ័សរហួន មានសមត្ថភាពធ្វើអ្វីៗ បានសម្រេចគ្រប់យ៉ាង ។

ដល់ស្តេកឡើង ស្តេចកនធ្វើជាទីង បានចេញបញ្ជាឲ្យចាប់នាគម៉ឺនសូរេនមកវាយ៣០ រំពាត់ ។ គេនាំ អ្នកទោសយកមកដាក់នៅចន្លោះកងទ័ពទាំង២ ហៀបតែនឹងធ្វើទារុណកម្មទៅហើយ ស្រាប់តែសេនាបស់ នាគម៉ឺន ប្រមាណជា២០០ នាក់សុះចូលមកដណ្តើមយកពីដៃទាហាន រួចនាំយកមកចុះចូលជាមួយទ័ពខាងព្រះរាជារិញ ។ ចៅពញាគេដោជាអ្នកទទួលពួកនេះ ហើយក្រោយពីបានសាកសួរព័ត៌មានរួចហើយ ក៏នាំនាគម៉ឺនសូរេន ចូលកាល ព្រះរាជាដែលគង់នៅឯ រាំងស្ទឹងសែន លើស្ទឹងកំពង់ធំ ។ នាគម៉ឺនសូរេនទូលព្រះរាជាថា ខ្លួនបានរៀបចំផែនការ ក្បត់ ប្រឆាំងនឹងស្តេចកន តែត្រូវស្តេចកនដឹង ក៏ដាក់ទោសឲ្យគេវាយខ្លួននឹងរំពាត់រៀបរយស្លាប់ តែបានពលទាហាន របស់ខ្លួន២០០ នាក់ជួយទាន់ ។ បន្ទាប់មកនាគម៉ឺននេះក៏ធ្វើជាយំយែករំអួយថា មិនដឹងជាក្រុមក្រសាររបស់ខ្លួន ដែលកំពុងតែរស់នៅក្នុងបន្ទាយស្តេចកន ត្រូវគេវាយធ្វើបាបយ៉ាងណាទេ ។ ព្រះរាជាដែលជៀសម្តីទាំងអស់ របស់នាគម៉ឺនសូរេន បានលើកលែងទោសចំពោះការដែលនាគម៉ឺននេះក្បត់ព្រះអង្គទៅប្រើស្តេចកន រួចក៏តែង តាំងឲ្យទទួលឋានៈដូចដែលព្រះអង្គបានប្រគល់ពីមុន ។

នៅពេលនោះ ស្តេចកនក៏ចាប់បើកការវាយប្រហារមកលើទ័ពរបស់គេដោ ។ ប្រយុទ្ធគ្នាពេញមួយថ្ងៃ មិនឈ្នះមិនចាញ់ តែទាហានស្លាប់ទាំងសងខាងពេញដី ហើយទ័ពព្រះរាជាហាក់ដូចជាចង់ឈប់ប្រយុទ្ធតទៅ ទៀត ។ ទុកញ្ជាំគេដោភ័យ បារម្ភចំពោះសុវត្ថិភាពរបស់ព្រះរាជា ក៏ចេញបញ្ជាឲ្យរៀបចំព្រះទីនាំងនាវានាំ ព្រះរាជយកមកគង់នៅឯខែត្រពោធិសាត់រិញ ដែលនៅទីនោះគេអាចរើសទ័ពបានជាថ្មី ។ ម៉្លោះហើយក៏វាយ ដកថយចេញ លះបង់ទឹកដីធំឲ្យខ្លាំងស្រាប់ ប៉ុន្តែដើម្បីសង្រ្គោះព្រះរាជា ដែលជាមូលហេតុតែមួយគត់ក្នុងការ ប្រឆាំងនឹងជនក្បត់ ។ ប៉ុន្តែតើជួយព្រះរាជាដូចម្តេចបានទៅ បើឥឡូវមាននាគម៉ឺនសូរេនដែលបន្តខ្លួនចូលមក ដើម្បីលួចធ្វើកុតព្រះអង្គទៅហើយ ។ ព្រឹកឡើង នៅពេលដែលព្រះរាជាត្រឡប់បន្តិ ហើយកំពុងហៅហោរា ឲ្យមកទស្សន៍ទាយអំពីព្រះសុបិនពីយប់កន្លងទៅ នាគម៉ឺនសូរេន និងពលទាំង២០០ នាក់បានសម្រុកចូលទៅក្នុង ដំណាក់ព្រះអង្គដោយស្រែកថាខ្លួនមានកិច្ចការសំខាន់ដើម្បីទូលថ្វាយព្រះរាជា ហើយសម្លាប់ហោរាដែលចង់យាត់

ដំណើររបស់ខ្លួន រួចហើយធ្វើកុតព្រះរាជា សុគតទៅ។ ឧក្រិដ្ឋកម្មនេះកើតឡើងនៅថ្ងៃ១៥កើត ខែជេស្ឋ ឆ្នាំវក គ្រិស្តសករាជ១៥១២ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១៤៣៤ ចុល្លសករាជ៨៧៤ ។ រហូតដល់ពេលនោះព្រះបាទ ស្រីសុកន្តបទ សោយរាជសម្បត្តិបាន៨ឆ្នាំ គិតទាំងរយៈកាល៣ឆ្នាំនៃសង្គ្រាមស៊ីវិលផង ។ ព្រះអង្គឡើង សោយរាជ្យក្នុងព្រះជន្ម ៣២ព្រះវស្សា ហើយត្រូវគេធ្វើយាតក្នុងព្រះជន្ម ៤០ព្រះវស្សា ។

មានការប្រយុទ្ធកើតឡើងបន្ទាប់ពីព្រះរាជាត្រូវគេធ្វើយាតនេះ រវាងទាហានទាំង២០០ នាក់របស់នាគម៉ឺន សូរេន និងកងរក្សាព្រះអង្គ ។ ចៅពញាយស រាជបុត្ររបស់ព្រះរាជា និងត្រូវជាក្លាយរបស់ស្តេចកន បាននាំ ទាហានមួយក្រុមក្នុងរត់មកដល់ក្រោយពីបានឮសំឡេងប្រយុទ្ធ កាប់សម្លាប់ពួកក្បត់ ២០ នាក់ ហើយចាប់ នាគម៉ឺនសូរេន បាន ។ ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យនាំនាគម៉ឺនសូរេននេះយកទៅកាត់ក្បាលនៅពីមុខព្រះរាជវាំង ។

ក្នុងពេលនោះដែរ ការប្រយុទ្ធរវាងទ័ពស្តេចកនដែលល្អចល្មបចូលទៅមុខក្នុងពេលយប់ ជាមួយនឹងទ័ព ព្រះរាជាដែលចាប់វាយដកថយទៅដែរ ។ ចៅពញាយសរាជា ដោយពិនិត្យឃើញថាទ័ពបះបោរមានចំនួនច្រើន លើសលប់លើទ័ពរបស់ខ្លួនគេដោះរួមជាមួយទ័ពព្រះអង្គ ហើយគិតថាមិនអាចគាំទ្របាន ក៏ឡើងទូកចុះតាម ស្ទឹងសែន ដើម្បីគេចព្រះអង្គទៅស្រុកសៀម ។

ពួកបាវក្នុងក៏គេចខ្លួនដែរ ដោយនាំយកទៅដងទ្រូងព្រះខ័នរាជ្យ ព្រះអាទិទេពទាំង៥ ព្រះអង្គដែលជាតំណាង សុភមង្គលព្រះរាជាណាចក្រ ឆ្នូ ព្រ័ញ និងលំពែងរាជ្យ ។ ធ្វើដំណើរបានពាក់កណ្តាលផ្លូវ បាវក្នុង ជាមេព្រាហ្មណ៍បុរោ ហិត គិតឃើញថា នគរសៀមជាសត្រូវរបស់ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា បើសិនជាយកកេតនភណ្ឌទាំងអស់នេះទៅ មុខជាសៀមមិនឲ្យយកត្រលប់មកវិញទេ ។ បាវក្នុង និងអ្នកបម្រើ ក៏នាំគ្នាឡើងកោកលើច្រាំងស្ទឹងខាងឆ្វេងវិញ រួចធ្វើដំណើរកាត់ព្រះរាជាណាចក្រ មកដល់ខែត្របុរាណ ទើបយកកេតនភណ្ឌទាំងអស់ ដាក់លាក់ទុកក្នុងរូងដើម ចំបក់មួយដើម ។

ទៅដល់ស្រុកសៀម ចៅពញាយសរាជាបានចូលទៅរស់នៅជាមួយព្រះពញាចន្ទរាជាជាព្រះបិតុលា ដែលបានគេចព្រះអង្គពីចតុម្មុខមក កាលពីជាង២ឆ្នាំមុន ។

១៧- ស្តេចកន ស្តេចជ្រែករាជ្យ (១៤៧៨-១៥០៥)

ក្រោយពីវាយបំបែកទ័ពទាំង២កងរបស់ព្រះរាជារួចហើយ ហើយចៅពញាយសរាជាគេចខ្លួនបាត់ទៅ ស្តេចកនគិតថា មានតែខ្លួនម្នាក់ប៉ុណ្ណោះ ដែលនៅជាម្ចាស់ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ហើយក៏ត្រលប់មកនៅឯ ស្រីសន្ធរវិញ ។ ស្តេចកនបានចាត់ឲ្យចៅហ្វាវៃវ ជាឪពុកមា ចេញបង្រ្កាបអាណាខែត្រដែលមិនទាន់ទទួលស្គាល់ អំណាចរបស់ខ្លួន ថ្វីបើមានខ្លះមិនប្រឆាំងនឹងខ្លួនក៏ដោយ ។ មិនយូរប៉ុន្មានបណ្តាអាណាខែត្រទាំងអស់ទូទាំង ប្រទេសមានចៅហ្វាយ និងនាម៉ឺនត្រួតត្រា ដែលតែងគាំទ្រដោយស្តេចកន ។ ប៉ុន្តែស្តេចកនគ្មានព្រះខ័នរាជ្យ

ដែលជាវិធីសាស្ត្ររាជានិយមទេ ក៏បានផ្សព្វផ្សាយថា នឹងឲ្យរដ្ឋានរំលាយស្ថាប័ន ៥០០ តម្លឹង (ប្រហែល ១៨ កីឡូក្រាម) ដល់ជនណា ដែលរកព្រះខ័នរាជ្យឃើញយកមកប្រគល់ឲ្យខ្លួន ។ ស្តេចកនក៏បានឲ្យគេធ្វើព្រះខ័នរាជ្យមួយទៀត ដែលខ្លួនកាន់ នៅពេលបង្ហាញខ្លួន នៅមុខសាធារណជន ។

ដោយប្រើប្រាស់ព្រះខ័នរាជ្យក្នុងក្លាយនេះ ស្តេចកនបានចាត់ឲ្យគេរៀបចំអភិសេកខ្លួនជាព្រះរាជានៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ក្រោមព្រះនាមថាសម្តេចព្រះស្រីជេដ្ឋាធិរាជរាមាធិបតី ជាព្រះរាជសោយរាជសម្បត្តិ នៅក្រុងស្រីសន្ធរបរវរធានាន ។

ស្តេចកនបានលើកឪពុកមាឈ្មោះ កែវ ជាប្អូនរបស់ម្តាយ ឲ្យឡើងជាទីចៅហ្វាយ ក៏រដ្ឋមន្ត្រីទី១ ក្រុងត្រាលើសមាជិករាជវង្ស និងពលព្រះស្រីរតនក្រៃទាំងអស់ ។ អនុលោមទៅតាមទម្លាប់នៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ស្តេចកនបានលើកលែងឲ្យប្រជានុរាស្ត្រទាំងអស់រួចពន្ធចំនួន១៥ឆ្នាំ នៅក្នុងឱកាសអភិសេកខ្លួននេះ ហើយរាជពន្ធរាវការនិយាយថាប្រជានុរាស្ត្រពេលនោះបានសុខសប្បាយខ្លាំងណាស់ ។

បន្ទាប់មក ស្តេចកនបានសម្រេចចិត្តផ្លាស់រាជធានីឲ្យរាជាណាចក្រដែលខ្លួនដណ្តើមបាន ដោយជ្រើសរើសកន្លែងមួយ ស្ថិតនៅលើព្រំប្រទល់ខែត្រត្បូងឃ្មុំ និងបាភ្នំ ត្រង់កន្លែងមួយមានឈ្មោះថា ស្រឡប់ ហើយមកកងនៅចាប់ពីឆ្នាំ១៥១៤ រហូតមក ។ គេត្រូវប្រើពេលអស់២ឆ្នាំដើម្បីសាងសង់រាជវាំង ក៏ដែលរាជធានី បឺមសម្រាប់ការពារ ដំណាក់រាជមន្ទីរ និងត្រឡែងកែង រោងរាំ សួនច្បារ ។ ហើយដោយរាជធានីខ្លះខាតទឹក ស្តេចកនបានចាត់ទុកញ៉ាំរៀង រាំង លំពោង និងស្នួល ឲ្យដឹកស្រះទឹកជម្រុញមករាជវាំង ហើយជ្រុនមួយៗមានឈ្មោះតាមអ្នកទាំងបួន ។ ស្រះទឹកនេះនៅមានរហូតដល់សព្វថ្ងៃ ។

និយាយអំពីរាជធានីថ្មី គេបានដាក់ឈ្មោះឲ្យថា ក្រុងស្រឡប់ព្រៃនគរឫរៈរាជធានី^{៦២} ។ បីឆ្នាំក្រោយមក រាជធានីនេះមានមនុស្សរស់នៅច្រើនរាជធានីមុន២ដង ហើយមានជនបរទេសចេញចូលជាច្រើន ។ ព្រះរាជាណាចក្រ មានសុខសន្តិភាពដូចពីមុនឡើងវិញ ហើយប្រជានុរាស្ត្របានសុខសប្បាយក្រោមរាជ្យស្តេចកននេះ ជាងស្តេចមុនៗទាំងអស់ ។

ស្តេចកន ជាព្រះរាជាកម្ពុជាមុនគេដែលបានចាត់ឲ្យបោះពុម្ពប្រាក់សម្រាប់ចាយវាយ ជាប្រាក់ស្ទឹងធ្វើពី

^{៦២} រាជធានីនេះស្ថិតនៅចម្ងាយប្រហែលជា ២២ កីឡូម៉ែត្រ ពីខាងកើតទីតាំងខែត្រព្រៃវែងសព្វថ្ងៃ នៅចំកណ្តាលខ្ពង់រាបខ្ពស់មួយ ព័ទ្ធជុំវិញទៅដោយទំនប់ មានប្រវែងជ្រុងមួយៗ ប្រហែល២ពាន់ម៉ែត្រ លើជ្រុងនីមួយៗមានច្រកចេញចូល៣ : ច្រកមាស ត្រាច និងភ្នោត កល់ពីខាងជើង, ចង្កែក លាងដីលែង និងអន្ទាក់ពីខាងកើត, រាម ចបាតខាំ និងទំនប់ តាងពីខាងត្បូង, ចិនកែ ពោធិធំ និងធ្លក ពីខាងលិច ។ បន្ទាយព្រៃនគរនេះ លោក អែម៉ូនីញ៉ា បានហៅថាជា “រាជធានីរបស់កម្ពុជាពីបុរាណ” តែតាមពិត នេះគឺជាបន្ទាយរបស់ស្តេចកនទេ ។

មាសមានរូបនាកម្មាន ។

ពេលនោះ នៅអយុធ្យាឯ ណោះវិញ ព្រះអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ និងព្រះអង្គម្ចាស់យសមានការត្រូវប្រជុំជាខ្លាំង បានស្នើសុំស្តេចសៀមត្រលប់មកកម្ពុជាវិញ តែមិនបាន ។ ស្តេចសៀមខ្មាល់រហូតដល់ថាយប់លែងឲ្យអ្នកទាំង២ ចូលកាល ។ ព្រះអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ដែលមករស់នៅអយុធ្យានេះចំនួន៨ឆ្នាំ ពេលនោះមានព្រះជន្ម៣០ ព្រះវស្សាហើយ ទ្រង់ព្រះតម្រិះរិះរកវិធីធ្វើយ៉ាងណាឲ្យស្តេចសៀមសព្វព្រះទ័យឡើងវិញ ។ ទ្រង់បានចេញទៅទាក់បានដីរិសមួយយកមកថ្វាយស្តេចសៀម ស្តេចសៀមក៏ចាប់រាក់ទាក់ទទួលអ្នកទាំង២ឡើងវិញ ។ ដីរិសនោះ គេដាក់ឈ្មោះឲ្យថា ព្រះកដេន្ទណារឿនខត្តម មានន័យថា “ដីរិល” ។

ថ្ងៃមួយ ព្រះអង្គម្ចាស់ច័ន្ទបានស្នើសុំការអនុញ្ញាតពីស្តេចសៀម រិលត្រលប់ចូលមកស្រុកខ្មែរវិញ ដើម្បីកម្ចាត់ស្តេចកន ។ ស្តេចសៀមឆ្លើយថា សូមឲ្យរង់ចាំបន្តិច ពេលណាឱកាសល្អមកដល់ ទ្រង់នឹងចាត់ឲ្យគេហែហម ព្រះអង្គទៅកាន់ស្រុកខ្មែរ ។

ព្រះអង្គម្ចាស់ច័ន្ទមិនសប្បាយចិត្ត និងចម្លើយនេះទេ ទ្រង់បានសម្រេចព្រះទ័យថា ត្រូវតែត្រលប់មកកម្ពុជាវិញភ្លាម ដោយមិនបាច់រង់ចាំការអនុញ្ញាតពីស្តេចសៀមទៀតឡើយ ។ ទ្រង់បានចាត់ខ្ញុំបម្រើរបស់ព្រះអង្គ ឲ្យចេញទៅបំផុសបំផុលបក្សពួកដែលព្រះអង្គមាននៅក្នុងខែក្រសានរង នាងពាក ចុងកាល ទំនប់ទន្លេ ទឹកជួសមង្គលបុរី នគររាជ និងបាត់ដំបង ឲ្យអ្នកទាំងអស់នោះដើរនិយាយប្រាប់គេឯងថា ពួកគេរៀបចំនាំគ្នាចេញទៅទាក់ដីរិសមួយ មានសម្បូរសដុំសំឡឹ ។ អ្នកបម្រើព្រះអង្គម្ចាស់ច័ន្ទបានផ្សព្វផ្សាយដំណឹងដីរិសនេះបានយ៉ាងលឿន រហូតទាល់តែពួកចៅមៀង ចៅបាន ចៅហ្វាយស្រុក និងមេភូមិទាំងឡាយជឿ ហើយនាំគ្នារាយការណ៍ថ្វាយព្រះរាជាអំពីរឿងដីរិសខុសធម្មតានេះ ។ ស្តេចសៀមមានបំណងចង់បានដីរិសនោះខ្លាំងណាស់ ដល់ពេលបើកអង្គប្រជុំ ទ្រង់ក៏សាកសួរថា តើមាននរណាស្ម័គ្រចិត្តចេញទៅទាក់ដីរិសនោះ យកមកថ្វាយព្រះអង្គដែរឬទេ? ចៅពញាច័ន្ទរាជ ដែលបានចូលរួមប្រជុំនឹងគេដែរ ហើយដែលធ្លាប់ទាក់បានព្រះកដេន្ទណារឿនខត្តម ថ្វាយម្តងរួចមកហើយ បានសុំខ្លួនចេញទៅទាក់យកមកថ្វាយម្តងទៀត ក៏ប៉ុន្តែបានស្នើសុំទាហាន៥០០ នាក់ ដី៥០ ព្រមទាំងអាវុធយុទ្ធភណ្ឌចាំបាច់ផ្សេងៗសម្រាប់ការទាក់ដីរិសនេះ និងព្រះរាជបញ្ជាពិសេសឲ្យពលសេនាទាំងអស់ ស្តាប់បង្គាប់ព្រះអង្គ មិនអាចប្រកែកបាន ។ ស្តេចសៀមយល់ព្រមតាមគ្រប់លក្ខខណ្ឌនៃសំណើនេះ រួចថ្វាយដាររាជបញ្ជាមួយឲ្យផង (ឆ្នាំ១៥១៥) ។

ចៅពញាច័ន្ទរាជក៏ធ្វើដំណើរចេញមកកម្ពុជាជាមួយព្រះភាគិទេយ្យពញាយសរាជា ខ្ញុំបម្រើទាំងអស់ និងពលទាហាន៥០០ នាក់ដែលស្តេចសៀមថ្វាយឲ្យមកតាម ។ ធ្វើដំណើរ៧ថ្ងៃ មកដល់ព្រំប្រទល់ដែន ទ្រង់ឆ្លងចូលមកក្នុងកម្ពុជា ឲ្យពលទាហានបោះជំរិសម្រាក រួចទ្រង់សរសេរលិខិតមួយទៅថ្វាយដំណឹងដល់ស្តេចសៀមថា ព្រះអង្គបានធ្វើដំណើរមកដល់ព្រំប្រទល់ដែនហើយ ហើយព្រះអង្គនឹងបន្តដំណើរចូលទៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ

តទៅទៀត ។ ពេលទទួលសារលិខិតនេះ អ្នកអង្គម្ចាស់ពញាអុងរាជា ជាពលរដ្ឋប្រកបរបរស្រែស្រាវជ្រាវ ដែលស្តេចសៀមបានសុំទុកជាកូនហើយលើកឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រសុវណ្ណលោក^{៦៣} ក៏នៅក្នុងសវនាការនោះដែរ ។ ពញាអុងនេះបានប្រកែកមិនព្រមត្រលប់មកកម្ពុជាវិញតាមការបបួលពីពញាច័ន្ទរាជា ជាបងប្អូនដ៏ដូនមួយទេ ព្រោះបានធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រសុវណ្ណលោកនោះ វាសុខស្រួលទៅហើយ ។ ពេលស្តេចសៀមសួរអំពីខ្លឹមសារសារលិខិត ទ្រង់ក៏ទូលតបទៅវិញថាអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទរាជាមនុស្សមានមោទនភាព ឆ្លាតវៃ សកម្ម មិនចង់បាត់បង់នូវសិទ្ធិអំណាចរបស់ខ្លួនទេ តាមមើលទៅព្រះអង្គយាងទៅដល់ព្រំប្រទល់ដែន ដើម្បីដណ្តើមយកព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាពីស្តេចកន ដែលជ្រករាជ្យមកវិញ ។

ពេលនោះស្តេចសៀមបានចាត់ពលទាហានសេះ៣០ ០០០ ទ្រព្យទៅតាមពញាច័ន្ទ ដើម្បីបញ្ជូនបញ្ចូលទ្វារបង់កំនិតនេះហើយ ត្រលប់មកអយុធ្យាវិញ ឬបើពុំនោះទេក៏ត្រូវបញ្ជូនទាហាន ៥០០ នាក់ដែលព្រះអង្គប្រគល់ឲ្យដើម្បីតាមទាក់ដំរីសទៅវិញដែរ ។

ពេលនោះចៅពញាច័ន្ទបានធ្វើដំណើរឆ្លងកាត់ព្រំដែន ហើយបានអូសទាញអ្នកស្ម័គ្រចិត្តតាមហែហមព្រះអង្គបាន៨០០ នាក់ ចំណែកឯខ្ញុំបម្រើរបស់ព្រះអង្គបានកេណ្ឌគ្នាបាន២ពាន់នាក់ថែមទៀត ។ ជាមួយនឹងគ្នាចំនួន ៣ពាន់នាក់នេះ ហើយនិងទ័ពសៀម៥រយនាក់ផង ទ្រង់បានធ្វើដំណើរយាងមកដល់ខែត្រនគរសៀមរាប (អង្គរធំ)^{៦៤} ហើយដណ្តើមយកទីក្រុងនេះបាន ។ គឺនៅទីនោះហើយ ដែលអ្នកនាំសាររបស់ស្តេចសៀមបាន តាមមកទាន់ ហើយដោយយល់ថាមិនអាចយាងព្រះអង្គត្រលប់ទៅស្រុកសៀមវិញបាន ក៏សាកល្បងបញ្ជូនបញ្ចូលទ័ពសៀមទាំង៥០០ នាក់ឲ្យត្រលប់ទៅវិញ ។ ពេលនោះអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទក៏ដកយកព្រះសែន (ដាវ) អាជ្ជាសឹក ចេញមកក្រវីនៅពីមុខពួកសៀម ហើយមានបន្ទូលថា «នេះជាសញ្ញានៃអំណាចរបស់យើង ដែលស្តេចរបស់ពួកឯង ទ្រង់បានប្រទានឲ្យ ។ បើពួកឯងមិនគោរពតាមយើងទេ យើងនឹងកម្ទេចពួកឯងទាំងអស់នៅទីនេះ» ។ ទ័ពសៀម ខ្លាចទ័ពទើបរើសថ្មី៣ពាន់នាក់ ដែលនៅឈរពីទ្វេជុំវិញជុំជិត ក៏លុតជង្គង់ចុះសុំការប្រោសប្រណី ។

អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទទ្រង់អាណិតដល់ទ័ពសៀមទាំងនោះ ក៏មានបន្ទូលទៅកាន់ថា «អ្នកឯងវិលត្រលប់ទៅស្រុកសៀមវិញចុះ ហើយសូមទូលថ្វាយព្រះរាជាផងថា យើងសូមថ្លែងអំណរគុណព្រះអង្គ ដែលបានចិញ្ចឹមបីបាច់ថែរក្សាយើងអស់កាល៧ឆ្នាំ រួចទ្រង់បានឲ្យទ័ព៥រយនាក់ជូនយើងរហូតមកដល់ទីនេះ ។ យើងមិនអាចថ្លែងអំណរ

^{៦៣} ខែត្រនេះស្ថិតនៅលើទន្លេមេណាម ចម្ងាយប្រហែល ៣០ គីឡូម៉ែត្រ ពីខាងជើងសុខោទ័យ ។
^{៦៤} នេះគឺជាលើកទី១ ហើយដែលយើងប្រទះឃើញពាក្យសៀមរាប ប្រើភ្ជាប់ជាមួយពាក្យនគរ ដើម្បីហៅខែត្រអង្គរ ។ កើតពាក្យនេះមានកំណើតមុនរាជ្យស្តេចកន ឬក៏ក្រោយ? ខ្ញុំគិតថាពាក្យនេះកើតមាននៅពេលក្រោយមកទេ ក៏ប៉ុន្តែពួកអ្នកសរសេរប្រវត្តិសាស្ត្រនៅសតវត្សរ៍ទី១៧ មិនបានគិតល្អិតល្អន់ ប្រើពាក្យនេះ ដូចដែលខ្លួនហៅនៅសម័យក្រោយនោះអីចឹងដែរ ។

កុណាដល់ព្រះអង្គនៅពេលនេះបាន ពីព្រោះយើងនៅក្រ យើងគ្មានអ្វីនឹងថ្វាយដល់ព្រះអង្គជាការតបស្ម័នសង
 កុណាទេ ។ តែសូមព្រះរាជកុំបីខ្មាលនឹងយើងធ្វើអ្វី សូមព្រះអង្គទ្រង់មេត្តាគ្រាប្រណីលើកលែងទោសឲ្យយើងផង
 កាលណាយើងទទួលបានជ័យជម្នះ ហើយបានឡើងសោយរាជ្យ យើងនឹងចាត់បញ្ជូនស្នូលសារអាករទៅថ្វាយ
 ដើម្បីជាការតបស្ម័នសងកុណានឹងកុណូបការៈដែលព្រះអង្គមានចំពោះយើង ក្នុងពេលដែលយើងរស់នៅក្នុង
 រាជធានីរបស់ព្រះអង្គ ។

ពួកសៀមគ្រលប់ចូលទៅស្រុកសៀមវិញទៅ ៦ពញាច័ន្ទ ក៏បន្តព្រះរាជដំណើរចូលមកក្នុងកម្ពុជាជាបន្ត
 ទៀត ។ មកដល់ខែត្រពុកដំបង ពញាមនោមេត្រី ជាចៅហ្វាយខែត្រនេះ បានមកទទួលព្រះអង្គជាមួយនឹងទ័ព
 ១ម៉ឺននាក់ ដែលខ្លួនប្រគល់ថ្វាយព្រះអង្គ ។

ចៅពញាស្នាក់លោក ចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់ ដែលមិនអបអរនឹងការយាងមកដល់របស់ពញាច័ន្ទ បាន
 សរសេរសំបុត្រផ្ញើទៅប្រាប់ដំណឹងដល់ស្តេចកន ហើយបានកេណ្ឌទ័ព៤ម៉ឺននាក់ដើម្បីទប់ទល់ ព្រមទាំងបានរៀបចំ
 កំដែងការពារខែត្រទៀតផង ។ ទ័ពអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទបានតែប្រយុទ្ធនឹងទ័ពចៅហ្វាយខែត្រនេះម្តង ក៏ប៉ុន្តែ ពេល
 នោះមានជនប្រឆាំងម្នាក់ឈ្មោះ តាមឿង ដែលប្រមូលក្រុមគ្រួសារ និងមិត្តភក្តិបាន១៥០ នាក់ទាំងអស់គ្នាសុទ្ធតែ
 បម្រើនៅក្នុងជួរទ័ពខែត្រ បានឆ្លៀតទឹកសាសនាដែលចៅហ្វាយខែត្រនៅតែឯង ក៏នាំគ្នារាយប្រហារ ហើយសម្លាប់
 ចៅហ្វាយខែត្រនោះទៅ ។ ចប់យាតកម្មនេះ តាមឿងបាននិយាយបញ្ចុះបញ្ចូលប្រជាជនក្នុងខែត្រ ឲ្យចុះចូល រួប
 រួមគ្នា តាមដង្កែអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ដែលជាប់ពូជជាមួយរាជវង្សស្តេចកម្ពុជាពីមុន ដែលស្តេចកន មានកំណើត ដើម
 ជាទាសករ បានទម្លាក់ចេញពីដំណាច ។ ពេលនោះប្រជាជនទាំងអស់ក៏នាំគ្នាបើកទ្វារទីក្រុង ហើយទះដៃអបអរ
 សាទរអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ដែលយាងចូលមកក្នុងទីក្រុងជាមួយនឹងកងទ័ពទាំងអស់ ។ អ្នកអង្គម្ចាស់ ក៏តែងតាំង
 តាមឿង ឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់ ហើយទ្រព្យសម្បត្តិទាំងអស់របស់ចៅហ្វាយខែត្រមុន ក៏ត្រូវបានកេ
 យកមកបែករំលែកឲ្យកងទ័ព ។ កូនប្រុសតាមឿងទាំង៤នាក់បានត្រូវតែងតាំងឲ្យដឹកនាំទ័ពជួរមុខមានគ្នា ៨ពាន់
 នាក់ ហើយទទួលភារកិច្ចទៅវាយដណ្តើមយកខែត្រក្រករ ខ្នង និងក្រាំង ។

នាពេលនោះ ស្តេចកន ក្រោយពីស្ថិតិកពេលថ្ងៃត្រង់រួច បានចេញដើរប្រពាតសួនច្បារជាមួយមេនំ
 មេនាង រួចបាននាំនាងម្នាក់មកក្នុងព្រះរាជដំណាក់ ដ្ឋិតសាលជាមួយស្តាប់ភ្លេង និងចម្រៀង ។ ពេលដួលផ្ទះលក់ទៅ
 ទ្រង់សុបិនឃើញថាព្រះរាជវាំងត្រូវភ្លើងឆេះ ទោះជាព្រះអង្គខំរត់គេចយ៉ាងណាក៏មិនជុត ហើយព្រះអង្គ ត្រូវភ្លើង
 ឆេះសុសខ្លួន ។ ភ្នាក់ពីដំណេកឡើង ស្តេចកនបានហៅហោរាមកទស្សន៍ទាយ ហើយបានសម្លាប់ហោរាម្នាក់ដោយ
 កំហឹង ព្រោះទស្សន៍ទាយឲ្យមិនល្អ រួចក៏យាងចេញពីព្រះរាជដំណាក់ទៅ ។ ពេលនោះទុកញ៉ាំងពាន់ នាយច្បារ
 ដំណាំ បានទូលដំណឹងអំពីការមកដល់នៃអ្នកនាំសំបុត្ររបស់ចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់ ។ ស្តេច កនភ្នាក់ខ្លួនព្រើត
 តែមិនឲ្យខាតពេលយូរ បានចេញបញ្ជាឲ្យទុកញ៉ាំងព្រើចេញកេណ្ឌទ័ពភ្លាម ដើម្បីទៅទប់ទល់នឹងអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ។

ទុកញ្ជាចក្រីបានទូលស្តេចកនថា សូមទ្រង់កុំបារម្ភថ្វី ព្រោះថាបើទូលព្រះបង្គំមិនអាចយាត់ខ្លាបាន ហោចណាស់ ក៏ទូលព្រះបង្គំនឹងធ្វើឲ្យវារបួសជាទម្ងន់ដែរ ។ ស្តេចកនពេញចិត្តនឹងសម្តីនេះណាស់ ទ្រង់គិតថា នេះជាប្រដូលល្អ ទើបទ្រង់ប្រទានកូនលំពែងមានចង្កីមាសមួយឲ្យ ។

ទុកញ្ជាចក្រីចេញដំណើរទៅកាន់លង្វែកភ្នាមជ្រើសរើសទាហានមួយកង រីឯចៅហ្វាវា ត្រូវជាមា ស្តេច កន និងជាមេបញ្ជាការធំ ក៏ចេញទៅកំពង់សៀមដែរ កេណ្ឌទ័ពមួយកងទៀត ដើម្បីធ្វើសកម្មភាពរួមគ្នា ។ ស្តេចកន បានប្រទានព្រះសែនអាជ្ញាសឹកឲ្យ ព្រមទាំងថ្វាយមាសមួយថាស សញ្ញាសម្គាល់ថានោះ និងស្ករជ័យ៤ ។ ពេល ប្រមូលទ័ពបាន ចៅហ្វាវា បានប្រគល់ទ័ពមួយចំនួនឲ្យទៅទុកញ្ជាតេជោ ដឹកនាំទៅប្រឈមមុខជាមួយ ទ័ពអ្នកអង្គ ម្ចាស់ច័ន្ទ ដែលកំពុងតែធ្វើដំណើរមក ។

នៅពេលនោះ ពញាចក្រីប្រមូលទ័ពបាន៤ម៉ឺននាក់នៅក្នុងខែត្រលង្វែក និងខែត្រជិតខាង ហើយបានចេញ បញ្ជាឲ្យចៅពញាទ័យធីរាជចៅហ្វាយខែត្រសំរោងទង និងទុកញ្ជារាជាមេត្រីចៅហ្វាយខែត្រចតុមុខ រួមគ្នា បង្កើតជាកងទ័ពខាងឆ្វេង ឲ្យពញាវង្សមេត្រីរៀបចំកងទ័ពខាងស្តាំជាមួយទាហានរើស បានមកពីខែត្របាទី និងឲ្យ ពញាវរុក្ខកូល កាន់ទ័ពខាងក្រោយ ទាំងអស់គ្នាដឹកនាំទ័ពទៅកាន់ខែត្រក្រាំង ជាទីកន្លែងដែលអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទកង ទៅ ។

ការប្រយុទ្ធកើតមានឡើងដំបូងរវាងទ័ពតាមៀងជាមួយទ័ពលោកចក្រី របស់ស្តេចកន ។ ថ្វីបើទ័ពរបស់គាត់ មានកម្លាំងតិចជាងទ័ពរបស់ស្រីក៏ដោយ តែតាមៀងមានទំនុកចិត្តមុតមាំទៅលើទាហានរបស់គាត់ ដែលសុទ្ធតែ ជាអ្នកស្ម័គ្រចិត្ត ក៏សម្រេចចិត្តប្រយុទ្ធ ។ ការប្រយុទ្ធចាប់ផ្តើមជាដំបូងរវាងទ័ព២ពាន់នាក់ របស់កូនច្បងរបស់ តា មៀង ជាមួយនឹងទ័ពចៅហ្វាយខែត្រសំរោងទង ដែលត្រូវសម្លាប់បានភ្លាម ប៉ុន្តែទ័ពរបស់កូនតាមៀង ត្រូវវាយ ដកថយទៅរកទ័ពរបស់ទ័ពកវិញដែរ ។ ដោយយល់ឃើញថានេះជាជ័យជម្នះមួយ ព្រោះថាចៅហ្វាយ ខែត្រ សំរោងទងបានស្លាប់ទៅហើយ ក៏នាំទ័ពចូលទៅក្នុងខែត្រពោធិសាត់វិញ ។ ទ័ពរបស់ចៅហ្វាយខែត្រសំរោងទង រត់ត្រលប់ទៅក្រោយវិញ ជួបជាមួយទ័ពរបស់ពញាចក្រី ក៏នៅជាមួយគ្នានោះទៅ ។ ពញាចក្រី ហៀបតែនឹងបញ្ជា ឲ្យទ័ពទាំងអស់ចេញដំណើរដេញតាមទ័ពស្រីដែលខ្លួនគិតថាកំពុងតែរត់រេចទៅហើយនោះ ទទួលបានគេប្រាប់ ដំណឹងថា ទ័ព៥ម៉ឺននាក់របស់ស្តេចកនបានធ្វើដំណើរមកជិតដល់ជំរុំនេះហើយ ក៏ឈប់រង់ចាំសិន ។

មកដល់ភ្លាម ស្តាប់រាយការណ៍រួច ស្តេចកនក៏បែងចែកទ័ពចេញជាច្រើនកងតូចៗ រួចបញ្ជាឲ្យចេញដំ ណើរដេញតាមទ័ពអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទភ្លាម និងថាឲ្យឡោមព័ទ្ធក្រុងពោធិសាត់ឲ្យជាប់ បើសត្រូវមិនព្រមចុះចូល ទេ ។ ទ័ពស្តេចកនឡោមព័ទ្ធពោធិសាត់ចាប់ពីថ្ងៃខាន់ស្អែកឡើង ហើយទាហានរបស់ស្តេចកនចូលរហូតមកដល់ជើង កំដែងទីក្រុង ស្រែកដេរដៀលគ្នាអ្នកស្រុក ។ ការប្រយុទ្ធជាទូទៅក៏ចាប់ផ្តើមឡើង ក៏ប៉ុន្តែអ្នកស្រុកមោះមុត ការពារទីក្រុងបានយ៉ាងល្អ ក្រោមបញ្ជារបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ធ្វើឲ្យពួកទាហានស្តេចកនត្រូវដកថយចេញឆ្ងាយ

ពីកំដែងបន្តិច ដើម្បីកុំឲ្យរាជបួសដោយសារផ្ទៃព្រួញ និងដុំថ្មដែលកប់មកពីលើកំពូលកំដែង ។

ស្តេចកន មានទ័ពពេលនោះសរុបទាំងអស់១០ ម៉ឺននាក់ ឯអ្នកអង្គម្ចាស់ចំនួនមានតែ២ម៉ឺននាក់ប៉ុណ្ណោះ ក៏ប៉ុន្តែ ព្រះអង្គមិនរុញរាឡើយ ។ ទ្រង់បានបែងចែកទ័ពជា២កង កងទី១មាន៥ ពាន់នាក់ប្រគល់ឲ្យពញាស្នាក់ លោកចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់កាន់ ចំណែកព្រះអង្គកាន់ទ័ព១ ម៉ឺននាក់ ពញាមហាសេនាចៅហ្វាយខែត្របរិបូណ៌ កាន់ទ័ព ២ពាន់នាក់ដឹកនាំមុខជាទ័ពស្រួច ឯអ្នកអង្គម្ចាស់យសរាជា និងទកញ៉ាំវាំងជាភ្នំលៀងកាន់ទ័ព៣ពាន់នាក់ នៅការពារទីក្រុង ។ បែងចែករួច ទ័ពស្រួចចេញដំណើរទៅពេលយប់មកដល់ បន្ទាប់មកកងទី១ របស់ពញាស្នាក់ លោក ចេញវាយទៅលើកងទ័ពរបស់ពញាចក្រី រួចកងទ័ពរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ចំនួនចេញវាយទៅលើកងទ័ពស្តេច កន ។ មានរឿងនិទានដែលនិយាយអំពីមូលហេតុធ្វើឲ្យទ័ពស្តេចកនបាក់ចាញ់ គឺមានពួកខ្មោចដែលងើបចេញពីផ្នូរ មកស្រែកហៅបន្ទាច ។ តែអ្វីដែលប្រាកដ គឺទ័ពអ្នកអង្គម្ចាស់ចំនួនបានបើកការវាយប្រហារទៅលើទ័ព ពួកក្បត់ ដោយមិនបានឲ្យដឹងមុន ធ្វើឲ្យពួកនេះបាត់ម្ចាស់ការ រត់បែកខ្ញែកគ្នាមិនដឹងទិសតំបន់ ។ ពញាចក្រី ត្រូវគេសម្លាប់ បាន ហើយកាត់ក្បាលយកទៅថ្វាយអ្នកអង្គម្ចាស់ចំនួន អង្គម្ចាស់ចំនួនបញ្ជាឲ្យយកទៅដោតនឹងបន្តោលរបស់ ។ ទ័ពឈ្នះប្រមូលបានជ័យភណ្ឌជាច្រើន ។

អ្នកអង្គម្ចាស់ចំនួន បានដឹកនាំទ័ពបន្តដំណើរទៅដល់ក្រករ ហើយបានបញ្ជាឲ្យសង់បន្ទាយ រើសទ័ពបន្ថែម និង ប្រមូលស្បៀងសម្រាប់ផ្គត់ផ្គង់ទ័ព ។ រួចហើយទ្រង់យាងបន្តទៅក្រវាំង រហូតដល់ខ្ពង់ ប៉ុន្តែមិនបានជួបនឹងពួកខ្មាំង ទេ ។ ព្រះអង្គបញ្ជាឲ្យសង់បន្ទាយ រើសទ័ពបន្ថែម និងប្រមូលស្បៀងដូចនៅក្រករទៀត រួចហើយទ្រង់បន្តដំណើរទៅ កាន់ខែត្រម្រិតបុរៈ នៅពេលដែលចៅហ្វាយខែត្រនេះ ជាបក្សពួកស្តេចកនមិនអាចកេណ្ឌទ័ពទប់ទល់នឹងអ្នកអង្គ ម្ចាស់ចំនួនបាន ក៏រត់គេចខ្លួនបាត់ទៅ ។ អ្នកស្រុកបាននាំគ្នាមកអបអរសាទររាក់ទទួលអ្នកអង្គម្ចាស់ចំនួន ដោយ នាំយកតន្ត្រីយជាច្រើនមកថ្វាយផង រួចនាំគ្នាកសាងបន្ទាយរឹងមាំមួយថ្វាយ ដោយប្រគល់ឲ្យចៅហ្វាយខែត្រម្នាក់ ដែលទ្រង់ទើបចាត់តាំងថ្មីនៅរក្សាការពារ ។

មកដល់វាលស្រាបអង្គរ អ្នកអង្គម្ចាស់ចំនួន បានជួបជាមួយទ័ពរបស់ចៅហ្វាយទល្លៈ ដែលបាក់ចាញ់ដៃ រត់ពីពោធិសាត់មក កំពុងប្រមូលប្រមូលគ្នា ។ ទ្រង់បើកការវាយប្រហារទៅលើ ធ្វើឲ្យពួកនេះបាក់បែកខ្ចាត់ខ្ចាយ ម្តងទៀត ហើយព្រះអង្គដេញតាម សម្លាប់បានចៅហ្វាយទល្លៈដោយផ្ទាល់ដៃព្រះអង្គ ។ បន្ទាប់ពីជ័យជម្នះថ្មីនេះ កងទ័ពបន្តដំណើរទៅមុខទៀត ហើយបានមកបោះជំរំសម្រាកនៅខាងកើតរលាប្បៀរ ។ ពេលនោះចៅហ្វាយខែត្រ ដែលស្តេចកនតែងតាំងគេចរត់បាត់ទៅ ទ្រង់ក៏ជ្រើសរើសមេទ័ពម្នាក់ឲ្យឡើងជំនួសវិញ ។

ពេលនោះ ជ័យជម្នះបានលេចចេញជារូបរាងបន្តិចហើយចំពោះអ្នកអង្គម្ចាស់ចំនួន ធ្វើឲ្យអ្នកស្រុកប្រែមាន ទំនុកចិត្តមកលើព្រះអង្គវិញ ក៏នាំគ្នាមកស្វាគមន៍ព្រះអង្គច្រើនកុះករ ។ អ្នកស្រុកយល់ឆ្អែកមកមុនគេ បន្ទាប់មកក៏ អ្នកស្រុកជិតខាង នាំយកតន្ត្រីយផ្សេងៗមកជាមួយ ឯពួកប្រុសៗស្ម័គ្រចូលទ័ពបម្រើព្រះអង្គ ។

និយាយពីស្តេចកនរិញ ទ្រង់បានចាត់បញ្ជូនភ្នាក់ងារឲ្យចុះតាមខែត្រនាពា ជំរុញឲ្យចៅហ្វាយខែត្រនីមួយៗ ខិតខំប្រឹងប្រែងឡើងក្នុងការជ្រើសរើសទ័ព។ ការងារនេះបាននាំមកនូវកងទ័ពថ្មីសម្រាប់ស្តេចកនរិញ ១៧ម៉ឺន នាក់ ដែលទ្រង់បែងចែកចេញជា២កង ស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់ព្រះអង្គផ្ទាល់។ ទ្រង់ប្រគល់រាជធានី ស្រីសន្ធរ ឲ្យបុត្រាព្រះអង្គ និងចៅហ្វាយវាំងការពារ រួចក៏ចេញដំណើរមកកាន់ចតុមុខ មកបោះជំរំនៅក្រាំងពន្លៃ^{៦៥} ។

នៅក្រាំងពន្លៃនោះ ស្តេចកន បានបញ្ជាឲ្យលោក យមរាជ ដឹកនាំទ័ព២ម៉ឺន ៥ពាន់នាក់ មកវាយដណ្តើមយក លង្កែកវិញ។ ទទួលបានដំណឹងនេះ អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ បានដឹកនាំទ័ព៤ម៉ឺននាក់មកជួយ។ ទ្រង់បញ្ជាឲ្យទ័ពលង្កែក ចេញវាយមុន ហើយឲ្យធ្វើជាចាញ់ដែរតែចង់ដើម្បីឲ្យសត្រូវដេញតាម រហូតមកដល់កន្លែងមួយដែលព្រះអង្គ នៅត្រៀមរង់ចាំ សឹមបែរវាយបកសង្គ្រាមទាំងអស់គ្នាវិញ។ ប្រតិបត្តិការនេះធ្វើឲ្យទ័ពសត្រូវខាតបង់មេទ័ពអស់ ១១នាក់ និងទាហានប្រហែលជា៥ពាន់នាក់ ហើយអ្នកនៅសល់ធ្លាក់ខ្លួនជាចំណាប់ខ្មាំងរបស់ទ័ពអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ។ គេកាត់ក្បាលមេទ័ពទាំង១១នាក់ រួចចាត់ឲ្យមេទ័ពនៅរស់៥នាក់ទៀត ដែលគេកាត់ស្លឹកត្រចៀក នាំយកក្បាល ទាំងនោះទៅថ្វាយស្តេចកន ជាមួយនឹងពាក្យផ្តាំថា “បើទ្រង់មានទាហានច្រើនហើយ ចង់បន្តការប្រយុទ្ធ សូមឲ្យ ឆាប់ចូលមក។ ក៏ប៉ុន្តែបើសិនជាចង់ដាក់សង្គ្រាម ព្រោះថា ជិតដល់រដូវវស្សាហើយ ណាមួយជិតចូលឆ្នាំផង ទុក ពេលឲ្យអ្នកស្រុកត្រៀមរៀបចំធ្វើស្រែចម្ការ ត្រូវលើកឡើងតាមតែចិត្តចង់ទៅចុះ” ។

មេទ័ពស្តេចកនទាំង៥នាក់ចេញដំណើរផុត អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ក៏នាំទ័ពត្រលប់មករលាប្បៀវិញ តែទ្រង់ បានចាត់សេនាឆ្លាតវៃម្នាក់ឲ្យតាមពិនិត្យមើលសភាពទ័ពសត្រូវបន្តទៀត។

ស្តេចកនទទួលយល់ព្រមតាមសំណើរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ហើយបានសរសេរសារលិខិតមួយឆ្លើយតប មកវិញ ដោយមានបោះត្រាផង រួចចាត់មន្ត្រី៣នាក់ឲ្យនាំយកសារលិខិតនោះទៅឲ្យកូសត្រូវ ជាមួយនឹងសំពត់ សូត្រ ចាក់ជ័រផ្កាមាស២០ដុំ សំពត់សូត្ររំលេចពណ៌ផ្សេងៗ២០ដុំ និងកម្រាលព្រំ២០ដង។

លិខិតនោះមានខ្លឹមសារដូចតទៅ : “យើង សម្តេចព្រះស្រីជេដ្ឋាធិរាជរាមាធិបតីបរមបពិត្រ ស្តេចក្រុង កម្ពុជាធិបតីសិរីសោធនបវរឥន្ទបត្ត យើងដែលប្រជានុរាស្ត្រ និងរាជវង្សានុវង្សបានស្មើសុំឲ្យឡើងសោយរាជ្យ លើរាជបល័ណ្ណក្រុងស្រឡប់ពិជ័យនគរខាងកើត សូមទូលថ្វាយព្រះអនុរាជរាជចៅពញាចន្ទរាជាទ្រង់ជ្រាបថា យើងរីករាយណាស់នឹងឃើញអ្នកដឹកនាំទ័ពមកប្រយុទ្ធជាមួយនឹងយើង ប៉ុន្តែដោយរដូវវស្សាជិតចូលមកដល់ ហើយ យើងត្រូវទុកពេលឲ្យអ្នកស្រុកបង្កបង្កើនដលសិន ដូច្នេះសូមផ្អាកកិច្ចប្រតិបត្តិការសង្គ្រាមមួយអន្លើក្នុងរដូវ នេះ។ យើងយល់ព្រមតាមសំណើរបស់អ្នក តែមានលក្ខណៈថាយើងទាំងសងខាងមិនត្រូវឆ្លៀតទឹកកាសនេះ ដើម្បីឈ្នះដណ្តើមយកអាណាខែត្ររបស់ម្ខាងទៀត បីដូចជាចោរខ្នាញ់នោះទេ។ ការប្រយុទ្ធនឹងចាប់ផ្តើមឡើងវិញ

^{៦៥} ជាស្ថិតមួយនៅលើប្រាំងខាងស្តាំទន្លេសាប ហូរចាក់មកក្នុងទន្លេនេះនៅត្រង់ខាងលើកំពង់ហ្លួងបន្តិច។

តែពេលណាមានការប្រកាសសង្គ្រាមពិប្រាកដ ។ ធ្វើយ៉ាងនេះទើបត្រឹមត្រូវ សមជាស្តេចដែរដី” ។

អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទទ្រង់ខ្នាលខ្នាំងណាស់នឹង ស្តេចកន ជាអភិគុំម្នាក់ ដែលហៅព្រះអង្គថាអនុជដូច្នោះ ។ ទ្រង់ក៏មានព្រះបន្ទូលទៅកាន់អ្នកនាំសាររបស់ស្តេចកនថា : “យើងទទួលយល់ព្រមតាមលក្ខណៈរបស់ នាយកន ប៉ុន្តែ អ្នកត្រូវប្រាប់ទៅគេវិញថា យើងមិនពេញចិត្តនឹងឲ្យមនុស្សដែលមានដើមកំណើតឆ្ងាយដាច់ស្រឡះពីយើង មកចាត់ទុកយើងជាអនុជនោះទេ” រួចហើយទ្រង់ចែករង្វាន់ជាមាស និងប្រាក់ខ្លះដែលព្រះអង្គបានយកពីស្រុក សៀមមកឲ្យអ្នកទាំងនោះ រួចក៏ដេញឲ្យត្រលប់ទៅវិញ ។

ពេលនោះ កងទ័ពរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទមិនពេញចិត្តនឹងការដាក់ការប្រយុទ្ធទេ ។ ពួកមេទ័ពនាំគ្នានិយាយ ថា “តើធ្វើសង្គ្រាមដូចម្តេច ពេលដែលយើងកំពុងតែមានជោគជ័យ ព្រះអង្គបែរទៅជាដាក់ប្រតិបត្តិការ ទុកឲ្យសត្រូវ នៅរក្សាកាន់កាប់អាណាខែត្រមួយចំនួន ដែលយើងអាចនឹងដណ្តើមយកបានទៅវិញ” ។ ពួកគេនាំគ្នាចូលគាល់ អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ហើយទូលព្រះអង្គថា “នាយកនមានខែត្រច្រើនជាងយើង១០ ឆ្នាំ បើចាប់រើសទ័ពនៅក្នុងបណ្តា ខែត្រចំណុះទាំងអស់នោះ ចាប់ពីមាត់សមុទ្រនៅខាងត្បូង ទៅដល់ស្រុកលាវនៅខាងជើង រហូតទៅដល់ព្រំប្រទល់ ជាមួយនគរថាម្ប៉ា នឹងបានទាហានដល់ទៅរាប់រយពាន់នាក់ ។ ចំណែកខាងយើងវិញ យើងមានខែត្រតែ ៦-៧ ប៉ុណ្ណោះ ។ ព្រះអង្គជ្រាបស្រាប់ហើយ ថាយើងបានជ្រើសរើសទ័ពច្រើនណាស់ ពីក្នុងខែត្រទាំង៦-៧នេះ ដែល ធ្លាប់រងគ្រោះជាដំណំដោយសារសង្គ្រាម ហើយខែត្របាត់ដំបងបានខាតបង់ប្រជាជន ជាច្រើនដោយសារសៀម កៀរយកទៅ” ។ អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ មានព្រះបន្ទូលតបទៅវិញថា កងទ័ពរបស់យើងនឿយហត់ខ្នាំងណាស់ទៅ ហើយមិនអាចបន្តការប្រយុទ្ធតទៅទៀតក្នុងពេលនេះបានទេ ព្រះអង្គចង់រើសទ័ពបន្ថែមទៀតសិន ។ ព្រះអង្គចរចា ជាមួយស្តេចកនដូច្នោះ ពីព្រោះព្រះអង្គមិនចង់ប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពមកពីខែត្រកំពង់ស្វាយ ដែលមានពាក់សុទ្ធតែអារ ក្រោះដែកដែលទ័ពយើងគ្មាន ណាមួយទ័ពសត្រូវមានការចាត់តាំងច្បាស់លាស់ជាទ័ពព្រះរាជា មានក្នុង ទង់ជ័យ និងភ្លេងភ្លាត់ ល្អជាងទ័ពយើង ។ ព្រះអង្គជារាជវង្ស បានជានិយាយរួចទៅហើយ មិនអាចលេបសម្តីវិញបានទេ ។

មានព្រះបន្ទូលរួច អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ធ្វើការណែនាំដល់ចៅហ្វាយខែត្រទាំងអស់ដែលប្រមូលបានមកវិញ រួចទ្រង់ដឹកនាំទ័ពចូលទៅក្រុងបរិច្ចណ៍ទៅ ។ ចំណែកឯស្តេចកនវិញ ទ្រង់ក៏បានរិលត្រលប់ទៅកាន់ ស្រីសន្ធរ ជាព្រះធានីរាជធានីរាជណាចក្រខាងកើត ហើយកង់នៅស្ងប់ស្ងៀមដែរ ។

មុននឹងមានការដាក់ការប្រយុទ្ធគ្នានេះ ពេលទទួលដំណឹងថាចៅហ្វាយខែត្រកំពង់ស្វាយរៀបចំចេញ ដំណើរមកវាយយកក្រុករ ទ្រង់បានដឹកនាំទ័ពចេញវាយប្រហារមុន សម្លាប់ចៅហ្វាយខែត្រនោះបាន ព្រមទាំង ដណ្តើមយកបានខែត្រសន្តុក ស្ទឹងត្រង់ កំពង់សៀម បារាយណ៍ ជើងព្រៃ^{៦៦} និងខែត្រមួយចំនួនទៀត រួចបាន

^{៦៦} យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា បណ្តាខែត្រទាំងអស់នេះស្ថិតនៅចន្លោះទន្លេសាប និងទន្លេមេគង្គ មានរយៈទទឹងជា

ប្រគល់ឲ្យនាយទាហានរបស់ព្រះអង្គគ្រប់គ្រងកាន់កាប់ ។ ប្រតិបត្តិការនេះកើតមានឡើងក្នុងពេលកំពុងចរចាក្នុង ម៉្លោះហើយ ស្តេចកន បានបោទប្រកាន់ថាគឺជាការបំពានលើកិច្ចសន្យា ។ ប៉ុន្តែអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ អះអាងថា រឿងវា កើតមានក្នុងអំឡុងពេលកំពុងចរចា មុនមានកិច្ចព្រមព្រៀង ដូច្នោះមិនខុសទេ ។

១៨- ព្រះច័ន្ទរាជា (១៥១៦-១៥៥៥)

នៅក្នុងពេលដែលមានការផ្អាកការប្រយុទ្ធក្នានោះ នាយទាហានទាំងឡាយរួមជាមួយព្រះរាជវង្សានុវង្ស ផង បានឯកភាពគ្នាស្នើសុំឲ្យអ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទឡើងសោយរាជ្យជាព្រះរាជានៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ។ ព្រះអង្គ បានយល់ព្រមទទួលតាម ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់បានសម្រេចព្រះទ័យថាទ្រង់នឹងទទួលយកការអភិសេកលុះណាតែទ្រង់ ដណ្តើមបានជ័យជម្នះលើនាយកងក្បត់រួចសិន ។ គេបានរៀបចំសង្គ្រោះពន្លាផ្សេងៗសម្រាប់ធ្វើការប្រកាស តែគង់តាំងព្រះរាជានេះ រួមមានព្រះរាជបល្ល័ង្កបាំងទៅដោយក្លែងប្លែងជាង ព្រះអង្គបានឲ្យសង្កែស័រសិរី (មិន ទាន់ទទួលយកស្នងតំណែងទេ) , គ្រឿងប្រដាប់បំពាក់ឲ្យសេះដែលអូសព្រះរាជរថ, គ្រឿងប្រដាប់បំពាក់ឲ្យ ដំរីពេលយាងចេញធ្វើសង្គ្រាម, គ្រឿងប្រដាប់បំពាក់ឲ្យសេះចម្បាំង និងគ្រឿងប្រដាប់លម្អព្រះរាជទីនាំងនាវា ។

អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ បានឡើងគង់លើរាជបល្ល័ង្កបាំងដោយក្លែងប្លែងនៅក្នុងក្រិស្តសករាជ១៥១៦ ត្រូវនឹង មហាសករាជ១៤៣៨, ចុល្លសករាជ៨៧៨ គឺថ្ងៃច័ន្ទ ១៥រោង ខែដល្គុន ឆ្នាំជូត អដ្ឋស័ក ដោយទ្រង់ទទួលព្រះ ឋានៈជាព្រះរាជាមិនទាន់អភិសេក ថាសម្តេចព្រះបរមនាថច័ន្ទរាជាធិរាជ ស្រីជ័យចេស្តា មហាក្រសត្រ អង្គម្ចាស់ ក្រុងកម្ពុជា ។ នៅក្នុងពេលប្រកាសនោះ ពួកព្រាហ្មណ៍បុរោហិតបានផ្លុំស័ន្ទ និងមានការប្រគំភ្លេងកងរំពង ហើយមានប្រជារាស្ត្រធ្វើដំណើរពីគ្រប់ខែត្រង់ណាមួយមិរ មកសំដែងការអបអរសាទរ ។

ព្រះរាជាបានតែងតាំងរដ្ឋមន្ត្រីសេនាបតី ព្រះសង្ឃរាជនៃព្រះវិហារពុទ្ធសាសនាទាំង៧ នាយក្រុម ព្រះរាជ វង្សានុវង្ស២អង្គ ព្រះភស្តុតាង ជាមេក្រុមបញ្ជាការទទួលបន្ទុកថែរក្សាអាវុធស័ក្តិសិទ្ធិ និងរៀបចំពិធីតាមព្រហ្មញ្ញ សាសនាផ្សេងៗ នាមិនតូចធំ អាស្រ័យទៅតាមកុណ្ណបការៈដែលពួកគេបានបំពេញកន្លងមក ។ គេបាននិយាយថា ព្រះរាជាក៏បានចាត់ឲ្យគេសាងសង់វត្តមួយ នៅនឹងកន្លែងដែលគេលើកឲ្យព្រះអង្គសោយរាជ្យនោះ ។ គឺនៅពេល នោះហើយ ដែលទ្វីបខែត្រង់អម្រិតបុរៈ បានផ្សរឈ្មោះមកជា បរិបូណ៌ វិញ រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ^{៦៧} ។

មួយនឹងលង្កែកដែរ ។ នេះគឺជាចំណុចខាងត្បូងបំផុត នៃទឹកដីដែលយើងហៅពីមុនថា មធ្យទេសៈ មានន័យថា ស្រុកកណ្តាលប្រទេស ។
^{៦៧} គេហៅដូច្នោះមកពីទីនោះដីស្រែមានដីជាតិខ្លាំងណាស់ ក្រោយពីព្រះរាជាបានបញ្ជាឲ្យទាហានបង្ហូរដីរដូវទឹកស្ទឹងឲ្យហូរកាត់ ដោយលើកទំនប់មួយ ។

ក្នុងអំឡុងពេលនោះ ស្តេចកនបានរៀបចំជ្រើសរើសកងទ័ពនៅតាមបណ្តាខែត្រ ដែលស្ថិតនៅក្រោម
អំណាចរបស់ព្រះអង្គ ហើយបានប្រមូលយកមកដាក់នៅស្រីសន្ធរ នៅចុងឆ្នាំ១៥១៦ ។

ភាពប្រទូសវាយរវាងគ្នានឹងគ្នាចាប់កើតមានឡើងវិញជាដំបូង ដោយសារទ័ពពួកបះបោរនៅសំរោងទង
បានចេញមកកេណ្ឌប្រជាជនប្រមាណជា១០០ គ្រួសារនៅក្នុងខែត្រលង្កែក ។ ពេលទទួលបានដំណឹងនេះ
ព្រះពញាច័ន្ទរាជា បានបញ្ជាឲ្យទុកញ័រក្រីដឹកនាំទ័ពម៉ឺននាក់ ទៅប្រដៅពួកនោះ ។ ទុកញ័រក្រីបានវាយពួកនេះ
ឲ្យបរាជ័យ រួចដេញតាមវាយរហូតទៅខាងត្បូង ដណ្តើមបានខែត្របាទី ព្រែកប្បាស ទ្រាំង រួចទើបវិលត្រលប់មក
ចតុមុខវិញ ។

ចូលមកក្នុងឆ្នាំ១៥១៧ មានការប្រយុទ្ធជាច្រើន ក៏ប៉ុន្តែការប្រយុទ្ធទាំងអស់នោះមិនបានធ្វើឲ្យមានការ
ប្រែប្រួលអ្វីដល់ស្ថានភាពរបស់ក្រុងស្រីសន្ធរទេ ។ ការប្រយុទ្ធបានត្រូវបញ្ឈប់ទាំងស្រុងនៅដើមឆ្នាំថ្មី
រួចបានចាប់ផ្តើមវិញយ៉ាងខ្លាំងក្លានៅពេលចប់រដូវវស្សា ។ ទ័ពព្រះរាជាបានទទួលជោគជ័យជាស្ថាពរលើទ័ព
ស្តេចកននៅក្នុងខែមាយ ជាខែទី៣នៃឆ្នាំ ហើយមិនគ្រាន់តែដណ្តើមយកបានខែត្រទាំងប៉ុណ្ណោះទេ គឺថែមទាំង
ដណ្តើមយកបានខែត្រកំពត និងកំពង់សោមទៀតផង ។ ប៉ុន្តែការដណ្តើមយកខែត្របាសាក់ និងព្រះត្រពាំង ត្រូវ
បរាជ័យ ។

គឺនៅពេលនោះឯងដែលស្តេចកនលើកគម្រោងការលួចធ្វើឃាតព្រះច័ន្ទរាជា ដូចដែលខ្លួនធ្លាប់បានធ្វើ
ចំពោះព្រះរាជាមុន្នចមកហើយ ។ ស្តេចកនបានជ្រើសរើសទាហានស្ម័គ្រចិត្ត១០០ នាក់ ដោយទ្រង់បានសន្យាថា
នឹងលើកពួកគេឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រលើខែត្រណាដែលដណ្តើមយកបានពីព្រះរាជា នៅពេលណាដែលពួកគេ
សម្រាប់ព្រះអង្គបាន ។ ពួកទាហានទាំងនោះបានធ្វើជានាំគ្នារត់មកសុំជ្រកកោនជាមួយកងទ័ពព្រះរាជា ហាក់បីដូច
ជាគេក្បត់នឹងមេគេមុនអីចឹង ។ ព្រះច័ន្ទរាជា ទទួលយកពួកនោះដោយបីតិសោមនស្ស និងមានការទុកចិត្តជាខ្លាំង
ហើយបានឲ្យដាក់បញ្ចូលពួកនោះទៅក្នុងកងរក្សាព្រះអង្គ ។ ថ្ងៃមួយព្រះរាជាបានចុះស្រង់ទឹកក្នុងស្ទឹងបរិច្ចណ៍
ដោយបានហៅឲ្យទាហានទាំងអស់ចុះស្ទូតទឹកជាមួយព្រះអង្គដែរ ។ ពលទាហានទាំងអស់បានអនុវត្តតាមព្រះរាជ
បញ្ជាលើកលែងតែពួកចុះចូលថ្មី១០០ នាក់មិនបានចុះស្ទូតនឹងគេទេ ព្រោះមានការបិតស្មៀតលាក់ទុកនៅនឹងភ្នំ
ក៏មានការរំជើបរំជួលក្នុងចិត្តជាខ្លាំង ។ ព្រះរាជាដែលពិនិត្យមើលឃើញហេតុការណ៍នេះ ក៏បញ្ជាឲ្យពួកនោះស្រាត
សម្លៀកបំពាក់ចេញ ។ ពួកនោះគិតថាដែនការរបស់ពួកគេនឹងត្រូវបរាជ័យ បើសិនណាជាគេមិនចាប់អនុវត្ត
ភ្លាមទេ ក៏នាំគ្នាខិតមកជិតព្រះរាជាគិតថា នឹងចាប់ផ្តើមការវាយប្រហារមកលើព្រះអង្គភ្លាមតែម្តង ។ ព្រះរាជា
ក៏ចាប់ផ្តើមលែងទុកចិត្តលើពួកនោះ បានរៀបចំប្រុងប្រៀបការពារខ្លួនព្រះអង្គ ដោយស្រែកហៅកងការពារ
ឲ្យចូលមកជួយ រួចទ្រង់រត់ទៅយកដាវដែលព្រះអង្គព្យួរនៅនឹងដើមឈើមួយ ។ ទ្រង់បានលើកដាវធ្លៀមការពារ
ខ្លួនព្រះអង្គ រួចកាប់ទាំងដាវដាវនៅក្នុងស្រោមទៅលើជនក្បត់ម្នាក់ដែលចូលមកជិតព្រះអង្គជាងគេ ។ ព្រះរាជ

កាយវិការនេះ បានធ្វើឲ្យវាអាក់សកម្មភាពបន្តិចដែរ ព្រមជាមួយពេលដែលស្រោមដាវត្រូវរុបតចេញទៅ ។ អាក្បត់នោះ ពេលពិនិត្យឃើញថាមានតែខ្លួនម្នាក់ឯងនៅចំពោះមុខព្រះរាជា មិនបានចាប់អារម្មណ៍ថា ពួកខ្លួន ឯទៀត កំពុងតែជាប់ដៃជាមួយកងរក្សាព្រះអង្គទេ ក៏កើតមានការតក់ស្លុតជាខ្លាំង ហើយបើកមាត់ស្រែកហៅគ្នា ឲ្យចូលមកជួយ រួចក៏ត្រូវព្រះរាជាចាក់មួយដាវចូលក្នុងមាត់ស្លាប់ទៅ ។ ក្នុងពួកក្បត់១០០ នាក់នោះ មាន១០ នាក់ ដែលត្រូវបានគេសម្លាប់នៅនឹងកន្លែង ៨នាក់ត្រូវចាប់បានទាំងរស់ សេសសល់ប៉ុន្មានបានគេចរត់រួចទៅរកទ័ព ស្តេចកនរិញ ។ ចំណែកខាងទ័ពព្រះរាជា មានទាហាន១៥ នាក់រងរបួស និងស្លាប់ម្នាក់ ។ ខ្លាំងដែលចាប់រស់ទាំង ៨នាក់បានត្រូវគេសម្លាប់ដោយកាត់ក្បាល ។

នៅចុងឆ្នាំនោះ ព្រះរាជាបានលើកស្នំឯកជាព្រះជាយា ហើយក៏បានប្រគល់ឋានៈផ្សេងៗ ទៅឲ្យពួកមេនំ មេនាង ទៅតាមឋានៈរបស់គេផងដែរ ។

នៅខែមិគសិរឆ្នាំ១៥១៧ ស្តេចកនដែលអ្នកប្រវត្តិវិទូខ្មែរហៅថាជាព្រះរាជានៃព្រះរាជាណាចក្រទិសខាង កើត បានមកបង្ហាញខ្លួនព្រះអង្គនៅក្នុងខែត្រកំពង់សៀម ជាមួយកងទ័ព៨ម៉ឺននាក់ ដែលមកទាំងតាមផ្លូវកោកដង និងផ្លូវទឹកដង ។ ព្រះច័ន្ទរាជា បានបញ្ជូនព្រះរាជបរិពារទាំងអស់ឲ្យទៅនៅឯរាជវាំង ខែត្រពោធិសាត់ រួចព្រះអង្គ ដឹកនាំទ័ពមានចំនួនប្រហាក់ប្រហែលគ្នាឆ្លងទន្លេ ចេញទៅធ្វើសង្គ្រាមនៅភូមិភាកបូព៌ាតែម្តង ។ ដោយមានការយឺត យ៉ាវបន្តិចក្នុងការឆ្លងទន្លេ ខែត្រកំពង់សៀមបានធ្លាក់ចូលទៅក្នុងដៃរបស់ ស្តេចកន មួយថ្ងៃមុនព្រះអង្គយាងទៅ ដល់ ក៏ប៉ុន្តែព្រះអង្គមិនមានព្យាបាទទេ ទ្រង់បានបន្តដំណើរចូលទៅបើកការវាយប្រហារលើទ័ព ស្តេចកន ធ្វើឲ្យពួកនេះបរាជ័យទាំងស្រុង រកតែរត់ចុះទូកទៅវិញក៏មិនទាន់ផង ។ ព្រះអង្គចាប់បានទាហានខ្លាំងជាច្រើននាក់ ជាលើយ ។ ប៉ុន្តែថ្ងៃបន្ទាប់មក ស្តេចកនបានបញ្ជូនទ័ពមួយកងទៀត ឲ្យមកវាយដណ្តើមយកកំពង់សៀមវិញ ក៏ត្រូវបរាជ័យទៀត ប៉ុន្តែនៅអាចរក្សាទីតាំងបាននៅឡើយ ។

ក្រោយពីបរាជ័យផ្លូវនេះមក ស្តេចកន បានសម្រេចចិត្តថាត្រូវធ្វើការចរចាជាមួយចៅពញាច័ន្ទរាជា វិញ ទើបទ្រង់សរសេររាជសារមួយ ឲ្យនាម៉ឺនម្នាក់នាំយកមកថ្វាយព្រះច័ន្ទរាជា ។ នាម៉ឺននោះបានមកចុះទូក នៅត្រង់ខាងក្រោមកំពង់សៀមបន្តិច ជួបនឹងពួកទាហានកំពុងដើរយាមល្បាត ក៏ត្រូវពួកនោះចាប់យកមក ថ្វាយព្រះរាជា ។ ព្រះអង្គខ្វល់នឹងទាហានរបស់ព្រះអង្គណាស់ ដែលអនុវត្តផ្ទុយនឹងច្បាប់សង្គ្រាម ធ្វើទុក្ខធ្វើទោស ទូតរបស់ស្តេច បណ្តាលឲ្យធ្លាក់សារនោះជាមួយនឹងក្នុងមាស ទៅក្នុងទឹកស្ទឹងបាត់ ។ ទ្រង់បានឲ្យគេធ្វើទារុណកម្ម នាយទាហានដែលប្រព្រឹត្តខុសដោយវាយ២៥ រំពាត់ផ្តៅ រួចដាក់ឃ្នាងក ។ បន្ទាប់មក ព្រះអង្គបានបញ្ជាឲ្យ អ្នកនាំសាររបស់ ស្តេចកន សូត្រសេចក្តីសំបុត្រដែលខ្លួនបានទទួលព្យាបាទមាត់ថ្វាយព្រះអង្គសណ្តាប់ ។

ក្នុងសេចក្តីនៃសារលិខិតនោះ ស្តេចកនប្រកាសស្នើសុំសន្តិភាពជាមួយព្រះអង្គច័ន្ទរាជា ដោយបែងចែកទឹក ដីគ្នា ដែលម្នាក់ៗមានទំនុកចិត្តណាស់ទៅហើយ ។ ព្រះរាជាបានឆ្លើយតបទៅអ្នកនាំសារវិញថា ព្រះរាជាណាចក្រ

ទាំងមូលជាភ្នំដីណែល ដែលបុព្វបុរសព្រះអង្គបានបន្សល់ទុកមកឲ្យព្រះអង្គ ដែលជាបច្ចាញាតិរបស់ព្រះរាជា ពីបុរាណតរៀងមក ហើយខ្លួនព្រះអង្គនេះទៀតសោតក៏ជាម្ចាស់របស់ស្តេចកនជាចោរក្សត្រ ហើយបែរជាចង់មក សុំចែកទឹកដីជាមួយព្រះអង្គទៅវិញ ។ ព្រះអង្គមានព្រះបន្ទូលបន្ថែមប្រាប់ទៅអ្នកនាំសារនោះថា “បើសិនជា ចៅហ្វាយរបស់អ្នកឯងចង់បញ្ឈប់សង្គ្រាម ត្រូវឲ្យគេដកថយចេញទៅ នោះយើងក៏នឹងដកថយចេញដែរ” ។

ស្តេចកន នៅពេលទទួលបានម៉ឺននេះ ទ្រង់មានព្រះបន្ទូលថា កាលពីចរចាគ្នាលើកមុន ចៅពញាច័ន្ទរាជា បានប្រព្រឹត្តបំពានដណ្តើមយកអាណាខែត្រខាងលិចអស់មួយចំនួនដូច្នោះមិនអាចទុកចិត្តបានទេ ។ ទ្រង់បានរៀបចំ ដាក់ពង្រាយកងទ័ពតាមព្រំប្រទល់ខែត្រដែលទ្រង់ចង់រក្សាទុក រួចហើយក៏យាងត្រលប់ចូលទៅក្នុងរាជវាំងនៅ ឯក្រុងស្រឡប់ព្រៃនគរវិញទៅ ។ ចំណែក ព្រះច័ន្ទរាជា វិញ បានយាងត្រលប់មកបរិបូណ៌ រួចយាងបង្ហូរទៅ ពោធិសាត់ ជាទីកន្លែងដែលព្រះរាជបរិពារទាំងអស់ស្ថិតនៅក្នុងអំឡុងពេលនៃការប្រយុទ្ធ ។ ទ្រង់បានចាត់ឲ្យ គេសាងសង់ដំណាក់មួយប្រក់ស្បូវ មានសាលសវនាការនៅខាងក្នុងផង និងនៅខាងក្រៅផង ។

ពេលនោះជាពេលចូលឆ្នាំថ្មី រាជវាំងទាំង២ គឺខាងលិច និងខាងកើត បានរៀបចំពិធីបុណ្យចូលឆ្នាំដូចគ្នា ។ ពេលនោះទុកញ្ជាចក្រីខាងព្រះច័ន្ទរាជាមានគំនិតចង់លួចធ្វើឃាតស្តេចកន ក៏ជ្រើសរើសបានទាហាន ៤ នាក់ ស្ម័គ្រ ចិត្តចូលទៅក្រុងស្រឡប់ព្រៃនគរ ដើម្បីលួចធ្វើឃាតស្តេចកន ។ ប្រតិបត្តិការនេះបរាជ័យ ទាហាន ២ នាក់ត្រូវគេ ចាប់សម្លាប់ចោល ។ រឿងនេះដឹងដល់ព្រះរាជា ទ្រង់ខ្វល់ខ្វាត់ ។ ព្រះអង្គបានព្រមានទុកញ្ជាចក្រី ដែលប្រព្រឹត្ត ថែកទាបដូច្នោះ ហើយបានចាត់ទុកទុកញ្ជានោះថាជា “ចោរសង្គ្រាម” ។

ចាប់ពីពេលនោះមក ទ័ពព្រះរាជាកើនចំនួនរាល់ខែ ។ ពេលចូលឆ្នាំថ្មីម្តងៗ គេឃើញទ័ពព្រះអង្គមាននាយ ទាហានថ្មីៗរហូត ។ ចំនួនដំរីក៏កើនឡើងដែរ ព្រោះពេលចេញទាក់ម្តងៗ ដែលជួនកាលព្រះរាជយាងចូលរួម ដោយផ្ទាល់ព្រះអង្គ គេទាក់បានដំរី៧០ ទៅ៣០ ក្បាលយកមកដុំរាំងបង្រៀនសម្រាប់ចេញធ្វើសង្គ្រាម ។ ទ្រង់ បានតែងតាំងអ្នកណាដែលធ្លាប់បានបួសរៀននៅក្នុងវត្តអារាមហើយបានប្រលងជាប់ ឲ្យធ្វើជាក្រុមស្រុក, ជាក្រុមការស្រុក និងជាសុភា (ចៅក្រម) ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៥២២ ព្រះអង្គបានចាត់ឲ្យពួកសង្គ្រាយ គឺពួកអ្នកថែរក្សាទំនៀមទម្លាប់ ប្រមូលពួកអ្នកធ្លាប់ បានបួសរៀនទាំងអស់ដែលត្រូវចូលបម្រើក្នុងកិច្ចការរាជការ ឲ្យមកជួបជុំគ្នានៅបរិបូណ៌ ធ្វើការប្រលងប្រជែង អំពីចំណេះភាសាបាលី និងការបកប្រែ ។ អ្នកណាដែលបានប្រលងជាប់នៅពេលនោះត្រូវបានព្រះអង្គចាត់តាំង ឲ្យទទួលធ្វើការធុរសាធារណៈភ្លាម សមស្របទៅតាមសមត្ថភាពរបស់គេម្នាក់ៗ ។ មានបង្កើតក្រុមល្ខោន មានតួ ស្រីប្រុសពូកែល្បីខាងច្រៀងរាំ ដើម្បីធ្វើឲ្យរាជវាំងមានពន្លឺស្និដ្ឋងចំពោះអតីតកាល ។

និយាយអំពីស្តេចកនវិញ កាន់តែងប់ជុលនឹងការសប្បាយ ភ្លេចអស់ដល់ប្រយោជន៍ប្រទេសដែលព្រះអង្គ ដឹកនាំ ព្រមទាំងកិច្ចការយុត្តិធម៌ផង ។ ព្រះអាកប្បកិរិយានេះបានធ្វើឲ្យមន្ត្រីជាច្រើនដែលធ្លាប់តែដើរតាមព្រះអង្គ

មានការខកចិត្តជាខ្លាំង ម្យ៉ាងទៀតក្រុមព្រហ្មទណ្ឌថ្មីដែលទ្រង់បានឲ្យកែប្រែដើម្បីទាក់ទាញចិត្ត ប្រជាពលរដ្ឋក៏មាន ការប៉ះពាល់ដល់ពួកមន្ត្រី និងអ្នកស្មោះត្រង់ផងដែរ ។ ចៅក្រមកាត់សេចក្តីបានតែត្រឹមត្រូវបន្តិចបន្តួច ហើយសំណង នៃការខូចខាតបានត្រឹមតែ ១ភាគ៣នៃច្បាប់ពីមុនប៉ុណ្ណោះ ។

ព្រះច័ន្ទរាជ បានប្រមាថស្តេចកន ដោយមានព្រះបន្ទូលថា «នាយកនជាមនុស្សទុក្ខក្រិដ្ឋ ម៉្លោះហើយ តែងអនុគ្រោះឲ្យជនទុក្ខដូចគ្នា» ។ ដើម្បីរៀបចំសណ្តាប់ធ្នាប់ឡើងវិញ និងដាក់ទោសដល់ពួកចោរ ដែលមាន ចំនួនកាន់តែច្រើនឡើងៗក្នុងពេលស្រុកកំពុងរីករវា ទ្រង់បានសម្រេចឲ្យគេបង្កើនពន្ធដារមួយភាគបីឡើងវិញ ។

នៅសម័យនោះ នៅខែគ្រស្រីសន្ធឹកមានមន្ត្រីថ្នាក់ទាបម្នាក់ឈ្មោះ ចៅហ្វូងឥន្ទកុមារ បានយកក្លុយស្រីម្នាក់ មកចិញ្ចឹមទុកដូចជាកូនបង្កើត ។ ពេលក្លុយស្រីនោះធំចម្រើនពេញវ័យហើយ កាត់ក៏រៀបចំទុកដាក់នាងធ្វើជា ភរិយាបុរសម្នាក់ឈ្មោះ កំពេជ្រ សមស្របតាមទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណីព្រះរាជាណាចក្រ ។ ការបាន ១ឆ្នាំ នាយ កំពេជ្រនេះប្រឡំប្រពន្ធខ្លួនជាមួយនឹងខ្ញុំស្រីអ្នកបម្រើរបស់ប្រពន្ធខ្លួនម្នាក់ រួចក៏នាំខ្ញុំស្រីនោះរត់ទៅ ។ ចៅហ្វូង ឥន្ទ កុមារ ជាឪពុកក្មេកបានដេញតាមចាប់នាយកំពេជ្រ រហូតមកដល់កំពង់លង្វែក ប៉ុន្តែមិនបាននាំយកទៅព្រះរាជា ណាចក្រខាងកើតវិញដើម្បីធ្វើការជំនុំជម្រះទេ បែរជានាំចូលមកជួបចៅហ្វាយខែត្រលាប្បៀរ ដាក់បណ្តឹងឲ្យរក យុត្តិធម៌ឲ្យវិញ ។ ពេលសវនាការ នាយកំពេជ្រឆ្លើយថា ឪពុកមាត់ក្មេកនេះតាមមកចាប់ខ្លួនមិនមែន ដើម្បីនាំទៅ ជួបជុំជាមួយភរិយាវិញទេ ប៉ុន្តែដើម្បីយាត់យាងមិនឲ្យខ្លួន ដែលមកដល់ព្រះរាជាណាចក្រខាងលិចទៅហើយ បាន ចូលបម្រើព្រះច័ន្ទរាជ ។ ក្រោយពីបានស្តាប់ចម្លើយនេះហើយ ចៅក្រមក៏ជឿ ហើយកាត់សេចក្តីឲ្យចៅហ្វូង ឥន្ទ កុមារ ចាញ់ក្តីទៅ ។ ចៅហ្វូងមិនសុខចិត្ត ក៏ប្តឹងឡើងទទួរណា ចៅក្រមបានបញ្ជូនសំណុំរឿងទាំងអស់ទៅសាលា ទទួរណាទៀត ។ ក្រោយពីបានពិនិត្យសំណុំរឿងចប់សព្វគ្រប់ ចៅក្រមសាលាទទួរណាមិនដឹងជាកាត់សេចក្តីយ៉ាងណា ក៏យកសំណុំរឿងនេះទៅទូលព្រះរាជ ។ ព្រះរាជាពិនិត្យមើលសំណុំរឿងយ៉ាងល្អិតល្អន់ រួចមានព្រះបន្ទូលថា នាយកំពេជ្រមិនគ្រាន់តែមានកំហុសបោះបង់ចោលភរិយាប៉ុណ្ណោះទេ តែនៅមានកំហុសដោយបានលួចយកខ្ញុំ បម្រើរបស់ភរិយាខ្លួនថែមទៀត ដូច្នេះត្រូវទទួលទោសតាមកំហុសក្រោយនេះ ។ ពេលនោះ ពួកចៅក្រមបាន ប្រកែកមិនព្រមប្រកាសសាលាក្រុមតាមយោបល់ព្រះរាជទេ ព្រោះថាខ្ញុំនោះជាខ្ញុំរបស់ប្រពន្ធ ហើយគាំទ្រ ពី បុរាណកាលមក គេមិនដែលទទួលស្គាល់ថាប្តីលួចទ្រព្យប្រពន្ធ ឬប្រពន្ធលួចទ្រព្យរបស់ប្តីនោះទេ ។ ព្រះរាជា មាន ព្រះបន្ទូលតបទៅវិញថា «ពីមុនមកវាអីចឹងមែន តែឥឡូវនេះ វាមិនអីចឹងតទៅទៀតទេ» រួចព្រះអង្គក៏សម្រេច សេចក្តីថា «នាយកំពេជ្រនេះមិនគ្រាន់តែមិនស្មោះត្រង់នឹងភរិយា បានបោះបង់នាងចោលធ្វើឲ្យនាងធ្លាក់ក្នុងភាព អាក្រក់ជាស្រីមេម៉ាយប៉ុណ្ណោះទេ ថែមទាំងលួចយកខ្ញុំបម្រើរបស់ភរិយាម្នាក់ ធ្វើឲ្យនាងបាត់បង់ខាតទ្រព្យអស់ ថែមទៀត ដូច្នេះនាយកំពេជ្រត្រូវទទួលទណ្ឌកម្មដែលមានឈ្មោះថា ទោសានុទោស ។ ទណ្ឌកម្មនេះ តម្រូវឲ្យគេ បណ្តើរនាយកំពេជ្រតាមដូវក្តៅរាជធានីចំនួន ៣ថ្ងៃ លើក្បាលមានទូលកញ្ជើភ្នែកខ្មោច រួចហើយត្រូវវាយ ១០០

រំពាត់ខ្សែតី ។ បន្ទាប់មក ទ្រង់បានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យប្រកល់ខ្ញុំស្រីនោះទៅឲ្យនាងជាករិយាវិញ រួចឲ្យប្រកាស ដ្ឋាច់សន្ទុះសព្វគ្នាទៅ ។ ការសម្រេចក្តីនោះ ក៏ត្រូវគេយកមកអនុវត្តតាមរហូតមក ចំពោះរឿងក្តីប្រហាក់ ប្រហែលគ្នា ។

ប៉ុន្តែនាឆ្នាំក្រោយមក ព្រះរាជាបានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យពាណិជ្ជករទាំងឡាយប្រើប្រាស់សម្រាប់ការទិញ ដូររបស់ផ្សេងៗតែជាមួយប្រាក់កាក់ដែលព្រះអង្គឲ្យបោះពុម្ព មានឈ្មោះថា ហាលបីវ៉ាប៉ូណ្លោះ ដើម្បីទុកជា អនុស្សាវរីយ៍រំលឹកដល់មេដោះ ដែលបានបីបាច់ថែរក្សាព្រះអង្គ ។

នៅសម័យពេលនោះ អ្នកស្រុកហៅព្រះច័ន្ទរាជាថា ព្រះរាជាទិសខាងលិច ហើយហៅស្តេចកនថា ព្រះរាជា ទិសខាងកើតតែដូច្នោះរត់មាត់ទៅហើយ ប៉ុន្តែព្រះច័ន្ទរាជា បានចេញព្រះរាជបញ្ជាមួយហាមមិនឲ្យហៅស្តេចកន ដូច្នោះទេ បើពុំនោះទេនឹងត្រូវទទួលទោសដល់ជីវិត ។ ទ្រង់មានព្រះបន្ទូលថា “បើសិនជាយើងច្បាំងចាញ់ ហើយ ត្រូវស្លាប់ក្នុងការប្រយុទ្ធ ពេលនោះទើបប្រជានុរាស្ត្រអាចហៅវាថាជាព្រះរាជាជាអង្គម្ចាស់ជីវិតម្តងលើត្បូង បាន ប៉ុន្តែចំពោះមុខនេះត្រូវហៅវាតាមឋានៈ ដែលព្រះបាទស្រីសុកន្ទបទបានដាក់ឲ្យ មុនពេលមានការបះបោរ គឺយុទ្ធសាស្ត្រព្រះស្តេចកន ។ តែបើសិនជាវាច្បាំងចាញ់ត្រូវសម្លាប់បានទៅវិញនោះ ឋានៈតែមួយដែលសមស្រប ចំពោះវាក៏ពាក្យថា អាក្សត្រ” ។

នៅក្នុងឆ្នាំនោះដែរ ព្រះរាជាទ្រង់បានឲ្យដឹកនាំទំនិញជាច្រើនសំពៅទៅកាន់ករជ្វាម៉ាឡាយូ ដើម្បីលក់ រួច ហើយទិញកាំភ្លើងធំ១រយដើម និងកាំភ្លើងដៃ (កាំភ្លើងវែង) ១ពាន់ដើមយកមកវិញ ។ ស្តេចកន ក៏បានបញ្ជូន សំពៅ ២គ្រឿងយកទំនិញទៅលក់ដែរ ហើយនាំយកមកវិញនូវកាំភ្លើងធំ១៥០ ដើម និងកាំភ្លើងដៃ ៣ពាន់ដើម ក៏ប៉ុន្តែសំពៅទាំង២នោះបានជួបព្យុះ ក៏លើកកាំភ្លើងទាំងអស់នោះបោះចោលទៅក្នុងទឹកទៅ សំពៅទី១ បោះ កាំភ្លើងចោលនៅពាមកញរ សំពៅទី២ដែលតូចជាង បោះចោលនៅពាម ។ សំពៅតូចក្រោយនេះបានត្រូវទាហាន រក្សាមូលដ្ឋានចាប់បាន ៦កាំភ្លើងធំ៥០ ដើម និងកាំភ្លើងដៃ១ពាន់ដើមបានត្រូវគេបញ្ជូនទៅកាន់បរិបូណ៌ ។ សំពៅរបស់ ព្រះច័ន្ទរាជារិលត្រលប់មកកាន់កម្ពុជាវិញមានដុកកាំភ្លើងពេញ មិនមានខូតខាតបាត់បង់អ្វីទេ ។

ទទួលបានកាំភ្លើងធំ១៥០ ដើម និងកាំភ្លើងដៃ១ពាន់ដើមបន្ថែមដូច្នោះ ព្រះច័ន្ទរាជា បានជ្រើសរើសទាហាន បន្ថែមចំនួន២០ ម៉ឺននាក់ទៀត ។ ទ្រង់ចាត់តាំងទ្រង់ខ្មែរនាមេត្រី និងទ្រង់ខ្មែររាជានាមេត្រីឲ្យធ្វើជាមេបញ្ជាការទ័ព ឆ្នើមស្តាំ រួចបានលើកព្រះភាគិនេយ្យពញាយសរាជាឲ្យធ្វើជាអគ្គសេនាប្រមុខលើកងទ័ពទាំងមូលកាន់ទ័ព ៥ម៉ឺន នាក់ ដើម្បីចេញទៅធ្វើសង្គ្រាមនៅព្រៃវែង ។

ទ័ព៥ម៉ឺននាក់ទៀតទ្រង់ដាក់ក្រោមបញ្ជាទ្រង់ស្នាក់លោក ជាបុត្រារបស់ តាមឿង ។ ទ្រង់ចាត់ទ័ពធិរាជ កាន់ទ័ពស្រួច ទ្រង់ពេជ្រតេជោ និងសហការីកាន់ទ័ពឆ្នើមស្តាំ ។ ទ័ពនេះត្រូវធ្វើដំណើរកាត់ខែត្រកំពង់សៀម ទៅ បោះទីតាំងនៅខាងមុខរាជធានីសំរោងព្រៃនគរ ដើម្បីរារាំងកុំឲ្យទ័ពចៅហ្វាយកៅឆ្លងមកជួយស្តេចកន ជាក្នុង បាន ។

ព្រះរាជកាន់ទ័ពធំ មានគ្នា ១០ ម៉ឺននាក់ ។ ទ័ពស្រួចមានទាហាន ២ ម៉ឺននាក់ ស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់ ទុកញ៉ាចក្រី បុត្រច្បងរបស់សាមៀង ចេញដំណើរមុន ។ ទុកញ៉ាយោមរាជបញ្ជាទ័ពស្រួចឆ្លង ទុកញ៉ាក្រឡាហោម បញ្ជាទ័ពស្រួចខាងស្តាំ ម្នាក់ៗ ចំនួន ១ ម៉ឺននាក់ ហើយសម្តេចចៅពញាបញ្ជាទ័ពខាងក្រោយចំនួន ១ ម៉ឺននាក់ដែរ ។ ចំណែកឯសម្តេចចៅហ្វា ត្រូវព្រះអង្គចាត់ទុកកាន់ទ័ពនៅក្នុងរាជធានី នៅការពារព្រះរាជវាំង ។

ធ្វើដំណើរមកដល់ខត្តក្នុង ទ័ពព្រះរាជាយប់សម្រាកជាលើកដំបូង ហើយទ្រង់យាងឡើងលើភ្នំព្រះរាជទ្រព្យ បន់ស្រន់រស់បណ្តាទេវតាដែលថែរក្សាព្រះរាជាណាចក្រ សូមឲ្យលោកជួយព្រះអង្គទទួលរូបដ៏យង់ឃ្នង រួចទ្រង់ យាងតាមទូកសារាយណ៍អណ្តែតដែលព្រះសង្ឃរាជថ្វាយ ទៅពោធិសាត់ ។ នៅពេលគ្រលប់មកពីពោធិសាត់វិញ ទ្រង់បានបញ្ជាទ័ពទាំង ៤ កង ចេញដំណើរទៅកាន់រាជវាំងស្តេចកន ។

និយាយពីស្តេចកនវិញ ដែលមានជំនឿជឿជាក់ក្នុងខ្លួនថា ព្រះច័ន្ទរាជា មិនហ៊ានលើកទ័ពមកវាយព្រះអង្គ ក៏គិតតែពីសប្បាយ ដោយគិតថា មានសុវត្ថិភាពហើយ ។ ដល់ទទួលរាជបញ្ជាណាស់ ទ័ពព្រះរាជាចូលមកជិតដល់ ហើយ ក៏ភ្ញាក់ខ្លួនព្រើត ភិតភ័យខ្លាំងណាស់ ចេញបញ្ជាមិនដឹងខុសមិនដឹងត្រូវ ប្រមូលទ័ពបានតែ ១ ម៉ឺននាក់ ប៉ុណ្ណោះ ។ ទ្រង់ក៏សម្រេចរត់ចោលរាជធានីបាសាន ដោយចាប់បង្ខំឲ្យប្រជារាស្ត្រទៅតាមព្រះអង្គផង ។ ពេលរត់ នោះ ក៏មកជួបជាមួយទ័ពរបស់ទុកញ៉ាស្នាក់លោក ប្រយុទ្ធគ្នាពេញ១ ថ្ងៃ រកតែដកដៃគេបក់មិនរួច ។ នៅពេលនោះ ទ័ពរបស់ទុកញ៉ាចក្រី និងទុកញ៉ាគេដេវា ដែលខិតខំធ្វើដំណើរឥតឈប់ឈរព្រោះចង់វាយស្តេចកន បានមកដល់ លួម ព័ទ្ធទ័ពស្តេចកនជាប់ពីខាងក្រោយ និងពីខាងចំហៀង ទ័ពទុកញ៉ាស្នាក់លោកនៅពីខាងមុខ ក៏ព្រួតគ្នាវាយយ៉ាង ពេញទំហឹង ។ ចៅហ្វាកៅជាឪពុកមាស្តេចកន ពេលបានទទួលដំណឹងអំពីការមកដល់សំរោងព្រៃនគររបស់កងទ័ព ព្រះរាជាផង និងដំណឹងអំពីគ្រោះថ្នាក់ដែលស្តេចកនកំពុងជួបប្រទះផង ក៏នាំទ័ព៥ ម៉ឺននាក់ ឡើងទៅទិសខាងជើង ដែលគ្មានទ័ពព្រះរាជា ដើម្បីទៅជួបរក្សាជាមួយទ័ពស្តេចកន ដែលកំពុងតែចង់ចូលស៊ូតស្វាញនៅឡើយ នៅ កណ្តាលកងទ័ពរបស់ព្រះរាជា ប៉ុន្តែបានត្រូវទ័ពរបស់ទុកញ៉ាគេដេវា ដែលដឹងអំពីល្បិចនេះជាមុន តាមវាយបំបែក ពីក្រោយជាប់ ។

ស្តេចកនមិនបានដឹងថាឪពុកមាមកជួយទេ ប៉ុន្តែដល់ឃើញទ័ពទុកញ៉ាគេដេវាធ្វើចលនា ក៏កាត់យល់ថា ទ័ពនេះមានគេវាយមកលើហើយ ក៏បែរមកម្នាក់ៗវាយទៅខាងនោះ ហើយបើកផ្លូវចេញរួច តែត្រូវមកជួបជា មួយទ័ពរបស់សម្តេចចៅពញា និងទ័ពរបស់ទុកញ៉ាមហាមន្ត្រី ដែលកំពុងតែលាក់ខ្លួនរង់ចាំនៅក្នុងព្រៃលំបង់ ក្នុងនោះមានទាហាន ២៥ ០ នាក់ក្រោមបញ្ជាការរបស់ព្រះសុឡាត់មានកាំភ្លើងកាន់នៅដែរ ។ មានទ័ព ៥ ពាន់នាក់ ទៀតនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់ទុកញ៉ាមហាទេព ឈរជើងនៅលើភ្នំពាមជាំង មានកាន់កាំភ្លើង ផ្នូ និងស្នា ។ ពេល នោះ ទ័ពពួកបះបោរទាំង ១ ម៉ឺននាក់បានត្រូវសម្លាប់ រងរបួស ឬក៏ត្រូវចាប់ខ្លួនបាន បើពុំនោះទេ ត្រូវរត់ខ្ចាត់ខ្ចាយ អ្នកនៅសល់ខ្លះហែលឆ្នងទន្លេតូច រត់ទៅតាមផ្លូវសរព្រះច័ន្ទសំដៅទៅរកទ័ពនៅសំរោងព្រៃនគរ ។ ព្រះច័ន្ទរាជា

ទ្រង់រង់ចាំពួកបាត់ទ័ពនេះនៅក្នុងវាលសរព្រះច័ន្ទនោះឯង ។ ពេលនោះទ័ពស្រួចរបស់ព្រះអង្គ ប៉ះជាមួយសត្រូវមុនគេ ហើយមេទ័ពស្រួចសម្តេចចៅពញាបានត្រូវឪពុកមាររបស់ស្តេចកនប្បូលឲ្យចូលមកប្រយុទ្ធគ្នាហើយសម្លាប់បាន ប៉ុន្តែទ័ពចៅហ្វាយបានត្រូវទ័ពព្រះរាជាពាក់ទៀតដេញតាមប្រកិត ក៏វាយដកខ្លួនថយ រហូតបានទៅជួបជាមួយនឹងទ័ពស្តេចកន ។

បានជួបជុំគ្នាមា និងក្លាយ ស្តេចកន និងចៅហ្វាយកេតិតថាពួកគេមានកម្លាំងខ្លាំងល្មមហើយ ក៏នាំគ្នាធ្វើដំណើរតាមផ្លូវទៅព្រៃលំបង ។ ទៅដល់ទីនោះក៏ជួបជាមួយទ័ពខកញ៉ាមហាមន្ត្រី ១ ម៉ឺននាក់ ដែលដាច់ខាតរាវាំងផ្លូវពួកគេមិនឲ្យទៅមុខ ធ្វើឲ្យស្តេចកនដែលត្រូវវាយប្រហារជាច្រើនលើកច្រើនសារួចមកហើយ ធ្លាក់ខ្លួនអស់សង្ឃឹមហើយស្រែកយំ ។ ចៅហ្វាយជាមាឃើញដូច្នោះក៏និយាយល្អន់លោម រួចចាប់ក្លាយដាក់លើខ្នងសេះពីខាងក្រោយបម្រុងនាំគេចេញពីសមរក្ខមិទៅ ដោយនិយាយថា “គ្មានអ្វីខាតបង់ទេកាលណាយើងនៅរស់” ។ ពេលនោះ ពួកទាហានរបស់ព្រះសុទ្ធាត់២០ នាក់ក៏ចាប់បាញ់កាំភ្លើងសំដៅមកលើ ធ្វើឲ្យទាហានពួកក្បត់ស្លាប់អស់ជាច្រើន ។ ក៏ប៉ុន្តែចៅហ្វាយនៅតែស្រែកកម្លាទាហានឲ្យបន្តការប្រយុទ្ធ ទាំងស្តេចកនក៏មានទឹកចិត្តឡើងវិញដែរ ។ ពួកគេ នៅសល់ទាហានប្រហែលតែ៥ ពាន់នាក់ប៉ុណ្ណោះ ក៏ប៉ុន្តែជាមួយទាហានប៉ុននេះ គេអាចទប់ទល់ ហើយគេចង្អុនរួចពីការវាយសង្រួបឥតបង្កង់ដៃពីគ្រប់ទិសទីរបស់ទ័ព ខកញ៉ាមហាមន្ត្រី ១ ម៉ឺននាក់ ។ ពួកគេគេចខ្លួនទៅដល់ប្រក នៅចន្លោះភ្នំតាមជំរំ និងភ្នំពានជញ្ជាំង ដោយអស់កម្លាំងនឿយហត់ខ្លាំងពេក មិនអាចបន្តដំណើរទៅមុខទៀតបាន ក៏នាំគ្នាលប់សម្រាកដាំបាយហូបសិន ។ ប៉ុន្តែខកញ៉ាមហាមន្ត្រីដែលបោះទ័ពនៅលើកំពូលភ្នំមិនបានទុកពេលឲ្យទេ ក៏ចាប់ប្រមៀលដុំថ្មទម្លាក់មកលើ ហើយបាញ់កាំភ្លើង ព្រួញផ្ទុះស្នាមមកលើថែមទៀត ។ នៅពេលស្ងប់ទៅស្តេចកន និងឪពុកមាមាននៅសល់ទាហានមិនដល់៥ រយនាក់ផង អ្នកឯទៀតស្លាប់ ឬក៏រត់បែកខ្ញែកអស់ទៅ ។ ប៉ុន្តែ ពួកគេនៅតែអាចរត់គេចខ្លួនរួចយ៉ាងលឿន រហូតទាល់តែទ័ពព្រះរាជាមើលមិនទាន់ មិនហ៊ានដេញតាម ។

ពេលនោះ ព្រះច័ន្ទរាជា បានចេញបញ្ជាឲ្យខកញ៉ាយមរាជ ខកញ៉ារាំង ខកញ៉ាក្រឡាហោម និងខកញ៉ាចក្រីនាំទាហានទៅបោះទ័ពនៅពីមុខរាជធានីសំរោងព្រៃតក ជាកន្លែងដែលនាយកន និងឪពុកមារត់ទៅពួនលាក់ខ្លួនសម្លៀក ទ័ពទាំងអស់ស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជារបស់សម្តេចចៅពញាយសរាជា ជាព្រះអគ្គមេបញ្ជាការ ។ ទ័ពព្រះរាជាឡោមព័ទ្ធរាជធានីនេះជាប់៣ខែ ប៉ុន្តែមិនអាចដណ្តើមយកបន្ទាយរឹងមាំដែលនៅលើកំពូលភ្នំបានទេ ។ ពេលនោះខកញ៉ាចក្រីខាងទ័ពព្រះរាជា ក៏មានកំនិតចាប់សង់កំពែងឲ្យបានខ្ពស់ស្មើនឹងកំពែងរាជធានី រួចដាក់ទ័ពកាំភ្លើងបាញ់ចូលទៅក្នុងអស់ពេល ៥ ថ្ងៃ នៅតែមិនបានផល ។ ប៉ុន្តែ ព្រះរាជាបានប្រកាសឲ្យដឹងថា ព្រះអង្គនឹងមិនឲ្យដកថយការហ៊ុមព័ទ្ធនេះទេ ឲ្យបន្តរហូតទាល់តែទទួលបានជ័យជម្នះ ហើយនៅពេលនោះ មនុស្សទាំងអស់ ដែលព្រះអង្គឃើញនៅក្នុងរាជធានីនឹងត្រូវដាក់ឲ្យទៅជាខ្ញុំទាំងអស់ ។ ពួកដូច្នោះ ពួកទាហាននៅក្នុងកងទ័ពព្រះរាជា ដែលមានបងប្អូនរស់នៅក្នុងរាជធានីនោះ ក៏ផ្សព្វផ្សាយដំណឹងនេះបន្តៗគ្នា ហើយបាននិយាយបន្ថែមថា ស្តេចសៀមនឹងបញ្ជូន

ទ័ពមកជួយព្រះច័ន្ទរាជា ជាហេតុធ្វើឲ្យរឹតតែជ្រួលច្របល់ខ្លាំងឡើងថែមទៀត ។

យប់មួយព្រះរាជាបានបញ្ជាឲ្យគេដុតស្មៅដែលនៅជាប់នឹងអាចម៍បំណះ ភ្លឺព្រោងព្រាតជុំវិញរាជធានី ធ្វើឲ្យអ្នកដែលរស់នៅខាងក្នុងជឿថាទ័ពសៀមបានមកដល់ហើយ ភ្លើងទាំងអស់នោះជាភ្លើងដែលពួកគេដុតបំភ្លឺ ។ ពេលនោះប្រជាជនចាប់ភិតភ័យជាខ្លាំង ក៏នាំគ្នាបើកទ្វាររាជធានីរត់ចេញមកក្រៅ ដើម្បីគេចឲ្យជុតពីការកាប់សម្លាប់ និងការធ្លាក់ខ្លួនជាខ្ញុំប្រសិនបើត្រូវគេចាប់បាន ។ ទាហានស្តេចកនក៏រត់ចេញមកដែរទាំងញឹកញាប់ ត្រូវបានសណ្តាប់ធ្នាប់ នាំគ្នាសម្រុកចេញទៅក្រៅខ្សែឡោមព័ទ្ធ តែត្រូវទ័ពព្រះរាជាដែលនៅត្រៀមចាំកាប់សម្លាប់អស់ជាច្រើន ។ ដល់ឃើញដូច្នោះ ពួកអ្នកស្រុកក៏ចូលដៃចូលជើងជាមួយទ័ពព្រះរាជា ជួយកាប់សម្លាប់ពលទាហាន និងខត្តមសេនីយ៍ក្បត់ដែលរត់មិនរួច ស្លាប់អស់គ្មានសល់ ។ ចៅហ្វាយកៅ ឪពុកមារបស់ស្តេចកន បានត្រូវទុកញ៉ាំចក្រីកាប់នឹងដាវស្លាប់នៅមាត់ទ្វាររាជធានី ។ ចំណែកស្តេចកនវិញ ត្រូវទុកញ៉ាំរាំង រកឃើញកំពុងអង្គុយកណ្តាលចំណោមស្រីៗនៅក្នុងដំណាក់ ក៏ចោលលំពែងធ្វើឲ្យរួចស រួចចាប់ចង ដាក់ឲ្យគេយាមកាមយ៉ាងហ្មត់ចត់ ។ ស្តេចឡើងព្រះច័ន្ទរាជាទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យគេសម្លាប់ស្តេចកនចោល និងឲ្យដាក់បក្សពួកទាំងអស់ជាខ្ញុំ របស់ព្រះរាជាណាចក្រ ។

ប៉ុន្មានថ្ងៃក្រោយមក ព្រះរាជាបានចាត់តាំងឲ្យព្រះសុទ្ធាតុត្រួតត្រាលើខែត្រក្នុងឃុំ និងមើលខុសត្រូវបន្ទាយ ចំណែកព្រះអង្គក៏ឡើងគង់លើទូកសារាយណ៍អណ្តែត យាងទៅកាន់រាជធានីបរិបូណ៌វិញ ។ យោលទៅតាមការស្នើសុំរបស់ព្រះសង្ឃរាជ ដែលបានថ្វាយទូកនេះដល់ព្រះអង្គ ព្រះអង្គទ្រង់បានចាត់ឲ្យកសាងវត្តមួយនៅក្នុងព្រៃ ឆ្នុយដេក រួចហើយឲ្យយកទូកនោះទៅឆ្លាក់ជាព្រះពុទ្ធរូបមួយអង្គធំ និងព្រះពុទ្ធរូបតូចៗជាច្រើនទៀតតាមដែលអាចធ្វើបាន ។ មួយឆ្នាំក្រោយមក គឺនៅក្នុងឆ្នាំ១៥០៦ វត្តនោះមានឈ្មោះថា ព្រះពុទ្ធលាយល័ក្ខ^{៦៨} ៦ព្រះចៅអធិការ បានទទួលឋានៈជា ព្រះឥន្ទទេពចក្រ ។

ទីក្រុងពោធិសាត់បានដូរឈ្មោះទៅជា បន្ទាយមានជ័យ ហើយបានក្លាយជារាជធានីរបស់ព្រះរាជាណាចក្រអស់មួយរយៈ ។

មួយឆ្នាំមកទៀត ចៅពញាយសរាជា ជាបុត្ររបស់ស្នំឯក និងត្រូវជាក្មួយស្តេចកន បានសុគតនៅក្នុងព្រះជន្មយុ ១៨ព្រះវស្សា ។ សពរបស់ព្រះអង្គបានត្រូវគេធ្វើពិធីបូជាជាមួយសពព្រះបិតា ព្រះសុគន្ធបទដែរ ។

ក្នុងមួយរយៈពេលមានសង្គ្រាមនេះរហូតដល់ឆ្នាំ១៥២៥ ស្តេចសៀមហាក់ដូចជាមិនបានយកចិត្តទុកដាក់ចំពោះព្រឹត្តិការណ៍ទាំងឡាយ ដែលកើតមាននៅកម្ពុជាទេ ប៉ុន្តែគេបានចាត់ទុកព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាថា

^{៦៨} វត្តនេះមាននៅរហូតដល់សព្វថ្ងៃ ហើយមានទាំងចម្លាក់រាក់ និងព្រះបដិមារួចៗ ថែមទៀតផង ។

នៅចំណុះអធិរាជភាពរបស់គេ ហើយយោលទៅតាមទម្លាប់បុរាណដែលមានរវាងនគរអធិរាជ និងនគរសាមន្តរាជ ស្តេចសៀមបានស្នើឲ្យព្រះច័ន្ទរាជយកដីសង្កែមួយដែលព្រះអង្គមាននៅក្នុងក្រោលទៅថ្វាយ ។ ព្រះច័ន្ទរាជ មិនយល់ព្រមបន្តិញឲ្យឃើញថាព្រះអង្គចំណុះស្តេចសៀមទេ ហើយមិនបានធ្វើដីសតាមសំណើឡើយ ។ ស្តេច សៀម បានចាត់ទុកការប្រកែកមិនព្រមថ្វាយដីសព្វនេះ ថាជាការមិនបានបំពេញកាតព្វកិច្ចក្នុងភាពជាមិត្តរួមរាជ្យ ហើយដោយទ្រង់គិតថា ព្រះរាជណាចក្រកម្ពុជាធ្លាក់ចុះដុះដាបដោយសង្គ្រាមរវាងគ្នាឯងនិងគ្នាឯងខ្លាំងណាស់ ទៅហើយ ទ្រង់ក៏ដឹកនាំទ័ពឆ្លងកាត់ព្រំប្រទល់ដែលចូលមកឈ្លានពានខែត្រអង្គរ ។ ព្រះរាជាចាត់ឲ្យកេណ្ឌទ័ពជា ប្រញាប់ ទ័ពនោះពេញទៅដោយសេចក្តីភ្ញាក់ភ្ញាច រួចទ្រង់បានដឹកនាំដ្ឋានព្រះអង្គ ចេញទៅវាយទ័ពស្តេច សៀមឲ្យបរាជ័យ ចាប់បានឈើយ ១ម៉ឺននាក់នាំយកមកពោធិសាត់^{៦៩} ។

នៅឆ្នាំ១៥២៨ ប្រហែលជា៤ឆ្នាំក្រោយពីបរាជ័យរបស់ទ័ពសៀមរួចមក ព្រះច័ន្ទរាជ មានព្រះតម្រិះថា រាជធានីពោធិសាត់នេះស្ថិតនៅជិតព្រំប្រទល់ដែលខ្លាំងណាស់ ទ័ពសត្រូវឆ្ងាយនឹងបើកការវាយប្រហារមកលើ បានយ៉ាងស្រួល បើសិនជាគេដើរស្រួតតែបន្តិច ទ្រង់ក៏សម្រេចផ្សេងរាជធានីមកតាំងនៅខាងត្បូងបន្តិចត្រង់ លង្វែក ។ គឺនៅលង្វែកនេះឯង ដែលព្រះអង្គទទួលព្រះពិធីរាជភិសេកឡើងសោយរាជ្យនៅក្នុងឆ្នាំ១៥២៩ នៅពេលដែលព្រះអង្គមានព្រះជន្មាយុ ៥៣ព្រះវស្សា ។

ថ្ងៃមួយ ពេលយាងប្រពាតព្រៃ ព្រះរាជាបានប្រទះឃើញដុំថ្មមួយដុំដែលត្រូវមែកកតិរមួយដើមដុះពីទ្វេ ស្ទើរដុំជិត ទ្រង់ក៏បញ្ជាឲ្យគេកាប់យកមែកកតិរនោះទៅធ្លាក់ជាព្រះពុទ្ធរូប៤ព្រះអង្គទល់ខ្នងគ្នា បែរព្រះភ័ក្ត្រទៅរក ទិសទាំង៤ ឯដុំថ្មទ្រង់ធ្លាក់ធ្វើជាទម្រ ។ រួចទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យសង់វត្តមួយនៅលង្វែក ដាក់ព្រះពុទ្ធរូបនេះ នៅក្នុង ព្រះវិហារមណ្ឌប^{៧០} សម្រាប់ឲ្យពុទ្ធសាសនិកគោរពបូជា នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៣០ នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ ១៤៥២ ចុល្លសករាជ៨៩២ ។

គេនិយាយថា ព្រះច័ន្ទរាជ បានកសាងវត្តមួយនៅក្នុងតំបន់ដែលមានព្រះពុទ្ធរូបដំបូងអង្គ និងកសាងវិហារ តូចជាងគេនៅលើភ្នំព្រះរាជទ្រព្យដែលមានព្រះពុទ្ធរូបនិព្វានមួយអង្គ ព្រមទាំងឲ្យដឹកស្រះទឹក៣ដង គឺស្រះធម្មកេរ្តិ៍ នៅខាងជើងភ្នំ ស្រះដើមពោធិនៅខាងលិច និងត្រពាំងសិរីទ្វេនៅខាងជើងដែរ ។ ទ្រង់ក៏បានបញ្ជាឲ្យគេបោះប្រុង យ៉ាងមាំ រួចចាក់ដីជាច្រើនបិទកន្លែងមួយដែលទឹកហូរចេញពីក្នុងដីមកបង្កើតបានជាត្រពាំងមួយហៅថា ត្រពាំង

^{៦៩} ខ្ញុំជឿថា គឺនៅក្នុងទឹកសនោះឯងដែលភូមិនៅលើស្ទឹងអង្គរទទួលឈ្មោះថា សៀមរាប ។
^{៧០} សព្វថ្ងៃគេហៅថា វត្តត្រពាំងត្រែងកែង ស្ថិតនៅត្រង់ពាក់កណ្តាលជ្រុងខាងកើតរាជធានី នៅមាត់បឹងធំមួយ ។ ព្រះពុទ្ធរូបព្រះភ័ក្ត្រ ៤ បាក់ទៅហើយ នៅសល់តែទម្រថ្ម មានស្នាមព្រះបាទ៨ប៉ុណ្ណោះ ព្រះបាទនីមួយៗប្រវែងប្រហែល ១ម៉ែត្រ ៤០សង់ទីម៉ែត្រ ។

ដូវរដក់^{១១} ។ រួចទ្រង់បានឲ្យគេគ្រួសារនៃព្រះវិញ្ញាណក្ខន្ធដែលធ្វើស្រែប្រមូលផល ដុតផ្គង់ជីវភាពព្រះសង្ឃដែល គង់នៅក្នុងវត្ត ព្រោះថា វត្តនោះនៅឆ្ងាយពីភូមិអ្នកស្រុក និងបានប្រគល់ពលព្រះជាច្រើនដាក់នៅក្រោមបញ្ជាការ មេម្នាក់ ដើម្បីឲ្យធ្វើស្រែទាំងអស់នោះ ។ ព្រះសង្ឃរាជវត្តនោះ មានព្រះឋានជា ព្រះមហាធាតុថេរ ។

ពេលនោះ សង្គ្រាមស៊ីវិលបានផ្ទុះឡើង នៅឯស្រុកសៀម ក្នុងឆ្នាំ១៩២៧ ។

ទទួលបានដំណឹងនេះ ព្រះច័ន្ទរាជ បានកោះប្រជុំរាជវង្សានុវង្ស និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីនៃព្រះរាជាណា ចក្រ រួចទ្រង់មានព្រះបន្ទូលថា : “ពួកសៀមបានចូលមកលុកលុយព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាយើង២ដងរួចមក ហើយ ហើយរាល់ពេលដែលចេញទៅវិញ គេបានកៀរយកអ្នកស្រុករបស់យើងទៅជាមួយផង ។ ដោយសារ ហេតុនេះហើយ បានជាព្រះបិតារបស់យើងត្រូវបង្ខំចិត្តបោះបង់ចោលឥន្ទ្របត្តបុរី ដកថយមកគង់នៅចតុមុខ វិញ ។ ឥឡូវស្រុកសៀមមានវិបល្លាស ដោយយុទ្ធវរវង្សរាជបានធ្វើឃាតព្រះរាជាដណ្តើមរាជសម្បត្តិ យើង ត្រូវតែឆ្លៀតយកទឹកកាស” ។ មានព្រះបន្ទូលរួច ព្រះរាជាបានបញ្ជាឲ្យព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គ យាងទៅខែត្របាភ្នំ កេណ្ឌទ័ពឲ្យបាន១២ម៉ឺននាក់ ហើយឲ្យកេណ្ឌសេះ ដំរី និងរទេះសាលីផង ដែលចាំបាច់សម្រាប់គ្រៀមធ្វើសង្គ្រាម ។ ពីរថ្ងៃក្រោយមក ទ្រង់បានចាត់លោក ចៅហ្វាទល្លៈ គឺនាយករដ្ឋមន្ត្រី ឲ្យកាន់ទ័ពស្រួច ៦ព្រះអង្គ កាន់ទ័ពមួយកង ទៀត យាងទៅជាមួយដែរ តាមផ្លូវពីចតុមុខទៅពោធិសាត់ និងបាត់ដំបង ។

ទ័ពស្រួចរបស់ចៅហ្វាទល្លៈទទួលបានជ័យជម្នះរហូត លើទ័ពអាជ្ញាធរខែត្ររបស់សៀម តាំងពីដំបូង រហូត ដល់ព្រំប្រទល់ខែត្របស្ចិម ធ្វើឲ្យពួកមន្ត្រីសៀមរត់គេចខ្លួនបាត់អស់ ហើយខ្មែរយើងចាប់បានសៀម ៤ពាន់នាក់ ជាលើយ ។

មកដល់បស្ចិមបុរី ពលទាហានអស់កម្លាំងខ្លាំងណាស់ទៅហើយ ក៏សម្រាករង់ចាំទ័ពព្រះរាជាស្រីរាមាធិបតី យាងមកដល់ ។

ពេលទ័ពព្រះរាជាមកដល់ លោក ចៅហ្វាទល្លៈ ក៏នាំចៅហ្វាយខែត្រ និងមន្ត្រីសៀមដែលចាប់បានយកមក ថ្វាយព្រះរាជាក្នុងរាម ។ ពួកនោះបានទទួលព្រះរាជថា គេបានរៀបចំសណ្តាប់ធ្នាប់នៅអយុធ្យាឡើងវិញហើយ ដោយជនក្បត់ដណ្តើមរាជបល័័ត្ត និងប្រពន្ធលេឃ្មោះ សោមាស៊ីសូដាច័ន្ទ បានត្រូវ យុទ្ធកូនទេព និងមន្ត្រីជាច្រើននាក់ ទៀតចាប់បានហើយសម្លាប់ចោល ។ ឥឡូវនេះ គេបានលើកព្រះរាជរាជា ត្រូវជាព្រះបិតុលាព្រះរាជា ដែល សោយទិវង្គតទៅឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ទ្រង់ព្រះនាមថាព្រះចៅមហាចក្រពត្រារាជរាជ ព្រះរាជានៃប្រទេស សៀម ។ ព្រះច័ន្ទរាជ ខ្លាចក្រែងពួកមន្ត្រីទាំងអស់នោះនិយាយកុហក ទ្រង់ក៏បញ្ជាឲ្យទ័ពសេះរបស់ព្រះអង្គ ធ្វើ

^{១១} មុនពេលដែលរាជធានីត្រូវផ្លាស់មកនៅភ្នំពេញ ពួកកួយតែងយកដែកដែលពួកគេចំរាញ់ចេញពីភ្នំដែកមកលក់នៅកន្លែងនេះ ។

ដំណើរទៅអយុធ្យាមុន ដើម្បីស៊ើបសួរព័ត៌មាន ។ ចំណែកឯកងទ័ពព្រះរាជា នៅតែបន្តដំណើរទៅមុខ ដោយច្បាំង វាយយកទឹកដីសៀមជាបន្តបន្ទាប់ និងចាប់បានឈ្មួញសឹកជាច្រើនយកមក ថ្វាយព្រះរាជា ។

នៅពេលដែលកងទ័ពបោះជំរំរំចំណីនៃពិរាជធានីសៀម និងពីព្រឹត្តិការណ៍ដែលបានកើតឡើង ស្តេចនករ ប៉េហ្គាន នៅពេលដែលបានទទួលដំណឹងអំពីបដិវត្តន៍នៅអយុធ្យា ក៏បានកេណ្ឌទ័ព ៣ម៉ឺននាក់ រួចធ្វើដំណើរមក ប្រុង វាយយករាជធានីសៀមនេះ ដូចជាព្រះរាជាកម្ពុជាដែរ ។ តែដល់ទ្រង់ជ្រាបថាទ័ពខ្មែរបានមកបោះជំរំនៅពីខាង ត្បូងអយុធ្យាដិតបង្កើយ ហើយមានទាហានដល់ទៅ១២ម៉ឺននាក់ ច្រើនលើសលប់ទ័ពប៉េហ្គាន ព្រះអង្គមិនអាច ដណ្តើមយកជ័យជម្នះបាន ទ្រង់ក៏បញ្ជាទ័ពឲ្យដកថយទៅក្រោយវិញ ។

នៅឆ្នាំ១៥៣១ ចៅពញាអុន ជាបុត្ររបស់ព្រះស្រីរាជាដែលសុគតទៅដោយត្រូវធ្លាក់ខ្លួនជាចំណាប់ខ្មាំង របស់សៀម ហើយដែលស្តេចសៀមបានសុំយកមកធ្វើជាកូនចិញ្ចឹម និងលើកឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រសុវណ្ណ លោក ទ្រង់មានព្រះជន្ម៥៤ព្រះវស្សាហើយ ។ ដោយចង់ឲ្យស្តេចខ្មែរលើកស្ទួយសារអាករទៅថ្វាយស្តេចសៀម បានប្រគល់ទ័ព ៧ម៉ឺននាក់ ឲ្យចៅពញាអុន ចូលមកលុកលុយរាតត្បាតកម្ពុជាពីខាងជើង ហើយឲ្យទ័ពជើងទឹក ៥ម៉ឺននាក់ទៀត ចូលមកតាមមាត់សមុទ្រ ។

ព្រះច័ន្ទរាជា បានចាត់ឲ្យលោកក្រឡាហោម រដ្ឋមន្ត្រីខាងទ័ពជើងទឹក ចេញមកប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពជើងទឹក សៀម ៦ព្រះអង្គដឹកនាំទ័ពជើងទឹកទៅជួបជាមួយទ័ពពញាអុន ។ ការប្រយុទ្ធផ្តើមឡើងនៅជិតពោធិសាត់ ហើយ ចៅពញាអុនបានត្រូវព្រួញស្លាប់នៅលើក្បាលដំរី មេទ័ពសៀមជាច្រើនត្រូវប្រហារ ធ្វើឲ្យទ័ពសៀមបាក់បែក ខ្ទត់ខ្ទាយអស់ទៅ ។ ក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះទ័ពជើងទឹកសៀមដែលដឹកនាំដោយក្សតេជវង្សរាជក៏បានត្រូវវាយ ឲ្យបរាជ័យ រួចឡើងទូកចេញទៅវិញ អស់ដែរ ។ រាជពន្ធរាជការមិនបានប្រាប់ឲ្យដឹងថា សៀមចុះទូកនៅឯណាទេ ក៏ប៉ុន្តែគេអាចស្មានបានថា នៅក្នុងខែត្រពាម គឺហាទៀង សព្វថ្ងៃ ។

ព្រះច័ន្ទរាជា បានចាត់ឲ្យគេសង់វត្តមួយដើម្បីរំលឹកដល់ជ័យជម្នះរបស់ព្រះអង្គនេះ ហើយឲ្យយកមាស ប្រាក់ដែលប្រមូលបានពីសត្រូវទៅរំលាយធ្វើជាព្រះពុទ្ធរូបជាច្រើនអង្គ ដាក់នៅក្នុងវត្តនេះ ។ ព្រះអង្គធាតុរបស់ ចៅពញាអុន ទ្រង់ឲ្យដាក់នៅក្នុងចេតិយមួយ ដែលសង់នៅក្នុងបរិវេណវត្តនេះ ។ វត្តនេះមានឈ្មោះថា វត្តពោធិ មានបុណ្យ ដោយមកពីមានដើមពោធិ១ ដើមដែលមានស្លឹកខ្ចីល្អក់ នៅពេលដែលព្រះរាជាយាងកាត់ទៅធ្វើ សង្រ្គាម ។ ព្រះត្រូវចៅអធិការវត្តនេះមានព្រះឋានៈជាព្រះពោធិវង្ស ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៣៧ ជនម្នាក់ឈ្មោះថា ក្រឡាពាសសួស^{៧៦} បានរកឃើញព្រះខ័នរាជ្យរបស់អតីតមហា

^{៧៦} គួររំលឹកថា ព្រះឥសីដាត មានខ្ញុំបម្រើម្នាក់ឈ្មោះថា សួស ក៏ប៉ុន្តែរាជពន្ធរាជការនិយាយថា សួសនេះ មិនមែនជា សួស ដែលតាម បម្រើព្រះឥសី ពីមុននោះទេ ។

ក្រុមត្រូវរៀន ដែលព្រាហ្មណ៍ព្រះឥសីជាតបានយកទៅលាក់នៅខ្សែត្របាទីក្នុងរដ្ឋកាលព្រះសុគន្ធបទ ជាមួយនឹង លំពែងរបស់តាចាយ ហើយនិងកេតនភណ្ឌផ្សេងៗទៀតនៅក្នុងរន្ធដើមចំបក់មួយដើម ។ គេបាននាំយកវត្ថុទាំង អស់នោះមករាជធានីលង្វែកវិញ ។

ព្រះមហាវរាជនៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជានេះ ទទួលបានជ័យជម្នះជានិច្ច ក្លាហានហើយឈ្នាសវៃ ទ្រង់ សុគតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥៥នៃគ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១៤៧៧ ចូលសករាជ១៧ ។ ពេលនោះ ព្រះអង្គមានព្រះជន្មយុវស្រីព្រះវស្សា ហើយសោយរាជ្យក្នុងវ័យៈពេលលើសពី៥៥ឆ្នាំ^{៧៧} ។

គឺដោយបែបនេះហើយដែលធ្វើឲ្យគេភ្លេចអស់រឿងរ៉ាវស្តេចកន ដែលបានសោយរាជ្យអស់១៦ - ១៧ ឆ្នាំដែរ ។ រាជពន្យារវាគ្មានខ្មែរ ក្រោយពីលើកសរសើរខ្លះដល់ជនក្បត់នេះ ក៏បែរមកលើកសរសើរព្រះរាជា ដែល ទទួលបានជ័យជម្នះម្តង ។ ក៏ប៉ុន្តែវាហាក់ដូចជាព្រះច័ន្ទរាជានេះជាស្តេចត្រឹមត្រូវហើយល្អមែន ។ ទ្រង់មាន ជំនឿខ្លាំងលើព្រះពុទ្ធសាសនា ហើយសព្វព្រះទ័យក្នុងការធ្វើទាន កសាងវត្ត និងព្រះពុទ្ធរូបជាច្រើន ។ ដោយហេតុ នោះហើយបានជាព្រះអង្គត្រូវប្រជារាស្ត្រពេលនោះស្រឡាញ់ខ្លាំងណាស់ រហូតដល់ភ្លេចអស់សម័យសុខ សប្បាយ ក្រោមរាជ្យស្តេចកន ។

គេបាននាំយកព្រះខ័នរាជ្យ និងកេតនភណ្ឌម្តាល់រាជានិយមផ្សេងៗទៀត ដែលគេរកឃើញនៅក្នុងរន្ធ ដើមចំបក់នៅក្នុងខ្សែត្របាទី ដែលព្រះឥសីជាត យកទៅលាក់ទុកមកថ្វាយព្រះអង្គវិញ ។ វត្ថុទាំងអស់នេះគេ អាចមើលឃើញនៅក្នុងហោព្រះនៃព្រះរាជវាំងស្តេចស៊ីសុវត្ថិ នៅភ្នំពេញសព្វថ្ងៃ ។

១៧- ព្រះបរមឥន្ទរាជទី១ (១៥៥៦-១៥៦៧)

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តពីព្រះច័ន្ទរាជ គឺរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គព្រះនាមថា ព្រះបរមរាជា មាន ព្រះជន្មយុវស្រីព្រះវស្សា ដែលព្រះអង្គបានលើកជាអ្នកស្នងរាជ្យតាំងតែពីប៉ុន្មានឆ្នាំមុនម៉្លោះ ។ ព្រះរាជាអង្គ នេះបានត្រូវអភិសេកក្រោមព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះបរមឥន្ទរាជាធិរាជរាមាធិបតី បរមបពិត្រ ។ ព្រះ មហេសីទី១ ព្រះនាម អ្នកម្នាង មាលី បានត្រូវលើកជាព្រះអគ្គមហេសី ក្រោមឋានន្តរៈជា សម្តេចព្រះភកវតីស្រី រតន៍ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥៦ ។

មួយឆ្នាំក្រោយព្រះរាជពិធីអភិសេករួចមក ព្រះរាជា បានសម្រេចព្រះទ័យ ឆ្លៀតយកទិកាសសៀមចាញ់

^{៧៧} មានរឿងដំណាលថា ព្រះអង្គមានព្រះរាជបុត្រីមួយអង្គ ដែលបានក្លាយទៅជាព្រះមហាក្សត្រីរបស់ព្រះរាជាណាចក្រលាវ ក្រោយពីទ្រង់បានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ ជាមួយស្តេចលាវនៅរៀងចំនុំ ។

ដៃពួកប៉ុល ដែលវាយយករាជធានីបាន ដើម្បីដណ្តើមយកបណ្តាអាណាខ្មែរ ដែលសៀមយកទៅ មក វិញ ។ ទ្រង់បានឲ្យកេណ្ឌទ័ព ២ម៉ឺននាក់ បែងចែកជា ២កង ដាក់ក្រោមបញ្ជាខត្តមសេនីយ៍ ២នាក់ គឺទកញ៉ាមហា សេនា និងទកញ៉ាយោធាសង្គ្រាម ហើយបញ្ជាឲ្យទៅដណ្តើមយកខ្មែរក្រចកជើងសៅ (សាស្ត្រសៅ-សព្វថ្ងៃគឺ ប៉ៃទ្រីយូ) និងខ្មែរក្រចករាជ ដែលនៅជិតគ្នានោះមកវិញ ។

ក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះ ទ័ពជើងទឹកដែលប្រមូលផ្តុំគ្នានៅខ្មែរក្រចក (ហាទៀង) បានចុះទូកទៅកាន់មាត់ សមុទ្រ ខ្មែរក្រចកតាប៉ុន និងរយ័ន ស្ថិតនៅខាងត្បូងខ្មែរក្រចក២ខាងលើ ។

ខ្មែរក្រចក៤នេះ បានត្រូវដណ្តើមយកមកវិញ ដោយដុតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី ហើយដាក់ឲ្យទ័ពខ្មែរមួយចំណែក នៅកាន់កាប់ថែរក្សា ។ ទ័ពខ្មែរបាននាំឈ្មើយសឹកចំនួន៧ម៉ឺននាក់ មានប្រុសស្រី និងកុមារផង យកមកបំពេញ អាណាខ្មែរក្រចកកណ្តាល ដែលសៀមបានកៀរប្រជាជនយកទៅអស់ពីមុន ។ តាមការនិយាយតៗ គ្នាមកថា សង្គ្រាមពេលនោះសាហាវណាស់ ចៅហ្វាយខ្មែរសៀមទាំង៤នាក់ ច្បាំងការពាររហូតដល់ស្លាប់ខ្លួន ក្នុងសមរម្យ ហើយខ្មែរយើង ក៏មានខាតបង់មេទ័ពមិនតិចដែរទេ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៩៦០ ព្រះរាជាកម្ពុជា បានយាងមកកង់នៅក្នុងខ្មែរក្រចក (សៀមរាប) ក្រោយពីទ្រង់បាន រៀបចំកងទ័ពសាជាថ្មីរួចមក ដើម្បីបន្តការប្រយុទ្ធដណ្តើមយកទឹកដីតទៅទៀត ។ ព្រះអង្គយាងមកកង់នៅក្រុងភូមិ កំពង់ក្រសាំង ដើម្បីឲ្យបានជិតបន្តិច ងាយស្រួលនឹងធ្វើប្រតិបត្តិការ រួចទ្រង់នាំទ័ព២ម៉ឺននាក់ ចូលទៅលុកលុយ ខ្មែរក្រចករាជ (កូរ៉ាត) ដែលសៀមបានផ្តាច់ចេញពីព្រះរាជាណាចក្រ ដណ្តើមយកមកវិញ ។

រាជពន្យាវាតារបាននិយាយថា នៅក្នុងឆ្នាំ១៩៦០ ដដែលនោះ ស្តេចនរោណាវ ព្រះចៅក្រុងស៊ីសត្តនាក- នះហិត ដែលសោយរាជ្យនៅរៀងចំនុំ បានបញ្ជូនដំរីចម្បាំងធំមួយកម្ពស់៧ហត្ថ មកឲ្យព្រះចៅក្រុងកម្ពុជា ដែល កំពុងកង់នៅបាសាន ជាទីប្រជុំជនដ៏ធំមួយ ដើម្បីឲ្យទ្រង់ជ្រើសរើសរកដំរីយកមកដល់គ្នា តាមតែព្រះទ័យ ដោយគ្នាលំដាក់ព្រះរាជាណាចក្រទាំង២ ។ ការគ្នាល់គ្នារបៀបនេះ កើតមានញឹកញាយណាស់នៅសម័យនោះ ហើយគឺជាទម្លាប់មួយនៅក្នុងបណ្តាប្រទេសនៅចុងបូព៌ា ក៏ប៉ុន្តែការគ្នាល់គ្នាដាក់ប្រទេសដោយដល់សត្វបែបនេះ ជាបញ្ហាមួយក្នុងរដ្ឋបាល ។ ទោះជាយ៉ាងណាក៏ដោយ រាជពន្យាវាតារបាននិយាយថាព្រះរាជាកម្ពុជា បានយល់ ព្រមតាមសំណើរបស់ព្រះរាជាណាវ ហើយបានឲ្យយកដំរីមួយក្បាលកម្ពស់៧ហត្ថ ពីលឆ្នែកមកដល់ជាមួយដំរី លាវ ។ ដំរីលាវដល់ចាញ់ ព្រះរាជាចាប់ដំរីនោះ និងមនុស្ស១ពាន់នាក់ ដែលហែហមមកទុកឲ្យតែមន្ត្រីលាវ ២នាក់ និងមនុស្ស១០ នាក់ ត្រលប់ទៅស្រុកវិញប៉ុណ្ណោះ ។ មានឯកសារមួយនោះនិយាយថាព្រះរាជាទ្រង់ចាប់ទុកតែដំរី ទេ ៦មន្ត្រី និងមនុស្ស១ពាន់នាក់ ព្រមទាំងទ្រមាក់ផង ទ្រង់ឲ្យត្រលប់ទៅវិញ ។

ដោយទ្រង់ខ្វល់នឹងបរាជ័យក្នុងការដល់ដំរី ហើយប្រហែលដោយព្រះរាជាកម្ពុជាចាប់យកដំរីផង - នេះ ជាការបញ្ជាក់ថា កម្មវត្ថុនៃការគ្នាល់ពេលនោះមិនមែនទឹកដីព្រះនរោណាវ - ដល់ដើមឆ្នាំក្រោយមក ព្រះរាជាក្រុង

ស៊ីសត្តនាកនៈហ៊ិត (រឿងច័ន្ទ) បានចាត់ត្រូវហាឧបរាជនាំទ័ព៥ម៉ឺននាក់ ចុះទូកតាមទន្លេមកវាយកម្ពុជា ៦ ព្រះរាជា បានយាងមកតាមផ្លូវកោក ជាមួយទ័ព៧ម៉ឺននាក់។

ទ័ពហាឧបរាជ បានមកជួបប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពព្រះសត្វា រាជបុត្ររបស់ព្រះរាជាកម្ពុជា ហើយត្រូវវាយឲ្យ បរាជ័យនៅព្រៃកប្រសព្វ ក្នុងខែត្រស្រីសន្ធរ ថ្ងៃបើព្រះសត្វាមានទ័ពតែ២ម៉ឺននាក់ប៉ុណ្ណោះក្តី ។ ចំណែក៦ទ័ព របស់ព្រះរាជាលាវ ដែលចុះមករហូតដល់ភ្នំសន្តក្នុងដីកំពង់ស្វាយ ក៏ត្រូវទ័ពខ្មែរ២កងវាយឲ្យបរាជ័យដែរ ក៏ទ័ព មួយកង ជាទ័ពរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ ស្រីសុរិយោពណ៌ ដែលទ្រង់កេណ្ឌនៅក្នុងខែត្រនករវត្ត និងកំពង់ស្វាយ, និងទ័ព មួយកងទៀតជាទ័ពរបស់ព្រះរាជា ដែលកេណ្ឌមកពីខែត្រសំរោងទង រលាប្បៀរ និងពោធិសាត់។ ទ័ពខ្មែរប្រមូល បានជ័យភណ្ឌ និងចាប់ឈ្មើយបានជាច្រើន។ ឈ្មើយទាំងអស់នោះបានត្រូវនាំយកមកដាក់នៅខែត្របារាយណ៍ និងជើងព្រៃ ក្រោមការត្រួតត្រារបស់មន្ត្រីលាវម្នាក់ឈ្មោះថា សៃនខាងហ៊ុកាសា (សៀមថា ខាងយួរ) ។ ក្នុងសង្គ្រាមនោះ មានពួកលាវជាច្រើនដែលរត់ចោលជួរ បានត្រូវអ្នកស្រុកសម្លាប់។ ព្រះរាជា និងមហាឧបរាជ លាវ ក៏វិលត្រលប់ទៅនគរវិញទៅ។

សង្គ្រាមជាមួយលាវមិនទាន់ចប់សព្វគ្រប់ដល់ ពួកសៀមក៏តាំងចាប់ផ្តើមចូលលុកលុយខែត្រ៤ ដែលព្រះ រាជាកម្ពុជាដណ្តើមយកក្នុងចន្លោះឆ្នាំ១៥៥៧ដល់១៥៦០ ដោយបណ្តេញចៅហ្វាយខែត្រ និងទ័ពខ្មែរចេញ អស់។ ព្រះរាជាខ្មែរ បាននាំទ័ព៧ម៉ឺននាក់ យាងទៅដណ្តើមយកខែត្រចន្ទនាប៉ុនមកវិញ រួចបន្តទៅដណ្តើមយក ខែត្រសុធនរាជ ពេជ្របុរី ច័ន្ទបុរី និងសុខនរោជធានី^{៥៤} ថែមទៀត។ ចៅហ្វាយខែត្រសៀម បានត្រូវសម្លាប់នៅក្នុង ពេលប្រយុទ្ធ។ ក៏ប៉ុន្តែដល់មកឆ្នាំក្រោយ ទ័ពដែលនៅការពារខែត្រទាំងអស់នោះ បានត្រូវទ័ពសៀមដេញឲ្យរត់ ខ្ពាក់ខ្ពាយអស់។

សង្គ្រាមនៅបន្តមកជាច្រើនឆ្នាំទៀត រហូតដល់ស្តេចសៀមស្មើសុំឲ្យមានសន្តិភាព ដែលព្រះរាជាខ្មែរ បាន យល់ព្រមនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៦៤។

នៅឆ្នាំ១៥៦៦ ស្តេចលាវបានកេណ្ឌទ័ព២ម៉ឺននាក់ ឲ្យមហាឧបរាជនាំចុះទូកប្រណាំងមកវាយកម្ពុជា ម្តងទៀត។ ព្រះរាជាកម្ពុជា បាននាំទ័ព៥ម៉ឺននាក់ទៅកាត់ទ័ពលាវ ជួបគ្នានៅលើកោះចៅរាម ទល់មុខនឹងរកាកោង ចម្ងាយ៣៤គមពីខាងជើងភ្នំពេញ ហើយវាយពួកនោះឲ្យបរាជ័យនៅត្រង់នោះ។ ទូកពួកលាវ បានត្រូវបំផ្លាញ ខ្ទេចខ្ទី ពួកលាវណាដែលគេចខ្លួនរួចពីការកាប់សម្លាប់រង្គាល ត្រូវដើរជាក្រុមតូចៗ ត្រលប់ទៅវិញ តែត្រូវអ្នក ស្រុកតាមដេញវាយតទៅទៀត។

^{៥៤} ឈ្មោះខែត្រទាំងអស់នេះជាភាសាសៀមគឺ ភេតសាបុរី ភេតចប៊ុន ភេតចប៊ុន និងច័ន្ទនាប៊ុន។

ព្រះបរមឥន្ទរាជា បានសុគតទៅនៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់ គឺឆ្នាំ១៥៦៧ ក្នុងព្រះជន្មាយុ ៥៦ ព្រះវស្សា ក្រោយពី ទ្រង់សោយរាជសម្បត្តិបាន២ឆ្នាំ ។ ព្រះរាជបុត្រារបស់ព្រះអង្គ ព្រះជ័យចេស្ដា ទើបនឹងចុះសន្ធិសញ្ញាជាមួយ សៀម ដែលកំណត់ព្រំប្រទល់ទឹកដីព្រះរាជាណាចក្រទាំង២ ដោយបោះបង្គោលចំណាំ បង្គោលមួយបោះនៅត្រង់ វត្តស្រះកេត ។

២០ - ព្រះបរមឥន្ទរាជាទី២ (១៥៦៧-១៥៧៥)

ព្រះសត្វា ជា រាជបុត្រារបស់ព្រះបរមឥន្ទរាជា បានត្រូវនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី និងព្រះរាជវង្សានុវង្ស ជ្រើស រើសឲ្យឡើងសោយរាជសម្បត្តិបន្តពីព្រះរាជវរបិតា ក្រោមព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះបរមឥន្ទរាជាធិរាជ រាមាធិបតីបរមបពិត្រ ព្រះរាជានៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ក្នុងព្រះជន្មាយុ២៥ ព្រះវស្សា^{៧៤} ។ ព្រះមហេសីទី១ របស់ព្រះអង្គ អ្នកម្នាងពៅ បានត្រូវអភិសេកឲ្យឡើងជាព្រះមហាក្សត្រី មានព្រះនាមថា សម្តេចព្រះភកវតីស្រី ចក្រពោធិរាជ ។ ព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គ ព្រះស្រីសុពណ៍ ព្រះជន្មាយុ១៧ ព្រះវស្សា បានត្រូវតែងតាំងឲ្យធ្វើជា ព្រះទ័យរាជ ។

ក្រោយពីធីរាជភិសេកព្រះរាជាកម្ពុជាបានប៉ុន្មានខែ មានដំណឹងលេចឮឡើងថា ស្តេចនគរហង្សរាវតី ឬប៉េហ្គាន ប៉ាកូ (បារកូ) បានចូលលុកលុយព្រះរាជាណាចក្រសៀម មកដល់រាជធានីអយុធ្យា ជាមួយទ័ពមួយកង ធំ ។ ដោយដៃក្របីសន្ធិសញ្ញាដែលបានចុះហត្ថលេខាជាមួយគ្នា កាលពីឆ្នាំកន្លងទៅជាមួយព្រះរាជាខ្មែរ ដែលទើប នឹងសុគតទៅ ស្តេចសៀមបានធ្វើរាជទូតមកសុំជំនួយពីព្រះរាជាក្មេង ដែលទើបតែឡើងសោយរាជ ។ ព្រះរាជា អាចនឹងមិនគោរពសន្ធិសញ្ញាដែលព្រះបិតាបានចុះហត្ថលេខា ក៏ប៉ុន្តែ ព្រះអង្គបានសម្រេចបញ្ជូនទ័ព២ម៉ឺននាក់ ទៅ ជួយក្រុងអយុធ្យា ។ ទ័ពប៉េហ្គាន ក៏បាញ់ ហើយត្រូវវិលត្រលប់ទៅនគរវិញ ។

នៅពេលដែលទ័ពសៀម និងទ័ពខ្មែរវិលត្រលប់មកពីសង្គ្រាមវិញប្រកបដោយជោគជ័យ ហើយបោះជំរំ សម្រាកនៅជិតគ្នាត្រង់ដើមពោធិជើងបី ស្តេចសៀមព្រះនរោត្តម (ព្រះណារេត) បានសង្កេតឃើញថា មហា ទ័យរាជខ្មែរដែលអង្គុយនៅមុខព្រះអង្គ មិនបានក្រាបបង្គំដូចជាព្រះម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីឯទៀតទេ ។ ទ្រង់ បានមានព្រះ បន្ទូលធ្វើការកត់សម្គាល់លើបញ្ហានេះជាសាធារណៈ នៅចំពោះសេនាបតីទាំងឡាយ ។ ពេលនោះ ព្រះមហា ទ័យរាជ មានបន្ទូលតបទៅវិញថា “ទូលបង្គំមកនេះក្នុងនាមព្រះរាជាកម្ពុជា ហើយក៏ជាអង្គមេបញ្ជាការលើកងទ័ព ខ្មែរទាំងមូល ដែលព្រះរាជាបានប្រគល់ឲ្យនាំមកដល់ដែរ ។ ម្យ៉ាងទៀត ទូលព្រះបង្គំជា រាជវង្ស ហើយជាមហា ទ័យរាជទៀតផង ទូលព្រះបង្គំក្លរតែត្រូវបានព្រះរាជាសៀមឲ្យតម្លៃ ហើយទទួលស្គាល់ ចាត់ទុកក្នុងឋានៈជាមេ

^{៧៤} ព្រះអង្គទ្រង់ប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៤៣ ជាបុត្ររបស់អ្នកម្នាងមាលី ។

បញ្ហាការកងទ័ព ដូចជាព្រះអង្គដែរ” ។ ស្តេចសៀមនៅស្ងៀមមិនតបតម្កើង ក៏ប៉ុន្តែដើម្បីបង្ហាញឲ្យឃើញថា ព្រះអង្គជាមេតែម្នាក់គត់នៅទីនេះ ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យតេជោយកឈើយសឹកម្នាក់ ដែលព្រះមហាឧបរាជខ្មែរចាប់ បានយកមកកាត់ក្បាល រួចឲ្យយកទៅដោតលើចុងបួស្សីនៅនឹងមុខសំពៅព្រះមហាឧបរាជ ។ ព្រះមហាឧបរាជ ខ្មាល់ខ្លាំងណាស់ ក៏ចេញសំពៅគ្រលប់មកកម្ពុជាវិញភ្លាម ។ ពេលយាងមកដល់លង្វែកវិញ ព្រះអង្គបានរាយ ការណ៍អំពីការប្រមាថរបស់ស្តេចសៀមថ្វាយព្រះរាជា ព្រមទាំងបានសំណូមពរឲ្យលុបសន្ធិសញ្ញា ដែលបានចុះ ហត្ថលេខានៅអយុធ្យាចោល នៅពេលចប់រដូវវស្សាខាងមុខ ។

ដល់ពេលពួកប៉េហ្គានចូលមកលុកលុយស្រុកសៀមម្តងទៀត ពួកមេទ័ពខ្មែរបានទទួលការអនុញ្ញាតពីព្រះ រាជា ឲ្យចេញទៅធ្វើសង្គ្រាមជាមួយសៀម ដូចស្តេចនគរហង្សវរ្ម័នដំណើរមកស្រុកសៀម ។ ពលទាហាន១ម៉ឺន នាក់ ដែលស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់លោក ចៅហ្វាទ្លុះ បានចេញដំណើរទៅតាមផ្លូវលំពែងហាយ ទៅវាយ ដំណើរមកខែត្របស្ចឹមបុរី និងនគរនាយក ប៉ុន្តែទ័ពនេះធ្វើដំណើរទៅមុខល្បឿនពេក ក៏ដាច់នៅតែឯង ។ ពេលបាន ជួបជាមួយទ័ពសៀម២កង ដឹកនាំដោយពញា សុីសាយណារ៉ុន និងពញា សុីរាជគេដោ ទ័ពនីមួយៗ មានគ្នា១ម៉ឺន នាក់ ចៅហ្វាទ្លុះ ត្រូវវាយឲ្យដកថយចូលមកក្នុងកម្ពុជាវិញ ។

នៅឆ្នាំ១៥៧៥^{៧៦} ដើម្បីធានាថារាជសម្បត្តិស្ថិតនៅក្នុងដៃព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គ ព្រះរាជា បានលើក ព្រះអនុជឧបរាជ ឲ្យឡើងទៅជាទីទុកយោរាជ ដើម្បីឲ្យទ្រង់បាត់បង់សិទ្ធិជាអ្នកស្នងរាជ្យ ពីព្រោះថា តាមធម្មតា ព្រះអនុជដែលជាឧបរាជ តែងតែឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះរៀមជានិច្ចរួចហើយព្រះអង្គ បានលើកព្រះរាជបុត្រ ប្អូនព្រះនាមចៅពញាគន់ ដែលទើបតែមានព្រះជន្ម៦ ព្រះវស្សា ប៉ុណ្ណោះ ឲ្យធ្វើជាឧបរាជវិញ ។ បន្ទាប់មក ព្រះអង្គ ក៏ដាក់រាជសម្បត្តិឲ្យព្រះរាជបុត្រច្បងព្រះនាមថា ព្រះជ័យជេដ្ឋា ដែលទើបតែមានព្រះជន្ម ១០ ព្រះវស្សា ប៉ុណ្ណោះ ។

២១- ព្រះជ័យជេដ្ឋាទី១ (១៥៧៦-១៥៨៧)

ព្រះជ័យជេដ្ឋា បានទទួលព្រះរាជពិធីរាជភិសេកនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧០ ក្រោមព្រះនាមថា ព្រះជ័យជេដ្ឋា ធិរាជ បរមបពិត្រ ប៉ុន្តែកិច្ចការគ្រប់គ្រងព្រះនគរស្ថិតនៅលើព្រះបិតានៅឡើយ ។

^{៧៦} លោក កាបាតុន បាននិយាយថា កាលបរិច្ឆេទនេះមិនត្រឹមត្រូវ ។ តែខ្ញុំគិតថាមិនខុសទេ ពីព្រោះ ព្រះជ័យជេដ្ឋា ទ្រង់ប្រសូត្រនៅ ក្នុងឆ្នាំ១៥៦៤ ហើយពញា គន់ ប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៦៨ ។ បើសិនជា ព្រះសត្តា លើករាជបុត្រទាំង២ មួយឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ក្នុងព្រះជន្ម១០ ឆ្នាំ មួយឲ្យធ្វើជាឧបរាជក្នុងព្រះជន្ម៦ ឆ្នាំ ពេលនោះវាត្រូវនឹងឆ្នាំ១៥៧៥ នេះឯង លើកលែងតែឆ្នាំកំណើតនោះ វាខុស ។

ការដែលព្រះរាជាដាក់រាជសម្បត្តិ ហើយលើកព្រះរាជបុត្រជ័យជេដ្ឋាឲ្យឡើងសោយរាជសម្បត្តិ យ៉ាងនេះបានធ្វើឲ្យព្រះខុយោរាជ និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីជាច្រើនមានការអាក់អន់ស្រពន់ចិត្តខ្លាំង ពីព្រោះ បើតាមទំនៀមពីបុរាណ គឺពួកគេនេះឯង ដែលជាអ្នកមានសិទ្ធិក្នុងការជ្រើសតាំងព្រះរាជា ។ ពួកគេមិនហ៊ាន ប្រឆាំងតវ៉ាដោយចំហទេ ក៏ប៉ុន្តែបានចាប់ព្រងើយកន្តើយ មិនយកចិត្តទុកដាក់ដល់កិច្ចការរាជការ ចាប់តាំងតែពីពេលនោះមក ជាហេតុធ្វើឲ្យកើតមានអនាធិបតេយ្យទូទាំងប្រទេស ហើយព្រះរាជាដាក់រាជបុត្របង្ខំព្រះទ័យលះបង់ខ្មែរ ចំនួនបី និងនគររាជសីមា ដែលទើបតែដណ្តើមបាន ឲ្យទៅសៀមវិញ ។

ព្រះរាជាក្រុងអយុធ្យា នៅពេលដែលទទួលដំណឹងថា ព្រះរាជានាមចក្រកម្ពុជា កើតមានការច្របូកច្របល់ ហើយ នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីមិនសូវស្តាប់បញ្ជារបស់ព្រះរាជា រដ្ឋមន្ត្រីទាំងឡាយក៏ក្លាយទៅជាអសកម្ម ក៏ចាត់ឲ្យកេណ្ឌទ័ព១០ ម៉ឺននាក់ សេះ១៨៥០ ក្បាល ដំរី៨០០ ក្បាល នាំមកវាយកម្ពុជា ។ ទ័ពស្រួច មានពល៥ ពាន់នាក់ បញ្ជាដោយខត្តមសេនីយ៍ខ្លាំងពូកែម្នាក់ឈ្មោះថា ព្រះរាជានុរ ។

តបតទៅនឹងទ័ពសៀមនេះ ព្រះរាជានុសិទ្ធិ បានរៀបចំទ័ព ៣ម៉ឺន៥ ពាន់នាក់ នៅក្នុងខ្មែរត្រពាំងបង្កំ ក្នុងនោះមានទ័ព១ ម៉ឺននាក់កេណ្ឌមកពីខ្មែរត្រពាំងបង្កំ និងជើងព្រៃ និង១ ម៉ឺននាក់ទៀតជាទ័ព ដែលចៅហ្វាយខ្មែរ ពញាស្នាក់លោកជ្រើសរើសបានក្នុងខ្មែរពោធិសាត់ ។ ពញាគេដេ ចៅហ្វាយខ្មែរកំពង់ស្វាយ មានទ័ព ៣ម៉ឺននាក់នៅនឹងអតីតរាជធានី, ទ័ព២ ម៉ឺននាក់ជ្រើសរើសនៅក្នុងខ្មែរកំពង់ស្វាយ និងទ័ព ១ ម៉ឺននាក់ទៀត ជ្រើសរើសនៅនឹងអង្គរវត្ត^{៧៧} ។ ឯព្រះខុយោរាជ កាន់ទ័ពដែលជ្រើសរើសមកពីរលាប្បៀរ ២ ម៉ឺននាក់ និងមកពីបរិបូណ៌ ១ ម៉ឺននាក់ ។

ព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋា បានយាងទៅកាន់ខ្មែរសំរោងទង បាទី និងខ្មែរនៅខាងត្បូងភ្នំពេញ ដើម្បីជ្រើសរើសទ័ពដែរ ។

នៅពេលដែលខ្មែរកំពុងតែជ្រើសរើស និងរៀបចំទ័ពដូច្នោះ ស្តេចសៀមបានចូលមកដណ្តើមយកខ្មែរពោធិសាត់បាន រួចហួសមកបោះជំរំនៅពីមុខបរិបូណ៌ ឡោមព័ទ្ធទ័ពព្រះខុយោរាជជាប់ ហើយបន្តមក វាយយកលង្វែកទៀត ។ សៀមព័ទ្ធជុំវិញលង្វែកនេះ៣ខែ ទើបព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋា ពញាអន ហើយនិងមន្ត្រី ១០ នាក់ទៀត ដែលចេញទៅជ្រើសរើសទ័ពនៅក្នុងបណ្តាខ្មែរខាងត្បូង ខាងកើត និងខាងជើង នាំទ័ពមកដល់ ក៏វាយសង្ក្រាន្តទៅលើទ័ពសៀមឲ្យបរាជ័យ ដកថយទៅស្រុកវិញទៅ ។ សង្រ្គមនេះ បានកេណ្ឌមនុស្សដែលមានកាយសម្បទាល្អ ស្ទើរតែអស់រលីងពីក្នុងព្រះរាជានាមចក្រ ខ្លះឲ្យចូលធ្វើទាហាន ខ្លះទៀតឲ្យបររទេះដឹកស្បៀង មានតែតិចតួច

^{៧៧} ខ្មែរនេះជួនកាលហៅថាអង្គរ ជួនកាលថានគរសៀមរាបថា អង្គរវត្ត និងជួនកាលទៀតហៅថា សៀមរាប ។

ប៉ុណ្ណោះដែលគេចរត់ចូលពួនក្នុងព្រៃ ។ ចប់សង្គ្រាម ប្រទេសជួបប្រទះនឹងគ្រោះទុរ្ភិក្សយ៉ាងខ្លាំង ហើយថែមទាំងមានកើតជំងឺអាសន្នរោគទៀតផង ។

ប្រទេសពេលនោះជួបគ្រោះចង្រៃកាន់តែខ្លាំងថែមទៀត ដោយព្រះរាជាដាក់រាជ្យបានធ្លាក់ខ្លួន ទៅជាភ្នកហើយរករឿងតែជាមួយព្រះពុទ្ធរូប ។ នៅលង្វែក ព្រះអង្គបានបញ្ជាឲ្យគេយកព្រះពុទ្ធរូបជាច្រើនព្រះអង្គ បោះចូលទៅក្នុងទឹក ។ មានព្រះសង្ឃសៀម២អង្គ ព្រះនាមទិកុណៈបញ្ញោ និងសុរៈបញ្ញោ បានមើលជំងឺព្រះរាជា ឲ្យសះសះជាមកវិញ ក៏ប៉ុន្តែប្រជានុរាស្ត្របានចោទព្រះសង្ឃទាំង២អង្គនោះ ថាជាអ្នកធ្វើអំពើឲ្យព្រះរាជាភ្នក និងធ្វើឲ្យព្រះនគរកើតវិបល្លាស ក៏នាំគ្នាបណ្តេញព្រះសង្ឃទាំង២អង្គនោះទៅវិញ ។

ប្រជានុរាស្ត្រកើតមានការព្រួយបារម្ភច្របូកច្របល់ជាខ្លាំង ហើយវិបត្តិដូរស្មារតីធ្វើឲ្យគេគិតថានឹងកើតមានភយន្តរាយជាមិនខាន ។ យ៉ាងណាមិញ គេនិយាយថា ទឹកជ្រោះស័ក្តិសិទ្ធិនៅភ្នំបាណន់ក្នុងខែក្រកបាត់ដំបង រីឯខ្លះ លែងហូរ អាងដែលធ្លាប់តែទទួលទឹកជ្រោះនោះពេញៗស្រាប់តែបែរជារីងស្ងួតអស់ ។ ព្រះខ័នរាជ្យរបស់អតីតក្សត្រវង្សវង្សដែលគេបានរកឃើញនៅក្នុងវង្សដើមចំបក់ នៅក្នុងខែក្រកបាទីហើយនាំយកមកលង្វែកវិញ ចេញច្រែះ ពួកបារកូដែលថែរក្សាដុសខាត់យ៉ាងណាក៏មិនជ្រះ ហើយមានឈាមហូរចេញពីដើមទ្រូងប្រេះស្រាំរបស់ព្រះពុទ្ធរូបមួយអង្គនៅវិហារសួគ៌ ។ និមិត្តសញ្ញាទាំងអស់នេះបញ្ជាក់ថាស្រុកកើតទុរ្ភិក្ស មានជំងឺអាសន្នរោគធ្វើឲ្យមនុស្សស្លាប់អស់ស្ងាត់ស្រុក ហើយប្រជានុរាស្ត្រកើតមានកំហឹងឈឺ ចាប់កាន់តែខ្លាំងឡើងៗ ធ្វើឲ្យបាក់ទឹកចិត្តនិងស្មារតីអស់រលីង ។

នៅពេលនោះ នៅក្នុងរាជធានីមានពួកអេស្បាញ៉ូល និងព័រទុយហ្គេ^{៧៧} ដែលមានទំនាក់ទំនងជិតស្និទ្ធជាមួយព្រះសត្វ ។ ព្រះរាជាការពារ ហើយទុកចិត្តពួកនោះណាស់ រហូតទាល់តែទ្រង់ប្រទានប្តូរស្រីដីដូនមួយ មួយអង្គឲ្យជនព័រទុយហ្គេ ឈ្មោះ ឌីយ៉ូហ្គេបៃឡូសូ ធ្វើជាករិយា ។ ពួកនាម៉ឺនេសពុម្ភមន្ត្រី មិនពេញចិត្តនឹងពួកនេះទេ ព្រោះគេខ្លាចពួកនេះ ប្រើឥទ្ធិពលមកលើព្រះរាជា ណាមួយពួកនេះជាពួកស្បែកសផង ។

^{៧៧} ពួកអឺរ៉ុបដែលមកកាន់កម្ពុជាមុនគេ គឺពួកសាសន៍ទូតល្វីការដូសូ និងបារម៉ាដេរ៉ូ មកដល់ក្នុងឆ្នាំ១៥៥៣ ។ បន្ទាប់មក គឺអ្នកផ្សព្វផ្សាយសាសនាដូមីនីកាំងសញ្ញាតិអេស្បាញ៉ូលឈ្មោះ ហ្គាស្ស៊ីវ៉ាដាគ្រូស បានមកដល់ក្នុងឆ្នាំ១៥៦០ ។ លោកឪពុក ជនហុនសាឡេស ដីម៉ង់ដូហ្សូ បាននិយាយនៅក្នុងលិខិតមួយដែលគេបោះពុម្ពនៅទីក្រុងវ៉ិមក្នុងឆ្នាំ១៥៨៥ ថា មានអ្នកផ្សព្វផ្សាយសាសនា ដូមីនីកាំងសញ្ញាតិព័រទុយហ្គេមួយរូបឈ្មោះបងប្រុសស៊ីលវើស មានឥទ្ធិពលមកលើរាជវាំងស្តេចកម្ពុជាសម័យនោះខ្លាំងណាស់ ។ តាមពិតបេសកកម្មផ្សព្វផ្សាយសាសនាភូមិកម្ពុជាកម្ពុជា មាននៅឆ្នាំ១៥៨១ ទេ ក៏ប៉ុន្តែអាចនឹងមានពួកអឺរ៉ុបខ្លះបានមកដល់មុនដូចដែលលោកបាតុនបាននិយាយថា មកពីម៉ាឡាកា ឬមកពីស្រុកសៀម មុនពេលដែលពួក “អ្នករុករកដែលគោរពបូជាសាសនា” មកដល់ ។

បានជាព្រះរាជាស្រឡាញ់ និងគាំទ្រ ព្រោះពួកនេះដឹងរឿងរ៉ាវកិច្ចការព្រះនគរច្រើន ជាពិសេសគឺដឹងថា ស្តេចសៀម ដែលបរាជ័យក្នុងការវាយយកកម្ពុជាម្តងហើយនៅឆ្នាំ១៥៨១ ហើយនឹងរៀបចំប្រុងធ្វើសង្គ្រាម សាជាថ្មី ហើយថាសង្គ្រាមលើកនេះធំជាងលើកមុន ម្យ៉ាងទៀតពួកនេះ មានគំនិតចង់ដាក់ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា នៅក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់នគរអេស្ប៉ាញ ដែលទើបតែដណ្តើមយកពីរទុយហ្គាល់បាន នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៨ ពួកពីរទុយហ្គេនទាំងអស់នោះ បានថ្វាយយោបល់ដល់ព្រះរាជា ឲ្យព្រះអង្គចាត់ ឌីយ៉ូហ្គោប៊ែឡូសូ ធ្វើដំណើរទៅ ទីក្រុងម៉ានីល ជាមួយពួកអេស្ប៉ាញលឿន ធូរដីហៃណន់ ហ្គុនសាឡេស, អង់តូនីញ៉ូម៉ាសាដូ និងប័ង់តាឡេ អុនការនៃរ៉ូ ដើម្បីសុំជំនួយពីអភិបាលប្រទេសហ្វីលីពីន មកទប់ទល់ជាមួយនឹងពួកសៀម ដែលប៉ុនប៉ងវាយព្រះរា ជាណាចក្រ (១៥៧០) ។ ព្រះរាជសារលិខិតដែលព្រះរាជាកម្ពុជា បានប្រគល់ឲ្យពួកនោះកាន់យកទៅ មានខ្លឹម សារអ្នកអានថា ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាជាមហាអំណាចមួយ ព្រះរាជាសព្វព្រះទ័យនឹងសាសនាកាតូលិកណាស់ សូមឲ្យលោកអភិបាល ហ្គោម៉េពេរ៉េងសម៉ារីញ៉ា បញ្ជូនព្រះសង្ឃកាតូលិកមួយចំនួន ដើម្បីផ្សព្វផ្សាយសាសនា ដល់អ្នកស្រុក និងសុំឲ្យផ្តល់ទាហានមកជាមួយឲ្យបានច្រើនផង ដើម្បីជួយការពារ ។ រាជទូតរបស់ព្រះសត្តា បានទៅ ដល់ទីក្រុងម៉ានីល នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧០ ក៏ប៉ុន្តែ មិនបានអ្វីយកមកវិញទេ ពីព្រោះអភិបាលហ្វីលីពីន កំពុងរៀបចំ ចេញធ្វើប្រតិបត្តិការវាយយកប្រជុំកោះម៉ូលុក ប្រតិបត្តិការដែលធ្វើឲ្យអភិបាលនោះ និងពលទាហានស្លាប់បាត់ បង់អស់^{៧៧} ។ ពួកឌីយ៉ូហ្គោប៊ែឡូសូ កំពុងតែនៅហ្វីលីពីននៅឡើយទេ ដល់មកឆ្នាំ១៥៧៣ នៅពេលដែលស្តេច សៀម ព្រះណារេត ហៅស្តេចខ្មៅ បានដឹកនាំទ័ព១០ ម៉ឺននាក់ មានដំរី៨រយ សេះ១ពាន់៥រយ ចែកចេញជាច្រើន កង ដឹកនាំដោយខ្ពស់សេនីយ៍ដ៏អង់អាច មកវាយយកកម្ពុជា ។

តើពិតមានស្តីអំពីអវិភាពនេះ បានផ្សព្វផ្សាយទៅដល់ទីក្រុងម៉ានីល ហើយជំរុញឲ្យអភិបាលក្រុងនេះ សម្រេចចិត្តផ្តល់ជំនួយឲ្យកម្ពុជា ដែលមិនបានផ្តល់ភ្លាមៗតាមការសន្យា ឬដូចម្តេច? គេមិនបានដឹងថា ការពិត យ៉ាងណាទេ ក៏ប៉ុន្តែគេដឹងថា ឌីយ៉ូហ្គោប៊ែឡូសូ បានទទួលលិខិតរបស់លោកអភិបាលក្រុងម៉ានីល មួយច្បាប់ ចុះ ថ្ងៃទី២៧ ខែកញ្ញា ឆ្នាំ១៥៧៣ ទូលព្រះរាជាកម្ពុជាថា ខ្លួនសូមធ្វើជាអាជ្ញាកណ្តាលនៅក្នុងជម្លោះជាមួយស្រុក សៀម ។ នៅពេលដែលឌីយ៉ូហ្គោប៊ែឡូសូ និងមិត្តភក្តិរបស់គេគ្រលប់មកដល់កម្ពុជាវិញ រាជធានីលង្វែក បាន ធ្លាក់ទៅក្នុងកណ្តាប់ដៃសៀមជាច្រើនសប្តាហ៍រួចទៅហើយ ។

^{៧៧} លោកអភិបាលស្រុកហ្វីលីពីន ហ្គោម៉េពេរ៉េងសម៉ារីញ៉ា បានដឹកនាំប្រតិបត្តិការនោះដោយផ្ទាល់ ក៏ប៉ុន្តែ ត្រូវពួកចិនដែលគេ ចាប់បង្ខំឲ្យមកចែកទុកឲ្យបះបោរប្រឆាំងឡើងនៅកណ្តាលសមុទ្រ ដោយកាប់សម្លាប់ទាំងលោកអភិបាល នាយទាហាន និងពួក អេស្ប៉ាញលើចោលអស់ រួចហើយនាំយកសំពៅមកចូលចតនៅអាណ្តាមវិញ ។

តើមានហេតុការណ៍អ្វីកើតឡើងខ្លះ? តទៅនេះ គឺជារឿងរ៉ាវដែលឯកសារកម្ពុជា ដែលខ្ញុំមានបានរៀបរាប់ ។

មុនដំបូង ទ័ពសៀមដណ្តើមយកខែត្រកូរ៉ាត់ រួចហើយនៅសម្រាកនៅទីនោះចំនួនពីរបីថ្ងៃ រើសទ័ពនៅទីនោះបាន១ម៉ឺននាក់ ថែមទៀត ។ បន្ទាប់មក គេចេញដំណើរតាមជួរស្ពានទិព្វ មកដើរលើស្ពានធ្វើអំពីថ្មមួយ ឆ្លងស្ទឹងឈ្មោះថា ស្ពានត្រែង រួចចូលមកដល់អង្គរវត្ត (សៀមរាប) ទើបចុះសំពៅចំនួន២៥០ ឆ្លងបឹងទន្លេសាប មកដណ្តើមយកខែត្រកំពង់ស្វាយ ។ មានទ័ពជើងទឹក២រយសំពៅទៀត ដែលគេកេណ្ឌនៅក្នុងខែត្រនគរស្រីធម្មរាជ ពាតឆ្នោត សាអាណខ្នា និងឆាយា ដុកពលទាហាន២ម៉ឺននាក់ បានមកឡើងនៅខែត្របុស្ស (សព្វថ្ងៃ គឺមណ្ឌលសុកក្រាំង នៅកូសាំងស៊ីន) ។ ទ័ពមួយកងទៀតមានពួកចាម ប្រហែល (ជាពួកម៉ាឡេ ទេ ទើបសម) ១ម៉ឺននាក់ ក្រោមបញ្ជារបស់ខត្តមសេនីយ៍សៀមឈ្មោះ ពញារាជវង្សា ចុះសំពៅ១៥០ មកដណ្តើមយកខែត្របន្ទាយមាន ។ ទ័ពទាំងអស់នេះចាប់ធ្វើសកម្មភាពព្រមៗគ្នា នៅក្នុងខែធ្នូ ។

ព្រះរាជាដាក់រាជ្យ បានសម្រេចចេញទប់ទល់ជាមួយទ័ពសៀម ដែលដឹកនាំដោយព្រះណរោត ហើយបានចាត់ឲ្យព្រះខុរាយោរាជ យាងទៅតាំងទ័ព នៅអមរាទិ (បរិបូណ៌) ដែលមានកំពែងដី^{៧០} មាំទាំគ្រាន់បើ ។ ពញារាជ និងពញាជិនចាន់តុក ដឹកនាំទ័ពទៅកាន់ខែត្របន្ទាយមាន ឯព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋាយាទៅប្រយុទ្ធនឹងប្រធាននិងសត្រូវ ។ ពញាបវរនាយកទៅតាំងទ័ពនៅក្នុងខែត្របុស្សដំបង ។

មួយចំណែកទៀត លោកក្រឡាហោមដឹកនាំទ័ពជើងទឹកមួយកង នៅរក្សាដែនទន្លេធំខាងកើត ហើយលោកវិបុលរាជ នៅរក្សាដែនទន្លេធំខាងលិច ។ កងទ័ពមានទូក២៥០ កេណ្ឌមកពីបណ្តាខែត្រខាងត្បូង ឯកងទ័ព មានទូក ២០០ កេណ្ឌមកពីខែត្រនគរស្រីធម្មរាជ ពាតឆ្នោត សាអាណខ្នា និងឆាយាដែរ ។ លើសពីនោះ នៅមានទេះដឹកស្បៀងទ័ពចំនួន ២ពាន់ក្រឡឹង ថែមទៀត ។ គេនិយាយថាទ័ពជើងទឹក ពួកអុំទូក និងពួកបររទេះ មានគ្នាទាំងអស់ ២ម៉ឺននាក់ ។

ប៉ុន្តែ បើទោះជាទិតុប្រឹងពង្រាយទ័ពយ៉ាងនេះក្តី ក៏ទ័ពខ្មែរត្រូវទទួលបរាជ័យនៅគ្រប់សមរម្យ ។ ខត្តមសេនីយ៍ ជិនចិនតុក បានត្រូវខ្មាំងសម្លាប់បាននៅបន្ទាយមាន ហើយជំនួសដោយអ្នកអង្គម្ចាស់អន ។ តែត្រង់ចំណុចនេះ ទ័ពសត្រូវបានត្រូវរុញច្រានឲ្យថយក្រោយរហូតដល់ខែត្រស្រីសន្ធរ នៅលើទន្លេធំ នៅពីខាងឦសានភ្នំពេញ ។ ឯខែត្រទ្រាំង បុស្ស បន្ទាយមាន និងកយកំពង់ក្របី សៀមដណ្តើមយកបាន ។ នៅខាងជើង ឯណោះវិញ សៀមដណ្តើមយកបានខែត្របុស្សដំបង និងអង្គរវត្ត ហើយឡោមព័ទ្ធអមរាទិ (បរិបូណ៌) ដែល

^{៧០} នោះគឺជាកំពែងរបស់រាជធានីបាស ដែលគេបានបោះបង់ចោលនៅក្នុងឆ្នាំ១៥២៦ ។

មានព្រះខ្ញុំខ្មោចរាជគង់នៅ ។ ព្រះខ្ញុំខ្មោចរាជ មិនចង់បោះបង់ទីតាំងនេះឲ្យសត្រូវទេ ប៉ុន្តែដល់បានទទួលដំណឹងថា ព្រះរាជា និងព្រះរាជបរិពារ បានគេចខ្លួនចេញពីរាជធានីហើយ ទ្រង់ក៏វាយបើកដូរឆ្លងកាត់ទ័ពសៀមចេញទៅជួយលង្វែក ។ ទ្រង់មានព្រះតម្រិះថា បើចង់ឈ្នះ គឺត្រូវឈ្នះនៅក្នុងរាជធានី ព្រោះរាជធានីជាស្នូលនៃការទប់ទល់ទូទាំងប្រទេស ។ ទ្រង់បានយាងចូលមកគង់នៅក្នុងរាជធានី រៀបចំពង្រឹងកិច្ចការពារយ៉ាងម៉ឺងម៉ាត់ និងប៉ិនប្រសប់ ។ ទ័ពសៀមដេញតាមព្រះអង្គប្រកិតៗ រួចបោះទ័ពនៅពីមុខរាជធានីលង្វែក ។ ប៉ុន្តែដោយព្រះរាជានិងរាជបរិពារគេចចេញបាត់ទៅ ហើយអ្នកស្រុកក៏ទៅជាអស់សង្ឃឹម គិតតែព្រួយនឹងការវាយលុករបស់សត្រូវបានធ្វើឲ្យកិច្ចការពារជាប់គាំង ហើយនៅទីបញ្ចប់ ក៏ព្រលែនរាជធានីឲ្យសត្រូវតែម្តង នៅចុងឆ្នាំ១៩៧៣ ។ ព្រះខ្ញុំខ្មោចរាជ និងក្រសួងស្រូវសៀមចាប់បាន នាំយកទៅស្រុកកេរដាមួយប្រជាជនរាជធានី និងទីជិតខាងចំនួន ៧ ម៉ឺននាក់^{៧០} ។

^{៧០} រាជពន្យារវាសនាខ្មែរ រាជពន្យារវាសនាសៀម និងការដំណាលតាមគ្នាព្រមទាំងរឿងនិទានទាំងឡាយស្តីអំពីការបាត់បង់បន្ទាយលង្វែក បានឯកភាពគ្នាកំណត់កាលបរិច្ឆេទនៃព្រឹត្តិការណ៍នេះក្នុងឆ្នាំ១៩៧៣ ។ ក៏ប៉ុន្តែ លោក អែមម៉ូនីញ៉ា បានរកឃើញអក្សរចារឹកលើឈើមួយនៅអន្ទក់ ក្នុងខែត្រព្រែកប្បាស ដែលនិយាយថា ហេតុការណ៍នេះកើតឡើងនៅក្នុងឆ្នាំកុរ ចូលសករាជ៧៩៩ ពុទ្ធសករាជ ២១២៧ ដែលត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ១៩៧៧ ទៅវិញ ។ យើងពិបាកនឹងបដិសេធកាលបរិច្ឆេទដែលមានការបញ្ជាក់ច្បាស់លាស់ បែបនេះណាស់ ក៏ប៉ុន្តែយើងក៏ពិបាកនឹងបដិសេធកាលបរិច្ឆេទដែលរាជពន្យារវាសនាសៀម និងរាជពន្យារវាសនាខ្មែរបានកំណត់ឲ្យដែរ ។ ចំណែកឯ លោកហ្គ្រង់ស៊ីហ្គានីញ៉ាវិញ គាត់កំណត់យកឆ្នាំ១៩៧៥ ដោយមិនបានបញ្ជាក់អំពីមូលហេតុទេ ក៏ប៉ុន្តែបាននិយាយដែរថា ឯកសារអឺរ៉ុបកំណត់យកឆ្នាំ១៩៧៣ ។ នៅឆ្នាំ១៩៧៧ លោក កាប៉ាតុន បានលើកអំពីឯកសារអេស្បាញ៉ូលមួយ ដែលគេបោះពុម្ពផ្សាយតាំងពីឆ្នាំ១៦០៤ នៅវ៉ាទ្យាដូលីង ហើយដែលមានរៀបរាប់អំពីព្រឹត្តិការណ៍ ដែលកើតឡើងនៅកម្ពុជា ក៏បានទទួលស្គាល់ថា បន្ទាយលង្វែកធ្លាក់ទៅក្នុងដៃសៀមនៅក្នុងឆ្នាំ១៩៧៣ នេះដែរ ។

ដូច្នោះ យើងឃើញថាមានកាលបរិច្ឆេទបី គឺឆ្នាំ១៩៧៣, ១៩៧៧ និង១៩៧៧ ដែលសុទ្ធតែសំអាងទៅលើឯកសារពិសេសៗ កាលបរិច្ឆេទទី១សំអាងទៅលើរាជពន្យារវាសនាខ្មែរ និងសៀម កាលបរិច្ឆេទទី២សំអាងទៅលើចារឹកលើឈើមួយ និងកាលបរិច្ឆេទទី៣សំអាងទៅលើឯកសារអឺរ៉ុប ។ បើពិនិត្យទ្រង់ដល់ទៅ រាជពន្យារវាសនាខ្មែរ និងរាជពន្យារវាសនាសៀម អាចនឹងមានការខុសឆ្គង ដោយមកពីឯកសារនេះ គេចម្លងតាមគ្នាជាច្រើនលើកច្រើនសារ ។ ទី១ ការខុសឆ្គងនោះអាចនឹងបណ្តាលមកពីឯកសារដើមមិនត្រឹមត្រូវខ្លួនឯង តែក៏អាចមកពីអ្នកចម្លងដែលមិនប៉ិនប្រសប់ មិនបានយល់ច្បាស់អំពីសករាជទាំងបីដែលគេនិយមប្រើព្រមៗគ្នា ឬក៏គិតតែប្រទាញឲ្យសករាជទាំងបីត្រូវគ្នា ភ្លេចគិតដល់ព្រឹត្តិការណ៍ពិត ។ ទី២ ឈ្មោះ និងស័ក ឆ្នាំនីមួយៗ ជាកត្តាសម្រាប់បញ្ជាក់ដើម្បីកុំឲ្យគេច្រឡំឆ្នាំណាជាឆ្នាំណា ក៏ប៉ុន្តែជូនកាលវាទៅជាមូលហេតុធ្វើឲ្យមានការច្រឡំទៅវិញ ក៏មាន ។ ចំណែកឯចារឹកលើឈើនៅអន្ទក់ គ្មានចំណុចត្រង់ណាដែលបញ្ជាក់ថា ឯកសារនេះគេសរសេរនៅក្នុងឆ្នាំណា តើឯកសារនេះកើតឡើងក្នុងពេលបែកលង្វែក ឬយ៉ាងណាដែរទេ ។ តែខ្ញុំគិតថា គេគ្មានមូលហេតុអ្វីម៉ឺងម៉ាត់ ដើម្បីបដិសេធកាលបរិច្ឆេទដែលលោក កាប៉ាតុន ដកស្រង់ចេញពីឯកសារអេស្បាញ៉ូលណាស់ ។ ដូច្នោះគេត្រូវកំណត់យកការបែកបន្ទាយលង្វែកត្រឹមឆ្នាំ១៩៧៣ ។

ប្រហែលគឺនៅពេលនោះហើយ ដែលខ្ញុំឃើញហ្នែងប្រទេស និងមិត្តភក្តិរបស់គេធ្វើដំណើរត្រលប់មកដល់ កម្ពុជាវិញ ទទួលដំណឹងថាសៀមដណ្តើមយករាជធានីលង្វែកបានហើយ ហើយព្រះសត្តា និងព្រះរាជា ជាព្រះរាជ បុត្របានភៀសព្រះកាយទៅកន្លែងនៅឯស្រីសន្ធរ ឬក៏បានយាងទៅដល់ស្ទឹងត្រែងដងក៏មិនដឹង ដែលជាទឹកដីកម្ពុជា ដែរ នៅជំនាន់នោះ ។

ប្រទេសកម្ពុជាពេលនោះ បានធ្លាក់ចូលក្នុងភាពវិនាសហិនហោចជាខ្លាំង បន្ទាប់ពីសៀមដណ្តើមយកបាន រាជធានីលង្វែក ព្រះរាជាភៀសព្រះកាយបាត់ ហើយពួកសៀមគ្រប់គ្រងដីកន្លែងប្រទេសយ៉ាងតឹងរ៉ឹងបំផុត ។ កេរ្តិ៍ រើកាយរាជធានី រួចដុតខ្ទេចខ្ទី ។ ប្រជាជនត្រូវគេរៀនទាំងហ្មឺង យកទៅដាក់នៅទីកន្លែងផ្សេងៗ ក្នុងទឹកដី សៀម ហើយមានមនុស្សស្លាប់ជាច្រើនតាមផ្លូវ ពេលធ្វើដំណើរទៅ ។ ទ្រព្យសម្បត្តិផ្សេងៗ សាស្ត្រារាជពន្យារ គារ និងកម្មវិធានប្រកបដោយស្រស់ស្អាត ឬត្រូវព្រះណរេតនាំយកទៅកាន់រាជធានីអយុធ្យា ។ មហាណាចក្រ កម្ពុជា ដែលធ្លាប់តែរុងរឿង បានធ្លាក់ចុះអាប់ខ្ទិនដោយសារតែខ្សោះអស់ប្រជាជន ។ ភាពខ្សោះអស់ប្រជាជន នេះ បេសកជនចិនលោក ឈាវតាកាន់ បានសង្កេតឃើញតាំងតែពីសតវត្សរ៍ទី១៣មកម៉្លេះ ក្នុងឆ្នាំ១២៧៦ ហើយលោកបាននិយាយទៀតថា គឺជាដលវិបាកនៃសង្គ្រាមដែលសៀមបង្កឡើង ធ្វើឲ្យកម្ពុជាចុះខ្សោយ ដោយ កាត់បន្ថយនូវមធ្យោបាយ ដែលព្រះរាជាខ្មែរប្រើប្រាស់ដើម្បីការពារខ្លួន ថ្វីបើប្រទេសនេះនៅតែមានអត្តិភាព ប្រកបដោយវិសាលភាព និងគោលដៅហិរញ្ញវត្ថុដោយ ។ គឺជាមហានគរ ដែលនៅមានកិត្តិសាសន៍ល្បីល្បាញរដ្ឋ ពាសពេញបូព៌ាប្រទេស តែបាត់បង់ការការពារដល់អនុភូតភាព និងមានតែការទទួលស្គាល់ពីបណ្តាក្រុមប្រទេស តូចៗ នៅស្រុកលាវប៉ុណ្ណោះ ។

ភាពវឹកវរដែលធ្វើឲ្យកម្ពុជានៅឯកោ, ការប្រកួតប្រជែងដណ្តើមអំណាចគ្នា, សង្គ្រាមដែលកម្ពុជាត្រូវ តែធ្វើជាមួយសៀម និងនគរសាមន្តរាជ, ការធ្លាក់ចុះនៃសន្តិសុខស្ថានភាពកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនា នៅដើមសតវត្សរ៍ ទី១៤ ហើយជំនួសវិញដោយសន្តិសុខស្ថានភាពព្រះពុទ្ធសាសនា ដែលនាំឲ្យមានបដិវត្តន៍សាសនានយោបាយ និង ប្រជាធិបតេយ្យ ទាំងអស់នេះបានធ្វើឲ្យព្រះរាជាណាចក្រចុះខ្សោយ ដោយព្រះរាជាត្រូវបាត់បង់អំណាចបន្តិច ម្តងៗ ។ ព្រឹត្តិការណ៍ទាំងអស់នេះ បានធ្វើឲ្យពួកលាវរើបម្រះទាមទារសេរីភាព ហើយចុះមកនៅកាន់តែជិតឡើងៗ រហូតមកដល់ល្បាក់ខោន តាំងតែពីសតវត្សរ៍ទី១៤ ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យអនុភូតភាពខ្មែរកាន់តែចុះខ្សោយជាបន្ត បន្ទាប់ ។ ភាពអាប់ខ្ទិនកាន់តែធ្ងន់ឡើងថែមទៀត នៅពេលដែលពួកសៀមរៀបប្រជាជនទាំងហ្មឺង ជាឈ្មួយ យកទៅស្រុកគេ ។

ការបោះបង់ចោលរាជធានីនគរធំ នៅសតវត្សរ៍ទី១៤ ហើយព្រះរាជាមកកង់នៅបុរសាន រួចមកនៅ ចតុមុខ (ភ្នំពេញ) កង់ក្នុងរាជធានីប្រក់ស្លឹកមិនមែនប្រក់ក្បឿង នេះជាកស្តុភារបញ្ជាក់ច្បាស់ អំពីភាពចុះអាប់ខ្ទិន ដែលមិនអាចកំបាំងពីភ្នែកពួកអ្នកដែលបានឃើញបានដឹង ដែលយើងត្រូវតែលើកយកមកនិយាយនៅពេល

នេះ ។ យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយ ថាប្រជាជនកម្ពុជាពេលនោះ ជឿថាមានលេចសញ្ញាមិនល្អរួចទៅហើយនៅក្នុងសកម្មភាពផ្សេងៗ របស់ជនទុក្ខដ្ឋ ដែលធ្វើឲ្យពួកគេមានការភិតភ័យ ហើយព្រួយបារម្ភថា ពួកគេនឹងទទួលរងនូវមហន្តរាយដ៏ធ្ងន់ធ្ងរជាមិនខាន ។ តើមហន្តរាយដ៏ធំ ដែលមកកំរាមកំហែងពួកគេនោះជាអ្វី? ហើយតើអ្វីទៅជាមូលហេតុនៃទុក្ខព្រួយ ដែលធ្វើឲ្យពួកគេវង្វេងវង្វាន់ ក្លាយទៅជាប្រជាជនមួយ ដែលទុកចិត្តលើខ្លួនឯង ហើយចោទប្រកាន់ទៅលើសាសនាទាំង២ថា បានទម្លាក់វាសនាមិនល្អឲ្យព្រះរាជា ដាក់បណ្តាសាឲ្យកើតជំងឺអាសន្នរោគ ជំងឺយូដ ។ នៅទូទាំងព្រះនគរ មិនតែប៉ុណ្ណោះបានទាំងឲ្យពួកសៀមដណ្តើមយករាជធានីបាន ក្រោយពីឡោមព័ទ្ធជាប់ជាច្រើនឆ្នាំ ។ ទុក្ខព្រួយក្រហល់ក្រហាយរបស់ប្រជាជននេះ គឺជាសញ្ញាមួយទៀត បញ្ជាក់អំពីការអាប័ទិន ការភ័យខ្លាច និងការចុះខ្សោយ ។

ក៏ប៉ុន្តែដោយប្រជាជនកម្ពុជានាសម័យនោះ ក៏ដូចជាសម័យព្រះរាជវង្សវង្សនៃដែរ ជាជាតិសាសន៍មួយក្លាហាន ជាពូជអ្នកចម្បាំង គ្រឿមខ្លួនជានិច្ចនឹងធ្វើសង្គ្រាម, ដោយគេមានមេបញ្ជាការជាខ្ពង់ខ្ពស់និយមប្រសប់, ដោយគេធ្លាប់បានរុញច្រានពួកចាមឲ្យដកថយចេញទៅវិញ មិនតិចជាង២០ ដង ធ្លាប់វាយក្សត្រនគរចំណុះឲ្យបរាជ័យលើសពី១០០ ដង ធ្លាប់បានចេញធ្វើសង្គ្រាមទៅក្រៅទឹកដីជាង ១០ ដង ធ្លាប់វាយពួកសៀមឲ្យបរាជ័យ២០ ដងក្នុងពេលជាង៤សតវត្សរ៍, ដោយអ្នកស្រុកទៅជាមានការប្រុងប្រយ័ត្នខ្លួនជានិច្ច ព្រោះតែការចូលលុកលុយមកពីទិសពាយ័ព្យ និងទិសកើតសៀម និងលាវ, ដោយអ្នកស្រុកមានស្មារតីជាអ្នកចម្បាំង ទាំងព្រះរាជាដាក់រាជ្យទាំងព្រះរាជាតែងតាំងថ្មី ដែលនៅក្នុងមិនទាន់សមល្មមក្នុងការដឹកនាំ ទាំងពួកទុក្ខមសេនីយ៍រដ្ឋមន្ត្រី នាមិនសព្វមុខមន្ត្រីទាំងអស់ មានទំនុកចិត្តហើយ បានលះបង់អស់ពីកម្លាំងកាយ និងកម្លាំងចិត្ត ដើម្បីបម្រើជាតិ ។ គេសម្រេចជ្រើសរើសទ័ពបានយ៉ាងរហ័ស ប្រឆាំងនឹងទ័ពសៀម បាន៤កងនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៨២ វាយបំបែកការឡោមព័ទ្ធរាជធានីឆ្នែកក្នុងឆ្នាំ១៥៨៣ ថែមទាំងបានរុញច្រានពួកសៀមរហូតដល់ទល់ដែនទៀតដងជាហេតុធ្វើឲ្យគេមានសង្ឃឹមថា អាស្រ័យដោយវិធានការដ៏ប៉ិនប្រសប់ ទប់ទល់ប្រឆាំងនឹងដែនការវាយប្រហាររហូតចត់របស់សត្រូវ កម្ពុជានឹងអាចបណ្តេញសត្រូវឈ្នានីសពានស្នពូជ បានយ៉ាងហោចណាស់ម្តងទៀតដែរ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៩៣ ។

ក៏ប៉ុន្តែការពិតបែរជាផ្ទុយស្រឡះ គឺទ័ពខ្មែរបានត្រូវវាយឲ្យបរាជ័យនៅលើគ្រប់សមរម្យ ហើយសៀមដណ្តើមយករាជធានីឆ្នែកបាន ។ ព្រះទ័ពយោធា និងក្រសួងស្រុកសៀមចាប់បានជាលើយ្វី ចំណែក៤ ព្រះរាជាដាក់រាជ្យ និងព្រះរាជាក្មេងវិញ ត្រូវគេចព្រះកាយទៅកងនៅឯខាងជើងបំផុតនៃព្រះរាជាណាចក្រដើម្បីកុំឲ្យសៀមចាប់បានហើយនាំយកទៅស្រុកសៀម ដូចជាព្រះរាជាមុនមួយអង្គ គឺព្រះបាទស្រីរាជា នៅក្នុងឆ្នាំ១៤៧៣ ។ ដល់ពេលនេះ មិនគ្រាន់តែជាការអាប័ទិនចុះប៉ុណ្ណោះទេ គឺជាមរណភាព ជាចុងបញ្ចប់នៃព្រះរាជាណាចក្រមួយតែម្តង ។ ប្រជាជនបាក់ម្នាស់ការភ្លេចអស់អ្វីៗ មិនដឹងថាខ្លួនជានរណា ។ គេត្រូវបាក់បង់អស់នូវ

តម្លៃរបស់ខ្លួន បាត់បង់ទាំងអានុភាព និងថាមពល ហើយគ្មានសល់អ្វីបន្តិចឡើយ ។

ក្រោយពីរឹបត្តិតដំឡើងនេះ នៅពេលដែលមានរាជវង្សឆ្ងាយមួយអង្គ គឺព្រះរាមាជើងព្រៃ ដែលជាសត្រូវរបស់ព្រះរាជាដាក់រាជ្យព្រោះទំនាស់ដណ្តើមព្រះជាយាគ្នា ហើយក៏ជាសត្រូវរបស់ព្រះរាជាថ្មីផងដែរ ក្រោយពីបានពិនិត្យឃើញថាអ្វីៗ រលំរលាយដល់ដីអស់ហើយ ទាំងរាជវង្សទាំងរាជបរិពារ និងមន្ត្រីធំៗ ក៏បាត់បង់អស់ពីព្រះរាជាណាចក្រ រាជធានីត្រូវត្រួតត្រាដោយខ្ពត្តមសេនីយ៍សៀមម្នាក់ ក្រោយពីព្រះអង្គបានបណ្តេញទ័ពសៀមនិងខ្ពត្តមសេនីយ៍ជាតំណាងស្តេចសៀមចេញពីលង្វែកនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៤ ដុតទៅ គ្មានសល់អ្វីទៀតទេនៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ : ចិត្តកំនិតចាស់ត្រូវរលុបបាត់អស់ មនុស្សម្នាក់ៗទៅជាទន់ជ្រាយ កំសាក នរណាក៏ដួចជានរណា មានតែភ្នំអស់សង្ឃឹម ។

បន្ទាប់មក ក្រោយពីព្រះរាជាដាក់រាជ្យសោយទិវង្គតទៅ ព្រះរាជាថ្មីក៏ស្រុតបាត់ទៅដែរ ក្រោយពីពួកអេស្បាញ៉ាល និងព័រទុយហ្គេធ្វើកុតព្រះរាមាជើងព្រៃនៅស្រីសន្ធរ ក្នុងឆ្នាំ១៥៧៥ រួចហើយពួកចាម និងម៉ាឡេធ្វើកុតព្រាតនក្នុងឆ្នាំ១៥៧៦ ប្រទេសកម្ពុជាមានព្រះរាជា១៣ព្រះអង្គ សោយរាជ្យក្នុងពេលតែ១សតវត្សរ៍ហើយនៅចុងចាំគភ្លេចអនុស្សាវរីយ៍នៃមហាវិទ្យាសកម្មកន្លងមក ក៏ប៉ុន្តែគេគ្មានសេចក្តីក្លាហាននឹងធ្វើការសងសឹកតបតនឹងពួកសៀមវិញទេ ។ សៀវភៅក្បួនខ្នាតច្បាប់ កម្ពុរសាស្ត្រា បានត្រូវគេលួចយកទៅបាត់ ឬដុតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី ។

នៅក្នុងគ្រិស្តសករាជ១៦៧២ ដើម្បីបានចេះដឹងអំពីទំនៀមទម្លាប់ពីបុរាណ ដែលគេភ្លេចបាត់អស់ទៅហើយតាមការណែនាំរបស់ព្រះមាតុច្ចាមួយព្រះអង្គ ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាត្រូវធ្វើសំណើសុំកម្ពុរសាស្ត្រា ក្រវាំងច្បាប់រដ្ឋប្បវេណី និងច្បាប់សាសនាសរសេរដោយដៃ ទៅប្រទេសសៀម ដែលបានលួចយកទៅពីមុន ។

នៅក្នុងការចងចាំរបស់ប្រជាជនខ្មែរ ការបាត់បង់រាជធានីលង្វែកគឺជាដំណាក់កាលអាក្រក់មួយ ដែលពីមុននោះ ព្រះរាជាណាចក្រមានទឹកដីធំ ហើយសម្បូរសប្បាយ ប្រជាសាស្ត្របានសុខក្សេមក្សាន្ត ប្រទេសខ្លាំងពូកែ ។ តាមពិត កម្ពុជាបានធ្លាក់ចុះទិន្នន័យទាំងពីមុននោះយូរយារមកហើយ បើពុំនោះទេ ការគ្រាន់តែបាត់បង់ កម្ទេចកម្ទី និងត្រួតត្រាលង្វែកក្នុងពេល២-៣ឆ្នាំប៉ុណ្ណោះ នឹងមិនអាចធ្វើឲ្យប្រទេសត្រូវរលាយបាត់បង់ ខ្សោះកម្លាំងហើយប្រជាជនធ្លាក់ចូលក្នុងដំណើរថយក្រោយដូច្នោះទេ ។ ចាប់ពីពេលបាត់បង់លង្វែកមក កម្ពុជាត្រូវបាត់ឈ្មោះពីចុងបូព៌ា ហាក់បីដូចជារលត់រលាយបាត់ពីលើពិភពលោកនេះទៅ លែងមាននរណាស្គាល់ទៀតហើយ ។ នៅពេលដែល ពួកអឺរ៉ុបបានមកដល់កាលពី១សតវត្សរ៍មុននេះ ដោយចុះចតនៅនឹងឆ្នេរសមុទ្រប្រទេសឥណ្ឌា ត្រង់អវ៉ា អាវ៉ាកាន់ មែរតុយ តេណាស់សេរីម ម៉ាតាបាន មកដល់ភូមា ប៊េហ្គ ជ្វា ម៉ាឡាកា រហូតមកដល់ស្រុកសៀម ហើយឆ្ងាយរហូតដល់ តុងកីង អាណាម កូសាំងស៊ិន ពួកនោះមិនបានដឹងអំពីអត្ថិភាពរបស់ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាទេ ។ រាជទូត របស់ស្តេចល្វីទី១៤ គឺពួកលោកឪពុកសេស៊ីតទាំង៦នាក់ បានដឹងអំពីប្រទេសកម្ពុជា

នៅឯរាជវាំងអយុធ្យា នៅឆ្នាំ១៦៧៥ ពេលដែលពួកកាត់បានជួបអ្នកអង្គម្ចាស់ខ្មែរមួយអង្គ ដែលហាក់បីដូចជា
យាងមកពីប្រទេសឆាយដាច់ស្រ្តីមួយ គ្មានអារ្យធម៌ ហើយចំណុះស្រុកសៀម ។

ជំពូកទី២

អំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជា

នាសករាជ្យទី១៤, ១៥ និង១៦

មកដល់ពេលដែលសៀមវាយយកបន្ទាយលង្វែកបាននេះ ពេលគឺនៅចុងសតវត្សរ៍ទី១៦ យើងគួរពិនិត្យមើល អំពីស្ថានភាពនយោបាយរបស់បណ្តាប្រទេស ដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជាបន្តិច ។

១- ប្រទេសលាវ

នៅពេលដែលមហាអាណាចក្រកម្ពុជាត្រូវបានបំបែកទៅ វាហាក់ដូចជាថាបណ្តាក្រុងប្រទេសលាវតូចៗនៅខាងជើងភ្នំដងរែក ដែលកន្លងមក ធ្លាប់ទទួលស្តាប់អនុត្តរភាពរបស់ព្រះរាជាខ្មែរដោយបង្ខំចិត្ត បានទទួលនូវសេរីភាពពេញលេញ ហើយត្រូវធ្លាក់ចូលទៅក្នុងអំណាច និងការដឹកនាំដ៏តឹងរ៉ឹងថ្មីមួយពីស្តេចក្នុងស្រុកដែលទើបតែដណ្តើមអំណាចបាន ។ ប្រហែលជាមានក្រុងប្រទេសជាច្រើន ដែលត្រូវធ្លាក់ទៅក្នុងការដឹកនាំរបស់ពួកចៅថៃ តាំងតែពីពេលនោះមកម្ល៉េះ ពីព្រោះមានរឿងដំណាលថាមានពួកវិប្រជាលាវខ្លះ បានគេចខ្លួនចេញពីពួកអ្នកដណ្តើមអំណាចថ្មី ហើយរត់ទៅរស់នៅឆ្ងាយក្នុងព្រៃភ្នំក្រំម្តុំ ដើម្បីឲ្យបានស្ងប់ស្ងាត់ហើយមានសុវត្ថិភាពជាង ។

ពួកលាវហាក់ដូចជាបានផ្តាច់ខ្លួនផុតស្រឡះពីកម្ពុជាហើយ តាំងតែពីដើមសតវត្សរ៍ទី១៤ នៅពេលដែលមានអង្គម្ចាស់លាវមួយអង្គ^១ ដែលបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយបុត្រីស្តេចកម្ពុជា បានដឹកនាំទ័ពម្រះលាវ ខ្មែរទៅវាយដណ្តើមយកស្រុកលាវមកគ្រប់គ្រងវិញ ។ អ្នកអង្គម្ចាស់នោះមានព្រះនាមថា ឆោម ទ្រង់ប្រសូតក្នុងរវាងឆ្នាំ១៣១៦ គេហៅថាចៅហ្វាឆោម ហ្វាឆោម ឬហ្វាឆោម^២ មានព្រះជន្ម២១ព្រះវស្សា ។ ព្រះអង្គបានដណ្តើមយកបានទឹកដីលាវទាំងមូល ហើយបានរក្សាក្រុងប្រទេស ដែលមានពីមុនមកទាំងអស់ទុកនៅដដែលគ្រាន់តែទ្រង់បានតែតាំងមេដឹកនាំថ្មី រួចហើយបែងចែកចេញជាស្រុករដ្ឋបាលផ្សេងៗ និងរៀបចំឲ្យមានច្បាប់ទម្លាប់ឡើងប៉ុណ្ណោះ ។ ទ្រង់ក៏បានដណ្តើមយកនគរឡាននាង ជាស្រុកកំណើតរបស់ព្រះបិតា មកវិញផងដែរ ។ ឈ្មោះរបស់

^១ ទ្រង់ត្រូវជាព្រះនគរបស់ ភ្យាក់ផុន ស្តេចហ្វូនប្រាបាត ជាបុត្ររបស់ ភ្យាក់ភ្នំ ដែលបានលួចពង្រីកព្រះជាយាយមួយអង្គរបស់ព្រះបិតា ហើយគេចព្រះអង្គមកគង់នៅស្រុកខ្មែរ ។ មានឯកសារមួយនោះនិយាយថាភ្យាក់ភ្នំបានប៉ុនប៉ងដណ្តើមរាជសម្បត្តិពីព្រះបិតា ភ្យាក់ផុន ។

^២ គ្រងនេះ យើងឃើញថាពាក្យហ្វា ឬហ្វាមានន័យថាអ្នកអង្គម្ចាស់ ចំណែកឯសមាសពាក្យចៅហ្វា ដូចទៅនឹងពាក្យចៅព្រាដែរ មានន័យថា អ្នកអង្គម្ចាស់ជាធំ ។ ភាសាកម្ពុជា ឬប៊ែហ្កាន ហៅថា ចៅវ៉ា ដែលពួកអង្គក្រសួងសរសេរថា ចូលវ៉ា និងចូរ៉ា ។

ព្រះរាជាណាចក្រនេះក្លាយចេញពីឈ្មោះភូមិ២ គឺសៀងដុន និងសៀងតុង^៧ ដែលមាននៅរហូតដល់សព្វថ្ងៃជា ឈ្មោះសង្កាត់២ នៃរាជធានីហ្វូនប្រាបាត ដែលពីមុនឆ្នាំ១៩០១មានឈ្មោះថា វ៉ាត់សា តាវ៉ានី ស៊ីសុតាណា ជាឈ្មោះដែលគេហៅ កោះដុំ ពីមុន ។ អ្នកស្រុកមានសញ្ជាតិជាឡាវ ឬថៃ ។

នៅពេលគ្រលប់មកពីវាយយកហ្វូនប្រាបាតដាក់ជាចំណុះរួចហើយ ហ៊ាងោមបានជួបជាមួយពួកខាខាវ ពួកនេះដូចជាពួកថៃកាលពីប៉ុន្មានសតវត្សរ៍មុនដែរ បានចាកចេញពីស្រុកដើមរបស់ខ្លួនមករស់នៅក្នុងខ្ពង់រាប ខ្ពស់ៗ និងក្នុងព្រៃភ្នំ ។ ពួកនេះទស្សនាប្រាសាទប្រាសាទ ហ៊ាងោមបានយល់ព្រមទទួលយកពួកនេះដាក់ក្រោម អាណាព្យាបាល តែបានបង្ខំឲ្យលប់ច្បាំងគ្នាចំនួន៥ ថ្ងៃក្នុង១ សប្តាហ៍ ហើយឲ្យលប់លួចគោក្របីក្នុងពេលច្បាំង ដើម្បីជៀសវាងកុំឲ្យមានសង្គ្រាមតទៅទៀត ។

មានម្តងនោះ ទ្រង់បានយាងចេញពីហ្វូនប្រាបាត ទៅវាយយករៀងច័ន្ទ ដែលមិនព្រមទទួលស្គាល់អំណាច របស់ព្រះអង្គ មកដាក់ជាចំណុះ ។ រៀងច័ន្ទពេលនោះគេហៅថាណាខនថៃ មានន័យថា រាជធានីពួកថៃ ។ ទ្រង់បាន ជួបជាមួយកងទ័ពប្រឆាំងពេលយាងទៅជិតដល់ ហើយបានវាយឲ្យបរាជ័យយ៉ាងឆាប់ រួចយាងចូលទៅក្នុងរាជ ធានី ស្ទើរតែគ្មានការខូចខាតកម្លាំងអ្វីបន្តិចសោះ ។

គេនិយាយថា នៅពេលដែលពួកថៃនៅក្នុងអាងទន្លេមេណាមកាន់ជើងរៀងច័ន្ទ ទ្រង់បានសម្រេចព្រះទ័យ ចេញធ្វើសង្គ្រាមជាមួយ ដោយបានដឹកនាំទ័ពទៅដល់ព្រំប្រទល់ដែនទៅហើយ ស្រាប់តែព្រះរាជាសុខោទ័យ បញ្ជូនទូតមកសុំសន្តិភាព និងចង់ស្តានមេត្រីដោយលើករាជបុត្រីព្រះនាមថា នាងកែវយុដ្ឋាជាមហេសីទី២ ។ ទ្រង់ បានយល់ព្រមតាមសំណើ ក៏ប៉ុន្តែបានឲ្យសុខោទ័យបញ្ជូនសួយសារអាករទៅថ្វាយមានចំនួនច្រើនលើសលប់ ជាទៀងរាល់ឆ្នាំ ។

អនុលោមទៅតាមសំណូមពររបស់នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ដោយ បានយល់ព្រមឲ្យ គេអភិសេកជាព្រះរាជាលាវនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៥៣? នៅក្នុងបរិវេណវត្តបាសាក់ ដែលមានសេសសល់សំណល់ បាក់បែករហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ ។ នៅក្នុងទិកាសនោះ ទ្រង់បានថ្លែងព្រះរាជទ្រង់រំពឹងអំពីគោលការណ៍យុត្តិធម៌ ដែល គួរឲ្យកត់សម្គាល់ ទៅកាន់នាម៉ឺនទាំងឡាយ នៅចំពោះមុខពេលរេហ៍ និងប្រជារាស្ត្រថា “នាយចៅហ្វាយមិនត្រូវ វាយធ្វើបាប ឬកាប់សម្លាប់ខ្ញុំកំដរទេ ។ មេកោយដែលរន្ធតែការប្រមាថ ទោះជាមកលើរូបខ្លួនផ្ទាល់ក្តី មកលើក្រុម គ្រួសារខ្លួនក្តី មិនត្រូវកាត់សេចក្តីដោយខ្លួនឯងទេ ត្រូវប្រគល់រឿងនោះឲ្យចៅក្រមកាត់វិញ ។ ជនល្មើសត្រូវកាត់

^៧ សៀង ខ្មែរថា ឈៀង, ស៊ី មកពីពាក្យបាលីថា សិរី សំស្ក្រឹតថា ស្រី ។
^៨ ឈ្មោះ ពិសិដ្ឋ គឺស្រីចំនួនករ មានន័យថា រាជធានីនៃដើមចន្ទនៃក្រិស្ណាដ៍មានសិរី ។

ទោសត្រឹមត្រូវទៅតាមកំហុសដែលគេបានប្រព្រឹត្ត ហើយទណ្ឌិតត្រូវដោះលែងឲ្យមានសេរីភាពវិញ នៅថ្ងៃដែល ទណ្ឌកម្មត្រូវបញ្ចប់ ។ ខែត្រនីមួយៗត្រូវធ្វើរបាយការណ៍ប្រចាំខែអំពីស្ថានភាពទូទៅថ្វាយព្រះរាជា ហើយចៅ ហាយខែត្រត្រូវចូលមកកាលព្រះរាជានៅហ្ន៎ប្រាបាណ៍ម្តង ដោយនាំយកពន្ធអាករមកជាមួយផង ។ ត្រូវ ចេញដំណើរនៅខែទី១ ដើមឆ្នាំ ដើម្បីឲ្យបានទៅដល់មៀនស្វា (ហ្ន៎ប្រាបាណ៍) នៅខែទី៣ ។ មិនត្រូវដាក់ប្រជារាស្ត្រ ឲ្យទៅជាឧសករទេ ។ មិនត្រូវសម្លាប់យាតករទេ ព្រោះវានឹងធ្វើឲ្យមានស្លាប់កាន់តែច្រើន ការសម្លាប់មនុស្សម្នាក់ ទៀត គឺជាកំហុស ។ មេទ័ពមិនត្រូវទទួលសំណូកពីជនណាដែលមិនចង់ចេញធ្វើសង្គ្រាមទេ បើពុំនោះនឹងត្រូវ ទម្លាក់បុណ្យសក្តិឲ្យមករស់នៅជាប្រជាជនធម្មតា ។

បើសិនជាព្រះរាជពន្យារវាវមាននិយាយបំផ្លើសទេ ព្រះចៅហ្ន៎នោះនេះ ដែលត្រូវជាព្រះរាជបុត្រ សុណិសា របស់ព្រះរាជាកម្ពុជា ជាមហារាជខ្លាំងពូកែមួយអង្គ ដែលបានបង្រួបបង្រួមក្សត្រប្រទេសលាវ ទាំងអស់ ដាក់មកក្នុងអំណាចរបស់ព្រះអង្គតែក្នុងរយៈពេល ២ ទៅ ៣ឆ្នាំ ប៉ុណ្ណោះ ក្សត្រប្រទេសទាំងអស់នោះ ពីមុន ស្ថិតនៅក្រោមការគ្រប់គ្រងរបស់ព្រះរាជានុបត្ត ហើយទើបតែដោះខ្លួនចេញរួច ។

អ្នកម្នាងកែវ មហេសីរបស់ព្រះអង្គ ជាពុទ្ធសាសនិកដ៏ជ្រះថ្លាម្នាក់ ។ “ព្រះនាងទ្រង់មានព្រះទ័យអាម៉ាស់ ខ្លាំងណាស់ដែលពិនិត្យឃើញថា ប្រជាជនលាវមិនបានអនុវត្តតាមព្រះពុទ្ធាវាទ មិនគោរពច្បាប់ ពួកឧហាន និង មេបញ្ជាការយោធពល ធ្វើអ្វីៗតាមតែអំពើចិត្ត តែមិនដែលទទួលទោសកំហុសសោះ” ។ ព្រះនាង បានយាងទៅ ជួបព្រះរាជាកម្ពុជាស្វាមី រួចទូលព្រះអង្គថា “នៅស្រុកលាវនេះ អ្នកខ្លាំងប្រើអំណាចលើអ្នកទន់ខ្សោយ ប្រៀបបី ដូចថា នេះជាច្បាប់ធម្មជាតិ ។ ការធ្វើបែបនេះមិនល្អទេ ហើយទូលព្រះបង្គំជាខ្ញុំម្ចាស់មិនអាចទ្រាំមើល ដូច្នោះតទៅ ទៀតបានទេ ទូលព្រះបង្គំសូមការអនុញ្ញាតពីព្រះអង្គ រិលក្រលប់ទៅនគរព្រះបិតាខ្ញុំម្ចាស់វិញហើយ” ។ ព្រះ បន្ទូលមហេសីបែបនេះ ព្រះរាជា បានមានបន្ទូលល្អដំណើរព្រះនាង ហើយសន្យាថា ទ្រង់នឹងរៀបចំឲ្យគោរព ព្រះពុទ្ធសាសនានៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្ររបស់ព្រះអង្គ រួចបានចាត់រាជទូតទៅតែបុត្រ សុំឲ្យព្រះបិតាក្រេកបញ្ជូន កម្មវិញពុទ្ធសាសនា និងព្រះសង្ឃមកផង ដើម្បីបង្ហាត់បង្ហាញសាសនាថ្មីនេះដល់ប្រជាជន ។

ព្រះរាជានុបត្ត បានចាត់បញ្ជូនព្រះសង្ឃ៤អង្គជាមួយនឹងកម្មវិញផ្សេងៗ និងព្រះពុទ្ធរូបមួយអង្គ មាន ព្រះនាមថាព្រះបាណ៍^៥ ដែលយកមកពីស្រីលង្កា កសាងឡើងពីគ្រឿងអលង្ការរំលាយបញ្ចូលគ្នា ដែលនារីៗស្រុក នោះបរិច្ចាគទៅកាន់ស្រុកលាវ ។ ព្រះពុទ្ធរូបនេះ ព្រះរាជាកម្ពុជាបានទទួលពីព្រះរាជស្រីលង្កាជាមិត្តភក្តិ ។

^៥ គេនិយាយថា ឈ្មោះរាជធានីហ្ន៎ប្រាបាណ៍ ក្លាយមកពីព្រះនាមព្រះពុទ្ធរូបនេះឯង ដែលព្រះរាជាកម្ពុជាទ្រង់បានធ្វើអំណោយ ឲ្យទៅព្រះរាជាលាវ ។

ព្រះពុទ្ធសាសនា ត្រូវបានផ្សព្វផ្សាយចូលទៅក្នុងប្រទេសលាវយ៉ាងនេះឯង ។

ហ៊ីរោធរម មានព្រះជន្ម ២១ ព្រះវស្សា នៅពេលដែលព្រះអង្គយាងចេញពីឥន្ទ្របុត្តនគរមក ។ ទ្រង់មានព្រះជន្ម ២៦^៦ ព្រះវស្សា នៅពេលដែលទ្រង់ទទួលការអភិសេកមានព្រះនាមថា ភ្យាឡាកសាតារ៉ានីស៊ីសុតនៈ កនៈហ៊ិត ហើយមានព្រះជន្ម ៤០ ព្រះវស្សា នៅពេលដែលទ្រង់បាត់បង់ព្រះអក្ខមហេសីនាងកែវ ដែលជាបុត្រីព្រះរាជាកម្ពុជា ។

មរណភាពរបស់ព្រះមហាក្សត្រី ជាសញ្ញាបញ្ជាក់អំពីការបាក់ស្រុតចុះនៃព្រះរាជាណាចក្រ ។ គេនិយាយថា ព្រះមហេសីបាននាំយកទៅជាមួយនូវថាមពល និងកុណធម៌របស់ព្រះរាជា ។ ទ្រង់បានលះបង់កិច្ចការព្រះនគរទូទៅអ្នកដែលជិតស្និទ្ធនឹងព្រះអង្គ ហើយទ្រង់ក្លាយទៅជាតឹងតែងចំពោះអ្នកដទៃទៀត ធ្វើឲ្យកើតមានការមិនសប្បាយចិត្តកាន់តែខ្លាំងឡើងៗ ប្រជារាស្ត្ររងទុក្ខវេទនា នៅទីបញ្ចប់ក៏សម្រេចដេញព្រះអង្គចេញពីរាជបល័ណ្ណទៅ ។ ព្រះរាជាបាត់បង់រាជសម្បត្តិនេះ ដែលពីមុនទ្រង់អង្គអាចក្លាហាន អាចដណ្តើមយកស្រុកលាវខ្លាំងមូល មកដាក់ក្រោមអំណាចបាន ក៏ត្រូវភៀសខ្លួនព្រះអង្គទៅកង់នៅ ថាគណាម ឬមៀងណាម រស់នៅទីនោះបានប៉ុន្មានឆ្នាំទៀត ហើយសុភក្តនៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៦០ ក្នុងព្រះជន្មយុវ ៤៤ ព្រះវស្សា^៧ ។ ដូចជាព្រះរាជវង្សនេះទៀតៗ ដែលទ្រង់បានទទួលព្រះមរណនាមថា ភ្យាហ្គាភ្យាណន៍^៨ ។

ព្រះរាជបុត្រាច្បងរបស់ព្រះអង្គព្រះនាមថាហ្គនរុម បានត្រូវគណៈរដ្ឋមន្ត្រី (សេនាមាត្យា) និងសម្តេច ព្រះសង្ឃរាជ ជ្រើសតាំងឲ្យឡើងសោយរាជសម្បត្តិបន្តពីព្រះអង្គ ។

វត្តព្រះពុទ្ធសាសនាដំបូងគេដែលព្រះសង្ឃខ្មែរ និងន្តមកពីឥន្ទ្របុត្ត បានកសាងឡើងនៅរៀងច័ន្ទ តាំងពីរជ្ជកាលមុនម៉្លោះ មានឈ្មោះថា វត្តព្រះកែវ ពីព្រោះគេបានយកថ្មកែវ ដែលបានពី ឥន្ទ្របុត្ត មកបញ្ចុះត្រង់ជិតព្រះពុទ្ធបដិមាដែលតាំងនៅលើបល័ណ្ណ ។ ព្រះរាជាបានផ្តល់សិទ្ធិជ្រកកោនដល់វត្តនេះ បានសេចក្តីថា វត្តនេះអាចទទួលរាល់ពិរុទ្ធជនណាដែលបានប្រព្រឹត្តបទល្មើស ហើយរត់មកចូលក្នុងវត្តនេះ ឲ្យស្នាក់នៅចាក់ដុតទុក្ខទោស

^៦ ឯកសារមួយទៀតនិយាយថា ទ្រង់មានព្រះជន្ម៣៧ព្រះវស្សា ។

^៧ ឯកសារមួយទៀតថា នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧៤ ក្នុងព្រះជន្មយុវ ៥៧ ព្រះវស្សា ។

^៨ តាមមើលទៅព្រះនាមនេះប្រហែលត្រូវជា ព្រះចៅហ្វាព្រះនិរិទ្ធ ទេ ។

មានព្រះពុទ្ធរូបមួយអង្គ មានរូបរាងដូចស្តេចនរោត្តម បានត្រូវគេធ្វើពិធីអភិសេកឡើងនៅភ្នំពេញ ក្នុងខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៧០៧ នៅពេលដែលគេបញ្ចុះអដ្ឋិធាតុរបស់ព្រះអង្គ ទៅក្នុងព្រះចេតិយមួយ សង់ឡើងនៅក្នុងបរិវេណវត្តព្រះកែវមរកត ហើយព្រះអង្គទ្រង់ទទួលព្រះមរណនាមថា ព្រះអង្គម្ចាស់សុវណ្ណកោដ្ឋ ។ យើងឃើញថាទំនៀមទម្លាប់នេះ គេនៅតែថែរក្សាតរៀងរហូតមកនៅកម្ពុជា ។

បាន^{៧៧} ។ បន្ទាប់មក ព្រះរាជា និងព្រះមហេសី បានយកស្នាបព្រាមាសដួសទឹកមន្តចាក់ទៅលើដី ដើម្បីឲ្យព្រះនាង ធរណីធ្វើជាសាក្សីលើការបញ្ចុះសីហារវត្តនេះ និងព្រះពុទ្ធបដិមា ផងដែរ ។

ព្រះរាជាហួនរុម សោយរាជ្យបានយូរណាស់ ហើយទ្រង់សុគតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៤០៦ ក្នុងព្រះជន្មាយុ ៧៧ ព្រះវស្សា ។

ព្រះរាជបុត្រាច្បងរបស់ព្រះចៅហួនរុម ព្រះនាមឡាក់ដែង បានឡើងសោយរាជសម្បត្តិបន្ត ហើយសុគត ទៅក្នុងព្រះជន្មាយុ៦៤ ព្រះវស្សា ។ ចៅព្រហ្មកុមារបានឡើងសោយរាជ្យបន្ត (១៤២៥) ហើយត្រូវព្រះនាង កែវពិម្ពារ ជាព្រះមាតា និងជាព្រះមហេសី (មហាទេវី) របស់ព្រះរាជាមុនធ្វើកុត ៣ឆ្នាំក្រោយមក ក្នុងឆ្នាំ១៤២៨ រួចលើកព្រះរាជនត្តា ចៅកាយប៉ុណ្ណាបាន ឲ្យឡើងគ្រងរាជបល្ល័ង្កវិញ ។

ព្រះមហាទេវីនេះបានឲ្យគេធ្វើកុតព្រះរាជាអង្គនេះ និងព្រះរាជាបន្តបន្ទាប់៣ព្រះអង្គថែមទៀត ក្រោយពី លើកឲ្យសោយរាជ្យរួច ។ នៅទីបញ្ចប់ ព្រះនាងបានយកបុត្រារបស់បិតាចិញ្ចឹមជាស្វាមី ហើយលើកស្វាមីនេះឲ្យ សោយរាជសម្បត្តិ ។ ប៉ុន្តែពេលនោះប្រជារាស្ត្រលែងទប់ចិត្តបានទៀតហើយ ក៏នាំគ្នាបះបោរឡើង សម្រាប់ទាំង ព្រះមហាទេវី ដែលមានព្រះជន្ម៧៥ ព្រះវស្សា និងព្រះស្វាមីក្មេងផងដែរ^{៧៨} ។

មានឯកសារមួយនិយាយថាពេលនោះគឺគ្រិស្តសករាជ១៤២៨ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១៣៥០ ចុល្ល សករាជ៧៧០ ។

បន្ទាប់ពីនោះ នគរត្រូវគ្មានស្តេចសោយរាជ្យអស់រយៈពេល៣ឆ្នាំ រហូតដល់ពេលដែលក្សាងផ្តុំ^{៧៩} ឬប៉ាន ខាវប៉ាសាក់ ដែលព្រះមហាទេវីធ្លាប់បានលើកឲ្យឡើងសោយរាជ្យដែរតែប្រកែក ព្រោះខ្លាចត្រូវព្រះនាងធ្វើឃាត បានយល់ព្រមឡើងគ្រងរាជបល្ល័ង្កវិញ ក្នុងឆ្នាំ១៤៣៨ ហើយទទួលព្រះអភិសេកនាមថា ព្រះចៅសព្វៈចក្ត ប៉ាទីប៉ែនពៅ ។

នៅក្នុងរជ្ជកាលស្តេចអង្គនេះ ភ្នំសាយមួយដែលជាព្រះចៅរបស់រៀងច័ន្ទ មានបំណងចង់បំបែកខ្លួន ក៏ ត្រូវព្រះអង្គចាត់ឲ្យគេសម្លាប់ រួចលើកអ្នកអង្គម្ចាស់ភ្នំក្រៅចៅឯកដែង ព្រះជន្មាយុ៣៥ ព្រះវស្សា ឲ្យកាន់អំណាច

^{៧៧} ដល់មកឆ្នាំ១៤៧១ គេបានពង្រីកបុព្វសិទ្ធិនេះទៅឲ្យវត្តមនុរាម និងបស្សរាម ផងដែរ ។
^{៧៨} ដំណើររឿងរ៉ាវនេះ ដូចគ្នាបេះបិទទៅនឹងរឿងសៀមនៅសតវត្សរ៍ទី១៦ ដែលព្រះមាតាស៊ីសុដាច័ន្ទបានឲ្យគេធ្វើកុតព្រះរាជ បុត្រដែលជាព្រះរាជា ដើម្បីលើកសហយឲ្យឡើងគ្រងរាជបល្ល័ង្ក តែត្រូវសហយនោះធ្វើឃាតវិញ នៅពេលក្រោយមក ។
មានរឿងដូចគ្នាច្រើនណាស់នៅក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រឥណ្ឌូចិន ជាក់ស្តែងដូចជារឿងនាយក្រសក់ផ្អែមសម្លាប់ស្តេចនៅកម្ពុជា នៅ ប្រុកសៀមក៏មានប្រហាក់ប្រហែលគ្នាដែរ ។ រឿងស្តេចក្រុងច្រើនក៏ដូចគ្នា គ្រាន់តែថាអង្គជាស្តេចសៀមមិនមែនស្តេចខ្មែរទេ ។
^{៧៩} ផ្តុំក្នុងភាសាបារាំងត្រូវនឹងពាក្យវង្សក្នុងភាសាខ្មែរ ។ ក្សាងផ្តុំ គឺ ព្រះវង្ស បានន័យថា ជាព្រះរាជវង្ស ។

ជំនួសវិញ ។ ពេលនោះអំណាចរបស់ព្រះអង្គវាតនៅលើទន្លេមេគង្គ ចាប់ពីណាមហន្តនៅខាងត្បូង រហូតទៅដល់ ព្រំប្រទល់មឿនសាយនៅខាងជើង ។

នៅពេលនោះ ព្រះរាជាមានជីវិតមួយក្បាល កម្ពស់៧ហត្ថ មានសម្បុរភ្លេត ។ ដើម្បីបង្ហាញថា ព្រះអង្គមាន អធិរាជភាពមកលើនគរលាវ ស្តេចអាណាមបានទាមទារឲ្យយកដីនោះទៅថ្វាយព្រះអង្គ^{១៦} ។ ព្រះចក្ខុប៉ារ៉ា ប្រកែក មិនព្រមប្រកល់ដីឲ្យទេ ដើម្បីបង្ហាញថាទ្រង់មិនទទួលស្គាល់ថាលាវជានគរសាមន្តរាជរបស់អាណាមឡើយ ។ ស្តេចអាណាមក៏បញ្ជូនទ័ពឲ្យមកដាក់ទណ្ឌកម្មស្តេចលាវ ដោយចាត់ទុកថាជាស្តេចបះបោរ តែទ័ពនោះត្រូវវាយឲ្យ បរាជ័យមិនឆ្ងាយប៉ុន្មានពីហ្លួងប្រាបាត ក្នុងសមរម្យជាច្រើននៅពូនឆៀង ក្នុងឆ្នាំ១៤៧៧ ។ លោក ម៉ារីនី និយាយថា បរាជ័យរបស់ទ័ពអាណាម គឺបណ្តាលមកពីមានជំងឺឆ្លងមួយ ដោយសារពួកលាវបំពុលទឹក ។

នៅពេលនោះ ព្រះរាជាទ្រង់បានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះរាជបុត្រា ចៅឡាសែនខែ ដែលឡើងសោយ រាជ្យក្រោមព្រះនាមថាព្រះចៅទុនឡាឡាសែនខែ នៅក្នុងឆ្នាំ១៤៧១ នៃគ្រិស្តសករាជ ។ ហើយចៅវិសុនកុមារខែ រៀងចំនុំ បានត្រូវលើកឲ្យធ្វើជាចៅនៅហ្លួងប្រាបាតវិញ រួចហើយឲ្យឡើងជាសែនសៀងតាមសំណូមពររបស់ ព្រះសង្ឃ ឋានៈនេះស្មើនឹងឋានៈមហាទេវរាជនៅកម្ពុជា ។

មួយឆ្នាំក្រោយពីដាក់រាជសម្បត្តិមក^{១៧} ព្រះរាជាសុភក្តនៅក្នុងព្រះជន្មាយុ ៨១ព្រះវស្សា ។ ពេលនោះ ស្តេចអយុធ្យាបានធ្វើមឈូសមួយ មានលាបម្រក្សណ៍ និងស្រោបមាស ហើយនិងក្រណាត់សូត្រ ៥០០ ហត្ថ សម្រាប់រុំព្រះសព^{១៨} សមស្របទៅតាមទំនៀមហិណ្ឌូបុរាណ ។ ហេតុការណ៍នេះ នាំឲ្យមានសន្តិភាពដ៏យូរអង្វែង រវាង ព្រះរាជាណាចក្រថៃ និងព្រះរាជាណាចក្រលាវ នៅពេលក្រោយមក ។

ព្រះចៅទុនឡាឡាសែនខាយ បានសុភក្តនៅក្នុងឆ្នាំ១៥០១ ។ ព្រះរាជបុត្រារបស់ព្រះអង្គព្រះនាមថា ព្រះចៅ ជីពូ ព្រះជន្ម២៥ ព្រះវស្សា មានព្រះនេត្រខ្វាក់ម្ខាង ប៉ុន្តែព្រះកាយស្រស់ល្អណាស់ បានឡើងសោយរាជ្យ បន្តបាន៣ឆ្នាំ ក៏សុភក្តទៅទៀត ។

អ្នកអង្គម្ចាស់វិស្វនជាមហាទេវរាជនៅហ្លួងប្រាបាត បានឡើងសោយរាជ្យបន្តក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់មក ។ ទ្រង់

^{១៦} យើងនឹងបានឃើញនៅខាងក្រោយ ថាស្តេចសៀមមួយអង្គក៏ចង់ប្រើសិទ្ធិដូចគ្នានេះដែរ តែព្រះរាជាខ្មែរប្រកែក ។
^{១៧} មានឯកសារមួយទៀតនិយាយថា១៧ឆ្នាំ ហើយបានបន្ថែមថាទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យក្នុងឆ្នាំ១៥០១ រួចត្រូវគេដណ្តើមយក រាជសម្បត្តិបន្ទាប់ពីសោយរាជ្យបាន ៣ឆ្នាំ ។
^{១៨} សិទ្ធិរបស់ប្រទេសអធិរាជក្នុងការទាមទារយកដីសដែលប្រទេសសាមន្តរាជមាន គឺជាសិទ្ធិផ្តាច់ការ ប៉ុន្តែច្រើនតែជួបនឹង ការប្រកែក ។ ក៏ប៉ុន្តែការបញ្ជូនមឈូសស្រោបមាស និងក្រណាត់សូត្រមួយចំនួនសម្រាប់រុំសពព្រះរាជាចំណុះ គឺជាការតព្វកិច្ចមួយ របស់ប្រទេសអធិរាជ ដែលបញ្ជាក់អំពីអធិរាជភាព ដូចការទាមទារដីរាជដែរ ។

សោយរាជ្យបាន៣០ឆ្នាំ រួចបានសុភតនៅក្នុងព្រះជន្មឈ្មោះ ៧៧ព្រះវស្សា ប្រហែលក្នុងឆ្នាំ១៥៣០ ។

ព្រះចៅពោធិសាវរាជ្យ ព្រះជន្ម១៧ព្រះវស្សា ក៏ឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា ។ ប្រហែលក៏ព្រះរាជា អង្គនេះហើយ ដែលបានប្តូររាជធានីលាវមកទៀងច័ន្ទវិញ ដោយដូរឈ្មោះទៅជា ស៊ីសុតានាខណាហ៊ិតស៊ី (ឡានសាន ឬឡាននាន) ហោមខាវ^{១៤} ជាឈ្មោះដែលគេដាក់ឲ្យហ្ន៎ប្រាបាតពីមុន ។

មកដល់ពេលនេះ សង្គ្រាមបានដុះឡើងរវាងស្តេចអយុធ្យា និងស្តេចលាវ ដោយមានអ្នកអង្គម្ចាស់សៀម មួយអង្គ រត់មកជ្រកកោននៅក្នុងរាជវាំងទៀងច័ន្ទ ហើយព្រះរាជាលាវមិនព្រមបញ្ជូនទៅថ្វាយស្តេចសៀមវិញ ។ នៅក្នុងសង្គ្រាមនោះ ស្តេចសៀម ភ្យាអាទិក្យ ត្រូវរងរបួសដោយគ្រាប់កាំភ្លើង រួចហើយក៏គ្រលប់ទៅសុភតនៅ ឯស្រុកសៀមវិញ ។ រាជពន្យារវតារសៀមមិនបាននិយាយអំពីសង្គ្រាមនេះទេ ហើយក៏ មិនមានរៀបរាប់អំពី ស្តេចសៀមណា ដែលត្រូវសុភតដោយសារធ្វើសង្គ្រាមជាមួយលាវដែរ^{១៥} ។

គេនិយាយថាមទៀតថា នៅសម័យនោះ ប្រទេសលាវជាប្រទេសមួយសម្បូរសប្បាយ (ស្តេចចៅ) នៃ (បណ្តាស្រុកមឿន) ចំណុះទាំងឡាយ តែងតែលើកស្ទួយសារអាករមកថ្វាយព្រះរាជា ឥតមានអាក់ខានឡើយ ។

ដប់ឆ្នាំក្រោយពីធ្វើសង្គ្រាមជាមួយសៀមរួចមក ចៅពោធិសា បានយាងទៅកាន់ឈៀងម៉ៃ ដែលមាន ព្រះរាជា ព្រះរាជបុត្រាទាំង២របស់ព្រះអង្គ និងនាយករដ្ឋមន្ត្រីដែលកាន់អំណាចបន្តពីព្រះរាជា ត្រូវគេធ្វើឃាត អស់ ។ ព្រះចៅពោធិសា បានយករាជាណាចក្រនោះដាក់មកក្នុងអំណាចព្រះអង្គ រួចប្រគល់ទៅឲ្យព្រះ រាជបុត្រា ច្បង ដែលជាទ្រព្យគ្រប់គ្រង ដោយថ្វាយព្រះនាមថា ព្រះអ៊ូរ៉ាញូ^{១៦} ។

^{១៤} ព្រះរាជាណាចក្រសម្បូរសប្បាយ សម្បូរទៅដោយសិរពស់ និងដីរីស្មេតច្នៃត្រស ។ ឡាននាន ជាពាក្យចិន មានន័យថា ដីរីរាប់លាន ។

មានឯកសារមួយនិយាយថា ការប្តូរទីតាំងរាជធានីនេះកើតមានឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៦៥ ក្រោមរជ្ជកាលស្តេច សេតាក់ ជាបុត្រ ស្តេចពោធិសា ឡើងសោយរាជ្យបន្តក្នុងឆ្នាំ១៥៤៨ ។

^{១៥} មានស្តេចសៀមមួយអង្គដែលត្រូវសុភតនៅក្នុងចម្បាំងមួយ ប៉ុន្តែចម្បាំងនោះមិនមែនធ្វើជាមួយនឹងពួកលាវទេ គឺធ្វើជាមួយ នឹង ពួកប៊ែហ្គានទៅវិញ ។ ព្រះអនុជរបស់ព្រះរាជា ព្រះនាមថា ឯកទស្សរត្ន បានឡើងសោយរាជ្យបន្តបាន ៦ឆ្នាំ ។ សម័យនោះ សៀម គ្មានសង្គ្រាមជាមួយនឹងលាវទេ ។ ម្យ៉ាងទៀត គ្មានស្តេចសៀមណាដែលមានព្រះនាមថា ភ្យាអាទិក្យ នោះដែរ ។ អ្នកសរសេរ ពន្យារវតារលាវប្រហែលជាមិនបានបញ្ជាក់ការពិតទេ ព្រោះសូម្បីតែឈ្មោះស្តេចក៏មិនត្រឹមត្រូវផង បើដូច្នោះ អាចនិយាយថា គាត់មិនបានដឹងអំពីរឿងរ៉ាវដែលកើតនៅក្រៅស្រុកលាវច្បាស់ឡើយ ទាំងការបោះបង់អង្គរធំនៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៤ ហើយនិងការ បែករាជធានីលង្វែកនៅចុងសតវត្សរ៍ទី១៦ ។

^{១៦} ត្រង់នេះក៏គ្មានរៀបរាប់នៅក្នុងរាជពន្យារវតារសៀមដែរ ណាមួយឈៀងម៉ៃនេះជារាជធានីដ៏ល្អមួយ ដែលសៀមខ្លួនឯង មាន ការលំបាកខ្លាំងណាស់នឹងដណ្តើមយកមកដាក់ក្នុងអំណាច ។ យើងបានឃើញរួចមកហើយថា ស្តេចសៀមបានវាយឈៀងម៉ៃ

ព្រះចៅពោធិសាសោយរាជ្យជាច្រើនឆ្នាំបន្តមកទៀត រួចត្រូវសុគតដោយធ្លាក់ពីលើកង្វិរ នៅក្នុងពេលដែលទ្រង់ចង់បន្តាញថ្មីព្រះហស្តដល់ស្តេចបរទេសមួយអង្គ ដោយជិះដំរីដូររំហូងដំរីដែលទើបតែទាក់បាន ។

ព្រះចៅសេនាក៏ជាព្រះរាជបុត្រាបានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៤៨ ។ ក្នុងរជ្ជកាលនេះ ព្រះរាជាត្រូវចេញបុត្រាបុត្រីរបស់ពួកថាញ់ដ៏ ដែលបានលើកចៅមេឃុជាស្តេច រួចមិនបានប៉ុន្មានផង ក៏មានចិត្តចង់ដណ្តើមយកឈៀងមែ ។ លោក ឪពុកហ្សង់ម៉ារីឡីវីយ៉ា និយាយថា ជ័យជម្នះនេះបានមកពីការបំពុលទឹកដូចមុនដែរ ។

ចៅសេនាក៏ បានយាងមកកង់នៅរាជធានីរៀងច័ន្ទ ។ ស្តេចសៀមបានបញ្ជូនបុត្រីមួយអង្គមកថ្វាយ ដើម្បីឲ្យទ្រង់ទទួលយកជាព្រះជាយា ប៉ុន្តែចៅសេនាក៏បានបញ្ជូនព្រះនាងត្រលប់ទៅវិញ ដោយមិនពេញព្រះទ័យ ។ ស្តេចសៀម ក៏បញ្ជូនព្រះរាជបុត្រីច្បងមកថ្វាយម្តងទៀត ចៅសេនាក៏ពេញចិត្ត ក៏ព្រមទទួល ។

បួនឆ្នាំក្រោយមក ស្តេចសៀម មហាចក្រពត្រាជាធិរាជបានស្នើសុំជំនួយពីស្តេចលាវទប់ទល់នឹងស្តេចប៉េហ្គូ ដែលលើកទ័ពចូលមកឈ្លានពាន ដោយស្តេចសៀមប្រកែកពុំព្រមបញ្ជូនដំរីស៧ក្បាលទៅថ្វាយ ។ ចៅសេនាក៏ បានកេណ្ឌទ័ពភ្នាម រួចចេញវាយពួកប៉េហ្គូន បន្តិច្បងក៏ថយចេញពីអយុធ្យាទៅកាន់ស្រុកវិញទៅ រាជពន្យារការសៀមនិយាយថានៅក្នុងឆ្នាំ១៥៤៤ ។ បានប៉ុន្មានឆ្នាំក្រោយមក ពួកប៉េហ្គូនបានលើកភ្នាមកវាយម្តងទៀត ធ្វើឲ្យស្តេចសៀមព្រះមហាក្រាតិរាជ ដែលជាបុត្ររបស់ព្រះមហាចក្រពត្រាជាធិរាជបរាជ័យ រត់គេចចេញពីរាជធានីទៅ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥៥^{១៨} ។

ចៅហ្វាម៉ង់តា ស្តេចប៉េហ្គូន វាយយកអយុធ្យាបាន ដុតកម្ទេចខ្ទេចខ្ទី រួចហើយមានបំណងចង់បន្តមកវាយយករៀងច័ន្ទទៀត តែវាយយកមិនបាន ហើយបានចាប់យកទប់រាជជាឈ្មើយ នាំយកទៅកាន់រាជធានីអំរា របស់ពួកគេបាត់ទៅ ។

ព្រះចៅសេនាក៏ទ្រង់សុគតដោយជំងឺឆ្លងមួយ ដែលធ្វើឲ្យកងពលរបស់ព្រះអង្គជាច្រើនស្លាប់ជាមួយគ្នាផងដែរ នៅពេលដែលយាងត្រលប់មកពីធ្វើចម្បាំងវិញ ។

ជាច្រើនលើកច្រើនសា នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៨០ រួច១៣៨៣ បន្ទាប់មក១៣៨៤, ១៤២៨ ដណ្តើម កាន់កាប់រាជធានីនេះបាន នៅក្នុងឆ្នាំ១៤៣០ ហើយរហូតទាល់តែដល់ឆ្នាំ១៥២៦ ទើបចាត់ទុកថាយកមកដាក់បញ្ចូលក្នុងព្រះរាជាណាចក្របាន ។ បើតាមព្រឹត្តិការណ៍នេះ ការដែលនិយាយថា លាវយកបានឈៀងមែមកគ្រប់គ្រង គឺពិតជាស្តេចសៀមមិនឯកភាពប៉ុន្មានទេ ណាមួយស្តេច សេនាក៏បានប្រកែកពុំព្រមទទួលយករាជបុត្រីដែលបានបញ្ជូនមកថ្វាយជាព្រះជាយាផងទេ ព្រោះមិនស្រលាញ់ ទាល់តែបញ្ជូនមួយអង្គទៀតមកថ្វាយទើបយល់ព្រមទទួល ។

^{១៨} សៀមចោទថា មានមន្ត្រីក្បត់ម្នាក់ជាអ្នកធ្វើឲ្យរាជធានីធ្លាក់ទៅក្នុងដៃសត្រូវ ។

ភ្នំពេញ ដែលប្រហែលគឺជាឧបរាជនៅពេលនោះ បានដណ្តើមយករាជបល័ណ្ណនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧២ ។ ស្តេចប៉ែហ្គាន ព្រះនាមថាចៅហ្វាអេម៉ាឡេ បាននាំទ័ពចូលមកវាយយករាជធានីរៀងប័ន្តបានម្តងទៀត រួចហើយ បានលើកឧបរាជ មិនដឹងថាគឺឧបរាជរបស់ភ្នំពេញ (ឬជាឧបរាជដែលគេបានចាប់យកទៅអវ៉ា ពីមុន) ឲ្យឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណវិញ ។

មួយឆ្នាំក្រោយមក មានមេទ័ពកូម៉ាឡូបបានចេញមកផ្ដើសស្រុកមនៅលាវ ប្រឆាំងនឹងពួកប៉ែហ្គាន ជំនួស ណូមៀង ដែលត្រូវជាបុត្ររបស់សេនាក់ ។

ពេលនោះមានជនកំហូចម្នាក់បះបោរឡើងនៅអាតូពី ហើយបានប្រកាសខ្លួនថាជាព្រះចៅសេនាក់ ។ ស្តេចលាវ ដែលពួកប៉ែហ្គាន បានលើកឲ្យឡើងសោយរាជ្យ បានបញ្ជូនទ័ពឲ្យទៅវាយប្រហារ ហើយត្រូវសុកត នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៧ ។

ភ្នំពេញ បានត្រលប់មកសោយរាជសម្បត្តិវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៨០ ហើយសុកតនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៨២ ។ (រដ្ឋមន្ត្រីទាំង ៤ បុគ្គល) បានជ្រើសតាំងចៅណូមៀង ជាបុត្ររបស់ចៅសេនាក់ ឲ្យឡើងសោយរាជសម្បត្តិ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៨៤ ក៏ប៉ុន្តែមិនបានប៉ុន្មានផង ចៅណូមៀងត្រូវរត់គេចភៀសខ្លួនជាមួយចៅឈៀងម៉ែ ក្រោមការ គាបសង្កត់ពីពួកប៉ែហ្គាន ។ នៅពេលនោះ ចៅហ្វា ជាស្តេចរបស់ប៉ែហ្គាន បានឡើងសោយរាជ្យលើរាជបល័ណ្ណលាវ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧០ ។

ស្តេចនេះសោយរាជ្យបាន៧ឆ្នាំ រហូតដល់ឆ្នាំ១៥៧៧ អ្នកស្រុករៀងប័ន្តក៏បះបោរឡើង បណ្តេញស្តេច បរទេសនេះចេញពីស្រុកទៅបាត់ ។ អ្នកដែលឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណបន្តមកជាកុមារពនេចរម្នាក់ ឈ្មោះថា ព្រះថានី មានអាយុទើបតែបាន ១៤ឆ្នាំប៉ុណ្ណោះ ។

ពួកលាវនិយាយថា ស្តេចក្មេងនេះ ជាបុត្របុរសដែលជាស្តេចថៃតាំងតែពី១ពាន់ឆ្នាំមុនម៉្លោះ ។ បុព្វ បុរសនេះជាស្តេចលាវទី១ ដែលបានត្រូវគេលើកឲ្យសោយរាជ្យបន្តពីប្រភេទសាធារណរដ្ឋមួយបែប ក្រោយពីគេ បានបណ្តេញពួកចិនចេញទៅ នៅសតវត្សរ៍ទី៦ នៃគ្រិស្តសករាជ ។ សាធារណរដ្ឋបែបនេះមិនអាចបន្តមាន អត្តិភាពបាន ដោយសារពួកអ្នកដឹកនាំមិនស្រុះស្រួលគ្នាក្នុងការជ្រើសរើសមេម្នាក់ក្នុងចំណោមគ្នាឯង ក៏សម្រេច ជ្រើសរើសយកស្តេចចេញពីរាជវង្សថៃមកវិញ ។

នៅសតវត្សរ៍ទី១៧ ស្តេចលាវមានអំណាចផ្តាច់ការទាំងខាងអាណាចក្រ និងព្រះប្រាសាទ ។ ដីធ្លីទាំងអស់ នៅក្នុង ព្រះរាជាណាចក្រ ព្រមទាំងទ្រព្យសម្បត្តិទាំងឡាយរបស់ប្រជារាស្ត្រ ជារបស់ព្រះរាជា ដូចជានៅប្រទេសឥណ្ឌា ដែរ ។ សម័យនោះមិនទាន់មានស្រឡាបអភិជននៅឡើយទេ មុខងារ និងឋានៈផ្សេងៗ អាស្រ័យទៅតាមតែព្រះ ទ័យរបស់ព្រះរាជា ព្រោះព្រះអង្គជាអ្នកបង្កើតមន្ត្រី ។ អ្វីៗដែលព្រះរាជា បានប្រទានឲ្យនរណាម្នាក់នឹងត្រូវ ត្រលប់មកជារបស់ព្រះរាជវិញ នៅពេលដែលអ្នកនោះស្លាប់ទៅ ដូចជានៅកម្ពុជា ឥណ្ឌាសម័យពួកម៉ុងហ្គោល

និងនៅប្រទេសជាច្រើនទៀតនៅអាស៊ីដែរ ។

មានមន្ត្រីធំ៨នាក់ជួយក្នុងកិច្ចការគ្រប់គ្រងព្រះរាជាណាចក្រ : សែនមៀង គឺខុបរាជ ដែលលោក វ៉ាន់រ៉ូសូហូ ហៅថា តេវីនីញ៉ាកំប៉ាន ឬតេវីនីញ៉ាសែន^{១៤} ហើយដែលយើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយ គឺមានឋានៈជាចៅ ។ សែនមៀង ទទួលបន្ទុកកិច្ចការព្រះនករមួយចំណែក ជួយព្រះរាជានៅក្នុងការគ្រប់គ្រង ព្រះរាជាណាចក្រ ហើយធ្វើការកោះប្រជុំនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី នៅពេលដែលព្រះរាជាស្តុកតទៅ ដើម្បីជ្រើសរើស ព្រះរាជាមួយអង្គទៀត ។ ក្នុងពេលរង់ចាំលទ្ធផលនៃការជ្រើសរើសព្រះរាជាថ្មីនេះ សែនមៀង ដឹកនាំប្រទេស ហើយមានអំណាចបី ដូចជាព្រះរាជាដែរ ។ ពួកហុល្លង់បានបញ្ជាក់ថា សិទ្ធិទាំងអស់នេះរបស់ សែនមៀង មានពិតមែន ហើយបាន និយាយបន្ថែមអំពីបែបបទបន្តរាជ្យថា “នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៧ សិទ្ធិឡើងសោយរាជ្យ បន្តនេះ អនុវត្តបានតែចំពោះរាជបុត្រ ដែលប្រសូត្រចេញពីព្រះមហេសីមានខាន់ស្វា” ប៉ុណ្ណោះ ។

ហើយ ដោយព្រះរាជាណាចក្រត្រូវបែងចែកចេញជាខែត្រធំៗ (មៀង) ៧ បើសិនណាប្រទេសសុខ សប្បាយជាធម្មតា មានមន្ត្រីធំៗ៧នាក់ទៀត មានអំណាចមិនចាញ់មហាខុបរាជប៉ុន្មានទេ ដែលគ្រប់គ្រងលើ មៀងនីមួយៗនោះតាមរយៈអនុសេនីយ៍របស់ខ្លួន ប៉ុន្តែខ្លួនឯងរស់នៅក្នុងរាជធានីជាមួយនឹងព្រះរាជា ។ មន្ត្រី ធំៗទាំងអស់នេះប្រៀបបានទៅនឹងពួកកំណាន់ខែត្រនៅកម្ពុជា ដែលមានឋានៈជាអង្គមន្ត្រី ធ្វើការនៅអមព្រះរាជា ហើយចាប់ពីពេលមិនយូរប៉ុន្មាន ទទួលខុសត្រូវលើខែត្រមួយ ដែលមានចៅហ្វាយស្រុកត្រួតត្រាផ្សេង ចៅហ្វាយ ស្រុកនោះ បានត្រូវព្រះរាជាតែងតាំងឡើងតាមតែសំណូមពររបស់កំណាន់ខែត្រ ដោយទ្រង់មិនបានត្រួតពិនិត្យ ពីលើទៀតទេ ។ មន្ត្រីធំប្រចាំមៀងទាំង៧នាក់នេះ ជាទីប្រឹក្សារបស់ព្រះរាជា^{១៥} ។

នៅពីក្រោមមន្ត្រីធំៗទាំង៨រូបនេះ មានមន្ត្រីតូចធំជាច្រើនទៀត ដែលចំណុះឲ្យលោកមន្ត្រីធំម្នាក់ៗ ម៉្លោះហើយគោរពប្រណិប័តន៍មន្ត្រីធំនោះ ។

^{១៤} វីនីញ៉ា គឺពញា ។ តេ ប្រហែលត្រូវនឹងពាក្យខ្មែរថា ទេព, ទេវៈ ។ ចំណែកឯពាក្យសែន ប្រហែលមកពីពាក្យថាសេនា ។ កំប៉ាន ប្រហែលត្រូវនឹងពាក្យថា កំដែន ។

^{១៥} ការរៀបចំការគ្រប់គ្រងប្រទេសបែបនេះ មិនមែនមាននៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្ររៀងចំនួនតែមួយនោះទេ ។ នៅកម្ពុជា គេឃើញ មានពួកកំណាន់ខែត្រ ដែលជាអង្គមន្ត្រី ហើយគេឃើញមានប្រហែលៗគ្នាដែរនៅក្នុងពួកស៊ីបសាងប៉ាណា ដែលមានមន្ត្រី ៤នាក់ ជា ចៅហ្វាយលើស្រុកសំខាន់ៗទាំង៤, ហើយនិងស៊ីបសាងកាណាដែលជាចៅហ្វាយលើស្រុកទាំង១២ ។ នៅសៀងគុន ការគ្រប់គ្រង មានរូបភាពធំធេងជាងបន្តិច ដោយមានក្រុមប្រឹក្សាមួយនៅជាប់ជាមួយនឹងព្រះរាជា មានសមាជិកដល់ទៅ៣២នាក់ ដែលជ្រើស តាំងឡើងដោយព្រះរាជា ជាតំណាងស្រុកទាំង៣២នៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ។ មើលទៅ កាលពីមុនមានការរៀបចំអំណាចបែបនេះ នៅទូទាំងឥណ្ឌូចិន ។

ខែក្រនីមួយៗ ក្នុងបណ្តាខែក្រទាំង៧មានទ័ពជើងគោក ទ័ពសេះ និងមេទ័ពផ្ទាល់របស់ខ្លួន ដែលស្តាប់បញ្ជា របស់លោកឧត្តមមន្ត្រីប្រចាំខែក្រ ដែលនៅជាប់ជាមួយព្រះរាជា បើសិនជាប្រទេសមានសុខសន្តិភាពធម្មតា ។ ពេលមានសឹកសង្គ្រាម ទ័ពទាំងអស់នោះអាចនឹងស្តាប់បញ្ជារបស់មហាទ័ពរាជវិញ្ញក៍មាន ។ ទ័ពទាំងអស់ទទួល ការផ្គត់ផ្គង់ផ្ទាល់ពីខែក្រដើមរបស់ខ្លួន ។

រាជវាំងរបស់ព្រះរាជាល្អណាស់ មានភ្នំល្បឿងជាច្រើននាក់ ។ ព្រះរាជាមានព្រះជាយារាបរយនាក់ ព្រះជា យាទាំងនោះ មានស្រ្តីប្រើរាប់ពាន់នាក់ ។ គេស្គាល់ថា៖មន្ត្រីទៅតាមទ្រព្យសម្បត្តិ ដែលមានទៅតាមទំហំប្រអប់ ដាក់ស្នាម ទៅតាមសញ្ញាសម្គាល់ផ្សេងៗ ធ្វើអំពីមាសឬប្រាក់ដែលពាក់ និងទៅតាមសម្រស់យានជំនិះ ដែលគេដិះ ដូចជា នៅកម្ពុជា ឬនៅសៀមអីចឹងដែរ ។ មានតែមហាទ័ពរាជទេ ដែលមានសិទ្ធិដិះដីដូចជាព្រះរាជា នៅក្នុងក្បួន ហៃព្រះអង្គ ។ មន្ត្រីឯទៀតៗ ហៃដិះក្រែស្មែងតូចធំទៅតាមថ្លៃរបស់ខ្លួន លម្អទៅដោយព្រំពណ៌មាស ។

ព្រះរាជាកម្រនឹងបង្ហាញព្រះភ័ក្រ្តជាសាធារណៈណាស់ ទ្រង់យាងចេញជួបប្រជុំជនតែ២ដងប៉ុណ្ណោះ ក្នុង មួយឆ្នាំៗ ប៉ុន្តែ ចន្លោះពេលរវាងពេលទាំង២នេះ មានតែ១ថ្ងៃប៉ុណ្ណោះ ដូចជាព្រះរាជារ៉ុន ស្តេចប៉េហ្គាន ឬស្តេច សៀមដែរ^{៦០} ។ នៅពេលនោះ ទ្រង់គ្រងព្រះភស្តុភារច្រើនណាស់លើដីរី នៅលើព្រះកេសមានកំណាត់បូរមាស ព័ទ្ធជុំវិញ ដើម្បីចងសក់ដែលវែងអន្ទាយ ព្រះកាណ៌មានពាក់ទំហ្នឹងៗ ដែលធ្វើឲ្យគ្របក្រចៀកយារវែងដល់ ស្មា ។ ទ្រង់យាងទៅកាន់ប្រាសាទដើម្បីថ្វាយតន្ត្រីយដល់សាសនិកជន^{៦១} ។ នៅពីខាងមុខព្រះរាជាមាននាម៉ឺន សព្វមុខមន្ត្រីដើរហែតាមថ្លោះរៀងៗខ្លួន និងត្រៀមជាច្រើន ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៤២ លោក ហ្សេរ៉ាម៉ាន់រ៉ូសូហូ ដែលធ្វើដំណើរចេញពីកម្ពុជាទៅកាន់រៀងច័ន្ទដែលគាត់ហៅ ថា “រៀងច័ន្ទនៃប្រទេសលូរ៉ែន” បានទៅដល់ទីនោះនៅថ្ងៃទី៨ ខែវិច្ឆិកា ហើយបាននិយាយបញ្ជាក់ថាមានពល ទាហាន ៣០០ នាក់ ដៃកាន់លំពែង ឬកាំភ្លើង ដើរពីខាងមុខព្រះរាជា ។ បន្ទាប់មក គឺទ័ពដើរមានអ្នកដឹកនាំអាវុធ គ្រប់ដៃ រួចហើយគឺទ័ពភ្លើងចំនួន២០០ នាក់ នៅចុងបញ្ចប់គឺស្រីស្នំរបស់ព្រះរាជាដិះលើដីរី១៦ ក្បាល ។ ព្រះរាជា មានព្រះជន្ម២៣ព្រះវស្សា ទ្រង់សោយរាជសម្បត្តិ៣ឆ្នាំរួចមកហើយ (១៦៤២) បន្តពីព្រះរៀមដែលសុគតទៅ ក្រោយពីសោយរាជ្យបាន១០ឆ្នាំ តែគ្មានបុត្រស្នង ។ ព្រះរាជាទ្រង់ប្រកបទៅដោយធម៌ខ្លាំងណាស់ និងមានមន្ត្រី ជាទីប្រឹក្សាដ៏ប៉ិនប្រសប់ ហៅថាពួកទេវិនីញ៉ា ។ ដីរីព្រះរាជា ជាដីរីដែលធំ និងល្អជាងគេ មានពាក់កម្រាលព្រំដីធំ ហៀរដល់ដី រំលេចទៅដោយគ្រឿងអលង្ការជាច្រើន លោក ហ្សេរ៉ាម៉ាន់រ៉ូសូហូ និយាយពន្លឺសថា (លម្អទៅដោយ

^{៦០} សូមអានទំនាក់ទំនងការទូតរបស់ស្តេចលី ទី១៤ ជាមួយស្តេចសៀម និងអានកំណត់ត្រារបស់ ជារ៉ាតាន់ ស្តីអំពីកម្ពុជា ។

^{៦១} នៅកម្ពុជា គឺបុណ្យកមិន ។

ទ្រព្យសម្បត្តិទាំងអស់របស់ព្រះរាជាណាចក្រ) ។ នៅថ្ងៃដែលព្រះរាជាយាងចេញក្រៅ នារីៗមិនត្រូវចេញពីផ្ទះ ទេ ប៉ុន្តែអាចមើលព្រះរាជាធ្វើដំណើរពីមាត់បន្ទប់បាន ។ ព្រះសង្ឃត្រូវនិមន្តមកទទួលព្រះរាជាឲ្យបានឆ្ងាយ បន្តិចពីវត្ត ។

ទូតបរទេស តែងទទួលបាននូវការទទួលរាក់ទាក់ខ្លាំងណាស់ ហើយព្រះរាជាសព្វព្រះទ័យចង់ឲ្យពួកនេះ ចូល រួមទស្សនាល្បែងកើតចេញពីការផ្សារាំងដីរីក្នុងៗ ទើបតែទាក់បាន ដែលគេរៀបចំឡើងដើម្បីឲ្យប្រជារាស្ត្រ និង សេវាការមាត្រៈបានសប្បាយ^{២៣} ទស្សនាជុំរបស់ពួកស្រីភីលៀង និងទស្សនាការបាញ់កាំជ្រួច ។ ព្រះរាជាទទួលពួក រាជទូត បរទេសនៅក្នុងបន្ទប់មួយធំ ដោយទ្រង់គង់នៅលើបល្ល័ង្កយ៉ាងខ្ពស់ ព្រះព័ស្ត្រស្អាតៗ និងធ្វើទំនាក់ទំនងជា មួយបណ្តារាជទូតទាំងនោះ តាមរយៈនាយករដ្ឋមន្ត្រីរបស់ព្រះអង្គ ទ្រង់មិននិយាយតទល់ផ្ទាល់តែម្តងទេដូចជានៅ ស្រុកសៀម កម្ពុជា ប៉េហ្គូ និងអារ៉ាប៊ីដែរ ដែលព្រះរាជាទ្រង់បង្ហាញព្រះអង្គតែតាមមាត់បន្ទប់តែប៉ុណ្ណោះ^{២៤} ។

លោក ហ្សូរ៉ាវ៉ាន់រូសូហូ បានរៀបរាប់ថា សារលិខិតដែលទូតមសេនីយ៍របស់ក្រុមហ៊ុនកាត់ នៅបាតាវីយ៉ា ឲ្យកាត់កាន់មកបានត្រូវមន្ត្រីធំដែលកាត់ហៅថា ទេវីនីញ៉ា ទទួលយក ដាក់លើជើងពានមាន មានបាំងក្នុងសំបក យ៉ាងខ្ពស់ កម្ពស់ស្មើនឹងដងក្តោងរបស់សំពៅធំមានអ្នកអុំ៤០ នាក់ ដែលគេបញ្ជូនទៅទទួលកាត់នៅចម្ងាយ ប្រហែលជាងមួយគីឡូម៉ែត្រពីរាជធានី ។ ការនាំសារតាំងមកថ្វាយព្រះរាជាប្រព្រឹត្តទៅបែបនេះ ។ ពិធីអធិក អធិបដូចគ្នានេះ មានរៀបរាប់ឡើងដែរ ដោយសមាជិករាជទូតដែលស្តេចលីទី១៤ បានបញ្ជូនទៅកាលស្តេច ស្រុកសៀម ហើយមានរៀបរាប់ប្រហាក់ប្រហែលគ្នាដោយវរសេនីយ៍ត្រី ស៊ីម និងអនុសេនីយ៍ឯក ហ៊ីរ៉ាមកុក ជាទូតដែលក្រុមហ៊ុនអង់គ្លេសនៅឥណ្ឌា បញ្ជូនទៅភូមាទៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៩ និង១៧៧៦ ។

លោកឪពុក ម៉ារីនី បាននិយាយថា នៅពេលដែលទ័ពអារ៉ាប៊ីគ្រប់គ្រងខែក្រមួយរបស់លាវ ដែលមិនចង់លើក សួយសារអាករទៅឲ្យនៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៦ ស្តេចអារ៉ាប៊ីបានចូលលុកលុយស្រុកលាវ ដំណើមយករាជធានីបាន រួចនាំប្រជាជនជាច្រើនយកទៅជាមួយ ។ ហេតុការណ៍នេះ មិនមានរៀបរាប់នៅក្នុងរឿងដែលខ្ញុំបានលើកខាងលើ

^{២៣} យើងបានឃើញពីខាងលើហើយថា ល្បែងនេះមិនមែនសុទ្ធតែគ្មានគ្រោះថ្នាក់នោះទេ ព្រោះព្រះពោធិសារាជ បានសុកក្នុងពិធី នេះក្នុងឆ្នាំ១៩៤៨ នៅមុខបណ្តាទូត ដែលទ្រង់ចង់ធ្វើឲ្យសប្បាយ ។

^{២៤} នៅសម័យដំណាលគ្នានោះ ពួកស្តេចម៉ឺនហ្គោលដែលសោយរាជ្យនៅរាជធានីដែលី ឬអាគ្រា បានទទួលពួករាជទូតនៅក្នុងបន្ទប់ដី ស្អាតមួយហៅថា ឌីវីនីតអាំ ហើយទ្រង់បង្ហាញខ្លួននៅក្នុងឡូស៊ីយ៉ាមួយ ដាក់នៅលើតុធ្វើដំបូលមួយ ដែលមានបណ្តារដ្ឋមន្ត្រីទាំង ឡាយអង្គុយជុំវិញ ។ ទ្រង់មិនទទួលយកសារតាំងដោយផ្ទាល់ព្រះហស្តទេ រឺសៀវ របស់ព្រះអង្គជាអ្នកទទួល ក៏ប៉ុន្តែ ទ្រង់មាន ព្រះបន្ទូលទៅកាន់ពួកទូតទាំងនោះ សាកសួរសំណួរផ្សេងៗ ហើយពួកទូតទាំងនោះអាចសាកសួរសំណួរមកព្រះអង្គវិញបាន ។ ស្តេច ពែក្ស ក៏រៀបចំការទទួលរាជទូតបរទេសបែបដូចគ្នានេះដែរ ។

ទេ ហើយក៏មិនមាននៅក្នុងរឿងជាបន្តទៅទៀតដែរ ។ ពួកលាវដែលជាប់ជាឈ្មើនៅប៉េហ្គូ មិនសប្បាយចិត្តនឹង ពួកអ្នកគ្រួតគ្រាឈ្នួនទេ ថ្ងៃមួយក៏ចាប់កាន់អារុធិបះបោរឡើង ។ ប៉ុន្តែពួកគេមិនបានវាយដណ្តើមយក ប៉េហ្គូទេ ទោះបីជាពេលនោះជាការឆ្ងាយណាស់ក៏ដោយ គឺគ្រាន់តែវាយសត្រូវឲ្យបរាជ័យ រួចនាំគ្នាវិលត្រលប់មកស្រុក វិញ វាយពួកសត្រូវនៅនឹងស្រុកលាវ បណ្តេញឲ្យពួកនោះវិលត្រលប់ទៅស្រុកវិញប៉ុណ្ណោះ ។ មកដល់រៀងច័ន្ទ ដែលទ័ពប៉េហ្គូគ្រួតគ្រាអស់ពេលប៉ុន្មានឆ្នាំមកហើយ ពួកលាវទាំងអស់នោះ ក៏ដាក់អារុធិទទួលស្គាល់អំណាចរបស់ ស្តេចគេវិញ ។ ព្រឹត្តិការណ៍សំខាន់ៗទាំងអស់នេះកើតមានឡើង នៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៧ ឬចុងសតវត្សរ៍ទី១៦ ។ លោកឪពុក ម៉ារីនី បាននិយាយបន្ថែមថា នៅពេលនោះស្តេចអវ៉ា ប្រុងនឹងលើកទ័ពមកវាយលុកស្រុកលាវ ម្តងទៀត ក៏ប៉ុន្តែផែនការនេះត្រូវបញ្ចប់ទៅដោយព្រះអង្គត្រូវសុគត ។

ស្តេចអវ៉ាដែលសោយបន្តបានប្រកាន់យកគោលនយោបាយផ្សេង ដោយទ្រង់គ្រាន់តែចង់ឲ្យស្តេចលាវ លើកស្ទួយសារអាករមកថ្វាយរៀងរាល់ឆ្នាំ និងបញ្ជូនដីវាលមួយក្បាលមកថ្វាយប៉ុណ្ណោះ ។ ព្រះរាជាលាវបានចាត់ ទុកសំណើនេះថា ជាការប្រមាថមួយ ដែលនឹងនាំឲ្យលាវក្លាយខ្លួនទៅជានគរចំណុះស្តេចអវ៉ា ទ្រង់ក្រោធជាខ្លាំង ហើយបានឲ្យយាត់ទូកប៉េហ្គូនដែលនាំសារមកទុកនៅនឹងរៀងច័ន្ទ រួចបានឲ្យកងទ័ពរបស់ព្រះអង្គដកហូតយក អារុធិឈ្នួនទាំងអស់ ដែលស្តេចអវ៉ា មុនបានយកមកទុកនៅនឹងទល់ដែន ។

លោកឪពុក ម៉ារីនី និងពួកពាណិជ្ជករហុល្លង់បានរៀបរាប់ទៀតថា នៅសតវត្សរ៍ទី១៧ គេបានធ្វើដំណើរពី កម្ពុជា និងសៀម មកកាន់រាជធានីរៀងច័ន្ទរបស់លាវ ដើម្បីរៀនធម៌ព្រះពុទ្ធ និងស្តាប់ធម៌ទេសនា^{២៤} ។

ពាណិជ្ជកម្មមិនសូវជាមានការអភិវឌ្ឍន៍ប៉ុន្មានទេ ក៏ប៉ុន្តែមានការជួញដូរជាទៀងទាត់ ប្រកបដោយភាព ឆ្ងាយស្រួល និងសុវត្ថិភាពដែលមិនគួរជឿ : ពួកលាវធ្វើដំណើរទៅស្រុកសៀមតាមរទេះ ហើយក្អញត្រូវថា មិន ត្រូវបានសៀមទទួលរកទំនាក់ទេ ព្រោះគេចាត់ទុកថា លាវជាមនុស្សព្រៃគ្មានអារ្យធម៌ដូចគេ ។ ពួកចិនមក២ឆ្នាំម្តង ដើម្បីជួញដូរទំនិញនៅក្នុងទីក្រុងមួយស្ថិតនៅលើដៃទន្លេមេកុងខាងស្តាំមានឈ្មោះថា មេកុក និងនៅសៀងហៃ ដែលពួកហុល្លង់ហៅថា ម្យ៉ែងហ្គាក់ ។ ចំណែកឯពួកសៀមវិញ មានមកច្រើនរាល់តែឆ្នាំ ដោយយកក្រណាត់ភ្នំតា មកដោះដូរយកមាសទៅវិញ ក្រណាត់នោះអ្នកស្រុកចូលចិត្តណាស់ ជាពិសេស ស្រីៗ ។ មានធ្វើពាណិជ្ជកម្ម ជាមួយកម្ពុជាផងដែរ តាមពួកហុល្លង់និយាយថាចៀសមិនរួច ហើយកម្ពុជាទិញយកវត្ថុធាតុដើមទៅជាច្រើន

^{២៤} ច្បាប់ស្តីពីបរាជិករបស់បុព្វជិតដែលត្រូវអាបត្តិ ហើយបណ្តេញចេញពីវត្តអារាម ដែលគេអនុវត្តនៅកម្ពុជាសព្វថ្ងៃ ដែលខ្ញុំបាន សរសេរនៅក្នុងសៀវភៅ “ច្បាប់ក្រមកម្ពុជា” ត្រង់ជំពូក “ច្បាប់ទំនៀមពិបុរាណ” បានត្រូវរៀបរៀងឡើងតាំងពីសតវត្សរ៍ទី១៧ ដោយកណៈកម្មការសាសនាមួយ ក្នុងនោះមានព្រះសង្ឃលាវ២អង្គដែលគេនិមន្តមកពីឡាន ឈៀង ឬរៀងច័ន្ទ ចូលរួមដែរ ។

ជាពិសេស គឺកប្បាស ។

ពួកហុល្លង់និយាយថាអ្នកស្រុកអាតូពី ដែលធ្វើវិវិមាននៅក្នុងស្ទឹង បានបង់ពន្ធជាមាសតែម្តង គឺមាស (ហ្គត់ដូចម្សៅ) ព្រោះគេយកមាសបានរហូតដល់ទៅ២ហាប គឺ១២០ គីឡូក្រាមក្នុងមួយឆ្នាំ។ ។

ព្រះរាជាណាចក្រលាវពេលនោះ មានទំនាក់ទំនងជាមួយបរទេសជាច្រើន មិននៅឯកោទេ គឺតែងទទួលរាជ ទូតរបស់ស្តេចប្រទេសជិតខាង មានអវ៉ា ជាដើម ដែលមានទំនាក់ទំនងមិនសូវជាល្អប៉ុន្មានទេជាមួយលាវ ចាប់ពី សង្គ្រាមចុងក្រោយនៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៧មក, ជាមួយគ្នាក៏ដឹង ថ្វីបើពួកអាណាមធ្លាប់បានធ្វើសង្គ្រាមជាមួយ ស្តេចវៀងច័ន្ទ បណ្តាលឲ្យលាវស្លាប់អស់ជាច្រើនក្តី^{២៦}, ជាមួយសៀមដែលតែងតែស្រមៃចង់យកលាវដាក់ជា ចំណុះ ប៉ុន្តែចំពោះមុខគ្រូចងស្តានមេត្រីដើម្បីយកកម្លាំងប្រឆាំងនឹងពួកប៉េហ្គុន និងភូមាសិន ដែលព្រួញភ្នំវាយ មកលើ^{២៧}, ហើយជាមួយកម្ពុជា ដែលលាវរក្សាចំណងទាក់ទងខាងពាណិជ្ជកម្ម និងសាសនាជាប់ជាប្រចាំ បើទោះ ជាមានការផុលរមាស់ខ្លះតាំងពីឆ្នាំមុនមកក៏ដោយ នៅពេលដែលលោក ហ្សូរ៉ាវ៉ាន់រ៉ូស្តូហ្វ ត្រូវបានទប់រាជវៀង ច័ន្ទ ចាត់តាំងឲ្យផ្សារភ្ជាប់ចំណងមេត្រីភាពរវាងស្តេចទាំង២ឡើងវិញ ពីព្រោះថា បុព្វបុរសរបស់គេបានស្ស័យស្បែក ជាមួយគ្នានៅលើកោះ សាសៃនហំ ថា នឹងចងចំណងមេត្រីភាពនឹងគ្នាជារៀងរហូតដល់កូនចៅ ។

ប្រទេសលាវពេលនោះជារាជាណាចក្រមហាអំណាចមួយ ថ្វីបើប្រទេសនេះគ្មានច្រកចេញទៅសមុទ្រ ក៏ដោយ ។ ព្រំប្រទល់ខាងជើងទល់នឹងយុណាន រីឯព្រំប្រទល់ខាងត្បូង ពួកហុល្លង់នៃបេសកកម្មវ៉ាន់រ៉ូស្តូហ្វបាន បញ្ជាក់ថា “ បាសាក់ជាព្រំដែនចុងដុតរបស់ប្រទេសលូវ៉ែន ” ។ គួរបញ្ជាក់ថាទឹកដីទាំងអស់ដែលនៅខាងក្រោម បាសាក់ ឬចំប៉ាសាក់ ជាទឹកដីរបស់កម្ពុជាទេ^{២៨} ។

ពួកលាវបានរើបម្រះចេញពីការគ្រប់គ្រងរបស់ចិននៅសតវត្សរ៍ទី៦ រួចហើយបានបង្កបង្កើតជាក្សត្រប្រ ទេសតូចៗជាច្រើននៅខាងជើងវៀងច័ន្ទ ដែលទទួលស្គាល់អធិរាជភាពរបស់ស្តេចកម្ពុជា តែនៅរក្សាបាន ឯករាជ្យរបស់ខ្លួន ។ ក៏ជាចក្រភពមួយធំ ស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់រាជាធិបតេយ្យមួយ ដែលមានព្រះ

^{២៦} ទូតអាណាមបានមកដល់វៀងច័ន្ទនៅថ្ងៃទី១០ ខែមីនា ឆ្នាំ១៦៤២ តែមិនបានការទទួលរាក់ទាក់ទេ ហើយត្រូវវិលត្រលប់ទៅ វិញ ជាបន្ទាន់ ។

^{២៧} រាជទូតសៀមដែលមកដល់វៀងច័ន្ទថ្ងៃទី២ ខែឧសភា ឆ្នាំ១៦៤២ មិនបានស្នាក់នៅការទទួលរាក់ទាក់ទេ ហើយបានត្រូវស្តេច លាវបញ្ជាមិនឲ្យទៅវិញទៀតបើគ្មានការអនុញ្ញាតពីព្រះអង្គ ហើយទ្រង់បានឲ្យប្តឹងសាមងានជាប់ ។ ពួកហុល្លង់និយាយថា រាជទូត លាវ ក៏មិនបានទទួលការស្នាក់នៅរាក់ទាក់ដែរនៅស្រុកសៀម អ្នកទាំង២នាក់នេះចេះតែប្រណែនគ្នា ។

^{២៨} ក្នុងករណីនេះ នៅពេលដែលព្រះរាជាលង្វែកត្រូវបានគេបណ្តេញចេញពីរាជធានីទៅ ហើយយាងទៅកាន់នៅឯស្ទឹងត្រែង គឺព្រះអង្គស្ថិតនៅក្នុងទឹកដីកម្ពុជានៅឡើយ មិនមែននៅក្នុងទឹកដីលាវទេ ។

រាជសោយរាជ្យតៗគ្នាអស់ពេលជាច្រើនសតវត្សរ៍ តែយើងមិនបានស្គាល់អស់ ។ គេមិនត្រូវភ្លេចទេថា បាសាក់ ដែលជាខ្សែក្រវាញរបស់លាវកាលពីសតវត្សរ៍ទី១៦ និង១៧ បានក្លាយទៅជារាជណាចក្រមួយចំណុះសៀម ក្រោយពីពួកសៀមវាយដណ្តើមយករាជធានីវៀងច័ន្ទបាន ហើយដុតបំផ្លាញខេត្តនៅក្នុងឆ្នាំ១៨២៨ ។ នៅ ពេលនោះ ហ្លួងប្រាបាតដែលជារាជធានីរបស់លាវមុនវៀងច័ន្ទកាលពីមុនសតវត្សរ៍ទី១៦ ក៏បានប្រែក្លាយទៅជា រាជណាចក្រមួយផ្សេងទៀត ហើយក៏ប្រហែលជាមានរដ្ឋភូមិច្រើនទៀត ដែលបានចាមទារយកឯករាជ្យផង ដែរ ដោយរំលឹកពីអតីតកាលយូរលង់មកហើយ ហើយដែលមើលទៅគឺមាននៅតាមទីក្រុងដែលមានក្បូក្រាម (ថៅ) គ្រប់ក្រុងស្នូតៗគ្នា រៀងរហូតមក ។

នៅសតវត្សរ៍ទី១៧ ព្រះរាជណាចក្រលាវមានព្រះរាជាមួយអង្គសោយរាជ្យ ដែលជាប់សាច់សារលោ ហិតជាមួយព្រះរាជលាវពីមុន ឬក៏ជាប់សាច់សារលោហិតថៃ ។ ព្រះរាជណាចក្រនេះរួមមានក្បូក្រាមប្រទេស ទាំងឡាយ ដែលទើបតែបានរួចផុតពីអនុគ្រាភាពរបស់ខ្មែរ បន្ទាប់ពីកើតមានព្រឹត្តិការណ៍ដែលនាំឲ្យមានការដាស់ បូររាជវង្ស និងសាសនានៅកម្ពុជា ។ ប្រជាជនក៏ពួកលាវ មានលាយថៃខ្លះ តែគឺជារាជណាចក្រមួយឯករាជ្យ ។

ហេតុការណ៍ដូចគ្នាបានកើតមានឡើងនៅនគរចាម្ប៉ា (អាណាមសព្វថ្ងៃ) ។ នៅពេលដែលពួកអាណាម ដណ្តើមយកទឹកដីបាន ហើយចូលមកកាន់ទីលំនៅរស់នៅ ប្រជាជនចាមមួយចំនួនមិនបានត់ចោលស្រុកទេ ។ ពេលនោះព្រះរាជណាចក្រចាម ត្រូវបានរៀបចំឡើងវិញ ដោយមានស្តេចជាអង្គម្ចាស់អាណាមម្នាក់ ដែលជា ឧបរាជនៅក្នុងក្រុងពីមុន តែបន្ទាប់មកបានផ្តាច់ខ្លួនឯករាជពីក្នុងក្រុង ដោយមានការកាំទ្រពីពួកចាមដែលធ្លាប់ តែរស់មានសេរីភាពយ៉ាងនេះ ។

មានចំណុចមួយទៀតដែលត្រូវកត់សម្គាល់អំពីហេតុការណ៍ខាងលើ គឺថាគ្រឹះនៃជាតិសាសន៍លាវ ឬនៃពួក ថៃដែលមកដល់ក្រោយអាចធ្វើឲ្យលាវទទួលយកនូវភាសា អារ្យធម៌ កាយសម្បទា និងបរិភោគកុណៈរបស់ខ្លួន បាន ។

ប្រទេសលាវមានទីតាំងនៅជាប់នឹងកម្ពុជា ហើយទទួលបានឯករាជ្យតាំងពីសតវត្សរ៍ទី១៣ ឬនៃក្បូក្រាមបាន នូវទំនាក់ទំនងល្អជាមួយប្រទេសជិតខាង ។ ប្រទេសលាវនាសម័យនោះគឺជារដ្ឋដ៏សំខាន់មួយ មានទឹកដីធំធេង និងមានអារ្យធម៌ត្រចះត្រចង់ ។ ខ្ញុំសូមផ្តល់ការយល់ដឹងខ្លះអំពីប្រទេសជិតខាងរបស់កម្ពុជាដោយបញ្ជាក់ពីការ លូតលាស់របស់គេយ៉ាងដូច្នោះ មុននឹងជម្រាបជូនអំពីនគរចាម្ប៉ា ដែលលែងជាមហាអំណាចមួយទៀតហើយ ។

២- នគរចាម្ប៉ា

ពួកចាម ដែលជាសត្រូវស្នូតរបស់ពួកអាណាម ជួនកាលបានចង់សម្តីខ្លះមេត្រីភាពជាមួយខ្មែរ តែជួន កាលទៀត ជាសត្រូវនឹងខ្មែរ ។ ពួកចាមនេះធ្លាប់បានចូលលុកលុយអាណាខ្សែត្ររបស់អាណាម និងកម្ពុជា ជាញឹក

ញយ ហើយបានបើកកិច្ចប្រតិបត្តិការរកប្លង់តាមរយៈសមុទ្រភាគឦសាន ក្រោយពីបណ្តាខែត្រខាងជើងចំនួន៥ របស់គេ បានត្រូវផ្តាច់ទៅឲ្យអាណាម ។ ពួកចាមនេះលែងមានអតិភាពទៀតហើយ នៅចុងសតវត្សរ៍ទី១៦ ។ ពួកនេះ បានផ្លាស់ប្តូរចូលកាន់សាសនាមហាយានវិញនៅសតវត្សរ៍ទី១៤ តាមរយៈអ្នកផ្សព្វផ្សាយសាសនា មកពី កោះជុំរាតាំងពី២រយឆ្នាំមុន ។ ពួកចាមទើបតែបានបាត់បង់ខ្មែរមួយចំនួន ក្នុងនោះមានទីក្រុងរ៉េ ដែលមាន ជៀមចាមជាអាណាចក្ររបស់ខ្លួនតាំងនៅ និង ថាញ់វ៉ា ដែលមានទ្វារនៅក្នុងនោះផង ។

ចាមបានវាយមកលើឆ្នេរសមុទ្រអាណាមម្តងនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៦១ វាយទីរួមខ្មែរក្រហមបិញនៅក្នុងឆ្នាំ ១៣៦៥ វាយឲ្យទ័ពអាណាមបរាជ័យ ប៉ុន្តែនៅទីបំផុតក៏ត្រូវពួកអាណាមរុញច្រានឲ្យដកថយទៅវិញ មិនតែ ប៉ុណ្ណោះ ត្រូវអាណាមតាមវាយរហូតដល់ស្រុកទៀតផង នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៦៦ និង១៣៦៧ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧១ ចាមបានចូលវាយដុតបំផ្លាញទីក្រុងដៃអាង ដែលស្ថិតនៅលើមាត់ពាមស្ទឹងរ៉េ តាមការ ញុះញង់របស់ព្រះមហាក្សត្រជ្រៃករាជ្យអាណាមម្នាក់ ។ ដល់មកឆ្នាំ១៣៧៣ ចាមបានចូលលុកដល់ទីក្រុងរ៉េ ក៏ប៉ុន្តែត្រូវវាយឲ្យបរាជ័យ ហើយពួកអាណាមបានដេញតាមកាប់សម្លាប់រហូតមកដល់រាជធានីចាបានតែម្តង ។ នាវាចម្បាំងរបស់ចាម បានត្រូវបំផ្លាញដោយខ្យល់ព្យុះមួយនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧៧ ។

ដោយបានប្រកាសជាស្តេចអាណាម នូវអ្នកអង្គម្ចាស់អាណាមជាឈ្មោះម្នាក់ ដែលបានរៀបការជាមួយ ក្សត្រីចាមមួយអង្គជាភរិយា ហើយតាំងនៅដៃអាង ដែលកាលពីដើមជាខេត្តមួយរបស់ចាម ពួកអាណាមបាន តាមមកវាយជាច្រើនលើកច្រើនសារ រួចវាយចូលដល់ក្នុងរាជធានីដៃអាងក្នុងឆ្នាំ១៣៨២ ធ្វើឲ្យព្រះរាជានោះ សុគតទៅនៅក្នុងការប្រយុទ្ធតាមជើងទឹក ។ ទ័ពអាណាមបានវាយទ័ពចាមឲ្យបរាជ័យទៀតទាំងតាមផ្លូវកោក ទាំងតាមផ្លូវទឹក នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៨៣ និង១៣៨៤ ។ មកដល់ឆ្នាំ១៣៨៥ ពួកចាមបានចូលមកវាយម្តងទៀត វាយចូលដល់មកមាត់ទ្វាររាជធានីហណូយតែម្តង ហើយលុកលុយរាតត្បាតពាសពេញអាណាខ្មែរត្រង់ក៏ដ ភាគខាងត្បូង អស់រយៈពេល ៦ ខែ ។ ក្រោយពីត្រូវវាយឲ្យដកថយទៅ ពួកចាមនេះបានគ្រលប់មកវាយ ខ្មែរត្រង់វ៉ាម្តងទៀត នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៩០ តែត្រូវអាណាមវាយបណ្តេញចេញវិញ ធ្វើឲ្យស្លាប់អស់ស្តេចចាម មួយអង្គថែមទៀត ។ ចាម ក៏លើកខត្តមសេនីយ៍ដែលជួយសង្រ្គោះកងទ័ពខ្លួនឲ្យរួចពីស្លាប់ធ្វើជាស្តេច ។

ក្នុងឆ្នាំ១៣៩៣ ពួកចាមបានវាយទៅលើទ័ពអាណាម ដែលចេញមកស៊ើបការណ៍នៅនឹងទល់ដៃនេះ ។ មានកើតភាពច្របូកច្របល់ខ្លះ ជាមួយស្តេចដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីខត្តមសេនីយ៍មេទ័ព ធ្វើឲ្យពួក អាណាម ឆ្លៀតទឹកសលើកទ័ពចូលមកវាយនៅក្នុងឆ្នាំ១៤០៣ ក៏ប៉ុន្តែ ទ័ពអាណាមត្រូវបរាជ័យទៀត ។ ក្នុងឆ្នាំ ១៤០៤ អាណាមបានវាយចូលជាថ្មី ហើយឆ្ពោះពីទ្វាររាជធានីចាបានជាប់ បំផ្លិចបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី តែមិនអាចដណ្តើម យកបាន ក៏ដកថយចេញទៅវិញអស់ទៅ ។

ដោយពួកចាមនៅតែបន្តវាយមកលើឆ្នេរសមុទ្រអាណាម និងបើកកិច្ចប្រតិបត្តិការចេញមកក្រៅទឹកដី

របស់ខ្លួនឥតឈប់ឈរ ព្រោះមានការគាំទ្រពីប្រជាជនចាម ដែលរស់នៅក្នុងខេត្តដែលធ្លាក់ចូលក្នុងការគ្រប់គ្រងរបស់អាណាម នៅទីបញ្ចប់ស្តេចអាណាម ឡើយនៃតួនាទី បានសម្រេចបំផ្លាញពួកនេះឲ្យដាច់ពូជតែម្តង ។

៣- អាណាម-កុងកង

អាណាម បានរើបម្រុងខ្លួនចេញពីនីមត្រួតត្រារបស់ចិន នៅក្នុងឆ្នាំ១៤២៨ នៅពេលដែលសន្តតិវង្សមិញ ទើបតែដួលរំលំដណ្តើមអំណាចបានពីពួកតាកតារម៉ុងហ្គោល នៅរាជធានីប៉េកាំង ។ កន្លងមក អាណាម បានទទួល រងនូវការគាបសង្កត់ខ្លាំងណាស់ ព្រោះត្រូវកងទ័ពចិនរុករានបំផ្លិចបំផ្លាញផង ត្រូវពួកមន្ត្រីបែងចែកអំណាចក្នុងផង មិនតែប៉ុណ្ណោះត្រូវពួកពាណិជ្ជករចិនដែលមកតាមកងទ័ពកេងប្រវ័ញ្ចផង ។ ក្រោយពីបានធ្វើការប្រយុទ្ធ ប្រឆាំងនឹងចិនបានជោគជ័យរួចមក ពួកអ្នកបះបោរប្រឆាំងនឹងចិន បានលើករាជវង្ស២នាក់ផ្សេងៗ គ្នា ឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ម្នាក់គឺជាបុត្រាពៅរបស់ស្តេចត្រាន់ដើតុងដែលជាព្រះរាជាទី៨នៃសន្តតិវង្សត្រាន់ មាន ឈ្មោះថា ងឺយ (យ៉ាទិញ) ត្រូវក្រុមគាំទ្រប្រកាសលើកជាស្តេចនៅក្នុងឆ្នាំ១៤០៧ ម្នាក់ទៀតឈ្មោះ ត្រាន់ភ៊ុខាង (ឡឿងក្វាងដេ) ត្រូវជាក្លាយរបស់ងឺយ និងជាចៅរបស់ត្រាន់ដើតុង បានត្រូវបក្សពួកប្រកាសលើកជាស្តេច នៅក្នុងឆ្នាំ១៤១០ ។ ក្រោយមកត្រាន់ភ៊ុខាងបានត្រូវគេចាប់ប្រកល់ឲ្យចិន ហើយក៏ធ្វើអត្តឃាតនៅតាមផ្លូវ ធ្វើដំណើរទៅស្រុកចិន ។

រឿងជ្រើសតាំងស្តេចទាំង២អង្គនេះជារឿងវាសនាប្រទេសជាតិទាំងមូល ក៏ប៉ុន្តែតាំងតែពីពេលដែលគេ បានចូលដៃចូលជើងគាំទ្រពួកជ្រករាជ្យថ្មី និងហូហានផ្សេង មក ប្រជាជនប្រហាក់ដូចជាសោះអង្កើយ ជាមួយនឹងរាជវង្សត្រាន់ បើទោះបីថា ពួកហូ ត្រូវបាត់បង់អស់ទៅហើយក្តី ។

ការដឹកនាំគាបសង្កត់ ការរៀបចំបែងចែកដីភូមិជាថ្មី និងរាជបញ្ជាឆ្នាំ១៤១៤ ដែលតម្រូវឲ្យបុរសៗ អាណាមទុកសក់វែងដូចចិន^{២៧} ហើយហាមឃាត់នារីៗមិនឲ្យសាក់ខ្លួន និងឲ្យស្លៀកតែសម្លៀកបំពាក់ខ្ចីៗ មានដៃ វែង បាននាំឲ្យមានការបះបោរប្រឆាំងនឹងអាជ្ញាធរចិនឡើង ។ នៅសម័យនោះ វាហាក់ដូចជាថាមេទ័ពចិន ដែលជា អភិបាលលើអាណាម ចង់ឆ្លៀតយកទឹកសាសនាដែលប្រជាជនមិនសប្បាយចិត្តដើម្បីទាញយកផលប្រយោជន៍ ដល់ខ្លួនហើយវាយយកអាណាមទាំងមូលតែម្តង ក្រោយពីបញ្ជូនកងទ័ពចិនឲ្យគ្រលប់ទៅវិញរួចហើយ ។ គំនិត ក្បត់នេះ បើសិនជាមានមែន បានត្រូវបែកការណ៍ ហើយមេទ័ពចិនក៏ត្រូវគេកោះហៅឲ្យវិលគ្រលប់ទៅវិញ ។

អ្វីដែលមេទ័ពចិននោះធ្វើមិនបានសម្រេច បានត្រូវអ្នកដទៃធ្វើបានសម្រេច នៅពេលដែលគ្មានរូបគាត់ ។

^{២៧} ប្រជាជនអាណាមនៅទុកសក់វែងប្រែស្នា ធ្លាក់មកលើខ្នង រហូតមកដល់សតវត្សទី១៧ ។

មានមន្ត្រីធំរបស់រាជវាំងមុនម្នាក់ មានឈ្មោះថា ឡេឡើយ ឬឡេលី ដែលមិនដែលចុះចូលជាមួយនរណា បានប្រថែ ប្រមូលពួកអ្នកដែលប្រឆាំងនឹងការគ្រប់គ្រងរបស់ចិនមកជាក្រុមតែមួយ រួចចាប់បើកការវាយឆ្នុកទៅលើពួកចិន នៅក្នុងឆ្នាំ១៤១៧ ធ្វើឲ្យពួកនេះមានការភ្ញាក់ផ្អើល និងបាត់បង់កងពលអស់ជាច្រើន ។ ឡេឡើយ វាយចិនជួនឈ្នះ ជួនចាញ់ ។ គ្រួសាររបស់គាត់ត្រូវចិនចាប់បាន ហើយអារកសម្លាប់ទាំងអស់ ធ្វើឲ្យគាត់អស់សង្ឃឹម ទន់ដៃទន់ជើង អស់មួយរយៈ ប៉ុន្តែបន្ទាប់មកគាត់ក៏មានសេចក្តីក្លាហានឡើងវិញ ចាប់ធ្វើការប្រយុទ្ធ ពោរពេញទៅដោយកំហឹង ឈឺចាប់ ពោរពេញទៅដោយភាពសាហាវ ធ្វើឲ្យសត្រូវបរាជ័យ តែក្រោយមកគាត់ ក៏ត្រូវបរាជ័យវិញម្តង ។ សង្គ្រាមរំដោះស្រុកនេះមានរយៈពេល១០ឆ្នាំ នៅទីបញ្ចប់ឡេឡើយក៏រុញច្រានទ័ព ចិនឲ្យចាកចេញពីទឹកដី អាណាមបាន ធ្វើឲ្យស្រុកទទួលបានសេរីភាពនៅក្នុងឆ្នាំ១៤២៨ ។ ឡេឡើយ ក៏ឡើងសោយរាជ្យ បង្កើតបានជា សន្តតិវង្ស ឡេ ថ្មី ដែលមានស្តេច ២៥អង្គ សោយរាជ្យអស់កាល៣៦៤ឆ្នាំ ពី១៤២៨ ដល់១៧៧១ ។

ឡេឡើយទទួលរាជអាភិសេកនៅរាជធានីដុងដូ ដែលមានឈ្មោះម្យ៉ាងទៀតថា កេដឺយ ទ្រង់បានប្តូរឈ្មោះ ឲ្យហៅថា ដុងគីញ វិញ មានន័យថា រាជធានីទិសបូព៌ា រាជធានីនេះក្រោយមកក៏ហៅហៅនោះឯង ហើយទ្រង់បាន ប្តូរព្រះនាមថាឡេធួនធាន ។ ដោយបញ្ជាក់ថា សន្តតិវង្សគ្រាន់ មិនមានរាជបុត្រស្នងត្រកូលតទៅទៀត ទ្រង់បាន សំណូមពរឲ្យព្រះចៅអធិរាជចិនទទួលស្គាល់ព្រះអង្គ ថាជាស្តេចរបស់អាណាម ។

ក្រោយពីបានឡើងសោយរាជ្យរួចមក ឡេធួនធានបានចាប់ផ្តើមធ្វើសង្គ្រាមជាមួយកុលសម្ព័ន្ធប្រាំមួយ ចំនួននៅភាគខាងជើង វាយពួកនោះឲ្យបរាជ័យ រួចហើយទ្រង់ចាប់រៀបចំប្រទេសឡើងវិញតាមកំរូរបស់ចិន ដោយធ្វើការកែទម្រង់ខ្លះដែលពួកចិនធ្លាប់បានដឹកនាំធ្វើដែរ តែសម្រេចបានតែបន្តិចបន្តួចប៉ុណ្ណោះ ។ ទ្រង់បាន បញ្ជុះប៉ានៈរាជបុត្រមួយអង្គ ដែលបានប្រព្រឹត្តខុសក្តី មិនត្រឹមត្រូវតាមកន្លងធម៌ ។

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យបន្តបន្ទាប់ពីស្តេច ឡេធួនធាន បានយកតម្រាប់តាមព្រះអង្គ ក៏ធ្វើសង្គ្រាមជា មួយពួកចាម ដែលតែងតែចាប់កាន់អារុធាន្តកំចូលវាយតាមមាត់សមុទ្រថ្មីបើបានបញ្ជូនរាជទូតមកកោរពព្រះ អង្គរួចហើយក្តី ។ មួយចំណែកទៀត បណ្តាខែត្រនៅភាគខាងត្បូងត្រូវធ្វើការប្រយុទ្ធនឹងរដ្ឋតូចៗ មិនទាន់ ស៊ីវិល័យចំនួន១០ ដែលនៅព័ទ្ធជុំវិញអាណាម ហើយតែងតែត្រូវរុញច្រានចូលមកក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ បង្កវិវាទសកម្មផ្សេងៗ មិនដឹងដោយមូលហេតុអ្វី ប្រវត្តិសាស្ត្រក៏មិនបានកត់ត្រាអំពីមូលហេតុនេះដែរ ។

នៅក្រោមរជ្ជកាលស្តេចឡេ ប្រទេសមានរបៀបរបបត្រឹមត្រូវ អាណាខែត្រមានសណ្តាប់ធ្នាប់ ហើយការ ណែនាំពីថ្នាក់កណ្តាលបានត្រូវផ្សព្វផ្សាយចេញ ។ គេដឹកព្រែកបង្ហូរទឹក ដីទំនេរបានត្រូវកាសវាររួចហើយប្រគល់ ទៅឲ្យកសិករ ។ មានសំពៅជំនួញបរទេសមកពីចិន ម៉ាឡេ ចេញចូលកំពង់ផែកាន់តែច្រើនឡើងៗ ពីមួយថ្ងៃ ទៅមួយថ្ងៃ ។ ជ័យជម្នះទៅលើពួកចាម បានអនុញ្ញាតឲ្យអាណាម ស្រូបយកបណ្តាខែត្រនៃរាជាណាចក្រសត្រូវ មួយម្តងៗ ស្ទើរតែទាំងអស់ ។

អាណាមបានក្លាយទៅជាជាតិធំមួយដែលប្រទេសជិតខាងបាក់បែបខ្ទប់ខ្ទាច មានកងទ័ពពួកក្លាហានអាច ធានាបាននូវអនាគតល្អ ស្រាប់តែមិនបាន១០០ឆ្នាំផងក្រោយពីការកសាងសន្តតិវង្សរួចមក នៅក្នុងរជ្ជកាល ព្រះរាជាទី៧ អ្វីៗត្រូវរលាយបាត់អស់ទៅវិញ ដោយសារតែស្តេចនោះអាក្រក់ ។ ប្រជាជនបានបះបោរឡើង ដឹកនាំដោយទុក្ខមសេនីយ៍ម្នាក់ ហើយដណ្តើមយករាជធានីបាន ធ្វើឲ្យព្រះរាជានោះឈឺចិត្ត ដឹកថ្នាំសម្លាប់ខ្លួនឯង ទៅ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥០៧ ។

ទុក្ខមសេនីយ៍អ្នកនោះក៏ប្រកាសខ្លួនឯងជាស្តេច ក៏ប៉ុន្តែមិនបានទទួលការគាំទ្រពីប្រជាជនទូទាំងប្រទេស ទេ ។ ចាប់ពីឆ្នាំ១៥១០ ដល់១៥១៦ មានការបះបោរ៧លើកបន្តបន្ទាប់គ្នា នៅទីបញ្ចប់ទុក្ខមសេនីយ៍អ្នកនោះក៏ត្រូវ មេបះបោរម្នាក់ សម្លាប់បាន នៅក្នុងឆ្នាំ១៥១៧ ។

ស្តេចដែលឡើងគ្រងរាជបល្ល័ង្កថ្មីសោយរាជ្យមិនបានស្រួលប៉ុន្មានទេ ព្រោះមានការបះបោរប្រឆាំងជា ច្រើន ដែលត្រូវជម្នះ ។ នៅទីបញ្ចប់ទ្រង់អាចបង្ក្រាបការបះបោរទាំងអស់ឲ្យរាបរួចបាន ប៉ុន្តែព្រះរាជាដែល ឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គត្រូវប្រឈមមុខនឹងការបះបោរឡើងវិញ ហើយត្រូវបំផុសចិត្តរត់គេចចេញពីរាជ ធានី ។ នៅពេលដែលយាងត្រលប់ចូលមកក្នុងរាជធានីវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៥១៧ ទ្រង់ត្រូវទទួលរងនូវការកំរាម កំហែងពីពួកមេទ័ព ដែលលែងគោរពស្តាប់បញ្ជាព្រះអង្គទៅហើយ ។ នៅទីបញ្ចប់មានមេទ័ពម្នាក់ឈ្មោះ ម៉ាកងាង ដុន ដែលព្រះរាជាឡៅជាំតុនទុកព្រះទ័យជាងគេ អាចវាយបង្ក្រាបមេទ័ពឯទៀតៗ ដែលប្រកាសថា ខ្លួននៅតែ ស្មោះត្រង់នឹងព្រះរាជាជានិច្ចនោះ ឲ្យដកថយចេញពីរាជធានីហណូយទៅ ។ ជាការតបស្ម័នសងគុណព្រះរាជា បានប្រគល់នូវឋានៈដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់បំផុត និងអំណាចទាំងអស់ឲ្យទៅ ម៉ាកងាងដុន ដែលបានក្លាយខ្លួនទៅជាម្ចាស់លើ ព្រះរាជាណាចក្រទាំងមូល និងលើព្រះរាជាទៀតផង ។ ក្រោយពីទ្រង់បានប្រគល់អ្វីៗឲ្យទៅ ម៉ាកងាងដុន រួចហើយ ព្រះរាជាបានចាប់មានការភ័យ បារម្ភនឹងមហិច្ឆតារបស់មេទ័ពនេះ រួចចាប់នឹកខ្លាច ក៏រត់គេចចេញពីរាជធានីទៅ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥២២ ។ ម៉ាកងាងដុន ក៏ដេញតាម ហើយចាប់ព្រះអង្គបាននៅក្នុងឆ្នាំ១៥២៣ និងនាំត្រលប់មក ហណូយវិញ បញ្ជាឲ្យគេឃុំខ្លួនព្រះអង្គ រួចលើករជ្ជទាយាទឡៅក្នុងហ្វានឡើងសោយរាជ្យវិញ ។ តាមពិត គឺ ម៉ាកងាងដុននេះឯង ដែលដឹកនាំប្រទេសជាតិ និងចេញបញ្ជាផ្សេងៗព្រមទាំងអនុវត្តសិទ្ធិអំណាចទាំងអស់ជំនួស ព្រះរាជា ។ ក៏ប៉ុន្តែ ដូចជាហុក្វិលីដែលយើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយដែរ ម៉ាកងាងដុន មិនទាន់ហ៊ាន ប្រកាសលើកខ្លួនជាស្តេចភ្លាមទេ ។ ទាល់តែបានបញ្ជាឲ្យគេច្របាច់ក ធ្វើឃាតស្តេចមុននៅក្នុងកុរុប ទើប ម៉ាកងា ងដុន ចូលទៅជួបស្តេចក្មេងឡៅក្នុងហ្វាន បង្ខំឲ្យចុះហត្ថលេខាដាក់រាជសម្បត្តិឲ្យខ្លួន ។ ម៉ាកងាងដុន បង្កើតបានជា សន្តតិវង្សមួយថ្មី មានស្តេច៤អង្គដឹកនាំព្រះរាជាណាចក្រអាណាមបាន២០ឆ្នាំ ហើយបានបង្កការលំបាកដល់ ចក្រពត្រចិនតាមរយៈការទាមទារផ្សេងៗគ្នានលប់ឈរ និងតាមរយៈបក្សពួករបស់ខ្លួន រហូតទាល់តែបាត់ អំណាចទៅ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧២ ។

នៅពេលនោះមានខ្លាមសេនីយ៍ម្នាក់ ឈ្មោះថា ឆៀងតឹម បានងើបឡើងដើម្បីលើកបញ្ជាញាតិមួយអង្គ របស់សន្តតិវង្សរុក្ខ ឲ្យឡើងសោយរាជ្យវិញ ។ ឆៀងតឹម បានទៅជួបរដ្ឋទាយាទនោះនៅ ថាញ៉ាំវ៉ា ដែលកាលនោះ គេហៅថា តៃតិញ កេណ្ឌទ័ព្រួចប្រកាសលើកព្រះអង្គជាស្តេច ទើបយាងព្រះអង្គមកកាន់រាជធានីហោណូយ ហើយ បណ្តេញស្តេច ម៉ាក់ ចុងក្រោយចេញទៅ ។

ឆៀងតឹមបានទទួលឋានៈជាដូ មានន័យថាជាមន្ត្រីធំ ជាមេដឹកនាំរដ្ឋាភិបាល ។ គាត់មានអំណាចខ្លាំង ដូចជា ហូត្រីលី និងម៉ាក់ដានដុន នៅមុនពេលដែលដណ្តើមរាជបល្ល័ង្កអីចិនដែរ ។ ចាប់ពីត្រឹមគាត់នេះទៅ អ្នកដែលស្នង ត្រកូលឆៀង និងជិញតទៅ មិនគ្រាន់តែដឹកនាំព្រះរាជាណាចក្រប៉ុណ្ណោះទេ គឺដឹកនាំទាំងព្រះរាជា ថែមទៀត ។ តែអំណាចដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់បែបនេះ ដែលមានឡើងនៅក្រោមស្តេចមិនបានការ មានវត្តមានដើម្បីគ្រាន់តែជាតំណាង អំណាចព្រះរាជា សម្រាប់ការគោរពបូជាប៉ុណ្ណោះ ប៉ុន្តែអំណាចពិតប្រាកដស្ថិតនៅក្នុងដៃរបស់ ដូ ទៅវិញទេ អំណាចបែបនេះជួបប្រទះការប្រណែនណ្ហានិសជាច្រើន ហើយមានសង្គ្រាមប្រឆាំងប្តូរផ្លាស់ ។ ថ្វីបើគេមិនអាចធ្វើ ការវាយប្រហារប្រឆាំងចំពោះមុខបាន ព្រោះគាត់មានអំណាចធំណាស់ ក៏ប៉ុន្តែឆៀងតឹមបានត្រូវគេដាក់ថ្នាំបំពុល ដល់ស្លាប់ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៤៦ ។ កូនប្រសាររបស់ ឆៀងតឹម បានឡើងកាន់អំណាចបន្តពីឪពុកក្មេក ដោយទទួល ឋានៈជា ដូ ហើយបានបន្តធ្វើការប្រយុទ្ធប្រឆាំងនឹងពួកម៉ាក់ ដែលបានបង្កើតជាក្សត្រប្រទេសមួយនៅតំបន់ ការ បាន ត្រង់កន្លែងដែលកាលពីមុនពួកនុនបានបង្កើតរាជាណាចក្រកូចមួយ ។ ទឹកដីត្រង់នេះ មិនធ្លាប់ចំណុះប្រទេស ណាទេ ឯប្រជាជនដែលមិនមែនជាពួកអាណាម បានរក្សាខ្លាបំប៉នរុក្ខស្រូវវិល្លរាជាណាចក្រពីអតីតកាល ហើយធ្លាប់បានយកក្បាងស៊ី និងក្បាងតុនដាក់ជាចំណុះផង ។ គេទទួលយកការត្រួតត្រារបស់ស្តេចអាណាម សោយ រាជ្យនៅហោណូយដោយលំបាក ហើយចូលចិត្តមានមេដឹកនាំដោយឡែក ។ ពួកម៉ាក់ បានមកតាំងអំណាចនៅទីនេះ ចាប់ពីឆ្នាំ១៥៧២ រហូតដល់ឆ្នាំ១៦៦០ ដោយសង្ឃឹមក្នុងចិត្តថា នឹងអាចដណ្តើមយកព្រះរាជាណាចក្រទាំងមូល បានមកវិញ ពីដៃស្តេចរុក្ខ ក្រោមការដឹកនាំគ្រប់គ្រងរបស់ពួកដូ ។

នៅពេលដែល ត្រាញ់កៀម ជាកូនប្រសាររបស់ ឆៀងតឹម បានប្រកាន់យកឋានៈជា ដូ នៅហោណូយ ការ ប្រកាន់យកឋានៈនេះ ហាក់ដូចជាមិនសូវស្របច្បាប់ កូនរបស់ ឆៀងតឹម ឈ្មោះថា ឆៀងហួង ក៏បានប្រកាន់យក តំណែងជា ដូ នេះដែរ ដោយសំអាងថាទទួលកេរ្តិ៍ពីឪពុក តែក៏មិនត្រឹមត្រូវដែរព្រោះមិនមានការតែងតាំងពី ស្តេច ។ ឆៀងហួង មិនសប្បាយចិត្តទេ ព្រោះពីមុនឪពុកខ្លួនជា ដូ តែម្នាក់ឯង ឥឡូវមាន ដូ ដល់ទៅ២នាក់ ក៏ធ្វើការ ទាមទារទៅព្រះរាជា ដែលយល់ព្រមលើកឆៀងហួងឲ្យទៅជារឿង មានន័យថា ជាអ្នកអង្គម្ចាស់ ដែលជាឋានៈខ្ពស់ ជាងបងថ្លៃ ។

ពេលនោះ ស្តេចនៅហោណូយជាស្តេចមិនបានការ អំណាចពិតប្រាកដស្ថិតនៅក្នុងដៃពួកដូ ត្រកូលជិញ ដែលជាអ្នកដឹកនាំព្រះរាជាណាចក្រពិតប្រាកដ និងដឹកនាំព្រះរាជាផង ។ ពួកដូ ត្រកូលរឿង ឬឆៀង មានការ

ប្រណែនជាខ្លាំង ដល់មិនអាចដឹកនាំបាននៅក្នុងក៏ដ ក៏បែរមកមើលទឹកដីចាម្ប៉ា ដែលអាណាមទើបតែដណ្តើមយក បានវិញម្តង ។ ពួកនេះបានចែកអំណាចគ្នានៅទីនោះ រួចហើយក៏ប្រកាសសង្គ្រាមប្រឆាំងនឹងពួកដីព្យា ដែលកាន់ អំណាចនៅឯក្នុងក៏ដ ។ ដោយហេតុនេះ នគរចាម្ប៉ា បានត្រូវរៀបរយឡើងវិញ ក្រោមរាជវង្សដែលមិនមែនជា ចាម ពោលគឺ ជាអាណាម ក៏ប៉ុន្តែបន្ទាប់មកបែរមកវាយអាណាមវិញ ។ ប្រជាជននគរចាម្ប៉ាពេលនោះ រួមមាន ពួកចាម ដែលមិនព្រមរត់ចោលស្រុក ហើយសុខចិត្តទ្រាំរស់នៅបង្កបង្កើនដល់លើដីស្រែចម្ការរបស់ខ្លួន និងពួក អាណាម ដែលទើបចូលមករស់នៅលើទឹកដីនៅទំនេរ ដែលម្ចាស់បានរត់គេចចោលស្រុកព្រោះមិនចង់ចំណុះពួក ឈ្មួនពាន ។ ប្រជាជនទាំង២ប្រភេទនេះបានស្រុះស្រួលរួមគ្នាជុំវិញមេដឹកនាំថ្មី ដើម្បីធ្វើការប្រយុទ្ធតទល់នឹង ស្តេចនៅហាណូយ ។

៤- ប្រទេសឥណ្ឌា

អំណើះអស់ពីហ្សង់ហ្សឺខាន់ទៅ មានអ្នកស្នងត្រកូលតាមខ្សែខាងស្រីជាប្រពន្ធម្នាក់ ឈ្មោះថា ទីមួរឡេង (តាមែរឡង់) ប្រមូលកេណ្ឌបានកងទ័ពចម្រុះជាតិសាសន៍មួយធំ ក្នុងនោះភាគច្រើនជាពួកភាគភារ ម៉ុងហ្គោល និងទៀរក បានវាយដណ្តើមយកបាននគរពែក្សទាំងមូលរហូតដល់ទន្លេអ៊ីហ្គាត ទឹកដីកៀរឌីស្តាន ហ្វីរីហ្សឺ និង អាមេនី ផង ។ អ្នកដឹកនាំថ្មីនេះបានចាប់វាយយកប្រទេសឥណ្ឌានៅក្នុងឆ្នាំ១៣៧៨ ដឹកនាំទ័ពឆ្លងភ្នំ កាន់កាប់ទីក្រុង ដែលបានឆ្លងកាត់ ចុះទូកសំពៅឆ្លងស្ទឹងទន្លេ ហើយចាប់ប្រជាជនជាលើយ បាន១០ ម៉ឺននាក់នាំយកទៅអារក សម្លាប់ចោលនៅមុខរាជធានីដែលឆ្លី ដោយខ្លាចពួកនេះបះបោរប្រឆាំងក្នុងពេលប្រយុទ្ធ រត់ទៅចូលដៃចូលដើរជា មួយសត្រូវ ។ ដណ្តើមយកដែលឆ្លីបានហើយ តាមែរឡង់បានចូលលុកលុយប៊ីសហ្គាល់ថែមទៀត រួចទើបនាំទ័ព ត្រ- លប់ចូលនគរវិញ ដោយនាំយកជ័យកណ្តមកជាច្រើន ស្តាប់ស្តល់នឹងបានវាតទឹកដីឆ្ងាយជាងអធិរាជអាឡិចហ្សង់ ទៅទៀត ។ ពួកហិណ្ឌូនៅចង់ចាំថា តាមែរឡង់ នេះ ប្រៀបបានដូចជាយក្ស ហើយបានដាក់ឈ្មោះឲ្យថា ជាស្តេច បំផ្លិចបំផ្លាញ ។

បន្ទាប់ពីតាមែរឡង់ មហាមេដ ប៉ាតង់ដែលជាគ្រូរនៅដែលឆ្លីបានឡើងសោយរាជ្យ រួចសុគតទៅនៅក្នុង ឆ្នាំ១៤១៣ ។ មានសន្តតិវង្សថ្មីមួយទៀតដណ្តើមយកអំណាចបាន គឺពួកក្សេរៀសយ៉ាត់ ដែលរក្សាអំណាចបាន រហូតដល់ឆ្នាំ១៤៥១ ។ សន្តតិវង្សប៉ាតង់បានរក្សាអំណាចនៅឡើយបាន៦០ឆ្នាំ បន្ទាប់ពីនោះមក ប្រទេសឥណ្ឌា ភាគខាងជើង ត្រូវធ្លាក់នៅក្រោមនឹមត្រួតត្រារបស់ពួកម៉ុងហ្គោល ដែលក្រោយមកបានវាតអំណាចស្ទើរពាស ពេញឥណ្ឌាទាំងមូល ចាប់បំផ្លិចឥណ្ឌាភាគខាងត្បូងទទួលស្គាល់អធិរាជភាពរបស់ខ្លួន ។ នៅទីបញ្ចប់ ក្រោយពីបាន សាបព្រោះអារ្យធម៌ដ៏ល្អត្រចះត្រចង់រួចមក សន្តតិវង្សម៉ុងហ្គោលក៏រលត់រលាយបាត់ទៅ ក្រោមឥទ្ធិពលនៃការ រំលោភបំពានគ្រប់បែបយ៉ាង រួមមានការប្រព្រឹត្តបទឧក្រិដ្ឋផ្សេងៗ ការបះបោរ ការបែកបាក់គ្រួសារ ការកាប់

សម្រាប់ ឪពុកខ្លួនឯងដណ្តើមអំណាច ។ល ។ ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យពួកអង្គក្មេងចូលមកដណ្តើមកាន់កាប់បាន ហើយ ដើរតួជាអ្នកការពាររាជវង្សវហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ ។

នៅសតវត្សរ៍ទី១៦ ស្តេចអាកប្រាសោយរាជ្យនៅរាជធានីដែលី ។ ទ្រង់បានរៀបចំចក្រភពរបស់ព្រះអង្គ ប្រកបទៅដោយយុត្តិធម៌ គ្រប់គ្រងដោយគតិបណ្ឌិត អ្នកដងមើលមកឃើញថាទ្រង់ជាស្តេចត្រឹមត្រូវ មានសន្តាន ចិត្តទូលាយ ចូលចិត្តអំពើល្អ ស្អាត ហើយតែងតែគិតដល់ប្រជាពលរដ្ឋដែលទ្រង់ដឹកនាំជានិច្ច ។ ទ្រង់បានឲ្យគេសង់ផ្លូវ ស្ពាន មានដាំដើមឈើមានផ្លែនៅសងខាងសម្រាប់ដួលម្តងម្តងដល់អ្នកដំណើរ ទ្រង់បានឲ្យគេដឹកព្រែកប្រឡាយ ដើម្បីបង្ហូរយកទឹកពីទន្លេគង្គាទៅស្រោចស្រពស្រែចម្ការ ទ្រង់បានឲ្យគេដឹកស្រះទឹកដំដើម្បីតម្កល់ទឹកទុកបង្ការការ រាំងស្ងួត និងដឹកស្រះតូចៗសម្រាប់ការប្រើប្រាស់តាមភូមិនីមួយៗ ។ ស្តេចម៉ុងហ្គោលនោះ - ដែលជាស្តេចល្បី ល្បាញជាន់គេ ពីព្រោះព្រះអង្គទ្រង់ជាស្តេចពូកែធ្វើសង្គ្រាមពង្រីកទឹកដីដង តែទ្រង់ក៏ពូកែខាងក្បួនច្បាប់ជាទស្សន វិទូប្រកបទៅដោយការសន្តោសប្រណីដងដែរ ដែលជាប្រការមិនសូវមានសម្រាប់ស្តេចកាន់សាសនាមហាម៉ាត់ ហើយក៏កម្រណាស់ដែរសម្រាប់ស្តេចកាន់គ្រិស្តសាសនា - ព្រះអង្គបានសុគតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៦០៥ ។ បន្ទាប់ពី នោះមក មានកើតស្តេចល្អបែបនេះមួយអង្គទៀតនៅឯ អាគ្រា រាជធានីដែលទ្រង់បានបង្កើតឡើង នៅក្នុងរាជវាំង សង់អំពីថ្មើមថ្មណ៍សយកមកពី ជយបុរៈ នៅកណ្តាលបន្ទាយពណ៌ក្រហម ដែលស្ថិតនៅលើមាត់ទន្លេដមនា ។ ទ្រង់បានវាយយករាជធានីនេះ, បឹងហ្គាល់, តូហ្សារ៉ាទី, សិនដូ, កាស្យែរ និងកង់ដាហា ដាក់ជាចំណុះ ។ បើទោះបីថា ព្រះអង្គបានបង្ហូរឈាម និងទឹកភ្នែករបស់អ្នកស្រុកយ៉ាងណាក្តី ក៏មានអ្នកស្រុកជាច្រើនដែលព្រះអង្គធ្លាប់វាយឲ្យ បរាជ័យរួចដាក់មកក្នុងការត្រួតត្រារបស់ព្រះអង្គ និងពលទាហាន ដែលព្រះអង្គធ្លាប់ដឹកនាំទៅធ្វើការកាប់សម្លាប់ រង្គាល និងដុតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី នាំគ្នាយំសោកស្តាយព្រះអង្គគ្រប់គ្នា ។

នៅសតវត្សរ៍ទី១៦ ប្រទេសឥណ្ឌាក្នុងទំនាក់ទំនងដល់លាបជាមួយឥណ្ឌូចិន ខុសពីពេលមុនដែលមាន និកមជនឥណ្ឌានៅពាសពេញ ហើយក៏ឥណ្ឌានេះឯងដែលបាននាំអារ្យធម៌មកឲ្យឥណ្ឌូចិន ។ ជាពិសេសក៏ កម្ពុជា ដែលក្រោយពីទទួលបាននូវអារ្យធម៌អារ្យាងពីឥណ្ឌាហើយ បានជំរុញអារ្យធម៌នេះឲ្យឡើងដល់កំពូលខ្ពស់បំផុត ដល់មកពេលនេះ កម្ពុជាបានបោះបង់ព្រហ្មញ្ញសាសនាដែលនៅបន្តរីកលូតលាស់នៅឥណ្ឌាខាងកើត ខាង ភាគខាងត្បូងនៅឡើយ ហើយផ្តាច់ចំណងទាក់ទងទាំងអស់ជាមួយ ដេកង់ ជាក្រុមបាណាស ដែលធ្លាប់បានបង្កាត់ បង្រៀនភាសាសំស្ក្រឹត និងផ្តល់ទម្រង់អក្សរឲ្យ ។ ពេលនោះពួកបច្ចាញាតិរបស់និកមជនឥណ្ឌា បានរលាយ ច្របល់ចូលសព្វសាច់ជាមួយពួកអ្នករដ្ឋវាសីអស់ហើយ ។ ហើយដោយគ្មានទំនាក់ទំនងជាមួយឥណ្ឌា ដែលគ្រលប់ ទៅកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនាវិញ និងគ្មានទំនាក់ទំនងជាមួយកោះជ្វា ដែលបានប្រែទៅកាន់សាសនាអ៊ីស្លាមនោះ ប្រទេសកម្ពុជាបានក្លាយទៅជាប្រទេសមួយឯកោ ដូចជារដ្ឋតូចៗឯទៀតនៅឥណ្ឌូចិន ដែលបានទទួលអារ្យធម៌ អារ្យាងដែរ ព្រោះថា គេមានច្រកសម្រាប់មើលឃើញលោកខាងក្រៅតែតាមរយៈកោះសិរីលង្កាមួយប៉ុណ្ណោះ

ជាទឹកនៃនឹងដែលព្រះពុទ្ធសាសនាបោះទីតាំងវិកលុតលាស់ខ្លាំងមែនទែនទៅហើយ ។

សង្គ្រាមឈ្មោះប្រកែកគ្នាដណ្តើមដីធ្លី និងប្រជាជន ដែលកើតមានឥតដាច់នៅឥណ្ឌូចិន ពីសតវត្សរ៍ទី១៣ រហូតដល់សតវត្សរ៍ទី១៧ មិនអនុញ្ញាតឲ្យគេថែរក្សា ហើយអភិវឌ្ឍន៍ចំណង់ចំណូលចិត្តខាងអក្សរសាស្ត្រ វិទ្យាសាស្ត្រ និងសិល្បៈ បានដូចកាលពីពេលដែលគេមានចំណង់ទាក់ទងជាមួយនឹងឥណ្ឌាទេ ។ ទាំងឥណ្ឌូចិន ទាំងកម្ពុជា ដែលធ្លាប់ជាជាតិសាសន៍ដ៏ធំមួយ គឺលែងមានទំនាក់ទំនងជាមួយប្រទេសឥណ្ឌា ដែលជាក្រុបផ្គត់ផ្គង់ព្រៃឲ្យត ហើយ ។ ដោយហេតុនេះ ប្រទេសកម្ពុជាដែលកាន់ព្រះពុទ្ធសាសនាត្រូវចុះអាប់ទីនទៅៗ ខាងប្រាជ្ញា ស្មារតី ។

៥- ពួកអឺរ៉ុប

មានព្រឹត្តិការណ៍ដ៏ធំមួយដែលគេអាចចាត់ទុកបានថាជាព្រឹត្តិការណ៍ដ៏ធំធេង គឺជំនឿការបាក់ស្រុតចុះនៃ អាណាចក្រកម្ពុជា ឬក៏ការរលត់រលាយនៃព្រះរាជណាចក្រចាម្ប៉ាទៅទៀត ព្រោះវាមានឥទ្ធិពលដែលមិនដែល មានដោយដ្ឋាល់ ឬដោយប្រយោល មកលើបណ្តារដ្ឋទាំងឡាយនៅឥណ្ឌា អាំងស៊ីឡាំង ឥណ្ឌូចិន និងចុងបូព៌ា ប្រទេសផងដែរ ដោយជះផលវិបាកមកលើនយោបាយប្រចាំថ្ងៃរបស់រដ្ឋទាំងនោះ ក៏ដូចជាមកលើផលប្រយោជន៍ ខាងជាតិសាសន៍ និងអារ្យធម៌នោះ គឺការធ្វើដំណើរមកដល់របស់ពួកអឺរ៉ុប ដែលអង្គអាចក្លាហាន ហ៊ាន ធ្វើឲ្យអ្វីៗ ប្រែក្រាស់ប្រែបូកច្របល់អស់ ហើយក្តាប់អ្វីៗទាំងអស់បន្តិចម្តងៗ ។

ចាប់តាំងពីពេលដែលមានសង្គ្រាមធំៗបង្កឡើងដោយពួកម៉ុងហ្គោល និងភាគភាររបស់ហ្សង់ហ្ស៊ីខាន់រួច មក នៅឯចុងបូព៌ាប្រទេស ជាពិសេស គឺនៅស្រុកចិន គេធ្លាប់ប្រទះឃើញមានពួកអ្នកបស្ចឹមប្រទេសធ្វើដំណើរ ផ្សងព្រេងមកដល់ចុងខាងកើតបំផុតនៃដែនដីនេះដែរ តែពួកនេះមកជាចំនួនតិចតួច មិនដែលមកជាក្រុមទេ ម្ល៉ោះហើយ ច្រើនតែនាំដល់ប្រយោជន៍មកឲ្យស្តេចក្នុងស្រុកដែលពួកគេមកដល់ មិនដែលនាំយកការភ័យខ្លាច មកឲ្យទេ ។ អ្នកទាំងអស់នោះរួមមានទាំងអ្នកធ្វើដំណើរផ្សងព្រេងចាប់តាំងពីសតវត្សរ៍ទី១២មក ដូចជាជន ជាតិវេនីសឈ្មោះ ម៉ាកូប៉ូឡូ, លោកសង្ឃកាតូលិកហ្វ្រង់ស៊ីស្កាវ៉ា ឈ្មោះ អូដឺរីចដ៏ព័រដ៏ណូន, ជនជាតិអ៊ីតាលីឈ្មោះ នីកូឡូឌីកុនទី, ជនជាតិរុស្ស៊ីឈ្មោះ អាថាណាក់នីកីទីន, ជនជាតិហ្សេនរឈ្មោះ ហ៊ុយរ៉ូនីម៉ូឌីសន៍តូស្តេហ្គាណូ ជាដើម ដែលមកហើយបានសរសេរកំណត់ត្រាផ្សេងៗ ឬបាននិយាយរឿងរ៉ាវប្រាប់គេឯង ។ នៅមានអ្នក ផ្សងព្រេងជាច្រើនទៀតដែលគេមិនបានដឹង ព្រោះមិនមានសរសេរអ្វីទុក ។

ពួកអឺរ៉ុបដ៏ហានក្លាទាំងអស់នោះបានមកដល់ប្រទេសឥណ្ឌាដោយធ្វើដំណើរឆ្លងកាត់ប៉ាឡេស្ទីន និងពែក្ស ឬក៏មកតាមប៉ាឡេស្ទីន រួចឆ្លងកាត់សមុទ្រក្រហម ឬមកដល់ស្រុកចិនតាមកុងស្តង់ទីណូប ពែក្សឬម៉ូស្កូវី ភាគភារី ឬម៉ុងហ្គោលី ។

ការធ្វើដំណើរដ៏វែងឆ្ងាយពីអឺរ៉ុបមកចុងបូព៌ាពេលនោះដូចប្រទះការលំបាក និងគ្រោះថ្នាក់ជាច្រើន គឺ

ដោយហេតុនោះហើយ បានជាមិនសូវមានអ្នកណាចង់មក ។

ក៏ប៉ុន្តែ ៦ឆ្នាំក្រោយពីលោក គ្រីស្តូហ្វុកុឡុម បានរកឃើញទ្វីបអាមេរិក (១៤៩២) ដែលគេជឿថាជាមាត់សមុទ្រខាងកើតរបស់ប្រទេសឥណ្ឌា គឺនៅពេលដែលជនជាតិព័រទុយហ្គេម្នាក់ឈ្មោះ វ៉ាស្កូដឺហ្គាម៉ា បានរកឃើញផ្លូវថ្មីមួយទៀតសម្រាប់ធ្វើដំណើរមកកាន់ឥណ្ឌានៅក្នុងឆ្នាំ១៤៩៨ ផ្លូវនោះគឺធ្វើដំណើរតាមសមុទ្រព័រទុយវិញទ្វីបអាហ្វ្រិកឆ្លងកាត់ជ្រោយឧល់ព្យុះ (សព្វថ្ងៃគេហៅថាជ្រោយនៃសេចក្តីសង្ឃឹម) រួចមកចុះចតនៅនឹងកាលីកុតនាមាត់ឆ្នេរម៉ាឡាបា សករាជថ្មីមួយបានចាប់ផ្តើមឡើងសម្រាប់ពិភពលោក ។ ជាតិសាសន៍ផ្សេងៗ ដែលមិនធ្លាប់ដែលស្គាល់គ្នាពីមុនមក បានចាប់ផ្តើមជួបគ្នាយ៉ាងកំហុក ជាមួយនឹងផលប្រយោជន៍ គុណភាព ចំណង់ចំណូលចិត្តខាងនយោបាយ សាសនា និងគំនិតកេងប្រវ័ញ្ចពាណិជ្ជកម្មប្លែកៗពីគ្នា ។

គេប្រទះឃើញមានពួកព័រទុយហ្គេ ហុល្លង់ អង់គ្លេស បារាំង និងដាណឺម៉ាកកាន់តែច្រើនឡើងៗ នៅតាមមាត់សមុទ្រឥណ្ឌា ទៀបកោះម៉ាឡាកា កោះជ្វា ប័រណេអូ អាវ៉ាកាន់ ភូមា សៀម រហូតដល់មាត់សមុទ្រប្រទេសជប៉ុន និងចិន ដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយពួកអ្នកស្រុកអាយកាន់តែខ្លាំងឡើងៗ ។

ពួកអ្នកមកពីអឺរ៉ុបទាំងនោះបានមកជួបគ្នានៅចុងបូព៌ា ធ្វើសង្គ្រាមនឹងគ្នា និងជាមួយស្តេចស្រុកអាយផងដែរ ។ ជួនកាល មានពួកទាហានដែលរត់ចោលជួរ ឬក៏ពួកនារីកដែលត្រូវចាប់បានហើយដោះលែងទៅវិញ បានដួសប្តូររបៀបការរស់រានពីប្រទេសមួយទៅប្រទេសមួយទៀត ឬក៏ស្ម័គ្រចូលខ្លួនបម្រើស្តេចស្រុកអាយ ហើយបង្ហាត់បង្ហាញឲ្យចេះប្រើសិល្បៈសង្គ្រាមរបស់លោកខាងលិច ។ អ្នកផ្សព្វផ្សាយសាសនាកាតូលិក ដែលមកដល់ចុងបូព៌ាដោយខ្លួនឯងតាមផ្លូវកោក ឬដែលប្រទេសនីមួយៗនាំយកមកតាមកប៉ាល់ ដើម្បីបម្រើផលប្រយោជន៍សមាគមសាសនារបស់គេ ក៏សកម្មក្នុងការផ្សព្វផ្សាយសាសនា មិនចាញ់ពួកទាហាន ឬពួកឈ្នួញប៉ុន្មានដែរទេ ។ ពួកនោះអង់អាចក្លាហាន ចូលលុកជ្រៅទៅក្នុងរាជវាំងណាចក្រនីមួយៗ ហើយរៀបរយដើម្បីព្រួយដួលដល់ការឈ្លានពានយករាជវាំងណាចក្រនោះដាក់ជាចំណុះ ។ ប៉ុន្តែពួកអឺរ៉ុបដែលមានការប្រថុយប្រថានជាងគេ គឺពួកអ្នកដែលរត់ចោលជួរ ជាពិសេសគឺពួកអ្នកផ្សព្វផ្សាយព្រេងព័រទុយហ្គេ និងអេស្បាញ៉ុល ដែលធ្វើដំណើរគ្មានទិសដៅ ជួនកាលតែឯកឯង ជួនកាលជាក្រុម ។

នាពេលនោះកំពង់ផែដែលធំជាងគេនៅឥណ្ឌូចិនក៏កំពង់ផែតេណាស់សេរីម ដែលបម្រើផលប្រយោជន៍ជាពិសេសឲ្យប្រទេសសៀម ដោយបើកទ្វារបែរទៅរកឈូងសមុទ្រចិនហ្គាល់ ។ ក្រោយពី វ៉ាស្កូដឺហ្គាម៉ា ធ្វើដំណើរព័រទុយវិញទ្វីបអាហ្វ្រិក ឆ្លងកាត់ជ្រោយឧល់ព្យុះ រួចមកចុះចតនៅកាលីកុតលើឆ្នេរសមុទ្រម៉ាឡាបា មិនទាន់ទាំងបាន៣១ឆ្នាំ ស្រាប់តែពួកព័រទុយហ្គេមកកាន់ទីលំនៅ នៅពាសពេញតេណាស់សេរីម ។ ហេតុការណ៍ទាំងអស់នេះ លោក អាមេរីហ្គោវេស្តូស៊ី បានរៀបរាប់នៅក្នុងឆ្នាំ១៥០១ ហើយយើងនៅមានរបាយការណ៍ជាច្រើនទៀតដែលបញ្ជាក់ថា កំពង់ផែតេណាស់សេរីមនេះ មានពួកអឺរ៉ុបមកចូលចតច្រើនជាងគេ ដូចជារបាយ

ការណ៍របស់ជនជាតិរ៉ូម៉ាំងឈ្មោះ លូដូវីកូដឺវ៉ាថេម៉ា ក្នុងឆ្នាំ១៥០៣ និងរបាយការណ៍របស់ជនជាតិព័រទុយហ្គេ ឈ្មោះ ទ្រីស្តង់ដឺអាក្យ៉ា ក្នុងឆ្នាំ១៥០៦ ជាដើម ។ ៣ឆ្នាំក្រោយមកមានជនជាតិព័រទុយហ្គេម្នាក់ទៀត ឈ្មោះ ឌីយេហ្គោឡូប៊េសេវ័ញ៉ា បានធ្វើដំណើរផ្លូវព្រៃនៅក្នុងសមុទ្រម៉ាឡាកា មកដល់រាជាណាចក្រអ៊ីស្លាម ម៉ាឡាកា កាត់ពីមុខស្ថិតិបុរី រួចចូលមកក្នុងឈូងសមុទ្រសៀម ។ បន្ទាប់ពីនោះគឺលោក អាល់ប៊ុយតែក ដែលយល់ច្បាស់អំពី សារសំខាន់ខាងផ្នែកពាណិជ្ជកម្ម និងយុទ្ធសាស្ត្ររបស់ម៉ាឡាកា ក៏តាំងចាប់ធ្វើសង្គ្រាមដណ្តើមយកម្តងនៅក្នុងឆ្នាំ ១៥០៧ ទីបញ្ចប់ក៏ដណ្តើមយកបានមែន នៅថ្ងៃទី២៤ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៥១១ ។

លោក អាល់ប៊ុយតែក នេះ ជាឧបរាជស្តេចព័រទុយហ្គេ ប្រចាំនៅចុងបូព៌ា កាលនោះគេហៅថា “ប្រទេស ឥណ្ឌូខាងកើត” ។ គាត់បានបញ្ជូនអនុសេនីយ៍ឯករបស់គាត់ម្នាក់ ឈ្មោះ ឌុយអាតហ្វែណង់ដែស ឲ្យធ្វើដំណើរទៅ ស្រុកសៀម ឡើងតាមទន្លេមេណាមរហូតដល់អយុធ្យា មុនពេលដែលរាជធានីត្រូវភ្លើងឆេះ (រាជពង្សាវតារ សៀម និងការនិទានកៗ ក្នុងកំណើតនិយាយថា ខូចខាតអស់ផ្ទះ១០ម៉ឺនខ្នង^{១០}) ក្នុងរាជ្យព្រះបាទជ័យវរាហធិរាជ ។ អនុ សេនីយ៍នោះ វិលត្រលប់មកវិញតាមជើងកោក ដោយនាំយករាជទូតដែលព្រះរាជាបញ្ជូនឲ្យមកជួបស្តេចឧបរាជ ប្រទេសឥណ្ឌូខាងកើតផង ធ្វើដំណើរតាមផ្លូវដែលសៀមតែងចុះមកវាយរាជាណាចក្រ ម៉ាឡាកា រហូតទៅដល់ តេណាស់សេរីម ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៥១៧ មានអនុសេនីយ៍របស់ឧបរាជប្រទេសឥណ្ឌូខាងកើតម្នាក់ទៀត ឈ្មោះថា ហ្វែណា អូប៊េរេដឺអង់ដ្រាត បានមកដល់កូសាំងស៊ីន (គឺអាណាមសព្វថ្ងៃ) ។ ជនជាតិវេនីសឈ្មោះ ម៉ាកូប៊ូឡូ ក៏ធ្លាប់បាន មកដល់ទីនេះដែរកាលពីសតវត្សរ៍ទី១៤ កាលនោះគឺជាប្រទេសចាម្យ៉ា ក្រោយពួកអារ៉ាប់ដែលហៅទីនោះថា ហ្សែនហ្គី ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៣៧ លោក ហ្វែណង់ដេម៉ង់ដេពិនតូ បានធ្វើដំណើរជុំវិញកោះជុំ ស៊ុយម៉ាត្រា បាតា ទៀប- កោះម៉ាឡាកា ហើយបានចុះទស្សនាលីហ្គ័រ និងជ៉ាតានី ។ គាត់បានចេញពីទីនោះនៅក្នុងខែឧសភា ឆ្នាំ១៥៤០ ជាមួយនឹង អង់តូនីញ៉ាហ្គារីយ៉ា ទៅពិនតូមេលឆ្នេរសមុទ្រកាតខាងត្បូងប្រទេសចាម្យ៉ា ។ គាត់បានមកចុះចតនៅ ពូឡូកុងឌ័រ ដែលគាត់កំណត់ថានៅ៨,២០ អង្សាពីខាងជើងខ្សែបន្ទាត់ ត្រីមកម្តសមាត់ពាមទន្លេកម្ពុជា ។ គាត់បាន (បន្តឡើងតាមទន្លេនេះចម្ងាយ៦គីឡូម៉ែត្រ ប្រហែលជា២៤គម) មកដល់កោះមួយ ដែលគាត់ហៅថា កាំបូហ្សា ត្រង់ កន្លែងមួយដែលមានឈ្មោះថា ប្រាឡាពីសាន តែខ្ញុំមិនដឹងថាជាកន្លែងណាសព្វថ្ងៃ ។ គាត់ថា គាត់បានទៅ

^{១០} តួលេខនេះហាក់ដូចជាច្រើនហួសពេក ពេលនោះអយុធ្យាមានប្រជាជនប្រហែលត្រឹមតែ ៤០០ ទៅ ៥០០ ពាន់ គ្រួសារ ប៉ុណ្ណោះ ។ ខ្ញុំគិតថាប្រហែលជា ១ម៉ឺនខ្នងផ្ទះទេ ។

ដល់ស្ថិតិមួយដែលខ័ណ្ឌចែកកម្ពុជាពីចាម្ប៉ា រួចហើយ បានបន្តដំណើរការមន្ត្រីសមុទ្រចាម្ប៉ាទៅដល់ស្ថិតិមួយទៀត ដែលគាត់ហៅថា ទូបាសូយ នៅចម្ងាយ១៧គីឡូម៉ែត្រ (ប្រហែល៦៨គម) ពីព្រំប្រទល់ដែនកម្ពុជា គឺនៅក្នុង បឹងព្រា ធំ ។ គាត់បានបន្តដំណើរទៅទិសខាងជើងទៀត ហើយបានទៅដល់ជ្រោយមួយដែលគាត់និយាយថា អ្នកស្រុក ហៅថា ទីណាកូរើ^{១១} ហើយដែលពួកព័រទុយហ្គេស្តាល់ច្បាស់ហើយដាក់ឈ្មោះឲ្យថា វ៉ាវៃឡា ។ ក្រោយនោះបន្តិច លោក អង់តូនីញ៉ូដាហ្វើរីយ៉ា បានទៅដល់កោះហៃណាំ ហើយបានប្រយុទ្ធជាមួយកប៉ាល់ ចម្បាំងរបស់ចិន ។ នៅ ទីបញ្ចប់ ក្រោយពីបានធ្វើដំណើរផ្សេងទៀតនាខួបស្លាប់ចំនួន២០ ដង គាត់ក៏ត្រូវគេចាប់បានជាមួយ នឹងបក្ស ពួកនៅណាន់តិន ហើយនាំយកទៅបើកាំង រួចនាំមកក្នុងស៊ីរីញា ។

ពីរឆ្នាំក្រោយមក ក្រោយពីបានសិក្សានូវអ្វីដែលពួកគេឃើញនៅស្រុកចិន និងបណ្តាស្រុកដែលបាន ឆ្លងកាត់ អង់តូនីញ៉ូដាហ្វើរីយ៉ា និងម៉ង់ដេពីនតូ និងបក្សពួកមួយចំនួនទៀត បានទទួលនូវសេរីភាពឡើងវិញ ហើយមកជួបជុំគ្នានៅ ម៉ាតាបាន ដែលមានចៅពញាមួយអង្គសោយរាជ្យ ចំពេលដែលពួកកូម៉ាវាយចូលដុត បំផ្លាញខេត្ត^{១២} ។

យូរបន្តិចក្រោយមក គេប្រទះឃើញ ម៉ង់ដេពីនតូ នៅដប់ប៉ុន្នែងណោះ ។

ដូច្នោះ យើងឃើញថា ពួកព័រទុយហ្គេ បានគ្រប់គ្រងលើទីផ្សារទាំងអស់នៅចុងបូព៌ាប្រទេស ។ សំពៅ ព័រ- ទុយហ្គេ ធ្វើដំណើរទៅមកក្នុងសមុទ្រ ចាប់ពីជ្រោយខ្យល់ព្យុះ ឬជ្រោយនៃសេចក្តីសង្ឃឹមរហូតដល់កោះនៃ ប្រទេសជប៉ុន ។ ពួកគេស្តាប់ប្រទេសទាំងអស់នៅក្នុងតំបន់នេះ ពីត្រឹមពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី១៦ មក ។ ពួកព័រ- ទុយហ្គេ ដែលបានមកដល់ប្រទេសកម្ពុជាមាន លោកឪពុក ហ្គាស្សាដៃឡាគ្រុយ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥០ លោកឪពុក លូអ៊ីសភ័រដូប្យូ និងជនម៉ាដៃវ៉ា នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥៣ អ្នកទាំងអស់នេះធ្វើដំណើរពី ហូណា មកក្នុងរាជ្យព្រះរាមាច័ន្ទ រាជា រួចមានលោកឪពុក ឡូប៉េ និងអាហ្សេរ៉ាដូ ក្នុងឆ្នាំ១៥៥៨ ។ ក្រោយពីអវត្តមានអស់ពេលប៉ុន្មានខែ អ្នកទី១ បានរិលគ្រលប់មកវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៦០ ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបរមឥន្ទ្ររាជាដែលសោយរាជ្យនៅលើផ្នែក ។ ពួក សាសន្តតកាតូលិកព័រទុយហ្គេ ដែលមកកាន់កម្ពុជានេះមិនមែនមកតែម្នាក់ឯងទេ តែគ្រប់គ្រាន់ពណ៌ដ្ឋករ ពួក អ្នកដើរកប៉ាល់ ពួកអ្នកផ្សេងទៀត និងពួកអ្នករត់ចោលជួរមកជាមួយជានិច្ច ហើយពួកនេះមិនខ្លាចនឹងធ្វើអ្វីៗទេ ដើម្បីរស់ ។ មានអ្នកខ្លះចេះកសាងបាននូវស្ថានភាពដ៏សំខាន់ ដណ្តើមបានគូនាទីនៅក្នុងនយោបាយ ហើយប្រែ ក្លាយទៅជាមន្ត្រីធំទៀត ។ យើងនឹងបានឃើញនៅខាងក្រោមនេះនូវគូនាទីដ៏សំខាន់របស់ លូអ៊ីសបេឡូសូ នៅ

^{១១} តាមមើលទៅ គឺជាពាក្យម៉ាឡេថា តាណាហ៍ ប្រែថា ដីពួកកូរើ ។

^{១២} មហាក្សត្រីដែលត្រូវជាបុត្រីរបស់ស្តេច ប៊េហ្គូ បានត្រូវកូម៉ាចាប់បាន ជាមួយនឹងរាជបុត្រទាំង៤អង្គ ។

កម្ពុជាក្នុងឆ្នាំ១៩៧៤ ពេលមានការធ្វើឃាតស្ដេចរាមាជើងព្រៃ ដើម្បីលើករដ្ឋទាយាទរបស់ស្ដេចមុនឲ្យឡើងសោយរាជ្យវិញ ដែលបន្ទាប់មកបានធ្វើឲ្យបក្សពួកគាត់ទទួលបាននូវបុណ្យសក្តិធំ ក្នុងនោះមានពួកអេស្បាញ៉ាលឈ្មោះ ហ្គុនសាលេស និងជួរកាស្តីឡូ និងជនព័រទុយហ្គេឈ្មោះ ដុនឌីយីហ្គេ ជាដើម ។

ស្ថានភាពរបស់ពួកព័រទុយហ្គេនៅចុងបូព៌ាប្រទេសកាន់តែរឹងមាំឡើងៗរាល់ថ្ងៃ ហើយដើម្បីរក្សាបាននូវស្ថានភាពនេះ គេត្រូវប្រយុទ្ធគងទល់នឹងពួកអឺរ៉ុបផ្សេងៗទៀត ដែលបានបើកនាវាគាត់ជ្រោយនៃសេចក្ដីសង្ឃឹមដែរ ហើយចូលមកឈ្នះដណ្ដើមយកអាណាចក្រមហាសមុទ្រ និងទីផ្សារធំៗនៅចុងបូព៌ាប្រទេសនេះ ។ ពួកព័រទុយហ្គេ មិនបានទទួលស្វាគមន៍ការមកដល់របស់លោកឪពុក ដឺឡាម៉ុត ជាសាសន្តូតសញ្ជាតិបារាំងទេ ជាពិសេសគឺពួកដូមីនីកាំង អេស្បាញ៉ាល ២នាក់ គឺលោកឪពុក ម៉ាល់ឌូអាត និង ដឺឡាបាស៊ីង ដែលត្រូវបានបណ្ដេញចេញមិនឲ្យចូល ។ លោកឪពុក ដឺឡាបាស៊ីង បានត្រូវគេសម្លាប់ចោលនៅពេលដែលចុះចតក្នុងទឹកដីកម្ពុជា ហើយមរណភាពនោះមិនមែនជា “ទុក្ខភាពនៃជំនឿខ្លួនឯងទីមួយ” ដូចដែលគេថានោះទេ ប៉ុន្តែគឺជាអ្នករងគ្រោះ ដោយសារការដែលពួកព័រទុយហ្គេស្តាប់ខ្ពើមពួកអេស្បាញ៉ាល ជាពិសេស គឺពួកដូមីនីកាំង ដែលជាចៅក្រមក្នុងសាលាកាត់ក្តីកាតូលិកនៅប្រទេសអេស្បាញ៉ានេះតែម្ដង ។

ពួកព័រទុយហ្គេស្តាប់ពួកហុល្លង់ជាន់គេ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៦០១ ពួកព័រទុយហ្គេបានកាប់សម្លាប់រង្គាលក្រុមនារិកហុល្លង់របស់កប៉ាល់ឈ្មោះ ហាកឡីម និងលែយដឺ ដែលស្ដេចខ្មែរបានស្វាគមន៍ទទួលយកគ្រឹមត្រូវ ដោយមានការចូលដៃចូលជើងពីពួកមូស្លីមម៉ាឡេ ដែលរបររកស៊ីលក់ដូររបស់គេ ត្រូវបានរំខានដោយពួកហុល្លង់ដែលទើបនឹងមកដល់នេះ ។

ពួកហុល្លង់ត្រូវពួកព័រទុយហ្គេស្តាប់ជាន់គេបំផុត ព្រោះត្រូវជាសម្ព័ន្ធមិត្ររបស់ពួកអង់គ្លេសផង បានបើកការវាយប្រយុទ្ធមកវិញនៅគ្រប់ទីកន្លែង ធ្វើឲ្យពួកព័រទុយហ្គេប្រយុទ្ធគបតយ៉ាងសាហាវជាទីបំផុត ព្រោះគ្មាននរណាគាំទ្រ ។ ប្រទេសអេស្បាញ៉ាក៏ក្សត់ហើយបានដណ្ដើមយកប្រទេសព័រទុយហ្គេដាក់ជាចំណុះ ម្យ៉ាងទៀត ពួកអេស្បាញ៉ានេះ កំពុងសប្បាយរីករាយនឹងការរកឃើញទ្រឹមអាមេរិក ហើយនាវាអេស្បាញ៉ាគ្រលប់មកពីអាមេរិកវិញ ដឹកមាសមកជាច្រើន ធ្វើឲ្យគេក៏ចាប់ព្រងើយកន្តើយបោះបង់ទីតាំងនៅឥណ្ឌូខាងកើតចោល ។ ក្រោយមកការបាត់បង់វិន័យ បានធ្វើឲ្យពួកព័រទុយហ្គេបែកខ្ញែកគ្នា ទៅរស់នៅជាមួយពួកអ្នកស្រុកដើមក្នុងនាមជាអ្នកស៊ីល្លូលធ្វើសង្គ្រាមស្ដេច ។ មានពួកនេះជាន់១ពាន់នាក់នៅការពារស្ដេចកូម៉ាក្នុងឆ្នាំ១៩៤៨, ៣៦០ នាក់នៅជាមួយស្ដេចសៀមក្នុងឆ្នាំ១៩៥០ ។ និយាយដោយខ្លី នៅទីណាដែលស្ដេចស្រុកអាយមានលុយ គឺមានវត្តមានពួកអ្នកស៊ីល្លូលធ្វើសង្គ្រាមព័រទុយហ្គេហើយ ។

ក៏ប៉ុន្តែមិនមែនតែពួកព័រទុយហ្គេនេះទេ ដែលបោះបង់ដល់ប្រយោជន៍ប្រទេសជាតិរបស់ខ្លួន ទៅបម្រើស្ដេចស្រុកអាយ ។ មានពួកអឺរ៉ុបផ្សេងៗទៀតជាច្រើននាក់ដែរបានធ្វើដូច្នោះ ជាដូចនឹងដល់ប្រយោជន៍ ដែលជួន

កាល មានវិសាលភាពធំធេង ។ ហេតុការណ៍នេះបាននាំឲ្យកើតមានការប៉ះទង្គិច ការប្រណែនពីពួកមន្ត្រី អំពើហិង្សា ពីពួកអឺរ៉ុប ដែលយល់ថា ខ្លួនចំណាយពេលឥតប្រយោជន៍ ត្រូវគេបោកបញ្ឆោត មើលឆោឆាយមើលថែក រួចមាន ការបំពានអំណាចរបស់ព្រះរាជា ការបះបោររបស់អ្នកស្រុក ការទាមទារសំណងខូចខាត នៅទីបញ្ចប់គឺ កើតមាន សង្គ្រាមរវាងពួកអឺរ៉ុប និងអ្នកស្រុកអាយឡឺង ពួកនេះគ្មានអារុំធម៌គ្រប់គ្រាន់ដូចពួកអឺរ៉ុបទេ ។ យើងនឹងបាន ឃើញនៅខាងក្រោមនេះ នូវសង្គ្រាមមួយនៅភ្នំពេញរវាងពួកហុល្លង់ ជាមួយនឹងទ័ពរបស់ព្រះរាជា ។

ក្រុមហ៊ុនពាណិជ្ជកម្មរបស់អឺរ៉ុប បានបំពេញតួនាទីសំខាន់មួយនៅចុងបូព៌ាប្រទេស នោះគឺការធ្វើឲ្យអាណា ចក្រធំៗ បែកបាក់ទៅជាដួងតូចៗ ។ ចំពោះបញ្ហានេះ មុនដំបូងមានតែពួកព័រទុយហ្គេម្នាក់ប៉ុណ្ណោះ នៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៧ ។ ឧបរាជអាល់ប៊ុយតែក បានដណ្តើមយកសួស កោះទីស៊ីយ៉ារីន (កោះភូមិ៣០) ហ្គូអា និងរាជធានី ក្នុងឆ្នាំ១៥១០ ដែលអនុញ្ញាតឲ្យគេអាចធ្វើពាណិជ្ជកម្មនៅតាមមាត់ឆ្នេរសមុទ្រទាំងអស់ ។ រួចគាត់បានវាយ ដណ្តើមយកទីក្រុងម៉ាឡាកា ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យស្តេចទាំងឡាយនៅកោះជ្វា ស៊ូម៉ាត្រា និងឥណ្ឌូចិន នាំគ្នារត់មករក គាត់ ។ គាត់បានវាយយកទីក្រុងអារម្មប៊ុននៅលើឆ្នេរសមុទ្រពែក្ស ដែលធ្វើឲ្យគាត់មានសិទ្ធិផ្តាច់មុខលើចរាចរនៅ ក្នុងឈូងសមុទ្រពែក្ស និងនៅក្នុងសមុទ្រអាម៉ង់ ។ ក្រោយមក គាត់បានវាយយកកោះឌីយូ នៅលើឆ្នេរតូសេវ៉ាទី ហើយបានបោះដៃទៅគ្រួសត្រាឆ្នេរសមុទ្រហិណ្ឌូខាងលិច ។ នៅពេលនោះពួកព័រទុយហ្គេ មានទីភ្នាក់ងារពាណិជ្ជ កម្ម ឬកោតនិកមពាសពេញ ចាប់ពីនគរពែក្សរហូតដល់ចុងខាងត្បូងប្រទេសឥណ្ឌា ទៅដល់ជ្រោយកូម្ពុរ៉ាំង ក្នុងនោះរួមមានបារ៉ាដី, ស៊ូរ៉ាត់, ក្រុមកោះបាសេម ដែលមានផងដែរនូវបុមបៃ និងសាល់សែតដែលទិញយកពី គុហ្សីរ៉ាត, អ៊ីរ៉ែន, កាណាអ៊ីរ, កាលីកូត ជាដៃដៃ វ៉ាស្តដឺហ្គាម៉ា បានចុះចតមុនដំបូង, កូសាំង, កូឡាន ។ នៅលើឆ្នេរ កូរ៉េម៉ង់ដែល ពួកព័រទុយហ្គេមានណាហ្គាប៉ាតាណាម គឺជាកូម្ពុយ ដែលគេបានកែប្រែទៅជាទីក្រុង ប្រកបដោយ របងការពាររឹងមាំ សានធុម ដែលជា ម៉ាជ្រាស សព្វថ្ងៃ, ហើយនិងឆ្នេររបស់សិរីណត្តរដងដែរ ។ ពួកព័រទុយហ្គេ ពេលនោះ គឺជាស្តេចនៅពាសពេញអាស៊ី ក៏ប៉ុន្តែស្តេចទាំងនោះមានសត្រូវជាច្រើន ដែលជាអ្នកមក ពីអឺរ៉ុបដូច គ្នា ។ ពួកសាសន ទូតរបស់ព័រទុយហ្គេ បានបញ្ចុះបញ្ចូលអ្នកស្រុកឲ្យប្រែមកកាន់សាសនាភូលិកនៅច្រើនកន្លែង កន្លែងខ្លះឆ្ងាយៗពីទីតាំងរបស់គេ ជាក់ស្តែងគឺគេប្រទះឃើញមាន រហូតដល់សព្វថ្ងៃនូវសំណង់បាក់បែកនៃវិហារ ភាគូលិក ដែលគេបានសាងសង់ ។ កិច្ចប្រតិបត្តិការរបស់ព័រទុយហ្គេ មិនមែនមាននៅត្រឹមតែពែក្ស និងឥណ្ឌា ប៉ុណ្ណោះទេ ។ ចាប់តាំងពីសតវត្សរ៍ទី១៦ មក ពួកនេះបានទៅដល់កោះទាំងឡាយរបស់ជប៉ុន, ឆ្នេរសមុទ្រចិន, ជ្វា, ស៊ូម៉ាត្រា, ហៃណាំ, ឥណ្ឌូចិន, ម៉ាតាបាន, តេណាសេរីម, ភូមា, សៀម និងកម្ពុជា ផងដែរ ។ គេឃើញមានពួក ព័រទុយហ្គេធ្វើដំណើរទៅដល់ឈៀងម៉ៃថែមទៀត ។ គិតត្រឹមឆ្នាំ១៦០០ ពួកនេះគ្រួសត្រាលើពាណិជ្ជកម្មទាំង អស់រវាងចុងបូព៌ាប្រទេសជាមួយអឺរ៉ុប ជាម្ចាស់លើទីក្រុងប្រកបទៅដោយរបង និងកម្លាំងការពាររឹងមាំ ចំនួន៣០ ដែលធ្វើឲ្យស្តេចហិណ្ឌូ និងឥណ្ឌូណេស៊ី បាក់បែបខ្លាចខ្លាចជាខ្លាំង ធ្វើឲ្យគេក្លាយទៅជាមានអំណាចជាអ្នកមាន ហើយ

នាំយកភាពសម្បូរសប្បាយទៅឲ្យប្រទេសគេ ។

នៅពេលនោះ ចាប់ផ្តើមមានការបង្កើតក្រុមហ៊ុនពាណិជ្ជកម្មអឺរ៉ុបផ្សេងៗទៀតជាច្រើន គឺក្រុមហ៊ុនរបស់
អង់គ្លេសនៅក្នុងឆ្នាំ១៦០១, ហុល្លង់ក្នុងឆ្នាំ១៦០២, បារាំងក្នុងឆ្នាំ១៦០៤, ដាណឺម៉ាកក្នុងឆ្នាំ១៦១២ និងមាន
ពួកអឺរ៉ុបផ្សេងទៀត បានធ្វើដំណើរមកដល់ទឹកខ្មែរណា ដែលពួកព័រទុយហ្គេបានមកដល់ និងទៅដល់ស្រុកខ្លះទៀត
ដែលព័រទុយហ្គេមិនដែលទៅដល់ទៀតផង ។ យើងនឹងពិនិត្យមើលហេតុការណ៍នេះជាបន្តទៅទៀត នៅក្នុងសត
វត្សរ៍ទី១៧ ។

ជំពូកទី៣

ពីការបែកបាក់បន្ទាយលង្វែកនាវត្សរ៍១៥៨៥ រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ

១- ព្រះបាទរាមាជើងព្រៃ (១៥៧៤-១៥៧៥)

យើងបានឃើញរួចហើយពីខាងលើ ថាព្រះរាជាកម្ពុជា ព្រះបរមឥន្ទរាជា (ព្រះសត្វា) បានភៀសព្រះអង្គ ចេញពីបន្ទាយលង្វែក គាំភ័ក្តិមុនពេលដែលសៀមវាយលុកចូលមក ដោយទុកឲ្យព្រះទ្រកយោរាជ^១ ស្រីសុរិយោពណ៍ ដែលទើបវាយសៀមឈ្នះនៅអម្រិតបូរ (បរិបូណ៌) នៅការពាររាជធានី។ ទ្រង់បានយាងជាមួយនឹងព្រះរាជវង្សទាំងអស់កាត់ទៅរកព្រះរាជបុត្រច្បង ព្រះជ័យជេដ្ឋា ដែលរងការកាបសង្កត់ពីទ័ពសៀមមកពីទិសខាងត្បូង ហើយបានវាយដកថយទៅកាន់ស្រីសឈរ^២ ជាមួយនឹងព្រះអនុជចៅពញាតន់ និងពួកអ្នករៀបរយៗនាក់ផង ។

គង់នៅស្រីសឈរបានបន្តិច ព្រះរាជវង្សានុវង្សយល់ឃើញថា សុវត្ថិភាពនៅទីនេះមិនល្អ ក៏នាំគ្នាធ្វើដំណើរទៅស្ទឹងក្រែង^៣ ។ ទឹកនៃស្ទឹងក្រែងនេះ ប្រហែលមិនមែនជាទឹកដីរបស់លាវទេមើលទៅនាសម័យនោះ ប៉ុន្តែក៏ប្រហែលជាក្នុងទំនាក់ទំនងអ្វីផ្សេងជាមួយកម្ពុជាដែរ ព្រោះនៅឆ្ងាយ គឺនៅពីខាងជើងជួរសម្បកសម្បូរ និងព្រះភារោង (ប៉ារោង) ទៅទៀត ម្យ៉ាងទៀត អ្នកស្រុកភាគច្រើនជាជនជាតិលាវផង^៤ ។

រាជពង្សាវតារបានលើកមូលហេតុផ្សេងចំពោះការធ្វើដំណើរទៅស្ទឹងក្រែងនេះ ដោយលើកឡើងថា

^១ ពាក្យនេះមានប្រភពចេញពីភាសាសំស្ក្រឹត ប្រើសម្រាប់សម្គាល់រាជវង្សដែលមិនអាចទទួលរាជសម្បត្តិបាន បើទោះបីជាព្រះរាជបុត្រា ឬនាគារ របស់ស្តេចគ្រងរាជ្យក៏ដោយ ។ និយាយឲ្យខ្លីគឺថា ឋានៈនេះគេប្រើសម្រាប់ធ្វើឲ្យរាជវង្សមួយអង្គឃ្នាតឆ្ងាយចេញពីរាជសម្បត្តិ ។

^២ ឈ្មោះនេះបានប្រែមកជាស្រីសឈរ គាំភ័ក្តិយុវយារណាសម័យហើយ ហើយដែលពួកអេស្បាញ៉ុល និងព័រទុយហ្គេ ហៅថា ស៊ីសូរ ឬស៊ីសូរ នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៧ ។ គឺជារាជធានីរបស់កម្ពុជានាសម័យនោះ ហើយជាមជ្ឈមណ្ឌលពាណិជ្ជកម្មដ៏សំខាន់មួយ មានប្រជាជន ៧ម៉ឺននាក់ ។ ពាក្យស៊ីសូរក្លាយមកពីស្រីសឈរ ហើយកាលពីពេលនោះគេមានស្រុក៣ គឺស៊ីធរឆេង ស៊ីធរស្នាំ និងស៊ីធរកណ្តាល នៅខាងកើតខ្សែត្រឡប់កណ្តាល ។ ទីក្រុងនេះស្ថិតនៅខាងត្បូងបឹងស៊ីធរ ខាងកើតបឹងភាគី និងនៅខាងជើងព្រែកមួយដែលហូរកាត់ផ្លូវទៅលាងម ដែលស្ថិតនៅចំពីមុខចតមុខ ឬភ្នំពេញ ។ ចម្ងាយត្រង់ពីស៊ីធរ មកភ្នំពេញ គឺ៣០គីឡូម៉ែត្រ ។

^៣ ក្រែងនេះ គឺដូចដែលលោកកាប៉ាតុនបានរៀបរាប់អំពីស្ទឹង ព្រះរាជាមិនបានភៀសព្រះអង្គទៅរាជវាំងស្តេចលាវ ក៏រៀងចំនួននោះទេ ។

^៤ ជនជាតិហុល្លង់ឈ្មោះហ្សេរ៉ាវ៉ាន់រ៉ូស្ត ដែលធ្វើដំណើរឡើងតាមទន្លេមេគង្គទៅដល់រៀងចំនួននៅក្នុងឆ្នាំ១៦៤១-១៦៤២ បានរៀបរាប់ថា ព្រំដែនកម្ពុជាពេលនោះនៅខ្ពស់ណាស់ គឺរហូតដល់ចន្លោះខោន និងបាសាក់ ។

មានព្រះវង្សមួយអង្គព្រះនាមថាព្រះរាមាជើងព្រៃ មានបំណងដណ្តើមយកមហាក្សត្រីយ័ព្រះភគវតីស្រីចក្រពត្តិ ជាព្រះជាយាទី១របស់ព្រះសត្វា ធ្វើឲ្យស្តេចអង្គនេះភ័យបារម្ភចំពោះព្រះក្សត្រីយ័ ក៏នាំគ្នារត់ភៀសព្រះកាយ ទៅស្ទឹងត្រែងទៅ ដើម្បីបានគេចផុតពីគោលបំណងអាក្រក់របស់ព្រះរាមាជើងព្រៃ និងបានគេចផុតពីទ័ព សៀម ដែលធ្វើដំណើរមកដល់ទន្លេមេគង្គរួចទៅហើយផង ។

ពេលនោះ ព្រះទេវីក្សត្រីយ័ ជាព្រះមាតុប្តាររបស់ព្រះរាជា មិនបានយាងទៅតាមព្រះរាជាទេ តែបាន ភៀសព្រះកាយចេញពីស្រីសន្ធរទៅកន្លែងនៅឯភ្នំពាមជាំង ជាមួយរាជបុត្រារបស់ព្រះសត្វា គឺចៅពញាគន់ និង ចៅពញាយោម^៦ ហើយនិងនាម៉ឺនដែលស្មោះត្រង់មួយចំនួន ។ ចំណែកឯឌីយីហ្គោបៃឡូសូ និងមិត្តភក្តិរបស់គេវិញ ដែលទើបតែត្រលប់មកពីម៉ានីល ប្រហែលជាបានធ្វើដំណើរទៅតាមព្រះទ្រកយោរាជ និងព្រះរាជានៅឯស្ទឹង- ត្រែង ហើយទាល់តែដល់ពេលក្រោយយូរណាស់ គឺពេលដែលទ័ពឆ្នក់កម្ពុជាដែលមិនទាន់មានការរៀបរយត្រឹម ត្រូវ បើកការវាយប្រហារទៅលើទ័ពសៀមដែលចង់ពង្រីកអំណាចមកទិសខាងកើត និងខាងត្បូង ទើបពួកនេះ ត្រលប់ចុះមកវិញដើម្បីចូលរួមជាមួយ ។ បេឡូសូ ត្រូវសៀមចាប់បាននៅក្នុងការប្រយុទ្ធមួយនៅក្នុងឆ្នាំ ១៥៧៤ ។ ចំណែកឯ ច្បារហ្សូ, អង្គតូនីញ៉ូម៉ាសាដូ និងប័ង្កតាលេអុនការណែរូ ត្រូវចាប់ខ្លួនបានពេលក្រោយបន្តិច នៅក្នុងការប្រយុទ្ធតាមនាវា ។

ព្រះទ្រកយោរាជព្រះសត្វា និងព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋា បានសុគតនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៤ នៅឯស្ទឹងត្រែង ព្រះ សត្វាពេលនោះ មានព្រះជន្មាយុ៤១ ព្រះវស្សា ទ្រង់បានសោយរាជ្យបូជីកនាំប្រទេសបាន១៧ឆ្នាំ ៦ ព្រះជ័យ ជេដ្ឋាមានព្រះជន្មាយុ ៣០ ព្រះវស្សា ទ្រង់បានសោយរាជ្យ ក៏ប៉ុន្តែ មិនបានដឹកនាំប្រទេសទេអស់ពេល ១០ ឆ្នាំ^៧ ។

^៥ ជើងព្រៃជាឈ្មោះខែត្រមួយរបស់កម្ពុជា ស្ថិតនៅលើប្រាំងខាងស្តាំរបស់ទន្លេមេគង្គ ចន្លោះខែត្រស្ទឹងត្រែង និងខែត្រអន្លង់រាជ ។

^៦ ចៅពញាគន់ ទ្រង់ប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៦៨ ៦ ចៅពញាយោម ដែលជាបុត្ររបស់ព្រះសត្វា ជាមួយអ្នកម្នាងលាវមួយអង្គ ប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៣ ។ ដូច្នោះពេលនោះ ពញាគន់ មានព្រះជន្ម ២៦ ព្រះវស្សាហើយ ហើយពញាយោម មានព្រះជន្ម ២១ ព្រះវស្សា ។ ក៏ប៉ុន្តែរាជពន្យារវា ការ និងការនិទានគ្នានិយាយថា ពញាគន់ ទើបតែមានព្រះជន្ម ១៦ ព្រះវស្សាទេ ហើយពញា យោម មានព្រះជន្ម ១១ ព្រះវស្សា ។

^៧ កន្លែងនេះមានការច្របូកច្របល់ជាខ្លាំង ប្រហែលដោយមកពីខ្ញុំគិតថាព័ត៌មានដែលបានពីឯកសារអេស្បាញ៉ូលដ្ឋល់ថ្ងៃខែ និង ហេតុការណ៍ច្បាស់លាស់ជាង និងម្យ៉ាងទៀត ខ្ញុំកំណត់យកឆ្នាំ១៥៧៣ ជាឆ្នាំដែលសៀមដណ្តើមយករាជធានីលង្វែកបាន ។ រាជ- ពន្យារវា បានកំណត់ថាព្រះសត្វាទ្រង់ប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៤៣ ហើយព្រះជ័យជេដ្ឋាប្រសូត្រ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៦៤ រួចហើយថា ស្តេចទាំង២អង្គ បានសុគតទៅនៅស្ទឹងត្រែងក្នុងឆ្នាំ១៥៨៥ បានសេចក្តីថា នៅពេលដែលព្រះសត្វា មានព្រះជន្មាយុ ៤២ ព្រះវស្សា ហើយព្រះជ័យ ជេដ្ឋាមានព្រះជន្មាយុ២០ ព្រះវស្សា ។ ប៉ុន្តែបើយើងគិតថាសៀមវាយយកលង្វែកបាននៅឆ្នាំ១៥៧៣ ហើយស្តេច ទាំង២អង្គ សុគតនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៤ នោះស្តេចទាំង២នឹងត្រូវមាន ព្រះជន្មាយុ៥១ ឆ្នាំ និង៣០ ឆ្នាំ ។ ហើយរាជពន្យារវា បានលើក

បើតាមការនិទានតៗគ្នានៅសម័យ ព្រះអង្គធាតុរបស់ស្តេចទាំង២អង្គ បានត្រូវគេនាំយកមកបញ្ចុះនៅក្នុងចេតិយ មួយ នៅក្នុងបរិវេណវត្តសម្បូរ ។ សម័យពេលនោះ គឺជាទីក្រុងធំមួយ ។

ដោយពិនិត្យឃើញថានគរគ្មានស្តេច ហើយពញាតនក៏គ្មានសមត្ថភាពនឹងឈ្លោះដណ្តើមរាជសម្បត្តិបាន^៥ ព្រះវរស្សាអាជើងព្រៃដែលមានព្រះជន្ម៥០ ព្រះវរស្សាទៅហើយ បានចាប់ផ្តើមដណ្តើមយកអំណាច ។ ទ្រង់បាន ចាប់ផ្តើមរដ្ឋកាលរបស់ព្រះអង្គដោយបង្ហាញឲ្យឃើញនូវភាពមោះមុតឥតខ្ចាចស្លាប់ គឺទ្រង់បានកេណ្ឌទ័ពដោយ ស្មាត់កំបាំង រួចវាយចូលរាជធានីភ្នំពេញនូវនរណាដឹងទាន់ សម្លាប់ខ្ពស់សេនីយ៍ក្បាមហាមន្ត្រីសៀម ដែលក្របំ ក្រងនៅទីនោះជាមួយនឹងពលរេហ៍សៀម២ម៉ឺននាក់ ។ បន្ទាប់មក ប្រហែលដោយខ្លួនពួកសៀមវិលត្រលប់មក វិញ ណាមួយរាជធានីស្ថិតនៅជិតព្រំប្រទល់ខែត្របាត់ដំបង និងអង្គរ ជាទីដែលសៀម បានដាក់ទ័ពប្រមូលផ្តុំផង ព្រះរាជាក៏យាងមកកង់នៅឯស្រីសន្ធឹកវិញ ហាក់បីដូចជាព្រះអង្គជាព្រះរាជាពេញសិទ្ធិ មានបរិពារហែហម និង សេវាបម្រើផ្សេងៗសម្រាប់ព្រះរាជវាំង ។

នៅពេលបានទទួលព័ត៌មានស្តីពីមរណភាពរបស់ស្តេចទាំងពីរអង្គដែលជាអ្នកកំណត់របស់ខ្លួន បេឡូស្កូ ដែល នៅជាប់ក្នុងទីយុវធានរបស់សៀម មានការអស់សង្ឃឹមជាខ្លាំង ថានឹងលែងអាចវិលត្រលប់មកជានិរន្តរ៍ជាវិញជា រៀងរហូតហើយ ក៏យល់ព្រមបំពេញបេសកកម្មឲ្យស្តេចសៀម ដោយធ្វើដំណើរទៅហ្វីលីពីនស្មើសុំឲ្យអភិបាល ក្រុងម៉ានីល ចងមេត្រីភាពរវាងអេស្ប៉ាញ និងស្រុកសៀម ។ ពេលទៅដល់ ម៉ានីល, បេឡូស្កូ បានជួបជាមួយ

បន្ថែមទៀតថាស្តេចទីពុកសោយរាជ្យបាន១៧ឆ្នាំ ស្តេចកូនសោយរាជ្យបាន១០ឆ្នាំ ។ ឃើញថាកាលបរិច្ឆេទ ដែលដួលឲ្យដោយ រាជពន្យារវិការឆ្នើយគ្នាណាស់ ហើយព័ត៌មានរបស់ឯកសារអេស្ប៉ាញមិនត្រឹមត្រូវទេ ។ បើដូច្នោះ តើយើងត្រូវទាត់ព័ត៌មាន ឯកសារអេស្ប៉ាញចោល ហើយនិយាយថា លោកទីពុក សន្តិសុខនិញ ប្រឡូពេលវេលាដល់១១០ឆ្នាំឬ? ឬមួយក៏ថា កំហុស មកពីពួកអ្នកដែលចម្លងរាជពន្យារវិការទៅវិញទេ ដែលបានខិតខំកែសម្រួលកាលបរិច្ឆេទឲ្យសមស្របទៅតាមគ្នា ដើម្បីកុំឲ្យគេមើល ទៅមិនត្រូវ? ខ្ញុំគិតថាសម្មតិកម្មក្រោយនេះ អាចនឹងចាត់ទុកថាមានពិតប្រាកដបាន ពីព្រោះថាចំពោះហេតុការណ៍ខ្លះ យើងជា ជនជាតិអឺរ៉ុបមានការស្រុកស្មាញនឹងសម្រេច ខ្មែរមិនញញើតនឹងធ្វើការកែសម្រួលតម្រឹមទេ ដរាបណាកេត្តាការទទួលខុស ត្រូវដល់ ឬមិនមានការដាក់ទណ្ឌកម្មជាក់ស្តែង គឺអ្នកដែលកែសម្រួលប្រវត្តិសាស្ត្រមិនដែលមានទោសទេនៅកម្ពុជា ។ បើទោះជា យ៉ាងណាក្តី យើងត្រូវរង់ចាំដល់ពេលដែលមានឯកសារផ្សេងៗទៀត ដើម្បីកាត់សេចក្តីលើរឿងនេះ ជាពិសេស ឯកសារមកពី ម៉ានីល ដែលគេបានប្រកាសថា ជិតនឹងផ្សព្វផ្សាយហើយ ។

^៥ ចំណុចគ្រងនេះ បើសិនណាជាពញាតនមានព្រះជន្ម២៦ ព្រះវរស្សា ដូចដែលរាជពន្យារវិការបានលើកមែនពីព្រោះថាទ្រង់ប្រសូត្រ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៦៨ ហើយលង្វែកត្រូវសៀម វាយយកបាននៅ១៥៧៣ រួចព្រះជ័យជេដ្ឋាសុភក្តនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៤ ព្រះអង្គមាន វ័យសមល្មមអាចនឹងទាមទារយកអំណាចពីស្តេចជ្រែករាជ្យបាន ដោយបង្កបក្សពួកមួយក្រុម ។ ក៏ប៉ុន្តែប្រហែលជាព្រះអង្គមាន ព្រះ ជន្មតែ១៦ ព្រះវរស្សាទេ ទើបបានជាមិនអាចកេណ្ឌក្នុងការទ្រ ព្រោះនៅវ័យក្មេងពេក មិនទាន់អាចសម្រេចកិច្ចការធំៗបាន ។

មិត្តភក្តិរបស់គាត់ ដែលទើបតែទៅដល់ដែរ ក្រោយពីបានចាប់ពួកទាហានដែលស្តេចសៀមប្រគល់ការកិច្ចការថែរក្សាពួកគេ បោះចូលទៅក្នុងទឹកសមុទ្រ ឬចងដាក់ប្រវាក់ ដោយមានការយុបយិតពីក្រុមអ្នកដើរសំពៅចិន រួចក៏បើកសំពៅតំទៅ ។ បេឡូស្កូក៏ចាប់ប្រែចិត្តវិញ មិនបានធ្វើកិច្ចការដើម្បីគាំទ្រឲ្យមានចំណងមេត្រីភាពជាមួយសៀមទេ តែបែរជាទៅសំណូមពរឲ្យជួយគាត់មកកម្ពុជាវិញ តែមិនមែនគាំទ្រព្រះរាមាជើងព្រៃដែលខ្លួនចាត់ទុកថា ជាស្តេចជ្រែករាជ្យ ហើយដែលប្រហែលជានឹងមិនស្ងាត់មន្ទីរនឹងនោះទេ តែគឺដើម្បីជួយដល់រដ្ឋទាយាទរបស់ព្រះមហាក្សត្រដែលសុភតទៅនៅឯស្ទឹងត្រែងទៅវិញ ។ ដោយមានការគាំទ្រពីពួកដូមីនីកាំង និងពួកអូហ្គូស្តាំង នៅម៉ានីល ដែលមានបំណងចង់ឲ្យអេស្បាញដណ្តើមយកកម្ពុជា ដើម្បីខ្លួនបានប្រែក្លាយប្រទេសនេះឲ្យកាន់សាសនាកាតូលិកវិញ រួចហើយពង្រីកឥទ្ធិពលរបស់ខ្លួន ។ ទីបំផុតបេឡូស្កូក៏និយាយបញ្ចុះបញ្ចូលលោកអភិបាលល្វីប៊ែរ៉េ-ដាសម៉ារីញ៉ា ដែលជាកូនរបស់សពលោក ហ្គោមេប៊ែរ៉េដាសម៉ារីញ៉ា បានសម្រេចដោយទទួលបានទ័ពអេស្បាញ៉ាល ១២០ នាក់ និងកប៉ាល់ ៣ គ្រឿង ស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជារបស់អនុសេនីយ៍ឯក ជន និងជេរ៉ែហ្គាលីណាតូ មានដើមកំណើតមកពីឡាស ប៉ាល់ម៉ាស (កោះកាណារី) ហើយនិងពួកដូមីនីកាំង៣នាក់ ក្នុងនោះមានលោកឪពុកអាឡុងសូដីមីណេ អាយុប្រហែល៧០ ឆ្នាំ និងលោកឪពុក ឌីយីហ្គោអាឌូអាត ដែលជាមនុស្សអង្គអាចក្លាហានផងដែរ ។ កប៉ាល់ទាំង៣ ចេញដំណើរពីម៉ានីល នៅថ្ងៃទី១៧ ខែមករា ឆ្នាំ១៥៧៦ ។ មានតែកប៉ាល់២ ដែលបានធ្វើដំណើរមកដល់កម្ពុជា គឺកប៉ាល់ដែលបញ្ជាដោយបេឡូស្កូ និងធារូហ្ស៍ ចំណែកកប៉ាល់១ ទៀត ដែលបញ្ជាដោយហ្គេហ្គ័រដឺវ៉ាហ្គាស វ៉ាន្តេដឺវ៉ា ឬមកដល់ក្រោយក៏មិនដឹង ។

មកដល់កម្ពុជា បេឡូស្កូចតកប៉ាល់នៅបារ៉ាវ៉ា (ខែត្របារាជ) ។ គឺនៅទីនោះឯង ដែល បេឡូស្កូ បានទទួលដំណឹងថា ព្រះរាមាជើងព្រៃដណ្តើមយករាជសម្បត្តិបាន ហើយយាងមកកាន់នៅស៊ីស្ទ័រ (ស្រីសន្ធរ) ។ បេឡូស្កូ គិតថា ត្រូវចុះចូលនឹងព្រះរាជាថ្មីនេះ ហើយបានបញ្ជូនតំណាងស្តីពីការមកដល់របស់ខ្លួនទៅថ្វាយព្រះរាមាជើងព្រៃ ។ ដើម្បីលើកជើង បេឡូស្កូ ព្រះរាមាជើងព្រៃ បានបញ្ជូនទៅវិញនូវលិខិតតែតាំង បេឡូស្កូ ជាអភិបាលខែត្រ និងលិខិតអនុញ្ញាតឲ្យ ធារូហ្ស៍ មានសិទ្ធិធ្វើដំណើរទៅទំណាក់បាននៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ រួចទ្រង់រង់ចាំស្តាប់ដំណឹងឆ្លើយតបពីមិត្តរបស់អតីតព្រះមហាក្សត្រទាំងព្រះទ័យព្រួយបារម្ភទៅវិញ ។ បេឡូស្កូ និងធារូហ្ស៍ បានធ្វើដំណើរឡើងតាមទន្លេមេគង្គ មកដល់ភ្នំពេញដែលកាលនោះគេហៅថាចតុមុខ ។ បើតាមឯកសាររបស់ពួកអេស្បាញ៉ាល និងព័រទុយហ្គេ ថា ចតុមុខនាពេលនោះ ជាមជ្ឈមណ្ឌលពាណិជ្ជកម្មធំមួយ មានជនជាតិចិនរស់នៅចំនួន៣ពាន់នាក់ ។ ពេលនោះមានជម្លោះមួយបានផ្ទុះឡើងរវាងពួកចិននឹងពួកអឺរ៉ុប ។ ដោយមានការគាំទ្រពីពួកជប៉ុន ដែលកាន់គ្រិស្តសាសនាចំនួន២០ នាក់ ពួកអឺរ៉ុបបានបើកការវាយប្រហារទៅលើពួកចិន ហើយសម្លាប់ពួកនេះអស់ពរយនាគ រួចរឹបអូសយកសំពៅចិនទាំងអស់ព្រមទាំងទំនិញផង ។ ច្រើនថ្ងៃក្រោយមក បេឡូស្កូ និងធារូហ្ស៍ បានបញ្ជូនសំណើទៅសុំចូលកាលព្រះរាជា មិនមែនដើម្បីរាយការណ៍ថ្វាយអំពីព្រឹត្តិការណ៍វាយប្រហារនោះទេ

តែគឺដើម្បីថ្វាយសត្វលាមួយក្បាល និងជំនូនមួយចំនួន ដែលអភិបាលក្រុងម៉ានីល បានបន្តបន្តក់ឲ្យខ្លួននាំយកមក ថ្វាយ ។ ប៉ុន្តែព្រះរាជាបានបដិសេធមិនព្រមទទួលទេ ដរាបណាពួកអឺរ៉ុបមិនទាន់ប្រគល់សំពៅ និងទំនិញទៅឲ្យពួក ចិនវិញ ។

ឆ្លើយតបទៅនឹងព្រះរាជភរិយាបថនេះ បេឡូសូ និងជ្វារូហ្សូ បានសម្រេចចាត់ចែងសភាពការណ៍ឲ្យបាន លឿន ។ គេនាំគ្នាធ្វើដំណើរចេញពីភ្នំពេញទៅកាន់ស្រីសន្ធរ ជាមួយនឹង ដូមីនីកាំងឌីយ៉ូហ្គោអាឌូអាត និងកម្មាវន៍ មោះមុតដាច់ខាតចំនួន៣៥នាក់^{៩៩} ។ ចេញដំណើរពីក្បាលព្រលប់ ដើរចម្ងាយ៣០គីឡូម៉ែត្រ ពួកនេះបានមកដល់ រាជធានីនៅប្រហែលជាម៉ោង២ទៀបភ្លឺ ហើយបានចាប់បើកការវាយប្រហារទៅលើព្រះរាជវាំងមុនថ្ងៃរះ ។ ព្រះរាមាជើងព្រៃ បានត្រូវពួកនេះធ្វើឃាត នៅពេលដែលទ្រង់កំពុងរៀបចំភៀសខ្លួនចេញជាមួយស្រីស្នំ និង សេនាការពារ ចំណែកឯពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី និងរាជបរិពារ ដែលមានតែលំពែង និងផ្កាស្នាដាអាវុធ បានត្រូវ បាញ់សម្លាប់អស់ជាច្រើន (ព្រឹត្តិការណ៍នេះកើតឡើងនៅក្នុងខែឧសភា ឆ្នាំ១៥៧៦)^{១០} ។ ប្រតិបត្តិការនេះ ទទួល បានជោគជ័យទាំងស្រុង ក៏ប៉ុន្តែពួកអ្នកផ្សេងព្រេងបានត្រូវអ្នកស្រុកចោមរោមវាយបកវិញ ក្រោយពីបានពិនិត្យ ឃើញថាពួកនេះមានចំនួនតិចជាង ដោយបង្ខំឲ្យពួកគេដកថយមកកាន់ភ្នំពេញវិញទាំងលំបាក ជាទីដែលគេចត កប៉ាល់ទុក ។ បើកុំតែមេទ័ពខ្មែរត្រូវរួសដោយលំពែងឆ្ងាយពោះស្លាប់ កុំអីពួកនេះពិបាកនឹងគេចខ្លួនចំណាស់ ។ គាប់ជួនពេលនោះ ហ្គាលីណាតូ និងពលទាហានរបស់គេ បានធ្វើដំណើរពីបារាជមកដល់លួម ធ្វើឲ្យសភាពការណ៍ នៅភ្នំពេញល្អប្រសើរឡើងវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែមិនបានប៉ុន្មានថ្ងៃផង ក្រោយពីបានបើកការប្រជុំក្រុមប្រឹក្សាសង្គ្រាម មួយរួចមក ហើយពិនិត្យឃើញថា ពួកខ្មែរអាចនឹងបើកការប្រយុទ្ធបកម្តងទៀតធ្វើឲ្យមានការលំបាកក្នុងការទប់ ទល់ ហ្គាលីណាតូ បានសម្រេចលើកយុទ្ធជ្នាបើកកប៉ាល់ចេញពីភ្នំពេញ ចុះភាមទន្លេមេគង្គ ធ្វើដំណើរទៅកាន់ត្រង់ក្រីង វិញ ក្នុងគោលបំណងទៅចាមទរយកកប៉ាល់មួយគ្រឿង ដែលពួកចិនបាននាំយកទៅ ក្រោយពីបានធ្វើឃាតលោក អភិបាលក្រុងម៉ានីល និងក្រុមនារិក រួចមក ។ ទៅដល់ត្រង់ក្រីង បេឡូសូ និងជ្វារូហ្សូ ដែលនៅតែមានកំនិតមិនចង់ បោះបង់គំរោងការរបស់ខ្លួននៅកម្ពុជានោះ បាននាំគ្នាដើរបែកចេញពីជន្លូមជាតិគេ ឆ្លងកាត់ជួរភ្នំអាណាម ស្រុករបស់អ្នកព្រៃខា ចូលមកស្រុកលាវ រួចត្រលប់មកកម្ពុជាវិញ ។ មកដល់ស្ទឹងត្រែងពួកគេបានបញ្ចុះបញ្ចូល អ្នកអង្គម្ចាស់តំណែងឱកាសដណ្តើមយករាជសម្បត្តិមកដល់ហើយ ហើយយាងព្រះអង្គឲ្យធ្វើដំណើរមកជាមួយ

^{៩៩} រាជពន្យារការនិយាយថាតែ១០នាក់ទេ ។

^{១០} រាជពន្យារការបានអះអាងថា ព្រះរាមាជើងព្រៃ បានចេញបញ្ជាឲ្យកាប់សម្លាប់ពួកអឺរ៉ុបមុន ជាហេតុធ្វើឲ្យពួកនេះបើកការ វាយប្រហារមុនពេលអនុវត្តព្រះរាជបញ្ជា ។ ប៉ុន្តែកំណត់ត្រាមួយជាភាសាអេស្បាញ៉ុលដែលលោកកាប៉ាតូនីងទើបតែរកឃើញ មិនបាននិយាយដូច្នោះទេ ។

គេ ។ ពេលធ្វើដំណើរមកដល់ស្រីសន្ធឹក ពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីដែលកំពុងតែនឿយណាយនឹងអនាធិបតេយ្យ បណ្តាលមកពីមរណភាពរបស់ព្រះរាមាជើងព្រៃជន ពីព្រោះថាកម្ពុជាពេលនោះ មិនមែនគ្រាន់តែគ្មានស្តេច សោយរាជ្យប៉ុណ្ណោះទេ គឺខ្វះទាំងអ្នកឡើងស្នងរាជ្យបន្តថែមទៀត ក៏សម្រេចនាំគ្នាលើកចេញញាតនំ ឲ្យឡើង គ្រងរាជបល័ណ្ណ នៅថ្ងៃទី១៤ ខែឧសភា ឆ្នាំ១៩៧៦ ទៅ ។

២- ព្រះបរមរាជា ឬ ចៅពញាគន់ (១៩៧៦-១៩៧៧)

ចៅពញាគន់ពេលនោះមានព្រះជន្មាយុ ១៨ព្រះវស្សា^{១១} ។ នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីបានជ្រើសតាំងព្រះអង្គ ជា មហាក្សត្រនៅថ្ងៃទី១៤ ខែឧសភា ឆ្នាំ១៩៧៦ ដោយថ្វាយព្រះនាមថាសម្តេចព្រះបរមរាជា ។

ក្រោយពីបានឡើងសោយរាជ្យ ព្រះបរមរាជា បានសព្វព្រះរាជហឫទ័យតបស្នងសន្តតុណ្ណដល់ បែឡូស្កូ និងធួរូហ័រ ភ្លាម ដោយទ្រង់លើកអ្នកទី១ឲ្យធ្វើជាស្តេចត្រាញ់នៅលើដីបារាំង និងអ្នកទី២ឲ្យធ្វើជាស្តេចត្រាញ់នៅ លើដីឆ្រាំង ។ តាមមើលទៅ ប្រជាជនប្រហែលជាមិនសូវពេញចិត្តប៉ុន្មានទេ នឹងការតែងតាំង ពួកអ្នកផ្សេងព្រេង ទាំង២ ឲ្យក្លាយទៅជាអភិបាលខេត្តដ៏មានអំណាចនៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រនេះហើយមានមន្ត្រីជាច្រើននាក់ដែល មិនសប្បាយចិត្ត ។ ដោយហេតុនេះ ព្រះរាជាដែលគង់នៅក្រោមស្តេចត្រាញ់ មិនសូវជាស្រួលប៉ុន្មានទេ ។ បែឡូស្កូ និងធួរូហ័រ យល់ហេតុការណ៍នេះច្បាស់ណាស់ ក៏តាំងស្វែងរកជំនួយពីខាងក្រៅ ។ បែឡូស្កូ បានសុំជំនួយពីពួក ព័រទុយហ្គេ នៅម៉ាឡាកា ៦ ធួរូហ័រ ទៅសុំជំនួយពីពួកអេស្បាញ៉ាលនៅឯហ្វីលីពីន ។ អភិបាល ក្រុងម៉ានីល បាន ប្រគល់ទាហាន ២០០ នាក់ ឲ្យជិះកប៉ាល់៣គ្រឿងចេញមក ក៏ប៉ុន្តែគ្មានកប៉ាល់ណាមួយបានមកដល់កម្ពុជាទេ ហើយមានតែកប៉ាល់១ប៉ុណ្ណោះដែលបានត្រលប់ទៅដល់ហ្វីលីពីនវិញ ។ ដូច្នោះ បែឡូស្កូ និងធួរូហ័រ មិនអាចពឹង ផ្អែកអ្នកណាបានក្រៅតែពីពឹងលើខ្លួនឯងឡើយ ។

នៅពេលនោះ ពួកចាម និងម៉ាឡេ ដែលព្រះរាជាខ្មែរមុនៗ អនុញ្ញាតឲ្យរស់នៅប្រមូលផ្តុំគ្នានៅក្នុងខេត្ត ត្បូងឃ្មុំ បើទោះបីថាពួកនេះជាជនបរទេសហើយកាន់សាសនាមហាយានក៏ដោយ បាននាំគ្នាបះបោរឡើង ។ ពួក នេះបានពិនិត្យមើលឃើញថាព្រះរាជាណាចក្រចុះទន់ខ្សោយ ក៏មានបំណងចង់កាន់អារុធឡើងទាមទារឯករាជ្យ ក្រោមការដឹកនាំរបស់មេឃុំនាក់ គឺចាមឈ្មោះ ពោធិរតន៍ ដែលប្រហែលជាជាប់ខ្សែស្រឡាយនឹងរាជវង្សចាមពី

^{១១} បើសិនជាគេគិតថា ព្រះអង្គប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៩៦៨នោះ ព្រះអង្គមានព្រះជន្មាយុ១៨ព្រះវស្សា ក៏ប៉ុន្តែលោក កាប៉ាតុន និយាយថាព្រះអង្គមានព្រះជន្មាយុ១៨ព្រះវស្សានេះ ឯងមិនដឹងថាលោកផ្អែកទៅលើឯកសារអេស្បាញ៉ាល ឬក៏ឯកសាររាជពង្សាវតារ ខ្មែរ?

មុននិងជនម៉ាឡេឈ្មោះ លីកស្មណៈ^{១៦} ដែលពង្រីកម្ចាស់កម្រិត១ អង្គ ដែលខ្លួនធ្លាប់ស្រឡាញ់ ប្រហែលជាកូនក្រីយ៍ ដែលធ្លាប់រៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយ បៃឡូសូ ហើយទ្រង់មានកំនុំស្តាប់ពួកអឺរ៉ុប ជំរុញឲ្យលីកស្មណៈធ្វើការសង សឹកថ្វាយ ។ បៃឡូសូ និងធួរូហ័រ បានកេណ្ឌទ័ពនៅក្នុងអាណាខែត្រទឹកដីរបស់ខ្លួន រួចចេញច្បាំងវាយកម្ទេចពួក ចាម និងម៉ាឡេ បះបោរបរាជ័យអស់ទៅ ។ ពេលមកដល់រាជធានីស្រីសន្ធរ ព្រះបរមរាជាចៅពញាគន់ បានចាត់ ឲ្យអ្នកទាំង២បន្តដំណើរទៅកាន់ភ្នំពេញ ដើម្បីជួយរៀបចំសណ្តាប់ធ្នាប់ ដែលល្អកករដោយជម្លោះរវាងពួកជប៉ុន និងអេស្បាញ៉ាល ២កុំប៉ាល់ ដែលទើបតែមកដល់ ដោយដឹកអាវុធយុទ្ធភណ្ឌមកដាក់ក្នុងកុំប៉ាល់ ៣មុន ដែលនៅម៉ា នីល គេមិនដឹងថាបាត់ដំណឹងទៅហើយទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែ បៃឡូសូ និងធួរូហ័រ មកដល់យឹតពេល ពួកជប៉ុនបានសម្លាប់ពួក អេស្បាញ៉ាលអស់ជាច្រើន ។ បន្ទាប់មក ពួកជប៉ុនបានរួមដៃជាមួយនឹងពួកម៉ាឡេ ព្រួតគ្នាវាយមកលើទ័ពដឹកចិត្ត របស់ បៃឡូសូ និងធួរូហ័រ ហើយសម្លាប់អ្នកទាំង២បាន ក្រោយពីការប្រយុទ្ធដ៏អង្គអាចក្លាហានរួចមក ។

ព្រះបរមរាជាចៅពញាគន់ ក្រោយពីបានជ្រាបពីដំណឹងនេះ បានបញ្ជាទ័ពផ្ទាល់ខ្លួនព្រះអង្គចេញពីស្រីសន្ធរ មកវាយពួកម៉ាឡេដែលស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់លីកស្មណៈ និងពួកចាមដែលស្លាប់តាមបញ្ជារបស់ពោធិ រតន៍ ។ ក៏ប៉ុន្តែដោយចៃដន្យអាក្រក់ ព្រះរាជាក្រូវបានសង្រួមធ្វើឃាតនៅក្នុងការប្រយុទ្ធដ៏បូន្ទ ទៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៧ ទៅ^{១៧} ។

៣- ព្រះបរមរាជាទី២ ឬ ពញាអន (១៥៧៧-១៥៧៧)

ព្រះរាជាដែលនាម្មីនសព្វមុខមន្ត្រី និងព្រះរាជវង្សានុវង្ស បានជ្រើសរើសឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្តពី ចៅពញាគន់ គឺព្រះបិតុលារបស់ព្រះអង្គមួយអង្គ ព្រះនាមថា ពញាអន ។ ទ្រង់មានព្រះអភិសេកនាមថា សម្តេច ព្រះបរមរាជាបរមពិត្រ ។

និយាយអំពីពួកចាម និងម៉ាឡេវិញ ក្រោយពីទទួលជ័យជម្នះលើចៅពញាគន់រួចហើយ បានដណ្តើមយក ខែត្រ២ដាក់ជាចំណុះ ហើយក៏តាំងរៀបចំការគ្រប់គ្រងឡើងវិញសាជាថ្មី ។ ក៏ប៉ុន្តែពួកអ្នកស្រុកមិនព្រមស្តាប់ បញ្ជាពួកនេះទេ ព្រោះថាជាជនបរទេសមិនចេះនិយាយខ្មែរ ម៉្លោះហើយម្នាក់ៗគ្មាននរណាចង់ធ្វើជាមន្ត្រី ឬក៏ ជាទាហានបម្រើឡើយ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ពួកនេះនៅតែអាចជ្រើសរើសទ័ពបានពីក្នុងចំណោមពួកចាម និង ម៉ាឡេ មកពីគ្រប់ទិសទីក្នុងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ដែលមានបំណងចង់មកជួយពួកអ្នកកាន់សាសនាដូចគ្នាដែរ ។

^{១៦} ពាក្យនេះក្នុងភាសាម៉ាឡេ គឺជាឋានៈរបស់ខ្ពង់មនារី ។ ជននេះមានដើមកំណើតនៅឯ ហ្សូហ័រ ។

^{១៧} បើតាមរាជវង្សាវិការដែលខ្ញុំមាន ទ្រង់បានក្រូវចាមម្នាក់ធ្វើឃាត ។

ប៉ុន្តែស្ថានភាពរបស់ពួកនេះបានស្រុតចុះជារៀងរាល់ថ្ងៃ។

ព្រះរាជាដែលទើបនឹងឡើងសោយរាជ្យថ្មី បានបើកការវាយប្រហារមកលើពួកនេះយ៉ាងអង្គអាចក្លាហាន នៅលើសមរម្យជាច្រើន។ នៅទីបញ្ចប់ ទ្រង់ទទួលបាននូវជ័យជម្នះ។ មេកោយរបស់ពួកនេះត្រូវចាប់បាន ហើយ សម្លាប់ចោលជាមួយនឹងកូនចៅបះបោរមួយចំនួន ចំណែកអ្នកដែលដោយរោយតាមគេបានត្រូវលើកលែង ទោស។

ការបះបោររបស់ពួកបរទេសទើបតែស្ងប់បាត់ទៅមិនទាន់ទាំងបានប៉ុន្មានដង ក៏លេចមានការបះបោរ មួយទៀត ដឹកនាំដោយអ្នកស្រុកអាយម្នាក់ឈ្មោះថា នាយកែវ មានដើមកំណើតចេញមកពីខែត្រតាកែវ នៅក្បែរ ចតុមុខ (ភ្នំពេញ) ដែលបានប្រកាសខ្លួនថាជាស្តេចកែវព្រះភ្លើង។ ជននេះជាមនុស្សចេះដឹងម្នាក់ ហើយ អាចកៀងគរគេឯងឲ្យចុះចូលដើរតាម បង្កបានជោគជ័យមួយកង។ ព្រះរាជាពញាអន បានដឹកនាំទ័ពមកវាយ ស្តេចកែវព្រះភ្លើងនេះ ២ដង ក៏ប៉ុន្តែមិនអាចធ្វើអ្វីបាន។

ក្រោយពីប្រតិបត្តិការលើកទី២ ព្រះរាជាដែលមានចរិតប្រឡើងសើសបន្តិចដែរ បានជួបនឹងនារីម្នាក់ ឈ្មោះ ទាវ នៅពេលទ្រង់យាងវិលត្រលប់ទៅស្រីសន្ធឹកវិញ ក៏ចាប់ចិត្តស្រលាញ់ចង់បាននាងមកធ្វើជាស្នំ។ ប៉ុន្តែ នាងទាវ ដែលស្ម័គ្រស្មោះជាមួយ ពញាថី ជាស្វាមី បានប្រកែកមិនយល់ព្រមស្រលាញ់ព្រះអង្គវិញទេ ជាហេតុធ្វើ ឲ្យព្រះរាជាខ្លាំង ហើយបញ្ជាឲ្យគេចាប់នាងចងដាក់ច្រវាក់។ ហេតុការណ៍នេះបានធ្វើឲ្យ ពញាថី ទ័ងសម្បាននឹង ព្រះរាជាខ្លាំង ក៏រត់មកចុះចូលជាមួយស្តេចកែវព្រះភ្លើង ហើយរៀបផែនការធ្វើគុតព្រះរាជា ប៉ុន្មានខែក្រោយ មក នៅក្នុងការស្តាប់លួចវាយប្រហារមួយ ក្នុង១៩៧៨។

នាសម័យនោះ មានពួកអឺរ៉ុបជាច្រើននាក់ ជាពិសេសគឺពួកព័រទុយហ្គេ និងអេស្បាញ៉ាល សុទ្ធតែមានឥទ្ធិ ពលជាខ្លាំងមកលើរាជវាំងកម្ពុជា។ ពួកនេះមានរបររកស៊ីរកចម្រើនល្អណាស់ បង្កើតបានជាការរំខានដល់ពួក ចិន, ចាម និងម៉ាឡេ ដែលរកស៊ីធ្វើពាណិជ្ជកម្មដែរ ម៉្លោះហើយ ក៏នាំគ្នាទិតខំធ្វើយ៉ាងណាឲ្យពួកនេះធ្លាក់ចូលក្នុង ភាពអាប័យស។ ក្រោយពីមរណភាពរបស់ បៃឡូសូ និងធារូហ្សូ នៅក្នុងឆ្នាំ១៩៧៧រួចមក ឥទ្ធិពលរបស់ពួកព័រ ទុយហ្គេ និងអេស្បាញ៉ាលក៏ធ្លាក់ចុះ ហើយពួកនេះត្រូវបង្ខំចិត្តចាកចេញពីកម្ពុជា វិលត្រលប់ទៅហ្វីលីពីនវិញ។

ប៉ុន្តែការបណ្តេញកាត់កាលនេះមិនមានអាយុកាលយូរប៉ុន្មានទេ ពីព្រោះថា ប៉ុន្មានឆ្នាំក្រោយនោះបន្តិច គេ ប្រទះឃើញពួកសេស៊ីត និងកាតូលិកនិកាយផ្សេងៗទៀតជាច្រើននៅកម្ពុជា រួចមាននិកម័យព័រទុយហ្គេមួយ ដែល បានគេចចេញដុតពីការសម្លាប់រង្គាលរបស់ពួកម៉ាកាសា តាមការអុចអាលពីពួកហុល្លង់ ដែលជាសត្រូវរបស់ពួកគេ ពួកព័រទុយហ្គេនេះ និងបព្វជិតសាសនាកាតូលិករបស់គេបានមកតាំងទីលំនៅមុនដំបូងនៅភ្នំពេញ ដែលគេហៅថា កូលំប៉េ រួចបន្ទាប់មកបានទៅតាំងទីលំនៅ នៅឯពញាព្ន ដែលគេហៅថា ពីញ៉ាលូ។ មានពួកជប៉ុនមួយចំនួន ដែលត្រូវ គេធ្វើបាបនៅឯ ប្រទេសជប៉ុនដោយសារការកាន់សាសនាកាតូលិក បានមកចូលរួមជាមួយពួកព័រទុយហ្គេនេះដែរ

ហើយបានមកតាំងនៅលើដងទន្លេក្បែរភ្នំពេញ ក្រុងកន្លែងមួយដែលពួកអឺរ៉ុបហៅតាមឈ្មោះរបស់គេថា ចូរ៉ាដុក ។

៤- ព្រះរាជានុសិទ្ធិ ចៅពញាយោម (១៥៧៧-១៦០០)

ព្រះអង្គម្ចាស់យោម ជាព្រះរាជបុត្រាទី៣របស់ព្រះសត្តា ពេលនោះទើបតែមានព្រះជន្ម ១៥ ព្រះវស្សាប៉ុណ្ណោះ^{១៤} ។ ទ្រង់ត្រូវទទួលបន្ទុកដឹកនាំគ្រប់គ្រងប្រទេសជាតិ ដោយទទួលព្រះឋានៈជាសម្តេចព្រះកែវហ្វា^{១៥} គឺថា ទ្រង់មានអំណាចដូចជាព្រះរាជា ក៏ប៉ុន្តែមិនមែនជាស្តេចទេ ។ ពេលនោះនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី មិនចង់លើកចៅពញាយោម ឲ្យឡើងសោយរាជ្យទេ គេស្រលាញ់ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ជាន់ ដែលព្រះបរមឥន្ទរាជ (ព្រះសត្តា) បានលើកឲ្យធ្វើជាឧបរាជរដ្ឋបាលជាទុកយោរាជ ហើយត្រូវសៀមចាប់យកទៅជាឈ្មើយ តាំងតែពីពេលក្រុងលង្វែកត្រូវបែកបាក់ម៉្លោះ ។

ចៅពញាយោម ក្នុងព្រះឋានៈជាព្រះរាជានុសិទ្ធិ ទ្រង់គង់នៅឯរាជធានីស្រីសន្ធរ ហើយបានចាប់បន្តធ្វើសង្គ្រាមជាមួយស្តេចកែវព្រះភ្លើង ។ ទើបព្រះទ្រង់ចាប់ស្តេចកែវព្រះភ្លើងបាន ហើយបានបញ្ជាឲ្យគេសម្លាប់ចោលទៅ ។

ចៅពញាយោមមានព្រះទ័យស្រាល ហើយក៏ទិលខូចមិនចាញ់ពញាអនប៉ុន្មានដែរ ។ ទ្រង់សព្វព្រះទ័យនឹងការបរាជ័យសត្វ និងការសប្បាយផ្សេងៗណាស់ ហើយមិនខ្លាចនឹងចាប់ប្រពន្ធ ឬកូនក្រមុំប្រជាជនទេ កាលណាទ្រង់សព្វព្រះទ័យ ហើយមិនសូវយកព្រះទ័យទុកដាក់នឹងកិច្ចការព្រះនគរឡើយ ។ ម៉្លោះហើយក៏កើតមានអំពើឧក្រិដ្ឋពាសពេញប្រទេស បណ្តាចៅហ្វាយខែត្រក៏មិនបានយកចិត្តទុកដាក់ ហើយក៏មិនដែលទទួលទោសព័រអ្វីដែរ ។ មានការចាប់ពង្រត់អ្នកស្រុកដែលនៅឆ្ងាយពីទីប្រជុំជនយកពីកន្លែងមួយទៅលក់ជាខ្ញុំ នៅកន្លែងមួយទៀត គឺលក់ទៅវិញទៅមកចុះឡើងជាច្រើនលើកច្រើនសារ ។

សម្តេចព្រះទេវីក្សត្រីយ័ ជាព្រះអយ្យការរបស់ចៅពញាយោមដែលគង់នៅឯចតុមុខ និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីទាំងអស់ នៅពេលដែលសង្កេតឃើញថាប្រជារាស្ត្ររងទុក្ខខ្លោចផ្សារហើយមិនសប្បាយចិត្តនឹង ចៅពញាយោមដូច្នោះ ក៏បានចាត់គ្នាឲ្យទៅកាលស្តេចសៀម សុំឲ្យបញ្ជូនព្រះទុកយារាជស្រីសុរិយោពណ៌^{១៦} និងព្រះរាជ

^{១៤} បើគេឯកភាពគ្នាថារាជធានីលង្វែកបែកបាក់នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៣ ហើយពញាយោម ប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧២ នោះ ព្រះអង្គត្រូវមានព្រះជន្ម ២៥ ព្រះវស្សាហើយ ។

^{១៥} ពាក្យ “កែវហ្វា” ក្នុងភាសាកម្ពុជា គឺជាឋានៈជាព្រះរាជា ។

^{១៦} តើពាក្យ “ពណ៌” ក្លាយមកពី “វ័ន្ត” ឬយ៉ាងណា? រាជពន្ធរាជការនិយាយថាទ្រង់ប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៤៨ តែបើសិនជាក្នុងមូលហេតុដូចដែលបានរៀបរាប់ខាងលើ គេត្រូវគិតថា ១៥៥៨វិញ ។

បុត្រទាំងអស់មកវិញ ។

ស្តេចសៀមពេលនោះ បានទទួលយកសំណូមពរតែមួយចំណែកទេ គឺបានអនុញ្ញាតឲ្យវិលត្រលប់មក កម្ពុជាវិញតែព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ និងព្រះរាជបុត្រាប្អូនព្រះនាមព្រះខ័យប៉ុណ្ណោះ ចំណែកឯព្រះជ័យចេស្ដា ជាព្រះរាជបុត្រាច្បង ទុកឲ្យនៅនឹងស្រុកសៀមសិន ។

ព្រះរាជានុសិទ្ធិពញាយោម នៅពេលដែលបានទទួលដំណឹងថា ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ យាងមកដល់ ស្វា- កែត^{១៧} ហើយ ទ្រង់បានទប់ព្រះខ័យមិនឲ្យមានរឿងស្មោះអ្វីទេ ហើយបាននាំនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីជាច្រើនទៅកាល រួចបានបង្កើតអំណាចជាដ្ឋានរដ្ឋបាលនៅក្នុងឆ្នាំ១៦០០ ។

៥- ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ (១៦០០-១៦១៨)

ព្រះខបយុវរាជ បានឡើងគង់លើរាជបល្ល័ង្កនៅក្នុងឆ្នាំ១៦០០ ដោយទទួលព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេច ស្តេចព្រះរាជឱង្ការព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ទេវតារាជបរមរាជធិរាជរាមា ។ ពេលនោះទ្រង់មានព្រះជន្ម ៤៦ ព្រះ វស្សាហើយ ។ មហេសីរបស់ព្រះអង្គបានឡើងទៅជាព្រះអគ្គមហេសី ហើយមានព្រះប៉ានៈជាសម្តេចព្រះភគវតី ស្រីសុជាតិ ។ ព្រះខ័យជាព្រះរាជបុត្រា ដែលទើបតែមានព្រះជន្មយុវ ១៣ ព្រះវស្សា បានឡើងជាព្រះមហា ខបរាជ រីឯព្រះរាជានុសិទ្ធិចេតពញាយោម នៅរក្សាព្រះប៉ានៈជា ព្រះកែវប្តី ដដែល ។

ចេតពញាយោមបានសំដែងឲ្យឃើញតាមរយៈការនាំនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី ទៅចូលកាលព្រះខបយុវរាជ នៅឯស្វាកែតថា ព្រះអង្គស្វាគមន៍អបអរការយាងមកដល់របស់ព្រះរាជា ដែលព្រះអយ្យកាព្រះអង្គបានជ្រើស រើសឡើង តែក្នុងព្រះខ័យរបស់រាជានុសិទ្ធិ វិញ បានសន្សំទុកនូវគម្រោងការដ៏សែនទុក្រិដ្ឋជាច្រើន ។

បន្ទាប់ពីបានឡើងសោយរាជសម្បត្តិភ្លាម ព្រះរាជាស្រីសុរិយោពណ៍បានចាត់ឲ្យទុកញ៉ាំតេជោព្រះអង្គ ដែលអ្នកស្រុកហៅថាតេជោក្រហម-ក ហើយនិងទុកញ៉ាំយមរាជមៀង ដឹកនាំទ័ពទៅបង្ក្រាបអ្នកស្រុកកំពង់ ស្វាយ ស្រីសន្ធរ នគរវត្ត ត្បូងឃ្មុំ និងបាភ្នំ ដែលកន្លងមកបះបោរមិនព្រមទទួលស្គាល់អំណាចរបស់ព្រះកែវប្តី ។ យុទ្ធនាការនេះមិនយូរប៉ុន្មានទេ ពីព្រោះខែត្រទាំងអស់នោះ មិនបានប្រឆាំងទប់ទល់នឹងទ័ពរបស់ព្រះរាជាឡើយ ហើយរាប់នាំគ្នាមកសារភាពចុះចូលជាបន្ទាន់ ។

ក្រោយមកទៀត តេជោព្រះអង្គ បានទទួលព្រះរាជបញ្ជាឲ្យទៅបង្ក្រាបជនបះបោរម្នាក់ឈ្មោះថា អ្នក ព្រះរៀម ហៅ កូម៉ែល ដែលកំពុងតែកំទេចនៅក្នុងខែត្រទាំងប្រកបដោយជោគជ័យ ។ គេនិយាយថា ជននេះបាន ប្រើប្រាស់សីលធុបំពុលទឹកត្រពាំង និងទឹកអណ្តូងទាំងអស់ដែលស្ថិតនៅតាមដូរដែលទ័ពព្រះរាជាធ្វើដំណើរទៅ

^{១៧} នៅជិតកំពត លើផ្លូវពីកំពង់ក្នុងទៅកំពង់ត្រាច ត្រង់កន្លែងដែលពួកវៀតណាមកសាងបំបែកមួយនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤០ ។

ធ្វើឲ្យទាហានពុលស្លាប់អស់ជាច្រើន ។

ពេលនោះស្តេចសៀម បានយល់ព្រមបញ្ជូនព្រះជ័យចេស្តា ឲ្យរិលគ្រលប់មកកម្ពុជាវិញ តាមសំណូមពររបស់ព្រះរាជាកម្ពុជាជាព្រះបិតា ។ ក្នុងព្រះរាជដំណើរយាងគ្រលប់មកវិញនេះ ព្រះជ័យចេស្តាបានបង្ក្រាបធ្វើឲ្យបណ្តាខ្មែរដែលនៅតាមដូរមានសន្តិភាពឡើងវិញ មានខ្មែរត្រពាំងរង បាត់ដំបង ពោធិសាត់ កំពត រហូតដល់កោះស្វាយកែត រួចទ្រង់យាងកាត់ទៅជួបជាមួយតេជោព្រះអង្គដែលទើបតែដាក់តាំងទីតាំងនៅពីមុខបន្ទាយខ្នាំង នៅទ្រាំង ។ ក្រោយពីបានជួបជាមួយកងទ័ព ហើយទទួលព័ត៌មានអំពីយុទ្ធសាស្ត្របំពុលទឹករបស់ កូម៉ែល ព្រះជ័យចេស្តា បានចេញបញ្ជាហាមមិនឲ្យទាហានដឹកទឹកត្រពាំងដែលនៅតាមដងដូរទេ រួចបានចាត់ឲ្យកេណ្ឌអ្នកស្រុកទៅដងទឹកពីទីឆ្ងាយ ដាក់បំពង់រាប់ពាន់សែន យកមកឲ្យទាហានដឹកវិញ ។

យប់មួយ នៅពេលដែលពួកខ្មាំងនៅក្នុងបន្ទាយទ្រាំងមិនបានគិតដល់ថា នឹងមានការប្រយុទ្ធ តេជោព្រះអង្គនឹងយមរាជមៀងបានប្រមូលទាហាន ដែលមានកាំភ្លើងកាន់នៅដៃ វាយលុកចូលទៅក្នុងបន្ទាយ ហើយបញ្ជាសម្លាប់ពួកខ្មាំងទាំងអស់ រួមទាំងកូម៉ែល និងពួកឆ្មប់ផង ។

ចប់សង្គ្រាម ព្រះរាជាណាចក្របានសុខសន្តិភាពហើយ ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ បានលើកតេជោព្រះអង្គឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយខ្មែរសំរោងទង ។

រយៈកាលបន្តិចក្រោយមក តេជោព្រះអង្គបានទទួលមរណភាពទៅដោយជរាភាព ។ ពេលនោះព្រះរាជាបានលើកខ្ញុំបម្រើរបស់តេជោព្រះអង្គម្នាក់ឈ្មោះ យ៉ត^{១៨} មានដើមកំណើតជាជនជាតិព្នង ឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយខ្មែរត្របន្ត ពីព្រោះខ្ញុំនេះតែងតែដើរតាមនាយចៅហ្វាយទៅគ្រប់សមរម្យប្រយុទ្ធ និងរៀនសូត្រចេះដឹងពីចិត្តគំនិត និងល្បិចប្រយុទ្ធផ្សេងៗរបស់ចៅហ្វាយនាយ ហើយបានបង្ហាញឲ្យឃើញថាមានប្រាជ្ញាជ្រាលជ្រៅជាច្រើនលើកច្រើនសា ។ នាយយ៉តនេះបានចាប់បន្តធ្វើការបង្ក្រាបឲ្យស្រុកមានសុខសន្តិភាព ប្រកបដោយជោគជ័យ ដែលត្រូវអាក់ខានមួយរយៈ ដោយមរណភាពរបស់តេជោព្រះអង្គ ។

គឺនៅពេលនោះហើយដែលព្រះរាជា បានសម្រេចប្តូរព្រះរាជវាំងពីកោះស្វាយកែត ដោយនាំព្រះរាជបរិពាររាជវាំងរាជានុវង្ស និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីមកកង់នៅឯល្វាឯម^{១៩} ដែលស្ថិតនៅចំពីមុខភ្នំពេញវិញ ។ ទ្រង់បានលើក

^{១៨} និទានស្តីអំពីរឿងនេះនិយាយថា តេជោព្រះអង្គបានបញ្ជាឲ្យទ្រមាក់ដើររបស់កាត់រៀបចំកំនរទិស ហើយដុតកាត់ទាំងអស់ ដើម្បីបំពេញការសប្បាយរបស់ភរិយាកាត់ ។ និទាននោះនិយាយទៀតថា កាត់ជាស្តេចក្រាញ់នៅដីកំពង់ស្វាយ មិនមែននៅសំរោងទងទេ ហើយបាននិយាយបន្ថែមទៀតថា ពួនយ៉ាតនេះបន្ទាប់មកបានយកប្រពន្ធរបស់តេជោព្រះអង្គធ្វើជាភរិយា ។

^{១៩} រាជធានីនេះព្រះរាជា បានឲ្យកសាងឡើងនៅក្នុងព្រៃល្វាផ្អែម ក្រោយមកបានក្លាយទៅជាទីក្រុងសំខាន់មួយ ដែលពួកព័រទុយហ្គេននិងអេស្បាញ៉ុល ហៅថា ឡូអ៊ីម ។

ព្រះអគ្គមហេសីសម្តេចព្រះកកវត្តិស្រីសុជាតិឲ្យឡើងជាព្រះមហាក្សត្រីយ័ ។ ខែត្រស្រីសឈរក៏ត្រូវបែងចែកជា ២គឺ មួយផ្នែកខាងលើនៅរក្សារឈ្មោះថា ស្រីសឈរ ដដែល ឯមួយផ្នែកខាងក្រោមមានឈ្មោះថា ល្ងាឯម នៅក្នុងឆ្នាំ១៦០៤ ។

ហើយនៅពេលនោះដែរដែលព្រះរាជា ដែលទ្រង់គ្រងតែអារាវដាយពណ៌ល្បឿនតាមរបៀបសៀម និងបាន សម្រេចឲ្យនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី គាំទ្រព្រះមហាក្សត្រី និងនាយពលឡើងទៅ បោះបង់សម្លៀកបំពាក់របៀបលង្វែក ដែលបង់ក្រមាវែងចេញ ហើយឲ្យស្លៀកពាក់ដូចព្រះអង្គវិញ ។ ទាំងការនិយាយស្តី ក៏ទ្រង់ឲ្យដូរ គឺឲ្យហៅព្រះអង្គ ថាព្រះស្រីសុរិយោពណ៌សម្តេចមនាថវិញ ។ ស្រ្តីៗ ដែលមានឋានៈខ្ពស់ត្រូវឆ្លើយនឹងព្រះរាជាថាព្រះពរ ឆ្លើយនឹង ព្រះមហាក្សត្រីយ័ថាព្រះម៉ែហើយឆ្លើយនឹងពួកអ្នកអង្គម្ចាស់ថា ព្រះបាទម្ចាស់ ។

នៅពេលនោះ អតីតរាជានុសិទ្ធិព្រះកែវប៊ុយោមមិនអាចលាក់កំបាំងកំនិតដែលចង់ដណ្តើមយកអំណាចតទៅទៀតបានទេ ទ្រង់បានគេចខ្លួនទៅក្នុងខែត្រស្រាស ចន្លោះខែត្រដីក្រែង និងខែត្រកំពង់ស្វាយ នៅក្នុងឆ្នាំ១៦១១ ហើយចាប់កេណ្ឌកងទ័ព ។ ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ បានលើកទ័ពទៅវាយកែវប៊ុយោម យោម ចាប់ខ្លួនបាន ហើយបានបញ្ជាឲ្យគេធ្វើឃាតចោលទៅ ។

ពួកសៀម ដែលតាមដានសភាពការណ៍នៅកម្ពុជាជាប់ នៅពេលដែលទទួលព័ត៌មានស្តីអំពីការបំបែក ខ្លួនរបស់ពញាយោម ក៏បញ្ជូនទ័ពមួយកងចូលមកដល់ក្នុងខែត្រពោធិសាត់ ដោយយកលេសថាមកជួយព្រះ រាជាកម្ពុជា ។ ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ បានដឹកនាំទ័ពទៅជួបជាមួយទ័ពសៀម ពួកនេះក៏ចាប់បើកការវាយប្រហារ មកលើព្រះរាជា តែត្រូវព្រះរាជារុញច្រានឲ្យដកថយទៅប្រទល់ដែនវិញទៅ ។ ព្រះរាជាបានយាងទៅកាន់ស្នា- កែតនៅក្នុងខែត្រកំពត ជាទីដែលព្រះអង្គកង់នៅ គាំទ្រពិពេលយាងត្រលប់ពីស្រុកសៀមម៉្លោះ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦០១ ព្រះសុរិយោពណ៌ បានកសាងវត្តសម្បក ប្រទានដី កាត់បុសសីមា រួចទ្រង់បញ្ជា ចៅហ្វាយខែត្រឲ្យរៀបចំទទួលទូតមកពីទិសខត្តរ និងទិសបូព៌ា បណ្តាអ្នកប្រាជ្ញបណ្ឌិតមកពីបរទេស ជាពិសេស ឲ្យថ្វាយតន្ត្រីយដែលព្រះរាជាកម្ពុជាគាំទ្រពីបុរាណកាលធ្លាប់ថ្វាយដូនដល់ស្តេចភ្នំ និងស្តេចទឹករាល់៣ឆ្នាំម្តង ដើម្បីឲ្យជួយថែរក្សាផ្លូវ និងព្រៃព្រឹក្សា កុំឲ្យសត្រូវបៀតបៀនបាន ។

ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌គ្រងរាជសម្បត្តិបាន១៣ឆ្នាំហើយ ប៉ុន្តែមិនទាន់ទទួលព្រះរាជភិសេកនៅឡើយ ។ ព្រះរាជភិសេកនេះបានប្រព្រឹត្តទៅនៅក្នុងខែធ្នូ ឆ្នាំ១៦១៣^{៦០} ព្រះរាជាទ្រង់កាន់ព្រះទ័នរាជ្យ កង់នៅក្រោម ស្តេចច្នៃត្រ ហើយទទួលព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះបរមរាជាធិរាជរាមធិបតីព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ ។

^{៦០} កាលបរិច្ឆេទនេះ មានកំណត់ហេតុមួយបញ្ជាក់ច្បាស់អំពីព្រះរាជពិធីភិសេក ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ ។

៦- ព្រះជ័យជេដ្ឋា ឬ ជ័យចេស្ដាទី២ (១៦១៨-១៦២២)

ប្រាំឆ្នាំក្រោយមក គឺនៅក្នុងឆ្នាំ១៦១៨ ដោយឡើយណាយនឹងក្របក្រងប្រទេសជាតិ ណាមួយមានអា-
ពាធដង ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍បានដួលដំណឹងដល់ព្រះជ័យជេដ្ឋាជាព្រះរាជបុត្រាច្បងរបស់ព្រះអង្គ ដែលស្ងៀម
ទុកឲ្យនៅនឹងស្រុកកេនៅឡើយ ថាព្រះអង្គមានបំណងចង់ដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយ ។ ព្រះជ័យជេដ្ឋា ក៏សុំការអនុញ្ញាត
ពីព្រះរាជាអយុធ្យា ធ្វើដំណើរមកកម្ពុជាវិញ ដោយមានទ័ពសៀមហែហមមកជាមួយដង និងពួកខ្មែរ ដែលនៅ
បម្រើព្រះអង្គហើយដែលមានបំណងចង់មកតាមដែរ ។ មកដល់បរិច្ចណ៍ ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យទ័ពសៀមវិលត្រលប់
ទៅវិញ រួចក៏យាងកាត់មករកល្វាឯម ។ ពេលនោះទ្រង់មានព្រះជន្ម៤០ ព្រះវស្សាហើយ ។

ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ក៏លើកព្រះជ័យជេដ្ឋាឲ្យឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណ មានព្រះនាមថាព្រះបាទសម្តេចព្រះ
រាជឱស្ត្រាព្រះជ័យជេដ្ឋាធិរាជរាមាធិបតីបរមបពិត្រ ។ ព្រះទ័យជាព្រះអនុជ ដែលមានព្រះជន្ម៣៧ ព្រះវស្សា
បានទទួលព្រះឋានៈជាព្រះមហាឧបរាជ ។

មួយឆ្នាំក្រោយមកព្រះស្រីសុរិយោពណ៍បានសោយទិវង្គតទៅ នៅក្នុងព្រះជន្ម៦៤ ព្រះវស្សា ។ ព្រះជ័យ
ជេដ្ឋា និងព្រះទ័យបានរៀបចំព្រះរាជពិធីបូជាព្រះសពព្រះវររាជបិតា រួចហើយបានយកព្រះអង្គិធាតុទៅបញ្ចុះ
នៅក្នុងចេតិយមួយសង់នៅលើភ្នំព្រះរាជទ្រព្យ នៅក្បែរខត្តក្នុង ភ្នំនោះក៏ដូរឈ្មោះទៅជាត្រៃក្រីស្សចាប់ពីពេល
នោះរហូតមក ។

នៅរវាងឆ្នាំ១៦២០ ព្រះរាជជ័យជេដ្ឋា បានធ្វើដំណើរបូជនីយេសកមកកាន់ភ្នំត្រៃក្រីស្ស ទ្រង់ចាប់
ព្រះទ័យជាខ្លាំងនឹងស្រុកខត្តក្នុង ក៏បញ្ជាឲ្យសង់រាជវាំងមួយនៅពីខាងជើងស្រះកែវ រួចបានចេញបញ្ជាឲ្យដូរឈ្មោះ
រាជធានីដែលនៅក្បែរព្រះរាជវាំងនោះថាជា ខត្តក្នុងមានជ័យ វិញ ។ នៅឆ្នាំ១៦២២ ទ្រង់បានឲ្យដឹកស្រះមួយ
ទៀតនៅពីខាងក្រោយស្រះកែវនោះ ។ គឺនៅក្នុងទិកាសនោះឯងដែលទ្រង់បានចេញបញ្ជាឲ្យ នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី
ហៅព្រះអង្គថា សម្តេចព្រះនរាយណ៍មនាថ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦២៣ ទ័ពសៀមពីរកងបានចូលមកលុកលុយព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា មួយកងចូលមកពីទិស
ខាងជើង ដឹកនាំដោយព្រះរាជបុត្រស្តេចសៀម និងមួយកងទៀតដឹកនាំដោយខត្តមសេនីយ៍ភ្យាថៃណាំ ចូលមក
ក្នុងខែត្របន្ទាយមានសព្វទិសខាងត្បូង ។ ព្រះជ័យជេដ្ឋា បានដឹកនាំទ័ពចេញទៅវាយទ័ពសៀម នៅទិសខាងជើងឲ្យ
បរាជ័យនៅបរិច្ចណ៍ ត្រង់ភ្នំចង្កៀង^{៦០} ឯព្រះទ័យ បានដឹកនាំទ័ពចេញវាយសៀមឲ្យបរាជ័យនៅបន្ទាយមានស បង្គំ

^{៦០} មានទ័ពសៀមជាច្រើនត្រូវចាប់បានជាឈ្មើយនៅក្នុងការប្រយុទ្ធជ្នមួយនៅជើងភ្នំចង្កៀង ប្រហែលជា៥០ ក៏ឡើយត្រៃ ពីខាងជើង
ទន្លេសាប ជាហេតុធ្វើឲ្យគេហៅថា សៀមចង្កៀង ដូច្នោះរហូតមក ។

ឲ្យចុះទុកចេញទៅវិញទៅ មួយឆ្នាំក្រោយមក ទ័ពសៀមចុះសំពៅវិលត្រលប់មកម្តងទៀត ក៏ប៉ុន្តែត្រូវព្យុះ បក់ បោកបង្ខំឲ្យត្រលប់ចូលទៅក្នុងទន្លេមេណាមវិញដើម្បីជៀសវាងការខូចខាត ជាហេតុធ្វើឲ្យស្តេចសៀម ព្រះចៅ ប្រាសាទថោង បោះបង់យុទ្ធនាការនេះចោល ។ ដើម្បីរំលឹកដល់ជ័យជម្នះនេះ ហើយដើម្បីសំដែងការដឹងគុណដល់ ព្រះរតនត្រ័យដង ព្រះរាជាបានចេញបញ្ជាឲ្យកសាងប្រាង្គមួយនៅលើកំពូលភ្នំ ព្រះរាជទ្រព្យពីលើចេតិយដែល ដាក់អង្គធាតុព្រះបិតាព្រះអង្គ ។

ឡើងក្រុងរាជបល្ល័ង្កមិនបានប៉ុន្មានដង ព្រះជ័យជេដ្ឋា បានទទួលយកក្សត្រីអាណាមមួយអង្គដែលព្រះរាជា អាណាម បានបញ្ជូនមកថ្វាយ ធ្វើជាព្រះជាយា ហើយបានលើកព្រះក្សត្រីនោះឡើងជាសម្តេចភកវតីព្រះស្រីវរ ក្សត្រីយ័ ។

ព្រះក្សត្រីយ័នេះមានសម្បស្សរូងខ្លាំងណាស់ ហើយចេះធ្វើឲ្យព្រះរាជាស្រលាញ់ និងស្តាប់បង្គាប់ ។ គេបាន ចាត់ទុកថា ទំនាក់ទំនងរវាងព្រះរាជាអាណាមជាមួយព្រះរាជាកម្ពុជា បានចាប់ផ្តើមកើនឡើងពីត្រឹមពេលដែល ក្សត្រីយ័រូបនេះយាងមកដល់រាជវាំងកម្ពុជា ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦២៣ មានទូតអាណាមមួយក្រុម បាននាំយកជំនូនល្អៗមកថ្វាយព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋា ជា ព្រះរាជបុត្រសុណិសារបស់ព្រះរាជាអាណាម ហើយស្នើសុំព្រះរាជានុញ្ញាតឲ្យប្រជាជនអាណាមចូលមករស់ នៅចុងខាងត្បូងនៃព្រះរាជាណាចក្រ ហើយសុំព្រះរាជានុញ្ញាតបង្កើតទីស្នាក់ការកម្មមួយកន្លែងនៅព្រៃនគរ (សាយហ្គន)^{២៦} ដើម្បីកាំទ្រង់លក់កិច្ចការទាំងអស់នេះ ។ ព្រះរាជាអាចនឹងលំបាកក្នុងការប្រកែកមិនយល់ព្រមតាម សំណើ ហើយព្រះរាជក្សត្រីយ័ក៏ប្រហែលជាបានទទួលឲ្យព្រះរាជាបំពេញតាមបំណងរបស់ព្រះបិតាផងដែរ នៅទី បញ្ចប់ព្រះរាជា ក៏យល់ព្រមផ្តល់ការអនុញ្ញាតតាមការស្នើសុំទាំង២ ។ គឺដោយបែបនេះហើយដែលពួកយួនចូល មករស់នៅក្នុងស្រុកខ្មែរ ហើយចាប់ផ្តើមទទ្រនាងណ្ហើមយកទឹកដីដែលយើងហៅសព្វថ្ងៃថា កូសាំងស៊ិន ។

នៅសម័យនោះ តាមការរៀបរាប់ផ្សេងៗ ដែលប្រហែលជាគេនិយាយបំផ្លើសច្រើន បានដំណាលពីអ្នក ស្រុកអាតូពី រើសបានមាសនៅនឹងបាតស្ទឹងពេលទឹកស្រក ព្រះរាជាក៏យាងទៅកាន់ទឹកនៃនោះ^{២៧} ។ ពាណិជ្ជករ ជាតិហុល្លង់ លោក ហ្សេរ៉ាវ៉ាន់រ៉ូសូរ បានសរសេរពីរឿងនេះនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៤២ថា :

^{២៦} ខែត្រចុងខាងត្បូងរបស់កម្ពុជានេះ និយាយឲ្យចំថាកន្លែងដែលជាទីតាំងរបស់ទីក្រុងសាយហ្គន និងប្រើឡើងសព្វថ្ងៃ មិនមានឈ្មោះ ថា ព្រៃនគរទេ តែមានឈ្មោះថា ព្រៃករ ៦ពាក្យរៀតណាមថា សាយហ្គន មានន័យថាព្រៃករ ដូច្នោះឯង ។

^{២៧} ហេតុការណ៍ជាកស្តុតាងមួយទៀតបញ្ជាក់ថា នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៧ ស្ទឹងត្រែង និងអាតូពី ជាទឹកដីរបស់ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ហើយព្រះរាជាក្រោយបង្គំសំរបស់លង្កែក ព្រះជ័យជេដ្ឋា ពេលភៀសព្រះអង្គទៅស្ទឹងត្រែង ទ្រង់កង់នៅក្នុងទឹកដីកម្ពុជា មិនមែនចូល ទៅស្រុកលាវទេ ។

“នៅត្រង់ទីកន្លែងនោះ (ប៊ិតហ្សុង- បាបុង- ស្ទឹងត្រែង) មានស្ទឹងមួយហូរចុះពីទិសខាងកើតមក ។ បើឡើងតាមស្ទឹងនេះទៅ ចម្ងាយ៣០ ម៉ែល មានកន្លែងមួយឈ្មោះថា ណាមម៉យ មានពួកលូវ៉ែន (លាវ) រស់នៅ និងមានខ្មែរខ្លះដែររស់នៅទីនោះដែរ” ។

“កាលពី២០ ឆ្នាំមុន ព្រះរាជាកម្ពុជា បានយាងតាមទូកមកដល់កន្លែងដែលអ្នកស្រុករើសបានមាស នៅ ២០ ម៉ែលពីខាងលើណាមម៉យ ជាមួយទ័ពជប៉ុន ចិន ម៉ាឡេ និងខ្មែរចំនួន៣០០ នាក់ ។ ក៏ប៉ុន្តែទឹកមិនស្អាត ធ្វើឲ្យមនុស្សស្លាប់អស់ជាច្រើន នៅសល់មិនដល់៥០ នាក់ផងទេ ដែលអាចរិលត្រលប់ពីបេសកកម្មនេះវិញ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ពួកលូវ៉ែនបានអះអាងថាមានរឿងមាសជាច្រើន តែអ្នកស្រុកមិនបានទាញយកដល់ទេ ដោយមិនចេះធ្វើជំនួញ” ។

ព្រះជ័យជេដ្ឋា បានសុគតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៦២៨ ក្នុងព្រះជន្មយុវ៥៨ ព្រះវស្សា ក្រោយពីទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យបាន ១០ ឆ្នាំ ។

៧- រយៈកាលចន្លោះរាជសម្បត្តិ (១៦២៨-១៦២៩)

ព្រះខ័យជាព្រះអនុជ នៅពេលនោះ មានព្រះជន្មយុវ៤៨ ព្រះវស្សាហើយ ។ ព្រះអង្គបានធ្វើជាឧបរាជតាំងពីឆ្នាំ១៦១៤ មក ទ្រង់ក៏ចាប់កាន់កិច្ចការព្រះនគរជាបន្តក្នុងព្រះឋានៈជាព្រះឧបយុវរាជ មានព្រះនាមថា ព្រះធម្មនាថយោមរាជធម្ម ។

ព្រះខ័យកាន់កាប់អំណាចរហូតដល់ឆ្នាំ១៦២៩ ដល់ពេលដែលព្រះរាជបុត្រច្បងរបស់ព្រះជ័យជេដ្ឋា ព្រះនាមថា ចៅពញាសួរ ដែលបានសាងព្រះរដ្ឋសតាំងតែពីមុនពេលព្រះបិតាទ្រង់សុគត បានលាចាកព្រះរដ្ឋសមកវិញ ពេលនោះទ្រង់មានព្រះជន្ម២៦ ព្រះវស្សាហើយ ។ ព្រះខ័យជាព្រះរាជានុសិទ្ធិ ដែលបានទទួលព្រះឋានៈមួយ ដែលធម្មនាមិនអនុញ្ញាតឲ្យព្រះអង្គទទួលរាជសម្បត្តិបានទេ ទ្រង់ក៏សម្រេចរៀបចំអភិសេកព្រះភាគិនេយ្យ ឲ្យឡើងសោយរាជសម្បត្តិឡើង ។

៨- ព្រះស្រីធម្មរាជាទី១- ចៅពញាសួរ (១៦២៩-១៦៣០)

ព្រះរាជពិធីអភិសេកចៅពញាសួរបានប្រព្រឹត្តទៅក្នុងឆ្នាំ១៦២៩ ហើយទទួលព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជឱង្ការព្រះស្រីធម្មរាជាធិរាជរាមាធិបតី ។ រាជពន្យារវត្សរ៍ជួនកាលហៅព្រះអង្គថា ព្រះស្រីធម្មរាជា ជួនកាលទៀតហៅព្រះអង្គថាព្រះរាជសម្ភារ ។

ព្រះរាជវ័យក្មេងនេះ មិនចង់កាន់អំណាចទេ ម្ល៉ោះហើយ ទ្រង់បានប្រគល់កិច្ចការព្រះនគរទាំងអស់ឲ្យព្រះបិតុលាចាត់ថែង ចំណែកខ្លួនព្រះអង្គ បានយាងទៅកន្លែងនៅឯកោះឃ្មោក សព្វថ្ងៃហៅថា ខ្សាច់កណ្តាល គិតត្រូវ

អំពីអក្សរសាស្ត្រវិញ ។ គឺជាក្រុមមួយអង្គពូកែខាងរឿងសាសនា និងអក្សរសាស្ត្រ ហើយគេនិយាយថា ព្រះអង្គ បាននិពន្ធភាព្យយោធន៍ និងរឿងរ៉ាវប្រវត្តិសាស្ត្រជាច្រើន ប៉ុន្តែមិនឃើញមានសេសសល់អ្វីរហូតមកដល់យើងទេ ។ ទ្រង់បានឲ្យដូរពិធីការដែលព្រះរាជាមុនៗ បានប្តូរជាច្រើនលើកច្រើនសាមកហើយ ដោយឲ្យអ្នកទាំងពួងហៅ ព្រះអង្គថា ព្រះរាជសម្ភារៈបារមីពិសេស និងឲ្យហៅអតីតព្រះរាជានុសិទ្ធិថា ព្រះភូរិនាថ ។

ទ្រង់បានឯកភាពជាមួយព្រះជ័យជេដ្ឋា លះបង់ភាពជាបព្វជិតនៅឆ្នាំបន្ទាប់ ដើម្បីដឹកនាំទ័ពទៅវាយលុក ខែត្រកូរ៉ាត់ ក្នុងព្រះរាជបំណងដណ្តើមយកពីសៀមមកវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ត្រូវបរាជ័យ មិនអាចឈរជើងបាន ក៏ដក ទ័ពមកវិញ ដោយនាំយកឈ្មើយជាច្រើនមកជាមួយផង ។ ពេលយាងត្រលប់មកដល់អង្គរវត្តវិញ ព្រះខុបយុវ រាជបានយាងទាំងគ្រួសារកាត់ទៅជួបនឹងព្រះអង្គ ធ្វើព្រះអង្គបានជួបជាមួយព្រះសុជាតិក្សត្រី ជាព្រះមហេសី របស់ព្រះបិតុលាព្រះអង្គ ដែលគេបានផ្គូផ្គងជាមួយព្រះអង្គពីមុន តែត្រូវព្រះបិតុលារៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ ជា មហេសី ក្នុងពេលដែលព្រះអង្គកំពុងបំពេញបព្វជ័យ ។ ទ្រង់ក៏ចាប់ផ្តើមស្រលាញ់ព្រះនាងដោយបានសុំណាត់ជួប ជាមួយព្រះនាងនៅមុខនាគ ហើយក៏ស្រលាញ់គ្នាទៅ ។

ពេលយាងត្រលប់មកខត្តក្តវិញ ព្រះខុបយោរាជក៏ប្រឈួន ការថែរក្សាមិនដិតដល់ ទំនាក់ទំនងស្នេហា រវាងព្រះរាជា និងព្រះក្សត្រីអង្គរវត្តិចេះតែបន្តទៅ ។ រាជពន្យារវាគារមួយនិយាយថា អ្នកទាំង២សង្ឃឹមថា បានជួប គ្នានៅពេលដែលព្រះខុបយោរាជសុគត ក៏ប៉ុន្តែដូយទៅវិញ ព្រះរាជានុសិទ្ធិ បែរជាសះស្បើយ ធ្វើឲ្យអ្នកទាំង ២មានការភិតភ័យខ្លាំង ខ្លាចត្រូវគេវែកមុខរាយការណ៍ថ្វាយព្រះបិតុលា ព្រោះនរណាក៏ដឹងដែរថា ព្រះអង្គ ស្រលាញ់គ្នា ។ ភ័យពេក ព្រះអង្គរវត្តិ បានលួចរត់ចេញពីរាជវាំងរបស់ព្រះខុបយោរាជ ទៅគង់នៅព្រះរាជារាំង របស់ព្រះរាជាជាមួយសហាយវិញ ។

ព្រឹត្តិការណ៍ក្នុងរាជវាំងនេះ បានបង្កឲ្យកើតមានរឿងអាស្រូវជាខ្លាំង : មនុស្សជាច្រើនបន្ទោសថា ព្រះខុប យោរាជបានដណ្តើមយកកូស្នេហារបស់ព្រះរាជានុសិទ្ធិ, អ្នកខ្លះទៀតបន្ទោសព្រះរាជាដែលបានដណ្តើមយក ព្រះជាយារបស់ព្រះខុបយោរាជ ដែលទិតទឹកនាំប្រទេសជាតិក្នុងនាមជាព្រះយោមរាជធំ រួចហើយបានប្រគល់ រាជសម្បត្តិមកឲ្យថែរក្សាវិញ, ហើយមានអ្នកខ្លះទៀតកាន់ជើងព្រះអង្គរវត្តិដែលសព្វព្រះទ័យនឹងព្រះរាជាក្មេង ដែលជាកូស្នេហារបស់ ជាជាន់ស្រលាញ់ព្រះស្វាមីរបស់ ដែលគ្រាន់តែជាខុបយោរាជប៉ុណ្ណោះ ។ ព្រះខុបយោរាជ និងព្រះរាជាក៏ចាប់គាំងគេណាទ័ពតែសព្វៗខ្លួន ហើយសង្រ្គាមបង្ហូរឈាមតែគ្រួសារឯងក៏បានដុះឡើង ។ ប៉ុន្តែ តាំងពីការប្រយុទ្ធគ្នាដំបូងម៉្លេះ ទ័ពព្រះរាជាត្រូវបរាជ័យ ហើយមេទ័ពរបស់ព្រះរាជា ៤ នាក់ ដែលសុទ្ធជាជនជាតិ ចិនក៏ត្រូវគេសម្លាប់បាន ។ ព្រះរាជា និងព្រះអង្គរវត្តិ ក៏នាំគ្នាគេចខ្លួនទៅកាន់ខែត្រកញ្ជរ តែត្រូវទ័ពព្រះខុបយោរាជ មួយកងតាមទាន់ ហើយធ្វើឃាតនឹងកាំភ្លើងសុគតទៅ ។

ព្រះស្រីធម្មោរាជសោយរាជ្យបាន១ឆ្នាំ ហើយក៏សុគតនៅក្នុងព្រះជន្មយុវ២៧ព្រះវស្សា^{៦៤} ។

៧- ព្រះអង្គទ័ពរាជបតី- ចៅពញានូ (១៦៣០ - ១៦៤០)

ព្រះរាជាដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គសួរ គឺចៅពញានូ ដែលទទួលការអភិសេកក្រោមព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះរាជទីក្តិរព្រះអង្គទ័ពរាជបតីរាជរាមាធិបតីបរមបពិត្រ នៅក្នុងព្រះជន្មយុវ២៧ព្រះវស្សា ។ រាជពន្យារវាគារនិយាយថាទ្រង់សោយរាជ្យបាន៥ឆ្នាំ ក៏ប៉ុន្តែការកណ្តាបញ្ជាថាទ្រង់សោយរាជ្យបាន ៧ឆ្នាំយ៉ាងតិច ។ ទ្រង់បានបង្កើតការបះបោរមួយរបស់អ្នកស្រុករាជទ្រព្យ ដឹកនាំដោយជនហិណ្ឌូម្នាក់ ដែលត្រូវចាប់ខ្លួនបាន រួចហើយទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យគេកាត់ក្បាលសម្លាប់ចោល ។

ព្រះរាមាធិបតីទ្រង់បានដ្ឋានប្តូររូបមន្តពិធីការដែលកំណត់ឡើងដោយព្រះធម្មោរាជ ដោយទ្រង់ឲ្យអ្នកដងហៅព្រះអង្គថា ព្រះករុណាពិសេសព្រះអង្គរាជ ។ ទ្រង់សោយរាជ្យសម្បត្តិនៅរាជធានីខត្តក្ត ។

ព្រះរាមាធិបតីបានចូលទិវត្តត នៅក្នុងខែមិថុនា ឆ្នាំ១៦៤០^{៦៥} ។

១០ - ព្រះបទុមរាជទី១ - ព្រះអង្គនន់ (១៦៤១)

តាមការបង្ហាញពីព្រះខុកយោរាជព្រះខ័យ អតីតព្រះយោមរាជធំ នាមីនសព្វមុខមន្ត្រីបានលើកព្រះរាជបុត្រាច្បងរបស់ព្រះអង្គ ដែលមានព្រះជន្មយុវ២៤ព្រះវស្សាហើយ ឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្ត ក្រោមព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជទីក្តិរព្រះបទុមរាជបតីរាជរាមាធិបតី ។ បើតាមសម្តីរបស់លោក ហ្សេរ៉ាវ៉ាន់រ៉ូស្ត្រ ព្រះរាជាអង្គនេះត្រឹមត្រូវ ស្នូត ហើយមានព្រះរាជអាកប្បកិរិយាល្អ ។ តាមមើលទៅ គឺប្រហែលដោយទ្រង់បានការពារពួកហុល្លង់ ដែលបានកសាងអគារពាណិជ្ជកម្មមួយ នៅខាងក្រោមពញាព្រះបន្ទីប^{៦៦} ។

ក្រោយពេលទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យបានបន្តិច មានកើតជំងឺមួយធំនៅក្នុងខែកក្កដា ឆ្នាំ១៦៤០ ធ្វើឲ្យស្លាប់ប្រជាជនកម្ពុជាអស់ជាច្រើន ។ ជំងឺនេះ បានធ្វើឲ្យមេអគារពាណិជ្ជកម្មហុល្លង់នៅកម្ពុជាឈ្មោះ វ៉ាន់ខែរហាហ្គិន ស្លាប់ក្នុងពេលតែ ២៤ម៉ោងប៉ុណ្ណោះ ។

^{៦៤} ឯកសារខ្លះនិយាយថា ទ្រង់សោយរាជ្យបាន ៨ឆ្នាំ ហើយសុគតក្នុងជន្មយុវ ៣៧ ព្រះវស្សា ។

^{៦៥} កាលបរិច្ឆេទនេះ បានមកពីឯកសារមួយសរសេរដោយជនជាតិហុល្លង់ម្នាក់ ឯកសារនោះមានឈ្មោះថា Récit succinct de ce qui s'est passé de curieux aux Indes Orientales, dans le Royaume du Cambodge ។ បើតាមរាជពន្យារវាគារ ថាទ្រង់សុគតនៅក្នុងឆ្នាំ ១៦៦៤ ។

^{៦៦} ឯកសារខាងលើបានលើកពីព្រះអង្គថា “ទ្រង់ស្នូតបូត ហើយមាព្រះភ័ក្ត្រស្រស់ល្អ” ហើយថា “ទ្រង់ចូលចិត្តពួកហុល្លង់” ។

ព្រះបទុមរាជសោយរាជសម្បត្តិទៅទុក្ខនឹងបានប្រហែល១ឆ្នាំ ស្រាប់តែចេញច្បាប់ ជាព្រះរាជបុត្រា ទី៣របស់ព្រះជ័យជេដ្ឋាជាមួយមមលាវឈ្មោះថា នាងអ្នកបុស្សា ហើយត្រូវជាព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គទង់ចៅ ពញានូ មិនសប្បាយព្រះទ័យនឹងព្រះខកយោរាជព្រះទ័យ ដែលដកហូតរាជបល្ល័ង្កពីព្រះអង្គយកទៅឲ្យព្រះ អង្គននរិញ ក៏បានលើកដៃនការក្បត់ ហើយបានលួចធ្វើឃាតព្រះទ័យព្រមទាំង រាជវង្សានុវង្សជាច្រើនអង្គ ទៀត នៅក្នុងពិធីកំសាន្តមួយ នៅក្នុងថ្ងៃទី៥ ខែមករា ឆ្នាំ១៦៤២ ដោយមានការជួយគាំទ្រពីពួកម៉ាឡេ និងចាម ដែលទ្រង់បានសន្យាថា នឹងផ្តល់ដលប្រយោជន៍ឲ្យជាក្រោយ^{២៧} ។

រួចចេញច្បាប់ បានបញ្ជូនទ័ព ៥កង ឲ្យចេញទៅជួបជាមួយព្រះរាជាអង្គនន ដែលកំពុងតែប្រពាតការបរ បាញ់សត្វនៅចម្ងាយប្រហែល៦០ លីយ៉ាពីរាជធានី នៅក្នុងខែត្រមួយនៅមាត់សមុទ្រ ហើយដែលមានមហាតលិក ការពារតែ៦០ នាក់ប៉ុណ្ណោះ ។ ព្រះអង្គត្រូវទ័ពទាំង៥ កងព័ទ្ធជាមួយប្រហារ រួចចាប់នាំខ្លួនមកកាន់រាជធានីទុក្ខ ។

បន្ទាប់ពីឃាតកម្មមកលើព្រះទ័យ មានរាជកុមារ ៣អង្គ បានភៀសខ្លួនរួចពីការកាប់សម្លាប់រង្គាល ។ គឺរាជបុត្ររបស់ព្រះរាជា និងត្រូវជាព្រះរាជនគ្រូរបស់ព្រះទ័យ ។ រាជកុមារទាំង៣អង្គបានគេចចូលទៅជ្រក កោននៅក្នុងវត្តមួយ ម៉្លោះហើយក៏ទទួលបាននូវសិទ្ធិជ្រកកោន ដែលនៅសម័យនោះ គ្មាននរណារំលោភបានទេ នៅក្នុងវត្តមួយទាំងមូល ។ ចៅពញាចន្ទធ្វើហាក់ដូចជាបានបំភ្លេចកុមារទាំងនោះហើយ ប៉ុន្តែបានតាមដានរហូត ។ រហូតដល់ពេលដែលមានប្រជាជន១ម៉ឺន២ពាន់នាក់ ខឹងសម្បា ហើយកាន់អាវុធឡើង ធ្វើឲ្យកុមារទាំង៣ រត់ចេញពី

^{២៧} ឯកសាររបស់ពួកហុល្លង់ខាងលើបានឲ្យដឹងថា ព្រះខកយោរាជព្រះទ័យ បានត្រូវធ្វើឃាតនាពេលមួយ នៅពេលដែលទ្រង់កំពុង តែក្រសាលបៀចិនជាមួយអ្នកអង្គម្ចាស់ចិន ហើយនិងមន្ត្រីធំៗ ផ្សេងទៀតនៅក្នុងព្រះរាជណាចក្រ ។ ពេលព្រះអង្គកំពុងតែ ក្រសាល នោះ មហាតលិករបស់ព្រះអង្គដែលបានចូលដៃចូលជើងជាពួកក្បត់ បានលួចចូលមកជិតព្រះអង្គពីខាងក្រោយ ហាក់ដូចជា ចង់មកចូលទូលព្រះអង្គអំពីបញ្ហាអ្វីមួយ ដូចដែលធ្លាប់តែធ្វើដូច្នោះជាធម្មតា រួចហើយក៏ដកកាំបិតស្នៀតចាក់សម្លាប់ព្រះអង្គតែម្តង ។ ភ្លាមនោះពួកដៃជើង៦ ទៀតៗ ក៏ស្ទុះក្រោកឡើង ពន្លត់ភ្លើង វាយសំពន់ទៅលើអ្នកទាំងអស់ដែលនៅទីនោះ រួចហើយក៏ដុតវាំង ចោលតែម្តងទៅ ។ ភ្លើងឆេះឡើងនេះ ជាសញ្ញាប្រាប់ដល់ពួកក្បត់៦ ទៀតៗ ឲ្យសំរុកចូលទៅក្នុងគេហដ្ឋានរបស់ពួកមន្ត្រីដែលស្មោះ ត្រង់នឹងព្រះខកយោរាជ ហើយដុតចោលទាំងអស់ដែរ ។ មានមន្ត្រីខ្លះដែលដឹងខ្លួនខាន់ បានឆ្លៀតទឹកសក់ពុលប្របូកប្របល់រត់គេច ខ្លួនទៅកាន់ស្រុកស្រែចម្ការបាន ក៏ប៉ុន្តែបន្ទាប់មកត្រូវចាប់ខ្លួននាំយកមករាជធានីវិញ ហើយទទួលការវាយដំធ្វើបាបឥតគ្រាប្រណី មិនគួរនឹងមើល រួចហើយក៏ត្រូវសម្លាប់ចោលទៅ ។ ពរណកម្មចំពោះមន្ត្រីទាំងអស់នោះសាហាវព្រៃផ្សៃណាស់ : គេយកឈើដោត ទំលាយពោះ ខ្ទេចយកកំប៉ះកូន រួចប្រើកាំបិតចុងស្រួចភ្លៀសសាច់ឆ្អឹងខ្នងតាំងពីក្រោមរហូតដល់ ក- ដៃទាំង២ គេចង់ភ្ជាប់ទៅនឹង បង្កើលចងខ្លួនជើងភ្នែក ជើងជាន់លើក្តារ១បន្ទះ ហើយគេទុកចោលហាលថ្ងៃនៅលើផ្ទះសាធារណៈ ទុកឲ្យអ្នកស្រុកដើរមកដេរ ប្រទេចផ្កាសា រហូតដល់ស្លាប់ក្នុង២ ឬ៣ថ្ងៃ ។ ឯកសារមួយដែលខ្ញុំមាននៅក្នុងដៃនិយាយថា ចេតិយជាច្រើន ដែលគេសាងនៅជុំវិញ ភ្នំផ្នែកខាងក្រោម ក៏សម្រាប់ដាក់អង្គធាតុរបស់មន្ត្រីទាំងអស់នោះឯង ដែលត្រូវសម្លាប់ដោយបញ្ជាពញាចន្ទ ។

វត្ត រួចចាប់កុមារបងទាំង២មកប្រគល់ឲ្យពញាច័ន្ទ ។ រាជកុមារពៅបានត្រូវព្រះវររាជមាតាជួយសង្គ្រោះ យកទៅ ចិញ្ចឹមបីបាប់ថែរក្សា មិនព្រមប្រគល់ឲ្យពញាច័ន្ទទេ ។ ប៉ុន្តែនាឆ្នាំក្រោយមក ព្រះរាជាបានលើកព្រះរាជកុមារនេះ ឲ្យឡើងធ្វើជាមហាទេវរាជ ។

ឯកសាររបស់ពួកហុល្លង់បានរៀបរាប់ថា រាជកុមារទាំង២ បានរងនូវការធ្វើទារុណកម្មអាក្រក់ខ្លាំងណាស់ មុននឹងត្រូវគេសម្លាប់ ។ គេយកព្រះអង្គទៅដាក់កុក ហើយឲ្យសោយតែសាច់ដែលគេកាត់ចេញពីខ្លួនព្រះអង្គ ។ តែ រាជកុមារទាំង២មានសេចក្តីក្លាហាន ខុសប្លែកពីកុមារទាំងឡាយ ។ នៅពេលដែលទ្រង់ត្រូវគេសម្លាប់ដោយចង ក្លាប់ទៅនឹងដើមចេក ទ្រង់បានសំណូមពរហើយពិនិត្យបញ្ជាក់ថា គេបានសំលៀងកាំបិតដែលត្រូវយកមកកាប់ ខ្លួនព្រះអង្គជា២កំណត់នោះមុតល្អហើយ ។ ការធ្វើឃាតរាជកុមារទាំង២ បានធ្វើឲ្យប្រជារាស្ត្រមានការភិតភ័យ ជាខ្លាំង ហើយគ្មាននរណាម្នាក់ហ៊ានចេញមុខមកជួយឡើយ ។

តាមពិតទៅ អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ទ្រង់ដឹកនាំប្រទេសក្នុងព្រះនាមព្រះរៀមរបស់ព្រះអង្គ ហើយអ្វីៗសុទ្ធតែធ្វើ ទៅតាមបញ្ជារបស់ព្រះរៀមទាំងអស់ ។ ប៉ុន្តែដោយប្រជារាស្ត្រស្តាប់ព្រះអង្គ តែស្រលាញ់ព្រះរៀមម៉្លោះហើយ ទ្រង់ក៏សម្រេចចិត្តកម្ចាត់ព្រះរៀមចេញ ។ ពួកហុល្លង់និយាយថា ទ្រង់បានរៀបចំធ្វើឲ្យព្រះអនុជថ្ងៃរបស់ព្រះ រាជា ចោទប្រកាន់ព្រះរាជាថាបានបែបចង់ព្រះជាយារបស់ព្រះអង្គ រួចហើយទ្រង់បានចេញបញ្ជាឲ្យគេកាត់-ក ព្រះរាជាទៅ ។ បន្ទាប់មក អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទបានបញ្ជាឲ្យគេសម្លាប់ព្រះអនុជថ្ងៃនោះចោលទៀត ដោយចោទថា បានធ្វើការចោទប្រកាន់មិនត្រឹមត្រូវទៅលើព្រះរាជា ។ រឿងកំប្លែងទាំងអស់នោះ មានគោលបំណងជាពិសេស គឺដើម្បីរក្សារាជសម្បត្តិទុកខ្លួនឯង ។

១១- ព្រះបទុមរាជាទី២ ពញាច័ន្ទ -ស្តេចចូលសាសនាជា (១៦៤២-១៦៥៧)

ក្រោយពីបានអនុវត្តអំពើទុក្រិដ្ឋខ្លាំងលើរួចហើយ អ្នកអង្គម្ចាស់ច័ន្ទ ដែលមានព្រះជន្ម២៦ ព្រះវស្សា បានឲ្យគេរៀបចំពិធីអភិសេកព្រះអង្គ ក្រោមព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះបទុមរាជាធិរាជរាមាធិបតី ។ អ្នកអង្គម្ចាស់ឯម រាជបុត្រារបស់ព្រះខ័យ ដែលព្រះវររាជមាតាបានជួយសង្គ្រោះ ត្រូវបានលើកឲ្យឡើងថានោះ ជាព្រះកែវប៊ូរី ។ ពួកហុល្លង់និយាយថាចៅពញាច័ន្ទនេះ មានកិត្តិទានល្បីខ្លាំងមានចិត្តអាក្រក់ និងកាចសាហាវ ហើយព្រះរាជាទាំងអស់ រួមទាំងព្រះរាជាមុនៗផង ខ្លាចអាក្រក់គ្នា នៅពេលទតឃើញនូវអត្តបរិតិយោរយោ របស់ព្រះអង្គនាថ្ងៃមួយ^{២៨} ។

^{២៨} ចៅពញាច័ន្ទ មានព្រះមាតាជាជនជាតិលាវ ។

ចាប់តាំងតែពីពេលដែលបានឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណ ទ្រង់បានចេញព្រះរាជបញ្ជាមួយបញ្ជាក់អំពីព្រះឋានៈរបស់ព្រះរាជវង្សានុវង្សទាំងអស់ជាភាសាបាលី ហើយទ្រង់បានសម្រេចឲ្យឆ្លើយនឹងព្រះរាជថា ព្រះករុណាពិសេស ហើយឆ្លើយនឹងសមាជិកព្រះរាជវង្សថាព្រះបាទម្ចាស់ ។

នៅសម័យនោះ ពួកហុល្លង់បានបើកអគារពាណិជ្ជកម្មរបស់គេនៅកម្ពុជាបាន២-៣ឆ្នាំហើយ ។ ពួកនោះបានជួបជាមួយពួកព័រទុយហ្គេដែលមានវត្តមានតាំងតែពីឆ្នាំ១៥៥៥៣មកម៉្លេះ ហើយថែមទាំងបានបំពេញភារកិច្ចធំៗថ្វាយដល់រាជវង្សថែមទៀតផងដូចដែលយើងបានឃើញរួចមកហើយ នៅចុងសតវត្សរ៍មុន ។ ពួកព័រទុយហ្គេមានអគារពាណិជ្ជកម្មនៅកំពង់ហ្លួង ៦ពួកហុល្លង់មានអគារនៅពញាព្ន ។ ពួកជាតិសាសន៍នេះទាំង២មានការប្រកួតប្រជែងខាងពាណិជ្ជកម្មស្រួចស្រាលខ្លាំងណាស់ ដូច្នោះហើយការស្តាប់គ្នាទៅវិញទៅមកក៏ខ្លាំងណាស់ដែរ ។ គេបានចាប់ផ្តើមដណ្តើមទីតាំងគ្នាទៅវិញទៅមករួចមកហើយនៅក្នុងចុងបូព៌ាទាំងមូល ហើយគេក៏តាំងចាប់ផ្តើមដេរក្តាទៅវិញទៅមក ដណ្តើមតាប់គ្នាជាមួយព្រះរាជកម្ពុជា សំដៅបំផ្លាញគ្នាទៅវិញទៅមកដែរ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៣៦ ពួកអ្នកស្រុកបានចូលយកទំនិញរបស់កប៉ាល់ឈ្មោះ នីរីក ដែលលិចនៅក្បែរមាត់សមុទ្រកម្ពុជា ពួកហុល្លង់ក៏ប្តឹងរកយុត្តិធម៌^{២៧} ។ ពេលនោះព្រះរាជា ដែលពិភាល់ថាពួកនេះជាចារកម្មរបស់ពួកសៀម បានឆ្លើយតបទៅវិញថាព្រះអង្គមានសិទ្ធិ និងទទួលយករាល់របស់របរផ្សេងៗ ដែលបានមកពីការលិចលង់របស់កប៉ាល់បរទេស ។ ពួកហុល្លង់ឆ្លើយថាពួកគេមិនមែនជាជនបរទេសទៀតទេ ព្រោះគេ បានមកតាំងទីលំនៅនៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជារួចទៅហើយ ។ ទង្វឹករណ៍នេះមិនត្រឹមត្រូវទេ ពីព្រោះថា នៅឯអឺរ៉ុប គេសន្មត់ថារាល់កប៉ាល់របស់ប្រទេសមួយ ដែលលិចនៅលើឆ្នេរសមុទ្ររបស់ប្រទេសមួយទៀត គេតែងតែចាត់ទុកជាកប៉ាល់បរទេសហើយ ។ នៅថ្ងៃទី២៨ ខែមេសា ឆ្នាំ១៦៣៨ លោកទត្តមសេនីយ៍ វ៉ាន់ឌីយ៉ូម៉ិន ដែលឈរជើងនៅឯបាតារីយ៉ា បានបញ្ជូនឈ្មោះ ប៉ូលក្រុក ឲ្យធ្វើដំណើរមកកាន់រាជវាំងខត្តង ដើម្បីធ្វើការដោះស្រាយ ។ ពេលនោះពួកព័រទុយហ្គេ ដែលបានសម្លាប់ពួកហុល្លង់អស់២នាក់កាលពីមួយឆ្នាំមុន បានសម្រេចចិត្តថា នឹងធ្វើឲ្យបេសកកម្មនេះបរាជ័យ ។ រឿងរ៉ាវនេះបានអូសបន្លាយពេលជាង៣ឆ្នាំមកហើយ ដោយលោកទត្តមសេនីយ៍ នៃក្រុមហ៊ុនពាណិជ្ជកម្មហុល្លង់ នឹកគិតស្មានថា ខ្លួននេះបានត្រូវព្រះរាជា និងព្រះមហាទ្រព្យរាជចាត់ទុកដូចជាបងប្អូនរួចទៅហើយ តែស្តេចទាំង២អង្គនេះ បានប្រកែកមិនយល់ព្រមទទួលលិខិតរបស់គាត់ទេ ហើយទទួលបានព្រឹត្តិការណ៍ចៅពញាច័ន្ទ និងពួកអឺស្វាមធ្វើឃាតព្រះរាជា ព្រះទ្រហយារាជជាមួយនឹងមន្ត្រីអ្នកមុខអ្នកការនៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រកាលពីថ្ងៃទី៥ ខែមករា ឆ្នាំ១៦៤២ ពួកហុល្លង់ក៏ចាប់ផ្តើមគិតរកដំណោះស្រាយសាជាថ្មី ។

^{២៧} ពួកខ្មែរបានដណ្តើមយកទំនិញអស់ពីកប៉ាល់ ក្នុងនោះមានទាំងស្ពានមកពីជប៉ុនចំនួន៥០០ ហាប និងកាំភ្លើងធំ១៣ដើមផង ។

ព្រះរាជាថ្មីបានផ្ញើព្រះរាជសារលិខិតមួយច្បាប់ទៅឲ្យខត្តមសេនីយ៍^{៣០} ក្រុមហ៊ុនហុល្លង់ដែលឈរជើង នៅ ឯកោះជ្វា បញ្ជាក់ថាព្រះអង្គមានបំណងចង់រក្សាទំនាក់ទំនងល្អជាមួយគ្នា ។ លោកខត្តមសេនីយ៍ នៅពេលបានដឹង ថា បេសកជនរបស់គាត់មិនទាន់បានចូលគាល់ព្រះរាជានៅឡើយទេ ដូចពាក្យអេស្ប៉ាញ និងព័រទុយហ្គេ បែរជា ទទួលបាននូវការប្រោសប្រណីជាច្រើន មិនតែប៉ុណ្ណោះព្រះរាជាបានទាំងបញ្ជូនដំរី២ក្បាលទៅជូនលោកអភិបាល ក្រុងម៉ានីលថែមទៀតផងនោះ ក៏ចាត់តាំងឲ្យលោក គីណីកែក ជាមេខាងផ្នែកពាណិជ្ជកម្ម ធ្វើដំណើរតាមកប៉ាល់ ២គ្រឿង មកកម្ពុជានៅក្នុងខែឧសភា ឆ្នាំ១៦៤២ ។ លោក គីណីកែក មានភារកិច្ចមកទូលសរសើរព្រះរាជា ដែល ទទួលបានជ័យជម្នះលើពួកខ្មាំងសត្រូវ ដែលកន្លងមកបានធ្វើឲ្យព្រះអង្គបាត់បង់អស្ថិរភាពប្រចាំទាំងឡាយ ហើយទ្រង់បានកម្ទេចចោលពួកស្តេចជ្រៃករាជ្យទាំងអស់ ។ គាត់ក៏មានភារកិច្ចត្រូវរាយការណ៍ថ្វាយព្រះរាជា សូមឲ្យព្រះអង្គប្រុងប្រយ័ត្ននឹងល្បិចកលរបស់ពួកព័រទុយហ្គេ ដែលកន្លងមកបានលួចបំពុល ព្រះរាជា ប៊ែរណេអូ និងនាម៉ុនសុពុមុខមន្ត្រីមួយចំនួន និងសូមឲ្យព្រះអង្គរក្សាទំនាក់ទំនងល្អជាមួយពួកហុល្លង់ ដែលជានិច្ចជាកាល ជាមិត្តដ៏ល្អសម្រាប់ព្រះរាជាដែលទទួលរាក់ទាក់ពួកគេ ។

នៅពេលដែលការចរចាខាងលើកំពុងតែប្រព្រឹត្តទៅ នៅក្នុងឆ្នាំដែលនោះ ព្រះរាជាដែលបានទទួលយក នារីម៉ាឡេម្នាក់ជាព្រះជាយា ។ ប្រហែលជាដើម្បីបំពេញព្រះទ័យព្រះជាយានេះផង ហើយក៏ប្រហែល ដើម្បីលើក ទឹកចិត្តពួកម៉ាឡេ និងចាមដែលបានជួយឲ្យព្រះអង្គដណ្តើមករាជបល្ល័ង្កមកវិញបានផង ទ្រង់បានប្តូរចូល សាសនាមហាយានវិញ ដោយឲ្យគេកាត់ស្បែក ហើយទ្រង់ប្រកាសប្តូរព្រះនាមថា អ៊ីប្រាហ៊ីមវិញ ។ លោក ហ្សេរ៉ា វ៉ាន់សូហូ បាននិយាយថា ព្រះរាជាទ្រង់បានផ្តល់ដល់ប្រយោជន៍ជាច្រើនដល់ពួកម៉ាឡេ និងចាម ។ ហេតុការណ៍ នេះ បានធ្វើឲ្យប្រជាជនមិនសប្បាយចិត្តទេ គេបានហៅព្រះរាជាថាជាស្តេចចេញសាសនា និងជាស្តេចចូល សាសនាផ្សេង ។

ពួកម៉ាឡេ និងចាមដែលកាន់សាសនាមហាយានទាំងអស់នេះច្រើនតែជាពាណិជ្ជករ ម៉្លោះហើយ គឺជាសត្រូវ នឹងពួកអឺរ៉ុប ដែលជាដៃគូប្រកួតប្រជែង ។ ដល់ពេលបានក្លាយជាអ្នកជិតស្និទ្ធនឹងព្រះរាជា ពួកនេះក៏ប្រែក្លាយទៅ ជាកាចសាហាវ ។ ដោយខ្លាចរអាការវាយប្រហាររបស់ពួកនេះ និងដោយពួកព័រទុយហ្គេចេះតែផ្សព្វផ្សាយពាក្យ មិនល្អពីខ្លួនផង ពួកហុល្លង់ក៏សម្រេចចិត្តដកថយចេញពីកម្ពុជា ដែលមិនមែនជាទីសុខសាន្តសម្រាប់ខ្លួនទេ ។ បេសក ជនរបស់ខត្តមសេនីយ៍ បានតារីយ៉ាបានចាកចេញពីកម្ពុជា ហើយនាយអគារពាណិជ្ជកម្មហុល្លង់នៅកម្ពុជា ក៏ត្រូវគេ

^{៣០} ខត្តមសេនីយ៍របស់ក្រុមហ៊ុនហុល្លង់នៅចុងបូព៌ា (Compagnie hollandaise des Indes - Orientales) ដែលនៅតារីយ៉ា ហើយដឹកនាំ គ្រប់គ្រងរាល់អគារពាណិជ្ជកម្មហុល្លង់ទាំងអស់ គឺជាមេដឹកនាំពាណិជ្ជកម្ម មិនមែនជាមេទ័ពទេ ។

បញ្ហាទ្វេដកចេញទៅវិញដែរ ដរាបណារាជរដ្ឋាភិបាលកម្ពុជាមិនបានបំពេញសេចក្តីត្រូវការរបស់ខ្លួននោះ ។

តើមានអ្វីកើតឡើងក្រោយពីពួកហុល្លង់ចាកចេញផុតទៅ? យើងបានដឹងអំពីអ្វីៗដែលកើតមានជាបន្តមកទៀតតែដោយសារឯកសារពួកហុល្លង់ប៉ុណ្ណោះ ។ ពួកហុល្លង់មិនបានប្រាប់ឲ្យដឹងពីតម្រូវការដាច់ខាតអ្នកណាដែលជាមេភ្នំទេ ក៏ប៉ុន្តែពួកគេបានសរសេរថា ក្រោមការញុះញង់របស់ពួកព័រទុយហ្គេ និងពួកម៉ាឡេ និងដោយមានការថ្វាយយោបល់ពីទុកញ៉ាពីរេស្តេដុល (?) ព្រះរាជាបានចេញបញ្ជាឲ្យកាប់សម្លាប់ពួកហុល្លង់ វាយកម្ទេចអគារនិងដណ្តើមយកកប៉ាល់ហុល្លង់ឈ្មោះ ន័រវីក និងសំពៅឈ្មោះ រីវីកផង ។ ព្រះរាជបញ្ជានេះ ត្រូវបានគេអនុវត្តតាមនៅថ្ងៃទី៣ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៦៤៤ លើកលែងតែកប៉ាល់ន័រស៊ីកមួយចេញ ដែលគេមិនអាចចាប់បាន ។ ក៏ប៉ុន្តែ ចែងឲ្យអាក្រក់នេះ បានធ្លាក់ទៅលើកប៉ាល់ឈ្មោះ អូរីន់ហ្សេ ដែលទើបតែមកដល់ពីកោះហៃយ៉ូរ៉ាន់ (តៃវ៉ាន់)^{៧០} ទៅវិញដោយគ្មានបានដឹងរឿងរ៉ាវដែលកើតមាននៅកំពង់ហ្លួងទេ ។ អ្នកដើរកប៉ាល់នេះ បានត្រូវពួកជប៉ុន ដែលមានក្លាប្រហែលជា ១០ នាក់ បង្ខំឲ្យចុះមកដីហើយសម្លាប់អស់មួយចំនួន មួយចំនួនទៀតត្រូវចាប់ជាឈ្មើយ ។

ពេលទទួលបាននូវដំណឹងនេះ ពួកហុល្លង់នៅបាតាវីយ៉ាបានសម្រេចចិត្តធ្វើការសន្តិសុខវិញ ដោយបញ្ជូនកប៉ាល់៥ គ្រឿងមកកម្ពុជា និងទូកសំប៉ាន់ជាច្រើន ដឹកនាំទាហាន១៦០ នាក់ និងនាវិក២៤០ នាក់ ។ គេនឹងធ្វើការសន្តិសុខដោយការបង្ហូរឈាមប្រសិនបើព្រះរាជាអ៊ីប្រាហ៊ីម មិនព្រមប្រគល់ចំណាប់ខ្មាំងមកឲ្យវិញ ហើយមិនធ្វើឲ្យមានទំនាក់ទំនងដូចកាលពីមុនឆ្នាំ១៦៤០ ទេ ។ ក្រុមហ៊ុនពាណិជ្ជកម្មហុល្លង់ទើបតែបានធ្វើការសរសើរមកថ្វាយព្រះរាជា ស្រាប់តែត្រូវធ្វើសង្គ្រាមមួយទៅវិញក៏ប៉ុន្តែពួកគេចង់បានសន្តិភាព ។ កប៉ាល់ទាំងអស់បានចេញដំណើរនៅថ្ងៃទី២៣ ខែមីនា ឆ្នាំ១៦៤៤ ឡើងមកតាមទន្លេបាសាក់ ហើយបានមកបោះយុត្តាធិការនៅនឹងពាមទន្លេសាបពីខាងលើភ្នំពេញ-ចក្ខុមុខបន្តិច គឺប្រហែលជាចម្ងាយ១៦ គីឡូម៉ែត្រ ពីអគារពាណិជ្ជកម្មហុល្លង់ ។

នៅពេលដែលកិច្ចចរចាចាប់ផ្តើមឡើងនៅថ្ងៃទី៧ ខែកក្កដា ពួកមន្ត្រីខាងកម្ពុជាបានសំណូមពរឲ្យពន្យារពេល ៧ ថ្ងៃ ដោយហេតុថាព្រះមាតារបស់ព្រះរាជាទើបនឹងសុភក្ត ។ ដោយពិនិត្យឃើញថាគ្មានអ្វីប្លែក ក្នុងឲ្យសង្ស័យនៅតាមមាត់ទន្លេ មេបញ្ជាការហុល្លង់ក៏យល់ព្រមតាមសំណើ ហើយថែមទាំងបានសំដែងការចូលរួមមរណទុក្ខ ដោយការបាញ់កាំភ្លើងធំគោរពទៀតផង ។

កប៉ាល់ហុល្លង់នៅក្នុងទឹករហូតដល់៦ ខែ តែនៅមិនទាន់មានលទ្ធផលអ្វីបន្តិចសោះ ។ ដល់ថ្ងៃទី២០ ខែមករា

^{៧០} កោះហ៊ីរ៉ូម៉ូស ចិនហៅថា តៃវ៉ាន់ អ្នកស្រុកអាយហៅថា ប៉េកាន ។ ពួកហុល្លង់កាន់កាប់កោះនេះបាននៅក្នុងឆ្នាំ១៦៣៤ ក៏ប៉ុន្តែដល់មកឆ្នាំ១៦៦១ មានចោរសមុទ្រឈ្មោះ កុកស៊ីនហ្គា ដែលជាដៃជើងរបស់រាជវង្សមិញ ដណ្តើមយកវិញ ក្រោយពីបានកាន់កាប់មួយរយៈ ។ មានបន្ទាយសំខាន់២ គឺតៃវ៉ាន់ ឬហៃយ៉ូរ៉ាន់ និងហ្គាឡាន់ដាន់ ។ ឈ្មោះដែលពួកហុល្លង់ហៅថា កុកស៊ីនហ្គា តាមមើលទៅប្រហែលគឺ បេរិទិញ ។

ឆ្នាំ១៦៤៥ មេបញ្ជាការហុល្លង់ក៏សម្រេចចិត្តនាំគ្នាចេញកប៉ាល់ធ្វើដំណើរចូលទៅកាន់លង្វែក ។ ទៅជិតដល់កំពង់ហ្លួងទៅហើយ ស្រាប់តែមានលេចព្រំដំណឹងថាគេកំពុងប្រមូលបុស្សរឹមកករនៅភ្នំពេញ ជាមួយនឹងអាវុធយុទ្ធភណ្ឌផ្សេងៗទៀត ។ មេបញ្ជាការក៏បញ្ជាឱ្យធ្វើដំណើរចុះមកវិញ តែត្រូវទុកតូចៗជាច្រើនស្តាប់វាយនៅពាក់កណ្តាលដូវ ។ កប៉ាល់ហុល្លង់បានវាយរុញច្រានទុកទាំងអស់នោះចេញបាន តែត្រូវរងការបាញ់គ្រាប់ដាច់ពីលើគោកថែមទៀត ។ យប់មកដល់ កប៉ាល់បានបោះយុទ្ធជ្នាសម្រាកសិន ។ ដល់ពេលព្រឹកស្អែកឡើង គេពិនិត្យឃើញមានស្ពានមួយប្រវែង១២០ ម៉ែត្រ ទទឹង៦ ម៉ែត្រនៅកាន់ទទឹងទន្លេ និងមានកាំភ្លើងធំ៨ ដើមរៀបតម្រៀបគ្នានៅលើច្រាំងទន្លេខាងលិច ៦ ខាងកើតទន្លេវិញមានបីមួយកំពុងសង់ឡើងមិនទាន់រួច ។ មេបញ្ជាការហុល្លង់បានសម្រេចថាត្រូវតែវាយបើកដូវចេញ ហើយការប្រយុទ្ធក៏ចាប់ផ្តើមឡើង ។ មេបញ្ជាការនោះបានត្រូវគ្រាប់ដាច់ក្បាលបាក់តាំងតែពីចាប់ផ្តើមប្រយុទ្ធក្លាយម៉្លេះ ហើយខាងហុល្លង់បានបាត់បង់កម្លាំងអស់១២០ នាក់ ក៏ប៉ុន្តែកប៉ាល់បានឆ្លងផុតចូលទៅក្នុងទន្លេធំ ខាងក្រោមភ្នំពេញ នៅវេលាម៉ោង៤ រសៀល ហើយបោះយុទ្ធជ្នាសម្រាកនៅទីនោះទៅ ។ ឯកសារហុល្លង់និយាយថា នៅក្នុងការប្រយុទ្ធគ្នានោះ ខាងខ្មែរបានខូចខាតកម្លាំងរហូតដល់ទៅ១ពាន់នាក់ ។

ដោយមិនអាចទប់ទល់នឹងការវាយប្រហារតទៅទៀត កប៉ាល់ហុល្លង់ ក៏ធ្វើដំណើរចុះតាមទន្លេបន្តទៅទៀត ហើយទៅដល់ជាន់រាំងនៅថ្ងៃទី១២ ខែកក្កដា ។ ស្តេចនគរចាម្ប៉ាដែលសេសសល់ពីការវាតទីរបស់ពួកអាណាចក្រនៅពេលនោះ បានទទួលស្វាគមន៍ពួកហុល្លង់ ហើយអនុញ្ញាតឱ្យពួកនេះធ្វើពាណិជ្ជកម្មនៅតាមកំពង់ផែរបស់គេ ក៏ប៉ុន្តែបានហាមប្រាមមិនឱ្យវាយពួកព័រទុយហ្គេលនៅក្នុងទឹកដីគេទេ ។ ស្តេចនគរចាម្ប៉ានោះបានប្រកាសថា អាកប្បកិរិយារបស់ស្តេចចំនួនអ្វីប្រាហ៊ីមក៏ជាអំពើក្បត់ តែព្រះអង្គបានដាច់ចំណងទាក់ទងជាមួយតាំងតែពីពេលដែលពញាចន្ទបានធ្វើឃាតព្រះទ្រកយោរាជទ័យ និងព្រះអង្គនេះ ដែលជាមិត្តភក្តិមកម៉្លេះ ។ ក្នុងពេលនោះមាននាវាហុល្លង់មួយគ្រឿងទៀត ឈ្មោះ អេទ័លប៊ូលែរ ចេញមិនទាន់ផុតពីទន្លេបាសាក់នៅឡើយ ហើយកំពុងតែរងការវាយប្រហារពីទ័ពជើងទឹកកម្ពុជា ដែលដឹកនាំដោយព្រះរាជាផ្ទាល់ព្រះអង្គ និងពួកព័រទុយហ្គេល ម៉ាឡេ និងជប៉ុន ជាអ្នកបញ្ជាផង ។ នាវានោះអាចទ្រាំទ្រការវាយប្រហារនោះបានយ៉ាងល្អ ហើយចុះផុតចូលទៅក្នុងលំហសមុទ្រ ៦ នាវាកម្ពុជាក៏លែងហ៊ានដេញតាមទៀតដែរ ។

បាតារីយ៉ាបានស្នើសុំជំនួយអន្តរាគមន៍ពីស្តេចសៀមៗ បានបញ្ជូននាវា១០ គ្រឿងមក ក៏ប៉ុន្តែនៅពេលមកដល់មាត់ពាមទន្លេមេគង្គមិនឃើញកងនាវាហុល្លង់ នាវាសៀមទាំងអស់នោះក៏ត្រលប់ទៅវិញអស់ទៅ នៅក្នុងខែកញ្ញា ឆ្នាំ១៦៤៥ ។ ប៉ុន្តែខែក្រោយមក ព្រះរាជាកម្ពុជា បានយល់ព្រមប្រទានសន្តិភាព ដោយទ្រង់បានបញ្ជូនរាជទូតទៅកាន់បាតារីយ៉ា នៅក្នុងខែឧសភា ឆ្នាំ១៦៤៦ ។ មកខែមេសា ឆ្នាំ១៦៤៧ ទ្រង់បានដោះលែងពួកឈ្មើយសឹកដែលទ្រង់បានចាប់ពីកប៉ាល់អូរ៉ង់ហ្សូ ក៏ប៉ុន្តែបញ្ជាលំបាកនៅតែមានបន្តតទៅទៀត រហូតដល់ខែកក្កដា ឆ្នាំ១៦៥២ នៅពេលដែលពួកហុល្លង់បានសំណូមពរឱ្យព្រះរាជាបញ្ជូនរាជទូតទៅចរចាសម្រេចជា

លើកចុងក្រោយ ។

នៅខែកក្កដា ឆ្នាំ១៦៥៣ ខត្តមសេនីយ៍ បាតារីយ៉ាបានជូនដំណឹងទៅព្រះរាជាកម្ពុជារិញថាពួកហុល្លង់មិនអាចមកបោះទីតាំងនៅលើទឹកដីកម្ពុជាជាមួយនឹងសង្គ្រាមរបស់ខ្លួនបានទេ លើកលែងតែព្រះអង្គបណ្តេញពួកនោះចេញសិន ។ តាមពិតពួកហុល្លង់ពេលនោះកំពុងតែមានសង្គ្រាមជាមួយពួកអង់គ្លេស ដែលទើបតែបានឆ្លើយតបស្តេចរបស់គេ ។ ព្រះរាជាបានប្រានសំណើនោះ ហើយការចរចាបានបន្តរហូតដល់ខែកក្កដា ឆ្នាំ១៦៥៦ ទើបមានចុះសន្ធិសញ្ញាមួយដែលមិនមានចោទប្រកាន់ទោសកំហុសអ្វីដល់ព្រះរាជាអ៊ីប្រាហ៊ីម ឡើយ ឯពួកហុល្លង់ក៏មិនបានទទួលនូវការសងសឹកអ្វីដែរ តែបានទទួលដលប្រយោជន៍ខាងពាណិជ្ជកម្មខ្លះ ដែលពួកគេមិនអាចថែរក្សាការពារបាន^{១២} ។

មកដល់ពេលនេះ ក៏ក្នុងឆ្នាំ១៦៥៨ ព្រះរាជាអ៊ីប្រាហ៊ីមសោយរាជ្យបាន១៨ឆ្នាំហើយ ។ ពេលនោះមានបុត្រា២អង្គរបស់អតីតព្រះខ្មោចយោរាជព្រះខ័យដែលពញាច័ន្ទ-ព្រះអ៊ីប្រាហ៊ីមបានឆ្លើយតប គឺពញាសូរ (ពញាសូរនេះ ក្រោយមកបានឡើងសោយរាជ្យមានព្រះនាមថាព្រះបទុមរាជា) មានព្រះជន្ម២៦ព្រះវស្សា និងព្រះអង្គតន់មានព្រះជន្ម១៨ព្រះវស្សា បានចាប់កាន់អាវុធបះបញ្ជាប្រឆាំងនឹងព្រះរាជាឡើង ។ ពេលនោះ ព្រះរៀមរបស់ក្សត្រាទាំង២ គឺព្រះអង្គ៦ម ដែលបានរួចរស់រានមានជីវិត ដោយត្រូវព្រះវររាជមាតាយកមកចិញ្ចឹមបីបាច់ថែរក្សា ហើយមានឋានៈជាព្រះកែវហ៊ុមមិនបានចូលដៃចូលជើងជាមួយទេ តែថែរក្សាជាតំណែងនៃព្រះរាជាទៅវិញ ។

ពញាសូរ និងព្រះអង្គតន់បានត្រូវទ័ពព្រះរាជារ៉ាយឲ្យបរាជ័យ ក៏រត់ទៅជ្រកកោននឹងព្រះមហេសីមេម៉ាយ មានសញ្ជាតិអាណាមរបស់ព្រះជ័យជេដ្ឋា ដែលណែនាំឲ្យក្សត្រាទាំង២រត់ទៅសុំជំនួយពីស្តេចអាណាម ។ ពេលនោះ មានប្រជាជនអាណាមជាច្រើនដែលជាជនអនាថា ជនរត់ចោលជួរ ជនមានទោសដែលត្រូវបណ្តេញចេញពីស្រុក និងជនផ្សេងៗទៀត ចូលមករស់នៅលាយឡំជាមួយអ្នកស្រុកដើមនៅក្នុងខែត្របារាជ និងដង្កោណាយ ។ ពេលឃើញក្សត្រាខ្មែរទាំង២អង្គរត់មករកជំនួយដូច្នោះ ស្តេចអាណាម គិតថាឱកាសល្អមកដល់ ហើយក្នុងការដណ្តើមយកប្រទេសនេះ ។ អ្នកប្រវត្តិវិទូអាណាមឈ្មោះ ឡឿង វិញក៏បានសរសេរថា ប្រទេសកម្ពុជា មានទន្លេ

^{១២} មានសង្គ្រាមមួយកើតឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៥៨-៥៩ ។ ពេលនោះដូះពាណិជ្ជកម្មរបស់ហុល្លង់ បានត្រូវពួកអាណាមដុតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី ហើយមានពួកហុល្លង់ជាច្រើននាក់ បានត្រូវចាប់ខ្លួន និងសម្លាប់ចោល ។ អ្នកដែលគេចខ្លួនរួចបានរត់ទៅស្រុកស្រែ រួចបន្តដំណើរទៅស្រុកសៀម ទើបឆ្លងទៅបាតារីយ៉ាបានជាមួយនឹងមេរបស់គេម្នាក់ ឈ្មោះថា ពីយែវយៃទិញ នៅថ្ងៃទី១៧ ខែសីហា ឆ្នាំ១៦៥៩ ។

មានចុះសន្ធិសញ្ញាមួយទៀត នៅក្នុងថ្ងៃទី១ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៦៦៥ ជាមួយនឹងព្រះរាជាបទុមរាជា ។ ពីយែវយៃទិញបានទទួលការអនុញ្ញាតឲ្យតាំងអគារពាណិជ្ជកម្មនៅលើស្រែក ក៏ប៉ុន្តែពួកហុល្លង់នៅតែមិនអាចស្តារស្ថានភាពរបស់គេនៅកម្ពុជាបាន បើទោះបីជាពួកព័រទុយហ្គេ ម៉ាឡេ និងចាម លែងបានទទួលនូវការប្រោសប្រណីទៀតហើយក៏ដោយ ។

ជំងឺ មានដៃច្រើន ដីស្រែក៏មានដីជាតិល្អ គួរឲ្យចង់បានណាស់ ។ ព្រះរាជាអាណាមក៏យល់ព្រមផ្តល់ជំនួយដល់ ក្សត្រាទាំង២^{៣៧} ហើយបានបញ្ជូនទ័ពៗពាន់នាក់ដឹកនាំដោយខត្តមសេនីយ៍ ជាន់ធ្មត្រមកជួយ ។ សង្គ្រាមក៏ចាប់ផ្តើម ឡើង ហើយព្រះអង្គឯម បុត្រាទី៣របស់ព្រះខេត្តយោរាជ ដែលចូលដៃចូលជើងជាមួយនឹងយាតកសម្លាប់ព្រះ បិតា ក៏ត្រូវសុគតទៅនៅក្នុងការប្រយុទ្ធមួយតាមជើងទឹកនៅបារាជ ។ រីឯព្រះរាជវិញ ត្រូវពួកអាណាមចាប់ បានជាមួយនឹងសេនាអាមាត្យ ហើយដាក់ក្នុងទ្រុងដែក នាំយកទៅកាន់ខែត្រក្បាងបិញ នៅជាប់នឹងព្រំដែនកុងកីង ។ ទ្រង់បានសុគតនៅទីនោះនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៥៧ ក្នុងព្រះជន្មាយុ ៤០ ព្រះវស្សា ។ បើគិតទៅ ព្រះអង្គសោយរាជ្យ បានប្រហែលជា ១៨ឆ្នាំ ។

ពួកអាណាមបានអះអាងថា អ្នកទោសដែលគេចាប់បានក្នុងសង្គ្រាមនោះបានត្រូវគេដោះលែងមកកម្ពុជា វិញតែនៅក្រោយពេលដែលគេបានចុះសន្ធិសញ្ញាសន្តិភាពមួយ ដែលបញ្ជាក់ច្បាស់ថាប្រទេសកម្ពុជានឹងនាំយក សួយសារអាករទៅថ្វាយស្តេចអាណាមជាទៀតទាត់ ហើយពួកប្រជាជនអាណាមដែលចូលមករស់នៅលើ ទឹកដីព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា នឹងទទួលបាននូវសិទ្ធិកម្មសិទ្ធិលើដីដែលខ្លួនកាន់កាប់ ហើយនឹងត្រូវចាត់ទុកដូចជា អ្នករដ្ឋរាសី ប៉ុណ្ណោះ ។

ការជ្រៀតជ្រែករបស់ពួកអាណាមចូលមកក្នុងរឿងរ៉ាវរបស់កម្ពុជា តាមរយៈមហាក្សត្រីមានដើម កំណើតជាអាណាមនេះ គឺជាសេចក្តីផ្តើមនៃការខុសឆ្គងដ៏វែងអន្លាយ ដែលនឹងនាំមកនូវការបាត់បង់ទឹកដីបន្តិច បន្តួច មិនខុសពីការលុកលុយរាតត្បាតពីសំណាក់ពួកសៀមប៉ុន្មានទេ ។ ហេតុការណ៍នេះបានបញ្ចេញឲ្យឃើញ នូវអ្វីដែលអាចនឹងកើតមានភ្លាមៗ តែម្តង : ក្រោយពីទទួលជ័យជម្នះហើយម្ចាស់ការលើសភាពការណ៍បានហើយ ខត្តមសេនីយ៍អាណាមក៏ចាប់សាកល្បងកម្ទេចក្សត្រាខ្មែរទាំង២អង្គ ជាបក្សពួកភ្លាមដែរ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ដោយមិនអាច ធ្វើអ្វីបាននៅចំពោះមុខប្រទេសទាំងមូល ណាមួយត្រូវបរាជ័យនៅក្នុងការប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពរបស់ព្រះអង្គខ្លះផង ខត្តមសេនីយ៍អាណាមនោះត្រូវបង្ខំចិត្តវាយដកថយ រត់ចេញពីកម្ពុជាទៅវិញ នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៥៧ ដោយនាំយក ទៅជាមួយនូវជ័យភណ្ឌជាច្រើនទៅផង ។

នៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់មក ពួកសៀមដែលតែងតែគិតថាកម្ពុជាជាចំណីដ៏ឆ្ងាញ់ពិសាររបស់ខ្លួនទៅអនាគត បាន បញ្ជូនរាជទូតមួយទៅកាន់រាជវាំងកែចូលនៅហោណូយ សុំចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពប្រឆាំងនឹងពួកឆៀងនៅខាងត្បូង

^{៣៧} រាជធានីភ្នំពេញអាណាមបាននិយាយថា ក្សត្រាទាំង២អង្គ បានទទួលថ្វាយព្រះរាជាអាណាមថា ក្សត្រាទាំង២ សុខចិត្តលះបង់ រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះអង្គ ឲ្យតែព្រះអង្គជួយសងសឹកនឹងព្រះអង្គចំនួន ដែលបានធ្វើយាតកបិតាក្សត្រាទាំង២ ។ អ្នកប្រវត្តិវិទូខ្មែរ មិនឯកភាពនឹងសំដីនេះទេ ហើយមានព្រះសង្ឃចាស់មួយអង្គមានសង្ឃវ័ជ្ជាថា សូម្បីតែព្រះរាជាដែលកំពុងតែសោយរាជសម្បត្តិ ក៏មិនអាចចេះតែលើកស្រែកប្រកល់ឲ្យនរណាបានតាមចិត្តនោះទេ ។

(ក្រុងវ៉ែ) ដែលទីបតែរីបម្រះរួចពីនឹមត្រួតត្រារបស់ពួកអាណាមខាងជើង ហើយបានបង្ហាញឲ្យឃើញតាមរយៈអន្តរាគមន៍លើកទី១ ខាងលើថា ចង់ឆកមករកដណ្តើមយកកម្ពុជាដែរ ។

១២- ព្រះបទុមរាជាទី៣-ពញាសូរ (១៦៥៧-១៦៧២)

ព្រះបទុមរាជាពញាសូរ ជាព្រះបុត្រច្បងរបស់ព្រះខែកយោរាជ ដែលស្តេចចូលសាសនាជាបានធ្វើឃាត ។ ទ្រង់បានសុំជំនួយពីអាណាម តែត្រូវពួកនេះប្រុងនឹងកម្ទេចចោលទៅវិញ ។ នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីបានលើកព្រះអង្គឲ្យទទួលការងារដឹកនាំព្រះនគរ ។ ពេលនោះព្រះអង្គមានព្រះជន្ម២៨ ព្រះវស្សាហើយ^{៣៤} ។

នៅពេលនោះពួកចាម និងម៉ាឡេ នៅក្នុងខែក្រសួងឃុំ ដែលធ្លាប់បានបះបោរម្តងរួចមកហើយនៅក្នុងឆ្នាំ ១៥៧៧ មិនសប្បាយចិត្តនឹងភាពក្រឡាប់ចាក់ក្រោយពីព្រះរាជាអ៊ុប្រាហ៊ីមបានត្រូវធ្វើឃាតដែលធ្វើឲ្យបាត់បង់ដល់ប្រយោជន៍ខ្លួនអស់ ក៏បះបោរឡើងម្តងទៀត ក្នុងរវាងឆ្នាំ១៦៦០ ។ ព្រះរាជាបានដឹកនាំទ័ពផ្ទាល់ព្រះអង្គចេញទៅបង្ក្រាបពួកនេះ ឲ្យបរាជ័យ រត់គេចកាត់ខែក្រកំពង់ស្វាយរហូតទៅដល់ខែក្រអង្ករ តែត្រូវទ័ពព្រះរាជាតាមដេញវាយប្រហាររហូត ហើយតម្រូវចុះអនុសញ្ញាមួយបង្ខំឲ្យពួកមេៗ របស់ពួកនោះកៀសខ្លួនទៅរស់នៅឯស្រុកសៀមទៅ ។

រាជបុត្រាទាំងអស់របស់ព្រះរាជាចោលសាសនា គឺព្រះអង្គនី ព្រះអង្គខ័យ និងព្រះអង្គអំ ក៏បាននាំគ្នាធ្វើដំណើរទៅរស់នៅឯស្រុកសៀមដែរ ជាមួយនឹងស្រីស្នំក្រមការទាំងអស់របស់រាជវាំងមុន មានទាំងព្រះសង្ឃផងសរុបទាំងអស់ ២,២២៤នាក់ ។

ដោយត្រូវធ្វើឲ្យផ្លូវស្រាលពីសត្រូវ - មានពួកចាម ម៉ាឡេ និងរាជបុត្ររបស់អតីតព្រះមហាក្សត្រ និងបក្សពួក ព្រះបទុមរាជាពញាសូរក៏ចាប់កាន់ព្រះខ័នរាជ្យឡើងគង់លើបល្ល័ង្ករាជ ទទួលព្រះរាជាភិសេកនៅក្នុងឆ្នាំ ១៦៦២ ក្រោមព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជឱង្ការបរមរាជាធិរាជរាមាធិបតីបរមបពិត្រ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៦១ ទ្រង់បានលើកព្រះអនុជ គឺព្រះអង្គតន់ ឲ្យឡើងជាទីខែកយោរាជ ប្រហែលដើម្បីបំបែកព្រះអនុជចេញឲ្យឆ្ងាយពីរាជបល្ល័ង្កឲ្យហើយ ហើយទ្រង់បានទទួលព្រះនាងអង្គឡី ជាបងប្អូនដីដូនមួយ ធ្វើជាព្រះអគ្គមហេសី មានព្រះនាមថា សម្តេចព្រះភកវតីព្រះចមក្សត្រីយ៍ ។

នៅក្នុងខែកក្កដា ឆ្នាំ១៦៦១ នោះ មានជនបារាំងម្នាក់ឈ្មោះ ល្វីស៊ីប្រឺយ បានធ្វើដំណើរពីស្រុកសៀមមក

^{៣៤} មានឯកសារមួយនិយាយថា ព្រះអង្គជាព្រះរាជបុត្រារបស់មហេសីមួយអង្គព្រះនាមថា នាងសួស ហើយទ្រង់ប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៦២៨ ។ ឯកសារមួយទៀតថាទ្រង់ ប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៣១ ចំណែកឯកសារដែលខ្ញុំមានថាប្រសូត្រឆ្នាំ១៦២១ និងមានព្រះជន្ម ៣៨ ព្រះវស្សា នៅពេលទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យ ។

តាំងទីនៅគ្រង់បាសាក់ ក្បែរស្វាយរៀង ក្នុងនាមជាសាសនទូតរបស់ក្រុមនិកាយផ្សព្វផ្សាយជំនឿ ហើយបានបង្កើតនិកមកតូលិកអាណាមមួយនៅទីនោះ បានមួយរយៈ ៗ បីឆ្នាំក្រោយមក ល្វីស៊ីរឿយ បានត្រូវត្រូវតែនៅក្នុងសារលិខិតមួយផ្ញើទៅស្រុកបារាំង ថាគាត់មិនអាចបញ្ចុះបញ្ចូលឲ្យអ្នកស្រុកអោយណាម្នាក់ប្តូរមកកាន់សាសនាកតូលិកបានទេ ។ នៅពេលដែលគាត់មកពញាព្រំប៉ុន្មានឆ្នាំក្រោយមកទៀត គាត់បានឃើញថា នៅទីនេះមានអ្នកកាន់សាសនាកតូលិកប្រហែល៤០០ នាក់ ក្នុងនោះមានចម្រុះពួកចិន ពីរទុយហ្គេ និងអាណាម ដែលគាត់ហៅថាជាពួកកូសាំងស៊ីន ។

នៅឆ្នាំ១៦៧១ ព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋា ជាព្រះបុត្ររបស់ព្រះបទុមវង្សរាជដែលត្រូវព្រះរាជាចោលសាសនាធើយាត ហើយក៏ត្រូវជាព្រះភាគិនេយ្យរបស់ព្រះរាជា និងជាព្រះរាជបុត្រាថ្មីរបស់ព្រះរាជាផងដែរ បានក្បត់នឹងព្រះរាជា ហើយនាំឲ្យពួកបេសកជនធើយាតព្រះរាជាចោលទៅ ។

ព្រះខុយោរាជគន់ និងព្រះអង្គន្ទឹមត្រីតេចខ្លួនទៅកូសាំងស៊ីន សុំជំនួយពីពួកអាណាម ដូចដែលព្រះខុយោរាជ និងព្រះរាជាទើបសុភកធើបបានធ្វើរួចម្តងមកហើយក្នុងឆ្នាំ១៦៥៨ ។

១៣- ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី៣-ធើម្មោសុរិយោវង្ស (១៦៧២-១៦៧៣)

ស្តេចនេះជាព្រះបុត្ររបស់ព្រះអង្គនន់ និងត្រូវជាព្រះរាជនគ្រាបស់ព្រះខុយោរាជទ័យ ដែលបានត្រូវគេធើយាតនៅខត្តក្តីកាលពីឆ្នាំ១៦៤២ ។ ព្រះអង្គទើបតែបានយុបយិតធើយាតព្រះរាជាមុនរួចដែរ រួចហើយបានចាប់កាន់អំណាចភ្លាម និងបានឲ្យគេរៀបចំអភិសេកព្រះអង្គក្រោមព្រះនាមថា ព្រះធើម្មោសុរិយោវង្សរាជាធើរាជបរមបពិត្រ ។ ពេលនោះព្រះអង្គមានព្រះជន្មាយុ៣៣ព្រះវស្សាហើយ ។ ព្រះអង្គបានចាប់បង្ខំព្រះអគ្គមហេសីរបស់ព្រះរាជាដែលទ្រង់បានធើយាត គឺសម្តេចព្រះភក្តីវតីព្រះចមក្សត្រីយ៍ ឲ្យទទួលធ្វើជាព្រះអគ្គមហេសីរបស់ព្រះអង្គដែរ ប៉ុន្តែព្រះចមក្សត្រីយ៍ បានធ្វើការសន្តសឹកនឹងព្រះអង្គវិញ ដោយនាំពួកម៉ាឡេជាកូនចៅដែលធ្លាប់គាំទ្រព្រះរាជាអឺប្រាហ៊ីម ឲ្យមកធើយាតព្រះរាជា ៥ខែក្រោយពីអភិសេករួច ។ តែយាតកម្មនេះមិនបានប្រគល់រាជសម្បត្តិទៅឲ្យព្រះរាជវង្សរបស់ព្រះរាជាចោលសាសនាវិញទេ ។

១៤- អ្នកអង្គជ័យ (១៦៧៣-១៦៧៤)

ព្រះកែវហ៊ុរអ្នកអង្គជ័យ ជាព្រះរាជនគ្រាបស់ព្រះទ័យយោមរាជធំ និងជាព្រះបុត្ររបស់ព្រះរាជាបទុមរាជាអង្គសុរិ^{៣៤} ដែលមានព្រះជន្មាយុ២១ព្រះវស្សាហើយ បានត្រូវនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីលើកឲ្យឆ្លើងកាន់អំណាច

^{៣៤} ព្រះរាជាអង្គនេះបានត្រូវព្រះរាជាមុន គឺព្រះជ័យជេដ្ឋា ធើយាតនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧២ ។

ក្រោមព្រះនាមថា សម្តេចព្រះកែវប៊ុរី គឺថាជាព្រះរាជាដែលមិនបានទទួលការអភិសេក ។

នៅឆ្នាំបន្ទាប់មក ព្រះខកយោរាជអង្គតន់ និងព្រះអង្គនន់ ដែលបានរត់ភៀសព្រះកាយទៅជ្រកកោននឹងពួក អាណាមក្រោយព្រឹត្តិការណ៍មានយោគកម្មទៅលើព្រះរាជាបទុមរាជា បានចូលលុកលុយប្រទេសពីខាងត្បូងមក និយាយថាមិនមែនមកដណ្តើមអំណាចអ្វីទេ គ្រាន់តែបង់សងសឹកនឹងព្រះរាជា ដែលបើតាមពិតទៅ គ្មានមូលហេតុ អ្វីនឹងមកសងសឹកសោះ ពីព្រោះថាអ្នកអង្គជ័យនេះមិនមែនជារាជវង្សខាងព្រះរាជាអ្វីប្រាហ៊ុមឯណា ។ ព្រះខកយោរាជ បាននាំទ័ពអាណាមយ៉ាងធំមកជាមួយ ហើយធ្វើសង្គ្រាមពេញខ្លួន ។ ព្រះរាជាបានដឹកនាំទ័ពចេញប្រយុទ្ធ នឹងទ័ពព្រះខកយោរាជ ហើយត្រូវសុភតនៅមុខកងទ័ពនោះទៅ^{១៦} ។ ទ្រង់បានសោយរាជ្យមិនបាន៣ឆ្នាំផងទេ ។

ពេលនោះ ព្រះខកយោរាជអង្គតន់ ដែលមានព្រះជន្ម៥១ ព្រះវស្សាហើយ បានអាពាធហើយសុភត ទៅដែរ ។ ដូច្នោះនៅសល់តែព្រះអង្គនន់មួយអង្គឯងប៉ុណ្ណោះ ។

១៥- រយៈកាលចន្លោះរាជ្យ-ព្រះខកយោរាជអង្គនន់ (១៦៧៤-១៦៧៥)

ស្តេចនេះជាបុត្ររបស់ព្រះអង្គឯម ដែលបានកាំទ្រព្រះរាជាចោលសាសនាប្រឆាំងនឹងព្រះអនុជទាំង២ ដែលបានរត់ទៅសុំជំនួយពីស្តេចកូសាំងស៊ិន ។ ទ្រង់បាននាំព្រះរាជវង្សមកកង់នៅឯរាជធានីឧត្តុង្គវិញ ហើយក៏ ចាប់កាន់កាប់អំណាចក្នុងព្រះនាមថា សម្តេចបទុមរាជាខកយោរាជ គឺទ្រង់មិនគ្រងរាជ្យទេ ។ មានឯកសារខ្លះ និយាយថា ទ្រង់មានព្រះឋានៈជាសម្តេចព្រះកែវប៊ុរី ។ ការដែលទ្រង់ប្រកាន់យកព្រះឋានៈជា ព្រះខកយោរាជ នេះ គឺដើម្បីឲ្យស្របទៅនឹងព្រះរាជបន្ទូលដែលទ្រង់បានប្រកាសពីមុនមកថា ទ្រង់មិនមែនមកប្រយុទ្ធដើម្បីរាជ បល្ល័ង្កនោះទេ គឺដើម្បីតែការសងសឹកប៉ុណ្ណោះ ។

ព្រះអង្គនន់កាន់អំណាចមិនបានទាំង៥ខែផង ព្រះអង្គសួរដែលត្រូវជាជនបុត្ររបស់ព្រះបទុមរាជា ដែល សុភតទៅ ហើយត្រូវជាព្រះអនុជរបស់សព្វអង្គជ័យ ដែលពេលនោះមានព្រះជន្ម១៨ ព្រះវស្សាហើយ បាន ប្រមែប្រមូលកងទ័ពប្រឆាំងនឹងព្រះខកយោរាជអង្គនន់ ។ ព្រះអង្គសួរបានទទួលជោគជ័យល្អបង្អួរ ធ្វើឲ្យព្រះខកយោរាជ ទ្រាំមិនបានក៏រត់គេចខ្លួនទៅនៅឯកូសាំងស៊ិន ក្បែរភ្នំដីកា (ត្រង់ព្រំប្រទល់ដែនកម្ពុជា-អាណាមបច្ចុប្បន្ន) នៅប្រាំតម្លឹង ។ បន្តិចក្រោយមករាជវង្សានុវង្សរបស់ព្រះអង្គ ក្នុងនោះមានស្រីស្នំម្នាក់ដែលមានដើមកំណើតជា ចិន បាននាំគ្នារត់មករស់នៅជាមួយព្រះអង្គដែរ ។

^{១៦} មានឯកសារមួយទៀតនិយាយថាទ្រង់ត្រូវបរាជ័យ ក៏ភៀសព្រះអង្គទៅកង់នៅឯស្រុកប្រាំងឆ្នាំង ក្នុងខែក្រសែរោងទង ហើយ សុភតនៅទីនោះដោយសារជំងឺ ។

១៦- ព្រះជ័យជេដ្ឋាទី៤-ព្រះអង្គសួរ រដ្ឋកាលទី១ (១៦៧៥-១៦៨៨)

ព្រះអង្គសួរពេលនោះ មានព្រះជន្ម១៧ព្រះវស្សាហើយ ។ កាលពីឆ្នាំកន្លងទៅ ទ្រង់បានទាមទារយក អំណាចដែលព្រះអង្គត្រូវទទួលបន្តពីព្រះអង្គជ័យជេដ្ឋាព្រះរៀម ដែលបានសុគតនៅក្នុងការប្រយុទ្ធជាមួយនឹងព្រះ អង្គតន់ និងព្រះអង្គនន់ ។ នៅពេលដែលព្រះអង្គនន់រត់ភៀសព្រះកាយទៅនៅឯកូសាំងស៊ីន ព្រះអង្គសួរក៏ចូលកាន់ អំណាចនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៥ ហើយបានឲ្យគេអភិសេកព្រះអង្គនៅរាជធានីខត្តក្រោមព្រះនាមថា សម្តេចព្រះជ័យ ជេដ្ឋាបរមសុរិទ្ធិរាជ ។ ទ្រង់បានលើកអ្នកព្រះអង្គនន់ ជាបងប្អូនដ៏ដូនមួយឲ្យឡើងជាព្រះខុមហោរាជ ។

នៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់ ព្រះរាជាបានយាងមកកង់នៅទ្រង់ជ្រើសក្នុងខែត្រសំរោងទង ហើយបានបញ្ជាឲ្យគេសង់ រាជវាំងមួយថ្វាយ ។

នៅសម័យនោះ ប្រហែលជាក្នុងរវាងឆ្នាំ១៦៨០ មានខត្តមសេនីយ៍ចិនម្នាក់ខាងរាជវង្សមិញឈ្មោះថា ខួងឆ័នខ្ចីច ក្រោយពីច្បាំងចាញ់កងទ័ពរបស់ខាងហ៊ី - អ្នកកសាងសន្តតិវង្សចាញ់- បាននាំទ័ពដែលនៅសល់ចុះ សំពៅ២០០ ធ្វើដំណើរមកអាណាម ។ ប៉ុន្តែខ្យល់ព្យុះបក់បោកលិចសំពៅអស់ សល់តែសំពៅ៥០ និងទ័ពពាន់ នាក់ប៉ុណ្ណោះដែលអាចឡើងគោកបាន ក៏នាំគ្នាមកសុំចុះចូលនឹងស្តេចអាណាមនៅនឹងទូរ៉ានតែម្តង ហើយសំណូមពរ សុំដីធ្លីដើម្បីរស់នៅ ។ ស្តេចអាណាមមិនចង់រក្សាពួកបរទេសពាន់នាក់នេះឲ្យនៅជិតខ្លួនព្រះអង្គទេ ក៏បញ្ជូនឲ្យមក រស់នៅក្នុងកម្ពុជារិញ ដោយថ្វាយដំណឹងដល់ ព្រះជ័យជេដ្ឋា បានជ្រាបដឹងដែរ ក៏ឲ្យនៅខែត្របារាជ និងដុនណាយ ដែលមានពួកអន្តោប្រវេសន៍អាណាមចូលមករស់នៅច្រើនបន្តិចទៅហើយ ហើយបានចាត់ទុកថា នេះគឺជាទឹកដី ដែលខ្លួនដណ្តើមបាន ។ ខត្តមសេនីយ៍ខួងឆ័នខ្ចីច មិនសប្បាយចិត្តនឹងទឹកដីដែលគេបានធ្វើសម្បទានឲ្យរស់នៅទេ ក៏នាំទ័ពពាក់កណ្តាលទៅរស់នៅឯមីថិវិញ ទុកឲ្យមេបញ្ជាការរងឈ្មោះ គ្រាន់ រស់នៅនឹងបារាជ ជាមួយនឹងទ័ពពាក់ កណ្តាលទៀត ។

ពួកចិនទាំងអស់នេះត្រូវរុំវាងជាមួយនឹងពួកអាណាមណាស់ ព្រោះជាអ្នកមកពីក្រៅដូចគ្នា ប៉ុន្តែមិនសូវ ត្រូវគ្នាជាមួយពួកខ្មែរទេ ជាពិសេសជាមួយអាជ្ញាធរខ្មែរដែលគ្រប់គ្រងទឹកដីក្នុងនាមព្រះរាជាកម្ពុជា ។ ម្យ៉ាងទៀត ពួកនេះចូលចិត្តបង្កុចលាចលយ៉ាងខ្លាំង មិនចូលចិត្តធ្វើការងារ ហើយមិនចង់គោរពច្បាប់ទម្លាប់របស់ព្រះរាជាណា ចក្រលើសពីពួកអាណាមទៅទៀត ។ គេរស់នៅជាកង មិនមែនជាអ្នកស្រុកសមទៅតាមអត្ថន័យរបស់ពាក្យនេះទេ ហើយហាក់ដូចជាចូលចិត្តនឹងការធ្វើសង្គ្រាមជាជាន់រស់នៅក្នុងសន្តិភាពដូចនៅកម្ពុជានេះ ។

គឺដោយហេតុនេះហើយបានជានៅពេលដែលព្រះអង្គនន់ធ្លាក់ចេញពីអំណាច ទ្រង់បានសម្រេចព្រះទ័យ ចាប់ផ្តើមធ្វើការប្រយុទ្ធតបតទៅនឹងព្រះអង្គសួរឡើងវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៨២ បើទោះបីថាព្រះអង្គសួរ ធ្លាប់បាន លើកទ្រង់ឲ្យឡើងជាទីខុមហោរាជហើយក៏ដោយ ក៏ព្រះអង្គនន់បានមកទាក់ទងនឹងពួកចិនខាងលើនេះ ដែលមាន មេកងឈ្មោះថា បាណកន ឲ្យធ្វើជាស្នូលនៃកងទ័ពមួយដ៏រឹងមាំដែរ ។ ព្រះអង្គបានទទួលយកពួកចាម ដែលកំពុងតែ

រត់គេចខ្លួនពីស្រុកទេសមក ឲ្យចូលក្នុងកងទ័ពរបស់ព្រះអង្គថែមទៀត ។ បន្ទាប់មកទ្រង់ក៏ចាប់វាយដណ្តើមយក ខែត្របុរាណកំ ព្រះត្រពាំង ភ្នំពេញ និងទុត្តុង្គ ។

ព្រះជ័យជេដ្ឋាព្រះអង្គសូរ ពេលនោះមិនបានគិតថានឹងមានកើតសង្គ្រាមដូច្នោះទេ ម៉្លោះហើយគ្មានប្រុង ប្រៀបអ្វីនឹងទប់ទល់ឡើយ ។ នៅពេលដែលកងទ័ពរបស់ព្រះអង្គនេះធ្វើដំណើរចេញពីភ្នំពេញ ដែលកាលនោះមាន ឈ្មោះថា ចតុម្ពុមក ទ្រង់ក៏ភៀសព្រះកាយទៅកងនៅឯទ្រង់ជ្រឹងក្នុងខែត្រសំរោងទង ដែលទ្រង់បានចាត់ឲ្យគេ សង់ព្រះរាជដំណាក់មួយថ្វាយពីមុនរួចហើយ ។ បន្តិចក្រោយមកទើបទ្រង់យាងចេញពីទ្រង់ជ្រឹងមកវិញជាមួយ នឹងទ័ពមួយកងដែលទ្រង់កេណ្ឌបានពីបណ្តាខែត្រនៅតំបន់នោះ រួមជាមួយទ័ពជំនួយរបស់សៀមមួយកង ដែល ស្តេចសៀមបានបញ្ជូនឲ្យមកជួយ ។ ទ័ពរបស់ព្រះអង្គបានវាយទ័ពព្រះខេយោរាជឲ្យបរាជ័យ ពួកចិនរត់ចោល អស់ ព្រះខេយោរាជក៏គេចខ្លួនព្រះអង្គទៅកងនៅឯកោះតេង (គឺកោះកូឡាវាយាងសព្វថ្ងៃ) ហើយលាក់ខ្លួននៅទី នោះទៅ នៅឆ្នាំ១៦៨៤ ។

ព្រះរាជាក៏យាងត្រលប់ពីទ្រង់ជ្រឹង មកកងនៅទុត្តុង្គវិញ (ឆ្នាំ១៦៨៥) ។ ក្នុងពេលនោះ ព្រះខេយោរាជ ក៏បានយាងមកកងនៅក្នុងខែត្រស្រីសន្ធរ ហើយបានឲ្យគេសង់បន្ទាយការពារមួយនៅទីនោះ ។

នៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់មកទៀត ព្រះខេយោរាជ បានទទួលទ័ពសៀមមួយកងពីព្រះរាជាអយុធ្យា ដែលតែងតែ ចង់ដុតភ្លើងសង្គ្រាមស៊ីវិលឲ្យនេះរោលរាលនៅកម្ពុជា ទ័ពនោះមកតាមជើងគោកដង និងតាមជើងទឹកដង ។ ទ្រង់បានប្រមូលទ័ពចិន និងទ័ពខ្មែររបស់ព្រះអង្គបញ្ជូលជាមួយគ្នា រួចបានចាប់បើកការប្រយុទ្ធជាថ្មី វាយសម្រុក មកដល់ភ្នំពេញនៅដើមឆ្នាំ១៦៨៤ ។ ព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋាអង្គសូរបានដឹកនាំទ័ពចេញទៅប្រយុទ្ធ ទប់ទល់ វាយទ័ព ព្រះខេយោរាជឲ្យបរាជ័យ បង្ខំឲ្យព្រះខេយោរាជដកថយទៅស្រីសន្ធរដែលរាជពន្ធរាវតារ ២ច្បាប់នៅតែហៅ ស្រីសន្ធរតាមឈ្មោះដើមដដែល ។ ក្រោយបរាជ័យនេះ ព្រះខេយោរាជអង្គនេះ បានបញ្ជូនរាជទូតទៅសុំជំនួយ បន្ថែមពីស្តេចសៀម ។ ក៏រាជទូតរបស់ព្រះអង្គនេះឯង ដែលពួករាជទូតរបស់ស្តេច លឺ ទី១៤ បានជួបនៅ អយុធ្យាក្នុងឆ្នាំ១៦៨៥ ហើយនិយាយថាមានតែព្រះភាគិធីយុវរបស់ព្រះខេយោរាជមួយអង្គទេក្នុងចំណោម ពួកបរទេសទាំងអស់ ដែលមានសិទ្ធិទទួលព្រះរាជសង្គ្រាម ។ លោក ដីសូម៉ុង បាននិយាយថា រជ្ជទាយាទកម្ពុជា មួយអង្គដែលបានភៀសព្រះអង្គមកកងនៅស្រុកសៀម បានសំណូមពរស្តេចសៀមឲ្យជួយព្រះអង្គបានកងលើ រាជបល័ណ្ណវិញ ហើយលោកបានបន្ថែមទៀតថា សៀមបានធ្វើអន្តរាគមន៍រួចមកហើយកាលពីពេលថ្មីៗនេះ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៨៧ ព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋាអង្គសូរ បានជាសះស្បើយពីជំងឺអុតធំដែលស្ទើរតែធ្វើឲ្យព្រះអង្គ ក្ស័យព្រះជន្ម ។ ទ្រង់បានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះមាតា ដើម្បីយាងសាងផ្នួសស្រីសន្ធរ លាបំណន់ដែលបានបន់ស្រន់ នៅពេលទ្រង់អាពាធ ។

នៅឆ្នាំ១៦៨៨ សម្តេចចៅពញាកន និងចិន្នាករឈ្មោះថា កាងចុងសិរា ឯកសារមួយទៀតថាឈ្មោះ កាន

ចុងអំរា មានបំណងទម្លាក់ព្រះរាជាពីរាជបល្ល័ង្ក ក៏នាំគ្នាទៅស្រីសន្ធឹកសុទ្ធិត និងអារុំធម្មទ្ធករណ្ណពីព្រះខកយោរាជ រួចនាំគ្នាមកយកយើងនៅភ្នំពេញ ។ ពួកនេះហៀបតែនឹងចេញដំណើរទៅខត្តក្នុងទៅហើយ ស្រាប់តែទ័ពព្រះរាជាមក ដល់មុន ហើយបើកការប្រយុទ្ធមកលើ ធ្វើឲ្យពួកនេះភ្ញាក់ខ្លួនភ័យរត់គេចអស់ទៅដោយចោលអារុំធម្មទ្ធករ និងសំពៅ ២ គ្រឿងនៅលើសមរម្យ ។ ក្នុងស្រីម្នាក់របស់សម្តេចពញាក្រុងឈ្មោះ អ្នកអង្គអី ដែលនៅក្នុងសំពៅមួយ ក៏ត្រូវ ព្រះរាជាចាប់បានជាឈ្មើយ ហើយទទួលយកធ្វើជាព្រះជាយាប៉ុន្មានខែក្រោយមក ។

នៅក្នុងឆ្នាំនោះ ក្រោយពីទ្រង់កាន់អំណាចអស់ពេល ១៤ ឆ្នាំ ព្រះរាជក៏បង្គាប់ឲ្យគេរៀបចំអភិសេក ព្រះអង្គក្រោមព្រះនាមថា សម្តេចព្រះជ័យជេដ្ឋាបរមោសុរិន្ទរាជាធិរាជរាមា ។

ហើយនៅក្នុងឆ្នាំដែល ព្រះខកយោរាជអង្គនេះ ក្រោយពីមិនបានទទួលជំនួយអ្វីពីពួកសៀម ព្រះអង្គក៏ យាងទៅកាន់កូសាំងស៊ីន (អតីតនគរចាម្ប៉ា) ដើម្បីសុំជំនួយពីស្តេចហ៊ានរឿង^{៣៧} បានទ័ពៗមិននាក់បញ្ជាដោយ ខត្តកសេនីយ៍អាណាមឈ្មោះ អុនធានយួន និងអុនធុមមូ ។ ទ្រង់បានដឹកនាំទ័ពនេះរហូតមកដល់រាជធានីខត្តក ។

ទ័ពអាណាមរបស់ព្រះខកយោរាជវាយដំណើរយករាជធានីបាន រួចហើយបានកៀរអ្នកស្រុកកំពង់ហ្លួង និងបន្ទាយលើយកមកដាក់នៅជ្រោយចង្វារពីមុខភ្នំពេញ ។ សម្តេចព្រះទាវជាព្រះមាតុប្តាររបស់ព្រះរាជា ព្រះជន្ម ១៥ ព្រះវស្សា ក៏ស្ថិតនៅក្នុងចំណោមអ្នកស្រុកទាំងនោះដែរ ។ ចំណែកឯព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋា បានគេចព្រះអង្គទៅ ឯស្រុកប្រាំតម្លឹង រួចហើយបានចាត់ឲ្យចៅពញាកក្តីសង្រ្គាមស្នូសតាមមករកព្រះមាតុប្តារយកទៅវិញ ។ ទ្រង់បាន ប្រទានចិញ្ចៀនមួយវែងដើម្បីឲ្យសម្តេចព្រះទាវជឿទុកចិត្ត រួចហើយចៅពញាកក្តី ក៏ចេញដំណើរមកជាមួយអ្នក បម្រើម្នាក់ឈ្មោះ អាគោ នៅថ្ងៃអាទិត្យពេញបូណ៌ខែផល្គុណ (ចុងខែកុម្ភៈ) ។ មកដល់ស្ទឹងខកញ៉ាហ្លួង ពេល ព្រលប់ ចៅពញាកក្តី ក៏ហែលទឹកឆ្លងកាត់ទៅជ្រោយចង្វារ ចូលកាលព្រះក្សត្រីបង្ហាញព្រះទម្រង់ ហើយយាង ព្រះនាងមកក្លាយតែម្តង ។ ចៅពញាកក្តីដាក់ព្រះក្សត្រីនៅលើស្នា រួចហែលទឹកឆ្លងទទួលមកវិញ ឯអាគោក៏ហែល ចម្លងភីលៀងព្រះនាងមកដែរ ។ ហែលមកដល់គ្រើយម្នា ចៅពញាកក្តីធ្វើអង្រឹងសែនព្រះក្សត្រីរួចចេញដំណើរ បន្តទៀតដោយមិនឲ្យនរណាឃើញទាន់ ។ មកដល់ទំនប់ព្រះទេព រួចមកដល់លំហាច ជាកន្លែងដែលព្រះរាជាទ្រង់រង់ ចាំព្រះមាតុប្តារ និងសេនាអង្គអាចក្លាហាន ជាមួយនឹងសេនាហែហមមួយកង និងដំរីជាច្រើន ។ ព្រះក្សត្រីយាងគង់ លើដំរីមួយក្បាលរហូតមកដល់ប្រាំតម្លឹង ។

ពេលទ្រង់ជ្រាបអំពីការបាក់ខ្លួនរបស់សម្តេចទាវ ព្រះខកយោរាជអង្គនេះបានចាត់ឲ្យទ័ពអាណាម ៥ ពាន់ នាក់ធ្វើដំណើរដេញតាម ។ ទ័ពអាណាមមកជួបជាមួយទ័ពរបស់ព្រះរាជា ដែលដឹកនាំដោយចៅពញាកក្តីសង្រ្គាម

^{៣៧} ស្តេចអាណាមនេះ សុគតនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៨៨ ។

នៅគ្រងវាលហុន ក៏ត្រូវទ័ពព្រះរាជាវាយឲ្យបរាជ័យរត់គ្រលប់ទៅជ្រោយចង្ការវិញ ។ ឃើញទ័ពអាណាមបាក់រត់ គ្មានសណ្តាប់ធ្នាប់ដូច្នោះ ទ័ពព្រះរាជាក៏ដេញតាមវាយរហូតរួចឆ្លងក្បួនឡើងវាយយកបានបន្ទាយជ្រោយចង្ការ ។

ពេលនោះទ័ពអាណាមភិតភ័យខ្លាំងណាស់ បែកបាក់ខ្ចាត់ខ្ចាយ រត់នាំមេកោយរបស់គេ និងព្រះទ័ពយោ រាជ យកទៅដល់កូសាំងស៊ីនវិញដោយលំបាក ។ អ្នកស្រុកខត្តក្ត និងកំពង់លែងក៏រិលគ្រលប់ពីជ្រោយចង្ការមក ទិលនៅរៀងៗខ្លួនវិញ ។

ពេលនោះសម្តេចទាវក្សត្រីបានស្នើសុំព្រះរាជាឲ្យយាងជាមួយព្រះនាង សាងាត្រលប់តាមផ្លូវ ដែលព្រះ នាងរត់គេចជាមួយទៅពញាក្តី ដើម្បីពិនិត្យមើលទឹកនៃនៃដែលព្រះអង្គបានឈប់សម្រាកលាក់ខ្លួន រួចទ្រង់បានឲ្យ គេសង់វត្តអារាមទុកជាអនុស្សាវរីយ៍ ។ វត្តទី១គឺវត្តកានឡាល សង់នៅលើទួលប្រាំតម្លឹង ជាទឹកនៃនៃដែលព្រះរា ជាបាននាំព្រះនាងទៅដល់ក្រោយពីគេចព្រះអង្គរួចមក ។

ដោយយាងបន្តមកទៀត ឈប់មើលក្រប់ទឹកនៃនៃដែលបានឈប់សម្រាក រហូតមកដល់ព្រៃពួន ជាទឹកនៃនៃ ដែលព្រះក្សត្រីត្រូវព្រួនលាក់ខ្លួន កុំឲ្យពួកអ្នកដែលតាមមករកព្រះនាងឃើញ ។ ព្រះរាជា ក្រោយពីព្រះសណ្តាប់ ដំណើររៀង ឃើញថាព្រះនាងគេចផុតពីគ្រោះថ្នាក់ដោយអព្វុតហេតុ ទ្រង់ក៏បញ្ជាឲ្យកសាងវត្តមួយនៅទីនោះ ។ ទ្រង់ បានលើកទៅពញាកុកឲ្យឡើងជាទីទុកញ៉ាំធម្មា រួចប្រគល់ភារកិច្ចឲ្យសាងសង់វត្តនេះ និងដឹកស្រះទឹកធំមួយផង ។

នៅពេលនោះ មានលេចពាក្យចាមអារាមមិណ្ឌូចំពោះព្រះរាជា និងព្រះក្សត្រី ពាសពេញព្រះរាជា ណាចក្រ ដោយចោទថា ហេតុតែព្រះរាជាក្រែងទ័យទុកដាក់នឹងព្រះមាតុប្តាភ្នែងយ៉ាងនេះ ពីព្រោះព្រះនាងបាន សហាយស្នំជាមួយព្រះរាជា ។ ព្រះក្សត្រី ដែលកំពុងតែគ្រងព្រះពស្ត្រាតាមរបៀបអ្នកស្រុក ទ្រង់ខ្វល់ខ្វាត់ ណាស់ ហើយបានជេរប្រទេចផ្តាសាតបតទៅអ្នកដែលបាននិយាយប្រហារព្រះនាងវិញថា : “អ្នកណាក៏ដោយ ទោះជាមន្ត្រីថ្នាក់ណាក៏ដោយ ឬក៏ជាប្រជារាស្ត្រក៏ដោយ ដែលបានសន្សំយមកលើរូបខ្ញុំ និយាយមិណ្ឌូពីអតីតកាល របស់ខ្ញុំ សូមឲ្យអ្នកទាំងអស់នោះស្លាប់ទៅហើយធ្លាក់ចុះនរកដីសែនជ្រៅ កុំឲ្យព្រះពុទ្ធលោកប្រោសបាន” ។

- រយៈកាលចន្លោះរាជ្យ (១៦៨៨)

វត្តព្រៃពួនកសាងរួចក៏រៀបចំពិធីបញ្ចុះសីមា ពិធីនោះបានធ្វើឲ្យព្រះរាជាទ្រង់នឹកឃើញកាលគ្រងចីវរ ៧ថ្ងៃក្រោមម្លប់ព្រះរតនត្រ័យ ទ្រង់ក៏សម្រេចព្រះទ័យបោះបង់រាជសម្បត្តិសាងព្រះរដ្ឋសម្ព័ន្ធទៀត ។ ព្រះអង្គ បានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយទៅពញាយ៉ាង ត្រូវជាចៅក្នុង ព្រះជន្ម២២ព្រះវស្សា ដែលបួសជាភិក្ខុ ឯព្រះក្សត្រី ក៏បួសជាដូនដី ក្នុងវត្តព្រៃពួននោះដែរ ។

ក្សត្រទាំង២អង្គគង់នៅក្នុងវត្តនេះប្រហែលជា៣១១ រហូតដល់ចេញវស្សា ទើបចាកលាសិក្ខាបទមកវិញ ។ ព្រះរាជាបានយកអំណាចមកកាន់ជាថ្មី ឯព្រះក្សត្រីបានឡើងជាព្រះក្សត្រីឯកនៅក្នុងព្រះរាជវាំង ។

១៨- ព្រះជ័យជេដ្ឋា រដ្ឋកាលទី២ (១៦៨៨)

ក្រោយពីលាចាកសិក្សាបទ ព្រះរាជា និងព្រះវររាជមាតុប្តាបានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យគេកសាងវត្តថ្មីមួយ ទៀត នៅក្នុងខែត្រសំរោងទង ត្រង់កន្លែងដែលពេលកំពុងតែកេចពីសត្រូវ សុំព្រះនាងឈ្មោះ នាងអំ បានថ្វាយផ្កា ដល់ព្រះនាងនៅក្រោមម្លប់ដើមជ្រៃនីមួយៗ វត្តនោះមានឈ្មោះថា វត្តអូជ្រៃនី ។

នៅទីបញ្ចប់ ព្រះរាជាបានឲ្យគេសង់វត្តមួយទៀតនៅកោកចំបក់ ត្រង់កន្លែងមួយដែលអ្វីៗទាំងអស់ នៅជុំ វិញព្រះរាជាកំពុងតែរំដើបរំជួល អ្នកទាំងអស់គ្នាកំពុងតែភ័យខ្លាច ព្រះរាជាទតឃើញមេតោមួយក្បាលបំបៅកូន ធ្វើវាហើ ជាហេតុធ្វើឲ្យព្រះអង្គមានសេចក្តីក្លាហានឡើងវិញ ។ វត្តនោះមានឈ្មោះថា វត្តមេតោបំបៅកូន ។

បន្ទាប់មក ព្រះរាជាបានឲ្យគេសង់ដំណាក់មួយនៅក្បែរវត្តចុងក្រោយនេះ រួចហើយទ្រង់ក៏ចាប់រៀបចំ រថនាសម្ព័ន្ធរដ្ឋបាលរបស់ព្រះរាជាណាចក្រឡើងវិញ ប្រទានរង្វាន់ដល់អ្នកទាំងឡាយណាដែលធ្លាប់តាមដង្ហែ ព្រះអង្គដោយស្មោះស្ម័គ្រ ។ ទ្រង់បានចាត់តាំងចតុស្តម្ភ គឺទកញ្ជាំយោមរាជ ទកញ្ជាំរាំង ទកញ្ជាំក្រឡាហោម និង ទកញ្ជាំចក្រឡើងវិញ បន្ទាប់មកមានរាជតេជោ និងមហាតលិកឆ្នើស្វាភីមហាទេព និងមហាមន្ត្រី ។

ព្រះរាជាក៏បានចាត់តាំងផងដែរ នូវមន្ត្រី៥រូបសម្រាប់តាមបម្រើសម្តេចព្រះចៅជាព្រះមាតុប្តា ក្នុងនោះ មានឈ្មោះ សួស ជាអ្នកបានជួយសង្រ្គោះព្រះក្សត្រី ដែលមានឋានៈជាក្រឡាពាស ហើយដំឡើងឲ្យទៅជាថ្នាក់ សម្តេចចៅពញា ទទួលបានភូមិ៧ រួមទាំងខ្ញុំ និងអ្នកស្រុក ដែលរស់នៅក្នុងភូមិនោះទាំងអស់^{៣៨} ជាកម្មសិទ្ធិ ។

មន្ត្រី២រូប គឺអ្នក អ៊ុម ដែលបានចាប់កាន់អាវុធមុនគេ និងចៅដែលី ដែលបានបន្តការលំបាកជាច្រើន ដល់ ព្រះរាជាណាចក្រ ត្រូវដាក់ទោសប្រហារជីវិតបង់ ម្នាក់ដោយជ្រមុជក្នុងទឹកស្រះ ម្នាក់ទៀតជ្រមុជក្នុងទឹកព្រែក ។

បន្ទាប់ពីផ្តល់យុត្តិធម៌រួច ព្រះរាជាបានយាងត្រលប់វិលមកកាន់នៅឧត្តុង្គ ជាព្រះរាជធានីវិញ ។

ពេលនោះនៅឯខែត្រស្រីសន្ធរមានរាជវង្សៗអង្គ គឺព្រះអង្គអ្នកច័ន្ទ និងព្រះអង្គអ្នកអុក ដែលជាមិត្តភក្តិរបស់ អតីតព្រះទកយោរាជ បានដឹកនាំអ្នកស្រុកឲ្យបះបោរឡើង ហើយនាំគ្នាធ្វើដំណើរទៅកាន់ខែត្រព្រៃវែង ជាទីកន្លែង ដែលពួកកាន់សាសនាកាតូលិករស់នៅ ពួកនេះពីមុនដឹកនាំដោយលោកឪពុក សីរ្យើយ ។ ព្រះរាជាបានបញ្ជាឲ្យសម្តេច ព្រះស្រឡៅដឹកនាំទ័ពទៅបង្ក្រាបពួកនោះ ចាប់រាជវង្សទាំង២ បានហើយធ្វើឃាតចោលនៅនឹងជ្រោយបន្ទៀររួចទ្រង់ បានបែងចែកភូមិទាំង៧ជាកម្មសិទ្ធិរបស់រាជវង្សទាំង២ឲ្យទៅសម្តេចពញាស្រឡៅ និងរាជវង្សផ្សេងៗទៀត^{៣៩} ។

^{៣៨} ភូមិទាំង៧នោះមាននៅរហូតដល់សព្វថ្ងៃ នៅខាងលិចភ្នំពេញ ពីក្រោយបឹង ។ ម្យ៉ាងទៀត ចៅពញាសួស មានសល់កូនចៅ រស់នៅដល់សព្វថ្ងៃនេះដែរ ។

^{៣៩} ការលើកអំពីភូមិចំនួន៧ជាកម្មសិទ្ធិរបស់រាជវង្សមួយអង្គនេះ ក៏ដូចជាការបញ្ជាក់ខាងលើអំពីចៅពញាសួសទទួលបានភូមិ៧ ដែរ ហាក់ដូចជាបង្ហាញឲ្យឃើញថា នៅសម័យនោះ ព្រះរាជាប្រទានរង្វាន់ដល់អ្នកដែលតាមបម្រើព្រះអង្គដោយប្រកល់ភូមិមួយចំនួនឲ្យ ។

ការបះបោរខាងលើនេះមានរយៈពេលប្រហែលជា៣១១ ។ ក្រោយព្រឹត្តិការណ៍នេះ ព្រះរាជាបានយាងចេញពីរាជធានីខត្តន្ត មកកង់នៅឯកំពង់ក្រសាំង ត្រង់ទួលព្រះស្រីវិញ ។ នៅទួលក្រសាំងនេះព្រះអង្គបានចាត់តាំងគណៈរដ្ឋមន្ត្រី ដោយរាប់បញ្ចូលទាំងបុរោហិត, ចៅក្រមជាន់ខ្ពស់, ចៅហ្វាយយួវងទាំង៤ និងចៅហ្វាយស្រុកទាំង១០ ថ្នាក់ ។ ក៏នៅក្នុងភូមិទួលក្រសាំងនេះឯងដែលអាគារ ខ្ញុំរបស់ពញាក្រឹតស្រ្តីមបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយនាងអំ ភីលៀងដែលបានថ្វាយផ្កាមួយទងដល់ព្រះទារី ហើយត្រូវបានលើកឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រកោកសេះឡើង^{៤០} ។

មានបញ្ហាមួយធំជាងបញ្ហាអាពាហ៍ពិពាហ៍នោះទៅទៀត ដែលធ្វើឲ្យគណៈរដ្ឋមន្ត្រីយឺតយ៉ាវ ក៏បញ្ហាដាស់ប្តូររាជធានី ។ ក្រោយពីបានសាកសួរទីប្រឹក្សា ហោរា និងព្រះសង្ឃរាជរួចមក គេសម្រេចថារាជធានីទួលក្រសាំងនេះ មានប្រជាជនច្រើន ចង្អៀតណាស់ គួរដូររាជធានីទៅដាក់នៅឯបឹងក្សិនវិញ ។

ការដាស់ប្តូររាជធានីនេះប្រព្រឹត្តទៅនៅឆ្នាំបន្ទាប់ ហើយរាជធានីថ្មីមានឈ្មោះថា ដំណាក់ ។

មានការបះបោរមួយទៀតកើតឡើងធ្វើឲ្យសភាពការណ៍ក្នុងព្រះរាជាណាចក្រភាគខាងត្បូងល្អក់កករបន្តិច ។ នោះគឺការបះបោររបស់ពួកចិននៅម៉ែ ក្រោមការអុជអាលរបស់ឈ្មោះ ហ៊ុញតាំ ជាជំនួយការម្នាក់របស់ខត្តមសេនីយ៍ដួងដំរីនីខ្ទីប ។ ពួកបះបោរបានសម្លាប់ដួងដំរីនីខ្ទីប រួចហើយលើកហ៊ុញតាំឲ្យធ្វើមេ និងប្រកាសទឹកដីម្តុំនោះជាក្រុងប្រទេសមួយឯករាជ ។ ពួកបះបោរបានស្នែងកែចាក់ធ្វើកំភ្លើងធំ និងកេណ្ឌបានទូកគ្រាបានជាច្រើន ។ គេបិទផ្លូវចរាចរ បង្កើតកយយាមល្បាត ហើយយាត់ពួកខ្មែរឲ្យបង់ប្រាក់លោះ ។

ព្រះរាជាកម្ពុជាឈ្ងន់យល់ថា ពួកចិននេះនឹងមកវាយប្រហារព្រះរាជាណាចក្រនៅថ្ងៃណាមួយជាមិនខាន ទើបទ្រង់បញ្ជាឲ្យគេសង់កំពែងការពារនៅភ្នំពេញ នៅបាក់ណាម និងនៅកោប៊ីច រួចហើយបានឲ្យគេធ្វើផ្ទះបិទទន្លេនៅត្រង់បាក់ណាម ដោយបង់ក្បួននឹងប្រាក់មាំមាំ ។

ព្រះខែរយោរាជអង្គនៃ ពេលនោះទ្រង់កង់នៅឯព្រៃតក ។ ទ្រង់មានពិការលំខ្លាំងណាស់នឹងការបះបោររបស់ពួកចិននេះ ដែលគួរសម្តែងភាពអ្វីជាមួយព្រះអង្គទេ ក៏សំណូមពរសុំជំនួយពីពួកអាណាម ។ ពេលនោះ ពួកអាណាម ប្រុងប្រៀបតែនឹងប្រកាសសង្គ្រាមជាមួយកម្ពុជាទៅហើយ បានហៅហ៊ុញតាំឲ្យមកចុះចូលនឹងខ្លួនរួចឲ្យដឹកទ័ពដើរមុខ ។ ហ៊ុញតាំពេលនោះរីករាយណាស់នឹងបានត្រូវគេទទួលស្គាល់ ចាត់ទុកដូចជាសេច ក៏ចាប់ចេញដំណើរ ហើយធ្លាក់ចូលក្នុងអន្ទាក់របស់ពួកអាណាម ដែលមានទូកសំពៅច្រើនលើសលប់ព័ទ្ធជិតជុំ ។ ហ៊ុញតាំ ក៏ត្រូវពួកអាណាមចាប់បាន រួចសម្លាប់ចោលទៅ ឯបន្ទាយទាំងឡាយក៏ត្រូវគេបំផ្លាញចោលគួរសល់ ។ អាណានិគមចិននៅម៉ែក៏ត្រូវបានប្រគល់ឲ្យអុងជាំងចិននៅបារាជឈ្មោះ ត្រាន់ កាន់កាប់គ្រប់គ្រងវិញ ។

^{៤០} មៀងកោកសេះនេះនៅក្នុងខែត្របារាយណ៍ ដោយមានវត្តបារាយណ៍នៅចំកណ្តាល ។

ទ័ពអាណាម ក្រោយពីបានកម្ទេចទ័ពពួកបះបោរចិននៅ មីថ រួចហើយ មិនបានឈប់នៅសៀមទេ ។ គេបានបន្តដំណើរមកវាយដណ្តើមយកភ្នំពេញទៀត រហូតទាល់តែបាន ។

ព្រះរាជាកម្ពុជាបានរៀនសូត្រកាយមកកងនៅឯកំពង់ហ្លួង លើច្រាំងខាងស្តាំទន្លេសាប ត្រឹមខត្តក្តី រួចទ្រង់ បានធ្វើទូតមកសុំបរចាសន្តិភាព ។ ប៉ុន្តែថ្ងៃក្រោយមកសន្តិសញ្ញាសន្តិភាពរវាងកម្ពុជា និងអាណាម ក៏បានត្រូវចុះ ហត្ថលេខាជាថ្មី ដោយកំណត់ឲ្យកម្ពុជាលើកស្ទួយសារអាករថ្វាយព្រះរាជាអាណាម ជារៀងរាល់ឆ្នាំ ។

មានការនិទានតៗគ្នាថា ក្សេមច្បាប់ផ្សេងៗរបស់ព្រះរាជាណាចក្របានត្រូវខូចខ្ទាយរំលោភរំលោភ បាក់ អស់ជាមួយនឹងការបាក់បែកលង្វែកកាលពីឆ្នាំ១៥៧៣ ធ្វើឲ្យពួកចៅក្រមមានការលំបាកណាស់ក្នុងការកាត់ សេចក្តី ព្រោះគ្មានអ្វីជាសំអាង កាត់សេចក្តីទៅតាមតែការចងចាំប៉ុណ្ណោះ ។ ព្រះរាជាមុនៗ បានបញ្ជាឲ្យទិតខំ ប្រមែប្រមូលក្សេមច្បាប់ទាំងអស់ ពីតាមបណ្តាខែត្រ និងវត្តអារាម ឡើងវិញដែរ ហើយគេប្រមូលបានមកវិញ ជាច្រើន ក៏ប៉ុន្តែក្សេមច្បាប់ទាំងអស់នោះមិនត្រូវគ្នាទេ មួយចំនួនប្រែខុសច្បាប់ដើមដោយការចម្លងតៗគ្នាមក ។ ដោយពិនិត្យឃើញដូច្នោះ ព្រះរាជាបានចេញបញ្ជាឲ្យប្រមូលក្សេមច្បាប់ទាំងអស់យកមកសិក្សាប្រៀបធៀបគ្នា មើល ហើយបើចាំបាច់ទ្រង់ធ្វើវិសោធនកម្ម ។ ទ្រង់បានបន្ទុកបណ្តាក់ឲ្យអ្នកប្រាជ្ញបណ្ឌិត៦រូបធ្វើការសើរើ ពិនិត្យច្បាប់ទាំង១២ក្បាលឡើងវិញ ។ ពួកអ្នកប្រាជ្ញបណ្ឌិតបានធ្វើការឆរនេះសម្រេចក្នុងរយៈពេល៥ឆ្នាំ រួចហើយព្រះជ័យជេដ្ឋាក៏ប្រកាសឲ្យច្រើន ។

មានសេសសល់ច្បាប់នេះរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃចំនួន២២ច្បាប់ ដែលមានភស្តុតាងបញ្ជាក់អំពីការសើរើពិនិត្យ ឡើងវិញនេះ គឺក្រមចោររៀបរៀងតាំងពីឆ្នាំ៧៨៣នៃចូលសករាជ ត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ១៦២១ និងក្រមសុភា ធិបតី រៀបរៀងពីឆ្នាំ៧៨០ នៃចូលសករាជ ត្រូវនឹងគ្រិស្តសករាជ១៦១៨ ។ ច្បាប់ផ្សេងៗទៀត ដែលមើលទៅ ប្រហែលជារៀបរៀងឡើងក្នុងសម័យកាលនោះដែរ ប៉ុន្តែមិនមានបញ្ជាក់ឈ្មោះព្រះរាជា ឬកាលបរិច្ឆេទច្បាប់ លាស់ គឺប្រហែលជាត្រូវបានគេសើរើពិនិត្យឡើងវិញជាច្រើនដង^{៤១} ។

ក្រមចោរមានសេចក្តីបញ្ជាក់ឲ្យឃើញច្បាស់អំពីព្រះរាជបញ្ជាឲ្យសើរើពិនិត្យឡើងវិញ : “ព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋា ដែលសោយរាជ្យនៅរាជធានីខត្តក្តី មានព្រះទ័យសន្តោសត្រាប្រណីដល់រាស្ត្ររបស់ព្រះអង្គ ។ ព្រះអង្គឈ្នួលយល់ ថាទណ្ឌកម្មដែលដាក់ទៅលើពួកខ្មែរក្រុងថ្នាក់លេខ១ នោះ មានសភាពធ្ងន់ធ្ងរ ព្រៃផ្សៃខ្លាំងពេកណាស់ ទ្រង់មានព្រះទ័យ ចង់ឲ្យលុបចេញវិញ ។ ដោយហេតុនេះ ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យយកទណ្ឌកម្មដែល បានកំណត់ឲ្យដាក់លើខ្មែរក្រុងកម្ពុជាក្រុង លេខ២ មកដាក់លើខ្មែរក្រុងកម្ពុជាក្រុងលេខ១ ហើយយកទណ្ឌកម្មសម្រាប់ខ្មែរក្រុងកម្ពុជាក្រុងលេខ៣ មកដាក់លើខ្មែរក្រុងកម្ពុជាក្រុង លេខ២វិញ ។ល។” សេចក្តីត្រង់នេះមានន័យថា លុបបំបាត់ទណ្ឌកម្មប្រហារជីវិតបង្គំ ។ យើងបានឃើញពី

^{៤១} ដូចជាក្រមស្រុក ជាប្រភេទច្បាប់រដ្ឋធម្មនុញ្ញមួយបែប ដែលគេច្រើនហៅថា ក្រមស្រុកជ័យជេដ្ឋា ។

ខាងលើរួចមកហើយថាមានស្តេចលាវមួយអង្គ គឺ ហ្វូឡោម ក៏បានបញ្ជាឲ្យលុបទណ្ឌកម្មនេះចោលដែរ ដោយទ្រង់ពន្យល់ថាគេមិនត្រូវសម្លាប់មនុស្សដែលបានសម្លាប់គេនោះទេ ព្រោះវានឹងធ្វើឲ្យមានមរណភាពមួយថែមទៀត ។

ក្រោយមក មានច្បាប់មួយទៀតបានកែច្បាប់ព្រះជ័យជេដ្ឋា ដោយប្រែដាក់ឲ្យមានទោសប្រហារជីវិតឡើងវិញ ។ ច្បាប់នោះរៀបរៀងឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៦០ ។ ខ្ញុំជឿថាច្បាប់ឆ្នាំ១៦២១ មិនត្រូវបានគេគោរពតាមប៉ុន្មានទេ បើយ៉ាងហោចណាស់ក៏ក្នុងការអនុវត្តន៍ដែរ ។ ជាក់ស្តែងគឺមានរឿងរ៉ាវទាក់ទងទៅនឹង សម្តេចព្រះទាវក្សត្រីដែលមានលើកឡើងនៅក្នុងច្បាប់ទំនៀមពិបុរាណ ក្នុងនោះមាននិយាយអំពីករណីមនុស្សជាច្រើន ដែលត្រូវប្រហារជីវិតដោយកាត់ក្បាល^{៤៦} ។

ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ប្រហែលជា៧០ឆ្នាំក្រោយមក គឺនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧០ ព្រះជ័យជេដ្ឋាដែលយើងកំពុងតែសិក្សានេះ ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យគេពិនិត្យច្បាប់ឆ្នាំ១៦២១ ទាំង១២ច្បាប់ឡើងវិញ រួចបានប្រទាននាមថា ច្បាប់ព្រះជ័យជេដ្ឋា ប៉ុន្តែឲ្យដាក់កាលបរិច្ឆេទត្រឹមឆ្នាំ១៦៧៥ ជាឆ្នាំដែលព្រះអង្គឡើងសោយរាជ្យ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៨១ គឺ១ឆ្នាំបន្ទាប់ពីច្បាប់ទាំងឡាយ បានត្រូវប្រកាសឲ្យប្រើរួចហើយ ព្រះទុកយោរាជអង្គនៃបានយាងត្រលប់ចូលមកក្នុងស្រុកខ្មែរវិញ ហើយក៏សុភតទៅនៅស្រីសន្ធរ ។ ពេលនោះព្រះអង្គមានព្រះជន្ម៣៧ ព្រះវស្សា និងកាន់អំណាចបាន១ឆ្នាំ ហើយការបះបោររបស់ព្រះអង្គមានរយៈពេលពី១៥ ទៅ១៦ឆ្នាំ ។ ពេលនោះព្រះរាជាទ្រង់គង់នៅឯបឹងក្បួន ។ មិនយូរប៉ុន្មានក្រោយមក ទ្រង់បានយាងត្រលប់មកគង់នៅឯខត្តក្សវិញ ។

រាជពន្ធរាវការបានរៀបរាប់ថា នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧២ ព្រះរាជវង្សានុវង្សរបស់ព្រះរាជនគរចាម្ប៉ាបាននាំគ្នាយាងមកដល់ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ដោយមានទាំងសេនាហែហម៥ ពាន់នាក់មកជាមួយផង ដើម្បីសុំជ្រកកោនជាមួយព្រះរាជកម្ពុជា ។ ព្រះជ័យជេដ្ឋា បានប្រទានដីធ្លី និងអនុញ្ញាតឲ្យពួកនោះរស់នៅជិតលង្កែក ។

មួយឆ្នាំបន្ទាប់មកទៀត ច្បាប់អយ្យកោទាក់ទិនទៅនឹងស្ថានសម្រាលទោស បានត្រូវប្រកាសឲ្យប្រើ ។ ហើយច្បាប់មន្ទីររដ្ឋបាល ក៏ច្បាប់ទាក់ទងនឹង “កងរក្សាព្រះអង្គ” ដែលមិនមែនជាច្បាប់យើងមានសព្វថ្ងៃ តែជាច្បាប់មួយចាស់ជាង ដែលគេបានធ្វើវិសោធនកម្មជាច្បាប់ថ្មីនេះ ក៏ត្រូវបានប្រកាសឲ្យប្រើផងដែរ ។ តាមច្បាប់នេះ អ្នកស្រុកមិនត្រូវចងគ្រងដាក់គោទៅពេលបររទេះកាត់រាជធានី មិនត្រូវប្រើដំគ្រពោលជិះរទេះ មិនត្រូវក្រៀមក្រាម មិនត្រូវកាប់សម្លាប់គោយកសាច់បរិភោគទេ រទេះក៏មិនឲ្យលាបពណ៌ឆើតៗ ចន្ទោលរទេះមិនឲ្យដាក់ចង្កីពណ៌មាសដែរ ។

^{៤៦} ខ្ញុំសូមលើករឿងមួយ គឺនៅក្នុងពេលដែលលោកសូម៉ុង ជាជនប្រឆាំងស្តេចលាវឆ្នាំ១៤ អញ្ជើញមកដល់រាជវាំងសៀម នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៥ ទោសប្រហារជីវិតមានអនុវត្តតែចំពោះជនណាដែលបានប្រព្រឹត្តបទល្មើសខ្ពង់ខ្ពស់ចំពោះព្រះរាជាប៉ុណ្ណោះ ។ ហើយច្បាប់សៀមពេលនោះមិនសូវខុសពីច្បាប់ខ្មែរប៉ុន្មានទេ ។

ប័ណ្ណប្រកាសអ្នកស្រុកត្រូវបង់ពន្ធទេរ និងគោបំនួនស្មើនឹង១ភាគ១០ ហើយព្រះរាជាបានសម្រេចថា គោណ ដែលមានសម្បទាព្រះសង្ឃរាមលកត្រូវដកហូតទុកជាព្រះរាជទ្រព្យ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៥ ព្រះរាជាដែលមានព្រះជន្ម៣០ ព្រះវស្សា ហើយសោយរាជសម្បត្តិកាំងពីទ្រង់មានព្រះ ជន្ម២០ ព្រះវស្សាម៉ែ៖ បានដាក់រាជថ្វាយដល់ព្រះភាគិណេយ្យ ព្រះខ័យ ដែលមានព្រះជន្ម២២ ព្រះវស្សា^{៤៣} ។

១៧- ព្រះនរាយណ៍ធិបតី-ព្រះខ័យ ចេតពញាយ៉ាង (១៦៧៥-១៦៧៦)

ព្រះរាជាអង្គនេះទ្រង់បានទទួលការអភិសេកនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៥ ក្នុងព្រះជន្ម២៣ ព្រះវស្សា ក្រោមព្រះ នាមថា ព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជឱង្ការព្រះនរាយណ៍ធិបតីព្រះខ័យរាជាបរមបពិត្រ ។ ព្រះអង្គបានយក ព្រះមាតុប្តា ជាបុត្រីរបស់ព្រះបាទសម្តេចព្រះបរមរាជាធិរាជជាអគ្គមហេសី ។ ទ្រង់សោយរាជ្យបាន១០ ខែ រួចក៏ សុគតនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៦ ។

២០- ព្រះជ័យជេដ្ឋា-រដ្ឋកាលទី៣ (១៦៧៦-១៦៧៧)

ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋា ក្រោយពីបានសាងព្រះផ្នួសជាលើកទី៣ អស់រយៈកាល៥ ថ្ងៃរួចហើយ ក៏លាចាកសិក្ខា បទ ហើយមកទទួលយកព្រះអគ្គមហេសី រៀបចំព្រះរាជពិធីអភិសេក ឡើងកងលើរាជសម្បត្តិជាលើកទី២ ដោយ មានព្រះនាមខុសពីមុនបន្តិចបន្តួច ។

នៅឆ្នាំ១៦៧៧ មានមន្ត្រីម្នាក់ឈ្មោះថា ឧកញ៉ាទិវន្ទ័យ ត្រូវជាកូនលោកពញាសេនា ម៉េង បានលើក គម្រោងដៃនការក្បត់ មិនមែនគ្រាន់តែដើម្បីទម្លាក់ព្រះរាជាពីរាជបល័ណ្ណប៉ុណ្ណោះទេ គឺប៉ុនប៉ងកាត់រំលើងរាជវង្ស ទាំងមូលតែម្តង ។ ជនក្បត់នេះបានធ្វើដំណើរទៅកាន់កូសាំងស៊ីន សុំបានទ័ពអាណាម២ម៉ឺននាក់ ក៏រៀបចំជា ២កង ធ្វើដំណើរឡើងមកតាមដៃទន្លេទាំង២ ។ ព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋា ត្រូវបង្ខំព្រះទ័យរត់គេចព្រះអង្គទៅកងនៅឯខែត្រ ពោធិសាត់ ដើម្បីកេណ្ឌទ័ព ។ ទ័ពអាណាមរបស់ឧកញ៉ាទិវន្ទ័យបានរៀបចំដេញតាមព្រះរាជា ដែលធ្វើដំណើរ យឺតៗមកដល់កំពង់ឆ្នាំង ក៏កាំងដតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី ។

ពេលនោះ ព្រះស្រីធម្មោរាជាជាព្រះរាជបុត្រារបស់ព្រះរាជា និងអ្នកអង្គម្ចាស់៧ ម ត្រូវជារាជបុត្រារបស់ អតីតព្រះបាទយោរាជក្សត្រ ដែលទើបតែត្រលប់មកពីអាណាមពីឆ្នាំមុន បានដឹកនាំទ័ពមួយកងម្នាក់ ចេញពីខែត្រ ពោធិសាត់មក មួយកងមកតាមដូរគោក មួយកងទៀតចុះតាមទន្លេសាប មកចោមវាយទៅលើទ័ពអាណាម ធ្វើឲ្យ ពួកនោះរត់ចោលឧកញ៉ាទិវន្ទ័យ ដកថយទៅខាងត្បូងសាយហ្គន ដល់ខែត្របៀនវ៉ា និងបារាជ ដែលស្តេចកូសាំងស៊ីន

^{៤៣} រាជពន្យារវិការបាននិយាយថា ព្រះជ័យជេដ្ឋា ទ្រង់មានវិញ្ញាណសិ មួយក្បាល ។

ទើបតែប្រគល់ថ្វាយមកឲ្យព្រះរាជកម្ពុជារិញ ។ មុននេះ ខែត្រូវទាំង២ ស្ថិតនៅក្នុងការគ្រប់គ្រងរបស់ពួកអាណាម ។ គេអាចនឹងចោទសំណួរបានថា តើព្រះខុរយោរាជអង្គនេះ ដែលសុភតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧១ ជាអ្នកបានប្រគល់ខែត្រូវទាំង២នេះទៅថ្វាយស្តេចអាណាម ឬមួយក៏ទុកញ៉ាំនិរន្ទងមទេដែលជាអ្នកប្រគល់ខែត្រូវទាំង២នេះជាថ្មីនឹងកងទ័ពដែលខ្លួនបានសុំ ។ មានឯកសារខ្លះបាននិយាយថា ដើម្បីទប់ទល់កុំឲ្យទាហានកំចោលកងទ័ព ស្តេចអាណាមបានអនុញ្ញាតឲ្យខត្តមសេនីយ៍របស់ព្រះអង្គនៅគ្រប់គ្រងខែត្រូវទាំង២ឲ្យបាន ។ ក៏ប៉ុន្តែអ្វីដែលប្រាកដនោះ គឺថាកងទ័ពអាណាមបានសម្រាប់ទុកញ៉ាំនិរន្ទងមចោល មុនពេលដែលកងទ័ពនេះចាប់បន្តដំណើរមកកាកខាងត្បូងបន្តិច ។

នៅឆ្នាំបន្ទាប់ ទឹកដីខែត្រូវទាំង២នោះក៏ត្រូវគេបែងបែកជាស្រុកខ័ណ្ឌតូចៗ គ្រប់គ្រងដោយនាម៉ឺនអាណាម ចំណុះឲ្យខត្តមសេនីយ៍ដែលដឹកនាំទ័ពមជ្ឈយុទ្ធកញ៉ាំនិរន្ទងមនោះឯង ។ ពួកខត្តមសេនីយ៍ទាំងនោះនៅនឹងបន្ទាយសាយហ្គន ហើយមានអំណាចទាំងខាងស៊ីវិល ទាំងខាងកងទ័ព ។ ទឹកដីខែត្រូវទាំង២នេះបានក្លាយទៅជារបស់អាណាមចាប់តាំងតែពីពេលនោះរហូតមក ។

នៅដំណាច់ឆ្នាំ ក្រោយពីទ្រង់សោយរាជ្យជាលើកទី៣ បាន៤ឆ្នាំ ព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋាបានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយអ្នកអង្គម្ចាស់ឯម ដែលព្រះអង្គបានលើកឲ្យឡើងជាព្រះកែវប៊ូរាតាំងតែពីពេលត្រលប់ពីអាណាមមកវិញ ហើយដែលព្រះអង្គបានរៀបអភិសេកបុត្រីរបស់ព្រះអង្គមួយអង្គថ្វាយ ពីព្រោះថាព្រះកែវប៊ូរា បានបង្ហាញឲ្យឃើញថ្វីផ្អែមមកហើយ ក្នុងការប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពអាណាមរបស់ទុកញ៉ាំនិរន្ទងម ។

២១- ព្រះកែវប៊ូរាបរមបពិត្រអង្គឯម (១៧០០-១៧០១)

អ្នកអង្គម្ចាស់ឯមពេលនោះទ្រង់មានព្រះជន្ម២៥-២៦ ព្រះវស្សាហើយ ។ ព្រះអង្គត្រូវជាបុត្រារបស់ព្រះខុរយោរាជអង្គនេះជាមួយស្រីចិនម្នាក់ ។ ព្រះអង្គត្រូវបានលើកឲ្យឡើងជាព្រះបាទសម្តេចព្រះកែវប៊ូរាបរមបពិត្រនៅក្នុងគ្រិស្តសករាជ១៧០០ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១៦២២ ចុល្លសករាជ១០៦២ ។ ព្រះអង្គបានយាងទៅកង់នៅឯខែត្រពោធិសាត់ ។

ចំណែកឯព្រះរាជាដាក់រាជ្យវិញ បានចំណាយពេលវេលារបស់ព្រះអង្គត្រួតពិនិត្យការជួសជុលវត្តព្រះពោធិមានបុណ្យ ដែលព្រះច័ន្ទរាជា បានឲ្យកសាងឡើងកាលពីឆ្នាំ១៥៣៤ ក្រោយពីទ្រង់មានជ័យជម្នះលើពួកសៀម ។ ទ្រង់បានចំណាយព្រះរាជទ្រព្យផ្ទាល់នៅក្នុងការជួសជុលនេះ ។ នៅពេលដែលការជួសជុលនេះចប់សព្វគ្រប់រួចហើយ ព្រះអង្គទ្រង់បានយាងចូលសាងព្រះផ្នួសម្តងទៀត ក៏ប៉ុន្តែបានតែ៣ថ្ងៃ ព្រះអង្គក៏លះបង់សិក្ខាបទមកទទួលយករាជសម្បត្តិវិញជាលើកទី៤ រាជពន្យារវត្តានិយាយថាតាមសំណូមពររបស់ព្រះកែវប៊ូរា ជាហេតុបង្ហាញឲ្យឃើញថា ទ្រង់ជាស្តេចដ៏មានអំណាចពិតប្រាកដមែន ។

២២- ព្រះជ័យជេដ្ឋា-រដ្ឋកាលទី៤ (១៧០១-១៧០២)

ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋា បានឡើងសោយរាជ្យជាលើកទី៤ នៅក្នុងព្រះជន្មយុវ៤៥ ព្រះវស្សា ។

ទើបឡើងក្រុងរាជបល្ល័ង្កមិនទាន់បានប៉ុន្មានផង ព្រះអង្គត្រូវប្រយុទ្ធប្រឈមមុខនឹងជនបះបោរម្នាក់ឈ្មោះ ថា ភីវែនតិម ជាកូនរបស់មន្ត្រីព្រះរាជវាំងម្នាក់ ។ ជនក្សត្រនេះដែលបានទទួលទ័ពជំនួយពីស្តេចអាណាម ក៏ដឹកនាំ ឡើងតាមផ្លូវទឹករហូតមកដល់ត្រឹមខត្តក្តី ។ ពេលទ័ពសត្រូវមកជិតដល់ហើយ ព្រះរាជាក៏នាំព្រះរាជវង្ស និងសេនា មន្ត្រីទាំងអស់ គេចព្រះអង្គទៅក្នុងទីក្រុងពោធិសាត់ ។ ភីវែនតិមបានដឹកនាំទ័ពដេញតាម ក៏ប៉ុន្តែព្រះរាជា ទ្រង់មានទិកាសអាចកេណ្ឌបានទ័ពមួយកងក្នុងខ្លួន ហើយបានបើកការវាយប្រហារបកមកលើទ័ពក្សត្រវិញ វាយឲ្យពួកនេះ បរាជ័យបែកបាក់គ្នាអស់ទៅ ឯភីវែនតិមត្រូវចាប់ខ្លួនបាន ។

ឆ្នាំបន្ទាប់មក ព្រះជ័យជេដ្ឋា បានដាក់រាជសម្បត្តិម្តងទៀត ក៏ប៉ុន្តែម្តងនេះថ្វាយដល់ព្រះរាជបុត្រាច្បងព្រះនាម ស្រីធម្មោរាជា ដែលមានព្រះជន្ម១២ ព្រះវស្សា ។ រួចហើយព្រះអង្គក៏យាងចូលសាងព្រះផ្នួសម្តងទៀត ចំនួន៣ថ្ងៃ ។

២៣- ព្រះធម្មោរាជាទី៤ (១៧០២-១៧០៤)

ដោយព្រះរាជាថ្មីមានព្រះជន្មតិចពេក គេក៏បង្កង់មិនទាន់រៀបចំព្រះរាជពិធីអភិសេកទេ ហើយព្រះបិតា នៅបន្តចាត់ចែងកិច្ចការព្រះរាជាណាចក្រ ហាក់បីដូចជាទ្រង់មិនដាក់រាជ្យនៅឡើយ ។

នៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់ មានជនសំរែម្នាក់ ដែលទៅរស់នៅឯស្រុកកូឡា (ភូមា) អស់ពេលប៉ុន្មានឆ្នាំ បានត្រលប់ មកវិញ ។ ពួកកុលសម្ព័ន្ធសំរែនេះធ្លាប់មានបុព្វបុរសឡើងធ្វើជាព្រះរាជាកម្ពុជាហើយបង្កើតបានជាសន្តតិវង្សថ្មី មួយ គឺតាថិបុត្រាត្រសក់ដៃមួយ ។ ជនសំរែនោះហាក់ដូចជាមិនសូវជាទេ ក៏ប៉ុន្តែគេមានលក្ខណៈសម្បត្តិសមល្មមនឹង ធ្វើឲ្យប្រជាជនជឿថាគេជាអ្នកមានបុណ្យ ដែលត្រូវមកសោយរាជ្យនៅកម្ពុជានេះ ។ មានប្រជាជនជាច្រើនជឿ ហើយដើរតាម ធ្វើឲ្យស្រុកទេសជ្រួលប្របល់ជាខ្លាំង ។ នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី បានចាត់ទ័ពមួយកងឲ្យចុះមកចាប់ជន សំរែនេះ ក៏ប៉ុន្តែជននោះបានគេចខ្លួនបាត់ទៅ ហើយព្រះរាជាណាចក្រក៏ត្រលប់មានសណ្តាប់ធ្នាប់ឡើងវិញ ។

នៅឆ្នាំ១៧០៣ ព្រះរាជាធានីដែលផ្ទេរទៅតាំងនៅឯពោធិសាត់តាំងពីឆ្នាំ១៦៩៩មក បានប្តូរមកតាំង នៅនឹងខត្តក្តីវិញ ។

នៅឆ្នាំបន្ទាប់មកទៀត ព្រះស្រីធម្មោរាជាបានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយដល់ព្រះបិតាវិញ ក្រោយពីសោយ រាជ្យបាន២ឆ្នាំ ។

២៤- ព្រះជ័យជេដ្ឋា-រដ្ឋកាលទី៥ (១៧០៤-១៧០៦)

ព្រះជ័យជេដ្ឋាបានឡើងក្រុងរាជបល្ល័ង្កម្តងទៀត ជាលើកទី៥ ។ ពេលនេះព្រះអង្គមានព្រះជន្ម៤៧

ព្រះវស្សាហើយ ។ រាជពន្ធរាជការមិនឃើញមាននិយាយថា តើព្រះអង្គឲ្យគេរៀបចំព្រះរាជពិធីអភិសេកថ្វាយ ដែរ ឬអត់ទេ ។

នៅពេលនោះគឺឆ្នាំ១៧០៥ មានព្រះរាជវង្សានុវង្សលាវជាមួយនឹងប្រជាជន ៥ពាន់នាក់ ដែលត្រូវ បណ្តេញចេញពីរាជធានីវៀងច័ន្ទ បាននាំគ្នារត់មកសុំជ្រកកោន និងសុំដីរស់នៅនៅកម្ពុជា ។ រាជវង្សនេះសោយ រាជសម្បត្តិនៅលើរាជបល័ណ្ណលាវជាច្រើនឆ្នាំមកហើយ មុនដំបូងសោយរាជ្យនៅហ្លួងប្រាបាណ រួចមកនៅឯវៀង ច័ន្ទ ។ ព្រះរាជាលាវដែលលោក ហ្សេរ៉ាវ៉ាន់រ៉ូស្ត បានជួបនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៩១ ក្រោយពីទ្រង់សោយរាជ្យបាន ៣ឆ្នាំហើយ ប៉ុន្តែមិនបានឲ្យដឹងព្រះនាមទេ គឺព្រះអង្គម្ចាស់សុរិយា ព្រះនាមពេញគឺថាវស្សាវង្សធម្មិកៈ រាជា បរមបពិត្រធិរាជ ។ ព្រះរាជាអង្គនេះបានសុគតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៥ ដោយបន្ទូលទុកនូវព្រះរាជនត្តា ដែលនៅ ក្នុងៗនៅឡើយ ។

មានមន្ត្រីម្នាក់ក្នុងចំណោមមន្ត្រីរបស់ព្រះអង្គ បានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយនាងកាម៉ង់ ជាបុត្រីមួយអង្គរបស់ព្រះរាជាសុរិយា បំបែកព្រះរាជនត្តាក្នុងៗទាំងនោះចេញពីរាជបល័ណ្ណ ហើយក៏ឡើង សោយរាជ្យខ្លួនឯង ។ ពេលនោះមានមន្ត្រីម្នាក់ទៀត អាចជាព្រះខុយោរាជ ឬក៏ជាពញាសែន បានងើបប្រឆាំង ឡើងវាយដណ្តើមបានជ័យជម្នះ ហើយបង្ខំឲ្យមន្ត្រីក្បត់នោះធ្វើអត្តឃាត រួចក៏ឡើងសោយរាជ្យបន្តមកទៀត ដោយមានព្រះនាមថា ក្សានន់អធិរាជ ។

មានព្រះភាគិនេយ្យរបស់ព្រះរាជាសុរិយាមួយអង្គ ជាបុត្រារបស់ព្រះរៀមមួយអង្គទៀត ដែលភៀស ព្រះអង្គទៅគង់នៅឯក្រុងវើ បានវិលត្រលប់មកវិញជាមួយនឹងទ័ពមួយកង ហើយប្រកាសសង្គ្រាមជាមួយ ក្សា នន់ ។ ព្រះរាជាក្សានន់អធិរាជ ដែលប្រហែលជារាជវង្សមួយអង្គរបស់ព្រះរាជាសុរិយាដែរ បានត្រូវសុគតនៅ ក្នុងការប្រយុទ្ធនោះ ហើយប្រាជ័យអុងវើ ដែលទទួលបានជ័យជម្នះ ក៏ឡើងសោយរាជ្យនៅវៀងច័ន្ទ រីឯ ថាវ (ឬថៅ) នង ដែលជាអនុជមួយអង្គ ក៏យាងទៅសោយរាជ្យនៅហ្លួងប្រាបាណ ។ ដល់មកឆ្នាំ១៦០៥ មានបុត្រា មួយអង្គរបស់ព្រះរាជាសុរិយា បានមកដេញថាវនងចេញ ហើយឡើងសោយរាជ្យនៅហ្លួងប្រាបាណនោះទៅ ។ ចាប់ពីពេលនោះមក ប្រទេសលាវដែលមានឯកភាពអស់កាលជាយូរណាស់មកហើយ ក៏ត្រូវបែងចែកជារាជា ណាចក្រពីរ ដែលមានព្រះរាជាជាបងប្អូនដ៏ដូនមួយនឹងគ្នា គឺជាព្រះភាគិនេយ្យ និងជាបុត្រារបស់ព្រះសុរិយាទាំង អស់គ្នា ហើយត្រូវជាបច្ចាញាតិរបស់ព្រះរាជាហ្គាណេម ។

តាមមើលទៅ គឺរាជវង្សរបស់ព្រះខុយោរាជក្សានន់ ដែលបានរត់គេចមកសុំជ្រកកោននៅកម្ពុជា ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៧០៦ ព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋា ដែលឡើយណាយនឹងអំណាចក្រោយពីសោយរាជ្យបាន ២ឆ្នាំ ក៏ដាក់រាជសម្បត្តិម្តងទៀតជាលើកទី៥ ថ្វាយដល់ព្រះស្រីធម្មោរាជាជាព្រះរាជបុត្រា ដែលទ្រង់បានលើកឲ្យ សោយរាជ្យម្តងរួចមកហើយ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧០២ តែបានដាក់រាជ្យថ្វាយព្រះបិតាវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៧០៤ ។

២៥- ព្រះធម្មារាជានុវិញ្ញាណ (១៧០៦-១៧១០)

ព្រះរាជាអង្គនេះមិនបានទទួលព្រះរាជពិធីអភិសេកទេកាលពីទ្រង់សោយរាជ្យលើកមុន ព្រោះនៅក្នុងពេក គឺទើបតែមានព្រះជន្មយុទ្ធិ ១២ ព្រះវស្សាប៉ុណ្ណោះ ។ ទ្រង់បានដាក់រាជសម្បត្តិនៅក្នុងឆ្នាំ១៧០៤ ។ នៅពេលដែល ព្រះអង្គឡើងក្រុងរាជបល្ល័ង្កសាជាថ្មីនេះ ទ្រង់មានព្រះជន្ម១៧ ព្រះវស្សាហើយ ហើយបានត្រូវអភិសេកក្រោម ព្រះនាមថា ព្រះស្រីធម្មារាជាធិរាជរាមាធិបតីបរមបពិត្រ ជាព្រះរាជាស្នង ឯព្រះបិតារបស់ព្រះអង្គវិញ បាន ទទួលយកព្រះឋានៈជាព្រះខុរាយោរាជ គឺជាឋានៈដែលគេតែងតែប្រគល់ថ្វាយដល់ព្រះរាជា ដែលមិនចង់ទទួល យករាជសម្បត្តិ ឬក៏ត្រូវគេបំបែកពីរាជសម្បត្តិ ។

និយាយពីពួកលាវដែលនាំគ្នាមកកម្ពុជាតាមស្តេចរបស់ខ្លួនវិញ បានត្រូវព្រះរាជាអនុញ្ញាតឲ្យទៅរស់នៅ ក្នុងខែត្របុរី ជាមួយពួកលាវមួយក្រុមមុន ដែលកាលពីឆ្នាំ១៥៦១ ក្រុមនេះគេឲ្យនៅឯ បារាយណ៍ តែបន្ទាប់មក បានឲ្យមករស់នៅទីនេះដែរក្រោយពីមានបះបោរម្តងរួចមក ។ ភូមិដែលពួកលាវនេះរស់នៅ គេដាក់ឈ្មោះឲ្យថា ភូមិបារាយណ៍ក្បាតជុំ មានន័យថា ភូមិពួកអ្នកបះបោរនៅបារាយណ៍ ។ ដោយមានការជួយគាំទ្រពីបណ្តាជនរួមជាតិ គេ ពួកអ្នកមកដល់ថ្មីបានបង្កការលំបាកដល់អាជ្ញាធរមូលដ្ឋានម្តងនៅក្នុងឆ្នាំ១៧០៨ ។ ព្រះរាជាបានចាត់ឲ្យមន្ត្រី ២ នាក់មកនាំពួកនេះទៅរស់នៅឯ កោះរាណីវិញ តែពួកនេះមិនព្រម ហើយក៏ប្រមែប្រមួលគ្នាបះបោរជាចំហ ឡើង ។ ព្រះរាជាក៏ចាត់ឲ្យកងទ័ពចេញមកបង្ក្រាប ជាហេតុធ្វើឲ្យពួកលាវនេះបំបែកគ្នាជា៣កង គឺកងទី១ រត់ចូល ព្រៃ កងទី២ រត់ទៅកូសាំងស៊ីន រីឯកងទី៣ រត់ទៅរកព្រះកែវហ៊ុំអង្គ៤ម ដែលត្រូវជាព្រះភាគិធម្មរូបរបស់ព្រះ ជ័ដេដ្ឋាផង និងត្រូវជាបុត្រសុណិសាព្រះអង្គផង ។ ព្រះកែវហ៊ុំនេះ បានដកព្រះកាយឆ្ងាយពីរាជវាំងប្រកបទៅ ដោយចរិតប្រឆាំង គាំងតែពីពេលដែលទ្រង់បានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះបិតាក្មេកវិញ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧០១ ។ គេប្តូរព្រះកែវហ៊ុំនេះធ្វើតម្រាប់តាមព្រះបិតាព្រះអង្គដែរ គឺព្រះខុរាយោរាជអង្គនេះ ។

តាមពិតទៅ ព្រះកែវហ៊ុំទ្រង់រង់ចាំតែឱកាសនឹងចាប់កាន់អាវុធប្រឆាំងប៉ុណ្ណោះ ។ ព្រឹត្តិការណ៍បះបោររបស់ ពួកលាវនេះជាឱកាសល្អហើយ ទ្រង់ក៏ប្រកាសខ្លួនព្រះអង្គជាអ្នកការពារពួកនោះ ហើយបានហៅមេធំរបស់ពួកគេ ឈ្មោះ សុកុណាបាទ ឲ្យត្រលប់មកពីកូសាំងស៊ីនមកវិញ ។ សុកុណាបាទត្រលប់មកជាមួយនឹងទ័ពអាណាម ២ ម៉ឺន នាក់ ដែលគេបានកេណ្ឌជាមួយអាជ្ញាធរមូលដ្ឋានដែលរួមគំនិតជាមួយព្រះកែវហ៊ុំ ។ ក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះ ព្រះ កែវហ៊ុំ កេណ្ឌបានទ័ពក្រុម និងសំរែ១ ម៉ឺននាក់ដែរ ។ ព្រះកែវហ៊ុំដឹកនាំទ័ពធ្វើដំណើរឆ្ពោះទៅកាន់រាជធានីខត្តក្ត រីឯសុកុណាបាទចាប់វាយយកអាណាខែត្រខាងកើត ។ ទ័ពទាំង២ ធ្វើសកម្មភាព ល្បឿនហ័សណាស់ ទាល់តែព្រះរាជា និងព្រះអនុជអង្គទាំងដែលមានព្រះជន្ម១៨ ព្រះវស្សាហើយ ត្រូវព័ទ្ធជាប់នៅក្នុងបន្ទាយខត្តក្ត ។ ព្រះរាជាទប់ទល់ជាមួយ ទ័ពសត្រូវអស់ពេល៣ខែ ទ្រាំលែងបានទើបទ្រង់វាយបើកខ្សែត្រៀមរត់គេច ចេញនាពេលយប់មួយសំដៅទៅស្រុក សៀម ដោយនាំយកព្រះរាជបុត្រារបស់ព្រះរាជាមួយអង្គ ដែលប្រសូត្រនៅក្នុងឆ្នាំ១៧០៦ ទៅជាមួយផង ។

២៦- ព្រះកែវហ៊ុំអង្គឯម-រជ្ជកាលទី២ (១៧១០-១៧២២)

ព្រះកែវហ៊ុំអង្គឯម បានសោយរាជ្យម្តងនៅក្នុងឆ្នាំ១៧០០ ។ ក្រោយពីបានបណ្តេញព្រះរាជាស្នងត្រូវគំគេចព្រះអង្គទៅស្រុកសៀមរួចមក ទ្រង់ក៏ចាប់កាន់កិច្ចការព្រះរាជាណាចក្រ ប៉ុន្តែមិនទាន់ហ៊ានឲ្យគេអភិសេកព្រះអង្គជាស្តេចនៅឡើយទេ ។ ព្រះអង្គរង់ចាំអស់ពេល៤ឆ្នាំ ក៏រហូតដល់មកឆ្នាំ១៧០៤ ទើបត្រូវបានអភិសេកឲ្យឡើងគ្រងរាជបល្ល័ង្កក្រោមព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះកែវហ៊ុំបរមបពិត្រ ដែលទ្រង់ធ្លាប់បានទទួលរួចមកហើយនៅក្នុងឆ្នាំ១៧០០-១៧០១ ។ ពេលនោះព្រះអង្គមានព្រះជន្ម៣៤ព្រះវស្សាហើយ ។

នៅឆ្នាំបន្ទាប់មក ស្តេចស្រុកសៀម បានបញ្ជូនទ័ពមុនៗ ៣៥ ពាន់នាក់ជាមួយនឹងរាជទូតដង មកកាន់ ស្រុកខ្មែរដើម្បីសុំឲ្យព្រះកែវហ៊ុំជ្រករាជ្យលះបង់រាជបល្ល័ង្កថ្វាយទៅព្រះស្រីធម្មោរាជវិញ ។ អតីតព្រះរាជានេះបានឈប់សំចតនៅក្នុងខែត្របាត់ដំបង ជាមួយនឹងព្រះអនុជអង្គទង និងព្រះបុត្រាអង្គឯម ជាមួយនឹងកងទ័ពដែលបញ្ជាដោយចៅពញាពលទេព និងចៅពញារាជសោភាវតី ។ ព្រះរាជាថ្មីកែវហ៊ុំអង្គឯម បដិសេធមិនយល់ព្រមទទួលយកសំណើខុសពីធម្មតានេះទេ ហើយក៏មិនព្រមអនុញ្ញាតឲ្យក្សត្រាទាំង៣អង្គស្នាក់នៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រដែរ ព្រោះវត្តមានរបស់ក្សត្រទាំង៣អង្គអាចនាំឲ្យមានភាពល្អកកករបាន ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៧១៥ នៅពេលដែលព្រះជ័យជេដ្ឋាទុកយោរាជ យាងសាងព្រះរដ្ឋសជាលើកទី៥ ចំនួនមួយសប្តាហ៍ ព្រះកែវហ៊ុំអង្គឯមបានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះអគ្គមហេសី ជាបុត្រីដែលព្រះជ័យជេដ្ឋា បានលើកថ្វាយព្រះអង្គកាលពីពេលដែលទ្រង់យាងត្រលប់ពីអាណាមមកវិញ ក្រោមព្រះនាមថា ព្រះមហាក្សត្រី រួចទ្រង់ក៏យាងចូលសាងព្រះរដ្ឋស ។ សាងរដ្ឋសបាន៣ថ្ងៃ ព្រះកែវហ៊ុំអង្គឯមក៏លាចាកសិក្ខាបទ រួចចាប់កាន់អំណាចឡើងវិញ ។

នៅចុងឆ្នាំ១៧១៦ ព្រះអង្គទង ជាព្រះអនុជរបស់ព្រះរាជាស្រីធម្មោរាជាដែលធ្លាក់ពីរាជសម្បត្តិ បានចេញមុខដឹកនាំអ្នកស្រុកពោធិសាត់ដែលបះបោរឡើងប្រឆាំងនឹងព្រះរាជាព្រះកែវហ៊ុំ ។ ព្រះកែវហ៊ុំ ពេលនោះគ្មានកងទ័ពទេ ណាមួយប្រជានុរាស្ត្រក៏មិនពេញចិត្តនឹងព្រះអង្គដងដែរ ព្រោះទ្រង់ចូលចិត្តតែការសប្បាយ ។ បើទោះជាប្រទេសកម្ពុជាសម័យនោះមិនទាន់ធ្លាក់ចុះទិន្យោយដូចសព្វថ្ងៃក៏ដោយ ក៏ប៉ុន្តែគេមិនអាចធ្វើឲ្យប្រជារាស្ត្រដើរតាមទាំងមិនសប្បាយចិត្តបានដែរ ។ ម៉្លោះហើយ ដោយដឹងច្បាស់ថា ប្រជារាស្ត្រមិនកាន់ទ្រព្រះអង្គព្រះកែវហ៊ុំ មិនបានរៀបចំកេរ្តិ៍ឯក្នុងចំណោមប្រជារាស្ត្រខ្មែរទេ ទ្រង់បែរទៅរកពួកអាណាម ដែលជាឈ្មើយសឹកនៅក្នុងកម្ពុជាវិញ ។ ទ័ពអាណាមនេះ ក្រោយពីបានទទួលការរៀបចំរួចហើយ ក៏ចេញទៅវាយប្រយុទ្ធប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គទង ធ្វើឲ្យព្រះអង្គរងរបួសនៅក្នុងសមរម្យមិដ្ឋបូង ហើយបន្តឲ្យព្រះអង្គវាយដកថយទៅក្រោយវិញ ។ ពួកអ្នកស្រុកពោធិសាត់ដែលអស់សង្ឃឹមក៏បំបែកគ្នា រិលត្រលប់ទៅស្រុកភូមិវិញអស់ដែរ ។

ព្រះអង្គទង ថ្វីបើត្រូវរងរបួស ប៉ុន្តែព្រះអង្គមិនអស់សង្ឃឹមទេ ។ ទ្រង់បានភៀសព្រះកាយទៅកង់នៅឯបុស្សីសាញ់ ដើម្បីព្យាបាលរបួស ។ ដល់មកឆ្នាំ១៧២២ ស្តេចសៀមបានឲ្យទ័ពមុនៗដំណើរ ព្រះស្រី

ធម្មារាជ យានឆ្លងកាត់ព្រំដែនចូលមកកម្ពុជាតាមជើងគោកជាមួយនឹងព្រះបុត្រាអង្គ៤ម និងទ័ព៥ពាន់នាក់ ទៀត ឡើងសំពៅតាមជើងទឹកមកចុះនៅពាម (ហាទៀង) ។ ព្រះអង្គទទួលបានយានកាត់ទៅរកទ័ពជើងគោករបស់ ព្រះរៀមនៅទីនោះ ។

ពាម ឬហាទៀង ដែលជាទីប្រជុំជនរបស់ខ្មែរគ្រប់ម ឬម្យ៉ាងម ពេលនោះស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រា អស់ពេលប៉ុន្មានឆ្នាំរួចមកហើយដោយមេចោរសមុទ្រជាតិចិនម្នាក់ ដែលជាអតីតបក្សពួករបស់សន្តតិវង្សមិញ ។ ចិននោះមានឈ្មោះថា ម៉ាកកូ^{៤៤} កាលនៅឯភ្នំពេញធ្វើជាមេបនល្បែងស៊ីសង ។ នៅពេលក្លាយជាអ្នកមាន ចិននេះ

^{៤៤} ម៉ាកកូ កើតនៅក្នុងភូមិឡៅក្បាល សង្កាត់ហែក្រឡឹង ស្រុកឡាយចៅ ខ្សែក្រវាត់តុង ។ គាត់ស្លាប់នៅហាទៀង នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៣៦ ក្នុងអាយុ៧៨ឆ្នាំ ។ កូនប្រុសគាត់ឈ្មោះ ម៉ាកតុងបានឡើងកាន់អំណាចតពីគាត់ មានឋានៈជាបេសកជនរបស់ព្រះចៅអធិរាជចិន ហើយមានសិទ្ធិបោះពុម្ពកាក់ស័ង្កសី ។ គេនិយាយថាម៉ាកតុងនេះបានកសាងផ្ទះជាច្រើនដែលយើងបានជួសជុលឡើងវិញ ហើយក៏ បានដឹកព្រែកដឹកប្រឡាយច្រើនផងដែរ តែអ្នកក្រោយ មិនបានថែរក្សាឲ្យល្អទេ ។ គាត់បានឲ្យគេសាងសង់ផ្សារមួយ ហើយបាន ចាត់ឲ្យពង្រឹងប្រព័ន្ធការពារទីក្រុង ដែលឪពុករបស់គាត់បានសង់ឡើងនៅត្រង់ច្រកចូលកំពង់ផែ ។ គាត់ឈ្លីឈ្លាញពូកែ ខាងការ ការពារទីក្រុងប្រឆាំងនឹងមេចោរសមុទ្រ ជាតិចិនឈ្មោះ ហួកញាន នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧០ និងប្រឆាំងអ្នកផ្សេងទៀតចិនម្នាក់ទៀត ឈ្មោះ ត្រាន់ថាយ ដែលត្រូវរ៉ូរ៉ូក្លាជាមួយបងប្អូនដីដូនមួយគាត់២នាក់ ហើយប្រឆាំងនឹង ទុកញ៉ាខៃ និងជនជាតិម៉ាឡាយ លីម៉ាលូ ដែលបានដឹកនាំកម្លាំង១ពាន់នាក់ មកវាយប្រហារលើគាត់ ។ មានតែពួកសៀមទេ ដែលអាចដណ្តើមយកហាទៀងបាននៅក្នុង ឆ្នាំ១៧៧២ ក្រោយពីឡោមព័ទ្ធអស់ពេល៣ថ្ងៃ ។ ប៉ុន្តែម៉ាកតុងបានទទួលអំណាចគ្រប់គ្រងលើហាទៀងវិញនៅឆ្នាំ១៧៧៥ ក្រោយ ពីបានចុះសន្តិសញ្ញាមួយជាមួយសៀម ។ នៅចុងឆ្នាំ១៧៧៧ នៅពេលដែលគាត់ធ្វើដំណើរទៅកាន់រាជធានីបាងកក ចូលកាល ស្តេចសៀម ម៉ាកតុង បានត្រូវស្តេចសៀមយាត់មិនឲ្យវិលត្រលប់មកហាទៀងវិញទេ ។ ស្តេចសៀមបានឲ្យគេកាត់កូនច្បងគាត់ ជាមួយនឹងរាជវង្សអាណាមម្នាក់ដែលបានធ្វើដំណើរទៅជាមួយគ្នា និងបរិពារហែហម៥០ នាក់ទៀត ។ ម៉ាកតុង ត្រូវគេធ្វើទារុណកម្ម យ៉ាងខ្លាំង ។ ដោយទ្រាំមើលទារុណកម្មនោះមិនបាន ជនជាតិសៀមម្នាក់ ក៏បានលួចប្រគល់ថ្នាំពុលឲ្យគាត់ដឹកសម្លាប់ខ្លួនទៅនៅក្នុងឆ្នាំ ១៧៨១ ហើយបានជួយជីវិតកូនកាត់៣នាក់ និងចៅកាត់៤នាក់ ។ ក្នុងពេលដែល ម៉ាកតុង ជាប់ឃុំយ៉ាងនៅឯស្រុកសៀម កូនកាត់ ឈ្មោះ ម៉ាកទីសាញ បានឡើងកាន់អំណាចតពីគាត់នៅឯហាទៀង ហើយបានក្លាយខ្លួនជាអ្នកកាំទ្រស្តេចយ៉ាឡុង យ៉ាងដាច់ខាតម្នាក់ ដែលកំពុងតស៊ូដណ្តើមអំណាចពីពួកតៃស៊ីននៅអាណាម ។ នៅពេលដែល ម៉ាកទីសាញ ស្លាប់នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៩០ ប្អូនប្រុសរបស់គាត់ ឈ្មោះ ម៉ាកកុងបិញ បានឡើងកាន់អំណាចបន្ត ។ គឺម៉ាកកុងបិញនេះឯង ដែលបានទទួលសព ម៉ាកតុង ពីស្តេចសៀម ដែលផ្ញើមកឲ្យ នៅក្នុងឆ្នាំ ដដែលនោះ ។ ម៉ាកកុងបិញ បានរៀបចំបញ្ជុះសពជីសានៅលើភ្នំបិញស៊ីន ។ គាត់ស្លាប់នៅក្នុងឆ្នាំ១៨០៧ ដោយបន្ទុល ទុកតែកូនតូចៗ មិនអាចកាន់អំណាចបន្តពីគាត់បាន ។ ក៏ប៉ុន្តែដល់មកឆ្នាំ១៨១៦ មានកូនប្រុសគាត់ម្នាក់ឈ្មោះ ម៉ាកឌិន បានឡើង ធ្វើជាអ្នកគ្រប់គ្រងក្រុងហាទៀង រួចជាចៅហ្វាយក្រុងនៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៨ ។ ដូចជាកូនអ្នកស្ម័គ្រកូលនេះ រស់នៅរហូតមកដល់ សព្វថ្ងៃទេ ក៏ប៉ុន្តែគេនិយាយថា នៅមានក្រកូលនេះនៅឡើយនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៦៧ នៅពេលដែលពួកបារាំងចូលកាន់កាប់ហាទៀង ពួកនោះបានរត់គេចខ្លួនទៅកាន់ទីក្រុងរ៉េវើ ។

កើតគំនិតចង់ធ្វើឲ្យជីវិតខ្លួនកាន់តែប្រសើរ និងថ្កុំថ្កើងឡើង ក៏ទៅតាំងទីលំនៅឯពាម ប្រមែប្រមូលពួកចោរសមុទ្រ ចិន និងអាណាមជាច្រើននាក់ ព្រមទាំងពួកអាវ៉ាសែផ្សេងៗ ដែលរង់ចាំតែពេលបម្រើចៅហ្វាយខ្លាំងពូកែម្នាក់ ឲ្យមក រស់នៅជាមួយខ្លួន ។ ម៉ាក់កូបានដណ្តើមយកទីប្រជុំជនធំៗ ចំនួន៧ដាក់មកក្នុងអំណាចរបស់ខ្លួន : ទី១គឺ ពាម^{៤៥} ដែលក្រោយមកមានឈ្មោះថា ហាទៀង, កោះភូកុកដែលខ្មែរហៅថាកោះត្រល់, ស្រែល្លងកែដែលខ្មែរ ហៅថា ស្រែអំបិល នៅក្នុងខែត្រកំពង់សោម, រឿងធំ (កំពង់សោម), ក្រមួនស, កាន់វត (កំពត) និងការមៅ នៅភាគខាងត្បូង ដែលកាលពីមុនមានឈ្មោះថា ទឹកខ្មៅ ។

ការប្រមូលបានទីប្រជុំជនទាំង៧ដាក់មកក្នុងអំណាចរបស់ខ្លួន មានន័យថាអតីតមេចោរសមុទ្រនេះបានបង្កើត បានក្សត្រប្រទេសមួយនៅលើទឹកដីកម្ពុជា ។ ដើម្បីធានាអនាគតរបស់ខ្លួន ម៉ាក់កូបានបញ្ជូនទូតទៅចូលកាលស្តេច អាណាម ទូលថាទឹកដីអាណាខែត្រភាគអាគ្នេយ៍នេះខ្លួនសូមលើកថ្វាយស្តេចអាណាម ហើយសុំការអនុញ្ញាតគ្រប់គ្រង ជំនួស ។ ស្តេចអាណាមបានចាត់តាំងលើកម៉ាក់កូជាអភិបាល ហើយជាខ្ពង់មសេនីយ៍លើទឹកដីមាត់ឈូងសមុទ្រ សៀមទាំងមូល (១៧/១៥) បើទោះបីម៉ាក់កូនេះគ្មានសិទ្ធិអ្វីបន្តិចបន្តួចលើទឹកដីទាំងអស់នោះក៏ដោយ ព្រោះថា ទ័ពរបស់គេមិនដែលវាយដណ្តើមបានម្តងណាទេ ហើយក៏គ្មានការធ្វើសម្បទានឲ្យ ឬក៏មានការប្រទូសវាយអ្វីដែរ ។

គឺដោយបែបនេះហើយដែលម៉ាក់កូបានក្លាយខ្លួនទៅជាមន្ត្រីដ៏មហិមាម្នាក់ តែក៏ជាមេចោរសមុទ្រដ៏ សាហាវម្នាក់សម្រាប់រាជវាំងអាណាមក៏ដូចជារាជវាំងកម្ពុជា ផងដែរ ។

នៅពេលដែលពួកសៀមចង់ដឹកនាំទ័ពមកចុះនៅហាទៀង ដើម្បីបន្តដំណើរឡើងទៅវាយអ្នកអង្គឯម ពួកនេះបានមកជួបខុបសក្តមួយ គឺម៉ាក់កូនេះឯង ដែលគាំទ្រស្តេចកំពុងសោយរាជ្យ ហើយបានកេណ្ឌទ័ពចេញពី ពួកមនុស្សយង់យួនចម្រុះជាតិសាសន៍ ត្រៀមប្រយុទ្ធជាស្រេច ។ ម៉ាក់កូបានវាយទ័ពជើងទឹកសៀម ដែលដឹក នាំដោយពញាកាសា និងគេដោ ឲ្យបរាជ័យស្ទើរតែទាំងស្រុង ។ តែទ័ពសៀមខាងជើងគោក ទទួលបានលទ្ធផលល្អ អាចរុញច្រានទ័ពអាណាមរបស់ព្រះកែវហ៊ុំអង្គឯមឲ្យដកថយមកត្រឹមពោធិសាត់ និងមកដល់ខត្តង្គ ក្រោយពី ច្បាំងគ្នាអស់ពេល១ឆ្នាំ ។

ដោយពិនិត្យឃើញថាមិនអាចបន្តទ្រាំទ្របានទេ ព្រះកែវហ៊ុំអង្គឯមបានសាកសួរយោបល់សេនាមន្ត្រី ដែលតាមហែហម រួចក៏ចាត់បញ្ជូនរាជទូតទៅចរចាជាមួយខត្តមសេនីយ៍សៀម ពញាចក្រី ថាព្រះអង្គយល់ ព្រមដាក់កម្ពុជាជាចំណុះសៀម ហើយនឹងលើកសួយសារអាករជាផ្កាមាសផ្កាប្រាក់ទៅថ្វាយរៀងរាល់ឆ្នាំប្រសិន ណាបើសៀមទុកឲ្យព្រះអង្គកាន់អំណាចដដែល ហើយនាំយកអ្នកអង្គម្ចាស់ខ្មែរដែលនៅជាមួយទ័ពសៀមទៅ អយុធ្យារវិញ ជាពិសេស គឺអតីតព្រះរាជាខ្មែរដែលទ័ពសៀមចង់យកមកឲ្យសោយរាជ្យនៅកម្ពុជាវិញ ។

^{៤៥} ពាម នេះ ជាឈ្មោះទីប្រជុំជនរបស់ខែត្រាម ឬមឿងខម ។ ពួកអាណាមហៅថា ភួនថាញ ។

មេទ័ពសៀមបានយល់ព្រមតាមបណ្តាញក្នុងទ័ពទាំងអស់នេះ ហើយក៏នាំទ័ពគ្រលប់ទៅអយុធ្យាវិញ ដោយនាំយកអ្នកអង្គមាស និងអតីតស្តេចខ្មែរទៅផង ។

ប្រជារាស្ត្រ និងនាម៉ឺនមួយចំនួនដែលមិនគាំទ្រព្រះកែវហ្វាមានការខឹងសម្បាជាខ្លាំង ហើយតាមការដំណាលតៗគ្នាមកបាននិយាយថា គេនាំគ្នាហៅព្រះកែវហ្វាអង្គមាសថាជាស្តេចសៀម ។ ដោយទ្រាំនឹងពាក្យអោយអូមនេះមិនបាន ព្រះកែវហ្វាក៏ដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គ ក៏អ្នកអង្គជ័យ ។ នៅពេលនោះព្រះអង្គមានព្រះជន្ម៤២ព្រះវស្សាហើយ ហើយទ្រង់សោយរាជសម្បត្តិបាន៦ឆ្នាំ ។

២៧- អ្នកអង្គជ័យ-ព្រះសត្វា (១៧២២-១៧២៧)

អ្នកអង្គជ័យមានព្រះជន្ម៤២០ ព្រះវស្សាហើយ នៅពេលដែលទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យ ។ ក្រោយពីព្រះបិតាដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយបាន២ខែ ព្រះអង្គបានត្រូវអភិសេកនៅខត្តក្តីក្រោមព្រះនាមថា ព្រះសត្វា និងមានព្រះឋានៈជាព្រះរាជស្នង ។ ទ្រង់បានយកព្រះមាតុប្តាសម្តេចព្រះស្រីសុជាតា បុត្រីរបស់ព្រះជ័យជេដ្ឋាជាព្រះអគ្គមហេសី ។

រជ្ជកាលរបស់ព្រះអង្គ បានចាប់ផ្តើមឡើងជាមួយនឹងការវាយពួកក្នុង ឬពួកហិណ្ឌូរបស់នាងភាក់ ឲ្យបរាជ័យ ។

ក្នុងរជ្ជកាលនេះ ព្រះអយ្យកោជ័យជេដ្ឋា ដែលបានសោយរាជ្យ ហើយដាក់រាជ្យជាច្រើនលើកច្រើន ក្រាដើម្បីសាងព្រះដួស មានព្រះជន្ម៦៥ ព្រះវស្សា ហើយមានព្រះឋានៈជាព្រះខុហយោរាជ ។ ព្រះអង្គធ្លាក់ព្រះកាយប្រល្ល័យ ហើយស្តុកទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៧២៥ ។

នៅឆ្នាំ១៧២៧ មិនដឹងជារឿយណាយនឹងរាជកិច្ច ឬក៏ដោយមានការផ្តល់យោបល់ពីព្រះបិតាព្រះកែវហ្វាអង្គមាស ព្រះសត្វាបានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះបិតាវិញ ក្រោយពីគ្រងរាជបល័ណ្ណ្តបាន៨ឆ្នាំ ។

២៨- ព្រះកែវហ្វាបរមបពិត្រ-កែវហ្វាអង្គមាស រជ្ជកាលទី២ (១៧២៧-១៧៣០)

ព្រះកែវហ្វាអង្គមាសបានសោយរាជសម្បត្តិឡើងវិញ ហើយបានទទួលព្រះរាជភិសេកក្រោមព្រះនាមថា សម្តេចស្តេចព្រះរាជទិវ្តរព្រះជ័យជេដ្ឋាធិរាជរាមសូរកំពូលលោកិយ៍ក្រៃភារនា ។ ប៉ុន្តែ បានតែ៧ខែ ប្រជារាស្ត្រក៏បះបោរប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គ ធ្វើឲ្យព្រះអង្គដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយ ព្រះរាជបុត្រព្រះសត្វា ម្តងទៀត ។

២៩- ព្រះអង្គជ័យ ហៅ ព្រះសត្វា រជ្ជកាលទី២ (១៧៣០-១៧៣៦)

ព្រះសត្វា បានត្រូវអភិសេកជាលើកទី២នៅដើមឆ្នាំ១៧៣០ ក្រោមព្រះនាមថាព្រះបាទសម្តេច ស្តេច

ព្រះរាជទ្រង់ព្រះបរមោរាជាធិរាជរាមាធិបតី ។ ពេលនោះទ្រង់មានព្រះជន្ម២៧ព្រះវស្សាហើយ ។ ព្រះបិតារបស់ព្រះអង្គដែលបានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះអង្គ បានទទួលព្រះឋានៈជាព្រះទុក្ខយោរាជ ។

នៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់ មានជនភៀសខ្លួនលាវម្នាក់ រស់នៅភូមិព្រះសូត្រក្នុងខែត្របុរាភ្នំ ដែលឡប់សតិ បានប្រកាសខ្លួនថា ជាអ្នកមានបុណ្យ ហើយទទួលភារកិច្ចចុះមកសម្លាប់ដាច់ពូជពួកអណ្តាមចេញពីកម្ពុជា ។ មានប្រជាជនជាច្រើនជឿជាក់លើជននេះ ហើយដើរតាមនៅភាគខាងត្បូងនៃព្រះរាជាណាចក្រ រហូតទៅដល់ភាគខាងម្ខាងទៀតនៃទ្រង់ដែន ។ ពួកនេះបាននាំគ្នាឆ្លងចូលទៅក្នុងកូសាំងស៊ីន ហើយចាប់កាប់សម្លាប់រាល់ជនអណ្តាមណាដែលគេជួបប្រទះ ។ ពេលនោះទុក្ខមសេនីយ៍ដែលគ្រប់គ្រងនៅសាយហ្គុនបានបញ្ជូនទ័ពមួយកងក្នុង ឲ្យមកបង្ក្រាបពួកនេះ ហើយដេញតាមរហូតដល់ឆ្លងដុតទ្រង់ដែន ។ ពេលមកដល់ស្រុក ដោយមានជំនឿនបំផុលលើជនលាវពួកនេះ ក៏ចាប់តាំងធ្វើការកាប់សម្លាប់ជាបន្តទៀត ។ ព្រះរាជាបានចាត់ស្នងការព្រះរាជាណាចក្រឲ្យទៅបង្ក្រាបហើយពួកនេះក៏បែកខ្ញែកគ្នាអស់ទៅ ។ ស្តេចអណ្តាម នៅពេលដែលបានជ្រាបអំពីហេតុការណ៍កាប់សម្លាប់រដ្ឋលនេះ ក៏បញ្ជូនកងទ័ពមកវាយកម្ពុជា ដោយមិនបានគិតថា ព្រះរាជាកម្ពុជា បានធ្វើអន្តរាគមន៍រួចទៅហើយទេ ។ ដោយមិនអាចទប់ទល់នឹងទ័ពអណ្តាមបាន ព្រះសត្រាក៏ភៀសព្រះកាយទៅគង់នៅឯពាមត្រៃ ក្នុងខែត្រសន្ទុក ។ ទ្រង់បានកេណ្ឌទ័ពប្រញាប់ប្រញាប់ រួចដឹកនាំមកកាន់ភ្នំពេញ ជាទីកន្លែងដែលពួកអណ្តាម ទើបធ្វើដំណើរមកដល់ ។ ព្រះអង្គបានវាយទ័ពអណ្តាមឲ្យបរាជ័យ រត់បែកខ្ញែកគ្នាត្រឡប់ទៅកូសាំងស៊ីនវិញ តាមដៃទន្លេទាំង២ ។

ទទួលបានព័ត៌មានស្តីពីបរាជ័យនេះ ស្តេចអណ្តាមបានចេញបញ្ជាឲ្យកេណ្ឌទ័ពមួយកងធំជាងមុន ចេញដំណើរមកវាយកម្ពុជាទៀត ។

នៅពេលដែលទ័ពអណ្តាមមកដល់ភ្នំពេញ ព្រះរាជាដែលទើបតែយាងត្រលប់ជាមួយរាជវង្សានុវង្សមកគង់នៅខត្តក្តី បានភៀសព្រះអង្គម្តងទៀត ទៅគង់នៅឯពាមត្រៃ ក្នុងខែត្រសន្ទុក ។ ទ្រង់ជ្រើសរើសទ័ពនៅទីនោះ រួចដឹកនាំមកវាយពួកអណ្តាម ធ្វើឲ្យពួកនេះបរាជ័យម្តងទៀត ហើយបង្ខំឲ្យដកថយទៅខែត្រមីថ៍ និងវិញទ្រង់អស់ទៅ ។ ខែត្រទាំង២នេះជាទីកន្លែងរបស់កម្ពុជាទេ ក៏ប៉ុន្តែពួកអណ្តាមកាន់កាប់ ហើយដាក់បញ្ចូលជាដូរការជាមួយខែត្រទាំង២ ដែលគេវាយយកបានពីមុន ។

នៅពេលនោះ ដោយពិនិត្យឃើញថាខត្តក្តីស្ថិតនៅជិតភ្នំពេញពេក ព្រះរាជាក៏សម្រេចព្រះទ័យចាកចោលរាជធានីនេះ ដោយនាំរាជបរិពារទៅគង់នៅឯលង្វែកវិញ ឆ្ងាយទៅខាងជើងបន្តិច ដែលព្រះរាជាមុនៗ បានបោះបង់ចោលកាលពីសតវត្សរ៍មុន ។ ដោយហេតុនេះហើយ បានជារាជធានីខ្មែររំកិលខិតទៅខាងជើងទៀត ព្រោះខ្លាចអណ្តាម ផ្ទុយខុសពីពេលមុនដែលរំកិលខិតមកខាងត្បូង ដោយខ្លាចសៀម ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៣៦ ព្រះរាជាព្រះសត្រា បានដាក់រាជសម្បត្តិដើម្បីសាងផ្នួស៣ថ្ងៃ រួចទើបលាចាកសិក្ខាបទមកគង់លើរាជបល័ណ្ណ កាន់អំណាចឡើងវិញ ។

នៅក្នុងឆ្នាំដែលនោះ ព្រះរាជាមានមន្ទិលសង្ស័យថាព្រះអគ្គមហេសីស្រីសុជាតា ជាបុត្រីរបស់ព្រះជ័យ ជេដ្ឋា ក្សត្រីនឹងព្រះអង្គ យុបយិតជាមួយអ្នកអង្គសួរឬសម្តេចព្រះទ័យ, អ្នកអង្គសួរ ហៅ ព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋា, និង ចៅពញាចន្ទហៅបទុមរាជា ជាបុត្រាមួយអង្គរបស់ព្រះអង្គទង និងបុត្រារបស់អតីតព្រះរាជាស្រីបទុមរាជា ដែលសុទ្ធតែត្រូវជាបងប្អូនជីដូនតាមួយរបស់ព្រះអង្គ ចង់ទម្លាក់ព្រះអង្គពីអំណាច ឬក៏ចង់ធ្វើឃាតព្រះអង្គ ។ នៅឆ្នាំ បន្ទាប់មកទៀត ដោយសន្សំព្រះទ័យចង់សងសឹកនឹងពួកនេះ ព្រះរាជាបានយាងមកកង់នៅឯភ្នំពេញ រួចហើយក៏ រៀបចំវិធានការចាប់ខ្លួន និងកាប់សម្លាប់ព្រះមហេសី និងបក្សពួកទាំងអស់ ។

ក្សត្រាទាំង៣ព្រះអង្គ ពេលដឹងខ្លួនថាព្រះរាជាប្រុងនឹងធ្វើបាបហើយ ក៏គេចខ្លួនចេញពីរាជធានី ហើយ ប្រមែប្រមួលកងទ័ពដើម្បីប្រយុទ្ធប្រឆាំងនឹងព្រះរាជវិញ ។ ការប្រយុទ្ធស៊ីសាច់ហុតឈាមសាហាវខ្លាំងណាស់ អស់រយៈពេលជាច្រើនខែ ។ នៅទីបញ្ចប់ ព្រះរាជាសត្វា និងព្រះអនុជអ្នកអង្គឯមត្រូវរត់ភៀសព្រះកាយទៅ កូសាំងស៊ីន នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៧ ។ បងប្អូនព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋា និងបទុមរាជាបានដេញតាមប្រកិតពីក្រោយ រួច ហើយព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋាក៏បោះទ័ពនៅនឹងបាត់លើក្រើយខាងកើតទន្លេ ព្រះបទុមរាជាបោះទ័ពនៅលើក្រើយខាង លិច ហើយរៀបចំវិធានការទប់ទល់កុំឲ្យព្រះរាជាព្រះសត្វាវិលត្រលប់មកវាយយកកម្ពុជាវិញ បើទោះជាព្រះអង្គ មានទ័ពអាណាមជួយក្តី ។ នៅពេលនោះ អ្នកអង្គម្ចាស់ឯម ដែលព្រះធម្មារាជាជាបិតាបានប្រទានព្រះនាមរបស់ ព្រះអង្គថ្វាយ - នៅសម័យនោះ ការប្រទានព្រះនាមដល់ថ្វាយមានន័យថាទ្រង់បានផ្ទេររាល់សិទ្ធិទាំងឡាយ ថ្វាយ - បានវាយចូលលុកលុយខែក្រអង្ករ ជាមួយនឹងកងទ័ពដែលកេណ្ឌបាននៅកូរ៉ាត់ អស់ពេលច្រើនឆ្នាំមក ហើយ ។ ជាមួយគ្នានោះ ស្តេចសៀមបានប្រគល់ទ័ព២ពាន់នាក់ឲ្យអ្នកអង្គទងជាព្រះបិតុលា ចេញតាមពីក្រោយ ដើម្បីជួយ និងបានឲ្យព្រះធម្មារាជដឹកនាំទ័ព៣ពាន់នាក់ឡើងទូកមកចុះនៅឯកំពត ។

នៅពេលដែលទ័ពអ្នកអង្គម្ចាស់ឯម និងទ័ពព្រះអង្គទងចុះមកដឹកដល់លង្វែក នៅសល់ប្រហែលជា ៥០ គីឡូ ម៉ែត្រ ព្រះមហាក្សត្រីស្រីសុជាតាបានកោះប្រជុំរាជវង្សានុវង្ស និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីពិគ្រោះយោបល់ រួច ហើយព្រះនាងក៏សម្រេចនាំគ្នាមកជួបក្សត្រាទាំង២អង្គនៅខត្តង្គ ។ ក្រោយពីជួបគ្នាបន្តិចនៅលើទន្លេសាប គេបាន សម្រេចថា ត្រូវមកជួបជុំគ្នា ដោះស្រាយបញ្ហានៅឯភ្នំពេញ ។ ក្សត្រាទាំង២យាងចូលមកក្នុងរាជធានីជាមួយនឹង កងទ័ពទាំងអស់ ហើយគេបានស្រុះស្រួលឯកភាពគ្នាថាលើកព្រះធម្មារាជាឲ្យគ្រងរាជបល័ណ្ណឡើងវិញ ។ ប៉ុន្តែ ព្រះធម្មារាជាទើបតែបានថ្វាយព្រះនាមរបស់ព្រះអង្គថ្វាយដល់ព្រះរាជបុត្រា ព្រះធម្មារាជាអង្គឯម ម៉្លោះ ហើយទ្រង់ប្រកែកមិនព្រមទទួលយករាជសម្បត្តិទេ សូមឲ្យថ្វាយទៅព្រះរាជបុត្រាទៅចុះ ។ ក៏ប៉ុន្តែរាជវង្សានុវង្ស មិនព្រម ពីព្រោះថា មានតែព្រះអង្គទេដែលការបរចាគ្នាអាចទទួលយកបាន ដូច្នោះព្រះអង្គត្រូវតែលះបង់ការផ្ទេរ ព្រះនាមថ្វាយព្រះរាជបុត្រាសិន ។

ដោយមិនសូវសព្វព្រះរាជហឫទ័យប៉ុន្មាន ព្រះធម្មារាជាបានសម្រេចព្រះទ័យកង់នៅខែក្រទ្រាំង រហូត

ដល់ឆ្នាំ១៧៣៨ ទាល់តែដល់ពេលដែលមានការចាំបាច់នៅភ្នំពេញ ដែលបានក្លាយជាមជ្ឈមណ្ឌលរបស់ព្រះរាជាណាចក្រ ទើបព្រះរាជវាំងរុក្ខរុទ្ធសៅយាងព្រះអង្គឲ្យវិលត្រលប់មកកាន់រាជធានីលង្វែកវិញ^{៤៦} ។

៣០ - ព្រះធម្មារាជា-រដ្ឋកាលទី៣ (១៧៣៨-១៧៤៧)

ព្រះធម្មារាជាអង្គសួរទ្រង់មានព្រះជន្ម៤៨ព្រះវស្សា នៅពេលដែលទ្រង់ត្រូវបានអភិសេកជាលើកទី៣ ។ ពេលអភិសេកលើកនេះទ្រង់មានព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះរាជឱង្ការព្រះជ័យជេដ្ឋាធិរាជរាមាធិបតីបរមបពិត្រ ។ ទ្រង់ត្រូវជាព្រះរាជបុត្រារបស់ព្រះរាជជ័យជេដ្ឋា ដែលទ្រង់បានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះអង្គ ។ ទ្រង់សោយរាជ្យម្តងបានមួយឆ្នាំនៅក្នុងឆ្នាំ១៧០២-១៧០៣ រួចបានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះបិតាវិញ ។ បន្ទាប់មក ក្រោយពីសោយរាជ្យបាន២ឆ្នាំ ព្រះបិតាព្រះអង្គក៏ដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះអង្គទៀត ហើយសោយរាជ្យពីឆ្នាំ១៧០៦ ដល់១៧១៤ ក៏ត្រូវព្រះកែវប្តីអង្គឯមបណ្តេញចេញពីរាជបល័ណ្ណ ។ ឥឡូវនេះ ក្រោយពី២៣ឆ្នាំកន្លងផុតទៅទ្រង់បានឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណកម្ពុជាជាថ្មីម្តងទៀត ។

អ្នកអង្គម្ចាស់អង្គទង ត្រូវជាបុត្រារបស់ព្រះទ័យ ដែលយាងពីចន្ទតាប៉ុន មកចុះចតនៅតំបែត មានព្រះជន្ម៤៧ព្រះវស្សា ហើយបានត្រូវលើកឲ្យឡើងជាទីទឹកយោរាជ ។ ព្រះទ័យជាបុត្រាបានត្រូវលើកឲ្យឡើងជាព្រះខុបរាជ ។ ព្រះអគ្គមហេសីទ្រង់ទទួលព្រះឋានៈជាសម្តេចព្រះជាតិក្សត្រី ។ ចំណែកឯព្រះធម្មារាជាអង្គឯមជាព្រះរាជបុត្រាមួយអង្គទៀត ដែលមានព្រះជន្ម២៩ព្រះវស្សា បានទទួលព្រះឋានៈជាព្រះកែវប្តី ហើយបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយម្ចាស់ក្សត្រីអ្នកអង្គមី ជាបុត្រីរបស់នាងអង្គសួរដែលសុគតទៅនៅពេលប្រសូត្របុត្រ ។

រាជពន្យារវាងបានលើកឡើងថា នៅពេលនោះទន្លេមេគង្គមានជំនន់មួយធំខុសប្លែកពីរៀងរាល់ឆ្នាំ ហើយនឹងមានការឈ្មោះប្រកែកប្រយុទ្ធក្នារវាងពួកខ្មែរ និងពួកអាណាមនៅក្នុងខែត្របុស្ស (សុក្រាស័) ។ ពួកអាណាម ត្រូវបានវាយឲ្យបរាជ័យ ក៏នាំគ្នាដកថយទៅនៅលើកោះហុងពាមមីសា ក្នុងទន្លេមេគង្គ ហើយបានយកទីនោះរស់នៅរៀបចំហាក់បីដូចជាម្ចាស់កម្មសិទ្ធិតែម្តង ។

ពីរឆ្នាំក្រោយពីម៉ាកកូទទួលមរណភាពបាត់ទៅក្នុងអាយុ៧៨ឆ្នាំ ឆ្នាំ១៧៣៨ ព្រះរាជាកម្ពុជាធម្មារាជាបានឆ្លៀតឱកាសដែលមានជម្លោះមួយកើតឡើងរវាងពួកខ្មែរជាមួយនឹងបក្សពួករបស់ម៉ាកតុង ជាកូនរបស់ម៉ាកកូ ដែលឡើងកាន់អំណាចគឺឪពុក បានមានបំណងចង់ដណ្តើមយកហាទៀងមកវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែហាទៀង មានកម្លាំងការពារយ៉ាងរឹងមាំ និងប៉ិនប្រសប់ ធ្វើឲ្យខាងកម្ពុជាខាតបង់កម្លាំងអស់ជាច្រើន ក៏ដកថយមកវិញ ។

^{៤៦} គេនិយាយថា នៅពេលនោះរាជវាំងកម្ពុជា មានជីវិតមួយក្បាល ។

នៅឆ្នាំ១៧៤៧ ព្រះរាជាបានអាពាធ ហើយសុភក្តៅ នៅក្នុងព្រះជន្ម៥៧ព្រះវស្សា ។ ព្រះអង្គសោយ រាជ្យ ៣ដង បាន១២ឆ្នាំ ហើយមានរយៈពេលយូរជាងគេនៅក្នុងរជ្ជកាលចុងក្រោយ គឺបាន១០ឆ្នាំ ។

៣១- ព្រះធម្មារាជទី៥-អង្គឯម (១៧៤៧)

ព្រះកែវហ៊ុំអង្គឯម ដែលព្រះធម្មារាជជាព្រះបិតាបានលះបង់ព្រះនាម និងសិទ្ធិទាំងអស់ថ្វាយកាលពីឆ្នាំ ១៧៣៣ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តក្នុងព្រះជន្ម៤២ព្រះវស្សា ។ ការដែលព្រះបិតាលះបង់ព្រះនាម និងសិទ្ធិ អំណាចថ្វាយកាលពីពេលមុននេះបានធ្វើឲ្យនាមម៉ែនសព្វមុខមន្ត្រីជ្រើសតាំងព្រះអង្គឡើង ។ ព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គ ព្រះនាមថាអង្គហ៊ុន ដែលព្រះបិតាបានថ្វាយព្រះនាមថា ស្រីសុរិយោពណ៌នៅក្នុងទឹកសង្កែតិកោរជុក បាន បះបោរឡើងដណ្តើមរាជសម្បត្តិ ទាំងព្រះអង្គទើបតែមានព្រះជន្មមិនទាន់ក្រប ១៦ព្រះវស្សាដង^{៤៧} ។ ទ្រង់បាន ធ្វើឃាតព្រះរាជា ហើយចង់ឡើងសោយរាជ្យជំនួស ក៏ប៉ុន្តែនាមម៉ែនសព្វមុខមន្ត្រីមិនព្រម ហើយបានលើកព្រះ ទ្រង់យោរាជ អ្នកអង្គតន់ ហៅថា ព្រះអង្គទង ឲ្យឡើងកាន់អំណាចវិញ ។

៣២- រាមាធិបតី-ព្រះអង្គទង (១៧៤៧-១៧៤៧)

ក្សត្រអង្គនេះមានព្រះជន្ម៥៦ព្រះវស្សា និងមានព្រះឋានៈជាព្រះទ្រង់យោរាជអស់កាល ១០ឆ្នាំមក ហើយ ។ គេបានលើកឲ្យទ្រង់ឡើងកាន់អំណាច ក៏ប៉ុន្តែមិនមែនលើកឲ្យឡើងក្រុងរាជបល័័ត្តទេ គឺទុកឲ្យតែព្រះអង្គ ចាត់ចែងរាជកិច្ចក្នុងឋានៈជាព្រះទ្រង់យោរាជប៉ុណ្ណោះ ។

នៅឆ្នាំ១៧៤៨ ពួកក្សត្រាដែលភៀសព្រះកាយទៅតាំងនៅកូសាំងស៊ីនកាលពី១០ឆ្នាំមុន ជាមួយ ព្រះសត្រូវ បានចាប់ដឹកនាំទ័ពអាណាមចូលលុកលុយកម្ពុជា ។ ពួកគេបានវាយចៅហ្វាយខែត្របាសាក់ លោក ទុកញ៉ានរន្ទុក ដែលដឹកនាំទ័ពមួយកងតូចដែលកេណ្ឌបានទាំងប្រញាប់ប្រញាប់ទៅទប់ទល់ ហើយត្រូវបង្ខំឲ្យដក ថយមកកាន់កោះហុងពាមមេសវិញ ។ រួចហើយកងទ័ពរបស់ព្រះអង្គបានធ្វើដំណើរឆ្ពោះមកខាងជើង និងមកជិត ដល់ខត្តក្តី ។ មកដល់ទីនោះ គេជួបជាមួយទ័ពរបស់លោកនាយករដ្ឋមន្ត្រី ចៅហ្វាយ ក៏វាយទ័ពនោះឲ្យបែកខ្ញែក

^{៤៧} ក្សត្រាមួយ ច្រើនតែបានទទួលឈ្មោះពង្សនៅក្នុង១ជីវិត : គឺទទួលឈ្មោះម្តងនៅពេលដែលគេរៀបចំពិធីកោរសក់ព្រៃ កំណើត, ម្តងទៀតនៅក្នុងទឹកសង្កែតិកោរជុក ដែលជាពិធីរៀបចំថ្វាយពេលពេញវ័យ ហើយម្តងទៀតនៅពេលដែលរៀបចំពិធី អភិសេកស្តេច ជាទ្រង់យោរាជ ឬក៏ជាព្រះទ្រង់យោរាជ ។ ព្រះអង្គអាច និងមានព្រះនាមទី៤ មួយទៀតនៅពេលដែលទ្រង់សុភក្ត ។ មុនពេលទទួលព្រះនាមក្នុងពិធីកោរជុក ព្រះក្សត្រាអង្គនេះមានព្រះនាមថា អង្គហ៊ុន ។ ទ្រង់ជាបុត្ររបស់ព្រះធម្មារាជ ជាមួយនឹង អ្នកម្នាងសៀមម្នាក់ឈ្មោះ អ្នកម្នាងរិក្ខ (១៧៣០) ហើយទ្រង់មានព្រះអនុជរួមមាតាមួយអង្គទៀតព្រះនាមថា ព្រះអង្គដួង ។

ខ្លាត់ខ្លាយអស់ទៅ ។ ព្រះរាជាអង្គទង ព្រះទ័យជាបុត្រា ព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋា (អ្នកអង្គស្នួន) ជាបង
ប្អូនដ៏ដូនមួយ និងត្រូវជាបុត្រារបស់ព្រះស្រីបទុមរាជា និងជាព្រះអនុជរបស់ព្រះធម្មារាជាដែលព្រះសុរិយោ
ពណ៌ បានធ្វើឃាត ក៏នាំគ្នារត់ទៅស្រុកសៀមសុំជំនួយ ។

អតីតព្រះមហាក្សត្របរមរាជា និងព្រះអនុជអង្គឯមក៏ឡើងជាម្ចាស់ស្រុក ហើយបានយាងមកកងនៅ
ខត្តក្នុង នៅក្នុងរាជវាំងរបស់ព្រះខេត្តយោរាជ ដែលស្ថិតនៅពីខាងលិចបឹងប៉ាម៉ា ។ ព្រះអង្គមិនអាចបញ្ជាទៅលើ
កងទ័ពអាណាមបានទេ ក៏បណ្តោយឲ្យពួកនោះដឹកនាំប្រទេស ធ្វើបាបប្រជាសាស្ត្រ នាំឲ្យរាស្ត្រក្តៅក្រហាយ
ខឹងសម្បកាន់តែខ្លាំងឡើងៗរាល់ថ្ងៃ ។

លោក ក្រឡាហោមអុក និងចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់លោកទុកញ៉ាស្នួតលោក អ៊ុក ក្រោយពីបានជូន
ដំណើរព្រះខេត្តយោរាជនូវការតំទល់ដៃនូវចំណី ក៏ត្រលប់មកពោធិសាត់វិញ រៀបចំជ្រើសរើសកងទ័ព ។ ពួក
ខត្តកសេនីយ៍អាណាមក៏ដឹកនាំទ័ពធ្វើដំណើរសំដៅមកកាន់ខែត្រពោធិសាត់ ។ ក្នុងជាមួយគ្នានោះ ព្រះអង្គ ហ៊ុនស្រី
សុរិយោពណ៌ក៏បានដឹកនាំទ័ពខ្មែរមួយកង តាមជើងទឹកមកដែរ ។ មេដឹកនាំទ័ពក្រោយនេះបានត្រូវស្លាប់ នៅពេល
ក្រោយបន្តិចមក តែទ័ពអាណាមបានធ្វើដំណើរមកដល់វាលស្រាបអង្គរម (រលាប្បៀរ) ហើយបោះទីតាំងនៅ
កន្លែងនោះតែម្តង ។ ពេលនោះលោកក្រឡាហោមក៏លើកទ័ពមកដល់ វាយប្រហារទៅលើទ័ពអាណាម ដែលដឹកនាំ
ដោយអ្នកអង្គអេងឲ្យបរាជ័យទាំងស្រុង ហើយរត់គេចខ្លួនកាត់មុខខត្តក្នុង មិនហ៊ានចូលក្នុងក្រុងទេ ។ អ្នកអង្គឯម និង
អតីតព្រះរាជាធម្មារាជាក៏រួមរាជានាំគ្នាស្រាវរត់តាមពួកអាណាម រីលត្រលប់ទៅកូសាំងស៊ីនវិញដែរ ។ អ្នកអង្គ
ឯម យាងមកដល់កំពង់ឆ្នាំងមិនបានប៉ុន្មានផង ក៏សុគតទៅ (១៧៤៨) ។ ចំណែកឯអតីតព្រះរាជាធម្មារាជ បាន
យាងទៅដល់អាណាម ប៉ុន្តែដោយឡើយហត់ជាខ្លាំង ក៏សុគតទៅក្នុងឆ្នាំនោះដែរ ក្នុងជំនួយ ៤៣ព្រះវស្សា ។

លោកក្រឡាហោម អុក និងចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់ក៏ចាត់ចែងរៀបចំស្រុកទេសឡើងវិញ ដ្ឋានប្តូរ
ចៅហ្វាយខែត្រណាដែលគ្មានសមត្ថភាព គេចរោះមិនបានទប់ទល់ជាមួយសត្រូវ រួចបានស្នើសុំស្តេចសៀមឲ្យ
បញ្ជូនព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋាអង្គស្នួន ដែលត្រូវជាបុត្រារបស់ព្រះរាជាស្រីបទុមរាជា ដែលអង្គអាចក្លាហានជាង ឲ្យ
មកទទួលរាជសម្បត្តិនៅកម្ពុជា ក៏មិនបានសុំឲ្យបញ្ជូនព្រះរាជាអង្គទងឬព្រះខេត្តយោរាជទ័យ ដែលអស់សេចក្តី
ក្លាហានទៅហើយនោះទេ ។ ស្តេចសៀមបានយល់ព្រមតាមសំណើនេះ ហើយក៏បញ្ជូនព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋា ឲ្យរីល
ត្រលប់មកវិញជាមួយមន្ត្រីសៀមជាច្រើននាក់ សម្រាប់ធ្វើជាទីប្រឹក្សាជួយព្រះអង្គ ។

៣៣- ព្រះជ័យជេដ្ឋាទី៥ អង្គស្នួន (១៧៤៧-១៧៥៥)

ព្រះជ័យជេដ្ឋា ពេលនោះមានព្រះជន្ម៤២ព្រះវស្សាហើយ ។ ព្រះអង្គជាព្រះរាជបុត្រារបស់ព្រះបាទ
ធម្មារាជា ដែលព្រះសុរិយោពណ៌អង្គហ៊ុនបានធ្វើកុត ។ ព្រះអង្គត្រូវបានអភិសេកឲ្យឡើងសោយរាជ្យក្រោម

ព្រះនាមថា ព្រះបាទស្តេចស្តេចព្រះរាជទិវង្គតព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋាធិរាជបរមបពិត្រ ។

ព្រះអង្គទទួលស្គាល់កុណបុគ្គលរបស់ចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់ ដែលបានស៊ូប្តូរនឹងព្រះអង្គនៅក្នុងពេលមានសង្គ្រាម ម៉្លោះហើយព្រះអង្គក៏តែងតាំងឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយ គឺនាយករដ្ឋមន្ត្រី ។ ការលើកតម្កើងចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់នេះ បានធ្វើឲ្យនាមមន្ត្រីចាស់ៗ កើតការប្រណែន ក៏យុបយិតគ្នាធ្វើយ៉ាងណាបំបែកលោក ចៅហ្វាយ ចេញពីព្រះទ័យព្រះរាជា ។ ពួកមន្ត្រីទាំងអស់នោះចាក់រុកថា លោក ចៅហ្វាយ ក្បត់ មានបំណងចង់ដណ្តើមយករាជសម្បត្តិ រហូតដល់ព្រះរាជាក្សេម ហើយបានចាត់ឲ្យជនម៉ាយឡេម្នាក់ ឈ្មោះថា ប៉ូឡីម៉ែន លួចធ្វើឃាតលោក ចៅហ្វាយ ចោល ។ លោក ចៅហ្វាយអុក ដឹងរឿងនេះ ក៏គេចខ្លួនទៅនៅឯស្រុកសៀមទៅ ហើយព្រះរាជាក៏លើកទុកញ៉ាចក្រីពូ ឲ្យឡើងជំនួសវិញ ។

នៅឆ្នាំ១៧៥១ ពួកអ្នកអង្គម្ចាស់ដែលភៀសព្រះកាយទៅក្នុងនោះឯស្រុកសៀមទាំងពីរឆ្នាំ១៧៤៨ បានទទួលការអនុញ្ញាតពីព្រះរាជាក្សេមឲ្យវិលត្រលប់មកស្រុកវិញ ហើយបានមកតាំងព្រះរាជដំណាក់នៅពាមចាស់ក្នុងស្រុកពោធិមេបា ។ ព្រះខុបរាជទ័យ ដែលប្រហែលជាមិនគាំទ្រដែនការរបស់ព្រះបិតារបស់ព្រះអង្គ ក្នុងការទម្លាក់ព្រះរាជាក្សេមជ័យជេដ្ឋាធិរាជសម្បត្តិ បានយាងចូលសាងព្រះរដ្ឋនៅអង្គរវត្ត ។ ចំណែកព្រះអង្គទ័យ ដែលគេបង្ខំឲ្យទទួលតួនាទីជាព្រះខុបយោរាជ បន្ទាប់ពីការជ្រើសរើសព្រះមហាក្សត្រថ្មីឲ្យគ្រងរាជបល័ណ្ណហើយនោះ បានយាងទៅក្នុងខែត្រក្រុង ស្ថិតនៅតាមមាត់ច្រាំងទន្លេខាងស្តាំភាគខាងត្បូងបំផុតនៃបឹងទន្លេសាប ។

ក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះ មានមន្ត្រីម្នាក់ឈ្មោះថា ក្សេត្រឯក ដែលភៀសខ្លួនទៅនៅស្រុកសៀម បានរៀបចំដែនការទម្លាក់ព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋាចេញពីរាជបល័ណ្ណ ដើម្បីលើកអ្នកអង្គម្ចាស់គន់ បុត្រារបស់ព្រះខុបរាជ ដែលយាងចូលសាងព្រះរដ្ឋនៅអង្គរវត្ត ឲ្យឡើងសោយរាជ្យវិញ ។ មន្ត្រីនោះបានបញ្ជូនកូនប្រុសរបស់ខ្លួនឲ្យទៅកេណ្ឌទ័ពក្នុងចំណោមអ្នកស្រុកដែលរស់នៅឯភ្នំខ្នាល ។ ទៅដល់ភ្នំខ្នាល កូនមន្ត្រីនោះបានជួបជាមួយមនុស្សឡប់សតិម្នាក់ឈ្មោះ សួស ដែលអ្នកស្រុកគោរពស្រលាញ់ ជឿថាជាមនុស្សមានបុណ្យមានកម្លាំងមហិមា ហើយនាំគ្នាហៅថា សីលសួស ។ ដែនការក្សត់នេះបានធ្វើឲ្យរំខានដល់ព្រះខុបយោរាជជាខ្លាំង ព្រះអង្គក៏រៀបចំអន្ទាក់ចាប់ ក្សេត្រឯក បាន រួចហើយក៏សម្លាប់ចោលទៅ ។ ពេលនោះសីលសួសមានទ័ព៣ពាន់នាក់ បានប្រកាសខ្លួនឡើងជាព្រះអង្គយ័ង ជាឈ្មោះអ្នកអង្គម្ចាស់មួយអង្គដែលសុភតយូរណាស់មកហើយ ហើយបានលើកជនខ្លះខ្លះម្នាក់ជាស្តេច ដាក់ឈ្មោះថា ព្រះបាទអង្គលីរាជ ។ ព្រះខុបយោរាជបានកេណ្ឌកម្លាំង រួចហើយយាងទៅកាន់ភូមិក្បាលក្របី នៅខាងលិចខត្តក្នុង ជាទីកន្លែងដែលកូនរបស់ក្សេត្រឯក និងសីលសួសរស់នៅ ដោយមានព្រះកែវប៊ុរា និងព្រះអង្គអាត ទៅជាមួយផង ។ មនុស្សទាំង២នាក់នេះ ត្រូវគេចាប់បាន ហើយសម្លាប់ចោលទៅ ។ បន្ទាប់មកព្រះខុបយោរាជបាននាំទ័ពទៅវាយស្តេចអង្គលីរាជទៀត ។ ទ្រង់បានវាយបំបែកទ័ពរបស់ស្តេចនេះ រួចចាប់ស្តេចអង្គលីរាជយកទៅសម្លាប់ចោលនៅឯកំរែងភ្នំស្រង់ នៅក្នុងខែត្រក្រុង ។

ប្រហែលនៅចុងឆ្នាំ១៧៥៣ ព្រះខុបយោរាជបានយាងមកក្នុងនៅខត្តក្នុងវិញ ដើម្បីឲ្យបានជិតព្រះរាជា

ជាព្រះភាគីនេយ្យ ។ នៅឆ្នាំបន្ទាប់មកទៀត បុត្រារបស់ព្រះអង្គគឺអ្នកអង្គសួរ ហៅព្រះខុបរាជខ័យ បានសោយទិវង្គតនៅក្នុងវត្តអង្គរវត្ត ។ ពេលនោះព្រះអង្គមានព្រះជន្ម៤០ ព្រះវស្សា ។ បុត្រារបស់ព្រះអង្គ បានប្រកាន់យកនាមព្រះបិតាថា ព្រះខ័យ ដើម្បីជាការបញ្ជាក់ថាព្រះអង្គទ្រង់ឡើងស្នងបន្តពីព្រះបិតា ។ ប៉ុន្តែឋានៈជាព្រះខុបរាជបានត្រូវធ្លាក់ទៅលើព្រះអង្គហ៊ុនស្រីសុរិយោពណ៍ ដែលត្រូវជាបុត្រារបស់អតីតព្រះរាជាព្រះជ័យជេដ្ឋា ហើយជាយាតករព្រះរាជាធម្មារាជាអង្គ៦មនៅឆ្នាំ១៧៤៧ ។

ព្រះរាជាជ័យជេដ្ឋាបានសុគតនៅក្នុងឆ្នាំ១៧៥៥ ក្នុងព្រះជន្មយុវ៤៦ ព្រះវស្សា ក្រោយពីទ្រង់សោយរាជសម្បត្តិបាន៧ឆ្នាំ ។

៣៤- ព្រះរាជាធិបតី-អង្គទង (១៧៥៦-១៧៥៧)

ព្រះខុបរាជ ដែលធ្លាប់សោយរាជ្យបានមួយឆ្នាំម្តងរួចមកហើយកាលពីឆ្នាំ១៧៤៨-១៧៤៩ បានត្រូវពួកបារម្ភ និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីលើកឲ្យឡើងសោយរាជ្យម្តងទៀតនៅដើមឆ្នាំ១៧៥៦ នៅពេលដែលទ្រង់មានព្រះជន្ម៤៥ ព្រះវស្សា ។ ព្រះអង្គមានព្រះឋានៈជាអ្នកគ្រងរាជ្យ ឬរាជានុសិទ្ធិ ។

នៅក្នុងឆ្នាំនោះដែរ ក្រោយពីមានជម្លោះក្នុងគោលមួយ ព្រះខុបរាជសុរិយោពណ៍បានមានបំណងធ្វើយាតព្រះខ័យ (អង្គតន់) ក៏ប៉ុន្តែព្រះអង្គតន់បានភៀសព្រះកាយទៅដល់ពាម-ហាទៀង ដែលកូនម្នាក់របស់អតីតមេចោរសមុទ្រម៉ាកកូ គឺម៉ាកតុង^{៤៧} កំពុងត្រួតត្រាកន្លែងនោះបម្រើឲ្យដល់ប្រយោជន៍ស្តេចអាល្លាម ។ ម៉ាកកូបានព្រួតដៃជាមួយទ័ពខ្មែរមួយកង វាយប្រហារទៅលើទ័ពជើងទឹកសៀមមួយកង ដែលមានបំណងឡើងគោក នៅពាមនេះឲ្យបរាជ័យនៅក្នុងឆ្នាំ១៧២២ ហើយកាត់បានស្លាប់នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៣៧ ។ ព្រះអង្គតន់បានព្រមព្រៀងគ្នានឹងម៉ាកតុង ដើម្បីទម្លាក់ព្រះអង្គទងចេញពីរាជបល័ណ្ណ ។ នៅពេលដែល ម៉ាកតុង បញ្ជូនរបស់កដនទៅ បញ្ចុះបញ្ចូលអ្នកស្រុកនៅក្នុងខែត្រទ្រាំង បន្ទាយមាស បាទី និងព្រែកប្បាស ព្រះអង្គតន់បានយានទៅកាន់ខែត្រត្រារិញ ក្នុងចំណោមប្រជាជន ដែលស្ថិតនៅក្រោមអំណាចអាជ្ញាធរអាល្លាម តាំងពីប៉ុន្មានឆ្នាំមកហើយ ។ ទ្រង់កេណ្ឌទ័ពបានយ៉ាងឆាប់រហ័ស ហើយរៀបចំចេញជាពាក្យ ដោយដាក់នៅក្រោមបញ្ជាការមន្ត្រីខ្មែរដែលស្មោះនឹងព្រះអង្គ ៣នាក់ រួចឲ្យចេញដំណើរមកកាន់ខេត្តតាមដូរផ្សេងៗគ្នា ។ ម៉ាកតុងដឹកនាំទ័ពជាពួកចោរច្រើនមួយកង ធ្វើដំណើរពីខាងក្រោយទ័ពខ្មែរទាំងពាក្យ ។ ទ័ពព្រះខ័យរាជាទទួលបានទ័ពជំនួយមួយនៅក្រសាំង នៅខាងជើងជិតមាត់ជ្រូក (ចូរដុក) ។ មកដល់ភ្នំពេញ មេទ័ពទាំង៣បានវាយទ័ពព្រះខុបរាជស្រីសុរិយោពណ៍ ឲ្យបរាជ័យនៅក្នុងសមរម្យ

^{៤៧} ពួកអាល្លាមហៅថា ម៉ាកធានទី ខ្មែរហៅថា ព្រះសុទត្ត ។

មួយ ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ បានរត់ភៀសព្រះកាយបាត់ទៅ ។ ព្រះខ័យ បានចាត់កម្លាំងឲ្យដេញតាម ចាប់ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍បាននៅខែត្រព្រឹក្ស ក្នុងដីកំពង់ស្វាយ ហើយធ្វើឃាតចោលទៅ ។ ព្រះអនុជរបស់ព្រះខុបរាជ គឺព្រះកែវប៊ុរាអង្គជួន ដែលយាងចូលសាងព្រះដ្ឋានព្រះមិនចង់មានបញ្ហាជាមួយព្រះខ័យ បានត្រូវគេបង្ខំឲ្យលា ចាកសិក្ខាបទ^{៤៧} រួចហើយត្រូវគេធ្វើឃាតដែរ នៅពេលយាងចេញផុតពីបរិវេណវត្តស្សីង ។

ក្រោយពីធ្វើឃាតស្តេចទាំង២អង្គរួច ព្រះខ័យ បានយាងចូលកាលព្រះរាជាអង្គទង់ជាព្រះអយ្យកោ ដោយឥតអៀនខ្មាស ហើយសុំការអនុញ្ញាតនាំយកព្រះរាជវង្សានុវង្ស និងបរិពារមករស់នៅខាងជើងវត្តព្រះ ចេតិយថ្មី ។ ព្រះរាជាទ្រង់បានអនុញ្ញាតតាមសំណើ ដោយមិនអាចធ្វើអ្វីបាន ព្រោះព្រះខ័យមានទ័ពវិន័យ ។

ពីរខែក្រោយមក នៅពេលដែលពួកទាហានមួយចំនួនធំវិលត្រលប់ទៅស្រុកកំណើតវិញហើយ ព្រះខ័យ ទទួលដំណឹងថា មហេសីមេម៉ាយរបស់ព្រះខុបរាជស្រីសុរិយោពណ៍ បានរៀបចំដែនការប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គ ដោយមានមន្ត្រីធំៗជាច្រើនចូលរួមផង ហើយពួកគេកំពុងប្រុងប្រៀបបើកការវាយប្រហារមកលើព្រះអង្គ ហើយ ។ ដោយភ័យខ្លាចចំពោះការវាយប្រហារនេះ ព្រះអង្គបាននាំព្រះរាជវង្ស និងសេនាអាមាត្យ យាងចេញពី ខត្តក្ត មកកង់នៅឯជ្រោយចង្វារ ចំពីមុខភ្នំពេញវិញ រួចហើយបានចាត់តាំងមន្ត្រី និងមេទ័ពមួយចំនួនឲ្យចេញ កេណ្ឌទ័ពសាជាថ្មី ។

ពេលពិនិត្យឃើញថាព្រះខ័យធ្វើខ្លួនជាស្តេច ហើយប្រុងប្រៀបវាយប្រហារទៅលើព្រះមហេសីមេ ម៉ាយរបស់ព្រះខុបរាជដូច្នោះ ព្រះរាជាអង្គទង់ក៏មានសេចក្តីក្លាហានឡើងវិញ ហើយកេណ្ឌទ័ពមួយកងវាយទៅ លើពួកបះបោរ ។ ប៉ុន្តែទ័ពនេះបរាជ័យ ព្រះរាជាក៏គេចខ្លួនចេញពីរាជធានីខត្តក្ត ទៅកង់នៅឯខែត្រពោធិសាត់ ដោយនាំយកក្សត្រាក្សត្រី មានអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គទង់ អង្គនន់ ព្រះរាមា និងសេនាអាមាត្យទាំងអស់ ទៅជាមួយ ផង ។ ព្រះអង្គបានសុភតនៅទីនោះ ក្រោយពីយាងទៅដល់បានបន្តិច ក្នុងព្រះជន្មាយុ ៦៥ ព្រះវស្សា ។ សរុបទៅ ព្រះអង្គបានសោយរាជសម្បត្តិ ៣ឆ្នាំ ក្នុងចន្លោះពេលមួយដែលមានរយៈ ៧០ ឆ្នាំ ។

មិនយូរប៉ុន្មានក្រោយមក ព្រះខ័យបានឲ្យគេធ្វើឃាតព្រះមហេសីមេម៉ាយ របស់ព្រះខុបរាជ និងព្រះ បុត្រាច្បងរបស់អង្គទង់ ដែលព្រះនាងមានជាមួយព្រះធម្មារាជាជាព្រះស្វាមីមុន ក្រោយពីបាននាំយកពីបរិវេល ជាភូមិមួយនៅខាងកើតព្រៃសុរិយោពណ៍ មកវិញ ។ ទ្រង់បានដកទៅហាយខែត្រកំពង់ស្វាយ ចេញពីតំណែង ដែល ទទួលអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គនន់រាមា និងអង្គជ័យឲ្យស្នាក់នៅ ហើយដាក់អ្នកជំនិតរបស់ព្រះអង្គដែលចាប់អ្នកអង្គម្ចាស់

^{៤៧} ការគ្រងចីវរលឿងអាចធ្វើឲ្យគេចង់ផុតពីការចាប់ទោសព្រំបាន ។ គេនឹងដួបរឿងដូចគ្នានៅស្រុកសៀម នៅពេលដែលស្តេច ជ្រែករាជ្យ ក្សានុ ត្រូវធ្វើឃាត ។

ទាំង២ ដាក់ក្នុងទ្រង់ថ្វាយព្រះអង្គ ជំនួសវិញ ។ នៅក្នុងពេលកំពុងធ្វើដំណើរ មន្ត្រីម្នាក់របស់ព្រះខ័យ គឺពញាច័ន្ទ បានកាប់បំបាក់ទ្រង់ រំដោះយកព្រះអង្គនន្ទរាម រត់គេចទៅស្រុកសៀម ។ នៅសល់តែព្រះអង្គជ័យប៉ុណ្ណោះ ដែល ព្រះអង្គទង បានឲ្យគេសម្លាប់ចោលនៅទន្តង ។

ដើម្បីរំលាប់ការតវ៉ារបស់ពួកអាណាម ដែលចោទថាព្រះអង្គបានចូលទៅក្នុងទឹកដីកូសាំងស៊ិន រហូតដល់ ខែត្រវិញឡុង ជ្រើសរើសទ័ពធ្វើសង្គ្រាមប្រឆាំងនឹងព្រះរាជាមុន ព្រះខ័យបានប្រគល់ទៅឲ្យអាណាម នូវទឹកដី ២កន្លែង គឺដីតាំដុនឡុងដែលក្រោយមកគឺខែត្រអាណយ៉ាង និងមួយកន្លែងទៀត ដែលក្រោយមក គេបង្កើតបាន ជាស្រុក២ គឺចាន់ដន និងស៊ុយឡាប់ ហើយភ្ជាប់ទៅក្នុងខែត្រវិញឡុង (១៧៥៧) ។

៣៥- ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍-ព្រះខ័យ (១៧៥៨-១៧៧៥)

ក្រោយពីទ្រង់បានប្រព្រឹត្តអំពើទុក្រិដ្ឋផ្សេងៗដូចដែលបានរៀបរាប់ខាងលើរួចហើយ អ្នកអង្គតន់ ហៅថា ព្រះខ័យ ជាបុត្រារបស់ព្រះខុបរាជព្រះខ័យ ដែលសុកតទៅនៅអង្គរវត្តកាលពីឆ្នាំ១៧៥៣ និងត្រូវជាព្រះនគ្នា របស់ព្រះរាជាអង្គទង និងជាកូនចិញ្ចឹមរបស់ម៉ាកតុង បានឡើងសោយរាជ្យនៅក្នុងព្រះជន្ម ២០ ព្រះវស្សា ក្រោម ព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជឱង្ការព្រះនរាយណ៍រាជាធិរាជរាមាធិបតីព្រះស្រីសុរិយោពណ៍បរម សុរេន្ទ ។

ព្រះចៅអាណាមបានប្រកាសទទួលស្គាល់ស្តេចកម្ពុជានេះភ្លាម ។ ស្តេចនេះមិនគ្រាន់តែជាជនទុក្រិដ្ឋចំពោះ រាជវង្សានុវង្សប៉ុណ្ណោះទេ ក៏ប៉ុន្តែបានក្សត្រប្រទេសជាតិថែមទៀត ។ ទ្រង់បានប្រគល់ទឹកដីខែត្រពីរ ដែលគេហៅ សព្វ ថ្ងៃថាសុកត្រាំង និងត្រាវិញ ទៅឲ្យពួកអាណាម ។ គឺដោយបែបនេះហើយដែលរដ្ឋាភិបាលក្រុងវ៉េ បានឆ្លៀត យកទឹកសាសនាដែលប្រទេសកម្ពុជាជួបប្រទះនឹងការលំបាក ដណ្តើមយកទឹកដីកូសាំងស៊ិនដាក់បញ្ចូលមកក្នុងការគ្រប់ គ្រងរបស់ខ្លួនបន្តិចម្តងៗ ។ ហើយពួកអាណាមនេះលោភលន់មិនចេះស្តាប់ស្តល់ទេ ។ រៀបចំខែត្រទាំង២មិនទាន់ ទាំងបានស្រួលបួលដង ពួកនេះក៏ចាប់តាំងកសាងបន្ទាយនៅសាដែក (ដូររាដែក) នៅកូឡាវយាង (កោះតេង) និងនៅចូរដុក (មាត់ជ្រូក) ថែមទៀត ។

ប៉ុន្តែរាជព្រះវិហារខ្មែរបានលើកឡើងថា ព្រះរាជាខ័យជាស្តេចល្អ មានព្រះទ័យទូលាយ ហើយចូលចិត្ត ដាក់ទាន ។ ទ្រង់បានបរិច្ចាគព្រះរាជទ្រព្យជាច្រើនដាក់ទានដល់ស្នូមយាចក និងបូជាថ្វាយព្រះពុទ្ធ និងពុទ្ធសាសនិក ដើម្បីសន្សំបុណ្យជៀសវាងអកុសលកម្មទាំង៥យ៉ាង និងបាបកម្មទាំង១៤បែប ។ មានទុក្ខិតជនជាច្រើនកាត់ពីទី ឆ្ងាយៗ មកទទួលទានពីព្រះអង្គ ។ នេះគឺជាការវិនិច្ឆ័យអំពីអត្តប្រយោជន៍ផ្សេងៗ ដែលគេអាចឆ្លៀតទាញ យកបានពីព្រះអង្គ ។

ព្រះអង្គសព្វព្រះទ័យនឹងដួលដំបូន្មាន យោលបល់ល្អៗដល់នាម៉ឺនមន្ត្រី និងជំរុញឲ្យពួកនោះធ្វើទាន ជៀស

វាងបាបកម្ម ។ ទ្រង់ឈ្លងយល់ថាព្រះអង្គគឺជាពោធិសត្វមួយអង្គដែលត្រូវចុះមកជួយសង្គ្រោះសត្វលោក ថ្ងៃណាមួយ ព្រះអង្គនឹងនាំអ្នកទាំងអស់នោះជាច្រើនរយពាន់ឡើងជិះលើសំពៅមាសមួយឆ្លងកាត់មហាសមុទ្រ បើទោះជាមានព្រះបក់បោកយ៉ាងណាក្តី ។

នៅឆ្នាំ១៧៦៣ ពេលដែលសភាពការណ៍ក្នុងប្រទេសស្ងប់ស្ងាត់ល្អហើយ ព្រះខ័យបានប្រគល់ការដឹកនាំ ប្រទេសឲ្យមន្ត្រីធំៗទទួល រួចហើយទ្រង់យាងត្រង់ស្បៀងពណ៌ល្បឿន សាងព្រះរដ្ឋស្នាដៃ ទើបលាចាកសិក្ខាបទ មក គង់លើរាជបល័ណ្ណវិញ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៦៥ ព្រះរាជាបានលើកព្រះមហេសីអ្នកម្នាងមាលិនុបបុប្ផារីតី ឲ្យឡើងជាសម្តេចព្រះភកវតី រួចហើយបានកែសម្រួលពិធីការដោយឲ្យមន្ត្រីទាំងឡាយឆ្លើយនឹងព្រះមហាក្សត្រីថា ព្រះករុណាពិសេស ចំណែក ឯភរិយាមន្ត្រីទាំងនោះវិញ ទ្រង់ឲ្យហៅព្រះមហាក្សត្រីថា ព្រះម៉ែ ។

២ឆ្នាំក្រោយមក ស្តេចភូមា^{៥០} ដែលធ្វើសង្គ្រាមជាមួយស្តេចសៀមតាំងពីខែមករា ឆ្នាំ១៧៦៥ ក្រោយពី បានដណ្តើមយកភារវ័យ មែរកុយ ហើយនិងគោណស័សេរីម្លូចមក បានដណ្តើមយកអយុធ្យាទៀត ក្រោយពី ហ៊ុមព័ទ្ធជាប់អស់រយៈពេល២ខែ រួចដុតកម្ទេចខ្ទេចខ្ចី (ថ្ងៃទី២៨ ខែមេសា ឆ្នាំ១៧៦៧) ។ ពេលនោះមានអ្នកអង្គ ម្ចាស់សៀមមួយអង្គ ដែលរាជពន្យារវាសារខ្មែរហៅថាព្រះចៅឡេសាង បានរត់គេចទៅឡើងគោកនៅហាទៀង ដោយទទួលការថែទាំពីព្រះសង្ឃកាតូលិកឈ្មោះ ពីញី រួចហើយបានមកស្នើសុំជ្រកកោននៅរាជវាំងខត្តក្តី^{៥១} ។

ក្រោយពីរាជធានីសៀមធ្លាក់ចូលក្នុងដៃសត្រូវរួចមក មានកើតជំងឺប្លេស្ត និងអាសន្នរោគ ព្រមទាំងមាន ចោរលួចចោរឃ្នកពាសពេញប្រទេស ។ ពេលនោះមានកូនកាត់ចិនក្នុងសហគមន៍ហៃហុនម្នាក់ឈ្មោះថា ភ្យាតាក ឬ ចៅពញាតាក ជាចៅហ្វាយខែត្រមួយនៅទិសខាងជើង ដែលមានទ័ព១ពាន់នាក់ បានវាយពួកភូមាឲ្យបរាជ័យជា ច្រើនលើកច្រើនសា ។ ដោយរាជធានីអយុធ្យាបានត្រូវបំផ្លាញខ្ទេចខ្ចីអស់ ហើយព្រះរាជាក៏ត្រូវបានគេធ្វើគុត ទៀតធ្វើឲ្យរាជបល័ណ្ណនៅទំនេរ ភ្យាតាកក៏ប្រកាសខ្លួនឡើងជាព្រះរាជាសៀម នៅឯបាងដាសយ ។ ភ្យាតាក ដែល ធ្វើដំណើរមកដល់រយ័ង បានត្រូវប្រជាជនអបអរទទួល ចាត់ទុកថាជាអ្នករំដោះ ហើយនាំគ្នាចូលបម្រើកងទ័ព ធ្វើឲ្យ ចំនួនកើនឡើងដល់ ២ពាន់នាក់ ។ ពេលនោះចៅហ្វាយខែត្រចន្ទតាប៊ុនមិនព្រមចំណុះ ទទួលស្គាល់អំណាចរបស់ ភ្យាតាក ទេ, ភ្យាតាក ក៏វាយលុកដណ្តើមយកខែត្រចន្ទតាប៊ុន រួចហើយក៏ដឹកនាំទ័ពដែលមានចំនួនកាន់តែច្រើន ឡើងទៅវាយពួកភូមាទៀត ។ ភ្យាតាកវាយឈ្នះពួកភូមានៅសមរក្សមិជាច្រើន ហើយបានរុញច្រានពួកនេះឲ្យដក

^{៥០} នោះគឺព្រះរាជាទី៣នៃសន្តតិវង្សអាឡោងដ្រា ដែលបានឡើងសោយរាជ្យលើរាជបល័ណ្ណអវា ក្រោយពីបដិវត្តន៍ឆ្នាំ១៧៥៤ ។

^{៥១} អ្នកអង្គម្ចាស់នេះ បានសុភតកម្ពុជាក្នុងឆ្នាំ១៧៧១ ។ រាជពន្យារវាសារអាណាមហៅព្រះអង្គថាចៅស៊ីសាង ។ ចំណែកបព្វជិត ពីញី វិញ ក្រោយមកបានទទួលឋានៈជា អេវ៉ែកអាដ្រង់ ។

ថយចេញពីព្រះរាជាណាចក្រទៅ ។ ដឹងដូច្នោះទាំងអស់នេះ បានធ្វើឲ្យភ្ញាក់ភ្ញាញក្នុងរាជវាំងនៅក្នុងស្រុកសៀម ប្រជារាស្ត្រទាំងអស់ទទួលស្គាល់ក្នុងឋានៈជាមេដឹកនាំ ។ ភ្ញាក់ភ្ញាញ បានមកតាំងរាជវាំងនៅ បាណបុរី ប្តូរឈ្មោះដាក់ថា បាណបុរី វិញ ត្រង់កន្លែងដែលព្រះនរាយណ៍បានធ្វើសម្បទានប្រគល់ឲ្យប្រទេស បារាំងពីមុន ដែលនៅជាកម្មសិទ្ធិរបស់ពួកបារាំងនៅឡើយ ថ្វីបើបារាំងមិនបានមកតាំងទីនៅក៏ដោយ ។

ភ្ញាក់ភ្ញាញ ចង់ឲ្យព្រះរាជាខ្មែរទទួលស្គាល់អធិរាជភាពរបស់សៀម ហើយចាត់ទុកកម្ពុជាជានគរសាមន្តរាជ មួយ ដូចដែលស្តេចសៀមមុនៗ តែងតែគិតអីចឹងដែរ ក៏ចាត់បញ្ជូនរាជទូតឲ្យនាំសារមកថ្វាយ មានអត្ថន័យថា “សូមឲ្យព្រះរាជាកម្ពុជារក្សាទុកនូវប្រពៃណីដែលធ្លាប់មានតាំងតែពីមុន កុំបំភាន់ការងាររដ្ឋរបស់ប្តូរដែលកើតមាន ឡើងអាស្រ័យដោយព្រឹត្តិការណ៍ធំៗ បំពាល់ដល់ព្រះរាជាណាចក្រសៀមនោះ” ហើយថាព្រះរាជាកម្ពុជាត្រូវ លើកស្ទួយសារអាករទៅថ្វាយ ដូចដែលព្រះរាជាមុនៗ ធ្លាប់បានអនុវត្តកន្លងមក ។ រាជពន្ធរដ្ឋានក៏មាននិយាយ ផងដែរថា ព្រះអង្គបានទាមទារឲ្យខ្មែរបញ្ជូនអង្គម្ចាស់សៀមមួយអង្គ ដែលរត់មកជ្រកកោននៅក្នុងរាជវាំង ខត្តក្នុងទៅវិញទៀតផង ។

ពេលនោះព្រះរាជាកម្ពុជា ព្រះទ័យសុរិយោពណ៍ ដែលធ្លាប់តែជាស្តេចបះបោរមួយអង្គ ហើយដែលបាន ឡើងសោយរាជ្យដោយសារតែការចងសម្ព័ន្ធមេត្រីជាមួយអាណាម រួចបានប្រគល់ខែក្រហម និងធ្លាប់បានធ្វើ យាតភរជន្លង់ជាច្រើនអង្គដើម្បីកុំឲ្យមករារាំងការឡើងត្រង់រាជបល្ល័ង្ករបស់ព្រះអង្គ គឺជាសត្រូវនឹងអតីតព្រះរាជា ណាចក្រសៀមដែលតែងតែទំនុកបម្រុង ជំរុញឲ្យមានស្តេចប្រឆាំងនឹងស្រុកខ្មែរឥតដាច់ ទ្រង់មិនទទួលស្គាល់ថា រាស្ត្រសាមញ្ញម្នាក់អាចឡើងសោយរាជ្យលើរាជបល្ល័ង្កសៀមបានទេ ទោះបីថាជននោះបានជួយសង្គ្រោះរំដោះ ប្រទេសពីការត្រួតត្រារបស់សត្រូវក៏ដោយ ។ ទ្រង់បានចាត់ទុកភ្ញាក់ភ្ញាញថាមិនមានឋានៈស្មើ នឹងព្រះអង្គទេ ។ ព្រះ អង្គបានតបព្រះរាជសារទៅវិញថា “ទ្រង់មិនអាចចរចាស្មើភាពគ្នាជាមួយមនុស្សម្នាក់ ដែលកើតចេញពីពាណិជ្ជ- ករចិនម្នាក់ជាមួយនឹងស្រីសៀមសាមញ្ញម្នាក់បានទេ បើទោះជាថាជននោះមានសមត្ថភាពដូចម្តេចក្តី” ។

ទទួលបានរាជសារនេះ ភ្ញាក់ភ្ញាញ ច្រឡោតខឹងយ៉ាងខ្លាំង ហើយបានប្តេជ្ញាថានឹងទម្លាក់ព្រះរាជាកម្ពុជានេះ ចេញពីរាជបល្ល័ង្កឲ្យបាន ។ ដើម្បីសម្រេចបំណងនេះ ទ្រង់បានចាប់ផ្តើមបំផុសបំផុលរកស្តេចប្រឆាំងមួយអង្គ ហើយបានជ្រើសរើសយកអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គនៃរាមា ដែលបានរត់ភៀសព្រះកាយមកកង់នៅស្រុកសៀម ជា មួយមន្ត្រីម្នាក់ដែលធ្លាប់កាប់បំបាក់ទ្រង់រំដោះព្រះអង្គមក ។ ភ្ញាក់ភ្ញាញបានឲ្យទ័ពសៀមមួយកងជូនព្រះអង្គនៃ រាមាធ្វើដំណើរមកកាន់ខត្តក្នុងកាត់តាមផ្លូវនគរវត្ត ដើម្បីស្នើប្រគល់ឲ្យនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីនៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ដែលមិនសូវជាពេញចិត្តនឹងព្រះទ័យសុរិយោពណ៍ប៉ុន្មាននោះ សម្រេច ។ ពេលធ្វើដំណើរមកដល់អង្គរវត្ត កងទ័ពនេះបោះជំរុំសម្រាក រង់ចាំការប្រយុទ្ធ ។ ព្រះរាជាកម្ពុជាពេលនោះ បានចាត់ឲ្យកេណ្ឌទ័ពមួយកង ដាក់នៅ ក្រោមបញ្ជាការរបស់លោកក្រឡាហោម ប៉ាន់ ។ ក្រឡាហោមប៉ាន់បានត្រូវគេប្រហារបាន នៅក្នុងការប្រយុទ្ធ

ដំបូង ក៏ប៉ុន្តែក៏ទ័ពខ្មែរដែលមិនមានការតក់ស្លុតព្រោះបាត់បង់មេកោយនោះ បានបន្តការប្រយុទ្ធជាមហាសម្បត្តិ ទទួលបានជ័យជម្នះលើទ័ពសៀម ធ្វើឲ្យពួកនេះបែកបាក់រត់ខ្ចាត់ខ្ចាយទៅស្រុកវិញអស់ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៦៩^{៤៦} ។

នៅពេលនោះ ម៉ាក័តុនដែលខ្មែរយើងហៅថា ព្រះសុទ្ធក្ត ចៅហ្វាយខែត្រហាទៀង ដែលទទួលដំណឹងពីការ វាយប្រហារនេះពីស្តេចអណ្ណាម បានសម្រេចចិត្តធ្វើអន្តរាគមន៍ជួយព្រះរាជាកម្ពុជា ។ គាត់បានកេណ្ឌទ័ពខ្មែរ មួយកងចេញពីខែត្រហាំង និងបន្ទាយមាស រួចបានដឹកនាំទ័ពតាមជើងគោក និងតាមជើងទឹកទៅវាយលុក អាណា ខែត្រហាំងសមុទ្ររបស់សៀម ។ នៅពេលកងលំចំនួនគាត់ ទ័ពម៉ាក័តុនបានជួបប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពសៀមមួយកង ដែលកំពុងនៅរង់ចាំ ទ័ពសៀមនោះបានវាយឲ្យម៉ាក័តុនបរាជ័យ រត់ចោលទូកក្តារ និងសម្ភារមួយចំនួន ចូលទៅ ហាទៀងវិញ ។

ស្តេចសៀមបានយាងត្រលប់មកបាត់កកវិញ ហើយបានរៀបចំនាវាមួយកង រួចនាំទ័ពឡើងជិះសំពៅជាមួយ ព្រះអង្គម្ចាស់អង្គនន់រាមា ចេញដំណើរសំដៅមកហាទៀង វាយដណ្តើមយកខែត្រនេះបាន និងចាប់ក្រុមគ្រួសារ ម៉ាក័តុន មួយចំនួនជាចំណាប់ខ្លាំង ឯម៉ាក័តុនបានរត់គេចខ្លួនបាត់ទៅ ។ ក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះ កងទ័ពជើងគោក សៀមមួយកង ដែលនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់យមរាជសៀមម្នាក់ បានឆ្លងកាត់ព្រំដែនខ្មែរភាគខាងជើងធ្វើ ដំណើរកាត់នគរវត្តបាត់ដំបង និងពោធិសាត់សំដៅមករករាជធានីភ្នំពេញ ។ ភ្នំពេញ និងអង្គនន់រាមា ក៏បានមក ដល់ភ្នំពេញដែរ ដោយធ្វើដំណើរពីហាទៀងមកមិនដល់៦ ថ្ងៃផង ព្រោះគ្មានជួបទ័ពទប់ទល់បន្តិចណាសោះ ។

ដោយខ្លាចសៀមចាប់បាន ព្រះរាជាកម្ពុជាបាននាំព្រះរាជវង្សានុវង្ស និងបរិពារគេចចេញពីភ្នំពេញមក ចុះនាវានៅកំពង់ហ្លួង ហើយធ្វើដំណើរទៅកាន់ត្រពាំងខ្លះបាក់អញ្ចៀន ឲ្យលោក យមរាជ ដឹកនាំទ័ពនាំមុខ ប្រយុទ្ធ យ៉ាងអង្គអាចជាមួយទ័ពសៀម ។ ពួកអ្នកស្រុកដែលខ្លាចសៀមក៏រត់តាមព្រះរាជាទៅដែរ អ្នកខ្លះទៅដល់មាត់ ក្រសះ និងអន្លង់បូស្សី ខ្លះទៀតទៅដល់ត្រពាំងខ្លះបាក់អញ្ចៀនដែរ ។

នៅពេលដែលព្រះរាជាកំពុងតែរត់គេចទៅនោះ ទ័ពភ្នំពេញ និងអង្គនន់រាមាបានធ្វើដំណើរតាមមាត់ ទន្លេច្រាបឈាម ចាប់ស្រីៗ និងយករបស់របរអ្នកស្រុកដែលរត់ទៅមាត់ក្រសះអស់ទៅ ។

នៅពេលនោះហើយដែលពួកអណ្ណាមចាប់ផ្តើមធ្វើអន្តរាគមន៍^{៤៧} ដោយកេណ្ឌទ័ពមួយកង មកជួបគ្នាជា មួយនឹងទ័ពលោក យមរាជ នៅពាមបញ្ចូសពាស ។ ទ័ពអណ្ណាម និងខ្មែរ បានទទួលជ័យជម្នះលើទ័ពសៀម រួចបាន

^{៤៦} តាមរាជព័ន្ធរាវការបាននិយាយថា នៅក្នុងឆ្នាំនោះមានផ្តាយដុះកន្ទុយមួយល្អណាស់ លេចឡើងនៅក្នុងដើមខែកញ្ញា ចេញពីទិស ខាងកើត ហើយបន្តសំដៅទៅទិសនិរតី ។

^{៤៧} រាជព័ន្ធរាវការខ្មែរនិយាយថា ស្តេចអណ្ណាមពេលនោះមានព្រះនាមថា យ៉ាឡុង ។ តាមពិតស្តេចនោះមានព្រះនាមថា ហ្វេរឿង អភិសេកនាមក៏ ឆ្លៀងភ្នំកងន៍ ។ គឺជាបុត្រារបស់ស្រីស្នំម្នាក់ ។ ព្រះអង្គសោយរាជ្យបាន១៣ឆ្នាំ ពីឆ្នាំ១៧៤៦ ដល់១៧៧៨ ។

មកដេញ ភ្នាក់ងារ និងអ្នកអង្គនៃ ចេញពីភ្នំពេញ ឲ្យធ្វើដំណើរទៅហាងទៀងវិញ រួចទ័ពសៀម និងភ្នាក់ងារ ក៏ចុះទូក ទៅស្រុកសៀមវិញអស់ទៅ ។ ឯអ្នកអង្គនៃ ទ្រង់គង់នៅនឹងហាងទៀងនេះជាមួយទ័ពសៀម៥រយនាក់ ប៉ុន្តែបន្ទាប់ មក បានទៅគង់នៅឯកំពតវិញ ដោយមិនអាចការពារហាងទៀងទប់ទល់នឹងម៉ាកតុនបាន ។ ទៅដល់កំពត ទ្រង់បាន បន្តជ្រើសរើសទ័ពបន្ថែមទៀតពីខែត្រជិតខាង ។

នៅភាគខាងជើងទ័ពសៀមច្បាំងចេះតែចាញ់ជាញឹកញយ ។ ដល់ទទួលដំណឹងថា ភ្នាក់ងារ ចុះទូកជាមួយ កងទ័ពចេញពីហាងទៀងទៅវិញ ក៏យល់ថាខ្លួនកំពុងតែស្ថិតនៅក្នុងគ្រោះមហន្តរាយហើយ បានបោះបង់ការប្រយុទ្ធ វិលត្រលប់ទៅស្រុកវិញដែរ ដោយនាំយកទៅជាមួយនូវឈ្មើយសឹក១ម៉ឺននាក់ ដែលគេបានប្រមូលផ្តុំនៅពោធិ- សាត់ ។ គេនិយាយថា មានអ្នកស្រុកជាច្រើនត្រូវស្លាប់ដោយអត់អាហារតាមផ្លូវ ។

នៅពេលអស់ទ័ពសៀមហើយ ទ័ពលោក យមរាជ ក៏បែកចេញពីទ័ពអាណាម ហើយធ្វើដំណើរទៅរកទ័ព អ្នកអង្គនៃរាមា ជួបគ្នានៅនឹងពាមរកា ក៏វាយឲ្យបរាជ័យទៅ (១៧៧១) ។

នៅចុងឆ្នាំ១៧៧១ ព្រះរាជា បានយាងមកគង់ជាបណ្តោះអាសន្ននៅមាត់កណ្តុរ ស្ថិតនៅលើទន្លេសាប ចម្ងាយ ១០ គីឡូម៉ែត្រពីភ្នំពេញ ។ ទ្រង់បានទទួលយករើស៊ីដង់អាណាមម្នាក់ ហៅ បារាហូ មកនៅនឹងព្រះរាជវាំង ។ ធ្វើយ៉ាងនេះ មានន័យថា ព្រះអង្គ បានដាក់ព្រះរាជាណាចក្រនៅក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់អាណាមហើយ ។ បន្ទាប់មកព្រះរាជាបានយាងមកគង់នៅនឹងពាក់ព្រ័ត្រ^{៤៤} រួចបានចាត់រាជទូតទៅបាណកក ចរចាសន្តិភាពជាមួយ ភ្នាក់ងារ ដោយលែងចាត់ស្តេចសៀមថ្មីនេះថាស្រ្តីសាមញ្ញមកជ្រែករាជសម្បត្តិ ដូចកាលពីប៉ុន្មានឆ្នាំមុន ទៀតហើយ ។ ភ្នាក់ងារមិនព្រមទទួលរាជទូតទាំងអស់នោះទេ ក៏បានឲ្យគេចាប់បំបែក រួចផ្ញើររាជសារមួយមកថ្វាយ ព្រះរាជកម្ពុជា និយាយថាការចាត់អាចនឹងមានទៅបានលុះណាតែទ្រង់បញ្ជូនព្រះមាតា និងរាជវង្សានុវង្ស ទាំង អស់ ឲ្យទៅគង់នៅឯស្រុកសៀមសិន ។ ចំណែកឯម៉ាកតុនវិញ គេក៏ចាប់ចរចាជាមួយស្តេចសៀម ហើយហាក់ដូច ជាបានបោះបង់ការកាំទ្រស្តេចខ្មែរដែរ ហើយបានទទួលការអនុញ្ញាតពីភ្នាក់ងារ ឲ្យក្រុមគ្រួសារដែលស្តេចសៀម ចាប់ទុកជាចំណាប់ខ្លាំងនៅឯបាណកកនោះ វិលត្រលប់ទៅហាងទៀងវិញ ។ ដើម្បីជាប្តូរ ម៉ាកតុន បានយល់ព្រមប្រគល់ អ្នកអង្គម្ចាស់សៀមមួយអង្គដែលភៀសខ្លួនមកគង់នៅរាជវាំងកម្ពុជា ហើយដែលព្រះរាជកម្ពុជាប្រកែកមិនព្រម ប្រគល់ឲ្យទៅ ភ្នាក់ងារ ។ ភ្នាក់ងារក៏នាំយកអ្នកអង្គម្ចាស់សៀមនោះ ទៅបាណកកវិញរួចធ្វើឃាតចោលទៅ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៤ ព្រះរាជកម្ពុជាបានយាងចេញពីរាជដំណាក់ពាក់ព្រ័ត្រ មកគង់នៅឯកោះចិន ជាកោះ

^{៤៤} ភូមិនេះនៅជិតទន្លេស្រីសោយ ត្រង់កន្លែងមួយមាននៅរហូតដល់សព្វថ្ងៃ សម្រាប់ទុកស្បែកគោក្របីដែលបានរុក រឹទុកធ្វើជាព្រ័ត្រ នៅក្នុងព្រះរាជពិធីអុំទូក នាថ្ងៃពេញបូណ៌មី ខែតុលា ។

មួយនៅក្នុងទន្លេសាប ស្ថិតនៅចំពីមុខកំពង់ហ្លួង មិនទាន់ហ៊ានយាងត្រលប់ចូលរាជធានីវិញទេ ដោយខ្លាចព្រះអង្គម្ចាស់អង្គនន់រាមា ដែលកំពុងតែឃោសនាវើសទ័ពនៅក្នុងអាណាខ័យត្រខាងលិច ចាប់ព្រះអង្គបាន។

អនាធិបតេយ្យមានគ្រប់ទីកន្លែង នគរទាំងមូលវិលត្រលប់មករកភាពព្រៃផ្សៃឡើងវិញ។ មានខ្មែរត្រជាច្រើនដែលមិនគោរពព្រះរាជា តែក៏មិនស្តាប់បញ្ជារបស់ស្តេចបះបោរដែរ។ ចៅហ្វាយខ្មែរត្រប្រមូលពន្ធបានតែមិនបានយកមកបង់ជូនរាជការទេ ឯអ្នកប្រមូលពន្ធត្រូវប្រជាពលរដ្ឋដេញមិនឲ្យចូលក្នុងភូមិ។ នៅកន្លែងខ្លះប្រជាជនត្រូវគេបង្ខំឲ្យបង់ពន្ធត្រកាតិទាំង២។ រាស្ត្ររងទុក្ខវេទនា ជំងឺអាសន្នរោគរាតត្បាត ហើយជំងឺអុតបានធ្វើឲ្យអ្នកស្រុកស្លាប់អស់ជាច្រើន។

រាជពន្យារវាតារបាននិយាយថា នៅទីបញ្ចប់ ដោយទ្រង់មានមេត្តាករុណាដល់ប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរពេក ព្រះរាជាក៏សុខព្រះទ័យលះបង់រាជសម្បត្តិថ្វាយដល់ព្រះអង្គនន់រាមា ជាកូប្រណាំងប្រជែង និងជាសត្រូវផងនៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៥។ ទ្រង់សោយរាជ្យបាន១៧ឆ្នាំ ហើយរជ្ជកាលរបស់ព្រះអង្គមានតែទុក្ខវេទនា។

៣៦- ព្រះអង្គរាមរាជា-អង្គនន់ (១៧៧៥-១៧៧៧)

ព្រះអង្គរាមរាជាជាព្រះរាជបុត្រារបស់ព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋា និងជាព្រះរាជនគ្រាបស់ព្រះធម្មរាជាទី១។ ព្រះអង្គមានព្រះជន្ម៣៦ ព្រះវស្សាហើយនៅពេលដែលទ្រង់ទទួលព្រះរាជភិសេកក្រោមព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជឱង្ការព្រះរៀមរាជាធិរាជបរមបពិត្រ។ ព្រះរាជាមុនដែលដាក់រាជ្យ បានទទួលព្រះឋានៈជាព្រះទុកយោរាជ ឯព្រះអង្គ៥៩ ជាព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គរាមរាជា បានទទួលព្រះឋានៈជាព្រះទ្របរាជធំ។

ដោយមានការព្រួយបារម្ភខ្លាចពួកអាណាម ដែលប្រឆាំងនឹងការឡើងសោយរាជ្យរបស់ព្រះអង្គ ធ្វើការវាយប្រហារមកលើ ព្រះរាជាបានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យធ្វើកាំភ្លើងធំ កាំភ្លើងតូច រំសេវ គ្រាប់កាំភ្លើងធំ គ្រាប់កាំភ្លើងតូច ហើយបានឲ្យសង់បន្ទាយការពាររឹងមាំ២ មួយនៅភ្នំពេញ មួយទៀតនៅមុខកំពូល។ ក៏ប៉ុន្តែចៅហ្វាយក្រុងសាយហួន និងស្តេចយ៉ាឡុង (ឆៀងកុកធន់) ដែលសោយរាជ្យនៅរាជធានីវ៉ៃពេលនោះ មានការរវល់នឹងរឿងផ្សេងទៅវិញ។ នោះគឺពួកអ្នកភ្នំខាងកើត ឬតៃស៊ីន នៅនឹងតៃភូ បានបះបោរឡើងក្រោមការដឹកនាំរបស់បងប្អូន២នាក់ឈ្មោះ ខុកអុងថាញ និងខុកអុងឯម^{៥៥} ហើយធ្វើការកំរាមកំហែងមកលើរាជធានីវ៉ៃ ក្នុងឆ្នាំ១៧៧៥។ ចំណែកនៅកូសាំងស៊ីនខាងក្រោមវិញ មានការបះបោរមួយកើតឡើង ធ្វើឲ្យចៅហ្វាយ ខ្មែរត្រអាណាម ឈ្មោះ ចាសចេ មានការលំបាកនឹងប្រឆាំងយ៉ាងខ្លាំង។ ម៉្លោះហើយ ពួកនេះមិនបានបើកការវាយប្រហារមកលើកម្ពុជាទេ ដូចទៅវិញ

^{៥៥} ពួកអាណាមដាក់ឈ្មោះគេថា ឆៀងវ៉ាន់ញ៉ាក់ និងឆៀងវ៉ាន់ហ្គេតុង។

គេបានសំណូមពរឲ្យកម្ពុជាជួយទៅវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែព្រះរាជាកម្ពុជាបានប្រកែក មិនចង់មានទំនាក់ទំនងជាមួយ ពួកអាណាម ដែលធ្លាប់តែវាយប្រហារមកលើព្រះអង្គ មុនពេលដែលទ្រង់បានឡើងសោយរាជ្យឡើយ ។

ចៅហ្វាយក្រុងសាយហ្គុនមិនបានអនុវត្តរក្សាទុកទេ ប៉ុន្តែនៅពេលដែលបង្គ្រាបការបះបោររួច គេក៏បែរ មករកធ្វើសង្គ្រាមសងសឹកនឹងកម្ពុជាតែម្តង ។ គាត់បានដឹកនាំទ័ពឡើងតាមទន្លេ រហូតមកដល់ភ្នំពេញ ដោយគ្មាន ជួបប្រទះការទប់ទល់អ្វីឡើយ ។ ប៉ុន្តែមកដល់ភ្នំពេញ មានទ័ពខ្មែរមួយកងកំពុងតែរង់ចាំជាស្រេច ។ មានការ ប្រយុទ្ធគ្នាចំនួន២០ លើកនៅជុំវិញរាជធានី ពួកអាណាមត្រូវបរាជ័យស្ទើរតែរាល់លើក ។ នៅពេលដែលច្បាំង ទៅបាត់បង់កម្លាំងអស់ច្រើនពេក ហើយការផ្គត់ផ្គង់ស្បៀងក៏លំបាក ព្រោះអ្នកស្រុកបះបោរប្រឆាំងគ្រប់ទិសទី ជាពិសេសពីខាងក្រោយ ពួកអាណាមក៏បែរខ្លួនរត់ត្រលប់ទៅកូសាំងស៊ីនវិញទៅ នៅចុងឆ្នាំ១៧៧៦ ។

ព្រះរាជាបានដឹកនាំទ័ពដេញតាមរហូតដល់ហ្គុនព្រំដែន ដណ្តើមយកបានខែត្រវិញឡុង និងមីមកវិញ ។ គេនិយាយថា ទ្រង់បានបំផុសបំផុលពួកអ្នកស្រុកកូសាំងស៊ីន ដែលមានកំហឹងនឹងពួកអាណាមស្រាប់ ឲ្យកាប់សម្លាប់ ពួកអាណាមឲ្យអស់ពីទឹកដី ក៏ប៉ុន្តែបានព្រះទុកយោរាជ និងព្រះទ្រង់រាជធានី ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៧ វិបុលរាជស្រី ដែលជាជំនួយការរបស់លោកក្រឡាហោម រដ្ឋមន្ត្រីខាងទ័ពជើងទឹក ដោយយល់ឃើញថា ព្រះទ្រង់អង្គុំជាមនុស្សតែម្នាក់តែដែលអាចទាមទារយករាជបល្ល័ង្កបាន ក៏សុំការ អនុញ្ញាតចូលកាល ហើយថ្វាយយោបល់ឲ្យទ្រង់យល់ព្រមធ្វើកុតព្រះរាជាក្រឹម ដើម្បីដណ្តើមរាជសម្បត្តិ ។ ព្រះទ្រង់រាជ បានច្រានចោលមតិនេះ ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់មិននិយាយស្តីអ្វីទេ ព្រោះថាតាមពិតទៅទ្រង់ក៏ចង់បានរាជ បល្ល័ង្កបន្តពីព្រះរៀមដែរ ។ វិបុលរាជស្រីភ័យខ្លួន ខ្លាចព្រះទ្រង់រាជធំចោទប្រកាន់ ក៏ទៅចូលកាលព្រះរាជាក្រឹម បង្គាប់ថាព្រះទ្រង់រាជធំក្បត់បានចាត់ឲ្យខ្លួនមកធ្វើកុតព្រះរាជ ។ ព្រះរាជាទ្រង់ជឿសម្តីវិបុលរាជស្រី ហើយបាន ដុកផ្តាក់ឲ្យជននេះធ្វើកុតព្រះទ្រង់រាជវិញ នៅពេលដែលទ្រង់ក្រសាលបាស្តាជាមួយ ហើយញាក់ភ្នែកធ្វើសញ្ញា ។ ព្រះរាជាបានបច្ច្រាលព្រះទ្រង់រាជធំលេងបាស្តានៅនឹងរាងកាយដំណាក់ខ្ពង្គ័ន្ត តែទ្រង់មិនបានឲ្យសញ្ញាសោះ ។ ស្នែកឡើង ទ្រង់ក្រសាលទៀត តែនៅតែមិនដល់សញ្ញាដដែល ធ្វើឲ្យវិបុលរាជស្រី មានការអស់សង្ឃឹមជាខ្លាំង បារម្ភខ្លាចតែព្រះរាជាបានពិភាក្សាសាកសួរព្រះអនុជជីងរឿងរ៉ាវសព្វគ្រប់ទើង ព្រោះថាព្រះទ្រង់រាជ នឹងធ្វើ ខ្លាំងណាស់ ហាក់ដូចជាគ្មានអារម្មណ៍ច្របូកច្របល់អ្វីបន្តិចសោះឡើយ ។ វិបុលរាជស្រី បានចូលកាលព្រះរាជ ម្តងទៀត ហើយទូលព្រះអង្គ អះអាងថាព្រះអនុជបានរៀបចំអាវុធយុទ្ធភណ្ឌទុកនៅក្នុងព្រះរាជដំណាក់ អំពើក្បត់ នៅតែពេលនឹងផ្ទុះឡើងប៉ុណ្ណោះ ព្រះរាជាត្រូវចាត់ការឲ្យរហ័ស ទើបទប់ស្កាត់ទាន់សភាពការណ៍ ។ ព្រះរាជាចាប់ មានការភិតភ័យជាខ្លាំង ហើយបានសន្យាថា ទ្រង់នឹងធ្វើសញ្ញាឲ្យ នៅក្នុងពេលលេងបាស្តាល្ងាចនេះ ។ ពេលលេង បាស្តាម្តងទៀត ទ្រង់នៅតែមិនបានឲ្យសញ្ញាដដែល ព្រោះខ្លាចចាញ់បញ្ឆោតវិបុលរាជ ។ ប៉ុន្តែនៅពេលដែល ទ្រង់នឹកព្រះភ័ក្ត្រមើលទៅវិបុលរាជ ជននេះចាត់ទុកថា នោះជាសញ្ញាដែលព្រះរាជាឲ្យហើយក៏ដកកាំបិតស្លៀត

ចាក់មកលើចន្លោះឆ្នេររបស់ព្រះខុបរាជ ធ្វើឲ្យព្រះខុបរាជស្រែកយ៉ាងខ្លាំង ហើយដួលទៅអាបជើងព្រះរាជា ។ ព្រះរាជារំភើបខ្លាំងណាស់ ក៏ទិសចាប់បីព្រះអនុជឡើង បបោសអង្គែល និងព្រះកន្សែងសោកាជាខ្លាំង ធ្វើឲ្យព្រះខុបរាជយល់ថា ព្រះរៀមចាញ់បោកគេហើយ ។ ព្រះខុបរាជក៏រៀបរាប់ថ្វាយ ព្រះរៀមអំពីរឿងដែលវិបុលរាជស្រី បានទៅបញ្ចុះបញ្ចូលព្រះអង្គ ព្រះអង្គបានប្រកែក ប៉ុន្តែព្រះអង្គនៅស្ងៀម មិនបានទូលរឿងនេះថ្វាយ ហើយទ្រង់ថាសុំទោសចំពោះការដែលមិនបានរាយការណ៍ថ្វាយនេះ ។ ព្រះរាជាក៏ចេញបញ្ជាភ្លាម ឲ្យគេចាប់វិបុលរាជស្រី ប្រគល់ឲ្យចៅក្រមដាក់ទោសទៅតាមច្បាប់ នៅក្នុងខែធ្នូ ឆ្នាំ១៧៧៧ ។

វិបុលរាជស្រីនេះបានប្រព្រឹត្តខុសឆ្គងម្តងរួចមកហើយ កាលពីមួយ ឬពីរឆ្នាំមុន ហើយត្រូវបានព្រះរាជាប្រោសប្រណីលើកទោសឲ្យ ។ ជននេះបានស្រលាញ់ស្នំម្នាក់ ដែលព្រះរាជាសព្វព្រះទ័យ ទើបតែលើកធ្វើជាស្នំឯកនៅក្នុងព្រះរាជវាំង ។ ដោយត្រូវធ្វើឲ្យភ្ញាក់ផ្អើលពេលទតឃើញវិបុលរាជនេះនៅលើទែនសយនា ស្នំឯកនៅពេលដែលទ្រង់ទើបតែយាងចេញបានបន្តិច ដើម្បីទៅបំពេញកិច្ចការសំខាន់មួយ ជននេះបានស្ទុះទៅកញ្ជក់យកដាវមួយមកកាន់រាមព្រះរាជាដើម្បីបើកដួវរត់ចេញ ។ ពួកអ្នកយាមឃើញដូច្នោះ ស្រឡាំងកាំង មិនដឹងថាមានរឿងហេតុអ្វីកើតឡើងនៅក្នុងព្រះរាជវាំង ក៏បណ្តោយឲ្យវិបុលរាជរត់ចេញទៅ ។ ប៉ុន្តែ ដល់ដឹងរឿងរ៉ាវសព្វគ្រប់ពួកអ្នកយាមនោះក៏នាំគ្នាដេញតាម ហើយបាញ់ព្រួញត្រូវវិបុលរាជគ្រង់ឆ្អឹងជំនីរ ដួលដេកនឹងដី ។ ប៉ុន្តែព្រះរាជាទ្រង់បានលើកទោសកំហុសឲ្យទៀត ។ វិបុលរាជមកទូលព្រះរាជាបន្តិចព្រះខុបរាជថា មានបំណងចង់ធ្វើឃាតព្រះរាជា ដោយទូលថាដើម្បីសងគុណព្រះអង្គ ដែលបានលើកលែងទោសឲ្យពីមុននោះឯង ។ ទោសកំហុសលើកនេះជាក់ស្តែងខ្លាំងណាស់ ក៏ប៉ុន្តែគេគិតថាព្រះរាជា ដែលធ្លាប់លើកទោសកំហុសឲ្យវិបុលរាជម្តងមកហើយ ទ្រង់សព្វព្រះទ័យនឹងជននេះខ្លាំងណាស់ ណាមួយទ្រង់បានជឿទៅលើសម្តីបងប្អូន របស់វិបុលរាជទាំង៤ នាក់ក៏តេជោទែន ចៅហ្វាយស្រុកកំពង់ស្វាយ, ពាង ចៅហ្វាយស្រុកបារាយណ៍, សួរ ចៅហ្វាយស្រុកព្រៃក្តី, និងមូ ចៅហ្វាយស្រុកទ្រាំង, ថាព្រះខុបរាជធំពិតជាបានរៀបចំផែនការក្បត់ព្រះអង្គមែន ហើយបានស្នើសុំឲ្យព្រះអង្គលើកលែងទោសឲ្យម្តងទៀត ។ ព្រះខុបរាជ ក្រោយពីបានជ្រាបអំពីទុក្ខកម្មនេះ ហើយដោយកំពុងតែប្រឈួនស្រាប់ ទ្រង់មានព្រះទ័យរំជើបរំដួលខ្លាំងណាស់ ណាមួយទ្រង់បានម្តុចំពោះខ្លួនព្រះអង្គផង ទើបថ្វាយព្រះយោបល់ដល់ព្រះរាជាថា ត្រូវដាក់ទោសវិបុលរាជស្រីឲ្យធ្ងន់ជាទីបំផុត ។ ប៉ុន្តែព្រះខុបរាជ បានសុកតប៉ុន្មានថ្ងៃក្រោយមក ក្នុងព្រះជន្ម ៣៧ ព្រះវស្សា គេនិយាយថា ទ្រង់ក៏ត្រូវគេឈូចធ្វើឃាត ដូចជាព្រះអនុជអីចឹងដែរ ។ ខ្ញុំបានស្គាល់ភាពសម្លាប់ ដែលដីការរបស់គាត់មានជាប់ពាក់ព័ន្ធនឹងរឿងនេះ បាននិយាយថា គាត់ធ្លាប់ឮទុក្ខកាត់ ប្រាប់ថា ព្រះខុបរាជត្រូវសុកតដោយគេធ្វើឃាតចាក់នឹងដាវធ្លុះព្រះកាយ ។

ពេលនោះមន្ត្រីទាំងឡាយមិនបានគិតដល់រឿងអ្វីវែងឆ្ងាយទេ ក៏សម្រេចកាត់ទោសសម្លាប់វិបុលរាជស្រីចោលទៅ ។

ការកាត់ទោសប្រហារវិបុលរាជស្រីនេះ បានធ្វើឲ្យម្តាយឈ្មោះ ជំទាវឡាន មានកំហឹងជាខ្លាំង ហើយសម្រេចចិត្តធ្វើការសន្តិសុខវិញ ប៉ុន្តែមិនមែនសន្តិសុខនឹងពួកចៅក្រមទេ គឺសន្តិសុខនឹងព្រះរាជាតែម្តង ព្រោះគឺព្រះរាជានេះឯងដែលបានឲ្យសញ្ញាឲ្យសម្លាប់ព្រះខុបរាជក្សត្រ ហើយបែរមកចាប់កំហុសអ្នកទទួលរាជបញ្ជាទៅវិញ ។ ជំទាវឡានបានទៅសុំយកសពវិបុលរាជស្រីមកធ្វើបុណ្យយ៉ាងអធិកអធម រួចហើយបញ្ជូនបញ្ចូលកូនកាត់ទាំង៤នាក់ទៀត ឲ្យនាំគ្នាបះបោរឡើងប្រឆាំងនឹងព្រះរាជា ។ ក៏ប៉ុន្តែចៅហ្វាយខែត្រទាំងអស់នោះ ថ្វីបើគោរពម្តាយ នឹកអាណិតពេលឃើញទឹកភ្នែកកាត់ហូរធ្លាក់មក និងឃើញកាត់បញ្ចេញកំហឹងទៅលើព្រះរាជាក៏ដោយ ក៏ពួកគេមិនចង់ធ្វើតាមកាត់ដែរ ។ រឿងរ៉ាវហាក់ដូចជាស្ងប់ទៅវិញ ទទួលពេលបុណ្យកុំបិណ្ឌចូលមកដល់ ។ ជំទាវឡានបានអញ្ជើញទៅវត្ត យកចង្កាន់ទៅប្រគេនលោកទទួលកុសលដូនដល់មាតាបិតាដ៏ដូនដីតាដូចធម្មតា រួចហើយកាត់បានហៅកូនទាំង៤ទៅផ្ទះ ដើម្បីបំពេញពិធីក្នុងក្រសារបន្ថែមទៀត ។ ទៅដល់ផ្ទះ កាត់យកអង្គធាតុរបស់វិបុលរាជស្រី ដែលដាក់ក្នុងកោដិមានសមកបង្ហាញ ហើយនិយាយថាធាតុរបស់បងកូនទាំងអស់គ្នានេះកំពុងតែដង្ហើយហៅឲ្យកូនសន្តិសុខ ដូច្នោះកូនត្រូវតែប្រមែប្រមូលមិត្តភក្តិ បក្សពួក ញាតិមិត្តទាំងឡាយ បង្កើតជាទ័ពមួយជាប្រញាប់ ដើម្បីសន្តិសុខនឹងព្រះរាជា ។ ចៅហ្វាយខែត្រទាំង៤ស្រាប់តែប្រឡោតទ័ពតាមការញុះញង់របស់លោកជំទាវជាម្តាយ ក៏សន្យាថានឹងសន្តិសុខនឹងព្រះរាជាវិញ រួចវិលត្រលប់ទៅកាន់ខែត្ររៀងៗខ្លួន ក្នុងចិត្តនឹកគិតតែអំពីរៀបចំផែនការសន្តិសុខប៉ុណ្ណោះ ។

នៅឆ្នាំបន្ទាប់ ស្តេចសៀម ក្សត្រាបានចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយព្រះរាជាកម្ពុជា ហើយបានរៀបចំផែនការទៅវាយស្តេចលាវដែលសោយរាជ្យនៅរៀងច័ន្ទ ដោយសុំជំនួយពីទ័ពខ្មែរម៉ឺននាក់ ។ សម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយសៀម ដើម្បីវាយលាវដែលកម្ពុជាមិនដែលមានផុលរមាស់អ្វីបន្តិចសោះនោះ បានធ្វើឲ្យព្រះរាជាអស់ប្រជាប្រិយភាព ។ នៅក្នុងខែត្រកំពង់ស្វាយដែលទ័ពត្រូវដើរកាត់ ក៏មួយកងបានសំដៅទៅរកចំប៉ាសាក់ និងមួយកងទៀតសំដៅទៅរកទន្លេមេគង្គ គេបានកេណ្ឌស្រីៗឲ្យបុកស្រូវដែលប្រមូលបានពីអ្នកស្រុក ធ្វើអង្ករឲ្យកងទ័ព ធ្វើឲ្យអ្នកស្រុកទាំងសម្បាបះបោរឡើង ។ ពេលទៅដល់ស្រុកលាវ មានទាហានមួយចំនួនដែលគេរើសចេញពីខែត្រកំពង់ស្វាយនេះ បានរត់ចោលជួរត្រលប់មកវិញ ហើយពួកនៅក្នុងព្រៃ ។ ព្រះរាជាបានបញ្ជូនមនុស្សឲ្យតាមដើររកពួកដែលរត់ចោលជួរទាំងអស់នោះ ដើម្បីចាប់យកមកដាក់ទោស ក៏ប៉ុន្តែបេសកជនទាំងនោះ បានត្រូវអ្នកស្រុកព្រួតគ្នាចាប់កាប់សម្លាប់ចោលអស់ ។ គេដេរទែន ជាស្តេចត្រាញ៉ែដៃនឹងកំពង់ស្វាយ មិនបានរាយការណ៍អំពីសភាពការណ៍នេះថ្វាយព្រះរាជាទេ ចំណែកឯបងប្អូនកាត់២នាក់ទៀត គឺសែនខាងហ៊ូរពាង ចៅហ្វាយខែត្របារាយណ៍ និងមន្ត្រីស្នេហាសូរ ចៅហ្វាយខែត្រព្រៃក្តី ក៏មិនបានធ្វើអ្វីដែរ ដើម្បីចាប់ចងពួកទាហានរត់ចោលជួរ និងទប់ទល់កុំឲ្យការបះបោររីករាលដាលថែមទៀត ។ ចៅហ្វាយខែត្រទាំង៣នាក់នេះបានត្រូវគេកោះហៅឲ្យមកចូលកាល់ព្រះរាជានៅបន្ទាយពេជ្រ រួចហើយកាត់ទោសប្រហារជីវិត ។ ក៏ប៉ុន្តែទោសរបស់ ពាង ចៅហ្វាយខែត្របារាយណ៍

បានត្រូវព្រះរាជាសម្រាលមកត្រឹមបញ្ចុះឋានៈ និងវាយ៥០ រំពាត់ ឯស្ដេចត្រាញ់ទែនត្រូវដកដំណែងចេញ ។

អតីតស្ដេចត្រាញ់តេជោទែនបានវិលត្រលប់មកក្នុងខែត្រូវរបស់ខ្លួនវិញជាមួយនឹងប្អូនប្រុសពាង ហើយក៏ តាំងប្រកាសបះបោរប្រឆាំងនឹងព្រះរាជាចាប់ពីឆ្នាំបន្ទាប់មក គឺឆ្នាំ១៧៧៧ ។ ដើម្បីឆ្លើយតបទៅនឹងសកម្មភាព ទាំងអស់នេះ ព្រះរាជាបានចាត់ឱ្យបងប្រុសរបស់អ្នកទាំង២ គឺទុកញ៉ាមូ ចៅហ្វាយខែត្រាទាំង ដែលកាលពីមុនជា ស្ដេចត្រាញ់ដែនដីកំពង់ស្វាយ ជាអ្នកចាប់អ្នកអង្គម្ចាស់អង្គនៃរាមា និងអង្គជ័យដាក់ទ្រង់ដែកក្នុងឆ្នាំ១៧៩៧ ឱ្យ ចេញមកបង្ក្រាប ។ ឈ្មោះ មូ នេះ ជាមនុស្សសកម្ម នឹងនរមិនឆេះឆាវ ក៏ប៉ុន្តែនៅក្នុងព្រះរាជវាំងមិនសូវមានកេ ចូលចិត្តទេ ព្រោះជាមនុស្សលោភលន់ បើចង់បានអ្វីហើយ គាត់ហ៊ានធ្វើអ្វីៗទាំងអស់ឱ្យតែបានដូចបំណង ។

ម្នាក់នាំទ័ពមកដល់កំពង់ធំ ជួបទ័ពបះបោររបស់ប្អូនទាំង២ ក៏ឈប់ចរចាក្នុងសិន ។ នៅទីបញ្ចប់ គាត់ក៏ជឿ តាមសម្តីប្អូន ហើយយល់ព្រមចូលដៃជាមួយ ធ្វើសង្គ្រាមប្រឆាំងនឹងព្រះរាជវិញ ។ ទាំង៣នាក់បងប្អូន មូ ពាង និងទែន ក៏នាំទ័ពមកកាន់បន្ទាយពាមសែន ដែលវិបុលរាជស្នូសដកចេញទៅបាត់ ។

ជនក្បត់នេះមានបក្សពួកនៅឯខែត្រាបាសាក់ និងព្រះគ្រពាំង (ត្រាវិញ) ដែលពួកអាណាមទើបតែដណ្តើម យកដាក់ជាទឹកដីរបស់គេ ក៏ចាត់តាំងភ្នាក់ងារទៅជ្រើសរើសកងទ័ពក្នុងចំណោមពួកខ្មែរនៅទីនោះ ឱ្យឡើងមកវាយ យកបន្ទាយពេជ្រ ដែលនៅចម្ងាយតែប៉ុន្មានគីឡូម៉ែត្រប៉ុណ្ណោះពីខេត្ត ។ ទ័ពបះបោរក៏លើកមកដណ្តើមយក បន្ទាយនេះបាន ហើយចាប់អ្នកអង្គម្ចាស់អង្គអេង ជាបុត្ររបស់ព្រះទ្រង់យោរាជទ័យសុរិយោពណ៍ ដែលសុភក ទៅកាលពីខែធ្នូ ឆ្នាំ១៧៧៧ ហើយដែលទើបតែមានព្រះជន្មឯព្រះវស្សាប៉ុណ្ណោះ ។ រួចហើយជនក្បត់នេះបាន ចាប់បុត្រា ៤ អង្គទៀតរបស់ព្រះរាជានុសិទ្ធិឱ្យគេសម្លាប់ចោល ទើបចាកចេញទៅវិញ ដោយនាំយកព្រះរាជទ្រព្យ ទាំងអស់ទៅជាមួយផង ក្រោយពីបានបញ្ជាឱ្យដុតព្រះរាជមន្ទីរចោលរួចហើយ ។

អ្នកស្រុកត្រូវរត់ចោលផ្ទះសំបែង ព្រោះពួកអាណាមដែលពួកបះបោរបានហៅមក ដេញពីក្រោយតាម ធ្វើបាប និងដណ្តើមយកទ្រព្យសម្បត្តិ ។ កម្មវិសាស្ត្រាក្សន្ស័យផ្សេងៗ ដែលមាននៅតាមវត្តអារាម បានត្រូវពួក នេះ បោះគ្រវាត់ចោលទៅក្នុងទឹក អណ្តែតពាសពេញទន្លេ ធ្វើឱ្យប្រជាជនទាំងមូលអស់សង្ឃឹមយ៉ាងខ្លាំង ។ រាជពន្យារវាគាររៀបរាប់ថាមាននារីៗជាច្រើននាក់ស្រែកយំ នៅពេលដែលឃើញក្សន្ស័យច្បាប់ជំនឿសាសនានេះ បានត្រូវគេបំផ្លិចបំផ្លាញ ឱ្យខូចខាតបាត់បង់យ៉ាងនេះ ។

នៅពេលនោះព្រះរាជាទ្រង់កំពុងតែគង់នៅឯកំពង់ធំ ។ ពេលទ្រង់បានទទួលព័ត៌មានស្តីពីអំពើឃោរឃៅ ទាំងនេះ ហើយឃើញវិបុលរាជស្នូសបង្ហាញខ្លួនក្បែរៗរាជធានី ព្រះអង្គក៏យាងត្រលប់មកវិញ ហើយបានជួប ប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពពួកបះបោរនៅកំពង់ឆ្នាំង ។ ដោយមិនអាចវាយយកជ័យជម្នះបាននៅព្រែកបូពាងណាមួយ ទ្រង់បានម្តុខចរិបុលរាជ ដែលនៅកំពង់ពេជ្រលើកគ្នាមកត្រួតវាយថែមទៀតនោះ ព្រះអង្គក៏ភៀសព្រះកាយ ចេញពីសមរក្ខមិ ថយទៅជ្រកព្រះកាយនៅភ្នំកំរៀង ក្នុងខែត្រក្រុង ។

គេនិយាយថា នៅទីនោះ ព្រះរាជាទ្រង់ទាល់ព្រះតម្រិះមិនដឹងថាតើត្រូវធ្វើយ៉ាងណាទេ ស្រាប់តែលេចលោក គុក្ក មួយអង្គឈ្មោះថា សីលមាស ចេញមកទូលសុំអនុញ្ញាតដឹកនាំទ័ព ហើយធានាថានឹងដណ្តើមយកជ័យជម្នះមកថ្វាយ ។ ព្រះរាជាដែលកំពុងតែអស់សង្ឃឹមទៅហើយ ក៏យល់ព្រមតាម ។ ប៉ុន្តែសីលមាសក៏មិនមានសំណាងល្អជាងព្រះរាជាប៉ុន្មានដែរ គាត់បានចេញប្រយុទ្ធ តែមិនបានជោគជ័យសោះ ។ នៅពេលនោះ ម្ច បានទទួលព័ត៌មានច្បាស់ថាព្រះរាជាទ្រង់គង់នៅឆ្ងាយពីកងពលរេហ៍និង មានតែសេនាបន្តិចបន្តួចប៉ុណ្ណោះនៅការពារហើយដាច់ស្បៀង គួនក្រៀងសាស្ត្រារុំធាង ក៏នាំទ័ពចូលរហូតមកដល់កន្លែងដែលព្រះអង្គគង់នៅ ចាប់ព្រះអង្គនាំយកទៅដល់បឹងខ្យង^{៤៦} នៅខាងត្បូងខត្តក្តី រួចចាប់ជ្រមុជក្នុងទឹក សម្លាប់ព្រះអង្គទៅ នៅក្នុងខែសីហា ឆ្នាំ១៧៧៧ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១៧០១ (ចូលសករាជ១១៤១) ។

ព្រះអង្គរាមរាជា សោយរាជ្យបាន ៤ឆ្នាំ ។ ពេលនោះ ទ្រង់មានព្រះជន្ម ៣៧ព្រះវស្សា ។

៣៧- រយៈកាលចន្លោះរាជ្យ (១៧៧៧)

ម្ច ដណ្តើមអំណាចបាន រួចបានប្រកាសខ្លួនជាចៅហ្វាយ គឺថ្នាក់ជានាយករដ្ឋមន្ត្រី ។ គាត់បានលើកទុកញ៉ាំអធិវង្សាប៉ុក ឪពុកចិញ្ចឹមរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់អង្គអេង ឲ្យឡើងធ្វើជាទុកញ៉ាំរាំង ឯព្រះអង្គអេងផ្ទាល់ជាព្រះមហាឧបរាជ ។ វិបុលរាជស្នូស បានឡើងជាទុកញ៉ាំក្រឡាហោម គឺរដ្ឋមន្ត្រីទ័ពជើងទឹក ។ ពាង ប្តូររបស់គាត់ គាត់ឲ្យឡើងជាទុកញ៉ាំចក្រី គឺរដ្ឋមន្ត្រីខាងសង្គ្រាម ។ ក៏ប៉ុន្តែប្រជារាស្ត្រ និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីចង់ឲ្យមានស្តេចសោយរាជ្យមួយអង្គ ។

ថ្វីបើមានខុទ្ទកហរណ៍ហូរហែមកពីខាងប្រទេសកូមា ដែលអាឡោងជ្រាបានដណ្តើមយករាជបល័ណ្ណ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៥៣ និងពីប្រទេសសៀម ដែលភ្នាក់ងារបានប្រកាសខ្លួនជាព្រះរាជាក្នុងឆ្នាំ១៧៦៧ក៏ដោយ ក៏ប៉ុន្តែចៅហ្វាយម្ច មិនបានអនុវត្តតាម ឬក៏មានមហិច្ឆតាខ្ពស់ដល់ម្ចីនពេកទេ ។ គាត់បានរៀបចំឲ្យធ្វើការជ្រើសរើសរកព្រះរាជាមួយអង្គ ចេញពីក្នុងព្រះរាជវង្សានុវង្ស ទៅតាមបំណងរបស់ប្រជារាស្ត្រ និងប្រពៃណីពីបុរាណ ។

៣៦- ព្រះអង្គអេង (១៧៧៧-១៧៧៦)

នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី និងចៅហ្វាយបានឯកភាពគ្នាជ្រើសតាំងអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គអេង ដែលត្រូវជាបុត្ររបស់ព្រះខកយោរាជស្រីសុរិយោពណ៍ (ព្រះខ័យ) ដែលសុគតនៅឆ្នាំ១៧៧៧ ឲ្យឡើងត្រង់រាជសម្បត្តិទាំងព្រះអង្គ

^{៤៦} ឯកសារខ្លះនិយាយថា នៅបឹងប្រមា នៅចំពីខាងមុខព្រះរាជវាំង ។

ទើបតែមានព្រះជន្មយូរ៦ព្រះវស្សាប៉ុណ្ណោះ ។ ធ្វើយ៉ាងនេះ ចៅហ្វាយមួយ គាត់អាចគេចផុតពីការទិតៀនរបស់សាធារណមតិ ក៏ប៉ុន្តែគាត់នៅរក្សាអំណាចបានដដែល ។

ជនណាធ្វើការរំខាន ចៅហ្វាយមួយបណ្តេញជននោះចេញ ក្នុងនោះរួមមានទាំងទុកញ៉ាំបែន ដែលជាទុកញ៉ាំយោមរាជ របស់ព្រះបិតាព្រះរាជាជនដៃរ ។ ក្រោយមក ចៅហ្វាយមួយបានបញ្ជូនទុកញ៉ាំបែនទៅឲ្យស្តេចសៀម ភ្នាក់ងារ តាមរយៈការស្នើសុំរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់អង្គកែវខ្នង ដើម្បីធ្វើទណ្ឌកម្មតបទៅនឹងការដែលបែនបានប្រយុទ្ធតទល់នឹងព្រះអង្គ ពេលព្រះអង្គដឹកនាំទ័ពចូលមកក្នុងកម្ពុជា ។

ភ្នាក់ងារ នៅពេលដែលពិនិត្យឃើញថាការគ្រប់គ្រងប្រទេសកម្ពុជាចុះទន់ខ្សោយបែបនេះ ក៏គិតថា ខ្លួនអាចដណ្តើមយកស្រុកនេះបាន ហើយក៏រៀបចំទ័ពជា៣កង មួយកងៗមានគ្នា៧ពាន់នាក់ រួចឲ្យចេញដំណើរមកវាយយកបន្ទាយពេជ្រនៅជិតទន្លេស្រីសោយ ។ ចៅហ្វាយមួយមិនព្រងើយកន្តើយទេ គាត់បានចេញបញ្ជាឲ្យកេណ្ឌទ័ពជាច្រើននៅតាមបណ្តាខ្សែត្រដែលទទួលការកំរាមកំហែងភ្លាម ។ គាត់ដឹងថា ការប្រយុទ្ធនឹងបុកសំដៅមករករាជធានី ដែលជាចំណុចសំខាន់នៃសង្គ្រាម ដូច្នោះ ត្រូវរៀបចំការពារទីតាំងរបស់រដ្ឋាភិបាលឲ្យបានរឹងមាំ ទើបគាត់ចេញបញ្ជាប្រមូលកម្លាំងទ័ពទាំងអស់ក្នុងព្រះនគរឲ្យមកឈរជើងនៅជុំវិញទន្លេស្រីសោយ នៅត្រង់កំពង់ហ្លួងពាមជំនីក និងកំពង់រទេះ ហើយចាត់ឲ្យកសាងបន្ទាយការពារយ៉ាងរឹងមាំ នៅទីទាំងនោះ ។ គាត់ប្តេជ្ញាថានឹងតស៊ូប្រយុទ្ធរហូតដល់ដួងចុងក្រោយបង្អស់ ។ គាត់បានចាត់មនុស្សនាំបញ្ជាទៅឲ្យអ្នក ស្រុកក្រចេះ សម្បូក និងសម្បូរ នៅលើទន្លេមេគង្គ ឲ្យប្រមូលទូកយកមកទុកនៅកៀនស្វាយ^{៥៧} រង់ចាំទទួលបញ្ជា រួចហើយបានបញ្ជូនកំណត់ទៅសុំជំនួយពីកូសាំងស៊ីនភាគខាងក្រោម ។ អាណាមបានបញ្ជូនទ័ពមួយកងតូច ដឹកនាំដោយទុកមសេនីយ៍ឈ្មោះ អុនជ័រម៉ា មកបោះទ័ពនៅនឹងជ្រោយចង្វា ចំពីមុខភ្នំពេញ ។

ចំណែកយុវក្សត្រព្រះអង្គអេង ត្រូវគេយកមកដាក់នៅជ្រោយចង្វា ឲ្យឆ្ងាយផុតពីការលបវាយឆ្លុក ដែលអាចនឹងកើតមានឡើង ហើយដុកផ្អាកឲ្យក្រឡាហោមសួស អភិភិបុលរាជនៅការពារ ។

ទ័ពខ្មែរដែលដឹកនាំដោយពញាតេជោទៃនបានត្រូវទ័ពសៀមវាយឲ្យបរាជ័យនៅកំពង់ស្វាយ ។ ទ័ពសៀមដែលឈ្នះនោះបានបន្តធ្វើដំណើរមកកាន់រាជធានីទន្លេស្រីសោយ ទទួលលេចព្រំដំណឹងថាស្តេចសៀម ភ្នាក់ងារធ្លាក់ខ្លួនឆ្លុតហើយត្រូវពួកអ្នកប្រឆាំង ដែលដឹកនាំដោយពញាសានចាប់បាន ក្រោយពីការប្រយុទ្ធអស់៣ម៉ោង ដែលមានការកាំទ្រពិព្វកកាន់សាសនាកាតូលិកផង រួចបានត្រូវគេបំប្លែងជាព្រះសង្ឃតាមសំណូមពរ និងឲ្យគង់នៅក្នុងវត្តមួយដោយមានទាហានយាមការពារយ៉ាងហ្មត់ចត់ ។

^{៥៧} នៅក្នុងខ្សែកៀនស្វាយ ខាងត្បូងភ្នំពេញ នៅលើទន្លេមេគង្គខាងក្រោម ។

មេទ័ពសៀម២ នាក់ក្នុងចំណោមមេទ័ពទាំង៣នាក់ដែលជាមេបញ្ជាការប្រយុទ្ធនៅកម្ពុជា ពេលបានទទួលព័ត៌មានខាងលើពីចៅហ្វាយខែត្រកូរ៉ាត់ ក៏ស្រុះស្រួលគ្នាហើយយល់ព្រមបោះបង់សង្គ្រាម ហើយដឹកនាំទ័ពប្រញិបប្រញាប់វិលត្រលប់ទៅប្រទេសកម្ពុជាវិញភ្លាម ។ ពេលទៅដល់រាជធានីដែលមានប្រជារាស្ត្រកំពុងតែបះបោរធ្វើបដិវត្តន៍ ពួកមេទ័ពទាំងនោះក៏ដណ្តើមយកអំណាច ប៉ុន្តែមិនមែនធ្វើតាមរបៀបចៅហ្វាយទេ គឺធ្វើតាម ភ្យាតាកនិងអាឡោងជ្រា : ពញាមហាក្រសាសែក នាយករដ្ឋមន្ត្រី ដែលតាំងខ្លួនជាព្រះមហាក្សត្រសៀម (ព្រះចៅរាំងហ្វាង) តែម្តង ។ សាសី ប្អូនប្រុសរបស់ក្រសាសែក ដែលមានឋានៈត្រឹមតែជាទុក្ខសេនីយ៍ បានឡើងជាទូបរាជ (ព្រះចៅរាំងណា) ។ ឯក្នុងប្រុសរបស់គាត់ឈ្មោះ ម៉ាឡាក់ ត្រូវបានឡើងជាភិក្ខុវិហារ ។ ចំណែកពួកអ្នកធ្វើបដិវត្តន៍ផ្សេងទៀត រួមទាំងពញាសានផង គេកាប់សម្លាប់ចោលដោយលាក់លៀម នៅខែមីនា ឆ្នាំ១៧៨២ ។ មួយខែក្រោយមក ព្រះរាជាថ្មីបានបញ្ជាឲ្យយកភ្យាតាកចេញពីវត្ត មកធ្វើយាតដាមួយនឹងបុត្រទាំងអស់ នៅថ្ងៃទី៧ ខែមេសា ឆ្នាំ១៧៨២ ដោយយកលេសថា ភ្យាតាកអាចនឹងបំផុសការបះបោរឡើងវិញបាន ។

នៅពេលដែលហេតុការណ៍ទាំងអស់នេះ កើតមានឡើងនៅឯស្រុកសៀម នៅស្រុកអណ្តូងឯណោះវិញ ក៏កើតមានព្រឹត្តិការណ៍ដែលមិនជាស្រាលប៉ុន្មានដែរទេ ។ ពួកតៃស៊ីន ដែលយើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថាបាននើបបះបោរនៅកូសាំងស៊ីន បានលបលួចចូលមកក្នុងទឹកដីកម្ពុជា ដើម្បីរៀបចំកម្លាំងឡើងវិញ ។ ស្តេចអណ្តូងឈ្មោះ យ៉ាឡុង^{៨៨} (ឡើងកុកអាញ) ដែលគង់នៅសាយហ្គនតាំងពីឆ្នាំ១៧៧៧មក បានផ្តល់ដំណឹងនេះឲ្យរដ្ឋាភិបាលខ្មែរ ដោយសុំឲ្យជួយបណ្តេញពួកនេះចេញទៅវិញ ។ មេដឹកនាំកម្ពុជា គឺចៅហ្វាយមូ និងសួស បានចាត់ឲ្យក្រឡាហោមពោធិដឹកនាំទ័ពមួយកងតូច ទៅវាយពួកតៃស៊ីន នៅវាលពោធិយ៉ង់បណ្តេញចេញពីកម្ពុជា ។ ប៉ុន្តែ លោកក្រឡាហោមបរាជ័យ ត្រូវពួកបះបោរអណ្តូងសម្លាប់បាន ឯកងទ័ពក៏រត់បែក ខ្វែកគ្នាអស់ ។ ពួកតៃស៊ីន បានវិលត្រលប់ចូលទៅក្នុងកូសាំងស៊ីនវិញ ដណ្តើមយកសាយហ្គនបាននៅក្នុងខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៧៨១ ធ្វើឲ្យស្តេចយ៉ាឡុង រត់ភៀសព្រះកាយទៅជ្រកកោននៅឯស្រុកសៀម សុំការការពារពីព្រះយុវវៈចូឡាណាក់^{៨៩} ។

មិនយូរប៉ុន្មានក្រោយមក មេទ័ពអណ្តូងឈ្មោះ អុនជ័រម៉ា បានស្នើសុំការអនុញ្ញាតពីរដ្ឋាភិបាលកម្ពុជា ធ្វើដំណើរឆ្លងកាត់ទៅស្រុកសៀមជាមួយមន្ត្រីមួយចំនួន ដើម្បីនាំយកស្តេចយ៉ាឡុងមកវិញ ។ ចៅហ្វាយមូ និងសួស បានឯកភាពផ្តល់ការអនុញ្ញាតឲ្យ ហើយថែមទាំងបានផ្តល់កម្លាំងការពារជូនទៅទៀតផង ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅពេលធ្វើ

^{៨៨} ស្តេចនេះឡើងសោយរាជ្យនៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៩ បន្តពីឡើងកុកតានចាញ ដែលទទួលរាជសម្បត្តិបន្តពីឡើងកុកធន ដែលដាក់រាជ្យថ្វាយ កាលពី១ឆ្នាំមុន ។

^{៨៩} លោក ប៉ាឡីហ្គ័រ ហៅព្រះអង្គថា ព្រះពុទ្ធជៃហ្វាង បាននិយាយថា ទ្រង់សោយរាជ្យបាន ២៩ឆ្នាំ គឺពីឆ្នាំ១៧៦៦ដល់១៧៩១ ។

ដំណើរមកដល់ខែត្របាត់ដំបង ពួកកម្មវិធីការពារបានសម្លាប់អ្នកដទៃ និងបក្សពួកចោល រួចបែករបស់របរគ្នា វិលត្រលប់មកស្រុកវិញអស់ទៅ ។ ខ្ញុំក្រីក្រមួយនេះមិនត្រូវបានគេរកខុសរកត្រូវដាក់ទណ្ឌកម្មទេ ។ នៅកូសាំងស៊ីន គេគិតថា គឺរដ្ឋាភិបាលកម្ពុជា ដែលបញ្ជាពួកកងការពារប្រព្រឹត្តបទល្មើសនេះ បើពុំនោះទេ គឺពួកនេះត្រូវរ៉ូវ ជាមួយពួកតៃស៊ីន ។ តែរឿងនេះបានបញ្ចប់បែបនោះទៅ ។

ទ័ពសៀមបានវិលត្រលប់ទៅបាត់ដំបងវិញហើយ ៦ទ័ពអាណាមក៏បានឆ្លងព្រំដែនទៅវិញដែរ ព្រះរាជាភ្នំ ក៏យាងត្រលប់ចូលមកក្នុងរាជធានីខ្ពង់រាបវិញ នៅក្នុងឆ្នាំដែលនោះ ។ ទ័ពដែលគេបានកេណ្ឌបានយ៉ាងច្រើន ក៏ត្រូវ រំសាយឲ្យវិលត្រលប់ទៅស្រុកវិញ មិនទាន់បានប៉ុន្មានផង ស្រាប់តែចេញហ្វឹម និងខកញ្ជាស្នូស កើតមានទំនាស់នឹង គ្នា គឺនៅក្នុងខែមិថុនា ឆ្នាំ១៧៨២ ។ មុនដំបូង ស្នូស មិនសប្បាយចិត្តទាល់តែសោះ បានចាប់នឹកគិតសោកស្តាយ ចំពោះអំពើចូលដៃចូលជើងជាមួយនឹងចេញហ្វឹម ក៏សរសេរលិខិតមួយផ្ញើទៅឲ្យបែន ដែលនៅជាប់ជាឈ្មើយរបស់ សៀម ដោយបង្គាប់ឲ្យវិលត្រលប់មកកម្ពុជាវិញ ។ គេមិនដឹងថា បែនធ្វើយ៉ាងណាទេ ទើបបានជាសៀមយល់ព្រម ដោះលែងឲ្យវិលមកវិញ ពេលធ្វើដំណើរមកដល់បាត់ដំបងបាន ជួបជាមួយស្នូសដែលរត់នៅទីនោះ ។ អ្នកទាំង ពីរបានបំផុសអ្នកស្រុកខែត្របាត់ដំបងឲ្យបះបោរឡើង ជ្រើសរើសបានទ័ពមួយកងធំ រួចនាំគ្នាមកវាយយក រាជធានីខ្ពង់រាបបាន ។ ចេញហ្វឹម ត្រូវគេបាញ់ព្រួញចំគ្រង់ចំហៀងខ្លួនខាងស្តាំ ហើយបានត្រូវខ្មែរមកពីសុកក្រាំង ដែល មាន តៃស៊ីន ជាមេកោយ វាយបន្ថែមសម្លាប់ចោលតែម្តង ។ ចក្រីពាង ប្តូររបស់ចេញហ្វឹម ក៏ត្រូវគេសម្លាប់ដែរ ។

នៅពេលទទួលដំណឹងថាកូនទាំង២ចុងក្រោយរបស់គាត់ គឺចេញហ្វឹម និងចក្រីពាង ត្រូវគេសម្លាប់អស់ហើយ លោកជំទាវ ឡាន ជាម្តាយ បានប្រកួកប្រកាសហោរកមិត្តភក្តិទាំងអស់របស់កូនគាត់ រួមទាំងអ្នកដែលធ្លាប់បាន ទទួលដល់ពីខ្លួនគាត់ផង ឲ្យចូលរួមជួយគាត់ធ្វើការយោសាសនាប្រឆាំងឡើង ។ គាត់ជិះជីវីកនាំទ័ពប្រយុទ្ធយ៉ាងអង្គ អាចក្លាហាន លើសពីមនុស្សប្រុសទៅទៀត ។ ក៏ប៉ុន្តែជំទាវឡានត្រូវគេចាប់ខ្លួនបានជាមួយនឹងមេទ័ពមួយចំនួន នៅក្នុងការប្រយុទ្ធស៊ីសាច់ហុតឈាមមួយនៅខ្ពង់រាប ។ ពេលនោះបែនបានឡើងជាអ្នកដឹកនាំប្រទេស ហើយគាត់ គ្មានការសន្តោសប្រណីទាល់តែសោះចំពោះពួកអ្នកប្រឆាំងនឹងគាត់ ។ បែនបានឲ្យគេខ្ទះច្រមុះជំទាវឡាន និងបក្ស ពួក រួចធ្វើទារុណកម្មពួកនេះ ចាត់ទុកដូចជាសត្វក្របី ក៏ឲ្យវារនឹងជន្លង់រាល់ថ្ងៃទៅកាន់ទីវាលណាដែលនៅជិត ហើយ ធ្វើហាក់ដូចជាស៊ីស្មៅអីចឹង ។ គេឲ្យចំណីជាបាយតែមួយពំនូតប៉ុណ្ណោះ ហើយនៅពេលណាដែលពួកនេះស្តុម វារលែងរួច ទើបគេកាត់ក្បាលសម្លាប់ចោល ។

ក្រោយពេលដណ្តើមយកអំណាចបានហើយ បែនបានប្រកាសខ្លួនជាចេញហ្វឹម គឺនាយករដ្ឋមន្ត្រី រួចហើយ

^{៦០} អរជុន ជាឯករបស់ស្តេចត្រាញ់ ដែលជាចេញហ្វឹមខែត្រដីត្បូងឃ្មុំ ។

ក៏បែរមកប្រឆាំងនឹងស្នូសជា ដៃគូក្បត់របស់គាត់វិញ ហើយឲ្យគេសម្លាប់ចោលទៅ នៅពេលដែល ស្នូស ត្រូវរុំវិញ ជាមួយលោក អរជូន^{៦០} ចៅហ្វាយខែត្រត្បូងឃ្មុំ ប្រុងកេណ្ឌទ័ពប្រឆាំងនឹងគាត់ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៩០ ។ អ្នកដែល សម្លាប់ ស្នូស គឺកូនប្រសាររបស់គាត់ មានកែសីន^{៦១} ដែលគាត់បានសម្លាប់ឪពុកកាលពីមុន រួចហើយបានលើក កូនស្រីឲ្យដើម្បីកុំឲ្យបងចិត្តខឹងនឹងគាត់ ។ សម្លាប់ឪពុកក្មេករួចហើយ មាន សម្លាប់ប្រពន្ធដែលបានស្តីបន្ទោសឲ្យ ខ្លួនចោលទៀត ដោយនិយាយថា ដើម្បីសន្តិសុខស្នូសឪពុក ។

ពេលដឹងថាស្នូសត្រូវគេសម្លាប់ហើយ លោក អរជូន ក៏ដឹកនាំទ័ពដែលមានចាមមួយចំនួនធំ ធ្វើដំណើរមក កាន់ភ្នំពេញ ហើយចាត់ឲ្យជនមាំឡេឈ្មោះ ទួនសេត ដែលកាន់ទ័ពស្រួច ចេញវាយប្រហារទៅលើចៅហ្វាយបែន ។ ចៅហ្វាយបែន និងទុកញ៉ាក្រឡាហោមប៉ុកបានរត់គេចខ្លួនទៅកាន់ខែត្របាត់ដំបង រួចទៅស្រុកសៀម ដោយនាំយក យុវក្សត្រព្រះអង្គអេង ព្រះមាតុបា២អង្គ និងព្រះរៀមក្សត្រី៣អង្គទៅជាមួយដង ។ ស្តេចសៀមទទួលសាទរក្រុម អ្នកភៀសខ្លួនខ្មែរ ហើយព្រះទ្រង់រាជ ឬចៅវាំងណាមកទទួលយកព្រះក្សត្រីទាំង៣អង្គ ជាព្រះជាយាយតែម្តង ។ ស្តេច សៀមបានលើកចៅហ្វាយបែនជាហ្វឺន (ចៅហ្វាយខែត្រ) បាត់ដំបង នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៩១ មានឈ្មោះជាចៅពញា អភ័យធីបែសវិសេសសង្គ្រាមរាម ។ល។ ដែលជាឈ្មោះរបស់ស្តេចត្រាញ់ខែត្របាត់ដំបង កាលនៅជាទឹកដីកម្ពុជា នៅឡើយ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៩៤ ចៅហ្វាយបែន បានរៀបចំពិធីអភិសេកព្រះរាជា អង្គអេង ដែលមានព្រះជន្ម ២០ ព្រះ វស្សាហើយ នៅបាត់ដំបង ដោយថ្វាយព្រះនាមថាព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជទីស្ត្រព្រះនរាយណ៍រាជាធិរាជ ។ ការដែលរៀបចំអភិសេកព្រះរាជាកម្ពុជានៅឯ រាជធានីបាត់ដំបងរបស់សៀម ដោយស្តេចសៀមដូច្នោះ ជាការ បញ្ជាក់ថា កម្ពុជាទទួលស្គាល់ថាខ្លួនជានគរចំណុះ ហើយទទួលការគ្រប់គ្រងរបស់សៀម ។ ក៏ក្នុងនាមជាអ្នកការ ពារនេះឯង ដែលពេលក្រោយមកស្តេចសៀមបានរៀបចំទ័ពសៀមមួយកង មានចៅហ្វាយបែនជាមេបញ្ជាការ ជូនដំណើរព្រះរាជាមកកាន់ខត្តង ។

ពេលទទួលបានដំណឹងថាចៅហ្វាយបែនធ្វើដំណើរមកដល់ខែត្របាត់ដំបងហើយ លោកយមរាជ កុយ បាន ដឹកនាំទ័ពមួយកងតូចទៅទប់ទល់ តែត្រូវបរាជ័យហើយស្លាប់នៅក្នុងការប្រយុទ្ធនោះទៅ ។ ឃើញដូច្នោះទៅ ខត្តងស្រឡះហើយ ចៅហ្វាយបែនក៏ប្រញាប់រួសរាន់ដឹកនាំទ័ពចូលទៅ ជួបជាមួយទ័ពអាណាមពួកតៃសិន ដែល

^{៦០} តាមមើលទៅកែសីនមាននេះគឺជាឈ្មោះមាន ដែលមានដើមកំណើតនៅសុកត្រាំង ជាបំណីប្រិយដៃរបស់អាណាម នៅកូសាំង- ស៊ិនខាងក្រោម ហើយបានចូលដៃចូលជើងជាមួយពួកតៃសិន តែខ្មែរយើងហៅថា កែសីន១ ទៅវិញ ដោយហេតុនោះហើយ ទើប បានជាមានឈ្មោះថា កែសីនមាន១ ដូច្នោះទៅ ។ តាមការនិទានគៗគ្នានៅកម្ពុជា ក៏ដូចជានៅឯសុកត្រាំង មាននេះជាមនុស្ស ស្មារតី ក្លាហានមិនចេះខ្លាច ហើយសាហាវ ។

ឡើងមកជួយពួកខ្មែរតាមការស្នើសុំ មានអុនជរម៉ា និងអុនធុនបីញាជាមេបញ្ជាការ ។ ចៅហ្វាវ៉ាបែនបានវាយទ័ព
អាណាមនោះ បង្ខំឲ្យដកថយចេញទៅកូសាំងស៊ីនវិញ ។ ពេលនោះមាននៅសល់តែមេទ័ពអាណាមម្នាក់ប៉ុណ្ណោះ
នៅកម្ពុជា ចំណែកនៅបាសាក់-សុកត្រាំង គឺអុនចុកស៊ីម ។

ក្រោយពីដណ្តើមបានជ័យជម្នះលើពួកខ្មែរដែលជាសត្រូវ និងសម្ព័ន្ធមិត្រអាណាមរួចហើយ ចៅហ្វាវ៉ាបែន
បានចាត់ឲ្យលោកចក្រី កែប និងលោកយមរាជ កាន ដែលតែងតាំងថ្មី ដឹកនាំទ័ពជើងទឹកទៅមាត់ជ្រូក (ចូរដុក)
វាយដណ្តើមយកទឹកដីមួយចំនួនមកវិញ ។ ចក្រីកែបបានជួបប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពរបស់ អុនចុកស៊ីម នៅព្រែកធ្លាង
ហើយវាយបង្ខំឲ្យអុនចុកស៊ីមរត់ចូលទៅសាយហ្គន តាមមេទ័ព២នាក់មុនទៅ ។

ពេលនោះពួកតៃស៊ីន នៅកូសាំងស៊ីនមិនទាន់មានលទ្ធភាពធ្វើការសងសឹកមកលើកម្ពុជា បាននៅឡើយទេ
ព្រោះពួកគេទើបតែប្រយុទ្ធស៊ីសាច់ហុតឈាមជាមួយស្តេចយ៉ាឡុង ដណ្តើមយកបានរាជធានីវ៉េ ស្រុកនៅរំដេប
រំដួលនៅឡើយ គេនៅត្រូវប្រយុទ្ធជាមួយទ័ពព្រះរាជាដែលនៅសេសសល់ ហើយត្រូវបន្តបង្ក្រាបភូមិស្រុកដែល
មិនព្រមចំណុះថែមទៀត ។ ចំណែកស្តេចយ៉ាឡុងវិញ បានរត់ទៅស្រុកសៀមសុំជំនួយ ហើយត្រូវភៀស
ព្រះកាយពីក្រុងបាងកកមកកង់នៅឯ កោះត្រល់ (កោះភូកុក) នៅក្នុងឈូងសមុទ្រសៀម នៅទន្ទឹមនឹងហាឡេង និង
កំពត ។ ពេលជ្រើសរើសបានទ័ពថ្មី និងប្រមូលបានបក្សពួកជាច្រើន ទ្រង់ចាប់ផ្តើមលុកលុយយកខែត្រទឹកខ្មៅ
(ការម៉ៅ) និងគ្រានយ៉ាង (វ៉ាចយ៉ា) ដាក់មកក្នុងអំណាចព្រះអង្គ ។ ប្រតិបត្តិការនេះបានធ្វើឲ្យព្រះអង្គស្មារបាននូវ
ព្រះកិត្តិទានឡើងវិញ ទ្រង់ក៏យាងមកកាន់រាជធានីខត្តក្តសុំជំនួយពីចៅហ្វាវ៉ាបែន ដើម្បីបណ្តេញពួកតៃស៊ីនចេញពី
សាយហ្គន ធ្វើឲ្យព្រះអង្គបានត្រួតត្រាលើកូសាំងស៊ីនភាគខាងត្បូងទាំងមូល ។

ចៅហ្វាវ៉ាបែនបានរៀបចំទ័ពមួយកងតូច ដាក់ភ្ជាប់ជាមួយទ័ពអាណាមរបស់ស្តេចយ៉ាឡុង ហើយចេញ
ដំណើរទៅសាយហ្គន ជាមួយលោកចក្រី និងលោកយមរាជ ។ ទ័ពសម្ព័ន្ធមិត្របានវាយពួកតៃស៊ីនឲ្យបរាជ័យ
ហើយមេរបស់គេគឺអុនចុកស៊ីមក៏ត្រូវសម្លាប់បាន ។ ស្តេចយ៉ាឡុង បានយាងត្រលប់ទៅរាជធានីវ៉េវិញ ឯទ័ព
កម្ពុជាក៏ត្រលប់មកកាន់រាជធានីខត្តក្តសុំជំនួយវិញដែរ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧២ ។

នៅពេលទ័ពខ្មែរត្រលប់មកពីសង្គ្រាមនៅកូសាំងស៊ីនបានបន្តិច ស្តេចសៀម ក្នុងនាមជាស្តេចមានអធិរាជ
ភាពលើកម្ពុជា បានសុំឲ្យចៅហ្វាវ៉ាបែនប្រគល់កម្មវិធី១ម៉ឺននាក់ ទៅជួយដឹកព្រែកស្រះកេតនៅឯ បាងកក នៅក្នុង
សង្កាត់សមសែន មានន័យថា ក្រសារ ១សែន ។ ចៅហ្វាវ៉ាបែនគោរពតាមបញ្ជានេះ ហើយបានធ្វើឲ្យគាត់មាន
សត្រូវជាច្រើននៅកម្ពុជា ។

គឺនៅពេលនោះឯងដែលស្តេចសៀមបញ្ជូនព្រះអង្គអេង ដែលគេបានរៀបចំពិធីអភិសេកថ្វាយនៅឯ
បាងកក ឲ្យមកខត្តក្តសុំជំនួយ ក៏រត់ចោរហុតដល់ពេលនេះទើបគេឲ្យទ្រង់មានសិទ្ធិគ្រប់គ្រងព្រះរាជាណាចក្រ ។ ព្រះរាជ
កាយវិការដំបូងរបស់ព្រះអង្គក៏ការលើកលោកក្រឡាហោមឲ្យឡើងជា ចៅហ្វាវ៉ាបែន និងការប្រគល់ត្រាទៅឲ្យមន្ត្រី

ដែលចៅហ្វាយបែនបានតែងតាំង ស្របទៅតាមទំនៀមទម្លាប់ពីបុរាណ ។ រួចហើយទ្រង់បានជម្រាបទៅចៅហ្វាយបែន ថា ព្រះរាជសៀមចង់ឲ្យគាត់ទៅនៅចាត់ចែងគ្រប់គ្រងខែត្របាត់ដំបងរបស់គាត់វិញ ។ ការលើកព្រះអង្គអង្គ ដែលមានព្រះជន្ម២១ ព្រះវស្សា ឲ្យឡើងគ្រងរាជសម្បត្តិវិញដូច្នោះ វាសមស្របទៅនឹងបំណងរបស់ប្រជារាស្ត្រ ខេត្តដែលនឿយណាយនឹងការខ្វះស្តេចសោយរាជ្យយូរមកហើយ ព្រោះលោក អរជូន ស្តេចត្រាញដីត្បូងឃ្មុំ មិនអាចធ្វើឲ្យគេគោរពបាន មិនចេះដឹកនាំចាត់ចែងការងារ ។ ចៅហ្វាយបែន ក្រោយពីបានទទួលការអនុញ្ញាត ពីព្រះរាជរូបហើយ ក៏ដឹកនាំទ័ពសៀមគ្រលប់ទៅបាត់ដំបងវិញ ជាទីដែលយើងបានឃើញរួចមកហើយថា គាត់បានទទួលការតែងតាំងពីស្តេចសៀមជាចៅហ្វាយខែត្រ ។ ចាប់តាំងពីពេលនោះរហូតមកដល់ឆ្នាំ១៧០៧ ដីនោះ រួមទាំងខែត្រអង្គរផង ដែលគេបានភ្ជាប់ទៅនឹងបាត់ដំបង នៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ចៅហ្វាយបែន ដែលចំណុះហើយទទួលបញ្ជាពីស្តេចសៀម បានក្លាយទៅជាទឹកដីរបស់លោកម្ចាស់ គឺចៅហ្វាយ បែន នេះឯង គ្មាន ទំនាក់ទំនងរដ្ឋបាលអ្វីជាមួយនឹងព្រះរាជកម្ពុជាទេ ។ ចំណែកឯបណ្តាខែត្រដែលស្ថិតនៅពីខាងជើងបាត់ដំបងវិញ មានមន្ត្រីលុហ្វី សិរីសោភ័ណ និងកូរ៉ាត គេមិនចាំបាច់ សង្ស័យអ្វីឡើយ ពួកសៀមបានយកដាក់ធ្វើជាទឹកដីរបស់គេ យ៉ាងស្ងៀមស្ងាត់ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៥ ។

គេអាចនឹងនិយាយលំអំពីសកម្មភាពរបស់សៀម ហើយទទួលស្គាល់វិធីសាស្ត្រដែលគេបានប្រើណាស់ ដើម្បីធ្វើឲ្យទឹកដីដ៏ធំ និងមានសារសំខាន់ជាយុទ្ធសាស្ត្រខាងផ្នែកយោធានេះ បានត្រូវផ្តាច់ចេញពីកម្ពុជា ដោយ មិនដឹងខ្លួន ។ ចៅហ្វាយបែនជាមនុស្សក្បត់ប្រាកដណាស់ ព្រោះបានដឹងហើយថាខ្លួនមានតួនាទីខ្ពង់ខ្ពស់មួយ តែបែរជា កាត់យកទឹកដីមួយចំណែកធំចេញពីព្រះរាជាណាចក្រយកមកគ្រប់គ្រង ក្រោមគោរមន៍រសៀមជាហូរម្យើង ប្រៀបបានទៅនឹងព្រះរាជាណាចក្រកូចមួយស្ថិតនៅចន្លោះកម្ពុជានឹងសៀមទៅវិញ ។ ក្រោយពីបានរៀបចំ ឲ្យមានព្រះរាជកងលើរាជបល័ណ្ណវិញរួចហើយ គាត់បានរក្សាទ័ពដែលបានជួយការងារនេះទុកនៅក្នុង ខែត្ររបស់គាត់សិន ដោយគាត់ថាដើម្បីបង្ការសម្រាប់ជួយព្រះរាជាបើសិនណាជាព្រះអង្គទទួលការកំរាម កំហែង ។ ដោយទ័ពនោះជាទ័ពបរទេស តែមានគាត់ជាមេបញ្ជាការ ត្រង់នេះមានន័យច្បាស់ណាស់ថាគាត់គឺជា ចៅហ្វាយខែត្រខ្មែរ ប៉ុន្តែគាត់ស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់ស្តេចសៀម ឯទឹកដីដែលគាត់រស់នៅជាទឹកដីខ្មែរ ។ ប៉ុន្តែអ្វីៗនៅស្ងៀមស្ងាត់ គ្មាននរណាបានគិតដល់ទេ ។ នៅពេលក្រោយៗមក ចៅហ្វាយបែនគោរពតាមតែបញ្ជា មកពីបាត់ដំបង មិនទទួលបញ្ជាពីខេត្តផ្សេងទៀត និងឡើងចុះចេញចូលរាជរាំងទាំង២ ក៏ប៉ុន្តែលើកតន្ត្រីយទៅថ្វាយតែស្តេច សៀម មិនមែនក្នុងនាមជាចៅហ្វាយខែត្រទេ គឺក្នុងនាមជាមេទ័ពសៀម ។ ចំណែកចំណូលផ្សេងៗនៅក្នុងខែត្រ គាត់រក្សាទុកដើម្បីចិញ្ចឹមទាហានដែលនៅជាមួយគាត់ ក៏ប៉ុន្តែបានថ្វាយជំនូនទៅស្តេចសៀមដដែល ដែលរឹតតែ បញ្ជាក់ឲ្យឃើញអំពីភាពចំណុះរបស់គាត់ ។ កូនៗរបស់គាត់បានបន្តដំណែងពីគាត់ ហើយក៏បានបន្តនយោ បាយនេះរហូតមក ។ ការកាត់យកទឹកដីកម្ពុជាដាក់ជាចំណុះសៀម បានប្រព្រឹត្តទៅបែបនេះបន្តិចម្តងៗទៅតាម

ជាដល់ប្រយោជន៍ដល់សាសនាដែរ ។ ទ្រង់មិនបានធ្វើអ្វីជាក់ស្តែងទេ ព្រោះពេញមួយជីវិតរបស់ព្រះអង្គត្រូវ ដឹកនាំដោយជនបរទេស ឬក៏មន្ត្រីដែលព្រះអង្គមិនបានតែងតាំងឡើយ តែគេបានដាក់មកឲ្យព្រះអង្គទទួលយក ។ គេអាចនិយាយបានថា ព្រះអង្គក្បត់ជាតិ ព្រោះវាហាក់ដូចជាទ្រង់បានដោះដូររាជសម្បត្តិជាមួយនឹងទឹកដី បាត់បង់ និងអង្គរ ។

៣៧- រយៈកាលចន្លោះរាជ្យ១០ឆ្នាំ (១៧៧៦-១៨០៦)

ចៅហ្វាយប៉ុក នាយករដ្ឋមន្ត្រី បានដឹកនាំកិច្ចការព្រះរាជាណាចក្រដោយមិនបានខិតខំប្រឹងប្រែងជ្រើសរើស ព្រះរាជាថ្មីមួយអង្គណាទេ ។ ព្រះរាជវង្សានុវង្សពេលនោះស្ទើរតែរលត់បាត់ដុតពូជអស់ទៅហើយនៅសល់តែ រាជបុត្រារបស់ព្រះអង្គអេង ដែលនៅតូចៗនៅឡើយ ។ ចៅហ្វាយប៉ុកដែលសុខស្រួលទៅហើយ នៅក្នុងដីរបស់ គាត់ ក៏នៅស្ងៀមមិនបានខ្វល់ខ្វាយនឹងអ្វីបន្តិចសោះ ។ ចំណែកស្តេចសៀម ដែលតែងតែប្រកាសខ្លួនថា ជាអ្នក ការពាររដ្ឋធានា និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី ដែលហាក់ដូចជាមានការភ័យខ្លាចចំពោះការទិក្សនៃអំពីការគ្រប់គ្រង គួរឲ្យអៀនខ្មាសនេះ ម៉្លោះហើយក៏នៅស្ងៀមដែរទៅ ។ រីឯប្រជាជនទៀតសោត ក៏ហាក់ដូចជាបាត់បង់អស់នូវ សេចក្តីក្លាហាន មិនចង់ធ្វើសង្គ្រាម ចង់បានសន្តិភាពវិញម្តង សមនឹងពេលដែលគេទុកឲ្យរស់នៅតាមតែសម្មាអាជី វោ ។ ពួកចៅហ្វាយខ្មែរគ្រាន់តែឯករាជឡើងៗ ដោយមកពីគ្មានការដឹកនាំ ហើយពេញចិត្តណាស់នឹងសភាព ការណ៍បែបនេះ ប្រមូលពន្ធបានរក្សាទុកបង់មកឲ្យនាយករដ្ឋមន្ត្រីតែអ្វីដែលខ្លួនចង់បង់ ជូនកាលមិនទាំងបង់ឲ្យទៀត ក៏មាន ។ និយាយដោយខ្លីក្តី ព្រះរាជាណាចក្រពេលនោះកំពុងតែរលួយពុកផុយ បាត់បង់ទៅៗ ដោយខ្សោះអស់ កម្លាំងអ្នកណាចង់ធ្វើយ៉ាងណាក៏បាន ។ ប្រសិនបើកម្ពុជាមិនត្រូវអាណាមចូលមកកាន់កាប់លុកលុយរាតត្បាត វាយដណ្តើមយក រួចកាត់យកដីកូសាំងស៊ីនដាក់ជារបស់គេទេ ពោលគឺថា បើសិនណាជាស្រុកខ្មែរគ្មានពួកអ្នក ឈ្លានពានមកពីទិសខាងត្បូង មានតែសត្រូវសៀមតែមួយគត់នោះ ប្រហែលជាសៀមកាត់យកប្រទេសទាំងមូល ដាក់ទៅក្នុងស្រុកគេបាត់ទៅហើយ នៅចុងសតវត្សរ៍ទី១៨ ហើយវាសនាកម្ពុជាក៏ដូចជាវាសនាប្រជាជនខ្មែរទាំង មូលក៏ត្រូវចប់បាត់ទៅហើយដែរ ។ ក៏ប៉ុន្តែ អាចនិយាយថាយើងមានសំណាងដែរ ដែលមានសត្រូវ២នាក់នៅ សងខាងដែលស្រែកឃ្លានសង្ក្រាន់បានទឹកដីយើងដូចគ្នា ម៉្លោះហើយ ក៏តាមដានគ្រូតពិនិត្យ គ្នាទៅវិញទៅមក ។ សត្រូវទាំង២នេះខ្លាចរអាគ្នាទៅវិញទៅមក ចំណែកចំណីដែលស្ថិតនៅកណ្តាលវិញ ភ័យញ័រចំប្រប់ រង់ចាំតែឲ្យ អ្នកណាដែលមកមុនហើយលេបបាត់ ។ ប៉ុន្តែសត្រូវម្នាក់ៗស្ទាក់ស្ទើរមិនទាន់ហ៊ានលូកដៃមកប៉ះចំណីនោះទេ ដោយខ្លាចធ្វើឲ្យម្នាក់ទៀតភ្ញាក់ដឹងខ្លួន ។ ស្ថានភាពបែបនេះបានរក្សាកម្ពុជា រហូតដល់ពេលដែលពួកបារាំងមក ដល់ ជួយប្រទេសនេះកុំឲ្យស្លាប់ មិនតែប៉ុណ្ណោះ បានជួយដាស់ប្រជាជនឲ្យភ្ញាក់ក្រោកឡើងវិញធានាបាននូវ ឯករាជជាតិ ជួយការពារព្រះរាជា ជួយផ្តល់កម្លាំងឲ្យប្រទេសទាំងមូល ផ្តល់សុភមង្គល ដោយការធានាបាននូវសុខ

សន្តិភាព ពាណិជ្ជកម្ម រួចបន្ទាប់មក ដល់ព្រះនរោត្តមរាជវង្សាភិបាលអចិន្ត្រៃយ៍មួយ សុចរិត មាននាមម៉ឺនមន្ត្រីធ្វើការទទួលបាននូវប្រាក់បៀវត្សរៀងខ្លះ ម៉្លោះហើយមិនបានទិញមុខតំណែងរបស់ខ្លួនទេ ។

ពួកបារាំងទើបតែបានប្រគល់មកឲ្យប្រជាជនខ្មែរវិញនូវទឹកដីដែលសៀមបានកាត់យក តាំងពីមាត់សមុទ្ររហូតទៅដល់ភ្នំដងរែក ទឹកដីទាំងនោះសៀមមិនដែលបានសន្យាថានឹងប្រគល់មកឲ្យខ្មែរវិញម្តងណាទេ តែបានយល់ព្រមប្រគល់ឲ្យបារាំង ។ ដោយហេតុនេះ អតីតកម្ពុជានៃសតវត្សរ៍ទី១៧ អាចរស់រានមានជីវិតឡើងវិញ មានស្តេចសោយរាជ្យ ដោយមានអ្នកចាំជួយការពារខ្លាំងក្លាដែលមិនដែលនឹកគិតចង់លុបបំបាត់ព្រះរាជាណាចក្រនេះទេ ផ្ទុយទៅវិញ មានតែចង់ឲ្យប្រជារាស្ត្រខ្មែររស់នៅមានសេរីភាព នៅក្នុងស្រុកមួយដែលមានការគ្រប់គ្រងល្អ មានអារ្យធម៌ ហើយគ្មានសង្គ្រាមមករំខាន ។

ព្រះរាជាសៀមបានទាមទារឲ្យគេយកសពព្រះអង្គអេងទៅបូជានៅអយុធ្យា ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅពេលដែលគេដឹកព្រះសពមកដល់ខែក្រមុខលុបុរី ស្រាប់តែមានបញ្ហាមកថាត្រូវដឹកព្រះសពយកទៅទុកក្នុងវិញ្ញាណ៖ ហើយឆាប់បញ្ជូនទ័ពទៅជួយវាយពួកកូម៉ា ដែលចូលមកលុកលុយស្រុកសៀម ។ លោកចក្រីកែប បានដឹកនាំទ័ព ៥ពាន់នាក់ចេញទៅភ្លាម ហើយគេនិយាយថា ទ័ពខ្មែរនេះពូកែអស្ចារ្យ បានវាយពួកកូម៉ាឲ្យបរាជ័យ រួចទើបវិលត្រលប់មកកម្ពុជាវិញ ពោរពេញទៅដោយជ័យជម្នះ ។

ទ័ពនេះមកដល់ មិនទាន់រំសាយចេញទេ ស្រាប់តែព្រះរាជាអយុធ្យាផ្ញើបញ្ជាមកចៅហ្វាយប៉ុក ឲ្យបញ្ជូនទៅជួយស្តេចយ៉ាឡុង ដែលបានស្រែកសុំជំនួយ ។ ទ័ពនោះក៏ចេញដំណើរទៅ ក្រោមបញ្ជាការរបស់ទុកញ៉ា វ៉ានឡាន ។ ក៏ប៉ុន្តែ ការដែលរាជវង្សាភិបាលមួយគោរពស្តាប់តាមបញ្ជារបស់ស្តេចបរទេស ប្រៀបបានទៅនឹងហ្មុនសាសនាបែបនេះ បានធ្វើឲ្យកើតការក្តៅក្រហាយ និងអាម៉ាស់ជាខ្លាំង ក្នុងចំណោមប្រជាជន ។ ម៉្លោះហើយកងទ័ពនោះមិនបានទៅណាឆ្ងាយ គឺបានធ្វើដំណើរមកដល់ត្រឹមរដ្ឋលើ ក៏បែកខ្ញែកគ្នាអស់ទៅ ព្រោះទាហានម្នាក់ៗវិលត្រលប់ទៅរកគ្រួសាររបស់គេ ។ ចៅហ្វាយប៉ុកបានចេញបញ្ជាឲ្យគេតាមចាប់ទាហានដែលរត់ចោលជួរទាំងអស់នោះយកមកវិញ ហើយធ្វើទោសសម្លាប់ចោល ។ មានទាហានជាច្រើនដែលត្រូវគេអារកសម្លាប់ សេសសល់ប៉ុន្មានគេបញ្ជូនទៅរាជធានីវ៉ៃ ។ ប្រជាជនរិតតែមានទោមនស្សខ្លាំងឡើងៗ ។ នៅទីបញ្ចប់ ស្តេចយ៉ាឡុង ទទួលបានជ័យជម្នះលើពួកតៃសិន ដំណើរយកអំណាចបានមកវិញ រួចហើយបានបញ្ជូនកាំភ្លើងធំ ២ដើម មានរំលេចដោយរូបមករ

^{៦៤} តាមមើលទៅប្រហែលជាគេយកមកបន្លាយពេជ្រទេ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី សព្វព្រះរាជាបានត្រូវគេបូជាទៅពេលដែលទ័ពនាំត្រលប់មកវិញ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧២៨ រួចហើយគេបានយកព្រះអង្គទៅទុកក្នុងព្រះទាំងរូបចម្លាក់២ធ្វើអំពីលង្ហិន ទៅបញ្ចុះនៅក្នុងចេតិយមួយដែលគេបានសង់ឡើងពីខាងកើតចេតិយធំ នៅលើខ្នងភ្នំព្រះរាជទ្រព្យក្បែរទុក្ខុត្ត ។ ពិធីបុណ្យបូជាព្រះសពនេះមានរយៈកាលពេញមួយឆ្នាំ ។

មកកម្ពុជា កាំភ្លើងនេះបានត្រូវមេទ័ពអាណាមអុនហ្វឹយកទៅ ក្រោយពីគាត់បានឆ្លើយតបព្រះរាមរាជរួច ។

កងទ័ពខ្មែរដែលទៅច្បាំងនៅអាណាមនោះល្បីល្បាញខ្លាំងណាស់ រហូតទាល់តែមេទ័ព គឺទកញ៉ាំក្រឡា ហោមព្រហ្ម ទៅជាក្រអឺតក្រទម គិតថាខ្លួនបានជួយស្តេចយ៉ាឡុងឲ្យឡើងក្រុងរាជបល្ល័ង្កវើវិញបាន ហើយ ក៏ចាប់មើលឆាយមើលថែកថៅហ្វាប៉ូក មិនមកចូលរួមប្រជុំគណៈរដ្ឋមន្ត្រីទេ ។ ថៅហ្វាប៉ូកបានឲ្យគេចាប់ខ្លួន ក្រឡាហោមព្រហ្ម បញ្ជូនទៅថ្វាយស្តេចសៀមដើម្បីដាក់ទោសទណ្ឌ ។ ព្រះរាជាបានកករក្សាព្រហ្មទុក រួចបានឲ្យ ហ្វូងពេជ្រណាពិចិត្រមៀនមកជំនួសវិញ ហើយបានទាំងបញ្ជូនអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គចំនួនមកដែរ ដើម្បីគ្រប់គ្រង ប្រទេសជាតិ ។

នៅឆ្នាំ១៨០៥ ក្រោយពីស្តេចអាណាមបានបញ្ជូនក្រណាត់សូត្រ៦៨ដំមកថ្វាយ ព្រះអង្គចំនួន បានយាង នាំយកកំណត់ទាំងអស់នោះមកបាត់បង់ជាមួយថៅហ្វាប៉ូក ដើម្បីចូលកាលស្តេចសៀម ។ ថៅហ្វាប៉ូក ក៏ស្លាប់នៅ ៦ បាត់បង់នោះទៅ ក្នុងអាយុ ៦៥ ឆ្នាំ ។ គាត់បានថែរក្សារាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គអេង និងជារាជានុសិទ្ធិ ព្រះរាជា ណាចក្រកម្ពុជាអស់ពេល១១ឆ្នាំ ។

៤០ - ព្រះអង្គចំនួន (១៨០៦-១៨៣៤)

នៅឆ្នាំ១៨០៦ ព្រះអង្គចំនួនរាជបុត្រាច្បាំងរបស់ព្រះអង្គអេងមានព្រះជន្ម១៥ ព្រះវស្សាហើយ ។ ស្តេចសៀមបានសម្រេចអភិសេកព្រះអង្គឲ្យឡើងក្រុងរាជ្យ ដោយថ្វាយព្រះនាមថាព្រះបាទសម្តេចព្រះរាជឱង្ការ ព្រះខ័យរាជាធិរាជរាមាធិបតីព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ ។ នេះគឺជាលើកទី២ហើយ ដែលស្តេចសៀមបង្ហាញឲ្យ ឃើញអំពីអធិរាជភាពរបស់គេមកលើកម្ពុជា ។

ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាពេលនោះរងនូវការបាក់បែកប្រេះស្រាំខ្លាំងណាស់ មិនប្រកែកប្រណាំងអ្វីទេ យល់ព្រមទទួលព្រះរាជាភាមតែហេតុការណ៍វិវត្ត ។ ពេលនោះថៅហ្វាប៉ូកបានធ្វើកិច្ចការមួយដែលនាំគាត់ឲ្យ អាចវិលត្រលប់មកកាន់កម្ពុជាវិញបាន ។ គឺគាត់បាននាំយកបុត្ររបស់គាត់មកកម្ពុជាថ្វាយព្រះរាជាអង្គចំនួន ។ ព្រះរាជាប្រហែលជាមិនហ៊ានប្រកែកទេ ទើបទ្រង់យល់ព្រមទទួលយកធ្វើជាមហេសីទៅ ។

នៅពេលនោះស្តេចអាណាមក៏ចាប់ប្រឆាំងជំទាស់ ហើយបានបញ្ជូនទ័ពមួយកងមកកាន់ភ្នំពេញ ។ ស្តេច អាណាមទទួលយល់ព្រមថាឲ្យសៀមរៀបចំពិធីអភិសេកព្រះរាជាកម្ពុជានៅឯ បាត់បង់ ។ ក៏ប៉ុន្តែបើព្រះរាជា កម្ពុជាយល់ព្រមចំណុះស្តេចសៀម ព្រះអង្គក៏ត្រូវចំណុះស្តេចអាណាមដែរ ហើយត្រូវលើកសួយសារអាករទៅ ថ្វាយជាទៀងទាត់ ក្នុងនោះមានដំរីឈ្មោលកម្ពុស៥ ហត្ថ២ ក្បាល ចែរមាស២ ភ្នំកង្វិល៣ ក្រវាញ ក្រមួន ម្រីក្សណ៍ ។ល ។

ពេលនោះពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីរបស់ព្រះរាជាមិនហ៊ានប្រកែកនឹងសំណើដ៏ប្រមាថនេះទេ មិនដឹងថា

តើកម្ពុជាកូរចំណុះសៀមដង និងចំណុះអាណាមដង ឬក៏យ៉ាងណា គឺមានអធិរាជៗដែលនឹងប្រកាប់ប្រចាក់ គ្នាដើម្បីមូលហេតុនគរចំណុះ វាល្អជាងមានអធិរាជតែមួយ ដែលនឹងលេបត្របាក់យកទឹកដីអស់តែម្តង ។ ម៉្លោះហើយពួកគេក៏យល់ព្រមតាម ធ្វើឲ្យទ័ពអាណាមវិលត្រលប់ទៅសាយហ្គនវិញទៅ តែបានទុកមេទ័ពៗនាក់ ឲ្យនៅការពារភ្នំពេញ ។ តាមរយៈសន្ធិសញ្ញានេះ ពួកសៀម និងអាណាមបានមកប្រឈមជួបមុខគ្នានៅកម្ពុជា ហើយនេះមិនមែនដោយសារកាលៈទេសៈចៃដន្យអ្វីទេ គឺដោយមានគោលការណ៍ច្បាស់លាស់ ប្រឆាំងគ្នា តែទទួល ស្គាល់ទាំងអស់គ្នា ។ សង្គ្រាមនឹងកើតមានយូរអង្វែង ប៉ុន្តែដើម្បីព្រះរាជាណាចក្ររស់រានមានជីវិត ។

ការដែលព្រះរាជាអង្គច័ន្ទ ទទួលស្គាល់អធិរាជភាពរបស់អាណាម មិនបានធ្វើឲ្យរាជវាំងបាត់បង់ ឬប្រយោជ ចិត្តប៉ុន្មានទេ ហើយចាប់ពីពេលនោះមកទំនាក់ទំនងល្អ ដែលធ្លាប់តែមានរវាងស្តេចសៀមជាមួយព្រះរាជាខត្តក្តី ក៏ចាប់ផ្តើមប្រេះឆាដែរ ។

និយាយពីស្តេចយ៉ាឡុងវិញ ដើម្បីបញ្ជាក់ឲ្យវិភាគឃើញច្បាស់អំពីអធិរាជភាពរបស់ព្រះអង្គ ទ្រង់បាន ស្រមើស្រមៃឃើញរហូតដល់ឲ្យធ្វើគ្រារាជបួនជ្រុងស្មើមួយអំពីមាសយ៉ាងធ្ងន់ ដើមកថាយព្រះអង្គច័ន្ទ (តាម ធម្មតា គ្រាខ្មែរមានរាជមូល) ។ ព្រះរាជាកម្ពុជាបានទទួលយកគ្រានោះ ហើយពោលសរសើរថា សព្វព្រះរាជ ហឫទ័យខ្លាំងណាស់ ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់មិនដែលបានប្រើវាម្តងណាឡើយ ។

មរណភាពរបស់ចៅហ្វាយបែន ស្តេចត្រាញ៉ាដែនដីបាត់ដំបង រួចបន្តមកទៀតមរណភាពរបស់ស្តេចសៀមនៅ ក្នុងឆ្នាំ១៨១១ ហើយនិងការលើកបុត្រាព្រះនាមថា ភេនឱនខ្លាងឲ្យឡើងសោយរាជបន្ត មិនបានធ្វើឲ្យស្ថាន ការណ៍ធ្ងន់ស្បើយទេ ។ សៀមមិនយល់ព្រមឲ្យកម្ពុជាមានអធិរាជៗដូច្នោះទេ កម្ពុជាត្រូវចំណុះតែសៀមមួយ គត់ ព្រោះថាមានតែសៀមទេដែលបានអភិសេកស្តេចខ្មែរ ។ ការបញ្ជូនអ្នកអង្គម្ចាស់ស្នួន និងអ្នកអង្គម្ចាស់ឯម ជា ព្រះអនុជរបស់ព្រះរាជា ទៅរាជវាំងសៀមជាមួយនឹងក្រឡាហោមមៀងដែលជាជនជាតិសៀមស្រាប់ ហើយនិង ចក្រីបេនដង ដើម្បីទៅចូលរួមក្នុងព្រះរាជពិធីឈប់បន្តស្តេចសៀម នៅក្នុងខែមេសា ឆ្នាំ១៨១០ គឺជាការ សំដែងឲ្យឃើញអំពីការគោរពក្នុងនាមជានគរចំណុះ បានធ្វើឲ្យកំហឹងរបស់សៀមធ្ងន់ស្បើយបន្តិច ក៏ប៉ុន្តែមិនបាន ធ្វើឲ្យវារលត់បាត់ទេ ។ ដើម្បីបង្ហាញឲ្យឃើញនូវសិទ្ធិអធិរាជរបស់ខ្លួនក្នុងការតែងតាំងព្រះរាជា និងរាជវង្សា នុវង្ស ស្តេចសៀមបានប្រកាសតែងតាំងយ៉ាងឱឡារិកឲ្យអ្នកអង្គម្ចាស់ទាំង២អង្គ ឡើងជាទីខកយោរាជ និងជា ខបរាជ ដោយមិនបានសាកសួរយោបល់ព្រះរាជាកម្ពុជាដងទេ ។

នៅសម័យនោះ គេជោមៀង ចៅហ្វាយខែត្រដីកំពង់ស្វាយ មានបំណងចង់បំផុសអ្នកស្រុកក្នុងខែត្រ ឲ្យបះបោរប្រឆាំងនឹងព្រះរាជាឡើង ។ នៅបាត់ដំបងឯណោះវិញ ចៅហ្វាយខែត្រថ្មីដែលបានយកឈ្មោះថា បែន ដូចជាឪពុកខ្លួនដែរ បានចាប់ផ្តើមកសាងកំពែងការពារទីក្រុង ។ និយាយពីក្រឡាហោមមៀង និងខកញ្ជាចក្រី បែន នៅពេលវិលត្រលប់មកដល់រាជធានីខត្តក្តីវិញក៏ត្រូវថ្កោលទោសថាជាភ្នាក់ងាររបស់សៀម និងបានយុបយិតឲ្យ

សៀមតែងតាំងអ្នកអង្គម្ចាស់ទាំង២អង្គ ។ សភាពការណ៍ពេលនោះបានបង្ហាញថាពិតជាមានការរួមគំនិតក្បត់មែន ហើយកំរាមកំហែងមកលើព្រះរាជា ។ ប៉ុន្តែព្រះបាទអង្គច័ន្ទមិនបានប្រហែសបន្តិចណាទេ ទ្រង់បានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យយាត់ខ្លួនលោកក្រឡាហោម និងលោកចក្រី ដែលស្ថិតនៅក្នុងដែនព្រះអង្គស្រាប់ រួចឲ្យគេសម្លាប់ចោល ។ បន្ទាប់មក ទ្រង់បានតែងតាំងទុកញ្ជាវង្សអគ្គរាជទ្យឡើងធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រកំពង់ស្វាយ រួចបញ្ជូនទៅកាន់ទីនោះ ហើយឲ្យចាប់គេដោះម្យ៉ាង ។ ប៉ុន្តែមន្ត្រីម្នាក់នេះឆ្លាតនៅពេលបានដឹងថា បក្សពួករបស់ខ្លួនទាំង២នាក់ បានត្រូវគេធ្វើយាត់ទៅហើយ និងបំផុសបំផុលប្រជាជនក្នុងខែត្រ ឲ្យចេះបោរមិនបានសម្រេច គាត់ក៏គេចខ្លួនរត់ទៅជ្រកកោននៅឯស្រុកសៀមទៅ ។ នៅបាត់ដំបងឯណោះវិញ ចៅហ្វាយខែត្រថ្មីរឹតតែខិតខំពង្រឹងការការពារបន្ទាយថែមទៀត ។

ស្តេចសៀមកាន់ជើងពួកបះបោរ ហើយបានបញ្ជូនទ័ពមួយកងមកបាត់ដំបង ។ ការដែលសៀមធ្វើដូច្នោះនាំឲ្យគេមានជំនឿថា ការរួមគំនិតក្បត់បានចាប់ផ្តើមឡើងនៅឯបាត់ដំបងមែន ដោយមានការគាំទ្រពីស្តេចសៀមផង ។ ព្រះរាជកម្ពុជាបានកេណ្ឌទ័ពជាប្រញាប់ រួចបានចាត់ឲ្យយកមួយកងទៅបោះទីតាំងនៅនឹងពាមសែន ត្រង់មាត់ពាមស្ទឹងកំពង់ធំ និងកំពង់ស្វាយ ។ ទ័ពមួយកងទៀត ទ្រង់ឲ្យទៅនៅកំពង់ឆ្នាំង ឯកងទ័ព ទ្រង់ឲ្យទៅបោះទីតាំងនៅស្ទឹងពាក់កណ្តាល ។ ក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះ ព្រះអង្គច័ន្ទទ្រង់បានចាត់មន្ត្រី ២នាក់ ឲ្យទៅសុំជំនួយពីស្តេចអាណាម ។

ស្តេចយ៉ាឡុង ក្រែកអរណាស់នឹងបានចូលមកធ្វើអន្តរាគមន៍ម្តងទៀតនៅកម្ពុជា ហើយបានចាត់បញ្ជូនទ័ពអាណាមមួយកងពីសាយហ្គនមក ដែលដឹកនាំដោយទុតមសេនីយ៍៥ នាក់ ។ ទ័ពអាណាមនេះធ្វើដំណើរតាមទន្លេឡើងមកយ៉ាងរួសរាន់ មកដល់ភ្នំពេញមិនបានឈប់ទេ ក៏បន្តដំណើរទៅបោះទីតាំងចាប់ពីត្រឹមព្រែកមានលាភ (ពីមុនហៅថាព្រែកពាក់ព្រីត្រ) នៅលើកោះប្រោយចង្វារ រហូតដល់កោះចិន ចំពីមុខកំពង់ឃ្នង រួចហើយក៏នាំគ្នាសម្រាកដោយស្ងៀមស្ងាត់ រង់ចាំតែបញ្ជានឹងអាលចេញប្រយុទ្ធ តែមិនសូវជាចង់ប៉ុន្មានទេ ។ គ្មានទ័ពណាបានមកវាយទៅលើទ័ពអាណាមនេះទេ រហូតដល់ពេលដែលទ័ពសៀមត្រូវបានគេវាយឲ្យបរាជ័យ ហើយរត់ទៅកាន់ស្រុកសៀមវិញអស់ទៅ ទ័ពជំនួយរបស់អាណាមនេះក៏ដកថយចេញទៅវិញដែរ ដោយគ្មានបានបាញ់កាំភ្លើងមួយគ្រាប់ណាសោះទេ ។

ដោយសព្វព្រះទ័យខ្លាំងណាស់ និងជ័យជម្នះលើកនេះ ព្រះអង្គច័ន្ទ និងព្រះអនុជទាំង៣អង្គ បានយាងចូលសាងព្រះរដ្ឋសនៅវត្តភ្នំព្រះរាជទ្រព្យ នៅជិតទុត្តុង្គ បានប៉ុន្មានសប្តាហ៍ ទ្រង់ក៏លាព្រះរដ្ឋសចាកសិក្ខាបទមកវិញ ។

រាជពង្សាវតារបានរៀបរាប់ថា នៅសម័យនោះ នាវាពីរទុយហ្គេមាសប្រឡោលក្តោន៣ បានមកចូលចតនៅនឹងកំពង់ពោធិកូច (កំពង់ឃ្នង) ហើយមន្ត្រីម្នាក់ដែលកាន់សាសនាកាតូលិកបានទិញរបស់របរមកពីអឺរ៉ុប ពីនាយកប៉ាល់ យកទៅថ្វាយព្រះរាជា ដោយដោះដូរជាមួយផលិតផលរបស់កម្ពុជា (ខែមេសា ឆ្នាំ១៨១១) ។

រាជពន្យារវាតារក៏បានកត់សម្គាល់អំពីព្រឹត្តិការណ៍មួយចំនួនទៀតផងដែរ មានការបះបោររបស់មនុស្ស ម្នាក់មានឈ្មោះថា សីលជ័យ ដែលត្រូវគេដាក់ទោសសម្លាប់បង្កំ, ការបកប្រែសៀវភៅដកស្រង់អត្ថបទគម្ពីរ ព្រះត្រៃបិដកមកជាភាសាសាមញ្ញ ដោយគណៈកម្មការចៅអធិការវត្ត ដែលប្រមូលផ្តុំគ្នាធ្វើការនៅវត្តភ្នំព្រះ រាជទ្រព្យ, ការចូលទិវត្តភាររបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ព្រះអង្គកែវខ្នង ដែលមានព្រះជន្ម៧២ព្រះវស្សា, ហើយនិងការ ឃើញមានផ្កាយដុះកន្ទុយលេចចេញនៅទិសខាងលិច^{៦៦} ។

ខ្យល់ព្យុះដែលប្រមូលផ្តុំគ្នាបន្តិចបន្តួច មកនៅពីលើស្រុកខ្មែរ បានដុះខ្លាំងឡើងនៅពេលដែលព្រះរាជា អង្គ ច័ន្ទ ប្រព្រឹត្តកំហុសឆ្គងមួយ ។ បញ្ហាបានកើតឡើងរវាងព្រះអង្គជាមួយនិងព្រះអង្គស្នួន ដែលស្តេចសៀមថ្មីបាន តែងតាំងជាទីទុកយោរាជ ។ ដោយមានការភ័យខ្លាច ព្រះអង្គស្នួនបានតម្រូវសព្វព្រះកាយទៅកាន់នៅពោធិសាត់ ជាមួយព្រះរាជវង្សានុវង្ស និងភីលៀងសេនាទាំងអស់ ដែលនៅចម្ងាយតែ ៥០ គីឡូម៉ែត្រប៉ុណ្ណោះពីដីបាត់- ដំបង ។ ព្រះរាជាបានបញ្ជូនព្រះសង្ឃ២អង្គ រួចមន្ត្រី៤ នាក់ទៀត ឲ្យទៅយាងព្រះអង្គត្រលប់មកបន្ទាយពេជ្រវិញ ប៉ុន្តែព្រះអង្គស្នួនមិនយល់ព្រមត្រលប់ទៅវិញទេ ។ មិនតែប៉ុណ្ណោះ ទ្រង់បានចាប់មន្ត្រីទាំង៤ នាក់នោះទុកធ្វើជា ចំណាប់ខ្លាំងថែមទៀត រួចចាប់ប្រមូលប្រមូលទ័ព និងអាវុធយុទ្ធភណ្ឌ ទាមទារឲ្យព្រះរាជាប្រគល់បណ្តាខេត្តក្រុង ក្រករ និងខ្នងថ្នោល ។

ព្រះរាជាអង្គច័ន្ទ មានព្រះតម្រិះថា ព្រះទុកយោរាជបានត្រូវស្តេចសៀមតែងតាំងឡើង ស្តេចសៀម នឹងកាំទ្រព្រះទុកយោរាជ រួមទាំងប្រជារាស្ត្រខែត្រពោធិសាត់ ដែលធ្លាប់អបអរសូតាមនូវព្រះអង្គផង ។ ឆ្លើយតប ទៅនឹងសភាពការណ៍នេះ ព្រះអង្គច័ន្ទ បានស្នើសុំជំនួយពីស្តេចយ៉ាឡុង ។ ទុក្ខមសេនីយ៍អាណាមឈ្មោះ អុនជរអ៊ុន ទិញលៀង ដែលបញ្ជានៅសាយហ្គុន ហើយជាគំណាងស្តេចយ៉ាឡុងប្រចាំនៅកូសាំងស៊ិន បានបញ្ជូនទ័ព៥ រយនាក់ ឲ្យមកយរជើងនៅនឹងកោះចិន នៅក្នុងទន្លេសាប ទល់មុខនឹងកំពង់ហ្លួង ។ កម្លាំងទ័ពប៉ុន្មាននេះ មិនគ្រប់គ្រាន់ទេ អាច ប្រៀបបានត្រឹមកងនគរបាល ដែលគេប្រើសម្រាប់តែទប់ទល់កុំឲ្យមានការលួចពង្រីកព្រះរាជាប៉ុណ្ណោះ ។ ក៏ប៉ុន្តែ

^{៦៦} ផ្កាយដុះកន្ទុយនេះមានឈ្មោះថា ហាឡី គេមើលឃើញគ្រប់គ្នានៅលើសកលលោក ។ នៅស្រុកបារាំង ផ្កាយដុះកន្ទុយនេះ បានធ្វើ ឲ្យគេដាក់ឈ្មោះស្រាទំពាំងបាយជូរ ដែលផលិតនៅក្នុងឆ្នាំ១៨១១ ថាជា ស្រាផ្កាយដុះកន្ទុយ ។ ផ្កាយដុះកន្ទុយដែលនេះ បានបង្ហាញខ្លួនម្តងទៀតនៅក្នុងឆ្នាំ១៧១០ មានពណ៌ស្លាកល្អណាស់ ហើយបានធ្វើឲ្យមានការរំដើបរំជួកក្នុងបណ្តាអ្នកភាពសាស្ត្រ ទាំងឡាយនាសម័យនោះ ព្រោះគេមានជំនឿថាពិភពលោកអាចនឹងត្រូវបញ្ចប់នៅក្នុងឆ្នាំនោះ ។ គេបានឃើញផ្កាយដុះកន្ទុយ នេះលើកដំបូងនៅក្នុងឆ្នាំ១៤៥៦ នៅពេលដែលពួកមូស្លីមចូលកាន់កាប់ទីក្រុងបែលក្រាដ ។ ការលេចចេញនូវផ្កាយដុះកន្ទុយនេះ នៅពេលនោះបានធ្វើឲ្យទ័ពទាំងសងខាង មានការភិតភ័យ ហើយសម្តេចប៉ាបកាលីសទី៣បានសម្រេចថា ចាប់ពីពេលនោះមក គេ ត្រូវសូត្រធម៌អង់ហ្សេលូសរាល់ថ្ងៃ នៅពេលថ្ងៃត្រង់ ។

បើទោះជាយ៉ាងនេះក្តី ក៏ព្រះរាជាកម្ពុជាបានរៀបចំទទួលស្វាគមន៍ ទ័ពនេះយ៉ាងសមរម្យ បង្ហាញឲ្យឃើញថា នៅពេលដែលមានការកំរាមកំហែងពីពួកបះបោរ ព្រះអង្គសព្វព្រះទ័យនឹងហោរកព្រះរាជាអាណាមត្រូវមកជួយ ជាជាងរត់ទៅរកស្តេចសៀម ហើយទ្រង់ទុកចិត្តអាណាម ជាទុកចិត្តសៀម ។

ស្តេចសៀមបានសម្រេចចិត្តធ្វើអន្តរាគមន៍ម្តង ។ ទ្រង់បានបញ្ជូនទ័ព២កង មួយកងៗមានក្នុង ៥ ពាន់នាក់ ដែលមួយកងដឹកនាំដោយលោកយមរាជ មួយកងទៀតដឹកនាំដោយពុហុល្លាទេព ។ ព្រះរាជាកម្ពុជា បានបញ្ជូន ទ័ព២កងតូចទប់ទល់ មួយកងៗមានក្នុង១ពាន់នាក់ ហើយនិងទ័ពជើងទឹកមួយកងដែលដឹកនាំ ដោយស្តេចត្រាញ់ ខែត្របុក្ខី ។ ក៏ប៉ុន្តែទ័ពតូចៗទាំងអស់នេះមិនអាចទប់ទល់ជាមួយនឹងទ័ពសត្រូវដែលច្រើនជាង៥ដងបានឡើយ ម៉្លោះហើយក៏នាំគ្នាដកថយ មិនហ៊ានប្រយុទ្ធទេ ។ នៅពេលដែលព្រះរាជាទទួលបានដំណឹងថា ព្រះខុយោរាជ កំពុង ដឹកនាំទ័ពខ្មែរ៣ពាន់នាក់ និងទ័ពសៀម២ពាន់នាក់ ធ្វើដំណើរមកកាន់រាជធានីខត្តក្រុង ទ្រង់ក៏ភៀសព្រះកាយចេញពី រាជធានីទៅជាមួយនឹងព្រះរាជវង្សានុវង្ស ក្រោមកិច្ចការពាររបស់ទ័ពអាណាម ទៅគង់នៅឯកោះដីនៅក្នុងទន្លេ មេកុង នៅខាងក្រោមភ្នំពេញបន្តិច ។

នៅពេលដែលព្រះរាជាកំពុងតែយាងចុះតាមទន្លេ ទ័ពរបស់ព្រះអង្គបានបើកការវាយប្រហារទៅលើទ័ព សៀមនៅកំពង់ឆ្នាំង តែត្រូវបរាជ័យ ក៏រត់ចុះទៅទិសខាងត្បូង ដោយនាំប្រជាជនយកទៅដង ដើម្បីកុំឲ្យសៀម កៀរ ។ ពេលទទួលបាននូវព័ត៌មានស្តីអំពីបរាជ័យនេះ ព្រះខុយោរាជអង្គ៤ម និងអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គខ្នង បាននាំគ្នាបោះ បង់ព្រះរាជាជាព្រះរៀម ហើយរត់គ្រលប់ក្រោយមកកាន់ខត្តក្រុងវិញ ដែលទ័ពសៀមកំពុងតែកាន់កាប់ ។ ការបោះ បង់ចោលដោយព្រះអនុជទាំង២ បានធ្វើឲ្យព្រះរាជាអង្គចំនួនអស់សង្ឃឹមជាខ្លាំង ទើបបណ្តោយខ្លួនព្រះអង្គតាមតែ ពួកអាណាម ដែលបន្ទាប់មកបាននាំព្រះអង្គទៅកាន់សាយហ្គន ។

ពេលនេះ ព្រះរាជណាចក្រត្រូវគ្មានអ្នកដឹកនាំម្តងទៀតហើយ ព្រោះព្រះរាជាកងនៅឯស្រុកអាណាម ចំណែក៤ អ្នកអង្គម្ចាស់បះបោរមួយអង្គក៏ព្រះខុយោរាជ ក៏មិនទាន់ហ៊ានចាប់កាន់អំណាចនៅឡើយដែរ ហើយ គង់នៅឯពោធិសាត់ឯណោះ ។ ព្រះខុយោរាជអង្គ៤ម និងព្រះអង្គខ្នងក៏រៀបចំរដ្ឋាភិបាលបណ្តោះអាសន្នមួយឡើង ដែលមានពាក់កណ្តាលជាខ្មែរ និងពាក់កណ្តាលទៀតជាសៀម រួចហើយ បាននាំគ្នាយាងទៅបាងកកនៅក្នុង ខែកក្កដា ឆ្នាំ១៨១១ ដើម្បីសុំយោបល់ឯកភាពពីស្តេចសៀម ។

បន្តិចក្រោយមកព្រះរាជាអង្គចំនួនមានសេចក្តីភ្ញាក់ភ្ញើឡើងវិញ បានដឹកនាំទ័ព២ម៉ឺននាក់ចូលមកក្នុងរាជ ធានីខត្តក្រុង ក្នុងនោះមានទ័ពអាណាម៥ពាន់នាក់ និងទ័ពខ្មែរដែលគាំទ្រតាមដង្កែព្រះអង្គ ។ ប្រជារាស្ត្រទាំងអស់ ស្វាគមន៍អបអរទទួលព្រះអង្គ ហើយព្រះរាជាបានយាងចូលក្នុងព្រះរាជវាំងនៅថ្ងៃទី១៤ ខែឧសភា ឆ្នាំ១៨១៣ ។ ទ័ពសៀមមានការភ្ញាក់ផ្អើលជាខ្លាំងនឹងការយាងគ្រលប់មកវិញយ៉ាង រហ័សរបស់ព្រះរាជាបែបនេះ ណាមួយបាន ពួសំឡេងប្រជាជនទះដៃអបអរសាទរអីងកងដង អ្នកស្រុកស្រែចម្ការក៏ដកដៃចេញពីខ្លួនអស់ទៅផង ៤ នាម៉ឺនសព្វ

មុខមន្ត្រីក៏បាននាំគ្នាធ្វើដំណើរទៅកាន់រាជធានីខ្ពត្តិ ដើម្បីចូលគាល់ព្រះរាជាវង្ស ទ័ពសៀមទាំងនោះគិតថា នករទាំងមូលនឹងបះបោរប្រឆាំងនឹងខ្លួនជាមិនខាន ម៉្លោះហើយក៏ប្រញិបប្រញាប់ រាប់នាំគ្នាធ្វើដំណើរទៅកាន់ ព្រំដែនជាបន្ទាន់ ។ ប៉ុន្មានខែក្រោយមក ព្រះខែក្រោយរាជអង្គស្នួនសុគតនៅបាណកកនោះ ។ សៀមបានបញ្ជូន ព្រះអង្គិធាតុរបស់ព្រះអង្គ មកថ្វាយព្រះអង្គចំនួននៅក្នុងឆ្នាំ១៨២៤ ។

ការដែលពួកអាណាម បានជួយលើកព្រះអង្គចំនួន ឲ្យយាងមកកង់លើរាជសម្បត្តិវិញ នៅពេលនេះហាក់ ដូចជាបានប្រព្រឹត្តទៅដោយគ្មានការបង្គំរឈាមសោះឡើយ អ្វីៗហាក់ដូចជាវិលត្រលប់មករកភាពស្ងប់ស្ងាត់វិញ ហើយស្រាប់តែចេញហាយខែត្រកំពង់ស្វាយឈ្មោះ ម៉ែន ដែលជាអ្នកចូលរួមសមគំនិតជាមួយនឹងព្រះអង្គឯម និង ព្រះអង្គខ្លួន បានចាប់ផ្តើមបំផុសបំផុលអ្នកស្រុកឲ្យបះបោរឡើង ដើម្បីទាក់ទាញឲ្យមានអន្តរាគមន៍ពីសៀមសាជា ថ្មី និងឲ្យកាត់ទទួលបានសិទ្ធិអំណាចដូចមិត្តចាស់របស់គាត់នៅឯ បាត់ដំបង គឺបែនកាលពីមុនអីចឹង ។ ម៉ែនបាន បញ្ជូនបញ្ជូលប្អូនកាត់ដែលជាចេញហាយខែត្របុរាណ៍ឲ្យដើរតាមគាត់ រួចចាប់ផ្តើមជ្រើសរើសទ័ព ស្រាប់តែ ព្រះរាជាបានចាត់ទ័ពមួយកងតូចទៅកំពង់ស្វាយ ដើម្បីទប់កុំឲ្យការបះបោររីករាលដាល ។ ម៉ែន និងប្អូនប្រុស មិនអាចទប់ទល់នឹងទ័ពព្រះរាជា ព្រោះមិនទាន់រើសទ័ពបាន ក៏នាំគ្នារត់ទៅជ្រកកោននៅក្នុងខែត្រទន្លេរពៅ^{៦៧} ។ បន្តិចក្រោយមក ដោយភ័យខ្លាចអ្នកស្រុកចាប់យកមកប្រគល់ឲ្យព្រះរាជា អ្នកទាំង២ បាននាំគ្នារត់ឆ្លងទៅនៅឯ ខោនវិញ ។ ទឹកដីខោននេះ ខ្មែរមិនដែលប្រគល់ឲ្យទៅលាវម្តងណាទេ ក៏ប៉ុន្តែ បានគោរពស្តាប់បញ្ជារបស់ចៅនៅ បាសាក់^{៦៨} តាំងតែពី៧៥ឆ្នាំមុនមកម៉្លោះ ។

ម៉ែនបានចេញដំណើរបន្តពីនោះទៅកាន់បាណកក ហើយបានញុះញង់ឲ្យស្តេចសៀមដណ្តើមយកដីកំពង់ ស្វាយ ។ សៀមបានរៀបចំប្រតិបត្តិការមួយ វាយដណ្តើមយកកំពង់ស្វាយ និងបន្ទាយការពារ ដែលចេញហាយ ខែត្របានបោះបង់ដោយកំសាក ក៏ប៉ុន្តែពួកសៀមត្រូវបង្ខំចិត្តបោះបង់ចោលទៅវិញ ក្រោយពីមានការខូចខាត ច្រើនពេក ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៤ ទ័ពសៀមបានលេចមុខនៅកូរ៉ាត់ រួចហើយបានដណ្តើមយកទឹកដីទាំងអស់ ដែលស្ថិត នៅចន្លោះខែត្រព្រហ្មទេព និងភ្នំដងរែក ហើយក៏បានយកខែត្រម្លូព្រៃ និងទន្លេរពៅផងដែរ ដែលស្ថិតនៅក្នុង

^{៦៧} ខែត្រនេះសព្វថ្ងៃជាទឹកដីរបស់កម្ពុជាវិញហើយ ហើយស្ថិតនៅលើត្រើយទន្លេមេគង្គខាងឆ្វេង នៅខាងជើងខែត្រម្លូព្រៃ និងខាង ត្បូងខែត្រកង់របស់លាវ ។

^{៦៨} ចាប់តាំងពីឆ្នាំ១៧១៥មក ដីបាសាក់នៅចំណុះរៀងចំនួននៅឡើយ ក៏ប៉ុន្តែបានពង្រីកឯករាជភាពល្អគ្រាន់បើហើយ ។ ពេលនោះ ហ្នួនប្រាបាបានផ្តាច់ខ្លួនចេញដុតពីការគ្រប់គ្រងរបស់រៀងចំនួនដែរ ។ សៀមមិនបានជំទាស់ទេ នៅពេលដែលស្តេចបាសាក់ ប្រកាសខ្លួនជាព្រះរាជា ។

ដឹកពន្ធស្វាយ ក៏ប៉ុន្តែនៅឆ្ងាយពីរាជធានីខ្ពង់ខ្ពស់ពេក ជាហេតុធ្វើឲ្យព្រះរាជាមិនសូវបានយកព្រះទ័យទុកដាក់ ។ ដណ្តើមយកទឹកដីទាំងអស់នោះបានដោយស្រួលរួចហើយ ទ័ពសៀមបានឆ្លងទន្លេទៅដណ្តើមយកស្ទឹងត្រែង ដាក់បញ្ចូលទៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រសៀម ថែមទៀត^{៦៩} ។ គឺនៅស្ទឹងត្រែងនេះឯងដែលព្រះរាជាលង្វែកមួយអង្គ បានតមកជ្រកកោន នៅចុងសតវត្សរ៍ទី១៦ ក្រោយពីសៀមចូលលុកលុយ ។

ព្រះរាជាកម្ពុជាពេលនោះមិនបានប្រកែកតវាប្រឆាំងអ្វីទេ បណ្តោយឲ្យសៀមធ្វើតាមតែចិត្តចង់ ម៉្លោះ ហើយ កម្ពុជាក៏ត្រូវកាត់ផ្តាច់វិលនមានព្រំប្រទល់ដែនជាប់ជាមួយប្រទេសលាវទៀតហើយ ព្រោះមានទឹកដី ដែល ក្លាយទៅជារបស់សៀមនៅចន្លោះកណ្តាល ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៥ កម្ពុជា និងសៀមបានចុះសន្ធិសញ្ញាសន្តិភាព មួយ ក៏ប៉ុន្តែគេមិនបាននិយាយអំពីទឹកដីដែលសៀមទើបតែយកទៅនេះទេ ។ ទឹកដីនេះបានក្លាយទៅជារបស់ សៀម ក៏ប៉ុន្តែបើគេគិតតាមផ្លូវទូតវិញ គ្មានលក្ខណៈអ្វីឲ្យច្បាស់លាស់ទេ ដូចតែដីបាត់ដំបង និងអង្គរ ដែលយើង បានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយ ។

គឺនៅសម័យនោះឯង ដែលគេបានដឹកព្រែកដឹកវិញ គេរាជពន្យារវាវារកម្ពុជានិយាយថានៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៥ , រាជពន្យារវាវារអាណាមនិយាយថាក្នុងឆ្នាំ១៨១៦ តែសៀមរក្សាមួយមានឈ្មោះថា “យ៉ាឌិញអុនដី” = ប្រវត្តិដី កូសាំងស៊ីនថា នៅក្នុងឆ្នាំ១៨២០^{៧០} ។ ព្រែកនេះគេដឹកចេញពីស្ទឹងវិញគេ តម្រង់ទៅរកដែសមុទ្រហាទៀង ។ កម្លាំងចូលរួមមានទាំងអស់១ម៉ឺននាក់ គឺអាណាម៥ពាន់នាក់ និងខ្មែរ៥ពាន់នាក់ ដឹកព្រែកប្រវែងទាំងអស់ ៥៣ គីឡូម៉ែត្រទទឹង ៣៣ម៉ែត្រ ជម្រៅ២ម៉ែត្រ៦០ ។ ពលករម្នាក់ៗទទួលបានប្រាក់៧ហ្វ្រង់ និងអង្ករ ៣០ គីឡូក្រាម ក្នុង១ខែ ។ មានវិស្វករអាណាម៣នាក់ដឹកនាំការងារនេះ ក៏ប៉ុន្តែពួកពលករមានមេកោយផ្ទាល់ ជាជាតិសាសន៍ រៀងៗខ្លួន ។ ស្តេចនគរទាំង២ គឺស្តេចយ៉ាឡុង និងព្រះបាទអង្គច័ន្ទ បានឯកភាពក្នុងព្រែកនេះឡើង ដែល តភ្ជាប់ទន្លេមេគង្គទៅនឹងឈូងសមុទ្រសៀម ក៏ប៉ុន្តែប្រជាជនខ្មែរបានចាត់ទុកកំណែនេះថា ជាការជិះជាន់មួយ ហើយនិងជាការអន់ខ្សោយរបស់ព្រះរាជាកម្ពុជានៅចំពោះមុខស្តេចអាណាម ព្រោះដឹកព្រែកនៅក្នុងទឹកដីខ្មែរ ។ អ្នកស្រុកនៅក្នុងខែត្រពាម, បន្ទាយមាន, ទ្រាំង និងព្រែកប្បាស នៅចងចាំអំពីកំណែនេះនៅឡើយ បើទោះបីថា កម្រែដែលគេបានទទួលនៅពេលនោះសមរម្យហើយក៏ដោយ ០,២៣ហ្វ្រង់ (សម្រាប់អង្ករ១ថ្ងៃ) ។ នៅពេល ដែលអាជ្ញាធរបារាំងស្នើសុំពលករឲ្យចូលរួមជួយលើកដុវជាតិ ដោយបើកកម្រែឲ្យច្រើនជាង៤ដង គេតែងតែពុ

^{៦៩} ខែត្រស្ទឹងត្រែងបានក្លាយទៅជាខែត្រលាវ- បារាំងនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៧៤ ក្រោយពេលដែលគ្រើយខាងឆ្នេររបស់ទន្លេមេគង្គ បាន ត្រូវកាត់បញ្ចូលមក ។ បារាំងបានបន្តិលមកឲ្យកម្ពុជាវិញហើយ នៅក្នុងឆ្នាំ១៩០៤ ។

^{៧០} គេចាប់ផ្តើមដឹកនៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៥ - ១៨១៦ ក្នុងខែមិគសិរ ហើយដឹកចប់នៅក្នុងខែមករា ។

អ្នកស្រុកត្បូងឃ្មុំត្រូវបានដឹកចេញទៅកាន់ ដែលត្រូវគេបង្ខំឱ្យធ្វើការពេញមួយរដូវ «ដឹកចេញឱ្យយួន» ។

អ្វីដែលធ្វើឱ្យខ្មែររឹតតែខឹងខ្លាំងឡើងថែមទៀតនោះ គឺនៅក្រោយពេលដឹកចេញនេះរួច ពួកអាណាម បានកាត់យកដីទាំងអស់ដែលស្ថិតនៅខាងត្បូងព្រែក ចាត់ទុកព្រែកនោះថាជាព្រំដែននគរទាំង២ ។ មិនតែប៉ុណ្ណោះ អាណាមបានបង្កើតប៉ុស្តិ៍កុយនៅលើគ្រឹយខាងស្តាំទន្លេមេគង្គ ត្រង់កន្លែងប្រកបូលទៅក្នុងព្រែក នៅកោះក្អាក និងនៅពាមជរ ថែមទៀត ។

នៅពេលដែលខ្មែរ និងអាណាមកំពុងតែព្រួតដៃគ្នាដឹកចេញតេខាងនិរតីប្រទេស នៅខាងជើងប្រទេស ឯណោះវិញមានពួកបះបោរ១ក្រុម បានលេចមុខឡើងនៅក្នុងខែត្រកំពង់ស្វាយ ។

ទុកញ៉ាំតេដេវ ចៅហ្វាយខែត្រកំពង់ស្វាយបានរួសរាន់កេណ្ឌទ័ពបានមួយកងតូច ដើម្បីទប់ទល់នឹងពួក បះបោរ ក៏ប៉ុន្តែមិនអាចទប់បាន ក៏វាយដកថយមកវិញ ក្រោយពីជំនួយការរបស់ចៅហ្វាយខែត្រត្រូវសត្រូវ សម្លាប់បាន ។ ទុកញ៉ាំតេដេវបានដឹកនាំទ័ពគេចទៅកំពង់លែង នៅក្នុងខែមីនា ឆ្នាំ១៨១៦ ជាមួយនឹងចៅហ្វាយ ខែត្រព្រៃក្តី ជាខែត្រតូចមួយនៅលើស្ទឹងសែន ។ ព្រះរាជាខ្មែរជាខ្លាំងនឹងទុកញ៉ាំតេដេវ ដែលមិនបំពេញភារកិច្ច ឱ្យបានត្រឹមត្រូវ ទ្រង់ក៏ដាក់ទុកញ៉ាំនិរុសេនាម៉ាជំនួសវិញ ។ ទុកញ៉ាំនិរុសេនាបានកេណ្ឌទ័ពមួយកងភ្លាម ហើយ បានវាយទៅលើពួកបះបោរ ធ្វើឱ្យពួកនោះបរាជ័យនៅក្នុងខែឧសភា ឆ្នាំ១៨១៦ ។

ព្រះរាជាកម្ពុជាពេលនោះទ្រង់ហាក់ដូចជាបានខិតខំថ្លឹងថ្លែង ធ្វើយ៉ាងណាឱ្យមានភាពស្មើគ្នារវាងប្រទេស ជាអ្នកការពារទាំង២ ។ យ៉ាងណាមិញ ទ្រង់បានចាត់បញ្ជូនទៅតាមកំពត និងតាមសំពៅ នូវសាច់ប្រាក់ចំនួន ២០០ឆ្នាំង ទៅថ្វាយស្តេចសៀម ហើយក៏បានចាត់មន្ត្រី២រូបឱ្យនាំក្រមួន ២ហាប, ក្រវាញ ១ហាប, ម្រឹក្សណ៍ ១ហាប, ស្ពាន់ធ័រ ១ហាប, ដង្កោ ១ហាប, ភ្នកដីរី ២ហាប និងស្នែងខ្ចី ២ភូ ទៅថ្វាយស្តេចអាណាមដែរ ។

នៅក្នុងអំឡុងឆ្នាំ១៨១៦នោះដែរ មានរឿងធំមួយកើតឡើង គឺកូនចៅម្នាក់របស់ពួកព័រទុយហ្គេ ដែលមក រស់នៅកម្ពុជាកាលពីប៉ុន្មានសតវត្សរ៍មុន បានទទួលការប្រោសប្រណីពីព្រះរាជា ដែលតែងតាំងឱ្យឡើង ជាទុកញ៉ាំ ក្រឡាហោម គឺរដ្ឋមន្ត្រីទ័ពជើងទឹក ។ ជននោះមាននាមត្រកូលថាម៉ុងតេរ៉ូ ហើយមានឈ្មោះផ្ទាល់ខ្លួនថា បែន និង មានឋានៈជាព្រះរាជពិភេក គឺក្រូពេទ្យសម្រាប់ព្រះរាជា ។ ជននេះជាកូនកាត់ទេ ក៏ប៉ុន្តែគេចាត់ទុកកាត់ថា ជាជន អីរ៉ុប ។ ព្រះរាជាបានចាត់ទុកកាត់ថាជាអ្នកបម្រើស្មោះត្រង់ម្នាក់ ក៏ប៉ុន្តែពួកសហសេរិកទាំងឡាយ ស្អប់កាត់ដោយ ព្រោះតែកាត់ជាប់ខ្សែស្រឡាយអីរ៉ុប ហើយកាត់ឆ្លាតវាងវៃជាងគេ ម៉្លោះហើយក៏រករឿងចោទប្រកាន់កាត់ថា តែបន្តិ សាហាវ មានបទឧក្រិដ្ឋ១០យ៉ាង ។ ព្រះរាជាបានសម្រេចឱ្យគេនាំយកកាត់ទៅតុលាការ ។ តុលាការបាន រកទៅឃើញថា កាត់មានកំហុសដោយសារកាត់បានយកប្រាក់ពីអ្នកដែលកាត់បានរកបុណ្យសក្តិឱ្យ បានលាក់ខ្ញុំ របស់គេដែលរត់មកជ្រកកោននឹងកាត់ ដូចទៅនឹងច្បាប់ព្រះនគរដែលកំណត់ថា ត្រូវតែប្រគល់ទៅឱ្យម្ចាស់ដើម វិញ បើពុំនោះទេម្ចាស់ថ្មីត្រូវទិញខ្ញុំនោះពីម្ចាស់ដើម បានប្រព្រឹត្តកាមកុណាជាមួយប្រពន្ធ ឬសហយរបស់អ្នកដទៃ

ដែលកាត់បានទាក់ទាញឲ្យមកដុះកាត់ ដួនកាលកាត់យករហូតតែម្តង និងកាត់សេចក្តីទៅតាមតែលាភសក្ការៈ ដែល បានទទួល ។ បែនម៉ឺនតេរ៉ូ បានសារភាពទទួលស្គាល់កំហុសរបស់ខ្លួន ក៏ប៉ុន្តែដល់ស្តែកឡើង កាត់គេចខ្លួនបាត់ ។ គេបានតាមចាប់កាត់មកវិញ ហើយព្រះរាជាបានសម្រេចកាត់ទោសកាត់ឲ្យគេសម្លាប់ដោយកាត់ក្បាល ។ ចំណែកកូនប្រុសរបស់កាត់ដែលបានរៀបចំការរត់គេចរបស់កាត់ ព្រះរាជាបានលើកលែងទោសកំហុសឲ្យ ដោយទ្រង់គិតថាគ្នាប្រព្រឹត្តដូច្នោះក៏ដោយសារតែ ដើម្បីតបស្នងសងគុណឪពុកប៉ុណ្ណោះ ។

ព្រះអង្គច្រើនមានព្រះរាជបំណងចង់ឲ្យការផ្តល់យុត្តិធម៌របស់ព្រះអង្គត្រូវបានអនុវត្តពេញលេញ ម៉្លោះ ហើយ ទ្រង់បានដាក់ទណ្ឌកម្មលើអ្នកដែលបានចូលដៃចូលជើងជាមួយ បែនម៉ឺនតេរ៉ូ ទាំងអស់ ទោះបីជាអ្នកទាំង អស់នោះជាអ្នកនៅក្រោមបញ្ជារបស់បែនក៏ដោយ ។ ក្រឡាបញ្ជីរឹត្ន និងក្រឡាបញ្ជីនូត្រូវវាយ៥០ រំពាត់ រួចហើយ ត្រូវចាត់ទុកជាខ្ញុំរាជការដូចជាពួកអ្នកថែទាំសេះអីចឹង ។ អ្នករួមគំនិតឯទៀតៗ ត្រូវដាក់ទណ្ឌកម្មផ្សេងៗ រួមទាំងមន្ត្រីអ្នកយាមកុកដង ដែលបានធ្វើឲ្យអ្នកទោសរត់រួច ។ ពួករាជការណាដែលបានទិញបុណ្យសក្តិ ត្រូវបញ្ចុះ ឋានៈ ទម្លាក់ឲ្យមកជាស្រ្តីសាមញ្ញ ហើយទ្រព្យសម្បត្តិទាំងអស់ត្រូវរឹបអូស^{៧០} ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៧ រាជការបានកំណត់យកពន្ធស្រូវ ៥ ចំរើនលើស្រូវ៥០ ចំរើន ដំបូង រួចបានសម្រេចថា គេទៅអនាគត ពន្ធនេះនឹងត្រូវគិតរហូតដល់ចំនួនកូនចៅ និងខ្ញុំកំរេ ដែលស្ថិតនៅក្នុងបន្ទុកគ្រួសារថែមទៀត ។ ម៉្លោះ ហើយ ព្រះរាជាបានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យគេធ្វើសម្រង់ចំនួនប្រជាជន មានរៀបរាប់អំពីឈ្មោះមេគ្រួសារ ប្រពន្ធ កូន ចៅ និងខ្ញុំកំរេ ដោយបញ្ជាក់ច្បាស់អំពីភេទ និងអាយុផងដែរ ។

នៅក្នុងឆ្នាំនោះ ក្រោយពីមានភាពរាំងស្ងួតខ្លាំងរួចមក មានទឹកជំនន់មួយយ៉ាងធំប្លែកពីសព្វដង ធ្វើឲ្យដល់ ស្រូវថយចុះ ម្យ៉ាងដោយសារប្រជាជនមិនអាចក្លរាស់ដីបានទាន់ពេល ម្យ៉ាងទៀតដោយសារសំណាបសន្តូង ត្រូវ ទឹកលិចបាត់អស់ ។ ដូចជាច្រើនត្រូវទឹកជំនន់ហូរនាំយកទៅបាត់ សត្វពាហណៈក៏លង់ទឹកស្លាប់ច្រើន សត្វធាតុរត់ ទៅជ្រកនៅឯដីខ្ពង់រាបខ្ពស់ៗ អស់ ។ អ្នកស្រុកត្រូវនាំគ្រួសារ និងគោក្របីទៅរកទីខ្ពស់ដែរ ។ ពេលនោះ មានការ ចាប់ជំរិតមនុស្ស និងលួចគោក្របីជាច្រើន ។ បន្ទាយល្វាឯម ដែលពួកអាណាមបានសាងសង់ឡើង ត្រូវបំផ្លាញ ខ្ទេចអស់ ហើយទឹកលិចព្រះរាជវាំងកម្ពុស២ហត្ថកន្លះ ។ ទ្រុក្រវាលដាលពាសពេញនគរ ព្រោះស្រូវលិចទឹកខូច គ្មានសល់ ស្រូវ ១ ចំរើន តម្លៃ ៥ បាត គឺប្រហែលជា ៤៧ក្រាមប្រាក់សុទ្ធ ស្មើនឹង ១០ ហ្វុន ។ មានកើតចោរដើរ កាប់សម្លាប់លួចប្លន់ជាច្រើន ណាមួយមានអាសន្នរោគ ជំងឺសត្វ និងអុត ពាសពេញប្រទេសទៀតផង ។

នៅដំណាច់ឆ្នាំ មេទ័ពអាណាមត្រូវផ្លាស់ចេញ ព្រះរាជាបានជូនដំណើររហូតទៅដល់សាយហ្គន ដើម្បីបាន

^{៧០} មានកូនចៅរបស់ បែនម៉ឺនតេរ៉ូ ម្នាក់ ឈ្មោះថា កុលដីម៉ឺនតេរ៉ូ ដែលបានស្លាប់នៅក្នុងខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ១៨០៨ ក្នុងឋានៈជាអគ្គមហា សេនា គឺនាយករដ្ឋមន្ត្រី ។

ចូលសំដែងការគួរសមចំពោះលោកសេនាប្រមុខដែលឈរជើងនៅទីនោះដង ។ ប៉ុន្តែខែក្រោយមក បន្ទាប់ពីបានសំដែងការគោរពក្នុងឋានៈជាធុនចំណុះដល់អាណាម្បូរហើយ ព្រះរាជាបានចាត់មន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ ២ នាក់ឲ្យចុះសំពៅតាមកំពតទៅចូលរួមព្រះរាជពិធីបូជាសពព្រះខុបរាជសៀម ។ នេះជាការសំដែងឲ្យឃើញនូវការទទួលស្គាល់ភាពជាចំណុះស្តេចបាណ្ឌវកក ។

នៅឆ្នាំ១៨១៨ អ្នកកាន់សីលម្នាក់នៅបាភ្នំ ឈ្មោះថា កែ កើតជំងឺឡប់សតិហើយប្រកាសថាខ្លួនជាអ្នកមានបុណ្យ បានកេណ្ឌទ័ពសម្រាប់ទុកក្រាំគេដេម៉ុនជាចៅហ្វាយខែក្រចាល ហើយទាក់ទាញមន្ត្រីពានកំ ដែលមិនសប្បាយចិត្តឲ្យចូលដៃជាមួយ ចាប់ផ្តើមកាប់សម្រាប់ពួកអាណាមយ៉ាងរន្ធត់ ។ ដើម្បីការពារជនរួមជាតិរបស់គេមេទ័ព អាណាម២ នាក់គឺអ្នកស្រាវជ្រាវ (ឡៅវ៉ាន់យៀត) និងអ្នកចាន់ដូវ បានដឹកនាំទ័ព៥ ពាន់នាក់ មកបោះទ័ពាន់នៅកោះសូទិន ក្នុងខែត្រកំពង់ចាម ។ ពេលនោះព្រះរាជកម្ពុជាបានបញ្ជូនចៅហ្វាយខ្លួនដា ឲ្យដឹកនាំទ័ព ២ ពាន់នាក់ទៅវាយពួកបះបោរដែរ ។ ទ័ពទាំង២ កងបានបើកការវាយប្រហារទៅលើទ័ពបះបោរ ដែលមានចំនួនតិចជាង មិនអាចទប់ទល់បាន ហើយឡោមព័ទ្ធចាប់ កែ សម្រាប់ចោលទៅ ។ ពួកមន្ត្រីពានកំដែលមិនសប្បាយចិត្ត ហើយចូលដៃចូលជើងជាមួយពួកក្បត់ ត្រូវចាប់បានជាឈ្មើយ ហើយបញ្ជូនទៅឲ្យមេទ័ពអាណាមនៅឯ បេនព្រៃ (សាយហ្គុន) ។ ក្រោយពីសាកសួររួចមើលរួច មេទ័ពអាណាមក៏បញ្ជូនអ្នកទាំង៣ នាក់មកថ្វាយព្រះរាជកម្ពុជាវិញ ។ ព្រះអង្គបានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យសម្រាប់ចោលទៅ ។

ដប់ឆ្នាំក្រោយមក គឺនៅក្នុងឆ្នាំ១៨២៧ ស្តេចសៀមបានបញ្ជូនចៅហ្វាយខ្លួន^៧ ឲ្យទៅធ្វើសង្គ្រាមជាមួយស្តេចលាវ ដណ្តើមយករាជធានីវៀងច័ន្ទបាន ។ ចៅហ្វាយខ្លួនចាប់ស្តេចលាវបានជាឈ្មើយ ហើយនាំយកមកបាណ្ឌវកក ដាក់ឲ្យប្រជាជនស្តីជេរ រួចធ្វើឃាតចោលទៅ ។ សៀមដុតបំផ្លាញរាជធានីវៀងច័ន្ទខ្ទេចខ្ទី ហើយបានកៀរអ្នកស្រុកយកមកដាក់នៅលើគ្រើយទន្លេមេគង្គខាងស្តាំ រួចបែងចែកឲ្យទៅរស់នៅតាមខែក្រដេរ្យង ។ គេត្រូវរង់ចាំរហូតដល់ពេលដែលពួកបារាំងបានមកត្រួតត្រាលើប្រទេសលាវ ទើបរាជធានីនេះត្រូវបានគេកែលម្អ កាប់ព្រៃឈើចេញ យកធ្វើជារាជធានីរបស់លាវឡើងវិញ ។ សព្វថ្ងៃនេះមានរើស៊ីដង់ធំបារាំងម្នាក់រស់នៅទីនោះ ។

ក្រោយពីបានធ្វើសង្គ្រាមបំផ្លិចបំផ្លាញលាវ កម្ពុជាក៏ច្បាប់ និងអារ្យធម៌របស់ប្រជាជនលាវ ឲ្យរិលធ្លាក់ចូលទៅក្នុងសភាពព្រៃផ្សៃដូចកាលពី ៦ - ៧ សតវត្សរ៍មុនរួចមក ព្រះរាជាបាណ្ឌវកកបានចូលមកលុកលុយកម្ពុជាតាមសំណើរបស់ចៅហ្វាយខែក្រពោធិសាត់ ដែលទើបតែនាំអ្នកស្រុករបស់ខ្លួនចំនួន ២ ភាគ៣ ទៅរស់នៅឯ ស្រុក

^៧ ចៅហ្វាយខ្លួន នេះ ស្លាប់នៅបាណ្ឌវកកក្នុងអាយុ៧៧ឆ្នាំ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៧ ឬ១៨៤៨ ។ អ្នកខ្លះគិតថា កាត់នេះមានសញ្ញាភិបារាំងក៏ប៉ុន្តែតាមពិត កាត់ជាជនជាតិសៀមទេ ។

សៀម ដោយមិនទាំងបានប្រកាសសង្គ្រាមផងទេ ។ សៀមធ្វើយ៉ាងនេះ គឺដើម្បីកុំឲ្យអាណាមមានអធិរាជភាព មកលើកម្ពុជាខ្លាំងពេក ។

ការព្រមព្រៀងប្រយុទ្ធដំបូងបានដុះឡើងនៅកំពង់ឆ្នាំង ពេលដែលពួកសៀមបានទៅដល់ក្រោយពីឆ្លងកាត់ បាត់ដំបង និងពោធិសាត់រួច ។ ពេលនោះព្រះរាជាជ័យវរ្ម័នទី៧បានទៅឡើយ ។ ទ័ពខ្មែរត្រូវបរាជ័យ ហើយមេទ័ពលោកទុកញ៉ាចក្រីភិតភ័យជាខ្លាំង រត់រហួតទៅដល់ខែត្រព្រៃកប្បាស នៅខាងត្បូងឯណោះ ។

ព្រះរាជាដែលគង់នៅភ្នំពេញ បាននាំព្រះរាជវង្សានុវង្ស រត់គេចព្រះអង្គទៅនៅឯលង់ហោ (វិញ្ញាណ) ។ មួយថ្ងៃបន្ទាប់ពីព្រះរាជយាងចេញដំណើរផុត ទ័ពសៀម៤កងចូលមកដល់ខត្តក្តី រួចបន្តដំណើរមកដល់ភ្នំពេញ ប៉ុន្តែថ្ងៃក្រោយមក ជាមួយនឹងព្រះអនុជរបស់ព្រះរាជាទាំង២អង្គ គឺព្រះទ្របរាជអង្គ៤ម និងព្រះអង្គខ្នង ។ ទ័ពទាំង ៤កងនេះបញ្ជាដោយអគ្គបញ្ជាការចៅយុនបឌិន ជាវីរបុរសដែលទើបតែបានវាយកម្ទេចរាជធានីរៀងច័ន្ទ និង អតីតចៅហ្វាយខែត្រពោធិសាត់ឈ្មោះ កា ។ មកដល់ភ្នំពេញបានប៉ុន្មានថ្ងៃ ពួកនេះបានបន្តដំណើរទៅវាយយក ចូរដុក នៅនឹងមាត់ពាមព្រៃក្រវិញតេ ដើម្បីធានារក្សាឲ្យបានទំនាក់ទំនងជាមួយល្បួងសមុទ្រសៀម ដែលមានទ័ព មួយកងត្រូវចេញដំណើរមក ។ ទ័ពជើងទឹកនេះបានមកចុះចតនៅហាទៀង វាយដណ្តើមយកទីក្រុងនេះបាន ដោយគ្មានការប្រយុទ្ធហើយទុកទ័ពមួយកងទ្រទៅថែរក្សា រួចក៏បន្តដំណើរទៅជួបជាមួយបឌិន នៅឯចូរដុក ។ ចៅយុនបឌិន ក៏សម្រេចធ្វើដំណើរចុះទៅវិញ្ញាណដែលព្រះរាជគង់នៅ ហើយវាយយកបាននៅក្នុងខែធ្នូ ឆ្នាំ១៨៣១ ។

នៅពេលនោះ នៅតាមបណ្តាខែត្រភាគខាងកើតវិញ លោកចក្រីឡុង និងលោកយមរាជ ហ៊ុំ បានរៀបចំទ័ព បំពាក់អាវុធយ៉ាងរហ័ស រួចវាយកងទ័ពសៀមមួយកងឲ្យបរាជ័យនៅក្នុងខែត្រព្រៃវែង ។ ក្រុមអ្នកក្លាហានខ្មែរ ផ្សេងៗទៀត បានប្រមូលប្រមូលក្តីគ្នា រៀបចំជាកងទ័ពដែរ ហើយវាយឆ្លុះមកលើទ័ពសៀម ដែលដើរពាសពេញ ប្រទេសរាល់ថ្ងៃ ។ មេទ័ពសៀមទទួលបានដំណឹងនេះជាហួរហែ ក៏សម្រេចចិត្តធ្វើការប្រយុទ្ធដោយគ្មានអែអង់ ។ ការដណ្តើមយកវិញ្ញាណបានជាជ័យជម្នះដ៏អស្ចារ្យមួយ ធ្វើឲ្យអ្នកស្រុកខ្លាចរអាលែងហ៊ានបះបោរប្រឆាំង និង ទទួលស្គាល់សៀមថា ជាអ្នកមកដោះទៅវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែជាក្រោះចម្រើន ទ័ពជើងទឹករបស់បឌិនបានត្រូវវាយឲ្យ បរាជ័យ ហើយបំផ្លិចអស់ទាំងស្រុង រហូតដល់មេទ័ពសៀមនេះគ្មានសល់កម្លាំង នឹងបន្តការប្រយុទ្ធទប់ទល់ ពួកអាណាម ដែលមកដល់តាមជើងគោកផង និងជើងទឹកផង ហើយខ្លាំងក្លាព្រោះមានវិន័យ និងរៀបចំដោយនាយ ទាហានបារាំងដែលទើបតែចូលបម្រើស្តេចយ៉ាងឡុង មានជាអាទិលោកវរសេនីយ៍ទោ ឡូរ៉ង់បារីស៊ី ។ ចៅយុនបឌិន បានវិលត្រលប់ចូលទៅស្រុកសៀមវិញ ក្រោយពីបានដុតកម្ទេចភ្នំពេញចោល ព្រោះអ្នកស្រុកមិនព្រមទៅតាម ។ ចំណែកទ័ពដែលសេសសល់ បាននាំគ្នាទៅចុះសំពៅនៅហាទៀង កំពត រួចត្រលប់ទៅបាត់ដំបង តាមសមុទ្រអស់ទៅ ។

ព្រះទ្របរាជអង្គ៤ម និងអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គខ្នង ដែលគង់នៅភ្នំពេញ ក៏យាងចុះទុកចេញដំណើរទៅតាមទ័ព

សៀមដែរ ហើយមិនបានឈប់សម្រាកនៅនឹងទីកន្លែងទេ ព្រោះអ្នកស្រុកមិនអបអរសាទរកម្ពុជា ដូច្នោះទ្រង់ក៏ធ្វើដំណើរ រហូតមកដល់បាត់ដំបង ។ តាមផ្លូវ ទ្រង់បានចាប់បង្ខំទូកទាំងអស់ដែលបានជួប និងអ្នកស្រុក ដែលរស់នៅតាមមាត់ ច្រាំងទន្លេ ឲ្យចូលរួមដំណើរទៅជាមួយ ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅពេលពួកអ្នកស្រុក មានចំនួនកាន់តែច្រើនឡើងៗ ពួកនោះ ក៏នាំគ្នាបះបោរឡើង រើបម្រះវិលត្រលប់មកភូមិស្រុកវិញអស់ ។

ពេលអស់ទ័ពសៀម អាណាមបានក្លាយជាម្ចាស់កម្ពុជាម្តងទៀត ។ ស្តេចអាណាមបានបញ្ជូនទ័ព ១ម៉ឺន ៥ពាន់នាក់មកកម្ពុជា ហើយដើម្បីបង្កាញឲ្យឃើញពីឆន្ទៈយុត្តិធម៌របស់ព្រះអង្គ ព្រះអង្គបានយកប្រាក់ចំនួន ១៤១ណែនមកថ្វាយព្រះរាជាកម្ពុជា ជាសំណងថ្ងៃដំបូងចំនួន៨៨ក្បាលដែលមេទ័ពអាណាមម្នាក់បានចាប់យកទៅ ដោយមិនមានព្រះរាជបញ្ជាផងទេ ។ តាមពិតទៅតម្លៃសំណងនេះមិនជាច្រើនប៉ុន្មានទេ គឺតែ១៣០ ហ្រ្លង់ សម្រាប់ ដំរីមួយក្បាលប៉ុណ្ណោះ ។ ក៏ប៉ុន្តែស្តេចអាណាមធ្វើយ៉ាងនេះគឺបង្កាញឲ្យឃើញថា ទ្រង់មិនរំលោភបំពានទេ ហើយជានយោបាយ ផងដែរ ។ បន្ទាប់មក ស្តេចអាណាមបានធ្វើត្រាប់តាមព្រះចៅអធិរាជចិន និងពួកម៉ុងហ្គោល ដោយទ្រង់បានផ្ញើសម្លៀកបំពាក់បែបអាណាម មានរួមទាំងម្ហូបផង មកថ្វាយព្រះរាជាកម្ពុជាជាជំនូន ។ ថ្ងៃស្អែក ឡើង ព្រះរាជាកម្ពុជាបានគ្រងព្រះពស្ត្រានេះយាងចូលមកភ្នំពេញ ធ្វើឲ្យនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីមួយចំនួនមានការ អាម៉ាសជាខ្លាំង ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅមាននាម៉ឺនខ្លះដែលស្លៀកពាក់តាមព្រះអង្គដែរ ដើម្បីអែបអែបផង និងដោយភ័យ ខ្លាចផង ព្រោះពួកគេក៏បានទទួលសម្លៀកបំពាក់នេះពីស្តេចអាណាមដូចគ្នា ។ ម្តងនេះ គេឃើញច្បាស់ថា ពួក អាណាមមានប្រៀបខ្លាំងជាងពួកសៀមប្រាកដណាស់ ។

ក្រោយពីបានលើកព្រះរាជាកម្ពុជាឲ្យឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណវិញរួចហើយ ពួកអាណាមក៏នាំគ្នាដកថយចេញ ទៅកូសាំងស៊ីនវិញអស់ទៅ ដោយមានជំនឿជាក់ថា ម្តងនេះពួកសៀមលែងហ៊ានមកតវ៉ាដំណើរសិទ្ធិ ត្រួតត្រាលើស្រុកខ្មែរទៀតហើយ ព្រោះថាពួកគេបានវាយសៀមឲ្យបរាជ័យ និងបានលើកព្រះរាជា ដែលសៀម ទម្លាក់ពីរាជសម្បត្តិឲ្យឡើងសោយរាជ្យវិញ ។

ក៏ប៉ុន្តែមានមូលហេតុមួយផ្សេងទៀត ដែលបង្ខំស្តេចអាណាមមិញម៉ាងឲ្យហៅទ័ពត្រលប់ទៅកូសាំង ស៊ីនវិញ គឺដើម្បីវាយបង្ក្រាបពួកបះបោរ ដែលចង់បំបែកកូសាំងស៊ីនចេញពីអាណាម ។ ពួកនោះបានគ្រប់គ្រង លើសាយហ្គន ហើយថែមទាំងបានស្រែកហៅរកជំនួយពីសៀម ទៀតផង ។ ទ័ពសៀមបានចូលលុកលុយកម្ពុជា ហើយបង្ខំឲ្យព្រះរាជាគេចព្រះអង្គទៅកន្លែងនៅឯវិញឡង់ម្តងទៀត ។

ពេលនោះស្តេចអាណាមបានកោះហៅមេទ័ពដែលនៅប្រចាំការនៅភ្នំពេញ ឈ្មោះ អុងបារហូ ដែល ទ្រង់សង្ស័យថាបានចូលដៃចូលជើងជាមួយមេរបស់ពួកបះបោរឈ្មោះ អុងតាម៉ា ឲ្យវិលត្រលប់ទៅរាជធានីវ៉ៃ វិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែអុងបារហូមិនបានគោរពតាមព្រះរាជបញ្ជានេះទេ បែរជារត់គេចខ្លួនទៅស្រុកសៀមទៅវិញ ។ ស្តេចអាណាមបានផ្លាស់ អុងថ្មយ ឲ្យមកជំនួស អុងបារហូ ។

ទ័ពស្តេចអាណាមបានវាយដណ្តើមយកសាយហ្គនបានមកវិញ ក្រោយពីបានឡោមព័ទ្ធអស់ពេល ៤១ ខែ និងធ្វើការប្រយុទ្ធជាច្រើនលើកច្រើនសា ។ ចៅហ្វាយក្រុងឈ្មោះ អុនដូរខ្យុយ ត្រូវគេសម្លាប់បាន ធ្វើឲ្យគ្នាភាគ ឈ្មោះ អុនដុនដុក (ចៅហ្វាយស្រុកមាត់ជ្រូកចូរដុក) រត់គេចចូលមកក្នុងកម្ពុជា ។ ព្រះរាជាបានឲ្យកាត់ទៅពួននៅ ឯពាមដឹកនាំ នៅត្រើយទន្លេធំខាងឆ្វេង ក្រោមកំពង់ចាមបន្តិច ។

នៅឆ្នាំបន្ទាប់ ពេលដែលព្រះរាជាអង្គច័ន្ទសុភក្តដោយរោគរាកម្នាលនៅលើព្រះទីនាំងនាវា ដែលចតនៅ កោះពោធិព្រះបាទ ពួកអាណាមកិតឃើញថា ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាពេលនេះច្បាស់ជាត្រូវធ្លាក់ក្នុងដៃស្តេច មិញម៉ាង^{៧៧} ដែលបានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីស្តេចយ៉ាឡុងតាំងតែពីឆ្នាំ១៨១១មក មែនទែនហើយ ។ គោរព តាមបញ្ជារបស់ស្តេចមិញម៉ាង អុនខាំម៉ាងបានកោះប្រជុំនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីរដ្ឋមន្ត្រីព្រះសង្ឃរាជ និងពួកបារកូដង ដើម្បីធ្វើការជ្រើសរើសព្រះរាជាថ្មីមួយព្រះអង្គ ។ ការជ្រើសរើសព្រះរាជាថ្មីនេះ គេមិនបានឲ្យដំណឹងទៅស្តេច សៀម ជ្រាបផងទេ ។

ព្រះបាទអង្គច័ន្ទ គ្មានព្រះរាជបុត្រាទេ បុត្រាមួយព្រះអង្គដែលប្រសូត្រនៅឯឧត្តុង្គបានសុភក្តទៅតែប៉ុន្មាន ម៉ោងប៉ុណ្ណោះក្រោយពីប្រសូត្ររួច ។ និយាយអំពីព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គ មានព្រះទូបរាជអង្គ៤ម អ្នកអង្គម្ចាស់ អង្គខ្នង និងអង្គស្នូនវិញ ពួកអាណាមមិនយល់ព្រមឲ្យឡើងសោយរាជ្យទេ ព្រោះអ្នកទាំង ២ ខាងដើម បានប្រយុទ្ធ ប្រឆាំងនឹងព្រះរាជា ចូលដៃជាមួយសៀម និងទៅរស់នៅស្រុកសៀម ។ ដូច្នោះ គ្មានអ្នកស្នងរាជ្យជាបុរសទេ ។ ក្រុមប្រឹក្សាមិនយល់ព្រមប្រគល់ព្រះរាជបល័ណ្ណទៅឲ្យព្រះរាជបុត្រីច្បងរបស់ ព្រះអង្គច័ន្ទព្រះនាមបែនឡើយ ព្រោះព្រះនាងត្រូវជាចៅហ្វាយ ដែលបានលើកកូនស្រីថ្វាយព្រះរាជា ក្រោយពីបានប្រគល់ដី បាត់ដំបងឲ្យទៅសៀមរួច ណាមួយព្រះនាងប្រឆាំងនឹងអាណាមខ្លាំងណាស់ទៀត ។ គេបានឯកភាពគ្នាលើក ព្រះអង្គម្ចាស់ក្សត្រីអង្គមិញឡើងសោយរាជ្យវិញ ។

៤១- ព្រះក្សត្រីអង្គមិញ (១៨៣៤-១៨៤១)

ព្រះក្សត្រីអង្គមិញ^{៧៨} ជាបុត្រីរបស់ព្រះរាជាអង្គច័ន្ទជាមួយព្រះជាយាលំដាប់ទី៣ មានឈ្មោះថា អ្នកម្នាង ក្រចាន់ ពេលនោះទ្រង់មានព្រះជន្ម២១ ព្រះវស្សាហើយ ។ ព្រះអនុជក្សត្រីរបស់ព្រះនាង ព្រះនាមថាព្រះអង្គ ម្ចាស់ពៅ ត្រូវបានលើកឲ្យឡើងធ្វើជាព្រះទូបរាជ ដែលតាំងតែពីពេលណាមកមិនដែលមាននារីទទួលនូវឋានៈនេះ ទេ ។ ព្រះក្សត្រីស្នូន ដែលតូចជាងគេ បានកង់នៅជាមួយព្រះរៀមទាំង២អង្គ ហើយទទួលឋានៈជាព្រះកែវប៊ូរី ។

^{៧៧} ស្តេចនេះមានព្រះជន្ម៤៤ឆ្នាំ ហើយបានសោយរាជ្យ១៨ឆ្នាំហើយ ។

^{៧៨} ពួកអាណាមថ្វាយព្រះឋានៈថា បាត់ដំបង មានន័យថា ព្រះក្សត្រីជាម្ចាស់ជីវិត តែខ្មែរយើងសរសេរ បាត់ដំបង ទៅវិញ ។

ប្រជាជនហាក់ដូចជាមិនមានការភ្ញាក់ផ្អើលអ្វីទេ ចំពោះការដែលគេជ្រើសរើសព្រះក្សត្រីមួយអង្គ ឲ្យឡើងគង់លើរាជបល័ណ្ណដូច្នោះ ពីព្រោះថាថ្វីបើកន្លងមកគេមិនដែលឃើញមានព្រះមហាក្សត្រីសោយរាជសម្បត្តិក៏ដោយ ក៏ប៉ុន្តែគេធ្លាប់ប្រទះឃើញព្រះរាជាដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះអគ្គមហេសី ឬព្រះមាតាជាញឹកញយដែរ ដើម្បីទ្រង់អាចយាងចូលសាងព្រះរដ្ឋសប្បុរស ។ ម៉្លោះហើយប្រជាជនហាក់ដូចជាត្រូវបង្កើតបង្ហាត់ឲ្យចេះទទួលយកសភាពការណ៍នេះ ជាបណ្តើរៗមកហើយ ។ ក៏ប៉ុន្តែមានអ្នកខ្លះបានអះអាងប្រកបទៅដោយមូលហេតុត្រឹមត្រូវថា ការជ្រើសរើសយកក្សត្រីមួយអង្គឲ្យឡើងសោយរាជ្យដូច្នោះត្រូវចាត់ទុកជាមោឃៈ ពីព្រោះថា បើតាមទំនៀមពីបុរាណដែលកន្លងមកគ្មាននរណាម្នាក់ ចាប់អារម្មណ៍ដល់ គឺថាប្រសិនណាបើគ្មានរដ្ឋទាយាទបុរស ដើម្បីបន្តរវៃនពីព្រះរាជាទេ រដ្ឋមន្ត្រី និងអ្នកមុខអ្នកការទាំងអស់ត្រូវជ្រើសរើសព្រះរាជាចេញពីក្នុងចំណោមមេក្រុមបុរស ។ អ្នកខ្លះទៀតនិយាយថា ទំនៀមពីបុរាណនោះមិនមែននិយាយថា “គ្មានរដ្ឋទាយាទបុរស” នោះទេ តែថា “ក្នុងករណីដែលគ្មានរាជវង្សានុវង្សបន្តរវៃន” តែម្តង ។ ឥឡូវនេះ គេនៅមានសល់អ្នកអង្គម្ចាស់ក្នុងរាជវង្សានុវង្សនៅឡើយ ដូច្នោះមិនអាចនិយាយថាគ្មានរាជវង្សានុវង្សបន្តរវៃនបានទេ ។ ពួកមន្ត្រីធំៗមួយចំនួនបានប្រជុំគ្នាជាសម្ងាត់នៅលើកំពូលភ្នំព្រះរាជទ្រព្យ ពិភាក្សារឿងនេះ ហើយមានមន្ត្រីម្នាក់ហ៊ានហូតដល់និយាយថា “បើគេរើសក្សត្រាមួយអង្គមិនបានទេ ការជ្រើសតាំងនេះត្រូវចាត់ទុកជាមោឃៈ ។ បើសិនជារើសបានក្សត្រាមួយអង្គក៏ប៉ុន្តែប្រជាសាស្ត្រនិងព្រះរាជាសៀមមិនទទួលស្គាល់ នោះយើងនឹងមានសង្គ្រាម ។ ប៉ុន្តែបើសិនណាជាគេរើសបានក្សត្រីមួយអង្គហើយបើសិនជាស្តេចសៀមមិនធ្វើអន្តរាគមន៍ទេ នោះវាសនាស្រុកខ្មែរនឹងត្រូវចប់ ព្រោះច្បាស់ជាអាណាមកាត់បញ្ចូលធ្វើជាទឹកដីរបស់គេ ជាសម្រេចតែម្តង” ។ ព្រះសង្ឃមួយអង្គបានស្នើឡើងថា យើងគួរនាំគ្នាធ្វើដំណើរទៅស្រុកសៀម ។ ក៏ប៉ុន្តែ អ្នកដែលមានកំនិតទាំងអស់នេះ មិនបានត្រូវគេអញ្ជើញឲ្យចូលរួមក្នុងការជ្រើសរើសព្រះរាជាដទៃទេ ។ ចំណែកឯប្រជាជនវិញ គេអស់កម្លាំងនឿយណាយនឹងសង្គ្រាម និងចង់បានសន្តិភាពណាស់ តែមិនបានគិតដល់ថា ព្រះមហាក្សត្រីនឹងគ្មានឥទ្ធិពល ហើយក៏មិនបានដឹងថាមេទ័ពអាណាម អុន្ទនកុន ដែលនៅពីខាងក្រោយព្រះនាង មានអំណាចខ្លាំងណាស់ អាចនឹងបញ្ជាឃើញរាល់រដ្ឋមន្ត្រីបាន ។ ដោយពិនិត្យឃើញថា ព្រះមហាក្សត្រីទន់ខ្សោយ ហើយចំណុះអាណាមខ្លាំងពេក មានពាក្យចាមអាវាមលេចឡើងក្នុងចំណោមបក្សពួកអ្នកអង្គម្ចាស់ និងសៀម សាយភាយទៅដល់ក្នុងស្រុកទាំងប្រជាជនថា ព្រះនាងបានសហយជាមួយមេទ័ពអាណាម ។ រឿងនេះមិនពិតទេ ក៏ប៉ុន្តែការនិយាយបង្កប់ព្រះកិត្តិទានបានរីករាលសាយភាយទប់លែងបាន រហូតទាល់តែព្រះមហាក្សត្រីធ្លាក់ខ្លួនទៅជាមនុស្សឆ្គួត^{៧៥} ។

^{៧៥} ព្រះនាងសុភក្តនៅទីក្រុង នៅរវាងឆ្នាំ១៨៧៨ ។

ឥឡូវនេះអ្វីៗ បានសំដែងចេញឲ្យឃើញច្បាស់ណាស់ថា អាណាមប្រុងប្រៀបនឹងយកកម្ពុជាធ្វើជាទឹកដីរបស់គេមែនទែនហើយ ហើយការដែលគេរៀបចំព្រះមហាក្សត្រីអង្គមី ឲ្យឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណនេះ គឺគ្រាន់តែដើម្បីទម្លាប់ប្រជាជនឲ្យស្តាប់និងភាពគ្មានស្តេចសោយរាជ្យ ឲ្យបំភ្លេចព្រះរាជវង្សានុវង្សចោលប៉ុណ្ណោះ បើទោះជាថា កន្លងមកប្រជាពលរដ្ឋធ្លាប់បានធ្វើពលកម្មជាច្រើន ដើម្បីរាជបល័ណ្ណក៏ដោយ ។

តាមព្រះរាជក្រឹត្យមួយរបស់ស្តេចអាណាម ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាត្រូវគ្រប់គ្រងដោយមន្ត្រីអាណាម ៣នាក់ គឺទ្រៀងមិញយ៉ាង ជាមរ៉ាន់ខាន និងគ្រាន់រ៉ាន់ណាង ដែលមកនៅដឹកនាំប្រទេសដោយមានជំនួយពីរដ្ឋមន្ត្រី និងចៅហ្វាយខែត្រខ្មែរជាច្រើននាក់ ។

រាជធានីភ្នំពេញពេលនោះគេដូរឲ្យហៅថាគ្រាន់តាយ ឬគ្រាន់ណាយ៉ាងវិញ (ភ្នំ = ណាយ, ពេញ = យ៉ាង) ។

រ៉េស៊ីដង់អាណាមពេលនោះនឹកគិតថាគេមានអំណាចខ្លាំងណាស់ ហើយបានបង្ខំឲ្យមន្ត្រីទាំងអស់ ស្លៀកសម្លៀកបំពាក់តាមរបៀបអាណាម^{៧៦} ឲ្យបួនសក់ និងផ្តល់ឋានៈឲ្យតាមរបៀបអាណាម ហើយបានដាក់មេអាណាមម្នាក់នៅជាប់នឹងចៅហ្វាយខែត្រកម្ពុជា ដើម្បីត្រួតពិនិត្យលើរាល់សកម្មភាពផង និងដឹកនាំការងាររដ្ឋបាលផង ។

មិនតែប៉ុណ្ណោះ អាណាមមានបំណងចង់ធ្វើឲ្យព្រះរាជាណាចក្រខ្មែរចាត់បង់អស់នូវធាតុដើមរបស់ខ្លួនដោយបានប្តូរឈ្មោះស្រុកទេសទាំងអស់ថែមទៀត ។ យោងតាមសំណើរបស់ពួកអ្នកដែលនៅជាប់នឹងចៅហ្វាយខែត្រខ្មែរ ព្រះរាជាអាណាមបានសម្រេចប្តូរឈ្មោះខែត្រ ដោយបន្ថយចំនួនពី៥៦ មកនៅត្រឹម៣៣ វិញ ហើយបានបង្កើតស្រុក២សម្រាប់ទឹកដីដែលមានពួកអ្នកស្រុកព្រៃសំនៅ រួចឲ្យហៅតាមឈ្មោះ អាណាម ទាំងអស់ ។

ឈ្មោះខែត្រទាំង៣៣នោះមាន ណាមយ៉ាង ឬគ្រាន់តាយ សម្រាប់ភ្នំពេញ, ក្រៅពីនេះជាឈ្មោះខែត្រថ្មីដែលគេបានបង្រួមឲ្យតិច ដែលខ្ញុំមិនដឹងថាឈ្មោះណាត្រូវនឹងខែត្រចាស់ណាមួយទេ : ថាន់ដូ, តាំងន, ឡុយឡាប់, បាណាម (បាក់ណាម), បាឡាយ (បារាយណ៍), បិញធាន (កោះអញ្ចៀន), ខាបាត, ឡារ៉េន (ព្រៃវែង), ហៃដុន, តិមទ្រៀង, បារ៉េដុន, កាអារ៉េ, រ៉ាន់រ៉ាន, ហាបិញ, ដុនឡុយ, សាន់ភូ (ប្រហែលគឺសម្បូរ), សាន់បុក (សម្បូក), តាំរ៉ូ, ខាយហៀន, ហៃតាយ, ខាស៊ុម (កោះសូទិន), ថេឡាប់, តាំកាយ, ឡុវ៉ាត (លង្វែក), ឡុនទន (សំរោងទន), ក្បាន់ហៀន, ហ្គុយ, បាតតាយ, អ៊ុយ, បាតថាញ, ម៉ាត់លួត, អ៊ិមអាន ។

ឯស្រុកសម្រាប់អ្នកស្រុកព្រៃ២នោះគឺ កាញ៉ាចេ (ក្រចេះ) និងកាន់យ៉េ (កញ្ជ្រ) ។

មានមន្ត្រីទាំងអស់១០៧រូបដែលទទួលបន្ទុកការងាររដ្ឋបាលស៊ីវិល និងខាងកងទ័ព ។ ក៏មាន : ទ្រង់ក្បាន ឬសេនាប្រមុខ១រូប, ថាមកាន់ ឬអ្នកមានភារៈចាត់ចែង និងថែរក្សាទ្រព្យកងទ័ព១រូប, ដេដុក ឬអគ្គមេបញ្ជាការ ១

^{៧៦} ឋានៈនោះមាន អុន់ចាញ, អុន់ដ, ដូយ, កាយឡាង, បុន, ទ្រៀង, ត្រាំ ។ល ។

រូប, ហិរញ្ញវត្ថុ ឬវរសេនីយ៍ ៦ ក្រុម, ឡាញ់បិញ ឬវរសេនីយ៍ ២ ក្រុម, ដង្កាញ់បិញ ឬជំនួយការវរសេនីយ៍ ២ ក្រុម, បិញបីដាវ ឬឆ្នាំកងទ័ព ១ ក្រុម, ល្បឿនបីដាវ ឬឆ្នាំខាងភស្តុភារ ១ ក្រុម, រៀនឈ្មោះ ឬនាយការិយាល័យ ក្រសួង ២ ក្រុម, ជួស្សី ឬនាយរងការិយាល័យ ក្រសួង ៣ ក្រុម, បាត់ដំបង ឬផ្នែកខាងរបៀប ៤ ក្រុម, បាត់ដំបង ឬលេខាធិការ ថ្នាក់ទី៨ ចំនួន ៤ ក្រុម, កូនដាម ឬលេខាធិការ ថ្នាក់ទី៩ ចំនួន ៤ ក្រុម, ថ្មបាយ ឬនាយទោដ្ឋក្រសួង ៦ ០ ក្រុម, ហ្នឹងដាវ ឬ សាស្ត្រាចារ្យ ១ ២ ក្រុម, ហើយនិងយ៉ាវ ៥ ឬក្រុម ទៀត ។

ទ្រៀនមិនយ៉ាងបានទទួលការចាត់តាំងឲ្យធ្វើជាទូតកាន់នៅភ្នំពេញ ៦ ខ្មៅដៃទ្រៀនគឺជាថាមគាន់ ។ មាន ជាន ភូស្សី ម្នាក់ ស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់អ្នកទាំង២ មានការកិច្ចត្រួតពិនិត្យសេវាស៊ីវិល និងយោធានៅក្នុងភូ (ខែត្រ) ៣ គឺហាយតាយ, ហាយដុង និងសានទិញ ។

ទ័ពអាណាមនៅកម្ពុជាក៏បានត្រូវគេរៀបចំឡើងវិញដែរ ដោយបែងចែកជា ២៥ កងពល និងមានកងពល ពិសេសមួយ ទទួលបន្ទុកថែរក្សាព្រំប្រទល់ និងបង្ការគំរាមកំហែង ។

យើងនឹងរិលក្រលបមកមើលការរៀបចំនេះនៅពេលក្រោយ ។ កម្ពុជាទាំងមូលបានត្រូវអាណាម បែង ចែកចេញជា៨ភូ (ខែត្រ) មានទាំងអស់១៨ហៀន (មណ្ឌលរដ្ឋបាល) គឺ :

- ភូត្រាវ៉ាតាយ, ភ្នំពេញ, មានហៀន ២គឺ ថៃអាន និងលូអាន
- ភូព្យាហូ មានហៀន ២ដែរគឺ ធៀនដុង និងដុងញ៉ាង
- ភូណាមទិញ មានហៀន ៣គឺ ណាមទិញ, ណាមថៃ និងភូណាម
- ភូវ៉ូកុង មានហៀន ៣ដែរគឺ បិញដុង, ភីតូ និងដុងធុយ

ភូទាំង៤នេះ ត្រួតត្រាដោយ ទូតកាន់ និងថាមគាន់ ។

- ភូហាយតាយ មានហៀន ២គឺ ហាយបិញ និងថានដុង
- ភូហាបិញ មានហៀន ២ដែរគឺ ដុងហា និងភូឡាយ

ភូទាំង២នេះ ត្រួតត្រាដោយ ជានភូស្សី ។

- ភូសានទិញ មានហៀន ២គឺ កេឡាវ៉ា និងសានដុង
- ភូមីឡាម មានហៀន ២ដែរគឺ មីឡាម និងដាវឡាម

ភូទាំង២នេះ ត្រួតត្រាដោយ ជានភូស្សី នៅសានទិញ ។

ចំណែកឯកងពលទាហានទាំង៥ មួយៗមាន៥ កងវរសេនាធំ ដោយមិនមានគិតដល់កងអនុសេនាធំ កម្ពុជាដងទេ មាន : កងពលកណ្តាល មាន២៦៧៦ នាក់, កងពលបើកដូរ មាន២១១៦ នាក់, កងពលស្ទាប ខាងឆ្នេងមាន២៥៣០ នាក់, កងពលស្ទាបខាងស្តាំមាន២២០០ នាក់, និងកងពលបិទកូមមាន២២៥៥ នាក់ សរុប ទាំងអស់ត្រូវជា ១១.៧៧៦ នាក់ ។

រៀបចំដូច្នោះរួចហើយ ស្តេចអាណាម បានចាត់តាំង ឡៅវ៉ាន់ខុក ឲ្យធ្វើជាធិញ្ញលុករាជអធិការរបស់ ព្រះរាជាប្រចាំកម្ពុជា ។

ពួកអាណាមបានហៅព្រះក្សត្រីអង្គម៉ូង៉ាត្រីកវ៉ាន ហើយថ្វាយព្រះឋានៈជាភាសាអាណាម ថាមីឡាម កានដូ (ព្រះមហាក្សត្រនៃភូមិឡាម) ។ ព្រះរៀមរបស់ព្រះនាង ព្រះក្សត្រីបែន ទទួលឋានៈថាលូអានកាន (ក្សត្រីទី២ នៃលូអាន) , ព្រះអនុជក្សត្រីមួយអង្គទទួលឋានៈជាថាវជុនកានកាន និងមួយអង្គទៀតជា តាបនិញកានកាន ។

មានការឆរមួយដែលមានប្រយោជន៍ ក៏ប៉ុន្តែបានធ្វើឲ្យអ្នកស្រុកទិសសម្បទាខ្លាំង គឺកំណែទ្រង់ធ្វើផ្លូវ យុទ្ធសាស្ត្រមួយដោយគ្មានផ្តល់កម្រៃ តភ្ជាប់ពីភ្នំពេញទៅស្ថានយមរាជ បច្ចុប្បន្ននៅលើផ្លូវទៅកំពត (ប្រហែល ជា ៤ គីឡូម៉ែត្រពីភ្នំពេញ) រួចបន្តទៅទ្រាំង និងបន្ទាយមាស និងការបង្កើតឲ្យមានក្រុមរត់សំបុត្របន្តគ្នា ប្រចាំតាម សាលានីមួយៗ ដែលមានក្នុង ០ នាក់ជួសប្តូរវេនគ្នា ជ្រើសរើសចេញពីអ្នកស្រុករស់នៅក្នុងភូមិជិតៗ ។ ផ្លូវនេះ ដែលក្រោយមកផ្លូវពីភ្នំពេញទៅកំពត ខ្មែរហៅថាផ្លូវអាណាម^{៧៧} ។

នៅសម័យនោះ គឺក្នុងឆ្នាំ១៨៣៥ នៅឯកំពង់សោម មានបងប្អូន២នាក់ ដែលមានឋានៈជាឧកញ៉ា គឺ ឧកញ៉ាជ័យ និងឧកញ៉ាដូ បានប្រកែកមិនព្រមគោរពតាមបញ្ជារបស់អាណាមទេ ហើយចាប់ផ្តើមកាន់អាវុធ ប្រឆាំងឡើង ។ ទាំង២នាក់បងប្អូនធ្វើការប្រយុទ្ធអស់កាលយ៉ាងយូរតែមិនអាចប្រឆាំងប្រទ្រង់អាណាម-ខ្មែរ បានហៀបតែនឹងត្រូវគេចាប់បានទៅហើយ ក៏នាំគ្នារត់គេចឆ្លងព្រំដែនទៅជ្រកកោននៅឯ បាងកកបាត់ទៅ ។

នៅឆ្នាំ១៨៣៦ នៅខែត្រកំពង់ស្វាយឯ ណោះវិញ គេដេរាមដែលបះបោរប្រឆាំងនឹងរបបថ្មី បានត្រូវគេ ចាប់យកមកភ្នំពេញ ហើយអុនឡង់កុនចេញបញ្ជាឲ្យគេសម្លាប់ចោលទៅ ។ គេបានលើកស្នូងអី ជំនួយការរបស់ គេដេរាម ឲ្យឡើងកាន់អំណាចបន្តពីគាត់ ។ មុនដំបូងស្នូងអី បានបំពេញការងារល្អណាស់ ក៏ប៉ុន្តែ ដល់មកឆ្នាំ ១៨៣៧ ស្រាប់តែឈ្មោះនេះបានចាប់រើសីដង់អាណាមសម្លាប់ចោល ហើយចាប់កេណ្ឌទី៣ ។ ស្នូងអី ធ្វើ សកម្មភាពបានប៉ុន្មានសប្តាហ៍ ក៏រត់គេចខ្លួនដោយនាំយកអ្នកស្រុកស្មោត និងជីក្រែងមួយចំនួនធំផង ទៅនៅឯទន្លេ រពៅ ដែលស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់សៀមនៅឡើយ ។ ពួកអាណាមបានសម្លាប់ប្រជាជនខែត្រកំពង់ ស្វាយអស់ជាច្រើន ដែលគេចោទថាបានកាំទ្រ ស្នូងអី ។ អ្នកស្រុកមួយចំនួនទៀត គេនាំយកទៅអាណាម ។

ព្រឹត្តិការណ៍ទាំងអស់នេះ រួមទាំងការបះបោរ និងការប្រឆាំងអាណាមផង បានធ្វើឲ្យប្រជាជនកម្ពុជា មាន ការព្រួយ បារម្ភខ្លាំង ។ គេក៏ចាប់តាំងនាំគ្នាឆក់បែរទៅរកខែត្របាត់ដំបង ដីខ្មែរពីមុន តែឥឡូវ បានក្លាយទៅជា

^{៧៧} ផ្លូវនេះសង់ចេញពីភ្នំត្រង់ក្បែរផ្ទះលោកគ្រូពេទ្យធំ ។ មានមួយចំណែក គេហៅថា ផ្លូវប៉ែកល ។

របស់សៀមហើយ ដែលមានរាជវង្ស២អង្គកំពុងរស់នៅ គឺព្រះអង្គឯម និងព្រះអង្គខ្នង^{៧៨} ។ ស្តេចសៀម បានអនុញ្ញាតឲ្យព្រះអង្គឯមកង់នៅនឹងបាត់ដំបង ឯព្រះអង្គខ្នងឲ្យកង់នៅមង្គលបុរី ។ ក្នុងគ្រាទាំង២អង្គ បានយូរតាមរយៈពីរាជបល្ល័ង្កហើយ ដោយត្រូវអាណាមបំបែក បណ្តេញកាត់កាលចោល និងនៅជាមួយសៀម ក៏ស្តេចសៀមមិនបានផ្គត់ផ្គង់ឲ្យល្អណាស់ណាដែរ ព្រោះមានគេប្រណែននិទូ ។ ក៏ប៉ុន្តែព្រះអង្គ នៅតែជាសេចក្តីសង្ឃឹមចុងក្រោយរបស់ប្រទេសជាតិដែល ។ ទម្លាប់ជាប្រពៃណីមួយបាននិទានតៗគ្នាថា “កាលណាទឹកហូរចុះពីខាងជើងមកខាងត្បូង កាត់ពីមុខកំពង់ហ្លួង ទឹកនោះបានប្រាប់អ្នកស្រុកថា ព្រះអង្គម្ចាស់ទាំងឡាយមានព្រះកាយពលល្អទេ ព្រះមហេសីទាំងអស់របស់ព្រះអង្គបានប្រសូត្រព្រះរាជបុត្រាថ្វាយព្រះអង្គ ហើយអ្នកស្រុកនិយាយថា ព្រះអាទិត្យនៅតែរះឯជើងមេឃរៀងរាល់ថ្ងៃ មិនទាន់រលត់បាត់នៅឡើយ” ។

នៅពេលដែលហៀបនឹងរលត់ទៅហើយ ប្រជាជនខ្មែរដឹកម្សត់នៅតែនឹកដល់ព្រះរាជវង្សានុវង្សនៅឡើយ បើទោះបីថារាជវង្សានុវង្សនោះបានដឹកនាំគេអស់កាលជាច្រើនសតវត្សរ៍ ឲ្យធ្វើសង្គ្រាមកាប់សម្លាប់តែគ្នាឯង ឬប្រឆាំងនឹងបរទេស, ឲ្យកាំទ្រសមាជិករាជវង្សដណ្តើមអំណាច ដណ្តើមរាជបល្ល័ង្កគ្នា, កាត់យកខ្សែក្រវែងៗទៅកាន់កាប់ ក៏ប៉ុន្តែមិនចេះគ្រប់គ្រង, ហើយមិនដែលបាននឹកគិតដល់សុខុមាលភាពរបស់ប្រជាជនដឹកម្សត់បន្តិចណាក៏ដោយ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ប្រជាជននៅមានសេចក្តីសង្ឃឹមតែលើរាជវង្សមួយនេះប៉ុណ្ណោះ ព្រោះថាគ្មានអ្នកមានបុណ្យណាម្នាក់ចេញមុខមកជួយ ដូចជានៅស្រុកចិន, អាណាម, ភូមា, សៀម ដើម្បីបំផុសអ្នកស្រុកឲ្យនាំគ្នាបះបោរឡើងវាយប្រហារទៅលើពួកសត្រូវរបស់ព្រះរាជាណាចក្រ ហើយបណ្តេញចេញ ដណ្តើមយករាជបល្ល័ង្កមកវិញ រួចឡើងអង្គុយលើរាជបល្ល័ង្កនោះ ក្រោមស្នូរទះដៃអបអរសាទរពីប្រជាជនទាល់តែសោះ ។ ចៅហ្វាយបែន និងចៅហ្វាយប្រហែលជាអាចបំពេញនូវតួនាទីជារីរជននេះបាន ក៏ប៉ុន្តែ អ្នកទាំង២នាក់នេះមិនមែនជាអ្នកមានបុណ្យទេ ហើយក៏គ្មាននូវខ្ពស់នឹងបំពេញភារកិច្ចនេះដែរ មិនតែប៉ុណ្ណោះ ថែមទាំងបានក្សត់ជាតិជាបន្តបន្ទាប់ទៅទៀត កាត់ផ្តាច់យកទឹកដីមាតុភូមិទៅឲ្យសៀមទៅវិញ ។ ម៉្លោះហើយ ប្រជាជនដែលហាក់បីដូចជាត្រូវសណ្តំទៅហើយ បានភ្លេចអ្នកទាំងអស់នោះសូន្យឈឺង ទើបបានជានាំគ្នាបែរមករករាជវង្សស្តេចដែលសោយរាជ្យលើពួកគេ ហើយសម្លឹងមើលទៅបាត់ដំបង ដែលមានក្សត្រាទាំង ២អង្គកង់នៅ ។

^{៧៨} ព្រះអង្គខ្នងមានបុត្រា៣ព្រះអង្គ និងបុត្រីមួយព្រះអង្គ ពីឆ្នាំ១៨៣៤ដល់១៨៤៤ : មានព្រះរាជទិវសមួយព្រះអង្គបានប្រសូត្រ ពីអ្នកម្នាងបែន ជាមហេសីទី៣ នៅក្នុងខែមាយឆ្នាំ១៨៣៤ ទ្រង់ទទួលព្រះនាមថា ប្រឡឹង រួចថា អង្គរវតី គឺព្រះបាទនរោត្តម ។ នៅ ក្នុងឆ្នាំ១៨៣៧ ទ្រង់មានបុត្រីមួយអង្គ គឺអ្នកអង្គម្ចាស់ចតុល្លា ។ ដល់មកឆ្នាំ១៨៤០ អ្នកម្នាងពៅប្រសូត្របានបុត្រាមួយអង្គ ដែលក្រោយមកមានឋានៈជាព្រះកែវហ្វាយ រួចជាព្រះទ្រង់រាជ ហើយជាព្រះរាជាស៊ីសុវត្ថិ ក្រោយពីព្រះនរោត្តមសុគតទៅ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៤១ អ្នកម្នាងខាំប្រសូត្របានបុត្រាមួយអង្គ គឺព្រះអង្គម្ចាស់វត្តា ឬស៊ីវត្តា ដែលក្រោយមកបានបះបោរប្រឆាំងនឹងព្រះរៀម ។

មេទ័ពអាណាម អុនឡង់កុន បានយល់ច្បាស់ណាស់ថាកម្ពុជា នៅមានថាមពលដែលកំពុងតែក្រាបសម្បូរ ហើយអាចនឹងងើបក្រោកឡើងបះបោរប្រឆាំងនឹងការគ្រួតគ្រាវរបស់យួន លើរាជវង្សានុវង្សនេះឯង ។ គាត់បាន ប្តេជ្ញាថានឹងកម្ចាត់កម្មាយក្សត្រាវទាំង២ អង្គនេះចេញ ដោយធ្វើយ៉ាងណាបំបែកបំបាក់ពីគ្នាសិន ព្រោះកន្លងមក ក្សត្រាវទាំង២ អង្គសាមគ្គីគ្នាស្ថិតល្អិតណាស់ រួចសឹមឆៀតយកទឹកសាសដែលលេចចេញពីព្រឹត្តិការណ៍នេះ ដើម្បីបំផ្លិច បំផ្លាញចោលតែម្តង ។

អុនឡង់កុនបានចាត់ឲ្យជនអាណាមម្នាក់ក្លែងខ្លួនធ្វើជាខ្មែរ ដោយដាក់ឈ្មោះថា ភកវ៉ា នាំលិខិតមួយទៅ ថ្វាយព្រះខុបរាជអង្គ៤ម ទូលថាអាណាមមកកម្ពុជានេះក្នុងគោលបំណងដើម្បីជួយធ្វើឲ្យមានសន្តិភាព ។ ការដែល លើកព្រះមហាក្សត្រីអង្គម៉ឺឡើងសោយរាជ្យនេះ ក៏ព្រោះតែថាព្រះនាងគ្រាន់តែជាព្រះមហាក្សត្រីបណ្តោះ អាសន្នប៉ុណ្ណោះ រត់ចាំតែពេលដែលមានក្សត្រាវខ្មែរមួយអង្គចង់រិលក្រលបំបែកសោយរាជ្យវិញ អាណាមនឹងជួយ ជ្រោមជ្រែង ។ ក៏ប៉ុន្តែព្រះខុបរាជមានក្របខ័ណ្ឌមួយ គឺព្រះអង្គខ្លួន ជាអនុជរបស់ព្រះអង្គ ដែលរៀបចំដែនការ ក្សត្រីនឹងព្រះអង្គរួចទៅហើយ ។

ព្រះខុបរាជ គិតថាភ័ព្វសំណាងព្រះអង្គបានមកដល់ហើយ ។ ជឿសម្តីអាណាមថា ព្រះអនុជជាតូប្រដែង របស់ព្រះអង្គ ទ្រង់ក៏បានចារព្រះសារលិខិតមួយច្បាប់ទៅថ្វាយស្តេចសៀមថា ព្រះអនុជកំពុងតែធ្វើចលនា ប្រឆាំងនឹងដលប្រយោជន៍សៀមនៅស្រុកខ្មែរ ។ ស្តេចសៀមបានចាត់មន្ត្រី២ នាក់ឲ្យមកយាងព្រះអង្គខ្លួន ទៅ ប្រជុំកកភ្លាម ហើយហាមផ្តាច់មិនឲ្យយាងមកមន្ត្រីលុបបំបាត់ វិញទេ ។

ដោយកម្ចាត់ព្រះអនុជឲ្យបាត់ពីមុខពីមាត់រួចហើយ ព្រះខុបរាជបានយាងទៅគង់នៅពោធិសាត់ជាមួយ ព្រះរាជវង្ស ព្រះរាជបុត្រាបុត្រីរបស់ព្រះអង្គខ្លួន ដែលទ្រង់រក្សាទុកជាចំណាប់ខ្មាំង និងមន្ត្រីខ្មែរជាច្រើនទៀតនៅ ប្រាសាទដំបងដែលទ្រង់មិនអាចទុកចោលបាន ។ មេទ័ពអាណាមដែលបញ្ជានៅទីនោះ បានចាប់ខ្លួនអ្នកទាំងអស់នោះ ហើយបញ្ជូនមកភ្នំពេញ ។ ព្រះខុបរាជអង្គ៤ម មិនយល់ថាហេតុអ្វីក៏មានរឿងដូច្នោះទេ តែចំពោះខ្លួនព្រះអង្គ មេទ័ព អាណាមទទួលរាក់ទាក់បំផុត ម៉្លោះហើយទ្រង់ក៏យាងមកភ្នំពេញជាមួយនឹងគេឯង មានកងការពារជូនដំណើរ ហាក់បីដូចជាមានកិត្តិយសណាស់ ។ ពេលយាងមកដល់ភ្នំពេញ អុនឡង់កុនបានទទួលស្វាគមន៍ ព្រះអង្គត្រីក គគ្រេង ទាំងប្រជានិក្ខណ៍ទាំងអស់ ព្រោះមើលឃើញថាព្រះអង្គនេះហើយជាអ្នកមកដោះទេ ។ ការដែល ប្រជានិក្ខណ៍អស់សារទទួលព្រះខុបរាជខ្មាំងហួសហេតុពេកបានធ្វើឲ្យអុនឡង់កុនអន់ចិត្ត ដល់យប់ឡើងក៏ចាប់ ព្រះអង្គដាក់ក្នុងទ្រុងដែក ហើយបញ្ជូនទៅកាន់រាជធានីវើនៅថ្ងៃស្អែកឡើង (១៨៤០) ។

ចំពោះមន្ត្រីមកពីខែត្របាត់ដំបង មានមួយចំនួនធំត្រូវគេសម្លាប់ចោលភ្លាមដោយមិនចាំបាច់កាត់ទោស នៅសល់ខ្លះគេបញ្ជូនទៅវើដែរ ហើយយុំទុកនៅទីនោះ ។

ចំណែកនៅប្រាសាទកង ណោះវិញ ព្រះអង្គខ្លួនដែលព្រះរៀមចោទប្រកាន់ថាក្សត្រ បានត្រូវសៀមយាត់ខ្លួន

ដាក់ប្រាក់ទុកនៅក្នុងព្រះបរមរាជវាំងដែរ ។

នៅពេលដែលស្ថានការណ៍នៅកម្ពុជាកំពុងតែអាក្រក់ទៅៗ រើស៊ីដង់អាណាមក៏មិនចេះស្តាប់ស្តល់នឹងចំណង់របស់គេដែរ ។ គេចង់ឲ្យខ្មែរបួរសាសនាកាន់តាមគេវិញ ម៉្លោះហើយគេបណ្តេញលោកសង្ឃចេញពីវត្តអារាមបញ្ជាឲ្យកាប់ដើមពោធិ កាសរំលើងព្រះពុទ្ធបដិមា និងឲ្យវាយកម្ទេចចេតិយចោល ។ លើសពីនោះទៅទៀត គេចង់ឲ្យស្រុកនេះគ្មានអ្វីជាតំណាង ដោយបានឲ្យរដ្ឋមន្ត្រីរបស់ព្រះមហាក្សត្រី ធ្វើដំណើរទៅសាយហ្គន តែបានករថាឲ្យទៅរើ ក្នុងនោះមានលោកចៅហ្វា ឡុង សម្តេចចៅពញាហ្វូ និងលោកក្រឡាហោម គិញ ដោយយកលេសថា ស្តេចអាណាម ចង់ជួបរួមគ្នាជាមួយនឹងព្រះខុបរាជដែលទើបតែយាងទៅដល់ ។ ប៉ុន្តែនៃថ្ងៃបន្ទាប់មក គេបានបញ្ជូនព្រះមហាក្សត្រី ព្រះអនុជអង្គពៅជាព្រះខុបរាជ និងព្រះអនុជអង្គស្នួន ទៅសាយហ្គនទៀត ។ ព្រះរៀមក្សត្រីអង្គបែន ជាចៅរបស់ចៅហ្វា បែន ដែលបានប្រគល់ខែក្របាត់ដំបង ទៅឲ្យសៀមកាលពីមុន ពេលនេះទ្រង់មានព្រះជន្ម ៣២ ព្រះវស្សាហើយ (១៨៤១) បានត្រូវគេនាំយកទៅលង់ហោ (វិញឡុង) ។ គេបាននិយាយថា ព្រះក្សត្រីអង្គនេះ នឹងត្រូវដោះស្រាយខុសពីព្រះអនុជទាំងអស់ ព្រោះទ្រង់មានព្រះមាតាជាបុត្រីរបស់ចៅហ្វាបែន ដែលបានគេចព្រះអង្គ ទៅនៅឯ បាត់ដំបង ហើយទ្រង់មានព្រះបិតុលាម្នាក់ជាសត្រូវស្លាប់របស់អាណាម ។ ទៅដល់វិញឡុង គេឃុំព្រះនាងទុកសិន បន្ទាប់មក គេយកព្រះនាងចេញពីទីឃុំឃាំង ទៅជ្រមុជទឹកទន្លេសម្លាប់ចោលដោយមិនដឹងជា មានរឿងអ្វី (១៨៤២) ។

ការដែលអាណាមធ្វើទាំងប៉ុន្មាននេះ ប្រជាជនបានឃើញ និងដឹងព្រំទាំងអស់ ធ្វើឲ្យកាត់អាចកាត់ស្មានបានថា បើព្រះរាជវាំងអាណាមបន្តធ្វើអ្វីតទៅទៀតនោះក៏ មិនយូរមិនឆាប់គេនឹងយកព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ដាក់បញ្ចូលទៅក្នុងទឹកដីកូសាំងស៊ីនជាមិនខាន ។ អាណាមបានរៀបចំអនុវត្តវិធានការ២ ដែលមានសារសំខាន់គ្រាន់បើដែរ ហើយដែលរាល់ប្រជាជនស៊ីវិលយកតែតែធ្វើ គឺការធ្វើសម្រង់ស្ថិតិប្រជាជន និងការចុះបញ្ជីសុរិយោដីអចលនទ្រព្យ ដូចដែលគេបានធ្វើរួចហើយនៅអាណាម ។ ក៏ប៉ុន្តែប្រជាជនយល់ថា នេះគឺជាសកម្មភាពដំបូងនៃការកាត់យកទឹកដីហើយៗ មានកំហឹងកាន់តែខ្លាំងឡើងៗ ។ ពេលនោះពួកអ្នកដែលស្រលាញ់សៀម គឺបក្សពួករបស់ព្រះខុបរាជអង្គឯម និងអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គខ្នង បានលួចចុះទៅបំផុសប្រជាជនតាមស្រុកស្រែចម្ការឲ្យបះបោរឡើង ហើយចាប់ផ្តើមកាប់សម្លាប់ជនអាណាមឥតរើសមុខ ។ ការកាប់សម្លាប់នេះ បានរីករាលដាលរហូតមកដល់ភ្នំពេញ ដែលទ័ពអាណាមបាននាំគ្នារត់មកជ្រកនៅទាំងគងៗ តែក៏ត្រូវគេលួចសម្លាប់នៅពេលយប់ដែរ ។ ក្នុងរយៈពេលតែ៨ថ្ងៃប៉ុណ្ណោះ កម្ពុជាទាំងមូលសឹងតែគ្មានវត្តមានអាណាមតទៅទៀត លើកលែងតែនៅតាមទីប្រជុំជនធំៗ ដែលគេមិននឹកស្មានថាប្រជាជនខ្មែរពេលនោះ អាចធ្វើដូច្នោះបានសោះ ។

ប្រជាជនបានបះបោរជាទូទៅ ហើយពួកមន្ត្រីធំៗ បានលួចប្រជុំគ្នាជាសម្ងាត់ និងបានសម្រេចថា ត្រូវហៅរកសៀម ឲ្យមកជួយកម្ពុជាម្តងទៀត ។ គេនាំគ្នាបង្កើតគណៈកម្មការរដ្ឋាភិបាលបណ្តោះអាសន្នមួយ រួចបានចាត់

តាំងមន្ត្រីធំៗរូប គឺទកញ្ជាវិបុលទុរ ជាអនុរដ្ឋមន្ត្រីខាងទ័ពជើងទឹក និងទកញ្ជាស្នាក់លោក មួក ចៅហ្វាយខែត្រ ពោធិសាត់ ឲ្យនាយកញ្ជាភ្នំមួយទៅបាត់កក សុំអន្តរាគមន៍របស់សៀម និងការលើកព្រះអង្គខ្នង ឲ្យឡើងសោយ រាជ្យលើរាជបល័ណ្ណកម្ពុជា តាមចំណង់ចំណូលចិត្តរបស់ប្រជារាស្ត្រ ។

ស្តេចសៀមបានឯកភាពតាមការស្នើសុំទាំង២ រួចបានចាត់តាំងចៅហ្វាយបេឌិនឲ្យកេណ្ឌទ័ព មករៀបចំ លើករាជវាំងកម្ពុជាឲ្យសោយរាជ្យឡើងវិញ ។

ប៉ុន្តែនសប្តាហ៍ក្រោយមក មេទ័ពអាណាមទាំង៣នាក់ដែលឈរជើងនៅពោធិសាត់បានត្រូវវាយឲ្យបរា- ជ័យ ហើយបាននាំគ្នារើសម្ភារដកថយចេញ ដោយបោះបង់បន្ទាយពោធិសាត់ទុកឲ្យទ័ពសៀម ។ ចៅហ្វាយបេឌិន បានដឹកនាំទ័ពបន្តដំណើរចូលមកក្នុងផ្ទៃប្រទេស ក្រោមស្នូរទះដៃអបអរសាទរពីប្រជាជនដែលបាននាំគ្នាងើប ក្រោកឈរឡើង ជួយគាំទ្រវាយប្រហារទៅលើកងទ័ពសត្រូវ ដែលរត់គេចពាសពេញប្រទេស ។

ពេលនោះព្រះចៅអធិរាជអាណាមបានបញ្ជូនទ័ពជំនួយមួយកង មកជាមួយព្រះខុបរាជអង្គៗ រាជ បុត្រា របស់ព្រះអង្គព្រះនាមថា អង្គកឹម និងព្រះក្សត្រីទាំង៣អង្គដែលជាបុត្រីរបស់ស្តេចអង្គច័ន្ទ ដោយសង្ឃឹមថា នឹងធ្វើឲ្យមានការបែកបាក់គ្នារវាងខ្មែរនិងខ្មែរ ។ ក៏ប៉ុន្តែក្រោយពីមានអាវុធកាន់នៅក្នុងដៃ ក្រុមនេះ បានបែរ ទៅប្រឆាំងនឹងពួកអាណាមដែលជិះជាន់ពួកគេអស់ពេល៧ឆ្នាំមកហើយ រួចក៏នាំគ្នារត់ទៅចុះចូលជាមួយទ័ព សៀមវិញ ក្រេបអស់អំពើឃោរឃៅរបស់សៀមកាលពីពេលមុន ។

ទ័ពសៀមវាយរុញច្រានទ័ពអាណាម ដែលដយថយទៅជាក្រុមតូចៗ ដោយដេញតាមរហូតទៅជិតដល់ ចូរដុក ។ នៅទីនោះ មានមេទ័ពអាណាមជាច្រើន ក្នុងនោះរួមមានទាំងមេទ័ពប្រចាំខែត្រពោធិសាត់ទាំង៣នាក់ផង បាននាំគ្នាដឹកថ្នាំសម្លាប់ខ្លួន ដើម្បីជៀសវាងការទទួលទណ្ឌកម្មពីព្រះចៅអធិរាជ ។

៤២- ព្រះបាទអង្គខ្នង (១៨៤១-១៨៥៧)

នៅពេលនោះ នៅរាជធានីខត្តក្នុង ណោះវិញ ប្រជាជនកំពុងតែនាំគ្នារាក់ទាក់ស្វាគមន៍មេទ័ពសៀម ចៅហ្វាយបេឌិន និងព្រះអង្គខ្នង ដែលបានចាប់ផ្តើមដឹកនាំកិច្ចការប្រទេសជាតិហើយ ។ ព្រះអង្គបានចេញព្រះរាជ បញ្ជាទៅគ្រប់ខែត្រខ័ណ្ឌ តែតាំងចៅហ្វាយខែត្រ ឬទទួលស្គាល់អំណាចរបស់ពួកមេដឹកនាំបះបោរ រួចបានយាង មកគង់នៅក្នុងព្រះរាជវាំងមួយធ្វើអំពើឃើញនៅឃ្លាំងស្លឹក ជិតពញាព្ន ដែលប្រជារាស្ត្របាននាំគ្នាសង់ថ្នាយ ក្នុង ពេលតែប៉ុន្មានសប្តាហ៍ប៉ុណ្ណោះ ។

ចំណែកពួកអាណាមវិញ បានប្រមូលកម្លាំងទ័ព និងភស្តុភារជាច្រើននៅក្នុងព្រែកជីកហាទៀង ធ្វើឲ្យចៅ ហ្វាយបេឌិន មានការព្រួយបារម្ភខ្លាំង ព្រោះបានរំសាយទ័ពទៅវិញខ្លះទៅហើយ ហើយបើនៅទាំងអស់ ក៏ទ័ពនោះ គឺចមិនអាចប្រៀបទៅនឹងទ័ពអាណាមបានទេ ។ ស្រាប់តែលេចកប៉ាល់ទឹកសៀមមួយកង មកចុះចតនៅនឹងកំពត

ដោយមានដឹកទ័ពជំនួយមានសៀម ខ្មែរ ម៉ាឡេ និងពួកអឺរ៉ុបមកផង ។ ហេតុនេះប្រទេសនេះ នឹងចេញទ័ពទៅក្នុងរូប
ជាមួយទ័ពជំនួយនោះ ទទួលបានដំណឹងលេចព្រះព្រាហ្មណ៍នោះត្រូវអាណាមវាយប្រហារ ហើយបាននាំគ្នាចុះទូកចេញ
ទៅ ស្រុកសៀមរាជទៅហើយ ។ បរាជ័យនេះបានធ្វើឲ្យហេតុនេះប្រទេសនេះតែមានការលំបាកថែមទៀត ព្រោះទើប
តែបរាជ័យនៅក្នុងការប្រយុទ្ធតាមជើងទឹកមួយនៅលើចូរដុកដែរ ក្រោយការប៉ះប្រយុទ្ធគ្នាអស់ពេល ២ ថ្ងៃ ។

ពេលនោះ ព្រះអង្គខ្លួន បានយាងមកកាន់នៅឯខែត្រព្រំនិរតី ជាមួយទ័ពខ្មែរមួយកង ។ ទ័ពអាណាម ដែល
ទើបតែវាយប្រហារទៅលើទ័ពសៀម ហើយបង្ខំចុះទូកចេញទៅស្រុករិញ បានបែរមកវាយទ័ពព្រះអង្គម្តង
ដោយជួបប្រយុទ្ធគ្នាស៊ីសាច់ហុតឈាមនៅជើងកញ្ចំ (១៨៤១) ។

ព្រះអង្គខ្លួន បានយាងត្រលប់មកទ្រព្យវិញ ទាំងក្តីអស់សង្ឃឹម ។ ក៏ប៉ុន្តែបង្ខំបានប្តេជ្ញានៅតាំង ហើយ
បានចាត់ឲ្យគេសង់រំពាំងការពារនៅទន្លេធំ លើដៃទន្លេចូរដុក និងដៃទន្លេតូចៗ ១០ កន្លែងទៀត សម្រាប់ទប់បង្កាក់
ដំណើររុលទៅមុខរបស់ពួកអាណាម ថ្វីបើរំពាំងខ្លះតូចក៏ដោយ ។

ទ័ពសត្រូវទាំងសងខាង បានបោះទីតាំងនៅលើទឹកដីដែលគេដណ្តើមយកបាន ហើយលួចចេញវាយគ្នា
មួយដងមួយកាល ជួនកាលនៅពេលយប់ ធ្វើឲ្យមានការខូចខាតហិនហោចជាខ្លាំង ។ សៀម និងអាណាមច្បាំងគ្នា
នៅលើទឹកដីកម្ពុជា ម៉្លោះហើយគេមិនប្រញាប់ប្រញាលនឹងដណ្តើមយកជ័យជម្នះពីគ្នាទៅវិញទៅមកទេ ។ ម្នាក់ៗ
គិតតែដណ្តើមយកអាណាខែត្រកម្ពុជាមួយចំនួនដាក់ចូលទៅក្នុងទឹកដីរបស់ខ្លួន បែងទឹកដីខ្មែរចែកគ្នា ម៉្លោះហើយ
ខិតខំធ្វើម៉េចកាន់កាប់ទឹកដីឲ្យបានច្រើន តាមតែអាចធ្វើទៅបាន ។ អ្នកទាំង២មានកងរលំតែមួយដូចគ្នា គឺកាន់កាប់
ភ្នំពេញចតុមុខឲ្យបាន ព្រោះជាបេះដូង និងជាចំណុចយុទ្ធសាស្ត្ររបស់ប្រទេស ។ បើសិនជាមិនគិតពីចតុមុខនេះទេ
គេប្រហែលជាបានចុះសន្តិសញ្ញាសន្តិភាពរួចបាត់ទៅហើយ ហើយកម្ពុជាទាំងមូល ក៏នឹងត្រូវបែងចែករវាងសៀម
និងអាណាមអស់ទៅហើយដែរ ។

ដូច្នោះ ភ្នំពេញ ដែល២០ ឆ្នាំក្រោយមក ជារាជធានីរបស់កម្ពុជាក្រោមកិច្ចការពាររបស់បារាំង ក៏ជាទប់សក្ត
មួយ ដែលបើដើរជំពប់ទៅនឹងមានកើតសង្គ្រាម ឬមួយសន្តិភាព ។ ទ័ពអាណាមយល់អំពីបញ្ហានេះច្បាស់ណាស់
ក៏ប៉ុន្តែដោយប្រជាជនទូទាំងប្រទេស បាននឹបប្រឆាំងហើយ ហើយរដ្ឋាភិបាលអាចនឹងត្រូវគេដណ្តើមយក
អុនឡង់កូន បានសម្រេចចិត្តដកស្នាក់ការពីភ្នំពេញទៅដាក់នៅឯចូរដុកវិញ ។ ហេតុនេះបង្ខំបានឱកាសក៏ចូលមក
កាន់កាប់រាជធានីដែលអាណាមបោះបង់ចោល រួចបានបញ្ជាឲ្យគេសង់រំពាំងមួយនៅកំពង់រៀងភ្នំ ត្រង់កន្លែង
ដែលមានសាលាយុតាំងពីឆ្នាំ១៨៤៥ មក សព្វថ្ងៃជាទីតាំងរោងចក្រទឹកកកនៅខាងជើងវត្តខ្ពង្គារលោម ។

ពេលនោះពួកអាណាមបានដោះលែងព្រះអង្គ៧ មកមានសេរីភាព និងចាត់ទុកព្រះអង្គជាស្តេចមួយអង្គ
ឡើងវិញ ហើយនាំព្រះអង្គមកភ្នំពេញ រួចនាំទៅចូរដុកជាមួយនៅពេលដែលពួកគេដកថយទៅ ក្នុងក្តីសង្ឃឹមថា
នឹងឲ្យព្រះអង្គប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គខ្លួនដែលរាស្ត្រស្រលាញ់ចូលចិត្ត និងឲ្យព្រះអង្គ និងអ្នកដែលគាំទ្រព្រះអង្គបន្តធ្វើ

សង្គ្រាមជាមួយនឹងសៀមតទៅទៀត ។ ដើម្បីលាក់បាំងកោលបំណងអាក្រក់របស់ខ្លួន កុំឲ្យប្រជាជនមើលឃើញ ពួកអាណាមបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ព្រះខុបរាជអង្គឯម ជាមួយអ្នកអង្គពៅ ដែលគេបានលើកឲ្យធ្វើជាខុបរាជ ដែរ រួចហើយរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍អ្នកអង្គម្ចាស់អង្គភីម បុត្ររបស់ព្រះអង្គឯម ជាមួយព្រះក្សត្រីអង្គស្នួន ដែល ក្រោយមកបានក្លាយទៅជាមហេសីមួយអង្គរបស់ព្រះអង្គខ្លួន ក្រោយពីព្រះអង្គភីមសុភតទៅ ។ ការរៀបចំទុក ដាក់នេះល្អណាស់ ក៏ប៉ុន្តែមិនបានប៉ុន្មានដែរ ព្រះខុបរាជអង្គឯម^{៧៩} ដែលប្រជាជនមិនដែលចូលចិត្តបន្តិចណាសោះ តាំងតែពីយូរណាស់មកហើយ បានសុភតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៣ ហើយអ្វីៗក៏ត្រូវបញ្ចប់ទៅដែរ ទុកឲ្យព្រះអង្គខ្លួន នៅទាមទារព្រះរាជបល័ណ្ណតែមួយព្រះអង្គឯង ។

អត់ពីព្រះអង្គឯមទៅ ពួកអាណាមគិតថាត្រូវតែបង្ខំសភាពការណ៍ឲ្យបានឆាប់រហ័ស បើពុំនោះទេ ត្រូវធ្វើ ការចរចា ។ ពួកគេចាប់វាយបន្ទាយពាមមានជ័យ (បាណាម)^{៨០} ដណ្តើមយកបាននៅក្នុងខែសីហា រួចហើយបាន ឡើងតាមទន្លេក្នុងមកវាយទៅលើបន្ទាយដែក ដែលព្រះរាជាកំពុងតែកង់នៅដោយគ្មានដឹងថា ពាមមានជ័យ ត្រូវ អាណាមដណ្តើមយកបានទៅវិញទេ ។ ប្រយុទ្ធគ្នាអស់ពេល៣ថ្ងៃ ព្រះរាជាបានវាយដកថយជាមួយចៅយុនបឌិន ទៅភ្នំពេញវិញ ជាមួយនឹងទ័ពសៀមដែលសេសសល់ រួចគេចបន្តទៅកាន់ខត្តក្តី ដោយបោះបង់ចោលទឹកដីមួយ ចំណែកធំ រួមទាំងចក្ខុមុខផង ឲ្យទៅសត្រូវ ។

ខត្តក្តីត្រូវបានរៀបចំកែផែនការពារ ក៏ប៉ុន្តែគេហាក់ដូចជាអស់សង្ឃឹមថានឹងអាចឈ្នះបានទៀតហើយ ណាមួយ ចៅយុនបឌិន ដែលធ្លាប់តែមានឈ្មោះល្បីល្បាញដោយសារតែធ្លាប់ដុតបំផ្លាញរាជធានីរៀងចំនុះខេត្ត ក៏លែងមានទំនុកចិត្តលើអ្វីៗទៀតដែរ ។ ជាថ្មីម្តងទៀតនេះ ប្រជាជនលែងមានសង្ឃឹមលើនរណាម្នាក់ទៀតហើយ ស្រាប់តែលេចដំណឹងថាទ័ពរាជស៊ីម ដែលដឹកនាំដោយពួកអ្នកស្រុកដណ្តើមបានជ័យជម្នះទៅលើទ័ពអាណាម មួយកងធំនៅជិតលង្វែក ដោយសម្លាប់មេទ័ពសត្រូវបាន ហើយធ្វើឲ្យទ័ពសត្រូវនេះបាក់បែកខ្ចាត់ខ្ចាយ ។ មេទ័ព សត្រូវ ម្នាក់ទៀតត្រូវចាប់បាន ៦ទ័ពដែលរត់ខ្ចាត់ខ្ចាយនោះ ត្រូវអ្នកស្រុកនាំគ្នាដេញចាប់កាប់សម្លាប់យ៉ាង រង្គាល ។

ពេលនោះបរិយាកាសសប្បាយរីករាយកើតមានពាសពេញព្រះរាជាណាចក្រ អ្នកដែលបាក់ស្មារតីក៏ចាប់ មានសេចក្តីក្លាហានឡើងវិញ ។ គេនាំគ្នាចាប់កាន់អារុធ្មង់ទៀត ហើយនៅទីណាដែលគេប្រទះឃើញ កងទ័ព អាណាមកំពុងតែរត់បែកខ្ញែក ប្រជាជនក៏ប្រមូលគ្នា លើកនរណាម្នាក់ឲ្យធ្វើជាមេ រួចតាមវាយពួកអាណាម

^{៧៩} ទ្រង់មានព្រះជន្ម៥១ព្រះវស្សា នៅពេលដែលសុភតនោះ ។
^{៨០} ស្ថិតនៅលើគ្រើយទន្លេមេកង្កុំខាងឆ្នេង ចម្ងាយប្រហែល ៧០ គីឡូម៉ែត្រ ខាងលើភ្នំពេញ ។

ដោយឥតព្រាញ់ដៃ ក៏ប៉ុន្តែក្នុងចំណោមមេទ័ពដែលប្រជាជនបានលើកឲ្យធ្វើជាមេ ដោយមិនបានព្រាងទុកជា មុននោះ មានខ្លះជាមេចោរ ដែលបានជ្រើសរើសភ្នាក់ងារក្នុងបំណងធ្វើការរកប្លន់ផងដែរ ។ ព្រះអង្គខ្លួន បានចេញ បញ្ជាឲ្យចាប់មេទ័ពបែបនេះ២នាក់ ដែលមិនព្រមចូលខ្លួនមកបង្ហាញមុខនៅក្នុងព្រះបរមរាជវាំង ម្នាក់មានរហូរ នាមថា ចក្រីនន ម្នាក់ទៀតគេហៅថាក្រឡាហោមម្នាក់ ។ ព្រះអង្គបានកាត់ទោសឲ្យគេសម្លាប់ចក្រីននចោលទៅ ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់បានលើកលែងទោសឲ្យក្រឡាហោមម្នាក់ ហើយបានចាត់តាំងឲ្យទៅនៅការពារខែត្របាភ្នំ និងបន្ទាយ ពាមក្បាល (១៨៤៤) ។ រួចហើយព្រះរាជាបានយាងត្រលប់ចូលមកភ្នំពេញវិញ ។

នៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់ ព្រះអង្គខ្លួនបានទទួលដំណឹងថាមន្ត្រីរបស់ព្រះអង្គម្នាក់ គឺចក្រីម៉ី (ឬមៀន) បានដឹកនាំ ចលនាក្បត់មួយប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គ ។ ទ្រង់បានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យចាប់មេក្បត់ធំៗ ៧នាក់សម្លាប់ចោល អ្នកដទៃទៀតៗ ដែលនាំគ្នារត់គេចភៀសខ្លួនទៅ ចូរដុក ទៅជ្រកកោនជាមួយពួកអាណាម ហើយទ្រង់បានឲ្យរឹបអូស យកទ្រព្យសម្បត្តិទាំងអស់ ។

ក្នុងរយៈពេលដែលអាណាមត្រួតត្រាកម្ពុជាជានិច្ចនេះ គេបានសង់បន្ទាយរឹងមាំ - ប៉មច្រើនជាង ៥០ កន្លែង គឺមានតាំងពីសម្បូររហូតដល់កូសាំងស៊ីនពីស្រែអំបិល - កំពង់សោម ដែលគេបានសង់ប៉មមួយនៅលើភ្នំវត្ត ដុន រហូតទៅដល់ហាទៀង ដោយកាត់តាមកំពតដែលសព្វថ្ងៃមានសេសសល់បង្កោលទូរកមនាគមន៍មួយ និង ស្វាយកែត នៅតាមដូរទៅហាទៀង ដែលគេអាចមើលឃើញលេណដ្ឋានមួយនៅឡើយ ។ បន្ទាយទាំងអស់នេះ សុទ្ធតែត្រូវពួកអ្នកស្រុកវាយទៅលើ ធ្វើឲ្យទ័ពអាណាមដែលនៅខាងក្នុងភ័យញាប់ញ័ររត់គេចចេញអស់ ។

ពេលនោះព្រះអង្គខ្លួន និងចៅយុនបឋិន ដោយពិនិត្យឃើញថាគ្មានអ្វីនឹងបន្តធ្វើសង្គ្រាមតទៅទៀតហើយ ដោយទ្រង់បារម្ភចិត្តអស់ក្រយាងផង ក៏បានស្នើសុំចរចាសន្តិភាពជាមួយអាណាម ដែលមានអក្ខបញ្ញាការដ្ឋាននៅ កំពង់ហ្លួន ។ មេទ័ពអាណាមមិនព្រមទទួលសំបុត្រដែលផ្ញើទៅឲ្យទេហើយ បានដឹកនាំទ័ពធ្វើដំណើរមកកាន់ខត្តក្តី ។ ទ័ពខ្មែរ និងសៀមពេលនោះ បានពង្រឹងការទប់ទល់យ៉ាងស៊ិតស្រាញ់ រហូតទាល់តែអាចបំផ្លាញរាល់ការវាយ ប្រហាររបស់ពួកអាណាមបាន ។ នៅពេលវាយប្រហារទៅ ពិនិត្យឃើញថាមិនអាចដណ្តើមយកជ័យជម្នះលើពួក ខ្មែរ ដែលមានថាមពល និងយុទ្ធវិធីខ្ពង់ខ្ពស់បាន ពួកអាណាមដែលទើបតែប្រកែកមិនយល់ព្រមចរចាសន្តិភាព បាន ចាប់ផ្តើមស្នើសុំចរចាខ្លួនឯងម្តង ។ ព្រះរាជាអង្គខ្លួន និងចៅយុនបឋិនបានបញ្ជូនសារលិខិតរបស់អាណាមទៅវិញ ដោយមិនមានឆ្លើយតបទេ ។ មេទ័ពអាណាមបានទទួលសំបុត្រទៀត ។ ព្រះអង្គខ្លួន បានឆ្លើយតបថា ព្រះអង្គនឹង ជឿថា អាណាមមានបំណងចង់ចរចាពិតប្រាកដមែន តែលុះណាអាណាមយល់ព្រមបញ្ជូនព្រះរាជវង្សានុវង្សទាំង អស់ ព្រមទាំងនាមមន្ត្រីហើយនិងប្រជាជនខ្មែរណា ដែលអាណាមចាប់ទុកនៅសាយហ្គុន ឬនៅឯរាជធានីរើ ត្រឡប់មកវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែមេទ័ពអាណាមបានទទួលតបមកព្រះអង្គថា ខ្លួនគ្មានអំណាចអ្វីគ្រប់គ្រាន់នឹងសម្រេចលើ កិច្ចការទាំងអស់នោះបានទេ ខ្លួនគ្រាន់តែជាមេទ័ពម្នាក់ប៉ុណ្ណោះ ។ ព្រះរាជាបានយល់ព្រមធ្វើការចរចាសន្តិសញ្ញា

សន្តិភាពជាមួយមេទ័ពអាណាម ហើយបានណាត់ជួបគ្នានៅក្នុងភូមិត្រពៃ បើសិនជាបន្ទាប់ពីនោះទៅស្តេចអាណាម យល់ព្រមតាមសន្ធិសញ្ញានោះដែរ ។

កិច្ចប្រជុំនោះបានប្រព្រឹត្តទៅនៅក្នុងខែធ្នូ ឆ្នាំ១៨៤៥ ដោយមានការចូលរួមអំពីចៅយុនបខិន និងខត្តម សេនីយ៍អាណាមផង ។ ការបរិច្ចាគបានឯកភាពគ្នាថា នឹងលើកព្រះអង្គខ្លួនឲ្យឡើងសោយរាជ្យជាព្រះរាជាកម្ពុជា ដោយមានការយល់ព្រមពីរដ្ឋាភិបាលសៀម និងអាណាមទាំងអស់គ្នា រួចហើយអាណាមនឹងបញ្ជូនព្រះរាជវង្សា នុវង្សខ្មែរ ដែលគេបានយាត់ទុកឲ្យវិលត្រលប់មកវិញ ជាថ្មីនឹងឈ្មោះសឹកអាណាមទាំងនាយទាហាន និងកូន ទាហាន ដែលខ្មែរចាប់បាន ។ រួចហើយគេក៏បំបែកគ្នាទៅ ។

ប៉ុន្តែសញ្ញាប័ក្រោយមក សន្ធិសញ្ញានេះបានទទួលសច្ចាប័នពីរដ្ឋាភិបាលសៀម និងអាណាម ហើយគេបាន ធ្វើការផ្លាស់ប្តូរឈ្មោះសឹកគ្នាទៅវិញទៅមកនៅក្នុងខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៤៦ ។ អាណាមបានបង្គិលព្រះខ័នរាជ្យមក ភ្នំពេញថ្វាយទៅព្រះអង្គខ្លួន ដែលបានយកទៅរក្សាទុកនៅក្នុងដំណាក់ពិសេសមួយនៅខត្តក្តី ។

សិលាចារឹកមួយនៅក្នុងវត្តបារាយណ៍បាននិយាយថា “ព្រះបាទអង្គខ្លួនមិនបានដេញតាមកម្មាត់កម្មាយ សត្រូវរបស់ព្រះអង្គឲ្យរលត់រលាយទាំងអស់ទេ ហើយក៏មិនយកគុណធម៌ អំណាចវិទ្យាសាស្ត្រ និងភាពល្អឥតខ្ចោះ របស់ព្រះអង្គ មកក្របសង្កត់លើពួកនេះដែរ” ។ ព្រះអង្គបានទទួល ព្រះរាជភិសេកនៅចុងឆ្នាំ១៨៤៧ នៅចំពោះ មុខតំណាងម្នាក់ពីរាជវាំងវៃ គឺអុនធាម៉ាន់ និងតំណាង២នាក់របស់ស្តេចសៀម គឺចៅក្សាពេជ្រពិជ័យ និងប្រាជ្ញ ម្នាក់មកពីបាណកក ។

មានចំណុចមួយចំនួនដែលគួរតែលើកយកមកនិយាយ ដើម្បីឲ្យឃើញនូវរហស្សប្បាយដែលនករទាំងពីរ បានប្រើសម្រាប់ព្រឹត្តិការណ៍ដ៏ឡែកឡែកនេះដែរ ។ ស្តេចអាណាមបានធ្វើជាជំនួសសម្រាប់ការលើកឲ្យសោយរាជ្យ នេះ នូវត្រារាជ៤ ជ្រុងមួយធ្វើអំពីមាស និងព្រះឋានៈថាការមេនក្អករឿង (មានន័យថាព្រះរាជាកម្ពុជា) ។ ស្តេច សៀមបានបញ្ជូនមកឲ្យវិញនូវក្រឡឹងឥស្សរិយយសសម្រាប់រាជបល័ណ្ណកម្ពុជា ដែលគេបានយកទៅបាណកក កាលពីមុន រួចហើយបានសុំឲ្យព្រះអង្គខ្លួនអនុម័តយល់ព្រម តាមរយៈសន្ធិសញ្ញាសម្ងាត់មួយដែលចៅហ្វាយ ខែត្រកំពង់ស្វាយបានថ្វាយ គឺប្រគល់ទឹកដីម្លប់ព្រៃ ទន្លេរពៅ និងទឹកដីឯទៀតៗ ដែលខ្មែរបានយកតាំងតែពី៣០ ឆ្នាំ មុនមកម៉្លោះ ។ ព្រះរាជាបានមានព្រះបន្ទូលថា “យើងមិនយល់ព្រមប្រគល់ដីស្នូម្លប់តែបន្តិច ទៅឲ្យពួកសៀមទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែដោយពួកគេខ្លាំងជាង ឲ្យគេរក្សាទុកដីដែលគេបានយករួចទៅហើយ មួយរយៈទៀតសិនចុះ” ។ ចៅហ្វាយ ខែត្រកំពង់ស្វាយបាននាំពាក្យទៅប្រាប់ស្តេចសៀមវិញ ហើយបានចេញលិខិតមួយច្បាប់ ចុះហត្ថលេខា និង បោះត្រាខ្លួនឯង បញ្ជាក់ថាបានយល់ព្រមប្រគល់ដីដែលសៀមស្នើសុំ ក្នុងនាមព្រះរាជាកម្ពុជា ។ ខែត្រទាំង២នេះ ស្តេចសៀមបានយល់ព្រមបង្គិលមកឲ្យបារាំងតាមរយៈសន្ធិសញ្ញារវាងរដ្ឋាភិបាលបារាំង និងសៀមឆ្នាំ១៨៤០ ។ រួចហើយបានដាក់បញ្ចូលមកក្នុងព្រះរាជណាមក្រកម្ពុជាវិញនៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់ ។

នៅទីបញ្ចប់ សង្គ្រាមអស់រយៈពេល៨ឆ្នាំ ដែលធ្វើឲ្យប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរខ្លាំងខ្លាំង បានធ្វើឲ្យសៀម ទទួលបានគ្រលប់មកវិញនូវសិទ្ធិអធិរាជភាពមកលើកម្ពុជា ដែលគេបានបាត់បង់ទៅកាលពីឆ្នាំ១៨៣៣ និងបាន ធ្វើឲ្យកម្ពុជា ដែលមានអធិរាជគ្រូត្រាតែមួយអស់ពេលប៉ុន្មានឆ្នាំមកហើយ ហើយស្ទើរតែត្រូវអាណាមស្រូប យកបាត់ទៅ គ្រលប់មកមានអធិរាជគ្រូត្រា២សាជាថ្មីឡើងវិញ ដូចដែលមានកាលពីមុនកាលបរិច្ឆេទនេះ^{៥១} ។

ក្រោយពីមានសន្ធិសញ្ញាសន្តិភាពរួចហើយ គេបានវាយកម្ទេចកំពែងការពារភ្នំពេញចោល ចំណែកដុំផ្លូវ និងសម្ភារផ្សេងៗ ដែលសេសសល់ពីកំពែងនេះ ត្រូវបានយកទៅធ្វើការសាងសង់នៅខត្តក្នុង រួមមានវត្តវាំងចាស់ ព្រះពុទ្ធនិពាន ព្រះវិហារសមណៈ ប្រាង្គក្រាំងព្រៃ សាលាកោ ជាដើម ។ គេបាននាំគ្នាលើកព្រះពុទ្ធរូប ដែលពួក អាណាមបានរុញផ្លូលទៅដី និងតុបតែងលម្អឡើងវិញ ។

ព្រះរាជា បានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យគេសាងសង់ព្រះរាជវាំងមួយថ្មីដោយព្រះអង្គនៅខត្តក្នុង ។

គឺចាប់ពីមានសន្ធិសញ្ញានោះឯង ដែលប្រជាជនកម្ពុជាចាប់ផ្តើមធ្វើដំណើរចាកចេញពីបណ្តាអាណាខ្មែរ ក្រៅស្រុកស្រីស្រី ដែលពួកយួនបានដណ្តើមយកពីមុន ដោយបោះបង់ដីស្រែចម្ការទុកឲ្យពួកអាណាម ពីព្រោះពួកនេះ ចេះតែចាក់រុករករឿងឈ្មោះ យប់ឡើងចេញដើរលួចឆក់ បង្កការលំបាកមិនឲ្យខ្មែររស់នៅបានសុខស្រួល ។ គ្មាន យុត្តិធម៌ចំពោះម្ចាស់ដីទេ ៖ គុណការទទួលស្គាល់រាល់ការបំពានដណ្តើមយកដីដោយជនអាណាមម្នាក់កាលណាជន នោះបង្ហាញឲ្យឃើញថាគេជាអ្នកសាបព្រោះលើដីនៅពេលចុងក្រោយនេះ ដោយមិនគិតទេថាគេបានដួលដី នោះ ឬមួយក៏គេបានលួចសាបព្រោះមិនឲ្យម្ចាស់ដីដឹង បើទោះជាម្ចាស់ដីជាខ្មែរនោះបានក្លែងប្លែងហើយ យួនមក លួចសាបក៏ដោយ ។ ដីដែលគេទុកទំនេរ កាលបើមានជនអាណាមណាម្នាក់មកកាន់កាប់គុណការសម្រេចថា ម្ចាស់ ដើមបានបោះបង់ចោលហើយ ។ ភាពអយុត្តិធម៌នេះបានបណ្តាលឲ្យមានការសន្តិសុខក្នុងខ្មែរខ្លាំងកើតមាន ឡើង ។ មានការលួចដុត ការកាប់សម្លាប់ ការកាយភ្នំស្រែទម្ងាយ ការលែងសត្វពាហនៈ ឲ្យស៊ីបំផ្លាញភោគផល ជាដើម ដែលបន្ទាប់មកបានត្រូវចៅក្រមអាណាមដាក់ទណ្ឌកម្មជាទម្ងន់ ។ បើសិនជាគេរកជនប្រព្រឹត្តល្មើសមិន ឃើញទេ គេប្រគល់ឲ្យភូមិទាំងមូលទទួលខុសត្រូវ ។ គេចាប់មេភូមិ ចាប់ចាស់ទុំ និងកសិករសាមញ្ញ ឲ្យសងសំណង យ៉ាងធ្ងន់ធ្ងរ ឬវាយនឹងដំបងផ្តៅសួរចម្លើយ រហូតដល់ស្លាប់ ។ ជួនកាលទៀត មានកើតជាការប្រយុទ្ធរវាងពួកយួន ជាមួយពួកខ្មែរទាំងហ្មត់ ។ ជាហេតុធ្វើឲ្យខ្មែរមិនអាចទ្រាំបាន ក៏នាំគ្នារត់ បោះបង់ដីចោលទុកឲ្យយួន ហើយមករក

^{៥១} សៀមបានទាក់ទាញយកអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គភិម បុត្រារបស់ព្រះអង្គឯម ដែលបានប្រយុទ្ធប្រឆាំងនឹងសៀមនៅក្នុងជួរកងទ័ព អាណាមឲ្យយាងទៅបាត់កក ហើយក៏រក្សាទុកនៅទីនោះទៅ ។ ធ្វើដូច្នោះ គេអាចមានមធ្យោបាយមួយនៅក្នុងដែនរបស់គេ ដើម្បីញាក់ កម្ពុជាជាបន្តទៅទៀត ។ ក៏ប៉ុន្តែចែងនូវអាក្រក់ ក្រត្រាអង្គនេះបានធ្លាក់អាពាធ ហើយសុភតទៅនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៨ ។

ជ្រកកោននៅឯកម្ពុជាវិញ ។ ពួកអាណាមបានប្តូរឈ្មោះភូមិស្រុក ដែលពួកគេបានមកតាំងនៅ រហូតទាល់តែគេ ភ្លេចឈ្មោះដើមជាខ្មែររបស់ភូមិស្រុកនោះអស់ ។ បើសិនជាឈ្មោះនោះមានអត្ថន័យអាចឲ្យគេបកប្រែបាន គេនឹងបកប្រែឈ្មោះ កម្ពុជា នោះ ជាហេតុធ្វើឲ្យបាត់ឈ្មោះនោះរហូតតែម្តង ។

ខែត្រព្រះករុណាឈ្មោះទៅជា ខែត្រយ៉ាខិញ ។ កំពាបស្រកាត្រីដូរទៅជា បៀនរ៉ា, បារិយា ទៅជា បារាជ^{៧៦}, ដូររដែក ទៅជា អានយ៉ាង រួចជាសាដែក, ពោធិលើ ទៅជា បាក់លីវ, ទឹកខ្មៅ ទៅជា កាម៉ៅ, បាយនៅ ទៅជា បាយសាវ, ពាមមានជ័យ ទៅជា មីថាង, ស្រុកច្រាំង ទៅជា សុកត្រាង, ពាមមេសែន ទៅជា ដុនណាយ ងាយ, ក្រមួនស ទៅជា រាជយ៉ា, ព្រែកបូស្សី ទៅជា កាន់ថី, អូរមរ ទៅជា អូម៉ូន នៅក្នុងខែត្រកាន់ថី, កំពូលមាស ទៅជា បិញធុយ, មាត់ជ្រូក ទៅជា ចូរដុក ហើយភ្នំស្វាម ទៅជា នូយសាម, បារាជ ទៅជា ឡុងស្យៀង ឯភ្នំបាធី ទៅជា នូយបាធី ។ ខែត្រម្លូញខាំ ទៅជា ហាទៀង ហើយ ពាម ដែលគេហៅថា ម្លូញខាំ ដែរ ក៏ទៅជា ហាទៀង ដែរ ។ ព្រះត្រពាំង ទៅជា ត្រារិញ, កំពង់បូស្សី ទៅជា បេនត្រៃ, លង់ហោ ទៅជា វិញឡុង, មេសរ ទៅជា មីថ, កោះកុង ទៅជា ហូកុង, កំពង់កោ ទៅជា ទ្រៀងអាញ សព្វថ្ងៃគឺ តាន់អាន, បានលិច ទៅជា បេនលុក, រោងដំរី ទៅជា តែនិញ ឯភ្នំរោងដំរី ដែលគេហៅពីមុនថា ភ្នំជើងមេដៃង ទៅជា ភ្នំតែនិញ, កោះត្រឡាច ទៅជា កោះពូឡូកុងខ័រ, កោះត្រល់ ទៅជា ភូកូក, ភ្នំយូក ទៅជា នូយកាវុយ, ពាមជើងកញ្ជី ទៅជា កាន់យ៉ៃ (ជ្រោយសាំងហ្សាក់), ឈើទាលមួយដើម ទៅជា ធួដូម៉ូត, បន្ទាយដីបូស្សី ទៅជា ហុនឡៀង, កំពង់កោះក្របី ទៅជា បេនតែ (សាយហួន), ដូររធំ ទៅជា បីឡឺង តាមពាក្យចិនដែលមានន័យដូចគ្នាដែរ, កន្តរដាក់ពាន ទៅជា បៀនរ៉ា, ដុនណាយ ទៅជា គុនថាញ និងដុនណាយ, កនកាវ ទៅជា បាថាក់ គឺជាស្រុកមួយនៅលើគ្រើយទន្លេមេគង្គខាងលិច ។

នៅពេលនោះ ពួកអាណាមក៏ដូចជាពួកសៀម មិនបានបោះបង់ចោលកំនិតដែលចង់បានទឹកដីកម្ពុជាទេ ក៏ប៉ុន្តែព្រះបាទអង្គឌួង ដែលប្រកបទៅដោយប្រាជ្ញាឈ្នួសវៃ បានព្យាយាមធ្វើយ៉ាងណាមិនឲ្យពួកនោះមាន ទិកាសល្អឡើយ ។ ព្រះអង្គមានព្រះទ័យបារម្ភនឹងពួកសៀមភិចជាងពួកអាណាម ព្រោះទ្រង់ធ្លាប់បានស្គាល់ចិត្ត សាស្ត្រ និងគម្រោងការរបស់សៀមរួចមកហើយ ឯពួកអាណាមវិញ ទ្រង់មិនទាន់យល់អំពីការគិតគូររបស់គេនៅ ឡើយ ម៉្លោះហើយទ្រង់បានទិតខំប្តឹងថ្ងៃសុធិរាជទាំង២ ធ្វើយ៉ាងណាមិនឲ្យមានលម្អៀងនឹងគ្នាទេ ។ ពួកអាណាម បានចាត់តួក្នុងគោលដៅព្រះអង្គជាប់ ព្រោះគេយល់ច្បាស់ណាស់ថា នៅកម្ពុជាបើគេមិនស្រលាញ់សៀមទេ គេក៏ស្អប់អាណាមណាស់ដែរ ។

^{៧៦} ពួកអេស្បាញ៉ុល និងព័រទុយហ្គេហៅថា បារីរា ជាទីដែល បេឡូសូ បានចុះចតកប៉ាល់ពេលវិលត្រលប់មកពីម៉ានីលវិញ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៥៩៧ មុនពេលដែលមានយាតកម្មទៅលើព្រះរាមាជើងព្រៃបន្តិច ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៨ ព្រះរាជាបានបញ្ជូនអ្នកអង្គម្ចាស់ប្រឡឹង^{៨៣} និងអង្គភីម^{៨៤} ដែលទើបតែការរដ្ឋក្រួច កាលពីឆ្នាំមុន ហើយបានសាងផ្ទះប៉ុន្មានខែនៅក្នុងវត្តក្រាំងពន្លៃ ទៅកាន់បាណកក ។ ហេតុការណ៍នេះ បានធ្វើឲ្យ ស្តេចអាណាមខឹងជាខ្លាំង ។

កំហឹងនេះបានស្តែងចេញឲ្យគេឃើញតាមរយៈការលំបាកដែលពួកអាណាម បានបង្កឡើងចំពោះទូកខ្មែរ នៅពេលធ្វើដំណើរចុះឡើងតាមទន្លេ ចេញចូលកម្ពុជា ដែលត្រូវឆ្លងកាត់កយ និងការត្រួតពិនិត្យពីមន្ត្រីអាណាម ច្រើនអន្លើ ហើយក៏មានការលំបាកដែលបង្កឡើងដោយពួកពាណិជ្ជករអាណាមផងដែរ ។ នេះសូមឃើញនូវឆន្ទៈ របស់ស្តេចអាណាម ដែលចង់បិទខ្សែមិនឲ្យចេញទៅសមុទ្ររួច ហើយធ្វើឲ្យកម្ពុជាទៅជាដីកោពីពិភពលោក ។

ព្រះបាទអង្គឌួងទ្រង់តោរពបូជាសាសនាណាស់ ហើយមានចំណេះដឹងខ្ពង់ខ្ពស់លើសគេឯងនៅក្នុងព្រះរាជា ណាចក្រ ។ ទ្រង់មានសុភវិនិច្ឆ័យល្អ ហើយជាមិត្តរបស់កវីបណ្ឌិតទាំងឡាយ ។ ព្រះអង្គមានកំនិតរីកចម្រើន ហើយ មានគម្រោងការល្អៗ ក៏ប៉ុន្តែព្រះរាជាណាចក្រពេលនោះចុះក្រខ្លាំងពេកណាស់ទៅហើយ ប្រជាជនក៏នៅសេស សល់តិចតួច មិនអាចឲ្យទ្រង់ធ្វើអ្វីកើត ក្រៅតែអំពីស្រោចស្រង់សេវាកាមាត្យជាព្រះរាជបរិពារ ព្រះរាជវាំង និង ព្រះរាជវង្សានុវង្សឲ្យនៅស្ថិតស្ថេរទៅប៉ុណ្ណោះ ។ អ្នកដែលនៅបម្រើព្រះអង្គ តាំងពីស្រីស្នំក្រមការរហូតដល់ អ្នកអង្គម្ចាស់ក្សត្រី និងមហាក្សត្រីផង ទទួលបាននូវរង្វាន់ និងប្រាក់បៀវត្សយ៉ាងតិចតួចបំផុត ។ នៅពេលដែល ព្រះវររាជមាតាសុភតទៅ ប្រាក់កាសដែលព្រះអង្គបានសន្សំសំចៃ មាននៅសល់ត្រឹមតែប្រាក់៦៦០០ លាន ស្មើនឹង ៤៨០ ហ្វុល, (សព្វថ្ងៃ គឺនៅតែ ២៣៥ ហ្វុល) ប៉ុណ្ណោះ ។

ព្រះរាជាបានប្រគល់ការកិច្ចការយកកាស៊ីទៅឲ្យពួកចិនដែលតែងតែកេងកប ក៏ប៉ុន្តែមិនសូវជាសង្កត់សង្កិន ប្រជាពលរដ្ឋណាស់ណាទេ ។ ប្រាកដណាស់ថា ប្រជាពលរដ្ឋក្រសែពួកមេភាស៊ីទាំងនោះ ។

ពាណិជ្ជកម្មប្រព្រឹត្តទៅតែតាមការដោះដូរ ។ ពួកចិនយកទំនិញពីស្រុកចិន ឬពីសិរីធីបុរី មកដូរយកស្រូវ ឬស្បែកសត្វ ស្បែក ម្រក្សណ៍ និងផលិតផលព្រៃឈើផ្សេងទៀត ហើយចំណេញ៥ ផង ។ មនុស្សជាច្រើន

^{៨៣} ក្រោយព្រះរាជពិធីការរដ្ឋក្រួច អ្នកអង្គម្ចាស់ប្រឡឹង បានប្តូរព្រះនាមថា ព្រះអង្គវតី ។ ក្រោយមកទ្រង់បានឡើងជាព្រះខុបរាជ មានព្រះនាមថា នរោត្តម រួចឡើងគ្រងរាជសម្បត្តិក្រោមព្រះនាមដែលនេះ ។

^{៨៤} អ្នកអង្គម្ចាស់អង្គភីម ជាបុត្រាទី៣របស់ព្រះបាទអង្គឌួង ។ ក្រោយព្រះរាជពិធីការរដ្ឋក្រួច ទ្រង់បានប្តូរព្រះនាមថា ស៊ីវិត្តា ជា ព្រះនាមដែលគេស្គាល់ព្រះអង្គច្រើនជាងគេ ។ នៅពេលដែលព្រះរៀមនរោត្តម ឡើងសោយរាជ្យ ទ្រង់បានបះបោរប្រឆាំង ។ ទ្រង់សុភតទៅនៅថ្ងៃទី៣១ ខែធ្នូ ឆ្នាំ១៨៧១ នៅភូមិភ្នំក្រែក ខាងជើងខែត្រសម្បូរ លើគ្រើយទន្លេមេគង្គខាងស្តាំ ជាទីកន្លែងដែល ព្រះអង្គបានកង់នៅជាមួយបក្សពួកជាន់ ២០ ឆ្នាំមកហើយ ។

បានស្លាប់ទៅដោយមិនដែលមានប្រាក់មួយកាក់សោះក្នុងហោប៉ៅ ធ្លាប់ស្គាល់តែប្រាក់កាក់ធ្វើពីស័ង្កសី^{៧៥} ដែលគេបោះនៅ អាណាម មានរន្ធ៤ ជ្រុងនៅកណ្តាល និងមានអក្សរចិននៅពីលើ ។ មាសដែលមានតែបន្តិចបន្តួច គេយកទៅធ្វើជាក្រឡឹងអលក្ការសម្រាប់ពួកមន្ត្រី និងភរិយា និងធ្វើប្រអប់ស្នាដៃសញ្ញាបញ្ញាកម្រិតអំណាច អស់ទៅហើយ ។ គេលែងយកសន្លឹកមាសដែលពួកចិនកិនឲ្យសំបែករួចកាត់ជាភាស្តវេមានជ្រុង ប្រវែងប្រហែល ៣សង់ទីម៉ែត្រ ហើយលក់ថ្លៃណាស់ មកស្រោបព្រះពុទ្ធបដិមាទៀតហើយ ។ កាលពីមុន គេធ្លាប់ឃើញមន្ត្រីធំម្នាក់ ឬស្រ្តីដែលគោរពបូជាព្រះពុទ្ធសាសនា ចំណាយថវិកាដ្ឋានខ្លួនទិញមាសសន្លឹកនោះយកមកស្រោបព្រះពុទ្ធបដិមា ធំៗ ។ ឥឡូវនេះគ្មានអ្នកណាមានសមត្ថភាពធ្វើដូច្នោះបានទេលើកលែងតែព្រះរាជា ។ អ្នកដែលគោរពបូជាព្រះ ពុទ្ធសាសនាខ្លាំង គេអាចធ្វើបានត្រឹមតែយកសន្លឹកមាសតូចៗមកស្រោបពីលើទ្រូងព្រះពុទ្ធរូប ហើយដល់យូរៗ ទៅទើបព្រះពុទ្ធរូបនោះអាចត្រូវបានស្រោបជុំជិត ដោយមានអ្នកឯទៀតៗ ចេះតែយកសន្លឹកមាសមកស្រោប តៗគ្នា ។ កម្ពុជាលែងជាប្រទេសមួយសម្បូរសប្បាយ មានកេរ្តិ៍ឈ្មោះល្បីសុះសាយរហូតទៅដល់ស្រុកចិន ដូចពីមុនទៀតហើយ ។ សង្គ្រាមជាមួយបរទេស ជាពិសេស គឺសង្គ្រាមរវាងក្នុងនិងក្នុង បានធ្វើឲ្យប្រទេស ហិនហោចទៅៗ : គេបាននាំយកភោគផលទាំងអស់របស់កម្ពុជា យកមាសប្រាក់ទាំងអស់ ព្រមទាំងប្រជាជនផង ទៅកូសាំងស៊ីន ទៅស្រុកសៀម បន្ទាល់ទុកនៅតែអ្នកស្រុកស្តាំងស្តម ទីទួលក្រនៅលើដីដែលខ្សោះអ្វីៗ អស់ទៅ ហើយ អ្នកទាំងអស់នោះភ័យខ្លាចតែពួកសៀម ឬអាណាមលេចខ្លួនមកទៀត កាប់សម្លាប់ប្រជាជន រំលោភនារី មេម៉ាយ និងកុមារី^{៧៦} ដុតបំផ្លាញវត្តអារាម ផ្ទះសំបែង កាប់ដើមឈើស្ទឹង ដី និងដើមភ្នំគេចោល រួចដុតក្នុងទាំង មូល មុននឹងកៀរអ្នកស្រុកយកទៅជាឈើៗ ទាំងពាន់ៗ នាក់ ។

ព្រះបាទអង្គឌួន នៅពេលដែលអស់រតនសម្បត្តិហើយនៅសល់តែពន្ធអាករដែលប្រមូលបានពីពួកខ្ញុំ ទ្រង់ ស្ទើរតែមិនអាចស្តារព្រះរាជាណាចក្រ និងប្រជារាស្ត្រ ឲ្យងើបក្រោកឈរឡើងវិញបានទេ ។ ដោយពួកអាណាម ដែលកាន់កាប់ទឹកដីកូសាំងស៊ីន នៅលើទន្លេមេគង្គខាងក្រោម កាត់ផ្តាច់រាវរាំងមិនឲ្យកម្ពុជា ធ្វើដំណើរចុះទៅសមុទ្រ បាន ទ្រង់ក៏សម្រេចព្រះរាជហឫទ័យ បើកច្រកមួយចេញទៅខាងលើសមុទ្រសៀមវិញ ដើម្បីអាចដឹកផលិតផល ដែលបានមកពីពន្ធអាករជាវត្ថុយកទៅក្រៅបាន ហើយរក្សាបាននូវទំនាក់ទំនងជាមួយពិភពលោក ។ ព្រះអង្គបាន ជ្រើសរើសយកកំពង់ផែកំពត រួចហើយទ្រង់បានឲ្យគេធ្វើសំពៅសមុទ្រធំមួយ ប្រគល់ឲ្យជនជាតិម៉ាឡេម្នាក់ ដែល

^{៧៥} ដើម្បីឲ្យបានមួយ ពីយ៉ាសម្រុកស៊ីក (លុយដំនាន់ដើម) ដែលមាន២៧ក្រាមជាប្រាក់សុទ្ធ គេត្រូវការកាក់៦០ចន្លើម មានទាំងអស់ ៣៦០០ កាក់ ។

^{៧៦} ពួកសៀមច្រើនរំលោភតែស្រីក្រមុំ និងមេម៉ាយ ម៉្លោះហើយ កាលណាមានទ័ពសៀមចូលមក គេនាំគ្នាប្រញាប់ប្រញាល់រៀបចំ ការកូនស្រីឲ្យហើយ ។ ពួកអាណាមមិនសូវជាអាក្រក់ពេកទេ ។

ជាអ្នកដើរសមុទ្រដ៏ពូកែ ស្គាល់សិល្បៈបុរី ស្គាល់កំពង់ផែទាំងឡាយនៅទៀបកោះម៉ាឡាកា និងសៀម ច្បាស់ ។ រួចហើយ ដើម្បីតភ្ជាប់កំពង់ផែនេះនឹងរាជធានីខត្តក្ត ទ្រង់បានឲ្យគេសង់ផ្លូវវែងមួយចម្ងាយ១៤០ គីឡូម៉ែត្រ មានស្ពានធ្មេរដំបូល និងសាលាសំណាក់សង់នៅក្បែរត្រពាំងមួយ និងដាក់បង្កើលភ្នំម៉ែត្រូប្រកល់ឲ្យភូមិដែលនៅក្បែរៗផ្លូវនោះមើលថែរក្សាឲ្យបានល្អ និងឲ្យដាស់វេនគ្នាយាមសាលាសំណាក់ ដើម្បីបម្រើអ្នកធ្វើដំណើរ ។

ព្រះអង្គ ក៏បានចំណាយថវិកាឲ្យគេលើកដីសង់ផ្លូវពីរាជវាំងខត្តក្ត មកកាន់កំពង់ហ្លួង ផងដែរ ។

ក៏ប៉ុន្តែក្នុងឲ្យស្តាយណាស់ ពីព្រោះប្រភពធនធានរបស់ព្រះអង្គពេលនោះមានកំណត់ ។ នៅតាមបណ្តាខែគ្រដាច្រើន គេមិនដែលបានធ្វើកំណែប្រជាជនឲ្យធ្វើពលកម្មដោយទៀងទាត់ អស់ជាច្រើនឆ្នាំ ច្រើនសតវត្សរ៍មកហើយ ម៉្លោះហើយនៅពេលដែលមានកំណែម្តងៗ អ្នកស្រុកមិនចង់ចូលរួមទេ ហើយអាជ្ញាធរក៏មិនសូវហ៊ានបង្ខិតបង្ខំប៉ុន្មានដែរ ។ ការមិនចូលរួមរបស់ប្រជាជននេះបានធ្វើឲ្យរាំងស្ទះដល់គម្រោងការរបស់ព្រះរាជាបង្ខំឲ្យទ្រង់កាត់បន្ថយគម្រោងដែនការសាងសង់ផ្លូវ ស្ពាន ដែលព្រះអង្គបានសន្យាថានឹងធ្វើ ដើម្បីទុកជាកេរ្តិ៍ដ៏ណែលជូនប្រជាជនពេលអត់ពីព្រះអង្គទៅ ។

ដោយទ្រង់មិនអាចកសាងអ្វីបានដោយសារខ្វះថវិកា ព្រះអង្គក៏មិនអាចរៀបចំអំណាចរាជាធិបតេយ្យឡើងវិញបានដែរ ពីព្រោះថាកម្ពុជាពេលនោះបាក់បែកខ្ទេចខ្ទាំខ្លាំងណាស់ ព្រះអង្គបានបែរទៅធ្វើកំណែទម្រង់ផ្សេងៗវិញ ។ មុនដំបូងទ្រង់បានសើរើពិនិត្យច្បាប់ឡើងវិញ កែសម្រួលជាច្រើន ហើយបានចេញព្រះរាជក្រឹត្យបំពេញបន្ថែម ។ ព្រះអង្គបានបង្កើតសាលាខ្ជួនណាំគាំជំនុំ១៨៤៧ ដែលព្រះអង្គបានយាងទៅចូលរួមផ្ទាល់ព្រះអង្គផង បើសិនជាចាំបាច់ ។ ទ្រង់បានទទួលការយល់ព្រមពីព្រះសង្ឃក្នុងការរៀបចំកម្មវិធីសិក្សាឲ្យបានល្អប្រសើរជាងមុន ហើយវត្តនីមួយៗមានសិស្សយ៉ាងច្រើនមកសិក្សា ។ ព្រះអង្គបានដកអ្នកល្ងង់ខ្លៅ និងអ្នកគ្មានសមត្ថភាពចេញពីកិច្ចការរាជការ ហើយបានបដិសេធជំនួនផ្សេងៗ ដែលពួកចៅហ្វាយខែត្រតែងតែថ្វាយព្រះរាជានៅពេលដែលទ្រង់ប្រទានត្រា ។ ទ្រង់ម៉ឺងម៉ាត់ណាស់ចំពោះអ្នកណាដែលបំពានច្បាប់ ហើយបានដាក់ទោសធ្ងន់ៗ ដល់មន្ត្រីណាដែលមិនព្រមគោរពព្រះរាជបញ្ជា ។ ក៏ប៉ុន្តែព្រះអង្គប្រកបទៅដោយយុត្តិធម៌ មានព្រះទ័យល្អចំពោះអ្នកក្រីក្រ ទ្រង់មានអំណត់អត់ធ្ងន់ចំពោះអ្នកទាំងនោះ លើកលែងតែការប្តឹងដល់ដែលធ្វើឡើងមិនត្រឹមត្រូវ សរសេរមិនត្រូវតាមក្បួនខ្នាត នោះព្រះអង្គមិនអត់ទិសឲ្យទេ ពីព្រោះព្រះអង្គមិនចង់ឲ្យសរសេរចម្លងតាមតែគ្នា មិនច្បាស់លាស់ ចង់ប្តឹងដល់ត្រូវរត់ទៅរកអ្នកចេះដឹងឲ្យគេសរសេរពាក្យឲ្យ ។

ព្រះអង្គបានហាមប្រាមមន្ត្រីរាជការមិនឲ្យដឹកសុរា អ្នកណាដក់អាភៀនត្រូវបណ្តេញចោល ទ្រង់តឹងតែងត្រង់ចំណុចនេះរហូតទាល់តែគ្មានមន្ត្រីណាម្នាក់ដក់អាភៀនទេ នៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះអង្គ ។ ទ្រង់បានហាមមិនឲ្យធ្វើផ្ទះបំបែកស្ទឹងទេ ដើម្បីឲ្យមានត្រីមួយចំនួនរួចដុតពីអ្នកនេសាទ និងដើម្បីឲ្យត្រីអាចធ្វើចរាចរទៅមកបានផង ។ តាមស្មារតីគោរពព្រះពុទ្ធសាសនា ទ្រង់ក៏បានហាមប្រាមការបរាជ្ញាសត្វផងដែរ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៨ ទ្រង់បានសម្រេចបង្កើតការព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាថា “ព្រះករុណាពិសេស” និង“អង្គ
 ម្ចាស់ជីវិតលើត្បូង” វិញ ។ ព្រះរាជមាតាទទួលព្រះឋានៈថាព្រះវររាជជននី ហើយទ្រង់មានត្រាមួយមានរូបកិត្តិ
 ដង ។ ព្រះរាជបុត្រីច្បង ព្រះអង្គថ្វាយព្រះឋានៈថាសម្តេចព្រះរាជធិតា ព្រះជាយារបស់ព្រះអង្គ អ្នកម្នាងប៊ែន
 ដែល ជាមាតារបស់ព្រះរាជបុត្រាច្បង ទ្រង់បានលើកឲ្យឡើងជាព្រះជាតិក្សត្រី ។ អ្នកម្នាងពៅ មាតារបស់ព្រះរាជ
 បុត្រាបន្ទាប់ ទ្រង់លើកឲ្យឡើងជាព្រះអច្ឆរអក្សរ ។ រួចហើយទ្រង់បានរៀបចំព្រះរាជសន្តិសុខសម្រាប់អ្នកទាំងអស់
 នោះ ព្រមទាំងពាក្យពេចន៍ដែលត្រូវប្រើផង គឺឆ្លើយថាព្រះបាទម្ចាស់ចំពោះបុរសៗ និងព្រះម៉ែចំពោះនារីៗ ។
 ទ្រង់ក៏បានរៀបចំឋានៈស្រ្តីៗ នៅក្នុងព្រះបរមរាជវាំងផងដែរ ហើយបានសម្រេចឲ្យហៅករិយារបស់មន្ត្រីសក្តិ៤
 ដល់សក្តិ១០ ថាជំទាវ ហើយបានអនុញ្ញាតឲ្យអ្នកទាំងនោះបង្កកនៃន្ទពណ៌ ពាក់រយ៉ាមាស ដោតផ្កាលើសក់ ហើយ
 មានប្រអប់ស្នាដូចរបស់ប្តីដែរ នៅពេលចូលមកក្នុងវាំង ។

ព្រះអង្គបានកាត់បន្ថយក្បួនដង្ហែមន្ត្រីធំៗ ហើយចេញបញ្ជាឲ្យពួកមន្ត្រីទាំងនោះត្រូវស្លៀកខោវែង
 ធំទូលាយមានជ័រមាសឬស្លៀកសំពត់សូត្រ នៅក្នុងពេលមានពិធីផ្សេងៗ ពាក់អាវពណ៌ ក្រវ៉ាត់ក្រណាត់ប៉ាក់
 ខិនពណ៌មាស ក្រវ៉ាត់ដាវនៅចន្លោះ ទៅណាមកណាជិះក្រែស្មែង បាំងក្លស់ពណ៌ក្រហម១ជាន់ ។

ការកែទម្រង់នេះមើលទៅដូចជារឿងកំប៉ុកកំប៉ុកទេ ក៏ប៉ុន្តែត្រូវបានគេអបអរសាទរណាស់ ព្រោះវាបាន
 ជួយរៀបចំឲ្យព្រះរាជវាំងរបស់ព្រះរាជកម្ពុជាមានរបៀបរបបឡើងវិញ និងជួយស្តារកិត្តិភាពដែលបានបាត់បង់
 អស់កាលជាយូរណាស់មកហើយ នៅចំពោះមុខប្រជារាស្ត្រ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៩ ជំងឺប៊ែស្ត បានកើតរាលដាលយ៉ាងខ្លាំង ក្នុង១ថ្ងៃៗមានមនុស្សនៅជុំវិញរាជធានីខ្ពង់
 ស្ទាបរហូតដល់ទៅ៥រយនាក់ ។ ជំងឺនេះរាតត្បាតអស់ពេល៣ខែ បន្ទាប់មកក៏រលាយបាត់ទៅវិញ នៅក្នុងរដូវ
 វស្សា ។

ក្នុងឆ្នាំនោះដែរ ដោយមានមេត្តាធម៌ដល់ប្រជារាស្ត្ររបស់ព្រះអង្គ ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យគេសង់សាលាឆន
 ដើម្បីទ្រង់បានយាងទៅចែកបាយសម្ម និងក្រមាដល់អ្នកបួស និងទុក្ខគជន ។

ព្រះអង្គបានរៀបចំខែត្រសាជាថ្មី ខែត្រណាធំទ្រង់ឲ្យចែកជា២ ឬ៣ ឬ៤ស្រុក ។ រួចហើយទ្រង់បានដាក់
 ឲ្យស្ថិតនៅក្រោមឱវាទមន្ត្រីធំៗ គ្រូតត្រា ។

ព្រះអង្គបានកំណត់កាលបរិច្ឆេទព្រះរាជពិធីទូរទសមាសទាំង១៧ ហើយបានឲ្យយកចិត្តទុកដាក់ការពង្រីក
 សីល និងសិក្សាបទ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៥៣ ព្រះរាជាមានបំណងផ្លាស់ប្រាក់ប្រាក់ប្រាក់ថ្ងៃដែលចេះតែក្រទៅៗ ចេញ ហើយបានឲ្យ
 បោះពុម្ពកាក់សំប៉ែតជាប្រាក់សុទ្ធព្រភេទ ដែលមានតម្លៃនៅពេលនោះស្មើនឹង៤ប្រាក់ ១ប្រាក់ និង៥កាក់ ។
 នៅលើមុខម្ចាស់ មានរូបហង្សក្រវែងដូចរូបហង្ស ដែលគេតែងតែដាក់នៅលើចុងដងទង់ខាងមុខព្រះវិហារ ។ នៅលើ

មុខម្នាក់ទៀត មានរូបប្រាសាទបុរាណកំពូល៣ ដែលគំណាងអង្គរវត្ត ។

បើតាមសម្តីមន្ត្រីចាស់ម្នាក់ដែលព្រះរាជាខុស្សាហ៍ពិគ្រោះយោបល់ បាននិយាយប្រាប់ខ្ញុំថា មើលពីខាងក្រៅគេឃើញ ព្រះរាជា ដូចជាសប្បាយរីករាយណាស់ ក៏ប៉ុន្តែក្នុងព្រះហឫទ័យរបស់ព្រះអង្គវិញ ទ្រង់ដូចជាគ្មានទំនុកចិត្តចំពោះអនាគតកាលសោះ ម្យ៉ាងទ្រង់ខ្លាចពួកសៀមដែលព្រះអង្គចាត់ទុកដូចជាសត្រូវ^{៨៧} ស្ទើរតែដូចពួកអាណាម ដែលព្រះអង្គស្តាប់ខ្លាំងណាស់អីចឹងដែរ ។ ពួកអាណាមនេះមានទំនៀមទម្លាប់ សាសនា សម្លៀកបំពាក់សក់បួន និងទម្លាប់ផ្សេងៗ ដែលព្រះអង្គមិនចូលចិត្តសោះ ណាមួយពួកនេះឈ្លានពានអាណាខែត្រភាគខាងត្បូងឥតឈប់ឈរផង ។ ព្រះអង្គជាអ្នកការទូតនិភាព មិនចូលចិត្តសង្គ្រាម ព្រោះទ្រង់ឈ្លើយលំថាសង្គ្រាមមិនអាចដណ្តើមយកខែត្រដែលបាត់បង់ទៅនោះមកវិញបានទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ដើម្បីរារាំងសត្រូវកុំឲ្យចូលមករុករានព្រះរាជាណាចក្រ ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យគេសង់បន្ទាយការពារជាច្រើន ។ ព្រះអង្គបានមានព្រះបន្ទូលថា “មិនត្រូវគិតពីរឿងដណ្តើមយកអ្វីដែលបាត់បង់ទៅហើយមកវិញទេ ប៉ុន្តែត្រូវការពារអ្វីដែលនៅសល់ឲ្យបាន” ។ ព្រះអង្គបានប្តូរណាស់ចំពោះអនាគត ហើយបានពិភាក្សាថាកម្ពុជានឹងត្រូវបែងចែកគ្នារវាងសៀម និងអាណាម ។ ពួកសៀមនឹងយកទឹកដីពោធិសាត់ កំពង់ស្វាយ ខត្តក្តី សម្បូរ ក្រចេះ ត្បូងឃ្មុំ ឯអាណាមវិញនឹងយកអាណាខែត្រខាងត្បូងទាំងអស់រួមមាន បាភ្នំ ច្រាំង ភ្នំពេញ ផង ។ បើសិនជាមានសង្គ្រាមមួយដុះឡើង ទោះជាជាមួយ សៀម ឬជាមួយកូសាំងស៊ីនក៏ដោយ ក៏សង្គ្រាមនោះនឹងធ្វើឲ្យការបែងចែកទឹកដីគ្នានេះកើតមានការនៃតែឆាប់ ម៉្លោះហើយព្រះអង្គមិនចង់ឲ្យកើតមានសង្គ្រាមជាមួយនរណាម្នាក់ទេ ។

គំនិតដែលគិតថាថ្ងៃណាមួយ ជាពិសេសកាលណាអត់ពីព្រះអង្គទៅកម្ពុជាអាចនឹងត្រូវបាត់បង់ នៅដិតជាប់នឹងព្រះទ័យរបស់ព្រះអង្គជានិច្ច ហើយបានធ្វើឲ្យព្រះអង្គគិតឯកទេវកសុំជំនួយការពារពីប្រទេសអឺរ៉ុបណាមួយ ដើម្បីផ្លែវាសនាស្រុកខ្មែរ និងសន្តិវាងព្រះរាជា វិញម្តង ។ គំនិតសុំជំនួយរបស់ព្រះអង្គពេលនោះ មិនមែនជាការសុំអាណាព្យាបាលក្នុងន័យដូចដែលយើងយល់សព្វថ្ងៃនេះទេ គឺសុំឲ្យការពារព្រះរាជាណាចក្រកុំឲ្យនគរផ្សេងដណ្តើមយកបាន ទោះជានៅក្នុងអាស៊ី ឬក៏នៅអឺរ៉ុបក្តី ។

ទ្រង់បាននឹកគិតទៅដល់ប្រទេសបារាំង ដែលមិនទាន់មានដែនដីជាកម្មសិទ្ធិនៅចុងបូព៌ានៅឡើយ ហើយដែលព្រះអង្គធ្លាប់បានឮឃើញកិត្តិយសកាលពីពេលដែលព្រះអង្គគង់នៅឯរាជធានីបារាំងកក ។ ដល់មកខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ

^{៨៧} ទ្រង់ខ្លាចរអាពួកសៀម ព្រោះថា ព្រះអង្គមិនអាចតែងតាំងរដ្ឋមន្ត្រីណាម្នាក់ដោយគ្មានការអនុញ្ញាតពីស្តេចសៀមបានទេ ។ ជាក់ស្តែង គឺនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៨ ព្រះអង្គបានបញ្ជូនទេសក្សាចក្រី និងទេសក្សាក្រឡាហោម ទៅស្រុកសៀម ដើម្បីសុំការឯកភាពពីស្តេចសៀម តែងតាំងជាចៅហ្វាយ និងជាសម្តេចចៅពញា តែស្តេចសៀមក្នុងនាមជាស្តេចអធិរាជ បែរជាតែងតាំងមន្ត្រីចូលពីខែត្របាត់ដំបង ឲ្យទទួលតួនាទីនេះ ជំនួសវិញ ។

១៨៥៣ ក្រោយពីបានពិចារណាលើនូវរូបចំហើយ ព្រះបាទអង្គឌួងបានចាត់បញ្ជាព្រាហ្មណ៍រូបរបស់ពួកព័រទុយហ្គេ ដែលកាន់សាសនាកាតូលិក គឺចៅពញាកុយ និងចៅពញាប៉ែន ឲ្យធ្វើដំណើរជាសម្ងាត់ទៅសិង្ហបុរី តំណែងសារលិខិត សរសេរជាភាសាបារាំងដោយព្រះសង្ឃកាតូលិក (អេវ៉ែក) នៅកម្ពុជាឈ្មោះ មីស្ត តាមសម្តីរបស់ព្រះអង្គ ទៅ ប្រគល់ជូនកុងស៊ុលបារាំងនៅទីនោះ ឲ្យធ្វើបញ្ជូនបន្តទៅថ្វាយព្រះចៅអធិរាជណាប៉ូឡេអុងទី៣ « ដើម្បីសំដែង មិត្តភាព និងការគោរពដ៏ជ្រាលជ្រៅពីព្រះអង្គ » ។ ជាប់ជាមួយនឹងសារលិខិតនេះមានវត្ថុអនុស្សាវរីយ៍ជាច្រើន ហិប រួមមានភ្នំកង្កែប ៤ កុយរមាស២ ដំរីរង្គ័ព ៧ បារាំង ៣០០ កីឡូក្រាម ស្ករស្ករ ៧ បារាំង ៣០០ កីឡូក្រាម និងប្រេង ៧ បារាំង ៣០០ កីឡូក្រាមផងដែរ ។ កុងស៊ុលបារាំងប្រចាំសិង្ហបុរីបានទទួលយកព្រះសារលិខិត និង អំណោយទាំងអស់ពីទូតទាំង២ រួចបានធ្វើសារឆ្លើយតបមកព្រះបាទអង្គឌួងវិញថាទទួលបាននឹងធ្វើព្រះរាជសារ និងអំណោយ ទាំងអស់ទៅប្រទេសបារាំងតាមនាវាចម្បាំងក្លោង៣ឈ្មោះ ឡាកាព្រីស៊ីយ៉េ មានវរសេនីយ៍ត្រីវ៉ូកីម៉ូរីវេល ជាមេបញ្ជាការ ដែលនឹងនាំរបស់ទាំងអស់នេះទៅសាលាខែក្រឡាផ្សេង ភ្លាមនៅពេលដែលកប៉ាល់ទៅដល់ ដើម្បីឲ្យ បញ្ជូនបន្តទៅថ្វាយព្រះចៅអធិរាជ (១៨៥៤) ។

នៅឆ្នាំបន្ទាប់មក លោក ដឺម៉ុងទីញ៉េ បេសកជនរបស់បារាំងប្រចាំស្រុកសៀម និងស្រុកចិនបានទទួលបញ្ជា ឲ្យមកចុះសន្និសីទមេត្រីភាព និងពាណិជ្ជកម្មមួយជាមួយព្រះរាជាកម្ពុជាតាមបំណងប្រាថ្នារបស់ព្រះបាទ អង្គឌួង ។ ឯកអគ្គរាជទូតនេះទើបតែបានចុះសន្និសីទពាណិជ្ជកម្មមួយជាមួយស្តេចសៀម ព្រះមហាមន្តក ដែលថ្វាយដំណឹងតាមរយៈ អេវ៉ែកមីស្ត តាំងពីខែសីហា ថាបានមកកម្ពុជាឆាប់ៗនេះ តែបានប្រហែសនិយាយ ប្រាប់គេឯងនៅបាត់កកឲ្យដឹងពីគម្រោងការថានឹងមកចុះសន្និសីទជាមួយព្រះបាទអង្គឌួង ។ ដំណឹងនេះបាន លេចឮទៅដល់ស្តេចសៀមៗ មិនយល់ព្រមឲ្យកម្ពុជាដែលទ្រង់ចាត់ទុកជានគរសាមន្តរាជមួយ អាចចុះសន្និ សីទពាណិជ្ជកម្មបានដោយគ្មានការឯកភាពពីព្រះអង្គទេ ។ ស្តេចសៀមបានចាត់បន្តិម្នាក់ឲ្យចុះកប៉ាល់ជាមួយ លោក ដឺម៉ុងទីញ៉េ ជាសម្ងាត់ ដើម្បីត្រួតពិនិត្យមើលសកម្មភាពរបស់រាជទូតបារាំងនេះផង និងដើម្បីនាំសារ ណែនាំមួយមកថ្វាយព្រះរាជាកម្ពុជាផង ដែលអ្នកខ្លះនិយាយថាគឺជារាជសារហាមឃាត់មិនឲ្យព្រះអង្គធ្វើអ្វីជា មួយបារាំង ។ លោក ដឺម៉ុងទីញ៉េ បានឡើងកប៉ាល់មកចុះនៅព័ត នៅក្នុងខែសីហា ឆ្នាំ១៨៥៦ ។ រាជសាររបស់ ស្តេចសៀមពោរពេញទៅដោយពាក្យកំរាមកំហែង ដែលធ្វើឲ្យព្រះបាទអង្គឌួងវិតក្តយ៉ាងខ្លាំង ។ ទ្រង់មានបំណង ចង់ចុះសន្និសីទជាមួយបារាំងជាសម្ងាត់សិន កាលណាបានសប្បុរសភាពហើយសឹមផ្សព្វផ្សាយឲ្យគេដឹងឮ នៅ ពេលនោះទ្រង់នឹងគ្មានប្រមុខអំពីសៀមឬអាណ្ណាមទៀតទេ ព្រោះបានទទួលការការពារពីប្រទេសអឺរ៉ុបមួយ រួចហើយ ។ ក៏ប៉ុន្តែឥឡូវ ព្រះរាជបំណងនេះបានត្រូវគេដឹងមុនអស់ទៅហើយនៅបាត់កក តាំងពីមុនពេល ដែលរាជទូតបារាំងចេញដំណើរមកម៉្លេះ ។ ឯកអគ្គរាជទូតបារាំងអាចនឹងកាត់បន្ថយប្រសិទ្ធភាពនៃការកំរាម កំហែងរបស់ស្តេចសៀមមកលើព្រះរាជាកម្ពុជា ហើយជួយរំលាប់ការព្រួយបារម្ភរបស់ព្រះបាទអង្គឌួងបាន

ដោយធ្វើដំណើររហូតមកដល់ខត្តក្តី រួចហើយរាយការណ៍ថ្វាយអំពីអំណាចដ៏ខ្លាំងក្លារបស់បារាំង ។ ក៏ប៉ុន្តែ ដុយទៅវិញ លោក ដីម៉ុងទីញ៉ឺ ដែលមិនបានយល់ច្បាស់អំពីល្បិចកលររបស់សៀមមកលើព្រះរាជាកម្ពុជាមាន ការប្រហែស បែរទៅជាមិនចង់ធ្វើដំណើរលើដូរដ៏ឆ្ងាយចម្ងាយជាង ១៤០ គីឡូម៉ែត្រ កាត់ទីរហោរ៉ានាមដែល កាត់ពួកគេនិយាយប្រាប់ទេ ។ កាត់ឈប់នៅនឹងកំពត ហើយបានចាត់ព្រះសង្ឃកាតូលិក (អាបេ) ហេ ស្រ្តិស ដែល អេវ៉ែកមីស្ត ទើបនឹងតែងតាំងមកឈរជើងនៅទីនេះ ឲ្យនាំយកសន្ធិសញ្ញាពាណិជ្ជកម្មមួយ ចម្លងតាមសន្ធិសញ្ញា ដែលបានចុះជាមួយសៀម មកថ្វាយព្រះបាទអង្គខ្នងឡាយព្រះហស្តលេខ ។ សន្ធិសញ្ញានោះ គ្មានអត្ថន័យក្រប គ្រាន់សមតាមបំណងរបស់ព្រះបាទអង្គខ្នងទេ ព្រោះមិនមែនជាសន្ធិសញ្ញាមេត្រីភាពដែលទ្រង់ចង់បាន ហើយក៏ មិនបានធានាអត្ថិភាពរបស់កម្ពុជា ក្រោមអាណាព្យាបាលភាពរបស់ប្រទេសបារាំងដែរ បើទោះជាថា មានតែក្នុង ពាក្យសម្តីក៏ដោយចុះ ។ ព្រះបាទអង្គខ្នងបានឲ្យគេសង់ផ្ទះសំណាក់មួយសម្រាប់ទទួលលោក ដីម៉ុងទីញ៉ឺ នៅកំពត ហើយទ្រង់រំចាំទទួលកាត់នៅខត្តក្តី ។ ព្រះអង្គទុកព្រះទ័យជាខ្លាំងនៅពេលឃើញកូនសង្ឃកាតូលិកតូចមួយ មក ចូលកាលព្រះអង្គទៅវិញ ជាជាន់បានឃើញឯកអគ្គរាជទូតដែលព្រះអង្គកំពុងតែរំចាំទាំង អេវ៉ែកមីស្ត ក៏មិន យល់ស្របតាមដែរ ម៉្លោះហើយទ្រង់បានប្រកែកមិនយល់ព្រមចុះហត្ថលេខាលើសន្ធិសញ្ញា ដែលគ្មានកិច្ចធានាអ្វី បន្តិចសោះនោះទេ មិនតែប៉ុណ្ណោះថែមទាំងធ្វើឲ្យព្រះអង្គមានការប៉ះទង្គិចយ៉ាងខ្លាំង ជាមួយពួកសៀមទៀតផង ។

ភាពខ្វះការប៉ិនប្រសប់ និងការធ្វេសប្រហែសរបស់ឯកអគ្គរាជទូតនៃព្រះចៅអធិរាជបារាំងបានធ្វើឲ្យ ព្រះរាជាកម្ពុជាជួបប្រទះនឹងការលំបាកយ៉ាងខ្លាំងដែលព្រះអង្គកំពុងតែខ្លាចរអាផង ហើយក៏ធ្វើឲ្យបារាំងបាត់បង់ ឱកាសក្នុងការដាក់អាណាព្យាបាលមកលើកម្ពុជាតាំងពីឆ្នាំ ១៨៥៦ គឺនៅមុនសង្គ្រាមឥណ្ឌូចិនជាច្រើនឆ្នាំ ។ ប្រសិនបើបារាំងបានដាក់អាណាព្យាបាលមកលើកម្ពុជាតាំងតែពីពេលនោះមក បារាំងអាចប្រើកម្ពុជាធ្វើជា មូលដ្ឋានសម្រាប់ប្រតិបត្តិការ ដែលនឹងផ្តល់ការងាយស្រួលជាច្រើនដល់សង្គ្រាមនោះ ។ ហើយបើសិនណាជា បារាំងបានមកឈរជើងនៅកម្ពុជា ហើយធ្វើសកម្មភាពដោយមានការគាំទ្រពីព្រះរាជាកម្ពុជាផងនោះ ម៉្លោះសម បារាំងអាចដណ្តើមយកកូសាំងស៊ីនទាំងមូលបានក្នុងពេលតែមួយជាមួយគ្នាទៅហើយ ។

ពេលនោះមានការបះបោរមួយរបស់អ្នកស្រុកនៅរលាប្បៀរ និងបរិបូណ៌ ដឹកនាំដោយមេបះបោរឈ្មោះ អាសុខ និងអាជ្រុម ។ ព្រះបាទអង្គខ្នងបានចេញបញ្ជាឲ្យគេចាប់ពួកមេបះបោរនោះជាមួយបក្សពួកមួយចំនួន សម្រាប់ចោល ។

មានការបះបោរមួយទៀតកើតឡើងនៅរវាងឆ្នាំ ១៨៥៧ ដោយពួកខ្មែររស់នៅក្នុងខែត្រតែនិញ នៅ កូសាំងស៊ីន ដែលបានទទួលការគាំទ្រពីខ្មែរជាច្រើននាក់មកពីកម្ពុជា ។ ហេតុការណ៍នេះបានធ្វើឲ្យព្រះរាជាកម្ពុជា ព្រះទ័យព្រួយបារម្ភខ្លាំង ខ្លាចតែពួកអាណ្តាមឆ្លៀតឱកាសគាំទ្រជនជាតិគេហើយតាមវាយពួកបះបោរចូល មកដល់ព្រះរាជាណាចក្រ ។ ព្រះអង្គបានចាត់ឲ្យសង្កេតនាយការពារនៅតាមព្រំដែនខាងត្បូង ហើយបានហាម

ប្រាមប្រជារាស្ត្រនៅកម្ពុជាលើ មិនឲ្យដួលជំនួយទៅពួកខ្មែរនៅកូសាំងស៊ីន ដែលទ្រង់ចាត់ទុកថា ជាប្រជារាស្ត្រ របស់ព្រះអង្គដែរ បើទោះជាពួកនោះធ្លាប់បានជួយវាយពួកអាណាមឲ្យបរាជ័យ ដោយដឹកលើក្របី ហើយ មានអាវុធមិនគ្រប់គ្រាន់ក៏ដោយ ។ នៅពេលនោះ ការចាកចោលស្រុកមួយលើកទៀតបានកើតមានឡើងនៅ កូសាំងស៊ីន ។ ប្រជាជនខ្មែរដឹកម្សត់ជាច្រើននាក់ ដែលនើបបះបោរឡើងប្រឆាំងនឹងការកាបសង្កត់ពីពួកអាណាម អាណាម និងញាតិជិតខាងយួន ដែលលួចរកសម្បត្តិទ្រព្យសម្បត្តិ វាយដំធ្វើបាប បំបែកបំបាក់ឥតមានលស់ពេល បាននាំគ្នារត់កាត់ព្រំដែន ឆ្លងមកជ្រកកោននៅកម្ពុជាវិញ ។

នៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់មកទៀត ពួកចាមនៅខែត្រស្ស័យឃុំ ដែលធ្លាប់បានបះបោរលើក្រុងចមកហើយ ប្រឆាំង នឹងព្រះរាជាកម្ពុជា ម្តងនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៧ និងម្តងទៀតនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៦០ បាននាំគ្នាចាប់កាន់អាវុធប្រឆាំងនឹង ចៅហ្វាយខែត្រ ដែលមិនយល់ព្រមអនុញ្ញាតឲ្យពួកនេះបង្កើតរដ្ឋតូចមួយនៅក្នុងរង្វង់ទឹកដីខែត្ររបស់គាត់ ។ ពួកនេះស្តាប់តែបញ្ជារបស់មេគេប៉ុណ្ណោះ^{៨៨} ។ ព្រះរាជាបានបញ្ជូនលោកយោធាសង្គ្រាម ឲ្យទៅបង្ក្រាបពួកនេះ តែត្រូវពួកនេះសម្លាប់បាន ព្រោះគាត់មានកងការពារតែប៉ុន្មាននាក់ប៉ុណ្ណោះ ។ ព្រះរាជា បានកេណ្ឌទ័ពមួយកង ភ្លាម រួចដឹកនាំចេញទៅត្រស្ស័យឃុំដោយផ្ទាល់ព្រះអង្គ ។ ពួកចាមដែលជួនកាលត្រូវទ័ព ព្រះរាជាវាយប្រហារឲ្យ បរាជ័យ ជួនកាលទៀតទទួលបានជ័យជម្នះវិញ ប៉ុន្តែនៅទីបញ្ចប់ក៏ត្រូវបរាជ័យ បែកខ្ញែកគ្នា រួចបង្ខំឲ្យគេចទៅ ជ្រកកោននៅឯចូរដុក បង្កើតបានជាកូមិចាម៥ ដែលគេប្រទះឃើញមានរហូតដល់សព្វថ្ងៃនេះ ។ ពួកចាមដែល មិនអាចគេចខ្លួនបាន ត្រូវគេប្រមូលចាប់យកទៅទុកនៅពោធិសាត់ នៅលង្វែក នៅកំពង់ត្រឡាច និងនៅកំពង់ ហ្លួង ។ អ្វីៗហាក់ដូចជាបានចប់ទៅហើយ ស្រាប់តែពួកចាមដែលរត់ភៀសខ្លួនទៅរស់នៅឯចូរដុកនោះ បាននាំគ្នា ឡើងមកតាមទន្លេយ៉ាងរហ័ស ការពារដោយកម្លាំងថ្មើរជើងមួយកងឆ្លងកាត់ភ្នំពេញ រហូតទៅដល់ជំរំដែលគេ ដាក់ពួកចាមនាំមកពីត្រស្ស័យឃុំ ជម្លៀសពួកនោះយកទៅអស់ ។ ប្រតិបត្តិការនេះត្រូវបាន គេត្រៀមអស់ពេលជា យូរមកហើយៗទទួលពួកចាមនៅកម្ពុជាប្រុងតែលួចរត់គេចផង ម៉្លោះហើយក៏ប្រព្រឹត្តទៅយ៉ាងលឿន រហូតទាល់ តែព្រះរាជាកម្ពុជាមិនអាចចាត់វិធានការអ្វីទប់ទល់ទាន់ ធ្វើឲ្យពួកអ្នកកាន់សាសនាមហាម៉ាត់នាំគ្នារត់ឆ្លងចូលទៅ កូសាំងស៊ីនអស់ទៅ ។ ចាស់ៗ បាននិយាយថា ហេតុការណ៍នេះអាចកើតឡើងបាន មកពីភាគច្រើននៃពួកចាម

^{៨៨} មេសំខាន់៣នាក់របស់ពួកបះបោរនោះត្រូវជាតូចរបស់ចាមម្នាក់ មានឈ្មោះថា ទួនសែតអស្មិត ឬទួនដា ។ ទួនដា នេះ បានវាយ ពួកអាណាមនៅប៊ិញធំ រួចហើយបានមកតាមវាយពួកអាណាមនៅកម្ពុជាទៀត នៅក្នុងរដ្ឋកាលស្តេចអង្គច័ន្ទ ។ ព្រះបាទអង្គច័ន្ទ បានលើកទួនដាឲ្យឡើងធ្វើជារដ្ឋមន្ត្រី ប៉ុន្តែដល់ក្រោយមកបានបោះបង់ចោលទៅវិញ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨២០ តាមការព្យាបាទរបស់ អាណាម ។ កូនគាត់ទាំង៣នាក់ គឺទួនហ៊ឹម ទួនស៊ូ និងទួនអិត មានឥទ្ធិពលទៅលើពួកអ្នកកាន់សាសនាដូចគ្នា ។ ចំណែកឯកូនទី៤ ដែល ការពារពួកចាម និងម៉ាឡេ ខ្លាំងណាស់ដែរនៅក្នុងព្រះរាជវាំងកម្ពុជា បានឡើងជាសម្តេចចៅពញានៅក្នុងរដ្ឋកាលស្តេចនរោត្តម ។

ដែលព្រះរាជាបានចាប់ជាឈ្មើយនោះច្រើនតែជាស្រ្តី កុមារ និងមនុស្សចាស់ ពួកបុរសៗ បានរត់គេចទៅ កូសាំងស៊ីនអស់ទៅហើយៗ ការដែលព្រះអង្គធ្វើដូច្នោះ ព្រោះមិនចង់ឲ្យពួកគេចាកចោលព្រះរាជាណាចក្រ ។

ឯកសារមួយនិយាយថា ព្រះរាជាខ្មែរខ្លាំងណាស់ ណាមួយខ្មែរនឹងឃ្លៀងឃ្លាតចាកដី ទ្រង់បានព្រមានឲ្យ អាណាមដែលគ្រប់គ្រងចូរដុកបញ្ជូនពួកបះបោរនោះមកថ្វាយព្រះអង្គវិញ ។ ចៅហ្វាយខែក្រអាណាមនោះ ប្រកែកមិនព្រមធ្វើតាមសំណើរបស់ព្រះអង្គទេ ព្រះបាទអង្គខ្នងក៏បញ្ជូនទ័ពមួយកងតូច ដឹកនាំដោយស្តេចត្រាញ៉ា ដែនដីទ្រាំង ឈ្មោះ កែប ដើម្បីទៅនាំយកពួកចាមទាំងនោះមកវិញ ។ ពួកចាមនោះបានព្រួតដៃគ្នាជាមួយទ័ព អាណាម ដែលគេបញ្ជូនឲ្យមកជួយច្បាំងជាមួយទ័ពខ្មែរ តែមិនអាចទប់ទល់មិនឲ្យទ័ពខ្មែរ ឆ្លងចូលទៅឆ្ងាយពីព្រំដែន បានទេ ។ ដូច្នោះសង្គ្រាមបានកើតមានឡើងម្តងទៀតជាមួយអាណាម ដែលនឹងធ្វើឲ្យមានអន្តរាគមន៍ពីសៀម ដោយចៀសមិនរួច ប្រសិនបើគ្មានវត្តមានរបស់បារាំងនៅកូសាំងស៊ីនទេ^{៨៧} ។

នៅពេលនោះ ពួកអាណាមគ្មានលទ្ធភាពទប់ទល់ជាមួយនឹងទ័ពខ្មែរទេ ។ ក្រោយពីត្រូវរុំវត្តាជាមួយពួក អង់គ្លេស និងចាប់បង្ខំព្រះចៅអធិរាជចិនឲ្យចុះសន្ធិសញ្ញារួចហើយ ពួកបារាំងបានវិលត្រលប់ពីស្រុកចិនមកវិញ ហើយដើម្បីជាការសន្តិសុខពួកសាសន៍ទូតរបស់បារាំង និងពួកអាណាមកាន់សាសនាភូមិក ដែលត្រូវពួក មន្ត្រីដេញចេញពីស្រុក និងបង្ខំឲ្យអាណាមអនុវត្តតាមកិច្ចសន្យាកាលពីមុនផងនោះ ពួកបារាំងបានទម្លាក់គ្រាប់ បែកទៅលើទីក្រុងទ្វារនៅថ្ងៃទី១ ខែកញ្ញា ឆ្នាំ១៨៥៨ ចូលកាន់កាប់សាយហ្គុននៅថ្ងៃទី១៧ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៨៥៧ ហើយកំព្រើញថា នឹងដណ្តើមយកកូសាំងស៊ីនទាំងមូលថែមទៀត ។

ព្រះបាទអង្គខ្នង មានការភ្ញាក់ផ្អើលខ្លាំង នៅពេលទទួលបានដំណឹងនេះ ហើយទ្រង់ដូចជាមានការ ព្រួយបារម្ភ មិនដឹងថាតើហេតុការណ៍នោះនឹងនាំមកនូវផលល្អឬផលអាក្រក់ចំពោះកម្ពុជា ម៉្លោះហើយទ្រង់មាន ការប្រុងប្រយ័ត្នយ៉ាងខ្លាំង ។ ព្រះអង្គចង់ដឹងអំពីគោលបំណងរបស់ពួកបារាំង ថាតើគេធ្វើនេះគ្រាន់តែដើម្បី សន្តិសុខទៅនឹងការប្រមាថមើលឆាយរបស់អាណាម រួចកាន់កាប់ចំណុចណាមួយនៅតាមឆ្នេរសមុទ្រ ឬក៏គេចង់ ដណ្តើមយកកូសាំងស៊ីនផ្នែកខាងក្រោមទាំងអស់ ។ បើដូច្នោះមែន បារាំងនឹងក្លាយទៅជាអ្នកមានព្រំដែនជាប់នឹង កម្ពុជា ហើយដើរតួជំនួសអាណាមក្នុងការទាមទារសិទ្ធិអធិរាជភាពមកលើកម្ពុជាទេដឹង? តាមពិតទៅ សកម្មភាព របស់បារាំងនៅពេលនោះគួរអ្វីជាក់លាក់ទេ ហើយកំហុសរបស់លោក ដឺម៉ុងទីញី បានធ្វើឲ្យព្រះបាទអង្គខ្នងទីទើ ណាមួយ បារាំងក៏មិនបានបញ្ជូនតំណាងឲ្យមករាយការណ៍ថ្វាយ ដើម្បីឲ្យទ្រង់អស់សង្ស័យផងដែរ ។ បើទោះជា

^{៨៧} រាជពន្យារការបានកត់សម្គាល់ថាមានផ្តាយដុះកន្ទុយមួយនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៥៨ ដែលលេចឡើងនៅទិសពាយ័ព្យ ហើយមានកន្ទុយ វែងចុះទៅខាងទិសអគ្នេយ៍ ។ ផ្តាយដុះកន្ទុយនេះមានប្រវែង៧០ អង្សាដែលគេអាចមើលឃើញច្បាស់នៅស្រុកបារាំងក្នុងរដូវក្តៅ ។

យ៉ាងណាក្តី ការដែល បារាំង វាយដណ្តើមយកសាយហ្គនបានៗ ធ្វើឲ្យព្រះអង្គមានសេចក្តីក្លាហានឡើងវិញ ។ ហើយនៅពេលឃើញថាទ័ពបារាំងមិនបានឈរជើងនៅទីនោះ គឺវិលត្រលប់មក ទ្វារនៃ វិញ ប៉ុន្តែបានធ្វើការវាយ ប្រហារទៅលើអតីតសត្រូវរបស់ព្រះអង្គគ្រប់ទីកន្លែង ព្រះអង្គក៏សម្រេចចិត្តចាប់វាយមកលើអាណ្ណាមនៅចូរដុក ចូលមកក្នុងកូសាំងស៊ីន របៀបជាកងជំនួយពួកបារាំង ដោយគ្មានការបរិច្ចាគជាមុនទេ ។ គេនិយាយថា នោះហើយជាការសម្ងាត់នៃសង្គ្រាម ដែលហាក់ដូចជាដូយទៅនឹងនយោបាយរបស់ព្រះអង្គដែលមានពីមុន ។

បន្តិចក្រោយមក ព្រះរាជាបានយាងទៅកំពត ដើម្បីទៅទតមើលសំពៅពាណិជ្ជកម្មមួយ ដែលទ្រង់បានឲ្យ គេធ្វើឡើងរួចប្រគល់ឲ្យជនមាំឡើយក្នុងត្រីកាកាន់កាប់ ។ នៅទីនោះព្រះអង្គបានជួបជាមួយអ្នកស្រាវជ្រាវ មូហុត ជដែលកជាមួយបានបន្តិច ទ្រង់ក៏បញ្ជាឲ្យគេផ្តល់មធ្យោបាយសម្រាប់គាត់ធ្វើដំណើរមកទុក្ខត្រៀម ។

នៅពេលយាងត្រលប់មកកាន់រាជធានីវិញ ក្រោយពេលដែលលោក មូហុត ចូលកាលព្រះអង្គនៅនឹងព្រះ រាជដំណាក់ធ្វើពីលើបានបន្តិច ព្រះបាទអង្គឌួងក៏ធ្លាក់ព្រះកាយប្រឈួន ហើយបានសុគតទៅនៅឆ្នាំ១៨៦០ នៃ គ្រិស្តសករាជ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១៧៨២ ចូលសករាជ១២២២ (ក្នុងខែកត្តិក ថ្ងៃ៥ កើត ចុងខែវិច្ឆិកា) ។

ការចូលទិវត្តរបស់ព្រះរាជាបានធ្វើឲ្យចលនារបស់ខ្មែរនៅចូរដុក ត្រូវបញ្ចប់ ហើយទុកញឹកញាប់ក៏នាំទ័ព វិលត្រលប់ចូលមកកម្ពុជាវិញ ។

៤៣- ព្រះបាទនរោត្តម (១៨៦០ - ១៩០៤)

ព្រះបាទអង្គឌួងមានរាជបុត្រា៣ព្រះអង្គ គឺអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គវតី (ប្រឡឹង) ជាព្រះរាជបុត្រាច្បង ពេលនោះ មានព្រះជន្ម២៦ ព្រះវស្សាហើយ, អ្នកអង្គម្ចាស់អង្គស (អូ) ជាព្រះរាជបុត្រាបន្ទាប់ មានព្រះជន្ម ២០ ព្រះ វស្សា និងអ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា (ស៊ីវត្តា-អង្គភឹម) ជាព្រះរាជបុត្រាទី៣ មានព្រះជន្ម១៧ ព្រះវស្សា ទាំង៣ព្រះអង្គនេះ មាន ព្រះមាតាផ្សេងៗគ្នា ។

ព្រះវស្សាមាតារបស់ព្រះបាទអង្គឌួង ដែលត្រូវជាព្រះអយ្យកាខាងព្រះបិតារបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ទាំង៣អង្គ បានកោះប្រជុំក្រុមប្រឹក្សាមន្ត្រីធំៗ ហើយបានជ្រើសតាំងអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គវតីជាព្រះរៀម និងជាព្រះខុបរាជ ផង

៧០ នៅពេលដែលអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គវតី ត្រូវបានលើកឲ្យឡើងជាមហាខុបរាជ ស្តេចសៀមបានលើកអ្នកអង្គម្ចាស់សនេះ ឲ្យឡើងជា ព្រះកែវហ៊ុរ ។ ព្រះអង្គបានទទួលយកបុត្រី របស់ព្រះអនុជក្សត្រីមួយអង្គរបស់ព្រះក្សត្រីអង្គម្នី ជាព្រះជាយា ដែលត្រូវជា ព្រះភាគិនេយ្យ របស់ព្រះអង្គ តែមានព្រះជន្មច្រើនជាងព្រះអង្គ១ឆ្នាំ ។ អ្នកអង្គម្ចាស់សនេះ ប្រុងតែនឹងដើរតាមអ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា ធ្វើការបះបោរទៅហើយ តែទ្រង់បានត្រូវគេលើកឲ្យឡើងជាព្រះខុបរាជនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៦៨ រួចបានសោយរាជ្យបន្តិចព្រះរៀម នរោត្តម នៅក្នុងឆ្នាំ១៩០៤ ។

ឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្ត តាមបណ្តាំរបស់ព្រះបាទអង្គឌួង ។

នៅថ្ងៃរៀបចំព្រះរាជពិធីរាជភិសេក ព្រះរាជាថ្មីបានប្រកាន់យកព្រះនាមថា ពោក្តម ដែលស្តេចសៀម បានដាក់ថ្វាយនៅពេលព្រះអង្គបានឡើងជាព្រះខុបរាជនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៥៦ ។ នៅពេលដែលបានទទួលដំណឹងពី ការជ្រើសតាំងព្រះរាជាថ្មីនេះភ្លាម ស្តេចសៀមបានបញ្ជូននូវការយល់ព្រមរបស់ព្រះអង្គមកភ្លាម ហើយបាន សន្យាមិនច្បាស់លាស់ថា ទ្រង់នឹងយាងមកចូលរួមជាអធិបតីដោយផ្ទាល់ព្រះអង្គឯង ។ ក៏ប៉ុន្តែព្រមជាមួយគ្នានោះ ស្តេចសៀម ដែលដឹងច្បាស់អំពីការប្រណែនរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តាចំពោះព្រះរៀម បានអនុញ្ញាតឲ្យព្រះអង្គយាង ត្រលប់ចូលមកកម្ពុជារិញផងដែរ ។

នៅពេលឡើងគង់លើរាជបល័ណ្ណភ្លាម ព្រះបាទពោក្តម បានបញ្ជាឲ្យគេសង់ព្រះរាជវាំងសម្រាប់ព្រះអង្គ នៅទុត្តុង្គ នៅពីខាងលិចស្រះស្រង់ រួមទាំងដំណាក់សម្រាប់មហេសី និងស្រីស្នំក្រុមការ សាលារៀនសម្រាប់ការ សំដែងល្ខោន និងព្រះរាជបណ្ណាល័យមួយផង ដែលមានជញ្ជាំងធ្វើពីបាយក ដំបូលប្រក់ស្បូវ ។ ព្រះអង្គបានយាង ចូលគង់នៅក្នុងព្រះរាជវាំងថ្មីនេះនៅក្នុងខែសីហា ឆ្នាំ១៨៦០ ។

ព្រះរាជាទ្រង់ស្រឡាញ់អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តាណាស់ ចាត់ទុកដូចជាព្រះអនុជរួមព្រះមាតា ។ ព្រះអង្គបាន ប្រទានប្រាក់១០០ ណែន (៨ពាន់ហ្មឺន) , ចិញ្ចៀនមាស និងគ្រឿងអលង្ការផ្សេងៗ ថែមទៀត រួចបានសន្យាថា នឹងរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ព្រះអង្គជាមួយព្រះកូនស្រីវិវិវង្ស ដែលត្រូវជាព្រះអនុជរួមព្រះបិតាទាំងអស់គ្នាទៀត ផង ។ ក៏ប៉ុន្តែ អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា ដែលរំពឹងគិតថាក្រុមប្រឹក្សាមហាមន្ត្រីចូលចិត្តព្រះអង្គច្រើនជាងព្រះរៀមទាំង២ បែរជាចាប់ផ្តើមប្រើកលខុសប្រឆាំងនឹងព្រះរាជា ប្រឆាំងនឹងរដ្ឋមន្ត្រីរបស់ព្រះអង្គ ប្រឆាំងនឹងចៅហ្វាយមាស ជា មន្ត្រីមានវ័យចំណាស់ជាងគេហើយក៏ជាមេគង្គដែរ ដែលអ្វីៗអាស្រ័យលើការសម្រេចចិត្តរបស់គាត់ ។ អ្នកអង្គ ម្ចាស់វត្តា មានបំណងចង់ធ្វើឃាតចៅហ្វាយមាសនេះចោល ដើម្បីជាការដាក់ទោស ព្រោះគឺគាត់នេះហើយ ដែលបាន ជ្រើសរើសព្រះរៀមឲ្យឡើងគ្រងរាជបល័ណ្ណ ហើយបានប្រើឥទ្ធិពលការពារព្រះរៀមទៀត ។ ចៅហ្វាយមាស បាន យាងអ្នកអង្គម្ចាស់វត្តាឲ្យទៅផ្ទះគាត់ ដើម្បីអប់រំណែនាំព្រះអង្គ ធ្វើឲ្យព្រះអង្គមានការភ័យខ្លាច រួចនៅស្ងៀមបាន ១ឆ្នាំដែរ ។ ប៉ុន្តែបន្ទាប់មក ទ្រង់ក៏ចាប់ផ្តើមប្រើកលខុសឡើងវិញ ។

អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តាពេលនោះយុវជនសង្ហាម្នាក់ ប៉ិនប្រសប់ក្នុងការនិយាយស្តីទៅកាន់មនុស្សម្នា ហើយ ត្រូវបាននាំទៅ និងប្រជារាស្ត្រស្រឡាញ់ចូលចិត្តច្រើន ។ ទ្រង់មានប្រាជ្ញាឃ្លាសវៃ មានការចេះដឹងខ្ពស់ និយាយ ខ្មែរបានល្អជាងព្រះបាទពោក្តម ដែលចូលចិត្តប្រើតែភាសាសៀម ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់មានការប្រណែនច្រើន ។ ទ្រង់ប៉ិន ប្រសប់ក្នុងការថ្លែងសុន្ទរកថាបានល្អណាស់ ពូកែនិយាយថែមថយបញ្ចិតបញ្ចៀនលើព្រឹត្តិការណ៍ប្រចាំថ្ងៃ ឌីងង ឲ្យព្រះរាជាជាព្រះរៀម លើកអំពីទម្លាប់ផ្លូវរលូនរបស់ព្រះអង្គ អំពីសេចក្តីស្នេហារបស់ព្រះអង្គជាមួយបងប្អូន ស្រីៗ និងជាមួយជាយារបស់ព្រះបិតា ជាដើម ។ ទ្រង់មានមហិច្ឆិតាខ្ពស់ ហើយមិនចេះកិតខ្វាចរអែងអ្វីឡើយ

អាចនឹងបំផ្លិចបំផ្លាញព្រះរាជាណាចក្របាន ដោយហេតុតែចង់ដំណើរមយកអំណាចនេះ ។

ក្នុងចំណោមបក្សពួករបស់អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តាមានញាតិខាងព្រះមាតាម្នាក់ គឺស្នួលសួរ ដែលបានដើរបំផុសបំផុលប្រជារាស្ត្រនៅដីបាភ្នំ ស្ទុះស្ទែងជ្រើសរើសភ្នំគួរ ។ ព្រះរាជាបានចេញបញ្ជាឲ្យស្នួលសួរចូលខ្លួនមកទទួលដើម្បីប្រគល់ឲ្យចៅហ្វាយសកាត់ទោស ។ ស្នួលសួរមិនព្រមចូលខ្លួនតាមព្រះរាជបញ្ជាទេ ហើយបានរត់ទៅជ្រកកោននៅក្នុងដំណាក់របស់អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា ដែលឈប់ចូលកាលព្រះរាជាដែរ ។ ម្យ៉ាងទៀត មានលេចពួកក្សត្រិយ៍ចាមអាវាមនិយាយថា ស្តេចសៀមបានបញ្ជូនអ្នកអង្គម្ចាស់វត្តាមកកម្ពុជា ដើម្បីត្រួតពិនិត្យតាមដានមើលរាជវង្ស និងមន្ត្រីរាជការទាំងអស់ តើមានអ្នកណាមិនស្មោះត្រង់នឹងពួកសៀម ដែរឬទេ?

បន្តិចក្រោយមក ដោយអ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា និងព្រះជាយាមិនបានទៅចូលរួមព្រះរាជពិធីមួយ ដែលគេរៀបចំថ្វាយសពព្រះបាទអង្គខ្នង ព្រះបាទនរោត្តម បានបញ្ជាឲ្យព្រះអនុជនេះយាងចេញពីព្រះរាជាណាចក្រ ធ្វើដំណើរជាមួយមិត្តភក្តិទាំងអស់ទៅបាត់កក ជាមួយទូកដែលស្តេចសៀមឲ្យនាំយកកោដិមាសមួយ មកថ្វាយព្រះរាជាដើម្បីដាក់ជាគ្រូបិទ ។ អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា និងព្រះជាយាបានប្រកែកមិនព្រមកោរពតាមទេ ធ្វើឲ្យព្រះរាជាខ្មាស់ជាខ្លាំង អត់ទ្រាំមិនបានក៏បញ្ជាឲ្យពួកមន្ត្រីចាប់ខ្លួនព្រះអង្គ ។ ពួកមន្ត្រីទាំងនោះទើបមិនដឹងថាត្រូវកោរពតាមនរណាមួយគឺព្រះបាទនរោត្តមដែលជាព្រះរាជាកង់លើរាជបល័ណ្ណ មួយទៀត គឺអ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា ដែលប្រជារាស្ត្រស្រលាញ់ចូលចិត្ត ។ ទាល់តែគេបង្កើតកងកម្លាំងមួយ ដែលមានសុទ្ធតែពួកអ្នកកាន់សាសនាកាតូលិកជាបញ្ញត្តិរបស់ពួកព័រទុយហ្គេ ទើបពួកនេះសម្រេចចិត្តដាច់ខាតចាប់ខ្លួនព្រះអង្គ ។ អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តាបានតតាំងតបវិញក៏ប៉ុន្តែត្រូវគេឡោមជុំជិត ទ្រង់ក៏លោតឡើងលើសេះបំបោលកាត់ខ្សែត្រៀម ហើយរត់គេចខ្លួនព្រះអង្គចេញទៅជាមួយនឹងស្រីក្មេងម្នាក់ ដែលព្រះអង្គបានចាប់ព្រឹត្តិចេញពីព្រះរាជវាំង ជាហេតុធ្វើឲ្យគេកាត់ស្មានថា នោះហើយជាមូលហេតុអាទិកំបាំងនៃទំនាស់វាំងបងប្អូនទាំង ២ ព្រះអង្គ ។ គេបានចាប់ព្រះមាតារបស់អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា ឃុំទុកក្នុងព្រះរាជវាំង ដោយចោទថា ព្រះនាងបានបុប្ផិកជាមួយព្រះរាជបុត្រា ។

សង្រ្គមបានផ្ទុះឡើងវាំងបងប្អូនទាំង ២ ព្រះអង្គ ហើយជាថ្មីម្តងទៀត ការបែកបាក់គ្នា ដើម្បីដំណើរអំណាចរវាងសមាជិក ២ អង្គ របស់ព្រះរាជវង្សានុវង្សនៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា បានកើតមានសាជាថ្មី ដោយគ្មានគិតថា ព្រះរាជាណាចក្រកំពុងតែជួបប្រទះគ្រោះវិនាសហិរហេតអ្វីទេ ។ មុនដំបូងទ័ពរបស់ចៅហ្វាយខែត្របាភ្នំខាងព្រះរាជាត្រូវទ័ពរបស់ស្នួលសួរ និងរាមាយោធា^{៧៧} វាយឲ្យបរាជ័យ តែបន្ទាប់មកក៏ទទួលជ័យជម្នះតិចតួចមកវិញ ដែលមិនសូវជាធំដុំប៉ុន្មានទេ ធ្វើឲ្យព្រះបាទនរោត្តមអស់សន្សឹមជាខ្លាំង ណាមួយប្រជារាស្ត្រក៏ឈរមើលការធ្វើ

^{៧៧} មេដឹកនាំក្រុមបះបោរទាំង ២ នាក់នេះជាមិត្តជិតស្និទ្ធ និងជាដៃស្តាំរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា មានដើមកំណើតចេញពីខែត្របាភ្នំ ។ អ្នកម្នាក់ជាព្រះមាតារបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ ក៏មានដើមកំណើតនៅបាភ្នំនេះដែរ ហើយបានយកអ្នកទាំង ២ ទៅនៅបម្រើបុត្រាព្រះនាង ។

សង្គ្រាមនេះដោយមិនកាន់ដើងខាងណាជាងខាងណាដែរ ទ្រង់ក៏ចុះទូកចេញដំណើរតាមទន្លេ និងបឹងទន្លេសាប ទៅកាន់ខែត្របាតដំបងបាត់ទៅ ដោយបាននាំយកកេតនភណ្ឌព្រះរាជាណាចក្រទៅជាមួយផង (ខែសីហា ឆ្នាំ១៨៦១) ។

ដំណើរយាងចាកចោលរាជធានីនេះបានធ្វើឲ្យសង្គ្រាមរបស់ព្រះរាជាណាចក្របានជ័យជម្នះ ។ រាមាយោធាដែលជាវីរបុរសតែម្នាក់គត់ នៅក្នុងសង្គ្រាមបង្ក្រាបតែឈាមក្នុងនេះ ហើយដែលបង្ហាញឲ្យឃើញនូវថាមពលនិងល្បិចខ្លះៗ បានវាយដំណើរយកទុក្ខក្នុងបាន ក៏ប៉ុន្តែបន្ទាប់មកមិនដឹងថាត្រូវធ្វើអ្វីទៅទៀត ដើម្បីបន្តវាតអំណាចទៅលើព្រះនគរទាំងមូល ចាប់បង្ខំឲ្យចេញហាយខែត្រទាំងអស់ទទួលស្គាល់គោរពខ្លួនផងទេ ។ គាត់ជាអ្នកពូកែខាងធ្វើចម្បាំង ក៏ប៉ុន្តែមិនដឹងមិនយល់អំពីការគ្រប់គ្រងប្រទេស និងអំពីនយោបាយបន្តិចទាល់តែសោះ ។ ពេលនោះស្រាប់តែពួកចាម និងម៉ាឡេនៅត្បូងឃ្មុំ ដែលធ្លាប់បានបះបោររួចមកហើយកាលក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទអង្គឌួង ដល់ច្បាំងបាញ់បានរត់គេចទៅនៅឯចូរដុកនោះ បានស្រុះស្រួលត្រូវរុំវិញជាមួយពួកអ្នកកាន់សាសនាសៅលវែន និងកំពង់ហ្លួង ដែលទើបតែប្រកែកមិនព្រមដល់ការកំទេចព្រះរាជា បានសំណូមពរឲ្យព្រះមហាក្សត្រិយានី ជាព្រះអយ្យកា ដែលគង់នៅទុក្ខក្នុងជាមួយនឹងរាជវង្សានុវង្សមួយចំនួន និងស្រីស្នំក្រមការទាំងអស់ជួយគាំទ្រព្រះរាជា ។ គេបានបង្ខំលទ្ធផលរបស់ដែលគេបានរឹបអូសយកវានោះ គួនទី មុខតំណែងពីមុនទៅឲ្យពួកនោះវិញ រួចហើយពួកគេក៏ចាប់ចេញធ្វើសកម្មភាព ។ ព្រះមហាក្សត្រិយានីបានកោះហៅ រាមាយោធាឲ្យចូលកាលរួចបានស្តីបន្ទោសចំពោះអំពើក្បត់របស់ខ្លួន ហើយបានបញ្ជាឲ្យដកថយចេញពីទុក្ខក្នុងជាបន្ទាន់ ។ រាមាយោធា ក៏នាំទ័ពរបស់ខ្លួនចេញមកកាន់ភ្នំពេញវិញ ។

មកដល់ភ្នំពេញ រាមាយោធាបានជួបជាមួយនាវាចម្បាំងតូចមួយ ដែលទើបតែឡើងមកពីកូសាំងស៊ីន ដើម្បីផ្តល់កិច្ចការពារដល់បេសកកម្មកាតូលិករបស់បារាំង ហើយដោយភ័យខ្លាំងណាស់ គាត់បានសន្យាសុខចិត្តជួសជុលការខូចខាតទាំងអស់ ដែលបណ្តាលមកអំពីការដុតពញាពួកក្នុងពេលវាយគ្នាកាលពីប៉ុន្មានសប្តាហ៍មុន ។ រាមាយោធា បានប្រគល់សំណងជាប្រាក់៤ពាន់ហ្វ្រង់ជូនទៅ អេវ៉ែកមីស្ត ភ្លាម ហើយបានសន្យាថានឹងជូន១ម៉ឺន២ពាន់ទៀត នៅខែក្រោយ ។ តាមពិតទៅ នាវាចម្បាំងតូចនេះត្រូវបានបញ្ជូនឲ្យមកភ្នំពេញ ដើម្បីគ្រាន់តែការពារពួកសាសនាទូត កាតូលិកជាតិបារាំងប៉ុណ្ណោះ ក៏ប៉ុន្តែពួកបះបោរមើលឃើញថា ជាអន្តរាគមន៍ជួយព្រះបាទនរោត្តមទៅវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែនោះហើយជាអ្វីដែលគេចង់បាន ណាមួយពួកកាតូលិកក៏ទទួលបញ្ជាពី អេវ៉ែក របស់គេឲ្យធ្វើការប្រយុទ្ធជួយព្រះរាជាផងដែរ នៅពេលដែលព្រះរាជាបានចេញព្រះរាជបញ្ជាឲ្យចាប់ខ្លួនអ្នកអង្គម្ចាស់វត្តានិងព្រះជាយាសិរីវង្ស ។

នៅពេលនោះ សង្គ្រាមបានចាប់ផ្តើមឡើងនៅភាគខាងត្បូង តាមបណ្តោយព្រំដែន ហើយបានបន្តទៅយ៉ាងយូរ ដោយគ្មានបានដល់អ្វីប៉ុន្មានទេ ។ ចេហាយខែត្រដីបាត់បានចេញធ្វើការប្រយុទ្ធយ៉ាងអង្គអាចក្លាហាន ជួនក៏ត្រូវរាមាយោធាវាយឲ្យបរាជ័យ ជួនក៏ទទួលបាននូវជ័យជម្នះខ្លះៗវិញ ។ ពេលនោះ មានទាហានបារាំង ៥ នាក់ បាន

ទទួលបានប្រយោជន៍សម្រាកនៅកូសាំងស៊ីន មុនដំបូងអ្នកទាំង៥ បានចូលបម្រើពួកបះបោរ ។ ក៏ប៉ុន្តែលុះដល់បាន ទទួលព័ត៌មានច្បាស់លាស់ពីសភាពការណ៍ពិតពី អេវ៉ែកមីស្ត ក៏ត្រលប់មកជួយខាងខ្មែរវិញ ។ ពេលនោះប្រជា ជនខ្មែររីករាយ ត្រេកអរខ្លាំងណាស់ វាហាក់ដូចជាថា គេនឹងអាចកាត់រំលើងអ្វីៗទាំងអស់បាន នៅពេលដែល មានពួកខាហានបារាំង៥ នាក់នោះបញ្ជា ។ ព្រះអង្គស ជាព្រះអនុជបន្ទាប់របស់ព្រះរាជាសព្វថ្ងៃនេះ ដែលពេល នោះទ្រង់ជាព្រះកែវហ៊ុំ ហើយក៏ជាព្រះរាជានុសិទ្ធិផងដែរពេលអវត្តមានព្រះរាជាដែលកំពុងតែកង់នៅឯ បាណកក បានប្រគល់នាវាមួយកងឲ្យពួកនោះទៅវាយដំណើរយកបន្ទាយរបស់ រាមាយោធា នៅមាត់ក្រសារ ។ នៅពេល ទទួលបានដំណឹងថាពួកបារាំងជាអ្នកបញ្ជាដឹកនាំទ័ពនាវានោះ រាមាយោធា មិនបាននៅទាល់ទេ តែបាននាំទ័ពរត់ គេចអស់ទៅ ។

ពេលនោះ ព្រះបាទនរោត្តមបានចាប់គិតឃើញថា ព្រះអង្គមិនគួរនឹងយាងចេញពីព្រះនគរសោះ ដល់ ឃើញព្រះអនុជព្រះកែវហ៊ុំ ចាត់ចែងកិច្ចការព្រះរាជាណាចក្រហើយដឹកនាំសង្គ្រាមប្រឆាំងនឹងអ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា ផង ព្រះអង្គពិភាក្សាថាព្រះអនុជមានបំណងប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គ ហើយឲ្យគេជ្រើសតាំងជាព្រះមហាក្សត្រ ជំនួស ព្រះអង្គវិញ ។ ការដែលព្រះរាជាទ្រង់គិតដូច្នោះខុសស្រឡះ ក៏ប៉ុន្តែបើទោះជាយ៉ាងណាក៏អ្នកអង្គម្ចាស់ស៊ីសុវត្ថិ បានត្រូវរងគ្រោះដោយសារព្រះរាជាជាព្រះរៀមរហូត ។

ពេលនោះពួកមន្ត្រីៗ នៅខ្មែរបានជំរុញឲ្យ អេវ៉ែកមីស្ត សរសេរលិខិតមួយទៅកូសាំងស៊ីនបារាំងប្រចាំ រាជធានីបាណកក ឲ្យទៅជួបស្តេចសៀម សំណូមពរសុំព្រះអង្គចាត់ឲ្យកប៉ាល់មួយដឹកព្រះបាទនរោត្តមមកចុះចត នៅកំពត ហើយនិងសុំឲ្យបញ្ជូនទ័ពមួយកងមកតាមបាត់ដំបង សម្រាប់ជួយការពារព្រះរាជា នៅខ្មែរផង ។ ស្តេច សៀមរីករាយណាស់នឹងបានលូកដៃចូលមកក្នុងកម្ពុជាជាថ្មីម្តងទៀត ហើយសង្ឃឹមថានឹងអាចស្តារឥទ្ធិពលចាស់ របស់សៀមមកលើកម្ពុជាឡើងវិញបាន ។ ទ្រង់បានចាត់ឲ្យគេជូនដំណើរព្រះបាទនរោត្តមមកកំពត ។ ព្រះរាជា យាងចូលមកខ្មែរវិញនៅក្នុងខែមីនា ឆ្នាំ១៨៦២ ហើយក៏ចាប់ទទួលអំណាចទាំងអស់ពីមុនមកភ្លាមដែរ ។ ការដែល អេវ៉ែកមីស្ត ធ្វើដូច្នោះ គឺដូចនឹងនយោបាយរបស់បារាំង ថ្វីបើបានធ្វើឲ្យព្រះរាជាយាងត្រលប់មកកាន់ ព្រះនគរវិញក៏ដោយ ព្រោះវាបានធ្វើឲ្យមានអន្តរាគមន៍របស់សៀមឡើងវិញ ដែលនៅពេលនោះ បារាំងមាន វត្តមាននៅកូសាំងស៊ីនរួចទៅហើយ ហើយជិតជាន់បាណកកផង ។ ម៉្លោះហើយគេបានស្តីបន្ទោស អេវ៉ែកមីស្ត បន្តិចបន្តួច ហើយស្តេចសៀមក៏មិនបានបញ្ជូនទ័ពមកដែរ ។

ក្រោយមក គេសម្លាប់រាមាយោធាបាន^៧ ហើយស្នងស្តីក៏ត្រូវចាប់ខ្លួន ដាក់ក្នុងទ្រង់ដែរ ប៉ុន្តែបានរត់រួច

^៧ គេបានកាត់ក្បាលយកមកថ្កោលព្រះរាជា រួចឲ្យជនក្រីក្រម្នាក់ទៀតទទួលដើរកាត់ដ្ឋាន រួចយកទៅដោតចុងបូស្សីដែលបោះនៅពី ខាងមុខព្រះរាជវាំង ។

ទៅវិញ ហើយគេចង់ទៅកូសាំងស៊ីនបាត់ទៅ ។ អ្នកអង្គមាសវត្តាក៏គេចព្រះអង្គបាត់ បក្សពួកមួយចំនួនបានត្រូវ
គេដឹកយកទៅដាក់នៅឯកោះត្រឡាច (ពូឡូកុងខ័រ) ការបះបោរក៏ស្ងាត់បាត់ទៅ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ចាប់ពីទ្រង់បានយាង
ត្រលប់មកវិញនេះ ព្រះរាជាកម្ពុជាហាក់ដូចជាកាន់តែចំណុះស្តេចសៀមខ្លាំងឡើងៗ រហូតដល់មើលទៅឃើញថា
រើស៊ីដង់សៀមទេ ដែលមានសិទ្ធិអំណាចមែនទែន ។

នៅក្នុងឆ្នាំដែលនោះ មានជនកំបុតជើងត្រឹមភ្លៅម្នាក់ឈ្មោះថា បា បានបំបះបំបោរយុវជនក្មេងៗ នៅក្នុង
ខែត្រសីរោងទង ឲ្យសែនខ្លួនទៅរាជធានីខត្តក្តី ហើយបើកការវាយប្រហារទៅលើព្រះរាជវាំង ។ ក៏ប៉ុន្តែទ័ពរបស់
បា ត្រូវបរាជ័យ បែកខ្ញែកគ្នាអស់ ៦ បា បានរត់គេចខ្លួនរួចរហូតទៅដល់ខែត្រពោធិសាត់ ។ គេតាមចាប់មេ
បះបោរនេះបាន រួចដឹកតាមរទេះមករាជធានីវិញ ប៉ុន្តែ បា បានស្លាប់តាមផ្លូវទៅហើយ ។ គេបានយកខ្មោចជន
ក្បត់នេះដាក់តាំងជាសាធារណៈអស់ពេល៣ថ្ងៃ រួចយកមកព្យួរនៅខាងកើតផ្សារដែក ដាក់ក្បាលសំយុងចុះ
ក្រោម ទ្រូងត្រូវគេវះចំហធ្មង ។

នៅសម័យនោះគេបានរៀបចំពិធីបូជាព្រះសពរបស់ព្រះបាទអង្គខ្នង ហើយរើសអង្គធាតុដាក់ក្នុងកោដិ
មាសមួយ ដែលស្តេចសៀមបានផ្ញើមកឲ្យកាលពីឆ្នាំមុន ។

កាលពីមុន គឺក្នុងខែមីនា ឆ្នាំ១៨៦១ លោកទត្តមនារី ស្លាកនេ ដែលជាមេបញ្ជាការនៅសាយហ្គន បាន
បញ្ជូននាយទាហានជើងទឹកម្នាក់ឲ្យមកថ្វាយដំណឹងដល់ព្រះបាទនរោត្តមថា រដ្ឋាភិបាលបារាំងបានសម្រេចមកតាំង
នៅកូសាំងស៊ីនយូរអង្វែង ហើយមានចេតនាចង់រក្សាទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជា ។ នៅក្នុងការសន្ទនា ពេលចូល
កាលព្រះរាជា នាយទាហានជើងទឹកនោះបានទូលព្រះអង្គថាលោកទត្តមនារី ចង់ឲ្យព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាមាន
ចំណងមេត្រីភាពសេរីជាមួយបរទេស មិនចំណុះអ្នកណាមួយទេ ហើយនៅពេលនោះ បារាំង នឹងទៅជាមិត្តរបស់
ប្រជាជនកម្ពុជាវិញ ។ ព្រះរាជាបានឆ្លើយតបទៅវិញថា កម្ពុជាមានសេរីភាពពេញលេញជាមួយសៀម ហើយ
គ្មានបានចុះសន្ធិសញ្ញាអ្វីដែលចង់កម្ពុជាដែរ ក៏ប៉ុន្តែព្រះអង្គ បានមានបន្ទូលដោយឥតលាក់លៀមប្រាប់ទៅនាយ
ទាហានជើងទឹកនោះដែរថា សៀមនៅមានគុណលើកម្ពុជាច្រើន ក្នុងការដែលគេបានជួយដំណើរយកយើងចេញ
ពីដៃពួកអាណាមមកវិញ នៅពេលដែលពួកអាណាមនេះ បានគ្រប់គ្រងកម្ពុជាតាមរបៀបរបបស្រុកគេទៅហើយ
ដោយប្រើប្រាស់មន្ត្រីរបស់គេទៀត ។ តាមពិតទៅ គេសង្កេតឃើញថា ព្រះបាទនរោត្តម ហាក់ដូចជាចំណុះបញ្ជា
របស់ស្តេចសៀមកាន់តែខ្លាំងឡើងៗ ចាប់តាំងតែពីពេលដែលព្រះអង្គបានយាងត្រលប់ចូលមកក្នុងរាជធានីខត្តក្តី
វិញ អាចប្រហែលជាស្តេចសៀម បានចាត់មន្ត្រីរបស់គេណាម្នាក់ឲ្យមកនៅអែបនីនព្រះអង្គជាប់ ដែលយើងមិន
ទាំងស្គាល់ផងក៏មិនដឹង ។

ប្រទេសបារាំងមិនអាចកាំទ្រឲ្យប្រជាជនមួយដែលនៅជិតបង្កើយនឹងកូសាំងស៊ីន ក្លាយទៅជាចំណុះ
អធិរាជមួយដែលនៅឆ្ងាយជាងហើយដែលតែងតែ និងកំពុងមានបំណងចង់ដំណើរយកនគរទៅដាក់បញ្ចូលជា

ទឹកដីរបស់គេបានទេ ។ ដោយស្តេចសៀមបញ្ជូនរើស៊ីដង់សៀមម្នាក់គឺពញារាជជាសម្លាត់ទ្រមកនៅខត្តក្នុង អែបនីន ព្រះរាជា លោកខត្តមនារីក៏សម្រេចបញ្ជូនរើស៊ីដង់បារាំងម្នាក់មកដែរ ដោយចេញមុខតែម្តង ។ នៅក្នុងខែមេសា ឆ្នាំ១៨៦២ លោកអនុនារីឯក ខូដាដឺឡាគ្រេ បានចេញកប៉ាល់ពីយ៉ាឌិញមកចុះនៅកំពង់ហ្វូង ជាមួយបេសកកម្ម គ្រូរ៉ាប់ឡាញខ្លួននៅគ្រប់ទីកន្លែង ធ្វើដំណើរទៅសព្វទិសទីក្នុងប្រទេស ធ្វើដំណើរឡើងចុះភាមទន្លេ និងចូលកាល ព្រះរាជាឲ្យបានញឹកញាប់ ដោយមិនចាំបាច់មានអន្តរការីនៅចន្លោះកណ្តាលរវាងព្រះរាជានិងគាត់ទេ ។

មិនយូរប៉ុន្មានលោកអនុនារីឯកក៏ក្តាប់បានរឿងរ៉ាវទាំងអស់ដែលគេខិតខំលាក់នឹងគាត់ ហើយពិនិត្យ ឃើញថា នៅខត្តក្នុង ស្តេចសៀមមានអំណាចខ្លាំងជាងព្រះបាទនរោត្តមទៅទៀត ។ គាត់បានរាយការណ៍អំពី ស្ថានភាពនេះ ទៅទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីន ។ លោកខត្តមនារី ឡាហ្គ្រង់ឌីយែរ ដែលជំនួសលោកខត្តមនារី បូណា បានសម្រេចថាគ្រូរ៉ាប់ព្រះស្ថានភាពនេះ ព្រោះថាបើបណ្តាយទុកយូរៗទៅ ឥទ្ធិពលរបស់សៀមនឹងកាន់តែ រឹងមាំឡើងៗ ហើយបណ្តាលឲ្យមានគ្រោះថ្នាក់ចំពោះកម្ពុជា ក៏ដូចជាចំពោះបារាំង ។

នៅក្នុងខែកក្កដា ឆ្នាំ១៨៦៣ លោកខត្តមនារី ឡាហ្គ្រង់ឌីយែរ បានមកឡើងគោកនៅកំពង់ហ្វូង រួចបាន ធ្វើដំណើរទៅដល់ខត្តក្នុងមួយម៉ោងក្រោយមក ។ គាត់បានចូលកាលព្រះរាជា ទូលច្រាប់ព្រះអង្គអំពីស្ថានភាព ស្រុកទេស ហើយក្រោយពីបានស្តាប់ការប្រកាសរបស់ព្រះរាជាថាព្រះអង្គនៅឯករាជពីប្រទេសសៀម គាត់ បានស្នើព្រះអង្គឲ្យដាក់កម្ពុជានៅក្នុងអាណាព្យាបាលបារាំង ដែលនៅជិតខាងជាង ហើយដែលនឹងការពារកម្ពុជា ឲ្យរួចផុតពីសត្រូវគឺអាណាម និងសៀម ធានាឲ្យព្រះរាជាណាចក្រស្ថិតស្ថេរតទៅសម្រាប់កូនចៅជំនាន់ក្រោយ ។ ព្រះរាជាបានយល់ព្រមទទួលយកអាណាព្យាបាលរបស់បារាំង ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់នៅមានការព្រួយព្រើតព្រើមខ្លះ ដោយទ្រង់បារម្ភខ្លាចដល់ពេលមួយ បារាំងបោះបង់កូសាំងស៊ីនចោល ហើយទុកឲ្យកម្ពុជានៅទទួលរងកំហឹងរបស់ អាណាម និងសៀម សាជាថ្មីទៀត ។ អ្វីដែលបណ្តារដ្ឋនៅឥណ្ឌូចិនបានដឹង គឺបារាំងមិនដែលរក្សាទឹកដីដែលខ្លួន ដណ្តើមយកបានទេ ហើយរឿងនេះ រើស៊ីដង់សៀមបានលើកយកមកទូលច្រាប់ព្រះរាជាម្តង ហើយម្តងទៀត ក្រោមគ្រប់រូបភាព ។

មកដល់ពេលនោះ ដើម្បីធ្វើសៀមសប្បាយចិត្ត ឈប់គិតពីកម្ពុជា ហើយផ្តល់សេរីភាពឲ្យព្រះអង្គធ្វើ ការចរចាជាមួយបារាំង ព្រះបាទនរោត្តមបានសម្រេចប្រគល់ខែត្រពោធិសាត់ និងកំពង់ស្វាយទៅឲ្យសៀម នៅក្នុងថ្ងៃទី២ ខែមីនា ឆ្នាំ១៨៦៣ ។ សៀមបានយល់ព្រមទទួលយកខែត្រទាំង២ តែបានប្រកាសថាទុកឲ្យ កម្ពុជាប្រើប្រាស់ជាប្រយោជន៍តទៅទៀតសិន ។ តាមពិតស្តេចសៀមចង់បានខែត្រទាំង២ណាស់ទៅហើយ ក៏ប៉ុន្តែមិនហ៊ានទទួលយកដោយខ្លាចអន្តរាគមន៍របស់បារាំង ណាមួយធ្វើយ៉ាងនេះដើម្បីអាចរក្សាឥទ្ធិពលរបស់ ខ្លួន លើរាជវាំងខត្តក្នុងតទៅទៀតផង ។

ពេលនោះព្រះបាទនរោត្តម ដែលមានការប្រណែននឹងព្រះអនុជអ្នកអង្គម្ចាស់សដែល បានចាត់ចែងកិច្ចការ

ព្រះនគរបានយ៉ាងល្អនៅពេលអវត្តមានរបស់ព្រះអង្គ ហើយបានប្តូរខ្លួនព្រះអង្គនេះទទួលបានប្រជាប្រិយភាពខ្លាំងជាង បានស្នើសុំឲ្យស្តេចសៀមកោះហៅព្រះអង្គយកទៅបាត់កក ។ ស្តេចសៀម បានចាត់ឲ្យមន្ត្រីសៀមម្នាក់មករាជធានីខត្តក្នុងខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ១៨៦៣ ដើម្បីនាំអ្នកអង្គម្ចាស់សទៅ បើទោះជាព្រះអង្គប្រកែកមិនចង់យាងទៅក៏ដោយ ។ ស្តេចសៀមគិតថាខ្លួនអាចប្រើប្រាស់អ្នកអង្គម្ចាស់សនេះ ដើម្បីធ្វើជាទប់រាងសម្រាប់កក្កដាកាយកម្ពុជាបាននៅពេលក្រោយៗទៀត ។

ស្តេចសៀមមិនសូវជាសប្បាយចិត្តប៉ុន្មានទេ ព្រោះព្រះអង្គចង់ឲ្យបារាំងចរាជាមួយនឹងព្រះអង្គផ្ទាល់ អំពីរឿងរ៉ាវដែលទាក់ទងជាមួយកម្ពុជា និងព្រះរាជាខត្តក្នុង ដែលព្រះអង្គបានចាត់ទុកថាគ្រាន់តែជាព្រះរាជរាជបន្ទាប់ពីព្រះអង្គប៉ុណ្ណោះ ។ នៅពេលដែលបានជ្រាបពីហេតុការណ៍នេះ ព្រះបាទនរោត្តម បានប្រកែកដោយព្រះទ័យក្រែវក្រោធ ហើយមិនចង់ឲ្យមានដូច្នោះទៅទៀតទេ ទើបព្រះអង្គទាមទារឲ្យសៀមបញ្ជូនកេតនភណ្ឌរបស់ព្រះរាជាកម្ពុជាមកឲ្យវិញ ក្នុងនោះមានទាំងព្រះទ័នរាជ្យផង ដែលព្រះអង្គបាននាំយកទៅកាលពីខែសីហា ឆ្នាំ១៨៦១ ហើយទុកចោលនៅក្នុងរាជវាំងបាត់កក មិនបានយកមកវិញទេ ។ ស្តេចសៀមបានឆ្លើយតបមកថា ទ្រង់នឹងយាងមកផ្ទាល់ព្រះអង្គ ដើម្បីរៀបចំអភិសេកព្រះរាជាកម្ពុជា ។ និយាយយ៉ាងនេះ ជាការបញ្ជាក់ឲ្យឃើញសាជាថ្មីនូវសិទ្ធិអធិរាជភាពរបស់សៀមមកលើកម្ពុជា និងថាស្តេចសៀមមានសិទ្ធិធ្វើអ្វីៗទាំងអស់មកលើព្រះរាជានៅខត្តក្នុង ។ លោកខត្តមនារីបានប្រកែកមិនយល់ស្របតាម ហើយស្តេចសៀមក៏រក្សាកេតនភណ្ឌទាំងអស់ទុកទៅ (ខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ១៨៦៣) តែក៏មិនបានបដិសេធដា មិនឲ្យមកវិញនោះទេ ធ្វើឲ្យព្រះរាជាចេះតែរង់ចាំដូច្នោះរហូតទៅ ។ ស្តេចសៀមបានគិតថា មើលទៅប្រហែលជារដ្ឋាភិបាលទីក្រុងប៉ារីសនឹងមិនឲ្យសច្ចាប័ន លើសន្ធិសញ្ញាដែលបារាំងបានចុះហត្ថលេខាជាមួយស្តេចនរោត្តមទេ សមនឹងមានការយឺតយ៉ាវក្នុងការបញ្ជូនសំបុត្រទៅស្រុកបារាំងផង ការឲ្យសច្ចាប័ននេះ ហាក់ដូចជាត្រូវនឹងគំនិតគិតឃើញរបស់ខ្លួន ។

រហូតមកដល់ខែមករា ឆ្នាំ១៨៦៤ សៀមនៅតែមិនទាន់បញ្ជូនកេតនភណ្ឌរបស់ព្រះរាជាកម្ពុជាមកឲ្យវិញទេ ព្រះបាទនរោត្តមក៏សម្រេចឲ្យធ្វើការប្រកាសព្រះអង្គជាព្រះរាជា ដោយឲ្យរៀបចំសេតច្បាប់ ៧ជាន់ដាក់នៅពីលើព្រះរាជបល័ណ្ណ ។ ដោយគ្មានព្រះទ័នរាជ្យ ការប្រកាសនេះហាក់បីដូចជាមិនគ្រប់គ្រាន់ទេ ក៏ប៉ុន្តែមានប្រសិទ្ធភាពសមល្មមដែរ ដោយប្រជារាស្ត្រទាំងអស់បានស្ងាត់មន៍អបអរ ។

នៅពេលនោះរាជវាំងបាត់កកក៏មិនដឹងថាតើត្រូវធ្វើដូចម្តេចដែរ ស្រាប់តែបានទទួលដំណឹងនៅក្នុងខែមីនា ថា រដ្ឋាភិបាលបារាំងបានឲ្យសច្ចាប័នលើសន្ធិសញ្ញាដែលបានចុះកាលពីខែកក្កដា ឆ្នាំ១៨៦៣ហើយ ។ ដោយមិនអាចគ្រលប់ក្រោយបាន បាត់កកក៏ស្នើទៅខត្តមនារីបារាំងនៅកូសាំងស៊ីនថាឲ្យរៀបចំព្រះរាជពិធីអភិសេកព្រះរាជាកម្ពុជាក្រោមអធិបតីភាពរបស់តំណាងពីរដ្ឋាភិបាលបារាំង និងសៀមរួមគ្នា ។ លោកខត្តមនារី ឡាហ្គ្រង់ទីយែរ បានយល់ព្រមតាមសំណើនេះ ដែលធ្វើឲ្យគេនឹកដល់ការអភិសេកព្រះបាទអង្គឌួង ដោយតំណាងរបស់សៀម

និងអាណាមដែរ ពេលនេះបារាំងបានមកជំនួសអាណាម ម៉្លោះហើយត្រូវបន្តសិទ្ធិគ្រប់គ្រង លើកម្ពុជាជំនួស អាណាមវិញ។ ដោយហេតុនេះ ព្រះបាទនរោត្តមត្រូវបានគេរៀបចំព្រះរាជពិធីអភិសេក ថ្វាយយ៉ាងឱ្យារិកនៅ ថ្ងៃទី៣ ខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៦៤ ដោយមានកេតនភណ្ឌគ្រប់គ្រាន់ដែលបញ្ជូនមកពីបារាំងកក។

នៅពេលនោះមានជនម្នាក់ឈ្មោះ អាស៊ា បានប្រកាសខ្លួនថា ជាអ្នកអង្គម្ចាស់ភីម ដែលត្រូវជាបុត្ររបស់ អតីតព្រះបាទរាជអង្គឯម បានចាប់បះបោរឡើង អង្គភីមនេះបានសុគតទៅហើយនៅបាណកកាលពីឆ្នាំ១៨៥៥ ក្នុងព្រះជន្ម១១ ព្រះវស្សាដោយសាររោគឆ្លង។ តាមពិតអាស៊ានោះជាខ្ញុំម្នាក់ដែលធ្លាប់បានប្រកាសខ្លួនថាជា អ្នកមានបុណ្យ ហើយត្រូវបានគេចាប់ខ្លួនបញ្ជូនយកមកថ្វាយព្រះបាទអង្គធិបតីរួចមកហើយ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៥៧ ក៏ប៉ុន្តែព្រះអង្គបានលស់លាត្រាប្រណីទោស បញ្ជូនទៅឲ្យម្ចាស់វិញទៅ។ ចាប់ពីពេលនោះមក ជននេះបានដើរគ្មាន ទិសដៅទៅសព្វទីកន្លែង ដោយប្រកាន់ថាខ្លួនជាអ្នកមានបុណ្យ។ ឥឡូវនេះជននោះប្រកាសខ្លួនថា ជាអ្នកអង្គម្ចាស់ មួយអង្គ ដែលអ្នកណាក៏ដឹងដែរថាទ្រង់បានសុគតទៅហើយ។ ជននោះបានសរសេរលិខិត១ច្បាប់ទៅឲ្យលោក ទុក្ខមនារី^{៧៧} ទាមទាររូបសិទ្ធិទាំងឡាយដែលខ្លួនត្រូវទទួលបាន។ លោកទុក្ខមនារីមិនបានឆ្លើយតបទៅវិញទេ ជន នោះ ក៏ចាប់ផ្តើមប្រមែប្រមួលបក្សពួកនៅក្នុងខែត្រទាំង បាទី ពាម និងព្រែកប្បាស អ្នកខ្លះចូលរួមដោយជឿតាម ការយោសនា ខ្លះទៀតមានបំណងចង់ធ្វើចោរកម្ម ធ្វើឲ្យច្របូកច្របល់ពេញប្រទេស។ មនុស្សមួយចំនួន ដែល អាស៊ា ទទួលយកមកបញ្ចូលក្នុងជួរកងកម្លាំងរបស់ខ្លួន គឺជាអតីតទាហានរបស់ រាមាយោធា និងស្នងសូរ។ ពួក បះបោរបានសម្លាប់ទុកញ៉ាំងក្រីកែប ចេហាយខែត្រទាំង នៅក្នុងការប្រយុទ្ធមួយរួចហើយបានដុតបំផ្លាញខែត្រ កំពត ខេត្តខ្វែង បន្ទាប់មក ដោយកងកម្លាំងរបស់ខ្លួនកើនកាន់តែច្រើនឡើង អាស៊ាក៏ធ្វើដំណើរមកកាន់ភ្នំពេញ ក៏ប៉ុន្តែបានត្រូវទ័ពព្រះរាជាកាត់វាយតាមផ្លូវ ធ្វើឲ្យបរាជ័យ រួចដកថយទៅកាន់កូសាំងស៊ីនវិញទៅ។ អាស៊ា បានទទួលការការពារពីពួកអាណាមនៅក្នុងខែត្រវិញទ្រង់ ចូរដុក និងហាទៀង និងពីស្តេចត្រាញរបស់ខែត្រទាំង នោះផងដែរ ព្រោះអាណាមកិតថាសង្គ្រាម ស៊ីវិលនឹងធ្វើឲ្យកម្ពុជាចេះតែរេចរិលទៅៗ។ ប៉ុន្តែនៅទីបំផុតពួក អាណាមក៏ចាប់អាស៊ាប្រគល់ឲ្យលោក ដឺឡាក្រេ នៅចូរដុក នៅថ្ងៃទី១៧ ខែសីហា ឆ្នាំ១៨៦៦។

^{៧៧} នៅក្នុងសេចក្តីសំបុត្រនោះ អាស៊ាបានអះអាងថា ខ្លួនគេគឺជាអ្នកអង្គម្ចាស់អង្គភីម ត្រូវជាបុត្ររបស់ព្រះអង្គឯម ដែលជា ព្រះរាមរបស់ព្រះអង្គធិបតី។ ខ្លួនគេបានបែកបាក់ព្រាត់ឆ្ងាយពីព្រះមាតា និងព្រះជាយាព្រះនាមស្នួន ហើយត្រូវគេនាំខ្លួនយកទៅ បាណកកនៅពេលដែលគេរៀបចំព្រះរាជពិធីអភិសេកព្រះបាទអង្គធិបតី ធ្វើឲ្យគេកើតទុក្ខជាខ្លាំង ស្ទើរតែឆ្លង ក៏ព្រមទ្រុកក្តីក្លែងបន្លំថា ខ្លួនស្លាប់ហើយ។ បានយកសពខ្មែរម្នាក់ផ្សេងទៀតមកដាក់នៅក្នុងមណ្ឌល ជំនួសវិញ។ ឯព្រះអង្គភីម ផ្ទាល់ បានរត់គេចខ្លួនទៅ រស់នៅជាមួយពួកស្ទៀង និងព្នង ទើបតែចេញមកវិញនេះដើម្បីកេណ្ឌទ័ពទាមទារយកសិទ្ធិរបស់ខ្លួនមកវិញ។ នៅកម្ពុជាសព្វថ្ងៃ នៅមានអ្នកខ្លះយល់ថារឿងនេះជាការពិត។

នៅពេលដែលព្រឹត្តិការណ៍នេះបញ្ចប់ទៅនៅភាគនិរតីព្រះរាជាណាចក្រ មានព្រឹត្តិការណ៍មួយផ្សេងទៀត បានកើតឡើងនៅទន្លេមេគង្គ ។ ថ្ងៃមួយព្រះរាជាបានទទួលភ្នាក់ងារម្នាក់មកពីបាត់ដំបង សុំយាងព្រះអង្គឲ្យធ្វើដំណើរ ទៅកំពត ដើម្បីទៅទទួលស្តេចសៀមដែលរង់ចាំជួបជាមួយព្រះអង្គ ។ ព្រះរាជាបានប្រាប់លោក ខូដាដឺឡា ក្រេ អំពីការអញ្ជើញនេះ ហើយបានមានព្រះបន្ទូលថា នេះគឺជាកិត្តិយសមួយចំពោះព្រះអង្គហើយ ទ្រង់នឹងយាងទៅ តាមការអញ្ជើញ ។ លោក ខូដាដឺឡា ក្រេ មិនចង់ឲ្យព្រះរាជយាងទៅទេ ហើយបានទូលតបទៅវិញថាស្តេចសៀម មិនបានយាងមកទេ ។ ព្រះរាជាមិនព្រមស្តាប់ឡើយ ហើយបានយាងទៅកំពត ដោយមានលោក ខូដាដឺឡា ក្រេ ជូន ដំណើរទៅផង ។ ទៅដល់កំពត ព្រះអង្គទទួលបានសារលិខិតរបស់ស្តេចសៀមមួយច្បាប់ ទូលព្រះអង្គថា ស្តេច សៀមមិនបានយាងមកតាមការណាត់ទេ ហើយសូមឲ្យព្រះអង្គយាងត្រលប់ទៅរាជធានីវិញចុះ ។ ព្រះបាទ នរោត្តមទ្រង់ខ្វល់ខ្វែងខ្វែង ក៏យាងត្រលប់ទៅទន្លេមេគង្គវិញទាំងខ្មាស់អៀន ដែលត្រូវវិនាសអត់ប្រយោជន៍ដូច្នោះ ។

នៅសម័យនោះ គឺនៅចុងឆ្នាំ១៨៦៥ មានខ្មែរម្នាក់ទៀតបានប្រកាសខ្លួនថាជាពោធិកំបោរ^{៩៤} ត្រូវជា បុត្រារបស់ព្រះអង្គច័ន្ទ បន្តាញខ្លួននៅក្រចេះ រួចនៅតាមបណ្តាខែត្រខាងកើត ចុះរហូតទៅដល់ទឹកដីកូសាំងស៊ិន នៅត្រាវិញ (បាសាក់) ។ ប្រជាជនជាច្រើននាក់បានជឿតាមសម្តីរបស់ជននេះ ហើយនាំគ្នាដើរតាមជាហូរហែ ។

លោកខត្តមនារីជាចៅហ្វាយក្រុងសាយហ្គនបានកោះហៅឈ្មោះនេះឲ្យទៅជួប ហើយបានយាត់ខ្លួន ទុក ។ តាមពិតជននោះមានឈ្មោះថា ពោធិ អ្នកខ្លះនិយាយថា កើតនៅក្នុងព្រះយ៉ាងក្នុងខែត្រកំពង់ស្វាយ តែអ្នកខ្លះថា ជននេះមានកំណើតជាជនជាតិភាគតិចដែរ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ជននេះបានធ្វើដំណើរចេញពីភូមិពួកដែរ មកមុន នឹងមកដល់ក្រចេះ ។ ជននោះមានប្រពន្ធ៤ នាក់ នារីព្រងម្នាក់ នារីអាណាមម្នាក់ និងនារីខ្មែរ២ នាក់ ។ មកដល់ក្រចេះ គាត់បានយកប្រពន្ធខ្មែរម្នាក់ទៀត ។ ពោធិបានសម្លាប់ចៅហ្វាយខែត្រក្រចេះ និងសម្បកដែលប្រកែកមិនព្រម គោរពបញ្ជារបស់ខ្លួន រួចបានទៅសង់បន្ទាយមួយនៅក្នុងភូមិឈើទាលភ្លោះ នៅក្នុងខែត្រកញ្ញា ។ ពេលនោះអាណាខែត្រទាំងឡាយនៅខាងកើតទន្លេមេគង្គ បានចុះចូលជាមួយនឹងជនក្សត្រនេះ ។ ព្រះរាជាបានបញ្ជាឲ្យលោក ក្រឡាហេមចេញតាមវាយទៅលើពោធិកំបោរដល់បាត់ដំបង នៅក្នុងខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៦៦ ។ មុនដំបូងទីពោធិកំបោរ ទទួលបានជ័យជម្នះ ប៉ុន្តែបន្ទាប់មកក៏បរាជ័យវិញ ហើយបានគេចខ្លួនបាត់ទៅ ។ ប៉ុន្តែថ្ងៃក្រោយមក ពោធិកំបោរ បានបន្តាញខ្លួនឡើងវិញ ក៏ត្រូវទ័ពបារាំងវាយ លើកទី១ នៅថ្ងៃទី២៥-២៦ ខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ១៨៦៦ លើកទី២ នៅ ក្នុងខែមករា ឆ្នាំ១៨៦៧ ។ ពោធិកំបោរបានបាត់ខ្លួនម្តងទៀត បន្តិចក្រោយមកលេចឃើញនៅក្នុងខែត្របា-

^{៩៤} អ្នកអង្គម្ចាស់ពោធិកំបោរ នេះ បានសុគតនៅក្រោយពីប្រសូត្របានប៉ុន្មានម៉ោង នៅទន្លេមេគង្គ ។

រាយណ៍ និងកំពង់លែង ហើយធ្វើការកំរាមកំហែងមកលើរាជធានីខ្ពុត្ត័ ។ ពោធិកំបុរបានត្រូវវាយឲ្យបរាជ័យ ជាច្រើនលើកច្រើនសារ ក៏បានខ្លួនម្តងទៀតរួចមកដល់កំពង់ធំ ។ នៅកំពង់ធំនោះ អ្នកស្រុកស្រីៗ បានជំរុញ ឲ្យប្តីខ្លួនដេញតាម ចាប់ពោធិកំបុរបាននៅក្នុងត្រពាំងទឹក រួចសម្លាប់ចោលទៅ ។ គេបានកាត់ក្បាលពោធិកំបុរ ប្រឡាក់អំបិលធ្វើថ្នាំព្រះរាជ ដែលទ្រង់បានចេញបញ្ជាឲ្យយកទៅដោតនៅចុងដើមបូស្សីមួយ នៅភ្នំពេញ (ខែធ្នូ ឆ្នាំ១៨៦៧) ។

កន្លងមក នៅពេលដែលមានព្រឹត្តិការណ៍អស់នេះកើតឡើង ក្រោយពីបានពិនិត្យឃើញថាពួកអាណាចក្រ អាណាមតែងតែជួយពួកបះបោរ ដោយផ្តល់ឲ្យជ្រកកោនលើទឹកដីប្រជុំជនកាលជួយទាំងកម្លាំងថែមទៀត បញ្ជាក់ ឲ្យឃើញថា ពួកនេះមានបំណងចង់បង្កការវិនាសដល់សកម្មភាពរបស់បារាំងនៅកម្ពុជា លោកទេសាភិបាលវិញ្ញាណធីតា ឌី យែរ បានសម្រេចប្រកាសថា ត្រូវបញ្ឈប់ការដណ្តើមយកកូសាំងស៊ីនភាគខាងក្រោមទាំងមូលតែម្តង ដោយកាត់ យកខែត្រ៣ថែមទៀតដែលខ្មែរបានបោះបង់ចោលឲ្យអាណាម គឺចូរដុក វិញ្ញាណធីតា និងហាឡេង ដាក់បញ្ចូលជាមួយ ខែត្រ៣មុន គឺបៀនវ៉ា យ៉ាឌិញ និងឌិញ ឡើង ។ ការកាត់យកទឹកដីនេះប្រព្រឹត្តទៅនៅក្នុងខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៦៧ : វិញ្ញាណធីតា បានធ្លាក់ចូលមកក្នុងដៃបារាំងនៅថ្ងៃទី២០ , ចូរដុក ក្នុងថ្ងៃទី២២ , ហើយហាឡេងនៅក្នុងថ្ងៃទី២៤ ដោយ គ្មានអស់គ្រាប់កាំភ្លើង១ គ្រាប់ ។ ចៅហ្វាយលើទឹកដីទាំងនោះ គឺជានយ៉ាង ដោយពិនិត្យឃើញថាមិនអាច តទល់នឹងពួកបារាំង បានប្រកែកមិនព្រមចូលបម្រើបារាំងតាមសំណើរបស់លោកទេសាភិបាលវិញ្ញាណធីតា ទេ តែ បានចេញបញ្ជាឲ្យប្រកល់ទីក្រុងទាំងអស់នោះឲ្យបារាំងវិញ រួចហើយបានដឹកថ្នាំសម្លាប់ខ្លួនបាត់ទៅ ដើម្បីជាការ ដាក់ទោសចំពោះអសមត្ថភាពក្នុងការបំពេញកាតព្វកិច្ចរបស់ខ្លួន ។

ដោយហេតុនេះ បារាំងមានព្រំប្រទល់ជាប់ពីខាងត្បូងកម្ពុជាហើយ ហើយក៏មិនអាចមានរឿងអ្វីកើតឡើង ដែលបារាំងមិនបានដឹងនោះទេ ។ ស្ថានភាពនេះអាចឲ្យយើងដល់ជំនួយប្រកបទៅដោយប្រសិទ្ធភាពដល់ព្រះរាជា កម្ពុជា ជាអាវុធយុទ្ធភណ្ឌដែលព្រះអង្គត្រូវការក្នុងការប្រយុទ្ធតទល់នឹងពួកបះបោរ ជួនកាល ជាទ័ពដឹកនាំដោយ នាយទាហានបារាំងតែម្តង ក៏មាន ។

ដោយមានការចាក់ចុបពីតំណាងស្តេចសៀមនៅខ្ពុត្ត័ ព្រះបាទនរោត្តម បានលួចចុះសន្និសីទមួយ ជា សម្ងាត់ជាមួយសៀម ប្រហាក់ប្រហែលនឹងសន្និសីទដែលព្រះអង្គបានចុះជាមួយបារាំងដែរ ។ នៅខែមីនា ឆ្នាំ១៨៦៧ ពេលពិនិត្យឃើញថាបារាំងមានការសង្ស័យអំពីសន្និសីទនេះ អភិបាលរាជធានីបាងកក បាន ប្រកាសយ៉ាងប្រញាប់ថាគេបានចុះសន្និសីទមួយនេះជាមួយព្រះបាទនរោត្តមនៅក្នុងសម័យមួយ ដែលពួកគេ មិនបានដឹងថាមួយឯមួយបានចុះសន្និសីទមួយជាមួយបារាំងរួចទៅហើយទេ ។ នៅពេលបានដឹងពីសន្និសីទជា មួយបារាំងនេះ គេបានប្រកាសបដិសេធសន្និសីទរបស់គេជាអសារបង់ហើយដើម្បីកុំឲ្យវិនាសដល់ការអនុវត្តន៍ សន្និសីទជាមួយបារាំងផង ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅពេលនោះដែរ ស្តេចសៀមដែលទើបតែបានចុះសន្និសីទមួយជាមួយ

កុងស៊ុល បារាំងប្រចាំរាជធានីបាណកក បានទទួលស្គាល់ថាទឹកដីអង្គរ និងបាត់ដំបងជារបស់សៀម ទាំងដែល
កុងស៊ុលនោះមិនបានដឹងអំពីស្ថានភាពពិតប្រាកដ ហើយក៏មិនបានជូនដំណឹងដល់លោកឧត្តមនារីជាអភិបាលក្រុង
សាយហ្គន ឲ្យដឹងផងទេ ។

គេបានដឹងអំពីការមានសន្ធិសញ្ញានេះនៅឯសាយហ្គន នៅក្នុងខែកក្កដា ឆ្នាំ១៨៦៧ ។ រដ្ឋាភិបាលបារាំង
នាសម័យនោះដែលមិនបានយកចិត្តទុកដាក់ដល់រឿងនេះ បានឲ្យសប្តាប័នដោយមិនបានគិតវែងឆ្ងាយ ជាហេតុធ្វើ
ឲ្យខ្មែរគ្រងមានសារសំខាន់ទាំង២នេះ ដែលលោកឧត្តមនារី និងលោក ដឺឡាហ្គ្រង់ទីយែរ មានបំណងទាមទារយកមក
ប្រគល់ឲ្យកម្ពុជាវិញតាំងតែពីពេលនោះម៉្លោះ ត្រូវបាត់បង់ទៅអស់កាល៤០ឆ្នាំ ថែមទៀត ។ លោកឧត្តមនារី មិន
សប្បាយចិត្តទេ រីឯលោក ដឺឡាហ្គ្រង់ ដែលជាតំណាងអាណាព្យាបាលបារាំងប្រចាំនៅរាជធានីភ្នំពេញ បានទ្រង់
សម្បទាខ្លាំង ។ ដើម្បីកុំឲ្យលោក ដឺឡាហ្គ្រង់ ទ្រង់ខ្លាំងពេក ព្រះរាជកម្ពុជាបានប្រកែកថា ទ្រង់មិនបានដឹងអ្វីទេ ហើយ
ថា ព្រះរាជកម្ពុជាមុនៗមិនដែលបាន ទទួលស្គាល់ការដែលស្តេចសៀមយកខ្មែរបាត់ដំបង និងអង្គរនេះម្តងណា
ទេ ដូចនេះ ប្រទេសបារាំងដែលជាអ្នកការពារកម្ពុជាក៏គ្មានសិទ្ធិអ្វីយកទឹកដីកម្ពុជាទៅប្រគល់ឲ្យគេដោយគ្មានការ
ឯកភាពពីព្រះអង្គដែរ ។ ព្រះរាជបន្ទូលរបស់ព្រះរាជានេះត្រឹមត្រូវណាស់ គឺដោយសារព្រះអង្គបានទទួលឥទ្ធិពល
ខ្លះៗពីលោកតំណាង ក៏ប៉ុន្តែទោះជាយ៉ាងណាក៏ដោយ បារាំងមានចំណងការទូតជាមួយសៀម ម៉្លោះហើយមិន
អាចធ្វើអ្វីបានឡើយ ។ មកដល់សព្វថ្ងៃនេះ យើងបានដោះស្រាយកំហុសឆ្គងខាងលើនេះរួចវិញហើយ : បាត់ដំបង
អង្គរ ស៊ីសុដុន ម្លប់ព្រៃ ទន្លេពៅ ស្ទឹងត្រែង និងទឹកដី ទាំងអស់នៅខាងត្បូងភ្នំដងរែក ព្រមទាំងខ្មែរកោះកុង នៅលើ
ឈូងសមុទ្រសៀមផង បានវិលត្រលប់មកជាកម្ពុជាវិញហើយ ក្រោយរយៈពេលកន្លះសតវត្សរ៍ ។ ព្រះបាទ
នរោត្តម និងព្រះវររាជមាតា ដែលមានបំណងឲ្យបារាំងទាមទារយកទឹកដីទាំងនោះមកឲ្យកម្ពុជាវិញយ៉ាងខ្លាំងនោះ
បានសុភតអស់ទៅហើយ ដោយមិនបានឃើញទឹកដីទាំងនោះ វិលត្រលប់មកវិញផងទេ ។

ព្រះបាទនរោត្តម បានសម្រេចលើករាជធានីមកតាំងនៅភ្នំពេញវិញ តាំងពីឆ្នាំ១៨៦៣មកម៉្លោះ ។ ព្រះអង្គ
បានយាងមកពិនិត្យទីតាំងថ្មីនៅត្រង់កណ្តាលភូមិសាវៃកែវ ចំពីខាងមុខទន្លេចតុមុខនៅដំណាច់ឆ្នាំមុន បន្ទាប់មក ទ្រង់ក៏
ចាត់ឲ្យរៀបចំពង្រាបដីភ្លាម ។ ដើម្បីមានថវិកាចំណាយក្នុងការរៀបចំរាជធានីថ្មីនេះ ព្រះរាជាបានរៀបចំឲ្យមាន
ការយកពន្ធលើបុគ្គល យកពន្ធបនអាភៀនឡើងវិញ ដែលព្រះបិតាព្រះអង្គបានការពារមិនឲ្យយក ហើយក៏បាន
រៀបចំប៉ុស្តិ៍យម្មយចំនួន ដែលគេបិទក្នុងមួយរយៈពេលប្រទេសមានអសន្តិសុខកន្លងមកឡើងវិញផងដែរ ។
វិធានការទី៣នេះគ្មានការតវ៉ាអ្វីទេ ។ មន្ត្រីចាស់ៗ ដែលធ្លាប់តែឃើញគ្រឿងញៀននេះធ្វើចរាចរដោយសេរី ក្នុង
ព្រះរាជាណាចក្រ បានមានប្រតិកម្មតបទៅនឹងវិធានការទី២ ។ ក៏ប៉ុន្តែវិធានការទី១ គឺការបង្កើតពន្ធដារប្រភេទថ្មី
មួយដែលមិនដែលមានពីមុនមក មានផលវិបាកអាក្រក់ជាងគេ គឺបានធ្វើឲ្យប្រជាជនទូទាំងប្រទេស មិនពេញចិត្ត ។
ពេលនោះ បើសិនជាគ្មានវត្តមានរបស់បារាំងនៅជួយទេ ប្រហែលជាព្រះបាទនរោត្តមត្រូវបានព្រះអនុជវត្តា

ឬស៊ីសុវត្ថិ បើពុំនោះទេក៏ពួកបះបោរអាស៊ាន និងពោធិកំបោរ ទម្លាក់ពីលើរាជបល្ល័ង្ក បាត់ទៅហើយ^{៤៥} ។ ក៏អំណាច និងការកាន់កាប់របស់បារាំង ដែលជួយព្រះអង្គឲ្យគង់នៅលើរាជបល្ល័ង្កជាប់ និងបានជួយឲ្យស្រុកនេះ មានសន្តិភាព ឡើងវិញ ឲ្យពាណិជ្ជកម្មចាប់កំណើតជាថ្មី ហើយអភិវឌ្ឍន៍រីកលូតលាស់ គួរអ្នកណាកិតស្មានដល់ ខុសពីប៉ុន្មានឆ្នាំ មុនឆ្ងាយណាស់ ។ ព្រះរាជាណាចក្រមានសុភមង្គល អ្នកក្នុងភាពក៏មានប្រាក់កាសបាយ អ្នកស្រុកក៏លែងរអ៊ូរទាំ ហើយចាប់គោរពព្រះរាជាឡើងវិញ និងទម្លាប់ខ្លួន ជាមួយនឹងអាណាព្យាបាលរបស់បារាំង ។

សន្តិភាពបានកើតមានឡើងវិញស្តេចនរោត្តមជាមួយនឹងអនុជរបស់ព្រះអង្គ គឺអ្នកអង្គម្ចាស់ស៊ីសុវត្ថិ ដែលមានឋានៈជាព្រះកែវប៊ុរា នៅក្រោមរជ្ជកាលរបស់ព្រះបិតាព្រះអង្គ នៅពេលដែលព្រះអង្គជាព្រះទ្រង់រាជ ។ អ្នកអង្គម្ចាស់ស៊ីសុវត្ថិ បានគង់នៅឯសាយហ្គនចាប់តាំងពីខែឧសភា ឆ្នាំ១៨៦៦ មក ហើយព្រះរាជា ទ្រង់ ប្រទានប្រាក់ខ្ទប់ចំនួន១៤០ ៥០០ ៥០០ (ប្រហែលជា១ម៉ឺនហ្វ្រង់) ក្នុង១ឆ្នាំ ។ ដែលអាចឲ្យព្រះអង្គរស់ជាមួយ មហេសី និងសេនាអាមាត្យបានយ៉ាងស្រួល ។ ដល់មកខែឧសភា ឆ្នាំ១៨៧០ ព្រះរាជាបានតែងតាំងព្រះអនុជ ជាព្រះទ្រង់រាជទាំងបង្អស់ព្រះទ័យ តាមសំណើរបស់លោកទេសាភិបាលទឹកដីកូសាំងស៊ីន ។

និយាយអំពីព្រះអនុជមួយព្រះអង្គទៀត គឺអ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា ក្រោយពីទទួលបរាជ័យដណ្តើមយករាជ សម្បត្តិពីព្រះបាទនរោត្តមមិនបានរួចមក បានគេចព្រះអង្គទៅគង់នៅឯដីកំពង់ធំ ខែត្រកំពង់ស្វាយ រួចទៅនៅ ខែត្រស្មោង បន្ទាប់មកទៀតទ្រង់បាននាំបក្សពួកប្រហែលជា១០០ នាក់ ទៅគង់នៅខែត្រសម្បូរតាមមាត់ទន្លេ មេគង្គក្រើយខាងស្តាំ ។ នៅទីនោះមិនសូវមានប្រជាជនរស់នៅទេ តែអ្នកស្រុកបានបង្កើតនូវស្រូវថ្នាយ ។ គួរនរណាកិតពីព្រះអង្គទៀតទេ តែព្រះអង្គចេះតែទន្ទឹមរង់ចាំ ក្រែងមានទឹកស្រាបៀបបានយាងមកសោយរាជ្យ សម្បត្តិវិញ រហូតទាល់តែទ្រង់សុគតទៅ នៅក្នុងភូមិក្រាក់ នៅថ្ងៃទី៣១ ខែធ្នូ ឆ្នាំ១៨៧១ ក្នុងព្រះជន្មាយុ ៥០ ព្រះវស្សា ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៧២ មានអតីតជំនួយការរបស់ពោធិកំបោរម្នាក់ បានចេញបង្ហាញខ្លួននៅក្នុងខែត្រត្បូងឃ្មុំ ជាមួយទ័ព៤៧៧ នាក់ ។ ពួកនេះចេញពីស្រុកពួកស្ងៀងដែលមិនចេះចំណុះគេ តែត្រូវបង្ខំចិត្តវិលត្រលប់ទៅទី នោះវិញ ដោយមានទ័ពលោកទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីនដេញប្រកិតពីក្រោយ ។

នៅខែកក្កដា និងខែសីហា ឆ្នាំដដែល ព្រះរាជាទ្រង់បានយាងធ្វើព្រះរាជទស្សនកិច្ចយ៉ាងយូរ នៅហុងកុង

^{៤៥} លោកខូដងឌីឡាគ្រូបានសរសេរនៅក្នុងថ្ងៃទី៧ ខែកក្កដា ឆ្នាំ១៨៦៥ ថា : “ព្រះរាជាមិនសូវមានប្រជាប្រិយភាពប៉ុន្មានទេ ដោយសារអតីតកាលរបស់ព្រះអង្គ និងដោយសារទ្រង់ចំណាយច្រើនលើសលប់” ។ ឯលោក ប៊ូធីយេ ក៏បាននិយាយដែរនៅថ្ងៃទី៧ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៨៦៧ ថា : “អ្នកណាក៏ស្អប់ព្រះរាជាដែរ គួរនរណាម្នាក់ចូលចិត្តព្រះអង្គទេ” ។ តាមពិតទៅ ទាំងប្រជាស្រ្តីទាំង នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី គេចូលចិត្តព្រះអនុជស៊ីសុវត្ថិ ខ្លាំងជាង ។

ម៉ាការ កង់តុន និងម៉ានីល ដោយជិះនាវាចម្បាំងឈ្មោះ ឡឺប៊ូរីយ៉ាន ដែលលោកទេសាភិបាលដឹកសាវ័នស៊ីន ប្រគល់ ថ្វាយសម្រាប់ជូនដំណើរ^{៩៦} ។

ពេលយាងត្រលប់មកពីទស្សនកិច្ចវិញ ព្រះរាជាកម្ពុជាហាក់ដូចជារំភើបនឹងអ្វីៗ ដែលព្រះអង្គបានទត ឃើញណាស់ ហើយយល់ឃើញថាព្រះអង្គត្រូវរៀបចំប្រទេសរបស់ព្រះអង្គឲ្យមានការវិវត្តន៍ដូចគេ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ព្រះរាជបំណងនេះមានតែក្នុងមួយរយៈខ្លីប៉ុណ្ណោះ មិនបានប៉ុន្មានដងទ្រង់ក៏ត្រលប់មកប្រកាន់តាមទម្លាប់ចាស់វិញ ហើយមិនបានធ្វើអ្វី គិតអ្វី ជាប្រយោជន៍ដល់ប្រជាពលរដ្ឋរបស់ព្រះអង្គបន្តិចណាទេ ទោះបីជាស្តេចសៀមបាន បង្ហាញឲ្យឃើញខុសហរណ៍ខ្លះៗក៏ដោយ ។ នោះហើយជាគ្រោះថ្នាក់ ។ តើប្រទេសបារាំងសុខចិត្តបណ្តោយឲ្យ ជាតិសាសន៍មួយ ដែលគេបានស្រោចស្រង់ចេញពីការប្រញឹងប្រញីងណើមហែកហួរគ្នា ហើយសព្វថ្ងៃស្ថិតនៅក្រោម អាណាព្យាបាលរបស់គេឲ្យរលត់រលាយទៅបានដែរឬទេ? ប្រាកដណាស់ថា បារាំងនឹងជំរុញព្រះរាជាឲ្យចាប់ផ្តើម ធ្វើកំណែទម្រង់ខ្លះៗជាបន្តាន់ ដោយមិនមានធ្វើឲ្យប៉ះពាល់ដល់ព្រះ រាជបុព្វសិទ្ធិរបស់ព្រះអង្គទេ ដូចជានាំព្រះអង្គ ឲ្យរៀបចំខ្លួនធ្វើការកែប្រែខ្លះដែលនឹងធ្វើឲ្យមានការដ្ឋានប្តូរបន្តិចម្តងៗ ដើម្បីប្រែក្លាយប្រជាជនកម្ពុជា ទៅជា ប្រជាជនមួយប្រកបទៅដោយមធ្យោបាយអាចរស់រានមានជីវិតរហូតទៅ ។

ប្រទេសបារាំងមិនមានញញើតទេ ដើម្បីបញ្ជាក់ឲ្យឃើញអន្តរាគមន៍របស់ខ្លួនមកលើកម្ពុជាថា ពិតជាត្រឹម ត្រូវ ។ គេបានសម្រេចចិត្ត ធ្វើសកម្មភាពទៅលើប្រជាពលរដ្ឋ តាមរយៈព្រះរាជា ដោយហេតុនោះហើយបានជា ព្រះបាទនរោត្តមបានចុះព្រះហស្តលេខាលើព្រះរាជក្រឹត្យមួយចំនួននៅថ្ងៃទី១៥ ខែមករា ឆ្នាំ១៨៧៧ លុប បំបាត់ឋានៈខុបរាជចេញ ដូចដែលគេបានអនុវត្តរួចមកហើយនៅស្រុកសៀម លុបឋានៈខុបយោរាជដែលអស់ ន័យទៅហើយ លុបឋានៈព្រះវររាជជននីដែលនៅឯ បាងកកឯ ណោះគឺជាឋានៈរបស់ព្រះវររាជមាតា តែគ្មាន អំណាចអ្វីទេ ព្រមទាំងលុបបំបាត់ឋានៈ និងមុខងារមន្ត្រីមួយចំនួនធំ ដែលគ្មានការងារអ្វីជាសំខាន់ ។

ចំនួនខ្មែរត្រក់ត្រូវកែប្រែ និងកាត់បន្ថយ ។ ការយកពន្ធដាររលប់ប្រគល់ឲ្យពួកចិនប្រមូលទៀតហើយ ព្រោះ ពួកនេះតែងតែកាត់យកមួយចំណែកធំសម្រាប់ខ្លួនឯង ។ ល្បែងស៊ីសង្គមមួយចំនួនត្រូវហាមឃាត់ ដូចជា ល្បែង សត្វ ៣៦ បែប ល្បែងឯទៀតៗត្រូវរៀបចំត្រួតពិនិត្យ ។ កំណែធ្វើការចំនួន៩០ ថ្ងៃអាចគេចជុតបាន ដោយបង្ខំ ប្រាក់ចំនួន២០ ហ្វុន ស្មើនឹង៤ ពីរ៉ាស^{៩៧} ។ កំណែទម្រង់តុលាការ ដោយចាត់តាំងតែចៅក្រមដែលបានសិក្សា

^{៩៦} ព្រះរាជាទ្រង់បាននាំយកពួកភ្នែងមួយក្រុម មានឈ្មោះថាសាហ្គាល់ ពីម៉ានីលមកកម្ពុជា ដែលជាប្រភពនៃក្រុមភ្នែងមួយក្រុម ដែលតែងសំដែងជូនសាធារណជនទស្សនា នៅវត្តភ្នំ រាល់ថ្ងៃអាទិត្យចាប់ពីម៉ោង៥ កន្លះដល់ម៉ោង៦ កន្លះ និងរាល់ថ្ងៃព្រហស្បតិ៍ ចាប់ពីម៉ោង ៨ កន្លះ ដល់ម៉ោង ៩ កន្លះ ។

^{៩៧} សព្វថ្ងៃនេះ ៤ ពីរ៉ាស ស្មើនឹង ៩ ហ្វុនកន្លះ ។

ចេះចាំច្បាប់ច្បាស់លាស់ ។ លុបបំបាត់មិនឲ្យមានខ្ញុំបម្រើដែលមិនឲ្យរំដោះខ្លួនចេញ និងរៀបចំលុបបំបាត់ចោល ទាំងស្រុង រង់ចាំតែព្រះរាជាចេញច្បាប់កំណត់ឲ្យផ្តល់ប្រាក់បៀវត្សឲ្យ ដែលពួកខ្ញុំទាំងនោះអាចកាត់សន់បំណុល របស់គេបាន ។

កំណែទម្រង់ទាំងអស់នេះនឹងធ្វើឲ្យស្ថានភាពកម្ពុជាកាន់តែល្អប្រសើរឡើង ប្រសិនបើគេអនុវត្តបានត្រឹមត្រូវ ព្រោះថាវាមានអត្ថប្រយោជន៍ដល់ភ្នាក់ងារតែម្តង ហើយនឹងទាក់ទាញឲ្យមានកំណែទម្រង់ផ្សេងៗ ជាបន្តទៀត ដែល នឹងនាំមកនូវការរីកចម្រើន ហើយនឹងធ្វើឲ្យប្រទេសឈានឡើងមានឋានៈស្មើនឹងបណ្តាប្រទេសស៊ីវិលយ៉ាងទៀតៗ និងមានជីវិតរស់រានជាអង្រែឆ្នាំទៅ ។ ក៏ប៉ុន្តែឥទ្ធិពលរបស់បារាំងទៅលើព្រះរាជាពេលនោះ ដែលធ្លាប់តែគ្មាន កម្រៃជាយូរណាស់មកហើយ ដែលមាននូវតែមិនច្បាស់លាស់ មិនទៀងទាត់ ខ្វះការប៉ិនប្រសប់ ហើយអកម្ម គ្មាន គំនិតជាប់បន្ត ដោយហេតុនេះព្រះអង្គនៅខ្សោយខ្លាំងណាស់ ។ បារាំងគ្មានឥទ្ធិពលបន្តិចបន្តួចទៅលើពួកមន្ត្រីដែល កំពុងតែព្រឺខ្លាចចំពោះការដ្ឋានប្តូរដែលគ្រោងទុកជាមុន ពីព្រោះនោះគឺការបញ្ចូលរបៀបថ្មី ដែលធ្វើឲ្យពួកគេ ឆ្លើងឆ្នល់ ប៉ះពាល់ដល់ទម្លាប់ភ័យព្រួយខ្លាចបាត់បង់ដល់ប្រយោជន៍របស់គេ ។ ពួកស្រីៗ នៅក្នុងព្រះរាជវាំង មាន ពួកអ្នកអង្គម្ចាស់ក្សត្រី ពួកស្រីស្នំ ពួកភីលៀង បានប្រឆាំងយ៉ាងខ្លាំងចំពោះការប្រែប្រួលទាំងឡាយ បានព្រួតគ្នា ធ្វើប្រតិកម្មតបមួយ ដែលបារាំងមិនដឹងតទល់យ៉ាងណា ប៉ុន្តែមិនបានឲ្យតម្លៃដល់ ដោយគេសប្រហែស ។

ចំណែកប្រជាជនវិញ មិនមានព្រួយបារម្ភអ្វីទេ ដោយគិតថាបារាំងមកជួយរៀបចំសណ្តាប់ធ្នាប់ឲ្យ ជួយធ្វើឲ្យមានសន្តិសុខនៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ខុសពីអាណាម និងសៀម ។ ប្រជាជនធ្លាប់បានឃើញបារាំង ធ្វើដំណើរពាសពេញស្រុក ហើយកាត់រឹករាយនឹងឃើញអ្នកតំណាងអាណាព្យាបាលរស់នៅភ្នំពេញ ក្សែរព្រះរាជា តែគ្មានរើរវល់លូកដៃចូលក្នុងកិច្ចការអ្វីៗទេ ។ ការបើកឲ្យធ្វើនាវាចរនាមទន្លេពីកូសាំងស៊ីនឡើងវិញ ដែលពី មុនអាណាមបិទជិត ធ្វើឲ្យមាននាវាប្រើចំហាយជាច្រើនឡើងមកដល់ទឹកដីព្រះរាជាណាចក្រ ធ្វើឲ្យពាណិជ្ជកម្មរីក ចម្រើន និងធ្វើឲ្យប្រជាជនកម្ពុជារីករាយសប្បាយចិត្តជាខ្លាំង ហើយគេបាននិយាយថា នេះគឺដោយសារបារាំង ម៉្លោះហើយអ្នកស្រុកស្រលាញ់បារាំងណាស់ ។

ក៏ប៉ុន្តែ ដើម្បីបញ្ជាក់ពីអាណាព្យាបាល និងវត្តមានរបស់បារាំងនៅកម្ពុជា និយាយឲ្យខ្លីថាដើម្បីអាចធ្វើការ កែប្រែស្រុកនេះស្របទៅតាមកម្មវិធីមួយ ដោយដ្ឋានប្តូរស្ថាប័នចាស់គឺរឹលចេញ បារាំងត្រូវការឲ្យមានភ្នាក់ងារ ដែលមានការគិតគូរក្នុងការបំពេញភារកិច្ចរបស់ខ្លួន មានស្ថាប័នថ្មីបំពេញភារកិច្ចច្បាស់លាស់ ជាពិសេស គឺត្រូវឲ្យព្រះរាជាស្តាប់ការផ្តល់យោបល់ មានមន្ត្រីដែលស្តាប់ព្រះរាជបញ្ជា ហើយបារាំងខ្លួនឯងក៏ឈប់លែងជា ទីប្រឹក្សាគ្មានឥទ្ធិពល តែជាអ្នកគ្រប់គ្រងរដ្ឋបាលមានសិទ្ធិចាត់ចែងការងារក្នុងនាមព្រះរាជា ហើយក៏អាចបញ្ជា ពួកមន្ត្រីអនុវត្តភារកិច្ច បានផងដែរ ។

នៅស្រុកសៀមង ណោះវិញ នៅពេលដែលព្រះរាជាបានកកសម្រេចថានឹងធ្វើការកែទម្រង់ដូច ដែល

បារាំងមានគម្រោងចង់ធ្វើ និងមានកាតព្វកិច្ចត្រូវធ្វើនៅកម្ពុជា ដោយសៀមគ្មានប្រទេសអាណាព្យាបាល ដូចកម្ពុជា ព្រះរាជាបានអំពាវនាវរកប្រទេសនៅអឺរ៉ុបឲ្យមកជួយ ហើយបានប្រគល់ការដឹកនាំ បច្ចេកទេសលើ គ្រប់សេវាទៅឲ្យគេកាន់កាប់ទាំងអស់ ។ ចំពោះកម្ពុជាដែលមានបារាំងជាអាណាព្យាបាល គេក៏ត្រូវការជាចាំ បាច់ណាស់នូវអ្នកបច្ចេកទេសអឺរ៉ុបមកធ្វើការបម្រើដល់ប្រយោជន៍ ត្រឹមត្រូវទៅតាមបច្ចេកទេសដែលគេកំពុង តែប្រើនៅអឺរ៉ុបដែរ ហើយអ្នកបច្ចេកទេសនោះសមណាស់តែមានសញ្ជាតិជាប្រទេសអាណាព្យាបាលគឺបារាំង ។

ព្រះបាទនរោត្តមបានយល់ច្បាស់ណាស់អំពីសារសំខាន់ទាំងអស់នេះ ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់អាចមិនទាន់បានយល់ ច្បាស់ទាំងអស់នៅឡើយ ព្រោះគ្មានអ្នកណាផ្តល់គំនិតថ្មីថ្មោង គ្មានអ្នកណាផ្តល់ទីប្រឹក្សាល្អិតល្អន់ ជាពិសេស គឺមក ពីបារាំងមិនហ៊ានបង្កិតបង្កំព្រះអង្គខ្លាំងពេក ។ ម៉្លោះហើយព្រះអង្គមានការញញើតញញើម មិនហ៊ានសម្រេច យ៉ាងណាជាយ៉ាងណាទេ ណាមួយទ្រង់ចង់ស្ថិតនៅជាព្រះរាជាផ្តាច់ការផង ចង់ក្តាប់ក្តងព្រះហស្តនូវជីវិត សេចក្តីស្លាប់ និងទ្រព្យធនទាំងអស់របស់ប្រជារាស្ត្រព្រះអង្គផង ហើយគ្មានសេចក្តីក្លាហាននឹងអនុវត្តកំណែទម្រង់ ទាំងនោះទេ ។ ព្រះអង្គចង់ក្តាប់ដល់នៃពន្ធដារទាំងអស់ ហើយចាត់ចែងទៅតាមតែព្រះទ័យ ដោយមិនបានគិតធ្វើអ្វី ជាដល់ប្រយោជន៍ដល់ប្រជារាស្ត្រ ឬធ្វើអ្វីជាប្រយោជន៍សាធារណៈសោះឡើយ ។ ធ្វើយ៉ាងនេះ មិនសមនឹងការ ស្ថិតនៅក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់បារាំងទេ^{៤៨} ។

ដោយអត់ទ្រាំនឹងពិនិត្យមើលរបាយការណ៍ស្តីពីការយឺតយ៉ាវនេះតទៅទៀតមិនទាន់ លោក ហ្ស៊ូលហ្វើរី ដែលកាលនោះជានាយករដ្ឋមន្ត្រីបារាំង បានចាត់ឲ្យលោក ស្តាលប៊ុមសុន ជាទេសាភិបាល និងជាតំណាងដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់ នៃប្រទេសបារាំងនៅកូសាំងស៊ិន សហការជាមួយអ្នកតំណាងអាណាព្យាបាលបារាំងនៅភ្នំពេញ ចូលគាល់ ព្រះបាទនរោត្តម ហើយយាងព្រះអង្គឲ្យឡាយព្រះហស្តលេខាលើអនុសញ្ញាមួយ ដើម្បីប្រគល់កិច្ចដឹកនាំព្រះរាជា ណាចក្រ ដែលកន្លងមកព្រះអង្គក្តាប់ក្តងតែមួយព្រះអង្គឯង ឲ្យអាណាព្យាបាលបារាំងចាត់ចែងជំនួសវិញម្តង ។ ដោយមិនបានគិតអ្វីដែរឆ្ងាយ លោកទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិនបានឡើងជិះកប៉ាល់ជាមួយទាហាន ១០០ នាក់ មកឡើងគោកនៅខាងអាគ្នេយ៍ព្រះរាជវាំង ។ គាត់បានចុះពីកប៉ាល់ ហើយចូលគាល់ព្រះបាទនរោត្តមសំដែងការ គួរសមតាមរបៀបពិធីការ រួចបានដកខ្លួនចេញទៅវិញ ។ បន្តិចក្រោយមក ព្រះរាជាបានយាងទៅជួបជាមួយ លោក ទេសាភិបាលនៅក្នុងវិមានអាណាព្យាបាល ។

^{៤៨} នៅក្នុងខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៨៧៧ អ្នកអង្គម្ចាស់វត្តា បានបង្ហាញវត្តមានឡើងវិញ នៅក្នុងខែត្របាភ្នំ ដោយមានទ័ពមួយកង ។ គេបាន បញ្ជូនទ័ពមួយកងទៅវាយទ័ពនោះឲ្យបរាជ័យ ដណ្តើមយកបន្ទាយបាភ្នំបាន ក៏ប៉ុន្តែសង្គ្រាមនោះបានធ្វើឲ្យមនុស្សស្លាប់ និងខូចខាត ទ្រព្យសម្បត្តិអស់ជាច្រើន ។ ហេតុការណ៍នេះបញ្ជាក់ថា នៅពេលនោះប្រជាជនមិនសូវជាចូលចិត្តព្រះបាទនរោត្តម ប៉ុន្មានទេ ។

លោក មុនសុន ជាមនុស្សខ្លះការប៊ុនប្រសប់ គួរឲ្យសោកសៅជាអ្នកការទូតម្នាក់ដែលឆ្លាតវាងវៃ មានអំណត់ យល់ដឹងពីកាលៈទេសៈដើម្បីដោះស្រាយបញ្ហាឲ្យបានល្អជាមួយព្រះរាជាកម្ពុជា ដែលទ្រង់ក៏មិនយល់ដឹងច្បាស់អំពីរបៀបធ្វើការរបស់បារាំងដែរ ។ គាត់មិនចេះប្រើវិធីសាស្ត្រពន្យារពេលដែលនឹងនាំមកនូវលទ្ធផលល្អនៅពេលក្រោយទេ ។ គាត់បានសម្រេចចិត្តថាត្រូវបង្ខំសភាពការណ៍ ចាប់បង្ខំឲ្យព្រះរាជាឡាយព្រះហស្តលេខាដោយធ្វើឲ្យព្រះអង្គភ័យខ្លាច តាមការបង្ហាញកម្លាំងទ័ព ។ គាត់បានចាត់មន្ត្រីម្នាក់ នាំយកអនុសញ្ញា ដែលលោករដ្ឋមន្ត្រីមហាផ្ទៃ កូប៊ូកូរ៉េស្តី បានរៀបចំប្រញាប់ប្រញាប់ជាមួយគាត់មុននឹងចេញពីសាយហ្គន មកដើម្បីឲ្យព្រះរាជាឡាយព្រះហស្តលេខា ។

មុនដំបូង ព្រះរាជាមិនយល់ថាគេចង់ឲ្យព្រះអង្គធ្វើអ្វីទេ ។ ពួកមន្ត្រីទាំងឡាយគិតថា បារាំង ចង់លុបបំបាត់ព្រះរាជាណាចក្រចោល ហើយដឹកនាំប្រទេសដោយគ្មានពួកគេ គឺទុកកម្ពុជាជាអាណានិគមរបស់បារាំង ម៉្លោះហើយពួកគេបានថ្វាយយោបល់ដល់ព្រះរាជា សូមកុំឲ្យព្រះអង្គយល់ព្រមតាម ។ មានការភ័យភ័យភ័យអស់ពេលប៉ុន្មានថ្ងៃ រហូតដល់មានទិសានវាទ ៖ ព្រះរាជាបានប្រកែកមិនព្រមទទួលលោកទេសាភិបាល ដោយយកលេសថាព្រះអង្គប្រឈួន ។ បារាំងកំព្រើញថា បើព្រះអង្គមិនយល់ព្រមទេ គេនឹងយកព្រះអង្គទៅដាក់នៅប្រទេសអាល់ហ្សេរី ។ ព្រះអង្គបានត្រូវហ៊ុមព័ទ្ធដោយនាយទាហាន និងមន្ត្រីបារាំង ជាច្រើនរូបក្នុងនោះមានលោក ហ៊ីរ៉េស អ្នកតំណាងអាណាព្យាបាលបារាំងនៅកម្ពុជា លោក លូស ដែលក្រោយមកជាវេស៊ីដង់ជាន់ខ្ពស់នៅកម្ពុជា (១៨៩៨) ហើយគេធ្វើឲ្យព្រះអង្គអាចទតពីព្រះបរមរាជវាំងទៅឃើញកប៉ាល់ ដែលចាំតែដឹកយកព្រះអង្គទៅធ្វើឲ្យព្រះរាជាក៏យញ័ររន្ធត់ អត់មិនបានក៏ឡាយព្រះហស្តលេខាលើអនុសញ្ញា ដែលបារាំងយកមកបង្ខំព្រះអង្គទៅនៅថ្ងៃទី២៤ ខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៨៤ ។ តាមពិតទៅ មានព្រឹត្តិការណ៍ដ៏គួរឲ្យសោកស្តាយមួយបានកើតឡើង ដែលធ្វើឲ្យព្រះរាជាទ្រង់ភិតភ័យជាខ្លាំង ៖ លោក កុលដឺម៉ុងតេរ៉ូ ដែលជាអ្នកបកប្រែរបស់ព្រះអង្គ បានប្រែពាក្យមួយម៉ាត់ ខុសមកពីពាក្យនោះមានន័យ២យ៉ាង ។ លោក ប៉ារី អ្នករុករកបារាំងសម្រាប់ប្រទេសលាវ បានកែតម្រូវលើការបកប្រែនោះ ជាហេតុធ្វើឲ្យគេយាត់ខ្លួនលោក កុលដឺម៉ុងតេរ៉ូ ហើយឲ្យទាហាន២នាក់ ដែលឈររសាងខាងបានវាយធ្វើបាបគាត់បន្តិចបន្តួច ។

ព្រះរាជាមិនបានដឹងថា បើសិនជាព្រះអង្គរក្សាបាននូវពាក្យដែលព្រះអង្គបានសន្យាកាលពីឆ្នាំ១៨៧៧ ព្រះអង្គមិនចាំបាច់ត្រូវគេបង្ខំឲ្យចុះអនុសញ្ញាឆ្នាំ១៨៨៤ នេះទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែគ្មាននរណាម្នាក់បានជួយរំលឹកព្រះអង្គអំពីរឿងនេះសោះ តាំងតែពីពេលនោះមក ។ ហើយព្រះអង្គរឹតតែមិនបានដឹងសោះថា ទ្រង់នឹងមិនមានខាតបង់អ្វីទាំងអស់ ជាមួយអនុសញ្ញាថ្មីនេះ ។ បើនិយាយអំពីអ្នកតំណាងរបស់ប្រទេសបារាំងប្រចាំនៅកម្ពុជាវិញ អស់លោកមិនបានគិតថាអស់លោកគ្មានបានធ្វើអ្វីសោះក្នុងរយៈពេល៧ឆ្នាំកន្លងទៅនេះ ដើម្បីធ្វើឲ្យការកែទម្រង់ដែលមានកត់ត្រានៅលើក្រដាសរួចហើយប្រែក្លាយទៅជាការពិត ។ អស់លោកមិនដែលបានរំលឹកព្រះរាជាអំពីអ្វីដែលព្រះអង្គបានសន្យារួចមកហើយទេ ។ ជាពិសេស អស់លោកមិនដែលពន្យល់ព្រះរាជា ឲ្យទ្រង់ជ្រាបអំពីគោល

បំណងល្អដែលបារាំងចង់ធ្វើ ហើយក៏មិនបានចង្អុលបង្ហាញព្រះអង្គជ្រាបថា តើត្រូវចាត់វិធានការដូចម្តេចទេ ។ អស់លោកអ្នកតំណាងអាណាព្យាបាល បានមករស់នៅក្បែរព្រះរាជវាំងប្រដាប់ជាកុលស៊ុល អីចឹងមិនមែន របៀបជាវើស៊ីងង័ ដែលប្រទេសបារាំងដាក់ទ្រុឌកជុំវិញការកសាងទេ ។

ពេលគ្រលប់មកកាន់វិមានអាណាព្យាបាលវិញ លោកទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីនបានចេញបញ្ជាឲ្យគេ រៀបចំសេចក្តីសម្រេចផ្សេងៗ ដែលគាត់យល់ថាចាំបាច់ ហើយបានបង្ខំលោក ខៀប ជាអ្នកបកប្រែរបស់ ព្រះរាជា ដែលសព្វថ្ងៃនេះជាអង្គមន្ត្រីខាងទ័ពជើងទឹក ឲ្យធ្វើការតែមិនឲ្យមានទំនាក់ទំនងខេត្តក្រៅទេ ។ ដោយ មិនបានប្រុងប្រៀបចំទុកជាមុន មិនបានគិតឲ្យល្អិតល្អន់ កិច្ចការដែលគេបានធ្វើពេលនោះក៏ខ្វះនូវប្រសិទ្ធភាព ហើយក៏គ្មានអនាគតវែងឆ្ងាយប៉ុន្មានដែរ ។ គេអាចពិនិត្យមើលឃើញនូវការប្រញិបប្រញាប់ដែលគួរឲ្យអស់ សំណើច ហើយប៉ាន់ស្មានបាននូវអ្វីដែលគេបានស្រមៃស្រមៃ ។

ពេលវេលាបានកន្លងផុតទៅប៉ុន្មានខែហើយ បារាំងហៀបតែនឹងចាប់ផ្តើមធ្វើការសើរើរៀបចំព្រះរាជា ណាចក្រឡើងវិញទៅហើយ ស្រាប់តែលោកតំណាងអាណាព្យាបាលទទួលដំណឹងថាមានការបង្កបង្កើតជាទ័ព ទ័ពនៅកន្លែងជាច្រើនក្នុងប្រទេស ហើយកំរាមកំហែងមកលើទីតាំងវើស៊ីងង័ថ្មីៗរបស់បារាំង ។

ដូច្នោះ សង្គ្រាមបានផ្ទុះឡើង ហើយគេបានចេញបញ្ជាពីកូសាំងស៊ីនមកឲ្យកាន់កាប់ទីប្រជុំជនឲ្យបានហើយ ឲ្យចាត់បញ្ជាទ័ពចល័តតាមវាយទៅលើពួកបះបោរ ។ ពួកនេះត្រូវបរាជ័យជានិច្ច ហើយបានរត់គេចខ្លួនរាល់ ពេលដែលបានជួបឧបហានបារាំង ។

ការបះបោរនេះបានកើតឡើងក្រោមការញុះញង់ពីពួកមន្ត្រី និងតាមបញ្ជាពីព្រះរាជា ហើយស៊ីពេលអស់ ១៨ខែ ។ មិនមានការប្រយុទ្ធអ្វីធំដំប៉ុន្មានទេ ក៏ប៉ុន្តែវាបានធ្វើឲ្យប្រទេសហិនហោចយ៉ាងឆាប់រហ័ស ។ តាមពិត បារាំងជាអ្នកខ្វែងខ្វាស់ ហើយព្រះរាជាដែលគង់នៅក្នុងរាជធានីភ្នំពេញ ទ្រង់ស្ថិតនៅក្នុងកណ្តាប់ដៃរបស់បារាំង ។ បារាំងអាចចាប់ខ្លួនព្រះរាជា ប្រកាសលើកព្រះទ័ពរាជឲ្យឡើងកាន់ការជំនួស និងអាចបញ្ចប់សង្គ្រាមបានដោយនាំ យកព្រះរាជាទៅប្រទេសបារាំង ឬទៅកាន់ទីកន្លែងនៅអាហ្វ្រិក ។ ក៏ប៉ុន្តែបារាំង មិនធ្វើដូច្នោះទេ គឺពេញចិត្តនឹងចាត់ ការទៅលើព្រះរាជា ពួកនាម៉ឺនមន្ត្រី នៅក្នុងប្រទេសតែម្តង ធ្វើឲ្យទាំងអស់គ្នាយល់ស្របតាម ហើយចាប់ធ្វើការកែ ទម្រង់ដែលចាំបាច់វិញ ។

ការបះបោរបានរីករាលដាលទៅពេញទូទាំងកម្ពុជា នៅចុងឆ្នាំ១៨៨៥ បារាំងមានប៉ុស្តិ៍យេធាទាំងអស់ ៥២ នៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ។ សង្គ្រាមនោះ គឺព្រះរាជាបានបង្កឡើង ក៏ប៉ុន្តែពួកអ្នកស្រុកស្រលាញ់ចូលចិត្ត បារាំង សប្បាយរីករាយទទួលបារាំងថាជាអ្នកការពារ ។ សង្គ្រាមនោះបានធ្វើឲ្យបារាំងបាត់បង់កម្លាំងអស់ ប្រហែលជា ១ពាន់នាក់ ដែលភាគច្រើនត្រូវស្លាប់ដោយជំងឺគ្រុន និងកម្តៅព្រះអាទិត្យ មិនមែនស្លាប់ដោយ គ្រាប់កាំភ្លើងសត្រូវទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែសង្គ្រាមនោះបានធ្វើឲ្យខ្មែរប្រហែល១ម៉ឺននាក់ស្លាប់ ដោយអត់ឃ្លាន ដោយទុរិក្ស

និងការខូចខាត ដោយជំងឺគ្រុន និងជំងឺផ្សេងៗទៀតនៅពេលរត់គេចទៅរស់នៅក្នុងព្រៃបោះ និងព្រៃនាម ។

គេបានបញ្ជូនទ័ពពីសាយហ្គានមក ដែលធ្វើបាបអ្នកស្រុកហើយ ដុតរោលឲ្យអ្នកស្រុកអត់ទ្រាំមិនចូលរួម ធ្វើសង្គ្រាមមិនបាន ។ ក៏ប៉ុន្តែសង្គ្រាមដែលផ្ទុះឡើងក្រោមការញុះញង់របស់ពួកមន្ត្រី តាមបញ្ជារបស់ព្រះរាជា ដែលដុយនឹងឆន្ទៈរបស់អ្នកស្រុកស្រែចម្ការដែលចង់បានសន្តិភាព បានចាប់ផ្តើមស្ងប់ស្ងាត់នៅចុងឆ្នាំបន្ទាប់ ។ គេ ចាប់បិទប៉ុស្តិ៍យោធាជាបន្តបន្ទាប់ ហើយព្រះរាជាណាចក្រទាំងមូលមានសភាពស្ងប់ស្ងាត់ឡើងវិញ នៅក្នុងខែ មករា ឆ្នាំ១៨៨៧ ដោយមិនមានការបង្កូរឈាមច្រើនពេកទេ តែក៏បានធ្វើឲ្យខូចខាតជីវិតអ្នកស្រុក និងទាហាន បារាំង អស់ចំនួនច្រើនកូរសមដែរ បណ្តាលមកពីចលាចល ការផ្លាស់ប្តូរទឹកនៃនិង ការរត់ចូលព្រៃ និងជំងឺ ។

ពួកបះបោរចាប់វិលត្រលប់ចូលក្នុងស្រុកវិញ មកចុះចូលសារភាពនៅតាមទឹកនៃនិងដែលមានរើស៊ីងដំ បារាំងនៅ ហើយដោយបារាំងបានស្រុះស្រួលមូលមតិជាមួយព្រះរាជា និងពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី បង្កង់មិនទាន់ អនុវត្តការកែទម្រង់ ដើម្បីធ្វើការសិក្សាឲ្យល្អិតល្អន់សិន សន្តិភាពក៏បានវិលត្រលប់មកក្នុងស្មារតីប្រជាជនឃ្នកៗ ឡើងវិញដែរ ។ មានតែរើស៊ីងដំបារាំងនៅកំពត ក្រចេះ កំពង់ធំ និងពោធិសាត់ប៉ុណ្ណោះ ដែលលោក ពីកេ^{៤៤} ជា រើស៊ីងដំធំនៅកម្ពុជា បានបញ្ជាឲ្យបន្តធ្វើការសិក្សាអំពីទឹកដី ទំនៀមទម្លាប់របស់អ្នកស្រុកដោយមិនឲ្យលូកដៃ ជ្រៀតជ្រែកទៅក្នុងការគ្រប់គ្រងរដ្ឋបាលក្នុងស្រុកទេ ហើយត្រូវរក្សាទំនាក់ទំនងល្អជាមួយអភិបាលខែត្រ ត្រួតពិនិត្យសកម្មភាពអភិបាលខែត្រទាំងនោះ ជាពិសេស ត្រូវចេះធ្វើប្រជាជនស្រឡាញ់ផង ។

នៅឆ្នាំ១៨៨៨ ព្រះរាជាដែលយល់កាន់តែច្បាស់ជាន់មុន បានប្រកល់ការគ្រប់គ្រងព្រះរាជាណាចក្រ ដែលនៅតែស្ថិតនៅក្រោមអំណាចរបស់ព្រះអង្គ ទៅឲ្យបារាំងចាត់ចែងជំនួសវិញ ។ ព្រះអង្គបានឲ្យលោកតំណាង អាណាព្យាបាលធ្វើជាអធិបតីលើក្រុមប្រឹក្សារដ្ឋមន្ត្រី តែបានស្នើសុំឲ្យគេថ្វាយជូននូវប្រាក់ ៤សែន ពីយ៉ាស (ប្រហែល១លាន៧សែនហ្វ្រង់) ។ ការកែទម្រង់ទាំងឡាយត្រូវមានការយល់ព្រមពីព្រះអង្គ សេចក្តីសម្រេច ផ្សេងៗត្រូវមានព្រះហស្តលេខ និងត្រារបស់ព្រះអង្គផង ។

ចាប់ពីពេលនោះមក អាណាព្យាបាលបានដំណើរការទៅ មិនជាល្អមិនជាអាក្រក់ណាស់ណាទេ គឺសម ស្របទៅនឹង ផលប្រយោជន៍របស់ព្រះរាជាណាចក្រដែរ ។ បារាំងកាន់កាប់ការងាររដ្ឋបាល មានមធ្យោបាយគ្រប់

^{៤៤} លោកពីកេនេះ មុនដំបូងជាអនុនារីកប៉ាល់ បន្ទាប់មកជាអ្នកធ្វើការងាររដ្ឋបាល រួចជាចាត់ហ្គានមហាផ្ទៃនៅកូសាំងស៊ិន ។ នៅពេលចូលនិវត្តន៍ គាត់បានត្រូវគេលើកឲ្យធ្វើជាភ្នាក់ងារទាហាននៅ Fleche រួចជារើស៊ីងដំធំនៅកម្ពុជា ។ គាត់បានមកដល់កម្ពុជា នៅខែមីនា ឆ្នាំ១៨៨៦ ដើម្បីទទួលដំណែងជំនួសលោកវរសេនីយ៍ទោ បាដេន ដែលបានមកកាន់តំណែងស្តីទីជាជំនួសមកហើយ ដោយមានលោក ហ្វីរ៉េស ជាទីប្រឹក្សា ។ ពេលនោះ លោករើស៊ីងដំពេញសិទ្ធិគឺលោក អែម៉ូនីញ៉េ ដែលជាបច្ចុប្បន្នធ្វើបេសកកម្ម វិទ្យាសាស្ត្រ មួយ ។

គ្រាន់តែចាប់ផ្តើមធ្វើកំណែទម្រង់ដែលចាំបាច់ ហើយការរៀបចំស្រុកទេសបានចាប់ផ្តើមធ្វើដំណើរទៅមុខយ៉ាងយឺតៗ ។ មកដល់សព្វថ្ងៃនេះ ព្រះរាជាណាចក្រមានរដ្ឋ មានស្ថាន ខ្លះៗ ហើយ ។ គេចាប់ផ្តើមការសិក្សាលើកិច្ចការធំៗ ចាប់សាងសង់សាលារៀន ហើយរដ្ឋាភិបាលបារាំងបានចាប់ផ្តើមគាំទ្រពីរដ្ឋាមកហើយក្នុងការកែតម្រូវពីគម្រោងសាងសង់រដ្ឋដែកមួយ ។ គេក៏បានសើរើពិនិត្យរៀបចំឡើងវិញដែរ ។

ព្រះបាទនរោត្តម បានសុគតទៅនៅថ្ងៃទី២៤ ខែមេសា ឆ្នាំ១៩០៤ ក្នុងព្រះជន្មាយុ ៧០ ព្រះវស្សា ។

៤៣- ព្រះបាទស៊ីសុវត្ថិ (១៩០៤- ..)

ព្រះអនុជរបស់ព្រះបាទនរោត្តម គឺព្រះបាទស៊ីសុវត្ថិ ដែលជាព្រះខុបរាជ ទ្រង់មានព្រះជន្ម ៦៥ ព្រះវស្សាហើយ ហើយបានត្រូវគេលើកឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្តនៅក្នុងថ្ងៃជាមួយគ្នានោះ ។ ព្រះអង្គបានទទួលព្រះរាជពិធីរាជាពិសេកនៅថ្ងៃទី២៦ ខែមេសា ឆ្នាំ១៩០៦ ដោយមានលោក បូ ជាទេសាភិបាល បំពាក់ម្តងរាជថ្វាយ ក្នុងនាមនៃសាធារណរដ្ឋបារាំង ។

ព្រះរាជាថ្មីបានយាងទៅធ្វើទស្សនកិច្ចនៅប្រទេសបារាំងនៅខែបន្ទាប់ រួចបានយាងត្រលប់មកវិញនៅខែសីហា ឆ្នាំ១៩០៦ ។ ទ្រង់មានព្រះទ័យរីករាយខ្លាំងណាស់ចំពោះព្រះរាជទស្សនកិច្ចនេះ ដែលបានឃើញថាប្រទេសដែលជាអាណាព្យាបាលលើកម្ពុជា ហើយដែលកម្ពុជាធ្វើវាសនាជាមួយនោះ ជាប្រទេសធំមួយ ។

សន្និសីទមួយជាមួយប្រទេសសៀម ចុះថ្ងៃទី២៣ ខែមីនា ឆ្នាំ១៩០៧ បានមកបំពេញបន្ថែមឲ្យសន្និសីទឆ្នាំ១៩០៤ ដោយបាននាំយកទឹកដីមួយចំនួនដែលកម្ពុជាបានបាត់បង់ទៅ ត្រលប់មកវិញ ធ្វើឲ្យទឹកដីព្រះរាជាណាចក្រពេលនោះប្រហាក់ប្រហែលទៅនឹងទឹកដីកាលពីសតវត្សរ៍ទី១៦ ដែរ ។ ខែត្របាត់ដំបង ជាមួយនឹងស្រុក៤ ក្នុងបណ្តាស្រុកទាំង៥ មានសិរីសោភ័ណ មង្គលបុរី សៀមរាប និងត្នោត^{១១១} បានក្លាយមកជាទឹកដីរបស់កម្ពុជាឡើងវិញ ហើយព្រំប្រទល់ដែនរបស់កម្ពុជា បានត្រូវលើកទៅទល់នឹងភ្នំដងរែកនៅខាងជើង, នៅខាងលិច រហូតដល់ដំរីអារញ្ញតាមដូរទៅវិញខ្លួន និងទៅទល់នឹងមុនសាលាប៉ាកាតបន្តិច តាមដូរទៅចន្ទតាប៉ូន ។

ជាមួយនឹងទឹកដីដែលសន្និសីទឆ្នាំ១៩០៤ ជាមួយសៀមបានប្រគល់មកឲ្យបារាំង ហើយបារាំងបានដាក់បញ្ចូលមកក្នុងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា មានទន្លេពៅ ម្លូព្រៃ កោះកុង, ជាមួយនឹងការកាត់ខែត្រស្ទឹងត្រែងរបស់

^{១១១} អារញ្ញ និងវិញ្ញនៈ ដែលមានវិមានកំពុងតែយកដល់ដោយក្រុមហ៊ុនអង់គ្លេសមួយ បាននៅជារបស់សៀមតទៅទៀត ។ នោះគឺជាការខុសគ្នាមួយ ពីព្រោះថាវាជា មជ្ឈមណ្ឌលចោរកម្ម និងការយុបយិតគ្នារវាងសត្រូវរបស់របបថ្មី ដែលធ្វើឲ្យមានការលំបាកជាច្រើនដល់នគរបាលព្រំដែន ។ បើសិនជាវិញ្ញនៈបានមកកម្ពុជា នោះប្រហែលជាគ្មានការលំបាកក្នុងការគ្រប់គ្រងអ្នកស្រុកទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែវាមានផលប្រយោជន៍របស់ពួកបរទេស ដែលបារាំងត្រូវតែកិតកុរកុំឲ្យប៉ះពាល់ដល់ ។

លាវក្រោមការគ្រប់គ្រងរបស់បារាំង ឲ្យមកព្រះរាជាណាចក្រខ្មែរវិញ ទឹកដីកម្ពុជាពេលនោះបានកើនឡើងទ្វេដោយសារតែការត្រួតត្រារបស់បារាំង ។

ប្រជាជនកម្ពុជារួមគ្នាជាប្រជាជាតិមួយដោយសារតែព្រះរាជា ។ ប្រជាជននេះមានសាមគ្គីភ័យ តែនៅពេលណាដែលទុក្ខវេទនានៅគ្រងកន្លែងណាមួយ ធ្វើឲ្យមានការប៉ះពាល់ដល់ទឹកដីផ្សេងៗទៀត ។ ដរាបណាការឈ្នានាពនចូលមកក្នុងទឹកដីមួយ ឬការឆក់ប្លន់នៅតាមព្រំប្រទល់ដែនមួយ មិនធ្វើឲ្យប៉ះពាល់ដល់ព្រះរាជាទេ ប្រជារាស្ត្រក៏មិនបានគិតថា ហេតុការណ៍នោះ ធ្វើឲ្យខូចខាតដល់ដលប្រយោជន៍របស់គេដែរ ។ គេស្តាប់ការដំណាលរឿងដែលពួកគ្នាមកដល់គេ ដោយមិនបានគិតថាត្រូវចូលរួមជួយសងសឹកដងទេ ។ សព្វថ្ងៃនេះ បារាំងកំពុងតែខិតខំជួយធ្វើយ៉ាងណាឲ្យប្រជាជននេះមានថាមពលឡើងវិញ ឲ្យមានទំនុកចិត្តលើខ្លួនឯង និងឲ្យពួកគេមានស្មារតីសាមគ្គីជាតិ និងកំនិតផ្នែកប្រវត្តិឡើងវិញ ។ បារាំងមិនចង់ធ្វើជាម្ចាស់លើប្រជាជននេះទេ ក៏ប៉ុន្តែ ចង់ធ្វើជាមេកោយ ដូចដែលគេតែងតែនិយាយនៅកម្ពុជាថា ជាក្រុមអាចារ្យ និងជាអ្នកការពារ^{១១១} ។

^{១១១} មានចំណុចជាច្រើនដែលត្រូវលើកយកមករៀបរាប់ ការទិតៀនជាច្រើនដែលត្រូវនិយាយ ការខូចការប៊ុនប្រសប់មួយចំនួនដែលត្រូវលើក និងកំហុសឆ្គងដែលត្រូវបញ្ជាក់ ។ ក៏ប៉ុន្តែក្រោយពីបានពិចារណារួច ខ្ញុំគិតថាស្នាដៃនេះមិនគួរលើកលែងលើកយកសកម្មភាពគ្រប់គ្រងដែលកំពុងតែដំណើរការទៅ មកធ្វើការទិតៀនទេ ។ ខ្ញុំទើបតែបានទទួលព័ត៌មានចុងក្រោយនេះថា គេទើបតែបានរៀបចំការបោះឆ្នោតជ្រើសតាំងសភាពិគ្រោះយោបល់មួយ ដែលមានតំណាងរាស្ត្រចំនួន៤២នាក់ ជ្រើសរើសចេញពីគ្រប់ខែក្រ ប៉ុន្តែខ្ញុំមិនបានដឹងអ្វីដែរឆ្ងាយទេ ។ និយាយប៉ុន្តែនេះមិនគ្រប់គ្រាន់ទេ ក៏ប៉ុន្តែខ្ញុំអាចបានត្រឹមជម្រាបអំពីការខិតខំប្រឹងប្រែងដ៏មានសារសំខាន់នេះ ដែលទាមទារឲ្យមានការប៊ុនប្រសប់ ហើយចេះអនុវត្ត ។

ជំពូកទី៤

**កំណត់សម្គាល់ស្តីអំពីប្រជាជនដែលមានទំនាក់ទំនងជាមួយកម្ពុជា
ពីសតវត្សរ៍ទី១៦ រហូតដល់សព្វថ្ងៃ**

១- អាណាម, តុងកីង, កូសាំងស៊ីន និងនគរចាម្ប៉ា

ប្រមាណជានៅជំនាន់ដែលរាជធានីលង្វែករបស់កម្ពុជា ធ្លាក់ទៅក្នុងដៃពួកសៀម អាណាចក្រអាណាម ដែល ទើបតែដណ្តើមយកបានទឹកដីនគរចាម្ប៉ាស្ទើរតែទាំងអស់ បញ្ចូលមកជារបស់ខ្លួន ត្រូវបែកចេញជា២ ដាច់ពីគ្នា មួយ គឺជាដីចុង ឬដាងតិញ ឬតុងកីង និងមួយទៀតគឺកូសាំងស៊ីន ជាអតីតនគរចាម្ប៉ា ឬអាណាមសព្វថ្ងៃនេះ ។

នៅសតវត្សរ៍ទី១៧ អាណាចក្រអាណាមមានស្តេចមួយអង្គសោយរាជ្យ ដែលមិនសូវជាស្នាហោប៉ប៉ូន្តាន ទេ ម៉្លោះហើយក៏គ្មានអំណាចដែរ គឺឡើតិញតុង ។ គេមិនគោរពព្រះអធិរាជនេះទេ ក៏ប៉ុន្តែនៅតុងកីងគេគោរពមន្ត្រី របស់ព្រះអង្គឈ្មោះថា ទ្រិញតុង ហើយនៅកូសាំងស៊ីនគេគោរពស្តេចត្រាញឈ្មោះ ឆៀងហ័ង ។ មនុស្សទាំង២ នាក់នេះ ម្នាក់ត្រូវជាមា និងម្នាក់ទៀតជាក្លាយ ហើយត្រូវបានព្រះចៅអធិរាជតែងតាំងឡើងដូចគ្នា ក៏ប៉ុន្តែជា សត្រូវនឹងគ្នាដែរ ហើយម្នាក់ៗខិតខំប្រឹងប្រែងធ្វើយ៉ាងណាដើម្បីកុំឲ្យគេចំណុះព្រះចៅអធិរាជតទៅទៀត ។

នៅឯតុងកីង ពួកទ្រិញមានការលំបាកព្រោះនៅជាប់នឹងព្រះចៅអធិរាជ ហើយប្រជាជននៅជាប់ចិត្ត ស្រលាញ់សន្តិវង្សផ្សេងៗដែលបានបណ្តេញពួកចិនចេញពីនគរថែមទៀត ម៉្លោះហើយពួកទ្រិញមិនអាចដណ្តើម យកអំណាចដោយគ្មានគ្រោះថ្នាក់បានទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅកូសាំងស៊ីនវិញ ពួកឆៀងហាក់ដូចជាទទួលបាននូវការគាំទ្រ ពីសំណាក់ប្រជាជន ដែលពាក់កណ្តាលជាពួកអាណាម ដែលមួយចំនួនធំ បានបោះបង់ស្រុកកំណើតមករស់នៅ ទីនេះ ហើយពាក់កណ្តាលទៀតជាពួកចាម ដែលទើបតែទទួលបាននូវអារ្យធម៌អាណាម តិច ឬច្រើន ម្យ៉ាងទៀត ពួកឆៀង បានកសាងរាជាណាចក្រអាណាមមួយបាននៅលើទឹកដីចាម្ប៉ា ដែលពីមុនជាសត្រូវរបស់តុងកីង ។ រាជាណាចក្រថ្មីនេះមានឈ្មោះតាមរាជធានីរបស់ពួកចាមពីមុនថា ឆានឆេង ដែលក្លាយមកជាកូសាំងស៊ីន ។

នៅពេលដែលសំពៅហុល្លង់ឈ្មោះ ឡឺក្រុល បានមកចូលចតនៅតុងកីងជាលើកដំបូងនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៣៧ នាយសំពៅហុល្លង់បានកត់សម្គាល់ឃើញនូវទំនាស់នេះ ពីព្រោះថារាជវាំងហាណូយពេលនោះមិនសូវស្ងាត់មន៍ បរទេសណាដែលធ្វើដំណើរចេញពីស្រុកពួកឆៀងទេ ។ ពួកសាសន្តូតដែលបានមកដល់កូសាំងស៊ីនតាំងតែពី ឆ្នាំ១៥៧៦ ដូចជាដូមីនីកាំងអេស្សាញ៉ុលឈ្មោះ ឌីយឺហ្គោអាត់វ៉ាស្ត, ពួកសេស៊ីតប៊ុយសូនីនៅក្នុងឆ្នាំ១៦១៥,

១ ខ្មែរហៅតុងកីងថា តាងក្ស ឬតុងកីង ឬដងតិញ ហើយហៅអាណាមថា ស្រុកយួន ។

ពួកសេស្តីតមកពីរដ្ឋនៅក្នុងឆ្នាំ១៦២៤, (សេស្តីតឈ្មោះ បាល់ឌីណូទី បានមកដល់ក្នុងកំឡុងតែពីឆ្នាំ១៦២០) បានដឹងច្បាស់អំពីទំនាស់រវាងបក្សពួកទាំង២នេះ ហើយបានត្រូវពួកមន្ត្រីអាណាមចោទប្រកាន់ មិនគ្រាន់តែថា ជាចារបុរសរបស់ពួកអឺរ៉ុបប៉ុណ្ណោះទេ តែខាងរាជវាំងកូសាំងស៊ីនចោទថាជាចារបុរសរបស់ពួកទ្រិញ ហើយ ខាងរាជវាំងកុងកីនចោទថា ជាចារបុរសរបស់ពួកឆៀងទៅវិញ។

ការបែកបាក់របស់អាណាចក្រអាណាមនេះបានសំដែងឲ្យឃើញច្បាស់ឡើងនៅក្នុងសង្គ្រាមមួយ រវាង ភាគខាងជើង និងភាគខាងត្បូងតាំងពីឆ្នាំ១៦០៣ម៉្លោះ^៦ ។ ក្នុងសង្គ្រាមនោះ គុនកីនបានចេញធ្វើប្រតិបត្តិការវាយ មកលើភាគខាងត្បូងជាច្រើនលើកច្រើនសារ រហូតទាល់តែមកដល់ឆ្នាំ១៦៤២ទើបសម្រេចចិត្តបោះបង់កូសាំង ស៊ីនចោល ដោយលើកមូលហេតុថាអាកាសធាតុក្តៅពេក ទាហានស្លាប់អស់ជាច្រើន ដោយសារអត់ទ្រាំនឹងកម្ដៅ មិនបាន។ មានសង្គ្រាមជាបន្តរហូតមកទៀតអស់កាលជាង២សតវត្សរ៍ ដែលធ្វើឲ្យការលះបង់របស់ពួកគុនកីន លេចកាន់តែច្បាស់ឡើង។ ហើយការបែកបែកស្រុកជា២នៅតែមានដដែលរវាងគុនកីន និងកូសាំងស៊ីន។

នៅពេលនោះទើបគេទទួលស្គាល់ថាពួកអ្នកស្រុកខាងត្បូង ដែលមើលទៅហាក់ដូចជាមិនខ្លាំងក្លា ដូចពួកខាង ជើងគឺ ពួកខាងជើងសង្គ្រាមជាង អង្គអាចក្លាហាន ហើយមានវិន័យល្អ។ តាមពិត ពួកកូសាំងស៊ីននោះមួយក្រុម គឺជាកូនចៅ ជាបច្ចាញាតិរបស់ពួកអាណាមពីមុនដែលមានមាតាបិតាខ្លាំងក្លា ពួកខាងចាកចោលស្រុកមកបង្ក បង្កើតនគរថ្មី ឯមួយក្រុមទៀតគឺជាបច្ចាញាតិរបស់ពួកចាមដែលទទួលយកអារ្យធម៌អាណាម តែនៅមានជាប់ ឈាមជ័រជាពូជអ្នកចម្បាំងតាំងពីដូនតាមក ពួកលើសគេនៅលើខ្ទប់ដណ្តប់ចិន។ លោកឪពុក ក្រីស្តូហ្វ័ររ៉ូប័ររី បានរៀបរាប់ថា ពួកទាហានកូសាំងស៊ីនមានអារុធិយុទ្ធភណ្ឌល្អៗ យកមកប្រទេសជប៉ុន ហើយបានទទួលការហ៊ុក ហាត់ប្រាកដប្រជា ព្រមទាំងមានកាំភ្លើងធំរហូតដល់ទៅ៦០ ដើម^៧ ទៀតផង ជាកាំភ្លើងប្រើការបាន ដែលពួកគេ យកពីនាវារបស់ពួកអឺរ៉ុបដែលមកលិចលង់នៅលើឆ្នេរអាណាម ហើយពួកកូសាំងស៊ីននេះចេះប្រើកាំភ្លើងទាំង នោះប្រសប់ជាងពួកហុល្លង់ និងព័រទុយហ្គេជាម្ចាស់ដើមទៅទៀត។ គាត់បាននិយាយផងដែរថាស្តេចអាណាម មានទ័ព៨ម៉ឺននាក់ មានសេះជាច្រើន ហើយថាពួកអាណាមអង្គអាចក្លាហាន និងពួកខាងត្បូង ជប៉ុន និងចិន ទៀតផង។

ម្យ៉ាងទៀត ពួកកូសាំងស៊ីនមាននាវាចម្បាំងច្រើនជាងពួកគុនកីន ហើយមានរបៀបរៀបរយ ប្រសើរជាង

^៦ សង្គ្រាមនោះ បានផ្ទុះឡើងប្រហែលដោយមកពីស្តេចត្រាញ់នៅអាណាម មិនបានលើកសួយសារអាករទៅថ្វាយ ព្រះចៅ អធិរាជនៅកុងកីនឲ្យបានទៀងទាត់។

^៧ នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៧ ទ័ពថ្មើរជើងមានក្លាម៉ឺននាក់ ក្នុងនោះ៧ពាន់នាក់ជាទាហានដ្ឋាស់របស់ព្រះរាជា ៥ពាន់នាក់ ជាទាហានរបស់ ព្រះរដ្ឋឈាយាទ ៣ពាន់នាក់ ជាទាហានរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ទី២ និង២ពាន់នាក់ ជាទាហានរបស់អ្នកអង្គម្ចាស់ទី៣។

ព្រោះមានព្រះរាជបុត្រាជាព្រះរដ្ឋបាលយាងជាមេបញ្ជាការ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៨ កងនាវាចម្បាំងនេះមានទូកចែវ
 ល្បឿន១០០០៣០ គ្រឿង ទូកនីមួយៗមានចែវ៦០ គឺ៣០ ម្នាក់ៗ ចែវមួយមានអ្នកចែវម្នាក់ៗ នាយទាហាន
 ឈរនៅកន្លែងទូកនៅក្បាលទូក ហើយត្រួតពិនិត្យមើលពួកអ្នកចែវទាំងអស់ឲ្យចែវព្រមៗគ្នា និងហាមមិនឲ្យ
 និយាយគ្នា បើពុំនោះទេនឹងត្រូវមានទោសអស់ជីវិត ។ អ្នកចែវម្នាក់ៗក៏ជាទាហានម្នាក់ផងដែរ មានកាំភ្លើង
 មូស្កីតុង ១ ដើម កាំបិត១ ធ្នូ១ និងព្រួញ១បំពង់នៅក្រោមជើង ហើយស្តាប់បញ្ជាតាមកាយវិការរបស់មេ ដែល
 កាន់ដំបង ១ ដើម សម្រាប់ឲ្យចង្កាក់ ។ ក្រុមនាវាចម្បាំងនេះហ្នឹកហាត់រាល់ថ្ងៃ នៅពីមុខទឹកនៃស្នាក់នៅរបស់អ្នក
 អង្គម្ចាស់ខត្តមនាវីឯក ។ ម្នាក់ៗស្ងៀមពាក់ឯកសណ្ឋាន មានខោសូត្រពណ៌ស និងពាក់មួកដក់ភ្នែក ហើយពាក់
 អាវចង្កៀតមួយបែប ក្នុងពេលមានការប្រយុទ្ធ ។ ទូកនីមួយៗមានមេបញ្ជាការ៣នាក់ អ្នកកាន់កាំភ្លើងធំ៦នាក់
 អ្នកកាប់ចង្កាក់ ២នាក់ និងអ្នកវាយកង២នាក់ដែរ ។ មានកន្លែងបង្ហូរទឹកនៅពីខាងមុខ១ និងភ្នំចៗ ២នៅចំហៀង ។
 ទូកទាំងអស់សុទ្ធតែលាបម្រឹក្សណ៍ពណ៌ខ្មៅពីខាងក្រៅ ៦ខាងក្នុងវិញលាបម្រឹក្សណ៍ពណ៌ក្រហម ។ ទូកទាំងអស់
 នោះស្អាតណាស់ គេអាចឆ្លុះមើលមុខបាន ។

ពួកអាណាមនៅភាគខាងត្បូងនេះ មើលទៅដូចជាមានការសិក្សាអប់រំ ការគោរពទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណីពី
 បុរាណ អន់ខ្សោយជាងពួកភាគខាងជើង ហើយរាជវាំងនៅរាជធានីវ៉ៃ ហាក់ដូចជាមិនសូវមានពិធីការអ្វីច្រើនដូច
 នៅហាណូយទេ ។

ពួកអាណាមភាគខាងត្បូងនេះ គេងាយនឹងបញ្ចុះបញ្ចូលឲ្យទទួលយកទម្លាប់របៀបរបបថ្មី ហើយបោះបង់
 ចោលរបៀបរបបចាស់ ជាពួកគុណក៏ដដែលនឹងរំខានពួកគេក្នុងអំឡុងនៃដំណើរផ្សេងទៀតចេញពីទឹកដីមកក្រៅ ។

លោកឪពុក គ្រីស្តូហ្ស៊ែរ បាននិយាយថាពួកនេះស្វាគមន៍រាក់ទាក់ទទួលបរទេស ហៅរកទៅមក ហើយ
 អនុញ្ញាតឲ្យពួកបរទេសមានសេរីភាពរស់នៅទៅតាមទម្លាប់ ហើយស្ងៀមពាក់តាមចំណង់ចំណូលចិត្ត ។ ដូច គឺ ស្តេច
 ត្រាញ់របស់ពួកនេះ បានផ្តល់កិច្ចការពារដល់ពួកសាសន៍ទូតកាតូលិក ខុសពីដួង នៅតុងកីង ដែលមានអធ្យាស្រ័យល្អ
 បន្តបន្ថយឲ្យដែរ ក៏ប៉ុន្តែបានបណ្តោយឲ្យពួកមន្ត្រីរាជការរំខានទៅវិញ ។

^៤ លោកឪពុកសេស្តីត្រីស្តូហ្ស៊ែរបានកត់សម្គាល់ថាពួកអាណាម ដែលសព្វថ្ងៃនេះគ្រងប្រជុំសក់នៅក្រោយក នៅសម័យនោះ គឺទូក
 សក់វែងៗណាស់ ធ្លាក់រាយមកលើស្នា និងខ្នង ប្រសើរដូចស្រី ជួនកាលវែងធ្លាក់ដល់ដី ។ អភិជនម្នាក់នៅអូរបានឈ្មោះ តាវ៉ៃនីញ
 ក៏បាននិយាយដូចគ្នានេះដែរ នៅក្នុងសៀវភៅរបស់គាត់ស្តីអំពីតុងកីង ដែលបោះពុម្ពផ្សាយ ៥០ឆ្នាំក្រោយមក ។

អ្នកនិពន្ធដដែលនេះបានរៀបរាប់ថា ពួកអាណាមស្ងៀមពាក់សម្លៀកបំពាក់វែង ទូលាយ មានដៃធំ ហើយរុំខ្លួននឹងក្រណាត់មួយ
 ដុំ ។ គេទុកក្រចកឲ្យលូតវែង ហើយពួកគេ ខ្លាចណាស់អ្នកណាដែលសូត្រធម៌ក្បាលទទេ រហូតទាល់តែពួកលោកសង្ឃនៃក្រុមហ៊ុន
 ព្រះយេស៊ូស្នើសុំការអនុញ្ញាតពីសម្តេចប៉ាបប៊ូល-ទី៩ ឲ្យពួកអ្នកសូត្រធម៌ទទួរក្បាល ។

តុនក៏នៅពេលនោះគ្មានពេល និងកម្លាំងគ្រប់គ្រាន់ដើម្បីបង្ក្រាបកូសាំងស៊ីនឲ្យស្ថិតនៅក្នុងអំណាចរបស់ខ្លួនបានទេ ព្រោះនៅជាប់ទៅនឹងស្រុកចិនដែលតែងតែមានបំណងចង់យកតុនក៏នេះ បញ្ចូលទៅក្នុងការត្រួតត្រារបស់ខ្លួន ហើយបានផ្តល់ជម្រកឲ្យសន្តតិវង្សម៉ាកស្វាក់នៅ ជួយឲ្យពួកនេះបង្កការបះបោរផ្សេងៗ ប្រឆាំងនឹងសន្តតិវង្សឡេ ។ ម្យ៉ាងទៀតកូសាំងស៊ីនពេលនោះមានមេដឹកនាំជាអាណាមទៀតផង ខុសពីមុន ដែលជានគរចាម្ប៉ា ។

ដូចនៅវិញ កូសាំងស៊ីន (អតីតចាម្ប៉ា) មានកម្លាំង និងលទ្ធភាពគ្រប់គ្រាន់ ដើម្បីពង្រីកទឹកដីចុះទៅក្រោមគឺខាងត្បូង និងនិរតី ថែមទៀត ។ ពួកចាមមានតែនៅចំពោះឆ្នេរឃុំណោះ ជាទីកន្លែងដែលមានរដ្ឋចាមតូចមួយ តាំងពីយូរអង្វែងណាស់មកហើយ ដែលចិនហៅថាពូតុងឡុង រដ្ឋនេះមានស្តេចគ្រប់គ្រង តែមិនចំណុះអាណាចក្រ ចាម្ប៉ាទេ ។

ពួកអ្នកស្រុកនៃរដ្ឋចាមតូចនេះ ដែលតែងតែបង្កសង្គ្រាមជាញឹកញយជាមួយអាណាចក្រចាម្ប៉ាធំ មិនបានប្រែចូលកាន់សាសនាអ៊ីស្លាមទាំងស្រុងគ្រប់គ្នាទេ បើទោះជាសាសនានេះបានផ្សព្វផ្សាយចូលមកក្នុងនគរចាម្ប៉ាតាំងតែពីសតវត្សរ៍ទី១២ ឬ១៣ ហើយបានក្លាយទៅជាសាសនាផ្លូវការចាប់ពីសតវត្សរ៍ទី១៤ ឬ១៥ ក៏ដោយ ។ ពួកនេះនៅរក្សាជំនឿតាមបែបព្រហ្មញ្ញសាសនា ម៉្លោះហើយមិនបានចូលដៃចូលជើង ជួយធ្វើសង្គ្រាមអាណាចក្រចាម្ប៉ាធំប្រឆាំងនឹងតុនក៏នទេ ព្រោះមានអរិភាពដោយកាន់សាសនាខុសគ្នានេះ ហើយនៅពេលដែលពួកតុនក៏នវាយដណ្តើមយកអាណាខ្មែរគ្រប់សំអាណាចក្រចាម្ប៉ាមួយម្តងៗ ពួកអាណាមនេះ ក៏មិនធ្វើអ្វីឲ្យប៉ះពាល់ដល់អាណាចក្រចាមនៅ បណ្តែត នេះដែរ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៤៤ ពួកហុល្លង់ បានមកកម្ពុជាម្តងទៀត បន្ទាប់ពីត្រូវវាយបណ្តេញដោយពួកខ្មែរ ក្រោមការជួយឧបត្ថម្ភពីពួកអគារពាណិជ្ជកម្មព័រទុយហ្គេ ពួកកាតូលិកជប៉ុនដែលត្រូវគេធ្វើទុក្ខបុកម្នេញនៅឯស្រុក ហើយបានភៀសខ្លួនមករស់នៅកម្ពុជា និងជាសត្រូវរបស់ពួកអ្នកដែលឆ្លៀតទឹកសន្តិភាពនៃការធ្វើទុក្ខបុកម្នេញនេះ រួមដៃជាមួយនឹងពួកម៉ាឡេ កាន់សាសនាអ៊ីស្លាម ។ ពួកហុល្លង់នោះ បានទៅចតតារ៉ានៅនឹងឆ្នេរសមុទ្រកូសាំងស៊ីន ហើយបានទទួលការស្វាគមន៍រាក់ទាក់ពីស្តេចចាមមួយអង្គ ដែលបានអនុញ្ញាតឲ្យនាវាហុល្លង់ចូលចតនឹងកំពង់ផែ ក៏ប៉ុន្តែ បានហាមប្រាមមិនឲ្យហុល្លង់វាយប្រហារទៅលើពួកព័រទុយហ្គេ នៅលើទឹកដីកូសាំងស៊ីនទេ និងមិនអនុញ្ញាត

^៤ តាមមើលទៅរដ្ឋចាមនៅបណ្តែតតូចនេះ មិនចំណុះអាណាចក្រចាមធំ ដូចជារាជាណាចក្រពួកឆ្លៀង មិនចំណុះអាណាចក្រពួកឡេ នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៨ អីចឹងដែរ ។ អ្នកស្រុករបស់រដ្ឋចាមតូចនេះ មិនទទួលស្គាល់ថា គេជាអាណាខ្មែរតូចរបស់អាណាចក្រចាម្ប៉ានោះទេ តែបានគិតថាគេជាខ្មែរគ្រងករាជមួយ មានស្តេចឯករាជសោយរាជ្យ ។ មានសិលាចារឹកមួយរបស់អាណាចក្រចាម្ប៉ា បាននិយាយថា “ពួកអ្នកស្រុករបស់រដ្ឋតូចនេះចូលចិត្តប្រព្រឹត្តបាបកម្ម ទុច្ចរិត លួងលែង ហើយបានរក្សាគំរោះរាជាចាម្ប៉ា” ។

ឲ្យហុល្លង់ធ្វើពាណិជ្ជកម្មដាច់មុខតែម្នាក់ឯង នៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រដែរ ។

ដូច្នោះយើងឃើញថា នៅសម័យនោះ ពួកអាណាមនៅកូសាំងស៊ីនមិនបានបំផ្លាញរាជាណាចក្រចាម៉្យា អស់ទាំងស្រុងទេ ។ គេបានអនុញ្ញាតឲ្យរដ្ឋបាមកូចមួយនៅរស់រានមានជីវិត ក្រោមការដឹកនាំរបស់ស្តេចបាម មួយអង្គ ដែលគ្មានទំនាស់អ្វីជាមួយមេដឹកនាំអាណាមដែលគេដាក់ឲ្យនៅអែបដើម្បីត្រួតពិនិត្យ ជួយដឹកនាំ និងផ្តល់ យោបល់ឡើយ ។ រាជាណាចក្រចាមកូចនេះមានឈ្មោះនៅលើផែនទីដែលលោកឪពុកសេស៊ីត ៦ នាក់ បានកូស ឡើង នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៣៥ ប៉ុន្តែដាក់ខុសទីតាំង ដោយទទួលព័ត៌មានមិនច្បាស់^៦ ។

រាជាណាចក្រចាមកូចនេះនៅមានបន្តរហូតដល់ឆ្នាំ១៧៧២ ។ រាជពន្ធរាវតារអាណាមបាននិយាយថា ដោយមិនសប្បាយចិត្តនឹងការកាបសង្កត់ពីពួកអាណាម ស្តេចបាមព្រះនាមតាមានគំនិតថា ពួកតៃស៊ីន ប្រហែលជា នឹងបង្កើតរបបថ្មីមួយប្រសើរជាង ក៏ចូលដៃចូលជើងជាមួយពួកនេះ ហើយបានជួយគាំទ្រពួកនេះ តាំងពីចាប់បះ - បោរដំបូងម៉្លោះ ជាពិសេសជួយក្នុងសង្គ្រាមយូរបនៅចំពោះឆ្នេរ ។ នៅពេលដែលមានការហ៊ុមព័ទ្ធជីក្រុងគីញ៉ូន មន្ត្រី ចាម២នាក់ ដែលចូលដៃជាមួយស្តេចយ៉ាឡុង បានចាប់ស្តេចបាមនេះប្រគល់ឲ្យស្តេចយ៉ាឡុង ដែលបានបញ្ជាឲ្យគេ សម្លាប់ព្រះអង្គចោល ហើយលុបបំបាត់ព្រះរាជាណាចក្រចាមកូចនេះចេញ ។ ចាប់តាំងពីពេលនោះរហូតមក រដ្ឋ ចាមកូចនេះត្រូវដឹកនាំដោយពួកអាណាម តាមរបៀបរបបអាណាម ដើម្បីដែលប្រយោជន៍អាណាមតែមួយ ។

បើទោះជាយ៉ាងណាក្តី យើងបានដឹងប្រហាក់ប្រហែលថា មុនពេលមានការដណ្តើមយកទឹកដីចាម៉្យា ជា ប្រវត្តិសាស្ត្រ ដែលបានរៀបរាប់ខាងលើនេះ មានការដណ្តើមយកទឹកដីជាក់ស្តែងដោយប្រជាជនអាណាម បន្តិចម្តងៗជាមុនរួចទៅហើយ ។ ពួកអាណាមបានជ្រៀតចូលទៅកាន់កាប់ទឹកដីនៅវាលទំនាបជាបន្តបន្ទាប់ រុញ ច្រានពួកចាមឲ្យដកខ្លួនរត់ចេញ រួចហើយពួកអ្នកចំណូលថ្មីនេះក៏ប្រមូលផ្តុំគ្នាបង្កើតបានជាសហកម្មនឹងឡើង រៀបចំ ចាត់ចែងគ្រប់គ្រងទឹកដីដែលដណ្តើមបាន បន្ទាប់មកទើបរាជវាំងអាណាមបញ្ជូនមន្ត្រីឲ្យមកតាមត្រួតពិនិត្យ និង គ្រប់គ្រងជនរួមឈាមរបស់គេ ។ ចំណែកពួកចាមជាម្ចាស់ស្រុកវិញ បានដកខ្លួនគេចទៅរស់នៅតាមព្រៃភ្នំ ក្រំថ្ម លាយឡំជាមួយពួកម៉ាយ ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យនគរចាម៉្យាកាន់តែចុះខ្សោយទៅៗ ។ នៅទីបញ្ចប់ រាជវាំងវ៉ៃ បានចាត់តាំងមន្ត្រីធំរបស់គេម្នាក់ឲ្យទៅរស់នៅអែបនឹងស្តេចបាម ដើម្បីត្រួតពិនិត្យកិច្ចការគ្រប់បែបយ៉ាង រួចបាន ឲ្យធ្វើឃាតស្តេចបាមនោះចោលក្រោយពីមានការបះបោររបស់អ្នកស្រុក ទើបគេផ្លាស់ប្តូរមន្ត្រីចាមទាំងអស់ ដោយដាក់មន្ត្រីអាណាមជំនួសវិញ នោះហើយជាអវសាននៃអត្តិភាពរបស់រាជាណាចក្រចាម ។

^៦ បានជាខ្ញុំនិយាយថាដាក់ខុសទីតាំងនៅលើផែនទីនោះ ពីព្រោះគេកូសថា រាជាណាចក្រនោះលាតសន្ធឹងពីខាងកើតរបស់ទន្លេ មេគង្គរហូតទៅដល់ព្រំដែនចំពោះឆ្នេរស្ទឹងសាយហ្គុន និងព្រែកពេលនោះនៅជាទឹកដីរបស់កម្ពុជានៅឡើយ ។

ការរាប់បំបាក់ប្រជាជនដែលទទួលបរាជ័យតាមបែបជាប្រព័ន្ធយ៉ាងនេះ បានធ្វើឲ្យមានការចាកចោល ស្រុកមួយដែលប្រព្រឹត្តទៅយឺតៗ ក៏ប៉ុន្តែជាប់ជារៀងរាល់ថ្ងៃ អ្នកដែលទ្រាំទ្រមិនព្រមចាកចេញត្រូវធ្លាក់ខ្លួនក្រ ហើយស្រុកចុះជាលំដាប់ រហូតទាល់តែគេភ្លេចអស់អតីតកាល ប្រវត្តិសាស្ត្រ ទំនៀមទម្លាប់ពីបុរាណ សាសនា របស់ខ្លួន នៅសេសសល់តែពិធីតាមជំនឿខ្លះៗប៉ុណ្ណោះ ។

នៅពេលដែលរាជវង្សចាម រត់គេចខ្លួនជាមួយប្រជាជន៥ពាន់នាក់ មកជ្រកកោននៅកម្ពុជានៅក្នុងឆ្នាំ ១៦៧២ ដើម្បីសុំការអនុញ្ញាតពីព្រះស្រីជ័យជេដ្ឋាតាំងលំនៅដ្ឋាននៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ សុំដីបង្កបង្កើនផល រាជវង្សចាមនោះ មិនមែនជារាជវង្សស្តេចកូសាំងស៊ីនទេ គឺជារាជវង្សស្តេចសោយរាជ្យនៅបណ្តូរឆ្នាំ ហើយ ពួកនេះមានសេសសល់បច្ច័យព្រឹត្តិទៅនៅកម្ពុជារហូតដល់សព្វថ្ងៃ ។ រាជវង្សនៃមហាណាចក្រចាមប្រហែលបាន គេចខ្លួនចេញមុននោះ នៅពេលដែលពួកអាណាមចាប់ផ្តើមយកអាណាខ្មែរចាមដំបូងៗ រួចហើយបានទៅបង្កជា សន្តតិវង្សមួយ នៅអាចេ ភាគពាយ័ព្យកោះស៊ូម៉ាត្រា ហើយក៏ភ្លេចជាតិកំណើតរបស់ខ្លួន តាំងពីពេលនោះរហូត មក ។ យើងអាចសន្មតបានថា ព្រះរាជាចាមនៅបណ្តូរឆ្នាំ ដែលពួកហុល្លង់បានជួបនៅពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី១៧ ប្រហែលជាសោយរាជ្យមុនព្រះរាជាដែលនាំព្រះរាជវង្សមកជ្រកកោននៅកម្ពុជានៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧២ តែប៉ុន្មាន រជ្ជកាលប៉ុណ្ណោះ ។

លេបយកនគរចាមៗមិនទាន់ទាំងបានអស់ស្រួលបួលផង ពួកអាណាមនៅកូសាំងស៊ីន (អាណាមបច្ចុប្បន្ន) ក្រោមការដឹកនាំរបស់សន្តតិវង្សឆៀង បានចាប់ផ្តើមវាតទឹកដីចូលមកក្នុងកម្ពុជារួចទៅហើយ ។ មុនដំបូងដូចដែល យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយ ស្តេចអាណាមបានបញ្ជូនបុត្រីមួយអង្គមកថ្វាយព្រះជ័យជេដ្ឋា នៅក្នុងឆ្នាំ ១៦១៨ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៦២៣ ស្តេចអាណាមបានទទួលទឹកដីសាយហ្គូនពីព្រះរាជបុត្រសុណិសា ដើម្បីកសាង ដុំរាមួយ ហើយប្រមូលពន្ធកយនៅទីនោះ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៥៨ ស្តេចអាណាមកាំទ្រអ្នកអង្គម្ចាស់បទុមរាជា និង អង្គតន្ត្រីប្រឆាំងនឹងព្រះរាជាច័ន្ទ ដែលកាន់សាសនាអ៊ីស្លាម ។ ក្នុងចន្លោះពេលនោះ ស្តេចអាណាម បានជំរុញឲ្យពួក ខិលខូច ពួកអ្នកទោសដែលរត់រួចពីប្រវាក់ខ្មោះឃ្នាំង និងពួកជនដែលកើតចេញពីគ្រួសារពួកអ្នកដែលធ្លាប់បាន ចាកចេញពីតុលាការកាន់កូសាំងស៊ីន ធ្វើការចាកចោលស្រុកបន្តដំណើរចេញពីកូសាំងស៊ីន មកកាន់កម្ពុជា ជ្រៀតជ្រករស់នៅលាយឡំជាមួយប្រជាជនខ្មែរ តាំងទីលំនៅជាអចិន្ត្រៃយ៍ រួចហើយប្រកាសខ្លួនថា ជាប្រជា រាស្ត្ររបស់ព្រះរាជានៅរាជធានីវ៉េ មិនមានកាតព្វកិច្ចអ្វីបន្តិចសោះចំពោះព្រះរាជាកម្ពុជា ដើម្បីឲ្យរួចផុតពីការ បង់ពន្ធដារ និងកំណែផ្សេងៗ ។ បន្តិចក្រោយមក ព្រះរាជានៅវ៉េ បានបញ្ជូនមន្ត្រីអាណាមឲ្យចុះមកមើលពួកនោះ អាចនិយាយថា ឲ្យមកជួយណែនាំពួកនោះឲ្យចេះគោរពច្បាប់របស់ស្រុកខ្មែរ ព្រោះពួកមន្ត្រីទាំងនោះ បានត្រូវ ចាត់ថា ឲ្យមកជួយរៀបចំសណ្តាប់ធ្នាប់ និងជួយចៅហ្វាយខ្មែរ ក៏ប៉ុន្តែដុយស្រឡះ ពួកគេមកធ្វើការក្នុងនាម ជាចៅហ្វាយខ្មែរអាណាមទៅវិញ ។ ស្ថិតនៅក្រោមសម្ពាធដាប្រចាំរបស់ពួកលួចឆក់ ចាប់ចង ខិលខូច ពី

កូសាំងស៊ីន មករស់ជាតិមជននៅកម្ពុជា ក៏ប៉ុន្តែស្មោះត្រង់ជាមួយស្តេចអាណាម ស្រុកបារាង ដុនណាយ និង ព្រែកក៏ប្រែក្លាយបន្តិចម្តងៗ ទៅជាទឹកដីអាណាម បាត់បង់អស់ប្រជាជនខ្មែរ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៩៨០ ស្តេចអាណាម បានបញ្ជូនទាហានចិនដែលគាំទ្រសន្តិវិស័យមិញចំនួន៣ពាន់នាក់ ដែលរត់គេចចេញពីស្រុកចិន មកចុះចតនៅលើ ឆ្នេរអាណាម រួចបន្តដំណើរមកដល់ទ្វារ ឲ្យមករស់នៅលើទឹកដីបារាង និងម៉ែថ ព្រោះព្រះអង្គមិនដឹងថា ឲ្យពួកនោះ ធ្វើអ្វី ណាមួយខ្លាចពួកនោះផង ។ ការដែលបានធ្វើខ្លួនជាអ្នកការពារពួកអ្នកចំណូលថ្មីចិន ដោយប្រកល់ទឹកដីដែល ជារបស់ខ្មែរទៅឲ្យរស់នៅ ស្តេចអាណាមបានកាត់យកទឹកដីខ្មែរមួយដុំថែមទៀត ទោះបីជាមិនត្រឹមត្រូវតាមច្បាប់ ក៏ដោយ តែជាក់ស្តែងក៏វាអីចឹងទៅហើយ ហើយកសាងបានអ្នកគាំទ្រមួយចំនួនថែមទៀត នៅខាងក្នុងទឹកដីដែល ដណ្តើមយកបាននោះ ។ នៅសម័យជាមួយគ្នានោះមានចិនម្នាក់ឈ្មោះ ម៉ាក់កូ ជាអ្នកគាំទ្រពួកមិញដែរ បានមក រស់នៅ នៅនឹងពាម (ហាឡើង) តាំងខ្លួនជាមេចោរសមុទ្រ ហើយបានកាត់យកទឹកដីព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាមួយ ចំណែក កសាងក្រុងប្រទេសមួយឡើង ។ ដើម្បីធានាស្ថិរភាពរបស់ទឹកដីខ្លួននេះ ម៉ាក់កូ បានឡើងចូលកាលស្តេច រាជធានីរ៉េ ។ ព្រះរាជា រ៉េ បានអបអរសាទរមន៍គិក្ខិយសនេះណាស់ ហើយដើម្បីយុទ្ធជ្រាបរបស់កម្ពុជា ក៏ត្រូវកាត់ទៅ ឲ្យអាណាម (នៅ១៧/១៩) ។

ក្រៅអំពីមធ្យោបាយដណ្តើមយកដីដោយសន្តិភាព ឬដោយស្របច្បាប់ខាងលើ នៅមានរឿងដែលពួក ខត្តមសេនីយ៍អាណាមដែលបញ្ជានៅសាយហ្គួន បានដឹកនាំសកម្មភាពរបស់ជនរួមឈាមគេប្រកបទៅដោយការ ប៉ិនប្រសប់ សម្របសម្រួលយ៉ាងណាធ្វើឲ្យការខិតខំប្រឹងប្រែងរបស់អាជ្ញាធរផ្សេងៗ របស់អ្នកបន្ទាប់បន្សំ ដែល បានប្តេជ្ញាដាច់ខាត និងរបស់ពួកអ្នកចាកចោលស្រុក ដែលធ្វើសកម្មភាពដើម្បីដល់ប្រយោជន៍សព្វៗខ្លួន ឲ្យចូល បម្រើដល់ប្រយោជន៍រួមរបស់អាណាម ។ ខត្តមសេនីយ៍ទាំងនោះមិនដែលអាក់ខានក្នុងការធ្វើអន្តរាគមន៍ លូកដៃ ចូលមកក្នុងសង្គ្រាមផ្ទៃក្នុងដែលដុះឡើងនៅកម្ពុជា ដល់ការគាំទ្រដល់ស្តេចខ្មែរណាដែលបានអំពាវនាវសុំជំនួយពី គេប្រឆាំងនឹងស្តេចណាដែលស្វែងរកជំនួយពីសៀមទេ ហើយរាល់តែលើក គេកាត់យកស្រុកមួយ ឬ ពីរជាថ្មីរ នឹងតម្លៃនៃការធ្វើអន្តរាគមន៍នោះជានិច្ច ។ និយាយពីពួកសៀមវិញ គេក៏ធ្វើដូចគ្នានេះដែរពីទិសខាងជើងមក ហើយប្រជាជាតិទាំង២ដែលស្ថិតនៅសងខាងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជានេះ បានក្លាយទៅអ្នកជិតខាង និងជា សត្រូវនឹងគ្នាហាក់បីដូចជាគេមានព្រំដែនជាប់នឹងគ្នាអីចឹង ដោយសារតែការដណ្តើមយកទឹកដីពីកម្ពុជាដូចគ្នានេះ ។

សង្គ្រាមដ៏យូរអង្វែងដែលស្តេច ឆៀងអាញ (យ៉ាឡុង) នៃរាជវង្សឆៀងដែលសោយរាជ្យនៅរាជធានីរ៉េ ត្រូវធ្វើប្រឆាំងនឹងរ៉េរឿង ជាបងប្អូនដ៏ដូនមួយ និងជាដៃគូដណ្តើមរាជសម្បត្តិ បន្ទាប់មកប្រឆាំងនឹងស្តេចនៅ តុងកីង ជាសត្រូវស្នូតដដែល រ៉េរឿង បានហោឲ្យមកជួយ ហើយនៅទីបំផុតប្រឆាំងនឹងពួកតៃសិន ឬពួកអ្នក ស្រុកព្រៃភ្នំខាងលិចដែលបះបោរឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៣ បានធ្វើឲ្យសង្គ្រាមនេះកើតមានអស់ពេលជិត៣០ឆ្នាំ ទាំងអស់នេះបាន ធ្វើឲ្យពួកអាណាមជាប់រាល់ ហើយបោះបង់គម្រោងការដណ្តើមយកកម្ពុជាដែលគេបានចាប់

ផ្ដើមចោលសិន បើហោចណាស់ក៏មួយរយៈកាលដែរ ។ ព្រោះថាយកល្អ គេត្រូវខិតខំរក្សាឲ្យបាននូវអ្វីគេមានរួច ហើយ ហើយដណ្ដើមយកមកវិញនូវអ្វីដែលពួកបះបោរបានដណ្ដើមយកទៅ អ្វីដែលគេបាត់បង់ត្រូវយកមកវិញ ដែលគេបានប្ដេជ្ញាថាត្រូវតែរក្សាឲ្យបាន ។ ហើយវាក៏ជាការប្រសើរជាងបើសិនជាគេអាចដណ្ដើមយកតុំកង មកដាក់បញ្ចូលជាទឹកដីអាណាមបាន ជាជាងប្រឹងរត់ទៅដណ្ដើមយកទឹកដីដែលនៅជារបស់កម្ពុជានៅឡើយ ។

សង្គ្រាមនេះបានប្រព្រឹត្តទៅអស់កាល៣០ឆ្នាំ ហើយមាននៅពាសពេញអាណាចក្រអាណាម ដែលពេល នោះ ត្រូវបែងចែកចេញជារដ្ឋ៣ គឺតុងកីង (អាណាមភិគទាំងណានគឺ ឬកូសាំងស៊ីនសព្វថ្ងៃផង) និងរដ្ឋចាម្ប៉ា ក្នុងមួយ ដែលនៅបន្តរស់រានមានជីវិតនៅត្រង់បីព្រំផង ។ សង្គ្រាមនេះបានបញ្ចប់ទៅដោយការបង្រួបបង្រួម ប្រទេសឡើងវិញនៅក្រោមការគោរពបូជាតែមួយ គឺជាព្រឹត្តិការណ៍ធំមួយនៅឥណ្ឌូចិន ដែលគួរតែត្រូវលើក យកមករៀបរាប់គ្រួស ។ ។

ពេលនោះស្ដេចពេញសិទ្ធិរបស់អាណាមគឺឡេហ៊ានតុង សោយរាជ្យនៅហាណូយ ប៉ុន្តែក៏ដូច (មន្ត្រី ឬស្ដេច គ្រាញ) ត្រកូលព្រិញទេដែលជាអ្នកដឹកនាំប្រទេស ម្នាក់ចាប់ពីឆ្នាំ១៨៤០ មក ម្នាក់ទៀតចាប់ពីឆ្នាំ១៧៦០ ។ រ៉ូរឿង ដែលជាជួរនៅកូសាំងស៊ីន សោយរាជ្យនៅរាជធានីវ៉េ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៦៥ ជួរនៅតុងកីង ទទួលមរណភាព ហើយកូនរបស់គាត់ម្នាក់បានទទួលដំណែងបន្តពីគាត់ ។ នៅពេលនោះ រ៉ូរឿង បានសម្រេចចិត្ត ជ្រើសតាំងបុត្រ របស់មហេសីទី២ ជារដ្ឋបាយទទួលដំណែងបន្តគឺ មិនបានជ្រើសតាំងព្រះរាជបុត្រាច្បង ដែលជាបុត្រាជាមួយ ព្រះមហាក្សត្រីទេ ។ នៅពេល រ៉ូរឿង ស្លាប់ទៅ ប៉ុន្មានខែក្រោយមក មន្ត្រីធំម្នាក់ក៏ដណ្ដើមយកការគ្រប់គ្រង មកលើ វ៉េរឿង ដែលទើបតែមានអាយុ១៣ឆ្នាំ ដែលត្រូវទទួលដំណែងបន្តពី រ៉ូរឿង ហើយបានចាប់ព្រះរាជបុត្រា ច្បង ដែលបានបំបែកចេញពីរាជបល័ណ្ណដាក់កុក រួចសម្លាប់ចោលទៅ ។

មន្ត្រីដែលជារាជានុសិទ្ធិនោះជាមនុស្សក្រអឺតក្រទម ផ្តាច់ការ ហើយគ្មានអធ្យាស្រ័យល្អទេ ។ ការដឹកនាំ របស់គាត់ បានធ្វើឲ្យប្រជាស្រ្តីខឹងសម្បាមិនពេញចិត្ត ហើយចាប់ផ្ដើមរើបម្រះឡើង ។ ពេលនោះមានបងប្អូន របស់គាត់៣នាក់ ឈ្មោះថា ញ៉ាក់ វ៉េ និងលូ មានដើមកំណើតនៅតុងកីង តែគេបាននាំយកគ្រួសារឲ្យមករស់នៅ កូសាំងស៊ីន ពួកនោះមានត្រកូលឆ្លៀង បាននាំគ្នារត់គេចខ្លួនទៅកាន់ជួរភ្នំអាណាមជាទឹកដីដែលពួកអ្នករង គ្រោះនយោបាយ ហើយក៏ប្រហែលជាមានពួកខិលខូចផងដែរ បាននាំគ្នាគេចខ្លួនមកពួនសម្លំនៅ ។ អ្នកទាំង៣នាក់ បានជ្រើសរើសបានទីតាំងព្រំព័ទ្ធនៅព្រំក្នុងចំណោមពួកអ្នកភៀសខ្លួនទាំងនោះ ហើយបានប្រកាសខ្លួនថាជា ពួកតៃស៊ីន មានន័យថា “ពួកអ្នកភៀសនៅបូព៌ា” និងបានចាប់ផ្ដើមធ្វើសង្គ្រាមឡើង (១៧៧៣) ។ ពួកនេះបាន ដណ្ដើមយកទីក្រុងតៃស៊ីនដែលជាកំពង់ផែរបស់ប៊ិញឱញ រួចហើយ បានបន្តធ្វើដំណើរមកកាន់រាជធានីវ៉េ វាយ កម្ទេចពួកណាដែលប្រឆាំង ហើយបង្កើតម្នាក់ទៀតជាមួយពួកអ្នកដែលមិនសប្បាយចិត្តដែលគេបានជួបតាមផ្លូវ ធ្វើឲ្យទ័ពកើនចំនួនច្រើនក្រៃលែង ។

ដោយមានការភ័យខ្លាច ស្តេចវៀងបានហៅរកជំនួយពីគុណក៏ង ដែលជាសង្គ្រាមស្នេហាជ្រុលរបស់ពួកជួរ នៅ កូសាំងស៊ីន ។ ពួកនេះសប្បាយចិត្តណាស់នឹងមានឱកាសបញ្ជូនទ័ពមួយកងមក ក៏ប៉ុន្តែទ័ពនោះមិនបានប្រឈមមុខ ជាមួយពួកតៃស៊ីនទេ បែរជាមកដណ្តើមយករាជធានីវៀងទៅវិញ ហើយបានចាប់ផ្តើមរៀបចំ ដើម្បីវាយដណ្តើម យកអាណាចក្រទាំងមូល ។ ការឆរនេះបានធ្វើឲ្យអភិភាពពីមុនវៀងទៅវិញ ហើយប្រជាជនក៏បះបោរប្រឆាំងឡើង ។ ដោយមិនអាចទ្រាំទ្ររក្សាស្រុកនេះបាន ពួកគុណក៏ងក៏ដេញខ្លួនចេញ និងបោះបង់ទឹកដីទុកឲ្យពួកតៃស៊ីនវិញ ។ ញ៉ាក់ជាមេធំ និងជាមេទ័ពស្រួចរបស់ពួកតៃស៊ីនក៏ប្រកាសខ្លួនជាស្តេចឡើង មានឈ្មោះថា ថាយឌុក នៅក្នុងឆ្នាំ ១៧៧៥ ។ ចំណែកស្តេចវៀងវិញដែលរត់ភៀសខ្លួនចេញពីរាជធានី ពួកតៃស៊ីនបានតាមរកឃើញហើយ ចាប់បាននៅកូសាំងស៊ីន រួចសម្លាប់ចោលទៅជាមួយ និងកូន នៅឯសាយហ្គុន នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៦ ។ ពេលនោះ មាននៅសល់តែភ្នំភ្នំអាញម្នាក់ត្រូវជាចៅរបស់ វៀង ដែលគេបានចាប់ទុកក្នុងក្រុង ហើយសម្លាប់ចោលទៅ ដែលថ្ងៃក្រោយមកបានឡើងសោយរាជ្យមានឈ្មោះថា យ៉ាឡុង ។ នៅពេលទទួលបានដំណឹងអំពីមរណភាពរបស់ វៀង ជាព្រះបិតុលា ដែលបានប្រកាសលើកខ្លួនជារដ្ឋធានីនៃរាជបល្ល័ង្កអាណាចក្រ ភ្នំអាញ បានរត់ភៀស ខ្លួនមកនៅកម្ពុជា ហើយបានកសាងទ័ពមួយឡើងដោយមានការជួយគាំទ្រពីលោក ពីញ៉ូ ហៅថា ពីញ៉ូដីបេហាន^១ ជាសាសន្តទុកកាកូលិកហើយជា អេវ៉ែកអាជ្រង់ ប្រឆាំងនឹងពួកតៃស៊ីន ។

ភ្នំអាញបានធ្វើដំណើរចេញពីកោះតូចមួយនៅក្នុងឈូងសមុទ្រសៀមមានឈ្មោះថា ធីបារ៉ា ដែលជា ទឹកនៃឆ្នេរលាក់ខ្លួនបានប៉ុន្មានខែ មកចុះចតដោយឈូកលាក់នៅកូសាំងស៊ីន រួចវាយដណ្តើមយកដីរាជ វិញឡុង និងសាយហ្គុនបាន នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៦ ។ ប្រជាជនទះដៃអបអរសាទរទទួលភ្នំអាញគ្រប់ទិសទី ក៏ប៉ុន្តែ ភ្នំអាញនៅព្រាញញើតញើម មិនទាន់ហ៊ានទទួលយកឋានៈជាស្តេចប្តូរជាដួងដែលខ្លួនត្រូវទទួលភ្លាមតែម្តងទេ សុខចិត្តប្រកាសខ្លួនថាជា “ឧត្តមសេនីយ៍អគ្គបញ្ជាការ ជារាជានុសិទ្ធិទទួលបន្ទុកកិច្ចការព្រះនគរ” និងទទួល យកឋានៈដ៏សាមញ្ញមួយទៀតគឺ “សេនាប្រមុខពួកអ្នកភ្នំខាងកើត” ។

នៅពេលនោះ ពួកតៃស៊ីនទាំង៣នាក់បងប្អូនកំពុងតែជាប់ដៃរវល់វាយដណ្តើមយកគុណក៏ង រួចហើយ រៀបចំការគ្រប់គ្រងឡើងវិញ ជាហេតុធ្វើឲ្យការវាយដណ្តើមយកកូសាំងស៊ីនរបស់ភ្នំអាញអាចប្រព្រឹត្តទៅ

^១ បេហាន ជាឈ្មោះភូមិមួយនៅពីកាឌី ហើយជាភូមិកំណើតរបស់គ្រួសារពីញ៉ូ ។ ពួកពីញ៉ូ យកឈ្មោះភូមិនេះមកភ្ជាប់នឹងឈ្មោះ ខ្លួន ដើម្បីបង្ហាញឲ្យគេយល់ថាខ្លួនជាអភិជន ។ ហេតុការណ៍នេះ ប្រហែលជាបណ្តាលមកពីមានលិខិត១ច្បាប់ ដែលពួកអ្នកសរសេរ ដីវប្រវត្តិបានចម្លងចេញមួយចំណែក ហើយពួកសាសន្តទុកយល់ប្រឡំ ក៏ប៉ុន្តែគ្រួសារពីញ៉ូ ដឹងខ្លួនឯងច្បាស់ណាស់ ពីព្រោះថាពួកនេះ មិនមានសិទ្ធិទទួលម្តងជាអង្គម្ចាស់ (comte) សោះទេ ។ ពួកសាសន្តទុកបាននិយាយថាលោកពីញ៉ូបានត្រូវស្តេចល្វីទី១៦ លើកឡើង ជាអ្នកអង្គម្ចាស់ ក៏ប៉ុន្តែគ្មានឯកសារស្តីពីក្រុមអភិជនបារាំង ឬឯកសារបណ្ណសារដ្ឋានជាតិណាមួយបញ្ជាក់អំពីរឿងនេះសោះ ។

បានសម្រេចដោយជោគជ័យ ។ ក្រោយពីរៀបចំអំណាចរបស់ខ្លួននៅភាគខាងជើងរួចហើយ ពួកតៃស៊ីនបាន ទទួលដំណឹងថា ឆៀងអាញ្ចៀងទើបនឹងដណ្តើមបានខ្សែក្រវាញធំ ខាញ្ចារ និងកូយេន ហើយបានធ្វើដំណើរមកជិត ដល់គីញ៉ូន ហើយក៏រុករកដឹកនាំទ័ពត្រលប់មកត្បូង វាយដណ្តើមយកទឹកដីដែលបាត់បង់ពីមុន មកវិញទាំងអស់ រួមទាំងសាយហ្គុនផង នៅពាក់កណ្តាលឆ្នាំ១៧៨២ ។

ឆៀងអាញ្ចៀងត្រូវរត់គេចខ្លួនចេញ ធ្វើឲ្យកូសាំងស៊ីនធ្លាក់ខ្លួនរណាម្តងទៀត ប៉ុន្តែមិនហ៊ានកម្រើកអ្វីទេ ។ បងប្អូនតៃស៊ីន ក៏ត្រលប់ទៅតុងកីងវិញ ដោយវាយបង្ក្រាបស្រុកតាមដូរឲ្យរាបទាប ធ្វើឲ្យអ្នកស្រុកទះដៃអបអរ ទទួលថា ជាអ្នកខ្លាំងពូកែ ។ ក្រោមកណ្តាប់ដៃរបស់ពួកតៃស៊ីន អាណាចក្រអាណាម បានត្រូវបង្រួបបង្រួមមកជា រដ្ឋតែ១ឡើងវិញ ក៏ប៉ុន្តែពួកគេទាំង៣នាក់ជាមនុស្សប្រកបទៅដោយមហិច្ឆតា ហើយច្រណែនគ្នាទៅវិញទៅមក ។ ពួកគេបានសម្រេចទុកតុងកីងឲ្យស្តេចឡឺដាវ៉ូសោយរាជ្យ ហើយចែកគ្នាគ្រប់គ្រងទឹកដីដែលនៅសល់ : ញ៉ាក់ បានប្រកាសខ្លួនជាអធិរាជនៃទឹកដីកណ្តាលដោយមានទ្វារនាវាជាធានី, រ៉េ កាន់កាប់ភាគខាងជើង ចាប់ពីព្រំដែន ជាមួយតុងកីងមក រួមទាំងរាជធានីរ៉េ ផង, ឯសាយភាគខាងត្បូង រួមមានទាំង ណាមកី (កូសាំងស៊ីនខាងត្បូង) ផង ។ ក៏ប៉ុន្តែរ៉េមិនស្តាប់ស្តល់នឹងទឹកដីដែលខ្លួនទទួលបាននោះទេ ។ គាត់បានដណ្តើមយកខ្សែក្រវាញណាន ដែលស្ថិត នៅពីខាងជើងទឹកដីដែលគេបានយល់ព្រមប្រគល់ឲ្យគាត់ ស្តេចតុងកីងបានបញ្ជូនទ័ព១កងមក តែគាត់វាយទ័ព នោះឲ្យបរាជ័យ មិនតែប៉ុណ្ណោះគាត់បានបន្តវាយយកតុងកីងថែមទៀត វាយឈ្នះកងទ័ពព្រះរាជា ហើយធ្វើ ដំណើរចូលទៅក្នុងរាជធានីហាណូយ ធ្វើឲ្យព្រះរាជាកៀសព្រះកាយទៅគិញ្ចាវ៉ាក់ (បាក់និញ) តែចៅហ្វាយខ្សែក្រ វាញនៅទីនោះ បានប្រកែកមិនហ៊ានទទួលឲ្យព្រះអង្គជ្រកនៅទេ ។ រ៉េ ក៏ប្រកាសខ្លួនឡើងជាស្តេចតុងកីង ពួកអ្នកស្រុក ដែលភ្ញាក់ផ្អើលនឹងព្រឹត្តិការណ៍នេះ ស្វាគមន៍អបអរជាខ្លាំង តែពួកមន្ត្រីត្រូវបាក់មុខបាក់មាត់យ៉ាងអាម៉ាស់ ។ ព្រះរាជាក៏ប្រគល់ប្រាក់ ក៏រត់ទៅស្រុកចិនទៅ ដោយបានទទួលការអនុញ្ញាតឲ្យជ្រកកោននៅប៉េកាំង ។

និយាយពីឆៀងអាញ្ចៀងវិញ ដែលបានគេចខ្លួនចេញនៅពេលដែលពួកតៃស៊ីនដណ្តើមបានសាយហ្គុន ក្រោយ ពីបានធ្វើដំណើរពេទេរ ពីកន្លែងមួយទៅកន្លែងមួយ អស់ពេលជាច្រើនខែ ក៏វិលត្រលប់មកកូសាំងស៊ីនវិញ ដណ្តើមយកសាយហ្គុនបាននៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៧ ហើយបានឆ្លៀតពេលដែលពួកតៃស៊ីនជាប់ដៃរវល់នៅ កូយេន វាយដណ្តើមយកទឹកដីមកវិញ ។ ក្នុងពេលនោះឆៀងអាញ្ចៀងបានវាយប្រហារមកលើកម្ពុជា រួចក្រោយមក បាន ចូលជួយកម្ពុជានៅពេលដែលកម្ពុជាត្រូវសៀមវាយប្រហារ ។ បន្ទាប់មកទៀតឆៀងអាញ្ចៀងបានធ្វើការចរចាជា មួយពួកសៀម ដើម្បីអាចបែរមកទប់ទល់នឹងពួកតៃស៊ីនវិញ ដែលទើបតែបានឆ្លងកាត់ព្រំដែនចូលមក ក៏ប៉ុន្តែត្រូវ បរាជ័យ ។ ពួកតៃស៊ីនដណ្តើមយកសាយហ្គុនបានម្តងទៀត រួចយកបានកូសាំងស៊ីនភាគខាងក្រោមទាំងមូល (ឆ្នាំ១៧៨១) ។

យ៉ាងណាក៏ដោយ បានគេចខ្លួនទៅពួនសម្បូរនៅកោះភូកុក នៅក្នុងឈូងសមុទ្រសៀម ចេញចូលៗជាច្រើនដង នៅទី

បញ្ចប់បានដណ្តើមយកសាយហ្គន និងកូសាំងស៊ីនទាំងមូលមកវិញ ក្រោយពីបានគេចខ្លួនទៅជ្រកកោននៅ ប្រាសាទអស់ពេល២ឆ្នាំ ។

នៅពេលដែលពួកតៃស៊ីនបែកបាក់ និងធ្វើសង្គ្រាមនឹងគ្នា យ៉ាងខ្លាំងក្លា តទឹកសាសវាយបណ្តេញពួកនោះ ចេញជាសម្រេចតែម្តង ។ នៅពេលនោះហើយដែល អេវ៉ែកពីញ៉ូ ដែលជួយគាំទ្ររដ្ឋធានាទនេះ ហើយបានដើរ តាមគ្រប់ទីកន្លែងជួយរៀបចំធ្វើសង្គ្រាម បើទោះជាថាតាមគោលការណ៍សាសនា និងវិជ្ជាជីវៈគាត់ត្រូវជាមនុស្ស សន្តិភាពម្នាក់ក៏ដោយ ។ គាត់ជាគ្រូបង្ហាត់បង្រៀនរបស់យ៉ាឡុងដោយផ្ទាល់ និងបានធ្វើដំណើរទៅស្រុកបារាំង សុំស្តេចល្វីទី១ ៦ ដួលជំនួយឲ្យយ៉ាឡុង ហើយបានរិលគ្រលប់មកពីប៉ូឡូនីចេរីមកវិញជាមួយនឹងនាយទាហានជាង ១០ នាក់ និងពលទាហានប្រមាណជា ១០០ នាក់ដែលគាត់ជ្រើសរើសបាន មកប្រឡូកជាមួយនឹងការផ្សងព្រេង នេះ ។ តាមពិតប្រទេសបារាំង និងក្រុងប៉ូឡូនីចេរី មិនសូវជាទុកចិត្ត អេវ៉ែកពីញ៉ូ ប៉ុន្មានទេ ហើយមិនបាន ដ្តល់ជំនួយតាមគាត់សុំនោះឡើយ ។ ម៉្លោះហើយគាត់ក៏ជ្រើសរើសទ័ពស្ម័គ្រចិត្តដោយខ្លួនឯង រួចក៏នាំគ្នាចុះ កប៉ាល់ចម្បាំង២២ គ្រឿងប្រកបទៅដោយអារុជយុទ្ធកណ្ឌ យកមកប្រកល់ឲ្យយ៉ាឡុង ។ នាយទាហានទាំងអស់នោះ សុទ្ធតែជាអ្នកផ្សងព្រេង អង្គអាចក្លាហាន ហើយស្មោះត្រង់នឹងអេវ៉ែក និងស្តេច ដែលគេបម្រើ ។ គេបាននាំគ្នា រៀបចំកងទ័ពតាមរបៀបបារាំងតាមដែលអាចធ្វើទៅបាន កសាងបន្ទាយតាមកំរូបន្ទាយនៅប៉ូឡូនី ធ្វើសំពៅតាម បែបចិន ដែលធានាបាននូវជ័យជម្នះសម្រាប់ពួកអាណ្តាម ។ ពួកនេះបានជំរុញឲ្យអ្វីៗ ប្រព្រឹត្តទៅតាមចំណង់ចិត្ត របស់គេ ឬហោចណាស់ក៏ប្រសើរជាងពេលដែលគ្មានគេដែរ ។ និយាយពី អេវ៉ែកពីញ៉ូ វិញ គាត់បានក្លាយទៅជា ទីប្រឹក្សាធំរបស់ព្រះរាជា ហើយបើទោះជាថាព្រះរាជាមិនបានស្តាប់គាត់គ្រប់ពេលក៏ដោយ ក៏គាត់មានឥទ្ធិពល ច្រើនទៅលើព្រះអង្គ ។ ហេតុការណ៍នេះបានធ្វើឲ្យពួកមន្ត្រីអាណ្តាម ប្រណែនមិនពេញចិត្ត ចង់កុំកុំកូន ដែលនឹង កើនឡើងជាលំដាប់រហូតដល់ក្លាយទៅជាការស្តាប់នៅក្នុងរាជ្យស្តេចមិញម៉ាន់ បុត្រារបស់ស្តេចយ៉ាឡុង ដែល សោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា ដោយសុំឲ្យស្តេចនេះបណ្តេញពួកបារាំងទាំងអស់នោះចេញ មិនគិតថា ពួកនោះ បានចំណាយថាមពល ពេលវេលាដ៏ល្អប្រសើរក្នុងជីវិត និងជីវិតផ្ទាល់របស់គេ ដើម្បីដែលប្រយោជន៍ស្រុកមួយ ដែលមិនមែនជាស្រុករបស់គេផងទេ ។

ក្រោយពីដណ្តើមយកកូសាំងស៊ីនភាគខាងត្បូងរួចមក ស្តេចយ៉ាឡុង បានចាប់ផ្តើមវាយយកកូសាំងស៊ីន កណ្តាល (អាណ្តាម) ដណ្តើមយកកូសាំងស៊ីន រួចក៏ញិន នៅក្នុងខែសីហា ឆ្នាំ១៧៩៨ ។ អេវ៉ែកពីញ៉ូ បានស្លាប់ប៉ុន្មានខែ ក្រោយមក ហើយស្តេចយ៉ាឡុងបានរៀបចំទុកដាក់គាត់ប្រកបទៅដោយកិត្តិយស ប្រៀបបីដូចគាត់ជាអង្គម្ចាស់ មួយអង្គដែរ ហើយបានសង្កេតមួយជូនគាត់ ដែលមាននៅសល់រហូតដល់សព្វថ្ងៃ នៅជាយក្រុងសាយហ្គន ។

ការប្រយុទ្ធបានបន្តទៅមុខទៀត បន្ទាប់ពីទ្វារនី គឺរាជធានីរ៉េដែលត្រូវដណ្តើមបាន ហើយឆ្លៀងអាញ៉ា ក៏ ឡើងសោយរាជ្យក្រោមព្រះនាមថាយ៉ាឡុង ស្តេចរបស់កូសាំងស៊ីន និងណាមកី នៅក្នុងឆ្នាំ១៨០១ ។ ឡើងក្រុង

រាជបល្ល័ង្កមិនទាន់បានប៉ុន្មានដង ស្តេចយ៉ាងៗទៀតបានធ្វើដំណើរចេញទៅវាយយកកុងកង វាយឲ្យពួកតៃស៊ីនចុះខ្សោយ រួចដណ្តើមយកហាណូយ និងប្រទេសទាំងមូល ។

ដូច្នោះ បច្ចាញាតិម្នាក់របស់រដ្ឋនៅកូសាំងស៊ីនបានវាយបច្ចាញាតិរបស់រដ្ឋនៅតុងកីងឲ្យបរាជ័យ ហើយធ្វើ ខ្លួនឲ្យទៅជាស្តេច ដែល អេវ៉ៃកីព័ញ្ច្យ និងពួកសាសន៍ទូតតៃនតៃនិយាយថាជាស្តេចស្របច្បាប់ តែតាមការពិត គឺជាស្តេចជ្រែករាជ្យទេ ។ ព្រោះថាទ្រង់មិនបានទទួលស្គាល់សិទ្ធិអំណាចរបស់ពួកទ្រិញ ហើយក៏បានបដិសេធ សិទ្ធិស្នងរាជ្យបន្តរបស់សន្តតិវង្សឡេ ក៏ប៉ុន្តែដោយព្រះអង្គជាអ្នកឈ្នះ ព្រះអង្គគឺជាម្ចាស់ ។ ទ្រង់បានផ្តល់សក្តិ យសឲ្យពួកមន្ត្រី បែងចែកដីស្រែ បែងចែកដល់ទទួលបានមកពីការយកពន្ធដាររបស់ពួកឡេ និងទ្រិញ ហើយ ទ្រង់ឲ្យគេរៀបចំអភិសេកព្រះអង្គជាព្រះចៅអធិរាជរបស់អាណាម ។

សង្គ្រាមបានបញ្ចប់ហើយ អាណាចក្រអាណាម អាចព្យាបាលរដ្ឋរបស់ខ្លួនឲ្យសះស្បើយបាន^៤ ហើយពង្រីក ទឹកដីខាងជើងទៅទល់នឹងស្រុកចិន ខាងត្បូងទៅទល់នឹងកម្ពុជា ។

គឺនៅក្នុងរាជ្យស្តេចមិញម៉ាន់នេះឯង ដែលពួកអាណាមចាប់ផ្តើមដណ្តើមយកដីកម្ពុជា ។ យើងបានឃើញ

^៤ នៅសល់ពួកបារាំងដែលបានទិតខំបម្រើស្រុកអាណាមអស់ពីចិត្តពីថ្ងៃម ។ ពួកនេះសមណាស់តែទទួលបាននូវកិត្តិយស ប៉ុន្តែ ពួកគេ បែរជាត្រូវទទួលការដេរប្រទេចផ្តាសា ទៅវិញ ។ ពួកអ្នកស្រុកដែលកាន់សាសនាភូលិក ជាពួកដែល អេវ៉ៃកី ការពារ ហើយ ដែលស្មោះត្រង់ជានិច្ចនឹងស្តេចយ៉ាងៗ ត្រូវគេរំខាន បំបែកបំបាក់ ។ គេចោទថា ពួកសាសន៍ទូតបានខ្វះខាតក្មេងៗយកទៅធ្វើថ្នាំ ហើយពួកអ្នកស្រុកដែលត្រូវពួកមន្ត្រីបោកប្រាស់ ក៏ចាប់ស្តាប់ពួកភូលិកជាបណ្តើរៗ ។ សូម្បីតែស្តេចយ៉ាងៗ ខ្លួនព្រះអង្គ ក៏បានផ្តាំ បុត្រាមុនពេលទ្រង់សុគត (ឆ្នាំ១៨២០) ថា កុំឲ្យទុកចិត្តពួកបារាំងដែរ ដែលគឺពួកបារាំងនេះហើយ ជាអ្នកបានជួយដណ្តើមយក អាណាចក្រមកថ្វាយ ។ បុត្រាដែលទទួលបណ្តាំ ហើយដែលស្នងរាជ្យបន្តពីបិតានេះ មិនមែនជាបុត្រាដែលមាន អេវ៉ៃកី ជាគ្រូនោះទេ ព្រោះបុត្រានេះបានសុគតទៅហើយ ។ ក៏មិញម៉ាន់ ជាបុត្រាបន្ទាប់ ដែលទទួលរាជ្យសម្បត្តិ ហើយចាប់បំបែកបំបាក់ពួកបារាំង ធ្វើឲ្យ ពួកនេះអស់ចិត្តនឹងបម្រើ រួចហើយក៏ដាច់ចិត្តរិលត្រលប់ទៅស្រុកវិញទៅ អ្នកខ្លះត្រូវធ្លាក់ខ្លួនក្រជាងកាលពីទើបមកដល់កូសាំងស៊ីន ទៅទៀត ណាមួយរយក៏ចាស់ បាក់អស់កម្លាំង ស្ទើរតែក្លាយទៅជាជនបរទេសចំពោះស្រុកខ្លួនឯងទៅហើយ ក្រុមគ្រួសារក៏មើលមិន ស្គាល់ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៣១ មានពួកបារាំងដែលធ្លាប់បានមកបម្រើអាណាមម្នាក់ គឺលោក សៃញ្ញូ បានត្រូវរដ្ឋាភិបាលបារាំងចាត់ឲ្យមក អាណាម ក្នុងឋានៈជាកុងស៊ុលបារាំងប្រចាំរាជធានីវ៉ៃ ក៏ប៉ុន្តែស្តេចមិញម៉ាន់ ភ្លេចអស់គុណបូជនៈដែលគាត់ធ្លាប់បានធ្វើមកលើ ហើយបានប្រកែកមិនព្រមទទួលគាត់ទេ គាត់ក៏ឡើងកប៉ាល់ចេញទៅវិញទៅ ។ ចាប់ពីពេលនោះមក ចំណងទាក់ទងរវាងបារាំង និងអាណាមក៏ត្រូវគាត់ផ្តាច់ ។ ចំណងទាក់ទងនេះ កើតមានឡើងវិញនៅក្រោមរជ្ជកាលចៅរបស់មិញម៉ាន់ គឺទូឌីក នៅពេលដែល លោកទុត្តមនារីវង រីហ្គាលដឺហ្សឺន្យឺ ត្រូវបានបញ្ជូនឲ្យមកធ្វើការសន្តិសុខនឹងការដែលស្តេចនេះបញ្ជាឲ្យសម្លាប់ពួកសាសន៍ទូត ហើយវាយដណ្តើមយក ទូរ៉ាន បាននៅក្នុងថ្ងៃទី១ ខែកញ្ញា ឆ្នាំ១៨៥៨ ។

ពីខាងលើរួចមកហើយ អំពីការដែលពួកខ្មែរសេនីយ៍អាណាមបានជ្រើសរើសព្រះក្សត្រីអង្គមុំ ឲ្យឡើងសោយ-
រាជ្យ រួចធ្វើបាបបុត្រី៣អង្គទៀតរបស់ព្រះអង្គអេង ការគ្រប់គ្រងយោធាដោយឲ្យមន្ត្រីខ្មែរស្ងៀមកពាក់
តាមរបៀបអាណាម ទុកសក់វែងក្រង ។ យើងក៏បានឃើញហើយដែរអំពីការបះបោររបស់ប្រជារាស្ត្រ
ខ្មែរ ចំពោះសង្គ្រាមដែលស្តេចអង្គឌួងបានធ្វើប្រឆាំងនឹងអាណាមដោយមានការគាំទ្រពីពួកសៀម ហើយនិងអំពី
សន្ធិសញ្ញាសន្តិភាពរវាងអាណាម និងសៀម នៅពេលដែលអាណាមត្រូវបរាជ័យក៏ប៉ុន្តែនៅតែខ្លាំង ហើយខ្មែរ
ឈ្នះក៏ប៉ុន្តែខ្សោះអស់កម្លាំង ជាពិសេស គឺអស់សង្ឃឹមចំពោះអនាគត ។

ប្រជាជាតិទាំង៣បានចុះសន្ធិសញ្ញាសន្តិភាព ហើយព្រះអង្គឌួងបានត្រូវអភិសេកឲ្យឡើងសោយរាជ្យ
នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៧ ។ កម្ពុជាពេលនោះមានប្រទេសជាអាណាព្យាបាល២ ដែលសង្កេតតាមដានគ្នាទៅវិញទៅមក
ហើយប្រុងតែនឹងលេបយកទឹកដីកម្ពុជាទាំងអស់ទៅហើយបើសិនជាគ្មានកូបដិបកម្មទៀតទេ ឬបើសិនជាគេ
អាចស្រុះស្រួលគ្នាក្នុងការបែងចែកនោះ ។

មានហេតុការណ៍បញ្ជាក់ច្បាស់ណាស់ថាសៀម និងអាណាមបានប្រុងប្រៀបខ្លួន រង់ចាំតែទិសមកដល់
នឹងអាចចាប់ដំណើរយកកម្ពុជាបន្ត ទទួលសង្គ្រាមបានផ្ទុះឡើងរវាងពួកបារាំងជាសម្ព័ន្ធភាពរបស់ពួកអេស្ប៉ាញ
ជាមួយនឹងពួកអាណាម ដែលបានសម្រាប់ពួកសាសន៍ទូតកាតូលិកយ៉ាងរន្ធត់ ។ អាណាមបានសន្យាថា នឹងដាក់
ទោសយាតកដែលសម្រាប់ពួកសាសន៍ទូតនេះ ក៏ប៉ុន្តែមិនដែលបានដាក់ម្តងណាទេ មិនតែប៉ុណ្ណោះ បានបណ្តោយ
ឲ្យពួកមន្ត្រីបន្តបំបែកបំបាក់ទៅទៀត មិនមានខ្លាចញញើតបារាំងបន្តិចណាឡើយ^{៥៥} ។

^{៥៥} ខ្ញុំសូមបញ្ជាក់ថា ពួកសាសន៍ទូតកាតូលិក បានធ្វើឲ្យមានការប្របូកប្របល់នៅក្នុងទំនៀមទម្លាប់របស់ស្រុកទេស ដោយបានហាម
ប្រាមមិនឲ្យអនុវត្តជំនឿគោរពដ៏ដូនដីតា ជាក់ស្តែង គឺហាមពួកអ្នកចូលសាសនាថ្មី មិនឲ្យចូលរួមក្នុងពិធីបុណ្យក្នុងភូមិ ដែលជាពិធី
បុណ្យសាសនា មិនឲ្យស្រូវនៅមុខតុលាការតាមទម្លាប់របស់ច្បាប់អាណាម ជាពិសេស គឺឲ្យរក្សាទំនាក់ទំនងជាមួយពួកអឺរ៉ុប និង
ហាងពាណិជ្ជកម្មអឺរ៉ុប ដែលពួកអាណាមយល់ឃើញថា គឺជាអន្តរាគមន៍របស់បរទេស ។ មុនដំបូងព្រះរាជាបានចេញបញ្ជាឲ្យ
បណ្តេញពួកសាសន៍ទូតកាតូលិកចេញពីនគរ ហើយហាមមិនឲ្យស្តាប់នូវទាក់ទងទទួលពួកនេះទេ ។ ទ្រង់បានឲ្យគេដឹកពួកសាសន៍ទូត
ណា ដែលលាក់ខ្លួនជាមួយពួកអាណាមកាតូលិក ដែលគេបានរកឃើញហើយយាត់ខ្លួនបានយកទៅកាន់ស្តីបុរីដោយផ្ទាល់ព្រះអង្គ ។
ប៉ុន្តែពួកសាសន៍ទូតទាំងអស់នោះ បានលួចធ្វើដំណើរចូលមកក្នុងប្រទេសអាណាមវិញ ហើយបានបន្តធ្វើដំណើរផ្សព្វផ្សាយសាសនា
តទៅទៀត ។ ការធ្វើបែបនេះវាជាការធម្មតាទៅនៅអឺរ៉ុប ហើយគេស្ទើរសរសើរសាសន៍ទូតណាដែលបានទិតទំលះបង្គំខ្លួន សុខចិត្ត
រងទទួលទារុណកម្ម ហើយនៅពេលដែលសាសន៍ទូតម្នាក់ស្លាប់ទៅ សាសន៍ទូតម្នាក់ទៀតដែលពោរពេញទៅដោយជំនឿ ក៏ចូលខ្លួនបន្ត
ការងារឡើង ។ គេបាននាំគ្នាដេរស្តេចអាណាម និងពួកមន្ត្រីរបស់ព្រះអង្គ ក៏ប៉ុន្តែគេមិនបានគិតថា នៅសម័យជាមួយគ្នានោះ នៅឯ
ស្រុកបារាំងក្រោមស្តេចល្វី-ទី១ ៤ ទី១៥ និងទី១៦ គេកំពុងតែនាំគ្នាបំបែកបំបាក់ពួកបារាំងណាដែលបែរចូលកាន់សាសនា ប្រភេ-
ស្តង់ ដែលមិនមែនជាជនបរទេសទេ ។ ដូច្នោះ បើសិនជាមានពួកសាសន៍កំរើនទៅឃោសនាផ្សព្វផ្សាយសាសនាព្រះពុទ្ធនៅប្រើភាព

ពេលនោះស្តេចរបស់អាណាមក៏ទូទឹក ហើយសោយរាជ្យនៅរាជធានីរ៉េ ។ ព្រះចៅអធិរាជចិនបានចាត់ មន្ត្រីឲ្យមកសំដែងការទទួលស្គាល់ស្របទៅតាមទម្លាប់ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៨ ។ ទ័ពបារាំងបានវិលត្រលប់មកពី ប៉េកាំងវិញ ក្រោយពីបានដាក់ទណ្ឌកម្មប្រទេសចិនដែលមិនគោរពពាក្យសន្យាជាមួយនឹងទ័ពអង់គ្លេស ។ ទ័ពនោះ បានធ្វើដំណើរស្របតាមឆ្នេរសមុទ្រអាណាម ប្រុងត្រលប់ទៅស្រុកបារាំងវិញ ។ ប៉ុន្តែមានការខូចខាតដោយ សារពួកអាណាមច្រើនណាស់ ដែលមិនអាចនឹងមិនដាក់ទោសឬមិនបង្ខំឲ្យចុះសន្ធិសញ្ញាណាមួយបានទេ ។ រាជបារាំង អាណាម ធ្វើដូចជាមិនដឹងមិនឮ ហើយបានបដិសេធមិនព្រមទទួលពួកអ្នកដែលបារាំងបានបញ្ជូនឲ្យមកចរចាទេ ។ ដោយហេតុនោះហើយ សង្គ្រាមក៏ចាប់ផ្តើមឡើង ដោយមានទ័ពអេស្ប៉ាញប៉ុន្មានរសេនាគូចមកជួយបារាំងផង ។ បារាំងដណ្តើមយកទ្វីបបាននៅថ្ងៃទី១ ខែកញ្ញា ឆ្នាំ១៨៥៨ រួចដណ្តើមយកសាយហ្គុននៅថ្ងៃទី១៧ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ បន្ទាប់ ក្រោយពីការប្រយុទ្ធជ័រសាហារ ។ ដោយមានបំណងចង់ប្រមូលផ្តុំកម្លាំងដណ្តើមយកកូសាំងស៊ិន ភាគខាង ត្បូងជាន់ លោកទត្តមនារីបារាំងបានសម្រេចចិត្តបោះបង់ទ្វីបចោលវិញ នៅថ្ងៃទី២៣ ខែមីនា ឆ្នាំដែលនោះ ។

ពេលនោះចិនមិនបានគោរពតាមសន្ធិសញ្ញាដែលបានចុះជាមួយគ្នាពីឆ្នាំ១៨៥៨ទេ លោកទត្តមនារី ដែលដឹកនាំការប្រយុទ្ធនៅសាយហ្គុនត្រូវបង្ខំចិត្តប្រគល់បញ្ហាការទៅឲ្យនាយកប៉ាល់ម៉ាក ឯខ្លួនគាត់បានដឹកនាំ កម្លាំងមួយផ្នែកធំត្រលប់ទៅស្រុកចិនវិញ ។ ឆ្លៀតឱកាសដែលទ័ពបារាំងនៅសល់តិចនោះ ពួកអាណាមបាន សាកល្បងវាយដណ្តើមយកសាយហ្គុនមកវិញ តែមិនបាន ។

ក្រោយពីបង្ក្រាបពួកចិនរួចហើយ ទ័ពបារាំងបានត្រលប់មកដល់សាយហ្គុនជាថ្មីនៅថ្ងៃទី៧ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៨៦១ រួចហើយក៏ចាប់វាយដណ្តើមយកទឹកដីអាណាមដែលបានដាក់អស់មួយរយៈ ជាបន្តឡើងវិញទៀត ។ លោកទត្តមនារីគ្រី ប៉ាន់ បានដណ្តើមយកមីថបាននៅក្នុងថ្ងៃទី១២ ខែមេសា បន្ទាប់លោកទត្តមនារីគ្រី បូណា បានដណ្តើមយកបៀនវ៉ា នៅក្នុងថ្ងៃទី៧ខែកញ្ញា រួចវិញទ្បុងនៅក្នុងថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា ឆ្នាំ១៨៦២ ។ នៅក្នុងថ្ងៃទី៥ ខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៦២ ស្តេចទូទឹកបានយល់ព្រមចុះសន្ធិសញ្ញាជាមួយបារាំង ហើយប្រគល់ខេត្ត៣នៃកូសាំងស៊ិន ប៉ែកខាងលិចជាប់នឹងអាណាចក្រអាណាម ទៅឲ្យបារាំងជារៀងរហូត គឺបៀនវ៉ា យ៉ាឱញ (សាយហ្គុន) និងមីថ ។ ខេត្ត៣ទៀតនៅជារបស់អាណាមនៅឡើយ គឺអានយ៉ាង (ចូរដុក) ហាឡេង និងឱញឡេង (វិញឡុង) ស្ថិតនៅ ដាច់ពីអាណាមដោយមានកម្ពុជាពីខាងជើង ឈូងសមុទ្រសៀមពីខាងលិច សមុទ្រចិនពីខាងត្បូង និងខេត្តយ៉ាឱញ របស់បារាំងពីខាងកើត ។ និយាយពីពួកអេស្ប៉ាញលម្អង ពួកគេបានដកខ្លួនចេញទៅវិញព្រោះថា គេបាន

វង់ដេ ម៉ែន ឬទឹកនៃផ្សេងទៀតរបស់បារាំង ឬនៅអេស្ប៉ាញ អ៊ីតាលី នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៩នេះ ពួកនេះក៏ប្រហែលជាត្រូវ បារាំងកាប់សម្លាប់មិនខុសគ្នាអ្វីពីពួកសាសន៍ទូតកាតូលិកនៅអាណាមដែរទេ ។

សន្តិសុខចំពោះការប្រមាថទៅលើពួកសាសន៍ទូតរបស់គេរួចហើយ ហើយបារាំងក៏បានចេញសន្តិសុខខ្លះ នៅក្នុងសង្គ្រាមនោះឲ្យដងដែរ ។

ក៏ប៉ុន្តែទឹកដីកូសាំងស៊ីន ដែលអាណាមយល់ព្រមប្រគល់ឲ្យបារាំងតាមរយៈសន្ធិសញ្ញាឆ្នាំ១៨៦២នោះ មិន បានសុទ្ធចេ ព្រោះថាជាទឹកដីដែលបារាំងដណ្តើមយកពីអាណាម ហើយអាណាមក៏មិនដែលបោះបង់គំនិតក្នុងការ ទាមទារយកមកវិញដែរ ។ អាចនឹងមានការប្រយុទ្ធច្រើនទៀតកើតឡើង ។ ពួកអាណាម បានបង្កើតឡើងដោយ គំរូទ្រព្យរបស់អាស៊ី និងពោធិកំបោរ ដួលដំបូកឲ្យស្នាក់នៅក្នុងបណ្តាខែត្រដែលនៅជារបស់អាណាម នៅឡើយ នៅពេលដែលកម្ពុជាបានធ្លាក់ចូលក្នុងអាណាព្យាបាលរបស់បារាំងតាំងតែពីថ្ងៃទី១១ ខែសីហា ឆ្នាំ ១៨៦៣ មកម៉្លោះ ។ ពួកអាណាមបានបង្កើតមានការលុកលុយធ្វើបាបទៅលើពួកអ្នក ដែលស្ថិតនៅក្រោមកិច្ច ការពាររបស់បារាំង និងបានធ្វើឲ្យមានការរំជើបរំជួលប្រកបទៅដោយគ្រោះថ្នាក់ឥតដាច់ ។ នៅពេលដែល បារាំងរិះរកវិធីសម្របសម្រួលអស់ចិត្តហើយ ហើយពិនិត្យទៅឃើញថា ពួកមន្ត្រីអាណាមនៃអាណាខែត្រ ខាងលិចនៅតែសន្សំចិត្តស្នេហាជាតិ ចង់បានខែត្រដែលប្រគល់ឲ្យបារាំងយកមកវិញ បារាំងមិនអាចទុកចិត្តលើ សម្តីរបស់អាណាមបានទេ ក៏រៀបចំទ័ពមួយកងធំវាយដណ្តើមយកខែត្រទាំង៣ ដែលសន្ធិសញ្ញាឆ្នាំ១៨៦២ បាន ទុកឲ្យនៅជារបស់អាណាម ព្រមទាំងទីក្រុងដង ក្នុងពេលតែ៥ ថ្ងៃប៉ុណ្ណោះ ក៏ដណ្តើមយកបាន វិញទ្រុន នៅថ្ងៃទី២០ ខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៦៧, ចូរដុក នៅថ្ងៃទី២២, និងហាទៀង នៅថ្ងៃទី២៤^{១១} ។

ដូច្នោះទឹកដីកូសាំងស៊ីនភាគខាងត្បូងដែលពួកអាណាម បានប្រើពេលអស់២សតវត្សរ៍ ដើម្បីដណ្តើមយក ពីកម្ពុជា មិនមែនដណ្តើមយកដោយគ្រាន់តែប្រើកម្លាំងទ័ពវាយនោះទេ តែជាពិសេសគឺដោយបញ្ជូនប្រជាជន ទាំងគ្រួសារៗឲ្យចូលទៅនៅតែម្តង ឥឡូវនេះបានធ្លាក់ទៅជារបស់បារាំងអស់ហើយ ធ្វើឲ្យកម្ពុជានៅមានសល់ សត្រូវតែមួយប៉ុណ្ណោះ គឺពួកសៀម ។ យើងបានឃើញរួចមកហើយថា តើបារាំងបានដោះស្រាយយ៉ាងណាជា មួយសៀម ហើយបានទាមទារយកទឹកដីដីធំធេងមកឲ្យកម្ពុជាវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៩០៤ និង១៩០៧ ទឹកដីដែលគេ គិតថា មិនអាចនឹងគ្រលប់មកជារបស់កម្ពុជាវិញបានទេ ។

ស្តេចទូទឹកបានយល់ព្រមចុះសន្ធិសញ្ញាសន្តិភាពមួយទៀតនៅក្នុងថ្ងៃទី១៥ ខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៧៤ ទទួល ស្គាល់អធិបតេយ្យភាពពេញលេញរបស់បារាំងមកលើទឹកដីមួយកន្លែង ដែលមានកម្ពុជានៅពីខាងជើង ឈូង

^{១១} ទីក្រុងទាំង៣នេះហើយ និងក្រុងមួយចំនួនទៀត ដែលបារាំងដណ្តើមយកបាននៅពេលនោះ សុទ្ធតែបានត្រូវគេសង់ឡើងតាមបង្គំ ដែលនាយទាហានបារាំងបានរៀបចំ ជាពិសេស គឺលោក វិកទ័រអូលីវីយេដីពុយម៉ាណែល ដែលបម្រើស្តេចយ៉ាងឆ្មារតីឆ្នាំ១៧៨៧ រហូតដល់ឆ្នាំ១៨២០ ។

សមុទ្រសៀមនៅពីខាងលិច សមុទ្រខាងត្បូង និងបីព្យាង្គ នៅខាងកើត ។

នៅពេលនោះស្រាប់តែមានកើតភាពល្អកំករឡើងនៅឯកុងកីងរវាងអាណាម និងបារាំង ដោយពួកមន្ត្រី អាណាមបានបង្កការរំខានដល់ពាណិជ្ជកម្មគ្រឿងសព្វវុធដែលលោក ខុយពុយ^{១១} ធ្វើជាមួយអាជ្ញាធរចិន នៅយូនណាន ។ មុនដំបូងលោកខុយពុយនេះជាទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីនមានការរារាំងនឹងធ្វើសង្គ្រាមនេះដែរ ក៏ប៉ុន្តែ បន្ទាប់មក នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៧៣-១៨៧៤ លោក ហ្រ្វង់ស៊ីសហ្គានីញ៉េ ដែលមានទាហានតែជាង៤រយនាក់ បានដណ្តើមយកបន្ទាយទាំងអស់របស់កុងកីង ហើយកាន់កាប់ស៊ីនទន្លេ និងដូរដួលក្នុងទាំងអស់ ។ ការវាយដណ្តើមយកទាំងនោះបានប្រព្រឹត្តទៅអស់ពេលតែ២២ថ្ងៃប៉ុណ្ណោះ គឺជាការប្រយុទ្ធប្រកបទៅដោយជោគជ័យមួយ ដែលគេមិនដែលប្រទះឃើញសោះ ចាប់តាំងតែពីពេលដែលពួកអ្នកដូងព្រេង អេស្បាញ៉ូល និងព័រទុយហ្គេ ចេញមកដណ្តើមយកទឹកដីនៅខាងក្រៅអឺរ៉ុប ។

ពេលនោះ ពួកអាណាមនៅកុងកីងគ្មានលទ្ធភាពនឹងធ្វើអ្វីតបតនឹងបារាំងវិញទេ ក៏រត់ទៅពឹងពាក់ពួកចោរ ១ក្រុម មានឈ្មោះថា ក្រុមទង់ខ្មៅ ដែលបោះជំរំនៅលើទន្លេក្រហម ទារយកពន្ធដារពីទូកកប៉ាល់ ដែលធ្វើចរាចរកុងទន្លេ ។ តាមពិតពួកចោរនោះគឺជាអតីតទាហានចិន ដែលវាយប្រយុទ្ធធ្វើឲ្យពួកតៃពិញកាន់សាសនាអ៊ីស្លាមបរាជ័យ នៅភាគនិរតីស្រុកចិន ។ នៅពេលចប់សង្គ្រាម ពួកនេះក៏ត្រូវគេនិរទេសបណ្តេញចេញពីស្រុក ព្រោះមិនព្រមចំណុះគេ ទើបប្រមូលផ្តុំគ្នាក្រោមមេបញ្ជាការម្នាក់ ។ មុនដំបូង មេរបស់ពួកនេះ គឺជាមិត្តភក្តិម្នាក់របស់លោក ខុយពុយ ហើយថែមទាំងបានជួយសម្របសម្រួលពាណិជ្ជកម្មរបស់គាត់ទៀតផង ។ នៅពេលរដ្ឋាភិបាលអាណាមនៅកុងកីងអំពាវនាវឲ្យជួយ ពួកនេះក៏បែរមកប្រឆាំងនឹងលោក ខុយពុយ វិញ ។ តាមពិតទៅ បើសិនជាបារាំងពេលនោះឆ្លាតបន្តិច ហើយហ៊ានផ្តោះប្តូរដល់ប្រយោជន៍ឲ្យខ្លាំងបន្តិច ពួកចោរទាំងនោះប្រហែលជាមិនបោះបង់បារាំងចោលទេ ។ ដល់ពួកនោះបែរទៅកាំទ្រពួកកុងកីងវិញ បារាំងក៏ត្រូវប្រឈមមុខជាមួយទ័ពចិនដែលធ្លាប់ប្រយុទ្ធហើយធ្លាប់តែទទួលបាននូវជ័យជម្នះទៀតផង មិនដូចពីមុន ដែលជួបតែទ័ពកងសេនាជនអាណាមដែលមិនចេះច្បាំងសោះ ។ ពួកនោះបានសម្លាប់លោក ហ្រ្វង់ស៊ីសហ្គានីញ៉េ នៅក្នុងថ្ងៃទី២១ ខែធ្នូ ឆ្នាំ១៨៧៣ ធ្វើឲ្យការចរចាដែលគាត់បានចាប់ផ្តើមធ្វើឡើងត្រូវបរាជ័យជាច្រើនលើកច្រើនសា ។ នៅទីបញ្ចប់សន្ធិសញ្ញាភ្នំព្រួញបានត្រូវភាគីទាំងសងខាងចុះហត្ថលេខា ដោយមិនបានធ្វើឲ្យអ្នកណាម្នាក់ពេញចិត្តទេ ហើយទុកឲ្យអ្វីៗស្ថិតនៅមិនច្បាស់លាស់តទៅ ។

ក៏ប៉ុន្តែគេអាចរក្សាសន្តិភាពបាន ព្រោះថារដ្ឋាភិបាលបារាំងពេលនោះមិនទាន់មានបំណងច្បាស់ថា នឹង

^{១១} លោក ខុយពុយ នេះ កើតនៅក្នុងឆ្នាំ១៨២៧ ហើយបានស្លាប់នៅម៉ូណាកូ នៅចុងខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ១៩១២ ។

ដណ្តើមយកតុនកីននៅឡើយទេ ចំណែករដ្ឋាភិបាលអាណាម និងពួកមន្ត្រីតុនកីនវិញ គេគ្មានកំណត់នឹងអនុវត្ត មាត្រារបស់សន្ធិសញ្ញាភីឡាស្ត្រី ដែលគេចាត់ទុកថាគឺជាការអាម៉ាស់មួយចំពោះពួកគេ ម៉្លោះហើយគេមិនបាន យកចិត្តទុកដាក់នឹងតុនកីនស៊ុលរបស់បារាំងដែលសន្ធិសញ្ញាបានសម្រេចឲ្យមាននោះទេ ។ អាណាម នៅតែយកពន្ធ លើទំនិញរបស់បារាំង គឺខ្ពស់ជាងការកំណត់នៅក្នុងឧតិសេសរបស់សន្ធិសញ្ញា ហើយរដ្ឋាភិបាលនៅរាជធានីរៀ បានបដិសេធមិនព្រមបណ្តេញពួកទង់ខ្មៅ ឬហេតី ដែលក្លាយមកជាសង្គ្រាមរវាងរបស់បារាំងចេញពីតុនកីនទេ ។

និយាយពីពួកចិនវិញ ពួកនេះតែងតែគិតថាពួកគេមានសិទ្ធិអធិរាជភាពមកលើអាណាមជានិច្ច ។ ចិន បាន គ្រប់គ្រងមកលើតុនកីនរហូតមកដល់គ្រិស្តសករាជ៧៧៨ ហើយបានដណ្តើមយកតុនកីនច្រើនលើសពី ១០ ដង ក៏ប៉ុន្តែមិនដែលដណ្តើមយកបានទាំងស្រុងម្តងណាទេ ។ ចិនតែងតែគាំទ្រការបះបោររបៀបនឹងតុនកីនជានិច្ច ហើយនៅទីបញ្ចប់ អាចត្រឹមតែធ្វើឲ្យស្តេចតុនកីនស្ទើរតែគ្រប់អង្គ និងស្តេចកូសាំងស៊ីនទាំងអស់ ក្រោយពេល ដែលអាណាមដណ្តើមយកនគរចាម្ប៉ាបានហើយ យល់ព្រមទទួលស្គាល់នូវអនុត្តរភាពរបស់ខ្លួន ប៉ុន្តែមិនមែន អធិរាជភាពនោះទេ ។ នៅពេលដែលតុនកីនធ្វើសង្គ្រាមជាមួយបារាំង ចិនបានឯកភាពជាមួយរាជវាំងរៀ ប្រកាសប្រាប់បារាំងថា អាណាមជានគរសាមន្តរាជមួយរបស់ចិន ដូច្នេះបើត្រូវចុះសន្ធិសញ្ញាណាមួយទាក់ទងទៅ នឹងដលប្រយោជន៍របស់អាណាមនោះ បារាំងត្រូវចុះជាមួយរាជវាំងបៀកាំង ។

បន្តិចក្រោយមក សង្គ្រាមក៏ចាប់ផ្តើមឡើងវិញ ហើយអាណាមបានដណ្តើមយកបន្ទាយហាណូយ ដែល ពួកបារាំងដណ្តើមបានកាលពីខែមេសា ឆ្នាំ១៨៤២ ក្នុងរយៈពេល ២ ម៉ោង ដោយកម្លាំងទ័ពមិនតិចជាង ៥ រយនាក់ ហើយយកទៅដាក់ក្រោមអាជ្ញាធរអាណាមវិញ ។ បន្ទាប់មក គឺហុនហាយ និងណាមឌិញ បានត្រូវធ្លាក់ទៅក្នុងដៃ អាណាមថែមទៀត ។ ហេតុការណ៍កំពុងតែវិវត្តទៅយឺតៗ បែបនេះ ស្រាប់តែភ្នាមនោះពួកទង់ខ្មៅ បានលេចចេញ មកយ៉ាងច្រើន មានក្នុងរហូតដល់ទៅ១ ម៉ឺន៥ ពាន់នាក់ ។ ទ័ពបារាំងគ្មានជំនួយទេ បានត្រូវអាណាម វាយនៅ កានយ៉ាយ ហើយមេបញ្ជាការឈ្មោះ រីវីយែរ ក៏ត្រូវសង្គ្រាមសម្លាប់បាននៅពេលដឹកនាំទ័ពចេញប្រយុទ្ធ នៅក្នុង ថ្ងៃទី១៧ ខែឧសភា ឆ្នាំ១៨៤៣ ។

ចាប់ពីពេលនោះមកគេលែងឃើញមានការប្រយុទ្ធរបៀបរថ្មី ដោយម្នាក់គឺបារាំងដែលមានក្លា ត្រឹមតែ១ រយ២ រយនាក់ តតាំងជាមួយនឹងទ័ពអាណាម ឬចិនរាប់ពាន់នាក់ទៀតហើយ ។ ម្តងនេះគឺជាសង្គ្រាម អាណានិគមពិតៗ តែម្តង មានកម្លាំងឧហានអឺរ៉ុបរាប់រយរាប់ពាន់នាក់ ដឹកនាំដោយទុក្ខមសេនីយ៍ ដែលមានបញ្ជា ការដ្ឋានច្បាស់លាស់ មានអង្គភាពពិសេស មានទ័ពសេះ កាំភ្លើងធំ និងមានការផ្គត់ផ្គង់ទៀតទាត់ ។

សង្គ្រាមនេះបានចាប់ផ្តើមឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៣ ហើយបានបញ្ចប់ទៅវិញជាមួយនឹងសន្ធិសញ្ញាថ្ងៃទី៦ ខែមិថុនា ដែលសម្រេចដាក់តុនកីននៅក្រោមអាណាព្យាបាលបារាំង ប្រគល់ការងាររដ្ឋបាលទាំងអស់ឲ្យបារាំង គ្រប់គ្រង និងមានបុគ្គលិកជាបារាំង ។ សន្ធិសញ្ញានោះក៏បានដាក់អាណាមនៅក្រោមអាណាព្យាបាលមួយបែបផង

ដែរ ដែលមើលទៅហាក់ដូចជាគួរស្រាលជាង ក៏ប៉ុន្តែ រៀបចំវិធីមាំមិនខុសគ្នាទេ ។

សង្គ្រាមនៅតែមានជាបន្តទៅទៀត ក៏ប៉ុន្តែជាមួយតែពួកទង់ខ្មៅប៉ុណ្ណោះ ដែលមិនចង់ចាកចេញពីកុងក្រីង ទៅទេ ដោយការរុបរិះបិតលាក់កំបាំងពីរដ្ឋាភិបាល និងមន្ត្រីអាណាម ។ នៅទីបញ្ចប់សន្ធិសញ្ញាសន្តិភាព ត្រូវបានចុះ ជាមួយរដ្ឋាភិបាលចិននៅក្នុងខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៨៥ ប្រកល់ទឹកដីអាណាមចាប់ពីព្រំដែនចិន រហូតមកដល់ព្រែកជីក ហាឡើង ឲ្យបារាំង ។ ចាប់ពីពេលនោះមក បារាំងអាចចាប់ផ្តើមធ្វើឲ្យឥណ្ឌូចិនទាំងមូល ក្លាយទៅជាស្រុកមួយមាន អារ្យធម៌ជឿនលឿន រួមមានទាំងកម្ពុជាផង ដែលបារាំងមិនបានច្បាំងជាមួយទេ ព្រោះបានយល់ព្រមដាក់ខ្លួន មកនៅក្នុងអាណាព្យាបាលបារាំងដោយខ្លួនឯងរួចទៅហើយ ។ ជាពិសេស គឺជួយប្រជាជនខ្មែរឲ្យក្រោកឆើបឡើង ចេញផុតពីរណ្តៅដីសែនជ្រៅ ហើយធានាអនាគតល្អឲ្យស្រុកនេះ ។

២- ពួកថៃ ឬ សៀម

ការដែលសៀមដណ្តើមយកឈៀងម៉ែបានពីលាវនៅរវាងឆ្នាំ១៩៧៣ និងការវាយបែកបន្ទាយលង្វែក ខ្ពស់ខ្ពាយនៅក្នុងឆ្នាំ១៩៧៣ បានធ្វើឲ្យឈ្មោះស្តេចសៀម ព្រះណារេត និងពួកសៀម មានកិត្តិយសល្បីរន្តិ ។ កាលពីឆ្នាំ១៩៥៥ ពួកប៉ុហានបានវាយដុតបំផ្លាញរាជធានីអយុធ្យាខេត្តខ្ចី រួចនាំជ័យភណ្ឌមួយចំនួនធំយកទៅ ហើយថែមទាំងបាននាំយកអ្នកស្រុកជាលើយទៅជាង១០ ម៉ឺននាក់ផង រហូតដល់ប៉េហ្គូ និងហង់រាវភី ។ ក៏ប៉ុន្តែ ការដុតបំផ្លាញឈៀងម៉ែ និងមឿង (ដី) របស់លាវ ឬសៀមឯទៀតៗ នៅក្នុងអាងទន្លេមេណាមខាងលើ ជាពិសេស គឺការដណ្តើមយកបានរាជធានីលង្វែកនៅក្នុងឆ្នាំ១៩៨៣ បានធ្វើឲ្យកេរ្តិ៍ឈ្មោះរបស់ពួកសៀម និងស្តេចរបស់គេឡើងខ្ពស់ត្រដែតនៅក្នុងដួងចិត្តសាធារណជន ។

គេបាននិទានថា ដើម្បីបំពេញបំណងសងសឹកជាមួយនឹងស្តេចខ្មែរដែលទ្រង់បានចោទថា ក្បត់សៀម ព្រះ ណារេត បានលាងព្រះបាទានឹងឈាមរបស់ព្រះរាជាកម្ពុជានៅថ្ងៃស្អែកឡើង បន្ទាប់ពីដណ្តើមយកលង្វែករួច ។ រាជពន្យារតារសៀមបានចាត់ទុកហេតុការណ៍ខាងលើថាជារឿងពិត ។ ក៏ប៉ុន្តែយើងបានឃើញពីខាងលើរួចមក ហើយថា ព្រះសត្វាដែលបានដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះជ័យដេដ្ឋាជាព្រះរាជបុត្រា ព្រះរាជាទាំង២អង្គនេះ មិន ដែលត្រូវសៀមចាប់បានទេ ពីព្រោះព្រះអង្គបានចាកចោលរាជធានីលង្វែកតាំងពីមុនពេលដែលសៀមចូលមក ដល់ម៉្លេះ ហើយបានសុគតនៅក្នុងឆ្នាំបន្ទាប់នៅឯស្ទឹងត្រែង ឬក៏នៅឯសម្បូរ^{១៦} ណោះ ដែលគេឃើញមានចេតិយ របស់ព្រះអង្គរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ ។ ម្យ៉ាងទៀត គេមិនដែលប្រទះឃើញមានឯកសារណាមួយនៅកម្ពុជា

^{១៦} តាមការនិទានតៗគ្នា គេជឿថា ស្តេចទាំង២អង្គ សុគតនៅសម្បូរ ច្រើនជាងនៅស្ទឹងត្រែង ។

និយាយពីអំពើឃោរឃៅនេះទេ ហើយគេមិននយោយនឹងបំភ្លេចបានដែរ បើសិនជាមានកើតឡើងមែននោះ ។

នៅសម័យនោះ ពួកថៃនៅមិនទាន់ចេញផុតពីភាពអនាម័យនៅឡើយ ព្រោះមានអារម្ភធម៌ទាបជាង ប្រជាជនកម្ពុជា ឬហោចណាស់ក៏ទាបជាងកម្ពុជាមុនពេលដែលចាកចោលឥន្ទបត្តមហានគរ ឬមុនពេលដែលនាយ គ្រួសកងផ្អែមឡើងសោយរាជ្យដែរ គឺនៅសតវត្សរ៍ទី១២ ។ នៅសម័យក្រោយនោះ កម្ពុជាត្រូវធ្លាក់ចុះអាប៊ុន ឯសៀមបានរីកចម្រើនយឺតៗ គឺយឺតណាស់ព្រោះថារហូតមកដល់សតវត្សរ៍ទី១៧ទៅហើយ ទើបរាជធានីរបស់ សៀម មានតែកំពែងធ្វើពីឥដ្ឋប៉ុណ្ណោះព័ទ្ធជុំវិញការពារ មិនមានកំពែងធ្វើពីថ្មដូចរាជធានីខ្មែរពីមុននោះទេ ប៉ុន្តែ មិនក្នុងកំពែង ព័ទ្ធជុំវិញដែលជារូបរាងការពារពិតប្រាកដក៏គ្មានដែរ ។ គ្មានអ្វីដែលអាចប្រដូចបាន នឹងប្រាសាទបាយ័ន ឬ ភិមានអាកាស ឬរាជវាំងផ្សេងៗទៀត ដែលមានអាជីវិកមានទីលានដ៏តូចស្រួចស្រាវ ដូចនៅអង្គរធំទេ ។ បើ ពិចារណាបែបនេះ រាជធានីអយុធ្យាឬរាជធានីដទៃទៀតប្រហែលជាមិនល្អលើសពីរាជធានីលង្វែកប៉ុន្មានឡើយ បើល្អជាងគឺអាចល្អជាងឈៀងម៉ែមួយប៉ុណ្ណោះ ។ ក៏ប៉ុន្តែព្រះរាជាដូចជាមានគេជានុភាពខ្លាំងណាស់ ហើយមាន ទម្លាប់ពិធីការច្រើន ដោយចម្លងតាមព្រះរាជណាមក្រខ្មែរពីមុន ។ វាហាក់ដូចជាថា គេជានុភាពនេះ បានត្រូវគេ ភ្លេចបាត់បង់អស់ទៅហើយនៅឯកម្ពុជាឯណោះ ហើយបែរជាមកសណ្ឋិតនៅឯស្រុកសៀមនេះវិញម្តង ។ ប្រជាសាស្ត្រសៀមបានចាត់ទុកព្រះណារេតនេះ ដែលបានច្បាំងឈ្នះលាវ និងខ្មែរ ហើយដណ្តើមយកឈៀងម៉ែ និងលង្វែកបាន ថាជាព្រះរាជវង្សស្នាមរម្មយអង្គរបស់គេ ណាមួយព្រះអង្គក៏ជាអ្នកដែលបានកសាងចេតិយ នៅក្នុងរាជធានី ហើយម្យ៉ាងទៀត ទ្រង់បានរៀបចំបទបញ្ជាសម្រាប់នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី កំណត់សក្តិយស និង គ្រឿងឥស្សរិយយសព្រមទ្រង់ម្នាក់ៗ កែប្រែពិធីការសម្រាប់បណ្តារាជទូត ព្រមទាំងរបៀបរបបសវនាការផងដែរ ដែលព្រះរាជគង់នៅលើទីដ៏ខ្ពស់ ទតមកក្រៅតែតាមបង្អួចក្នុងមួយ ក្នុងមួយរយៈពេលខ្លីប៉ុណ្ណោះ ។ ពិធីការ នេះ គឺជាពិធីការនៅស្រុកខ្មែរកាលពីសម័យចុះអាប៊ុន ដែលព្រះរាជា ទ្រង់ភ័យខ្លាចគេលួចធ្វើឃាត នៅពេល យាងចេញទៅណាម្តងៗ ទ្រង់ពាក់អាវក្រោះ មានកងរក្សាព្រះអង្គហែហមច្រើនកុះករ ធ្វើយ៉ាងណាកុំឲ្យគេបាញ់ ផ្ដុំស្នាដល់ ។ នេះមិនមែនជាពិធីការរបស់ព្រះរាជវង្សនេះទេ ដូចដែលយើងអាចពិនិត្យមើលឃើញក្នុងចម្លាក់នៅ ប្រាសាទបាយ័ន ឬអង្គរវត្តស្រាប់ ដែលកាលនោះព្រះអង្គគ្មានខ្លាចរអាទាល់តែសោះ ក្នុងការបង្ហាញព្រះភ័ក្ត្រ ចំពោះប្រជានុសាស្ត្រ ប្រកបទៅដោយព្រះគេជានុភាព និងប្រជាប្រិយភាព ។

ពិតប្រាកដណាស់ថាពួកសៀមទទួលបានជោគជ័យធំធេងនៅសតវត្សរ៍ទី១៧ ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យអំណាច របស់គេត្រូវបានពង្រឹង ពង្រីក និងវាតទៅឆ្ងាយ ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅពេលដែលព្រះណារេតឡើងសោយរាជ្យ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៥៥៨ សៀមនៅជានគរសាមន្តរាជមួយរបស់ប៉េហ្គូនៅឡើយទេ គាំងតែពិពេលដែលស្តេចប៉េហ្គូមួយអង្គ បាន វាយយកអយុធ្យាដាក់ជាចំណុះមក ។ ក្រោយពីទទួលបានជ័យជម្នះលើពួកលាវ និងខ្មែរ ជាសត្រូវនៅពីខាងជើង និងខាងត្បូងរួចមក ព្រះណារេត បានមានបំណងចង់វាយពួកប៉េហ្គូន ឲ្យបរាជ័យវិញម្តង ។ តាមពិត សៀម

ធ្លាប់បានវាយឈ្នះពួកនេះជាច្រើនលើករួចមកហើយ ក៏ប៉ុន្តែពួកនេះនៅតែប្រកាន់ថាខ្លួនមានសិទ្ធិអធិរាជភាពលើស្រុកសៀមដដែល ។ ព្រះណារេតបានចាប់ផ្តើមវាយយក ម៉ាតាបាន នៅលើផ្លូវតាមមាត់សមុទ្រ រួចវាយយកអតីតរាជធានីហឿនរាតីដែលមានរបងការពាររឹងមាំ រួចបានបន្តដំណើរទៅកាន់អវៈ ដែលជាទីតាំងព្រះរាជវាំងស្តេចប៉ែហូ ។ ក៏ប៉ុន្តែព្រះណារេតបានសុំកត់ទៅនៅពាក់កណ្តាលផ្លូវ ព្រះឯកទស្សន៍ ជាព្រះរាជបុត្រា ក៏កោះហៅទ័ពឲ្យវិលត្រលប់ចូលក្នុងប្រទេសវិញ សោយរាជ្យបាន៦ឆ្នាំ ក៏ត្រូវព្រះបិតុលាដែលជាអនុជរបស់ព្រះណារេត ក្បត់ ហើយធ្វើយាងដណ្តើមយករាជសម្បត្តិទៅ ។ ព្រះបិតុលានោះ ក្រោយមកក៏ត្រូវមន្ត្រីម្នាក់ធ្វើយាងដែរ មន្ត្រីនោះ បានឡើងសោយរាជ្យលើរាជបល្ល័ង្កក្រោមព្រះនាមថា ចៅប្រាសាទថោង ។

ដូច្នោះយើងឃើញថា សៀមមិនមានទំនៀមទម្លាប់ផ្នែកនយោបាយល្អប្រសើរជាងកម្ពុជាប៉ុន្មានទេនៅសម័យនោះ ជាក់ស្តែងដូចជាការលួចធ្វើយាតប្តូរការលបវាយឆ្លក់គ្នាបានត្រូវគេចាត់ទុកដូចជាការប្រយុទ្ធជម្ពុតាមិនមានធ្វើឲ្យពួកអ្នកអង្គម្ចាស់ឬមន្ត្រីធំអាចឱនកេរ្តិ៍ឈ្មោះអ្វីឡើយ ។ វាហាក់ដូចជាជាប្រជាជន និងមន្ត្រីតូចតាចនៅស្រុកសៀម និងស្រុកខ្មែរពេលនោះមិនបានយកចិត្តទុកដាក់នឹងសង្គ្រាមរវាងក្រុងប្រៃសណីយ៍ដណ្តើមអំណាចគ្នានោះទេ ហើយបានចាត់ទុកថានោះជារឿងរបស់ពួកស្តេច គេមានភារកិច្ចត្រឹមតែចាំទះដៃអបអរទទួលយកអ្នកណាដែលឈ្នះលើក្នុងបងប្អូនប្អូន ហើយមិនបានគិតថាតើឈ្នះដោយប្រើមធ្យោបាយអ្វី មានសុដីវិធី ឬអត់នោះទេ ។ មានការប្លែកបន្តិចនៅកម្ពុជា ដែលជាប្រទេសមួយមានប្រពៃណីទំនៀមទម្លាប់ល្អយូរមកហើយ គឺប្រជាជនមានចិត្តជំពាក់នឹងស្តេចច្រើនជាងពួកសៀម និងអាណាម ដោយទទួលស្គាល់ការឈ្នះប្រកែកដណ្តើមយករាជបល្ល័ង្កបានតែអ្នកណាដែលជាអ្នកអង្គម្ចាស់ ដែលជាប់សាច់សារលោហិតរាជវង្សានុវង្សប៉ុណ្ណោះ ។ ដោយហេតុនោះហើយ បានជាយើងពិនិត្យឃើញថា បើទោះជាមានភាពច្របូកច្របល់ មានសង្គ្រាមស៊ីវិលដែលធ្វើឲ្យព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាត្រូវបំផ្លិចបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទាំយ៉ាងណាក្តី ក៏មានតែរាជវង្សានុវង្សមួយប៉ុណ្ណោះដែលគង់នៅលើរាជបល្ល័ង្ក ដឹកនាំប្រជារាស្ត្រកម្ពុជា ខុសពីនៅស្រុកសៀម និងអាណាម ដែលបានផ្លាស់ប្តូរសន្តតិវង្សជាច្រើនលើកច្រើនសា ។ តើគេអាចសន្និដ្ឋានបានទេ នៅពេលដែលបារាំងបានមកដល់ឥណ្ឌូចិនថានោះហើយគឺជាកត្តាដែលធ្វើឲ្យពួកអាណាម និងពួកសៀមចេះតែពង្រីកទឹកដីរបស់គេធំទៅៗ ព្រោះគេមានចិត្តស្រលាញ់ទឹកដីជាង ៦ ចំណែកពួកខ្មែរដែលស្រលាញ់រាជវង្សានុវង្ស គិតតែការពាររាជវង្សានុវង្សប៉ុណ្ណោះមិនបានគិតដល់ការការពារទឹកដីទេ ឬយ៉ាងណា?

បើទោះជាយ៉ាងណាក្តី ការផ្លាស់ប្តូរសន្តតិវង្សសៀម នៅពេលនោះ គឺជាលើកទីមួយហើយនៅក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រ ហើយនឹងមានការផ្លាស់ប្តូរតទៅទៀត ។

អស់ពីចៅប្រាសាទថោងទៅ បុត្រាច្បងព្រះនាមថា ចៅហ៊ុំសាយ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីបិតា តែបានត្រូវ ព្រះនរាយណ៍ ជាព្រះអនុជ និងព្រះបិតុលាមួយអង្គ យុបយិតគ្នាធ្វើកុតចោលទៅ ។ ព្រះបិតុលានោះ

បានឡើងសោយរាជ្យបន្ត មានព្រះនាមថាសុទ្ធម្មរាជ រួចត្រូវបានព្រះនរាយណ៍ ធ្វើកុតយករាជសម្បត្តិ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៦៥៥ ។ ព្រះនរាយណ៍បានឲ្យគេសម្លាប់អនុជ២អង្គទៀត ដែលប៉ុនប៉ងក្បត់ព្រះអង្គ ។

ព្រះនរាយណ៍បានចាប់បន្តកម្រោងការរបស់ព្រះណារេត ដោយបានលើកទ័ពទៅបោះទីតាំងនៅពីមុខ រាជធានីអវៈ ។ ដល់មិនអាចធ្វើអ្វីបាន ព្រះអង្គក៏បែរមកវាយយកឈៀងម៉ែ ដែលស្តេចអវៈ បានដណ្តើមយកទៅ ហើយបានដាក់បញ្ចូលជាដីរបស់សៀមជារៀងរហូតមក ។

ស្តេចសៀម ព្រះនរាយណ៍នេះ មានព្រះទ័យទូលាយ មិនដែលមានបុរេនិច្ចយខានសាសនាទេ ។ ទ្រង់បាន ទទួលស្វាគមន៍រាក់ទាក់ពួកអឺរ៉ុបដែលបានធ្វើដំណើរមកដល់ស្រុកសៀម ។ ទ្រង់សព្វព្រះទ័យនឹងអ្នកផ្សេងព្រេងមាន ដើមកំណើតជាក្រិកម្នាក់ ដែលមានទំនាស់ជាមួយពួកអង់គ្លេស ដែលគេធ្លាប់បានបម្រើអស់ពេលជាយូរមក ហើយ ។ ទ្រង់បានបង្ហាញឲ្យឃើញនូវព្រះទ័យមានអធ្យាស្រ័យល្អចំពោះពួកសាសនទូតកាតូលិក បើកទូលាយ សេរីភាពខាងជំនឿដែលគេបានជួបប្រទះនៅឯស្រុកបារាំង ដោយឲ្យគេសន្តិវិហារឲ្យ ហើយទ្រង់បានស្នើសុំ ចងមេត្រីភាពជាមួយបារាំង ។ ដោយត្រូវពួកសាសនទូតបារាំងបោកប្រាស ជាពិសេស គឺអេវ៉ែក នៅសៀម ស្តេចលីទី១៤ ទ្រង់បានបញ្ជូនអង្គការជំនុំមកកាន់អយុធ្យាជាមួយនឹងលោកឪពុក សេស៊ីត ៦ នាក់ ដោយបាន ជំនឿថា នៅពេលដែលពួកសេស៊ីតនេះមកដល់ ព្រះនរាយណ៍នឹងបោះបង់ព្រះពុទ្ធសាសនាចោល ប្តូរកាន់សាសនា កាតូលិកវិញ ។ ព្រះនរាយណ៍ បានសំដែងឲ្យឃើញថា ព្រះអង្គសព្វព្រះទ័យខ្លាំងណាស់ ហើយមានមោទនភាពបំផុត នឹងបានចងស្តារមានមេត្រីជាមួយស្តេចលីទី១៤ ដែលពួករាជទូត អេវ៉ែកក្នុងស្តង់តាំងហូលកុង និងពួកសេស៊ីត បានដាក់រហស្សនាមថា “ព្រះមហារាជសុរិយា” ។ ទ្រង់បានប្រគល់ដីប្រាសាទទៅបារាំងយល់ព្រមទទួល ទាហានបារាំងជាច្រើនរយនាក់ ជាមួយនឹងទុក្ខមសេនីយ៍ម្នាក់ ក៏ប៉ុន្តែ ទ្រង់នៅតែកាន់ព្រះពុទ្ធ សាសនាដែល រក្សាទំនៀមទម្លាប់ មានរាជបរិពារ និងស្រីស្នំក្រមការជាច្រើន ។ ទ្រង់បានអនុញ្ញាតឲ្យអភិវឌ្ឍន៍ពាណិជ្ជកម្មជាមួយ បរទេសឡើង ដើម្បីឲ្យប្រជាពលរដ្ឋទទួលបាននូវអារ្យធម៌ថ្មី ខិតខំបង្កបង្កើនផលធ្វើការងារ និងសិក្សារៀនសូត្រ ក៏ប៉ុន្តែមិនដែលបង្ហាញឲ្យឃើញថា ទ្រង់មានព្រះទ័យចង់ប្តូរសាសនាម្តងណាទេ ។

ការខិតខំច្រើនប្រែប្រួលរបស់ព្រះនរាយណ៍នេះ មិនត្រូវបានប្រជាពលរដ្ឋសៀម យល់ច្បាស់លាស់ទេ ជាពិសេស គឺពួកមន្ត្រីដែលច្រណែននឹងអំណាចដែលក្នុងស្តង់តាំងហូលកុងទទួលបាន មិនពេញចិត្តនឹងឥទ្ធិពលដែល ពួកបរទេសមានមកលើព្រះរាជា ហើយភ័យព្រួយខ្លាចមានការប្រែប្រួលខ្លាំង ដែលធ្វើឲ្យប៉ះពាល់ដល់ដល់ ប្រយោជន៍របស់ពួកគេ ។ ពួកមន្ត្រីនោះក៏នាំគ្នាយុបយិតប្រឆាំងនឹងក្នុងស្តង់តាំងហូលកុង ហើយសម្លាប់គាត់ ចោលទៅតែប៉ុន្មានថ្ងៃប៉ុណ្ណោះមុនពេលដែលព្រះរាជាសុតត ព្រោះភ័យខ្លាចហើយធ្លាក់ព្រះអង្គប្រឈួន ។

ពេលនោះ មានសន្តិវិស័យថ្មីមួយទៀតឡើងសោយរាជ្យ គឺឃាតកម្មក្នុងបណ្តាឃាតកដែលបានសម្លាប់ ក្នុងស្តង់តាំងហូលកុង បានឡើងត្រង់រាជបល័ណ្ណនៅក្នុងឆ្នាំ ១៦៨៨ មានព្រះនាមថាព្រះភេទរាជា ។ ព្រះរាជាថ្មីនេះ

ចាប់អារម្មណ៍នឹងការបំផ្លិចបំផ្លាញឲ្យអស់ នូវស្នាដៃអារ្យធម៌ទាំងឡាយ ដែលព្រះរាជាមុនបានទិកទំកសាងឡើង ។ អស់ពីព្រះភេទរាជាទៅ ដៃតូចៗរស់ស្រស់ព្រះអង្គក៏ចៅខ្លួន បានឡើងសោយរាជ្យបន្តនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៧ បន្ទាប់មក គឺបុត្រារបស់ចៅខ្លួនដែលឡើងសោយរាជ្យនៅក្នុងឆ្នាំ១៧០៦ ។ យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា នៅ សម័យនោះហើយដែលពួកសៀមបានលូកដៃចូលមកក្នុងរឿងកម្ពុជា ហើយបានជួយធ្វើសង្គ្រាមដេញកម្ពុជាឲ្យ អាណាមចេញពីកម្ពុជា ។

នៅពេលដែលអស់ពីស្តេចជ្រៃករាជ្យនេះទៅ ចលាចលបានកើតមានឡើងទៀតនៅក្នុងស្រុកសៀម ហើយ បានបន្តរយៈពេលអស់ប្រហែល២០ឆ្នាំ ។ រាជវង្សស្តេចសោយរាជ្យបានត្រូវប្តូរម្តងទៀត ហើយសៀម ក៏ ត្រូវធ្លាក់ទៅជាចំណីមួយរបស់កូម៉ា នៅពេលដែលស្តេចអាឡោងជ្រា^{១៧} បានមកឡោមព័ទ្ធរាជធានីអយុធ្យា ក្រោយពីបានផ្តល់រំលំអំណាចរបស់ពួកប៉េហ្គាន រួចបានបង្រួបបង្រួមស្រុកដាក់មកក្រោមអំណាចរបស់ព្រះអង្គ តែមួយអង្គឯង ។ ពេលនោះកូម៉ាដណ្តើមយកអយុធ្យាមិនបានទេ ដោយស្តេចអាឡោងជ្រា ធ្លាក់ខ្លួនប្រឈួនជា ខ្នាំង ហើយត្រូវបន្តព្រះទ័យដកទ័ពចេញទៅវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែប៉ុន្មានឆ្នាំក្រោយមក ស្តេចអះមួយអង្គ ដណ្តើមយក រាជធានីនេះបានក្រោយពីឡោមព័ទ្ធអស់ពេល២ឆ្នាំ រួចបានដុតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទីទៅជាដេះ ។ នេះគឺជាលើកទី២ហើយ ដែលអយុធ្យាត្រូវសត្រូវវាយដណ្តើមយកបាន ។ ពួកប៉េហ្គានបានវាយយកបានម្តង នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥៥ ក្រៅពី នោះ មិនដែលមានសត្រូវណាដណ្តើមយកបានទេ បានត្រឹមតែឡោមព័ទ្ធប៉ុណ្ណោះ ពួកខ្មែរក៏ធ្លាប់បានឡោមព័ទ្ធម្តង ២២ដងដែរ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥៧ និងឆ្នាំ១៥៦០ ។

រាជធានីអយុធ្យានេះស្ថិតនៅជិតពួកកូម៉ាខ្នាំងណាស់ ដែលជាសត្រូវគួរខ្លាចរអាមួយរបស់សៀម តាំង តែពីសម័យព្រះខុចន៍នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៥០មក ជាហេតុធ្វើឲ្យសៀមសម្រេចចិត្តលើករាជធានីចេញពីសុខោទ័យ ចុះមកតាំងនៅអយុធ្យានេះ បើទោះជាថាត្រូវនៅឆ្ងាយពីសមុទ្របន្តិច មានការលំបាកនឹងធ្វើពាណិជ្ជកម្ម ក៏ដោយ ។ ឥឡូវនេះ ក្រោយពីបានប្រគល់ឲ្យបារាំងចាប់ពីឆ្នាំ១៦៨៥មក បារាំងក៏បានត្រូវគេចាក់ដីលុបកន្លែង ជន្លក ហើយបានក្លាយទៅជាទីដែលអាចរស់នៅបាន គ្មានជំងឺគ្រុនដែលធ្វើឲ្យគេខ្លាចដូចពីមុនទៀតទេ ។ ទីនេះ អាចនឹងត្រូវយកធ្វើជាទីតាំងរាជធានីបានទៅអនាគត ។

នៅពេលដែលកូនកាត់សៀម និងចិនកង់តុន្នម្នាក់ក៏ភ្ញាក់ភ្ញាក់ បានប្រមែប្រមូលកម្ទេចកម្ទីដែលសេស សល់ពីការដុតបំផ្លាញរបស់កូម៉ា ហើយឡើងសោយរាជ្យលើរាជបល័ណ្ណសៀម ស្តេចជ្រៃករាជ្យនេះបានសម្រេច តាំងរាជធានីនៅនឹងបាត់កកនេះឯង ស្របទៅតាមគំនិតពូកែរកស៊ីរបស់អ្នកមានសន្តានជាចិន ក្រោយពីវាយ

^{១៧} ពួកអឺរ៉ុបហៅថាអាឡូជ្រា Alomphra ។ គឺជាស្តេចជ្រៃករាជ្យមួយអង្គដែលបានបង្កើតសន្តតិវង្សស្តេចកូម៉ាតាមក ។ ព្រះអង្គ មានដើមកំណើតចេញមកពីស្រុកម៉ូហ្សូបូ ស្ថិតនៅចម្ងាយប្រហែលជា ៨០ គីឡូម៉ែត្រ ពីអះ ។

ដណ្តើមយកបានពីដៃភូមាមកវិញ បណ្តេញទ័ពសង្គ្រាមក្រុងកម្ពុជាក៏ដោយ ទៀត និងបានបោសសម្អាតពួកចោរព្រៃក្នុង ស្រុករួចអស់ ។ ពេលនោះ មែកុយ និងតេណាស៊ីសេរីមនៅជារបស់ភូមាទៅឆ្នើយ^{១៤} ហើយសៀមត្រូវបាត់បង់ អស់ កំពង់ផែសំខាន់ៗពីរជាមួយនឹងការបាត់បង់ទីក្រុងពីរនេះ ដែលស្ថិតនៅមាត់ឆ្នេរសមុទ្របឹងហាល ហើយ គ្មានប្រក្រតីសៀមទៅនឹងប្រទេសឥណ្ឌា និងលោកខាងក្រៅ ។ ម៉្លោះហើយគេត្រូវតែស្វែងរកទីតាំងរាជធានី យ៉ាងណាដើម្បីឲ្យគេអាចមានប្រកបចេញទៅក្រៅបាន បើហោចណាស់ក៏តាមលយូនសមុទ្រសៀមដែរ ។ ក្នុងន័យ នេះ បានកកកើដល់មួយល្អ ព្រោះថាស្ថិតមិនឆ្ងាយប៉ុន្មានពីសមុទ្រ ហើយគឺបានកកនេះឯងដែលបានធ្វើឲ្យស្រុក សៀមមានការអភិវឌ្ឍន៍ទាំងខាងសម្ភារ និងស្មារតី សមស្របទៅតាមកំនិតរបស់ព្រះរាជាពីរអង្គចុងក្រោយ ដែលចង់បើកទូលាយឲ្យទទួលអារ្យធម៌ពីខាងក្រៅ និងធ្វើឲ្យសង្គមមានការប្រែប្រួលឡើង ។

យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថាព្រះរាជាកម្ពុជា ព្រះនរាយណ៍រាជ (ព្រះខ័យ) បានមើលទាប មើលថែក មិនព្រមទទួលស្គាល់ភ្នាក់ងារ ដែលកើតចេញពីចិនម្នាក់ជានិមួយទាសីសៀមម្នាក់ ថាជាស្តេចទេ ហើយហេតុការណ៍នេះបានធ្វើឲ្យកើតមានសង្គ្រាមមួយរវាងសៀម និងខ្មែរឡើង ។ សង្គ្រាមនេះ ប្រហែលជា មិនទាន់ចប់ទេបើសិនជាភ្នាក់ងារមិនទាន់សុភក្ត ។ ព្រះអង្គត្រូវគេសម្លាប់ទាំងពូជ ដោយមកពីទ្រង់ហាក់ដូចជា ស្រវឹងនឹងបានឡើងសោយរាជ្យ ធ្វើអ្វីៗជួយតែពួកអ្នកក្រីក្រដូចជាដាក់ទានឲ្យ ដើម្បីជួយសម្រាលការលំបាក ជាដើម ហើយតឹងរឹងចំពោះពួកអ្នកមាន និងមន្ត្រីរហូតទាល់តែពួកនេះបះបោរឡើង ទម្លាក់ព្រះអង្គពីលើរាជបល័ណ្ណ ហើយធ្វើកុកចោលទៅ ។ គឺមន្ត្រីរបស់ព្រះអង្គម្នាក់ដែលបានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គ^{១៥} ។

មន្ត្រីដែលដណ្តើមរាជសម្បត្តិពី ភ្នាក់ងារ នោះគឺព្រះភូទី ទ្រង់ជាអ្នកបង្កើតសន្តិវិធី ដែលសោយរាជ្យនៅ ស្រុកសៀមរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ ។ គឺនៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះភូទីនេះ និងក្នុងរជ្ជកាលព្រះភេនឌិនក្វាន ជា បុត្រាព្រះអង្គ និងក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះប្រាសាទថោងជាព្រះនត្តា (ព្រះអង្គគឺជាស្តេចជ្រៃក្រវែងមួយអង្គទៀត) នេះហើយដែលសៀមបានលូកដៃខ្លាំងចូលមកក្នុងរឿងរ៉ាវកម្ពុជា បង្កសង្គ្រាមជាមួយអាណាម ។ ពេលនោះ ថ្វីបើ កម្ពុជា ត្រូវអាណាមត្រួតត្រា អាណាមបានលើកកម្ពស់មួយអង្គឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ហើយបានបង្ខំឲ្យព្រះរាជា

^{១៤} ភ្នាក់ងារ មានបំណងចង់ដណ្តើមយកស្រុកទាំង២មកវិញដែរ ក៏ប៉ុន្តែពេលនោះសៀមជាប់រវល់ធ្វើសង្គ្រាមជាមួយខ្មែរ ។ ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់បានដណ្តើមយកភិស្តុលោក ឈៀងម៉ែ និងលីហ្គុរ ពីភូមាមកវិញបាន ។

^{១៥} ដំណើររឿងបែបនេះ ជាដំណើររឿងដែលគេបានទទួលស្គាល់ជាផ្លូវការ ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅស្រុកសៀម មានការបកស្រាយមួយផ្សេង ដោយឡែក ដែលលើកឡើងថាភ្នាក់ងារ មិនដែលប្រើហិង្សាទេ ហើយក៏មិនបានឆ្លុតដែរ ។ ពួកមន្ត្រី និងពួកអ្នកមានភ័យខ្លាចចំពោះ ភាពមានយុត្តិធម៌របស់ព្រះអង្គ និងព្រះខ័យស្រលាញ់សន្តោស ចំពោះព្រះស្រុកក្នុងតាម ។ ព្រះអង្គបានត្រូវពួកនេះ ទម្លាក់ពីរាជបល័ណ្ណ ដោយពួកគេខ្លាចព្រះអង្គធ្វើកំណែទម្រង់ ហើយរៀបចំរបបនយោបាយថ្មីមួយឡើង ដែលអាចធ្វើឲ្យពួកគេបាត់បង់បុព្វសិទ្ធិ និងផល ប្រយោជន៍ផ្សេងៗ ។

និងនាមុនសព្វមុខមន្ត្រីស្ងៀកពាក់ និងបួងសាក់តាមរបៀបអាណាមកដោយ ក៏ប៉ុន្តែនៅទីបញ្ចប់ គឺអ្នកអង្គម្ចាស់ រដ្ឋបាលស្របច្បាប់មួយអង្គដែលធ្លាប់រស់នៅស្រុកសៀម បានឡើងសោយរាជ្យនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤២ ។

ស្តេចសៀមទី១ គឺព្រះភូទី បានគាំទ្រព្រះអង្គអេង ហើយបានចាត់ឲ្យចៅហ្វាយបែនជួយជ្រោមជ្រែងព្រះ អង្គ បានឡើងសោយរាជ្យ បានកាត់យកខ្សែក្រវាត់ដំបង អង្ករ ស៊ីសុដុន និងមន្ត្រីបុរីដាក់បញ្ចូលជាទឹកដីសៀម ។

ស្តេចសៀមចុងក្រោយ គឺប្រាសាទថោង មានមេទ័ពម្នាក់មានដូរដៃពូកែល្បីល្បាញ ។ ទ្រង់បានចាត់ឲ្យមេទ័ព នោះ ទៅវាយដណ្តើមយករាជធានីរៀងច័ន្ទរបស់លាវ ដែលមិនព្រមទទួលស្គាល់អធិរាជភាពរបស់សៀម (១៨២៨) ។ ភ្នាក់ងារធ្លាប់បានវាយយករាជធានីនេះម្តងរួចមកហើយកាលឆ្នាំ១៧៧៧ ហើយបាននាំយកព្រះ កែវមរកត មកស្រុកសៀម ប៉ុន្តែមិនបានដុតបំផ្លាញ ឬចាប់យកប្រជាជនទេ គឺគ្រាន់តែបានរុះរើកំពែងទីក្រុង ប៉ុណ្ណោះ ។ ប្រាសាទថោងបានកាត់យកខ្សែក្រទន្លេពៅ និងម្លូព្រៃ ហើយមានបំណងចង់យកកំពង់ស្វាយ និង ពោធិសាត់ ថែមទៀត ក៏ប៉ុន្តែ ទ្រង់បានសុកតបាត់ទៅ ។

គឺព្រះអនុជរួមព្រះបិតាមួយអង្គ ជាបុត្រាជាមួយព្រះមហាក្សត្រី ដែលព្រះប្រាសាទថោង បានដណ្តើមយក រាជសម្បត្តិ ហើយចង់បំបែកចេញពីរាជសម្បត្តិទុកឲ្យបុត្រាព្រះអង្គវិញ ដែលបានសោយរាជ្យបន្តមកមានព្រះ នាមថា ព្រះបរមមណ្ឌូមហាមន្តត ។ ព្រះរាជាអង្គនេះធ្លាប់បានបួសជាសង្ឃអស់ពេល២៥ឆ្នាំ ។ ទ្រង់ជាបញ្ញវន្ត ម្នាក់ មានគតិយុត្តិធម៌ ត្រឹមត្រូវ ចង់ចេះចង់ដឹងពីអ្វីៗ ដែលមាននៅអីរូប ហើយមានចេតនា ចង់កសាងប្រទេស ជាតិ បើហោចណាស់ក៏ឲ្យមានរដ្ឋាភិបាលមួយ ដូចបណ្តាប្រទេសនៅបស្ចិមប្រទេសដែរ ។ ទ្រង់បានបើកស្រុកសៀម ឲ្យបរទេសគ្រប់ជាតិសាសន៍ចេញចូលទូលាយ ហើយបានត្រៀមរៀបចំរដ្ឋកាលដ៏គ្រចះគ្រចង់មួយថ្វាយបុត្រា ព្រះអង្គ គឺព្រះរាជាបុល្លាឡងកន ដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គនៅក្នុងថ្ងៃទី១ ខែតុលា ឆ្នាំ១៨៦៨^{១៦} ។

ព្រះរាជាអង្គនេះគឺពិតជាអង្គសៀមម្នាក់ ដែលវ័យឆ្លាតជាងគេទាំងអស់ ។ ដោយមានឈាមជ័រចេញពី ក្រុមគ្រួសារសៀម ក្នុងនោះមានជាប់ខ្សែចិនមួយចំណែកធំដង ទ្រង់បាន និងកំពុងតែធ្វើអ្វីទាំងអស់ ដែលព្រះរាជា មួយអង្គអាចធ្វើបានដើម្បីប្រជាស្រុកមួយដែលមិនទាន់មានការរីកចម្រើននៅឡើយ ដោយធ្វើឲ្យពួកគេចេះ ស្រលាញ់ការងារ ចេះមានបំណងចង់បាននូវអ្វីដែលប្រសើរ និងបានស្នូចត្តូកគេឲ្យមានឆន្ទៈ ចង់ប្រែក្លាយ ប្រទេសឲ្យម៉ឺងឡើង ។ ព្រះអង្គប៉ិនប្រសប់ណាស់ក្នុងការដោះស្រាយបញ្ហារវាងបារាំង និងអង់គ្លេស ដែលនៅ អមសង្គ្រាម ចេះប្រកែកនឹងសំណើរបស់ពួកនោះ ប៉ុន្តែទ្រង់ក៏ចេះប្រគល់អ្វីទៅឲ្យដែរ ក្នុងករណីដែលជៀសមិនរួច

^{១៦} ព្រះរាជាអង្គនេះ សុកតនៅក្នុងថ្ងៃទី២៣ ខែតុលា ឆ្នាំ១៩១០ ។ បុត្រារបស់ព្រះអង្គ ដែលប្រសូត្រនៅថ្ងៃទី១ ខែមករា ឆ្នាំ១៨៨១ បានឡើងសោយរាជ្យបន្ត មានព្រះនាមថា បរមិទ្ធរមហាវជ័រវុឌ្ឍ ។

ធ្វើយ៉ាងណាឲ្យតែអំណាចរបស់ព្រះអង្គនៅរឹងមាំ ។ ទ្រង់បានប្រមូលរដ្ឋបាលខ្មែរត្រឡប់មកវិញ ឲ្យរួបរួមមូលនៅ ជុំវិញរាជធានី ប្រមូលរដ្ឋកម្មវិញប្រជាជាតិឲ្យប្រជាសាស្ត្រ និងរាជវង្សគោរពព្រះអង្គ ហើយអ្វីដែលលំបាកនោះ គឺ ធ្វើឲ្យពួកបរទេសគោរពព្រះអង្គផងដែរ ។ សព្វថ្ងៃនេះ ព្រះចុល្លាខ្មែរក៏បាននរណានឹងខ្លាចរអាទៀតទេ ពីព្រោះ ព្រះអង្គពូកែក្នុងការដឹកនាំ ហើយសម្រេចបាននូវវត្តមានដ៏សំខាន់មួយនៅលើពិភពលោក ។ កម្មវិធីរបស់ប្រទេស សៀមសព្វថ្ងៃស្ថិតនៅលើការប្រណាំងប្រជែងរវាងបារាំង និងអង់គ្លេស ។ គឺជារដ្ឋ “ទ្រព្យ” មួយ ស្ថិតនៅចន្លោះ ប្រជាជាតិបដិបក្ខទាំងពីរ ដែលមិនយល់ព្រមឲ្យភាគីម្ខាងទៀតលេបត្របាក់យកប្រទេសនេះទេ ពោលគឺ បារាំងក៏ មិនយល់ព្រមឲ្យអង់គ្លេសលេបយកសៀម ឯអង់គ្លេសវិញក៏មិនសុខចិត្តឲ្យបារាំងលេបយកសៀមដែរ ។ ដួនកាល អ្នកទាំងពីរបានឯកភាពគ្នា សន្យាធានាអត្ថិភាពឲ្យសៀមថែមទៀតផង ។ សៀមស្ថិតនៅចន្លោះទឹកដី ដែល អង់គ្លេស និងបារាំងដណ្តើមយកបាន ដូចគ្នានឹងកម្ពុជាកាលពីសតវត្សរ៍ទី១៨ និង១៩ អីចឹងដែរ ដែលកាលណោះ ស្ថិតនៅចន្លោះកូសាំងស៊ីនភាគខាងត្បូងហើយនិងទឹកដីដែល សៀមដណ្តើមយកបាន តែខុសគ្នាត្រង់ថា បារាំង និង អង់គ្លេសមិនដែលមានកំណត់យកទឹកដីសៀមដាក់ជារបស់ខ្លួន ឬក៏បែងទឹកដីសៀមចែកគ្នាទេ បើទោះជាថា ពួកគេមានមហិច្ឆតាខ្លាំងក្លាយ៉ាងណាក៏ដោយ ហើយអ្នកទាំងពីរចង់ឃើញសៀមរស់រានមានជីវិតនៅចន្លោះគេ ទាំងពីរជារៀងរហូត ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៦៧ សៀមបានប្រកាសបោះបង់អាណាព្យាបាល និងអធិរាជភាពមកលើកម្ពុជា ។ នៅឆ្នាំ ១៨៧៣ ក្រោយពីត្រូវបារាំងបណ្តេញចេញពីប៉ុស្តិ៍ទាំងឡាយ ដែលគេបានបង្កើតឡើងនៅស្រុកលាវ លើច្រាំង ទន្លេមេគង្គខាងឆ្នេងរួចមក ហើយបានឃើញកំហុសរបស់បារាំងបើកឡើងតាមទន្លេមេណាម កាត់រំបាំង គ្រាប់ដែលបាញ់ចេញពីបន្ទាយការពារ (ថ្ងៃទី១៤ ខែកក្កដា ឆ្នាំ១៨៧៣) និងបានឃើញការកំរាមកំហែងរបស់ កាំភ្លើងធំបារាំងមកលើរាជវាំងរបស់ខ្លួន សៀមបានចុះសន្ធិសញ្ញាមួយ យល់ព្រមប្រគល់ត្រើយខាងឆ្នេងទន្លេ មេគង្គឲ្យបារាំង ហើយបានប្រគល់ខែត្រចន្ទតាប៉ុនមួយឲ្យជាកិច្ចធានា ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៩០៤ សៀមបានយល់ព្រម ប្រគល់ខែត្រមូស្រែ និងទន្លេពៅនៅត្រើយខាងស្តាំទន្លេមេគង្គ ភាគខាងជើងកម្ពុជា និងខែត្រកោះកុង និងត្រាត នៅលើឆ្នេរឈូងសមុទ្រសៀមដែលសៀមគ្មានសិទ្ធិគ្រប់គ្រងសោះ ទៅឲ្យបារាំងថែមទៀត ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៩០៧ សៀមបានយល់ព្រមប្រគល់ខែត្របាត់ដំបង ស៊ីសូដុន សៀមរាប មង្គលបុរី ព្រះរាជាណាចក្របាសាក់ ហើយ ទទួលស្គាល់ថា បារាំងមានព្រំដែនខាងពាយ័ព្យត្រឹមជួរភ្នំដងរែក ។ នៅភាគខាងលើទន្លេមេគង្គឯណោះវិញ សៀម បានយល់ព្រមប្រគល់ទឹកដីនៅលើត្រើយខាងស្តាំ ដែលស្តេចហ្វូងប្រាបាត បានទាមទារយកទៅវិញ ។ ដោយហេតុ នេះ សៀមបានបញ្ចប់ការលំបាកផ្សេងៗ ដែលគេបានបង្កឥតឈប់ឈរកន្លងមក ហើយមិនដែលបានដោះស្រាយ រួចម្តងណាទេ ។ ធ្វើបែបនេះ ព្រះរាជាសៀមបានសម្របសម្រួលទៅតាមការចាំបាច់មួយចំនួន ដែលព្រះអង្គ មិនអាចជៀសវាងរួច ក៏ប៉ុន្តែសម្បទានដែលសៀមបានប្រគល់ឲ្យបារាំង គឺត្រូវបានធ្វើឡើងជាថ្មីនឹងសិទ្ធិយុត្តា-

ធិការ ដែលបារាំងមានកន្លងមកទៅលើប្រជាជនបារាំង និងអាស៊ីមួយចំនួន ដែលរស់នៅក្នុងទឹកដីជាកម្មសិទ្ធិរបស់បារាំង ក្រោមការត្រួតត្រារបស់កុងស៊ុលបារាំងនៅសៀម ។ ក្រោយមក បារាំងបានប្រគល់ទៅឲ្យសៀមវិញ នូវខ្សែត្រួតត្រាប៊ុន ក្រោយពីគ្រប់គ្រងអស់ពេល១១ឆ្នាំ ខ្សែត្រួតត្រា ដែលមានរ៉ែស៊ីដង់បារាំងនៅតាំងពីឆ្នាំមុន និងទឹកដីហ្លួងប្រាបាណូមួយចំណែកដែលស្តេចហ្លួងប្រាបាណូ បានកាន់កាប់ជាច្រើនឆ្នាំមកហើយ ។ ព្រះរាជាសៀមបានប្រកបអាជីពសមស្របជាប្រជាជាតិមួយមានអារ្យធម៌ជឿនលឿន ជាប្រជាជាតិដែលអាចដឹកនាំខ្លួនឯងបាន ធ្វើឲ្យប្រទេសជឿនលឿនទាំងឡាយទទួលស្គាល់យុត្តាធិការរបស់សៀម ហើយដែលអាជ្ញាធរនយោបាយ និងយុត្តិធម៌ត្រូវបានពង្រឹង និងពង្រីក ។ ដោយរូបរួមគ្នាបែបនេះ ពួកថៃបានទទួលបាននូវមធ្យោបាយគ្រប់គ្រាន់ដើម្បីកែប្រែទឹកដីដែលពួកគេកាន់កាប់ ហើយអំពើល្អរបស់រដ្ឋាភិបាល បានត្រូវផ្សព្វផ្សាយទៅសព្វទិសទីនៃព្រះរាជាណាចក្រ ។

នៅក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះ ព្រះរាជាសៀមបានបោះបង់បណ្តារដ្ឋសានទៅអង់គ្លេស ពីព្រោះថា រដ្ឋទាំងអស់នោះមិនដែលបានទទួលស្គាល់អធិរាជភាពរបស់សៀមម្តងណាទេ បើទោះបីជាសៀមធ្លាប់បានប្រយុទ្ធជាប់បង្អំ និងលើកហេតុផលថាសាន និងសៀមជាជាតិសាសន៍តែមួយ និងថាពាក្យសានជាការអានពាក្យសៀមមិនច្បាស់ យ៉ាងណាក៏ដោយ ។ ម្យ៉ាងទៀត គឺដោយសារអង់គ្លេស បានដណ្តើមយកប្រទេសភូមាភាគខាងក្រោមរួចហើយកាលពីឆ្នាំ១៨២៨ និងដណ្តើមយកប្រទេសភូមាភាគខាងលើទៀតនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៨៥ ហើយមានបំណងចង់បើកផ្លូវមួយទៅកាន់ស្រុកចិន ។ សៀមក៏បានបោះបង់ទៅអង់គ្លេសផងដែរ នូវបណ្តារដ្ឋភាគខាងត្បូងទាំងឡាយដែលស្ថិតនៅតាមទៀបកោះម៉ាឡាកា ដែលសៀមធ្លាប់មានអធិរាជភាពទៅលើតាំងពីសតវត្សរ៍ទី១៤ រៀងរហូតមក ចាប់ពីពេលដែលកម្ពុជាអស់សិទ្ធិអំណាចទៅ ។ អង់គ្លេសបានចូលកាន់កាប់សិរីបុរី រួចបានកាត់យករដ្ឋម៉ាឡេមួយម្តងៗ រួមមានត្រីវិហារ កេឡាន់តាន់ វ៉ាម៉ន កេដាក់ និងសាសាំ ហើយរដ្ឋខ្លះ អង់គ្លេសដាក់រ៉ែស៊ីដង់ឲ្យមើលខុសត្រូវ រដ្ឋខ្លះទៀតបញ្ចូលជាសហភាពរដ្ឋនៅក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់អង់គ្លេស ។

បើពិនិត្យលើការរៀបរាប់ខាងលើវាហាក់ដូចជាថា សៀមបានយល់ព្រមបោះបង់ទឹកដីច្រើនហួសហេតុពេកហើយ ។ តាមពិតទៅ បណ្តារដ្ឋទាំងអស់នោះមិនមែនចំណុះសៀមពិតប្រាកដប៉ុន្មានទេ រដ្ឋមួយចំនួន បានទទួលឥស្សរភាពរួចចាកពីអនុភាពរបស់សៀមជាយូរមកហើយ ហើយរដ្ឋភាគច្រើនបានឈប់ទទួលស្គាល់សៀមថាជាមជ្ឈមណ្ឌលសកម្មភាព ឬជាប្រភពពន្ធដែលទាក់ទាញពួកគេទៀតហើយ ។ ជាក់ស្តែងដូចជាសិរីបុរីនាពេលនោះ គឺជាមណ្ឌលទាក់ទាញខ្លាំងជាងបារាំងកកទៅទៀត ហើយពួកអ្នកស្រុកនេះ ដែលត្រូវតែទៅលើអ្នកណាដែលមានកម្លាំង បានមើលឃើញពួកអង់គ្លេសថាខ្លាំងជាង មានអំណាចជាងសៀម ម៉្លោះហើយពួកគេត្រូវខ្លបខ្លាច ហើយទទួលរាក់ទាក់ពួកនេះយ៉ាងល្អបំផុត ។

ចាប់ពីត្រឹមការរៀបរាប់ក្នុងសំណេរនេះមក ពួកអង់គ្លេសបានទទួលបាននូវទឹកដីមួយចំណែកយ៉ាងធំនៅ

ខាងលិច លាតសន្ធឹងពីត្បូងទៅជើងនៅតាមឆ្នេរសមុទ្របឹងហ្គាល់ ដែលអាចឲ្យពួកគេកសាងផ្លូវទេះភ្លើងមួយបាន ចាប់ពីសិរីសោយទៅដល់វិន័យបុរី ។ នេះគឺជាសម្បទានចុងក្រោយរបស់សៀមទៅឲ្យអង្គភាពស្រុក ដែលសៀមត្រូវតែ យល់ព្រមតាម ពីព្រោះថាគេគ្មានកម្លាំងអ្វីនឹងប្រកែកប្រឆាំងបានទេ ណាមួយផ្លូវទេះភ្លើងនោះក៏ត្រូវបានចាប់ចិត្ត ហើយបានប្រើដល់ប្រយោជន៍របស់សៀម និងអង្គភាព ដូចគ្នា ។

៣- ស្រុកចិន

នៅក្នុងឆ្នាំ១៣៦៦ ពួកចិនបានផ្តួលរំលំសន្តតិវង្សម៉ុងហ្គោល-យ៉េន ដែលកូប៉ឺឡូខាន់ ចៅរបស់ហ្សង់ ស៊ីសខាន់ បានបង្កើតឡើង កាលពីឆ្នាំ១២៦០ ។ សន្តតិវង្សថ្មី គឺសន្តតិវង្សម៉ុងហ្គោល ដែលអ្នកស្រុកទទួល ស្គាល់ថាជាសន្តតិវង្សជាតិព្រោះមានកំណើតជាចិនបានឡើងសោយរាជ្យបន្ត ។ ប៉ុន្តែថ្មីបើពួកម៉ុងហ្គោលមិន បានគ្រប់គ្រងស្រុកចិនក៏ដោយ ក៏ប៉ុន្តែពួកនេះនៅកាន់កាប់ដូរកមនាគមន៍នៅឡើយ ម៉្លោះហើយអាណាចក្រចិន ពេលនោះបានត្រូវកាត់ផ្តាច់ពីពិភពលោកខាងក្រៅ ។ និកមកាន់សាសនាភាគលិកត្រូវរលាយបាត់ទៅនៅក្នុង បណ្តាខែត្រភាគខាងកើត ហើយការរីកចម្រើននៃសាសនាមហាម៉ាត់ក៏បានបំផ្លិចបំផ្លាញសាសនាភាគលិកត្រូវ នៅឯភាគខាងលិចឲ្យរលត់រលាយទៅដែរ ។

រាជធានីចិនចាប់ពីឆ្នាំ១៣៦៨ដល់ឆ្នាំ១៤១១គឺឈ្មោះកាំង ដែលបន្ទាប់មកគេហៅថាប៉េកាំង ។ ក្នុង រយៈពេលជិត១សតវត្សរ៍ ចាប់ពីបានបណ្តេញពួកភាគភារ-ម៉ុងហ្គោលចេញទៅ រដ្ឋាភិបាលចិននៅប៉េកាំងនេះ គ្មានលទ្ធភាពនឹងគ្រប់គ្រងអាណាចក្រមួយដ៏ធំបែបនេះបានទេ ។ ពួកភាគភារបានបុកបុកពីខាងជើង ព្រោះចង់ វិលត្រលប់មកវិញ ឯពួកអាណាមបានរំខានពីខាងត្បូងមក ក៏ប៉ុន្តែពួកអធិរាជចិនមិនដឹងថាត្រូវធ្វើយ៉ាងណា ត្រូវរើសអ្នកណាឲ្យកាន់កាប់ក្រុងទេ ទុកឲ្យអំណាចនោះស្ថិតនៅតែក្នុងដៃពួកមនុស្សកម្រៀវប៉ុណ្ណោះ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥០ ចិនបានវាយរុញច្រានពួកភាគភារដែលចង់ចូលមកលុកលុយអាណាចក្រ ឲ្យដកថយ ទៅវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែនៅពេលដែលពួកភាគភារបានប្តូរមកនៅក្រោមបញ្ជាការរបស់មេតៃម្នាក់ ពួកនេះបាន វាយចិនឲ្យបរាជ័យវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៦១៨ ។ ដប់ឆ្នាំក្រោយមក ពួកម៉ាន់ដូបានវាយដណ្តើមយករាជធានីលាវទុន បាន ហើយបង្ខំឲ្យចិនគោរពសក្តិក្បាលពីខាងមុខតែទុកសក្តិខាងក្រោយវែង ហើយក្រុងផង ដែលជាម៉ូតរបស់ ពួកភាគភារនាសម័យនោះ^{១៧} ។ ចំពោះប្រទេសអាណាមវិញ ចិនមិនដែលបានផ្តល់ជំនួយឲ្យច្បាស់លាស់ដល់

^{១៧} មុននោះពួកចិនទុកសក្តិវែងហើយបង្ខំដូចពួកអាណាម ខ្មែរ សៀម និងពួកអ្នកស្រុកភ្នំពេញដែលមិនទាន់មានអារ្យធម៌ឯទៀតៗ កាលពីសតវត្សរ៍ទី១៧ ។

សន្តតិវង្សឡើយក៏សន្តតិវង្សម្នាក់ដែលបានស្រែករកជំនួយនោះទេ ហើយក៏មិនដែលបានធ្វើអន្តរាគមន៍ប្រឆាំងនឹងពួកជួរ ឬមន្ត្រីធំនៅតុងកីនដែលកាន់កាប់កិច្ចការជំនួសព្រះរាជា ឬក៏ធ្វើអន្តរាគមន៍ប្រឆាំងនឹងពួកមន្ត្រីនៅកូសាំងស៊ីនដែលបានធ្វើខ្លួនឲ្យទៅជាឯករាជដាច់ចេញពីព្រះរាជាផងដែរ ។ តាមពិតទៅសន្តតិវង្សមិញ មានកិច្ចការជាច្រើនដែលត្រូវធ្វើនៅស្រុកចិន ដូចជាត្រូវប្រឈមមុខជាមួយក្រុមពួកអ្នកបះបោរប្រឆាំង ដែលកើតឡើងៗតដាច់ ម៉្លោះហើយគ្មានពេលឯណា នឹងលូកដៃធ្វើអន្តរាគមន៍ចូលក្នុងរឿងរ៉ាវរបស់អ្នកក្រៅ ឬអ្នកដែលនៅឯចុងអាណាចក្រនោះទេ ។ មិនតែប៉ុណ្ណោះ ចិនគ្មានទាំងឱកាសនឹងប្រមូលផ្តុំកម្លាំងប្រឆាំងទប់ទល់ជាមួយពួកតាកតារ ដែលលើកក្តារមកវាយមហាកំផែនដូចជាទឹកបាក់ទំនប់ថែមទៀតផង ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៤៣ នៅពេលដែលព្រះរាជាអង្គប័ន្ទសោយរាជ្យនៅកម្ពុជាប្រែព្រះទ័យទៅកាន់សាសនាមហាយានរបស់ពួកម៉ាឡេ និងថាម, ហើយនៅឯអាណាមប្រទេសបានត្រូវបែកបាក់ខ្ចា ចែកចេញជាតុងកីននិងកូសាំងស៊ីន នៅឯស្រុកចិនឯណោះ ជនកម្រៀវម្នាក់ ដែលជាមេក្រុមបះបោរបានដណ្តើមយកបានរាជធានីប៉េកាំងក្រោយពីការប្រយុទ្ធអស់ពេល៣ថ្ងៃ ធ្វើឲ្យព្រះចៅអធិរាជនៃសន្តតិវង្សមិញទី១៦ និងចុងក្រោយគេធ្វើអត្តឃាតទៅ ដោយទ្រង់អស់សង្ឃឹមខ្លាំងពេក ។

នៅពេលនោះមានមេទ័ពចិននៃរាជវង្សមិញម្នាក់ ដែលមិនព្រមចុះចូលជាមួយជនកម្រៀវ ថ្វីបើជាជាតិចិនដូចគ្នា បានស្រែកហៅរកជំនួយពីពួកតាកតារម៉ាន់ដូ (ពោលគឺពួកតាកតារនៅទិសខាងលិច) ហើយបានប្រគល់ស្រុកចិនឲ្យពួកនោះ ។ ពួកអ្នកគ្មានអារ្យធម៌ទាំងនោះបានលើកកូនរបស់មេទ័ពគេដែលទើបតែទទួលមរណភាពឲ្យឡើងសោយរាជ្យ មានព្រះនាមថា ជេនយី (១៦៤៤) ។

ព្រះចៅអធិរាជថ្មីនេះ បានចាប់ផ្តើមធ្វើសង្គ្រាមជាមួយបណ្តាអាណាខ្មែរតាកតារខាងត្បូង ដែលប្រកែកមិនព្រមទទួលស្គាល់ការគ្រប់គ្រងរបស់ព្រះអង្គហើយនៅស្មោះស្ម័គ្រជាមួយពួកមិញ ដោយវាយដណ្តើមយកបានខ្មែរឈេកាង ហ្វ៊ូកៀន បន្ទាប់មកគឺ កង់តុង ។ ពេលនោះមានបក្សពួករបស់ពួកមិញម្នាក់ឈ្មោះថា កុកស៊ីញហ្គា ដែលក្លាយទៅជាមេចោរសមុទ្រ បានដណ្តើមយកកោះតៃវ៉ាន់ ដែលពេលនោះនៅជាទឹកដីរបស់ពួកហុល្លង់នៅឡើយ តាមសន្ធិសញ្ញាថ្ងៃទី១៧ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៦២១^{១៤} ។ ព្រះចៅអធិរាជ កាងហ៊ី បានត្រៀមប្រុងតែនឹងធ្វើសង្គ្រាមជាមួយទៅហើយទទួល កុកស៊ីញហ្គា ធ្លាក់ខ្លួនឆ្លុះ ហើយស្លាប់បាត់ទៅនៅក្នុងថ្ងៃទី២ ខែកក្កដា ឆ្នាំ១៦៦២ ។ បុត្រារបស់ កាងហ៊ី ព្រះនាមថា ឈេនកីន ដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា បានច្បាំងទប់ទល់នឹង

^{១៤} ពួកហុល្លង់បានទទួលយកកោះតៃវ៉ាន់ ឬហ៊ីរម៉ូស នេះពីចិន ជាម្ចាស់ជាមួយនឹងកោះប៊ុនហ្វី ឬប៉េស្តាខ័រ ដែលហុល្លង់កាន់កាប់ជាច្រើនឆ្នាំរួចមកហើយ ។

ពួកហ្វូង ដែលចង់មកទាមទារយកបន្ទាយហ្សូងឡើយ និងហ្វូងរ៉ាន ដែលកាលហ្នឹង មានបំណងដណ្តើមយកមក វិញ ។ ឈេនគីន បានបន្តធ្វើសង្គ្រាមជាមួយពួកភាគភារហូតដល់ឆ្នាំ១៦៨១ ។ ពីរឆ្នាំក្រោយមក បុត្រារបស់ ឈេនគីន ដែលឡើងសោយរាជ្យបន្ត បានចុះចូលជាមួយអធិរាជ ភាគភារ ។

ក្នុងចន្លោះពេលនោះ មានចិន្តាក្នុងបណ្តាអ្នកដែលបានចុះចូលជាមួយពួកភាគភារមុនគេ ហើយជាស្តេច ត្រាញ់គ្រប់គ្រងលើទឹកដីយុនណាន និងសេយន់ មិនសប្បាយចិត្ត ក៏លើកទង់ប្រឆាំងឡើង ចំពោះដែលមានបញ្ហា ញាតិម្នាក់របស់ហ្វូងស៊ីសខាន់បង្ហាញខ្លួនឡើងនៅឯទល់ដែន ហើយកុកស៊ីញហ្វូងកំពុងតែរាតត្បាតឆ្នេរសមុទ្រ ភាគខាងត្បូងដែរ ។ មេបះបោរនោះត្រូវគេវាយឲ្យបរាជ័យ រួចបានស្លាប់បាត់ទៅដោយអស់សង្ឃឹម ។

នៅពេលនោះដែរ ពួកអេឡឹត ឬម៉ុងហ្គោលទិសខាងលិច កំពុងតែមានអំណាចនៅពីខាងជើងស្រុកចិន ដោយមានពួកកុលខានៅជុំវិញចំណុច ។ ដើម្បីអាចលូកដៃមកក្នុងស្រុកចិនបាន ពួកអេឡឹតក៏ចាប់វាយពួក កុលខា ។ ពេលនោះព្រះចៅអធិរាជកាលហ្នឹង បានបញ្ជូនទ័ពទៅជួយពួកកុលខា ដែលហៀបតែនឹងបរាជ័យទៅហើយ ធ្វើឲ្យពួកម៉ាន់ដូ ដែលបរាជ័យម្តងរួចទៅហើយកាលពីឆ្នាំ១៦៧០ ត្រូវបរាជ័យម្តងទៀតនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៦ ហើយស្រុកចិនក៏រួចផុតពីការលុកលុយរបស់ពួកអ្នកមិនទាន់ស៊ីវិល័យនេះម្តងទៀត ។

ជាច្រើនឆ្នាំក្រោយមក មិនដឹងជាដោយហេតុអ្វី ពួកចិនបានធ្វើសង្គ្រាមជាមួយនឹងភូមា ចំពោះដែលស្តេច អាឡោងដ្រា ទើបតែវាយដណ្តើមយកប៉េហ្គូបាន ហើយដឹកនាំប្រទេសប្រកបទៅដោយការចិនប្រសប់ និងយុត្តិ ធម៌ ។ ចិនបានវាយលុកភូមា៤ដង ពីឆ្នាំ១៧៦៥ ដល់ឆ្នាំ១៧៦៧ ក៏ប៉ុន្តែត្រូវបរាជ័យរាល់លើក ។ នៅទីបញ្ចប់ ចិនក៏បោះបង់ចោលគម្រោងការដណ្តើមយកភូមាដាក់ជាទឹកដីចិន ឬដាក់នៅក្រោមអធិរាជភាពរបស់ខ្លួន រួចបាន ចុះសន្ធិសញ្ញាសន្តិភាព និងពាណិជ្ជកម្មមួយនៅក្នុងថ្ងៃទី១៣ ខែធ្នូ ឆ្នាំ១៧៦៧ ។ សន្ធិសញ្ញានោះបានកំណត់ មហិច្ឆតារបស់ចិនទៅលើភូមាត្រឹមពេលនោះជារៀងរហូតមក ។ គេបាននិយាយថា មូលហេតុដែលធ្វើឲ្យពួកភូមា ទទួលបានជ័យជម្នះទៅលើពួកប៉េហ្គូន ដែលតែងតែបង្កការលំបាកដល់ភូមា អស់កាលជាច្រើនឆ្នាំមកហើយនោះ គឺដោយសារនៅក្នុងជួរកងទ័ពភូមាមានពួកអ្នកកាន់កាំភ្លើងធំបារាំង ធ្វើដំណើរចេញពីឥណ្ឌូមក និងជាពិសេស គឺមានពួកអ្នកផ្សេងព្រេង ឬពួកអ្នករត់ចោលជួរព័រទុយហ្គេ ដែលរត់គេចមកក្រោយពីអាណាចក្រព័រទុយហ្គេ ត្រូវដួលរលំទៅ បានមកស៊ីឈ្នួលធ្វើសង្គ្រាមបម្រើស្តេចស្រុកណាក៏ដោយ ដែលយល់ព្រមឲ្យលុយ ។

ដោយជាប់រវល់នឹងរឿងផ្ទៃក្នុងច្រើនយ៉ាងនេះ ទើបបានជាចិនគ្មានពេលទំនេរនឹងកិតកូរពីអាណាម ជា ស្រុកជិតខាងទេ ណាមួយអាណាមនេះក៏មិនបានផ្តល់ឱកាសឲ្យចិនធ្វើអន្តរាគមន៍ផងដែរ ។ ម្យ៉ាងទៀតពួកអឺរ៉ុប បានធ្វើដំណើរចូលមកដល់សមុទ្រប៊ីសហ្គាល់ ម៉ាឡាកា ឈូងសមុទ្រសៀម សមុទ្រខាងត្បូង និងសមុទ្រជប៉ុន ហើយបានដណ្តើមកាន់កាប់ពាណិជ្ជកម្មតាមសមុទ្រ ស្ទើរតែទាំងអស់នៅចុងបូព៌ាប្រទេស ។ ពួកអឺរ៉ុបបានបើក អគារពាណិជ្ជកម្មគ្រប់ទីកន្លែង ហើយក៏មិនព្រឺតនឹងវាយប្រហារមកលើសំពៅរបស់ចិន ដែលមកប្រជែងរកស៊ី

ឬធ្វើការឆក់ប្លន់នៅតាមឆ្នេរសមុទ្រដែលគេចុះចតនោះដែរ ។ សរុបសេចក្តីមក ការធ្វើដំណើរមកដល់របស់ពួកអឺរ៉ុប និងការកើតមានពួកចោរសមុទ្រ ដោយអតីតបក្សពួករបស់សន្តតិវង្សមិញ បានធ្វើឲ្យពួកចិនបាក់បង់អស់នូវសេចក្តីក្លាហាន ។ ចំនួនសំពៅពាណិជ្ជកម្មចិនថយចុះ ហើយមិនសូវហ៊ានធ្វើដំណើរផ្សេងទៀតទៅឆ្ងាយដូចពីមុនកាលនៅក្រោមសន្តតិវង្សជាតិមិញ ឬនៅក្រោមសន្តតិវង្សម៉ុងហ្គោលនោះទេ ។ ព្រះចៅអធិរាជតាការម៉ាន់ដូមិនអាចចេញបញ្ជាឲ្យស្តេចប្រទេសឯទៀតៗ អនុវត្តតាមឆ្លើយ ដូចជាឲ្យបញ្ជាប្រសង្ក្រាម ឬឲ្យរក្សាសន្តិភាព ដូចដែលកូប៊ីឡែខាន់បានចេញបញ្ជាមួយនៅក្នុងឆ្នាំ១២៨៨ ឲ្យស្តេចសៀមដាក់អាវុធចុះ រួចបន្ទាប់មកធ្វើអន្តរាគមន៍រវាងនគរចាម្ប៉ា និងតុងកីង ថែមទៀត ។ ព្រះអង្គគ្មានអំណាចអ្វីនឹងធ្វើការសន្តិសុខ ចំពោះការប្រមាថមកលើជនជាតិចិននៅម៉ាឡេស៊ី ដូចដែល កូប៊ីឡែខាន់ បានធ្វើម្តងនៅកោះជ្វា កាលពីឆ្នាំ១២៧៣ ឆ្លើយ ។ ហើយព្រះអង្គក៏គ្មានអំណាចអ្វីនឹងបញ្ជូនរាជទូតមកកម្ពុជា ដើម្បីទាមទារឲ្យកម្ពុជាបញ្ជូនពួកអ្នកភៀសខ្លួន ឬពួកអ្នកដើរសំពៅចិនទៅឲ្យវិញ ដូចដែលចិនធ្លាប់បានធ្វើម្តងកាលពីឆ្នាំ១២៧៥ ផងដែរ ។ មិនតែប៉ុណ្ណោះ ចិនក៏មិនដែលបានបញ្ជូនមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ ឲ្យនាំយកគ្រា អាយដាយ ឬសញ្ញាប័ត្របញ្ជាក់ថាដល់ព្រះរាជា ដែលទើបឡើងគ្រងរាជ្យ នៅតុងកីង ឬកូសាំងស៊ីន សោះទេ ។

ការដែលសន្តតិវង្សម៉ុងហ្គោល ត្រូវធ្លាក់ចេញពីអំណាចនៅក្នុងឆ្នាំ១៣៦៨ ក៏មិនបានបម្រើដល់ប្រយោជន៍ របស់ចិននៅខាងក្រៅប្រទេសទេ ។ ដោយឡែក ការមកដល់របស់ពួកអឺរ៉ុបបានធ្វើឲ្យឥទ្ធិពលខាងផ្នែកស្មារតីរបស់ចិនទៅលើបណ្តាប្រជាជាតិដែលមានអារ្យធម៌អន់ខ្សោយជាង បានថយចុះជាលំដាប់ ពីព្រោះនៅពេលដែលបានជួបជាមួយពួកអឺរ៉ុប ប្រជាជាតិទាំងនោះដែលធ្លាប់តែទទួលស្គាល់ថា ចិនល្អ ខ្ពង់ខ្ពស់ជាង បានបែរមកទទួលស្គាល់ថា មានពួកស្បែកសល្អប្រសើរជាងពួកស្បែកល្ងើងទៅទៀត ។ អនុភាពដែលចិនធ្លាប់តែមានមកលើប្រទេសទាំងឡាយណាដែលសំពៅចិនធ្វើដំណើរទៅដល់ បានត្រូវធ្លាក់ចុះយ៉ាងរហ័ស ជាហេតុធ្វើឲ្យចិនបិទកំពង់ផែរបស់គេមិនឲ្យនាវាបរទេស ជាពិសេសគឺនាវាពួកអឺរ៉ុបចូលចតទេ ដោយខ្លាចមិនអាចទប់ទល់បាន ។ មិនយូរប៉ុន្មាន កេរ្តិ៍ឈ្មោះចិនក៏ត្រូវសាបរលាបទៅ បណ្តាប្រទេសនៅចុងបូព៌ាប្រទេសបានស្គាល់ត្រឹមតែពួកចិនដែលរត់ចោលស្រុក ដែលភាគច្រើនៗ តែបានក្លាយទៅជាចោរសមុទ្រ នៅចាំតែឆក់ប្លន់សំពៅពាណិជ្ជកម្មតាមឆ្នេរសមុទ្រ ហើយនៅទីបញ្ចប់បានទៅរស់នៅអាណាម កម្ពុជា សៀម ឬនៅប្រជុំកោះអាំងឌូឡាំង បង្កបានជានិកម្មចិនធំឡើងៗ រហូតដល់អាចដណ្តើមយកទីក្រុងបាតាវីយ៉ាបាន ។ ពួកចិនដែលមានដើមកំណើតនៅហៃណាន ច្រើនជាអ្នកពូកែរកស៊ី តែក៏ជាចោរសមុទ្រដ៏អង្គអាចក្លាហានណាស់ដែរ ដែលតែងតែធ្វើឲ្យពួកអ្នកដើរសមុទ្រទាំងឡាយចងចាំភ័យភ្លេចថា មានពួកចិន និងសំពៅចិនដែលមានកាំភ្លើងធំ និងកាំភ្លើងតូចជាច្រើន ។ រហូតមកដល់ឆ្នាំ១៨៦០ មុនពេលដែលកប៉ាល់ប្រើចំហាយរបស់ពួកអឺរ៉ុបមកដល់ គេនៅប្រទះឃើញមានសំពៅចោរសមុទ្រជាច្រើន សំពៅខ្លះបើកបរដោយបក្សពួកសន្តតិវង្សមិញដែលមិនចុះចូលជាមួយសន្តតិវង្សម៉ាន់ដូ សំពៅខ្លះទៀត

អ្នកអភិរក្សនិយមក៏ឈ្នះ ហើយឆ្លៀតពេលដែលពួកបេសកជនកាតូលិក ប្រព្រឹត្តខុសឆ្គងខ្លះ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៥ ក៏សម្រេចសុំបានការអនុញ្ញាតពីព្រះចៅអធិរាជ ឲ្យបណ្តេញពួកនោះចេញទាំងអស់ទៅ ។ ពេលនោះ រាជវាំងនៅឯ ប៉េកាំង មិនបានស្តាប់តាមពួកមន្ត្រី និងបញ្ជាវន្ត ដែលអភិរក្សនិយមជាងខ្លួនទៅទៀតនោះទាំងស្រុងទេ ថ្វីបើគេខ្លាច ពួកអឺរ៉ុបធ្វើអន្តរាគមន៍កាំទ្រង់ដល់ជនរួមឈាមគេក្តី ម៉្លោះហើយ គេបានអនុញ្ញាតឲ្យបេសកជនកាតូលិកនៅនឹង ប៉េកាំងជាបន្តទៅទៀត ។ ក៏ប៉ុន្តែ នៅឆ្នាំ១៨២៨ ដោយពិនិត្យឃើញថា ប្រទេសបារាំង ដែលធ្លាប់តែការពារ ពួកសាសនាទូតបរទេស មិនយល់ទាន់ទេ គេក៏បណ្តេញពួកកាតូលិកចេញទៅតាមបំណងរបស់ពួកអ្នកអភិរក្ស និយម ។ ដល់មកឆ្នាំ១៨៣៤ រាជវាំងចិន បានប្រកែកមិនព្រមបន្តសន្ធិសញ្ញាពាណិជ្ជកម្ម ដែលប្រគល់សិទ្ធិដាច់មុខ ឲ្យក្រុមហ៊ុនអង់គ្លេសនៅឥណ្ឌូភាគខាងកើតទៅទៀតទេ ។ ពេលនោះ ដោយពិនិត្យឃើញថា ប្រទេសឯទៀត នៅតែបន្តធ្វើពាណិជ្ជកម្មជាមួយចិនបាន អង់គ្លេសបានឆ្លៀតឱកាស ដែលស្តេចគ្រាញ៉ាទៅកាន់តុន ចាប់អារកៀន ចំនួន២ម៉ឺន ៤ពាន់កេស របស់ពាណិជ្ជករអង់គ្លេសម្នាក់ ដែលមានតម្លៃរហូតដល់ទៅ៥០ លានហ្វ្រង់ ដុតបំផ្លាញ ចោល ក៏ប្រកាសសង្គ្រាមនឹងស្រុកចិនឡើង ។ គេក៏នាំគ្នាហៅសង្គ្រាមនោះថា សង្គ្រាមអារកៀនទៅ ។

ក្នុងសង្គ្រាមនោះប្រទេសចិនត្រូវបរាជ័យ ហើយត្រូវបានគេចាប់បង្ខំឲ្យចុះហត្ថលេខាលើសន្ធិសញ្ញា ណាន់កាំង នៅក្នុងថ្ងៃទី២៧ ខែសីហា ឆ្នាំ១៨៤២ ដោយយល់ព្រមបើកកំពង់ផែសៀងហៃ និងប៊ូ ហ៊ូឈូ និងអាម៉ាយឲ្យបរទេស ហើយប្រគល់កោះហុងកុងឲ្យអង់គ្លេស ។ ដល់ឃើញចិនយល់ព្រមបើកកំពង់ផែឲ្យតែ អង់គ្លេសម្នាក់ឯងដូច្នោះ បារាំង និងអាមេរិកាំង ច្រណែន ក៏ឆ្លៀតពេលចូលធ្វើអន្តរាគមន៍ ហើយទទួលបាននូវ សន្ធិសញ្ញាពិសេសរៀងៗខ្លួន ។ នៅក្នុងសន្ធិសញ្ញាជាមួយបារាំងមានសេចក្តីបញ្ជាក់ច្បាស់ថា ប្រទេសចិននឹងត្រូវ បន្តបើកចំហឲ្យមានការផ្សព្វផ្សាយទាំងសាសនាកាតូលិក ទាំងសាសនាគ្រិស្ត ទៀតផង ។

ពួកសត្រូវរបស់សន្តតិវង្សម៉ាន់ដូ ដែលតាមពិតទៅដូចជាមានអធ្យាស្រ័យល្អជាមួយនឹងពួកបរទេស ហើយចង់បើកចំហប្រទេសចិនចំពោះពាណិជ្ជកម្មពិភពលោក បានឆ្លៀតយកឱកាសដែលចិនបរាជ័យក្នុងសង្គ្រាម នេះ ដើម្បីបង្កើនការវាយប្រហារមកលើពួកតៃស៊ីន បំផុសបំផុលមហាជនឲ្យងើបឡើងប្រឆាំង និងកាំទ្រសន្ត តិវង្សម៉ាញដែលមានសញ្ជាតិជាជនជាតិចិន ហើយដែលគេនិយាយថានៅមានសេសសល់បច្ចុប្បន្ននៅឡើយ ។ នៅភាគខាងត្បូងស្រុកចិនមានកើតសមាគមសម្ងាត់ជាច្រើន ដែលមានបណ្តាញរហូតមកដល់អាំងស៊ូឡាំង និងឥណ្ឌូចិន ទៀតផង ។ សមាគមសម្ងាត់ទាំងនោះបានចាប់កម្រើករំដើបរំដួលឡើង ហើយមិនយូរប៉ុន្មានក៏មាន កុបកម្មមួយរបស់ពួកតៃស៊ីនកើតឡើងនៅក្នុងបណ្តាខេត្តភាគនិរតី បញ្ជាក់ឲ្យឃើញថាពួកគេជាសត្រូវរបស់ សន្តតិវង្សម៉ាន់ដូ គេប្រឆាំងនឹងការដែលពួកម៉ាន់ដូនេះបង្ខំឲ្យគេក្រសក់ទៅក្រោយ ហើយគោរសក់ពីលើ លើថ្ងាស និងក្រោមកញើនក ។ ពួកនេះពន្លឺសក់ឲ្យនៅស្មើឡើង មិនក្រងទៀតទេ ។ មុនដំបូងពួកតៃស៊ីនចាប់ ផ្តើមវាយប្រហារទៅលើទ័ពរបស់ព្រះចៅអធិរាជដែលគេបានជួបប្រទះ បន្ទាប់មកបានវាយដណ្តើមយកទីក្រុង

មួយចំនួន ។ ពួកនេះបានត្រូវប្រជាជនទះដៃអបអរសាទរកម៌ក្របំទិសទី ។ នៅទីបញ្ចប់ ពួកតែពឹង ដណ្តើមយក អតីតរាជធានីណាង់កាំងបាន នៅថ្ងៃទី១៧ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៨៥៣ ។

ឥឡូវនេះសន្តិវិស័យម៉ាន់ដូហៀបតែដួលរលំទៅហើយ ។ នៅពេលដែលរាជវាំងកំពុងតែជួបនឹងវិបត្តិ អនាធិបតេយ្យដែលកើតមានជាទូទៅ ហើយកំនើតស្ថានភាពកំពុងតែពុះកញ្ជ្រោល ពួកបញ្ញវន្ត និងមន្ត្រីក៏បណ្តោយ ខ្លួនឲ្យរង់ទៅតាមកំហឹងដែលគេមានចំពោះពួកបរទេស ហើយចាប់ប្រព្រឹត្តអំពើឃោរឃៅដូចពីអតីតកាលវិញ ។ ឃាតកម្មទៅលើបេសកកម្មនគរកូលិកម្នាក់នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៥៦ រួចបន្ទាប់មកការចាប់ខ្លួនពួកជនជាតិចិនជាអ្នកដើរ កប៉ាល់របស់អ្នកស្រុកអាយ ដែលមានដាក់ទង់ជាតិអង់គ្លេស បានធ្វើឲ្យកើតមានសង្គ្រាមឡើងម្តងទៀតរវាង ម្ចាស់ គឺពួកបារាំង និងអង់គ្លេស ម្ចាស់ទៀត គឺចិន ។ សង្គ្រាមនេះមានរយៈពេលជាច្រើនខែ សម្ព័ន្ធភាពបារាំងអង់គ្លេស ទទួលជោគជ័យជាបន្តបន្ទាប់ ហើយបានធ្វើដំណើរហូតទៅដល់ប៉េកាំង ។ ចិនត្រូវបរាជ័យម្តងទៀត ហើយត្រូវ ចាប់បន្តិច្ចុះសន្ធិសញ្ញាសន្តិភាពមួយទៀតនៅក្នុងខែមិថុនា ឆ្នាំ១៨៥៨ ។ មួយឆ្នាំក្រោយមក សង្គ្រាមបានផ្ទុះ ឡើងសារជាថ្មី ពីព្រោះពួកចិនមិនចង់ឲ្យសច្ចាប័នទៅលើសន្ធិសញ្ញាខែមិថុនា ឆ្នាំ១៧៥៨ ។ រាជធានីប៉េកាំងត្រូវ ដណ្តើមយកបាននៅក្នុងឆ្នាំ១៨៦០ ព្រះរាជដំណាក់រដូវរងារបានត្រូវគេបំផ្លាញចោល ហើយគេបានលើកទង់ជាតិ បារាំង និងអង់គ្លេស ដែលគេនិយាយថាជាគំណាងអារ្យធម៌ស៊ីវិល័យ នៅក្នុងរាជធានីនៃ អាណាចក្រចិន ។

គឺនៅពេលដែលវិលត្រលប់មកពីធ្វើសង្គ្រាមលើកទី១ ជាមួយចិននោះឯងដែលទ័ពបារាំងបានវាយ ប្រហារដោយកាំភ្លើងធំទៅលើទីក្រុងឡាំង ហើយដណ្តើមយកបានសាយហួន ដោយមានការកាំទ្រពីពួកអេស្បា- ញ៉ុល ដែលមកពីម៉ាន់ដូ ។ នៅពេលដែលវិលត្រលប់មកពីសង្គ្រាមលើកទី២ បារាំងដណ្តើមយកបាន និងកាន់កាប់ ខែត្រពារបស់កូសាំងស៊ិន ដែលតាមពិតទៅបារាំងគ្មានបំណងចង់បានទេបើសិនជាអាណាម មិនបំបែកបំបាក់ សាសនទូតកាតូលិក ហើយបើគ្មានទ័ពនៅក្នុងសមុទ្រចិនទេនោះ ។

បរាជ័យដូចៗរបស់ចិនដោយ “ពួកអ្នកព្រៃមកពីបស្ចិម” បានធ្វើឲ្យមតិសាធារណជនអស់ជំនឿលើរដ្ឋា ភិបាលនៃសន្តិវិស័យម៉ាន់ដូ ដែលចុះខ្សោយណាស់ទៅហើយក្រោមសន្ទុះពួកបះបោរ ។ ការឃោសនាប្រឆាំង ឲ្យទម្លាក់សន្តិវិស័យនេះចោលបានផ្ទុះឡើងយ៉ាងកាចសាហាវ ។ ពួកអ្នកដែលកាន់ជើងសន្តិវិស័យមិញបាននាំគ្នា ទៅចូលបម្រើក្នុងជួរកងទ័ពពួកតែពឹងយ៉ាងកុះករ បង្កបានជាទ័ពដ៏ធំមួយ មានទាំងទាហានបែបជាក់ណែនប្រញាប់ ដែលនឹងត្រូវវិសាយទៅវិញកាលណាចប់សង្គ្រាម^{១៧} ។ នយោបាយរបស់ពួកអ្នកមិនសប្បាយចិត្តបានត្រូវពង្រឹង ឲ្យកាន់តែរឹងមាំឡើងដោយភាពកំសាករបស់ប្រជាសាស្ត្រដែលគ្មានការទុកចិត្តទៅលើព្រះអធិរាជនីទាំង២ អង្គ

^{១៧} ទ័ពពួកតែពឹង ពេលនោះ មានហូតដល់ទៅ ១០ ម៉ឺននាក់ ។

ដែលបានដណ្តើមយកអំណាច ជាពិសេសគឺពួកមន្ត្រី ដែលបានក្សត្រីនិងបុព្វហេតុដែលពួកគេបានបម្រើកាលពីថ្មីៗ ហើយដែលកំពុងតែមានមុខតំណែងសព្វថ្ងៃ ។ ពួកតែពឹងដណ្តើមយកនឹងប៉ូបាននៅក្នុងថ្ងៃទី៧ ខែធ្នូ ឆ្នាំ១៨៦១ ហើយបានទៅបោះទ័ពនៅពីមុខកំពង់ដែរសៀងហៃ ជាកំពង់ដែរដែលអង់គ្លេស និងបារាំងដោះដូរទំនិញជាមួយចិន នៅក្នុងខែមករា ឆ្នាំ១៨៦២ ។ ការដែលធ្វើយ៉ាងនេះមានន័យថា គឺចាប់បើកការវាយប្រហារមកលើពួកអឺរ៉ុប ហើយ ទាំងដែលពួកនេះបានខិតខំធ្វើខ្លួនជាអព្យាក្រឹតនៅក្នុងជម្លោះផ្ទៃក្នុងរបស់ចិននេះ និងទាំងដែលពួកនេះអាច ចាត់ទុកបានថាជាសង្គ្រាមប្រឆាំងបន្ទុយរបស់សន្តតិវិន្យម៉ាន់ដូ ហើយថាពួកតែពឹងបានគ្រប់គ្រងទឹកដីអំណាចក្រ បានមួយចំណែករួចទៅហើយក៏ដោយ ។ ក៏ប៉ុន្តែ ថ្មីបើពួកគេចង់បើកចំហស្រុកចិនក៏ដោយ ក៏ពួកតែពឹងចង់បង្ហាញ ឲ្យឃើញ តាមរយៈការវាយប្រហារមកលើពួកបរទេសដែលត្រួតត្រាទឹកដីភាគខាងត្បូងនេះ ថាមានតែពួកគេនេះ ទេដែលអាចយកជ័យជម្នះលើសង្គ្រាមបរទេស ហើយអាចការពារឯករាជ្យជាតិបាន ។ ពួកបារាំង និងអង់គ្លេស បាននាំគ្នារៀបចំកម្មវិធីឡើងវិញ ប្រឆាំងនឹងការប្រយុទ្ធរបស់ពួកតែពឹង ដែលធ្លាប់តែច្បាំងនឹងពួកចិនក្នុងឆ្នាំ ហើយច្បាំងម្តងៗ មានមនុស្សស្លាប់តិចជាង១០០ នាក់ ធ្វើឲ្យពួកនេះបរាជ័យដូចជាទ័ពរបស់ព្រះចៅអធិរាជ ដែរ ។ ពួកសម្ព័ន្ធមិត្របានដណ្តើមកាន់កាប់បន្ទាយរបស់ពួកតែពឹងបានទាំងអស់ ហើយដណ្តើមយកណាត់កាំងបាន នៅក្នុងខែឧសភា ឆ្នាំ១៨៦៤ ។

ក្រោយសង្គ្រាម សន្តិភាពក៏មានឡើងវិញនៅក្នុងមហាអំណាចក្រ ដោយសន្តិសញ្ញាសន្តិភាពរវាងពួកអឺរ៉ុប និងរដ្ឋាភិបាលចិន ដែលត្រូវអាម៉ាស់ជាខ្លាំង ព្រោះបរាជ័យជាច្រើនលើកច្រើនត្រាក្នុងការប្រយុទ្ធជាមួយពួកតែ- ពឹង និងជាមួយទ័ពបារាំងអង់គ្លេស ដែលកន្លងមកចិនបានចាត់ទុកថាជាពួកមនុស្សព្រៃ គ្មានអារ្យធម៌ ។ តាមពិតទៅ ពួកសាសន៍ទូតកាតូលិកដែលទទួលបាននូវការការពារពីពួកសម្ព័ន្ធមិត្រក៏មានកំហុសផងដែរ ជាពិសេស គឺពួកគ្រិស្ត សាសនិក ដែលចង់គេចរេះឲ្យរួចផុតពីច្បាប់របស់ចិន ។ នៅពេលកំហឹងរបស់ពួកអ្នកបញ្ជាវន្ត និងប្រជាជន ដុះឡើង ហេតុការណ៍នេះ បានបង្កឲ្យមានព្រឹត្តិការណ៍ដ៏គួរឲ្យភ័យរន្ធត់ ។ ចិននាំគ្នាកាប់សម្លាប់ពួកសាសន៍ទូត ចាប់ពួក គ្រិស្តសាសនិកដាក់កុក ក្រោយពីមានការចោទប្រកាន់ទៅតុលាការថាមានការលួចពង្រីកកុមារ ការលាងបាប កុមារ ដោយលួចលាក់រួចហើយកុមារត្រូវគេអារកសម្លាប់ចោល ។ បុគ្គលិកទាំងអស់នេះ បានធ្វើឲ្យល្អក់ករដល់ ទំនាក់ទំនងរវាងពួកអឺរ៉ុប និងចិន ។ ពួកពាណិជ្ជករចិនមិនបានកាន់ជើងពួកអឺរ៉ុបទេ ព្រោះប្រកាន់ពូជសាសន៍ ក៏ប៉ុន្តែ ចង់ឲ្យចិនបើកចំហស្រុកទទួលយកការរីកចម្រើន ដែលមិនជាទីពេញចិត្តរបស់ពួកបញ្ជាវន្តទេ ។ និយាយពីសមាគម សម្លាប់ដីច្រើនសន្តិកសន្តាប់ ចាប់តាំងពីសម័យបះបោររបស់ពួកតែពឹងមក ពួកនេះនៅតែមានឥទ្ធិពលដដែល ហើយ បានបន្តធ្វើសង្គ្រាមសម្លាប់ប្រឆាំងនឹងពួកអឺរ៉ុប ខាមទារកាប់សម្លាប់ពួកអឺរ៉ុបឥតឈប់ឈរ ។ នៅចំពោះ មុខនិន្ទាការអច្ឆន្ទិកនិយមបែបនេះ ដែលមានជាច្រើននៅក្នុងរាជវាំង រដ្ឋាភិបាលចិន ពួកចៅហ្វាយខ្មែរគ្រូ និងពួក ស្តេចត្រាញ់ចិនមិនអាចនឹងធ្វើអ្វីកើតឡើយ ដើម្បីបំពេញបំណងឲ្យសមទៅនឹងចិត្តរបស់ពួកអឺរ៉ុប ក្រៅតែពីមាន

វិធានការទៅលើពួកមេបះបោរដាស់ ដែលក្នុងនោះ ជួនកាលក៏មានទាំងពួកសាសន៍ទូត និងពួកអ្នកប្រាជ្ញអឺរ៉ុប ផងដែរ ។ គេមិនហ៊ានប៉ះពាល់ពួកមន្ត្រីដែលប្រឆាំងនឹងពួកអឺរ៉ុបទេ ។

យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយ ថាចិនបានគិតថាគេមានតួនាទីមួយក្នុងការធ្វើអន្តរាគមន៍ លុកដៃ ចូលមកក្នុងរឿងរ៉ាវនៃរាជវាំងវៀងជ័យ ព្រោះគេធ្លាប់មានសិទ្ធិអធិបតេយ្យលើអាណាម និងជាអ្នក តែងតាំងស្តេចនៅស្រុកនេះជាច្រើនសតវត្សរ៍មកហើយ ។ គេថាគេអាចបញ្ជូនទ័ពចេញមកវាយ បារាំងបាន ហើយសន្តិសញ្ញាទាំងឡាយជាមួយអាណាម ត្រូវឲ្យចិនចុះហត្ថលេខាដែរ ។ ដើម្បីឲ្យចិនឈប់រើរវាងរាជវាំងទំនាក់ ទំនងរបស់បារាំងជាមួយកុងកឹង លះបង់អន្តរាគមន៍ផ្លូវសតិអារម្មណ៍មកលើអាណាម បារាំងត្រូវតែប្រកាស សង្គ្រាមជាមួយចិន ដណ្តើមយកកោះហ្វីលីពីន និងកោះប៊េស្តាឌីរ ហើយឲ្យនាវាចម្បាំងបារាំងបាញ់ពិន្ទុកប៉ាល់ ចិនជាច្រើន ។ ទីបញ្ចប់ចិនខូចិត្តចុះសន្តិសញ្ញាសន្តិភាព ហើយអ្វីៗហាក់ដូចជារៀបរយស្រួលចូលទៅហើយ ស្រាប់តែពួកសុរិយមកទាមទារយកកំពង់ផែអាកាស អាណានិគមយកតេឡេយ៉ាវហ្វី ហើយជប៉ុន ដែលចង់ដណ្តើម យកប្រទេសកូរ៉េ បានប្រកាសសង្គ្រាមនឹងចិនឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៩៣ ដណ្តើមយកបានហ្វីលីពីន ៦ បារាំងយក បាន ក្លានយ៉ាវវ៉ាន ។ មកដល់ពេលនោះ នយោបាយចាស់គឺរាល់ប្រឆាំងនឹងអឺរ៉ុបត្រូវបរាជ័យទៅ ហើយប្រទេស ចិនបានចាប់ផ្តើមធ្វើការដ្ឋានប្តូរ ហើយប្រទេសអឺរ៉ុបជាច្រើនបានទទួលសិទ្ធិកសាងផ្លូវដែកជាច្រើន ។

នៅថ្ងៃមួយ ពួកបះបោរដែលមានឈ្មោះថា “ក្រុមបុកស័រ” បាននាំគ្នាក្រោកឡើងយ៉ាងសន្តិកសន្ទាប់ ចាប់ អគ្គរាជទូតអាណានិគមសម្លាប់ ហើយបានបើកការវាយប្រហារមកលើស្ថានទូតបរទេសទាំងអស់ បិទច្រកចេញចូល ហើយហ៊ុមព័ទ្ធជាប់ ។ បណ្តាប្រទេសអឺរ៉ុបទាំងឡាយដែលមានតំណាងរបស់ខ្លួនត្រូវរងការវាយប្រហារ ក៏ចាប់ បញ្ជូនទ័ពមក ក្នុងនោះមានទាំងជប៉ុនចូលរួមផងដែរ ហើយគេក៏នាំគ្នាបើកការវាយប្រហារឆ្ពោះទៅរករាជធានី ប៊េកាំង ។ បណ្តាស្ថានទូតដែលត្រូវពួកបះបោរព័ទ្ធជាប់ មានកម្លាំងទាហានជើងគោក និងជើងទឹកប្រមាណជា ១០០ នាក់នៅការពារ បានត្រូវរងការវាយប្រហាររាល់ថ្ងៃ រួចក្រោយពីមានការវាយលុកធំមួយ ក៏ស្លាប់ស្លាត់ បាត់ទៅវិញ ពីព្រោះពួកសត្រូវមិនចុះសម្រុងគ្នា ដោយមានការបែកបាក់ជាបក្សពីរនៅរាជវាំង ។ បក្សទី១ គឺ បក្សពួកអភិរក្សនិយម ដែលឃោរឃៅហើយមានបំណងចង់កាប់សម្លាប់ពួកអឺរ៉ុបឲ្យអស់ បើទោះជាថា ការធ្វើ ដូច្នោះ នឹងនាំឲ្យប្រទេសចិនត្រូវប្រឈមមុខនឹងសង្គ្រាមជាមួយបណ្តាប្រទេសអឺរ៉ុប សង្គ្រាមតាមមាត់ឆ្នេរសមុទ្រ អាចធ្វើឲ្យពួកអឺរ៉ុបចូលលុកលុយប្រទេសទាំងមូល មកទម្លាក់សន្តិភាពផ្សំផ្សំចេញ ហើយបែងចែកទឹកដីគ្នារវាង បារាំង អាណានិគម រុស្ស៊ី អង់គ្លេស ជប៉ុន ហើយក៏អាចមានអាមេរិកផងក៏ដោយ ។ បក្សមួយក្រុមទៀត គឺពួកអ្នក ដែលចង់ចរចាជាមួយពួកអឺរ៉ុប ហើយឲ្យចិនធ្វើការកែទម្រង់ស៊ីដេម្រៅតែម្តង ។ ពេលនោះ ព្រះអធិរាជិនីដែលត្រូវ ជាព្រះអយ្យកា ទ្រង់មិនសព្វព្រះទ័យនឹងពួកអឺរ៉ុបទេ ហើយបារម្ភណាស់ ភ័យខ្លាចតែបាត់បង់រាជល្បី ។ ព្រះអង្គ គិតថាត្រូវពួកទាំង២បក្សក្បត់ហើយ ហើយទ្រង់មិនមានទុកចិត្តបក្សណាមួយទេ ។ ទ្រង់ក៏បង្កើតផ្លូវពីមួយថ្ងៃ

ទៅមួយថ្ងៃ ពីមួយម៉ោងទៅមួយម៉ោង រង់ចាំមើលកែវក្រុងមានព្រឹត្តិការណ៍ណាមួយកើតឡើង ដើម្បីមកជួយសង្គ្រោះព្រះអង្គ ។ នៅទីបញ្ចប់ ពួកសម្ព័ន្ធមិត្រក៏នាំគ្នាធ្វើដំណើរមកដល់មាត់ទ្វាររាជធានីប៉ែកាំង ដំណើរយករាជធានីនេះបានដោយគ្មានខូចខាតកម្លាំងអ្វីបន្តិច រួចហើយក៏បែងចែកទឹកដីគ្នាក្របក្រង និងបំប្លែងប្រជាញាតិសាល។ ចែងឲ្យអាក្រក់ រាជវាំងរដូវរងាដែលកាន់កាប់ដោយពួកអាណានិគម បានត្រូវភ្លើងឆេះភ្លើរខ្ពស់ ។ ដំណាក់អគារស៊ីវិល និងប្រាសាទទាំងឡាយត្រូវភ្លើងឆេះ ដួលរលំខ្ទេចខ្ទី ហាក់បីដូចជានាយកទៅជាមួយជារៀងរហូតនូវអារ្យធម៌ចាស់គិរិយ និងអតីតកាលទាំងឡាយ រួមទាំងកម្រងសំណេរផ្សេងៗ ពន្លឺរាវតារ និងស្នាដៃសិល្បៈរបស់ប្រជាជនមួយក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រ ៤ពាន់ឆ្នាំកន្លងមក ។

ពេលនោះ ព្រះអធិរាជិនី បានរត់គេចភៀសព្រះកាយជាមួយព្រះរាជវង្សានុវង្ស និងរាជបរិពារផង ទៅភាគខាងជើង អស់សង្ឃឹមយ៉ាងខ្លាំងដែលត្រូវបានបង់ទឹកដី និងរាជសម្បត្តិ ។ ក៏ប៉ុន្តែបន្តិចក្រោយមក ព្រះអង្គបានឈ្លេងយល់ដឹងអំពីកហុសង្កត់ ភាពខ្វះការប៉ុនប្រសប់ និងភាពញញើតញញើមរបស់ព្រះអង្គ ដែលនាំឲ្យមានការខូចខាតទាំងអស់នេះ ។ ប្រាជ្ញាស្មារតីរបស់ព្រះអង្គហាក់ដូចជាភ្លឺស្មាតឡើងវិញ ទ្រង់ក៏បែរទៅរកបក្សពួកអ្នកដែលចង់ឲ្យមានការរីកចម្រើន ។ ព្រះអង្គបានយល់ព្រមទទួលយកសំណើសុំសន្តិភាពរបស់ពួកសម្ព័ន្ធមិត្រដែលកាន់កាប់រាជធានីប៉ែកាំង ក្រោយពីពួកនេះកម្ចាត់កម្ពុជាក្រុមបុកស័រឲ្យបានបង់ទៅបន្តិចម្តងៗ ។ ព្រះអង្គបានយល់ព្រមអនុវត្តតាមមាតិកាដែលពួកនោះត្រូវស្រាយថ្វាយ ហើយទ្រង់ស្តាប់តាមមតិរបស់ពួកមន្ត្រីដែលឯកភាពដើរតាមពួកអឺរ៉ុប ។

ក៏ប៉ុន្តែមានមនុស្សជាច្រើនដែលស្អប់ព្រះអធិរាជិនីកញ្ជាស់នេះ ព្រោះមិនកាន់ពាក្យសច្ចៈ ហើយកាចសាហាវ ។ ចំនួនពួកអ្នកមិនសប្បាយចិត្ត ពួកអ្នកចេះដឹង ពួកអ្នកដែលត្រូវគេកាត់កាលចោលបានកើនឡើងជាលំដាប់ហើយរំដើបរំដួលខ្លាំងឡើងៗ ជាពិសេសក្នុងចំណោមអ្នកដែលនៅជុំវិញព្រះអង្គ ។ ព្រះអង្គមិនដឹងថា តើត្រូវធ្វើយ៉ាងណាទេ ក្រៅតែប្រព្រឹត្តខុសកាន់តែច្រើនឡើងៗ ។ ក្រុមសមាគមសម្ងាត់ដែលបានចាប់កំណើតឡើងតាំងតែពីពេលសន្តិវង្សមិញអស់អំណាចទៅ ហើយមានបណ្តាញរហូតដល់ទៅខាងក្រៅស្រុកចិន ដូចជាមាននៅអាំងស៊ូឡាំង ឥណ្ឌូចិន សៀម និងអាមេរិកជាដើម បានព្រះកញ្ជ្រាណកាន់តែខ្លាំងឡើងៗដែរ ។ ពួកនាយទុចិនបានប្រមូលប្រាក់យ៉ាងច្រើនប្រគល់ឲ្យពួកអ្នកបដិវត្តន៍ដែលកើតមានច្រើនឡើងៗ នៅពាសពេញអាណាចក្រ ។ និយាយឲ្យខ្លីទៅបដិវត្តន៍បានផុសចេញមកហើយ ហើយទម្លាប់ចាស់ពីមុនទាំងឡាយ បានត្រូវគេថ្កោលថា មិនល្អ ។ គេនាំគ្នាកាត់សក់ក្រងចេញ នាំគ្នាស្លៀកពាក់តាមរបៀបអឺរ៉ុប ឈប់ដក់អាភៀន ហើយស្រីៗ បានចាប់ផ្តើមចូលរួមប្រឡូកក្នុងការប្រយុទ្ធយ៉ាងស្វិតស្វាញ ធ្វើឲ្យមានការភ្ញាក់ផ្អើលជាខ្លាំង មិនត្រឹមតែក្នុងសំណាក់ប្រជាជនចិនខ្លួនឯងទេ តែក្នុងចំណោមពួកអឺរ៉ុបផងដែរ ។ នៅទីបញ្ចប់ គេបានបោះបង់ព្រះអធិរាជិនីចាស់ចោល ហើយប្រកាសប្រទេសចិនជាសាធារណរដ្ឋឡើង បើទោះជាមានអនាធិបតេយ្យ មានការងើបបះបោររបស់ពួកទាហានដែលគ្មាន

ប្រាក់ខែខ្លះៗក៏ដោយ ។ សណ្តាប់ធ្នាប់ចាប់កើតមានឡើងវិញបន្តិចម្តងៗ ។

សព្វថ្ងៃនេះ ប្រទេសចិនកំពុងតែបោះជំហាននៅលើមាតិកាថ្មីសន្ទនាមួយ ។ ពួកមន្ត្រីរបស់ចិន គាំទ្រតែពី ឯកអគ្គរដ្ឋទូត រដ្ឋមន្ត្រី និងអភិបាលខែត្រឡើងទៅ សុទ្ធតែជាមនុស្សជំនាន់ថ្មី មានការរីកចម្រើន ធ្លាប់បានរៀន សូត្រវិទ្យាសាស្ត្រទំនើប ហើយបានបោះបង់ទម្លាប់នយោបាយ សង្គម និងគ្រួសារបែបចាស់ចោល ។ ពួកគេមាន បំណង ចង់ជួយស្រោចស្រង់ប្រទេសចិនឲ្យមានការរីកចម្រើនដូចជាប្រទេសជប៉ុន ។ សភាគំណាងរាស្ត្រទីមួយ បានជួបប្រជុំគ្នាជាលើកដំបូង បើទោះជាមានការខ្វែងគំនិតគ្នារវាងបក្សនយោបាយ ហើយបើទោះជាថា បដិវត្តន៍ បានសម្រេចបណ្តេញគំណាងជាង៣០០ នាក់ចេញ (ចុងខែតុលា ឆ្នាំ១៩១៣) ក៏ដោយ ក៏វាជាពន្លឺនៃសេចក្តី សង្ឃឹមមួយ សម្រាប់អនាគតនៅលើពិភពលោកនេះដែរ ។

នៅពេលដែលព្រឹត្តិការណ៍ធំៗទាំងឡាយ ដូចដែលបានរៀបរាប់ខាងលើបានប្រព្រឹត្តទៅចប់សព្វគ្រប់នៅ ក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៨ ហើយប្រទេសចិនបានបើកទ្វារចំហឲ្យពិភពលោកខាងក្រៅ ចិនដែលហៅពួកអឺរ៉ុប ថាជាពួក មនុស្សព្រៃទៀតហើយ ហើយបែរមកហៅគ្រឹមតែថាជាពួកព្រាយទិសខាងលិចវិញប៉ុណ្ណោះ ។ ពេលនោះ ប្រជា- ជនចិនបាននាំគ្នាចាកចេញពីស្រុក តាមគ្រប់ប្រកល្លក គ្រប់កំពង់ផែដែលបើកចំហ ទៅពាសពេញពិភពលោក ។ មានចិនមករស់នៅអាំងស៊ីឡាំងចំនួន១០ ម៉ឺននាក់ នៅឥណ្ឌូចិន១០ ម៉ឺននាក់ នៅម៉ាឡាកា១០ ម៉ឺននាក់ដែរ ។ នៅ សៀម មានចិនបួនកាន់ចំនួន២លាននាក់ ។ ប្រទេសអូស្ត្រាលី កាលនោះជាអាណានិគមអង់គ្លេស ដូចជាមិនបាន ដឹងថាអង់គ្លេស បានខិតខំធ្វើសង្គ្រាមដើម្បីបើកចំហស្រុកចិនទេ បែរជាបិទទ្វារមិនព្រមទទួលពួកចិនទៅវិញ ។ ចំណែកអាមេរិក ដែលធ្លាប់បានចាប់បង្ខំឲ្យជប៉ុនបើកទ្វារចំហ និងគាំទ្រសកម្មភាពរបស់ពួកសម្ព័ន្ធមិត្រនៅស្រុកចិន ក៏ដូចគ្នាដែរ គឺបានប្រកែកមិនព្រមទទួលយកជប៉ុន និងចិនទៅក្នុងស្រុកខ្លួនទេ មិនតែប៉ុណ្ណោះ បានទាំងហាមមិនឲ្យ កូនជប៉ុន និងចិនទៅរៀនក្នុងសាលារៀនរបស់គេថែមទៀត ហើយបានកំញើញថា នឹងធ្វើឲ្យមានចលាចល និងការ កាប់សម្លាប់ដូចដែលពួកសាន់ហ្គ្រង់ស៊ីស្តាន់ បានធ្វើម្តងមកហើយលើពួកស្បែកលឿង នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៨៦ ។

បើទោះជាយ៉ាងណាក្តី មានចិនជាចំនួនច្រើននៅចុងបូព៌ាប្រទេស ដូចជានៅកោះដូ កូសាំងស៊ីន ហ៊ីលីពីន កម្ពុជា ហើយពួកនេះបានកាន់កាប់ពាណិជ្ជកម្មដុំ និងរាយ ខុស្សាហកម្មប្រហែលជា២ភាគ៣ និងកម្លាំងពលកម្ម ស្ទើរតែទាំងអស់ ។ ការដែលបារាំងខិតខំច្នៃរាំងដណ្តើមយកឥណ្ឌូចិន បានផ្តល់ដល់ប្រយោជន៍ឲ្យចិនច្រើនជាងឲ្យ បារាំង ។ ដូចដែល អេវ៉ែកកូរីស បាននិយាយរួចហើយថាពួកចិនអាចនឹងនិយាយមកកាន់បារាំងបានថា “ពួកអ្នក ឯងបានប្រយុទ្ធដើម្បីពួកយើង” ។ តាមពិតទៅ បើសិនជាកូនពួកចិន គ្មានពួកកម្ពុករចិនទេ បារាំងក៏គ្មាននរណា ដើម្បីសាងសង់ផ្ទះនៅឥណ្ឌូចិនបានដែរ ។ បើសិនជាកូនពាណិជ្ជករចិនក្នុងភាព រកស៊ីនៅឆ្ងាយពីទីប្រជុំជន ដែល បារាំងមិនអាចទៅរស់នៅបាន ហើយពួកបារាំងពេញចិត្តនឹងទទួលយកតែប្រាក់ចំណេញបន្តិចបន្តួច នោះទំនិញ មួយចំណែកធំរបស់បារាំងនឹងត្រូវរស់នៅក្នុងឃ្លាំង ហើយការរីកចម្រើននឹងប្រព្រឹត្តទៅយឺតៗ ។

ចំណុចគួរកត់សម្គាល់មួយ គឺចិនលែងមានអនុត្តរភាពផ្នែកនយោបាយនៅចុងបូព៌ាប្រទេសទៀតហើយ ហើយក៏គ្មានឥទ្ធិពលអ្វីផ្ទាល់ទៅលើប្រជាជាតិជិតខាងទៀតដែរ ។ ពោលគឺចិនត្រូវបាក់មុខ បាក់កិត្យានុភាព ដែល ធ្លាប់តែមានអស័កាលជាយូរណាស់មកហើយ ។ ដូចដែលលោក ហ៊ីរូលហ៊ែរី បាននិយាយរួចមកហើយថា ពេល នេះជាងពេលណាៗទាំងអស់ ចិនលែងជាប្រទេសធំមួយដែលមានអធិរាជភាពទៅលើប្រទេសជិតខាង លែងទទួល រាជទូត លែងផ្ញើត្រា និងលិខិតតែងតាំងទៅថ្វាយស្តេចដែលទើបឡើងក្រុងរាជបល្ល័ង្កថ្មី លែងជាចំណុចកណ្តាល នៃភពដែនដី និងលែងជាជាតិសាសន៍ល្អប្រសើរជាងអ្នកដទៃទៀតហើយ ។ ក៏ប៉ុន្តែចិននៅតែជាអាណាចក្រដ៏ធំ មួយ ជាមួយនឹងប្រជាជនសរុបជាង៣៥០ លាននាក់ នៅរាយពាសពេញនគរដែលមានវិសាលភាពមិនតិចជាង ៤លានគីឡូម៉ែត្រក្រឡា និងមានចំណូលថវិកាមិនតិចជាង២កោដិប្រូង់ទេ ។

ប្រទេសចិនបានធ្លាក់ចូលក្នុងភាពថមថយ ក៏ប៉ុន្តែចិនបានធ្លាក់ទៅដល់បាតរណ្តៅហើយ ហើយឥឡូវនេះ ចិនកំពុងតែចាប់ផ្តើមឡើងវិញ ប្រាកដខ្លួន និងប្រកាន់ខ្ជាប់នូវមាតិកាឆ្ពោះទៅរកអនាគតល្អនាពេលដ៏ខ្លីខាងមុខ សម្រាប់ប្រជាជនខ្មាំងក្នាមួយ ដែលនឹងធ្វើឲ្យពិភពលោកមានការភ្ញាក់ផ្អើល ពីព្រោះថាគឺជាប្រជាជនអង្គអាច ក្លាហាន បើទោះជាជួរកិច្ចាលពុករលួយ ក៏ដោយ ។ ចិនមានប្រជាជនច្រើន មានធនធានមនុស្ស និងប្រាក់កាស សម្បូររែប ដោយសារថាមពល និងការអភិវឌ្ឍក្នុងការងារ ថ្នាក់ដឹកនាំសព្វថ្ងៃស្រឡាញ់វិទ្យាសាស្ត្រ និងការលូត លាស់ ។

ប្រជាជនចិនជាប្រជាជនដែលមានអនាគតវែងឆ្ងាយ ដែលនឹងធ្វើឲ្យអឺរ៉ុបមានការស្តាយក្រោយជាមិនខាន ដោយសារតែខ្លួនបានផ្តល់ការអប់រំឲ្យនេះ ។

៤- ប្រទេសជប៉ុន

ប្រជាជនជប៉ុនបានរៀបរាប់ថាគេមានដើមកំណើតតាំងតែពី ៣.៥០០ ឆ្នាំមុនមកម៉្លេះ ក៏ប៉ុន្តែប្រវត្តិ សាស្ត្ររបស់ជប៉ុនពិតប្រាកដបានចាប់ផ្តើមពីត្រីមសតវត្សរ៍ទី៦ មុនគ្រិស្តសករាជ តែប៉ុណ្ណោះ ។ វាហាក់ដូចជាថា នៅសម័យនោះមានស្តេចនៃកោះគូស៊ូតូចមួយ បានវាយដណ្តើមយកប្រជុំកោះទាំងមូល រួចដណ្តើមយកបាន កោះធំឈ្មោះ នីដុន ដែលក្រោយមកគឺជាអាណាចក្រជប៉ុនប្តូនីប៉ុន នោះឯង ។ ស្តេចនោះបានសុគតទៅនៅក្នុង ឆ្នាំ៥៨៥ មុនគ្រិស្តសករាជ ។

ជាច្រើនឆ្នាំក្រោយមក ព្រះមហាក្សត្រីជារាជានុសិទ្ធិនៃអាណាចក្រនីប៉ុនបានវាយដណ្តើមយកកូរ៉េបាន រួចបានលើករាជធានីមកតាំងនៅនឹងអូសាកូរិញដែលមានប្រជាជន៧០ ម៉ឺននាក់ បន្ទាប់មកនៅកូរ៉េ នៅឆ្ងាយពី សមុទ្រដែលពួកមីកាដូស្តេចសោយរាជ្យតៗមកគង់នៅ ហើយក្លាយព្រះអង្គទៅជាស្តេចកម្ពុជ ដែលប្រជា រាស្ត្រ នៅតែគោរព ក៏ប៉ុន្តែមិនដឹកនាំប្រទេសទេ ។ ពួកដៃមីញ៉ូ គឺពួកស្តេចត្រាញ់សក្តិភូមិ សោយរាជ្យនៅលើទឹកដី

ហើយទទួលបានដល់ការដោះដូរពាណិជ្ជកម្មឬពីចោរកម្ម ។ មានកើតកាលាហលឥតឈប់ឈរ ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យ ជប៉ុនមិនអាចរឹកចង្រៃបាន រហូតដល់សតវត្សរ៍ទី១២ នៃគ្រិស្តសករាជ គឺនៅចំពេលដែលកម្ពុជាកំពុងតែស្គាល់ ការរឹកចង្រៃដល់កំពូល ហើយហៀបតែនឹងបាក់ស្រុតចុះទៅវិញទៅហើយ មានដៃមីញ៉ូម្នាក់បានប្រមែប្រមូល កម្លាំងវាយបង្ក្រាបពួកដៃមីញ៉ូម្នាក់ទៀតៗ រួចលើកខ្លួនជាសៃហ្គុន គឺចៅហ្វាយវាំង ចាប់បង្ខំអ្នកឯទៀតឲ្យស្បថ ស្បែកជាមួយរហូតមក ។

មេដឹកនាំថ្មីនេះ ដែលធ្វើអ្វីៗក្នុងនាមព្រះចៅអធិរាជ មានសក្ត្រវាជាច្រើន ។ ពេលនោះ ភូមិខ្មែរខាន់ បាន ឡើងជាអធិរាជរបស់ចិន ហើយទើបតែដណ្តើមយកកូរ៉េបាន ក៏មានបំណងចង់វាយយកជប៉ុនផងដែរ ។ សៃហ្គុន នាពេលនោះបានប្រមែប្រមូលកម្លាំងទាំងអស់ដើម្បីទប់ទល់នឹងកាលៈទេសៈដ៏លំបាកនេះ ស្រាប់តែចែងឲ្យល្អ ខ្យល់ព្យុះកំបុតក្នុងមួយបានបំផ្លាញសំពៅទាំង៤ពាន់ដែលដឹកទ័ពម៉ុងហ្គោលចិន ២៤ម៉ឺននាក់ បណ្តាលឲ្យខូចខាត ខ្ទេចខ្ទី ។ ហេតុការណ៍នេះបានជួយប្រទេសជប៉ុនឲ្យរួចផុតពីគ្រោះថ្នាក់ ហើយក៏បានធ្វើឲ្យប្រជារាស្ត្របែរខ្នង ដាក់មីកាដូ ដែលគេចាត់ទុកដូចជាអាទិទេពរស់មួយអង្គថែមទៀត ។

អំណាចកាន់តែកើនឡើងរបស់សៃហ្គុន ដែលជំនួសមុខឲ្យមីកាដូដែលនៅតែជាស្តេចសោយរាជ្យដដែល ប៉ុន្តែមិនកាន់អំណាច មិនមែនគ្មានការប្រឆាំងសោះនោះទេ ។ ពួកអ្នកកាន់សាសនានិកាយផេងៗ ដែលដណ្តើមគ្នា បែងចែកការគោរពព្រះជាដទៃជប៉ុន ជាពិសេសគឺពួកដៃមីញ៉ូដែលស្ថិតនៅជាស្តេចត្រាញ់សក្តិភូមិមានភោគទ្រព្យ ច្រើន ពួកនេះមិនយល់ព្រមគោរពមេម្នាក់ដែលគេមិនបានជ្រើសតាំងឡើងទេ ហើយខាវខាងការឆក់ប៉ុនរបស់ពួក គេថែមទៀត ម៉្លោះហើយមានការប្រណែនណ្ណានិស្សិតប្រើប្រាស់ឯករាជ្យ ដូចជាស្តេចតែសព្វៗខ្លួន ។

នៅពេលនោះ មានកង្វល់សេះក្មេងម្នាក់បានក្លាយខ្លួនទៅជាមេទ័ព រួចជារដ្ឋមន្ត្រីទី១ របស់សៃហ្គុន បានចាប់ផ្តើមវាយដណ្តើមយកកូរ៉េ ដែលភូមិខ្មែរខាន់ដណ្តើមយកដាក់ជារបស់ចិនបានពីមុន ហើយបានបន្តធ្វើ សង្គ្រាមជាមួយចិនទៅទៀត ។ ទ័ពជប៉ុនទទួលបានជោគជ័យនៅក្នុងសង្គ្រាមនេះ ក៏ប៉ុន្តែនៅពេលដែលវិល ត្រលប់មកដល់ជប៉ុនវិញ ពួកមេទ័ពទាំងឡាយបានបាត់បង់ទឹកដី ក្រុមគ្រួសារ និងបន្ទាយរបស់ខ្លួនអស់ ព្រោះ សៃហ្គុនបានកាត់បញ្ចូលទៅជារបស់គេ ឬបង្ខំបង្ខំពួកមេចចោលអស់ ឯក្រុមគ្រួសារវិញសៃហ្គុនបានចាប់យក ទៅទុកនៅកន្លែងគេជាចំណាប់ខ្មាំង (ចុងសតវត្សរ៍ទី១៦) ។ នៅពេលនោះ រាជធានីរបស់ជប៉ុនគឺយេដូ ហើយចាប់ តាំងពីពេលនោះមក មីកាដូ ក៏លែងរើរវល់នឹងកិច្ចការប្រទេសជាតិជារៀងរហូត ។

តាមមើលទៅម៉ាកូប៉ូឡូដូចជាបានមកដល់ជប៉ុននេះដែរ នៅសតវត្សរ៍ទី១៣ ក៏ប៉ុន្តែរឿងរ៉ាវដែលកាត់ រៀបរាប់ហាក់ដូចជាមិនសូវពិតទេ ។ ពួកព័រទុយហ្គេបានមកដល់ជប៉ុននៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៦ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៥៤២ ហ៊្វែរណង់ដេម៉ង់ដេម៉ង់តូ បានរៀបរាប់ថាកាត់បានចុះធ្វើទស្សនកិច្ចនៅលើកោះមួយ ហើយកាត់បានធ្វើ អំណោយជាស្នាមួយថ្វាយស្តេចនៅលើកោះតូចនោះ ។ កាត់ថាកាត់មានការភ្ញាក់ផ្អើលជាខ្លាំង នៅពេលដែលកាត់

បានវិលត្រលប់មកកាន់កោះនោះម្តងទៀតមួយឆ្នាំក្រោយមក ដោយឃើញមានស្នាដៃច្រើន ដែលគេកសាងឡើង តាមកំរូស្នាដែលគាត់បានឲ្យពីឆ្នាំមុន ។

ពួកសាសនទូតកាតូលិក បានមកដល់ជប៉ុនក្រោយ ហ៊ីរណង់ដេម៉ង់ដេប៉ង់តូបន្តិច ហើយបានផ្សព្វផ្សាយ សាសនាប្រកបដោយជោគជ័យ ធ្វើឲ្យជប៉ុនជាច្រើននាក់ក្លាយទៅជាកាន់សាសនាកាតូលិក ។ នៅពេលដែលពួក ហុល្លង់ បានមកដល់ជប៉ុនហើយបង្កើតហានមួយនៅលើកោះហ៊ីរ៉ង់ដូ ពេលនោះពួកព័រទុយហ្គេមានអការពាណិជ្ជ កម្មជាច្រើន រួចទៅហើយ ។ នៅពេលនោះក្រុមហ៊ុនអង់គ្លេសនៅប្រទេសឥណ្ឌូបូព៌ា ក៏បានទទួលការអនុញ្ញាតពី ស៊ែហ្គុន ឲ្យបើកអការពាណិជ្ជកម្មប្រហែលជា១០ ឆ្នាំដែរ ។ ដល់ពេលនោះ ពួកជប៉ុន បានចាប់ផ្តើមលែងទុកចិត្ត ពួកអឺរ៉ុបដ៏ក្លាហានទៅទៀតហើយ ដោយបានឮគេនិយាយអំពីរឿងដែលពួកអឺរ៉ុបបានធ្វើកន្លងមក ហើយដែល ច្រើនតែបញ្ចប់ដោយការចាប់បំផ្លិចផ្លាស់ដែលរាក់ទាក់ទទួល និងដោយការដណ្តើមយកអាណាខ្មែរក្រណា ដែលគេបានអនុញ្ញាតឲ្យពួកនោះដាក់ជើងជាន់ ។ ជប៉ុនចាប់ផ្តើមអស់ជំនឿទៅលើពួកសាសនទូត ដែលគេបានទុក ចិត្តកន្លងមក ដោយសារពួកសាសនទូតនេះ បានមកផ្សព្វផ្សាយសាសនាលោកខាងលិចមួយ ដែលធ្វើឲ្យពួកអ្នក រដ្ឋវាសី បះបោរប្រឆាំងនឹងច្បាប់របស់ស្រុកទេស ហើយកាន់ជើងពួកបរទេសទាំងនោះខ្លាំងជាងជប៉ុនក្នុងឯកទេស ទៀត ។ ពួកជប៉ុនគិតថា បើសិនណាជាគេបណ្តោយឲ្យសាសនាថ្មីនេះផ្សព្វផ្សាយទៅពាសពេញប្រទេស ហើយ ទុកឲ្យពួកអឺរ៉ុប ទទួលបាននូវដលកម្រៃច្រើនសន្ធឹកសន្ធាប់ពីទំនាក់ទំនងជាមួយគ្នានេះ នោះប្រទេសជប៉ុននឹងទទួល រងនូវគ្រោះថ្នាក់ជាមិនខាន ។ ម៉្លោះហើយ គេក៏ចាប់ផ្តើមបណ្តេញពួកសាសនទូតចេញ ចាប់ផ្តើមទុកបុកម្នេញពួកអ្នក ស្រុកណាដែលចូលកាន់សាសនាកាតូលិក ហើយនៅក្នុងឆ្នាំ១៦១៣ គេបានហាមមិនឲ្យពួកស្បែកសចុះចតនៅលើ ឆ្នេរសមុទ្រជប៉ុនថែមទៀត ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៣៦ ពាណិជ្ជកម្មនៅក្នុងប្រទេសជប៉ុន បានចុះត្រង់បត្រដួសជាខ្លាំង លើកលែងតែចំពោះពួកហុល្លង់ដែលកាន់សាសនាប្រូតេស្តង់ចេញ ព្រោះពួកនេះមិនដែលប៉ុនប៉ងនឹងទាក់ទាញ ពួកជប៉ុនឲ្យចូលកាន់សាសនាគេទេ ម៉្លោះហើយក៏បានទទួលការអនុញ្ញាតឲ្យបើកអការពាណិជ្ជកម្មមួយ នៅលើកោះ ដេស៊ីម៉ា តែពួកនោះត្រូវគេតាមដានត្រួតពិនិត្យជាប់ ដូចជាពួកអ្នកកើតយង្គ ឬអ្នកទោសអីចីង (១៦៤០) ។ គេបានហាមប្រាមមិនឲ្យប្រជាជនជប៉ុនធ្វើពាណិជ្ជកម្មតាមសមុទ្រ មិនឲ្យមាននាវាសមុទ្រ ហើយមិនឲ្យចាកចេញពី ប្រទេសជប៉ុនទេ បើពុំនោះនឹងត្រូវទទួលទោសប្រហារជីវិត ។ មានប្រជាជនជប៉ុនជាច្រើន ដែលចូលកាន់សាសនា កាតូលិកហើយដែលត្រូវរងការធ្វើទុក្ខបុកម្នេញ បានគេចខ្លួនរួចទៅកាន់ស្រុកចិន តុងកីង កូរ៉ាំងស៊ីន ឬអាណាម និងកម្ពុជាផងដែរ ។ ពួកទាំងអស់នោះ បានមកជួបជុំជាមួយពួកអ្នកដែលកាន់សាសនាកាតូលិកដូចគ្នា ហើយបាន នាំគ្នាបង្កើតជានិកម្មពួកអ្នកដែលស្មោះត្រង់នឹងពួកអឺរ៉ុបឡើង ។ ប៉ុន្តែគេក៏បានជួបប្រទះនឹងពួកអ្នក ដែលទទួលបាន នូវការអនុគ្រោះពីបណ្តាអ្នកធ្វើទុក្ខបុកម្នេញគេផងដែរ ។ ដូចជានៅកម្ពុជាដើម ពួកជប៉ុនបានជួបពួកហុល្លង់ ដែលគេស្តាប់ជាខ្លាំង ព្រោះពួកនេះបានទទួលនូវការអនុគ្រោះនៅឯប្រទេសជប៉ុន ម៉្លោះហើយគេក៏ចាប់កាន់ជើង

ពួកព័រទុយហ្គេសត្រូវ ដែលកាន់សាសនាដូចគេដែរ ប្រឆាំងនឹងពួកហុល្លង់នេះ ហើយគេមិនខ្លាចនឹងធ្វើការកាប់សម្លាប់អ្វីទាំងអស់ (១៦៤២ និង ១៦៤៤) ។ នៅពេលនោះហើយដែលពួកជប៉ុនបានយល់ព្រមបម្រើស្តេចស្រុកអាយ ដូចជាពួកព័រទុយហ្គេសដែរ ដូចដែលយើងបានឃើញមាននៅស្រុកសៀម ក៏ដូចជានៅកម្ពុជា ដែលព្រះបទមរាជាមានកងការពារជាជប៉ុនប្រមាណជា ១០០ នាក់ នៅពេលដែលព្រះអង្គយាងធ្វើដំណើរទៅកាន់ស្ទឹងអាគូពីដើម្បីស្ទុះស្វែងរកវិរមាស ដែលគេបាននិយាយទូលថ្កោល ។ ពួកជប៉ុនទាំងអស់នោះ នៅចុងបញ្ចប់ ច្រើនតែទៅនៅលាយឡំជាមួយពួកព័រទុយហ្គេ ដ្បារភ្ជាប់ជាតិសាសន៍ និងវាសនាជាមួយគ្នាទៅ ។ នៅក្នុងកំឡុងពេលនោះ ពួកជប៉ុនបានចងសម្ព័ន្ធភាពជាមួយជាមួយពួកអាណាម ហើយក៏រលាយបាត់រូបជាមួយពួកនោះ ។ ប៉ុន្តែនៅកម្ពុជាពួកជប៉ុន ដែលបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយស្រ្តីខ្មែរ បានកូនពូនជាចៅដែលក្លាយមកជាខ្មែរ អស់ទៅហើយជាក់ស្តែងគឺមានកូនមួយនៅខាងលើភ្នំពេញ ពួកអ្នកស្រុកបានចង្អុលបង្ហាញលោកឪពុក ប៊ុយរ៉ូ ឲ្យឃើញពួកអ្នកទាំងនោះ ដែលនៅមានសេសសល់មកដល់សព្វថ្ងៃ ។

ដូចជាប្រទេសចិនដែរ ជប៉ុនបានបិទទ្វារមិនព្រមទទួលពួកអឺរ៉ុបចូលមកក្នុងប្រទេសទេ រហូតដល់ឆ្នាំ ១៨៥៣ នៅពេលដែលលោក ម៉ារី ជាមេបញ្ជាការកងនាវាចម្បាំងអាមេរិកបានចាប់បង្ខំសែហ្គុនឲ្យបើកកំពង់ដៃឲ្យអាមេរិកធ្វើពាណិជ្ជកម្ម ។ បន្ទាប់មកទើបមានការបើកទ្វារឲ្យបារាំងនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៥៨ រួចបន្ទាប់មកឲ្យអង់គ្លេស រុស្ស៊ី និងបរទេសៗទៀត ។ ក៏ប៉ុន្តែពួកអភិជនដែលប្រឆាំងនឹងការប្រែប្រួលថ្មីហើយស្តាប់ពួកអឺរ៉ុបបានបំផុសប្រជាជនឲ្យបះបោរប្រឆាំងឡើង នាំគ្នាធ្វើការកាប់សម្លាប់មកលើពួកអឺរ៉ុប ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យបារាំងនិងអង់គ្លេសធ្វើការសងសឹកវិញ តបតទៅនឹងការដេរប្រមាថ និងទុក្រិដ្ឋកម្មមកលើជាតិសាសន៍គេនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៦៣ ដោយទម្លាក់ក្រាប់បែកលើទីប្រជុំជនសំខាន់ៗមួយចំនួន ។ បដិវត្តន៍មួយក៏ផ្ទុះឡើង ។ ក្រោយពីការធ្វើសង្គ្រាមអស់ពេល ៤ ឆ្នាំ សែហ្គុន បានត្រូវគេទម្លាក់ចេញពីអំណាច ទុកឲ្យមីកាដូដឹកនាំប្រទេសក្នុងនាមជាស្តេចសោយរាជ្យឡើងវិញ ទទួលខុសត្រូវលើអំណាច មិនដូចពីមុនដែលមានគ្រាន់តែជាទីគោរពប៉ុណ្ណោះទេ ។ ទ្រង់បានបោះបង់រាជធានីនៅខាងក្នុងទឹកដី ហើយបានយាងមកកង់នៅយេដូវិញ ដែលបានប្រែឈ្មោះថា តូក្យូ រហូតមក (១៨៦៨) ។ ចាប់ពីពេលនោះមក អាណាចក្រជប៉ុនដែលគ្មានឈ្មោះបោះសំឡេង អ្វីសោះនៅលើពិភពលោកកាលពី ៥០ ឆ្នាំមុន បានប្រែក្លាយទៅជាប្រទេសមួយមានអារ្យធម៌ មានសាលាសិក្សាច្បាប់ សិក្សាវិជ្ជាពេទ្យ វិទ្យាសាស្ត្រពិត និងអនុវត្តន៍ សាលាចម្បាំង សាលាអាវុធ ឧស្សាហកម្មដឹកចម្រើន មានកងទ័ពជើងកោកនាវាក្រោះ និងកងនាវាចម្បាំងដ៏ល្បីរន្ទឹម ។

នៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៧២ គេសម្តេចជប៉ុនដែកទី១ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៧៣ គេបង្ខំឲ្យមន្ត្រីទាំងអស់ស្ងៀមកញាតិ តាមរបៀបអឺរ៉ុបនៅពេលណាចេញក្រៅគេហដ្ឋាន ។ បទបញ្ញត្តិផ្សេងៗ ប្រឆាំងនឹងពួកគ្រិស្តសាសនិកបានត្រូវគេប្រកាសជាធរមាននៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៧៦ ហើយនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៨៧ រដ្ឋធម្មនុញ្ញមួយបានត្រូវគេប្រកាសឲ្យប្រើ ។

ជប៉ុនមានជ័យជម្នះនៅក្នុងសង្គ្រាមជាមួយចិននៅក្នុងឆ្នាំ១៨៧៥ ហើយជាសម័យនៃមិត្តភាពរវាងប្រទេសទាំងពីរនៅក្នុងសង្គ្រាមប្រឆាំងក្រុមបុកស័រនៅក្នុងឆ្នាំ១៩០០ ដែលចូលរួមប្រយុទ្ធនឹងអង្គការដណ្តើមយករាជធានីប៉េកាំង ។ បន្ទាប់មក ជប៉ុនបានធ្វើការវាយប្រហារប្រកបដោយជោគជ័យទៅលើពួករុស្ស៊ីដែលជាជនជាតិអាស៊ីដូចគ្នា ព្រោះរុស្ស៊ីចង់ដណ្តើមយកម៉ាន់ជូរី និងយកប្រទេសកូរ៉េដាក់ជាចំណុះ ។ ដល់ពេលនោះ ជប៉ុន បានក្លាយទៅជាប្រទេសឧស្សាហកម្មមួយ មានទាហានខ្លាំងពូកែ ដែលបណ្តាប្រទេសនៅអឺរ៉ុប និងអាមេរិកត្រូវតែកត់កូរដល់ ។ ជប៉ុនមានជលិតផលដែលអាចប្រណាំងប្រជែងជាមួយជលិតផលពួកស្បែកស នៅលើទីផ្សារអន្តរជាតិបាន ហើយជ័យជម្នះផ្នែកយោធា បានរៀបចំឲ្យជប៉ុនមានជ័យជម្នះថែមទៀតខាងផ្នែកពាណិជ្ជកម្ម បើហោចណាស់ក៏នៅចុងបូព៌ាប្រទេសដែរ ។

ឥឡូវនេះជប៉ុនបានកាន់កាប់ហ៊ីរ៉ូម៉ូស ដែលជាទីតាំងជួរមុខមួយសម្រាប់ការឈានទៅរកកោះហៃណាន និងគុនកីង ហើយជប៉ុនកំពុងតែចែងយកហ្វីលីពីនថែមទៀត ដែលពីមុនជាទឹកដីកាន់កាប់ដោយពួកអេស្បាញ៉ុល ឥឡូវនេះជារបស់អាមេរិក ។ ប្រជាជនជប៉ុនដែលមានច្រើនហួសចំណុះ កំពុងតែធ្វើអន្តោប្រវេសន៍ចូលមកក្នុងប្រទេសកូរ៉េដែលទើបកាន់កាប់បាន ហើយជប៉ុនកំពុងតែស្រមៃចង់ធ្វើជាអ្នករៀបចំខាងផ្នែកទ័ព ឧស្សាហកម្ម និងនយោបាយ នៅក្នុងប្រទេសចិនទៀត ។ ដោយមានការព្រមព្រៀងពីពួកអ្នកភៀសខ្លួនអាណាម ជប៉ុន បានធ្វើឲ្យប្រទេសអាណាម និងគុនកីងរំជើបរំជួល តាំងតែពីឆ្នាំ១៩០៧មក ។

ពួកជប៉ុនធ្លាប់បានមកដល់កម្ពុជាកាលពីសតវត្សរ៍ទី១៧ម្ភៃ តែមិនមានគួរនាំអ្វីជាសំខាន់ទេ រួចក៏បាត់មុខរហូត ក៏ប៉ុន្តែជប៉ុនបានបញ្ជូននាយទាហានរបស់គេទៅស្រុកសៀម ដើម្បីរៀបចំកងទ័ពប្រឆាំងនឹងពួកអឺរ៉ុបជាពិសេស គឺបារាំង តែមិនបានជោគជ័យទេ ។ ជប៉ុនមិនទាន់មានដែនការអ៊ីច្យាសលាស់នៅឡើយនៅឥណ្ឌូចិន ក៏ប៉ុន្តែពួកពាណិជ្ជករ ពួកនាយទាហានជប៉ុនមានវត្តមាននៅគុនកីង និងនៅកូសាំងស៊ិន ហើយកំពុងតែសិក្សា អំពីស្រុកទេស រួចរាយការណ៍ឲ្យអគ្គបញ្ជាការរបស់គេ រង់ចាំតែមានទឹកស្អុយអ្វីមួយកើតឡើង គេនឹងចាប់អនុវត្តគម្រោងការណាមួយសមស្របទៅតាមកាលៈទេសៈ ដែលអាចនឹងដាស់ជាតិសាសន៍ណាដែលកំពុងតែស្តឹកស្រពនៃនៅចុងបូព៌ាប្រទេសនេះ ឲ្យងើបក្រោកឡើងប្រកបទៅដោយថាមពលដែលមិនមាននរណាអាចស្មានបាន ។

ចំពោះមុខនេះ កម្ពុជាគួរនាំទំនាក់ទំនងអ្វីជាមួយជប៉ុនទេ ហើយក៏ប្រហែលជានឹងមិនមានតទៅទៀត ក្នុងពេលដ៏ខ្លាំងមុខនេះដែរ ។

៥- ប្រទេសលាវ

យើងបានឃើញពីខាងលើរួចមកហើយថា ព្រះចៅសុរិយាវង្សធម្មិកៈរាជាបរមពិត្រ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះវៀម នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៣៨ ។ ព្រះរាជាអង្គនេះសោយរាជ្យនៅរាជធានីវៀងច័ន្ទ នៅពេលដែល

លោក ហ្សេរ៉ាវ៉ាន់រ៉ូសុហ្គ មកដល់ស្រុកលាវនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៤១ ។ រាជពន្យារវាគារលាវនិយាយថា ស្តេចនេះ
សោយរាជ្យបាន៥៧ឆ្នាំ ហើយសុភតនៅក្នុងគ្រិស្តសករាជ១៦៧៥ ត្រូវនឹងមហាសករាជ១០៥២ ។

ដើម្បីរារាំងការវិវាទដោយព្រះរៀមផ្សេងៗទៀតរបស់ព្រះអង្គ ដែលមានបំណងចង់ទ្វេកម្រិតព្រះអង្គ ចេញ
ពីរាជបល្ល័ង្ក ទ្រង់បាននិរទេសព្រះរៀមទាំងអស់នោះទៅក្រៅប្រទេស ។ មានព្រះរៀមមួយអង្គបានភៀសខ្លួន
ទៅក្នុងរាជធានីរ៉េ ហើយសុភតនៅទីនោះទៅ ដោយបន្ទូលទុកបុត្រា៣អង្គ ។

ស្តេចដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះចៅសុរិយាវង្សគឺបុត្រសុណិសារបស់ព្រះអង្គ ព្រះនាមថា ភ្នាច័ន្ទ
ដែលត្រូវមេទ័ពម្នាក់ ឈ្មោះថា ភ្នាណាកន ដណ្តើមយករាជបល្ល័ង្កបាន ភ្នាច័ន្ទ ក៏ដឹកថ្មីពុលសម្លាប់ខ្លួនទៅ ។

នៅពេលនោះ ព្រះភាគិនេយ្យមួយអង្គរបស់ព្រះចៅសុរិយាវង្ស ជាបុត្រារបស់ព្រះរៀមដែលសុភត នៅ
ឯរាជធានីរ៉េ បានយាងមកដល់ស្រុកលាវជាមួយនឹងទ័ពអាណាមមួយកង ដែលស្តេចអាណាម ឡេខុយហ៊ាប
ប្រគល់ឲ្យ ។ ព្រះភាគិនេយ្យនោះបានវាយព្រះរាជាថ្មីនៅរៀងច័ន្ទ នុនអធិរាជ ឲ្យបរាជ័យនៅក្នុងការប្រយុទ្ធលើក
ទី១ ធ្វើឲ្យ នុនអធិរាជ រត់គេចខ្លួនបាត់ទៅ ទើបព្រះភាគិនេយ្យនោះឡើងសោយរាជ្យ នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៧៦ ។

ពេលនោះ បុត្រា២អង្គរបស់ព្រះចៅសុរិយាវង្សជាមួយស្រីស្នំម្នាក់ ដែលគ្មានសិទ្ធិឡើងសោយរាជ្យ បាន
នាំគ្នារត់គេចខ្លួនទៅនៅឯហ្លួងប្រាបាត ដោយខ្លាចព្រះរាជាថ្មីធ្វើបាប ដូចដែលព្រះបិតាខ្លួនធ្លាប់បានធ្វើបាបបិតា
របស់ព្រះរាជាថ្មីនោះ កាលពីមុន ។ ព្រះរាជាថ្មីបានចាត់ឲ្យព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គតាមទៅបណ្តេញអ្នកទាំង២
ចេញពីហ្លួងប្រាបាត ហើយបានយកទីក្រុងនោះដាក់មកនៅក្នុងការត្រួតត្រារបស់ព្រះអង្គ ។ បងប្អូនទាំង២នាក់
បាននាំគ្នារត់ភៀសខ្លួនទៅ ក៏ប៉ុន្តែបានកេណ្ឌទ័ពវិថីនៅក្នុងម្យ៉ាងហ្នឹងហ្នឹង និងថេង រួចវិលត្រលប់មកដណ្តើមយកហ្លួងប្រា
បាត បានវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៧០៧ ទើបបងប្អូនម្នាក់ក្នុងចំណោមទាំង២នាក់ ឈ្មោះថា កេបកេត ឡើងសោយរាជ្យ
នៅទីនោះទៅ ។ ដោយហេតុនោះ ប្រទេសលាវ ដែលពីមុនជារាជាណាចក្រដ៏ធំមួយ លាតសន្ធឹងចាប់ពីក្រោម
ចំប៉ាសាក់បន្តិចរហូតទៅដល់ព្រំដែនចិន បានត្រូវបែងចែកចេញជា២ ។ ព្រះរាជាណាចក្រទាំង២ មានព្រំដែនរួមគ្នា
នៅត្រង់ណាមសៀងខាង ប្រហែលត្រង់ខ្សែរយៈទទឹង១៨អង្សាខាងជើង ។

ព្រះចៅកេបកេតដែលសោយរាជ្យនៅហ្លួងប្រាបាត បានប្រើអំណាចបំពាន ក៏ត្រូវប្រជារាស្ត្របណ្តេញ
ចេញពីរាជបល្ល័ង្ក ហើយជ្រើសរើសយកចៅក្រមុំនយ ហៅថាណក ជាកូនរបស់ស្តេច១អង្គដែលកាលពីមុនបាននាំ
ប្រជារាស្ត្រនៅសេសសល់ពីការស្លាប់រង្គាលដោយអាសន្នរោគទៅតាំងនៅរៀងច័ន្ទ ។ រាជពន្យារវាគារនិយាយថា
បានជាគេហៅព្រះរាជាអង្គនេះថាណកដូច្នោះ ដោយមកពីព្រះអង្គច្រើនតែអវត្តមាន ។ ចៅណក នេះ បានត្រូវនាម៉ឺន
សព្វមុខមន្ត្រី ដកចេញពីរាជបល្ល័ង្កហ្លួងប្រាបាតនៅក្នុងឆ្នាំ១៧២៣ ហើយលើកព្រះឥន្រ្ទសែនអនុជ របស់ចៅ
កេបកេត ឲ្យឡើងសោយរាជ្យជំនួសវិញ ។

ចៅក្រមុំនយហោនកបានទៅបួសជាព្រះសង្ឃនៅឯឈៀងម៉ែ ។ លុះដល់ពួកភូមាចូលលុកលុយស្រុកចៅ

ឈៀងម៉ែ បានរត់គេចខ្លួនបាត់ទៅព្រោះមិនអាចបញ្ជាទ័ពទប់ទល់នឹងសត្រូវបាន អ្នកស្រុកក៏លើកចោទ ឲ្យឡើង ជាចៅការពារពួកគេវិញ ។

នៅឯហ្នឹងប្រាបាទ អ្នកដែលឡើងសោយរាជ្យបន្តពីចៅរាជាឥន្ទ្រវរ្ម័នសីហនុបរមបពិត្រស្រីឧត្តនៈចក្រពត្រា រាជាចៅឡឆ្មារ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៤៧ គឺព្រះរាជបុត្រាពៅរបស់ព្រះអង្គព្រះនាមថា ឥន្ទ្រព្រហ្ម ។ ចៅឥន្ទ្រព្រហ្ម បាន ត្រូវគេរៀបចំអភិសេកនៅក្នុងឆ្នាំ១៧៥០ ក្រោយពីព្រះអង្គបានប្រយុទ្ធព្រាប្រាណពួកអាណាមដែលលើកក្នុងមក វាយឲ្យបរាជ័យដកថយចេញទៅវិញ ព្រោះព្រះអង្គប្រកែកមិនព្រមលើកស្នូលសារអាករទៅថ្វាយ ។ ព្រះអង្គ សោយរាជ្យបានប៉ុន្មានខែ ក៏ដាក់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះរៀមរបស់ព្រះអង្គ ចៅនុតទ័យកុមារវិញ ព្រោះព្រះអង្គ ឈ្ងុនយល់ថា រាជសម្បត្តិនេះត្រូវថ្វាយទៅព្រះរៀមទើបសម ។

ព្រះរាជាដែលសោយរាជ្យនៅរៀងច័ន្ទ មិនអាចធ្វើអ្វីប្រឆាំងនឹងការបែងចែកស្រុកជា២នេះបានទេ ព្រោះការប្រកួតប្រជែងគ្នាកើតមានជារៀងរហូត ជាពិសេសនៅពេលដែលគេបកេត និងឥន្ទ្រវរ្ម័នសោយរាជ្យ នៅហ្នឹងប្រាបាទ ណាមួយម្យ៉ាងទាំងឡាយ ក៏មិនចង់ចំណុះស្តេចដែលនៅឆ្ងាយផងដែរ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៥៣ ស្តេចនុននៃរៀងច័ន្ទបានចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយស្តេចភូមាដែលសោយរាជ្យនៅ អវៈ ហើយបាននាំគ្នាលើកទ័ពមកវាយហ្នឹងប្រាបាទ ដណ្តើមយករាជធានីបាន ដុតបំផ្លាញខេត្តខ្ចី រួចចាប់អ្នកស្រុក ១ម៉ឺននាក់យកទៅជាឈ្មើយ ជាមួយនឹងស្តេចសុរិយាវង្ស ដែលជាព្រះអនុជពៅរបស់ស្តេចទាំង ២អង្គមុន ។ ពេលនោះ ចៅនុត បានភៀសខ្លួនទៅជ្រកកោននៅឯបាណកក ដែលស្តេចភូមាទើបតែមកតាំងនៅ ទុកឲ្យរាជ- ធានីហ្នឹងប្រាបាទដែលខូចខាតអស់ជាងពាក់កណ្តាលទៅហើយនោះ ត្រូវអត់អ្នកដឹកនាំអស់ពេល៤ឆ្នាំ ។ បន្ទាប់មក ចៅនុតបានវិលត្រលប់មករៀបចំអំណាចឡើងវិញ សោយរាជ្យបាន២៦ឆ្នាំ រហូតដល់សោយទិវង្គតនៅក្នុងឆ្នាំ ១៧៨៣ ។

ក្នុងចន្លោះពេលនោះ ស្តេចអវៈមានបំណងចង់ដណ្តើមយកទឹកដីម្យ៉ាងល្អ និង មេន របស់ចិនដាក់មកជា របស់ភូមា ក៏ចាត់តាំងស្តេចសុរិយាវង្សរបស់លាវ ឲ្យដឹកនាំទ័ពភូមាមួយកង ជាមួយពួកលាវដែលភូមាបានចាប់ជា ឈ្មើយចំនួន៦រយនាក់ទៅផង ។ ចេញដុតពីនគរបានបន្តិច ដោយមិនចង់ធ្វើសង្គ្រាមប្រើវេលាប្រយោជន៍ភូមា ដែលជាសត្រូវនឹងលាវ ស្តេចសុរិយាវង្សបានទុកទ័ពភូមាចោល ហើយបាននាំជន្លុះមយាម ៦រយនាក់ ធ្វើដំណើរ មកកាន់ហ្នឹងប្រាបាទវិញ ។ ធ្វើដំណើរមកដល់ម្យ៉ាងថេង ព្រះអង្គបានចាត់សេនាឲ្យនាំសារលិខិតទៅថ្វាយចៅនុត ជាព្រះរៀមអំពីការភៀសខ្លួនរបស់ព្រះអង្គចេញមក ហើយបានស្នើសុំការអនុញ្ញាតចូលកាល ។ ចៅនុត បានសាក សួរមតិសេនាមន្ត្រី ដែលថ្វាយយោបល់ថា ជាមួយនឹងទ័ព៦រយនាក់ដែលស្មោះស្ម័គ្រគួរផ្តាច់ជីវិត ព្រះសុរិយា- វង្ស អាចនឹងក្លាយទៅជាកូបដឹកប្រកបទៅដោយគ្រោះថ្នាក់ ចៅនុត ក៏ប្រកែកមិនព្រមឲ្យព្រះអនុជយាងចូល មកក្នុងព្រះនគរទេ ។

ដោយត្រូវព្រះរៀមហាមឃាត់មិនឲ្យគ្រលប់ចូលនគរដូច្នោះ ចៅសុរិយាវង្ស បានសម្រេចចិត្តធ្វើការសន្តិសុខ ហើយចាប់ផ្តើមកេណ្ឌទ័ពអាណាមលាយមួយថៃ រួចបានលួចដឹកនាំចូលក្នុងរាជធានីហ្លួងប្រាបាង យ៉ាងឆាប់រហ័ស ដណ្តើមយករាជធានីបាននៅរវាងជាម៉ោង១១យប់ ។ ក៏ប៉ុន្តែចៅសុរិយាវង្សបានសម្រេចចិត្តមិនធ្វើការសន្តិសុខទេ រួចបានស្បថស្បថពោះព្រះរៀមដែលបាននាំរាជវង្សានុវង្សរត់គេចចេញពីនគរ បាត់ទៅ ។ ដល់ចៅនុត គ្រលប់មកវិញ សុរិយាវង្ស បានក្លាយទៅជាសេនាមួយដ៏ស្មោះស្ម័គ្ររបស់ព្រះរៀម ។

នៅឆ្នាំ១៧៦៥ ចៅនុតទ័ពកុមារ ដែលនឿយណាយនឹងរាជសម្បត្តិ ក៏ដាក់រាជ្យថ្វាយ ចៅសុរិយាវង្ស អភិសេកជាស្តេចហ្លួងប្រាបាងតទៅ ។ ចំណែកខ្លួនព្រះអង្គ បានថយទៅកងនៅថាហ្លួងយ សង់រាំងមួយនៅទីនោះ ។

ដើម្បីសន្តិសុខនឹងស្តេចរៀងច័ន្ទ ដែលបានចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយពួកកុមារ មកវាយហ្លួងប្រាបាង កាលពីឆ្នាំ១៧៥៣ ចៅសុរិយាវង្សបានកេណ្ឌទ័ព រួចយាងទៅបោះជំរំនៅពីមុខរៀងច័ន្ទ ។ ស្តេចរៀងច័ន្ទបានស្រែកសុំជំនួយពីស្តេចអវៈម្តងទៀត ស្តេចអវៈ បានដឹកនាំទ័ពមកជួយភ្លាម ដណ្តើមយកហ្លួងប្រាបាងបាន ហើយដុតបំផ្លាញខេត្តខ្ចី រួចទើបបែរទ័ពសំដៅមករៀងច័ន្ទ ។ សុរិយាវង្ស បានដកទ័ពចេញពីរៀងច័ន្ទ ដែលទ្រង់ឡោមព័ទ្ធ អស់ពេល២ខែរួចមកហើយ ដើម្បីបែរក្បាលទៅរកទ័ពកុមារវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែទ័ពខាងរៀងច័ន្ទបានចេញវាយពីខាងក្រោយមកដែរ ទ័ពចៅសុរិយាវង្សត្រូវស្ថិតនៅក្រោមការវាយប្រហារទាំង២ខាង ក៏ត្រូវបរាជ័យ ហើយបង្ខំសុំចរចាសន្តិភាពទៅ (១៧៧១) ។

ប្រាំឆ្នាំក្រោយមក ចៅសុរិយាវង្ស បានចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយនឹងស្តេចសៀម ដែលកំពុងរងការកាប់សង្កត់ពីពួកកុមារ (១៧៧៦) ធ្វើឲ្យប្រទេសមានសន្តិភាពរហូតដល់ពេលដែលទ្រង់ចូលទីវង្គត នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧១ ។

ពេលនោះព្រះអនុជបន្ទាប់ គឺចៅអនុរុត បានឡើងសោយរាជ្យបន្តមក ព្រះអនុជទី២ ព្រះនាម នក្កៈ បានឡើងជាព្រះខុបរាជ ហើយព្រះអនុជទី៣ ព្រះនាម មន្តៈ បានឡើងជាព្រះរាជវង្សា ពោលគឺ ជាប្រធាននៃព្រះរាជវង្សានុវង្ស និងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីទាំងឡាយ ។

ចៅអនុរុតសោយរាជ្យបានប្រហែលជា១ឆ្នាំ នន្ទអាសែន ជាខុបរាជនៅរៀងច័ន្ទបានលើកទ័ពមកឡោមព័ទ្ធហ្លួងប្រាបាង រួចដណ្តើមយកបាន នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧១ នោះ^{៦០} ។ ពេលនោះ ព្រះអនុរុត បានភៀសព្រះកាយទៅគង់នៅឯ បាងកក រហូតដល់ពេលដែលមានមន្ត្រីធំៗនាក់ អត់ទ្រាំនឹងភាពអនាធិបតេយ្យនៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ

^{៦០} បើតាមរាជពង្សាវតាររៀបរាប់ គេនិយាយថា នន្ទអាសែន វាយយករាជធានីមិនបានទេ តែព្រះអនុជក្សត្រីមួយអង្គរបស់ចៅអនុរុត គឺនាងកែវ បានបើកដៃឲ្យ ព្រោះព្រះនាងស្រលាញ់ នន្ទអាសែន ដែលព្រះនាងបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយប៉ុន្មានខែក្រោយមក ។

ព្រោះសៀមមានចេតនាមិនចង់រាជធានីនេះ ងើបឡើងវិញបាន តទៅទៀតឡើយ ។ តាមការនិទានគៗគ្នា គេនិយាយរហូតដល់ទៅថា សៀមហាមមិនឲ្យអ្នកណាមករស់នៅទីនេះទេ បើពុំនោះនឹងត្រូវទទួលទោសប្រហារជីវិត បើដើរឆ្លងកាត់ក៏អាចឈប់សំបកបានត្រឹមតែ១ថ្ងៃប៉ុណ្ណោះ ។ សៀវភៅក្បួនខ្នាតផ្សេងៗ សាស្ត្រាព័ន្ធរាវការរឿងព្រេងនិទាន ច្បាប់ បានត្រូវសៀមដុតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី ឬនាំយកទៅជាមួយទាំងអស់ ព្រោះសៀមចង់ឲ្យរឿងចំនួនរត់រលាយបាត់ទៅត្រឹមពេលនោះតែម្តង ។

ស្តេចរៀងចំនុះនាម ខួន បានរត់ភៀសព្រះកាយទៅក្នុងស្រុកអាណាម រួចទៅក្នុងស្រុកសៀងហ្វូង តាមយោបល់ស្តេចអាណាម ។ ព្រះអង្គបានត្រូវចោទយ ជាចៅហ្វាយខែត្រសៀងហ្វូងចាប់ប្រគល់ទៅឲ្យសៀម ដោយដាក់ក្នុងទ្រង់ដែក បណ្តើរឲ្យអ្នកស្រុកជេរគ្នាគិះដៀលនៅតាមទីសាធារណៈ ។ គេនិយាយថា ចៅខួន បានសុកតនៅក្នុងទ្រង់ដែកនោះប៉ុន្មានខែក្រោយមក ដោយកំហឹងឈឺចាប់ និងការខ្មាសអៀន ។

នៅក្នុងពេលដែលសៀមព័ទ្ធរាជធានីជាប់ ស្តេចនៅរៀងចំនុះគិតថាសៀមពិតជាឈ្នះមិនខាន ទ្រង់ក៏បញ្ជូន ទ័ព១កងតូច ចំនួន៣ពាន់នាក់ទៅទប់ទល់ ។ នៅពេលដែលទ័ពសៀមត្រលប់ទៅវិញអស់ ទ័ពដែលបរាជ័យនោះ បានរត់ទៅសុំជ្រកកោននឹងស្តេចហ្វូងប្រាបាត ដែលគិតថា ត្រូវតែផ្តល់ជម្រកឲ្យអ្នកដែលបរាជ័យ ម្យ៉ាងទៀត ទ្រង់អាចឆ្លៀតយកទឹកសាសនាដែលសៀមឈ្នះសង្គ្រាមនេះ ដើម្បីប្រមូលប្រជាជនយកមកដាក់ក្នុងរាជធានីរបស់ ព្រះអង្គឲ្យបានកាន់តែច្រើនឡើងថែមទៀត ទើបទ្រង់ព្រមទទួលពួកនោះទៅ ។

ស្តេចសៀមដឹងរឿងនេះខឹងណាស់ ក៏សួរថាហេតុអ្វីក៏ទ្រង់ធ្វើដូច្នោះ ដើម្បីរំលាប់កំហឹងរបស់ស្តេចសៀម ស្តេចលាវ បានបញ្ជូនបុត្រា៤អង្គទៅនៅនឹងស្តេចសៀមដើម្បីជាការធានា ។

មុនពេលដែលទ័ពសៀមមកដល់ ដោយស្តេចហ្វូងប្រាបាត ប្រកែកមិនព្រមជួយ ស្តេចរៀងចំនុះ បានស្នើសុំ ជំនួយពីស្តេចអាណាមវិញ ។ ស្តេចអាណាមបានបញ្ជូនទ័ព១កងមកជួយ តែទ័ពនោះមកដល់យឺត ក្រោយពេល ដែលសៀមដណ្តើមយកបានរួចទៅហើយ ហើយសៀមបានទាំងដកថយចេញទៅវិញទៀតផង ។ ប៉ុន្តែស្តេច អាណាម មិនយល់ព្រមទទួលស្គាល់ជ័យជម្នះរបស់សៀមទេ ហើយបានប្រកាសសង្គ្រាមជាមួយសៀមតែម្តង ។ សៀមបានបញ្ជូនចៅហ្វាបឌិន ឲ្យទៅធ្វើសង្គ្រាមម្តងទៀត ។ ពេលនោះ ទ័ពអាណាមបានចូលលុកលុយរាជធានី ហ្វូងប្រាបាត ដុតបំផ្លាញខ្ទេចខ្ទី ដោយចោទថាស្តេចហ្វូងប្រាបាតចូលដៃចូលជើងជាមួយសៀម នៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៣៣ ។ ចៅហ្វាបឌិនស្តេចនៅហ្វូងប្រាបាត បានសុកតទៅ៣ឆ្នាំក្រោយមក នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៣៦ ។

អាណាម ក៏ចាប់ ចោទយ ចៅហ្វាយខែត្រសៀងហ្វូង ដែលបានចាប់ស្តេចរបស់ខ្លួនប្រគល់ឲ្យ បឌិន ជា ចំណាប់ខ្មាំងផងដែរ ហើយនាំយកទៅរាជធានីរ៉េជាមួយ និងកូនប្រុសទាំង៦នាក់ រួចធ្វើទោសឲ្យអ្នកស្រុកមើល ឃើញកុំឲ្យយកតម្រាប់តាម ។ ចៅសាន ជាបងប្អូនជីដូនមួយនឹងចោទយ បានឡើងកាន់អំណាចបន្ត ក្រោយមក បានក្សត្រអាណាម ដែលលើកខ្លួនឲ្យធ្វើជាចៅហ្វាយខែត្រ ហើយរត់ទៅជ្រកកោននៅឯ បាតកកបាត់ទៅ ។

កូនទាំង៦នាក់របស់ ចៅនយ បានត្រូវស្តេចខ្ចីក ដោះលែងឲ្យមានសេរីភាពមកវិញ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤៨ ហើយកូនច្បងឈ្មោះ ប៉ូ បានត្រូវសៀមលើកឲ្យឡើងសោយរាជ្យជាស្តេចនៅរៀងច័ន្ទ ។ ស្តេចដែលឡើងសោយ រាជ្យបន្តពីចៅប៉ូ គឺប្អូនទី៣ ឈ្មោះ ចៅអង្គ ។ ស្តេចនេះបានសុគតទៅនៅក្នុងសង្គ្រាមជាមួយពួកហូ ដែលចូល លុកលុយទឹកដី ហើយដុតបំផ្លាញទីក្រុងភ្នំស្ទើរខូចខ្ចីអស់ ។

នៅសម័យដែលរៀងច័ន្ទត្រូវសៀមវាយយកបាននោះ មានរាជវង្សានុវង្សមួយអង្គធ្វើជាចៅនៅចំប៉ា សាក់ ដែលជានគរសាមន្តរាជមួយរបស់សៀមដែរ ។ ការដែលរៀងច័ន្ទត្រូវរងការបំផ្លិចបំផ្លាញបានធ្វើឲ្យក្រ ប្រទេសមួយនេះទទួលបាននូវប្រជាជនជាច្រើន ហើយអតីតរាជធានីចំប៉ាសាក់ដែលស្ថិតនៅពីខាងក្រោម បាសាក់សព្វថ្ងៃបន្តិច បានក្លាយទៅជាមជ្ឈមណ្ឌលមួយដ៏សំខាន់ ។ វាហាក់ដូចជាព្រះរាជាណាចក្រក្នុងនេះ បានកកើតឡើងដើម្បីស្នងបន្តពីរៀងច័ន្ទ ដែលត្រូវរលត់រលាយបាត់ទៅ ។ តាមពិតទៅ គេអាចនិយាយថា ហ្វូងប្រាបាសាក់ និងចំប៉ាសាក់បានពង្រាយក្នុងប្រយោជន៍ពីការធ្លាក់ចុះនៃរាជធានីរៀងច័ន្ទដ៏ល្អ និងសម្បូរ សប្បាយ ។ មុនដំបូង នឹមត្រួតត្រារបស់សៀមមកលើពួកលាវនៅចំប៉ាសាក់ ហាក់ដូចជាមិនសូវធ្ងន់ធ្ងរប៉ុន្មានទេ ចៅរបស់គេនៅរក្សាបាននូវឯករាជ្យមួយចំណែកធំ ។ នឹមត្រួតត្រារបស់សៀមបានរឹតបន្តឹងបន្តិចម្តងៗ នៅ ក្រោយបេសកកម្មរបស់ ខូដាដឺឡាគ្រេ (១៨៦៦-១៨៦៨) រហូតដល់ពួកចៅលាវត្រូវឡើងទៅកាលស្តេច សៀមឲ្យបានរឿយៗ បន្ទាប់មកត្រូវធ្វើជំនួនទៅថ្វាយ ហើយនៅទីបញ្ចប់បង្គំពន្ធឲ្យ និងដាក់ព្រះឆាយាល់កូណ៍ ស្តេចសៀមនៅក្នុងសាលសវនាការជាសាធារណៈ ។

ស្តេចនៅប្រាបាសាក់ ក៏ត្រូវសៀមរំខានដែរ ក៏ប៉ុន្តែហាក់ដូចជាមានសិទ្ធិជាអធិរាជនៅលើទឹកដីរបស់ខ្លួន ជាន់ ហើយរក្សាឯករាជ្យបានល្អបន្តិច ព្រោះគេនៅជិតខាងនឹងរដ្ឋសាន ដែលជាសត្រូវនឹងសៀម ។ ក៏ប៉ុន្តែ គេក៏ ត្រូវតែធ្វើបញ្ជីទៅថ្វាយស្តេចអាណាម និងស្តេចសៀមដែរ បញ្ជីនោះគេចាត់ទុកថា ជាភស្តុតាងនៃមេត្រីភាព តែប៉ុណ្ណោះ មិនមែនជាស្នូលសារអាករ ដើម្បីបញ្ជាក់ពីភាពចំណុះអ្វីទេ ។

ព្រះរាជាចំប៉ាសាក់ព្រះនាម ម៉ាង មានបុត្រា៧ព្រះអង្គ និងបុត្រី៣ព្រះអង្គ ។ បុត្រារបស់ព្រះអង្គ ៣អង្គ បានសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអង្គមក គឺបុត្រាទី១ ព្រះនាម សៀម សោយរាជ្យឆ្នាំ១៨៣៦ ដល់ឆ្នាំ១៨៥១ , បុត្រាទី២ ព្រះនាម ច័ន្ទ សោយរាជ្យឆ្នាំ១៨៥១ ដល់ឆ្នាំ១៨៧២ ស្តេចនេះបានស្លាប់មុននឹងទទួលបានបន្ត លោក មូហូត ដែលទទួលមរណភាពនៅឯហ្វូងប្រាបាសាក់ក្នុងខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៨៦១ រួចបានទទួលលោក ខូដាដឺឡាគ្រេ និងបេសកជនរបស់គាត់ក្នុងខែមេសា ឆ្នាំ១៨៦៧, បុត្រាទី៣ ព្រះនាម អ៊ុនកាម សុគតនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៧៦ ក្នុង ព្រះជន្មាយុ ៦០ ព្រះវស្សា ។ គឺស្តេចក្រោយនេះឯង ដែលបានយល់ព្រមទទួលយកអាណាព្យាបាលរបស់បារាំង ក្រោយពីបារាំងបានគ្រប់គ្រងលើក្រើយខាងឆ្នេងទន្លេមេគង្គ ហើយទទួលឲ្យមានរើស៊ីដង់បារាំងម្នាក់ ដើម្បីជួយ ព្រះអង្គនៅក្នុងការងាររដ្ឋបាល និងជួយនៅក្នុងការធ្វើកំណែទម្រង់ផ្សេងៗ ។ បុត្រារបស់ព្រះអង្គព្រះនាម

ស៊ីសារវង្ស ធ្លាប់បានយាងទៅកាន់នៅទីក្រុងប៉ារីសអស់ពេលជាច្រើនឆ្នាំ អាចនិយាយភាសាបារាំងបានល្អ ទ្រង់មានព្រះជន្ម ២១ ព្រះវស្សានៅពេលដែលត្រូវគេប្រកាសឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ហើយអភិសេកដោយពួកបារាំងនៅចំពោះមុខមហាជនដ៏ច្រើនកុះករដែលរីករាយអបអរសូតមន៍ ។ ព្រះអង្គនៅសោយរាជ្យរហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ (១៧១១) ក្រោមព្រះនាមថា សម្តេចព្រះចៅស៊ីសារវង្ស ។

ពួកសៀមបានចាត់ទុកខ្លួនគេជាចៅហ្វាយនាយលើស្រុកលាវ តាំងតែពីពេលដែលគេបានដុតបំផ្លាញរៀងចំនុះខ្ទេចខ្ទីមក ហើយបានអះអាងថា គេមានសិទ្ធិអធិរាជភាពមកលើពួកចៅទាំងអស់ដែលបែងបែកទឹកដីអតីតព្រះរាជាណាចក្រនេះបែកគ្នាគ្រប់គ្រង ។ នៅពេលដែលបារាំងបង្ហាញដែនទឹរបស់គេស្តីអំពីបណ្តាក្រុងប្រទេសលាវ សៀមបានបញ្ជាញដែនទីព្រះរាជាណាចក្រសៀមមួយមកបង្ហាញវិញ ។ ក៏ប៉ុន្តែបេសកកម្មខ្លះដ៏ឡាក្រៃ ដែលបានធ្វើដំណើរចេញពីភ្នំពេញ ឡើងតាមទន្លេមេគង្គរហូតទៅដល់ទន្លេឈូននៅស្រុកចិនឆ្នាំ ១៨៦៦ ដល់ឆ្នាំ១៨៦៥^{៦៦} បានបញ្ជាក់ថាអធិរាជភាពរបស់សៀមនោះ គ្រាន់តែជាការស្រមៃស្រមៃ ហើយថាមានតែអនុត្តរភាពរបស់ប្រទេសសៀមប៉ុណ្ណោះដែលស្ថិតនៅ ព្រោះពួកចៅលាវទាំងអស់ មិនដែលបង់ពន្ធដារឬសួយសារអាករអ្វីឲ្យទៅសៀមទេ បានត្រឹមតែជូនការគោរពជាមួយនឹងបាច់ផ្កាធ្វើអំពីមាស ឲ្យទៅចៅនៅបារាំងកកប៉ុណ្ណោះ ហើយមានក្រុមប្រទេសលាវជាច្រើនបានគេចរួចដុតពីអនុត្តរភាពរបស់សៀមទៀតផង ដោយអះអាងថា គេស្ថិតនៅក្រោមអនុត្តរភាពរបស់កូមាទៅវិញ ។

ចាប់ពីត្រឹមឆ្នាំ១៨៨៦មក សៀមបានដាក់ខាប្លង់ ឬភ្នាក់ងាររបស់ស្តេច នៅក្នុងខែត្រសៀមរាប និងស៊ីន-ត្រៃត្រង់ ហើយបន្តិចក្រោយមកបានរៀបចំប៉ុស្តិ៍យោធានៅលើទឹកដីដែលគេមិនដែលដណ្តើមយកបាន មិនដែលបានកាន់កាប់ ហើយមិនដែលទាំងបានដើរឆ្លងកាត់ផង ទឹកដីទាំងនោះក៏ត្រូវពួកអាណាម អះអាងដោយគ្មានមូលហេតុថា គេមានអធិរាជភាពមកលើផងដែរ ។ តាមពិតសៀម និងអាណាមមានបំណងចង់ដណ្តើមយកទឹកដីលាវទាំងអស់ដែលនៅពីខាងកើតទន្លេមេគង្គរហូតទៅដល់ជួរភ្នំអាណាម ។ ក៏ប៉ុន្តែរដ្ឋាភិបាលបារាំងមិនមានបង្គំបង្គំទេ គេបានបញ្ជូនកម្លាំងទៅកាន់កាប់ទឹកដីទាំងអស់នោះ ហើយបានបញ្ជាឲ្យបណ្តាញពួកសៀមចេញពីប៉ុស្តិ៍ដែលសៀមបង្កើតឡើងនៅលើត្រើយខាងឆ្នេររបស់ទន្លេមេគង្គ ។ ពួកសៀមបានប្រកែកមិនព្រមដកថយចេញ ហើយថែមទាំងបានសម្លាប់អធិការម្នាក់នៃកងល្បាតមូលដ្ឋានរបស់បារាំងទៀតផង ។

សង្គ្រាមបានផ្ទុះឡើងនៅក្នុងខែមីនា ឆ្នាំ១៨៩៣ ។ បារាំងបានបញ្ជូនទ័ពពីសាយហ្គុន និងដើរកាត់កម្ពុជាសំដៅទៅកាន់ចំណុចសំខាន់ៗ នៅលើត្រើយខាងឆ្នេរទន្លេមេគង្គភាគខាងត្បូង ចំណែកនៅខាងជើងឯណោះ

^{៦៦} លោក ខូដាដឡាក្រៃ បានស្លាប់នៅទន្លេឈូននេះ នៅថ្ងៃទី១២ ខែមីនា ឆ្នាំ១៨៦៨ ។

ដោយមានការឯកភាពពីស្តេចនៅហ្វូងប្រាជ្ញាបាណ្ឌវ ភ្នាក់ងាររបស់បារាំងបានពង្រីកអាណាព្យាបាលរបស់ខ្លួន លើ ទូទាំងប្រទេស ។ បារាំងបានចូលកាន់កាប់ស្ទឹងត្រែងដោយគ្មានខូចខាតអ្វីទាំងអស់រួចយានទៅកាន់កាប់កោះខោន កោះខុន មៀនមៀន នៅចំពីមុខបាសាក់ សុវណ្ណខ្មែរ រៀងច័ន្ទ និងចំណុច២ទៀត នៅចន្លោះរៀងច័ន្ទ និង ហ្វូងប្រាជ្ញា ដោយគ្មានបានឃើញមុខសត្រូវបន្តិចណាសោះ ។

ក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះ ដើម្បីគាំទ្រដល់ប្រតិបត្តិការឲ្យបានសម្រេចតាមបំណង បារាំងបានបញ្ជូននាវា ចម្បាំងឡើងតាមទន្លេមេណាម ទម្លាយរាជធានីដែលសៀមរៀបចំរាជធានីមិនឲ្យកប៉ាល់ឡើងទៅលើរួច ក្រោមគ្រាប់ កាំភ្លើងបាញ់ស្រោចចេញពីបន្ទាយការពាររបស់សៀម រួចឡើងទៅកំព្រើញបាញ់គ្រាប់ផ្លែដាក់រាជធានី បាណកក (ថ្ងៃទី១៤ ខែកក្កដា ឆ្នាំ១៨៧៣) ។ ពេលនោះសៀមបានយល់ព្រមចរចា ហើយយល់ព្រមប្រគល់ទឹកដី នៅត្រើយខាងឆ្នេរទន្លេមេគង្គទាំងអស់^{២២} ឲ្យបារាំង ព្រមទាំងទឹកដីមួយចំណែករបស់ហ្វូងប្រាជ្ញានៅត្រើយខាង ស្តាំទៀតផង ។

សន្ធិសញ្ញានោះគេចុះហត្ថលេខានៅថ្ងៃទី១៣ ខែតុលា ឆ្នាំ១៨៧៣ ហើយចាប់ពីពេលនោះមកគេបាន សើរើកែប្រែ២ដង ដូចដែលខ្ញុំបានជម្រាបពីខាងលើរួចមកហើយ ដោយបានកាត់ខែក្រមួមព្រៃ និងទន្លេពៅនៅ ពីខាងត្បូងរាជធានីបាសាក់ និងខែក្រៀមទៀតនៅមាត់ឈូងសមុទ្រសៀម គឺខ្ពង់ និងត្រាត ឲ្យបារាំង ។ សន្ធិ- សញ្ញាមួយទៀតត្រូវបានចុះហត្ថលេខានៅថ្ងៃទី១៣ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៩០៤ ដែលប្រគល់ខែត្ររបស់រាជធានីបាសាក់ បាសាក់ទាំងអស់លើកលែងតែខែត្រពេញដែលនៅជិតអូរមួយទូទាំងបាសាក់ផង ទៅឲ្យបារាំងហើយ ។ ដល់មក ថ្ងៃទី២៣ ខែមីនា ឆ្នាំ១៩០៧ មានសន្ធិសញ្ញាចុងក្រោយមួយ បានប្រគល់ខែត្របាត់ដំបង មង្គលបុរី សិរីសោភ័ណ និងអង្គរ ឬសៀមរាប ឲ្យបារាំងថែមទៀត ។

ខ្ញុំបានជម្រាបជូនរួចមកហើយ នៅក្នុងកំណត់ត្រាទាក់ទងជាមួយនឹងស្រុកសៀម អំពីដល់ប៉ះពាល់របស់ សន្ធិសញ្ញាទាំងអស់ទៅលើព្រះរាជធានីបាសាក់ថែម ។ ចំពោះស្រុកលាវវិញ សន្ធិសញ្ញាទាំងអស់នោះមានផល វិបាកធំធេង ជាពិសេសគឺបានអនុញ្ញាតឲ្យមហាណាចក្រលាវភាគខាងត្បូងកកើតឡើងវិញសាជាថ្មីនៅជុំវិញ

^{២២} ក្នុងនោះរួមមានទាំងបណ្តាខែត្ររបស់ព្រះរាជធានីបាសាក់ ដែលស្ថិតនៅលើត្រើយខាងឆ្នេរនោះផង ។ អ្វីដែលនៅ សេសសល់នៅលើត្រើយខាងស្តាំទន្លេមេគង្គសម្រាប់ព្រះរាជាណាចក្រនោះ គ្មានអ្វីជាសំខាន់ទេ ។ នោះគឺជាកំហុសមួយរបស់បារាំង ចំពោះព្រះរាជាណាចក្រមួយអង្គដែលមានសំណូមពរតែមួយ គឺឲ្យបារាំងយកទឹកដីលាវទាំងមូល ដាក់ចូលជារបស់បារាំង ហើយទ្រង់ យល់ព្រមទទួលអាណាព្យាបាលរបស់បារាំងដោយសោមនស្ស ព្រោះថា បារាំងបានកាត់យកទឹកដីអស់២ភាគ៣ទៅហើយ តែបារាំង ទុកឲ្យព្រះអង្គ ស្ថិតនៅក្នុងកណ្តាប់ដៃរបស់សៀម ទៅវិញ ។ ដល់មកថ្ងៃក្រោយមក ពេលដែលបារាំងបានជួសជុលកំហុសគ្នានេះ តាមរយៈសន្ធិសញ្ញាខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៩០៤ ព្រះរាជាណាចក្របានចូលទិវិតបាត់ទៅហើយ ។

អតីតរាជធានីវៀងច័ន្ទ ត្រូវជាណាចក្រលាវភាគខាងជើងរស់រានរឹងប៉ឹងឡើងជុំវិញរាជធានីហ្នូនប្រាបាត និងទ្រូបណ្តាអាណាខ័យត្រូវរស់លាវទាំងអស់មើលមកបារាំងឃើញថាជាអាណាព្យាបាលមួយ ដែលបានជួយ ការពារខ្លួនគេប្រឆាំងនឹងសត្រូវជិតខាង មិនតែប៉ុណ្ណោះបារាំងបានទាំងនាំមកឲ្យគេនូវពាណិជ្ជកម្ម ទស្សនាហកម្ម និងសន្តិសុខដែលអាចឲ្យពួកគេធ្វើដំណើរទៅមុខ ឆ្ពោះទៅរកអារ្យធម៌រីកចម្រើនមួយ ដែលគេមិនអាច និងឈោង ចាប់ដោយខ្លួនឯងបាន ។

៦- ប៉េហ្គូ ឬ ប្រទេសកូមា

ខ្ញុំបានជម្រាបពីខាងលើរួចមកហើយ ថាពួកមន តាលីន្ត ឬប៉េហ្គាន មានដើមកំណើតហិណ្ឌូ ដែលធ្វើដំណើរ មកពីទិសខាងត្បូង បានមកជួបជាមួយពួកម៉ារ៉ាម៉ា មាមម៉ា ឬកូមា មានដើមកំណើតចេញមកពីតំបន់ទីបេ ដែលមក ពីទិសខាងជើង នៅលើទឹកដីសុវណ្ណភូមិ ហើយនៅបន្តឈ្មោះក្នុងដំណើរដីកូមាសព្វថ្ងៃនៅឡើយ នៅក្នុងសត- វត្សរ៍ទី១៦ ។ ខ្ញុំក៏បានជម្រាបផងដែរថា ពួកប៉េហ្គានបានស្រែកហៅរកជំនួយពីពួកថៃ ឬសៀម ដែលបានមក តាំងទីលំនៅ នៅខាងកើត បង្កើតបានជាជនរដ្ឋសានផ្សេងៗ និងបានមកតាំងទីនៅខាងត្បូងត្រង់ព្រះរាជាណាចក្រ សៀមសព្វថ្ងៃ ដោយដណ្តើមយករដ្ឋមន្ត្រីខ្មែរទាំងឡាយ ។ ខ្ញុំសូមនិយាយបន្ថែមបន្តិចទៀតថា ពួកប៉េហ្គាននោះ មិនដែលបានស្រែករកជំនួយពីពួកចិន ដែលជាអ្នកជិតខាងនៅខាងជើង ឬក៏ស្រែករកជំនួយ ពីពួកអាវ៉ាកាន^{២៣} ដែលមានឈ្មោះជម្រកក្របែរលើនឹងពួកកូមាដែរ ហើយជាអ្នកជិតខាងនៅខាងទិសពាយ័ព្យម្តងណាទេ ។ ក៏ប៉ុន្តែពួកនេះមិនគឺជារដ្ឋមួយពួកអីរូបទេ និងបានហៅរកពួកនេះជាញឹកញយ ។

នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៦ ដោយមានជំនួយពីពួកព័រទុយហ្គេ ពួកកូមាដែលមានរាជធានីនៅអវៈ^{២៤} បានច្បាំង ឈ្នះពួកប៉េហ្គាន ដណ្តើមយករាជធានីប៉េហ្គូបាន ហើយចាប់តាំងពីនោះមកក៏គិតថាកូនអ្វីនឹងមកឈ្មោះដណ្តើម

^{២៣} ពួកអាវ៉ាកាននេះបានដាក់ឈ្មោះខ្លួនឯងថា យ៉េតៃន ក៏ប៉ុន្តែឈ្មោះតាមភាសាសំស្ក្រឹតគឺ ខេន្យាឌី ។ នៅលើផែនទីដែលត្រូវដោយ លោក ផ្លូលេមេ ស្រុកពួកនេះមានឈ្មោះថា ស្រុកពួកអ្នកស៊ីសាច់មនុស្ស pays des anthropophages ហើយគេគិតថាឈ្មោះ អាវ៉ាកាន នេះ ប្រហែលជាក្លាយចេញមកពីសំស្ក្រឹតថា យក្ស ដែលស៊ីសាច់មនុស្សដែរ ។

បើទោះជាយ៉ាងណាក្តី រដ្ឋអាវ៉ាកាន ជារដ្ឋស៊ីវិលមួយ សម្បូរសប្បាយ ហើយរឹងពួកនេះល្អគ្រចះគ្រចង់ នៅពេលដែលលោក គ្រូពេទ្យ ហ្គេធីយ៉េស៊ូតិន បានមកដល់នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៦២ និងនៅពេលដែលពួកកូមា ក្រោមរាជ្យស្តេចមិនដារ៉ាហ្សូប្រូ ដណ្តើមយក បាន ហើយដុតបំផ្លាញនៅក្នុងឆ្នាំ១៧៨៣ ។

^{២៤} អវៈជារាជធានីរបស់កូមាអស់កាល៣៦៧ឆ្នាំ ចាប់ពីឆ្នាំ១៣៦៤រហូតដល់ឆ្នាំ១៧៣៣ ។ មុននោះរាជធានីគឺក្រោម ឬប៊ីរ៉ាម៉ា នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១ និងទី២ រួចប៉ុន្តែ ក្នុងរយៈកាល១២សតវត្សរ៍ និងប៉ុន្តែ ទៅសតវត្សរ៍ទី១៦ ។

យកទៀតទេ នៅភាគខាងត្បូង ។

ភូមាដូចជាមិនបានយកចិត្តទុកដាក់ចំពោះថាមពលរបស់ពួកប៉េហ្គាន ចំពោះកំហឹងឈឺចាប់ ដែលគេបានបង្កឲ្យមានឡើងនៅក្នុងស្រុកប្រជាជនប៉េហ្គានទេ ហើយហាក់ដូចជាភ្លេចថាជ័យជម្នះរបស់គេបានមកពីជំនួយរបស់ពួកអឺរ៉ុប ដែលអាចនឹងទៅស៊ីឈ្នួលអ្នកដទៃផ្សេងផងដែរ ។ ចំណែកពួកប៉េហ្គានវិញ មិនព្រមទទួលស្គាល់បរាជ័យរបស់ខ្លួន មិនពេញចិត្តនឹងការដឹកនាំរបស់ពួកភូមាទេ ។ គេបង្កការបះបោរជាច្រើនលើកច្រើនសា ក៏ប៉ុន្តែហេតុការណ៍ទាំងអស់នោះមុនដំបូងបានត្រឹមតែធ្វើឲ្យពួកភូមាតាសរំលើងបូសគល់ចោល ហើយនឹងធ្វើឲ្យអម្រែកនិមិត្តគ្រារបស់ភូមាមកលើស្មារបស់ពួកគេរឹតតែធ្ងន់ឡើងៗប៉ុណ្ណោះ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី គេនៅតែសន្សំចិត្តសន្សឹមថា នឹងអាចដណ្តើមយកឯករាជ្យមកវិញបាននៅថ្ងៃណាមួយជាមិនខាន ។

នៅថ្ងៃមួយ ការបះបោរបានពុះកញ្ជ្រោលខ្លាំង រហូតដល់មានអ្នកចូលរួមជាច្រើន កាន់អាវុធប្រឆាំងគ្រប់ដៃ ខ្មែរដែលឡា ម៉ាតាបាន តុនហ្គោ និងព្រាម បានងើបឡើងព្រមៗគ្នា មិនតែប៉ុណ្ណោះពួកប៉េហ្គានមានលុយទិញអាវុធល្អៗ ពីពួកអឺរ៉ុបដែលមកចុះចតនៅនឹងតាមកំពង់ដៃនានា ដែលពួកភូមានៅភាគខាងជើងមិនអាចទិញបាន ហើយថែមទាំងជួលពួកហុល្លង់ និងព័រទុយហ្គេដែលរត់ចោលជួរឲ្យជួយច្បាំងគេបានទៀតផង ។ ពេលនោះពួកប៉េហ្គាន មានអាវុធល្អៗ ជាង ហើយមានមេបញ្ជាការជាពួកនាយទាហានអឺរ៉ុប ប្រសើរជាងពួកភូមា ដែលមានតែមេកោយដែលគោរពព្រះពុទ្ធសាសនា ។ គេរៀបចំបង្កើតជាកងឯកភាពពិសេស រួចហើយគេនាំគ្នាចេញដំណើរប្រកបដោយសេចក្តីអង្គអាចក្លាហានទៅវាយឲ្យពួកភូមាបរាជ័យជាច្រើនលើក ទើបនាំគ្នាមកបោះជំរំនៅពីមុខរាជធានីអវ៉ា ។ ទីបញ្ចប់ អវ៉ា ក៏ធ្លាក់ក្នុងកណ្តាប់ដៃពួកប៉េហ្គាន ហើយស្តេចខ្សឹបទីត្រូវគេចាប់បានជាមួយព្រះរាជវាំងនានាផង ។ មូលហេតុដែលធ្វើឲ្យមានជ័យជម្នះនេះគឺដោយសារពួកអឺរ៉ុបមានវិន័យល្អជាង អង្គអាចក្លាហានជាង ចេះជួយគ្នាទៅវិញទៅមកនៅពេលប្រយុទ្ធ មានរក្សាទីតាំង មិនរត់ចោលភ្នំគ្នា ។ កាលណាគេត្រូវការធ្វើសកម្មភាពខ្លាំងក្លាណាមួយ ដែលមានគ្រោះថ្នាក់អាចត្រូវទាមទារឲ្យធ្វើពលកម្មកម្លាំងខ្លះ ឬបើសិនជាគេត្រូវការហៅរកជំនួយនៅត្រង់ចំណុចដែលរងការគំរាមណាមួយ គេហៅរកពួកអឺរ៉ុបនោះឯង ។ គេអាចជួលកម្លាំងពួកអឺរ៉ុបនេះបានរាប់រយ ជួនកាលដល់រាប់ពាន់នាក់ ហើយជួនកាលគេប្រទះឃើញពួកនោះស្លាប់នៅក្នុងសមរម្យដោយមានអាវុធជាប់ក្នុងដៃរហូតដល់ទៅ១-២រយនាក់ ។ ពួកទ័ពអឺរ៉ុបទាំងនោះ ច្រើនតែកាន់កាំភ្លើងធំ តែក៏មានអ្នកកាន់កាំភ្លើងដៃផងដែរ ហើយពេលណាចប់ការប្រយុទ្ធ នៅចន្លោះសង្គ្រាម គេឃើញពួកនោះរៀបចំស្នងដៃកធ្វើកាំភ្លើង និងគ្រាប់ ។ ជាទូទៅ វត្តមានរបស់ពួកអឺរ៉ុបនៅជាមួយកងទ័ពណាមួយក៏ជាមូលហេតុ ដែលធ្វើឲ្យកងទ័ពនោះទទួលបាននូវជ័យជម្នះជាងរាប់ ។

នៅពេលដែលទទួលបានជ័យជម្នះលើពួកភូមារួច ស្តេចប៊ែនហ្គាដៃឡារបស់ប៉េហ្គានក៏រៀបចំដណ្តើមយកទឹកដីភូមា ។ ព្រះអង្គបានផ្លាស់ចៅហ្វាយខ្មែរភូមាចេញ ដាក់ចៅហ្វាយខ្មែរប៉េហ្គានជំនួស ប្រគល់ទ័ពឲ្យពី

២រយទៅ ៣រយនាក់ ហើយរៀបចំឲ្យយោធិកម្មមានគ្នាដល់ទៅ ៥រយនាក់ នៅកាន់កាប់ចំណុចយុទ្ធសាស្ត្រ ផ្សេងៗ ។ ពេលរៀបចំស្រុកទេសរួចហើយ ទ្រង់បានប្រគល់ការគ្រប់គ្រងលើទឹកដីដែលដណ្តើមបាននេះ (គឺភូមា ភាគខាងលើ) ឲ្យទៅព្រះអនុជព្រះនាមអាប៊ូរ៉ាសាទទួលខុសត្រូវ ទើបទ្រង់យាងត្រលប់មកកាន់រាជធានីប៉េហ្គូ វិញ ដោយនាំយកស្តេចជាលើយសឹកទៅជាមួយផង ។

ក៏ប៉ុន្តែព្រះអង្គរាប់រិលត្រលប់ទៅវិញលឿនពេក ។ នៅឆ្នាំបន្ទាប់នោះ អាឡាងជ្រា ដែលជាមេភូមិរបស់ ភូមាមួយ ស្ថិតនៅត្រើយខាងឆ្នេងទន្លេឥរាវ៉ាតី មានឈ្មោះថា ម៉ាន់ចាបូ បានងើបបះបោរឡើង លួចសម្លាប់ទ័ព ដែលកាន់កាប់ប៉ុស្តិ៍មួយនៅក្បែរនោះ តែបាននិយាយពន្យល់ឲ្យពួកប៉េហ្គូនៅសៀម ហើយបានចាប់ផ្តើម ជ្រើសរើសទ័ពដោយសម្ងាត់ រួចលើកគ្នាទៅវាយយករាជធានីអវៈ បាន សង្រ្គាមក៏ដុះឡើង ។ ពេលនោះពួក ពាណិជ្ជករ បារាំងបានប្រកាសកាំទ្រស្តេចប៉េហ្គូ ចំណែកពួកពាណិជ្ជករអង់គ្លេសនៅលើកោះណេហ្គ្រូ កាំទ្រពួក ភូមា ។ ទ័ពទាំងសិនខាងក៏ចាប់តាំងរៀបចំបំពាក់កាំភ្លើងឲ្យកម្លាំងរៀងៗខ្លួន ហើយសង្រ្គាមនៅភូមា ដែលមាន ទ្រង់ព្រាយជំមួយមិនដែលមានពីមុនមកក៏ចាប់ផ្តើមឡើង ។

ពួកប៉េហ្គូត្រូវបរាជ័យ ភូមាដណ្តើមយករាជធានីបាន ហើយបានចាប់ស្តេចប៉េហ្គូ អារកធ្វើគុតចោល ទៅ ។ ភូមាបានរៀបចំព្រះរាជណាមក្រឡើងវិញ ដោយមានរាជធានីនៅម៉ាន់ចាបូ (១៧៥៧) ។

គេបានលើកអាឡាងជ្រា ដែលបានរំដោះប្រទេសពីពួកប៉េហ្គូ ឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ។ ដើម្បីកុំឲ្យពួក រាជបុត្ររបស់ស្តេចភូមាពីមុន ដែលរត់គេចខ្លួនទៅនៅឯស្រុកសៀមរិលត្រលប់មកទាមទារយករាជសម្បត្តិវិញ អាឡាងជ្រា បានរៀបចំអន្ទាក់ ចាប់បុត្រាទាំងអស់នោះបាន ហើយសម្លាប់ចោលទៅ ។ នៅពេលដែលរៀបចំ ពង្រឹងអំណាចរបស់ខ្លួនបានស្រួលល្អល្អរួចហើយ អាឡាងជ្រា ក៏ចាប់ផ្តើមវាតអំណាច ដោយធ្វើសង្រ្គាមជាមួយ ស្តេចតារ៉ាយដែលមានជាតិសាសន៍ដូចគ្នាមុនគេ ព្រោះស្តេចនេះមិនព្រមទទួលស្គាល់អំណាចរបស់ខ្លួន រួចបានវាយ យក រំងំហ្គូន ស៊ីរីយុវ៉ា និងដាឡា ដែលបាននាំគ្នាបះបោរប្រឆាំង ។ អាឡាងជ្រា បានបញ្ជាឲ្យគេសម្លាប់ពួកអង់គ្លេស នៅលើកោះណេហ្គ្រូ ដែលទ្រង់បានចាត់ទុកជាមិត្ត ឬបើហោចណាស់ក៏ជាសម្ព័ន្ធមិត្រដែរ នៅក្នុងខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ ១៧៥៧ ដោយពួកនេះបានលក់អារុធ្វើឲ្យពួកប៉េហ្គូន ។ ព្រះអង្គបានវាយដណ្តើមយកកំពង់ផែ មែរតុយ របស់ សៀមនៅលើឆ្នេរសមុទ្រប៊ីណាល់ ដោយចោទប្រកាន់ថាបានទទួលពួកក្បត់ដែលភៀសខ្លួនមកឲ្យស្នាក់នៅ ធ្វើឲ្យទ្រង់អត់ទំនុកចិត្តបាន តាមមកវាយដល់ទីនេះ ។ នៅពេលនោះព្រះអង្គបានឆ្លងកាត់ព្រំដែន ធ្វើដំណើរហូតមក ដល់អយុធ្យា ដែលពួកភូមា និងប៉េហ្គូននាំគ្នាហៅថាទ្វារវតី ។ ប៉ុន្តែអាឡាងជ្រាធ្លាក់ខ្លួនឈឺ ២ថ្ងៃក្រោយពេល ដែលរៀបចំលេណង្គានការពាររួច ព្រះអង្គក៏ចេញបញ្ជាឲ្យធ្វើដំណើររិលត្រលប់មកភូមាវិញតាមមាត់សមុទ្រ ។ ទ្រង់បានសុភតទៅនៅថ្ងៃទី១៥ ខែឧសភា ឆ្នាំ១៧៦០ ក្នុងព្រះជន្មាយុ ៥០ ព្រះវស្សា ពីរថ្ងៃ មុននឹងមកដល់ ម៉ាតាបាន ។

ព្រះរាជបុត្រាច្បងព្រះនាម ណាំដូហ្សេប្រូវ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះអាឡោងជ្រា ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យមិនទាន់ទាំង បានប៉ុន្មានផង ក៏ត្រូវធ្វើការប្រយុទ្ធនឹងមេទ័ពម្នាក់ឈ្មោះ នុតទូម ដែលមានកេរ្តិ៍ឈ្មោះល្បីល្បាញ ហើយបានដណ្តើមយកទីក្រុងមួយចំនួន ក្នុងនោះមានទាំងអវៈផងដែរ ។ សង្គ្រាមស៊ីវិលបានបន្តអស់ពេល២ឆ្នាំ រហូតដល់ពេលដែលចាប់មេទ័ព នុតទូម សម្លាប់ចោល ហើយដណ្តើមអវៈបានមកវិញ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៦២ ។ ស្តេចណាំដូហ្សេប្រូវ សុភតទៅនៅក្នុងខែមីនា ឆ្នាំ១៧៦៤ ។ ព្រះអនុជរបស់ព្រះអង្គព្រះនាមថា សើមហ៊ូអាន ដែលធ្លាប់បះបោរប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គម្តងនៅក្នុងឆ្នាំ១៧៦០ បានស្នងរាជ្យបន្តមក ។ សើមហ៊ូអាននេះជាមេទ័ពមួយអង្គរបស់ អាឡោងជ្រា នៅពេលដែលវាយយកអយុធ្យា ទ្រង់ក៏ចាប់បន្តកម្រោងការរបស់ព្រះបិតាប្រឆាំងនឹងសៀមឡើងវិញ ។ នៅពេលដែលទ្រង់ចេញដំណើរទៅបង្ក្រាបពួកកាសែ នៅភាគពាយ័ព្យភូមាកាប់សម្លាប់ ដុតបំផ្លិចបំផ្លាញពួកនេះ ដែលប្រកែកមិនព្រមចំណុះព្រះអង្គ ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យទ័ព័កង ចេញដំណើរទៅសៀម មួយកងទៅតាមទិសខាងជើង មួយកងទៀតទៅទិសខាងលិចតាមតារាយ ។ ទ័ពទាំង២កងបានទៅជួបគ្នាវាយសៀម រួចបោះជំរំនៅពីមុខអយុធ្យា ដែលកាលណោះគឺជារាជធានី មួយមានរបស់ធ្វើពីឥដ្ឋ មានកូទឹកធំមួយ ព័ទ្ធជុំវិញ និងមានបម្រុងការពារពីមួយកន្លែងទៅមួយកន្លែងទៀត ។ ភូមា ព័ទ្ធអយុធ្យាអស់ពេល៣ខែ ស្តេចសៀមបានលួចរត់ចេញរួច អយុធ្យាក៏ធ្លាក់ក្នុងកណ្តាប់ដៃភូមា នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៦៧ ដែលរងការដុតបំផ្លាញខូចខាតអស់ជាច្រើន ។

ទ័ពភូមារិលត្រលប់មកពីអយុធ្យាវិញតាមម៉ាតាបាន ដោយបាននាំយកជ័យភណ្ឌជាច្រើនមកជាមួយផងស្រាប់តែលេចព្រះរាជវង្សថាមានទ័ពចិន៥ម៉ឺននាក់ ធ្វើដំណើរចេញពីតាលីហ្គី ដែលជាស្រុកដើមរបស់ពួកថៃ ចូលមកលុកលុយភូមាភាគខាងលើ ។ ស្តេចសើមហ៊ូអានបានបញ្ជូនទ័ពមួយកងទៅទប់ទល់ជាមួយពួកចិន ។ ទ័ពនេះ ត្រូវបរាជ័យនៅក្នុងការប្រយុទ្ធជុំវិញ ក៏ប៉ុន្តែបានកាប់សម្លាប់ពួកចិនស្លាប់ស្ទើរគ្មានសល់ម្នាក់ត្រលប់ទៅ យុនណានវិញ នៅក្នុងការប្រយុទ្ធលើកទី២ ។ ទ័ពចិនខ្លះស្លាប់នៅក្នុងពេលប្រយុទ្ធ ខ្លះទៀតត្រូវចាប់បាន ហើយសម្លាប់ចោលក្រោយពេលប្រយុទ្ធ សល់ពីនោះត្រូវចាប់បានជាឈ្មើយហើយនាំយកមកធ្វើជាខ្ញុំ ។ នៅពេលនោះ ភូមាបានលើករាជធានីពីអវៈ មកតាំងនៅឯ អមរបុរ^{២៥} វិញ ហើយបាននាំគ្នាជួសជុល ឬកសាងវត្តឡើងវិញ ។

យុគសម័យសន្តិភាពមួយបានបើកទំព័រហើយ ស្រាប់តែពួកភូមា ចង់ដាក់ទណ្ឌកម្មពួកសៀមដែលនៅក្រោមការដឹកនាំរបស់ស្តេចក្សាភាគ ជាកូនសៀមកាត់ចិន ព្រោះមិនគោរពសន្តិសញ្ញាដែលបានចុះហត្ថលេខាជាមួយគ្នាកាលពីឆ្នាំ១៧៦៧ ។ ភូមាចាប់ផ្តើមចូលលុកលុយអាណាខ្មែរត្រភាគខាងលិចរបស់សៀម តែត្រូវបរាជ័យ ក៏ដកថយមកម៉ាតាបានវិញដើម្បីរឹងចាំជំនួយ ហើយចង់ជ្រើសរើសទ័ពបន្ថែមនៅនឹងប៉េហ្គូ ។ ពួកប៉េហ្គូន

^{២៥} អមរបុរៈនេះ ស្ថិតនៅប្រហែលជា៣០ គីឡូម៉ែត្រពីខាងជើងអវៈ រាជធានីទាំង២ស្ថិតនៅលើក្រើយខាងឆ្វេងទន្លេស៊ីវ័រភីដូចគ្នា ។

បានបោះបង្ហោប្រឆាំង (១៧៧១) ហើយសង្គ្រាមក៏ដុះឡើង អស់ពេលជាច្រើនឆ្នាំ ។ សង្គ្រាមបានបញ្ចប់ទៅនៅក្នុង ឆ្នាំ១៧៧៥ ជាមួយនឹងបរាជ័យរបស់ពួកច័យ្យាន ការធ្វើឃាតស្តេចច័យ្យាន ហើយនិងការចេញច្បាប់ដីតាំងរុំ មួយដោយក្រុម ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៨១ នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីបាននាំគ្នាយុបយិតបោះបង្ហោប្រឆាំងនឹងស្តេចក្រុមព្រះនាម ចេត- ក្ខតា ដែលកាចសាហាវ ដ្ឋាន់ការហើយឆ្កែងហួសហេតុ ដែលទើបតែបានសម្លាប់ព្រះអនុជ និងព្រះអគ្គមហេសី ។ ស្តេចនេះ បានត្រូវឪពុករបស់ព្រះអគ្គមហេសីធ្វើតុតបាននៅក្នុងព្រះរាជដំណាក់ ។ គេក៏លើកបុត្រាទី៤របស់ អាឡោងជ្រា ឲ្យឡើងសោយរាជ្យបន្ត ។

នៅពេលនោះ ពួកបារាំង និងអង់គ្លេសដែលមានអការពាណិជ្ជកម្មនៅនឹងរឹងរូន កើតការប្រណែនគ្នា ក៏ ខិតខំអែបអែបព្រះរាជាតែរៀងខ្លួន ។ ទំនាស់នេះបានក្លាយទៅជាកាន់តែស្រួចស្រាលឡើង នៅពេលដែលមាន បដិវត្តន៍នៅស្រុកបារាំង^{៦៦} ព្រោះថាអង់គ្លេសពេលនោះមានអំណាចខ្លាំងណាស់នៅឥណ្ឌា ចំណែកឯបារាំងវិញ បានបោះបង់ដីដែលដណ្តើមបានទាំងប៉ុន្មានទៅអង់គ្លេសអស់ ដោយមិនអាចរក្សាទុកបាន ហើយមានបំណង ចង់មកយកក្រុមនេះជាជំនួសបីហាលវិញ ។ មុនដំបូងបារាំងបានទទួលការអនុញ្ញាតឲ្យមានអគ្គរាជទូតបណ្តោះ អាសន្នមួយនៅរឹងរូន រួចឲ្យមានរើស៊ីដង់ម្នាក់ បន្ទាប់មកឲ្យមានកម្មាធិការពាររើស៊ីដង់នោះ ហើយនិងបុព្វសិទ្ធិខ្លះ ចំពោះពួកពាណិជ្ជករ ។

ពេលនោះ បារាំងជាប់រវល់នឹងរឿងរ៉ាវនៅឯអឺរ៉ុបខ្លាំងណាស់ គ្មានដល់ប្រយោជន៍អ្វីខ្លាំងក្លា នៅឯចុងបូព៌ា ប្រទេស និងមិនអាចមកកាំទ្រការខិតខំប្រឹងប្រែងរបស់ពួកពាណិជ្ជករបារាំង នៅក្រុមនេះបានទេ ។ ពេលនោះ គេមិនទាន់ស្គាល់បារាំងច្រើនប៉ុន្មានទេនៅក្រុម គេស្គាល់បារាំងតែតាមរយៈពួកពាណិជ្ជករមួយចំនួនប៉ុណ្ណោះ ។ ប៉ុន្តែគេស្គាល់អង់គ្លេសច្បាស់ ហើយគេខ្លាចពួកនេះ បានម្តងខ្លាចតែអង់គ្លេសយកក្រុមធ្វើដូចជាឥណ្ឌា អឺរ៉ុបដែរ ។ ដើម្បីកុំឲ្យមានដុះឡើង តែគេបានសម្រុះសម្រួលគ្នា ដោយប្រគល់ក្រុមដៃទឹកឲ្យទៅអង់គ្លេស ដែលរង់ចាំតែ ទឹកសនេះដោយអន្ទះសាដើម្បីដាក់បញ្ចូលទៅក្នុងអាណាចក្រអង់គ្លេសនៅឥណ្ឌា នៅក្នុងឆ្នាំ១៨២៤ ។ រឹងរូន បានក្លាយទៅជាទីក្រុងដ៏ធំមួយ និងជារដ្ឋធានីរបស់អ្វីដែលគេបានហៅថាជាក្រុមអង់គ្លេស ក្នុងនោះមានទាំងទឹកដី អតីតប៉េហ្គូដង់ដែរ ហើយនិងឆ្នេរសមុទ្រទាំងអស់នៅចន្លោះជួរភ្នំ និងសមុទ្របីហាល ចាប់តាំងពីព្រំដែន រដ្ឋអា- ស្សាមរហូតដល់ប្រក្រា នៅក្នុងទៀបកោះម៉ាឡាកា ១៨២៦ - ១៨២៨ ។ គួរកត់សម្គាល់ថា ពួកច័យ្យាន ដែល ស្តាប់ក្រុមខ្លាំងណាស់នោះ មិនមានយល់ទាន់អ្វីនឹងឃើញពួកអង់គ្លេសមកកាន់កាប់ទឹកដីរបស់គេ ជំនួសពួកក្រុម

^{៦៦} ពួកអង់គ្លេសភ្លេចហើយថា ពួកគេក៏បានសម្លាប់ស្តេចគេដែរកាលពីឆ្នាំ១៦៤៨ តែបែរជាចោទបារាំងនៅចំពោះមុខរាជវាំងក្រុម ថាបារាំងជាពួកអ្នកសម្លាប់ស្តេចខ្លួនឯង ហើយបានបន្ទោសបារាំងពីរឿងធ្វើតុតស្តេចល្វីទី១៦ ។

នោះទេ ។

ចាប់ពីពេលនោះមកប្រទេសកម្ពុជាដែលមិនមែនជាអង់គ្លេស គ្មានផ្លូវចុះទៅកាន់សមុទ្រទេ ហើយ បាន ចុះខ្សោយ លែងជារដ្ឋមួយសំខាន់ទៀតហើយនៅឥណ្ឌូចិន ខុសពីភូមាអង់គ្លេសដែលមានការគ្រប់គ្រងល្អ មាន សន្តិសុខជាង ហើយស្ថិតនៅឆ្ងាយដុតពីកំហឹងរបស់ពួកអ្នកកាន់អំណាច និងចិត្តសារវារបស់រាជវាំង ។ មានពួក ប៉េហ្គានជាច្រើននាក់ដែលរស់នៅក្នុងភូមាមិនមែនអង់គ្លេស រួមទាំងពួកភូមាខ្លួនឯងផងដែរដែលស្រលាញ់ របបគ្រប់គ្រងរបស់អង់គ្លេស បាននាំគ្នារត់មករស់នៅក្នុងទឹកដីភូមាអង់គ្លេស ។ ពាណិជ្ជកម្មស៊ីរីតែទាំងអស់ របស់ស្រុកអាឡាងដ្រា បានប្រព្រឹត្តទៅដោយឆ្លងកាត់ភូមាអង់គ្លេសនេះ ។

ពេលនោះ កិច្ចខិតខំប្រឹងប្រែងរបស់ពួកពាណិជ្ជករបារាំង ដើម្បីទទួលបាននូវទំនុកចិត្តរបស់ស្តេចភូមា បាន ទទួលលទ្ធផលល្អហើយ ក៏ប៉ុន្តែបារាំងគ្មានច្រកឯណានឹងចូលទៅដល់ខាងត្បូងទេ ណាមួយ បារាំងក៏មិនទាន់កាន់កាប់ ស្រុកលាវបាននៅឡើយផង ។ ម្យ៉ាងទៀត បារាំងពេលនោះជាប់រវល់ក្នុងការរៀបចំស្រុកខ្លួនឯងដែរ មិនអាច ឆកមកលូកដៃក្នុងរឿងរ៉ាវនៅចុងបូព៌ាប្រទេសបានទេ បើមិនទាន់ដោះស្រាយរឿងនៅក្នុងស្រុករួចនោះ ។ ក៏ប៉ុន្តែ បារាំងបានចុះហត្ថលេខាលើអនុសញ្ញាពាណិជ្ជកម្មមួយជាមួយភូមា នៅក្នុងថ្ងៃទី២៤ ខែមករា ឆ្នាំ១៨៧៣ អនុ- សញ្ញានោះ អនុញ្ញាតឲ្យបារាំងដាក់ភ្នាក់ងារម្នាក់នៅក្នុងរាជធានីភូមា ។ ក្រោយនោះបន្តិច មានសន្ធិសញ្ញាមួយ ទៀត ដែលចុះហត្ថលេខាថ្ងៃទី១៥ ខែមករា ឆ្នាំ១៨៨៥ បានមកបំពេញបន្ថែមលើអនុសញ្ញាមុនផ្តល់ដោយសេរី ភាពច្រើនជាងឲ្យបារាំង ក៏ប៉ុន្តែត្រូវពួកអង់គ្លេសតាមដានត្រួតពិនិត្យជាប់ ។ រដ្ឋាភិបាលរ៉ឹងហ្គុន និងរដ្ឋាភិបាលកាល តូតា បានទទួលដំណឹងអំពីសន្ធិសញ្ញានេះតាមរយៈកុងស៊ុលអ៊ីតាលី ដែលភ្នាក់ងារបារាំងបានប្រហែសនិយាយ ប្រាប់ដោយមិនស្មានថា អាចនឹងមានគ្រោះថ្នាក់សោះទេ ក៏ចាប់ផ្តើមកម្មភាពភ្លាម មិនអាចឲ្យរដ្ឋាភិបាលបារាំង ធ្វើការឆ្លើយតបទាន់ពេលបានឡើយ ព្រោះនៅឆ្ងាយពេក ។ ម្យ៉ាងទៀតពួកអង់គ្លេសដែលបារម្ភខ្លាចតែបារាំង ឆ្លៀតយកទឹកសាសដែលកាន់កាប់ស្រុកលាវ ដើម្បីឈានទៅដណ្តើមយកបណ្តារដ្ឋសាន រួចឈានមកវាតអាណាព្យា បាលលើភូមាថែមទៀតនោះ ក៏ឆ្លៀតយកទឹកសាសដែលមានព្រឹត្តិការណ៍សាហាវឃោរឃៅ កើតមានឡើងនៅក្នុង រាជវាំង ម៉ាន់ដាឡៃ ដោយចោទថា នោះជាអំពើព្រៃផ្សៃក្នុងស្តេចខ្ពើមចំពោះទ្រង់ក្នុងម្លប់ស្តេចធម្ម ដែលមិន អាចទទួលយកបានរួចបានដណ្តើមយកភូមាភាគខាងជើងនៅចុងឆ្នាំ១៨៨៦^{២៧} ក្នុងនាមសីលធម៌ដែលបំបាក់មុខ ។

ទីបំផុត អ្វីៗ បានកន្លងហួសទៅ ហើយរាជបល្ល័ង្ករបស់ស្តេចចុងក្រោយនៃរាជវង្ស អាឡាងដ្រា ដែលបាន

^{២៧} គឺអេវ៉ែក បារាំងនៅភូមា លោក ប៊ីហ្គង់ដេ ដែលធ្វើជាអ្នកបកប្រែភាសាឲ្យនៅក្នុងកិច្ចបរិច្ចាចរវាងពួកអង់គ្លេស និងពួកភូមា ហើយ បានបម្រើឲ្យផលប្រយោជន៍អង់គ្លេស ។

គ្រប់គ្រងទឹកដីភូមាអស់កាលជាន់១៣០ឆ្នាំ ក៏ដួលរលំបាត់ទៅ នៅក្នុងឈាម និងការអាម៉ាស់ ។ ហើយអាណាចក្រ អង់គ្លេសនៅឥណ្ឌា ដែលទើបតែដណ្តើមយកអាស្សរាម និងអាវ៉ាកាន ក៏បានពង្រីកចូលមកក្នុងឥណ្ឌូចិន រហូតដល់ ទន្លេមេគង្គភាគខាងលើពីខាងកើត រួមមានដីមួយចំណែកធំរបស់ទៀបកោះម៉ាឡាកា និងឆ្នេរសមុទ្រប៊ីហ្គាល់ ទាំងអស់ ។

៧- ពួកអឺរ៉ុបនៅចុងបូព៌ាប្រទេស

យើងបានឃើញនៅក្នុងកំណត់សម្គាល់មុនរួចហើយ ស្តីពីភូមិភាគបូព៌ាពួកអឺរ៉ុបនៅចុងបូព៌ាប្រទេស ជាពិសេស គឺពួកព័រទុយហ្គេ ថា គេពួកនេះបានធ្វើអ្វីខ្លះ ប្រកបដោយថាមពលដូចម្តេច នៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៥ ចាប់ពីឆ្នាំ ១៤៧៨មក ចាប់តាំងពីឈូងសមុទ្រពែក្សរហូតទៅដល់ប្រទេសជប៉ុន ។ យើងបានឃើញកម្លាំងរបស់ពួកព័រទុយហ្គេ ហើយនិងការអង់អាចរបស់គេ រួចឃើញទិសភាពរបស់ពួកនេះនៅក្រោមការវាយប្រហាររបស់ពួកហុល្លង់ ដែលព័រទុយហ្គេបានច្បាំងជាមួយតាំងតែពីនៅឯអឺរ៉ុបឯណោះ ក្រោយពីការដាក់បញ្ចូលប្រទេសព័រទុយហ្គាល់ ទៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រអេស្ប៉ាញនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៨០ និងការហាមប្រាមរបស់ស្តេចហ្វីលីព្វទី២មិនឲ្យកុំប៉ាល់ ហុល្លង់ចូលចតនៅតាមកំពង់ផែក្នុងឧបទ្វីប ។ ក៏ប៉ុន្តែមិនមែនមានតែពួកហុល្លង់មួយប៉ុណ្ណោះទេដែលបានមកប្រកួត ប្រជែងជាមួយពួកព័រទុយហ្គេនៅចុងបូព៌ាប្រទេសនេះ នៅមានពួកអឺរ៉ុបផ្សេងទៀតជាច្រើន ជាអាទិ៍ គឺពួកអង់គ្លេស ពួកដាណឺម៉ាក តាមពិតគឺពួកនេះវែរទេ (តែស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់ដាណឺម៉ាក) និងពួកបារាំងផងដែរ ដែលបានបញ្ជូននាវាពាណិជ្ជកម្មឲ្យមកស្វែងយល់ពីទឹកដីតាមឆ្នេរសមុទ្រ ដើម្បីចាប់ផ្តើមធ្វើពាណិជ្ជកម្ម ។ ពួកអ្នក មកក្រោយនេះបានសង្កេតឃើញថា ទឹកនៃន្ទៃសំខាន់ៗ បានត្រូវពួកព័រទុយហ្គេកាន់កាប់អស់ហើយ ដោយពួកនេះ បានមកដល់តាំងតែពីឆ្នាំ១៤៧៨ម៉្លោះ ។ ដោយមិនអាចចូលទិញទំនិញ យកមកពីឥណ្ឌានៅក្រុងលីស្សានបាន ពួកហុល្លង់បានធ្វើដំណើរតាមមករហូតដល់ចុងបូព៌ាប្រទេសនេះ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៧៧ ហើយពិនិត្យឃើញថា ត្រូវតែ ធ្វើសង្គ្រាមវាយប្រហារទៅលើកុំប៉ាល់របស់ពួកអេស្ប៉ាញ៉ុល និងព័រទុយហ្គេ ដុតបំផ្លាញទំនិញចោល មិនត្រូវទិញ យកទំនិញទាំងអស់នោះទេ^{២៧} ។

លទ្ធផលដ៏ច្បងៗ ខាងពាណិជ្ជកម្មរបស់នាវាចម្បាំងនៃបណ្តាប្រទេសអស់នោះ មិនមែនសុទ្ធតែល្អប្រសើរ ជាទូទៅនោះទេ ព្រោះពួកអ្នកដែលបានមកដល់មុនគេបានកាន់កាប់ទឹកនៃន្ទៃសំខាន់ៗ អស់ហើយ ហើយមានភូមិភាគ

^{២៧} វែរណាល់ និយាយថាពួកហុល្លង់បានចាប់នាវាពាណិជ្ជកម្មរបស់ព័រទុយហ្គេច្រើនជាង៣០០ គ្រឿងនៅក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៧ ។ គឺដោយហេតុនោះហើយ បានជាហុល្លង់ជំនួសពួកព័រទុយហ្គេនៅស្ទើរគ្រប់ទីកន្លែង ។

មួយក្នុងការបម្រើអ្នកដែលមកដល់ថ្មី ។ ប៉ុន្តែពួកនាយកប៉ាល់ក៏ដូចជាពួកពាណិជ្ជករដែរ គេគិតថា នៅមានកន្លែងសម្រាប់ទាំងអស់គ្នា រកកម្រៃចំណេញច្រើនណាស់ដែលត្រូវប្រមូល ហើយគេមិនទាន់មានគំនិតចង់ដំណើរយកទឹកដីអ្នកស្រុកអោយនៅឡើយទេ លើកលែងតែពួកព័រទុយហ្គេមួយ ដែលបានកាន់កាប់កោះហូអា ម៉ាឡាកា និងទីក្រុងសំខាន់ខ្លះទៀត ហើយនិងបានទទួលការអនុញ្ញាតពីពួកចិនឲ្យគាំទ្រពេញសិទ្ធិនៅនឹងម៉ាការ ក្នុងឆ្នាំ១៥៥៣ ដោយបង់ពន្ធកយឲ្យចិនចំនួនជាប្រាក់៥០០ ណែន (ត្រូវជា៤ពាន់ហ្គ្រង់) ក្នុង១ឆ្នាំ^{២៧} (ព័រទុយហ្គេបានមកគាំទ្រនៅលើកោះម៉ាការនេះគាំទ្រតែពីឆ្នាំ១៥៣៧ម៉្លោះ) ។ គេគិតតែពីរឿងបង្កើតរោងចក្រ អគារពាណិជ្ជកម្ម ឬហាងធំៗ ។ នៅទីបញ្ចប់គេយល់ថា ដើម្បីឲ្យបានសម្រេច គេមិនគ្រាន់តែត្រូវបញ្ជូននាវាពាណិជ្ជកម្ម៣-៤ក្រឡឹង ទៅកាន់ឥណ្ឌូប៉ូណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែត្រូវបំពាក់អាវុធឲ្យនាវាទាំងអស់នោះឲ្យទៅជានាវាចម្បាំងផង ហើយបង្កើនឲ្យរឹតតែច្រើន ដើម្បីអាចការពារដូចេញចូលអឺរ៉ុបបាន ហើយឲ្យរឹតតែច្រើនថែមទៀតនៅឯចុងបូព៌ាប្រទេស ។ កន្លងមកមាននាវាដែលគេរៀបចំដូចខាងលើនេះនៅឯអាំស្តូរដា ឡុង រូអង់ តែមិនមែនជាកងនាវាមួយនោះទេ ។ គឺនៅពេលនោះហើយ ដែលគេបាននាំគ្នាបង្កើតក្រុមហ៊ុនឥណ្ឌូភាគខាងកើតឡើង នៅក្នុងប្រទេសនីមួយៗ មានអ្នកសុំការអនុញ្ញាតពីរដ្ឋាភិបាលឲ្យគេមានសិទ្ធិធ្វើពាណិជ្ជកម្មផ្តាច់មុខនៅចុងបូព៌ា រួចហើយក៏ធ្វើខ្លួនគេឲ្យទៅជាឯករាជឡើង ។

ចំពោះពួកព័រទុយហ្គេរិញ ខុសពីហ្វីលីពីន គឺជានិច្ចជាកាលគេធ្វើនាវាចរ ឬធ្វើពាណិជ្ជកម្មដើម្បីតែស្តេចរបស់គេប៉ុណ្ណោះ ម៉្លោះហើយពាណិជ្ជកម្មត្រូវស្ថិតនៅក្រោមឥទ្ធិពលនយោបាយ ។ យ៉ាងណាមិញគេអាចពិនិត្យមើលឃើញច្បាស់ថា នៅពេលដែលប្រទេសព័រទុយហ្គាល់បានត្រូវដាក់បញ្ចូលទៅក្នុងប្រទេសអេស្ប៉ាញ ដោយពេលនោះ រដ្ឋាភិបាលអេស្ប៉ាញយកចិត្តទុកដាក់ចំពោះតែអាណានិគមដែលគេមាននៅឯអាមេរិកខាងត្បូង និងអាមេរិកកណ្តាលខ្លាំងជាង គេមិនសូវជាក់ស្តែងកម្មភាពរបស់ពួកព័រទុយហ្គេ ដែលទើបតែបានក្លាយមកជាប្រជាជនអេស្ប៉ាញដែរ នៅឯចុងបូព៌ាប្រទេសប៉ុន្មានទេ ។

^{២៧} ដីដែលចិនសម្បទានឲ្យនៅពេលនោះ មានទំហំប្រហែលជា៣១គីឡូម៉ែត្រក្រឡាតែប៉ុណ្ណោះ ។ ព័រទុយហ្គេត្រូវបង់ពន្ធនេះ រហូតដល់ឆ្នាំ១៨៤៨ ទើបលោកអភិបាល ហ្វ៊ែររ៉េដ ដីអាម៉ារ៉ាល់ បានប្រកែកឈប់បង់ពន្ធលើបូរីដី ដែលខ័ណ្ឌចែកម៉ាការ ពីទឹកដីកោះទាំងមូល ដែលចិនដាក់គាំទ្រឆ្នាំ១៥៧៣មក ។ ហេតុការណ៍នេះបានធ្វើឲ្យកាត់ស្លាប់ ដោយគេ ធ្វើឃាតនៅក្នុងខែសីហា ឆ្នាំ១៨៤៧ នៅនឹងមាត់ទ្វារចូលទីក្រុង ហើយគេកាត់យកក្បាលទៅកង់តុងទៅ ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៨៣ ពួកព័រទុយហ្គេបានដាក់ឈ្មោះឲ្យទីក្រុងដែលពួកគេបានកសាងឡើងថា ព័រតូដីសន៍តូណូមេដីដេអូស រួចក្រោយមកកែថា ស៊ីតាដេដីសន៍តូណូមេដីដេអូដីម៉ាការ ។

ពួកចិនហៅថា ឆីវ៉ាមេន តាមភាសាកូនហ្គូ និងហ្គូមួន តាមភាសាកង់តុង តែអ្នកស្រុកច្រើនហៅថា អាម៉ាហ្គារ៉ា ។

ក្រុមហ៊ុនឥណ្ឌាកាកខាតកើតមួយដែលកើតមុនគេ គឺជាក្រុមហ៊ុនរបស់ពួកហុល្លង់ បង្កើតឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១៩៧៤ ។ បន្ទាប់មកគឺក្រុមហ៊ុនរបស់អង់គ្លេស បង្កើតនៅក្នុងឆ្នាំ១៩៧៧ ។ ក្រុមហ៊ុនទី៣ជារបស់បារាំង បង្កើតឆ្នាំ១៦០៤ រួចក្រុមហ៊ុនទី៤ជារបស់ជប៉ុន បង្កើតឆ្នាំ១៦១២ ។ បណ្តាក្រុមហ៊ុនដែលគេបង្កើតឡើងដំបូងៗ គេនេះមានអាយុមិនវែងប៉ុន្មានទេ ក្រុមហ៊ុនខ្លះក៏ដួលរលំភ្លាមទៅ ខ្លះទៀតវាបានចំណេញខ្លះតែមិនអាចបែងចែកចំណេញនោះឲ្យសមាជិកភាគហ៊ុនបានឡើយ ។ ក្រុមហ៊ុនភាគច្រើនត្រូវបានក្រុមហ៊ុនដែលកើតឡើងក្រោយៗមកទៀតជំនួសវិញ ។ មកដល់គ្រងនេះ ខ្ញុំសូមបញ្ជាក់ថា ខ្ញុំមិនមែនមានបំណងលើកយកប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់ក្រុមហ៊ុនផ្សេងៗមករៀបរាប់នោះទេ គឺខ្ញុំគ្រាន់តែចង់ជម្រាបជូនខ្លះៗ ដើម្បីឲ្យបានដឹងអំពីសកម្មភាពរបស់ក្រុមហ៊ុនទាំងនោះជាទូទៅ និងឲ្យដឹងថា តើគេបានទទួលលទ្ធផលដូចម្តេចខ្លះ តែប៉ុណ្ណោះ ។

មុនដំបូង ក្រុមហ៊ុនទាំងអស់នោះជាក្រុមហ៊ុនរបស់ពួកពាណិជ្ជករ ហើយភ្នាក់ងាររបស់គេមានឋានៈជាថៅកែ ពាណិជ្ជករ ពាណិជ្ជកររង ឬអ្នករកកម្រៃជើងសា ។ ពួកនេះច្រើនតែសុំដីតិចតួចពីស្តេចនគរនីមួយៗ ដើម្បីសន្សំវារសនៈ អគារពាណិជ្ជកម្ម រោងចក្រ ឬក៏ឃ្មាត់ស្តុកទំនិញតែប៉ុណ្ណោះ ហើយគេបានទាំងយល់ព្រមបង់ពន្ធដារខ្លះៗ លើទំនិញដែលគេលក់ដូរនោះទៀតផង ។

មុនដំបូង ក្រុមហ៊ុនរបស់ប្រទេសណាក៏ដូចជារបស់ប្រទេសណាដែរ គេបានចាប់ផ្តើមឡើងយ៉ាងដូច្នោះ ។ ក៏ប៉ុន្តែកាលពីពេលដែលមានតែពួកព័រទុយហ្គេប៉ុណ្ណោះនៅចុងបូព៌ាមុនគេ សភាពការណ៍បានធ្វើឲ្យកើតមានហេតុ-ការណ៍ផ្សេង លើសពីការដែលគ្រាន់តែបង្កើតអគារពាណិជ្ជកម្ម និងការធ្វើពាណិជ្ជកម្ម ។ ពួកនេះបានលូកដៃចូលទៅក្នុងផ្ទៃរបស់ប្រទេសនីមួយៗ ផ្តល់ជំនួយឲ្យទៅស្តេចម្ចាស់ច្បាំងប្រឆាំងនឹងស្តេចម្ចាស់ទៀតហើយ ទទួលបានដីសម្បទានរឹតតែធំឡើង ជួនកាលទទួលបានទីក្រុងមួយ ឬទីកន្លែងមួយទាំងមូលតែម្តង ។ ជួនកាលទៀត ដូចជានៅកាលីកុត កូសាំង ក្រុងកាន់រ កាណាអ៊ីរ ឌីយូដាដើម ពួកនេះទទួលបានដីទំនេរមួយកន្លែងនៅក្បែរទីក្រុងមួយនៅលើនោះពួកគេក៏កសាងបន្ទាយមួយ រួចទីក្រុងថ្មីមួយទៀត ។ ពួកគេបានក្លាយបន្តិចម្តងៗ ទៅជាមហាអំណាចយោធាមួយ ដែលធ្វើឲ្យស្តេចស្រុកអាយុខ្ទប់ខ្ទាច រហូតទាល់តែស្តេចខ្លះបានទាមទារឲ្យចុះកិច្ចសន្យាជាលាយលក់ណាមួយនៅពេលប្រគល់ដីសម្បទានឲ្យថា មិនសន្សំបន្ទាយទេ ។

នៅពេលដែលពួកហុល្លង់បានបង្ហាញខ្លួនឡើងនៅចុងបូព៌ា របៀបរបបពាណិជ្ជកម្មពីមុនបានផ្លាស់ប្តូរអស់ទៅហើយ ។ ចាប់តាំងតែពីមានការប្រកួតប្រជែងគ្នាដំបូងម៉្លោះ គឺចាប់ពីពេលដែលស្តេចហ៊ុលីណី ទី២ បានហាមប្រាមមិនឲ្យនាវាហុល្លង់ចូលចតនៅតាមកំពង់ផែរបស់ព័រទុយហ្គេ និងអេស្ប៉ាញ នៅចុងបូព៌ាឯនេះ គេហាក់ដូចជាមានអារម្មណ៍ថា ពួកអឺរ៉ុបដែលមកដល់លែងជាពាណិជ្ជករទៀតហើយ តែមកជាអ្នកដណ្តើមកម្រិតវិញម្តង ។ គេគិតថាប្រទេសឥណ្ឌាក៏ដូចជាអាំងស៊ុយឡាំង ឥណ្ឌូចិន ចិន និងជប៉ុនផងដែរ នឹងទទួលបាននូវរបៀបរបបធ្វើឲ្យមានអារម្ភធម៌ថ្មីមួយ និងទទួលបាននូវការណែនាំឲ្យចូលការនាំសាសនាថ្មីមួយ ហើយមានមហាអំណាចថ្មីមួយមកដល់

ដែលគេមិនដែលស្គាល់ពីមុនមកសោះ ។

នៅកន្លែងខ្លះស្តេចស្រុកអាយរអ៊ុំរទាំថា ពួកព័រទុយហ្គេនេះបានមកធ្វើឲ្យល្អកំករនៅក្នុងស្រុក ដោយនាំឲ្យអ្នកស្រុកបែរទៅកាន់សាសនាភូមិករិញ មករំខានដល់របររកស៊ីរបស់ពួកពាណិជ្ជករ ដែលកាន់សាសនាមហាម៉ាត់ និងជួនកាល កាន់ជើងគូប្រឆាំងរបស់ខ្លួនគេទៀតផង ។ ស្តេចទាំងអស់នោះបាននាំគ្នាប្តឹងទៅពួកហុល្លង់ ដែលទើបតែមកដល់ ដើម្បីឲ្យជួយវាយប្រហារទៅលើពួកព័រទុយហ្គេ ដូចជានៅកាណារី ណាហ្គាហ្គាតាណាំ សាន់តូមេ ជាដើម ។ ជួនកាលគេក្រាន់តែប្តឹងឲ្យជួយការពារពីការវាយប្រហាររបស់ពួកព័រទុយហ្គេប៉ូណ្តោះ ។ ដោយហុល្លង់ និងអេស្ប៉ាញ កំពុងតែច្បាំងគ្នានៅឯអឺរ៉ុប ហើយដោយប្រទេសព័រទុយហ្គាល់បានត្រូវគេដាក់បញ្ចូលទៅក្នុងអេស្ប៉ាញហើយ គេគិតថាវាគឺជាការធម្មតាទៅដែលព័រទុយហ្គេ និងហុល្លង់ច្បាំងគ្នានៅចុងបូព៌ានេះ ។ បើសិនជាចង់ដឹងឲ្យបានរឹតតែច្បាស់លាស់ថែមទៀត អំពីទំនាក់ទំនងរវាងហុល្លង់ជាមួយនឹងព័រទុយហ្គេ នាសម័យនោះ តើហុល្លង់បានផ្តល់ជំនួយឲ្យស្តេចស្រុកអាយប្រឆាំងនឹងព័រទុយហ្គេដូចម្តេច ហើយតើពួកព័រទុយហ្គេ បានចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយស្តេចស្រុកអាយប្រឆាំងនឹងហុល្លង់រិញយ៉ាងដូចម្តេច ដើម្បីអាចវាយតម្លៃបានថា តើវាបាននាំមកនូវផលអាក្រក់ ដល់ប្រជាជាតិទាំង២ ដូចម្តេចខ្លះ សូមអញ្ជើញអានសៀវភៅរបស់លោក ហ្គេដេស៊ូតិន ។ ជំនួយ និងចំណងមេត្រីភាពទាំងអស់នោះ មិនមែនសុទ្ធតែបានមកដោយទទេនោះទេ ។ ដើម្បីជាការតបស្ម័គ្រចំពោះជំនួយរបស់ពួកបរទេស ស្តេចស្រុកអាយបានផ្តល់ដីសម្បទាន ឬទីក្រុងមួយជាថ្មី ដីសម្បទាន ឬទីក្រុងនោះមិនយូរមិនឆាប់ បានក្លាយទៅជារដ្ឋតូចមួយរបស់ពួកព័រទុយហ្គេ ឬហុល្លង់ ជារដ្ឋសម្រាប់តែពួកបរទេស ដែលក្រោយមកបង្កជាការលំបាកផ្សេងៗ ជៀសមិនរួច ទាមទារឲ្យដោះស្រាយតាមការសម្របសម្រួល ។ ដោយពួកបរទេសនេះមានគ្នាតិច ស្តេចស្រុកអាយគិតថាគេអាចវាយឲ្យបរាជ័យបាន ដោយកម្លាំងប្រជាជនដ៏ច្រើនលើសលប់របស់គេ ។ ប៉ុន្តែចំពោះពួកព័រទុយហ្គេហុល្លង់រិញ គេគិតថាពួកគេអង់អាចក្លាហាន ហើយមានអាវុធល្អៗជាង និងមានមេបញ្ជាការខ្លាំងពូកែជាង ហើយជាទូទៅពួកអឺរ៉ុបតែងតែចង់ដោះស្រាយ ដោយការប្រយុទ្ធសត្រូវបរាជ័យ ជាជាងការចរចាគ្នា ។ កាលណាគេវាយសត្រូវឲ្យបរាជ័យ គេទទួលបានផលច្រើនជាងការចុះសន្តិសញ្ញា ។ ហើយកាលណាគេវាយដណ្តើមយកបានទីក្រុងណាមួយ ពួកទាហានតែងតែសប្បាយនឹងធ្វើការបំផ្លិចបំផ្លាញ ប្រមែប្រមួលយកទ្រព្យសម្បត្តិអស់គ្នានសល់ ។

ជួនកាលពួកអឺរ៉ុបមិនបានរង់ចាំឲ្យមានការប្តឹងតវ៉ា ឬមានការបង្កើន ដើម្បីយកលេសនឹងធ្វើការវាយប្រហារទៅលើប្រទេសមួយ ហើយដណ្តើមយកតែម្តងនោះទេ ជាក់ស្តែងដូចជាករណីពួកព័រទុយហ្គេកាលនៅក្រោមការដឹកនាំរបស់អាណូប៊ុយតែក បានដណ្តើមយកកោះហ្គាអានៅក្នុងឆ្នាំ១៥១០ រួចម៉ាឡាកាក្នុងឆ្នាំ១៥១១ ជាដើម ។ ការវាយដណ្តើមយកម៉ាឡាកានេះបានធ្វើឲ្យមានប្រតិកម្មជាខ្លាំងនៅចុងបូព៌ា នេះមិនមែនដោយសារថាម៉ាឡាកានេះ ជាប្រកបេញចូលសំខាន់មួយសម្រាប់នាវាចរនៅលើពិភពលោក ជាចំណុចកណ្តាលនៃពិភពទាំង៣

គឺពិភពហិណ្ឌូ ពិភពម៉ាឡេ និងពិភពឥណ្ឌូចិន ដែលបន្តរហូតទៅដល់ស្រុកចិនដ៏ធំ ហើយនិងប្រទេសជប៉ុនទៀតផង
នោះទេ ក៏ប៉ុន្តែពីព្រោះពីរទុយហ្គេវាយដណ្តើមយកម៉ាឡាកាបានដោយគ្មានដោះ គ្មានមូលហេតុអ្វីសមស្រប
សោះ ។ អាល់ប៊ុយតែកអាចនឹងពន្យល់បានពីមូលហេតុវាយយកកោះហូអា និងកោះទ្រីណាសេរីម ក៏ប៉ុន្តែគេមិន
អាចពន្យល់មូលហេតុនៃការវាយយកម៉ាឡាកាបានទេ បើពុំនោះ គឺដោយសារទីក្រុងនេះមានទីតាំងល្អសំខាន់
លេខមួយ មានស្តេច និងប្រជាជនកាន់សាសនាមហាម៉ាត់ ខុសពីពីរទុយហ្គេវដែលកាន់សាសនាកាតូលិក ។

ដោយមានទីតាំងរួចហើយនៅហូអា ម៉ាការ៉ា និងម៉ាឡាកា ពួកពីរទុយហ្គេវបានក្លាយទៅជាមហាអំណាចដ៏ខ្លាំង
ក្លាមួយ ប៉ុន្តែពួកនេះ ត្រូវប្រយុទ្ធគ្នាជាមួយពួកហុល្លង់ដែលទើបតែនឹងដល់ តែបានក្លាយទៅជាមិត្តរបស់ស្តេច
ស្រុកអាយ ហើយបានចាប់ផ្តើមវាយដណ្តើមយកបន្ទាយផ្សេងៗរបស់ពីរទុយហ្គេវនៅឥណ្ឌូ និងម៉ាឡាកា ដោយ
មានការគាំទ្រពីពួកជុវង ។

ពួកពីរទុយហ្គេវបានត្រូវគេបណ្តេញចេញពីប្រទេសជប៉ុន ព្រោះពួកនេះគិតគូរតែព្រឺងទាក់ទាញអ្នកស្រុក
ឲ្យផ្លាស់ប្តូរសាសនាច្រើនជាងការរកស៊ី គិតគូរព្រឺងដណ្តើមយកអំណាចខ្លាំងជាងការដណ្តើមទីផ្សារ និងម្សៅ
ទៀតព្រោះលោកសង្ឃកាតូលិក និងសាវ័ករបស់គេច្រើនតែជាអ្នកបង្កបញ្ហា មិនមែនជាអ្នកចូលចិត្តសន្តិភាព ។
នៅពេលដែលគេចាប់បង្ខំពួកសេស៊ីត១១៧នាក់ ពួកហុល្លង់ស៊ីស្ត្រាំង២២នាក់ និងពួកបព្វជិតពីរទុយហ្គេវ២០០នាក់
ឲ្យចុះកប៉ាល់ចេញពីជប៉ុនយកទៅដាក់នៅម៉ាការ៉ា នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៦៧ ពេលនោះនៅក្នុងប្រទេសជប៉ុនមានប្រជាជន
ចំនួន១លាន៧សែននាក់ដែលបានប្តូរចូលកាន់សាសនាកាតូលិក ។ ភាមពិត ពួកជប៉ុន គ្មានបំណងបណ្តេញពួក
ពាណិជ្ជករពីរទុយហ្គេវចេញពីស្រុកទេ ក៏ប៉ុន្តែពួកលោកសង្ឃកាតូលិកបានលួចត្រលប់ចូលមកវិញដោយលាក់
កំបាំង ហើយពួកអ្នកដែលបានប្តូរទៅកាន់សាសនាកាតូលិកចំនួនទាំង ១.៧៥០.០០០ នាក់ បាននាំគ្នារំដើបរដ្ឋល
ឡើង ជាហេតុដែលធ្វើឲ្យគេបណ្តេញចេញទាំងអស់គ្នាទៅ ។ ចំណែកពួកហុល្លង់វិញ ពួកនេះគោរពសាសនា
អ្នកស្រុកអាយ មិនរើរល់នឹងការទាក់ទាញមនុស្សឲ្យប្តូរចូលកាន់សាសនាកាតូលិកទេ បើទោះជាថាគេជាអ្នក
ជឿជាក់ក្នុងសាសនាកាតូលិកនេះក៏ដោយ ម៉្លោះហើយគេទទួលបានការអនុញ្ញាតឲ្យតាំងទីលំនៅលើកោះហ៊ីរ៉ាដូ
(ដេស៊ីម៉ា) នៅចំពីមុខណាហ្គាសាគី ឲ្យបើកអគារពាណិជ្ជកម្ម រកស៊ីនៅទីនោះ ហើយបើរដ្ឋាភិបាលត្រូវការប្រាក់
គេឲ្យខ្លីៗ ក្រោយមក ពួកអង់គ្លេសក៏ទទួលបាននូវបុព្វសិទ្ធិ ដូចគ្នានេះដែរ ហើយចាប់ពីពេលនោះមកពាណិជ្ជកម្ម
នៅប្រទេសជប៉ុន បានក្លាយទៅជាមុខរបរដ៏ល្អប្រសើរមួយ ។

នៅពេលដែលពួកអង់គ្លេស និងបារាំងចាប់ផ្តើមមានតួនាទីសំខាន់នៅចុងបូព៌ា ពេលនោះពួកពីរទុយហ្គេវ
នៅមានសេសសល់តែទឹកដីបន្តិចបន្តួច ដែលគេកាន់កាប់ពីមុន និងទឹកដីអំណាចក្រឥណ្ឌូខ្លះៗ ប៉ុណ្ណោះ ។ ពេល
នោះ ពួកហុល្លង់ដែលបានប្រយុទ្ធនឹងពួកអង់គ្លេសដែលចង់វាត់ទីនៅលើសមុទ្រចុងបូព៌ាដែរ បានបើកការវាយ
ប្រហារទៅលើនាវារបស់ពួកពីរទុយហ្គេវដណ្តើមយកទំនិញ ហើយបានធ្វើនាវាចរនៅពាសពេញអាំងស៊ុយឡាំង

ដណ្តើមយកហ្សាកាតា កូអិន និងបាតារីយ៉ា នៅក្នុងឆ្នាំ១៦១៨ ។ ពួកបារាំង និងអង់គ្លេស មិនបានរំខានដល់ ការងារនេះទេ ហើយគេបានទាំងទះដៃអបអរទៀតផង ចំពោះការដែលហុល្លង់បានបណ្តេញពីទុយហ្គេចេញ ពីសិរីបុរី ម៉ាឡាកា ប្រជុំកោះប៉ុនហ្សិប្តូ ប៉េស្តាខ័រ នៅក្នុងច្រកកោះហ្ស៊ីរម៉ូស និងជាពិសេសនៅពេលដែលហុល្លង់ បានទទួលកោះហ្ស៊ីរម៉ូសពីចិន ជាថ្មីនឹងកោះប៉េស្តាខ័រ ។

គឺចេញពីបាតារីយ៉ា ដែលបានក្លាយទៅជាមូលដ្ឋាននៃទឹកដីដណ្តើមបានទាំងអស់នៅចុងបូព៌ាប្រទេស នេះឯង ដែលនាវាហុល្លង់បានធ្វើដំណើរទៅគ្រប់ទិសទី មានឥណ្ឌូ ឥណ្ឌូចិន ជប៉ុន ចិន បញ្ហាដោយអ្នកដើរកប៉ាល់ ពោរពេញទៅដោយសេចក្តីភ្ញាក់ និងគ្មានការច្របូកច្របល់ក្នុងអារម្មណ៍ ទៅត្រួតពិនិត្យការរកស៊ីតាមអការ ពាណិជ្ជកម្មរបស់គេ ឬដឹកទំនិញទៅមក ពីប្រទេសមួយទៅប្រទេសមួយ ផ្ទេរផ្ទុះចុះឡើងមុននឹងសម្រេចដឹកយក តែរបស់ដែលមានតម្លៃពីចុងបូព៌ាទៅអឺរ៉ុប ដែលលក់ចេញបានតម្លៃយ៉ាងខ្ពស់ ។

នៅពេលដែលពួកពីរទុយហ្គេ និងហុល្លង់អស់ឥទ្ធិពលទៅ បានទុកកន្លែងឲ្យអ្នកក្រោយៗម្តង ម្យ៉ាងគឺដោយ សារពួកពីរទុយហ្គេគ្មានកម្លាំងនឹងច្បាំងដណ្តើមតទៅទៀត ឯពួកហុល្លង់វិញគេបានប្រមូលផ្តុំកម្លាំងនៅតែត្រឹម ភាគខាងកើត និងខាងត្បូងខ្ទប់ម៉ាឡេប៉ូណ្តោះ ពេលនោះប្រជាជនឥណ្ឌូត្រូវប្រឈមមុខជាមួយមហាអំណាច ថ្មីៗទៀត គឺបារាំងដែលនៅក្រោមការដឹកនាំរបស់លោក ខុយដ្លុច និងអង់គ្លេសដែលនៅក្រោមការដឹកនាំរបស់លីវ គ្លីវ៉ា និងពួកអ្នកបន្តនៃរបស់គាត់ ។ ដោយសារចង់មានអការពាណិជ្ជកម្ម មានភូមិ ទីក្រុងមានអំណាចដូចពីរទុយហ្គេ ពួកអ្នកមកដល់ថ្មីនេះ ក៏ចាប់អនុវត្តតាមនយោបាយរបស់ពួកពីរទុយហ្គេដែរ ដោយចូលរួមក្នុងសង្គ្រាមរវាងរដ្ឋ ស្រុកអាយ ធ្វើអន្តរាគមន៍ចូលក្នុងសង្គ្រាមស៊ីវិលរវាងស្តេចរាជវង្សតៃមួយ ដែលឈ្មោះដណ្តើមអំណាចគ្នា ។ មុន ដំបូង នយោបាយនេះមានបំណងត្រឹមតែដណ្តើមយកទឹកដី នៅក្នុងពេលដែលមានភាពច្របូកច្របល់ និងសង្គ្រាម ប៉ុណ្ណោះ ។ ក៏ប៉ុន្តែដល់យូរៗទៅ នយោបាយនេះចេះតែទាក់ទិនឆ្ងាយទៅៗ រហូតដល់ថា ប្រទេសឥណ្ឌូទាំងមូល ត្រូវក្លាយទៅជាក្នុងភ្នែងនេះសន្ទោសនៅ ដែលនៅក្នុងនោះ ពួកបារាំង និងពួកអង់គ្លេស ដែលជាសត្រូវនឹងគ្នា ស្រេចទៅហើយនៅឯអឺរ៉ុប បានមកជួបគ្នាក្នុងនាមជាកូនដីបកូនៅឯឥណ្ឌូវិញ ម្នាក់ៗស្ថិតនៅក្នុងជួរទ័ពរបស់ ស្តេចស្រុកអាយប្រឆាំងគ្នា មុនដំបូងគ្រាន់តែជាអ្នកស៊ីឈ្នួលច្បាំងទេ តែក្រោយមក ច្បាំងគ្នាបំបែកដណ្តើម ទឹកដីតែម្តង ។

នយោបាយនេះបានធ្វើឲ្យរដ្ឋស្រុកអាយជាច្រើនធ្លាក់ចូលក្នុងដៃបារាំង និងអង់គ្លេស ហើយនៅពេលដែល អាណាចក្រម៉ុងហ្គោលត្រូវរដ្ឋលំបាកទៅ ទុកឲ្យពួកមហាសេដ្ឋីបែងចែកទឹកដីគ្នា គេបានចោទសំណួរឡើងថា តើ ប្រទេសឥណ្ឌូនឹងទៅជារបស់បារាំងឬរបស់អង់គ្លេស ។ ទីបញ្ចប់ ឥណ្ឌូក៏បានក្លាយទៅជារបស់អង់គ្លេស ឯពួក បារាំង និងពីរទុយហ្គេនៅមានសល់តែទីក្រុង លំនៅ គេហបាល និងទីតាំងដាច់ៗពីគេប៉ុណ្ណោះ នៅលើខ្ទប់បហិណ្ឌូ ស្ថាននេះ ។

យើងបានឃើញពីខាងលើរួចហើយ អំពីអំណាចរបស់អាណាចក្រម៉ុងហ្គោល ដែលបាវ៉ែរ ត្រូវជាបច្ចាញាតិរបស់ទីម្នាខន់ (តាមែរឡង់) បានបង្កើតឡើងនៅដើមសតវត្សរ៍ទី១៦ នៅពីខាងជើងប្រទេសឥណ្ឌា ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៥២៤ បាវ៉ែរបានធ្វើដំណើរឆ្លងកាត់ព្រំដែនចូលទៅវាយពួកប៉ាតង់ដឺឡូឌី ដែលសោយរាជ្យនៅទីក្រុងដែលឈ្លីបរាជ័យនៅក្នុងសមរម្យមិប៉ានីប៉ាន់ ។ បន្ទាប់មកបាវ៉ែរបានវាយពួករាជបុត្រ ដែលបានអះអាងថា ខ្លួនជាពូជពង្សអតីតក្សត្រឥណ្ឌា នៅជិតអាគ្រា នៅក្នុងឆ្នាំ១៥២៧ ។ បុត្រារបស់បាវ៉ែរឈ្មោះថា ហ្វិម៉ាយុន បានឡើងកាន់អំណាចបន្តនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៣០ ហើយបានបន្តវាយដណ្តើមយកម៉ាល់វ៉ា និងកុដរដ្ឋ (តែត្រូវមេទ័ពអាហ្វហ្កានម្នាក់ទម្លាក់ពីរាជបល្ល័ង្កដណ្តើមយកអំណាច ឆ្នាំ១៥៤១) ក៏រត់ភៀសខ្លួនទៅរស់នៅឯស្រុកពែរ រួចត្រលប់មកសោយរាជ្យវិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥៤ ។ ហ្វិម៉ាយុន បានកសាងរាជវាំងដ៏ល្អនៅក្នុងរាជធានីដែលឈ្លី ។ បុត្រារបស់បាវ៉ែរ ឈ្មោះថា អាក់បារ ដែលគេហៅថាមហាអាក់បារ បានឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតាក្នុងជន្មាយុ១៥ព្រះវស្សា នៅក្នុងឆ្នាំ១៥៥៥ ។ អាក់បារបានវាយពួកអាហ្វហ្កានដែលប្រុងចូលលុកលុយឲ្យបរាជ័យ វាយសំណង់នៅក្នុងរាជធានីអាគ្រា ធ្វើពីឥដ្ឋចោល ហើយសង់បន្ទាយរឹងមាំមានជញ្ជាំងធ្វើអំពីថ្មពណ៌ក្រហម បង្រួបការបះបោររបស់ពួកមេកោយធំៗ ដណ្តើមយកប៊ីសហ្គាល់នៅពីខាងកើត រួចកាប៉ូល និងកាស្យែរ ពីខាងពាយព្យ ចាប់បន្តិប្រជារាស្ត្រឲ្យគោរពច្បាប់ ឲ្យដឹកព្រែក កសាងផ្លូវថ្នល់ ហើយបានចេញច្បាប់គ្រប់គ្រងអាណាចក្រប្រកបដោយជោគជ័យ ។ ស្តេចអង្គនេះមានបំណងចង់បង្កើតសាសនាមួយដែលមានការអនុគ្រោះ ច្រើនជាង ក៏ប៉ុន្តែទ្រង់ត្រូវសុភក្តិបាត់ទៅក្រោមការយំសោកស្តាយស្រណោះពីប្រជាជនឥណ្ឌាទាំងមូល ។ ពួកអឺរ៉ុប បានចាត់ទុកអាក់បារថា គឺជាស្តេចម៉ុងហ្គោលមួយអង្គដែលខ្លាំងក្លាជាងគេ ព្រោះថាព្រះអង្គខ្លាំងទាំងនៅក្នុងការធ្វើសង្គ្រាម ខ្លាំងទាំងនៅពេលមានសន្តិភាព ។ មរណភាពរបស់អាក់បារបានធ្វើឲ្យអាណាចក្រម៉ុងហ្គោល ចុះខ្សោយ ។ បុត្រារបស់អាក់បារ ដែលធ្លាប់បានបះបោរប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គ បានត្រូវកូនៗធ្វើចម្បាំងជាមួយ បន្តិចត្រួតត្រាទៅនៅឯឡាហ៊ែរ ។ ចៅរបស់អាក់បារឈ្មោះ សាដេហាន ក៏ត្រូវកូនទាំង៤នាក់ ដែលខ្លួនបានកាត់ទឹកដីបែងចែកឲ្យ ហើយធ្វើសង្គ្រាមជាមួយ ហើយត្រូវកូនម្នាក់ឈ្មោះថា អូរែនហ្សេប ដែលមានជ័យជម្នះលើបងប្អូនទាំង៣នាក់ ទៀតចាប់បង្ខំក្នុងរាំង ហើយឡើងសោយរាជ្យជំនួសវិញ ។ ព្រះរាជាក្រោយនេះ ជាមនុស្សឆ្លាត ហើយក្លាហាន យល់ដឹងអំពីនយោបាយច្រើន គ្មានការសង្គ្រាម មានល្បិចបន្តិច តែរស់នៅសាមញ្ញ ។ ទ្រង់មានកិត្តិមាមល្បិចល្បាញ ខ្លាំងណាស់ ក៏ប៉ុន្តែការត្រួតត្រានៅលើប្រទេសឥណ្ឌារបស់ព្រះអង្គមិនសូវជាស្រួលប៉ុន្មានទេ ។ ដោយកន្លងមក មានការបះបោររបស់រាជបុត្រាប្រឆាំងនឹងព្រះបិតាដូច្នោះ ម៉្លោះហើយពួកចៅហ្វាយខែត្រ ស្តេចត្រាញក៏មិនសូវមានស្មារតីចំណុះព្រះរាជាប៉ុន្មានដែរ ។ ហេតុការណ៍នេះបានធ្វើឲ្យអាណាចក្រម៉ុងហ្គោល ត្រូវបែកបាក់ ហើយអូរែនហ្សេបហាក់ដូចជាបានដឹងអំពីរឿងនេះ នៅពេលដែលកូនៗ២នាក់បានចាប់កាន់អារ៉ុធ្មប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គ ។ អូរែនហ្សេប បានចាប់កូនទាំង២ដាក់កុក រួចបានឲ្យគេដាក់ថ្នាំពុលឲ្យដឹក ក៏ប៉ុន្តែបន្ទាប់មក ក៏យំសោកសង្រេង ស្តាយ

ស្រណោះក្រោយ រហូតដល់ធ្លាក់ខ្លួនមានជំងឺ ។ ពេលនោះពួកម៉ារ៉ាត ពួករាជបុត្រ និងពួកហិណ្ឌូបានងើបបះបោរឡើង ហើយកូនរបស់អូរែងហ្សូបម្នាក់បានចូលដៃជាមួយនឹងពួកម៉ារ៉ាត ទៀតផង ក៏ប៉ុន្តែអូរែងហ្សូបបានវាយបំបាក់ពួកបះបោរឲ្យបរាជ័យ ហើយដើម្បីរាំងខ្ទប់ការប្រឆាំងផ្សេងៗ បន្ទុះបន្ថយការមិនពេញចិត្ត និងបង្ហាញឲ្យឃើញថា បណ្តាការបះបោរ និងសង្គ្រាមស៊ីវិលទាំងអស់នេះ មិនបានធ្វើឲ្យកម្លាំង របស់ព្រះអង្គចុះខ្សោយនោះទ្រង់បានវាយយកវិសៀព្វនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៨៧ យកព្រះរាជាណាចក្រហ្គុលកុង នៅ ក្នុងខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ១៦៨៨ ។ ព្រះអង្គសុគតនៅខែកុម្ភៈឆ្នាំ១៧០៧ ដែលគ្របដណ្តប់ទៅដោយជោគជ័យ និងទុក្រិដ្ឋកម្ម ។ អូរែងហ្សូបសោយរាជ្យបាន៩០ឆ្នាំនៅលើអាណាចក្រដ៏ធំមួយ ដែលទ្រង់បានដណ្តើមយករាជាណាចក្រចំនួន ១០ ទៀត មកបញ្ចូលបន្ថែម អាណាចក្រនោះលាតសន្ធឹងនៅលើខ្សែរយៈបណ្តោយ និងខ្សែរយៈទទឹងចម្ងាយ ២៩ អង្សា ។ អាណាចក្រដ៏ធំនោះមានប្រជាជន ៦៤លាននាក់ ដែលផ្តល់ចំណូលច្រើនជាង ១ កោដិរូពី ។ ពួកម៉ុងហ្គោលបានចាត់ទុក អូរែងហ្សូប ដូចជា ព្រះដែលហ្នឹងម៉ាត់ ចំពោះអ្នកដទៃក៏ដូចជាចំពោះខ្លួនឯង ហើយមិនព្រាញ់តនឹងកាត់អវៈយវៈមួយចោលទេ ដើម្បីដល់ប្រយោជន៍អាណាចក្រ ។ តែអូរែងហ្សូបបានដាក់ថ្នាំពុលសម្លាប់ឪពុក ក្សត្រីពួកសម្ព័ន្ធមិត្ត កាប់សម្លាប់បងប្អូន និងក្មួយ បំពុលកូនទាំង២ និងប្អូនស្រី ដើម្បីតែឋានៈជា អាវ័លមហ្ស មានន័យថា ជាអ្នកដណ្តើមយកលោកសន្តិវាសប៉ុណ្ណោះ ។ នៅពេលដែល អូរែងហ្សូប សុគតទៅ មហាណាចក្រពេលនោះបានចុះខ្សោយខ្លាំងណាស់ទៅហើយ ដោយសារតែភាពហ្នឹងម៉ាត់របស់ព្រះអង្គ ដែលធ្វើឲ្យកើតមានការខឹងសម្បាជាច្រើន មានមហិច្ឆតាគ្រប់ទីកន្លែង ។ ចំណងដែលចងភ្ជាប់មហាណាចក្រត្រូវបានរសាយ ហើយការប្រេះស្រាំបានកើតមានឡើងជាទូទៅ ។

កាលពីនៅក្រោមមហាអាក៌បារ អាណាចក្រម៉ុងហ្គោលត្រូវបែងចែកចេញជា១៦រដ្ឋាភិបាល ។ មកដល់រជ្ជកាលរបស់អូរែងហ្សូប មាន២១រដ្ឋាភិបាល ក្នុងនោះមានរាជធានី៣ គឺឡាហ៊ីរ ដៃលី និងអាគ្រា មានប្រជាជនមានជាតិសាសន៍ខុសៗគ្នាចំនួន២០ ។ នៅភាគកំពង់ផែ និងទីក្រុងធំៗ គេបានផ្តល់ដីសម្បទានតូចតាចទៅឲ្យពួកព័រទុយហ្គេ ហុល្លង់ បារាំង អង់គ្លេស និងដាណឺម៉ាក តែដីទាំងអស់នោះមានសារសំខាន់ខាងពាណិជ្ជកម្មខ្លាំងណាស់ ។ កាលនោះ ពួកពាណិជ្ជករអឺរ៉ុបទាំងអស់នោះមិនទាន់បង្កគ្រោះថ្នាក់អ្វីឡើយទេ ព្រោះថា ថ្វីបើមានចម្បាំងរវាងគ្នាឯងនឹងគ្នាឯងក៏ដោយ ក៏ពួកម៉ុងហ្គោលបានត្រួតត្រាពួកបរទេសយ៉ាងតឹងរ៉ឹងបំផុត ។ ប៉ុន្តែអស់ពី អូរែងហ្សូបទៅស្តេចសោយរាជ្យក្រោយៗមកមិនសូវមានអំណាច ម្ល៉ោះហើយសភាពការណ៍ក៏ប្រែប្រួលស្រស់អស់ ។

កូន និងចៅរបស់អូរែងហ្សូបបានធ្វើដូចជាដីដូនដីតារបស់គេដែរ គឺឈ្មោះប្រកែកកាប់សម្លាប់គ្នាដណ្តើមអំណាច បងសម្លាប់ប្អូនកូនសម្លាប់ឪពុក (១៧១៣) រួចប្រព្រឹត្តការសេពសុភា អាភៀន មានស្រីញី ពេលនោះអំណាចរបស់ថ្នាក់កណ្តាល បានចុះខ្សោយជាខ្លាំង រហូតដល់ថាពួកស្តេចត្រាញ់ ណាបាប៊ី និងពួកចៅហ្វាយខែត្រ (ស្វីបាប៊ី) ចាប់ផ្តើមរើបម្រះគេចខ្លួនចេញពីកាតព្វកិច្ច ពីការបង់ពន្ធដារឲ្យ ។ នៅពេលនោះណាខៀសា មានសញ្ជាតិ

ពែក្សបានបង្ហាញខ្លួនឡើងប្រៀបបានទៅនឹងគ្រោះប្រែប្រួល ដុតបំផ្លាញរាជធានីដែលខ្មែរខ្ចីដួងជាមនុស្សព្រៃ (១៧៧៧) មុននឹងដកថយចេញទៅ ។

អាណាចក្របានចាប់បែកបាក់យ៉ាងល្បឿននៅពេលដែលពួកបារាំង និងអង់គ្លេសចាប់ផ្តើមសង្គ្រាម ដើម្បីការពារខ្លួនប្រឆាំងនឹងពួកបែកខ្លួន ដែលមកយាយីអការពាណិជ្ជកម្មនៅ កាល់កូតា បានដែលណាហ្គ័រ ។ល។ បន្ទាប់មកពួកបារាំង និងអង់គ្លេស បានជ្រើសរើសទាហានអឺរ៉ុប បង្កើតជាកងទ័ពតូចមួយសម្រាប់ការពារ ក្រោយមកទៀតរើសទាហានជាអ្នកស្រុកអាយបន្ថែម ជាមួយខុយដ្វិច (រូបភីវ៉ា) ដែលអាចឲ្យគេបើកការប្រយុទ្ធ បាន ឬចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយពួកណាប៉ូលី ដែលបះបោរឡើង ។

ក្រោយមកទៀត ការប្រកួតប្រជែងបានកើតមានរវាងពួកបារាំងជាមួយនឹងពួកអង់គ្លេស ហើយសង្គ្រាម រវាងសាសន៍ទាំង២ក៏កើតមានឡើងនៅឥណ្ឌូក៏ដូចនៅអឺរ៉ុបដែរ មានការដុតបំផ្លាញ ការកាប់សម្លាប់ ការក្បត់ ស្តេចស្រុកអាយ ការដណ្តើមយកដីដោយការប្រយុទ្ធ ដោយកម្លាំង និងដោយទឹកលុយ ពីស្តេចស្រុកអាយណា ដែលមានមហិច្ឆតា ។

ហេតុការណ៍ដែលបានរៀបរាប់ខាងលើនេះ បានប្រព្រឹត្តទៅចាប់តាំងពីពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី១៨ រហូត ដល់សតវត្សរ៍ទី១៩ ក្នុងនោះពួកអង់គ្លេសដណ្តើមបានទឹកដីល្បឿនជាន់ ព្រោះបារាំងរវល់តែជាប់ច្បាំងនៅឯអឺរ៉ុប ប្រជារាស្ត្រប្រឆាំងនឹងស្តេច ម៉្លោះហើយរក្សាបានតែទឹកដីបន្តិចបន្តួចនៅឥណ្ឌានេះ គឺសល់តែប៉ុន្មានខ្ទេចខ្ទី ការិកាល់ បានដែលណាហ្គ័រ ម៉ាហេយ៉ាណាមុន និងទីតាំងមួយចំនួនទៀតដែលមិនសូវមានតម្លៃប៉ុណ្ណោះ ។ មកដល់ឆ្នាំ១៩១០ អង់គ្លេសកាន់កាប់ទឹកដីឥណ្ឌូបានចំនួន២ភាគ៣ ចំនួន១ភាគ៣ទៀតមានរើស៊ីដង់តាំងនៅ មានប្រជាជនទាំងអស់ ២៣០លាននាក់ លើប្រជាជនសរុប ២៩០លាននាក់ និង ៦០លាននាក់ទៀត ស្ថិតនៅក្នុងអាណាព្យាបាល ។ ដល់ចំណូលបានមកពីប្រជាជន ២៣០លាននាក់នេះ មិនគិតជាង ១កោដិហ្វ្រង់ទេ ។

គេអាចនិយាយថាប្រភពដើមនៃមហាអំណាច និងអាណាចក្រដ៏ធំនេះមានដើមកំណើតតាំងពីជំនាន់ សាហ្សូហានមកម៉្លោះ គឺនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៤០ តាមរយៈរាជលិខិតមួយដែលអនុញ្ញាតឲ្យអង់គ្លេសធ្វើពាណិជ្ជកម្មនៅ ក្នុងរដ្ឋម៉ុងហ្គោលទាំងឡាយ ហើយបានប្រកល់ដី៤រ៉ែនៅស៊ីរ៉ាត តែបានដាក់កំហិតថាមិនឲ្យសង្គ្រាម ឬដាក់ ទាហានទេ ។ ដល់មកឆ្នាំ១៦៨០ គេបានកែសម្រួលព្រះរាជសារនោះដោយអនុញ្ញាតឲ្យអង់គ្លេសមានកម្លាំង ការពារចំនួន ៣០នាក់ ។ ក្រោយមក ដីចំនួន ៤រ៉ែ បានក្លាយទៅជា ១លានម៉ែត្រការ៉េ ហើយកម្លាំងការពារ ៣០នាក់ បានកើនដល់៣សែននាក់ ទៅជាកងទ័ពធំមួយ ។

នៅក្នុងចន្លោះពេលនោះ រឿងទឹកសាសន៍ដែលព្រឹត្តិការណ៍នៅអឺរ៉ុបនាចុងសតវត្សរ៍ទី១៨ បានដាក់ប្រទេស ហុល្លង់នៅក្នុងអនុត្តរភាពរបស់ប្រទេសបារាំង ពួកអង់គ្លេសបានដណ្តើមយកម៉ាឡាកានៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៥ ។ សូម រំលឹកថាម៉ាឡាកានេះពួកហុល្លង់បានដណ្តើមយកពីពួកព័រទុយហ្គេនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៤១ ហើយពួកព័រទុយហ្គេ បាន

ដណ្តើមយកពីស្តេចជ្វាកាន់សាសនាមហាម៉ាត់មួយអង្គនៅក្នុងឆ្នាំ១៥១១ ។

នៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៧ អង្គក្រសួងបានទិញសិទ្ធិដាក់ទឹកាំងនៅលើកោះសិរីបុរីពីស៊ុលតង់ម៉ាឡេនៅហ្សូហ្សី ត្រង់កន្លែងដែលកាលពីមុនស្តេចម៉ាឡេមួយអង្គបានកសាងរាជធានីមួយ ដែលក្រោយមកបានក្លាយទៅជាទីប្រជុំជនមួយមានអ្នកស្រុកតែ១៥០ នាក់ ប៉ុណ្ណោះ ។ ក្រុមហ៊ុនឥណ្ឌូភាគខាងកើតបានទិញពីស្តេចម៉ាឡេនោះ យកកោះទាំងមូលតែម្តងនៅក្នុងឆ្នាំ១៨២៤ ក្នុងតម្លៃ៦ម៉ឺនដុល្លារអាស្ស្រាញ៉ូល (ប្រហែល៣៣៧.៥០០ ហ្វ្រង់) ដោយបង់ប្រតិលាភប្រចាំឆ្នាំ១២៤.០០០ដុល្លារ (១៣៥.០០០ហ្វ្រង់) ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧៨ អង្គក្រសួង បានទិញខ្សែត្រវែលស្តីពីព្រះរាជាកេដាហ៍ ហើយបានដាក់ខ្សែនេះភ្ជាប់ទៅនឹងកោះប៉េណាំង ដែលគេដណ្តើមយកបានពីព្រះរាជាដដែលនោះកាលពីឆ្នាំ១៧៨៦ និងកោះឌីញឌីញ ដែលស្ថិតនៅចម្ងាយ ១០០ គីឡូម៉ែត្រ ទៅខាងត្បូងផងដែរ ។ ទីក្រុងដក់ដោនស្ថិតនៅលើកោះនោះឯង ។ នៅឆ្នាំ១៨២៥ អង្គក្រសួងបានហៅទឹកដីដែលរួមមាន សិរីបុរី ប៉េណាំង ម៉ាឡាកា និងវែលស្តីទាំងអស់នេះថាជាស្រុកសេតធីលមិន (ទឹកាំងនៅច្រកសមុទ្រ) ហើយដាក់ឲ្យនៅក្រោមការ ត្រួតត្រារបស់អភិបាលមួយរូប អភិបាលនោះចំណុះឲ្យស្តេចត្រាញ៉ូលនៅឥណ្ឌូ ។ គួរកត់សម្គាល់ថា នៅពេលដែល អ្វីៗកំពុងតែរៀបរយល្អទៅៗ នៅក្នុងទឹកដីដែលអង្គក្រសួងត្រួតត្រានោះ ភាពអនាធិបតេយ្យ បានកើតមានកាន់តែច្រើនឡើងៗ ដែរ នៅលើទឹកដីពួកស្តេចស្រុកអាយដែលនៅឯករាជ ។ ម្យ៉ាងទៀត ពួកអង្គក្រសួង ពួកម៉ាឡេ និងចិន ក៏បាននាំគ្នាចូលមករស់នៅក្នុងទឹកដីទាំងអស់នោះកាន់តែច្រើនឡើងៗ ធ្វើឲ្យភាពអនាធិបតេយ្យកាន់តែរីករាលដាល ហើយរដ្ឋទាំងអស់នោះក៏ត្រូវទិតបន្តិចម្តងៗ ទៅរកភាពជាទឹកដីរបស់អង្គក្រសួង ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៧៤ ដោយយកលេសថា អនាធិបតេយ្យនៅក្នុងបណ្តារដ្ឋឯករាជទាំងនោះរំខានដល់សណ្តាប់ធ្នាប់នៅក្នុងទឹកដីដែលខ្លួនកាន់កាប់ អង្គក្រសួងបានចាប់ផ្តើមដាក់កុងស៊ុល ម្នាក់នៅដៃបន្តិចស្តេចរដ្ឋឯករាជទាំងអស់នោះ ដំបូងជាធ្វើជាទីប្រឹក្សា បន្ទាប់មកដើម្បីជួយ ហើយនៅទីបញ្ចប់ ដើម្បីដឹកនាំតែម្តង ។ ពេលនោះ ភ្នាក់ងាររបស់អង្គក្រសួងនៅប៉េរ៉ាក់ចង់ធ្វើឲ្យដំណើរការនេះរីករាលដាលទៅលើទៀត ក៏ត្រូវអ្នកស្រុកបះបោរប្រឆាំង ហើយចាប់សម្លាប់បាត់ទៅ ។ គ្រោះថ្នាក់នេះមិនបានធ្វើឲ្យអង្គក្រសួងរាថយទេ ដូចទៅវិញ គេបានធ្វើការប្រយុទ្ធបយ័តន៍តឹងតែង ហើយដំណើរការដណ្តើមយកទឹកដីចេះតែបន្តទៅមុខទៀត ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៧២ បណ្តារដ្ឋម៉ាឡេ ដែលស្ថិតនៅក្រោមឥទ្ធិពលរបស់អង្គក្រសួង បានត្រូវបង្រួបបង្រួមគ្នាជាសហព័ន្ធមួយហៅរដ្ឋម៉ាឡេ នៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់អគ្គរ៉េស៊ីដង់អង្គក្រសួងម្នាក់ ដែលក្រាន់តែជាតំណាងរបស់អភិបាល ស្រុកសេតធីលមិនប៉ុណ្ណោះ ។ ពេលនោះប្រទេសសៀមបានធ្វើការកត់សំគាល់ខ្លះៗ ព្រោះបណ្តារដ្ឋម៉ាឡេ ទាំងអស់នោះ ពីមុនចំណុះសៀម ហើយកំពុងតែស្ថិតនៅក្រោមអនុត្តរភាព និងកិច្ចការពាររបស់សៀមនៅឡើយ ។ ប៉ុន្តែអង្គក្រសួងមិនបានអើពើទេ ហើយភាគខាងត្បូងរបស់ម៉ាឡាកាទាំងមូល និងរដ្ឋទាំងអស់ នៅក្នុងតំបន់ក្រោមឥទ្ធិពលអង្គក្រសួង បានត្រូវដាក់ឲ្យស្ថិតនៅក្រោមអាណាព្យាបាល ។ ពេលនោះការនាំចូលរបស់ស្រុកទាំងអស់នោះបានកើនឡើង ពី១៦ លានហ្វ្រង់ នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៧០

ទៅដល់៥៥លានហ្គ្រង់ នៅក្នុងឆ្នាំ១៩០៧ ហើយការនាំចេញបានកើនពី ១៨លាន ទៅ៨០លាន ក្នុងរយៈពេល ដូចគ្នានេះ ។ ចំនួនប្រជាជនបានកើនឡើង ២ដងក្នុងពេល២៥ឆ្នាំ ។

ការដណ្តើមយកដីរបស់អង់គ្លេសនៅមិនទាន់ឈប់ទេ ។ អង់គ្លេសបានទាមទារឲ្យសៀម ប្រគល់រដ្ឋ២ នៅលើឆ្នេរសមុទ្រចិន ពីខាងជើងរដ្ឋសហព័ន្ធ គឺទីនីកានូ និងកេឡាន់តាន់ ប្រគល់រដ្ឋកេដាហ៍នៅលើឆ្នេរសមុទ្រ បឹងហ្គាល់ និងចំណែកណាមួយរបស់រដ្ឋវ៉ាម៉ាន់ និងប៉ាតានីនៅលើឆ្នេរឈូងសមុទ្រសៀមទៀតផង ។ រដ្ឋទាំង៥នេះ ពីមុនចំណុះសៀម តែសៀមបានយល់ព្រមប្រគល់ឲ្យតាមការទាមទារ ។ ពួកអង់គ្លេសនៅតែមិនទាន់អស់ចិត្ត គេនៅចង់បានខ្សែត្រូលីហ្គ័រឬបានដុនរបស់សៀម ដែលលាតសន្ធឹងពីឈូងសមុទ្រសៀមទៅដល់សមុទ្របឹងហ្គាល់ និងរដ្ឋសាមសាមនៅលើប្រជុំក្រា ខាងត្បូងព្រំដែនភូមាថែមទៀត ។ អង់គ្លេសទទួលបានដីទាំងអស់នេះ ព្រោះវា ចាំបាច់សម្រាប់ការកសាងផ្លូវរថភ្លើងតភ្ជាប់ពីភូមាទៅសិង្ហបុរី ដែលនឹងមានសារសំខាន់យ៉ាងខ្លាំងក្នុងការធ្វើឲ្យ តំបន់មានអារ្យធម៌លូតលាស់ ព្រោះម្យ៉ាងទៀត គេនឹងស្តាយក្រោយបើមិនបានធ្វើយ៉ាងនេះទេ ។

ក្នុងចន្លោះពេលនោះ អង់គ្លេសបានយករដ្ឋសារ៉ាវ៉ាក់ និងរដ្ឋសាបា នៅលើកោះប៊ីរណេអូ ដាក់បញ្ចូលទៅ ក្នុងអាណាណិកមរបស់ខ្លួនផងដែរ នៅពេលដែលគេចាត់ទុកកោះដីធំនេះថាស្ថិតនៅក្រោមឥទ្ធិពលរបស់ហុល្លង់ ក៏ដោយ ។

សង្គ្រាមជាមួយចិននៅក្នុងឆ្នាំ១៨៣៤ បានធ្វើឲ្យអង់គ្លេសទទួលបានកោះហុងកុង នៅត្រង់មាត់ពាម របស់ទន្លេកង់តុង ហើយសង្គ្រាមនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៥៦ បានធ្វើឲ្យអង់គ្លេសទទួលបានដីសម្បទាន១១កន្លែងនៅស៊ានហៃ ដែលបារាំង និងអាមេរិកមានដីសម្បទានរួចទៅហើយ ។

សរុបសេចក្តីមក យើងឃើញថាប្រទេសអឺរ៉ុបនីមួយៗសុទ្ធតែបានទទួលបានចំណែករៀងៗខ្លួននៅក្នុងការបែង ចែកដីដីសម្បទាននៅប្រទេសឥណ្ឌូ និងចុងបូព៌ាប្រទេសនេះ ។

ពួកព័រទុយហ្គេ ដែលបានបើកអាការពាណិជ្ជកម្មស្ទើរតែគ្រប់ទីកន្លែង បានមកស្គាល់ឆ្នេរសមុទ្ររបស់ ពិភពចាស់នេះមុនគេ ធ្វើនាវាចរទៅគ្រប់ទិសទី ស្គាល់ឈ្មោះអ្នកស្រុកទាំងអស់នៅទីនេះនៅពេលដែលគ្មាន នរណាម្នាក់នៅអឺរ៉ុបបានស្គាល់ បានកសាងហាងពាណិជ្ជកម្មធំៗមុនគេ ហើយកាន់កាប់ទីក្រុង កោះផ្សេងៗមុនគេ ឥឡូវនេះព័រទុយហ្គេបាត់បង់ទៅវិញចង់អស់ទៅហើយ ។ គេនៅមានសល់តែទីតាំងខ្លះនៅឥណ្ឌូ ហ្គាអា ប័ង់ហ្ស៊ីម ជាម៉ែន ឌីយូ និងវាសនៈមួយចំនួនតែប៉ុណ្ណោះ សរុបទាំងអស់ក៏មានប្រជាជនប្រហែល ១លាននាក់ ក្នុងនោះមាន ពួកកូនកាត់រាប់ពាន់នាក់ដែលនៅកាន់សាសនាកាតូលិកផងដែរ ហើយបន្តវេនជំនួស ធ្វើឲ្យនឹកដល់ពេលដែលគេ មានអំណាចកាលពីសតវត្សរ៍ទី១៦ដល់១៨ ។ គេប្រទះមានឃើញបច្ចាញាតិរបស់ពួកព័រទុយហ្គេ ចំនួនតិចតួច នៅសិរីលង្កា ។ ព័រទុយហ្គេនៅរក្សាកោះម៉ាកាវបាន ដែលមិនបានលក់ឲ្យកាលពីឆ្នាំ១៥៦៦ តែកោះនោះសព្វថ្ងៃ ជាទីក្រុងគ្មានសកម្មភាព គ្មានពាណិជ្ជកម្ម មើលទៅហាក់ដូចជាមានអត្ថិភាពគ្រាន់តែដើម្បីរំលឹកអំណាច និងសេចក្តី

គ្នាហានកាលពីអតីតកាលប៉ុណ្ណោះ ។

ពួកហុល្លង់ ក្រោយពីបានធ្វើការប្រយុទ្ធប្រឆាំងនឹងពួកព័រទុយហ្គេ នាសតវត្សរ៍ទី១៧នៅគ្រប់កំពង់ផែទាំងអស់នៅឥណ្ឌូ និងស៊ីលីប៊ី ហើយបានឯកភាពជាមួយស្តេចកាន់ទីបណ្តេញពួកនេះចេញ ហើយតាមពួកព័រទុយហ្គេ រហូតទៅដល់អាំងស៊ីយូឡាំង ដណ្តើមយកម៉ាឡាកា (១៥១០) និងទីតាំង៤កន្លែងរបស់ព័រទុយហ្គេបាន ហើយបានសម្រេចចិត្តកសាងអាណាចក្រអាណានិគមដ៏មានអំណាចមួយនៅទីនោះឡើង ។ ដើម្បីបើកដួរពីសមុទ្រម៉ាឡាកា ទៅឥណ្ឌូ មុនដំបូងហុល្លង់បានដណ្តើមយកអាត់លីនីរ រួចហើយបានបណ្តេញពួកអង់គ្លេសចេញពីបង់តាំងនៅក្នុងឆ្នាំ១៦៨៣ ។ ចាប់ពីសម័យនោះរហូតដល់ពេលដែលបារាំងវាយដណ្តើមយកហុល្លង់ រួចហើយប្រកាសសាធារណរដ្ឋបាតាវឡើង ហុល្លង់ស្ទើរតែគ្មានសង្គ្រាមអ្វីជាមួយជាតិសាសន៍ស្បែកស ដូចគ្នាទៀតទេ គិតតែទឹកខំពង្រីកទឹកដីដោយដណ្តើមយកបណ្តាកោះដែលពីមុនជាចំណែករបស់ ម៉ាហ្សាប៉ាហ្គីត ។

គ្រប់គ្រងកោះដូច្នោះហើយ ពួកហុល្លង់បានដណ្តើមយកចំណែកមួយនៃកោះស៊ូម៉ាត្រា កោះសេឡេប និងកោះតូចៗ រាប់រយដែលនៅក្នុងប្រជុំកោះអូស្ត្រាលី ។ នៅឆ្នាំ១៧៧៥ ក្នុងសង្គ្រាមមួយជាមួយបារាំង អង់គ្លេសបានដណ្តើមយកទីតាំងរបស់ហុល្លង់ ដែលបានបង្កើតឡើងនៅចុងខាងត្បូងទ្វីបអាហ្វ្រិកកាលពីឆ្នាំ១៦៥២ និងទឹកដីដែលហុល្លង់កាន់កាប់ទាំងអស់នៅឥណ្ឌូ នៅម៉ាឡាកា និងនៅអូស្ត្រាលី ។ អង់គ្លេស បានប្រកល់ទឹកដីទាំងអស់នោះទៅឲ្យហុល្លង់វិញនៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៥ ទុកតែម៉ាឡាកា និងជ្រោយចុងអាហ្វ្រិក ដែលគេគិតថា នៅមានសារសំខាន់ចំពោះគេ ។

ឥឡូវនេះ អាំងស៊ីយូឡាំងឬអូស្ត្រាលីទាំងមូល បានធ្លាក់ចូលទៅក្នុងអំណាចរបស់ហុល្លង់ហើយ គេគ្មានអ្វីនឹងព្រួយបារម្ភពីពួកជាតិសាសន៍ស្បែកសទៀតទេ ព្រោះពួកនោះសុទ្ធតែមានដីរួចទៅហើយនៅចុងបូព៌ាប្រទេសនេះ ហើយមិនចង់ពង្រីកវាតទៅទៀតទេ ។ ហុល្លង់បានរៀបចំអាណាចក្ររបស់គេបានយ៉ាងល្អ ធ្វើឲ្យប្រក្រាយទៅជាទឹកដីមួយដ៏មានភ័ក្ត្រ ។ ចំនួនប្រជាជនបានកើនឡើង៤ដងក្នុងពេលតែ១សតវត្សរ៍ ហើយអាណានិគមហុល្លង់បានប្រាកដខ្លួនឡើងជាទឹកដីមួយដែលមានការគ្រប់គ្រងល្អជាងគេ និងសម្បូរសប្បាយជាងគេ ។

ក្នុងបណ្តាប្រទេសដែលជាម្ចាស់ស្រុកដើមទាំងអស់នៅឥណ្ឌូចិន មានតែស្រុកសៀមមួយប៉ុណ្ណោះ ដែលរក្សាបាននូវឯករាជ្យរបស់ខ្លួន នេះក៏ដោយសារតែការប្រកួតប្រជែងរវាងបារាំង និងអង់គ្លេស ដែលបានឯកភាពគ្នាទុកស្រុកសៀមនេះមួយជាទ្រនាប់នៅចន្លោះទឹកដីទាំងសងខាង ។ ប៉េហ្គូ កូមា បណ្តារដ្ឋតូចៗ មែរកុយ និងតេណាសេរីម មុនដំបូងជារបស់ពួកប៉េហ្គាន រួចជារបស់សៀម ហើយទៅជារបស់ប៉េហ្គានទៀត នៅទីបញ្ចប់កូមា និងបណ្តារដ្ឋសានទាំងអស់ បានត្រូវក្លាយទៅជាទឹកដីរបស់អង់គ្លេស ។

និយាយពីនគរចាម្ប៉ាវិញ ស្រុកនេះបានត្រូវអាណាមលេបយកបាត់ទៅហើយ ។

ក៏ប៉ុន្តែអាណាម ដែលបានលេបយកទឹកដីចាម្ប៉ា ដណ្តើមយកបណ្តាខ្សែត្រភាគខាងត្បូងរបស់កម្ពុជា

ហើយដណ្តើមយកគុណក៏ដូចនោះ ក៏ត្រូវបានបារាំងដណ្តើមកាត់យកទឹកដីភាគខាងត្បូងអស់ទៅវិញដែរ រួចហើយទាំងអាណាមទាំងគុណក៏ដូចត្រូវដាក់នៅក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់បារាំង ថែមទៀត ។

ស្រុកលាវដែលអាណាម និងសៀមដណ្តើមគ្នា បានក្លាយទៅជាអាណានិគមបារាំងដែរ លើកលែងតែប្រាសាទបាណូមួយចេញ ដែលបារាំងយកដាក់ក្រោមអាណាព្យាបាល ។

កម្ពុជាក៏ត្រូវដាក់ក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់បារាំង ហើយបារាំងបានទាមទារយកបណ្តាខ្សែក្រហមយូរចំនួនដែលសៀមបានយកទៅអស់កាលជាង១សតវត្សរ៍មកទៀតកម្ពុជារវិញ ធ្វើឲ្យវិសាលភាពទឹកដីកម្ពុជាកើនឡើងពាក់កណ្តាល លើសពីកាលដែលបារាំងទើបតែមកដល់ ។

អេស្ប៉ាញនៅបន្តមានទឹកដីនៅបេនដាយ ភាគខាងជើងកោះប៊ីរណេអូនៅឡើយ ហើយកាលពីប៉ុន្មានឆ្នាំមុនពួកនេះកាន់កាប់ប្រជុំកោះហ្គីលីពីនទាំងមូល មានរាជធានីនៅម៉ានីល ។ តែក្រោយពីសង្គ្រាមជាមួយអាមេរិក អេស្ប៉ាញបានបាត់បង់ហ្គីលីពីនអស់ទៅ នៅសល់តែបេនដាយមួយប៉ុណ្ណោះ ដែលគ្មានសារសំខាន់អ្វីបន្តិចសោះ នៅចន្លោះសារ៉ាវ៉ាក់ និងសាបា ដែលជាទឹកដីរបស់អង់គ្លេស ។

គឺតាមរយៈព្រឹត្តិការណ៍ដូចបានរៀបរាប់ពីខាងលើទាំងអស់នេះឯង ដែលប្រជាជនស្បែកស មានអារម្មណ៍ជឿនលឿនជាងប្រជាជនអាស៊ីដែលមានអារម្មណ៍នឹងថ្កល់ បានមកដណ្តើមយកទឹកដីធំជាងអឺរ៉ុប ៣ដង តែក្នុងពេលមិនដល់២សតវត្សរ៍ឯង ហើយបានមកជួយដាស់ពួកអ្នកស្រុកដែលកំពុងលង់លក់ឲ្យភ្ញាក់រំលឹក ស្ទុះស្ទាឡើងវិញក្រោកពីការស្តីកស្រពន៍ ។ មុនដំបូងពួកនេះមករៀបជាពាណិជ្ជករ រួចជាអ្នកមកដុះពូជរាយ ជំនឿសាសនាបន្ទាប់មកបានក្លាយខ្លួនយ៉ាងឆាប់រហ័សទៅជាពួកអ្នកដណ្តើមទឹកដី ហើយនៅចុងបញ្ចប់ ក៏ជាប់ចិត្ត ជាប់ថ្លើមនឹងទឹកដីនោះ ក្លាយខ្លួនទៅជាអ្នកការពារឲ្យទៅវិញ ។ ឥឡូវនេះ ស្ថិតនៅក្រោមកម្លាំងជំរុញមួយដ៏រឹងមាំ ពួកគេបានយល់ច្បាស់ថា គេមានកាតព្វកិច្ចមួយត្រូវបំពេញចំពោះពួកអ្នកស្រុក ដែលគេគ្រប់គ្រង ពួកអ្នកស្រុកទាំងអស់នោះមានសិទ្ធិត្រូវទទួលបាននូវសេរីភាព និងឯករាជភាព ។ ម៉្លោះហើយពួកគេក៏ចាប់ផ្តើមជួយរៀបចំអ្នកស្រុកឲ្យទទួលបាននូវអារម្មណ៍ (កសាងសាលារៀន) ជួយរៀបចំអភិវឌ្ឍន៍ធនធានដូចជាបើកកំពង់ផែជាដើម (ពាណិជ្ជកម្មអន្តរជាតិ) កែលម្អទឹកដី ជីកព្រែក សង់ផ្លូវ ស្ពាន (ផ្លូវដែក) ហើយនៅទីបញ្ចប់រៀបចំឲ្យចេះប្រើកម្លាំង ដែលមានក្នុងធម្មជាតិតាមដែលពួកគេចេះប្រើបាន នូវអ្វីដែលមិនដែលដឹងពីមុនមក ហើយចេះមានសណ្តាប់ធ្នាប់ និងចេះគ្រប់គ្រងដោយមិនចាំបាច់មានវត្តមានពួកស្បែកស ដូចជាឲ្យចេះប្រើម៉ាស៊ីនប្រើចំហាយ ចេះប្រើរថភ្លើង មានរោងជាង មានអគ្គិសនី មានកម្លាំងចលករ មានគមនាគមន៍ និងមានគំនិត ។

យើងសង្ឃឹមថាប្រជាជននៅឥណ្ឌា ឥណ្ឌូចិន និងចុងបូព៌ាប្រទេសទាំងអស់ នឹងចេះប្រើប្រាស់អ្វីដែលពួកអឺរ៉ុបបានបង្កាត់បង្រៀន ទទួលបាននូវកម្លាំងឆ្នៃប្រឌិតរបស់ខ្លួនមកវិញ ហើយធ្វើដំណើរឈានទៅមុខតាមផ្លូវដែលពួកអឺរ៉ុបបានត្រួសត្រាយឲ្យរួចមកហើយនេះ ពីមួយជំនាន់ទៅមួយជំនាន់ទៀតដោយនាំមកនូវការរក

ឃើញថា ការអនុវត្តន៍ និងការអភិវឌ្ឍន៍ថ្មីៗ បញ្ជាក់ឲ្យឃើញច្បាស់នូវតម្លៃរបស់ខ្លួនក្នុងនាមជាជាតិសាសន៍មួយ ។
សូមអ្នកទាំងអស់ប្រកបទៅដោយសេចក្តីក្លាហាន ការប្រឹងប្រែង និងយុត្តិធម៌ ។
